

The Department of Public Instruction, Bombay.

K Â D A M B A R Î,

BY

BÂNA AND HIS SON.

EDITED BY

PETER PETERSON, B.A., BALL. COLL., OXON;
M.A., D.Sc., EDIN.;

ELPHINSTONE PROFESSOR OF SANSKRIT, BOMBAY.

PART 1 & 2

with ^{text} INTRODUCTION AND NOTES.

THIRD EDITION.

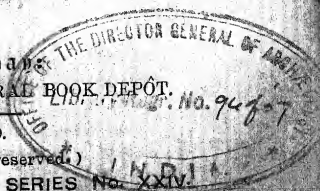
Registered under Act XXV of 1867.

Bombay
GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1899.

(All rights reserved.)

BOMBAY SANSKRIT SERIES No. XXIV.

LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No. 23796

Date 14. 6. 56.

Call No. Śaṅkay Bāṇ/Pet

INTRODUCTION.

THAT Bāṇa wrote the first part of Kādambarī forms a large fraction of the total amount of our knowledge with regard to him. It will be convenient, therefore, to begin this introduction with an analysis of the book itself. There will follow an estimate of its worth as a work of imaginative art, an account of all that is known of the author, and a statement of the chief features of the present edition.

THE STORY.

THERE was once a king, of incomparable splendour and power, called Śūdraka, who reigned in Vidiśa, a city on the banks of the Vetravati river. Surrounded by wise counsellors, and with mighty princes of his own age for his companions, this king shunned the pleasures of the harem, and spent his days in manly exercise and in pursuit of the liberal arts. Once upon a time, as he sat at early morning-tide in his Hall of Audience, it was told him that there stood at his door a wondrous Chāṇḍāla girl, come from the south country, with a parrot in a cage, which she desired to offer to the king. And the king bade her be admitted. Whom when the king saw, he marvelled that such grace and beauty should be found in a Chāṇḍāla woman. "Was it that the Creator, in fashioning her, feared defilement should he lay his hands upon her, that her beauty shows no trace even of his subduing hand?" And, as he wondered, the girl bent low, while an attendant who accompanied her, gave the king to know that this was his master's daughter, sent to lay at the king's feet a parrot "skilled in all the Śāstras, a student and composer of literature in all its branches, good at riddles, able to imitate all musical instruments, clever in the dance and with the dice, knowing well how to soothe angry women, and versed in all the marks that tell the hidden qualities and fortunes of elephants, horses, men and women, by name Vaiśampāyana."

With these words he set the parrot before the king, when the bird bending his right foot in homage, saluted king Śūdraka with a verse composed in his honour. Much marvelling what this might mean, the king turned to his counsellors, and learned that there was here no great occasion for wonder. "Parrots every one, the king included, knew could be taught to say anything. If what the court had just heard were not a lesson carefully repeated by rote, perhaps the parrot had heard it in a previous life. Or, if this explanation failed, it must be remembered that there was a time when parrots could speak as well as men—a gift they lost through Agni's displeasure about the time when the tongues of elephants were turned round in their mouths with a like result."

Just then there fell on the ears of the still marvelling king the sound of the mid-day conch. He rose to go from the Audience Hall, and with a movement that seemed to shake the earth, the assembly broke up. The king gave orders that the Chāṇḍāla girl and Vaiśampāyana should be cared for, and passed according to rule to the exercise ground, the bath, the temple of Śiva, the eating room, and again to the Hall of Audience. There he sent for the parrot, and while Vaiśampāyana spoke at length of the courteous treatment he had received in the inner apartments, bade him pass from that, and relieve a curiosity which was growing every moment. "Tell us from the beginning the story of your birth. Where were you born? Who gave you your name? Who was your mother? Who was your father? How came you to know the Vedas? How is it that you know the Śāstras? Whence did you acquire your skill in the arts? Is all this the remembrance from a previous life? Or is it a boon? Or are you some great being concealed in the form of a parrot? Where did you dwell? How old are you? How did you come to be imprisoned in this cage? How did you fall into the hands of a Chāṇḍāla girl? How is it that you have come here?" The parrot thought a moment, and said: "My lord, the tale is long; nevertheless, if you will, listen to it."—(pp. 1—18.)

The Parrot speaks.

In the Vindhya forest there is the hermitage of Agastya, and near it a lake, on the western shore of which stands a śālmali tree.

There I was born, my mother passing at the moment to the other world on account of severe pains of labour. My father controlled his natural sorrow, and was both father and mother to me, until one fatal day I heard the noise of hunting, and crouching besides my father, in the vain hope that he could protect me, saw the forest animals in wild confusion, followed close by a troop of Śabara men, with their king, Mātangaka, at their head. This prince's name I learned afterwards. They rested and refreshed themselves at the foot of the tree, and so passed us without doing us hurt. But one old Śabara man, of villainous aspect, had marked how the śālmali tree was the home of countless birds. Staying behind his comrades, he slowly climbed the tree, and wringing the necks of the young birds he found in nests, he threw them on the ground. My father who might have saved himself by flight, perished in the vain attempt to shelter me, under his wings from one who was a second God of Death: and I rolled with his corpse to the ground. There, since it was not yet fated that I should die, I fell on a heap of dry leaves, and, basely leaving my father's body, I took refuge in the roots of a tamāla tree before that ruffian descended to the ground. He came down, gathered up his prey, and went his way. And now my terror was succeeded by a mighty thirst. Slowly and painfully I made for the lake, which stumbling as I did at every step, I should never have reached, but that help was at hand.—(pp. 18—36.)

At that very moment Hārīta, the son of Jābāli, a great sage who dwelt in the neighbouring hermitage, came past on his way to bathe in the lake. He saw me, had compassion on me, and bade his companions take me down to the shore of the lake. With his own hand he forced a few drops of water into my mouth, and so brought life back to me. And when Hārīta had bathed, and duly worshipped the setting sun, he bore me to the peaceful hermitage which was his home. There we found the holy Jābāli sitting, with his attendant disciples, at the foot of a red aśoka tree. And, as I mused on the holy peace that seemed to reign in the hearts even of insensate beings in this happy hermitage, Hārīta, first embracing the feet of his father, sat himself down at some little distance. And all these sages turned their eyes on me. But while Hārīta told how and where he had found me, the

holy Jâbâli hearing their talk, turned round, and looking at me with a glance that seemed of itself to wash me clean, was like a man who slowly and with an effort recognizes something he has known before. At last he spoke, and said : "This one, too, is reaping the fruit of his own misconduct." For so great is the power of penance in that holy man that, with an eye divine, he takes ken of past, present, and to come, and surveys the world as if it were in the hollow of his hand. And all, amazed, besought him to say what these words might mean. But he, knowing that the tale was long, bade them mark how the day was now far spent, and sent them away to their evening devotions. Me, too, he bade them care for, promising that I should remember all I had then forgotten, when he should unfold the story of my former life. And when all was done, and the sages again gathered round him, this he spoke :—(pp. 36—49.)

Jâbâli (as reported by the Parrot) speaks.

In the city Ujjayinî there reigned a king, called Târâpîda. The yoke of his kingdom he laid on his minister, Śukanâsa, who bore it lightly, and devoted himself to those manly exercises and pleasures which—otherwise a disgrace to a king—are an ornament to him who has satisfied his subjects and fulfilled the duty of protecting the whole earth. But one thing was wanting to Târâpîda's happiness. He had no son. Surrounded as he was by thousands of princes, he felt himself alone : having eyes he knew himself to be blind : though on him the whole world rested, there was none on whom he himself could rest.

The name of Târâpîda's queen was Vilâsavatî. One day going to visit his queen, he found her lying on her couch with all the marks of great and recent sorrow. To his eager and loving inquiries as to the cause of her distress, she herself could give no answer, but her favourite attendant Makarikâ told how Vilâsavatî had long been mourning her barrenness, so that it was with difficulty that her attendance could persuade her to go about her daily tasks, and how that very day, going out to worship Mahâkâla on the fourteenth day of the month, she had heard the priests in the temple recite the terrible words in the Mahâbhârata which declare that there is no heaven for the childless, that a son alone can save the soul from hell.

The king was silent for a little space : then he bade Vilāsavati consider that all things that happen to a man are fated, being nothing more than the natural results of his past life. Nevertheless let her, remembering how prayer had been answered, be instant in her supplications and services. Then, after some natural expressions of his own regret, he bade her establish her soul in firmness and righteousness, remembering that fearless virtue bringeth boundless gain, and, with his own hand wiping the tears from her eyes, he comforted her as best he might.—(pp. 50—65.)

And so time passed away, till once that the king dreamed a dream in the early morning. He thought he saw the full-orbed moon (Chandra) entering into the body of Vilāsavati as she lay asleep on the terrace of the palace. Rising, he sent for Śukanāsa, and told his dream. When, oh wonder! it appeared that Śukanāsa, too, had dreamed a dream, in which he saw a Brahmin, of wondrous mien, clothed all in white, laying a lotus (puṇḍarīka) in the lap of his wife, Manoramā. Śukanāsa knew that in dreams “ coming events cast their shadows before,” and knew, also, that dreams seen in the early morning never deceived. And so they two went and cheered Vilāsavati with the glad tidings.

Not many days after Vilāsavati, by the mercy of God, conceived, and, day by day, was less unable to conceal her state from her curious waiting women, the chief of whom, by name Kulavardhanā, one day sought out the king as he sat in confidential talk with Śukanāsa, surrounded by his attendant vassals, and whispered into his ear the discovery she had made. The king’s eye, sparkling with joy, fell on Śukanāsa, who at once knew that the dream had come true. But the king, hardly believing that such happiness could be his, dismissed his court, and rewarding Kulavardhanā with rich presents, went with Śukanāsa to visit Vilāsavati. “ My queen,” he said, Śukanāsa wishes to know whether what Kulavardhanā has said be true.” And, when the queen would not answer, Tārāpīḍa jested with her on the numerous signs she bore in her own person to confound her, even should he hold his peace. But Śukanāsa bade him not distress his queen, and went to his own house. And the king stayed that night with Vilāsavati.

And "when the time of the delivery was fully come," Vilāsavati, whose every wish had been carefully attended to, brought forth a son. And the city rejoiced from the king down to the cowherd. About the same time Manoramā bore a son to Śukanāsa. The name chosen for the king's son was Chandrāpīḍa, after the dream ; and Śukanāsa, consulting the king's pleasure, called his son Vaiśampāyana. And so the childhood of Chandrāpīḍa passed away.

But, when he grew up to be a lad, the king had built for him a hall of learning, outside the city, where he confined him, like a young lion in a cage, with Vaiśampāyana, and masters of every art. And daily did Vilāsavati and Tārāpīḍa, with a small retinue, visit the college to inquire into the progress of their son.—(pp. 65—77.)

All these pains were not thrown away. Chandrāpīḍa excelled in every art and manly exercise. Nor was Vaiśampāyana far behind his friend. And they two were joined in the closest bonds of friendship. Neither could be for a moment without the other. Vaiśampāyana followed Chandrāpīḍa's every step as the day follows the sun.—(pp. 65—77.)

At last, one day, when ten years were gone, and Chandrāpīḍa was now sixteen years old, Tārāpīḍa called to him the chief of his army, Balāhaka by name, and bade him take with him a company of horse, and bring home the prince. And with Balāhaka he sent, for Chandrāpīḍa's use, a wondrous horse, born from no mortal mother, but sprung straight from the sea, which he himself had got as tribute from the king of the Pārasikas. Its name was Indrāyudha, and when Chandrāpīḍa saw it, he felt in his heart that this was no common steed, but concealed, under the form of a horse, some divine being enduring a curse. And he feared to mount it. But Indrāyudha, as if he knew what was in Chandrāpīḍa's heart, looked at the prince, beat the ground with right forefoot, and uttered gentle neighs. And Chandrāpīḍa, taking courage, mounted. Through streets crowded with admiring men and love-struck jesting women, he passed to the palace where his father sat in audience ; and when his father saw Chandrāpīḍa bending low at the far end of the hall, he raised himself in his seat and stretched out his arms, and, calling his son eagerly to him, embraced him. Vaiśampāyana, too, the king embraced, as if he had been his own son. And Chandrāpīḍa refused the seat offered him near his father's throne, but sat down on the ground, Vaiśam-

pâyana sitting a little way off. Then, when they had remained there a little space, Tārāpiṇa dismissed them, bidding them go and cheer the hearts of Vilāsavati and the other queens. When he had received his mother's embrace, Chandrāpiṇa went to see Śukanāsa, and thence passed to the place destined for himself, where, having first provided that Indrāyudha's stall should be near his own sleeping apartments, he bathed and ate, and so that eventful day wore to its end. Next morning Chandrāpiṇa was up betimes to the hunt. Returning at mid-day, he rested, dined with his attendant princes, himself tended on Indrāyudha, and visited his father. In the morning of the next day the chamberlain, Kailāsa, brought him from the queen a serving girl, whom the queen earnestly recommended to Chandrāpiṇa's favour. She was the daughter of the king of the Kulūtas, and had been taken while yet an infant, when Tārāpiṇa stormed the Kulūta capital. Since then Vilāsavati had brought her up as her own daughter, and now she gave her to Chandrāpiṇa, beseeching him not to regard her as a common attendant, to cherish her as a child, to keep her as he would keep his own soul from wicked men, to look on her as a pupil, to trust her as a friend. And the girl—her name was Patralekhā—from that day forward was Chandrāpiṇa's loved and trusted personal attendant.

After the lapse of a few days, Chandrāpiṇa to whom Śukanāsa had in the interval addressed a speech full of wise counsel, was inaugurated as Yuvarāja, and dismissed with a suitable force on a Digvijaya expedition. For three years he wandered over the earth, extending his conquests in all directions to the forests that fringe the circumfluent sea. Beginning in the east, he thus went round the globe as one goes round the image of a god, keeping it ever on his right, till once upon a time he conquered and took the capital, called Suvarṇa, of the Kirātas, who dwell on Hemakūṭa.—(pp. 77—119.)

One day, while there, he mounted Indrāyudha, and set out to hunt. And, as he roamed through the forest, he chanced to come upon a Kinnara pair who had come down from the hills. They fled at this their first sight of man, and Chandrāpiṇa, eager to see what manner of beings Kinnaras might be, followed in hot pursuit. A few paces of Indrāyudha left him alone, and thinking every moment that the prize was in his hand, Chandrāpiṇa had

travelled fifteen yojanas before he drew rein. Then, marvelling at the folly which had led him on this useless quest, and with much misgiving as to how he was to find his way back, he turned his horse's head, and set out on his return journey to his camp. He soon, however, became aware that, both for Indrâyudha and for himself, some little rest was desirable: and his attention being at the moment caught by a buffalo track which, he judged, led to water, he followed it, and came out on the banks of the beautiful lake Achchhoda, at the sight of which he felt that his labour had not been thrown away.

He had rested there and refreshed himself and his horse, and was now minded to go, when he heard, coming from the northern bank of the lake, a strain of unearthly melody, mingling with the sound of a lute. Indrâyudha had heard it even before himself, and stood listening with ears erect, as if wondering whence this song in a desert place should be. Chandrâpîḍa looked in the direction of the voice, but could see nothing. Only the song continued without a break, and Chandrâpîḍa saddled Indrâyudha, and, preceded by the forest deer, themselves attracted by the song, he made for the northern shore of the lake. There he found an empty temple of Śiva, with an image of the four-faced god, and bending low before the image, a maiden, wondrous white, from whom the song was proceeding. He sprung down from his horse, and gazed upon her motionless till the song should cease. Then, when the song was over and the lute was still, the maiden rose, and after doing due obeisance to the image of the god, turned to Chandrâpîḍa and bade him welcome. And leading him to her hermitage, she spread out her simple fare, to which the senseless trees contributed, dropping of their own accord their fruit into the begging bowl she held up to receive it. And to her Chandrâpîḍa reluctantly told who he was, and how he had come there. When he pressed her in return to tell her story, and why she abode in that desert place, she fell to weeping bitterly. But when Chandrâpîḍa besought her to forget a request that so much pained her, she controlled herself, and bade him hear, if he desired to do, why it was that she had abjured the world.—(pp. 119—136.)

The story of the Maiden found on the shore of the Achchhoda lake.

You have heard of the heavenly nymphs—the Apsarases. There are fourteen families of them; one is that born from the mind of Brahmā;

a second was the offspring of the gods ; another came from Fire (Agni) ; another from Wind (Pavana) ; another from the nectar (Amrita) when it was churned ; another from water ; another proceeded from the rays of the sun ; another from the rays of the moon ; another rose up out of the ground ; another came forth out of the lightning-flash ; another was fashioned by Death (Mṛityu) ; another was made by Love (Makaraketu). But the last two arose in this wise :—Dakṣa Prajāpati had, among his many daughters, two, called Muni and Arishta. They wed with the Gandharvas, and the thirteenth and fourteenth families of the Apsarases were their children, forming two branches of the Gandharvas. Muni bore Chitrasena and fourteen other sons : but the sixteenth, Chitraratha, was above all his brethren. He has obtained rule over all the Gandharva tribes. He dwells in the Kimpursha Varsha, not far from this Bharata Varsha, on Hemakūṭa, the great range that divides the two. He made this forest, and called it by his own name, and this lake was dug out by him, and called the Achchhoda lake, and this image of Śiva is his.

But Arishta bore Tumburu and five other sons. Of these the eldest, Hansa, was put by his cousin, Chitraratha, at the head of the second Gandharva tribe. He too dwells on Hemakūṭa. He took to wife Gaurī, of the race of Apsarases, descended from the moon, and herself as pure and white as the moon's light. And of these two I am the unhappy daughter—they called me Mahāśvetā, so white was I. And I grew up the darling of the palace, till step by step, as the honey month comes to spring, and the fresh leaves to the honey month, and the flowers to the fresh leaves, and the bees to the flowers, youth came to me.

One day that I had come to this lake to bathe, and was wandering about in the grove with my maidens, I was drawn by an odour, like that of no earthly flower, to a part of the grove, where I saw a young muni of wondrous beauty, who wore, as his ear-ornament, the flower whose odour had drawn me near him. And when I saw him, love subdued me to him as the flower-time subdues the bee. But my heart was heavy with the thought that sages are beyond the power of love, and I was minded to turn and flee from the place before he should have

noticed me. But, alas, love and my evil doom would have their way ! He saw me, as I bent low in reverence before a figure that seemed to me divine, and, in the eyes of wonder he turned on me, I saw written, as with letters, the love at first sight he too felt. When I found power to move, I approached a second ascetic youth, his attendant, who was following him at some little distance gathering flowers, and asked him who this youth was, and what might be the wondrous flower he wore in his ear. He smiled at my foolish eagerness, but told me his friend's story. Lakshmi herself saw one day the great sage Śvetaketu as he bathed in the Mandākinī stream : and, seeing, desired his beauty, and straightway, without other intercourse, bore him a son. The youth I admired so much was that son. His mother gave him to Śvetaketu, who called him Puṇḍarika, from the lotus on which Lakshmi was sitting when she caught sight of Śvetaketu. That day being the " Fourteenth " he and his friend had come to worship Śiva on Kailāsa, and on their way the goddess of the Nandana forest herself had given to Puṇḍarika the flower which had so raised my curiosity. At first he would not wear it ; but she persuaded him.

As we talked, Puṇḍarika approached us, and, taking the flower from his ear, fixed it in mine. I felt a tingling in both ears, and he was so confused that without knowing what he was doing, he let fall his rosary. I caught it before it reached the ground, and quickly threw what seemed to me to be his own dear arms round my neck. Just then a servant came from my mother to warn me that the time for returning to the house was at hand, and to bid me retire to bathe. I moved away as unwillingly as an elephant at the first touch of the goad. And, as I did so, that second youth chid his friend and bade him see to it that I took not away with me his heart, as I was taking his rosary. Thus pressed, I gave him my own necklace for his rosary, and he did not perceive the fraud. When I reached home, I mounted the palace terrace, and, gazing in the direction made happy by his presence, gave myself up to this new emotion. While I stood there, my betel-nut bearer, Taralika, who had gone down to the lake with me, but had lingered behind, came and told me that the youth, of whom I was thinking, had secretly followed her, and after many eager questions with regard to myself, had torn a leaf from a tamāla tree that

stood near, squeezed the juice out on a stone, and, using that juice, had, with the point of the nail of his little finger, written on a piece of his barkdress a message, to be given to me. I took the leaf from her hand, and read the cunning words which the young ascetic had found to suggest, without betraying, his love. And evening found me eagerly questioning Taralikâ about all those things. At evening it was told me that one of the ascetic youths we had seen in the wood was at the door. It was Kapinjala, Puṇḍarika's friend: and with much apparent shame and confusion of face, he told me of Puṇḍarika's sad condition. Stealing away from Kapinjala, who with great difficulty found him again, he had laid himself down in a remote corner of the shore of the lake. Kapinjala's taunts could not move him: no appliances Kapinjala was master of could relieve the fever of his friend's love, and in despair he had come to confess the truth to me, and ask my help. His words filled me with a secret joy, but before I could answer, a visit from my mother was announced, and Kapinjala hurriedly departed. My mother, who had heard that I seemed ill, came and went without my understanding anything of what was passing: and I, in talk with Taralikâ gave myself up to divided counsels. Should I, like a base-born maiden, abandon shame, cease to lay hold on firmness, do outrage to my modesty, and despise the tongue of censure? Or should I resist the impulse of a love unsanctioned and unknown by father and mother and all in authority over me? The night, and the moon, and the month of spring, decided the unequal contest. But it was not till Taralikâ implored me to abandon a restraint which might cost me my life that I set out, accompanied only by her, to meet here my love Puṇḍarika.

As I came near the place, I heard sounds of loud lament, and pressing eagerly forward, I could soon distinguish Kapinjala's voice upbraiding Puṇḍarika for his cruelty in leaving his friend to live without him. Distracted by fear, I reached the spot, and there saw the lifeless body of my love Puṇḍarika.—(pp. 136—168.)

Break in Mahâśvetâ's Tale.

But, as she conjured up in memory that dreadful scene, Mahâśvetâ, overcome with emotion, fainted away. Chandrâpîḍa supported her as

she fell, and fanned her with the corner of her own garment wet as it was with tears; and, when she came to herself, he besought her not to continue a story which caused her so much woe. But she went on as knowing that the remembrance of the thing could in no way be worse than the thing itself. She had survived the knowledge that Puṇḍarika was no more. And there had ensued a wondrous circumstance which was the spark which kept alive the flame of hope in her. That, too, she would tell him of.—(pp. 168—169.)

Mahāśvetā's Tale is resumed.

I resolved to die, and I bade Taralikā bring logs for the funeral pyre. But as I uttered the words, I was aware of a divine figure descending from the sky in white raiment, who took up the body of Puṇḍarika, and in a voice deep as a drum, said to me: "My child, Mahāśvetā, you must live, for you will meet him again."

So saying, he flew up into heaven, and Kapinjala followed hard after him. When Kapinjala went, it was as if my love had gone a second time. My sorrow flowed out afresh. And to this day I know not what it is that has befallen me, and whether I should die or live. Only I have—since Hope is Lord of all—taken the jar, the bark-dress and the rosary of my beloved, turned my back upon the world, and crept a poor suppliant to the feet of Śiva, the lord of the three worlds and the succour of all that want.—(pp. 169—173.)

End of Mahāśvetā's Tale.

Thus having told her tale, she covered her face with the corner of the white bark-dress she was wearing, and unable longer to control her tears, sobbed aloud. Mahāśvetā's grace and beauty had made conquest of Chandraśīḍa before he heard her story, and now he was melted with pity for her. He besought, her, however to take comfort, and on no account to dream of putting an end to her life. That is a useless proceeding and a path travelled only by fools. If father, or mother, or friend, or husband be dead, sorrow may kill the survivor; but if it does not, why should he kill himself? That is a selfish shrinking from sorrow, which is of no profit to the dead man. It cannot bring him to life again. It adds nothing to the merit, which is all he has to trust to. It will not help him to heaven; it cannot keep him

from hell. He must go to the place his own deeds have appointed for him : and the guilt of self-slaughter is incurred for nothing. Living, you can help both him and yourself by the customary oblations : dead, you will be of use to neither. And he reminded her of how many of the wives of gods and heroes themselves, such as Rati, and Prithâ, and Uttarâ and Duhśalâ and others, had survived the death of those dearest to them. Besides, had she not in the voice from heaven a sure ground of hope that Puṇḍarikâ and she would meet again ?

As they thus talked, the sun himself bent low, as if in sorrow at the tale. Night came on, and Mahâśvetâ, after worship duly done, lay down on her couch of bark. Chandrâpîḍa, too, spread for himself a bed of leaves and lay down, much marvelling at the power of love. Unable to sleep, he was minded of that Taralikâ of whom Mahâśvetâ had spoken as her companion, and, coming to the holy maiden, he asked why Taralikâ had deserted her. "You remember," said Mahâśvetâ, "the race of the Apsarases, whom I described as sprung from the Moon ? The king of the Gandharvas, Chitraratha married Madirâ from that stock. They have a daughter, called Kâdambarî, who is my dearest friend, and who, to the dismay of her parents, persists in a resolve that she will not marry so long as I am in my present desolate condition. This very morning the sorrowing king and queen sent a chamberlain, by name Kshiroda, to me to entreat me to use my influence with Kâdambarî, and I have sent Taralikâ back with him to give weight to my entreaties to Kâdambarî that she should not oppose herself to her father's will."

By this the moon was risen and the night far advanced. Seeing that Mahâśvetâ had fallen asleep, Chandrâpîḍa turned to his own couch and lay down with many thoughts in his mind of the story he had heard, and of his own absent friends. In the morning Taralikâ appeared, attended by a Gandharva youth, called Keyûraka, and told Mahâśvetâ that Kâdambarî would by no means be turned from her purpose. And after long thought, Mahâśvetâ sent Keyûraka away, bidding him say that she would come herself and do what was fitting. Then turning to Chandrâpîḍa, she invited him to come with her to Hemakûṭa, and see all that was to be seen there. On the

morrow he might return. His friendship had already comforted her : and she besought him to stay with her a little yet. Chandrâpîḍa readily consented, and together they set out for Hemakûṭa.—(pp. 173—182).

When they came there, they went to the princess' own apartments, and passing through a world of women, came upon Kâdambarî as she was pressing Keyûraka with questions about the stranger he had seen with Mahâśvetâ. And when Kâdambarî and Chandrâpîḍa met face to face, Love entered the heart of the one and Love's own brother the heart of the other. Meanwhile Mahâśvetâ told Kâdambarî who Chandrâpîḍa was, and spoke of his great kindness to herself. Water was brought, and Kâdambarî herself rose and washed the feet of Mahâśvetâ, drying them with the end of her garment: while her companion, Madalekhâ, performed that office for Chandrâpîḍa. Then Kâdambarî, after much pressing, stretched out her hand to give Chandrâpîḍa the betel-nut. And when he stretched out his hand to take it, it seemed as if Kâdambarî were already bestowing her hand on the prince. Hurriedly she drew back her hand when she had given him the betel-nut, and taking another, she gave it to Mahâśvetâ. A quarrel between a starling called Kâlindî and a parrot, by name Parihâsa, who came fluttering through the room, in mutual flight and pursuit, supplied material for a jesting conversation, in which Chandrâpîḍa took part. Kâdambarî had joined her two pets in marriage; but that morning Kâlindî had come upon Parihâsa engaged in close private talk with Kâdambarî's betel-nut bearer, and since then she had resolutely cast off her husband. Chandrâpîḍa professed to have, in the outer world, heard all about the loves and jealousies of Kâdambarî's starling and parrot; and he playfully asked why Kâdambarî did not come to the rescue of the poor starling, who might well have died under such a desertion, and protect her against a wretch so base as thus to leave her.

Note.—This incident, unmeaning enough to our ideas, is an instance of that preparation of the mind of the hearer for incidents which are to follow, which is so dear to Hindu writers. Into Chandrâpîḍa's own mouth is put a condemnation by anticipation of the cruelty he was himself, so fate would have it, to be guilty of: and Kâdambarî, could she have read the future, would have seen in the deserted starling a type of her own condition. Readers of the *Vāsavadattâ* will remember that in Subandhu's tale the story of the heroine's love for Kandarapaketu is put in the mouth of a śuka who is explaining to a jealous śrikâ the cause of his absence.

As they jested, a chamberlain came in to summon Mahāśvetā to the king and queen. Rising to go, she asked where Chandrāpīḍa might wait for her; and on Kādambarī's assuring her that the house and all within it was at her friend's disposal, she bade him go to the pleasure-hill in the garden near Kādambarī's palace. And Kādambarī mounted to the terrace, abandoning herself to self-reproaches at the easy conquest this stranger seemed to be making of her maiden heart. Nor could Chandrāpīḍa dismiss from his mind the hopes and fears and wild surmises with which the demeanour of the Gandharva princess had filled him. Mounting, the one to the summit of the pleasure-hill, the other to the terrace of her palace, they, looked at and looking, let the day go past unnoticed. When night came, Chandrāpīḍa was suddenly aware of a celestial whiteness that filled the sky, and much wondering what this might be, he in a little perceived approaching him Madalekhā, attended by Keyūraḥ and Taralikā, who brought him, with many a courteous message, a necklace of pearls from Kādambarī. The jewel was no common one. Got at the churning of the ocean, it was given by the Lord of Waters to Varuna, by him to the king of the Gandharvas, from whom Kādambarī had it. She besought Chandrāpīḍa to wear it, and to honour it in the wearing, as Vishnu disdains not to shed a new lustre on the Kaustubha gem. Chandrāpīḍa took the necklace, and had much talk with the messenger concerning Kādambarī. Then dismissing them, he mounted again his watch tower; and Kādambarī on her part ascended her palace terrace, and showed, by many a sign, the ascendancy which the God of Love was gaining over her.

The sun went down in a blood-red sky, and darkness hid the lovers from each other's sight. Slowly they descended, Kādambarī from the terrace, Chandrāpīḍa from the pleasure mound. And now the stars had begun to shine athwart the darkness, and after them the moon, apparent queen, was covering all things with her silver mantle, when Keyūraḥ announced to Chandrāpīḍa that Kādambarī was about to visit him. Close on Keyūraḥ's steps she came, attended by a scanty retinue, with no insignia of her royal birth, a single string of pearls her only ornament, her body stained pure white with sandal-wood-powder, a single flower in her ear, and in garments

all of white. Chandrâpîḍa sprung to meet her; but she, smiling sweetly, sat down on the ground. Rejecting Madalekhâ's entreaty that he would keep his place, Chandrâpîḍa sat down on the ground beside her. Disregarding a further hint from Madalekhâ that he might presume to offer something mere than more courtesy, he answered all Kâdambarî's eager queries concerning Târâpîḍa and Vilâsavatî and Śukanâsa and Ujjayinî and Bharata Varsha, and the world of mortals. And when at last weary of this discourse Kâdambarî called to her Keyûraka and her attendants, and went to her chamber.

In the morning Chandrâpîḍa again visited Kâdambarî, whom he found listening to a recitation from the Mahâbhârata, and, by the mouth of Mahâśvetâ, represented his anxiety to revisit his camp. "Let him go," said Mahâśvetâ. "Is not the affection that has sprung up between you two as independent of place as is that between the lily and the sun?" Kâdambarî gave the permission asked for, and sent some of her own people to escort the prince back to his camp. He found his followers at Mahâśvetâ's hermitage, they having tracked him there by the marks of Indrâyudha's feet.

The night that followed was a sleepless one for Chandrâpîḍa; but in the early morning he was cheered to see Keyûraka approaching his tent. Keyûraka brought him greeting from all at Hemakûṭa, and the necklace of pearls which Chandrâpîḍa, it seemed, had left behind him. Mahâśvetâ too sent a message bidding the prince return, and adding the significant fact that Kâdambarî was ill. Before his people Chandrâpîḍa confined himself to general inquiries as to the health of Kâdambarî and Mahâśvetâ: but, making a pretext of a visit to his stables, in which his visitor alone accompanied him, he pressed Keyûraka to tell him truly in what way Kâdambarî had spent the day of his departure. Keyûraka's description of her love-sick state for the moment dispelled the doubts which were torturing Chandrâpîḍa: and calling out a horse! a horse! he made ready to pay the visit sought for. Placing Vaiśampâyana in charge of the camp, and with Patralekhâ mounted behind him on Indrâyudha, he made rapidly, with a small band of picked horsemen, for Hemakûṭa. Arriving he was told that he would find Kâdambarî in an arbour on the shore of the lake in the palace garden: and there he saw her endeavouring in

every way to apply some remedy to the fire of love that was consuming her. Keyûraka introduced Pattralekhâ to the princess: and Chandrâpîḍa, with a heart still tossed in uncertainty, made trial of Kâdambarî's disposition to him in a speech of double meaning. To it Kâdambarî herself could find no words of reply; but Madalekhâ answered for her. The reply, however, so subtle had Chandrâpîḍa's own words been, left him in no better case than he had been before, and after a long conversation with Mahâśvetâ, he again took leave. Pattralekhâ he left behind him at the request of Kâdambarî.—(pp. 182—221.)

On his return to the camp, Chandrâpîḍa found that the messenger had come with a letter from Târâpîḍa, in which the king complained of his protracted absence, and ordered him to set out on his return so soon as the letter should reach him. Vaiśampâyana also had received a similar message from Śukanâsa. Not stopping even to dismount, Chandrâpîḍa gave the signal for departure. But first he enjoined Meghanâda to wait at the hermitage for the arrival of Pattralekhâ, and charged him with a message for Kâdambarî, to be entrusted to Keyûraka, who would, Chandrâpîḍa deemed, probably escort Pattralekhâ when Kâdambarî sent her away. Then Chandrâpîḍa, leaving Vaiśampâyana in command of his camp, with orders to follow him slowly, set out for Ujjayinî.*

His unexpected arrival there gave great joy to all; but to Chandrâpîḍa himself it seemed as if his palace, the city, nay, the great globe itself, were empty without Kâdambarî. He could only sit down and wait, as best he might, the arrival of Meghanâda and Pattralekhâ.

In a few days they came: and Chandrâpîḍa's first care was to take Pattralekhâ apart, and put close questions to her with regard to her stay in the palace. In the middle of Pattralekhâ's description of how Kâdambarî to her unburdened her love-sick heart, and of her own earnest entreaties to be allowed to go and fetch Chandrâpîḍa, Bâṇa's tale comes to an abrupt conclusion.—(pp. 221—237.)

* *Note.*—On the way he visited a shrine of Durgâ in the keeping of a Dravida ascetic, whose uncouth ways gave him much amusement. The incident, though treated at great length, is rather more irrelevant than any of the other excrescences that disfigure the book, and need not be more than referred to here.

The Story continued.

The continuation of Kâdambari by the author's son begins without a break in the middle of Pattralekhâ's account of the heroine's despairing lament. Kâdambari does not believe that Chandrâpîḍa can be induced to come: she fears that, were he with her, he would be less considerate than his image in her heart: and she has vowed a vow to Mahâsvétâ, who in vain dissuaded her from such a rash insult to the God of Love, that she will not give her hand in marriage while her friend's distress continues.

"Musing on the marvellous power of love," Pattralekhâ continues, "I besought her to control herself, and again declared that I would bring you. Reviving at the sound of your name, she called her attendants and dismissed me, saying: 'Pattralekhâ, I do not wish you to go. I know not how I shall live without you. Nevertheless, if this be your wish, do according to your desire.'"

Chandrâpîḍa was answered: but Pattralekhâ, with down-turned head, added her earnest entreaty that her lord would treat the ill-starred Kâdambari with more consideration than he had yet shown her. Chandrâpîḍa, with whom all doubt was now over, was feebly defending himself on the plea that Kâdambari or her maidens should have been more explicit, when a door-keeper entered with a message from Vilâsavatî, who had heard of Pattralekhâ's arrival, and desired to see her. At the same time she sent loving reproach to her son for having failed to visit her for some little time. Stifling the reflections raised by this message as to the strait he was in between his duty to his parents and his love, Chandrâpîḍa went with Pattralekhâ to his mother's place, and there spent that day. Night brought him no rest. Day and night he was tormented with the pain of separation, keen distress on Kâdambari's account, and utter perplexity as to how he could arrange to leave Ujjayinî.

Matters being in this state, one day that he had left the city and was wandering along the banks of the Siprâ, he saw on the opposite bank a troop of horsemen, the foremost of whom he judged to be Keyûraka. So it proved to be: and Chandrâpîḍa with difficulty getting through, in a mechanical way, the rest of that day, as soon

as he could contrive to be alone with Pattralekḥā and Keyūra, bade the latter say what message he brought from Kādambarī and Mahāśvetā. But he brought no message: only a description of Kādambarī's grief at the tidings (taken to her by Keyūra when he returned from having escorted Pattralekḥā back to the camp) of Chandrāpīḍa's departure for Ujjayinī—a description which proved so harrowing that Chandrāpīḍa fainted away. And when he came to himself, amidst regrets that he had been so blind, and fears that it was now too late, and misgivings as to how he should contrive to get away, he resolved to return to Kādambarī. But all that night he was tormented with the anxieties of his position.—(pp. 239—262.)

In the morning he heard a rumour that the camp had come as far as Daśapura. Catching at the thought of consulting Vaiśampāyana, and disregarding Keyūra's earnest prayer that he would make no delay, but set out at once, he sent for Meghanāda and bade him escort Keyūra and Pattralekḥā to the place whither Keyūra had previously brought Pattralekḥā from Kādambarī. By the mouth of Keyūra he besought Kādambarī to do nothing rash: and Pattralekḥā he sent as an earnest of his own fixed intention to follow. At the same time he gave Pattralekḥā a loving message for Kādambarī, and comforted Pattralekḥā herself in the sorrow she left at this separation from her master. When they had gone, Chandrāpīḍa, following them with his mind, went to his father's palace to ask leave to go to meet Vaiśampāyana. There, to his glad surprise, his father broached the subject nearest to his own heart, declaring that the time had come when Chandrāpīḍa should marry. Glad at heart, and believing that nothing but Vaiśampāyana's arrival now stood between him and his dearest wish, Chandrāpīḍa spent that day. And when night fell, he set out in the light of a full moon to go to meet the camp. On the way he bethought him, as a merry trick, of taking his friend unawares. Covering his head, he rode into the camp, and asked, as he swept by the tents without stopping, in what direction a stranger should look for Vaiśampāyana's tent. But the only answer he got was from weeping women, exclaiming, "Good sir, why do you talk thus idly? How should Vaiśampāyana be here?" Smit with dismay,

he rode wildly on, more than half unconscious, till he reached the middle of the camp. By this time a great crowd, recognizing Indrâ-yudha, had gathered: and the chief men in the camp besought the prince to dismount, and, under the shade of a neighbouring tree, hear the story they had to tell, assuring him, in the meantime, that his friend was not, as he feared, dead.

Their story was briefly this. In obedience to Chandrâpîḍa's orders that he should not distress the army by a forced march home, Vaiṣampâyana halted for one day at the place where Chandrâpîḍa had taken leave of him. Early in the morning of the next day he gave the signal to break up the camp and set forth. "But first mindful of the sanctity of the Achchhoda lake, and bethinking himself that none of us would even in our dreams ever see that heavenly region again, he invited us to come and bathe with him there as a fitting beginning to our journey. As we strolled on foot along the shores of the lake, we became aware of a strange change which had passed over Vaiṣampâyana. He stood voiceless and motionless before a certain arbour there, like one who has caught sudden sight of a brother, or son, or friend, long absent, until losing all control over his limbs, he sank down and wept bitterly, while in his set face we fancied we saw the rising remembrance of things long gone by. He seemed like one seeking what was lost. To all our entreaties to rise and come away he remained obdurate, and at last we left him there at his own earnest entreaty. He swore by your name that if he could have averted the grief this must cause you and the king and the queen, and Śukanāsa and Manoramâ, he would have done so; but a power, not his own, restrained him. He could not leave that place and live."

Chandrâpîḍa, on hearing this strange story, was lost in painful surmises as to the causes which could have prompted such an absolute and wholly premature abandonment of all worldly ties on the part of Vaiṣampâyana. But in the midst of his distress, he was glad to think that there could now be no question of refusing him leave to revisit the country of the Gandharvas. He must get leave to go in search of Vaiṣampâyana. He would find his friend, and accompanied by

him, again visit his love. Vaiśampāyana's unexplained desertion was in the meantime distressing; but where Vaiśampāyana was, there was Kādambari also.

Under the influence of these mixed emotions, Chandrâpîḍa slowly re-entered the city, which he found already agitated by rumours of the strange hap which had befallen his friend. As he dismounted at the door of the palace, he was informed that Târâpîḍa, with his queen, had gone to visit the minister. He followed: and as he entered the house, was well-nigh unmanned to listen to Manoramâ's loud lament for her son. Summoning up his courage, he entered and sat down, not daring to approach his father. Târâpîḍa, who saw him enter, had time to utter a few mournful sentences, hinting at fault in his own son as the only possible explanation of such conduct on the part of Vaiśampāyana, when Śukanâsa, his face darkened with mingled sorrow and anger, as when lightning tells of the quick approach of the rains, protested against such injustice to Chandrâpîḍa. The moon might be hot and fire cold, the sun darkness and night day, but no fault could be in Chandrâpîḍa. The blame was with that disposition, fickle as the wind, which had led his son into a crime of ingratitude and desertion, for which no language of reprobation was adequate to describe. Vaiśampāyana was one of those worms, begotten of the body, which nature sometimes produces. He had proved a baneful plague, a poisonous snake, a destructive portent. Let the king waste no thought on such a monster, but repair the injustice he had but now done to Chandrâpîḍa.

The king modestly dissented from this way of looking at what had happened. To offer suggestions to the Brâhmin was, he felt, as if one should attempt to light up a fire with a farthing candle, or kindle the sun by means of the daylight, or cool nectar with lumps of ice, or fill the sea with rain. Nevertheless, he could not but sorrowfully reflect on the change that might have passed over his once virtuous son. In this moving world is there any one who can pass unchanged through the fatal period of youth? And what reason was there to suppose that a change in Vaiśampāyana, and not in Chandrâpîḍa, had led to this disaster? After all they knew no more than that

Vaiśampāyana had remained by the lake Achchhoda. Let him be brought back: it would be time then to consider where the fault lay.

And now Chandrâpîḍa tearfully besought Śukanâsa to obtain for him, from his father, an order to go in search of Vaiśampāyana, as the only atonement the Brâhmin could prescribe for the fault he had committed in incurring the displeasure of his father. This Śukanâsa did: and the king musing a little, and considering that there was no other way to bring Vaiśampāyana home, and that Vilâsavatî could not but consent to her son's going on such weighty cause, gave the required permission, and after embracing his son and bidding the minister see to it that the astrologers duly found a lucky day for an expedition which would lead the prince so far, passed to his own house. But Chandrâpîḍa, after taking leave of his mother, called the astrologers to him, and ordered them in secret thus: "You are about to be consulted by my father or the minister Śukanâsa. Frame your answer so that there need be no delay in my setting forth." To which they replied: "As the stars stand you ought not to go. But when royal business is in hand, the will of a prince is time. In such a case, we need not inquire closely into the days. Time depends on the king." Whereupon Chandrâpîḍa bade them say that the morrow would be a suitable day. This they promised to do: and soon after returned to say that all things had been done as Chandrâpîḍa desired, and that his expedition was to set forth on the morning of the next day. So, not without difficulty Chandrâpîḍa wore through another night in Ujjayinî.

In the morning his mother performed for him the usual auspicious ceremonies, and sorrowfully bade him adieu, first taking a pledge that he would, this time, make no delay, but go straight to his friend and return with him at once. And when his mother had released him, he passed to his father's palace, where Târâpîḍa bade him take not too much to heart his father's fears with regard to him, bewailed his evil fortune in that, at the moment when he wished to see his son married and crowned king in his stead, it had become necessary to part with him, and exhorted Chandrâpîḍa to do the work to which he had addressed himself as expeditiously as might be. Then followed

a farewell visit to Śukanāsa and Manoramā, and Chandrāpīḍa was at last free to gallop out of the town. He made no halt at the camp which had been prepared for him on the banks of the Sīrā, but rode for a space of about three gavyūtis without drawing reins. Spending the night in a place where water and fodder were good, he started again next morning before daybreak : and from there he rode day and night, reckless of hunger, thirst, heat or weariness, with no thought but of Kādambarī, until he was overtaken by the burst of the rains, when he must needs travel only by day.—(pp. 262—304.)

When he had done well-nigh two-thirds of his journey, he saw Meghanāda returning. Pattralekḥā and Keyūraḥ, despairing, when the rains came, of Chandrāpīḍa being able to overtake them as he had promised, had sent him back. He had not been as far as the Achchhoda lake. Sad at heart, Chandrāpīḍa rode on, and now approached the Achchhoda lake. Fearing that shame might induce his friend to flee from him, he posted his men in guard over the four sides of the lake, and advanced alone on horseback. But nowhere could he find any trace of Vaiśampāyana. Perplexed as to what course he should follow, and distracted with the thought of all that might be involved in this delay to Kādambarī as well as to himself, he resolved to go to Mahāśvetā's hermitage in search of news. He found the holy maid seated at the door of her cave, supported by Taralikā, and weeping bitterly. To his eager inquiry as to whether he was to gather that some great evil had befallen Kādambarī, Taralikā answered not a whit, only she sat gazing in the face of her weeping mistress.

At last, in a voice broken with emotion, Mahāśvetā spoke : "Prince, why should Taralikā take my place. I am that Mahāśvetā who found a tongue for her previous woe. Listen to this new one. When I heard from Keyūraḥ that you had left Hemakūṭa, I came back here to practise renewed and severer austerities. And here I saw a young Brāhmin much resembling you, who looked as if the soul had gone out of him, and was ever, with trembling lips and eyes full of tears, gazing all about him, with an empty look, as if in search of something he had lost. When he saw me, a great change came over

him. I had never seen him before: yet it was as if he recognized me. Eagerly he ran to meet me, and said: 'Fair lady, only such deeds as answer to one's birth, or age, or form can escape censure in this world. Why, with such pains, do you follow the example of perverse fate, and join things which nature had sundered, wasting a body tender as a flower in penance? Such toil, endured with a view to future happiness, fits well enough him who has enjoyed the good things of this life, and is now old and ugly. But not beauty like yours. Your pain distresses me. If such as you show themselves averse to the pleasures of sense, then love, indeed, bears his bow in vain, the moon climbs the heaven to no purpose, lotuses may cease to bloom, useless is the coming of the spring, of no avail the forests, the moonlight is an idle thing, river-banks and the Malaya wind have lost their charm.'

"Then I, whose heart had, since I knew Puṇḍarīka, been detached from all worldly things, hurriedly went elsewhere without so much as asking the youth who he was. And I charged Taralīkā to keep him away from me, telling her that I knew some great evil would happen if he disregarded my wish in the matter. So some days went past, until one night, as I lay sleepless, I saw him stealing towards me and thought bitterly to myself how, if he but laid a hand on me, I must needs kill myself, and so lose the fruit of all my weary waiting for my love Puṇḍarīka. But he crept to my side, and said: 'Moon-faced one, see how love and the rising moon are banded to slay me. I come to you for shelter. Save me, helpless and hapless as I am. My life is in your hands. Is it not the duty of ascetics to save those who fly to them for help? If you do not yield yourself to me, the arrows of the god and the rays of the moon will make an end of me.'

"Then I cursed that wanton youth, and bade him assume a form that should better suit his grossness than the human shape he disgraced, 'Become a parrot,' I said, and at my word, like a tall tree cut at the roots he fell lifeless on the ground. It was only then, from his weeping attendants, that I learned that he was your friend."

Mahāśvetā ended, and bent low her head, bedewing the ground with silent tears. The heart of Chandrapīḍa, as he listened to her story, had grown heavy with the thought that Kādambarī was lost

to him, and now, like a bud ripe for opening when a bee has stung it, burst in two. And at that moment, while Mahāśvetā, Taralikā Chandrāpīḍa's men, the princes, and even the horse Indrāyudha (who looked as if he were about to forsake his nature), were mingling their laments over Chandrāpīḍa's lifeless body, Kādambārī stepped into their midst. She had heard from Pattralekḥā of Chandrāpīḍa's intention: and, drawn to him as the tide is to the moon, she had made a pretext of a visit to her friend Mahāśvetā. And now, and in lover-like attire, with ornaments and flowers, attended by Keyūra and Madalekhā, and holding Pattralekḥā by the hand, she came to meet him who was now a senseless corpse. When she saw him, she fell face forward towards the ground. Madalekhā bore her up, so that she did not fall completely. But Pattralekḥā let go her hand, and herself fell senseless on the ground. Even after Kādambārī had come to herself, she remained in a strange stupor: and when Madalekhā besought her to give vent to her grief in tears, she laughed and spoke as follows:—"Foolish girl, how should my heart break now, if it did not break before? And why speak to me of mother, or father, or friend, or servant? These names concern the living. But I am about to die, and why should I soil with tears the body for whose sake this divine one came here, and for whose sake he has given up his breath? His face is set heavenwards: shall I let fall ill-omened tears? Why do you bid me take thought for my life? Death is life to me now: and life death. If you love me, prepare the funeral pyre." Then, after giving directions for the disposal, among her friends and others, of her pet flowers and animals, she threw her arms round Mahāśvetā, and said, "Dear friend, you have a hope that enables you to bear from day to day torments worse than death. With me it is different. Dear friend, farewell." And as she spoke, she sat herself down, and took Chandrāpīḍa's feet in her lap. It was as if the touch of her hands had brought life back to the dead. For, at the moment, there streamed from the body a great light that whitened all the place, and immediately in the sky a "bodiless" voice was heard, as it were dropping nectar: "Child Mahāśvetā, again I bid you be of good cheer. Your Puṇḍarīka's body is incorrupt, and awaits in my world the day that will reunite you. And for this body of

Chandrāpīḍa, know that the separation of the soul, which has taken place, is the effect of a curse. Till the curse shall pass away, you must guard it as you would guard that of a yogi who had for a time changed his body. The fire must not purify it. Water must not drown it. Nor must you leave it. Preserve it with care till that happy meeting."—(pp. 304—317.)

Hearing this voice, all that stood round, save only Patralekhā, marvelled what this might be, and stood like figures in a carving, with fixed eyes staring into heaven. But Patralekhā, as if the touch of that light had brought back remembrance to her, rose hurriedly and ran to the horse Indrāyudha. Taking him out of his keeper's hands, she said: "Let what may happen to me, you cannot let your lord depart on this far journey alone (without a vāhana or vehicle)." Then, with him, she plunged into the lake.

No sooner had Patralekhā and Indrāyudha disappeared beneath the waters, then there rose from the lake a young ascetic who ran to Mahāśvetā, and said: "Daughter of the king of the Gandharvas, do you know me?" Mahāśvetā had already turned fixedly her eyes, dimmed as they were with tears, on the stranger, and now thus asked, she threw herself at his feet. "Kapinjala, I know you now. Tell me who it was that took Puṇḍarīka into heaven. Why did he take him? What has become of Puṇḍarīka? Where is he now? Why have you let so long time pass without sending me word, and why do you come now alone?" He smiled, and said: "He who took your friend up into heaven vouchsafed no answer to my cries, 'whither do you bear my friend,' but passed, followed closely by me, among the heavenly hosts until he reached the world of the moon. There he laid down the body of Puṇḍarīka, and turned to me and said: 'Kapinjala, know me for the Moon. This friend of ours, when yielding up his life through love, cursed me, who had done him no harm, and prayed that I might, in more lives than one, endure in this Bharata Varsha the pangs of unsuccessful love. Indignant at the outrage, I, without reflecting, said: 'And you shall share my joys and sorrows.' But when my anger passed away, I saw all that had happened between your friend and Mahāśvetā. Now Mahāśvetā is of my own race. And

this is her chosen husband. He and I must, if the words 'in more lives than one' are not to fail of their purpose, live at least twice in the world of men. Therefore have I brought his lifeless body here where it will be kept free from corruption. Do you go and tell all this to Śvetaketu. His power is great and may devise a remedy for these things.'

As I passed quickly along the heavenly path, blinded with sorrow for the loss of my friend, I had the misfortune to run over a choleric Vainānika, who glared at me, and said: Knave, proud of your good works, since in the broad path of the sky you have run over me like a horse, be a horse. I fell at his feet, and telling him the cause of my distraction, asked forgiveness. In gentler frame of mind, he said: 'What is said, is said, and must be fulfilled. But this much I will do for you. The curse shall last only till the death of him whose horse you may become. Then bathe, and you shall find yourself free.' Then I made this request: 'The friend I have lost is, with the Moon, about to be born in the world of men. Grant that I, when I become a horse, may be with them.' And he mused a little, and said: 'This your great love has melted my heart. I see that the Moon is about to take on him sonship to Tārāpīḍa, king of Ujjayinī, who has long done penance to obtain a son. And your friend, Puṇḍarīka, will be the son of his minister, Śukanāsa. Do you be the horse of the young prince.' He ended, and I fell into the sea. Thence I emerged a horse. But I did not forget the past. That is why I brought Chandrāpīḍa, when in pursuit of the Kinnara pair, to this place. And the youth whom you ignorantly cursed, was Puṇḍarīka himself."

When she heard this, Mahāśvetā beat her breast, and fell to the ground. But Kapinjala bade her not blame herself, but remember that the greater part of her trial was over, and so endure to the end. Mahāśvetā, more composed, asked after Patralekhā. But Kapinjala knew nothing of what had happened to her after she had with him plunged into the lake. He was about to proceed to Śvetaketu, before whose eye the three words lie manifest: and from him he hoped to learn where Chandrāpīḍa or the Moon now lived,

what new birth Vaiṣampāyana or Puṇḍarīka was passing through, and what had become of Patralekhā. So saying, he flew up into the sky.

Kādambārī and Mahāśvetā took counsel together, and resolved to wait where they were, in expectation of the glorious issue promised them by the heavenly voice, and now confirmed by Kapinjala's story, so long at least as the body of Chandrāpīḍa should remain incorrupt. And Kādambārī, with the help of Taralīkā and Madalekhā, tended the body, and putting off her gay apparel, bathed and clothed herself in white raiment and took no food that day. In the morning she assured herself, by inquiries made of Madalekhā, that desire was not cheating her, and that no change had passed over the form she loved; and when she was satisfied of this, she summoned the attendant princes and showed them the body of their lord. Next day her confidence was great, and she sent Madalekhā to tell her father and mother all that had happened, but to say that she did not wish them to come to her, lest at sight of them she should not be able to restrain tears that would be an ill-omen for the future. This message Madalekhā took and returned. And so the little company remained until the close of the rains again opened up the roads. Then one day Meghanāda came to Kādambārī, as she sat with Chandrāpīḍa's feet in her lap, and told her that messengers had come from Tārāpīḍa and Vilāsavati inquiring after their son. He had been anxious to spare Kādambārī the pain of receiving them, and had told them all that had happened. But they refused to go without having seen with their own eyes Chandrāpīḍa. Kādambārī, realizing for the first time the distress and anxiety of Chandrāpīḍa's parents, bade Meghanāda introduce the messengers. And when she saw them, she would have had them conceal the truth from the king and queen, until such time as Chandrāpīḍa should himself confirm so incredible a story. But they refused to do this and the only precaution Kādambārī could take was to send with them a youth named Tvaritaka, who had been Chandrāpīḍa's follower, and could bear personal testimony to the truth of the account delivered to the messengers.—(pp. 317—333.)

The anxious Vilāsavati had gone to the temple of the Mothers to offer up gifts for her son's safe return when word was brought her that

the messengers were returning. From the temple itself she saw them coming, with the townspeople crowding around them, all eager to hear news of their friends who had gone with Chandrâpîḍa. Her heart foreboded ill. When the messengers said only that they had seen the prince but that Tvaritaka would tell the rest, she burst into loud wailings over the son, whom she now concluded to be dead, and then swooned away. And now the king, to whom word had been brought, came where Vilâsavatî was, and pouring a flood of tears over her as if to bring her out of her swoon, raised her and placed her at his side, with his nectar-dropping hand caressed her forehead, her eyes, her cheeks, her breasts and her arms, and gently, in a voice broken with tears, said : "Queen, if indeed some evil thing has happened to Chandrâpîḍa, you do him dishonour by tears that would befit a more vulgar grief. If he be dead, fear not lest I should bid you live. Rather will I die with you. But first let us hear what message these men bring."

So spoke the king and an attendant summoned Tvaritaka, who began to tell his tale. But when he came to speak of the bursting of Chandrâpîḍa's heart, the king stretched out his hand and would hear no more. With wild laments, he bade prepare the funeral pyre. Vilâsavatî forgot her own pain, and held her husband in her arms, and Tvaritaka called out, "Sire, though his heart be broken, the prince still lives; listen while I tell out the tale." When he had heard the whole, the king turned to Śukanâsa, who, like a true friend, suppressed his own grief, and comforted the king by many confirmations of the wondrous tale drawn from old legends. Straightway the king resolved to go where the body of his son was, and followed by all his people, save a few left to guard the town, he set out. In no long time he reached the lake, and there, with his mind distracted by a hundred doubts, he halted, and sent on some chosen horsemen with Tvaritaka to obtain news. Soon he saw them returning with the whole body of Chandrâpîḍa's attendant princes. Reassured as to his son's position, he cheered his queen, and singling out Meghanâda, asked him what the tidings were. Meghanâda assured him that in everything but the power of motion, the body remained the

same, save that from day to day it grew more beautiful. Glad at heart, the king and queen went on to Mahāśvetā's cave. She, indeed, fled into the interior of the cave: while Kāḷambari swooned away as the king, leaning on Śukanāsa, entered the cave, and after him Vilāsavati with Manoramā. When she saw her son lying as if asleep, and surrounded by a radiance all his own, Vilāsavati could not restrain herself, but ran forward and pressed the senseless form in close embrace, ever and anon smelling the dear head and kissing the lifeless cheeks. And she lifted up her voice and lamented. Tārāpiḍa forgot his own grief in hers, and staying not to embrace his son, he took his queen in his arms, and bade her remember how Chandraṇḍa was something more than the son they loved. Let them not give way to vain laments; but address themselves to the task of comforting the desolate parents of Vaiśampāyana and, above all, the divine maiden who was now their daughter. She lay in a swoon from which her attendants had as yet failed to rouse her. Let Vilāsavati take her in her lap and try to bring her back to life. This Vilāsavati did, restoring Kāḍambari by the mere mention of Chandraṇḍa's name. Bashfully and with downcast eyes, Kāḍambari saluted the parents of her lover. And they greeted her with the solemn prayer: "Lady, may it be long before you become a widow." Then Tārāpiḍa, thinking that his presence in the cave was useless and might interfere with Kāḷambari's constant care of the body, withdrew, and without entering his royal camp, built for himself a hermitage, where, with his queen, Śukanāsa, and Manoramā, and his attendants daily visited by Kāḍambari and Mahāśvetā, he remained awaiting the issue of this strange matter.—(pp.—330—345).

End of Jābāli's Tale to his Pupils.

When he had said so much, Jābāli smiled, and said, "I have been led far beyond my first purpose. You have heard how the heavenly one, with a mind overcome by love, was, by his own misconduct, made to forfeit for a time his place in the world of light, and become Vaiśampāyana, son of Śukanāsa. This is he in the form of a parrot, a form to which he has been condemned by the wrath of his human

father justly incensed at a fresh transgression, and by the sure word of Mahâśvetâ."

As the sage spoke, the scales fell from my eyes, and in everything, save the human form I had lost, I was again Vaiṣaṃpāyana. Again my heart swelled with affection for Chandrâpîḍa. Again Love was the Lord of all to me. Again I pined for Mahâśvetâ. With returning consciousness, the memory of all whom I had known and loved in that life came back to me. And, bending low to the ground in remorse for my fault, I asked the sage where Chandrâpîḍa was now, that I might fly straight to him. He bent his brows, and chid me for the rashness of purpose that still clung to me, then bade me ask him that question when my wings were grown. But Hârîta besought his father to explain how it had been possible for one born as a muni to fall so completely under the power of love as I had done, so as even to die for it, or how I, being an inhabitant of the heavenly world, had been so short-lived. Jâbâli reminded him of my original birth from Lakshmî, without the concurrence of the sage at the mere sight of whom she had conceived me, and quoted the Scripture, which declares that as the parent is, the son must be. I was born of a woman, and lacked the manliness a male parent might have given to me. Was it not said in the Âyurveda—"The child conceived of feeble woman alone according to the measure of strength communicated to him, either dies in the womb, or dies in the act of birth, or, if born alive, lives no long time?" "Even now," added the sage, "Puṇḍarikâ remains what he was in his former birth, and this, his second life on earth, will be as short as his first one. Then the curse will have reached its limit, and a life that cannot pass away will be his."

Then I asked how I, who had by the favour of the sage alone, recovered voice and memory, but remained in all other respects a parrot could hope to do deeds that might merit the life eternal he spoke of. But the holy man cast his eyes around, and seeing that the dawn was at hand, and that the time for setting out the fires was nigh, refused to continue the tale then, and rising, broke up the assembly. All dispersed to their homes, and Hârîta, having placed me on his own couch, went out to perform his morning sacrifice. But I, bethinking

how from a heavenly being I had, by my own deeds, become first a mere mortal man, and afterwards a parrot, and how hard and rare an ascent, by my own deeds, must be from the place in the scale of beings to which I had sunk, was minded to destroy myself, careless of what I might next become, when, with a smile that heartened me, Hārīta re-entered to tell me that my friend Kapinjala had come from the holy Śvetaketu to see me. Soon after Kapinjala came in, and taking me in his arms, wept, half in sorrow at the evil plight in which he found me, half in joy that after so long separation Kapinjala and Puṇḍarīka were again together. He told me that when, by the plunge into the lake, he was freed from his birth as a horse, he went straight to the feet of Śvetaketu, who, seeing him approach, sad and dejected, bade him cease to reproach himself as if he had been in fault. "The whole fault," said Śvetaketu, "is mine, in that though aware of his birth, I did not engage in the work that should have assured a happy life to my son. Now that work is nearly finished. Stay with me till it be completed. Then I besought that he would grant me leave rather to go where you might be. But he refused to do this, telling me that you had become a parrot, and that if I went now, I should not know you, nor would you know me. To-day, however, early in the morning he sent for me, and told me of your arrival in the hermitage of Jābāli and how you had recovered the memory of the past. And now I am sent by Śvetaketu, and your mother Śrī, who are both engaged in the sacrifice that is to work your bliss, to implore you to remain in this hermitage until the time shall come." With this he fell again to weeping at my sad condition. But I bewailed the indignities which, as a horse, he had suffered for my sake. And so, in mutual talk and recollections of those long past days, we spent the forenoon. When the sun had climbed to the middle of the sky, my two friends gave me suitable food : and soon after Kapinjala, renewing the injunction that I must on no account leave the hermitage till the work should be accomplished, left me.

Some few days passed, and I became aware that my wings were now grown. Immediately I flew away towards the north, to find the place where was the body of Chandrāpīḍa, the story of whose birth I now

knew, and where also I knew I should find Mahâśvetâ. I was soon exhausted and compelled to halt. Falling asleep on a low bough of a tree, I wakened to find myself caught in a net, and standing before me a wild man of the woods, whom I addressed as follows:—"Good sir, who are you? Why have you snared me thus? If from hunger, why did you not kill me while I slept? I have done you no wrong: why do you make me know a captive's woe? Perhaps from mere curiosity? But your curiosity has been satisfied, now loose me. I am on a long journey to see some dear friends. My heart will not brook delay. You, too, are of the world of living beings."² But he answered and said: "Good sir, I am a Chândâla, and my trade is to be cruel. However, I have not snared you from any lust after your flesh, and still less from mere curiosity. I am one of many hunters employed by the daughter of my liege lord, the king of the Pakvanas, to look for a wonderful parrot, which she has heard has escaped from the hermitage of Jâbâli. I have had the luck to find you, and shall take you to her. It is for her to say what is to be done with you." When I thought how I, the son of Śvetaketu, was doomed to consort with Mlechchhas, I cursed the day I was born. "O wretched Puṇḍarika, accursed be thy birth, since that is the harvest of thy deeds! Why was I not shattered into a hundred pieces when I was first conceived?" And I called aloud on Śvetaketu my father, and Śrī my mother, and Kapinjala my friend, to rescue me from this great calamity.

He took me, notwithstanding my assurances that I was a great muni, to the town of the Pakvanas, and delivered me to his mistress; and she, saying, "Ah, son, have I got you? I will put a stop to your love wanderings," clapped me in a wooden cage. Then I resolved from that moment to hold my tongue. It was useless to speak to her, who was neither mother, nor sister, nor relation of any kind, of the natural affection which, changed from a virtue to a fault, had led me to those bonds. Again, my speaking powers had attracted her notice. If I manifested them, it was not likely that she would release me: and all these evils had come on me from a want of control over my organs of sense. For all these reasons I maintained an obstinate silence.

---

* A Hindoo rendering of the Roman dramatist's *Homo sum: humani nihil alienum puto*.

So time passed, till one morning I found myself in this golden cage. Your majesty has seen the Châpâlâ princess. Who she is, why she calls me a Châpâlâ like herself, why she keeps me a prisoner, or why she has brought me here, I know as little as your majesty does.— (pp. 346—359.)

End of the Parrot's Tale.

The parrot ended, and the king bade call the woman. She came and addressed the king as follows:—"Light of the world, husband of Rohinî, spouse of the stars, joy to the eyes of Kâdambarî, Moon, you have heard the tale of your own former birth and that of this perverse one. He indeed, in this life as in the preceding one, sought his love at the expense of a direct act of disobedience against his father's commands. And it was by Śvetaketa's own order that I had him intercepted and imprisoned till the work should be accomplished. The time has come, and I have brought you together. Put off with these earthly bodies the pains of birth, old age, disease, and death, and live happily together." So saying, she sprung up into the sky.

As he listened, the cloud fell from Śûdraka's mind. And in a moment his heart was full of the old hopeless longing for Kâdambarî. Thus, then, Puṇḍarikâ's curse received its full accomplishment: and the Moon, that had seemed to smile on his anguish, had, in more lives than one, itself felt the pangs of unsuccessful love.

One day, when the spring had doubled both his and Kâdambarî's torment, she, unable longer to restrain herself, threw her arms round the neck of the senseless form she had so long tended, and clasped it close. And, oh wonder! it revived at her touch! Her embrace was returned, and Chandrapîlâ himself, with the voice that in the old days had ravished ear and heart alike, said to her: "Oh, fearful one, fear no longer. The touch of your arms has brought me back to life. Are you not sprung from the race born of nectar? And have you forgotten my promise that this body should own its freedom from corruption to you? To-day the curse is over. I have cast off the body I wore as Śûdraka, hateful because it separated me from you. This body I have cherished, and will ever cherish, because in it I pleased you. And now this world and

the world of the Moon are open to you. Nor am I alone free from the curse. He to whom Mahāśvetā has given her heart, has also dreed his doom." As he spoke, Puṇḍarīka was seen coming from the sky in the dress he wore, with the necklace, in all respects the same as on that far-off day when he died for love of Mahāśvetā. Seeing him, Kādambarī ran herself with the glad tidings to Mahāśvetā, while Puṇḍarīka did homage to the Moon. Keyūra set out to Hemakūṭa to congratulate Chitraratha and Hansa. And Madalekhā ran with the news to Tārāpīḍa and Vilāsavatī. They hastened to the place, and saluted Chandrāpīḍa as at once their son and the lord of Night. And he presented Puṇḍarīka to Śukanāsa and Manoramā as in very deed their son Vaiśampāyana. Just then, too, Kapinjula delivered a message from Śvetaketu, according to which that divine person, about to soar into higher worlds, abandoned all claim on Puṇḍarīka's filial duty in favour of Śukanāsa, as being his father in a higher degree than he could claim to be. And in loving talk over all the strange past, the little company spent that night. In the morning Chitraratha and Hansa, with Madirā and Gauṛī, arrived from Hemakūṭa. And at their suggestion the hermitage was deserted, in order that the marriage of Chandrāpīḍa and Kādambarī might be publicly celebrated with due rites in the capital of the Gandharvas.

One day while there, Kādambarī, with tears in her eyes, inquired after the fate of that Patralekhā who had been so true a companion to Chandrāpīḍa in the bye-gone life. And she learned that the girl she knew only as her lord's personal attendant, was no other than Robinī, the queen of the stars and the bride of the Moon, who had followed her lord when he first fell from heaven, but had been forbidden to accompany him in his birth as Śādraka.

And now the time expected, but expected in vain, through two lives, was come. Day fled as if eager to accomplish the desire of the Moon, the lord of time. Love's banner flamed in the evening sky : and Night spread her veil of darkness over the blushes of the bride.

When Chandrāpīḍa's happy marriage with Kādambarī was accomplished, he took leave of his parents-in-law and set out for Ujjayinī. There he exalted to his own nature the princes who had been the

sharers of his woes, established Puṇḍarīka on the throne, and, in loving attendance on his parents, who left all to follow him, he dwelt with Kādambari, now in Ujjayini, dear to him as the place of his birth, now in Hemakūṭa, that he might do honour to the Gandharva king, now in the world of the Moon, the home of his honoured Rōhiṇī. From that time forward the Moon and Kādambari, Kādambari and Mahīśvetā, Mahāśvetā and Puṇḍarīka, Puṇḍarīka and the Moon were never for a moment separated, but lived happily together in supreme and unending felicity.—(pp. 359—369.)

LITERARY ESTIMATE.

THE foregoing analysis of the story of Kâdambarî has been made chiefly for the use of University students, who, as a rule, take up part of the book only, and who, from the multiplicity of the subjects to which their attention is directed, have only in a few cases, it is to be feared, the time to add to their study of the part prescribed even a cursory perusal of the whole. It is hoped, however, that other readers who may consult this Introduction, with the view of learning something about one of the ornaments of Indian classical literature, will be able to form for themselves an estimate of Bâna's characteristics as a writer from an analysis which has for that purpose been set out in several places with considerable detail. One chief characteristic, it is true, it was neither possible nor desirable to attempt to exhibit in such a sketch. The too ingenious author of the Râghavapâṇḍariya—a poem whose chief claim to distinction will be best understood by the English reader if he imagines an Iliad, where every line and every word should bear a secondary reference to Napoleon's Campaign in Upper Italy,—boasts in a well-known couplet,* that, on the bad eminence to which his merit as the composer of 'Crooked Sayings' had raised him, his only fellows were Sutamdhru, who wrote the Vâsavadattâ, and our author. "Like unto these three no fourth is known." It were to be wished that this claim were better founded than it is: but at all events, against the three writers here singled out the indictment must be sustained. Accordingly our book bristles with passages which would be cumbrous and tedious if the words were to be taken in their apparent sense, instead of bearing, as they do, a hidden meaning, to find out which is the reader's painful task. The conscious search for plays upon words, which, to please, should wear at least the appearances of having come unsought, must always be fatal to literary excellence. Like his predecessors and imitators in this unhappy walk of literature Bâna is led to cultivate the bye-ways of the

* सुवन्धुवाणमदृश्य कविराज इति त्रयः ।

वक्रोक्तिमार्गनिपुणाश्चतुर्यो विद्यते न वा ॥

Râghava-Pâṇḍariya, Canto I., 41st stanza, p. 29, of the Calcutta edition of 1845. Quoted from Hall's Introduction to the Vâsavadattâ.

vocabulary of the language he uses. The result is that in great passages of the book "the sense faints following him." It is hard to win the natural sense of the words; and, in the absence of a commentary, no ordinary reader could hope to find the second intention. In the words of Prof. Weber, who in an article contributed to the magazine of the German Oriental Society in 1853, reviewed the first Calcutta edition of 1850, *Kādambarī* "compares most unfavourably with the *Daśakumāracharitra* by a subtlety and tautology which are almost repugnant, by an outrageous overloading of single words with epithets: the narrative proceeds in a strain of bombastic nonsense, amidst which it—and if not it, then the patience of the reader—threatens to perish altogether: a mannerism, already apparent in the *Daśakumāracharitra* is here carried to excess: the verb is kept back to the second, third, fourth, nay, once to the sixth page, and all the interval is filled with epithets and epithets to these epithets: moreover, these epithets frequently consist of compounds extending over more than one line: in short, *Bāṇa's* prose is an Indian wood, where all progress is rendered impossible by the undergrowth until the traveller cuts out a path for himself, and where, even then, he has to reckon with malicious wild beasts in the shape of unknown words that affright him."

This vigorous description may be perhaps a little over-coloured, but in the main it is true: and an apologist for *Bāṇa* will, perhaps, act most wisely if he claim it as his author's special merit that ornaments which can be fairly described in language like this are seen to be ugly blots on a fair face, excrescences that disfigure, but do not destroy, genuine literary excellence of no common order.*

---

* It is, I think, to be regretted that passages like those which will be found at pp. 86-92 and 224-228 of this edition of *Kādambarī* continue to find a place in a University curriculum, in which Sanskrit takes its place, with English, only alongside of other branches of study. An undue amount of time and attention is spent on mastering the sense of what it is well if the student in the end recognises to be not worth understanding. As a matter of fact, however, our undergraduates are apt to fall into *Kavirāja's* mistake, and to imagine that what is most difficult must be also admirable—a misconception necessarily fatal to the formation of the just standard of literary excellence which it ought to be one aim of a literary course to ensure. The University has of late years carefully excluded from its compulsory Sanskrit course the monstrous growths of Sanskrit medieval literature: and it would only be a further step in the same right direction if our students were relieved of the thankless task of studying passages in *Kādambarī* like those to which reference has been made.

To a fault common to Bāṇa with most writers of his time, must be added a defect in constructive art, which arises, indeed, from a device that is one of the commonplaces of Sanskrit composition, but which our author has exaggerated to the serious injury of the verisimilitude and artistic effect of his work. As is well known, the plan on which the *Pancha Tantra* and the *Hitopadeśa*, the oldest prose romances, are written, is that of a number of stories set in a common frame-work. The inconvenience of this method, from a literary point of view, is, of course, that the thread of the main story is apt to be entirely lost in the numerous digressions. In the original models this inconvenience is largely counterbalanced by the fact that the main story, as we have called it, is, in intention as well as in effect, the most insignificant part of the performance. In one class of books, the Buddhist *Jātakas* or birth-stories, which is regarded with much probability as among the earliest specimens of this kind of composition, there is, indeed, every reason to believe that the whole of the surrounding matter of the stories that form the pith of the work is unoriginal. English readers may, perhaps, be reminded of the relation in which the account of the fortunes of *Shahriyār* and *Shahrazād* stand to the tales that make up that most fascinating work of the Oriental imagination—'The Thousand and One Nights.' The book opens with a sufficiently spirited narrative, awakening the keenest sympathies of the reader for the situation in which the heroine is placed by the mad resolve of the king. As night after night, however, passes, we become ever less tolerant of allusions to a pair in whose career we have long ceased to take any warm interest. And when the end of the book is reached, the reversion to the main story, rendered necessary by the plot of the work, falls as flat as it is totally unexpected. This old and wide-spread model, which is not ill-suited to a succession of disconnected tales that are intended to take the first place in any general review of the work as a whole, Bāṇa has attempted to use in a romance devoted exclusively to the fortunes of a single pair of lovers. That he has been able to do this with some faint degree of probability, is due chiefly to the fact that most of his principal characters are in a second life, and some of them in a third, at the time when the story opens; but, when every allowance has been made for this consideration, it remains true that the awkwardness

of construction amounts to a fatal blemish in the verisimilitude and the artistic grouping, if we may so speak, of the work. Opening the book at random, for example, at the 136th page of this edition, it will be found, on reflection, that the words "When he saw this, Chandrāpīḍa said to himself," are not, as would naturally be expected, the words of the author, but are part of the author's account of the parrot's report of what the sage Jābāli told to his assembled pupils. No reader can carry in his head a complicated figment of this kind through a romance of four hundred pages. On the part of the author himself the attempt to give an air of probability to it is dropped after the first two or three pages : and the reader comes successively to the end of Jābāli's tale to the parrot, and the reversion to the main narrative at the end of the parrot's tale to the king, with the guilty consciousness that he had entirely forgotten that he was listening, in the first place, to the parrot, then to Jābāli as reported by the parrot, and in the third place, to the parrot again. It is true that a certain vigour of effect and unity of time is secured by the Horatian opening at the court of king Śūdraka. But that effect is short-lived, and its unreal character is best witnessed to by the unceremonious way in which that king is got rid of at the end of the tale.

It would be going too far, perhaps, to say that the fact that the greater part of the narrative is put into the mouth of a parrot is in itself a blemish, as involving too large a draft on the reader's imagination. But it is evident that, in so far following his original as to avail himself of an idea which runs through the whole of the preceding fable literature, Bāṇa has not been careful enough to adapt the old machinery to the conditions of the tale as he has told it. The beginning of the parrot's story, in which the bird gives an account of himself, is, indeed, in admirable poetic keeping with the character of the supposed speaker.* But the description put into a bird's mouth of Mahāśvetā's

* It deserves note that for some of the most effective touches in this part of his story Bāṇa would appear to have been indebted to the recollections of his own early youth. Compare with the passage summarized at p. 3 of this Introduction, the following extract from the first book of the *Śrī Harsha Charitra*.

अलभत च चित्रमानुस्तेषां मध्ये राजदेव्यभिधानायां बाह्यया बाणमातैवात्मजे स च बाल-
एव बलवतो विधेर्वैशादुपसंपत्त्या व्ययुज्यत अन्यां ज्ञातस्तेहस्वतितरां पितैवाप्य मातृताम-
करोत्. MS. in Royal Library, Jeyapore.

hopeless sorrow, or Kādambari's rising love is only saved from a suggestion of bathos, by the fact that it needs a conscious effort on the part of the reader to recall who the speaker is.

The story itself is, in its main features at least, not original; but an examination of what merit attaches to Bāṇa for improvement or development of his borrowed theme may best be reserved for what we have to say about the sources he seems to have used. Of the skill manifested throughout the book in the development and management of a plot, as we understand that art, a fair judgment can be formed from the foregoing analysis. From what has been already said it follows that too much consideration here need not be given to the fact that Bāṇa himself left his tale half told. When the pen dropped from the father's hand, the hesitation with which the son addressed himself to what he regarded as a task of filial piety had nothing in common with the feeling which would deter most writers of the present day from attempting to write a conclusion to *Denis Duval* or *The Mystery of Edwin Drood*. It may be admitted that in Bāṇa's own hands the conclusion of Chandrāpīḍa's adventures would probably have been presented with less impatience, and with a more artistic development. The effect of the story as a whole, too, is seriously marred by the conscious imitations of long passages in the original work which Bhūṣhanabāṇa,* not unnaturally, introduces into his second part. But when allowance has been made for this, as well as for the capital defect in laying out the story already referred to, it remains true that Kādambari shows signs of great proficiency in an art comparatively neglected by Indian writers. The skilful grouping of the *dramatis personæ* in the beginning of the book, the effective contrast between the quiet lives of the birds in the Śālmali tree or the sages in the sacred wood on the one hand, and, on the other, the pomp and magnificence of the courts of Śūdraka and Tārāpīḍa: the art shown in making the story of Mahāśvetā's passion and sorrow at once a preparation and a foil for the history of the real heroine of the book: the subtle interlacing of the threads of the double narrative may be

* The credit of bringing to light again the name of Bāṇa's son is due to Dr. Bühler.

mentioned as illustrations of the excellence in constructive art claimed for Bāṇa.

In the discrimination and consistent representation of individual character he is, in the judgment of the present writer, immensely superior to most of the Indian mediæval writers. Vigorous descriptions of broad types of character, much marred by an over-ostentatious method, are, of course, common enough in the literature referred to. Such fixed types of character may fitly be compared to the masks under which, in Greek and Roman theatres, the actors were able to shirk the pains of representing in their own features the shifting emotions to which their words gave expression. With the exception of king Śūdraka, who remains throughout the book the shadow he is intended to be, Bāṇa's characters are life-like and consistent to a very unusual degree. The generous-minded and unselfish Tārāpīṭha, "forgetting his own woe at the sight of another's distress"; the loving and ever-fearful Vilāsavati, the wise minister, the faithful Pattralekha, to mention these only among the inferior characters, live in the pages of a book which still has power to present its shadowy creatures of romance in a way to touch the heart of the reader. In boldest relief, as was natural, stand out the figures of the loved and the lover on whom the main interest of this book is concentrated. On his representation of Kādambarī in particular Bāṇa has spent all his wealth of observation, fullness of imagination, keenness of sympathy. From the moment when for the first time her eye falls and rests on Chandrapīṭha, this image of a magnificent and virtuous woman, torn by the conflicting emotions of love and virgin shame, of hope and despondency, of cherished filial duty and a newborn longing for fear of the world's scorn and the knowledge that a world given in exchange for this will be a world well lost, takes full possession of the reader—

कादम्बरीरसभरेण समस्त एव

मनो न किञ्चिदपि चेतयते जनोयम् ।

It is a fault of arrangement in the book that Kādambarī's entrance is so long delayed. But henceforth, whether off or on the shifting stage of the story, she keeps the pre-eminent place assigned and foreshadowed for her.

It is the reproach of the literature of which Kādambari forms a part that any enumeration of Bāṇa's merits must, in justice to our author, dwell for a moment on his almost complete immunity from the grossness which defaces so much of the work of his contemporaries. An expression here and there, a simile whose verbal excellence has proved too great a temptation, may for a moment grate upon the ear as no less incongruous than harsh. But the book is in the main a picture of youthful love as free from the undue development of the sensual side of the passion as a healthy English novel.

To the tenderness and grace without which such a delineation as we have glanced at would have been impossible Bāṇa is shown in his book to have added a keen observation of the more commonplace sides of human life. Himself a dweller, now in king's palaces, now in the recesses of the hermitage, he had an eye to mark, and the imaginative power that can give fit representation to, the ways of men.) He is perhaps less happy in this respect when describing the monotonous existence of the stages in Jābāli's monastery, or Mahāśvetā's long seclusion from the world. The comparative failure of effect here may be due to the inability of the Western mind to comprehend, so as to sympathise with, a form of life which has for ages attracted, and which still attracts, many of the noblest and wisest minds of the East. Or it may be that Bāṇa himself had less leaning to the ascetic life than he was prepared to confess. But all can recognise the fidelity of the touches by which he brings the court and city of Tārāpīṭha in living colours before his readers. The courtyard of the palace thronged with elephants and waiting men, and as public as the great square of the city, the palace itself with its doors open to every subject of the king, the durbar where the king's son, only *primus inter pares*, first among his peers, takes his place with the rest of the king's servants, the outward tokens of the joy or sorrow that unites in a common bond all in the realm "from the king to the cowherd," form the setting of a picture which is no less faithfully worked out when the artist comes to the harder task of divining and describing the thoughts of men. The address of Śukanāsa to Chandrapīṭha, on the occasion of the young prince's

consecration as Yuvārāja may be cited as an example of successful realism. The address is a masterly review of the dangers to which not only Chandrāpīla but every one in his exalted position is of necessity exposed: and it may be taken for granted that the writer had other aims in its composition than merely to write a chapter of his tale.

If our author's descriptions of life in the forest are comparatively tame and uninteresting, it is precisely in these parts of his story that his love of the beautiful in nature finds full scope. Bāṇa wrote before the rhetoricians had done their best to finally degrade to a place in a dry scientific enumeration each simile and metaphor the profusion of nature in India offers to the poetic mind: and both in his direct description of natural objects, and in the poetic use he makes of what later writers irreverently call "the moon, the lotus and the like," his words breathe a freshness and vigour that bespeak a warmth of admiration we in England are too apt to look on as the exclusive possession of certain of our own poets.

Bāṇa's greatest merit we have reserved to the last. Separated as we are by a thousand years and one-half the world from this Indian writer, there is nothing surprising in the fact that the superhuman machinery of his tale, the hero who is the moon, the Gandharvas, the Kinnaras, Kādambarī's home beyond the mountains that gird the world, strike us at first as flaws which no natural force on the author's part can remedy. As we proceed all that falls away, and we find ourselves face to face with a story of human sorrow and divine consolation, of death and the passionate longing for a union after death, that goes straight from the heart of one who had himself felt the pang, and nursed the hope, to us who are of like frame with him. The machinery is as unreal as that of Virgil's poem: the pathos is Virgilian. *Mentem mortalia tangunt.* Kādambarī has its place in the world's literature as one more aspiration out of the very heart of genius after that story, which, from the beginning of time, mortal ears have yearned to hear, but which mortal lips have never spoken.

THE AUTHOR.

THE writer of the introductory verses to the First Part of Kādambarī gives the following meagre account of Bāṇa. Kubera was a Vātsyāyana Brahmin, honoured by more than one of the Guptas, and in great repute as a teacher of the Yajur-and Sāma Vedas. He was the father of Arthapati, who, among other sons, begot Chitrabhānu. Chitrabhānu was the father of Bāṇa. In the verses prefixed to the Second Part, Bāṇa's son intimates that the task of finishing his father's story has fallen to him, but does not give his own name. The account given in Bāṇa's other great work, the Harsha Charita, is much fuller. Indeed, the first chapter of the Harsha Charita is entirely devoted to the poet's genealogy and history, getting from the former theme the name Vātsyāyanavaṇśavarṇanam.* The personal part of the narrative is continued through the second, third, and fourth chapters, so that fully one-half of the Harsha Charita, as we have it, is autobiography.† It may be noted in passing that this points to the conclusion that

* So correct the 'Kavivaṇśa' of Ed.

† "Both the Charitas, which have become known, furnish also important contributions to the literary history of India. Bāṇa devotes nearly two Uch-ohvāsas to his personal affairs and to the history of his family, and mentions incidentally so many famous writers, that his work has become a regular landmark for the historian of Sanskrit literature. Bilhana likewise gives up one whole canto, the eighteenth and last, to a description of his country, and to an account of its rulers, of his family and of his own adventures. Though his statements are not as important as those of Bāṇa, still they afford much curious information. It would seem that the poems on historical subjects always contained fuller accounts of their author's lives than is the case with works like the Raghavaṇśa, the Śiśupālavadha or the Naishadhiya. For in the Gaudavadhā, the second historical poem from Jesalmir, the author also gives some account of his personal history and of his literary activity. This fact finds its explanation in the natural desire of the poets to secure their own immortality together with that of their patrons." (Bühler. *Introduction to Vikramādhikaderacharita*.) The fact for which Bühler here supplies the obvious motive did not escape the notice of the pedants into whose hands the art of literary criticism fell in India. The following is the definition given in the Sāhityadarpana of the species of prose composition called Ākhyāyikā of which, in the commentary, the Harsha Charita is cited as an example:—

आख्यायिका कथावत् स्यात् कवेर्वैशादिकीति नः ॥
 अस्यामन्यकवीनां च वृत्तं गद्यं क्वचित् क्वचित् ॥
 कथांशानां व्यवच्छेद आधास इति बध्यते ॥
 आर्या वक्त्रापवक्त्राणां छन्दसा येन केनचित् ॥
 अन्यापदेशेनाधासमुखे भावार्थस्तु च नः ॥

Kādambāri was of the two the later work, and that the account the author prefixed to the First Part takes the place of the details Bāṇa himself would have furnished had he lived to complete the book.* The Harsha Charita has not yet been edited in an accessible form; and I propose therefore to examine here at greater length than would otherwise be necessary the autobiographical and historical matter in that work.

The Harsha Charita is a prose work, but there are prefixed to it some verses which are among the earliest pieces of contemporary literary criticism we have in Sanskrit. Their importance from this point of

The sharp contrast between the Indian and Greek models in this respect is worth noting. In the whole course of his History of the Peloponnesian war, Thucydides mentions himself only three times: and the sum of the information presented is that the author was an Athenian, son of Olorus, and in a particular command at a particular time.

The Vikramānka-charita, to which reference has been made in this note, was styled by Bühler, who had the good fortune to recover it, the "second specimen of a class of compositions, which, though probably once numerous, seemed until a few years ago almost extinct." I am happy now to be able to bring to the notice of scholars another work of this kind, which will, I hope, soon be made generally accessible. While examining a list of Digambara books in Jeypore on a recent tour, I noticed a work entitled the Yaśastilaka, which I was informed was a poem on an historical subject. I was unable to procure or get sight of the book then: but, later on, at Udaipur, I found it in the possession of a Jain priest, who would not however part with it. The aparāṇama of the Yaśastilaka is Yaśodharacharita: and, unlike the Svetāmbara book of the same name, it appears to be an historical account of a prince who is described as the first son of Arikośari.

FitzEdward Hall first drew attention to the Harsha Charita in the introduction to his edition of Subandhu's Vāsavadattā, and gave a brief analysis of the contents of the work, especially emphasising the importance of the allusions to earlier or contemporary writers. A careful study of his introduction is still indispensable. The student should also read Bhao Daji's article on the Harsha Charita in the tenth volume of the Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society. It is matter of regret that the complete and accurate copy of the Harsha Charita, with its commentary by Sankara, on which Bhao Daji's article is based, is not included in the Bhao Daji collection. In quoting from the Harsha Charita I have used (1), a manuscript in the collection of the Government of Bombay called by me A; (2), a fragment in the Bhao Daji Collection, now deposited in the library of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, styled here B; (3), a manuscript from the Royal Library at Jeypore, kindly lent to me by Dr. Fühler, which I call C; (4), a manuscript from Ahmedabad secured for Dr. Fühler's use by Mr. Bhagvandas Kevaldas, and referred to as D; and (5), the Calcutta Edition. The last is exceedingly imperfect; and I am glad to announce that Dr. Fühler, of St. Xavier's College, has undertaken the task of preparing an edition for the Bombay Sanskrit Series.

* This conclusion would be a certainty if we could be assured that the Harsha Charita ever existed in a complete form.

view, as affording a literary landmark has long been recognised. Reserving these verses for future discussion, I proceed now to give an abstract of the legendary account of the origin, not so much of the stock from which Bâna sprung, as of the great learning by which that stock had always been characterised. The story has this importance for the matter in hand, that in several parts it shows clear traces of being the first draft of material which was afterwards more fully worked up in Kâdambari.

Long ago, so the legend runs, in an assembly of the Heavenly Ones, the irascible sage Durvâsas, "son of Atri and brother of the Lord of the Stars," while arguing with a muni called Mandapâla,* was betrayed by his bad temper into a false accent. The others kept prudent silence; only Sarasvatî laughed. On which Durvâsas took up water to curse her. All rose from their seats in horror, and tried to turn him from his purpose. But neither the remonstrances of Sâvitri, nor the prayers of the sages, nor the warning of his father Atri against such a disturbance of his own penance, availed. He threw the water of the curse, and said, "I will cure you of the haughtiness engendered by your little learning: go down into the world of mortals." And when Sâvitri rose in wrath to curse him again, Sarasvatî herself restrained her friend,† bidding her remember that Brahmins, however imperfect,‡ might not lose the honour due to their birth.

Then the Great Father spoke and said: "Brahmin, the road you have traversed is not one trodden by the good.§ The eye of the mind you have wilfully closed in the darkness of passion. Patience is the root of all penance. But your mind now, like the bodily eye, which avails only to see the faults in others,|| being disturbed by anger, can-

* So B. A Manda; D Upamanyu; Ed. Mandu. The second leaf of C is unfortunately wanting. Ed. omits the name of Durvâsas.

† Sâvitri is not, as Hall says, represented as the mother of Sarasvatî in this legend. In her speech consoling Sarasvatî, she calls herself अयमनुसरणचतुरः सहपांशुश्रीडापरिचयपेशलः प्रेयान्सखीजनः.

‡ असंस्कृतमतयः. Ed. संस्तुतमतयः.

§ न खलु साधुसंवितोयं पन्था येनासि प्रवृत्तः. Compare विद्वज्जनाचरित एष मागेः Kâd., p. 178.

|| परदोषदर्शनदक्षा दृष्टिरिव कुपिता बुद्धिर्न न त आत्मरागदोषं पश्यति. So A and B.

not tell you of this your own fault." . . . And to Sarasvatî he said : " Be of good cheer. Sâvitri will go with you and comfort you when your heart is heavy for want of me. And the curse shall pass away when once you have looked on the lotus face of a son.'"²²

So Sarasvatî and Sâvitri, following the course of the heavenly Ganges, descended to the world of mortals.

From the sky they saw the great river Hiranyabâhu, which men call Śoṇa."

C and D उत्कृपिता न ते बुद्धिरात्मरागदोषं. Ed. कुपिता न ते बुद्धिरात्मनो दोषान्, Compare :

" And why beholdest thou the mote that is in thy brother's eye, but considerest not the beam that is in thine own eye ? Or how wilt thou say to thy brother, Let me pull out the mote out of thine eye; and behold a beam is in thine own eye ? Thou, hypocrite, first cast out the beam out of thine own eye and then shalt thou see clearly to cast out the mote out of thy brother's eye."—Gospel according to Matthew—Ch. V. vv. 3—5. Muir has noticed the likeness between this passage in Matthew and a verse in the Mahabharata (1·3069), which he translates:—

" Thou mark'st the faults of other men,
Although as mustard seeds minute ;
Thine own escape the partial ken,
Though each in size a Bilva fruit."

Muir's 'Metrical Translations,' p. 110. See also pp. 26 and 226.

*आत्मप्रमुखकमलवलोकनावधिष्ठ ते सायोर्यं भविष्यति. Compare the account in the Vikramorvaśi of the nymph's transgression, curse, and of the remission of the curse under a similar condition by Brahma. In Kālidāsa's legend it is Urvāśi who makes the slip in pronunciation which has such fatal consequence. If Bâna modelled his tale on that original, his loyalty to the favourite deity of his family has led him to modify the part of the story.

† Bâna is eloquent in praise of the river that flowed past his own house:—

Ed. अपश्यच्चाम्बरस्थितैव हारमिव वरुणस्यासूतनिर्झरमिव चन्द्राचलस्य शशिमणिनिष्प-
दमिव विन्द्यस्य कर्पूरुमद्रवपवाहमिव दण्डकारण्यस्य लावण्यरत्नप्रत्नवमिव दिक्षां स्फुटि-
कशिलापट्टशयननिवाम्बररश्मिः स्वच्छशशिरवारिसंपूर्णं भगवतः पितामहस्यापश्यं हिरण्य-
बाहुनामानं महानदं यं जनाः शोण इति कथयन्ति.

The last phrase here, "the Hiranyabâhu which men call the Śoṇa," might be a translation from the constantly recurring formula in Homer, according to which the gods have one name, and men another, for the same place. In both cases the two names, however they may come later to be regarded, must have been the names given to one and the same river or place by newcomers and by older inhabitants, and of the two the name in the mouth of men, or the people, is the older or original name. With Bâna's fondness for his native stream, compare the prominence given by Bhavabhūti in his plays to the Godāvarî, Bhandarkar's Note on Malatî Madhava Act I., l. 28.

The banks of that river, with the screaming peacocks and the flower-laden trees, and the murmur of the bees drunken with honey, seemed to Sarasvatī like the banks of the river of heaven; and there she resolved to fix her dwelling, on its western shore. There they abode in a hut made of leaves, furnished with a plain seat of stone for a couch, and from day to day worshipped Śiva in the form of a linga they themselves set up.

One day there came to the place a great company of men on horseback and on foot, in the midst of whom they saw a youth of about eighteen years, closely accompanied by an elder man clad in white armour, who seemed to wait on him. The youth had heard, from some of those about him, of the two wondrous maidens who dwelt here, and, setting spurs to his horse, approached the place where the hut was. Dismounting at some distance* and bidding his retinue stay there, he came up to the hut with the man already mentioned, and was hospitably received by the two inmates. And when they had refreshed themselves and were resting, Sāvitrī asked the elder of the two to allay the curiosity raised in her mind, and in that of Sarasvatī, by the wondrous grace and beauty of his friend.†

To which he replied that his charge, whom he styled the ornament of the race of Bhṛigu, was the son and second life,‡ by name Dadhicha, of the great sage Chyavana, by Sukanyakā, the daughter of Śaryāta.§ In the last month of Sakanyakā's pregnancy

* दूरादेव तुरगादवततार निवारितपरिजनश्च तेन द्वितीयेन साधुना सह चरणाभ्यामेव सविनयमुपसर्षे. So in Śakuntala the king dismounts, and hands his bow and arrows to his charioteer before entering the holy place.

† This passage may be mentioned as one of the several that have been alluded to as having all the appearance of first sketches for several passages in Kādambarī.

‡ Lit. "life outside himself" बहिर्वृत्तिर्जीवितम्. The expression is a common one. Cf. रामस्य दक्षिणे बाहुर्नित्यं प्राणो बहिश्चरः Rāmāyaṇa 3-38-13.

§ The construction here is an irregular one which Bāṇa is fond of:—जनन्यस्य जितजगतेनेकपायैव सहस्रानुयातस्य शर्यातस्य सुता राजपुत्री विभुवकन्यारत्ने सुकन्यका नाम &c. Compare:—एवं चिन्तयत्येव मयि तस्मात्सरसो नातिदूरवर्तिनि तपोवने जाबालिनाम महातपा मुनिः प्रतिवसति स्म तत्तनयश्च हरीतनामा .... सिद्धासुरूपगमत्. Kādambarī p. 36 तां खलु देवीमन्तर्वर्तीं विदिन्वा. Ed. reads त्रिमूर्तिम् for अन्तर्वर्तीम् ।

her father withdrew her from her husband's side to his own house that she might lie in there.* There she brought forth her son. And when his daughter went back to her husband the old man kept his grandson with him. But now that Dadhicha was grown up, Śaryāta desired that the mother of the boy might share his joy in so noble a youth, and was sending him to her. As for himself, Dadhicha's attendant intimated that he was a humble servant of king Śaryāta, by name Vikukshi, commissioned to attend Dadhicha to Chyavana's hermitage, which was now but a little way off. Then Vikukshi besought Śāvitrī to tell him who she and her god-like friend might be. But Śāvitrī would only say that he should know that in time. And they two, obliged to be content with this promise, went on their way to Chyavana's† hermitage. But Dadhicha took Sarasvatī's heart with him. And day and night she pined for one for whom she felt she could forego without a pang heaven itself. At last, when a world of sleepless nights were come and gone, Sarasvatī saw Vikukshi, attended only by an umbrella-bearer, approaching her hut. To her eager enquiries after Dadhicha, Vikukshi answered only in general terms. The youth was well and had not forgotten the two ladies. He had recently however been a prey to a strange wasting away : but would shortly send a dancing girl called Mālātī to give more particular accounts of his condition. She was the very life-breath of the prince.‡

Next day Mālātī appeared. She was hospitably received by the two inmates of the hut, but waited to give her tidings till noon was past and Śāvitrī had gone down to bathe in the Śoṇa. Then with a meaning smile she intimated to Sarasvatī that she had a message for her private ear. From the moment he saw her, her image had taken possession of Dadhicha's heart, and he placed his life in her hand. Sarasvatī

* Read दुहितरि for मातरि of Ed.

† Read पितुराथमपदम् for वतुराथमपदम्. In the next sentence गते च तस्मिन्ता तामेव दिशं विलोकयन्ती सुचिरमतिष्ठत् क्रुद्धा दिशं जहार the last three words should be कृच्छ्रादिव संजहार दृशम् ।

‡ उच्छ्रुतं सा कुमारस्य. Cf. विप्रोक्तमा विशेषेच्छ्रुतं बभूव Kumaras 7, 4, and सखी सा खलु भगवतः कण्वस्य कुलपतेरुच्छ्रुतम् Śakuntalā: Viśhāmbhaka between Acts II. and III. quoted in St. Petersburg Dict. *sub voce*. Mālātī is of course the original of Patralekhā.

listened intently to the glowing words, in which Dadhicha's faithful servant pleaded her master's cause: and when Mâlâtî had finished said, 'I have but few words, Do with me as you please.' Then Mâlâtî sprang to her horse, and brought Dadhicha to his bride. In course of time, so fate would have it, Sarasvatî conceived and bore a son. To him at his birth his goddess-mother gave the boon of universal knowledge. And afterwards, recalled by the Great Father, she passed with Sâvitri away into heaven. Dadhicha, smit with sorrow, devoted himself to penance, but first he gave the charge of his son to Akshamâlikâ, his brother's wife. Now on the very day when Sarasvatî brought forth her son, Akshamâlikâ bore a son to her husband. She brought up the two children together. The name of the one was Sârasvata, and that of the other Vatsa. Sârasvata, for the love he bore his foster-brother, taught him all the lore he himself possessed in virtue of his birth: and established him in the place called Pratikûṭa* in that district. For himself, he, with his father, passed his life in asceticism. But Vatsa was the progenitor of a mighty race.

I transcribe next the passage in which Bâṇa, coming to firmer ground, recites at greater length the genealogy found in Kâdambarî.

तेषु चैवमुत्पद्यमानेषु संसरति संसारे यास्तु शुशेष्वावतीर्णं कलौ वहस्तु वत्सरेषु
ब्रजस्तु वासरेष्वतिक्रामति † च ‡ काले प्रसवपरंपराभिरनवरत्तमापतति विकासिनि
वात्स्यायनकुले क्रमेण कुवेरनामा वैनतेय इव गुरुपक्षपाती द्विजो जन्म लेभे ।
तस्याभवन्नच्युत ईशानो हरः पाशुपतश्चेति चत्वारो शुगारंभा इव ब्रह्मतेजोज्ञान्यमा-
नप्रजाविस्तारा नारायणबाहुवण्डा इव सच्चक्रनन्दक्रास्तनयाः § । तत्र पाशुपतस्यैक
एवामवदूभारि ॥ इवाचलकुलस्थिति ॥ श्वतुल्यधिगम्भीरार्थपविरिति नाम्ना समभ्यामज-
न्मचक्रचूडामणिमेहात्मा सूनुः । सौजनयद्वयं हंस शुचिं कविं महीदत्तं ** धर्मं

* Not Pratikûṭa as in Ed.

† A अतिक्रामति.

‡ D omits च.

§ सच्चक्रनन्दकाः Ed. सचे. तसच्चक्रनन्दकाः.

॥ पाशुपतस्यैक एवामवदूभार इव Ed. पाशुपतः स एक एवामवत बभार इव !

॥ अचलकुलस्थितिः. C and D add स्थिरः.

** महीदत्तम् So. B. and Ed. Hall has Mahidatta (a misprint for Mihidatta) and Mahidharadatta J. महादत्तं (for महीदत्तं). For भृगु हंसं above Ed. has भूदत्तं.

जातवेदसं चित्रमानुं व्यशमहिदन्तं * विश्वरूपं चेत्येकादश रुद्रानिव सोमामुत्तरस-
शीक्रश्चतुरिन्मुखान्निर्विवाण्डुवान् † । अलभत च चित्रमानुस्तेषां मध्ये राजद्वेष्ट्यभि-
धानार्थं ब्राह्मण्यं बाणमात्मजम् ।

The autobiographical matter in the Harsha Charita which follows may be thus summarized. Bāṇa's mother, Rājyadevi, died while he was yet a child. He was all the more dear, he says, to his father, who was a very mother to him. ‡ Bāṇa was nearly fourteen years old, § when his father died. There is something very natural in the few words in which he speaks of the grief into which his father's death threw him, and of the buoyant recovery of youth—

संस्थिते च विनरि महता शोकितानीलननुप्राप्तो दिवानिशं दृश्यमानहृदयः कथं
कथमपि कनिषथाब्दिशसानास्वगृह एवानैषीत् । गते च विरलतां शोके शनैः ॥ शनै-
रविनयनिशानतया स्वातन्त्र्यस्य कुतूहलबहुलतया बालभावंस्य धैर्यप्रतिपक्षतया च
यौवनारम्भस्य शैशवीतिान्ध्रवेकानि ॥ चापलाभ्याचरातिस्वरो बभूव ।

As companions of his wanderings Bāṇa names the following friends and contemporaries : but the list should perhaps not be scanned too closely. Hall has pointed out that it includes Mayūraaka. It may be noted that all my authorities read Rudra and Nārāyaṇa instead of Bhadra and Nārāyaṇa as Hall has the word.

अनर्वाश्चास्य वयसा समानाः सुहृदः सहायाश्च । तैश्च तथा । आतरो पारशवौ चन्द्र-
सेनमातृषेणौ । भाषाकविरीक्षानः परं मित्रम् । प्रणयिनौ रुद्रनारायणौ । विद्वांसौ वार-
वाणवासवानौ । वर्णकविर्वैष्णभारतः प्राकृतकृतं कुलपुत्रो वायुविकारः । वन्दिनावन-

* व्यशमहिदन्तं विश्वरूपं. So B. and J. A तुशमाहिदन्तं विश्वरूपं. Ed. व्यशं विश्वरूपं
मेघदन्तं Hall gives the three last names as being Tryuksha, Makadatta and
Visvarūpa.

† C and D omit पुवान्.

‡ जातस्तेहस्वतितरां पितैवास्व मानुतामकरोत्.

§ अतुदेववर्षदेशीयस्य.

॥ A omits one शनैः.

¶ A उदित for उचित.

1 वयसा समानाः. C and D समयसःसमानाः तयथा A add B यथा च. 2 भाषाकविः. C and
D कविः. 3 विद्वांसौ B omits, adding it in the margin 4 वारवाणवासवानौ. C and D
वारवाणवासवौ. 5 वैष्णभारतः C and D वैष्णभरतः. 6 वायुविकारः वन्दिनौ B वायुविकारवन्दिनौ.

ज्ञानसुचीवाणौ । कात्यायनिका चक्रवाकिका । जाङ्गलिको मयूरकः । ताम्बूलशरकश्चण्डकः । निषकुवो मन्दारकः । पुस्तकवाचकः सुदृष्टिः । कलाद्विनीकरः । हैरिकः सिन्धुसेनः । लेखको गोविन्दः । चित्रकृद्भीरवर्मा । पुस्तककृत्कुमारदत्तः । मार्दङ्गिको जीमूतः । गायिनी सोमिलप्रहादिव्यौ । सैन्ध्री कुरङ्गिका । वांशिकौ मधुकरपारावतौ । गान्धर्वोपाध्यायो दुरुरकः । सांवाहिका केरलिका । लासकयुवा ताण्डविकः । आक्षिक आखण्डलकः । कितवो भीमकः । शैलालियुवा शिखण्डकः । नर्तकी हरणिका । पाराशरी समतिः । क्षपणको वीरदेवः । कथको जयसेनः । दैवो वक्रवोणः । मन्त्रसाधको करालः । असुरविवरव्यसनी लोहिताक्षः । धातुवाहविद्विहङ्गमः । दार्दरिको दामोदरः । ऐन्द्रजालिकश्चक्रोराक्षः । मस्करी ताम्रचूडः ।

One day, in the height of the hot weather,* as Bāṇa sat in his house after the mid-day meal, his half-brother, Chandrasena, introduced a courier who brought a letter from Kṛishṇa, the brother of Śrī Harshadeva.† In the letter Kṛishṇa referred Bāṇa to his messenger Mekhalaka,‡ and bade him lose no time in carrying out what he would learn from him to be his friend's wishes. The message proved to be an urgent invitation to pay a second visit to the court of king Harsha, which Bāṇa, after considerable hesitation, due apparently to discourtesy previously experienced at the hands either of the king himself or of his courtiers, resolved to accept. Early in the morning of the next

* कात्यायनिका. C कात्यायनीका. 9 चक्रवाकिका. C चक्रावाकिका. 10 जाङ्गलिकः. A जाङ्गलिको. C जाङ्गलीकः. 11 मयूरकः. A मयूरकः. 12 सिन्धुसेनः. C and D सिन्धुसेनः. 13 गोविन्दः. B गोविन्दकः. 14 वीरवर्मा. B धीरवर्मा. 15 दुरुरकः. B दुरुरकः. C is illegible. 16 लासकयुवा. A लासयुवा. 17 आखण्डलकः. B आखंडः. A आखंडः. 18 हरणिका. B and D हरणिका. C is illegible. 19 करालः. C and D करालकः. 20 असुर. A अस्वर. 21 ऐन्द्रजालिकः. C and D ईन्द्रजालिकः. 22 ताम्रचूडः. C ताम्रकतकः. D ताम्रचूलकः.

* Read अत्युद्ये for उदिते. The Defoe-like detail (तथाभूते च तस्मिन्नस्य-प्रपञ्चसमये कदाचिदस्य स्वग्रहावस्थितस्य भुक्तवतोपराहसमये, &c.) may speak for the historical truth of the narrative, though it must be observed that it is a peculiarity which occurs persistently in other parts of the book where it cannot have that significance.

† Read प्रज्ञाततमो दीर्घध्वगः for अप्रतिज्ञाततमो दीर्घध्वगः; and विमुद्य चार्पयद् for किमुचार्थं यत्.

‡ The reading of Ed. in previous sentence मेखलकनामानं प्रविशन्तमश्वीन्. is wrong. Bāṇa learns the messenger's name from the letter.

day, after the performance of the due rites,* he set out from Prītikūṭa. On the first day† he traversed the Chanḍikā forest, and reached the village called Mallakūṭa. There he stayed with his brother and friend, whom he loved as himself, Jagat-pati.

Next day he crossed the holy Bhāgīrathī, and spent that night at a village in the wood called Yashtigriaka. On the following day he reached Harsha's camp, which was then on the Ajiravatī, near the town Maṇi.‡

They reached the door of the king's tent, and Mekhalaka, bidding Bāṇa wait there, entered. Soon he returned accompanied by a eunuch,§ whom he introduced to Bāṇa as the chief door-keeper, by name Pariyātra. He led Bāṇa into the encampment. They passed through a stable full of horses : and when Bāṇa, struck with wonder,

* He mentions that the 'gamanamaṅgala' was performed for him by a younger sister of his father, who loved him as if she had been his own mother, and who, that day, clothed all in white, looked like the goddess Mahāśvetā in bodily form. Her name was Mālatī. In setting out he took care to move his right foot first Read (पुन्यचलितदक्षिणचरणः). Some such superstition is at the bottom of the common English phrase which enjoins us to 'put our best foot foremost.'

† Hall says that there is nothing in the account of Bāṇa's journey to the court of Harsha to indicate distance. But this is a mistake. Each day's journey is carefully marked off. Bāṇa's visit is not paid to Harsha at Shāṅkṣavara. See next note.

‡ उपमणितारमन्त्रजिरवति is the reading of C, and D. A reads उपमणितर (sic) अन्त्रजिरवती. B. omits the whole of this incident. The Calcutta Ed. reads उपमणितरमन्त्रजिरवती (कृतसन्निवेशी) and an edition recently printed in Kashmir, a copy of which has only now come into my hands, उपमणितारमन्त्रजिरवति. At the time of Bāṇa's visit Harsha was already supreme ruler in the North of India : and, like later monarchs in that position, does not appear to have had any fixed capital. In the verse to be quoted below it will be seen that his rule "went out" from Śrīkantha, where his ancestors reigned. At the outset of his reign he had to deal with a rebellion on the part of the king of Mālava : and we are told that two of the sons of the sovereign of that district were brought up at the court of his father. Mālava therefore was vassal to his line before he ascended the throne. But he is not represented in the Harsha Charita as monarch in any special sense of Mālava : nor, as he is in Hiouen T'sang—where, too, there are frequent accounts of his 'progresses'—as having his capital at Kanyākubja. Kanyākubja is the place to which his sister goes with her bridegroom from his father's court.

The river Ajiravatī is mentioned in the Tibetan account of the story of Sākyamuni. Is it the Ajitavatī of Hiouen-T'sang ?

§ वर्षवरेण. A पुरुषेण.

asked what the king did here,* he was told that this was the stable of the king's great elephant, Darpaśāta. By permission he turned aside to see that famed companion of the king, and the narrative is for a time submerged in a description of the wondrous beast. It needed the door-keeper's admonition to induce Bāṇa to leave the elephant and go on to see the king Harsha.† Harsha received Bāṇa with mock signs of resentment: but afterwards showed him much favour. We are told that a son of the king of Mālava was with Harsha at the time.

In the beginning of autumn Bāṇa ‡ returned home. He was greeted with a cordial welcome, and among the friends who surrounded him in the afternoon was the reader Sudr̥ishṭi,§ who forthwith treated his friend to a recital of a Purāṇa. All were charmed; but Sūchivāna, in the same tone as the singer, uttered the following distich in the Āryā metre :—

तदपि मुनिगीतमतिपृथु तदपि जगद्वापि पावनं तदपि ।
हर्षचरितादभिर्जं प्रतिभाति हि मे पुराणमिदम् ॥
वंशानुगमविवादि स्फुटकरणं भरतमार्गभजनशुरु ।
श्रीकण्ठविनिर्यातं गीतमिदं हर्षराज्यमिव ॥ ॥

Hearing this, Bāṇa's four cousins, by the father's side, Gaṇapati, Adhipati, Tārāpati and Śrāmala, looked at each other, and

* Read अष्टच्छात्र देवः किं करोतीति असावकथयत् for the senseless अष्टच्छात्र देवः किं करोस्मीति असावकथयत् of Ed.

† While they were yet some way off the elephant's attendant, sung aloud the following aparavaktra :—

कारिकलभ विमुञ्च लोलतां चर दिनयवतमानताननः ।
मुगपतिनखकोटिभङ्गुरो गुरुरुपरि क्षमते न तेऽकुशः ॥

Ed. मुञ्च and कामते न तेऽकुशम्.

‡ शरत्समयारम्भे राज्ञः समीपाद्वाणो बन्धून् दृष्टुं पुनरपि तं ब्रह्मणाधिवासमगात् Ed. शरत्समयारम्भे जम्भमाणे राजसमीपमगात् । बाणः &c.

§ Sudr̥ishṭi and Sūchivāna are among the friends mentioned in the extract given above.

The Jeypore MS. reads quite distinctly पवनप्रोक्तं in this passage. Dr. Bhao Dajī's MS., that in the Gov. Coll., and the Kashmir edition पवमानप्रोक्तं. The Calc. Ed. अन्येपवनप्रोक्तं. See Hall's introduction to Vasavadatta, p. 12.

|| This is the reading of C, D and of the Kashmir edition. A reads भारत for भरत, मार्गेण, and श्रीकण्ठविनिर्यातं for श्रीकण्ठकनिर्यातं.

the youngest, Syāmala, made bold to ask Bāṇa to tell them from the beginning the story of king Harsha whose reign extended then over the known world, and who, in virtue and good fortune, surpassed all the kings of former days. Bāṇa, saying that in a hundred lives he could not hope to tell the whole story of Harsha's mighty deeds, asked if they would be content to hear a part.*

But the day was far spent : to-morrow he would tell them the story. So saying he rose, went down to the banks of the Śona to pay his evening sacrifice, and then sought his couch. They closed their eyes indeed, but could not sleep. They waited for the rising of the sun as beds of lotus-flowers do. In the fourth watch of the night, Sūchivāṇa awoke and sung the following verses†:—

पश्चादंघ्रिं प्रसार्य त्रिकनतिविततं द्वाग्रयित्वांगमुच्चै-
रासज्याभुमकंठो मुखसुरसि सटाधूलिधूमा विधूय ।
घासत्रासाभिलाषावनवरतचलत्प्राथतुंडस्तुरंगो
मंदं शब्दाद्यमानो विलिखति शयनादुत्थितः क्षमां खुरेण ॥ १ ॥
कुर्वन्नामुमृष्टो मुखनिकटकटिः कंधरापातिरर्था
लोलैर्नाहन्यमानं तुहिनकणमुच्चा चंचता केसरेण ।
निद्राकण्डूकषाये कषति निविडितश्रोत्रशुक्तिस्तुरंग-
स्त्वंगस्पक्षमाग्लमप्रतनुडुसकर्णं कौणमक्षः खुरेण ॥ २ ॥

Then Bāṇa arose, and, having gathered together his friends, began to tell the story of Harsha.

So far the autobiographical matter in the Harsha Charita. The historical part of the book which follows may be more briefly summarized.

* The passage is important as being evidently modelled on Kālidāsa's Introduction to his Raghuvamśa and as showing that it was not the author's intention to do more than he has effected in the eight Uchchhvasas—

बाणस्तु विहस्याब्रवीत् आर्ये न युक्त्यनुरूपमभिहितम् । अषटमानमतोरथमपि भवतां
कुतूहलमवकल्पयामि । शक्याशक्यपरिसंख्यानशून्याः प्रायेण स्वार्थतृषः परगुणानुरागिणी
प्रियजनकथाश्रवणरसरभसमोहिता च मन्ये महतामपि मतिरपहरति प्रविवेकम् । पश्यत्वार्यैः क
परमाणुपरिमाणं वटुहृदयं क्लृप्तमस्तब्रह्मस्तं भव्यापि देवस्य चरितं क परिमितवर्णं वृत्तयः कति-
पये शब्दाः क संख्यातिगास्तद्गुणाः सवैज्ञस्याप्ययमविषयः वाचस्पतेरप्यमोचरः सरस्वत्या
अप्यतिभारः किमुतास्मद्विधस्य कः खलु पुरुषायुषशतेन शक्रायादाविकलमस्य चरितं वर्णयितुं
एकदेशे तु यदि कुतूहलं वः सज्जा वयं इयमभिगतकतिपाक्षरलवणलघीयसी जिह्वा कोपयोगं
यास्यति भवतः श्रोतारो वण्थेते हर्षचरितं किमन्यत् ।

† The former of these verses is quoted in the Kāvya Prakāśa.

In Srikapṭha* there is a town called Sthāpviśvara. There lived a king, Pushpabhūti, who was the progenitor of a mighty line of kings.† In it, as time went on, was born a king, named Prabhākaravardhana, who is described as follows :—

हूणहरिणकेसरी सिन्धुराजज्वरो गूर्जरप्रजागरो गन्धाराधिपगन्धद्विपपाकलो
लाटपाटवपाटश्वरो मालवलक्ष्मीलतापरशुः § प्रतापशील इति प्रथित्वरनाम प्रभाकर-
वर्धनो नाम राजाधिराजः.

The name of Prabhākaravardhana's queen was Yaśomatī.‖ By birth the king was a worshipper of the sun. To Prabhākaravardhana and Yaśomatī were born, successively, three children, Rājyavardhana, Harsha, and Rājyaśrī. The last was born while Harsha was as yet an infant, and her elder brother was entering on his seventh year. Mention is made of the brilliant horoscope drawn for the second son by the astrologer Tāraka.¶

About the time of the girl's birth the queen's brother, whose name does not appear to be given, joined his son, a youth then about eight

* Read स्थाप्वीश्वराख्यो जननिवेशः with C. D. reads the same with स्थाप्वीश्वर for स्थाप्वीश्वर which has been wrongly corrected by a second-hand into स्थाप्वीश्वर-
A स्थाप्वीश्वराध्वि (sic) जनपदविशेषः Ed. स्थाप्वीश्वरो (a mistake for स्थाप्वीश्वरो
नाम जननिवेशः).

† There is no authority for Hall's conjecture that Pushpabhūti is perhaps referred to as the father of the next king named. Of अथ तस्मान्पुष्पभूतेः (read so for the तस्मात् of Ed.) निर्जगाम राजवंशः । यस्मात् ..... कल्पतरु इव नन्दनारस-
वैभूतधयाश्च रूपविकार इव श्रीधरादजायत राजानः तेषु चैवमुत्पद्यमानेषु क्रमेणोदपादि...
...प्रभाकरवर्धननाम राजाधिराजः. Beginning of the fourth Uchchvāsa of the H. Ch. All three MSS. read पुष्पभूतिः, but in D. this has been corrected to पुष्पभू-
and this again to पुष्पभूतिः. Hall seems to have found both forms.

‡ A गन्धाराधिपगन्धद्विपपाकलः हस्तिज्वरः पाकलः a reading due to the introduction into the text of the gloss हस्तिज्वरः.

§ This is the reading of A. C. and D. लाटमालवलक्ष्मीलतापरशुः for the two words.

‖ यशोमती. So all three MSS. here. In other places A यशोवती.

¶ Tāraka is called a Bhojaka. See the note contributed by Wilson to Renaud's *Mémoire sur L'Inde*.

The name of the second son is given first in the account of the sister's birth. Both there and at the passage to be found at p. 104 of Ed. the MSS. read Harsha, and neither Harshadeva as Ed. has in former place, nor Harshavardhana, as it has in the latter. I have not found the latter name in the MSS., but the form Harshadeva is used.

years old, named Bhandi,* as a companion to the service of the two princes. The three grew up together, all equally dear to the king. Kumāragupta and Mādhavagupta were two brothers, sons of the king of Mālava, whom Prabhākara-vardhana attached to the service of his sons. Rājyaśrī was married to Grahavarman, the eldest son of Avantivarman of the Maukhara† family, who took her away to his own land.

When Rājyavardhana was of an age to bear armour, his father‡ sent him northward on an expedition against the Huns. Harsha accompanied his brother for a few marches, and when Rājyavardhana entered the Kailāsa range of hills, Harsha remained behind and engaged in hunting. He was summoned back by the tidings of his father's serious illness. At the door of his father's room he met the physician Sushena coming out with grief written in his face,§ and eagerly asked if there was any change in his father's condition. None, said the physician, but perhaps there will be when he sees you; and Harsha slowly entered the room where his mother was weeping over her dying lord.|| A few days afterwards, and before Rājyavardhana to whom Harsha had at once despatched a courier, could arrive, Prabhākara-vardhana closed his eyes to open them no more.¶

* So correct Hall's, "To Bhandin, a subject of high rank, Rājyavardhana and Harshavardhana were entrusted for education." Bhandin was afterwards, as we shall see, Harsha's minister. He was his cousin by the mother's side, and only a few years older than Harsha himself.

† A सौखर.

‡ Read अथ कदाचिन्नजा राज्यवर्धनं कवचहरमाह्वय. Ed. omit राजा and reads कवचधरम्. C. and D. have here the form राजवर्धनं.

§ Read अग्रसप्तमुखरागम्.

|| The meeting of father and son is thus described :—

दृष्ट्वा च प्रथमदुःखसंपातमध्यमानमतिराशङ्कित एव भागधेयेभ्यः समभवत् अन्तकपुरव-
तिनमेव पितरममन्यत । निराकृत इवान्तःकरणेन क्षणमासीत् अवसृत्तश्च धैर्येण केजीकृतः
क्षेपिण रिकीकृतो रस्यां विषयीकृतो विषादेन पावकमयमिव हृदयमुद्रहन् विषयविषदूषितानीव
सुखन्तीन्द्रियाणि बिभ्रणस्तमसा रसान्तरमपि विशेषयन् शून्यत्वेनाकाशमन्यतिशयानो नावि-
न्दत कर्तव्यं पश्यन् च हृदयेन भियमुचमाङ्गेन च गाम् । अवनिपतिस्तु दूरादेव ह्वयन् दयितं
तनयं तदवस्थोपि निर्भरस्नेहावर्जितः प्रधावमानो मनसा प्रसार्य भुजाविद्योक्षितं दृष्ट्वा शरीरा-
र्धेन स्यनादुदगात् । ससंभ्रममुपस्थितं चैनं विनयावनममुजमम्य बलदुरसि निवेद्य
प्रविशन्निव प्रेम्णा निशाकरमण्डलमध्ये मञ्जुश्रिव ज्वराघृतमये सरसि क्षापयन्निव महति
हरिचन्दनरसप्रखवणेभिसिच्यमान इव तुषारादिद्रव्येण पीडयन्नङ्गैरङ्गानि कपोलेन कपोलं विष-
टयन् मीलयत्पद्माभययथेति अजलास्त्रविखाविणी लोचने विस्मृतसंज्वरः सुचिरमाल्लिलङ्घ ।

¶ अपुनरुन्मीलनाय निमिमिल लोचने राजकुलसिंहः.

Harsha performed the funeral rites and waited anxiously till his brother should come to mount the throne.

Some days afterwards, Rājyavardhana arrived: but only to announce his firm intention of refusing the succession and retiring into the forest. This decision filled Harsha with consternation, and he was secretly minded to follow his brother's example in the matter. But even as they were talking, and while Rājyavardhana was in the act of donning the hermit's bark dress, a man entered suddenly the room where they were together, and with loud wails threw himself at their feet.

They recognized him as Samvādaka, one of Rājyaśrī's attendants.

He bore a dreadful tale.

On the very day on which the news of Prabhākaravardhana's death reached him,* the king of Mālava had slain Grakavarman and thrown Rājyaśrī into prison at Kanyākubja, and was about to march against a kingdom which he regarded as left without a head. Without a day's delay Rājyavardhana started for Mālava with only ten thousand horse.† He took Bhaṇḍi with him, but would not listen to Harsha's entreaties that he, boy as he was, might also accompany him.

Many days went by: and at last, Kuntala, who is styled बृहदश्वारं गजयवर्धनस्य प्रसादभूर्नि प्रज्ञाततमम्, brought the news of Rājyavardhana's death, by treachery at the hands of the king of the Gaṇḍas, and urged Harsha to lose no time in avenging his brother's fate.‡ After an interval of natural sorrow, Harsha sent for Skandagupta, described as अक्षेपजगत्साधनाधिकृतम्, who applauded his design, but implored him to learn the wisdom of distrust from Rājyavardhana's sad end, and a long list of similar catastrophes with which Skandagupta's memory served him§. So Harsha set out, and made his first halt not far from the city on the banks of the Sarasvatī, where he performed the ceremonies that might bring his enterprise good luck. From the Sarasvatī they marched on Kathaka. While in that region he received and accepted overtures of friendship by

* यस्मिन्नहम्यपविष्यतिरुपरत इत्यभूत्ततो तस्मिन्नेव. It was the news of the event that moved the king of Mālava to rise in revolt.

† Read तस्मिन्नेव वासरे. In the next sentence, अथ तथागते भ्रातृयुपरते च पितरि मोषितायां च मातरि सयतायां च स्वसरी, the मोषितायां च मातरि is an absurd mistake for मोषितजीविते च जामातरि.

‡ तस्माच्च हेलानिर्जितमालवानीकमपि गौडाधिपेन मिथ्येपचारापचितविधत्तं मुक्तद्वय-
मेकाकिनं विश्रब्धं स्वभवने च भ्रातरं व्यापादितमधीषीत्.

§ See Hall, p. 53: and Bhao Daji, *loc. cit.*

the mouth of Hansavega, from Bhāskaradyuti, or, as he was otherwise styled, Bhaskaravarman, king of the Prāggyotishas.

After dismissing Hansavega, Harsha in uninterrupted marches made for the enemy's country. On the way, however, he encountered Bhaṇḍi, who was on his way home with the spoils which Rājyavardhana had won from the Mālavas. He brought tidings that Rājyaśrī had escaped, and had sought refuge in the Vindhya range. Harsha sent Bhaṇḍi against the perfidious Gaṇḍa king, and went himself in search of his ill-starred sister. The eighth and last book of the Harsha Charita tells how by the help of one Divākaramitra, a convert from Brahmanism to Buddhism, whom Harsha remembered as a friend in boyhood of Grahavarman, Rājyaśrī was found just as she was about, in despair, to ascend the funeral pyre, to the great distress of the Jains and Buddhists in the neighbourhood who had become aware of her intention.

The book closes with the return of Harsha and Rājyaśrī to Kathaka, whence the former had set out on his quest.*

It does not fall within the purpose of this introduction to attempt to separate between the fact and fancy of this account of Harsha. It would be easy to argue from internal evidence that in its main incidents, at all events, the tale is presented as history, and that it has every appearance of being what it professes to be. But, as has long been known, there exists in another literature ample corroborative evidence of the truth of Bāṇa's narrative.† The immense importance, for the history of Sanskrit literature, of this corroborative evidence springs out of the fact that it gives, with other details, Harsha's date, and so enables us to assign to Bāṇa with absolute certainty his chronological place in the misty roll of Indian writers, and to form conjectures more or less reasonable with regard to the probable dates of the authors he mentions as his contemporaries or predecessors. These considerations must be my excuse for the following attempt to examine at considerable length the data referred to, and the conclusions which have been, or may be, built up on them.

In the year 629† A.D. the Chinese Buddhist, Hiouen-Tsang, left

* Read स्वसारमादाय प्रयाणकैः कतिपयैरेव कथकमनुजाह्वयि निविष्टं प्रत्याजगाम.

† This was first pointed out by Hall in his very valuable Introduction to his edition of the Vāsavadattā.

‡ Ferguson's first article on Indian Chronology; Journal of the Asiatic Society, N. S., Vol. IV., p. 83.

his native country to visit in India the sacred places of his religion. He entered India from Kashmir after a stay of about two years in the former place. He reached Nālanda in India, in 633-4. "Here he resided five years, and then set out on his travels south 638-9. Two years were so occupied, and he returned to Nālanda 640-41. The latter date is fixed by a story he himself tells. He relates that while at Nālanda a man appeared to him in a vision and told him that, in ten years from that time, the king Śīladitya would die, and Hiouen-Thsang's biographer adds that this event accordingly took place in 650; but for this, I would be inclined to place his second visit to Nālanda in 642-3, because the great meeting at Allahabad took place when he was there, and the narrative would lead us to suppose that immediately after it was over, he returned straight to China. If this is so, his journey could hardly have occupied one year, and he reached his native land in 645."^{*}

There exist in Chinese two works relating to Hiouen-Thsang's travels in India, both of which have been made accessible by the translation into French of the distinguished Chinese scholar, M. Stanislas Julien;†

* Fergusson, *loc. cit.*

† "Hiouen-Thsang, a celebrated Chinese traveller, professing the Buddhist creed who visited 110 countries and places of India in the first half of the 7th c. (629-645), and gave a very detailed and interesting account of the condition of Buddhism as it prevailed at that period in India. His inquiries having been chiefly devoted to the objects of his veneration, he did not enter so much into details concerning the social and political condition of India as might be desired; but considering the many curious notices he gives on other matters which, besides those of Buddhist interest, came under his observation, and the high degree of trustworthiness which his narrative possesses, his memoirs must be looked upon as one of the most important works on the history of India in general, and of Buddhism in particular, during the period stated. Apparently he travelled alone, or with a few occasional companions; and wearing the garb of a religious mendicant, with nothing but a staff, wallet, and waterpot, he does not seem to have been exposed to any dangerous adventures on his journey from China to India. It is more remarkable, however, that he incurred no impediment on his way home, when he travelled with 500 packages of books, besides images of Buddha and various sacred relics; and his immunity from danger affords a remarkable proof of the civilised condition of the countries which he described. It does not appear that the account of his travels was written by himself, for of the two works relating to them neither is the performance of Hiouen-Thsang. The first is a bibliographical notice of him in which his travels form a principal feature; it was composed by two of his pupils Hœi-ti and Yen-Thsong. The latter bears the title of *Ta-thang-si-yu-ki* or Memoirs of the Countries of the West, published under the Thang, and was edited by Pien-ki, since H. himself, who during 17 years had spoken none but foreign languages, had perhaps lost the facility of writing elegant Chinese. According to a remark added to the title of his work in the imperial Chinese edition, it would follow that it had been translated from Sanskrit into Chinese;

and from these works can be gathered the following details with regard to a king who, it will be seen, can be no other than Bâṇa's patron Harsha.

During the whole of Hiouen-Thsang's travels in India, a king called Ho-li-cha-fa-t'an-na was on the throne of Kanyākubja as supreme ruler in the north of India. He had succeeded an elder brother, by name Ho-lo-che-fa-t'an-na, who had been treacherously enticed to a rendezvous and slain by Che-chang-kia, king of Kie-lonasofo-la-na. The name of the father of the two, whom the elder brother succeeded immediately, was Po-lo-kie lo-fa-t'an-na.*

---

but this statement, as Professor Stanislas Julien observes, can only mean that the fundamental part of the work relating to history, legends, &c., was taken from Hindu sources, since it is obvious that the indication of distances and numerous personal observations must have come from H. himself. Both works have been published in a French translation by the distinguished Chinese scholar, M. Stanislas Julien, who has acquitted himself of the great and peculiar difficulties of his task in so creditable a manner that his *Histoire de la Vie de Hiouen-Thsang* (Paris, 1853) and his *Mémoires sur les Contrées Occidentales par Hiouen-Thsang* (2 vols., Paris, 1857—1858), have not only become indispensable to the student of Chinese and Sanskrit literature, but will be a lasting honour to M. Julien's industry and scholarship. An abstract of both works by the late Professor H. H. Wilson appeared in the 17th volume of the *Journal of the Royal Asiatic Society*, pp. 106—137.—Article in *Chambers' Encyclopædia*.

Besides Wilson's abstract mentioned here, the student may be referred to a translation of the account of Harshavardhana given in the *Ta-thang-si-yu-ki* which appeared in the *Indian Antiquary*, Vol. VII, pp. 196-202. See also *Hall's Introduction to Vāsavadattā*.

* In the passage (*Mémoires sur les Contrées Occidentales*, I. p. 24), of which the above is an abstract, it appears to be stated that the reigning king of Kanyākubja, Harshavardhana, was a Vaiśya. This assertion has given a good deal of trouble. Hall found in it reason to doubt the accuracy of Hiouen-Thsang's further statement to the effect that Harsha assumed the title of Śīlāditya. "Of this assertion there is not an inkling in what I have seen of the Harsha Charita. Its truth is, indeed, open to grave question; for the titles of Kshatriyas only end in *āditya*: and the Chinese pilgrim informs us that Harsha was a Vaiśya."—(*Introduction to Vāsavadattā*, p. 53). In an earlier translation of this passage, which Stanislas Julien contributed to Reinaud's *Mémoire sur l'Inde*, it was made to run:—"The reigning king belongs to the Vaiśya caste: the late king had for his surname Harshavardhana" and it has been suggested '*Indian Antiquary*, Vol. VII., p. 198) that this rendering of the passage removes all difficulty. It may be doubted whether that is so: and at any rate the Sinologue's authority must be held to be in favour of the later version, which he deliberately adopted in preference to his earlier one. That version, too, appears to be the only one that suits the context.

I have looked carefully through the Harsha Charita for the name Śīlāditya, but have not found it. On the other hand, I think there can be no doubt that Harsha was a Kshatriya. In his account of the kingdom of Wallabhi (*Histoire de la Vie de Hiouen-Thsang*, p. 206) Hiouen-Thsang tells us that the king of that realm belonged to the Kshatriya caste, and was the son-in-law of Śīlāditya of Kanyākubja.

The writer of Hiouen-Tsang's memoirs has two methods of dealing with Sanskrit proper names, and employs now the one, now the other, now both together. The one method is to transliterate into Chinese, syllable by syllable, as exactly as the genius of the Chinese language will permit, the Sanskrit word. The other to take advantage of the fact that all Sanskrit proper names have a meaning apart from their use as a proper name, and to represent the Sanskrit word by a Chinese word of the same meaning. The names in the extract given above are phonetic renderings of the Sanskrit names; and were deciphered in 1857, or to speak more correctly, some considerable time before that, by M. Stanislas Julien as follows:—Ho-li-cha-fa-t'an-na he rendered by Harshavardhana; Po-lo-kie-lo-fa-t'an-na by Prabhākaravardhana, and Ho-lo-che-fa-t'an-na by Rajavardhana.* The names of the three kings—a father and two sons—are also translated into Chinese by words Hi-tseng, Tso-kovang-tseng, Wang-tseng which mean respectively 'increase of joy' (Harshavardhana), 'increase of the procurer of splendour' (Prabhākaravardhana), and 'increase of the king' (Rajavardhana). The translation of the name of the father Po-lo-kie-lo-fa-t'an-na led M. Julien to the conjecture that Po-lo in that word is a mistake for a Po-lo-p'o and that the name must be written back into Sanskrit as Prabhākaravardhana, not Prakara-varhdhana, as he had previously given it.

Of the other two words in the passage summarized above, Che-chang-kia, the name of the king who slew Rājavardhana, was written back into Sanskrit by M. Julien, as early as 1847, under the form Śaśānka, and Kie-lo-nason-fa-la-na was rendered by Karna-Suvarṇa. Moreover, the Chinese words given by the Chinese writer as translations of the two names were Youei and Kin-eul, of which the former means, 'moon' and the latter 'ears of gold,' or 'he who has gold on his ears.'

Did space permit, I should gladly here enter on a detailed examination of Hiouen-Tsang's account of a king who, there can be no reasonable doubt, is identical with Bāpa's patron and the hero of the Harsha Charita. I give below the narrative of the

* "Hiouen-Tsang is venially mistaken in speaking of Rājavardhana." (Hall, *loc. cit.*, p. 51.) The name is occasionally so spelt in the MSS. of the Harsha Charita.

† The following is from the translation in the *Indian Antiquary* of Hiouen-Tsang's account of Harsha already referred to:—

The inhabitants (of Kanyakubja) having lost their prince, the state became a prey to disorder. Then a minister named Po-ni (Bāṇi), who enjoyed much

circumstances under which, as was reported to Hiouen-Tsang, Harsha ascended the throne; but for the rest must content myself with drawing attention to such points in the Chinese memoirs as may serve to illustrate a conclusion already placed beyond dispute. As such may be noted first that the name of the minister who took the initiative in urging Harshavardhana to assume the kingdom was Po-ni. This name of which no translation appears to be given, M. Julien writes back into Sanskrit as Bhāṇi; and there need be no difficulty in accepting Hall's identification of this minister with the Bhaṇḍi of the Harsha Charita. I may add in passing that the circumstance that Bhaṇḍin

authority, spoke thus to his colleague: "The fate of the kingdom must be decided to-day. The (eldest) son of our first king is dead; the brother of that prince is benevolent and humane, and Heaven has endowed him with filial piety and reverence. From the impulse of his heart he will revere his parents and have confidence in his subjects. I desire to see him inherit the throne. What think you of it? Let each speak his own opinion."

As all admired his virtues, no one had a different opinion. Then the ministers and magistrates besought him to ascend the throne. "Royal prince," said they, "condescend to listen to us. Our first king had accumulated merits and amassed virtues, and he reigned with glory. When Wang-tseng (Rājavar-dhana) succeeded him, we thought that he would continue to the end of his career. But by the incapacity of his ministers he has gone and fallen under the sword of his enemy; that has been a great disgrace to the realm. It is we who are to blame. The opinion of the public is manifested in the songs of the people, and all the world sincerely submits to your resplendent talents. Rule, then, gloriously over the country. If you can avenge the injuries of your family, wipe out the disgrace of the state, and render illustrious the heritage of your fathers what merit will be comparable to yours? We supplicate you, do not spurn our wishes."

"In all times," replied the royal prince, "the inheritance of a kingdom has been a heavy load. Before mounting a throne one ought to consider maturely. For myself, in truth, I have only moderate ability; but now that my fathers and my brother are no more, if I decline the inheritance of the crown, shall I thereby promote my people's woe? It is right that I should obey public opinion, and forget my weakness and incapacity. But on the banks of the Ganges there is a statue of Kwan-tsen-ts' ai-pu-sa (Avalokiteśvara Bōdhisattva). As it works many miracles, I wish to go and pray to it." He went at once to the statue, fasted, and made fervent prayers. The Bōdhisattva touched by his heartfelt sincerity, appeared to him in person and asked thus: "What do you ask for with such pressing importunity?"

"I have done nothing but accumulate evils," replied the royal prince; "I have lost my father, who was good and affectionate, and my elder brother, a pattern of gentleness and kindness, has been shamefully massacred. Their death has been to me a double affliction, I perceive that I have but little ability; however, the inhabitants of the state wish to raise me to honours, and require that I should succeed to the throne to render famous the heritage of my father. But, as my mind is dull and devoid of knowledge, I venture to ask your holy opinion."

The Pu-sa (Bōdhisattva) said to him: "In your previous life you dwelt in a forest: you were the Bhikshu of a hermitage, and you discharged your duties

according to the Harsha Charita, accompanied Rājyavardhana on his fatal expedition, and was therefore absent from the capital when news of his brother's murder reached Harsha, does not, as Hall seems to suppose,* throw any difficulty in the way of identification. Harsha set out to avenge his brother's death as soon as was practicable after he heard of it; he had not gone far before he met Bhaṇḍin returning victorious from the overthrow of the Mālava king. There is no reason, rather every reason to the contrary, for placing the incidents referred to by Hiouen-Thsang prior to Harsha's departure from the capital.

Some other isolated coincidences may be worth noticing. Hiouen-Thsang's Harsha had a sister, "gifted with a rare intelligence" who resided at his court, and was sitting behind her brother on the occasion of Hiouen-Thsang's first audience.† She was learned, we are told, in the school of the Sammitiyas, a school which, curiously enough, we find, was specially studied in Mālava.‡ A point of contact between the Harsha of Bāṇa, Hiouen-Thsang's Harshavardhana Śilā-

with indefatigable zeal. By the effect of that virtuous conduct you have become the son of this king. The king of the state of Kin-eal (Karnasuvarna) having destroyed the law of Buddha, it is right that you should succeed to the crown, to restore the splendour of the kingdom. If you fill your heart with affection and compassion, if your mind sympathize with distress, before long you will rule over the five Indies. If you wish to prolong the duration of your dynasty, it will be necessary to follow my instructions. Through my secret protection I will obtain for you distinguished honour, and no neighbouring king will be able to resist you. But do not ascend the sinhāsana (throne) nor take the title of Mahārāja."

Having received these instructions he returned. He then accepted the investiture of royalty, called himself by the name of prince royal (Kumārārāja) and took title of Shi-lo'o-te'i-to (Śladitya). Thereupon he gave the following orders to all his subjects:—"The death of my brother is not yet punished, and the neighbouring states are not obedient to my laws; I do not know when I shall be able to eat in peace. Let all you magistrates unite your hearts and arms."

Immediately he collected all the troops of the kingdom, and caused the soldiers to be exercised. He had an army of five thousand elephants; the cavalry numbered twenty thousand horses; and the infantry, fifty thousand men. He marched from west to east to punish the insubordinate kings. The elephants did not put off their housings, nor the men their cuirasses. Finally, in the middle of the sixth year, he made himself master of the five Indies.

* "Lastly, the minister Po-ni, whose name M. Julien reads into Bhani and Bāṇi, and into whose mouth a long speech is put, is, in all probability, my Bhaṇḍin, or Bhandi, as some would write the word; only Bāṇa provides Bhaṇḍin with an *alibi* at the time Hiouen-Thsang sets Po-ni to haranguing at Kanyākūbjā." Hall *loc. cit.*, p. 54.

† *Vin et Voyages de Hiouen-Thsang*, p. 241.

‡ *Ibid.*, p. 204.

ditya, and a king Harsha known to us from other sources, may be found in a statement made by Hiouen-Thsang. I give the passage, which is a curious one, below in a note,[†] and am disposed to see in it a reference to the troubles Harsha encountered on the southern frontier of his empire, culminating as they did in his defeat at the hands of a Satyāśraya prince.

Lastly, as Hall has already pointed out, the king to whom Hiouen-Thsang's Harsha addresses himself when he has heard of the fame of the Chinese traveller and wishes to be honoured by a visit from him is called Bhāskaravarman.

The circumstance that Bāṇa can be thus assigned with absolute certainty to the first half of the seventh century of the Christian era lends great importance to the introductory verses of the Harsha Charita in which reference is made to other known and unknown poets. I shall first transcribe the passage, marking the various readings in my MSS. of the text, and in a copy of the commentary which I have procured from Jeypore since the previous pages were printed, † and

"The inhabitants set a high price on honour and duty, and despise death. The king belongs to the warrior caste : his tastes are those of a soldier, and he places the glory of arms above every other fame, as a consequence his soldiers, both horse and foot, are equipped with the greatest care : and throughout his realm military laws and ordinances are known to all, and rigidly observed. Should the king have sent a general to deliver battle, who is beaten and loses his army, he does not make him suffer in body, but he gives him the garments of a woman to fill his heart with shame. It often happens that his commanders kill themselves to escape this dishonour. The king constantly keeps up a force of several thousands of brave warriors, with many hundred savage elephants. Shortly before joining battle they are filled with wine till drunkenness renders them mad: then the signal is given, and they are launched against foes who needs must disband and fly. Proud of these auxiliaries he shows the greatest contempt for neighbouring peoples with whom he is at war. King Kiāi-ji (Śīlāditya) boasts himself of his skill in war, and of the valour and renown of his generals. He takes the field himself at the head of his army. But these troops he can neither subdue nor hold in check."—*Vie et Voyages de Hiouen-Thsang*, p. 203.

† This commentary will be noticed in the forthcoming report of the search for Sanskrit MSS. in the Bombay Circle, 1882-3. I may say here that it is the same as that which Bhao Daji describes, as having come into his possession from Kashmir, in the tenth volume of the Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society. The name of the commentary is Harshacharitasanketa, and of the author Sankara. It is given with the text in the Kashmir ed. referred to above. Sankara refers to other commentators : and I have been told that there is in existence another commentary of the Harsha Charita by one Sāmakara, which I hope also to procure. In what follows I am glad that I have been partly able to use Max Müller's very valuable "Note on the Renaissance of Sanskrit Literature" appended to his "India: What can it teach us?" It will be seen that my own conclusions, arrived at independently, are substantially the same as those of that eminent scholar. The few points on which I venture to differ from Max Müller are submitted under every reserve.

then offer some remarks as to the conclusions which may be drawn from it.

ओं श्रीगणेशाय नमः^१ ओं^२
 इच्छादिशक्तिनिचयप्रसरक्रमेण
 विश्वावभासनविधौ प्रथितप्रभावा ।
 याऽयायिनां हृदयकोकनदप्रतिष्ठा^३
 रूपं प्रकाशयति तौमि सरस्वतीं ताम् ॥
 नमस्तुंगशिखरश्रुम्बिचन्द्रचामरचारित्रे ।
 जैलाक्यनगरारम्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ २
 हरकण्ठप्रहानन्दमीलिताक्षीं नमाम्युभयम् ।
 कालकूटविषस्पर्शजातमूर्च्छागमानिव ॥ ३
 नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे ।
 चक्रे पुण्यं सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम् ॥ ४
 प्रायः कुकवयो लोके रागाधिष्ठितदृष्टयः ।
 कौकिला इव जायन्ते वाचालाः कामचारिणः ॥ ५
 सन्ति श्वान इवासंख्या जातिभाजो गृहे गृहे ।
 उदादका न बहवः कवयः शरभा इव ॥ ६
 अन्यवर्णपरावृत्त्या बन्धविह्वलिगृह्नैः ।
 अनाख्यातः सतां मध्ये कविश्चौरि विभाव्यते ॥ ७
 श्लेषप्रायमुसीच्येषु प्रतीच्येष्वर्थमाश्रकम् ।
 उत्प्रेक्षा दाक्षिणात्येषु गौडिष्वक्षरडम्बरः ॥ ८
 नवोद्यो जातिरघोम्या श्लेषोक्तिस्थः स्फुटो रसः ।
 विकटाक्षरबन्धश्च कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ९
 किं कवेस्तस्य काव्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी ।
 कथेन भारती यस्य न प्राप्नोति दिगन्तरम् ॥ १०
 उच्छ्वासान्तेप्यलिखास्ते येषां बबले सरस्वती ।
 कथमाख्यायिकाकारा न ते वन्द्याः कवीश्वराः ॥ ११

^१ ओं श्रीगणेशाय नमः. O ओं नमः सर्वज्ञाय. ^२ ओं इच्छादिशक्तिनिचयप्रसरं. B. O. and Com. omit ओं and this verse. For प्रसर, A reads प्रचय. ^३ प्रतिष्ठा. Both MSS. write प्रतिष्ठा. So below v. 9 both write उक्तिष्टः. ^४ हरकण्ठप्रहानन्द. A हर-
 कंठाग्रहानन्द (sic.). ^५ स्पशैजत. O स्पशैजत. ^६ दृष्टयः. A मूर्तयः. ^७ कामचा-
 रिणः B. C. and Com. कामचारिणः. ^८ अग्राम्या. A writes अग्रस्था. So also
 below v. 14. So before it writes incorrectly लदीयेषु. and प्रतीयेषु. ^९ न
 प्राप्नोति दिगन्तरं O न व्याप्नोति जगत्तयं Com. ^{१०} कथमाख्यायिकाकाराः. &c. The
 Calcutta Edition omits all that precedes this line and prefixes the in-
 terpolated verse चतुर्मुखमुखाभोजनहंसवधूर्तम् । मानसे रमतां दीर्घं सर्वशुद्धा सरस्वती.

कर्वांनामगलद्वर्पो नूनं वासवदत्तया ।
 शक्त्येव पाण्डुपुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ॥ १२
 पदबन्धोऽज्जलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः ।
 भट्टारहरिचन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते ॥ १३
 अविनाशिनमध्याम्यमकरोत्सातवाहनः ।
 विशुद्धजातिभिः कोशं रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ १४
 कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुमुदोऽज्जला ।
 सागरस्य परं पारं कपिलेनेव सेतुना ॥ १५
 सुवधारकृतारम्भेर्नाटिकैर्बहुभूतिकैः ।
 सपताकैर्यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥ १६
 निर्गतास्तु न वा कस्य कालिदासस्य सूक्तिषु ।
 प्रीतिर्मधुरसार्द्रास्तु मञ्जरीविव जायते ॥ १७
 समुद्दीपितकन्दर्पा कृतगौरीप्रसाधना ।
 हरलीलेव नो कस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥ १८
 आढ्यराजकृतोत्साहैर्हृदयस्पैः स्मृतैरपि ।
 जिह्वान्तःकृष्यमाणेन न कविस्त्वे प्रवर्तते ॥ १९
 तथापि नृपतेर्भक्त्या भांतो निर्वहनाकुलः ।
 करोम्याद्यथाधिकाम्भो धौ जिह्वाद्यवनचापलम् ॥ २०
 सुखप्रबोधललिता सुवर्णघटनोऽज्जलैः ।
 शङ्कैराख्यायिका भाति शक्येव प्रतिपादकैः ॥ २१
 जयति ज्वलत्प्रतापज्वलनप्रकारकृतजगद्रक्षः ।
 सकलप्रणयिमनोरथसिद्धिश्चैवपर्वतो हर्षः ॥ २२

The enumeration it will be seen begins from Vyāsa, who has his place at one and the same time, alongside of the tutelary deities invoked—

नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे ।

चक्रे पुण्यं सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम् ॥

and as the exemplar of all good poets—

किं कवेस्तस्य काल्येन सर्ववृत्तान्तगामिनी ।

कथेव भारती यस्य न प्रामोति दिगन्तरम् ॥

It may be fanciful: but in these, and in the numerous other references to the Mahābhārata to be found in the Harsha Charita and

¹¹ पदबन्धोऽज्जलोहारी कृतवर्णक्रमस्थितिः. Calo. Ed. पदबन्धोऽज्जलोहारीकृतक^{१२}क-
 मस्थितिः. ¹² अविनाशिनम्. Calo. Ed. कुविनाशिनम्. सातवाहनः Hall's first MS. सालि-
 वाहनः. ¹³ सूत्र. A सूत. भूषिकैः. A भूषिकैः. ¹⁴ भासो. A भासा. ¹⁵ सार्द्रास्तु A
 सार्द्रास्तु. ¹⁶ कृतोत्साहैः. Calo. Ed. कृतोत्साहैः. So also Hall's second MS. with
 आय for आढ्य. ¹⁷ सुवर्णघटनोऽज्जलैः. A सुवर्णघटनोऽज्जलः. ¹⁸ प्रतिपादकैः.

Kādambarī, can we not recognise the language of a time when the name and the fame of the Kathā Bhārati—India's 'Tale of Troy divine'—as put together by Vyāsa, was as yet comparatively a fresh wonder in the world?

From Vyāsa Bāna goes to the great body of 'story-tellers, or rhapsodists, Ākhyāyikākārās. Most writers have followed Hall in what I venture to suggest is the erroneous idea that in v 7 Bāna alludes to a poet called Chaura.* The context shows that the author is speaking of poets who are such only in name (जातिभाजः); and in this verse he in effect says that the plagiarist, however skilful his *junction* may be, finds no honour among learned men and is esteemed chaura—a thief. This is the natural construction, and it has the support of the commentary, the note in which runs as follows :—अन्येति कविचौरः सहृदयानां मध्ये नाख्यातः कथितोपि न ज्ञायते न आसमंतात् ख्यातोपि तु किंचित्प्रथितो वा अन्ये पूर्वकविनिबद्धविलक्षणा ये वर्णा अक्षराणि तेषां रचनेन बन्धविह्वं श्रीलक्ष्मीप्रभृतिरचनालिङ्गमन्ये तु भाषालंकारप्रभृतिबंधविह्वमाहुः। अथ च सतां साधूनां मध्ये चौरौ लक्ष्यते कीदृक् न ना अना कायुरुषः अख्यातांऽप्रसिद्धः केन अन्यः प्रान्तनञ्जायव्यतिरिक्तस्त्रासकृतः पाण्डिमादिर्वर्णः मुखरागविशेषस्तत्परिवर्तनेव यद्वा शूद्रत्वे सति द्विजादिवर्णाश्रयेण स्वजात्युचितस्य स्वभावस्य † त्यक्तुमशक्यत्वाद्भावप्रकटनमवश्यमेव भवति यतो बन्धः शृंखलादिकुणौ ग्रंथिस्तच्चिह्नं स्वगृह्यणादि ।

The reference to the Ākhyāyikākārā, with which Bāna begins his enumeration of poets presumably nearer his own time than Vyāsa, is extremely interesting in view of the question of the origin of Kādambarī. In later books on Rhetoric, the Ākhyāyikā is, as we have seen, defined as resembling the Kathā, with the difference that the genealogy of the poet, and sometimes an account of other poets, are given. And the Harsha Charita, which has very obviously suggested the definition, is given as an example of the class. When, for the better understanding of this definition we turn back to the description of Kathā, we find that species of composition distinguished as a narration in prose, with here and there a stray verse or two, of matter already existing in a metrical form.† The existing collec-

* Hall, *loc. cit.*, p. 54. See Bühler's Paper in Ind. Stud. XIV., p. 406. In his Kashmir Report Bühler shows that the only work ever ascribed to this mythical Chaura is a composition of Bilhana's.

† The otherwise praiseworthy translation of the Sāhityadarpana by Pramadāśa-mitra in the Bibl. Ind. is defective here. The text is:—

कथायां सरसे वस्तु पथैरेव विनिर्मितम् ।

tions of metrical fables, such as the Kathâsaritsâgara of Somadeva and the Vṛithatkathâ of Kshemendra are later than Bâna by several centuries; but Hall and Bühler * have shown that implicit confidence is due to Somadeva's and Kshemendra's statements to the effect that their books are translations into Sanskrit and abridgments of an older work. I shall show in the sequel that the Kathâsaritsâgara contains one form of the original of Bâna's Kathâ Kâdambari: and, when we bear in mind that Kâdambari is given as the stock example of a Kathâ, it is clear that by Âkhyâyikâ in the present passage Bâna refers to metrical stories, such as furnished him with the theme of his own romance.

The poets next mentioned by name, or singly, are—(1), the author of a Vâsavadattâ; (2), Bhattâraharichandra; (3), Sâtavâhana; (4), Paravarasena, or, perhaps, the author of a work in praise of Pravarasena; (5), Bhâsa; (6), Kâlidâsa; (7), the author of a Vṛithatkathâ. I do not take Âdhyarâja in the verse that follows as a proper name. Before examining our list in detail, it may be well to ask how we are to regard the list itself. If it be fair to judge from a casual note, † it would seem that the distinguished scholar Weber leans to the theory that we have here an attempt to classify, in order of merit, some of the writers who preceded Bâna. I can see no grounds for such a supposition, and the particular instance which Weber has in view does not, when closely examined, in any way bear it out. For Bhâsa and Kâlidâsa are not here compared as rival writers of dramas. If Bâna's reference were all that remained of the fame of the prince of Indian poets, we should never have known that he wrote a play.

But, while the list is not in order of merit, it is not necessary to contend, on the other hand, that it is strictly in order of time. We can be certain that the poets referred to lived before, or at the same time with, Bâna; but we cannot be certain of more than this. What

कचिदत्र भवेदार्था कचिद्वक्त्रापवक्त्रके ।

आदौ पद्यैर्नमस्कारः खलादेनैवैकीविनम् ।

This, it is obvious, does not mean "In the Kathâ, which is one of the species of poetical composition in prose, a poetical matter is represented in verse, and sometimes," &c., but rather as I have given the sense above.

* Hall *loc. cit.*, pp. 22-24, Bühler, *Ind. Ant.*, Vol I., p. 302.

† "In Bâna's Harsha Charita, Introd. v. 15, Bhâsa is lauded on account of his dramas: indeed his name is even put before that of Kâlidâsa". 'Note on p. 205 of English translation of Indian Literature.'

I wish to emphasise is the internal evidence the verses seem to furnish that they are not the tribute of cold respect, or even of warm though disinterested admiration, for authors, the pride of their time, but already sinking into oblivion to the men of Bâna's day. I may be mistaken; but it appears to me that the passage breathes in every line the impulse of a mighty revival in the last phase of which Bâna himself bore part. With his own eyes, so to say, he had seen the fame of other poets go out, as the star of the incomparable author of the *Vâsavadattâ* rose above his country's intellectual horizon: he stood near the time when Bhâsa won eternal fame by those plays of his—a form of composition unknown before, and best described by an epithet (सूत्रधारकृतारम्भैः) recalling one of their special characteristics: the joy the people took in Kâlidâsa acted as a deterrent rather than an incentive to one who lived while as yet the fame of that new poet was yet fresh in the hearts of all men. I shall make my meaning clear if I say that the tone of the passage appears to me to resemble that which the poets who stood nearest our own Elizabethan writers loved to use of that glorious company, rather than that of a grave deliberate panegyric on the classical ornaments of the long story of a nation's literature.

It is commonly taken for granted that the *Vâsavadattâ*,* with which this list opens, is the extant romance by Subandhu of that name. This was the opinion of the commentator of that *Vâsavadattâ*, *Śivarâma Tripāṭhin*, who quotes the present couplet, and refers it expressly to his author. The commentator of the *Harsha Charita*, who as a rule occupies himself more with verbal explanations than with anything else, does not say anything on the point. Hall expresses no doubt on the subject; though he also would seem to have held, on the ground of internal evidence, that his Subandhu was posterior† to Bhavabhūti,‡ who, it is certain now, must in his turn be placed after Bâna.‡ It is impossible not to wish to agree with Hall

---

* Hall's Introduction to *Vâsavadattâ*, p. 9.

† Ibid., p. 14.

‡ "According to *Rājatarangini*, Bhavabhūti was patronized by Yaśovarman, king of Kanoja. This Yaśovarman was subdued by Lalitāditya, king of Kāśmīra, who acquired by his conquests a paramount supremacy over a large part of India. The mention of this circumstance enables us to fix the date of Bhavabhūti. Lalitāditya reigned, according to General Cunningham, from 693 A. C. to 729 A. C. The chronicle of Kāśmīra mentions another poet named Vākpatisāja, who lived at the court of Yaśovarman. A work in Prākṛit

in his estimate of the relative positions of Bhavabhūti and his Subandhu. For that after the graceless string of extravagant and indecent puns presented by the present Vāsavadattā had been received with approval into the national literature, a reversion should have been possible to the chastity, alike of sentiment and of diction, of Bāna and Bhavabhūti would be a literary miracle almost incredible. The matter is not one on which to dogmatize, but I may call attention to the following considerations as tending to show that the Vāsavadattā which excited Bāna's passionate admiration was not the worthless production now extant under that name. In the first place, then, it seems probable that this Vāsavadattā was, like Bāna's own Kādambarī, a metrical or prose version of one of the tales of the rhapsodists mentioned in the verse immediately preceding. It will be shown in the sequel how closely Bāna himself followed, for the incidents of his story, his original. Now the Kathāsaritsāgara does contain a tale of Vāsavadattā, which the author of the Ratnāvalī took as the ground-work of his play, and this tale is not identical, with, or in any way similar to Subandhu's romance.* Secondly, Hall appears to be right in pointing out that there is little reason to suppose that Subandhu had need to be beholden to any previous author, for his narrative. "Kātyāyana the grammarian is the earliest author known, by whom a tale of Vāsavadattā appears to be indicated. To discourage the surmise that Subandhu was beholden

entitled Gandavadhā Kāvya by this same Vākpatirāja has recently been discovered by Dr. Bühler. In it, the exploits of Yaśovarman and his defeat of a Gauda king are narrated. In giving his own history, the poet tells us that "certain excellences still shine in his works like drops of poetic nectar charmed from the ocean of Bhavabhūti." From this it would appear, that Vākpatirāja was either a pupil of Bhavabhūti, or one of those who derived benefit from his company. If the poem then was written in the latter part of Yaśovarman's reign, Bhavabhūti must have lived in the first part. So that our poet flourished at the end of the seventh century. And the date thus determined agrees with all that is known of the chronological relations of Bhavabhūti with other writers. In the first place Bāna's omission of his name from the long list given by him at the beginning of his Harsha Charita is now intelligible. Bāna flourished in the first half of the seventh century."—Bhandarkar's Introduction to Māla's Mādhava, p. ix.

* "The romance of Vāsavadattā, referred to in the Māla's Mādhava, as in like manner that found detailed in the Kathāsaritsāgara—and which had previously [?] been dramatized in the Ratnāvalī—resembles in scarcely a feature barring the common appellation of their respective heroines, the one with which we are at present engaged." (Hall's Introduction to Vāsavadattā, p. 2.) Bhandarkar has pointed out to me that Bhavabhūti's reference to a tale which he puts on a line with those of Sakuntalā and Urvashī, and which is evidently not Subandhu's story, goes far to establish the existence of some such Vāsavadattā as that to which I believe Bāna refers here.

to this, or to any other ancient composition, there is, however, the argument of entire silence, in all Hindu literature yet discovered, that he was, thus indebted. The object which he proposed to himself was, it is justly inferred, of a nature to render choice of plot a matter of very secondary import. His aim, as slight observation may suffice to convince, is the illustration of certain powers of the Sanskrit language; and this, through the medium of such imagery as was in his time, counted most tasteful, and such allusions to Indian lore as were then held especially in esteem. At the least it is accordingly just as probable that he devised, as that he borrowed, the hungry array of incidents which he has employed as a vehicle for the execution of his purpose." I should prefer to say that Subandhu's purpose left him free to borrow from any available sources such incidents as seemed suitable; and it is in that light that I should explain certain coincidences between his narrative and that of our author.

Bhāṭṭārahari-chandra is still no more than a name to us: and the reference made to his work is ambiguous, Bāṇa's aim unfortunately being rather to illustrate the simile between the composition in question and a good king, than to convey information of the kind we want. The note in the commentary is पदानां सुविद्वत्तानां बंधः प्रकृष्टा रचना रीतिरित्यर्थः स्वमदलावष्टंभश्च हारी हृद्यो हारयुक्तश्च अहारीति वा न कस्य-चिदपि यो हरति कृता वर्णानामक्षराणां क्रमेण भामहोदिप्रवृद्धितनीत्या [रीत्या] स्थितिरवस्थानं यत्र कृतयुगवर्णानां द्विजादीनां क्रमेण मन्वादिस्मृतिकारप्रकाशितमार्गेण स्थितिः पालनं यस्मिन्सतीति च भट्टारिति पूजावचनं. In the beginning of Maheśvara's Visvaprakāśa, the author traces his lineage to one Harichandra who was a physician at the court of Saahasāṅka. If there were any other reasons for identifying this Saahasāṅka with the king (Sasāṅka) who slew Harsha's brother, we might find our Harichandra here: and regard him as one of the authors in virtue of whose writings Śrī Sāhasāṅka, like Śrī Harsha, stands among the poets.* The honorific epithet Bhāṭṭāra was much in use among the

- * भाषा रामिलसौमिलौ वररुचिः श्रीसाहसकः कवि-
मैटो भारविकालिदासतरलाः स्कंधः सुबुधश्च यः ।
दंडी बाणदिवाकरी गणपतिः कालिश्च रत्नाकरः
सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वैपि ते ॥

Rajasekhara in the Śārngadhara-paddhati: quoted in Aufrecht's paper on that work in the 27th volume of the *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*.

earlier Jains as a designation of those who abandoned the worldly life. The Śvetāmbara Jains have a mahākāvya on an historical subject called Dharmasarmābhūdaya, by Bhaṭṭāraka Havichandra, which presents many points of resemblance with Kālidāsa's Raghuvamśa. I have not yet been able to procure the Dharmasarmābhūdaya,* and cannot say whether these resemblances are vulgar plagiarisms, or are to be accounted for in the way in which I attempt below to account for the resemblance between Kālidāsa and other writers of his time.

Sātavāhana's Kosha† was at first taken to be a vocabulary; but it has long been seen that Kosha is used here in the technical sense which it bears already in Daṇḍin's Kāvyādharsa.‡ It is more difficult to say with any certainty whether the work to which Bāṇa refers, or any part of it, has come down to us. There is in existence a Prākṛit anthology of love poems called the Saptasataka of Hāla, which there is fair reason, as has been generally recognised, for holding to be the Kosha of our verse. Hāla§ is given by Hemachandra as a synonym of Sātavāhana. In his commentary on Hāla's Saptasataka Gaṅgādhara-bhaṭṭa identifies Hāla with Śālivāhana, as the Bombay MS. reads the name. A circumstance which seems to support the traditional view is noticed now, as is believed, for the first time. It is difficult to understand how the Kosha, which won for Sātavāhana undying fame, and—what has perhaps stood him in better stead,—a place in this list of poets, can have been a collection of the kind of which the Śārṅgadharapaddhati may be put forward as a type. The poet may, and the Indian poet often did, stoop to collect into a

* Bodl. Cat., p. 187.

† The note in the commentary is अविनाशिनं प्रसिद्धमनन्तरं च अग्राम्यं वेदस्थयुक्तं अग्रामर्भवं च जातिः स्वभाविकरूपोत्पत्तिः कोशः समुच्चयो गजश्च सुभाषितैः सुक्तिभिः शोभनं च भाषितं प्रभावर्णनं येषां तैः. I should have mentioned earlier that the commentary gives very little help here. Śaṅkara, as Bhāṇo Dāji, *loc. cit.*, p. 39, as already noticed, evidently knew no more than he could gather, or thought he could gather, from his text.

‡ Hall, p. 14. The technical meaning of the word is thus given in the Sāhityadarpana in the same context in which the definitions of Kathā and Akhyāyikā which we have already had occasion to consider, stand—

कोशः श्लोकसमूहस्तु स्यादभ्योन्म्यानपेक्षकः ।

वज्र्यक्रमेण रचितः स एवातिमनोरमः ॥

The commentary explains वज्र्या by सजातीयानामेकत्र सन्निवेशः. Compare a title like *The Golden Treasury*.

§ St. Petersburg. Diet., *sub voce* हाल. See also Aufrecht's Catalogue, p. 195.

'treasury' the verses of others: but no title to immortality can be drawn from work which can be done as well by the intelligent critic.

In other words, it is not unreasonable to suppose that the poems brought together in the *Kosha* were original. Now there are, I submit, grounds for supposing that Hāla's *Saptaśataka* is a collection of this kind, and not, as the eminent scholar Weber holds, a collection of verses by different hands. In his essay "On the *Saptaśataka* of Hāla," Weber discusses this question as follows:—"That the work is a collection, and not the production of a single author is clear not only from the author's own words in the third verse, but, more particularly, from the circumstance that the scholiast, though unfortunately he does not carry the practice beyond the beginning of the commentary, gives with each verse the name of its author. These names, moreover, are given in *Prākṛit*,* a circumstance which makes it tolerably certain that they belong to the text. Unfortunately they break off with the 15th verse. The names given up to that are: Hālassa (the compiler himself†) 4, 13, Vodiśassa 5, Chullohassa 6, Maarandāsenaśa 7, Amarāśa 8, Kumārillāsa 9, Sirirāśa (Śrīrāja) 11, Bhīmasāmin (Bhīmasvamin) 14. Of all these names only one, Kumārila, is familiar to us in another connection, namely, as that of the eminent teacher of the *Mīmāṃsa* philosophy. . . . Besides these, Bhao Daji mentions the following as given also by Kulanātha: Kavirāja, Viśvādatta, Ratirāja, Paramararasika, Nāsira, Avarāi, Kavva, Usala, Jalaharadhvani, Kesava. These must, I suppose, be given in parts of the commentary which have not come into my hands. Among these names, too, which, it must be noted, have a somewhat strange and suspicious look, but which, like the previous ones, are in *Prākṛit*, so as, like them, to raise the presumption that they belong to the text, there is again only one familiar to us in another connection, namely, that of Kavi-

* "In *praktischer Genetivform*." I omit the last word, as I do not understand that Weber lays any stress on the circumstance that the names are, as always, in the genitive case. May I in passing, with all respect, deprecate the attack on Bhao Daji's 'curious style'—for what is obviously a printer's error as proceeding from the learned German whose own style is the despair of the English translator.

† There would be nothing surprising in the fact of a compiler of an anthology including verses of his own. "Śāriyadhara, the compiler of the anthology often in the various divisions of the work inserts efforts of his own. These have no poetical merit. In the 14th century Sarasvatī's lips had long been closed." Aufrecht's paper in the Magazine of the German Oriental Society. I have noticed the same circumstance in a *Sūbhāṣitavālī* of Valabhadeva in my possession.

rāja, known to us as that of the author of the Rāghavapāṇḍaviya who, however, cannot, on account of the date, be thought of here.² The "author's own words" to which Weber refers in the beginning of this passage are found in the third verse of the Saptasāṭaka, and run as follows in the original Prākṛit, and in Gaṅgādharaḥabhaṭṭa's Sanskrit gloss:—

सत्तस्रभाहं कविवृत्तलेण कोडीभमल्लभारम्भि ।
हल्लेण वीरहभाहं सालंकाराणां गाथाणां ॥ ३ ॥

प्रेक्षावत्प्रवृत्तये स्वमन्यस्य संक्षिप्तसाररूपतां चाह ।

सत्तस्रि । सप्तशतानि कविवत्सलेन कोटीर्मध्ये । हल्लेन विरचितानि सालंकाराणां गाथानाम् । मल्लभारो मध्यः । कविगाथानां संग्रहेण तत्कीर्तिस्थापनात् । कविवत्सलेन हल्लेन शालिवाहनेन सालंकाराणां गाथानां कोटीर्मध्ये सप्तशतानि संगृहीतानीत्यर्थः । गाथालक्षणं तु । पदम बारहमत्ता बीए अठारएहि संज्ञता । जह पदम तह तीअं व्हपंच अवि हसिआ गाहा इति पिगलोक्तं बोध्यम् ॥ ३ ॥

It appears to me to be at least doubtful whether this verse has been correctly understood to mean that Hāla in the works of which he is speaking has "collected"† seven hundred poems by different authors. I venture to suggest that विरचितानि has its ordinary acceptance here: and that the verse really means that of the thousands‡ of gāthās which (v. 2) are the admiration of men of discrimination Hāla is the author of no less than seven hundred, namely, these which are given in the book that follows. If I am right, we have an easy explanation of the fact that the commentator's list of authors breaks off with the 15th verse, and of the perhaps even more significant fact that the names he gives are unknown, and wear the appearance of unreality which Weber so justly notes.

The contents of the Saptasāṭaka, it must be added, do not in any way militate against such an hypothesis. The verses are all in the same metre, a circumstance in which Weber sees an indication of the antiquity of the

* I quote from the MS. in the Bombay Government collection deposited in the Elphinstone College, which Weber also used.

† Weber has apparently felt the difficulty of giving this meaning to विरचितानि, a word which everywhere else is consistently used in the sense of 'composed'. At p. 4 of the Essay he translates the word by zusammengestellt (collected) at p. 73 by zurecht gestellt (arranged). It is not unimportant that विरचितानि is applied to the verses themselves (सप्तशतानि) and not to some such collective title as कोषः.

‡ The कोटी in the midst of which are Hāla's seven hundred verses may have been a collection made by his order.

collection : but which may as naturally, it is obvious, be referred to the predilection for a particular kind of verse entertained by an individual author. Weber has noticed places where the verses, which, as a rule, have no very close relation to each other, are brought more nearly together, either by the carrying over from one verse to one or more following verses of the same situation (vv. 70 and 71, 80 and 81, 129 and 130, 135 and 137), or by the recurrence of a catchword in several verses that stand together (vv. 118—20, 122—125, 156 and 157, 162 and 163, 259—264, 267—269, 308—310, 315 and 316, 324 and 325, and 329 and 330).

The *locale* of all the verses appears to be the same, while the slightly varying themes on which all the seven hundred verses ring the changes are no more inconsistent with a common origin than the love plaints of Heine's *Buch der Lieder*, or the various shapes one sorrow takes in Tennyson's *In Memoriam*. The matter is again not one on which to dogmatise, but if this be, as I believe it is, the character of the *Saptaśataka* of Hāla, we may perhaps be permitted to see in that circumstance corroboration of the traditional identification of Hāla with the *Sātavāhana*, who by his "Treasury" won for himself a fame that could not perish.

The question of *Sātavāhana's* date I do not wish to enter upon. I content myself with pointing out, as Bhāo Dāji and Weber have already done,* that the author of the *Kathāsaritsāgara* makes him a contemporary of *Guṇādhyā*, the author of the *Vṛihatkathā*. This is found also in *Kshemendra's Vṛihatkathā*.† *Somadeva* makes *Guṇādhyā*, the minister of king *Sātavāhana* of *Pratishthāna*. That the *Sātavāhana* and the author of the *Vṛihatkathā* to whom reference is made here by *Bāṇa* were contemporaries is at all events then not out of keeping with the view I have endeavoured to support of the general character of this passage.

कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुसुकोज्ज्वला ।
सागरस्य परं पारं कपिसेनेव सेतुना ॥

"The glory of *Pravarasena* flashed, bright as the lotus, to the further shore of the sea by means of the 'Bridge,' just like the army of apes."

* Essay, p. 2.

† Bühler's paper in *Indian Antiquary*, Vol. I., p. 307.

There can, I take it, be no reasonable doubt that the reference here, as Weber has recognized, is to the extant Prākṛit poem the *Setu-kāvya* or *Setubandha*. But it appears to me to be quite as certain that Bāṇa knows nothing of the tradition which ascribes that poem to Kālidāsa. There does not appear to be any authority for the omission of the next following couplet with regard to Bhāsa, so as to bring the couplet in which Kālidāsa is mentioned by name in juxtaposition with our verse.* And it appears to me to be impossible to admit that verses 15 and 17 both refer to Kālidāsa. He is obviously adduced in the latter of the two verses for the first time. This being so, I think it is impossible, with our present light, to say what amount of truth there is in the legend which makes Pravarasena, the patron of the author of the *Setubandha*. In that detail the legend is not, in itself, indeed inconsistent with Bāṇa's reference to the book, as it is quite possible that here, as in his allusion to the *Vāsavadattā*, our author, unfortunately for us, did not think it necessary to mention a name, as that of the author of the book, which in his day seemed as if it would never die. But when the legend goes on to ascribe the poem to Kālidāsa, it is in direct conflict, as it appears to me, with Bāṇa's statement, and is so far discredited. Pravarasena, moreover, is in no way the subject of the *Setubandha*; so that he must be mentioned here either as the author of the poem, or as the patron of the poet. When we look at the context, and remember that Bāṇa's theme is the triumph of good poets, we can hardly, I think, resist the conclusion that it is the author's fame, and not that of any patron, which this famous bridge carried over sea.

It does not, of course, follow that the Pravarasena who wrote the *Setubandha* is not the king of Kashmir† with whom, in his presumed character of patron of the work, and friend of Kālidāsa, he has been

* Max Müller ("India: What can it teach us," p. 315), pointed out this difficulty to Dr. Bhāo Dāji. I may add that there appears to be no doubt that the proper reading in what I may call the Kālidāsa verse is *Nirgaṭṭsu na vā kasya*, and not *Nisargasurayamāṭṭasya* as the Calcutta Ed. has. But the *vā* here does not connect this verse with the verse immediately preceding (the Bhāsa verse), and still less of course with the verse preceding that which we are now considering. It resumes the whole argument, as to the fame of the true poet of which Kālidāsa's glory is one of the *last* examples cited.

† "How Pravarasena distinguished himself we are no longer informed. Among the various kings so called were two of Kashmir, the former of whom was

identified by Bhāo Dāji and Max Müller. The commentator on the Setubandha was a king: and there is no reason why the Setubandha should not have been written by a king. But if I am right in regarding with suspicion the legend referred to above, it will be seen that the motive, as well as some of the arguments for the identification in question, must be held to have lost much of their force.

I will only add that Śaṅkara evidently knows nothing of the tradition which assigns the Setu-bandha to Kālidāsa. His note is:—
प्रवरसेनः कश्चित्कविः प्रवेष्टुं रसो येषां ते प्रवरसाः वानराः तेषामिनः स्वामी
प्रवरा च सेना यस्य स सुमीवश्च कुमुदवत् कैववत् यद्वा कुः भूमिः तस्याः सुप्रहर्षः
तथेति कुमुदेन वानरसेनापतिना च सेतुः प्राकृतकाव्यमन्थः सेतुश्च.

Bhāsa's fate has been a cruel one. Referred to here as the chief, if not the first,* of the illustrious line of Indian dramatists, and looked up to by Kālidāsa himself as his master, he has left not a line of his writing—unless we admit his authorship of a few verses attributed to him in the Sārigadhara Paddhati, and other late anthologies—which has survived. It is as if Chaucer were known to us only as the poet whom Spenser called, 'the well of English undefiled,' or as if Shakespear's fame rested on Milton's sonnet.

grandfather of the second. The latter, according to Kalhaṇa, dethroned, and afterwards rehabilitated Pratyapaśila or Śilāditya, son of Vikramāditya, *Rajataranginī*, chap. 3, śl. 332 and 333, p. 33 of the Calcutta edition. But the time and country of this Śilāditya are still to be determined. If his paternity is rightly stated by Kalhaṇa he was not of Gujerat. That he ruled over Mālava is very much more likely." Hall, Introduction to Vāsavadattā, p. 14.

* Śaṅkara's note on the Kālidāsa verse is as follows:—निर्गता उच्चारितमात्राः
आस्तां तावदधीवर्गतिः आपात एव गीतध्वनिवत् किमपि श्रोत्रहारिण्यः.

यदुक्तम्—

अपयोलोचितेऽप्यर्थे बंधसौंदर्यसंपदा ।

गीतवच्चतयाल्हादं तद्धिदां विदधाति यत् ॥

तत्काव्यमित्यादि । तथा निर्गताः सर्वदेशप्रतीताः अन्यत्र निर्गताः अभितोद्दिष्टाः न वा कस्यैतन्नेनैतदुक्तं आस्तां तावत्काव्यतत्त्वविदः सहृदयाः विवेकारो येषां शास्त्राग्रहितबुद्धयो दुर्दुर्लभतत्त्वसरदायाः तेषामपि वा हृदयमाल्हादयति तथा चोक्तम् ।

असुणि अपरमंथान विहरे इवा आमणक इन्माणण आणाणण जकुवल अवण अलह-
गंधाणा विसुहाइ इति मधुराश्च ताः सार्द्राः सरसाः अन्यत्र मधुना मकरंदेन किञ्चलेकन रसेन
आर्द्राः सुगंधयः.

I wish to suggest that the manner in which the nāṭakas of Bhāsa are characterised in the verse may perhaps point to the conclusion that Bhāsa recognised these compositions as novelties, in the revival of Sanskrit letters which he is celebrating. The argument is not one that can be pressed, since the significance of the epithets may spring rather out of the desire to justify the simile employed: but the point is perhaps worth consideration. Weber has already suggested that it may possibly have been the representation of Greek dramas at the courts of the Grecian kings in Bactria, in the Punjab, and in Guzerat which awakened the Hindu faculty of imitation, and so gave birth to the Indian drama. On this theory the introduction of the technical terms which Bhāsa uses here, must have been contemporaneous with, or followed closely upon, the introduction of the drama itself. But that is what we should expect in the assumed case of the introduction, from abroad by a coterie of learned men of a foreign kind of literature. And the difficulty which has always been felt of explaining the technical terms of Hindu dramatic criticism may be due to the fact that these early pedants went, for a terminology of the new art, to the text-books of an art that had existed from time immemorial—the art of building. The sutradhāra of the drama is not to be explained by conjuring up an earlier form of plays in the shape of puppet-shows the strings of which were pulled by him or even, with Weber* and Lassen, by referring the title to the work of erecting the theatre, a work which, we have no reason to suppose, was actually laid on the sutradhāra of the stage. The term, with others, was taken over bodily from one art into the other: and in its new acceptation applied to that one among the actors who was to the production of a play what the real sutradhāra was to the building of a house.

Śaṅkara's note on the Bhāsa verse is as follows:—सूत्रधारः पूर्वैरङ्गस्य प्रवक्ता स्थापकः स्थपतिश्च मुनिः पात्राणि रामायणुकायां विस्थाप्य उपभोग-निमित्तान्नुत्पत्ति [उपर्युपरि?] स्यान्नि पताका अर्थप्रकृतिः । उक्तं च—

बीजं विदुः पताका च प्रकरीकार्यमेव च ।

अर्थप्रकृतयो हेताः पञ्च सर्वप्रयोगगा इति ।

* History of Indian Sanskrit Literature; note on p. 275.

यद्वृत्तं तु परार्थं स्यात्प्रधानस्योपकारकम् ।
प्रधानवच्च कल्पेत सा पताकेति कीर्त्यते ॥ वैजयन्ती च पताका.

Next comes Kālidāsa :—

निर्गतास्तु न वा कस्य कालिदासस्य सुक्तिषु ।
प्रीतिर्मधुरसार्द्रास्तु मञ्जरीष्विव जायते ॥

“And so soon as Kālidāsa's sweet sayings went forth from him, was there any one who did not rejoice in them as in honey-laden flowers.”

The colourless character of the description here given of Kālidāsa's works is much to be regretted. But the negative evidence of the verse as it stands is not unimportant. It is difficult for us now to imagine a time when the supremacy that has for a thousand years been assigned to Sakuntalā among India's dramatic works was withheld from, or only grudgingly bestowed on, Kālidāsa. A poet, however, like a prophet, is not honoured in his own country or in his own time; and we have it on Kālidāsa's own authority that his plays were received with a certain amount of prejudice by the literary critics, who, in those days as ever loved to say that the ‘old is better.’* There is a good deal of other evidence for the comparatively late date now sought to be assigned to Kālidāsa; and on a review of that evidence it is difficult to resist the conclusion that the explanation of the nature of Bāṇa's references to the younger poet and to Bhāsa respectively, is that at the time he wrote Kālidāsa's plays had either not been written, or were still far from occupying the prominent place in the nation's literature they afterwards attained. When the inherent excellence of these compositions is remembered, I think it must further be granted that the second of these alternatives is equivalent to saying that Kālidāsa was either a contemporary of our author, or was his elder by little more than a generation. This is an hypothesis to which I shall recur after offering remarks on the last of the works to which Bāṇa refers.

* सूत्र० । अभिहितोस्मि परिषदा कालिदासग्रथितवस्तु मालविकाग्निमित्रं नाम नाटक-
स्मिन्वसन्तोसवे प्रयोक्तव्यमिति तदारभ्यतां संगीतकम् ।

परि० । मा तावत् ग्रथितयशसां भासकविसौमिल्लकविमिश्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमान-
कवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः ।

सूत्र० । अयि विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य ।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्यं नवमित्यवयम् ।

सन्तः परीक्ष्यान्यतरङ्गजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥

समुद्दीपितकन्दर्पो कृतगौरीप्रसाधना । *

हरलीलिव नो कस्य विस्मयाय बृहत्कथा ॥

Somadeva, the author of the Kathâsaritsâgara (about the beginning of the 12th century), and Kshemendra, the author of a Vṛihatkathâ (the second and third quarters of the 11th century), both tell us that their works are abridgments and translations into Sanskrit of the Vṛihatkathâ of Guṇâḍhya. This last work has not yet been found. For long the only evidence that it had ever existed was Somadeva's assertion, which was, however, it may be pointed out in passing, clearly entitled in itself to greater weight than scholars like Wilson, Brockhaus and Lassen were disposed to attach to it. If there is one matter more than another in which the personal tatement of an author deserves implicit credence, it is surely where we find him acknowledging his indebtedness to an earlier work, which he could have had no conceivable notice for inventing. Wilson was misled by the unmistakable signs of relationship between certain tales in the Kathâsaritsâgara and independent works which it was impossible to place later than Somadeva. As Weber first pointed out,† Kâdambari itself is another example of the same phenomenon. I have shown that the author of the Sâhityadarpana knew that Kâdambari

* The note here is : बृहत्कथा कस्य न विस्मयायापि तु सर्वस्वैव गवैविनाशाय भवतीत्यर्थः । अद्भुतकथावर्णनाद्वा आश्चर्याय समुद्दीपितो वृद्धिः नीतः कन्दर्पो यस्यां कामजनां बहूनां वृत्तान्तानां वर्णनात् उद्बोधितः स्मरो यथेति वा काव्यलेखया हि शृङ्गाररसः समुद्भवति ।

तथा चोक्तम्—

कतुमाख्यालंकारप्रियजनगान्धर्वकाव्यसेवाभिः ।

उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति ॥

यद्वा समुद्दीपितः प्रकाशितः ख्यातिं नीतः कन्दर्पो नरवाहनदत्तो यस्याभिहितं स हि कामांश इत्यागमः । कृतं गौर्यावियामेदस्याराधनं यस्यां सा हि नरवाहनदत्तेनैशारूपाराधितेति यद्वा गौरीं प्रति पूरयति गौरीप्रः साधनं परिकरबन्धः यथा प्रस्तारो यस्यां गौरीभिरितेन हि हरेण तथा तस्यां परिकरबन्धः कृतो यथा सातीव पिपिये हरलीलापि समुन् सहर्या दम्भकामा च कृतं गौर्याः प्रसाधनं मण्डनं यस्यां क्व कामं प्रति तादृग्देषः क्व च कामां प्रति प्रसाधनाभिहितं कृत्वा विस्मयमाश्चर्यम्.

† Indischen Streifen, Vol. I., p. 358.

was a redaction into prose of a tale already existing in a material form, and it is clear now that the coincidences Wilson has the credit of first observing should have been accepted by that scholar as supplying corroborative evidence of the truth of Somadeva's assertion. He preferred, however, to believe that Somadeva had borrowed from these earlier prose-writers, and that his assertion about a Vrihatkathâ presumably prior both to him and to them, was intended to conceal his debt; and in this he was followed by other eminent scholars. The utmost respect for one of the most honoured and honourable pioneers in these studies need not prevent the obvious moral being pointed that it may sometimes be the safer course to accept statements like that made by Somadeva until their inaccuracy can be demonstrated instead of regarding them from the beginning as tainted with fraud.

In a list of Sanskrit works prepared for Captain Wilford, and presented by him through Colebrooke to the Asiatic Society, there is an entry with regard to the Vrihatkathâ by Kshemendra. This work Bühler had the good fortune to recover;* and to him we owe the discovery that Kshemendra, like Somadeva, calls his work a translation into Sanskrit of a work written in the Paisâcha language by Gunâdhyâ. "Śarva proclaimed it first; Kāṇabhūti heard it from the Gana (Pushpadanta Vararuci), and told it to Gunâdhyâ, who delivered it in his turn to his pupils and to Sâtavâhana. The story which had thus come to be written in the Paisâcha language, gave trouble to the readers. For this reason it has been rewritten in Sanskrit."† While as yet uncertain as to Kshemendra's date, Bühler was able to show from a comparison of the two books, whose contents are identical, that it was extremely improbable that the one was, in any way, a modification of the other, and that therefore the only reasonable supposition was that both really drew, as they said they did, from an older work in one of the low vernaculars. In the course of his brilliant researches in Kashmir,‡ Bühler was able to fix Kshemendra's date as prior, by some seventy years, to that of Somadeva. He had already argued that it was impossible to admit that "the con-

---

* There is a copy of part of the work in the Bhao Daji collection.

† Indian Antiquary, Vol. I., p. 307.

‡ Bühler's Kashmir Tour, p. 41.

needed and clear story" given by Somadeva had been constructed out of the "short and undefined outlines," found in Kshemendra; and, it being now clear that Kshemendra in his turn could not have copied from a poet who flourished two generations later than himself, no doubt remained as to the existence in the tenth century of a Vrihatkathā by Guṇāḍhya. Is this the work to which Bāṇa refers? It appears to me that there are strong reasons for holding that it is, and that the reference is made to an almost contemporaneous redaction by Guṇāḍhya of stories that for many centuries previous had been more or less current. To connect the Vrihatkathā of Guṇāḍhya with Bāṇa's reference, all that is required is to show that Bāṇa was familiar with that collection of tales. The reader's judgment as to the mutual proximity or remoteness of Guṇāḍhya and Bāṇa will depend on the weight he is disposed to attach to what appears to the present writer the character of this whole passage, and to certain other considerations which will be adduced later. It will be convenient to give here the story of Kādambarī as it is found in the Kathāsaritsāgara. The extract must be a long one; but the book is not very accessible; and students, I think, will be glad to have the extract†.

ततः प्रातः कृतावश्यकार्यैः स सचिवैः सह ।
 नरवाहनदत्तः स्वमुद्यानं विरहन्त्ययौ ॥
 तत्रस्थश्च प्रभापुञ्जमादौ व्योमोप्यनन्तरम् ।
 ततो विद्याधरीबह्वीरवतीर्णा ददर्श सः ॥
 तासां मध्ये च दीप्तानां दहशैकां स कन्यकाम् ।
 ताराणामिव शीतांशुलेखां लोचनहारिणीम् ॥
 विकसत्पद्मवदनां लीलालोचनषट्पदाम् ।
 सलीलहंसगमनां बहुत्वलसौरभाम् ॥

“ Guṇāḍhya's Vrihatkathā goes back to the first or second century of our era.”—Bühler's *Kashmir Tour*, p. 47. “ The Vrihatkathā of Guṇāḍhya belongs to about the sixth century.”—Weber, *English Translation of Sanskrit Literature*, p. 213, note. I trust that discrepancies between eminent authorities of which this is only one of many examples it would be easy to give, may be some excuse if I am caught tripping, as I am painfully aware may at any moment be my fate, in the course of this difficult excursion.

† My friend, Pandit Durgā Prasāda, of Jeypore, pointed out this reference to me, and was good enough to write out the extract from his own MS. of the Kathāsaritsāgara. I have printed from his copy (called D), collating it with Bhāo Dāji's MS. (B.)

तरंगहारिज्वलीलतालंकृतमभ्यमाम् ।
 साक्षादिव स्मरोद्यानवापीशोभाधिदेवताम् ॥
 स्मरसंजीवनीं तां च दृष्ट्वा सोत्कलिकामतः ।
 चान्द्रीं मूर्तिमिवाम्भोधिभ्रुभे स नृपात्मजः ॥
 अहो सुन्दरनिर्माणवैचित्र्यं काप्यसौ विधेः ।
 इति शंसन्स सचिवैः सहितस्तामुपाययौ ॥
 तिर्यक्प्रेमार्द्रया दृष्ट्वा पश्यन्तीं तां स च क्रमात् ।
 पप्रच्छ का त्वं कल्याणि किमिहागमनं च ते ॥
 तच्छ्रुत्वा सान्नवीत्कन्या गृणुतैतद्दामि वः ।
 अस्तिकाञ्चनशृङ्गाख्यं पुरं हैमं हिमाचले ॥
 तत्रास्ति नाज्ञा स्फटिकयशा विद्याधरेश्वरः ।
 धार्मिकः कृपणानाथशरणागतवत्सलः ॥
 तस्य हेमप्रभादेष्ट्यां जातां गौरीवरोद्धवाम् ।
 मां शक्तियशसं नाम जानीहि तनयामिमाम् ॥
 पितुः प्राणप्रिया साहं पञ्चभ्रातृकनीयसी ।
 अतोषयं तदादेशाद्भूतैः स्तोत्रैश्च पार्वतीम् ॥
 नुष्टा सा सकला विद्या दत्त्वा मामेवमादिशत् ।
 पितुर्देशगुणं पुत्रि भाविविद्याबलं तव ॥
 नरवाहनदत्तश्च भर्ता तव भविष्यति ।
 वत्सराजसुतो भाविचक्रवर्ती ह्युच्चारिणाम् ॥
 इत्युक्त्वा शर्वपत्नी मे तिरोभूतत्प्रसादतः ।
 लब्धविद्याबला चाहं संमाप्ता यौवनं क्रमात् ॥
 अद्यादिश च सा राज्ञौ देवी मां दत्तदर्शना ।
 प्रातः पुत्रि त्वया गत्वा द्रष्टव्यः स निजः पतिः ॥
 आगन्तव्यमिहैवाद्यं^१ मासेन हि पिता तव ।
 चित्तस्थितैतत्संकल्पो विवाहं संविधास्यति ॥
 इत्यादिश्य तिरोभूत्सा देवी याता च यामिनी ।
 ततोहमार्यपुत्रैषा त्वामिह द्रष्टुमागता ॥
 तत्संप्रति ब्रजामीति गदित्वा^२ ससखीजना ।
 उत्पत्य खं शक्तियशाः सा जगाम पुरं पितुः ॥
 नरवाहनदत्तस्तु ताद्विवाहोत्सुकस्ततः ।
 विवशाभ्यन्तरं विम्रः पश्यन्मासं शुगोपमम् ॥
 तत्र दृष्ट्वा विमनसं स च तं गोमुखोब्रवीत् ।

^१ स च. D च स. ^२ तदादेशात्. D तथादेशात्. ^३ अथ. D अयं. ^४ गदित्वा.
 ससखीजना. B गदिता सा सखीजना.

शृणु देव कथामिकां तवाख्यामि विनोदिनीम् ॥
 बभूव क्राञ्चनपुरीत्याख्यायनगरी पुरा ।
 तस्यां च सुमना नाम महानासीन्महीपतिः ॥
 आक्रान्तदुर्गकान्तरभूमिना येन चक्रिरे ।
 चित्रं विराजमानेन तादृशा अपि शत्रवः ॥
 तमेकदास्थानगतं प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् ।
 देव मुक्तालता ताम निषाधाधिपकन्यका ॥
 पञ्जरे स्थितमादाय शुक्रं द्वारि बहिः स्थिता ।
 वीरप्रभेनानुगता भ्रात्रा देवं विवृक्षते ॥
 प्रविशस्त्विति राज्ञोक्ते प्रतीहारनिदेशतः ।
 भिल्लकन्या नृपास्थानप्राङ्गणं प्रविवेश सा ॥
 न मानुषीयं दिव्यस्त्री कापि नूनमसाविति ।
 सयैष्यन्तिस्तयस्तत्र दृष्ट्वा तद्रूपमद्भुतम् ॥
 सा च प्रणम्य राजानमेवं व्यज्ञापयत्तदा ।
 देवायं शास्त्रगुह्याख्यश्चतुर्वेदधरः शुक्रः ॥
 कविः कुत्सासु विद्यासु कलासु च विचक्षणः ।
 मयेश्वरोपयोगित्वाद्विहानीतोद्य गृह्यताम् ॥
 इत्यर्पितस्तदादाय प्रतीहारेण कौतुकात् ।
 नीतोभि नृपतेरेतं शुक्रः श्रोकं पपाठ सः ॥
 राजन्युक्तमिवं सदैव यद्यं देवस्य संयुक्षते
 धूमदयाममुखो द्विषद्दिहर्षीनिःश्वासवातोद्गमैः ।
 एतत्स्वदुतमेव यत्परिभवाद्वाष्पाम्बुपूरस्त्रवै-
 रासां प्रज्वलतीह दिक्षु दशसु प्राज्यः प्रतापानलः ॥
 एवं वदित्वा ध्यायंश्च शुकोवादीन्पुनश्च सः ।
 किं प्रमेयं कुतः शास्त्राङ्गवीम्यादिदयतामिति ॥
 ततोतिविस्मिते राज्ञि मन्त्री तस्यान्नवीदितम् ।
 शङ्कुं शापाच्छुक्रोभूतः पूर्वपिः कोप्ययं प्रभो ॥
 जातिस्मरो धर्मवशात्पुराधीतं स्मरत्यतः ।
 इत्युक्ते मन्त्रिणा राजा स शुक्रे पृच्छति स्म तम् ॥
 कौतुकं भद्र मे ब्रूहि स्वद्वन्तान्तं क जन्म ते ।
 शुक्रत्वे शास्त्रविज्ञानं कुतः को वा भवानिति ॥
 ततः स बाष्पमुत्सृज्य वहति स्म शुक्रः शनैः ।
 अ वाच्यमपि देवैतच्छृणु वच्मि त्वदाज्ञया ॥

* परिभवत्. D परिभवत्. So corrected from परिभवत्. *जातिस्मरो धर्मवशा-
 त्पुराधीतं स्मरत्यतः. B omits this line. * "Infandum regina jubes renovare
 dolorem."

हिमवान्निकटे राजन्नस्यैको रोहिणीतरः ।
 आम्नाय इव दिग्ग्यापिभूरिशाखाभितद्विजः ॥
 तस्मिन्नेकः समं शुक्रया शुक्रस्तस्थी कृतालयः ।
 तस्मादेकोहमुत्पन्नस्तस्यां दुष्कर्मयोगतः ॥
 जातस्यैव च मे माता शुकी सा पञ्चतां गता ।
 तातस्तु वृद्धः पक्षान्तः⁹ क्षिप्त्वा वर्धयति स्म माम् ॥
 निकटस्थशुकानीतभुक्तशेषफलानि च ।
 अभ्रन्मह्यं च वितरन्नथ तत्रास्त मत्पिता ॥
 एकदा तत्र तुर्योरुध्मातगोशृङ्गनाहिनी ।
 आखेटकाय तत्रागाद्भिलसेना भयंकरी ॥
 विस्मस्तकृष्णशाराक्षी धूलिव्यालुलितशुका ।
 संभ्रमाद्विलचमरीवालौघकवरीभरा ॥
 विद्रुतव्याकुलेवाभूत्सहसा सा महादवी ।
 पुलिन्दवृन्वे विविधप्राणिघाताय भावति ॥
 कृतान्तक्रीडितं कृत्वा दिनमाखेटभूमिषु ।
 अगाच्छबरसैन्यं तदात्तैः पश्चित्तभारकैः ॥
 एकस्तु वृद्धशबरस्तत्रानासादितामिषः¹⁰ ।
 अब्राक्षीत्स तरं सार्यं शुधितस्तमुपागतः¹¹ ॥
 आहृष्टा च स तत्राशु शुकानन्यांश्च पक्षिणः ।
 आकृष्याकृष्य नीडिभ्यो हत्वा हत्वा भुवि व्यधात् ॥
 तथायान्तं च निकटं यमकिंकरसंनिभम् ।
 तं वृद्धाहं भयाल्लीनः शनैः पक्षान्तरे पितुः ॥
 तावच्चास्मत्कुलायं स प्राप्याकृष्यैव पातकी ।
 तातं मे पीडितमीवं हत्वा तरुतलेक्षिपत् ॥
 अहं च तातेन समं पतित्वा तस्य पक्षतेः ।
 निर्गत्य दृणपर्णान्तः सभयः प्राविशं शनैः ॥
 अथावतीर्य भिक्षोसावभौ भृष्टानभक्षयत् ।
 शुकानन्यान्समादाय पापः पल्लीं निजामगात् ॥
 ततः शान्तभयो दुःखसीर्या नीत्वा निशामहम् ।
 प्रातर्भूयिष्ठमुदिते जगच्चक्षुषि भास्वति ॥
 अगच्छं पक्षसंरुद्धवसुधः¹² प्रस्खलन्मुहुः ।
 हृषार्तः पद्मसरसस्तीरमासन्नवर्तिनः ॥

⁹ पक्षान्तः. B पक्षान्ताः. ¹⁰ कवरी. So D : corrected from what looks like चमरी.
 B चमरी. ¹¹ अनासादितामिषः. B अनासिषतावरः. ¹² उपागतः. B उपागतः.
¹³ भास्वति. B भास्करे. ¹³ पक्षसंरुद्धवसुधः. So D, corrected from पक्षसंरुद्धो वसुधो
 (sic). B पक्षसंरुद्धो वसुधा.

तत्रापदं कृतस्नानमहं तत्सैकत स्थितम् ।
 मुनिं मरीचिनामानं पूर्वपुण्यनिवात्मनः ॥
 स मां दृष्ट्वा समाश्वास्य मुक्षुक्षितोदबिन्दुभिः ।
 कृत्वा पत्रपुटेनैषीदाम्रं कृपया मुनिः ॥
 तत्र दृष्ट्वा कुलपतिर्मां पौलस्त्यः किलाहसत् ।
 तेनान्यमुनिभिः पृष्टो दिव्यदृष्टिरुवाच सः ॥
 इमं शापशुकं दृष्ट्वा दुःखेन हसितं मया ।
 वक्ष्यामि चैतस्संबद्धां कथां वो विहिताह्निकः ॥
 जातिं यच्छ्रवणादेष प्राग्वृत्तं च स्मरिष्यति ।
 इत्युक्त्वा स पुलस्त्यषिराह्निकाद्योत्पितोभवत् ॥
 कृताह्निकश्च स मुनिः पुनरभ्यर्थितोच सः ।
 मत्संबद्धां कथामेतां महामुनिरवर्णयत् ॥
 आसीज्ज्योतिष्प्रभो नाम राजा रत्नाकरे पुरे ।
 आरत्नाकरमुर्वी यः शशासोर्जितशासनः ॥
 तस्य तीव्रतपस्तुष्टगौरीपातिवरोद्भवः ।
 हर्षवत्यभिधानायां पुत्रो देव्यामजायत ॥
 स्वप्ने मुखप्रविष्टं यत्सोमं देवी ददर्श सा ।
 तेन सोमप्रभं नाम तं चक्रे स सुतं नृपः ॥
 ववृधे च स तन्वानः प्रजानां नयनोत्सवम् ।
 राजपुत्रोऽमृतमयो गुणैः सोमप्रभः क्रमात् ॥
 दृष्ट्वा भरक्षमं द्युरं युवानं प्रकृतिप्रियम् ।
 यौवराज्येभिषिञ्चत्तं प्रीतो ज्योतिष्प्रभः पिता ॥
 प्रभाकराभिधानस्य तनयं निजमन्त्रिणः ।
 ददौ प्रियकरं नाम मान्त्रिष्वै चास्य सद्गुणम् ।
 तत्कालमम्बरादध्वं दिव्यमादाय मातलिः ।
 भवतीर्णस्तमभ्येत्य सोमप्रभमभाषत ॥
 विद्याधरः सखा शक्रस्यावतीर्णो भवानिह ।
 तेन चाशुभवा नाम शक्रेणोद्यैःभवः सुतः ॥
 पूर्वज्ञेहेन ते राजन्प्रहितस्तुरगोत्तमः ।
 अत्राधिरूढः शङ्खणामज्येयस्त्वं भविष्यति ॥
 इत्युक्त्वा वाजिरत्नं तं दत्त्वा सोमप्रभाय सः ।
 आत्तपूजः खमुत्पत्य ययौ वासवसारथिः ॥
 ततो नीत्वैव दिवसं तमुत्सवमनोरमम् ।
 सोमप्रभस्तमन्येद्युरुवाच पितरं नृपम् ॥

तात न क्षत्रियस्यैष धर्मो यदजिगीषुता ।
 तदाज्ञां देहि मे यावद्विजयाय ब्रजाम्यहम् ॥
 तच्छ्रुत्वा स पिता तुष्टस्तथेति प्रत्यभाषत ।
 चक्रे उद्योतिप्रभस्तस्य यात्रासंविदमेव च ॥
 खतः प्रणम्य पितरं दिग्जयाय बलैः सह ।
 प्रायाच्छकहयारूढः शुभे सोमप्रभोहनि ॥
 जिगाय सौम्यखेन तेन दिक्षु महीपतीन् ।
 आजहार च राजानि तेभ्यो दुर्वारशिक्रमः ॥
 नमितं स्वधनुस्तेन विद्विषां च शिरः समम् ।
 उज्जति तद्धनुः प्राप न तु तीक्ष्णतां शिरः ॥
 आगच्छत्कृतकार्योऽयं हिमाद्रिनिकटे पथि ।
 संनिविष्टबलश्चक्रे मृगयां स वनांतरे ॥
 दैवात्सुरवखाचितं तत्र पश्यत्स किनरम् ।
 अभ्यधावच्च तं प्राप्तुं तेन शक्रेण वाजिना ॥
 स किनरो गिरिगुहां प्रविश्यादर्शनें ययौ ।
 सोमप्रभस्तु तेनाश्वेनातिदूरमनीयत ॥
 तावत्प्रकीर्य काष्ठासु प्रकाशं तिग्मतेजसि ।
 प्राप्ते प्रतीचीककुभे संभ्यासंगमकारिणिम् ॥
 श्रांतः कथञ्चिदावृत्य स दर्शय महत्सरः ।
 तत्तीरे तां निशां नेतुं शाक्रादश्वादवातरत् ॥
 दत्त्वा तृणोदकं तस्माथाहतांबुजलोदकः ।
 विश्रांतश्चैकतोक्स्मादशृणोहीतनिःस्वनम् ॥
 गत्वा तदनुसारेण कौतुकान्नातिदूरतः ।
 सोपद्व्यच्छिन्नवलिङ्गाम् गायन्तीं दिव्यकन्यकाम् ॥
 केयमद्भुतरूपा स्यादिति तां च सविस्मयम् ।
 साण्ड्यहाराकृतिं दृष्ट्वा कृतातिश्चमवोचत ॥
 कस्त्वं कथमिमां भूमिमैकः प्राप्तोऽसि दुर्गमाम् ।
 एतच्छ्रुत्वा स्ववृत्तांतमुक्त्वा पप्रच्छ सोऽपि ताम् ॥
 त्वं मे कथय कासि त्वं वनेऽस्मिन्का च ते स्थितिः ।
 इति तं पृष्टवन्तं च दिव्यकन्यां जगाद सा ॥
 कौतुकं चेन्महाभाग तद्वच्चिं शृणु मत्कथाम् ।
 इत्युक्त्वा सा लसद्वाष्पपूरा वक्तुं प्रचक्रमे ॥
 अस्तीह कांचनाभाख्यं हिमाद्रेः कटके पुरम् ।
 पद्मकूटाभिधानोऽस्ति तत्र विद्याधरेभ्यः ॥
 तस्य हेमप्रभादिव्यां राज्ञः पुत्राधिकप्रियाम् ।
 मनोरथप्रभां नाम विद्धि मां तनयामिमाम् ॥

साहं विद्याप्रभावेन सखीभिः सममाश्रमम् ।
 द्वीपानि कुलशैलांश्च वनान्शुषवनानि च ॥
 क्रीडित्वा प्रत्यहं चैवमाहारसमये पितुः ।
 आगच्छामि स्वभवनं वासरप्रहरैस्त्रिभिः ॥
 एकवाहमिह प्रासा विरहन्ती सरस्तटे ।
 मुनिपुत्रकमद्राक्षं सवयस्यमिह स्थितम् ॥
 तद्रूपशोभयाकुटा दूत्येवाहं तमभ्यधात् ।
 सापि साकृतया दृष्ट्यैवाकरोत्स्वागतं मम ॥
 ततो ममोपविष्टायाः सखी ज्ञातोभयाशेय्या ।
 कस्त्वं ब्रूहि महाभागेत्यपुच्छ चद्वयस्यकम् ॥

16

स चात्रवीत्तद्वयस्यां नातिदूरादितः सखी ।
 निवसत्याश्रमपदे मुनिर्दीधितिमानिति ॥
 स ब्रह्मचारी सरसि स्नात्तुमत्र कदाचन ।
 आगतो दृष्ट्वा देव्या तत्कालागतया श्रिया ॥
 सा तं शरीरेणाप्राप्यं प्रशान्तं मनसैव यत् ।
 सकामा चकमे तेन पुत्रं संग्राप मानसम् ॥
 स्वदेशेनात्मनोत्पन्नः पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यताम् ।
 इति नीत्येव तज्जातं सा दीधितिमतः सुतम् ॥
 बालकं मुनये तस्मै समर्प्य श्रीस्तिरोदधे ।
 सोऽप्यनायासलब्धं तं पुत्रं हृष्टोऽग्रहीन्मुनिः ॥
 रश्मिमनिति नाम्ना च कृत्वा संवर्ध्य च क्रमात् ।
 उपनीय समं विद्याः सर्वोः स्नेहादशिक्षयत् ॥
 तं रश्मिगन्तं जानीतमेतं मुनिकुमारकम् ।
 श्रिया ज्ञातं मया साकं विहरन्तमिहागतम् ॥
 इत्युक्तं तद्वयस्येन पृष्टा तेनापि मत्सखी ।
 सा सनामान्वयं सर्वं मनुक्तं तद्वर्णयत् ॥
 ततोऽन्योन्यान्वयज्ञानान्नितरामतुरागिणौ ।
 मुनिपुत्रः स चाहं च यावत्तत्र स्थिताबुभौ ॥
 तावदेत्य द्वितीया मां स्वगृहादवत्सखी ।
 उन्निष्ठाहारभूमौ त्वां पिता मुग्धे प्रतीक्षते ॥
 तच्छ्रुत्वा शीघ्रमेण्यामीत्युक्त्वावस्थाप्य चास्मि तम् ।
 मुनिपुत्रं गताभूवं भीत्याहं पितुरन्तिकम् ॥

15 ज्ञातोभयाशया. B. ज्ञातोभयाशया. 16 नातिदूरादितः. So D corrected from नातिदूरादितः. B. नातिदूर इतः.

तत्र किञ्चित्कृतहारा यावच्चाहं विनिर्गता ।
 तावदाद्या सखी सा मामागत्य स्वैरमन्नवीत् ॥
 आगतो मुनिपुत्रस्य तस्येह स सखा सखि ।
 स्थितश्च प्राङ्गणद्वारि सत्वरश्च समावदन् ॥
 मनोरथप्रभापार्श्वमहं रश्मिमताधुना ।
 प्रेषितो व्योमगमनीं विद्यां दत्त्वैव पैतृकीम् ॥
 प्राणेश्वरीं विना तां हि मदनेन स दाहणाम् ।
 दशां नीतो न शक्नोति प्राणान्धारयितुं क्षणम् ॥
 तच्छ्रुत्वैवास्मि निर्गत्य तेन युक्ताप्रयायिता ।
 मुनिपुत्रकमित्रेण सखया चाहनिहागता ॥
 प्राप्ता च तभिहाद्राक्षं मुनिपुत्रं विना मया ।
 चन्द्रोद्गमेनैव¹⁷ समं वृत्तप्राप्तोद्गमे प्रियम् ॥
 ततोहं तद्विद्योगार्ता निन्दन्ती तनुमात्मनः ।
 प्रवेष्टुमैच्छमनलं गृहीत्वा तत्कलेवरम् ॥
 तावद्विवोवतीर्षेव तेजःपुञ्जाकृतिःपुमान् ।
 आदाय तच्छरीरं तदुत्पत्य गगनं गतः ॥
 अथाहं केवलैवाग्नौ पतितुं यावदुद्यता ।
 तावदुच्चरति स्मैव¹⁸ गगनादिह भारती ॥
 मनोरथप्रभे मैवं कृथा भूयो भविष्यति ।
 एतेन मुनिपत्रेण तव कालेन संगमः ॥
 एतच्छ्रुत्वा परावृत्य मरणात्तत्पतीक्षिणी ।
 स्थितास्मीहैव बद्धाशा शंकरार्चनतत्परा ॥
 मुनिपुत्रसुहृत्सोपि गतो मे काप्यदर्शनम् ।
 इति तां वादिनीं विद्याधरीं सोमप्रभोभ्यधात् ॥
 स्थितास्येकाकिनी तर्हि कथं सापि सखी क ते ।
 एतच्छ्रुत्वा तमाह स्म सा विद्याधरकन्यका ॥
 सिंहविक्रम इत्यस्ति नार्झी विद्याधरेश्वरः ।
 तस्यानन्यसमा चास्ति तनया मकरन्दिका ॥
 सा मे सखी प्राणसमा कन्या महुःखदुःखिता ।
 तया सखी प्रेषिताभूद्वार्त्ता ज्ञातुमिहाद्य मे ॥
 ततो मयापि तत्सख्या समं सा ग्रहिता निजा ।
 सखी तदन्तिकं तेन स्थितास्म्येकैव रंप्रति ॥

¹⁷ आया. D. अन्या. ¹⁸ उद्गमेन. P उदयेन. ¹⁹ स्मैव. B स्वैरे. ²⁰ D. omits

॥ विद्याधरेश्वरः तस्यानन्यसमा चारित तनया मकरन्दिका.

एवं वदन्ती गगनादवतीर्णा तदैव ताम् ।
 स्वसखीं दर्शयामास तस्मै सोमप्रभाय सा ॥
 तामथोक्तसखीवर्त्ता^{२१} पर्थसायामकारयत् ।
 सोमप्रभस्य तद्वाहस्यापि वासमहापयह् ॥
 ततो नीत्वा निधां सर्वै तत्र ते प्रातहस्थिताः ॥
 व्योमावतीर्णं ददृशुर्विद्याधरमुपागतम् ॥
 स च विद्याधरो देवजयो नाम कृतानतिः ॥
 मनोरथप्रभामेवमुपविश्य जगाद ताम् ॥
 मनोरथप्रभे राजा वक्ति त्वां सिंहविक्रमः ।
 यावत्तत्र न निष्पन्नो वरस्तावन्न मत्सुता ॥
 विवाहमिच्छति स्नेहास्वस्वसखी मकरन्दिका ॥
 तदेतां बोधयामस्य योनीहोहे प्रवक्षेते ॥
 एतच्छ्रुत्वा सखीस्नेहाचां विद्याधरकन्यकाम् ॥
 गन्तुं प्रवृत्तां वक्ति स्म राजा सोमप्रभोय सः ॥
 द्रष्टुं वैद्याधरं लोकमनघे कौतुकं मम ।
 तत्तत्र नय मामथो दत्तवासो^{२२} तिष्ठतु ॥
 तच्छ्रुत्वा सा तथेच्छुक्त्वा व्योमः सद्यः सखीयुता ॥
 तेन देवजयोस्त्वङ्गारोपितेन समं ययौ ॥
 प्राप्ता तत्र कृतातिथ्या मकरन्दिकया तथा ॥
 वृष्टीं^{२३} सोमप्रभं कोयमिति स्वैरमपृच्छत ॥
 तथोक्ततदुदन्ता च ततः सा मकरन्दिका ॥
 सोमप्रभेण तेनाभूस्सद्योषहतलोचना ॥
 सोपि तां मनसा प्रप्य लक्ष्मीं रूपवतीमिव ।
 स तु कः सुकृती योस्या वरः स्यादित्यचितयत् ॥
 ततः स्वैरकपालापे तामाह मकरन्दिका ।
 मनोरथप्रभा चण्डि कस्मान्नोद्वाहमिच्छसि ॥
 तच्छ्रुत्वा साप्यबोचतां स्वयानङ्गीकृते वरे ।
 कथं विवाहमिच्छेयं त्वं शरीराधिका हि मे ॥
 एवं तया सप्रणयं मकरन्दिकयोदिते ।
 मनोरथप्रभावासीद्वृत्तो मुग्धे मया वरः ॥
 तस्संगमप्रतीक्षया हि तिष्ठामीत्युदिते तया ।
 करोमि तर्हि स्वहाकथमित्याह मकरन्दिका ॥

^{२१} वासं. B seems to write घासं.

^{२२} वास. B वास as before.

^{२३} B दृष्टु. द्रष्टुं

^{२४} अपृच्छत. B अपृच्छयत्.

मनोरथप्रभा साध ज्ञातचित्ता जगाद ताम् ।
 सखि सोमप्रभः पृथ्वीं भ्रान्त्वा प्राप्तोतिथिस्तव ॥
 तदस्यातिथिसत्कारः कर्त्तव्यः सुन्दरि त्वया ।
 इत्याकर्ण्यैव जगदे मकरन्दिकया तया ॥
 आ शरीरान्मया सर्वमिदमेतस्य सांप्रतम् ।
 अर्घपात्रीकृतं कामं स्वीकरोतु यदीच्छति ॥
 एतं तयोक्ते तत्प्रीतिं क्रमादावेद्य तत्पितुः ।
 मनोरथप्रभा चक्रे तथोरुद्वाहनिश्चयम् ॥
 ततः सोमप्रभो लब्धधृतिस्तुष्टो जगाद ताम् ।
 तदाश्रममहं यामि सांप्रतं तत्र जानु मे ॥
 चिन्वानं पदवीं सैन्यमागच्छेन्मन्त्र्यभिष्ठितम् ।
 मामप्राप्यहिताशङ्कि तच्च गच्छेत्पराङ्मुखम् ॥
 तद्गत्वा सैन्यवृत्तान्तं बुद्ध्वागत्य ततस्ततः ।
 निश्चित्य परिणेष्यामि शुभेक्षि मकरन्दिकाम् ॥
 तच्छ्रुत्वा सा तथेत्येतर्मनैषीन्निजमाश्रम् ।
 मनोरथप्रभा देवजयाङ्कुरोपितं पुनः ॥
 तावाप्तिर्यकरो मन्त्री तस्य सोमप्रभस्य सः ।
 विचिन्वानश्च पदवीं तन्नैवागात्ससैनिकः ॥
 मिलिताय ततस्तस्मै प्रहृष्टो निजमन्त्रिणे ।
 सोमप्रभः स्ववृत्तान्तं यावत्सर्वं च शंसति ॥
 तावत्तस्याययौ वृतः शीघ्रमागम्यतामिति ।
 लेखे लिखित्वा संदेशमादाय पितुरन्तिकान् ॥
 तेन सैन्यं समादाय साचिवानुमतेन सः ।
 पित्राज्ञाभनतिक्रामञ्जगाम नगरं निजम् ॥
 तातं दृष्ट्वाहमेष्यामि नचिरादित्युवाच च ।
 मनोरथप्रभां तां स तं च देवजयं व्रजन् ॥
 सोऽथ देवजयो गत्वा तत्सर्वं मकरन्दिकाम् ।
 तथैवाबोधयत्तेन जज्ञे सा विरहातुरा ॥
 नोद्याने सा रतिं लेभे न गीतेन सखीजने ।
 शुकानामपि शुश्राव न विनोदवतीभिः ॥
 नाहारमपि सा भेजे का कथा मण्डनादिके ।
 प्रयत्नैर्बोध्यमानापि पितृभ्यां नागृहीद्वृत्तिम् ॥
 उत्सृज्य बिसिनीपत्रशयनं चाचिरेण सा ।
 उन्मादिनीव बभ्राम पित्रोरुद्देगदाहिनी ॥

यदा न प्रतिपेदे सा समान्वसयतोस्तयोः ।
 वक्षस्तदा तौ कृपितौ पितरौ श्रुपतः स्म ताम् ॥
 निषादमध्ये निःश्रुतिं कंचित्कालं पतिष्यसि ।
 अननैव शरीरेण स्वजातिस्मृतिवर्जिता ॥
 इति शप्ता पिद्वभ्यां सा निषादभवनं गता ।
 निषादकन्या संवृत्ता तदैव मकरन्दिका ॥
 स चानुत्पथ्य तच्छोकान्तस्त्रिपता सिंहविक्रमः ।
 विद्याधरेन्दुरः पत्न्या सह पञ्चत्वमाययौ ॥
 स च विद्याधरेन्दोभूत्प्रागृषिः सर्वशास्त्रवित् ।
 केनापि प्राक्तनापुण्यशेषेण शुक्रतां गतः ॥
 तथैव तस्य भार्या च सा जातारण्यसूकरी ।
 सोऽयं शुक्रः पुरार्थीतं वेत्ति यैव तपोबलात् ॥
 अथ कर्ममार्तिं चित्रां वृद्धास्य हसितं मया ।
 गतां राजसदस्युक्तां कथां चैव विनोक्ष्यते ॥
 सोमप्रभश्च तामस्य सुतां ह्युच्यजन्मनि ।
 प्राप्स्यत्येव निषादीत्वमागतां मकरन्दिकाम् ॥
 मनोरथप्रभा तं च जातं संप्रति भूमिपम् ।
 रश्मिमन्तं मुनिमुतं तथैव पतिमाप्स्यति ॥
 सोमप्रभोऽपि पितरं वृद्धां गत्वा तदाश्रमे ।
 सांप्रतं स प्रियामास्ये शर्वमाराधयन्स्थितः ॥
 इत्याख्याय कथां तत्र पौलस्त्यो व्यरमन्मुनिः ।
 अहं स्वजातिमस्मार्षे हर्षशोकाकरः स्थितः ॥
 ततो येनाहमभवञ्जीतस्तत्कृपयाश्रमम् ।
 स मरीचिसुनिस्तत्र गृहीत्वा मामवधेयम् ॥
 जातपक्षश्च पक्षित्वसुलभाचापलाहम् ।
 इतस्ततः परिभ्राम्यन्विद्याश्रयं प्रदर्शयन् ॥
 निषादहस्ते पतितः क्रमात्प्राप्तस्त्वदन्तिकम् ।
 इदानीं च मम क्षीणं दुष्कृतं पक्षियोनिजम् ॥
 इति सदासि कयामुदीर्य तस्मिन्विदुषि शुके विरते विचित्रवाचि ।
 सपदि स सुमनोमहीमृदासीत्यमदतरङ्गितविस्मितान्तरात्मा ॥
 अचान्तरे तं परितुष्य शंसुः स्वमे च सोमप्रभमाद्देश ।
 उत्तिष्ठ राजन्सुमनोनुपस्य पार्श्वे ब्रज प्राप्स्यसि तत्र कान्ताम् ॥
 मुक्तालताख्या पितृचापतो हि भूत्वा निषादी मकरन्दिकाख्या ।
 आशय तं स्वं पितरं गतास्य राज्ञोन्तिकं तं शुक्रतामवासम् ॥

स्मरिष्यति त्वां तु विलोक्य जातिं वैद्याधरीं सा विनिवृत्तशापा ।

अन्योन्यविज्ञानविबुद्धैर्हर्षशोभी भविष्यत्यथ संगमो वाम् ॥

इति भूमिपतिं निगद्य तं गिरिशः स्वाश्रमगां तथैव तां च ।

अपरां स मनोरथप्रभां भगवान्भक्तकृपालुरब्रवीत् ॥

यो रश्मिमान्मुनिस्तुतोभिमतो वरस्ते

जातः स संप्रति पुनः सुमनोभिधानः ।

तत्तत्र गच्छ तमवाप्नुहि स स्वजातिं

सद्यः स्मरिष्यति शुभे तव दर्शनेन ॥

एवं ते सोमप्रभविद्याधरकन्यके पृथग्विभुना ।

स्वसाक्षिटे नृपतेस्तस्य सद्यः सुमनसस्तदा ययुः ॥

सोमप्रभं तत्र च तं विलोक्य संस्मृत्य जातिं मकरन्दिका स्वाम् ।

दिव्यं प्रपद्यैव निजं वपुस्तज्जगद्वाह कण्ठे चिरशापमुक्ता ॥

सोऽपि प्रसादाद्गिरिजापतेस्तां संप्राप्य विद्याधरराजपुत्रीम् ।

सोमप्रभः साकृतिदिव्यभोगलक्ष्मीमिवाश्रित्य कृती बभूव ॥

स चापि दृष्ट्वैव मनोरथप्रभां स्मृतस्वजातिः सुमनो महीपतिः ।

प्रविश्य पूर्वं नभसश्च्युतां तनुं मुनीन्द्र पुत्रश्च बभूव रश्मिमान् ॥

तथा च संगम्य पुनः स्वकान्तया चिरोत्सुकः स प्रययौ स्वमाश्रमम् ।

ययौ स सोमप्रभभूपतिश्च तां प्रियां समादाय निजां निजं पुरम् ॥

श्रुकोऽपि मुक्त्यैव स वैहर्गी तनुं जगाम धाम स्वतपोभिरजितम् ।

इतीह देहान्तरितोऽपि देहिनां भवत्यवश्यं विहितः समागमः ॥

इति नरवाहनदत्तो निजसचिवाद्गोमुखान्निशम्य कथां ।

अद्भुतविचित्ररुचिरां शक्तियशस्तुत्सुकस्ततोऽपि तदा ॥

॥ इति श्रीकथासरित्सागरे शक्तियशोलम्बके तृतीयस्तरङ्गः ॥

The slightest comparison of this tale as taken from Gunâdhyā by Somadeva with Bâna's version is sufficient to corroborate, in the fullest manner, the theory to which all the external evidence already points, namely, that we have here the original from which Bâna took his plot, reserving to himself the poet's right to make such modifications as he thought fit. No reason can be assigned why the dry and colourless narrative of the fablists should have deviated as they do from the tale that had entranced the world in 'Kâdambari,' if we embrace the old hypothesis of the relation between the two. And the differences are of the kind which genius imposes on the stuff it is working in. They correspond to the changes made in popular legends,

to suit their immediate purpose, by the Greek dramatists. It would be as reasonable to see in the few lines in which Homer lightly touches on tales known, as he has them, to all men, an abridgment notwithstanding the signal discrepancies, of the Agamemnon of Æschylus, or the Electra of Sophocles, as to contend that Somadeva has wilfully altered the features of the work which must, on any other hypothesis, be presumed to have been serving him for model.* And the same observation will, I am confident, be found to apply equally to the work of Kâlidâsa.

Last in this passage comes the poet Âdhyarâja or Âdyarâja, of whom nothing else appears to be known, and who is, I suspect, as much the fruit of a misapprehension as the "Chaura" of v. 5. Here Bâna says that the brave deeds of famous kings are in his heart, well remembered, but that on that very account, strange as it may seem (अपि), his tongue cannot sing forth their praises, being drawn back into his throat by the very recollection of his subject. Nevertheless, he will attempt to speak in prose of the deeds of Harsha, &c. There may be an intentional ambiguity in âdhyarâja (âdyaraja) as referring both to, 'kings of song' and to kings of the earth: but I doubt if the supposed reference to a poet called by that name has any foundation.

I must be content with little more than a reference to other works that were either written by Bâna, or have been ascribed to him. The Chandrikâ-śataka is a century of verses in honour of Chandrikâ, which is referred to by certain Jain commentators on the Bhaktâmuraśtotra of Mânataunga, and a copy of which was discovered by

---

* Compare Somadeva's own words:—

यथा मूलं तथैवेतज्ज मनागप्यतिक्रमः ।

ग्रन्थविस्तरसंक्षेपमात्रभाषा च विद्यते ॥

I have printed ग्रन्थविस्तरसंक्षेपमात्रभाषा with the MS. in the Bhao Daji collection, and with Brockhaus. Hall reads "on the authority of a very excellent manuscript" ग्रन्थविस्तरसंक्षेपमात्रं भाषा च विद्यते; and translates.—"It is merely an epitome of the larger work, and in the familiar language," Bühlcr (*Indian Antiquary*, Vol. I., p. 303), gives his support to this way of taking the passage. But it is surely doubtful whether, in Somadeva's time bhâṣhâ could have the meaning here ascribed to it: and there seems no very good reason, in this way of taking the passage, why *vidyate* should be in the singular. With our own reading I should explain the word as meaning 'an exposition (perhaps a rendering or translation) of no more than an abridgment of the complete book.

Bühler.* That scholar has acutely pointed out a line in this composition which, as frequently happens, is in all probability the sole foundation for the ridiculous story of the Jain commentators with regard to its origin. The tradition, however, as handed down by these commentators, may, it is considered, preserve this much of sober fact, that the *Chandikāsataka* of Bāṇa, the *Sūryasataka* of Mayūra, and the *Bhaktāmarastotra* of Mānatunga are three opposing poems written by devotees of one or other of the great forms of religion which flourished side by side under Harsha's protection. †

In the third volume of the *Indian Antiquary* (p. 219), Telang has called attention to the close resemblance in subject-matter, and occasionally even in expression, between a drama styled *Pārvatipariṇaya*, which is ascribed to Bāṇa, and parts of Kālidāsa's *Kumārasambhava*. Telang "does not venture to ascribe the *Pārvatipariṇaya* to Kālidāsa:" and has considerable hesitation in accepting even as possible what he regards apparently as the only alternative, namely, that the author of the play took Kālidāsa's poem as the basis for his own work. It will be a sincere gratification to me if a scholar who has done and will do so much for the elucidation of moot points in the history of Sanskrit literature, shall find anything in the considerations I have urged in this paper to lead him to regard, with me, the undeniably close connexion, which he has the merit of having established between these two poems, as only another illustration of the fact that the brother poets of the golden age of letters in India, like the great dramatists of Greece, did not disdain to borrow in substance their plots from a common source. I venture also to think, though here there may be more reason for doubt, that the almost verbal coincidences which Telang has singled out go to show that the *Pārvatipariṇaya* was written while as yet the fame of the *Kumārasambhava* had not overshadowed the common original of the two works—in other words, that Bāṇa and Kālidāsa were almost if not altogether contemporaries.

---

* Hall, Introduction to 'Vasavadattā,' pp. 8 and 49. Bühler, 'On the *Chandikāsataka* of Bāṇabhaṭṭa in the *Indian Antiquary*, Vol. I., p. 111.'

† There are many references in the *Harsha Charita* to the worship of the sun. Mayūra is among those mentioned there as the friends and coevals of Bāṇa. It is not impossible that he may afterwards have given a daughter in marriage to his friend. In a *Subhāshitavali* by Vallabhadeva, which I acquired last year, there are verses attributed to the joint authorship of Bāṇa and Mayūra.

Pandit Durgāprasād informs me that in a commentary by Gṛnavinayagapi on the Nalachampū the following passage occurs in the sixth uchehhvāsa:—

यदाह मुकुटतडितकटाटके बाणः ।
 आशाः प्रोज्झितदिग्गजा इव युहाः प्रध्वस्तसिंहा इव
 द्रोण्यः कुत्तमहाद्रुमा इव युवः प्रोत्खातशैला इव ।
 विभ्राणाः क्षयकारिणस्तत्कलवैलोक्यकटां दशां
 जाताः क्षीणमहारयाः कुरुपतं देवस्य शुन्याः सभाः ॥

From this it would appear that a play by Bāṇa call Makuṭatāḍitaka may be still in existence.

Lastly, there is a statement in the Kāvya prakāśa to the effect that for one of his works Bāṇa got from king Harsha neither fame, nor divine favour, but a third 'fruit' of poetry, namely, money; and on this ground Hall, followed by Bühler, would ascribe the Ratnāvalī, which professes to be the work of a king Harsha, to Bāṇa. The hypothesis, it will be noticed, is a double one—first, that the statement in the Kāvya prakāśa refers to the Ratnāvalī; and, secondly, that the statement is to be accepted. There appears to be a consensus of authority among the commentators of the Kāvya prakāśa as to the former point; a close comparison of the Ratnāvalī with Bāṇa's other work would probably be conclusive as to the latter.

Is it possible to form any conjecture as to what it was which, in the 6th—7th century, gave the impulse to the great 'burst of song', the memory of which has never died out of the literary consciousness of the learned among the Hindus? Here I approach ground strewn with the ashes of smouldering fires and will walk warily. I have indeed only one argument to offer in this controversy: and will premise it with the remark that the most ardent patriotism need not, as it should not, make a Hindu scholar resolved to shut his eyes to anything tending to shew that, notably at this time, some of his country's poets were touched, if no more than touched, by a live coal from off the altar which is the sacred birthplace of the poetry and philosophy of the whole western world. When down-trodden Greece made prisoner her conqueror she could boast that she carried the first seeds of literary culture to a rude and unlettered people, which, however, far their own efforts in that field might carry them, must always trace their first

beginnings in it to Athens. The India of the Rig Veda knows no such dependence on foreigners for the intellectual and spiritual life which flows through her frame.

I cannot here enter into any detailed examination of the discussion as to the existence and extent of Greek influence in the works of such of the Indian mediæval writers as have come down to us. I proceed to state very briefly reasons which appear to me to go to show that Bâna was, in a fashion and to a degree which I cannot pretend to define, subject to an influence whose all-pervading power is, when we think of it, almost as much of a miracle as the spread of Christianity itself.

In the first place, then, I do not think it is possible any longer to resist* the available proof that Indian astronomy as taught by Āryabhaṭa (A.D. 476) and Varāhamihira (died A.D. 587), and as known to Kālidāsa and to Bâna, is of Greek origin. That being taken for granted, it is clear that in the absence of direct evidence it is more probable than not that Greek influence, whether exerted directly or through some intermediate channel of communication was not confined to that branch of literature where it has left traces of its presence to clear to be explained away, and that what might have been explained away as mere coincidences may fairly, as the facts stand, be held to wear a very different aspect.† Can we point to anything in our author which

* If this position is premature it is time that some defender of the autochthonous origin of the system replied to the arguments of European scholars in the matter. But is it too much to say that Sh. Pandit, for example, virtually gives up the fight when he takes refuge in the hypothesis that diametron may be a Grecized form of jāmitra? (Preface to Raghuvansa, p. 48.) Is this not equivalent to playing with the two works as if they were two counters with regard to which nothing is known but their present form and the meaningless inscription they bear? Diametron is a pure Greek word, formed after the analogy of hundreds of other words, from a verb used by Homer and itself occurring in the vocabulary of Plato and of Aristotle. In Sanskrit jāmitra is a hybrid word, of no assignable origin within the language itself, and seen first in the works of these astronomers, unless we are to take its presence in Kālidāsa as evidence that it had lain *perdu* in Sanskrit for hundreds of years before. When Sh. Pandit then goes on to say that "whether however jāmitra is obtained from diametron or diametron from jāmitra, the two words having the same astrological sense must have had a common origin," he really concedes all that is asked. For it is quite certain that jāmitra cannot be the origin of diametron.

† "It was, however, Greek influence that first infused a real life into Indian astronomy. This occupies a much more important relation to it than has hitherto been supposed: and the fact that this is so of itself implies that Greek influence affected other branches of the literature as well even though we may be unable at present to trace it directly elsewhere."—Weber's *Indian Literature*, p. 251.

must be regarded either as a fortuitous coincidence in style between two literatures that never really touched, or the effect, however remote, of the one upon the other? Before setting out what appears to me to be something of the kind wanted I will make two preliminary remarks. In the first place there is of course no question here of such a complete conquest by one literature of another, or rather complete transference of one and the same breath of letters from one country to another as is presented in the familiar instance of Greece and Rome. Vyāsa did not put together the Mahābhārata because he had learned to know and admire the Iliad and Odyssey. Kādambarī is not modelled on anything in Greek literature as the odes of Horace are modelled on the strains of Sappho or Alcæus. The influence was partial and indirect, not direct and all-absorbing; and analogies to the Sanskrit romance are to be looked for not in the plays of Æschylus and Euripides, but in the Greek that was spoken and read and was popular, in the years that immediately preceded the final expulsion of the Greeks as a political power from the peninsula.

In the second place, wherein does the difference lie between Kādambarī regarded as a work of art, and the tale which we have seen good reason to believe is in one sense the source of the work? The one is a tale pure and simple, such as are to be found in all languages, existing only for itself, deriving all its interest from the rapid but at last extremely monotonous array of more or less extraordinary incidents. In our book these incidents, or such of them as did not seem unsuitable, are made the mere framework of a representation of human passion which for us is all that animates the superstructure on which it is based. These dry bones live: but it is because breath has entered into them, sinews and flesh have been laid upon them, and they have been covered up with skin. It is hard to put the difference in words: but if the reader will turn from the description in our book of Kādambarī's love to the lines in which that subject is disposed of in the Kathāsaritsāgara, he will, I doubt not, feel it for himself.

With this preface I proceed to select and translate from the popular Greek literature of the fourth and fifth centuries after Christ passages for whose resemblance in general tone, and sometimes even in expression, to our book I ask the consideration of my fellow scholars. Let

it be only further premised that if a resemblance which cannot be regarded as a mere coincidence is established, it does not appear to be open to argument that Greece is the debtor and not the creditor. The whole page of Greek literature from Homer to the Byzantine historians pleads against such an hypothesis. It is not of course questioned that in the country where men "spent their time in nothing else but either to tell, or to hear some new thing," there were many curious enquiries into the wisdom and learning of the East. And with such help as the Greeks themselves give us, it is possible in their philosophy to put our finger on ideas that are non-Hellenic. But these are details that do not affect the general question. From its glorious beginnings down to the time when it overflowed the boundaries of the Greek world Greek literature was a purely native growth.

The date assigned to Achilles Tatius is 450 A. D. In his romance containing the love story of Leuippe and Cleitophon, I have marked, on a cursory inspection, the following analogies to descriptions, sentiments, and ideas that are of constant occurrence in Bâna, while no trace of them is found in the story of Kâdambarî, as Bâna read it in the Vṛihatkathâ of Guṇaḍhya. I quote from the Trübner Edition of the *Erotici Scriptores*:—

"The maiden's chiton covered her breast down to her middle; the lower part of her body a chlaina concealed. The chiton was white, the chlaina purple, her body gleamed through her garments." * * *

* * * "Her breasts peeped forward but a little: the girdle that drew together her dress and breasts confined the two in such fashion that the dress became a glass for the body." (P. 39.)*

"I looked at the Love who was represented as leading the bull [the subject is a picture of the rape of Europa], and said, 'Child as you are, you rule over heaven and earth and sea.' " (P. 39.)

---

* अतिश्वलप्रभापरिगतदेहतया स्कन्दिकग्रहतामिव दुग्धसालिलमग्नमिव विमलचैलांशुका-
न्तरितामिवादर्शितलसंक्रान्तामिव शरदभ्रपटलतिरस्कृतमिवापरिस्फुटविभाज्यमानावयवाः.—
(Kâdambarî, p. 128.) An interesting paper might be written on the concep-
tion of female beauty among Sanskrit mediæval writers, in which it would not,
I think, be difficult to trace a greater analogy between Greek and Sanskrit
thought on that subject than can be easily explained by independent similar
appreciation of an identical type in the two countries.

"Her mouth a rosebud when the rose begins to open its petals. As I looked I was straightway undone: for beauty pierces sharper than any dart, and through the eyes finds its way into the heart. It is by the eye that the stroke of love enters. A tumult of emotions held me, praise, astonishment, fear, shame, boldness. I praised her stature; stood awe-struck at her beauty, feared her heart; gazed unabashed; felt shame to be so moved; fain would I have induced my eyes to turn away from the maiden; but they would not. They laid hold of the tackle of beauty, * and, by its help, offered a stout resistance: and in the end they conquered." (P. 42.)†

'How then,' said I, 'may I light upon this oracle: tell me how to begin: for you are one of the initiated while I am a novice; you have experience of the service of the god. What should I say? What do? How can I obtain my love? I know not my way here.' 'Seek not,' said Clinias, 'instruction in this matter from another; the god is his own interpreter, and a cunning interpreter to boot.‡ New born infants need not to be taught to feed—of themselves they know what pleasing table is spread for them in their mothers' breasts. And the young man into

* "She knows her man; and while you rant and swear,
Can draw you to her by a single hair."—*Dryden*.

* उच्छुसितैः सह विस्मितनिमेषेण किञ्चिदासुकुलितपद्मणां अक्षिततरलतरसरोदरेण दाक्षिणेन चक्षुषा सस्पृहमापिबन्तीव किमपि याचमानैव स्वदायकास्मीति वदन्तीवामिमुखं हृदय-मप्येवन्तीव सर्वात्मनानुपविशन्तीव तन्मयतामिव गन्तुमीहमाना मनोभवाभिभूतां प्रायस्त्रेति शरणमिवोपयान्ती देहि हृदयेवकाशमित्यर्थातामिव दर्शयन्ती हाहा किमिदमसांप्रतमातिह्वयणम-कुलंकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानां स्तम्भितेव लिखिते-वोत्कीर्णिव संयतेव मूर्छितेव केनापि विधृतैव निष्पन्दसकलावयवा तत्कालाविभूतेभावटम्भेनाक-थितशिक्षितेनानाख्येयेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसंपदा किं मनसा किं मन-सिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणैवोपदिश्यमाना किमन्येनैव केनापि प्रकारेणाहमपि न जानामि कथंकथमिति तमतितरिं वलोकयम्—(*Kādambarī*, p. 141.)

गत्वा च प्रविश्य कन्यान्तःपुरं ततः प्रभृति तद्विरहविधुरां किमागतस्मि किं तत्रैव स्थितास्मि किमेकाकिन्यास्मि किं परिवृतास्मि किं तूष्णीमास्मि किं प्रवृत्तालापास्मि किं जागर्मी किं सुप्तास्मि किं रोदिमि किं न रोदिमि किं दुःखमिदं किं सुखमिदं किमुत्कण्ठेयं किं व्याधिरयं किं व्यसनमिदं किमुत्सवोयं किं दिवस एषः किं निरोयं कानि रम्याणि काप्यरम्याणीति सर्वं नाशागच्छम् । अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क गच्छामि किं करोमि किं शृणोमि किं पश्यामि किमालपाभि कस्य कथयामि कोस्य प्रतीकार इति च नाज्ञासिषम्—*Kādambarī* p. 147.)

‡ More literally is (in each heart) a self-taught master of his craft, The Greek is the Sanskrit अशिक्षित.

whose heart the seed of love has for the first time dropped may be trusted to bring it to the birth without assistance.' " (P. 49.) *

" Being then minded to incline the heart of the girl to love, I began to talk to Satyros, taking my cue from the bird. For my love chanced to be crossing at the moment with Kleio, and had stopped to look at the peacock. And fortune willed it that just at that moment the bird should unfurl all his beauty, and spread the glorious show of his plumage. 'This,' said I, 'the bird does not without a certain art of its own. It is a lover. And it is when it wishes to attract its mate that it bedecks itself thus. Look, there she is beside the plane tree,'—and I pointed out the female bird—"it is for her he now shows his beauty."

Satyros perceived my intention and the drift of my words. 'Love truly has power,' said he, 'to send its flame even into the hearts of birds.' 'Not only into the hearts of birds,' said I, 'it is no wonder that he can do that since he himself has wings. But he darts his flame into the hearts of creeping things, plants, nay, as I think, even of stones. Does not the magnesian stone love iron. If she but see it she draws it to herself as having within her something of the nature of love. Consider whether the coming together of the stone and the iron be not the kiss of the loved and the lover? As to plants the children of the wise have a story which they would call a myth, if it were not that the children of husbandmen say the same thing. The story is this: Every plant loves some other plant, but on none does love lie heavier than on the palm tree.† They say that some palm

* इदं च मनस्यकरवम् । अनेकसुरतसमागमलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासाद्युपादशति । अन्यथा विविधरसासङ्गललितेष्वीदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य कुत इयमनभ्यस्ताकृती रतिरसनिख्यन्दमिव क्षरन्त्यमृतमिव वर्षन्ती मरुमुकुलितेव खेदालसेव निद्राजडेशानन्दभरमन्थरेरचारसंचारिण्यानिभूतशूलतोष्णासिनी दृष्टिः । कुतश्चदमोत्तैनपुण्ये यश्चक्षुषेवानक्षरेभिवमन्तर्गतो हृदयामिलाषः कथ्यते—(*Kādambari*, p. 143.)

† As certain of our own poets have said : and none more beautifully than Heine—

Ein Fichtenbaum steht einsam,
Im Norden auf kahler Höh'.
Ihn schläfert : mit weisser Decke
Umhüllen ihn Eis und Schnee.
Er träumt von einer Palme,
Die fern im Morgenland
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

trees are male, some female. The male then love the female, and, if she chance to be put far away in the order of planting, the lover pines. The husbandman becomes aware of the sorrow of the tree, and moun-ting where he can see all around, he marks in what direction the palm tree bends. For it leans towards its love. Seeing this the husbandman cures the tree's complaint; he cuts a shoot from the female palm and grafts it into the heart of the male. He thus refreshes the soul of the tree. Before it was ready to die, but now it takes fresh life and stands erect, rejoicing in the embrace of its love. This is the marriage of plants.' '* (P. 56.)

It would be easy to multiply examples from this author, and to add others, at least as striking from his contemporaries, but I hold my hand. The argument is not one which can be made any stronger by an indefinite multiplication of individual instances, if the first fail to convince. Nor indeed has it been my object to convince others of the truth of an hypothesis which is still to my own mind little better than an hypothesis that may be worthy of consideration. I have desired merely to call attention to what appears to me to be a marked resemblance, and to the conclusion which it is possible to draw from that resemblance, if it be once granted, as I think it must, that the writers of the Indian *renaissance* period were not outside the all embracing influence of Greek letters.

---

* नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । कार्यं हरिण इव वनवासनिरतः स्वभावमुखा-
जनः । कच्च विविधविलाससरसराशिर्गन्धर्वराजपुत्री महाचेता । सवधा न हि किञ्चिदस्य दुर्घटं
दुःकरमनायचमकर्तव्यं वा जगदि । दुरूपपदेष्वर्थैष्वयमवज्ञया विचरति । नायं केनापि
प्रतिकूलयितुं शक्यते । का वा गणना सचेतनेषु । अपगतचेतनान्यपि संघट्टयितुमलं ययस्मै
रोचते । तत्कुमुदिन्यापि दिनकरकरानुरागिणी भवति । कमलिन्यापि शशिकरद्वेषमुज्झति ।
निशापि वासरेण सह मिथ्यतमिति । ज्योत्स्नान्यन्धकारमनुवर्तते । छायापि प्रदीपाभिमुखमव-
तिष्ठते । तद्धिदपि जलदे स्थिरतां व्रजति । जरापि यौवनेन संचारिणी भवति । किं वा तस्य
दुःसाध्यमपरम् ।—(Kādambarī, p. 157.)

THE PRESENT EDITION.

THE present edition of Kādambārī is based chiefly on a manuscript of the text, with a complete Commentary, procured for the Government of Bombay by Dr. Bühler in 1867-68, and deposited in the Government collection in this College. The Commentary opens with the following verses:—

अथःश्रीललनाविलासकुशलः पायावपायात्स वः
 श्रीमन्नाभिनरेन्द्रसुनुरमरैस्संसेव्यमानान्तिकः ।
 रेजे यस्य कचावली भुजशिरोदेशे लुठन्ती प्रभो-
 लम्ना शैवलमञ्जरी भवसरित्पारं प्रयातुः किमु ॥ १ ॥
 सर्वेन्ये जनतानिषेविततया मानाभिभूता भृशं
 मन्यन्ते हणवत्रिलोकमखिलं दुर्बुद्धिबद्धाशयाः ।
 कृत्स्नैश्चर्य्यं जुषापि येन सुधिया देवेन्द्रसेव्याङ्गिणा
 नैवाकारि कवापि गर्वमलिनं चेतः स शान्तिः श्रिये ॥ २ ॥
 यस्कीर्तिधवलीचकार सहसा ब्रह्माण्डभाण्डोदरं
 हाशार्होपि तदन्तरा निपतितः सद्यो न संक्षिप्ततः ।
 तेनाद्यापि निरीश्वरं जगदिदं जल्पन्ति सांख्यादयः
 स श्रीनेमिजिनेश्वरो भवभृता देयादमन्दां मुदम् ॥ ३ ॥
 मूर्ध्नि न्यस्ताद्विजिह्वाधिपतिफणगणस्पष्टसंरम्भदम्भा-
 द्भृते यस्सप्तविश्वानुत्तपरममनाहारिसाम्राज्यलक्ष्मीम् ।
 नम्रालुस्वर्विमौलिप्रकरमणिलसत्कान्तिभिश्चित्रिताङ्गिः
 स श्रीपार्श्वोधिराजो भवतु भवभिदे पार्श्वसंसेव्यमानः ॥ ४ ॥
 यद्वाचामधिकां विलासपदवीमीहे भृशं भारती
 यत्सत्त्वैकपरंपरां कलयितुं सिंहाङ्गदम्भादियात् ।
 यत्सौन्दर्य्यविदृक्षयेव समभूदक्षणा सहस्रं हरेः
 स श्रीवीरविभुर्दत्तानु भविनां शश्वन्मनोवाञ्छितम् ॥ ५ ॥
 श्रीमत्तपपक्षसहस्रवीधितिः श्रीहीरसूरिः समभून्महोदयः ।
 यद्वक्त्रसौन्दर्य्यगुणं विलोकयन्त्यथौ सुरैवः किमु निर्विमेषताम् ॥ ६ ॥
 अनन्यसौजन्यगुणैर्गरीयान्निवाशिष्टशिष्टाचरणैर्वरीयान् ।
 तत्पटपाथोनिधिपूर्णचन्द्रो विराजते श्रीविजयादितेन ॥ ७ ॥
 तत्पटोदयचूलावलम्बिपूर्णेन्द्रसन्निभः श्रीमान् ।
 श्रीविजयतिलकसुरिर्भूरिगुणैर्भूषितो जयति ॥ ८ ॥
 तत्संप्रदाये प्रथितप्रभावो बभूव हानर्षिरतिप्रसिद्धः ।
 यदीयवैराग्यकथां प्रवक्तुं प्राप्नो गुरुः किं हरिसंनिधानम् ॥ ९ ॥

तदीक्षितानेकविनेयवर्गमुक्तालतामध्यमणिप्रकारः ।
 श्रीवाचक्रेन्द्रः सकलादिचन्द्रो बभूव विशाडुतवाग्विलासः ॥ १० ॥
 श्रीसूरचन्द्रस्समभुत्तदीयाशिष्यामणीन्यायविद्वां वरेण्यः ।
 यत्तकेशुत्तया त्रिदिवं निषेवे तिरस्कृतत्रिचशिखण्डिजोपि ॥ ११ ॥
 तदीयपादांस्तुजचञ्चरीको विराजतेद्वा हरिधीसखाभः* ।
 श्रीवाचकः संप्रति भानुचन्द्रः अकब्बरक्षमापतिदत्तमानः ॥ १२ ॥
 श्रीशाहिचैतोब्जपडङ्गप्रितुल्यः श्रीसिद्धचन्द्रोस्ति मदीयशिष्यः ।
 कादम्बरीवृत्तिरियं तदीयमनोगुहे तेन मया प्रतन्यते ॥ १३ ॥

The colophon at the end of the book is इति श्रीपादशाहश्रीअकब्बरजला-
 लदीनसूर्यसहस्रनामाध्यापकश्रीशङ्खजयतीर्थकरमोचनायनेकसुकृतविधायकमहोपा-
 ध्याया[य]श्रीभानुचन्द्रगणितच्छिष्याष्टोत्तरशतावधानसाधकप्रमुदितपादशाहश्रीअ-
 कब्बरप्रदत्तपुष्पदम्पराभिधानमहोपाध्यायश्रीसिद्धचन्द्रगणिरचितयां कादम्बरी-
 दीकायां उत्तरखण्डटीका समाप्ता ।

This manuscript I have in the notes called A.

B is a manuscript of 206 leaves, with 13 lines to the page, and, on an average, 45 letters to each line. It contains the text alone. It begins

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते श्रीसर्वेशाय ॥ ॥

रजोमुषे जन्मानि सत्त्ववृत्तये— .

The first fourteen leaves formed no part of the original manuscript but have been added later to supply a deficiency.

The colophon is—

परां कोटिं चानन्दस्याध्यगच्छन् ।

इति श्रीकादम्बरीनाम चम्पूः संपूर्णमिति । छ ॥

सं० १६४८ वर्षे माघमासे कृष्णत्रयोदशी भूमे[भौमे]लिखितमस्तिः[स्ति]।छः॥

मङ्गलं लेखकानां च पाठकानां च मङ्गलम् ।

मङ्गलं सर्वभूतानां भूमिभूपतिमङ्गलम् ॥ १ ॥

ग्रं० ७००० संपूर्णमिति । छ ॥

यादृशं पुस्तके दृष्टं स्ता[ता]दृष्टं लिखितं मया ।

यदि श्रुद्धमश्रुद्धं वा मम शेषो न हीयते ॥ १ ॥

श्रीतपागच्छाधिराजपूज्यश्रीहीरविजयसुरि आदेशान् शिष्येण शोधितम् ॥
 साहश्रीवच्छाभार्याबाईगुरवेक्षभ [म] साहसहसिकरिणेन भण्डारलव्यापितं सुतव-
 र्द्धमानशान्तिदासपुस्तकपरिपालनार्थम् ।

* MS. विराजते धी हरिदासखाभः

I owe the loan of this manuscript to the kindness of my pupil, Mr. H. H. Dhruva.

The whole text has also been carefully collated with the Calcutta editions of 1849 (called Ed. 1) and 1872 (called Ed. 2). Every case in which the text, as has been printed, differs from A or B, is noticed in the notes : and all variations of any importance from either or both editions have also been given.

The edition was undertaken for the *Bombay Sanskrit Series*, and had therefore to be printed in accordance with the rules on that matter laid down at the commencement of that undertaking. Otherwise I should have been glad to use the anusvâra sign in the middle of a word, and—a point which is of much more importance—to punctuate. I have never been able to understand the objections taken to the former practice, convenient in itself, giving rise to no possibility of misconception, and almost universally prevalent in the manuscript we seek to reproduce through the printing press. For the other matter I think it is much to be regretted that a system of punctuation modelled on the European method, but with such modifications as may seem desirable, has not long ago been introduced into our editions of Sanskrit texts. To put stops is, it is true, a modern device : but that is surely no reason why we should refuse to avail ourselves of so good a device when reading Sanskrit, alone of all dead languages. For in the case of Thucydides or of Horace, who would now dream of reverting to the practice, or want of practice, of the Greek or Roman scribes ! But Bâṇa and Kâlidâsa require, not less but more, the aid of such a running comment as stops supply. Feeling myself precluded from the course I should like to have followed here, I fell back on an expedient which has given me—and the printers, to whom I must express my obligation in the matter—a very great deal of trouble without, it is feared, securing a corresponding advantage to the student. In all cases of long and involved sentences, wherever in an English book a comma would have stood, the two words on either side of such imaginary comma have been separated by twice the usual interval or space. Where a colon or semicolon would have been appropriate, the interval is three times as great as that ordinarily separating two words. It was occasionally necessary to put these extra spaces at the

wrong side of the word they as a rule, indicate, as the last in the clause, or sub-clause, but, in spite of that, it is hoped ~~that the~~ object aimed at—that of breaking up to the eye a sentence into its component parts—has been to some extent gained.

कादम्बरी ।

रजोजुषे जन्मनि सत्त्ववृत्तये
स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे ।
अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे
त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ १ ॥

जयन्ति वाणासुरमौलिलालिता
दशास्यचूडामणिचक्रचुम्बिनः ।
सुरासुराधीशशिखान्तशायिनो
भवच्छिदरुयम्बकपादपांशवः ॥ २ ॥

जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो
विभित्सया यः क्षणलब्धलक्ष्यया ।
दृशैव कोपारुणया रिपोरुरः
स्वयं भयान्निभमिवाक्षपाटलम् ॥ ३ ॥

नमामि भर्वोश्चरणाम्बुजद्वयं
सशेखरैर्मौखरिभिः कृतार्चनम् ।
समस्तसामन्तकिरीटवेदिका-
विटङ्कपीठोल्लुठितारुणाङ्गुलि ॥ ४ ॥

अकारणाविष्कृतवैरदारुणा-
 दसज्जनात्कस्य भयं न जायते ।
 विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः
 सुदुःसहं संनिहितं सदा मुखे ॥ ५ ॥

कटु कणन्तो मलदायकाः खला-
 स्तुदन्यलं बन्धनशृङ्खला इव ।
 मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे
 हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ ६ ॥

सुभाषितं हारि विशत्वधो गला-
 न्न दुर्जनस्यार्कैरिपोरिवामृतम् ।
 तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो
 हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ ७ ॥

स्फुरत्कलालापविलासकोमला
 करोति रागं हृदि कौतुकाधिकम् ।
 रसेन शय्यां स्वयमभ्युपागता
 कथा जनस्याभिन्वा बधूरिव ॥ ८ ॥

हरन्ति कं नोज्ज्वलदीपकोपमै-
 र्नवैः पदार्थैरुपपादिताः कथाः ।
 निरन्तरश्लेषधनाः सुजातयो
 महासज्जम्पककुङ्कुलैरिव ॥ ९ ॥

बभूव वात्स्यायनवंशसंभवो
द्विजो जगद्गीतगुणोग्रणीः सताम् ।
अनेकगुप्ताचिन्तितपादपङ्कजः
कुबेरनामांश इव स्वयंभुवः ॥ १० ॥

उवास यस्य श्रुतिशान्तकल्मषे
सदा पुरोडाशपवित्रिताधरे ।
सरस्वती सोमकषायितोदरे
समस्तशास्त्रस्मृतिबन्धुरे मुखे ॥ ११ ॥

जगुर्गृहेभ्यस्तसमस्तवाङ्मयैः
ससारिकैः पञ्जरवर्तिभिः शुक्रैः ।
निगृह्यमाणा बटवः पदे पदे
यजूंषि सामानि च यस्य शङ्किताः ॥ १२ ॥

हिरण्यगर्भो भुवनाण्डकादिव
क्षपाकरः क्षीरमहार्णवादिव ।
अभूत्सुपर्णो विनतोदरादिव
द्विजन्मनामर्थपतिः पतिस्ततः ॥ १३ ॥

विवृण्वतो यस्य विसारि वाङ्मयं
दिने दिने शिष्यगणा नवा नवाः ।
उषस्सु लग्नाः श्रवणोधिकां श्रियं
प्रचक्रिरे चन्दनपल्लवा इव ॥ १४ ॥

विधानसंपादितदानशोभितैः
 स्फुरन्महावीरसनाथमूर्तिभिः ।
 मखैरसंख्यैरजयत्सुरालयं
 सुखेन यो यूपकरैर्गजैरिव ॥ १५ ॥

स चित्रभानुं तनयं महात्मनां
 सुतोत्तमानां श्रुतिशास्त्रशालिनाम् ।
 अवाप मध्ये स्फटिकोपलोपमं
 क्रमेण कैलासमिव क्षमाभृताम् ॥ १६ ॥

महात्मनो यस्य सुदूरनिर्गताः
 कलङ्कमुक्तेन्दुकलामलविषः ।
 द्विषन्मनः प्राविविशुः कृतान्तरा
 गुणा नृसिंहस्य नखाङ्कुरा इव ॥ १७ ॥

दिशामलीकालकभङ्गतां गत-
 स्त्रयीवधूकर्णतमालपल्लवः ।
 चकार यस्याध्वरधूमसंचयो
 मलीमसः शुक्लतरं निजं यशः ॥ १८ ॥

सरस्वतीपाणिसरोजसंपुट-
 प्रमृष्टहोमश्रमसीकराम्भसः ।
 यशोशुशुह्रीकृतसप्तविष्टपा-
 त्ततः सुतो बाण इति व्यजायत ॥ १९ ॥

द्विजेन तेनाक्षतकण्ठकौण्ड्यया

महामनोमोहमलीमसान्धया ।

अलब्धवैदग्ध्यविलासमुग्धया

धिया निवद्वेयमतिद्वयी कथा ॥ २० ॥

आसीदशेषनरपतिशिरःसमभ्यर्चितशासनः पाकशासन इवापर- 5

अतुरुदधिमालामेखलाया भुवो भर्ता प्रतापानुरागावनतसमस्तसामन्त-
चक्रश्चक्रवर्तिलक्ष्णोपेतश्चक्रधर इव करकमलोपलक्ष्यमाणशङ्खचक्र-
लाञ्छनो हर इव जितमन्मथो गुह इवाप्रतिहतशक्तिः कम-
लयोनिरिव विमानीकृतराजहंसमण्डलो जलधिरिव लक्ष्मीप्रसूति-
र्गङ्गाप्रवाह इव भगीरथपथप्रवृत्तो रविरिव प्रतिदिवसोपजायमा- 10
नोदयो मेरुरिव सकलभुवनोपजीव्यमानपादच्छायो दिग्गज इ-
वानवरतप्रवृत्तदानार्द्राकृतकरः कर्ता महाश्चर्याणामाहर्ता ऋतूना-
मादर्शः सर्वशास्त्राणामुत्पत्तिः कलानां कुलभवनं गुणानामागमः
काव्यामृतरसानामुदयशैलो मित्रमण्डलस्योत्पातकेतुरहितजनस्य प्र-
वर्तयिता गोष्ठीबन्धानामाश्रयो रसिकानां प्रत्यादेशो धनुष्मतां धौ- 15
रेयः साहसिकानामप्रणीर्विदग्धानां वैनतेय इव विनतानन्दजननो
वैन्य इव चापकोटिसमुत्सारितसकलारातिकुलाचलो राजा शू-
द्रको नाम ।

नाम्नैव यो निर्भिन्नारातिहृदयो विरचितनारसिंहरूपाडम्बरमे-

कविक्रमाक्रान्तसकलभुवनतलो विक्रमत्रयायासितं च जहासेव वा- 20
सुदेवम् । अतिचिरकाललग्नमतिक्रान्तकुन्तपतिसहस्रसंपर्ककलङ्कमिव
क्षालयन्ती यस्य विमले कृपाणधाराजले चिरमुवास राजल-

- दमीः । यश्च मनसि धर्मेण कोपे यमेन प्रसादे धनदेन प्रतापे वन्हिना
 भुजे भुवा दृशि श्रिया वाचि सरस्वत्या मुखे शशिना बले भरुता प्र-
 ज्ञायां सुरगुरुणा रूपे मनसिजेन तेजसि सवित्रा च वसता सर्वदेवम-
 यस्य प्रकटितविश्वरूपाकृतेरनुकरोति भगवतो नारायणस्य । यस्य च
 5 मदकलकरिकुम्भपीठपाटनमाचरतो लभस्थूलमुक्ताफलेन दृढमुष्टिनिपीड-
 नान्निष्ठभूतधाराजलविन्दुदन्तुरेणैव कृपाणेनाकृष्यमाणा सुभटोरःकपाट-
 विघटितकवचसहस्रान्धकारमध्यवर्तिनी करिकरटतटगलितमदजलासार-
 दुर्दिनास्वभिसारिकेव समरनिशासु समीपमसकृदाजगाम राजलक्ष्मीः ।
 यस्य च हृदयस्थितानपि पतीन्दिधक्षुरिव प्रतापानलो वियोगिनीनामपि
 10 रिपुसुन्दरीणामन्तर्जनितदाहो दिवानिशं जज्वाल । यस्मिंश्च राजनि
 जितजगति परिपालयति महीं चित्रकर्मसु वर्णसंकरा रतेषु केशप्रहाः
 काव्येषु दृढबन्धाः शास्त्रेषु चिन्ता स्वप्नेषु विप्रलम्भाश्लक्ष्णेषु कनकदण्डा
 ध्वजेषु प्रकम्पा गीतेषु रागविलसितानि करिषु मदविकाराश्चापेषु गुण-
 च्छेदा गवाक्षेषु जालमार्गाः शशिकृपाणकवचेषु कलङ्का रतिकलहेषु वृ-
 15 तसंप्रेषणानि शार्ङ्गक्षेपु शून्यगृहाः प्रजानामासन् । यस्य च परलोकाद्भ-
 यमन्तःपुरिकालकेषु भङ्गो नूपुरेषु सुखरता विवाहेषु करग्रहणम-
 नवरतमखाभिधूमेनाश्रुपातस्तुरंगेषु कशाभिघातो मकरध्वजे चापध्व-
 निरभूत् ।

तस्य च राज्ञः कलिकालभयपुञ्जीभूतकृतयुगानुकारिणी त्रिभुवनप्रस-
 20 वभूमिरिव विस्तीर्णा मज्जन्मालवविलासिनीकुचतटास्फालनजर्जरितो-
 र्मिमालया जलावगाहनायातजयकुञ्जरकुम्भसिन्दूरसंख्यायमानसलिल-
 योन्मदकलहंसकुलकोलाहलमुखारितकूलया वेत्रवत्या सरिता परिगता
 विदिशाभिधाना नगरी राजधान्यासीत् ।

स तस्यामवजिताशेषभुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभारनि-
वृत्तो द्वीपान्तरगतानेकभूमिपालमौलिमालालितचरणयुगलो वलय-
मिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्रहन्मरगुरुमपि प्रज्ञयोपहसद्भि-
रनेककुलक्रमागतैरसकृदालोचितनीतिशास्त्रनिर्मलमनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः
प्रबुद्धैश्चामालैः परिवृतः समानवयोविद्यालंकारैरनेकसूधाभिषिक्तपार्थि- 5
वकुलोद्गतैरखिलकलाकलापालोचनकठोरमतिभिरतिप्रगल्भैः कालविद्भिः
प्रभावानुरक्तहृदयैरग्राम्यपरिहासकुशलैरिङ्किताकारवेदिभिः काव्यनाट-
काख्यानकाख्यायिकालेख्यव्याख्यानादिक्रियानिपुणैरतिकठिनपीवरस्क-
न्धोरुवाहुभिरसकृदवदलितसमदरिपुगजघटापीठबन्धैः केसरिकिशोरकै-
रिव विक्रमैकरसैरपि विनयव्यवहारिभिरात्मनः प्रतिविम्बैरिव रा- 10
जपुत्रैः सह रममाणः प्रथमे वयसि सुखमतिचिरमुवास । तस्य
चातिविजिगीषुतया महासत्त्वतया च तृणमिव लघुवृत्ति स्त्रैणमाक-
लयतः प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि रूपवतोपि संतानार्थिभिरमा-
लैरपेक्षितस्यापि सुरतसुखस्योपरि द्वेष इवासीत् । सत्यपि रूप-
विलासोपहसितरतिविभ्रमे लावण्यवति विनयवत्यन्वयवति हृदय- 15
हारिणि चावरोधजने स कदाचिद्वनवरतदोलायमानरत्नवल्लयो घर्घ-
रिकास्फालनप्रकम्पझणझणायमानमणिकर्णपूरः स्वयमारब्धमृदङ्गवाद्यः
संगीतकप्रसङ्गेन कदाचिद्विरलविमुक्तशरासारशून्याकृतकाननो मृग-
याव्यापारेण कदाचिदावद्धविदग्धमण्डलः काव्यप्रबन्धरचनेन कदा-
चिच्छास्त्रालापेन कदाचिदाख्यानकाख्यायिकेतिहासपुराणाकर्णनेन क- 20
दाचिदालेख्यविनोदेन कदाचिद्वीणया कदाचिदर्शनागतमुनिजनचर-
णशुश्रूषया कदाचिदक्षरच्युतकमात्राच्युतकबिन्दुमतीगूढचतुर्थपादप्रहे-
लिकाप्रदानादिभिर्वनितासंभोगसुखपराङ्मुखः सुहृत्परिवृतो दिवसमन-

यत् । यथैव च दिवसमेवमारब्धविविधक्रीडापरिहासचतुरैः सुहृद्भिरु-
पेतो निशामनैषीत् ।

- एकदा तु नातिदूरोदिते नवनलिनदलसंपुटभिदि किंचिदुन्मुक्त-
पाटलिभिः भगवति सहस्रमरीचिमालिनि राजानमास्थानमण्डपग-
5 तमङ्गनाजनविरुद्धेन वामपार्श्ववलम्बिना कौक्षेयकेण संनिहितवि-
पधरेव चन्दनलता भीषणरमणीयाकृतिरविरलचन्दनानुलेपनधवल-
तस्तनतटोन्मज्जदैरावतकुम्भमण्डलेव मन्दाकिनी चूडामणिप्रतिवि-
म्बच्छलेन राजाज्ञेव मूर्तिमती राजभिः शिरोभिरुह्यमाना शर-
दिव कलहंसधवलाम्बरा जामदग्न्यपरशुधारेव वशीकृतसकलरा-
10 जमण्डला विन्ध्यवनभूमिरिव वेत्रलतावती राज्याधिदेवतेव विप्र-
हिणी प्रतीहारी समुपसृत्य क्षितितलनिहितजानुकरकमला स-
विनयमस्रवीत् । देव द्वारस्थिता सुरलोकमारोहतस्त्रिशङ्कोरिव कु-
पितशतसखदुङ्कारनिपातिता राजलक्ष्मीर्दक्षिणापथादागता चाण्डाल-
कन्यका पञ्जरस्थं शुकमादाय देवं विज्ञापयति । सकलभुवनतल-
15 सर्वरत्नानामुदधिरिवैकभाजनं देवो विहंगमश्चायमाश्चर्यभूतो निखि-
लभुवनतलरत्नमिति कृत्वा देवपादमूलमादायागताहमिच्छामि देवद-
र्शनसुखमनुभवितुमिति । एतद्वाकर्ण्य देवः प्रमाणम् । इत्युक्त्वा वि-
रराम । उपजातकुतूहलस्तु राजा समीपवर्तिनां राज्ञामालोक्य मु-
खानि को दोषः प्रवेश्यतामित्यादिदेश ।

- 20 अथ प्रतीहारी नरपतिवचनानन्तरमुत्थाय तां मातङ्गकुमारीं प्रा-
वेशयत् । प्रविश्य च सा नरपतिसहस्रमध्यवर्तिनमशनिभयपुञ्जित-
कुलशैलमध्यगतमिव कनकशिखरिणमनेकरत्नाभरणकिरणजालका-
न्तरितावयवमिन्द्रायुधसहस्रसंछादिताष्टदिग्भागमिव जलधरसमयदि-

वसमवलम्बितस्थूलमुक्ताकलापस्य कनकशृङ्खलानियमितमणिदण्डिका-
चतुष्टयस्य गगनसिन्धुफेनपटलपाण्डुरस्य नातिमहतो दुकूलवि-
तानस्याधस्तादिन्दुकान्तमणिपर्यङ्किकानिषण्णमुद्धूयमानकनकदण्डचाम-
रकलापमुन्मयूखमुखकान्तिविजयपराभवप्रणते शशिनीव स्फटिक-
पादपीठे विन्यस्तवामपादमिन्द्रनीलमणिकुट्टिमप्रभासंपर्कश्यामायमानैः 5
प्रणतरिपुनिश्वासमलिनीकृतैरिव चरणनखमयूखजालैरुपशोभमानमा-
सनोलसितपद्मरागकिरणपाटलीकृतेनाचिरमृदितमधुकैटभरुधिरारुणेन
हरिमिवोरुयुगलेन विराजमानममृतफेनधवले गोरुचनालिखितहंस-
मिश्रुनसनाथपर्यन्ते चारुचामरपवनप्रनर्तितदशे दुकूले वसानम-
तिसुरभिचन्दनानुलेपनधवलितोरःस्थलमुपरिविन्यस्तकुङ्कुमस्थासकमन्त- 10
रान्तरानिपतितबालातपच्छेदमिव कैलासशिखरिणमपरशशिशङ्कया
नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेषमतिचपलराजलक्ष्मीबन्ध-
निगडकटकशङ्कामुपजनयतेन्द्रनीलकेयूरयुगलेन मलयजरसगन्धलु-
ब्धेन भुजंगद्वयेनेव वेष्टितबाहुशिखरमीषदालम्बिकर्णोत्पलमुन्नतधो-
णमुत्कुलपुण्डरीकलोचनममलकलघौतपट्टायतमष्टमीचन्द्रशकलाकारमशे- 15
षभुवनराज्याभिषेकसलिलपूतमूर्णासनार्थं ललाटदेशमुद्रहन्तमामोदि-
मालतीकुसुमशेखरमुषसि शिखरपर्यस्ततारकापुञ्जमिव पश्चिमाच-
लमाभरणप्रभापिशङ्किताङ्गतया लग्नहरहुताशमिव मकरध्वजमा-
सन्नवर्तिनीभिः सर्वतः सेवार्थमागताभिरिव दिग्वधूभिर्वारविला-
सिनीभिः परिवृतममलमणिकुट्टिमसंक्रान्तसकलदेहप्रतिबिम्बतया प- 20
तिप्रेम्णा वसुंधरया हृदयेनेवोह्यमानमशेषजनभोग्यतामुपनीतयाप्यसा-
धारणया राजलक्ष्म्या समालिङ्गितदेहमपरिमितपरिवारजनमप्यद्विती-
यमनन्तगजतुरगसाधनमपि खड्गमात्रसहायमेकदेशस्थितमपि व्याप्त-

भुवनमण्डलमासनगतमपि धनुषि निषण्णमुत्सादिताशेषद्विषादिन्धन-
मपि ज्वलत्प्रतापानलमायतलोचनमपि सूक्ष्मदर्शनं महादोषमपि सक-
लगुणाधिष्ठानं कुपतिमपि कलत्रवल्लभमविरतप्रवृत्तदानमप्यमदमति-
शुद्धस्वभावमपि कृष्णचरितमकरमपि हस्तस्थितसकलभुवनतलं रा-
5 जानमद्राक्षीत् ।

आलोक्य च सा दूरस्थितैव प्रचलितरत्नवलयेन रक्तकुवलयद-
लकोमलेन पाणिना जर्जरितमुखभागां वेणुलतामादाय नरपतिप्रबोध-
नार्थमसकृत्सभाकुट्टिममाजघान । येन सकलमेव तद्राजकमेकपदे वन-
करियूथमिव तालशब्देन तेन वेणुलताध्वनिना युगपदावलितवदनम-
10 वनिपालमुखादाकृष्य चक्षुस्तदभिमुखमासीत् ।

अवनिपतिस्तु दूरादालोकयेत्यभिधाय प्रतीहार्या निर्दिश्यमानां
तां वयःपरिणामपाण्डुरशिरसा रक्तराजीवेक्षणापाङ्गेनानवरतकृत-
व्यायामतया यौवनापगमेप्यशिशिलशरीरसंधिना सत्यपि मातङ्गत्वे-
नातिनृशंसाकृतिनानुगृहीतार्यवेपथेन धवलवाससा पुरुषेणाधिष्ठितपुरो-
15 भागामाकुलाकुलकाकपक्षधारिणा कनकशलाकानिर्मितमप्यन्तर्गतशु-
कप्रभाश्यामायमानं मरकतमयमिव पञ्जरमुद्रहता चाण्डालदा-
रकेणानुगम्यमानामसुरगृहीतामृतापहरणकृतकपटपटुविलासिनीवेषस्य
श्यामतया भगवतो हरेरिवानुकुर्वतीं संचारिणीमिवेन्द्रनीलमणिपुत्रि-
कामागुल्फावलम्बिना नीलकञ्चुकेनावच्छन्नशरीरामुपरि रक्तांशु-
20 करचितावगुण्ठनां नीलोत्पलस्थलीमिव निपतितसंध्यातपामेककर्णा-
वसक्तदन्तपत्रप्रभाधवलितकपोलमण्डलामुद्यदिन्दुकिरणच्छुरितमुखी-
मिव विभावरीमाकपिलगोरोचनारचिततिलकतृतीयलोचनामीशा-
नरचितानुरचितकिरातवेषामिव भवानीमुरःस्थलनिवाससंक्रान्तना-

रायणदेहप्रभाश्यामलितामिव श्रियं कुपितहरहुताशनदह्यमानमद-
 नधूममलिनीकृतामिव रतिमुन्मदहल्लिहलापकर्षणभयप्रपलायितामिव
 यमुनामतिबह्लपिण्डालक्तकरसरागपल्लवितपादपङ्कजामचिरमृदितसहि-
 षासुररुधिररक्तचरणामिव कात्यायनीमालोहिताङ्गुलिप्रभापाटलितन-
 खमयूखामतिकठिनमणिकुट्टिमस्पर्शमसहमानां क्षितितले पल्लवभङ्गा- 5
 निव निधाय संचरन्तीमापिञ्जरेणोत्सर्पिणा नूपुरमणीनां प्रमाजा-
 लेन रञ्जितशरीरतया पावकेनेव भगवता रूप एव पक्षपातिना
 प्रजापतिप्रमाणीकुर्वता जातिसंशोधनार्थमालिङ्गितदेहामनङ्गवारणशि-
 रोनक्षत्रमालायमानेन रोमराजिलतालवालकेन मेखलादाम्ना परि-
 गतजघनस्थलामतिस्थूलमुक्ताफलघटितेन शुचिना हारेण गङ्गास्रो- 10
 तसेव कालिन्दीशङ्कया कृतकण्ठग्रहां शरदमिव विकसितपुण्ड-
 रीकलोचनां प्रावृषमिव धनकेशजालां मलयमेखलामिव चन्द-
 नपल्लवावतंसां नक्षत्रमालामिव चित्रश्रवणाभरणभूषितां श्रिय-
 मिव हस्तस्थितकमलशोभां मूर्च्छामिव मनोहारिणीमरण्यभूमिमिवा-
 क्षतरूपसंपन्नां दिव्ययोषितमिवाकुलीनां निद्रामिव लोचनग्राहिणी- 15
 मरण्यकमलिनीमिव मातङ्गकुलदूषिताममूर्तामिव स्पर्शवर्जितामाले-
 ख्यगतामिव दर्शनमात्रफलां मधुमासकुसुमसमृद्धिमिव विजाति-
 मनङ्गकुसुमचापलेखामिव मुष्टिग्राह्यमव्यां यक्षाधिपलक्ष्मीमिवाल्-
 कोद्भासिनीमचिरोपरूढयौवनामतिशयरूपाकृतिमनिमेषलोचनो ददर्श ।

समुपजातविस्मयस्य चाभून्मनसि महीपतेः । अहो विधातुरस्थाने 20
 रूपनिष्पादनप्रयत्नः । तथाहि । यदि नामेयमात्मरूपपहसिताशेषरूप-
 संपदुत्पादिता किमर्थमपगतस्पर्शसंभोगसुखे कृतं कुले जन्म । मन्ये च
 मातङ्गजातिस्पर्शदोषभयादस्पृशतेयमुत्पादिता प्रजापतिना । अन्यथा क-

थमियमक्लिष्टता लावण्यस्य । न हि करतलस्पर्शहेशितानामवयवानामी-
 दृशी भवति कान्तिः । सर्वथा धिग्विधातारमसदृशसंयोगकारिण-
 मतिमनोहराकृतिरपि क्रूरजातितया येनेयमसुरश्रीरिव सततनिन्दित-
 सुरता रमणीयाप्युद्वेजयति । इत्येवमादि चिन्तयन्तमेव राजानमी-
 5 पदवगलितकर्णपद्मवावतंसा प्रगल्भवन्ति तेव कन्यका प्रणनाम । कृत-
 प्रणामायां च तस्यां मणिकुट्टिमोपदिष्टायां स पुरुषस्तं विहंगमादाय
 पञ्जरगतमेव किंचिदुपसृत्य राज्ञे न्यवेदयदब्रवीच्च । देव विदितसक-
 लशास्त्रार्थो राजनीतिप्रयोगकुशलः पुराणेतिहासकथालापनिपुणो वेदिता
 गीतश्रुतीनां काव्यनाटकाख्यायिकाख्यानकप्रभृतीनामपरिमितानां सु-
 10 भाषितानामध्येता स्वयं च कर्ता परिहासालापपेशलो वीणावेणुमुरज-
 प्रभृतीनां वाद्यविशेषाणामसमः श्रोता नृत्तप्रयोगदर्शननिपुणश्चित्रक-
 र्मणि प्रवीणो द्यूतव्यापारे प्रगल्भः प्रणयकलहकुपितकामिनीप्रसादनो-
 पायचतुरो गजतुरगपुरुषस्त्रीलक्षणाभिज्ञः सकलभूतलरत्नभूतोयं वैश-
 म्पायनो नाम शुक्रः सर्वरत्नानां चोदधिरिव देवो भाजनमिति
 15 कृत्वैनमादायास्मत्स्वामिदुहिता देवपादमूलमायाता । तदयमात्मीयः
 क्रियताम् । इत्युक्त्वा नरपतेः पुरो निधाय पञ्जरमसावपससार ।

अपसृते च तस्मिन्स विहंगराजो राजामिमुखो भूत्वा समुन्नमग्य
 दक्षिणं चरणमतिस्पष्टवर्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयशब्दो राजानमु-
 दिश्यार्थमिमां पपाठ ।

20 स्तनयुगमश्रुत्वातं समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्नेः ।

चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥

राजा तु तां श्रुत्वा संजातविस्मयः सहर्षमासन्नवार्तिनमतिमहार्ह-
 हेमासनोपविष्टममरगुरुमिवाशेषनीतिशास्त्रपारगमतिवयसमप्रजन्मानम-

खिलमन्त्रिमण्डले प्रधानममालं कुमारपालितनामानमग्रवीत् । श्रुता
भवद्भिरस्य विहंगमस्य स्पष्टता वर्णोच्चारणे स्वरे च मधुरता । प्रथमं
तावदिदमेव महदाश्चर्यमसंकीर्णवर्णप्रविभागासम्भिव्यक्तमात्रानुस्वार-
संस्कारयोगां विशेषसंयुक्तां यदयमतिपरिस्फुटाक्षरां गिरमुदीरयति ।
तत्र पुनरपरमभिमतविषये तिरश्चोपि मनुजस्येव संस्कारवतो बुद्धि- 5
पूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन समुत्क्षिप्तदक्षिणचरणेनोच्चार्य जय-
शब्दमियमार्या मामुद्दिश्यातिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः
पशवश्च भयाहारमैथुननिद्रासंज्ञामात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महच्चि-
त्रम् । इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किञ्चित्स्मितवदनो नृप-
मवादीत् । देव किमत्र चित्रम् । एते हि शुक्सारिकाप्रभृतयो विहंगम- 10
विशेषा यथाश्रुतां वाचमुच्चारयन्तीत्यधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यज-
न्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रयत्नेन वा संस्कारातिशय उप-
जायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिपरि-
स्फुटामिधाना वागासीत् । अग्निशापात्त्वपरिस्फुटालापता शुका-
नामुपजाता करिणां च जिह्वापरिवृत्तिः । इत्येवमुच्चारयत्येव 15
तस्मिन्नशिशिरकिरणमम्बरतलस्य मध्यमारूढमावेदयन्नाडिकाच्छेद-
प्रहतपटुपटहनादानुसारी मध्याह्नशङ्खध्वनिरुदतिष्ठत् । तमाकर्ण्य च
समासन्नान्नसमयो विसर्जितराजलोकः क्षितिपतिरास्थानमण्डपादु-
त्तस्थौ ।

अथ चलति महीपतावन्योन्यमतिरभससंचलनचालिताङ्गदपत्तभ- 20
ङ्गमकरकोटिपाटितांशुकपटानामाक्षेपदोलायमानकण्ठदान्नामंसस्थलोल-
सितकुङ्कुमपटवासधूलिपिञ्जरितदिशामालोलमालतीकुसुमशेखरोत्पतद-
लिकदम्बकानामर्धावलम्बिभिः कर्णोत्पलैश्चुम्ब्यमानगण्डस्थलानां गम-

नप्रणामलालसानामहमहमिकया वक्षःस्थलेप्रेङ्खोलितहारलतानामुत्तिष्ठ-
 तामासीदतिमहान्संभ्रमो महीपतीनाम् । इतश्चेतश्च निष्पतन्तीनां
 स्कन्धदेशावसक्तचामराणां चामरग्राहिणीनां कमलमधुपानमत्तजर-
 त्कलहंसनादज्जरेण पदे पदे प्रणितमणीनां मणिनूपुराणां निनादेन
 5 वारविलासिनीजनस्य संचरतो जघनस्थलास्फालनरसितरत्नमालिकानां
 मेखलानां मनोहारिणा झंकारेण नूपुररवाकुष्ठानां च धवलतास्था-
 नमण्डपसोपानफलकानां भवनदीर्घिकाकलहंसकानां कोलाहलेन र-
 सनारसितोत्सुकितानां च तारतरविराविणामुल्लिख्यमानकांस्यकैका-
 रदीर्घेण गृहसारसानां कूजितेन सरभसप्रचलितसामन्तशतचरणत-
 10 लामिहतस्य चास्थानमण्डपस्य निर्घातनिर्घोषगम्भीरेण कम्पयतेव
 वसुमतीं ध्वनिना प्रतीहारिणां च पुरः ससंभ्रमं समुत्सारितजना-
 नां दण्डिनां समारब्धहेलमुच्चैरुच्चारयतामालोकयतालोकयतेति तार-
 तरदीर्घेण भवनप्रासादकुञ्जेषूच्चरितप्रतिशब्दतया दीर्घतामुपगतेनालो-
 कशब्देन राज्ञां च ससंभ्रमावर्जितमौलिलोलचूडामणीनां प्रणम-
 15 ताममलमणिशलाकादन्तुराभिः किरीटकोटिभिरुल्लिख्यमानस्य मणि-
 कुट्टिमस्य स्वनेन प्रणामपर्यस्तानामतिकठिनमणिकुट्टिमनिपतितरण-
 रणायितानां च मणिकर्णपूराणां निनादेन मङ्गलपाठकानां च पुरो-
 यायिनां जय जीवेति मधुरवचनानुयातेन पठतां दिगन्तव्यापिना क-
 लकलेन प्रचलितजनचरणशतसंक्षोभभयादपहाय कुसुमप्रकरमुत्प-
 20 ततां च मधुलिहां हुंक्तेन संक्षोभादतिस्वरितपदप्रवृत्तैरवनिपतिभिः
 केयूरकोटिताडितानां कणितमुखररत्नदान्नां च मणिस्तम्भानां रणितेन
 सर्वतः क्षुभितमिव तदास्थानभवनमभवत् ।

अथ विसर्जितराजलोको विश्रम्यतामिति स्वयमेवाभिधाय तां

चाण्डालकन्यकां वैशम्पायनः प्रवेश्यतामभ्यन्तरमिति ताम्बूल-
करङ्कवाहिनीमादिश्य कतिपयाप्तराजपुत्रपरिवृतो नरपतिरभ्यन्तरं
प्राविशत् । अपनीताशेषभूषणश्च दिवसकर इव विगलितकिरणजा-
लश्चन्द्रतारकासमूहशून्य इव गगनाभोगः समुपाहृतसमुचितव्या-
यामोपकरणां व्यायामभूमिमयासीत् । स तस्यां च समानवयोभिः 5
सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः श्रमवशादुन्मिषन्तीभिः कपो-
लयोरीषद्वदलितसिन्धुवारकुसुममञ्जरीविभ्रमाभिरुसि निर्दय-
श्रमच्छिन्नहारविगलितमुक्ताफलप्रकरानुकारिणीभिर्ललाटपट्टकेष्टमीचन्द्र-
शकलतलोलसदमृतविन्दुविडम्बिनीभिः स्वेदजलकणिकासंततिभि-
रलंक्रियमाणमूर्तिरितस्ततः स्नानोपकरणसंपादनसत्त्वरेण पुरः प्रधा- 10
वता परिजनेन तत्कालं विरलजनेपि राजकुले समुत्सराणाधिका-
रमुचितमाचरद्भिर्दण्डिभिरुपदिश्यमानमार्गो विततसितवितानामनेक-
चारणगणावबध्यमानमण्डलां गन्धोदकपूर्णकनकमयजलद्रोणीसनाथ-
मध्यामुपस्थापितस्फाटिकस्नानपीठामेकान्तनिहितैरतिसुरभिगन्धसलिल-
पूर्णैः परिमलावकृष्टमधुकरकुलान्धकारितमुखैरातपभयान्नीलकर्पटा- 15
वगुण्ठितमुखैरिव स्नानकलशैरुपशोभितां स्नानभूमिमगच्छत् ।
अवतीर्णस्य जलद्रोणीं वारविलासिनीकरमृदितसुगन्धामलकोपलिप्त-
शिरसो राज्ञः समन्तात्समुपतस्थुरंशुकनिबिडनिबद्धस्तनपरिकरा
दूरसमुत्सारितवलयबाहुलताः समुत्क्षिप्तकर्णाभरणाः कर्णोत्सङ्गोत्सा-
रितालका गृहीतजलकलशाः स्नानार्थमभिषेकदेवता इव वारयो- 20
षितः । तामिश्च समुन्नतकुचकुम्भमण्डलाभिर्वारिमध्यप्रविष्टः करि-
णीभिरिव वनकरी परीवृतस्तत्क्षणं राजा रराज । जलद्रोणीसलि-
लादुत्थाय च स्नानपीठममलस्फटिकधवलं वरुण इव राजहंसमा-

रुहोह । ततस्ताः काश्चिन्मरकतकलशप्रभाश्यामायमाना नलिन्य
 इव मूर्तिमयः पक्षपुटैः काश्चिद्रजतकलशहस्ता रजन्य इव पूर्ण-
 चन्द्रमण्डलविनिर्गतेन ज्योत्स्नाप्रवाहेण काश्चित्कलशोत्क्षेपश्रमस्वे-
 दार्द्रशरीरा जलदेवता इव स्फाटिकैः कलशैस्तीर्थजलेन काश्चिन्म-
 5 लयसरित इव चन्दनरसमिश्रेण सलिलेन काश्चिदुत्क्षिप्तकलशार्ध-
 विन्यस्तहस्तपल्लवाः प्रकीर्यमाणानखमयूखजालकाः प्रलङ्घुलिविवर-
 विनिर्गतजलधाराः सलिलयन्त्रदेवता इव काश्चिज्जाड्यमपनेतुमा-
 क्षिप्तवालातपेनेव दिवसश्रिय इव कनककलशहस्ताः कुङ्कुमजलेन
 वाराङ्गनाः क्रमेण राजानमभिषिषिचुः । अनन्तरमुदपादि च स्फो-
 10 टयन्निव श्रुतिपथमनेकप्रहतपटुपटहृत्सल्लरीमृदङ्गवेणुवीणागीततिनादा-
 नुगम्यमानो बन्दिवृन्दकोलाहलाकुलो भुवनविवरव्यापी स्नानशङ्खाना-
 मापूर्यमाणानामतिमुखरो ध्वनिः ।

एवं च क्रमेण निर्वर्तिताभिषेको विषधरनिर्मोकपरिलघुनी धवले
 परिधाय धौतवाससी शरदम्बरैकदेश इव जलक्षालनविमलतनुर-
 15 तिधवलजलधरच्छेदशुचिना दुकूलपटपल्लवेन तुहिनगिरिरिव गगनस-
 रिच्छोतसा कृतशिरोवेष्टनः संपादितपितृजलक्रियो मन्त्रपूतेन तो-
 याञ्जलिना दिवसकरमभिप्रणम्य देवगृहमगमत् । उपरचितपशुपति-
 पूजनश्च निष्क्रम्य देवगृहान्निर्वर्तिताभिकार्यो विलेपनभूमौ शंकारि-
 भिरलिकदम्बकैरनुबध्यमानपरिमलेन मृगमदकर्पूरकुङ्कुमवाससुरभिणा
 20 चन्दनेनानुलिप्तसर्वाङ्गो विरचितामोदिमालतीकुसुमशेखरः कृताम्बरप-
 रिवर्तो रत्नकर्णपूरमात्राभरणः समुचितभोजनैः सह भूपतिभिराहारम-
 भिमतरसास्वादजातप्रीतिरवनिपो निर्वर्तयामास ।

परिपीतधूपधूमवर्तिरुपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मात्प्रमृष्टमणि-

कुट्टिमात्रदेशादुत्थाय नातिदूरवर्तिन्या ससंभ्रमप्रधावितया प्रती-
 हार्या प्रसारितबाहुमवलम्ब्यानवरतवेत्रलताग्रहणप्रसङ्गातिजरठकिसल-
 यानुकारिकरतलकरेणाभ्यन्तरसंचारसमुचितेन परिजनेनानुगम्यमानो
 धवलांशुकजवनिकापरिगतपर्यन्ततया स्फटिकमणिमयभित्तिबद्धमिवो-
 पलक्ष्यमाणमतिमुरभिणा मृगनाभिपरिगतेनामोदिना चन्दनवारिणा 5
 सिक्तशिशिरमणिभूमिमविरलविप्रकीर्णेन विमलमणिकुट्टिमगगनतल-
 तारागणेनेव कुसुमोपहारेण निरन्तरनिचितमुत्कीर्णशालभञ्जिकानि-
 वहेन संनिहितगृहदेवतेनेव गन्धसलिलक्षालितेन कलशौतमयेन स्त-
 म्भसंचयेन विराजमानमतिबहलागुरुधूपपरिमलमखिलविगलितजल-
 निबद्धधवलजलधरशकलानुकारिणा कुसुमामोदवासितप्रच्छदपटेन 10
 पट्टोपधानाध्यासितशिरोधाम्ना मणिमयप्रतिपादुकाप्रतिष्ठितपादेन पार्श्व-
 स्थरत्नपादपीठेन तुहिनगिरिशिलातलसदृशशयनेन सनाथीकृतवेदिकं
 भुक्त्वास्थानमण्डपमयासीत् । तत्र च शयनतलनिषण्णः क्षितितलोप-
 विष्टया शनैः शनैरुत्सङ्गनिहितासिलतया खड्गवाहिन्या नवनलिनदल-
 कोमलेन करसंपुटेन संवाह्यमानचरणस्तत्कालोचितदर्शनैरवनिपतिभि- 15
 रमात्यैर्मित्रैश्च सह तास्ताः कथाः कुर्वन्मुहूर्तमिवासांचक्रे । ततो ना-
 तिदूरवर्तिनीमन्तःपुराद्वैशम्पायनमादायागच्छेति समुपजाततद्गुत्तान्त-
 प्रश्रकुतूहलो राजा प्रतीहारीमादिदेश । सा क्षितितलनिहितजानुकर-
 तला यथाज्ञापयति देव इति शिरसि कृत्वाज्ञां यथादिष्टमकरोत् ।

अथ मुहूर्तादिव वैशम्पायनः प्रतीहार्या गृहीतपञ्जरः कनकवेत्र- 20
 लतावलम्बिना किंचिदवनतपूर्वकायेन सितकञ्चुकावच्छन्नवपुषा ज-
 राधवलितमौलिना गद्गदस्वरेण मन्दमन्दसंचारिणा विहंगजातिप्रीत्या
 जरत्कलहंसेनेव कञ्चुकिनानुगम्यमानो राजान्तिकमाजगाम । क्षितित-

- लनिहितकरतलस्तु कञ्चुकी राजानं व्यज्ञापयत् । देव देव्यो विज्ञाप-
यन्ति । देवादेशादेष वैशम्पायनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्र-
तीहार्यानीतः । इत्यभिधाय गते च तस्मिन् राजा वैशम्पायनमपृच्छ-
त् । कच्चिदभिमतास्वादितमभ्यन्तरे भवता किञ्चिदशनजातमिति । स
5 प्रत्युवाच । देव किं वा नास्वादितम् । आमत्तकोकिललोचनच्छवि-
नीलपाटलः कषायमधुरः प्रकाममापीतो जम्बूफलरसः । हरिनखर-
भिन्नमत्तमातङ्गकुम्भमुत्तरकर्तारमुक्ताफलत्विषि खण्डितानि दाडि-
मबीजानि । नलिनीदलहरिन्ति द्राक्षाफलस्वादूनि च दलितानि स्वे-
च्छया प्राचीनामलकीफलानि । किं वा प्रलपितेन बहुना । सर्वमेव
10 देवीभिः स्वयं करतलोपनीयमानममृतायते । इत्येवंवादिनो वचन-
माक्षिप्य नरपतिरब्रवीत् । आस्तां तावत्सर्वमेवेदम् । अपनयतु नः
कुतूहलम् । आवेदयतु भवानादितः प्रभृति कात्स्न्येनात्मनो जन्म
कस्मिन्देहे । भवान्कथं जातः । केन वा नाम कृतम् । का माता । कस्ते
पिता । कथं वेदानामागमः । कथं शास्त्राणां परिचयः । कुतः कलाः
15 समासादिताः । किं जन्मान्तरानुस्मरणमुत वरप्रदानम् । अथवा
विहंगवेषधारी कश्चिच्छन्नं निवससि । क वा पूर्वमुषितम् । कियद्वा
वयः । कथं पञ्जरबन्धः । कथं चाण्डालहस्तगमनम् । इह वा
कथमागमनमिति । वैशम्पायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमान-
मवनिपतिना पृष्ठो मुहूर्तमिव ध्यात्वा सादरमब्रवीत् । देव महतीयं
20 कथा । यदि कौतुकमाकर्ण्यताम् ।

अस्ति पूर्वापरजलनिधिवेलावनलम्ना मध्यदेशालंकारभूता मेख-
 लेव भुवो वनकरिकुलमदजलसेकसंवर्धितैरतिविकचधवलकुसुम-
 निकरमृत्युचतया तारागणमिव शिखरदेशलम्मुद्रहृद्भिः पादपैरुप-
 शोभिता मदकलकुररकुलदृश्यमानमरिचपल्लवा करिकलभकरमृ-
 दिततमालकिसलयामोदिनी मधुमदोपरक्तकेरलीकपोलकोमलच्छ- 5
 विना संचरद्वनदेवताचरणालक्तकरसरञ्जितेनेव पल्लवप्रचयेन संछा-
 दिता शुक्कुलदलितदाडिमीफलद्रवार्द्राकृततलैरतिचपलकपिकम्पि-
 तकक्रोलच्युतपल्लवफलशबलैरनवरतनिपतितकुसुमरेणुपांसुलैः पथिक-
 जनरचितलवङ्गपल्लवस्तैरैरतिकठोरनालिकेरकेतकीकरीरकेसरपरिगत -
 प्रान्तैस्ताम्बूलीलतावनद्वपूगाखण्डमण्डितैर्वनलक्ष्मीवासभवनैरिव वि- 10
 राजिता लतामण्डपैरुन्मदमातङ्गकपोलस्थलगलितमदसलिलसिक्ते-
 नेव निरन्तरमेलालतावनेन मदगान्धिनान्धकारिता नखमुखलम्बे-
 भकुम्भमुक्ताफललुब्धैः शबरसेनापतिभिरभिहन्यमानकेसरिशता प्रे-
 ताधिपनगरीव सदासंनिहितमृत्युभीषणा महिषाधिष्ठिता च समरो-
 द्यतपताकिनीव बाणासनारोपितशिलीमुखा विमुक्तसिंहनादा च का- 15
 त्यायनीव प्रचलितखङ्गभीषणा रक्तचन्दनालंकृता च कर्णासुतकथेव
 संनिहितविपुलाचला शशोपगता च कल्पान्तप्रदोषसंध्येव प्रनृत्तनी-
 लकण्ठा पल्लवारुणा चामृतमथनवेलेव श्रीद्रुमोपशोभिता वारुणीपरि-
 गता च प्रावृडिव घनश्यामलानेकशतहृदालंकृता च चन्द्रमूर्तिरिव
 सततमृक्षसार्थानुगता हरिणाध्यासिता च राज्यस्थितिरीव चमरमृ- 20
 गवालव्यजनोपशोभिता समदगजघटापरिपालिता च गिरितनयेव
 स्थाणुसंगता मृगपतिसेविता च जानकीव प्रसूतकुशलवा निशाचर-
 परिगृहीता च कामिनीव चन्दनमृगमदपरिमलबाहिनी रुचिरागुरु-

- तिलकभूषिता च सोत्कण्ठेव विविधपल्लवानिलवीजिता समदना च
 बालग्रीवेव व्याघ्रनखपङ्क्तिमण्डिता गण्डकाभरणा च पानभूमिरिव
 प्रकटितमधुकोशकशता प्रकीर्णविविधकुसुमा च कचिप्रलयवेलेव
 महावराहदंष्ट्रासमुत्खातधराणिमण्डला कचिदशमुखनगरीव चटुल-
 5 वानरवृन्दभज्यमानतुङ्गशालाकुला कचिदचिरनिवृत्तविवाहभूमिरिव
 हरितकुशसमित्कुसुमशमीपलाशशोभिता कचिदुद्धृतमृगपतिनादभी-
 तेव कण्टकिता कचिन्मत्तेव कोकिलकुलप्रलापिनी कचिदुन्मत्तेव
 वायुवेगकृततालशब्दा कचिद्विधवेवोन्मुक्ततालपत्ता कचित्समरभू-
 मिरिव शरशतनिचिता कचिदमरपतितनुरिव नेत्रसहस्रसंकुला क-
 10 चिन्नारायणमूर्तिरिव तमालनीला कचित्पार्थरथपताकेव वानराक्रा-
 न्ता कचिदवनिपतिद्वारभूमिरिव वेत्रलताशतदुष्प्रवेशा कचिद्विराट-
 नगरीव कीचकशतावृता कचिदम्बरश्रीरिव व्याधानुगम्यमानतरल-
 तारकमृगा कचिद्रुहीतव्रतेव दर्भचरजटावत्कलधारिण्यपरिमितब-
 हुलपत्तसंचयापि सप्तपर्णभूषिता क्रूरसत्त्वापि मुनिजनसेविता पुष्प-
 15 वत्यपि पवित्रा विन्ध्याटवी नाम ।

तस्यां च दण्डकारण्यान्तःपाति सकलभुवनतलख्यातमुत्पत्तिक्षेत्र-
 मिव भगवतो धर्मस्य सुरपतिप्रार्थनापीतसकलसागरसलिलस्य मेरु-
 मत्सराद्गगनतलप्रसारितविकटशिरःसहस्रेण दिवसकररथगमनपथमप-
 नेतुमभ्युद्यतेनावगणितसकलसुरसमूहवचसा विन्ध्यगिरिणाप्यनुलङ्घि-
 20 ताज्ञस्य जठरानलजीर्णवातापिदानवस्य सुरासुरमुकुटमकरपत्तकोटी-
 चुम्बितचरणरजसो दक्षिणाशामुखविशेषकस्य सुरलोकादेकहुंकार-
 निपातितनहुषप्रकटप्रभावस्य भगवतो महामुनेरगस्त्यस्य भार्यया लो-
 पामुद्रया स्वयमुपरचितालवालकैः करपुटसलिलसेकसंवर्धितैः सुत-

निर्विशेषैरुपशोभितं पादपैस्तत्पुत्रेण च गृहीतव्रतेनाषादिना पवित्रभ-
स्मविरचितत्रिपुण्ड्रकाभरणेन कुशचीवरवाससा मुञ्जमेखलाकलित-
मध्येन गृहीतहरितपर्णपुटेन प्रत्युटजमटता भिक्षां दृढदस्युनाम्ना पवि-
त्रीकृतमतिप्रभूतेध्माहरणाच्च यस्येध्मवाह इति पिता द्वितीयं नाम च-
कार दिशि दिशि शुक्रहरितैश्च कदलीवनैः श्यामलीकृतपरिसरं स- 5
रिता च कलशयोनिपरिपीतसागरमार्गानुगतयेव वद्धवेणिकया गोदा-
वर्या परिगतमाश्रमपदमासीत् ।

यत्र च दशरथवचनमनुपालयन्नुत्सृष्टराज्यो दशवदनलक्ष्मीवि-
श्रमविरामो रामो महामुनिमगत्स्वमनुचरन्सह सीतया लक्ष्मणोपर-
चितरुचिरपर्णशालः पञ्चवट्यां कंचिकाळं सुखमुवास । चिरशून्ये- 10
द्यापि यत्र शाखानिलीननिभृतपाण्डुकपोतपङ्क्तयो लग्नतापसामिहोत्त-
धूमराजय इव लक्ष्यन्ते तरवः । बलिकर्मकुसुमान्युद्धरन्त्याः सी-
तायाः करतलादिव संक्रान्तो यत्र रागः स्फुरति लताकिसल्येषु ।
यत्र च पीतोद्गीर्णं जलनिधिजलमिव मुनिना निखिलमाश्रमोपान्त-
वर्तिषु विभक्तं महाह्रदेषु । यत्र दशरथसुतनिशितशरनिकरनिपात- 15
निहतरजनिचरवलवहुलरुधिरसिक्तमूलमद्यापि तद्रागाविद्वनिर्गतप-
लाशमिवाभाति नवकिसलयमरण्यम् । अधुनापि यत्र जलधरस-
मये गम्भीरमभिनवजलधरनिवहनिनादमाकर्ण्य भगवतो रामस्य त्रि-
भुवनविवरव्यापिनश्चापघोषस्य स्मरन्तो न गृह्णन्ति शष्पकवलमज-
स्रमश्रुजललुलितदीनदृष्टयो वीक्ष्य शून्या दश दिशो जराजर्जरित- 20
विषाणकोटयो जानकीसंवर्धिता जीर्णमृगाः । यस्मिन्ननवरतमृगया-
निहतशेषवनहरिणप्रोत्साहित इव कृतसीताविप्रलम्भः कनकमृगो रा-
घवमतिदूरं जहार । यत्र च मैथिलीवियोगदुःखदुःखितौ दशवद-

नविनाशपिष्टुनौ चन्द्रसूर्याविव कवन्धग्रस्तौ समं रामलक्ष्मणौ त्रि-
भुवनभयं महच्चक्रतुः । अत्यायतश्च यस्मिन्दशरथसुतशरनिपाति-
तो योजनबाहोर्बाहुरगस्यप्रसादनागतनहुषाजमरकायशङ्कामकरोदपिज-
नस्य । जनकतनया च भर्त्रा विरहविनोदनार्थमुदजाभ्यन्तरलिखिता
5 यत्र रामनिवासदर्शनोत्सुका पुनरिव धरणितलादुल्लसन्ती वनचरैर-
द्याप्यालोक्यते ।

तस्य चैवंविधस्य संप्रत्यपि प्रकटोपलक्ष्यमाणपूर्ववृत्तान्तस्याग-
स्त्याश्रमस्य नातिदूरे जलनिधिपानप्रकुपितवरुणोत्साहितेनागस्यम-
त्सरात्तदाश्रमसमीपवर्त्यपर इव वेधसा महाजलनिधिरुपादितः
10 प्रलयकालविचटिताष्टदिग्भागसंधिवन्धं गगनतलमिव भुवि नि-
पतितमादिवराहसमुद्धृतधरामण्डलस्थानमिव सलिलपूरितमनवर-
तमज्जदुन्मदशबरकामिनीकुचकलशलुलितजलमुत्फुल्लकुमुदकुवलयकङ्कार-
मुन्निद्रारविन्दमधुविन्दुनिस्यन्दबद्धचन्द्रकमलिकुलपटलान्धकारितसौग-
न्धिकमारसितसमदसारसमम्बुरुहमधुपानमत्तकलहंसकामिनीकृतकोला-
15 हलमनेकजलचरपतंगशतसंचलनचञ्चलितवाचालवीचिमालमनिलोह्ला-
सितकल्लोलशिखरसीकरारब्धदुर्दिनमशङ्कितावतीर्णाभिरम्भःक्रीडारागि-
णीभिः स्नानसमये वनदेवताभिः केशपाशकुसुमैः सुरभीकृ-
तमेकदेशावतीर्णमुनिजनापूर्यमाणकमण्डलुकलजलध्वनिमनोहरमुन्मिषदु-
त्पलवनमध्यचारिभिः सवर्णतया रसितानुमेयैः कादम्बक-
20 दम्बकैरासेवितमभिषेकावतीर्णपुलिन्दराजसुन्दरीकुचचन्दनधूलिधवलित-
तरंगमुपान्तजातकेतकीरजःपटलबद्धकूलपुलिनमासन्नाश्रमागततापसक्षा-
लितार्द्रवल्कलकषायपाटलतटजलमुपतटवितपिपल्वलानिलवीजितमविरल-
तमालवीथिकान्धकारिताभिर्वाल्लिनिर्वासितेन संचरता प्रतिदिन-

मृध्यमूकवासिना सुग्रीवेणावलुप्तफलपरिलघुलताभिरुदवासितापसा-
नां देवतार्चनोपयुक्तकुसुमाभिरुत्पतज्जलचरपतंगपक्षपुटविगलितजल-
विन्दुसेकसुकुमारकिसलयामिर्लतामण्डपतलस्थितशिखाण्डिमण्डलरुध-
ताण्डवाभिरनेककुसुमपरिमलवाहिनीभिर्वनदेवताभिः श्वासवासिताभि-
रिव वनराजिभिरुपरुद्धतीरमपरसागराशङ्किभिः सलिलमादातुमवती- 5
र्णैर्जलधरैरिव बहलपङ्कमलिनैर्वनकरिभिरनवरतमापीयमानसलिलम-
गाधमनन्तमप्रतिममपां निधानं पम्पाभिधानं पद्मसरः । यत्र च विक-
चकुवलयप्रभाश्यामायमानपक्षपुटान्यद्यापि मूर्तिमद्रामशापग्रस्तानीव
मध्यचारिणालोक्यन्ते चक्रनाम्ना मिथुनानि ।

तस्यैवंविधस्य पद्मसरसः पश्चिमे तीरे राघवशरप्रहारजर्जरित- 10
जीर्णतालतरुखण्डस्य च समीपे दिग्गजकरदण्डानुकारिणा जरदज-
गरेण सततमावेष्टितमूलतया बद्धमहालवाल इव तुङ्गस्कन्धावलम्बि-
भिरनिलवेष्टितैरहिनिर्मोकैर्धृतोत्तरीय इव दिक्चक्रवालपरिमाणमिव
गृह्यता भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शाखासंचयेन प्रलयकालताण्डवप्र-
सारितभुजसहस्रमुडुपतिशकलशेखरमिव विडम्बयितुमुद्यतः पुरा- 15
णतया पतनभयादिव गगनस्कन्धलग्नो निखिलशरीरव्यापिभिरति-
दूरोन्नताभिर्जीर्णतया शिराभिरिव परिगतो ब्रततिभिर्जरातिलकवि-
न्दुभिरिव कण्टकैराचिततनुरितस्ततः परिपीतसागरसलिलैर्लग्नगतैः
पत्तरथैरिव शाखान्तरेषु निलीयमानैः क्षणमम्बुभारालसैराद्र्कृतप-
ल्लवैर्जलधरपटलैरप्यदृष्टशिखरदेशस्तुङ्गतया नन्दनवनश्रियमिक्काव- 20
लोकयितुमभ्युद्यतः समीपवर्तिनामुपरि संचरतां गगगतलग्नमनखे-
दायासितानां रविरथतुरङ्गमाणां सूक्ष्मपरिस्फुतैः फेनपटलैः संदेहित-
तूलराशिभिर्धवलीकृतशिखरशाखो वनगजकपोलकण्डूयनलग्नमद-

निलीनमत्तमधुकरमालेन लोहशृङ्खलाबन्धनिश्चलेनेव कल्पस्थायिना
मूलेन समुपेतः कोटराभ्यन्तरनिविष्टैः स्फुरद्भिः सजीव इव मधु-
करपटलैर्दुर्योधन इवोपलक्षितशकुनिपक्षपातो नलिननाभ इव वन-
मालोपगूढो नवजलधरव्यूह इव नभसि दर्शितोन्नतिरखिलभुवनत-
5 लावलोकनप्रासाद इव वनदेवतानामधिपतिरिव दण्डकारण्यस्य ना-
यक इव सर्ववनस्पतीनां सखेव विन्ध्यस्य शाखाबाहुभिरुपगूह्येव
विन्ध्याटवीमवस्थितो महाजीर्णः शाल्मलीवृक्षः ।

तत्र च शाखाग्रेषु कोटरोदरेषु पल्वान्तरेषु स्कन्धसंधिषु जीर्ण-
वल्कलविवरेषु महावकाशतया विश्रब्धविरचितकुलायसहस्राणि दु-
10 रारोहतया विगलितविनाशभयानि नानादेशसमागतानि शुकशकुनि-
कुलानि प्रतिवसन्ति स्म । यैः परिणामविरलदलसंहतिरपि स वन-
स्पतिरविरलदलनिचयश्यामल इवोपलक्ष्यते दिवानिशं निलीनैः । ते
च तस्मिन्वनस्पतावतिवाह्यातिवाह्य रजनीमात्मनीडेषु प्रतिदिनमुत्था-
योत्थायाहारान्वेषणाय नभसि विरचितपङ्क्तयो मदकलहलधरहलसु-
15 खोल्लेपविकीर्णबहुस्रोतसमम्बरतले कलिन्दकन्यामिव दर्शयन्तः सु-
रगजोन्मूलितविगलदाकाशगङ्गाकमलिनीशङ्कामुपजनयन्तो दिवस-
कररथतुरगप्रभानुलिप्तमिव गगनतलमुपपादयन्तः संचारिणीमिव म-
रुक्तस्थलीं विडम्बयन्तः शैवलपल्लवावलिमिवाम्बरसरसि प्रसारय-
न्तो गगनविततैः पक्षपुटैः कदलीदलैरिव दिनकरखरकरनिकरप-
20 रिखेदिताशामुखानि वीजयन्तो वियति विसारिणीं शष्पवीथीमिवा-
रचयन्तः सेन्द्रायुधमिवान्तरिक्षमादधाना विचरन्ति स्म शुकशकु-
नयः । कृताहाराश्च पुनः प्रतिनिवृत्त्यात्मकुलायावस्थितेभ्यः शावके-
भ्यो विविधान्फलरसान्कलममञ्जरीविकारांश्च प्रहृतहरिणरुधिरानुर-

क्तशार्दूलनखकोटिपाटलेन चञ्चुपुटेन दत्त्वा दत्त्वाधरीकृतसर्वस्नेहे-
नासाधारणेन गुरुणापत्यप्रेम्णा तस्मिन्नेव क्रोडान्तर्निहिततनयाः क्षपाः
क्षपयन्ति स्म ।

एकस्मिंश्च जीर्णकोटरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयसि
वर्तमानस्य कथमपि पितुरहमेवैको विधिवशात्सूनुर्भवम् । अति- 5
प्रबलया चाभिभूता ममैव जायमानस्य प्रसववेदनया जननी मे लोका-
न्तरमगमत् । अभिमतजायाविनाशशोकदुःखितोपि खलु तातः सुत-
स्नेहादन्तर्निगृह्य पटुप्रसरमपि शोकमेकाकी मत्संवर्धनपर एवाभवत् ।
अतिपरिणतवयाश्च कुशचीरानुकारिणीमल्पावशिष्टजीर्णपिच्छजाल-
जर्जरामवस्त्रांसां सदेशशिथिलामपगतोत्पतनसंस्कारां पक्षसंततिमुद्ग- 10
हञ्चुपारूढकम्पतया च संतापकारिणीमङ्गलभां जरामिव विधुन्वन्न-
कठोरशेफालिकाकुसुमनालपिञ्जरेण कलममञ्जरीदलनमसृणितक्षी-
णोपान्तलेखेन स्फुटिताग्रकोटिना चञ्चुपुटेन परनीडनिपतितभ्यः
शालिवल्लीभ्यस्तण्डुलकणानादायादाय तरुमूलनिपतितानि शुक्र-
कुलावदलितानि फलशकलानि समाहृत्य परिभ्रमितुमशक्तो मह्यम- 15
दात् । प्रतिदिवसमात्मना च मधुपमुक्तशेषमकरोदशनम् ।

एकदा तु प्रभातसंध्यारागलोहिते गगनतलकमलिनीमधुरक्तपक्ष-
संपुटे वृद्धहंस इव मन्दाकिनीपुलिनादपरजलनिधितटमवतरति च-
न्द्रमसि परिणतरङ्गुरोमपाण्डुनि व्रजति विशालतामाशाचक्रवाले
गजरुधिररक्तहरिसटालोमलोहिनीभिरातप्तलाक्षिकतन्तुपाटलाभिराया- 20
मिनीभिराशिशिरकिरणदीधितिभिः पद्मरागरत्नशलाकासंमार्जनीभिरि-
व समुत्सार्यमाणे गगनकुट्टिमकुसुमप्रकरे तारागणे संध्यामुपासि-
तुमुत्तराशावलम्बिनि मानससरस्तीरमिवावतरति सप्तार्धिमण्डले त-

- दगतविघटितशुक्तिसंपुटविप्रकीर्णमरुणकरप्रेरणाधोगलितमुडुगणामिव
 मुक्ताफलनिकरमुद्रहति धवलितपुलिनतटमुदन्वति पूर्वतरे तुषारवि-
 न्दुवर्षिणि विबुद्धशिखिकुले विजृम्भमाणकेसरिणि करिणीकदम्ब-
 कप्रबोध्यमानसमदकरिणि क्षपाजलजडकेसरं कुसुमनिकरमुदयगि-
 5 रिशिखरस्थितं सवितारमिवोद्दिश्य पल्लवाञ्जलिभिः समुत्सृजति का-
 नने रासभरोमधूसरासु वनदेवताप्रासादानां तरुणां शिखरेषु पारा-
 वतमालायमानासु धर्मपताकास्विव समुन्मिषन्तीषु तपोवनाग्निहोत्र-
 धूमलेखास्ववश्यायसीकरिणि लुलितकमलवने रतिखिन्नशबरसीम-
 न्तिनीस्वेदजलकणिकापहारिणि वनमहिषरोमन्थफेनबिन्दुवाहिनि च-
 10 लितपल्लवलतालास्योपदेशव्यसनिनि विघटमानकमलखण्डमधुसीक-
 रासारवर्षिणि कुसुमामोदतर्पितालिजाले निशावसानजातजडिभि म-
 न्दमन्दसंचारिणि प्रवाति प्राभातिके मातरिश्वनि कमलवनप्रबोध-
 मङ्गलपाठकानामिभगण्डडिण्डिमानां मधुलिहां कुमुदोदरेषु घनघट-
 मानदलपुटनिबद्धपक्षसंहतीनामुच्चरत्सु हुंकारेषु प्रभातशिशिरमारु-
 15 ताहतमुत्तमजतुरसाश्लिष्टपक्षममालमिव सशेषनिद्राजिह्वतारं चक्षु-
 न्मीलयत्सु शनैः शनैरुपरशय्याधूसरक्रोडरोमराजिषु वनमृगेष्वि-
 तस्ततः संचरत्सु वनचरेषु विजृम्भमाणे ओत्रहारिणि पम्पासरःक-
 लहंसकोलाहले समुल्लसति नर्तितशिखण्डिमण्डले मनोहरे वनगज-
 कर्णतालशब्दे क्रमेण च गगनतलमार्गमवतरतो दिवसकरवारण-
 20 स्यावचूलचामरकलाप इवोपलक्ष्यमाणे मञ्जिष्ठारागलोहिते किरणजाले
 शनैः शनैरुदिते भगवति सवितरि पम्पासरःपर्यन्ततरुशिखरसंचा-
 रिण्यध्यासितगिरिशिखरे दिवसकरजन्मनि हृततारे पुनरिव कपीश्वरे
 वनमभिपतति बालातपे स्पष्टे जाते प्रत्यूषसि नचिरादिव दिव-

साष्टमभागभाजि स्पष्टभासि भास्वति भूते प्रयातेषु यथाभिमतानि
दिगन्तराणि शुककुलेषु कुलायनिलीननिभृतशावकसनथेपि निःश-
ब्दतया शून्य इव तस्मिन्वनस्पतौ स्वनीडावस्थित एव ताते मयि च
शैशवाद्संजातबलसमुद्भिद्यमानपक्षपुटे तातस्य समीपवर्तिनि कोटर-
गते सहसैव तस्मिन्महावने संत्रासितसकलवनचरः सरभसमुत्पतत्प- 5
तत्रिपक्षपुटशब्दसंततो भीतकरिपोतचीत्कारपीवरः प्रचलितलताकुलि-
तमत्तालिकुलकणितमांसलः परिभ्रमदुद्धोणवनवराहरवधरो गिरि-
गुहासुप्तप्रबुद्धसिंहनादोपबृंहितः कम्पयन्निव तरुन्भगीरथावतार्यमाण-
गङ्गाप्रवाहकलकलबहलो भीतवनदेवताकर्णितो मृगयाकोलाहलध्वनि-
रुदचरत् । आकर्ष्य च तमहमश्रुतपूर्वमुपजातवेपथुरभंकतया जर्ज- 10
रितकर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या ज-
राशिथिलपक्षपुटान्तरमविशम् ।

अनन्तरं च सरभसमितो गजयूथपतिलुलितकमलिनीपरिमल
इतः क्रोडकुलदश्यमानभद्रमुस्तारसामोद इतः करिकलभभज्यमा-
नसल्लकीकषायगन्ध इतो निपतितशुष्कपत्तमर्भरध्वनिरितो वनसहि- 15
षविषाणकोटिकुलिशभिद्यमानवल्मीकधूलिरितो मृगकदम्बकमितो
वनगजकुलमितो वनवराहयूथमितो वनमहिषवृन्दमितः शिखण्डि-
मण्डलविरुतमितः कपिञ्जलकुलकलकूजितमितः कुररकुलकणि-
तमितो मृगपतिनखभिद्यमानकुम्भकुञ्जररसितमियमार्द्रपङ्कमलिना व-
राहपद्मतिरियमभिनवशष्पकवलरसद्यमला हरिणरोमन्धफेनसंहति- 20
रियमुन्मदगन्धगजगण्डकण्डूयनपरिमलालीनमुखरमधुकरविरुतिरेषा
निपतितरुधिरबिन्दुसिक्तशुष्कपत्तपाटला रुरुपदव्येतहिरदचरणमृदि-
तविटपपल्लवपटलमेतत्खङ्गिकुलक्रीडितमेष नखकोटिविलिखितविकट-

पक्षलेखो रुधिरपाटलः करिमौक्तिकदलदन्तुरो मृगपतिमार्ग एषा प्र-
 ल्यग्रप्रसूतवनमृगीगर्भरुधिरलोहिनी भूमिरियमटवीवेणिकानुकारिणी
 पक्षचरस्य यूथपतेर्मदजलमलिना संचारवीथी चमरीपङ्क्तिरियमनुग-
 म्यतामुच्छुष्कमृगकरीषपांसुला त्वरिततरमध्यास्यतामियं वनस्थली
 ५ तरुशिखरमारुह्यतामालोक्यतां दिगियमाकर्ष्यतामयं शब्दो गृह्यतां
 धनुरवहितैः स्थायतां विमुच्यन्तां श्वान इत्यन्योन्यमभिवदतो मृग-
 यासक्तस्य महतो जनसमूहस्य तरुगहनान्तरितविग्रहस्य क्षोभितका-
 ननं कोलाहलमशृणवम् ।

अथ नातिचिरादिवानुलेपनार्द्रमृदङ्गध्वनिधीरेण गिरिविवरविजृ-
 १० ष्मिन्प्रतिनादगम्भीरेण शबरशरताडितानां केसरिणां निनादेन संत्र-
 स्तयूथमुक्तानामेकाकिनां च संचरतामनवरतकरास्फोटमिश्रेण जल-
 धरसितानुकारिणा गजयूथपतीनां कण्ठगर्जितेन सरभससारमेय-
 विलुप्यमानावयवानामालोक्यातरलतरलतारकाणामेणकानां च करुण-
 कूजितेन निहतयूथपतीनां वियोगिनीनामनुगतकलभानां च स्थित्वा
 १५ स्थित्वा समाकर्ष्य कलकलमुत्कर्णपल्लवानामितस्ततः परिभ्रमन्तीनां
 प्रत्यग्रप्रतिविनाशशोकदीर्घेण करिणीनां चीत्कृतेन कतिपयदिवस-
 प्रसूतानां च खड्गिधेनुकानां त्रासपरिभ्रष्टपोतान्वेषिणीनामुन्मुक्तकण्ठ-
 मतिकरुणमारसन्तीनामाक्रन्दितेन तरुशिखरसमुत्पतितानामाकुला-
 कुलचारिणां च पक्षरथानां कोलाहलेन रूपानुसारप्रधावितानां च
 २० मृगयूनां युगपदतिरभसपादपाताभिहताया भुवः कम्पमिव जनयता
 चरणशब्देन कर्णान्ताकुष्ठज्यानां च मदकलकुररकामिनीकण्ठकूजित-
 कलेन शरनिकरवर्षिणां धनुषां निनादेन पवनवाहितकणितधा-
 राणामसीनां च कठिनमहिषस्कन्धपीठपातिनां रणितेन शुनां च सरभ-

सविमुक्तधर्धरध्वनीनां वनान्तरव्यापिना ध्वानेन सर्वतः प्रचलितमि-
व तदरण्यमभवत् । अचिराच्च प्रशान्ते तस्मिन्मृगयाकलकले निर्वृ-
ष्टमूकजलधरवृन्दातुकारिणि मथनावसानोपशान्तवारिणि सागर इव
स्तिमिततामुपागते कानने मन्दीभूतभयोहमुपजातकुतूहलः पितुरुत्स-
ङ्गादीषदिव निष्क्रम्य कोटरस्थ एव शिरोधरां प्रसार्य संश्रासतरल-
तारकः शैशवात्किमिदमिति समुपजातदिदृक्षस्तामेव दिशं चक्षुः
प्राहिणवम् ।

अभिमुखमापतच्च तस्माद्वनान्तरादर्जुनभुजदण्डसहस्रविप्रकीर्णमिव
नर्मदाप्रवाहमनिलवशाच्चलितमिव तमालकाननमेकीभूतमिव कालरा-
त्रीणां यामसंघातमञ्जनशिलास्तम्भसंभारमिव क्षितिकम्पविघूर्णितम-
न्धकारपुञ्जमिव रविकिरणाकुलितमन्तकपरिवारमिव परिभ्रमन्तम-
वदारितरसातलोद्भूतमिव दानवलोकमशुभकर्मसमूहमिवैकत्र समाग-
तमशेषदण्डकारण्यवासिमुनिजनशापसार्थमिव संचरन्तमनवरतशर-
निकरवर्षिरामनिहतखरदूषणबलनिवहमिव तदपध्यानात्पिशाचतामुप-
गतं कलिकालबन्धुवर्गमिवैकत्र संगतमवगाहप्रस्थितमिव वनमहिषयू-
थमचलशिखरस्थितकेसरिकराकृष्टिपतनविशीर्णमिव कालमेघपटलम-
खिलरूपविनाशाय धूमकेतुजालमिव समुद्रतमन्वकारितकाननमनेक-
सहस्रसंख्यमतिभयजननमुत्पातवेतालव्रातमिव शबरसैन्यमद्राक्षम् ।

मध्ये च तस्यातिमहतः शबरसैन्यस्य प्रथमे वयसि वर्तमानम-
तिकर्कशत्वादायसमिव निर्मितमेकलव्यमिव जन्मान्तरागतमुद्भि-
द्यमानश्मश्रुराजितया प्रथममदलेखामण्ड्यमानगण्डभित्तिमिव गज-
यूथपतिकुमारकमसितकुवलयश्यामेन देहप्रभाप्रवाहेण कालिन्दीज-

लेनेव पूरितारण्यमाकुटिलाग्रेण स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केस-
 रिणमिव गजमदमलिनीकृतेन केसरकलापेनोपेतमायतललाटमतिनु-
 धोरघोणमेककर्णाभरणतामुपनीतस्य भुजंगफणमणोरापाटलैरंशुभिरा-
 लोहितीकृतेन पर्णशयनाभ्यासाल्लभपल्लवरागेणैव वामपार्श्वेन विरा-
 5 जमानमचिरप्रहतगजकपोलगृहीतेन सप्तच्छदपरिमलवाहिना कृष्णागु-
 रूपङ्केणेव सुरभिणा मदेन कृताङ्गरागमुपरि तत्परिमलान्वेन भ्रम-
 ता मायूरातपत्रानुकारिणा मधुकरकुलेन तमालपल्लवेनैव निवारि-
 तातपमालोलकर्णपल्लवव्याजेन भुजबलनिर्जितया भयप्रयुक्तसेवया वि-
 न्ध्याटव्येव करतलेनापमृज्यमानगण्डस्थलस्वेदलेखमापाटलया हरि-
 10 णकुलक्षयरात्रिसंध्यायमानया शोणितार्द्रयेव दृष्ट्या रञ्जयन्तमाशावि-
 भागानाजानुलम्बेन कुञ्जरकरप्रमाणमिव गृहीत्वा निर्मितेन चण्डिका-
 रुधिरबलिप्रदानार्थमसकृन्निशितशस्त्रोल्लेखविषमितशिखरेण भुजयु-
 गलेनोपशोभितमन्तरान्तरालप्राश्यानहरिणरुधिरविन्दुना स्वेदजलक-
 णिकाचितेन गुञ्जाफलविमिश्रैः करिकुम्भमुक्ताफलैरिव रचिताभ-
 15 रणेन विन्ध्यशिलातलविशालेन वक्षःस्थलेनोद्भासमानमविरतभ्रमा-
 भ्यासादुल्लिखितोदरमिभमदमलिनमालानस्तम्भयुगलमुपहसन्तमिवोर-
 दण्डद्वयेन लाक्षालोहितकौशेयपरिधानमकारणेपि क्रूरतया बद्ध-
 त्रिपताकोप्रभ्रुकुटिकराले ललाटफलके प्रबलभक्त्याराधितया मत्परि-
 प्रहोयमिति कालायन्या त्रिशूलेनेवाङ्कितमुपजातपरिचयैरनुगच्छद्भिः
 20 भ्रमवशाद्दूरविनिर्गताभिः स्वभावपाटलतया शुष्काभिरपि हरिणशो-
 णितमिव क्षरन्तीभिर्जिह्वाभिरावेद्यमानखेदैर्विवृतमुखतया स्पष्टदृष्ट-
 दन्तांशून्दंष्ट्रान्तराललग्नकेसरिसटानिव सृक्भागानुद्बहद्भिः स्थूलवरा-
 टकमालिकापरिगतकण्ठैर्महावराहदंष्ट्राप्रहारजर्जरैरल्पकायैरपि महा-

शक्तित्वादनपजातकेसरैरिव केसरिकिशोरकैर्मृगवधूवैधव्यदीक्षादान-
 दक्षैरनेकवर्णैः श्वभिरतिप्रमाणाभिश्च केसरिणामभयप्रदानयाचनार्थमा-
 गताभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुम्भिनीभिरनुगम्यमानं कैश्चिद्दृ-
 ष्णीतचमरबालगजदन्तभारैः कैश्चिदच्छिद्रपर्णवद्भ्रमधुपुटैः कैश्चिन्मृगप-
 तिमिरिव गजकुम्भमुक्ताफलनिकरसनाथपाणिभिः कैश्चिद्यातुधानैरिव 5
 व गृहीतपिशितभारैः कैश्चित्प्रमथैरिव केसरिकृत्तिधारिभिः कैश्चि-
 त्क्षपणकैरिव मयूरपिच्छवाहिभिः कैश्चिच्छिशुभिरिव काकपक्षधरैः
 कैश्चित्कृष्णचरितमिव दर्शयद्भिः समुत्खातविधृतगजदन्तैः कैश्चि-
 ज्जलदागमदिवसैरिव जलधरच्छायामलिनाम्बरैरनेकवृत्तान्तैः श-
 वरवृन्दैः परिवृतमरण्यमिव सखङ्गधेनुकमभिनवजलधरमिव मयू- 10
 रपिच्छचित्रचापधारिणं बकराक्षसमिव गृहीतैकचक्रमरुणानुजमिवो-
 द्भूतानेकमहानागदशनं भीष्ममिव शिखण्डिशत्रुं निदाघदिवसमिव
 सतताविर्भूतमृगतृष्णं विद्याधरमिव मानसवेगं पराशरमिव यो-
 जनगन्धानुसारिणं घटोत्कचमिव भीमरूपधारिणमचलराजकन्य-
 काकेशपाशमिव नीलकण्ठचन्द्रकाभरणं हिरण्याक्षदानवमिव म- 15
 हावराहदंष्ट्राविभिन्नवक्षःस्थलमतिरागिणमिव कृतबहुबन्दीपरिग्रहं पि-
 शिताशनमिव रक्तलुब्धकं गीतकलाविन्यासमिव निषादानुगतम-
 म्बिकात्रिशूलमिव महिषरुधिरार्द्रकायमभिनवयौवनमपि क्षपितबहु-
 वयसं कृतसारमेयसंग्रहमपि फलमूलाशनं कृष्णमप्यसुदर्शनं स्व-
 च्छन्दप्रचारमपि दुर्गैकशरणं क्षितिभृत्पादानुवर्तिनमपि राजसेवा- 2
 नभिन्नमपत्यमिव विन्ध्यस्यांशावतारमिव कृतान्तस्य सहोदरमिव
 पापस्य सारमिव कलिकालस्य भीषणमपि महासत्त्वतया गम्भीर-
 मिवोपलक्ष्यमाणमनभिभवनीयाकृतिं सातङ्गकनामानं शबरसेनाप-

तिमपश्यम् । अभिधानं तु पश्चात्तस्याहमश्रौषम् ।

आसीच्च मे मनसि । अहो मोहप्रायमेतेषां जीवितं साधुजनविग-
 र्हितं च चरितम् । तथा हि । पुरुषपिशितोपहारे धर्मबुद्धिः ।
 आहारः साधुजननिन्दितो मधुमांसादिः । श्रमो मृगया । शास्त्रं
 5 शिवारुतम् । समुपदेष्टारः सदसतां कौशिकाः । प्रज्ञा शङ्कुनिज्ञानम् ।
 परिचिताः श्वानः । राज्यं शून्यास्वटवीषु । आपानकमुत्सवः । मि-
 त्ताणि क्रूरकर्मसाधनानि धनूंषि । सहाया विषदिग्धमुखा भुजंगा
 इव सायकाः । गीतमुत्सादकारि मुग्धमृगाणाम् । कलत्राणि बन्दी-
 गृहीताः परयोषितः । क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवासः । पशुरु-
 10 धिरेण देवतार्चनम् । मांसेन बलिकर्म । चौर्येण जीवनम् । भूषणानि
 भुजंगमणयः । वनगजमदैरङ्गरागः । यस्मिन्नेव कानने निवसन्ति
 तदेवोत्खातमूलमशेषतः कुर्वते । इति चिन्तयत्येव मयि स शबर-
 सेनापतिरटवीभ्रमणसमुद्भवं श्रममपनिनीषुरागत्य तस्यैव शास्त्रमली-
 तरोरधश्लायायामवतारितकोदण्डस्त्वरितपरिजनोपनीतपल्लवासने स-
 15 मुपाविशत् । अन्यतमस्तु शबरयुवा ससंभ्रममवतीर्य तस्मात्करयु-
 गलपरिक्षोभिताम्भसः सरसो वैदूर्यद्रवानुकारि प्रलयदिवसकरकिर-
 णोपतापादम्बरैकदेशमिव विलीनमिन्दुमण्डलादिव प्रस्यन्दितं द्रुत-
 मिव मुक्ताफलनिकरमल्यच्छतया स्पर्शानुमेयं हिमजडमरविन्दको-
 शरजः कषायमम्भः कमलिनीपत्तपुटेन प्रत्यग्रोद्धृताश्च धौतपङ्कनि-
 20 र्मलमृणालिकाः समुपाहरत् । आपीतसलिलश्च सेनापतिस्ता मृणालि-
 काः शशिकला इव सैहिकेयः क्रमेणादशत् । अपगतश्रमश्चोत्थाय
 परिपीताम्भसा सकलेन तेन शबरसैन्येनानुगम्यमानः शनैःशनैरभि-
 मतं दिगन्तरमयासीत् ।

एकतमस्तु जरच्छवरस्तस्मात्पुलिन्दवृन्दादनासादितहरिणपिशितः
 पिशिताशन इवातिविकृतदर्शनः पिशितार्थी तस्मिन्नेव तरुतले मुहूर्त-
 मिव व्यलम्बत । अन्तरिते च शवरसेनापतौ स जीर्णशवरः पिव-
 न्निवास्माकमायूंषि रुधिरबिन्दुपाटलया कपिलधूलतापरिवेषभीषण-
 या दृष्ट्या गणयन्निव शुक्कुलकुलायस्थानानि श्येन इव विहगा- 5
 मिषास्वादलालसः सुचिरमारुरुक्षुस्तं वनस्पतिमा मूलादपश्यत्
 उत्क्रान्तमिव तस्मिन्क्षणे तदालोकनभीतानां शुक्कुलानामसुभिः ।
 किमिव हि दुष्करमकरुणानाम् । यतः स तमनेकतालतुङ्गमभ्रंकषशा-
 खाशिखरमपि सोपानैरिवायत्नेनैव पादपमारुह्य ताननुपजातोत्पत-
 नशक्तीन्कांश्चिदल्पदिवसजातान्गर्भच्छविपाटलाच्छाल्मलीकुसुमशङ्कामु- 10
 पजनयतः कांश्चिदुद्ग्रियमानपक्षतया नलिनसंवर्तिकानुकारिणः कां-
 श्चिदर्कफलसदृशान्कांश्चिल्लोहितायमानचञ्चूकोटीनीषद्विघटितदलपुटपा-
 टलमुखानां कमलमुकुलानां श्रियमुद्वहतः कांश्चिद्वनवरतशिरःक-
 म्पव्याजेन निवारयत इव प्रतीकारासमर्थानेकैकतया फलानीव तस्य
 वनस्पतेः शाखान्तरेभ्यः कोटरेभ्यश्च शुकशावकानग्रहीत् । अपगतासूंश्च 15
 कृत्वा क्षितावपातयत् ।

तातस्तु तं महान्तमकाण्ड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुपनत-
 मालोक्य द्विगुणतरपजातवेपथुर्मरणभयादुद्भ्रान्तरलतारकां विषा-
 दशून्यामश्रुजलप्लुतां दृशमितस्ततो दिक्षु विक्षिपन्नुच्छुष्कतालुरात्म-
 प्रतीकाराक्षमस्त्रासस्तसंधिशिथिलेन पक्षसंपुटेनाच्छाद्य मां तत्का- 20
 लोचितप्रतीकारं मन्यमानः स्नेहपरवशो मद्रक्षणाकुलः किंकर्तव्य-
 ताविमूढः क्रोडविभागेन मामवष्टभ्य तस्थौ । असावपि पापः क्रमेण
 शाखान्तरैः संचरमाणः कोटरद्वारमागत्य जीर्णासितमुजंगभोगभी-

- षणं प्रसार्य विविधवनवराहवसाविस्त्रगन्धि करतलं कोदण्डगुणाकर्षणव्रणाङ्कितप्रकोष्ठमन्तकदण्डानुकारिणं वामबाहुमतिनृशंसो मुहुर्मुहुर्वत्तचञ्चुप्रहारमुत्कूजन्तमाकृष्य तातमपगतासुमकरोत् । मां तु स्वल्पत्वाद्भयसंपिण्डिताङ्गत्वात्सावशेषत्वादायुषः कथमपि पक्षसंपु-
 5 टान्तरगतं नालक्ष्यत् । उपरतं च तमवनितले शिथिलशिरोधरमधोमुखममुञ्चत् । अहमपि तच्चरणान्तराले प्रवेशितशिरोधरो निभूतमङ्कनिलीनस्तेनैव सहापतम् । अवशिष्टपुण्यतया तु पवनवशसंपुञ्जितस्य महतः शुष्कपत्तराशेरुपरि पतितमात्मानमपश्यम् । अङ्गानि येन मे नाशीर्यन्त यावच्चासौ तस्मात्तरुशिखरान्नावतरति तावद-
 10 ह्रस्ववशीर्णपर्णसवर्णत्वादस्फुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः पितरमुपरतमुत्सृज्य नृशंस इव प्राणपरित्यागयोग्येपि काले बालतया कालान्तरभुवः स्नेहरसस्यानभिज्ञो जन्मसहभुवा भयेनैव केवलमभिभूयमानः किञ्चिदुपजाताभ्यां पक्षाभ्यामीषत्कृतावष्टम्भो लुठन्नितस्ततः कृतान्त-मुखकुहरादिव विनिर्गतमात्मानं मन्यमानो नातिदूरवर्तिनः शब-
 15 रसुन्दरीकर्णपूररचनोपयुक्तपल्लवस्य संकर्षणपटनीलच्छाययोपहसत इव गदाधरदेहच्छविमच्छैः कालिन्दीजलच्छेदैरिव विरचितच्छदस्य वनकरिमदसलिलैरिवोपसिक्तकिसलयस्य विन्ध्याटवीकेशपाशश्रिय-मुद्ब्रूतो दिवाप्यन्धकारितशाखान्तरस्याप्रविष्टसूर्यकिरणमतिगहनमपरस्येव पितुरुत्सङ्गमतिमहत्स्तमालविटपिनो मूलदेशमविशम् ।
 20 अवतीर्य स तेन समयेन क्षितितलविप्रकीर्णान्संहत्य ताञ्जुक-शिश्नेकलतापाशसंयतानाबध्य पर्णपुटेतिव्रितगमनः सेनापतिगतेनैव वर्त्मना तामेव दिशमगच्छत् । मां तु लब्धजीविताशं प्रत्यप्रपितृमरणशोकशुष्कहृदयमतिदूरपातादायासितशरीरं संत्रासजाता

सर्वाङ्गोपतापिनी बलवती पिपासा परवशमकरोत् । अनया च कालकलया सुदूरमतिक्रान्तः स पापकृदिति परिकलय्य किञ्चिदुन्नमितकंधरो भयचकितया दृशा दिशोवलोक्य तृणेपि चलति पुनः प्रतिनिवृत्त इति तमेव पदे पदे पापकारिणमुल्लेक्षमाणो निष्क्रम्य तस्मात्तमालतरुमूलात्सलिलसमीपमुपसर्तुं प्रयत्नमकरवम् । 5

अज्ञातपक्षतया च नातिस्थिरचरणसंचारस्य मुहुर्मुहुर्मुखेन पततो मुहुस्तिर्यङ्घ्रिपतन्तमात्मानमेकया पक्षपाल्या संधारयतः क्षितितलसंसर्पणभ्रमातुरस्यानभ्यासवशादेकमपि दत्त्वा पदमनवरतमुन्मुखस्य स्थूलस्थूलं श्वसतो धूलिधूसरस्य संसर्पतो मम समभून्मनसि । अतिकष्टास्वप्यवस्थामु जीवितानिरपेक्षा न भवन्ति खलु जगति सर्वप्राणिनां 10 प्रवृत्तयः । नास्ति जीवितादन्यदभिमततरमिह जगति सर्वजन्तूनाम् । एवमुपरतेपि सुगृहीतनाम्नि ताते यदहमविकलेन्द्रियः पुनरेव प्राणिमि । धिद्धामकरुणमतिनिष्ठुरमकृतज्ञम् । अहो सोढपितृमरणशोकदारुणं येन मया जीव्यते । उपकृतमपि नापेक्ष्यते । खलं हि खलु मे हृदयम् । मया हि लोकान्तरगतायामम्बायां नियम्य शोकवेगमा 15 प्रसवदिवसात्परिणतवयसापि सता तैस्तैरुपायैर्मत्संवर्धनहेतुमतिमहान्तमपि स्नेहवशादगणयता यत्तातेन परिपालितस्तत्सर्वमेकपदे विस्मृतम् । अतिकृपणाः खल्वमी प्राणाः । यदुपकारिणमपि तातमद्यापि कापि गच्छन्तं नानुगच्छन्ति । सर्वथा न कंचिन्न खलीकरोति जीविततृष्णा । यदीदृगवस्थमपि मामयमायासयति जलामिलाषः । मन्ये 20 चागणितपितृमरणशोकस्य निर्धृणतैव केवलमियं मम सलिलपानबुद्धिः । अद्यापि दूर एव सरस्तीरम् । तथा हि । जलदेवतानूपुरंरवानुकारि दूरेषां कलहंसविरुतमेतत् । अस्फुटानि श्रूयन्ते सारसारसि-

तानि । अयं च विप्रकर्षादाशामुखविसर्पणविरलः संचरति नलिनीख-
ण्डपरिमलः । दिवसस्य चेत्यमतिकष्टा दशा वर्तते । तथा हि । रविर-
म्बरतलमध्यवर्ती स्फुरन्तमातपमनवरतमनलधूलिनिकरमिव विकि-
रति करैः । अधिकासुपजनयति तृषामातपस्पर्शसंतप्तपांसुपटलदुर्गमा
5 भूमिः । अतिप्रबलपिपासावसन्नानि गन्तुमल्पमपि मे नालमङ्गकानि ।
अप्रभुरस्म्यात्मनः । सीदति मे हृदयम् । अन्धकारतामुपयाति चक्षुः ।
अपि नाम खलो विधिरनिच्छतोपि मे मरणमद्योपपादयेत् ।

इत्येवं चिन्तयत्येव मयि तस्मात्सरसो नातिदूरवर्तिनि तपोवने जा-
बालिर्नाम महातपा मुनिः प्रतिवसति स्म । तत्तनयश्च हारीतनामा
10 तापसकुमारकः सनत्कुमार इव सर्वविद्यावदातचेताः सवयोभि-
रपरैस्तपोधनकुमारकैरनुगम्यमानस्तेनैव पथा द्वितीय इव भगवान्वि-
भावसुरतितेजस्वितया दुर्निरीक्ष्यमूर्तिरुद्यतो दिवसकरमण्डलादिवो-
त्कीर्णस्तडिद्भिरिव रचितावयवस्तप्तकनकद्रवेणैव बहिरुपलिप्तमूर्तिरा-
पिशङ्गावदातया देहप्रभया स्फुरन्त्या सवालातपमिव दिवसं सदा-
15 वानलमिव वनमुपदर्शयन्नुत्तप्तलोहलोहिनीनामनेकतीर्थाभिषेकपूताना-
मंसस्थलावलम्बिनीनां जटानां निकरेणोपेतः स्तम्भितशिखाकलापः
खाण्डववनदिधक्ष्या कृतकपटबहुवेष इव भगवान्पावकस्तपोवनंदेव-
तानूपुरानुकारिणा धर्मशासनकटकेनेव स्फाटिकेनाक्षवलयेन दक्षिण-
श्रवणावलम्बिना विराजमानः सकलविषयोपभोगानिवृत्त्यर्थमुपपा-
20 दितेन ललाटपट्टके त्रिसत्येनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेणालंकृतो गगनगमनो-
न्मुखबलाकानुकारिणा स्वर्गमार्गमिव दर्शयता सततमुज्जीवेण स्फाटि-
कमणिकमण्डलुनाध्यासितवामकरतलः स्कन्धदेशावलम्बिना कृष्णा-
जिनेन नीलपाण्डुभासा तपस्तृष्णानिपीतेनान्तर्निष्पतता धूमपटलेनेव

परीतमूर्तिरभिनतविससूत्रनिर्मितेनेव परिलघुतया पवनलोलेन निर्मा-
सविरलपार्श्वकपञ्जरमिव गणयता वामांसावलम्बिना यज्ञोपवी-
तेनोद्भासमानो देवतार्चनार्थमागृहीतवनलताकुसुमपरिपूर्णपर्णपुटस-
नाथशिखरेणापाहदण्डेन व्यापृतसव्येतरपाणिर्विषाणशिखरोत्खातामु-
द्रहता स्नानमृदमुपजातपरिचयेन नीवारमुष्टिसंवर्धितेन कुशकुसुमल- 5
तायास्यमानलोलदृष्टिना तपोवनमृगेणानुयातो विटप इव कोमलव-
ल्कलानृतशरीरो गिरिरिव समेखलो राहुरिवासकृदास्वादितसोमः
पद्मानिकर इव दिवसकरमरीचिपो नदीतटतरुरिव सततजलक्षाल-
नविमलजटः करिकलभ इव विकचकुमुददलशकलसितदशनो द्रौ-
णिरिव कृपानुगतो नक्षत्रराशिरिव चित्रमृगकृत्तिकाश्लेषोपशोभितो ध- 10
र्मकालदिवस इव क्षपितबहुदोषो जलधरसमय इव प्रशमितरजःप्र-
सरो वरुण इव कृतोद्वासो हरिरिवापनीतनरकभयः प्रदोषारम्भ
इव संध्यापिङ्गलतारकः प्रभातकाल इव बालातपकपिलो रविरथ
इव दृढनियमिताक्षचक्रः सुराजेव निगूढमन्त्रसाधनक्षपितविग्रहो
जलनिधिरिव करालशङ्खमण्डलावर्तगतो भगीरथ इवासकृदृष्टगङ्गा- 15
वतारो मधुकर इवासकृदनुभूतपुष्करवनवासो वनचरोपि कृतमहा-
लयप्रवेशोसंयतोपि भोक्षार्थी सामप्रयोगपरोपि सततावलम्बितदण्डः
सुप्तोपि प्रबुद्धः संनिहितनेत्रद्वयोपि परित्यक्तवामलोचनस्तदेव कम-
लसरः सिन्हासुरपागमत् ।

प्रायेणाकारणमित्राण्यतिकरुणाद्वाणि च सदा खलु भवन्ति सतां 20
चेतांसि । यतः स मां तदवस्थमालोक्य समुपजातदयः समीपवर्ति-
नमृषिकुमारकमन्यतममब्रवीत् । अयं कथमपि शुक्रशिशुरसंजात-
पक्षपुट एव तरुशिखरादस्मात्परिच्युतः । इयेनमुखपरिभ्रष्टेन वानेन

- भवितव्यम् । तथा हि । अतिदवीयस्तया प्रपातस्याल्पशेषजीवितोय-
मामीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मुखेन पतति मुहुर्मुहुरत्युत्खणं श्वसिति मुहु-
र्मुहुश्चक्षुपुटं विवृणोति । न शक्नोति शिरोधरां धारयितुम् । तदेहि या-
वदेवायमसुभिर्न वियुज्यते तावदेव गृहाणेममवतारय सलिलसमी-
5 पम् । इत्यभिधाय तेन मां सरस्तीरमनाययत् । उपसृत्य च जलसमी-
पमेकदेशनिहितदण्डकमण्डलुरादाय स्वयं मां मुक्तप्रयत्नमुत्तानितमु-
खमङ्गुल्या कतिचित्सलिलविन्दूनपाययत् । अम्भःक्षोदकृतसेकं च स-
मुपजातनवीनप्राणमुपतटप्ररूढस्य नलिनीपलाशस्य जलशिशिरायां छा-
यायां निधाय समुचितमकरोत्स्नानविधिम् । अभिषेकावसाने चानेकप्रा-
10 णायामपूतो जपन्पवित्राण्यधमर्षणानि प्रत्यग्रभग्नैरुन्मुखो रक्तारविन्दै-
र्नलिनीपत्रपुटेन भगवते सवित्रे दत्त्वार्यमुदतिष्ठत् । आगृहीतधौतधवल-
वल्कलश्च सहज्योत्स्न इव संध्यातपः करतलनिर्धूननविशदजटः कमण्ड-
लुमापूर्य शुचिना सरोवारिणा प्रत्यग्रस्नानार्द्रजटेन सकलेन तेन मुनिकु-
मारककदम्बकेनानुगम्यमानो मां गृहीत्वा तपोवनाभिमुखं शनैरगच्छत् ।
- 15 अनतिदूरमिव गत्वा दिशि दिशि सदासंनिहितकुसुमफलै-
स्तालतिलकतमालहिन्तालवकुलबहुलैरेललताकुलितनालिकेरीकलापैर्लो-
ललोध्रलवलीलवङ्गपल्लवैरुल्लसितचूतरेणुपटलैरलिकुलझंकारमुखरसहका-
रैरुन्मदकोकिलकुलकलापकोलाहलिभिरुत्फुल्लकेतकीरजःपुञ्जपिञ्जरैः पू-
गीलतादोलाधिरूढवनदेवतैस्तारकावर्षमिवाधर्मविनाशपिशुनं कुसुम-
- 20 निकरमनिलचलितमनवरतमतिधवलमुत्सृजद्भिः संसक्तपादपैः का-
ननैरुपगूढमचक्रितप्रचलितकृष्णसारशतशबलाभिरुत्फुल्लकमलिनीलोहि-
नीभिर्मासीचमायामृगावल्लनरूढवीरूढलाभिर्दाशरथिचापकोटिक्षतकन्द-
गर्तविषमिततलाभिर्दण्डकारण्यस्थलीभिरुपशोभितप्रान्तमागृहीतसमि-

कुशकुसुममृद्भिर्ध्ययनमुखरशिष्यानुगतैः सर्वतः प्रविशद्भिर्मुनि-
 भिरशून्योपकण्ठमुत्कण्ठितशिखण्डिमण्डलश्रूयमाणजलकलशपूर्णध्वान-
 मनवरताज्याहुतिप्रतीतैश्चित्रभानुभिः सशरीरमेव मुनिजनममर-
 लोकं निनीषुभिरुद्धयमानधूमलेखाछलेनावध्यमानस्वर्गमार्गगमनसोपान-
 सेतुमिवोपलक्ष्यमाणमासन्नवर्तिनीभिस्तपोधनसंपर्कादिवापगतकालुष्या- 5
 भिस्तरंगपरंपरासंक्रान्तरविविम्बपङ्क्तिभिस्तापसदर्शनागतसप्तर्षिमाहावि-
 गाह्यमानाभिरिवातिविकचकुमुदवनमृषिजनमुपासितुमवतीर्णं ग्रहग-
 णमिव निशासूद्वहन्तीभिर्दीर्घिकाभिः परिवृतमनिखावनमितशिख-
 राभिः प्रणय्यमानमिव वनलताभिरनवरतमुत्कुकुसुमैरभ्यर्च्यमानमिव
 पादपैराबद्धपल्लवाञ्जलिभिरुपास्यमानमिव विटपैरुदजाजिरप्रकीर्णशु- 10
 ध्यच्छथामाकमुपसंगृहीतामलकलवलीकर्कन्धूकदलीलकुचपनसचूतताल-
 फलमध्ययनमुखरबदुजनमनवरतश्रवणगृहीतवषट्कारवाचालशुककुलम-
 नेकसारिकोद्धृत्यमाणसुब्रह्मण्यमरण्यकुकुटोपभुज्यमानवैश्वदेवबलिपिण्ड-
 मासन्नवापीकलहंसपोतभुज्यमाननीवारबलिमेणीजिह्वापल्लवोपलिह्यमान-
 मुनिबालकमग्निकार्यार्धदग्धसिमिसिमायमानसमित्कुशकुसुममुपलभन्न - 15
 नालिकेररसस्निग्धशिलातलमचिरलुण्णवल्कलरसपाटलभूतलं रक्त-
 चन्दनोपलिप्तादित्यमण्डलकनिहितकरवीरकुसुममितस्ततो विक्षिप्तभ-
 स्मलेखाकृतमुनिजनभोजनभूमिपरिहारं परिचितशाखासृगकराकृष्टि-
 निष्कास्यमानप्रवेश्यमानजरदन्धतापसभिभक्तलभकार्थोपभुक्तपतितैः स-
 रस्वतीभुजलताविगलितैः शङ्खवल्यैरिव मृणालशकलैः कल्पाधि- 20
 तमृषिजनार्थमेणकैर्विषाणाशिखरोत्खन्यमानविविधकन्दमूलमम्बुपूर्णपुष्क-
 रपुटैर्वनकरिभिरापूर्यमाणविटपालवालकमृषिकुमारकाकृष्यमाणवनवरा-
 हदंष्ट्राभ्युपलभन्नशालुकमुपजातपरिचयैः कलापिभिः पक्षपुटपव-

- नसंधुक्ष्यमाणमुनिहोमहुताशनमारब्धामृतचरुचारुगन्धमर्धपकपुरोडाश-
 पुण्यपरिमलामोदितमविच्छिन्नाज्यधाराहुतिहुतभुग्ङ्कारमुखरितमुपचर्य-
 माणातिथिवर्गं पूज्यमानपितृदैवतमर्च्यमानहरिहरपितामहमुदिश्य-
 मानश्चाद्वकल्पं व्याख्यायमानयज्ञविद्यमालोच्यमानधर्मशास्त्रं वाच्य-
 5 मानविविधपुस्तकं विचार्यमाणसकलशास्त्रार्थमारभ्यमाणपर्णशालमु-
 पलिप्यमानाजिरमुपमृज्यमानोटजाभ्यन्तरमाबध्यमानध्यानं साध्य-
 मानमन्त्रमभ्यस्यमानयोगमुपह्रियमाणवनदेवताबलिं निर्वर्त्यमानसौ-
 ज्ञमेखलं क्षाल्यमानवल्कलमुपसंगृह्यमाणसमिधमुपसंस्क्रियमाणकृ-
 ष्णाजिनं गृह्यमाणगवेधुकं शोष्यमाणपुष्करबीजं ग्रथ्यमानाक्षमालं
 10 न्यस्यमानवेवदण्डं संस्क्रियमाणपरिव्राजकमापूर्यमाणकमण्डलुमदृष्टपूर्वं
 कलिकालस्यापरिचितमनृतस्याश्रुतपूर्वमनङ्गस्याञ्जयोनिमिव त्रिसुव-
 नवन्दितमसुरारिमिव प्रकटितवराहनरसिंहरूपं साङ्ख्यमिव कपि-
 लाधिष्ठितं मधुरोपवनमिव बलावलीढदर्पितधेनुकमुद्यनमिवान-
 न्दितवत्सकुलं किंपुरुषाधिराज्यमिव मुनिजनगृहीतजलकलशा-
 15 भिषिच्यमानद्रुमं निदाघसमयावसानमिव प्रत्यासन्नजलप्रपातं जल-
 धरसमयमिव वनगहनमध्यसुखसुप्तहरिं हनुमन्तमिव शिलाश-
 कलप्रहारसंचूर्णिताक्षस्थिसंचयं खाण्डवविनाशोद्यतार्जुनमिव प्रार-
 द्धान्निकार्यं सुरभिविलेपनधरमपि सतताविर्भूतहव्यधूमगन्धं मात-
 ङ्गकुलाध्यासितमपि पवित्रमुल्लसितधूमकेतुशतमपि प्रशान्तोपद्रवं
 20 परिपूर्णद्विजपतिमण्डलसनाथमपि सदासंनिहिततरुगहनान्धकारम-
 तिरमणीयमपरमिव ब्रह्मलोकमाश्रममपश्यम् ।

यत्र च मलिनता हविर्धूमेषु न चरितेषु मुखरागः शुकेषु न कोपेषु
 तीक्ष्णता कुशाप्रेषु न स्वभावेषु चञ्चलता कदलीदलेषु न मनःसु

चक्षूरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु कण्ठग्रहः कमण्डलुषु न सुरतेषु
मेखलाबन्धो व्रतेषु नेर्ष्याकलहेषु स्तनस्पर्शो होमधेतुषु न कामि-
नीषु पक्षपातः कृकवाकुषु न विद्याविवादेषु भ्रान्तिरनलप्रदक्षिणासु
न शास्त्रार्थेषु वसुसंकीर्तनं दिव्यकथासु न तृष्णासु गणना रुद्राक्ष-
वलयेषु न शरीरेषु मुनिबालनाशः क्रतुदीक्षया न मृत्युना रामा- 5
नुरागो रामायणेन न यौवनेन सुखभङ्गविकारो जरया न धनाभि-
मानेन । यत्र च महाभारते शकुनिवधः पुराणे वायुप्रलपितं वयःप-
रिणामे द्विजपतनमुपवनचन्दनेषु जाड्यमग्नीनां भूतिमत्त्वमेणकानां
गीतश्रवणव्यसनं शिखण्डिनां नृत्यपक्षपातो भुजंगानां भोगः कपीनां
श्रीफलाभिलाषो मूलानामधोगतिः ।

10

तस्य चैवंविधस्य मध्यभागमण्डलमलंकुर्वाणस्यालक्तकालोहित-
पल्लवस्य मुनिजनालम्बितकृष्णाजिनजलकरकसनार्थशाखस्य तापस-
कुमारिकाभिर्मूलभागदत्तपीतपिष्टपञ्चाङ्गुलस्य हरिणशिशुभिरापीय-
मानालवालकसलिलस्य मुनिकुमारकाबद्धकुशचीरदाम्नो हरितगोम-
योपलेपनविविक्ततलस्य तत्क्षुण्णकृतकुसुमोपहाररमणीयस्य नातिम- 15
हतः परिमण्डलतया विस्तीर्णावकाशस्य रक्ताशोकतरोरधश्छा-
यायामुपविष्टमत्युग्रतपोभिर्भुवनमिव सागरैः कनकगिरिमिव कुलप-
र्वतैः क्रतुमिव व्रैतानवह्निभिः कल्पान्तदिवसमिव रविभिः कालमिव
कल्पैः समन्तान्महर्षिभिः परिवृतमुग्रशापमभियेव कम्पितदेह्या प्र-
णयिन्येव विहितकेशग्रह्या क्रुद्धयेव कृतभ्रूभङ्गया मत्तयेवाकुलित- 20
गमनया प्रसाधितयेव प्रकटिततिलकया जरया गृहीतव्रतयेव भस्म-
धवलया धवलीकृतविग्रहमायामिनीभिः पलितपाण्डुरामिस्तपसा
विजित्य मुनिजनमखिलं धर्मपताकाभिरिवोच्छ्रिताभिरमरलोकमारोढुं

- पुण्यरज्जुभिरिवोपसंगृहीताभिरितिदूरप्रवृद्धस्य पुण्यतरोः कुसुममञ्ज-
 रीभिरिवोद्गताभिर्जटाभिरुपशोभमानमुपरचितभस्मत्रिपुण्ड्रकेण तिर्य-
 कप्रवृत्तिपथगास्रोतस्त्रयेणैव हिमगिरिशिलातलेन ललाटफलकेनो-
 पेतमधोमुखचन्द्रकलाकाराभ्यामवलम्बितवलिशिथिलाभ्यां भ्रूल-
 5 ताभ्यामवष्टभ्यमानदृष्टिमनवरतमन्त्राक्षराभ्यासविवृताधरपुटतया नि-
 पतद्भिरतिशुचिभिः सत्यप्ररोहैरिव स्वच्छेन्द्रियवृत्तिभिरिव करुणा-
 रसप्रवाहैरिव दशनमयूखैर्वलितपुरोभागमुद्वमदमलगङ्गाप्रवाहमिव
 जङ्घुमविरतसोमोद्गारसुगन्धिनिश्वासावकृष्टैर्मूर्तिमद्भिरिव शापाक्षरैः
 सदा मुखभागसंनिहितैः परिस्फुरद्भिरलिभिरविरहितमतिकृशतया
 10 निन्नतरगण्डगर्तमुन्नततरहनुघोणमाकरालतारकमवशीर्यमाणविरलनयन-
 पक्षमालमुद्गतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिलम्बकूर्चकलापमाननमा-
 दधानमतिचपलानामिन्द्रियाश्वानामन्तःसंयमनरज्जुभिरिवातताभिः क-
 ण्ठनाडीभिर्निरन्तरसंबद्धकंधरं समुन्नतविरलास्थिपञ्जरमंसावलम्बि-
 धवल्यज्ञोपवीतमनिलवशजनिततनुतरंगभङ्गमुद्वमानमृणालमिव म-
 15 न्दाकिनीप्रवाहमकलुषमङ्गमुद्वहन्तममलस्फटिककशकलघटितमक्षवलयमु-
 ज्ज्वलस्थूलमुक्ताफलप्रथितं सरस्वतीहारमिव चलदङ्गुलिविवरगा-
 तमावर्तयन्तमनवरतभ्रमिततारकाचक्रमपरमिव ध्रुवमुन्नमता शि-
 राजालकेन जरत्करूपतरुमिव परिणतलतासंचयेन निरन्तर-
 निचितममलेन चन्द्रांशुभिरिवामृतफेनैरिव गुणसंतानतनुभिरिव
 20 निर्मितेन मानससरोजलक्षालितशुचिना दुकूलवत्कलेन द्वितीयेनेव
 जराजालकेन संछादितमासन्नवर्तिना मन्दाकिनीसलिलपूर्णेन त्रिद-
 ण्डोपविष्टेन स्फटिककमण्डलुना विकचपुण्डरीकराशिमिव राजहंसे-
 नोपशोभमानं स्थैर्येणाचलानां गाम्भीर्येण सागराणां तेजसा सवितुः

प्रशमेन तुषाररश्मेर्निर्मलतयाम्बरतलस्य संविभागमिव कुर्वाणं वैन-
तेयमिव स्वप्रभावोपात्तद्विजाधिपत्यं कमलासनमिवाश्रमगुरुं जरच्च-
न्दनतरुमिव भुजंगनिर्मोकधवलजटाकुलं प्रशस्तवारणमिव प्रलम्ब-
कर्णवालं बृहस्पतिमिवाजन्मसंवर्धितकचं दिवसमिवोद्यदर्कविम्बभा-
स्वरमुखं शरत्कालमिव क्षीणवर्षं शंतनुमिव प्रियसत्यव्रतमम्ब्रि- 5
काकरतलमिव रुद्राक्षवलयग्रहणनिपुणं शिशिरसमयसूर्यमिव कृतो-
त्तरासङ्गं वडवानलमिव स्तततपयोभक्षं शून्यनगरमिव दीनानाथवि-
पन्नशरणं पशुपतिमिव भस्मपाण्डुरोमाश्लिष्टशरीरं भगवन्तं जावा-
लिमपश्यम् ।

अवलोक्य चाहमचिन्तयम् । अहो प्रभावस्तपसाम् । इयमस्य 10
शान्तापि मूर्तिरुत्तमकनकावदाता परिस्फुरन्ती सौदामिनी चक्षुषः
प्रतिहन्ति तेजांसि । सततमुदासीनापि महाप्रभावतया भयमिवोप-
जनयति प्रथमोपगतस्य । शुष्कनलकाशकुसुमनिपतितानलचटुलवृत्ति
नित्यमसहिष्णु तपस्विनां तनुतपसामपि तेजः प्रकृत्या भवति
किमुत सकलभुवनतलवन्दितचरणानामनवरततपःक्षपितमलानां क- 15
रतलामलकफलवदखिलं जगदालोकयतां दिव्येन चक्षुषा भगवता-
मेवंविधानामवक्षयकारिणाम् । पुण्यानि हि नामग्रहणान्यपि महामुनी-
नाम् । किं पुनर्दर्शनानि । धन्यमिदमाश्रमपदमयमधिपतिर्यत्र । अथ-
वा भुवनतलमेव धन्यमखिलमनेनाधिष्ठितमवनितलकमलयोनिना ।
पुण्यभाजः खल्वमी मुनयः यदर्हनिशमेनमपरमिव नलिनासनमप- 20
गतान्यव्यापारा मुखावलोकननिश्चलदृष्टयः पुण्याः कथाः शृण्वन्तः
समुपासते । सरस्वत्यापि धन्या यास्य तु सततमतिप्रसन्ने करुणा-
जलनिस्त्यन्दिन्यागाधगान्भीर्ये रुचिरद्विजपरिवारा मुखकमलसंपर्क-

मनुभवन्ती निवसति हंसीव मानसे । चतुर्मुखमुखकमलवासिभिश्चतु-
 र्वेदैः सुचिरादिव द्वितीयमिदमपरमुचितमासादितं स्थानम् । एनमा-
 साद्य शरत्कालमिव कलिकालजलदसमयकलुषिताः प्रसादमुपगताः
 पुनरपि जगति सरित इव सर्वविद्याः । नियतमिह सर्वात्मना कृता-
 5 वस्थितिना भगवता परिभूतकलिकालविलसितेन धर्मेण न स्मर्यते
 कृतयुगस्य । धरणितलमनेनाधिष्ठितमालोक्य न वहति नूनमिदानीं
 सप्तर्षिमण्डलनिवासाभिमानमम्बरतलम् । अहो महासत्त्वेयं जरा
 यास्य प्रलयरविरश्मिनिकरदुर्निरीक्ष्ये रजनिकरकिरणपाण्डुरशिरो-
 रुहे जटाभारे फेनपुञ्जधवला गङ्गेव पशुपतेः क्षीराहुतिरिव शिखा-
 10 कलापे विभावसोर्निपतन्ती न भीता । वह्मलाज्यधूमपटलमलिनी-
 कृताश्रमस्य भगवतः प्रभावाद्गीतसिव रविकिरणजालमपि दूरतः
 परिहरति तपोवनम् । एते च पवनलोलपुञ्जीकृतशिखाकलापा रचि-
 ताञ्जलय इवात्र मन्त्रपूतानि हवींषि प्रतिगृह्णन्त्येतत्प्रीत्याशुशुक्षण-
 यः । तरलितदुकूलवल्कलयं चाश्रमलताकुसुमसुरभिपरिमलो मन्द-
 15 संचारी सशङ्क इवास्य समीपमुपसर्पति गन्धवाहः । प्रायो महाभू-
 तानामपि दुरभिभवानि भवन्ति तेजांसि । सर्वतेजस्विनामयं चाग्र-
 णीः । द्विसूर्यमिवाभाति जगदनेनाधिष्ठितं महात्मना । निष्कम्पेव
 क्षितिरेतदवष्टम्भात् । एष प्रवाहः करुणारसस्य संतरणसेतुः सं-
 सारसिन्धोराधारः क्षमाम्भसां परशुस्तृष्णालतागहनस्य सागरः सं-
 20 तोषामृतस्योपदेष्टा सिद्धिमार्गस्यास्तगिरिसद्गहस्य मूलमुपशमतरो-
 र्नाभिः प्रज्ञाचक्रस्य स्थितिवंशो धर्मध्वजस्य तीर्थं सर्वविद्यावताराणां
 वडवानलो लोभार्णवस्य निकषोपलः शास्त्ररत्नानां दावानलो रागप-
 ल्लवस्य महामन्त्रः क्रोधसुजंगस्य दिवसकरो मोहान्धकारस्यार्गला-

बन्धो नरकद्वाराणां कुलभवनमाचाराणामायतनं मङ्गलानामभूमि-
 र्मदविकाराणां दर्शकः सत्पथानामुत्पत्तिः साधुताया नेमिरुत्साह-
 चक्रस्याश्रयः सत्त्वस्य प्रतिपक्षः कलिकालस्य कोशस्तपसः सखा
 सत्यस्य क्षेत्रमार्जवस्य प्रभवः पुण्यसंचयस्यादत्तावकाशो मत्सर-
 स्यारातिर्विपत्तेरस्थानं परिभूतेरननुकूलोभिमानस्यासंमतो दैन्यस्या- 5
 नायत्तो रोषस्यावशो विषयाणासनभिमुखः सुखानाम् । अस्य भग-
 वतः प्रसादादेवोपशान्तवैरमपगतमत्सरं तपोवनम् । अहो प्रभावो
 महात्मनाम् । अत्र हि शाश्वतिकमपहाय विरोधमुपशान्तात्मानस्ति-
 र्यश्चोपि तपोवनवसतिसुखमनुभवन्ति । तथाहि । एष विकचोत्प-
 लवनरचनानुकारिणमुत्पतञ्चारुचन्द्रकशतं हरिणलोचनद्युतिशवलम- 10
 भिनवशाद्वलमिव विशति शिखिनः कलापमातपाहतो निःशङ्कमहिः ।
 अयमुत्सृज्य मातरमजातकेसरैः केसरिशिशुभिः सहोपजातपरिचयः
 प्रक्षरत्क्षीरधारमापिबति कुरंगशावकः सिंहीस्तनम् । एष मृणाल-
 कलापाशङ्किभिः शशिकरधवलं सटाभारमामीलितलोचनो बहु म-
 न्यते द्विरदकलमैराकृष्यमाणं मृगपतिः । इदमिह कपिकुलमपगत- 15
 चापलमुपनयति मुनिकुमारकेभ्यः स्नातेभ्यः फलानि । एते च न नि-
 वारयन्ति मदान्धा अपि गण्डस्थलीभाजि मदजलपाननिश्चलानि म-
 धुरकुलानि जातदयाः कर्णतालैः करिणः । किं बहुना । तापसामिहो-
 त्रधूमलेखाभिरुत्सर्पन्तीभिरनिशमुपपादितकृष्णाजिनोत्तरासङ्गशोभाः फ-
 लमूलभृतो वल्कलिनो निश्चेतनास्तरवोपि सनियमा इव लक्ष्यन्तेस्य 20
 भगवतः । किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः ।

एवं चिन्तयन्तमेव मां तस्यामेवाशोकतरोरधश्छायायामेकदेशे
 स्थापयित्वा हारीतः पादावुपगृह्य कृताभिवादनः पितुरनतिसमीप-

वर्तिनि कुशासने समुपाविशत् । आलोक्य तु मां ते सर्व एव मुन-
 यः कुतोयमासादितः शुक्लशिशुरिति तमासीनमपृच्छन् । असौ तु
 तानब्रवीत् । अयं मया स्नातुमितो गतेन कमलिनीसरस्तीरतरुनीड-
 पतितः शुक्लशिशुरातपजनितह्रान्तिरुत्तमपांसुपटलमध्यगतो दूरनिप-
 5 तनविह्वलतनुरल्पावशेषायुरासादितः । तपस्विदुरारोहतया च तस्य
 वनस्पतेर्न शक्यते स्वनीडमारोपयितुमिति जातदयेनानीतः । तद्या-
 वदयमप्ररूढपक्षतिरक्षमोन्तरीक्षमुत्पतितुं तावदत्रैव कस्मिंश्चिदाश्रम-
 तरुकोटरे मुनिकुमारकैरस्माभिश्चोपनीतेन नीवारकणनिकरेण फल-
 रसेन च संवर्ध्यमानो धारयतु जीवितम् । अनाथपरिपालनं हि
 10 धर्मोऽस्माद्विधानम् । उद्भिन्नपक्षतिस्तु गगनतलसंचरणसमर्थो यास्यति
 यत्रास्मै रोचिष्यते । इहैव वोपजातपरिचयः स्थास्यति । इत्येवमादि-
 कमस्मत्संबद्धमालापमाकर्ण्य किंचिदुपजातकुतूहलो भगवाञ्जाबालि-
 रीषदावलितकंधरः पुण्यजलैः प्रक्षालयन्निव मामतिप्रशान्तया दृष्ट्वा
 दृष्ट्वा सुचिरमुपजातप्रत्यभिज्ञान इव पुनः पुनर्विलोक्य स्वस्यैवावि-
 15 नयस्य फलमनेनानुभूयत इत्यवोचत् । स हि भगवान्कालत्रयदर्शी
 तपःप्रभावादिद्वयेन चक्षुषा सर्वमेव करतलगतमिव जगदवलोकयति ।
 वेत्ति जन्मान्तराण्यतीतानि । कथयत्यागामिनमप्यर्थम् । ईक्षणगो-
 चरगतानां च प्राणिनामायुषः प्रमाणमावेदयति । यतः सर्वैव तापस-
 परिषच्छ्रुत्वा विदिततत्प्रभावा कीदृशोनेनाविनयः कृतः किमर्थं वा
 20 कृतः क वा कृतो जन्मान्तरे वा कोयमासीदिति कौतूहलिन्यभवत् ।
 उपनाथितवती च तं भगवन्तम् । आवेदय प्रसीद भगवन्कीदृशस्या-
 विनयस्य फलमनेनानुभूयते । कश्चायमासीज्जन्मान्तरे । विहगजातौ
 कथमस्य संभवः । किमभिधानो वायम् । अपनयतु नः कुतूहलम् ।

आश्चर्याणां हि सर्वेषां भगवान्प्रभवः ।

इत्येवमुपयाच्यमानस्तु तपोधनपरिषदा स महामुनिः प्रत्यवदत् ।
 अतिमहद्दिदमाश्चर्यमाख्यातव्यम् । अल्पशेषमहः । प्रत्यासीदति च नः
 स्नानसमयः । भवतामप्यतिक्रामति देवार्चनविधिवेला । तदुत्तिष्ठन्तु
 भवन्तः सर्व एव तावदाचरन्तु यथोचितं दिवसव्यापारम् । अपरा- 5
 ह्नसमये भवतां पुनः कृतमूलफलाशनानां विश्रब्धोपविष्टानामादितः
 प्रभृति सर्वमावेदयिष्यामि । योयम् । यच्चा नेन कृतमपरस्मिञ्जन्म-
 नि । इह लोके यथास्य संभूतिः । अयं च तावदपगतक्लमः क्रियता-
 माहारेण । नियतमयमप्यात्मनो जन्मान्तरोदन्तं स्वप्नोपलब्धमिव
 मयि कथयति सर्वमशेषतः स्मरिष्यति । इत्यभिदधदेवोत्थाय सह 10
 मुनिभिः स्नानादिकमुचितं दिवसव्यापारमकरोत् ।

अनेन च समयेन परिणतो दिवसः । स्नानोत्थितेन मुनिजनेनार्ध-
 विधिमुपपादयता यः क्षितितले दत्तस्तमम्बरतलगतः साक्षादिव रक्त-
 चन्दनाङ्गरागं रविरुदवहत् । ऊर्ध्वमुखैर्कविम्बविनिहितदृष्टिभिरु-
 ष्मपैस्तपोधनैरिव परिपीयमानतेजःप्रसरो विरलातपो दिवसस्तनिमा- 15
 नमभजत् । उद्यत्सप्तर्षिसार्थस्पर्शपरिजिहीर्षयेव संहृतपादः पारावत-
 चरणपाटलरागो रविरम्बरतलादलम्बत । आलोहितांशुजालं जल-
 शयनगतस्य मधुभिदो विगलन्मधुधारमिव नाभिनलिनं प्रतिमाग-
 तमपरार्णवे सूर्यमण्डलमलक्ष्यत । विहाय धरणितलमुन्मुच्य कम-
 लिनीवनानि शकुनय इव दिवसावसाने तपोवनतरुशिखरेषु पर्वता- 20
 श्रेषु च रविकिरणाः स्थितिमकुर्वत । आलम्नरक्तातपच्छेदा मुनिभि-
 रालम्बितालोहितवल्कला इवाश्रमतारवः क्षणमशोभन्त । अस्तमुपगते
 च भगवति सहस्रदीधितावपरार्णवतलादुल्लसन्ती विद्रुमलतेव पाटला

संध्या समदृश्यत । यस्यामावध्यमानध्यानमेकदेशदुह्यमानहोमधे-
 नुदुग्धधाराध्वनितधन्यतरातिमनोहरमग्निहोत्रवेदीविकीर्यमाणहरित्कुश-
 मृषिकुमारिकाभिरितस्ततो विक्षिप्यमाणदिग्देवतावलिसिक्थमाश्रमप-
 दमभवत् । कापि विहृत्य दिवसावसाने लोहिततारका तपोवनधेनुरिव
 5 कपिला परिवर्तमाना संध्या मुनिभिरदृश्यत । अचिरप्रोषिते सवितरि
 शोकविधुरा कमलमुकुलकमण्डलुधारिणी हंससितदुकूलपरिधाना
 मृणालधवलयज्ञोपवीता मधुकरमण्डलाक्षवल्यमुद्रहन्ती कमलिनी
 दिनपतिसमागमव्रतमिवाचरत् । अपरसागराम्भसि पतिते दिनकरे
 पतनवेगोत्थितमम्भःसीकरनिकरमिव तारागणमम्बरमधारयत् । अ-
 10 चिराच्च सिद्धकन्यकाविक्षिप्तसंध्यार्चनकुसुमशवलमिव तारकितं वि-
 यदराजत । क्षणेन चोन्मुखेन मुनिजनेनोर्ध्वविप्रकीर्णैः प्रणामाञ्ज-
 लिसलिलैः क्षाल्यमान इवागलदखिलः संध्यारागः ।

क्षयमुपागतायां संध्यायां तद्विनाशदुःखिता कृष्णाजिनमिव विभा-
 वरी तिमिरोद्गममभिनवमवहत् । अपहाय मुनिजनदृष्टयानि सर्वम-
 15 न्यदन्धकारतां तिमिरमनयत् । क्रमेण च रविरस्तमुपागत इत्युद-
 न्तमुपलभ्य जातवैराग्यो धौतदुकूलवल्कलधवलाम्बरः सतारान्तः-
 पुरः पर्यन्तस्थिततनुतिमिरतमालवनलेखं सप्तर्षिमण्डलाध्युषितमरु-
 न्धतीसंचरणपवित्रमुपहिताषाढमालक्ष्यमाणमूलमेकान्तस्थितचारुतारक-
 मृगममरलोकाश्रममिव गगनतलममृतदीधितिरेध्यतिष्ठत् । चन्द्रा-
 20 भरणभृतस्तारकाकपालशकलालंकृतादम्बरतलात्र्यम्बकोत्तमाङ्गादिवगङ्गा
 सागरानापूरयन्ती हंसधवला धरण्यामपतज्ज्योत्स्ना । हिमक-
 रसरसि विकचपुण्डरीकसिते चन्द्रिकाजलपानलोभादवतीर्णो निश्च-
 लमूर्तिरमृतपङ्कजम् इवादृश्यत हरिणः । तिमिरजलधरसमयापग-

मानन्तरमभिनवासितसिन्धुवारकुसुमपाण्डुरैरर्णवागतैरगाह्यन्त हंसैरि-
व कुमुदसरांसि चन्द्रपादैः । विगलितसकलोदयरागं रजनिकरवि-
म्बमम्बरापगावगाहधौतसिन्दूरमैरावतकुम्भस्थलमिव तत्क्षणमलक्ष्य-
त । शनैः शनैश्च दूरोदिते भगवति हिमततिष्ठति सुधाधूलिपटले-
नेव धवलीकृते चन्द्रातपेन जगत्प्रयायजलविन्दुपतनमन्दगतिषु 5
विघटमानकुमुदवनकषायपरिमलेषु समुपोढनिद्राभरालसतारकैरन्यो-
न्यप्रथितपक्ष्मपुटैरारब्धरोमन्धमन्थरमुखैः सुखासीनैराश्रममृगैरभि-
नन्दितागमनेषु प्रवहत्सु निशामुखसमीरेष्वर्धयाममात्रावखण्डितायां
विभावर्या हारीतः कृताहारं मामादाय सर्वैस्तैः सह मुनिभिरुपसृत्य
चन्द्रातपोद्भासिनि तपोवनैकदेशे वेत्रासनोपविष्टमनतिदूरवर्तिना जा- 10
लपादनाम्ना शिष्येण दर्भपवित्रधवित्रपाणिना मन्दमुपवीज्यमानं
पितरमवोचत् । हे तात सकलेयमाश्रयश्रवणकुतूहलाकलितहृदया
समुपस्थिता तापसपरिषदाबद्धमण्डला प्रतीक्षते । व्यपनीतश्रमश्च कृ-
तोऽयं पतत्रिपोतः । तदावेद्यतां यदनेन कृतमपरस्मिञ्जन्मनि कोयम-
भूद्भविष्यति च । इत्येवमुक्तस्तु स महामुनिरग्रतःस्थितं मामवलोक्य 15
तांश्च सर्वानेकाप्राञ्छ्वणपरान्मुनीन्बुद्ध्वा शनैः शनैर्ब्रवीत् । श्रूयतां
यदि कुतूहलम् ।

- अस्ति सकलत्रिभुवनललामभूता प्रसवभूमिरिव कृतयुगस्या-
 त्मनिवासोचिता भगवता महाकालाभिधानेन भुवनत्रयसर्गस्थितिसंहा-
 रकारिणा प्रमथनाथेनापरेव पृथिवी समुत्पादिता द्वितीयपृथिवीश-
 ङ्क्या च जलनिधिनेव रसातलगम्भीरेण जलपरिखावलयेन परिवृता
 5 पशुपतिनिवासप्रीत्या गगनपरिसरोल्लेखिशिखरमालेन कैलासगिरि-
 णेव सुधासितेन प्राकारमण्डलेन परिगता प्रकटशङ्खशुक्तिमुक्ता-
 प्रवालमरकतमणिराशिमिश्रामीकरचूर्णवालुकानिकरनिचितैरायामिभिर-
 गस्त्यपरिपीतसलिलैः सागरैरिव महाविपणिपथैरुपशोभिता सु-
 रासुरसिद्धगन्धर्वविद्याधरोरगाध्यासिताभिश्चित्रशालाभिरविरतोत्सवप्र-
 10 मदावलोकनकुतूहलादम्बरतलावतीर्णभिर्दिव्यविमानपङ्क्तिभिरिवालंकृता
 मथनोद्धतदुग्धधवलितमन्दरद्युतिभिः कनकमयामलकलशशिखरैर-
 निलदोलायितसितध्वजैरुपरिपतद्भ्रगङ्गैरिव तुषारगिरिशिखरैरमर-
 मन्दिरैर्विराजितशृङ्गाटका सुधावेदिकोपशोभितोदपानैरनवरतच-
 लितजलघटीयन्त्रसिच्यमानहरितोपवनान्धकारैः केतकीधूलिधूसरै-
 15 रुपशल्यकैरुपशोभिता मदमुखरमधुकरपटलान्धकारितनिष्कुटा
 स्फुरदुपवनलताकुसुमपरिमलसुरभिसमीरणा रणितसौभाग्यघण्टै-
 रालोहितांशुकपताकैरावद्धरक्तचामरैर्विद्रुममयैः प्रतिभवनमुच्छि-
 तैर्मकराङ्गैर्मदनयष्टिकेतुभिः प्रकाशितमकरध्वजपूजा सततप्रवृ-
 त्ताध्ययनध्वनिधौतकल्मषा स्तिमितसुरजरवगम्भीरगर्जितेषु सलिल-
 20 सीकरासारस्तवकरचितदुर्दिनेषु पर्यस्तरविकिरणरचितसुरचापचारु-
 षु धारागृहेषु मत्तमयूरैर्मण्डलीकृतशिखण्डैस्ताण्डवव्यसनिभिराबध्य-
 मानकेकाकोलाहला विकचकुवलयकान्तैरुत्फुल्लकमलधवलोदरैर-
 निमिषदर्शनरमणीयैराखण्डललोचनैरिव सहस्रसंख्यैरुज्जासिता स-

रोभिरविरलकदलीवनकलिताभिरमृतकेनपुञ्जपाण्डुराभिर्दिशि दिशि
दन्तवलभिकाभिर्धवलीकृता यौवनमदमत्तमालवीकुचकलशलुलित-
सलिलया भगवतो महाकालस्य शिरसि सुरसरितमालोक्य समुप-
जातेर्ष्ययेव सततसमाबद्धतरंगभ्रुकुटिलेखया खमिव क्षालयन्त्या सि-
प्रया परिक्षिता सकलभुवनख्यातयशसा हरजटाचन्द्रेणेव कोटिसा- 5
रेण मैनाकेनेवाविदितपक्षपातेन मन्दाकिनीप्रवाहेणेव प्रकटितकनक-
पद्मराशिना स्मृतिशास्त्रेणेव सभावसथकूपप्रपारामसुरसदनसेतुयन्त्र-
प्रवर्तकेन मन्दरेणेवोद्धृतसमस्तसागररत्नसारेण संगृहीतगारुडेनापि
भुजंगभीरुणा खलोपजीविनापि प्रणयिजनोपजीव्यमानविभवेन वीरे-
णापि विनयवता प्रियंवदेनापि सत्यवादिनाभिरूपेणापि स्वदारसं- 10
तुष्टेनातिथिजनाभ्यागमार्थिनापि परप्रार्थनानभिज्ञेन कामार्थपरेणापि ध-
र्मप्रधानेन महासत्त्वेनापि परलोकभीरुणा सकलविज्ञानविशेषविदा
वदान्येन दक्षेण स्मितपूर्वाभिभाषिणा परिहासपेशलेनोज्ज्वलवेषेण
शिक्षिताशेषदेशभाषेण वक्रोक्तिनिपुणेनाख्यायिकाख्यानपरिचयचतु-
रेण सर्वलिपिज्ञेन महाभारतपुराणरामायणानुरागिणा बृहत्कथाकु- 15
शलेन द्यूतादिकलाकलापपारगेण श्रुतरागिणा सुभाषितव्यसनिना प्र-
शान्तेन सुरभिमामसारुतेनेव सततदक्षिणेन हिमगिरिकाननेनेवान्तः-
सरलेन लक्ष्मणेनेव रामाराधननिपुणेन शत्रुघ्नेनेवाविष्कृतभरतपरि-
चयेन दिवसेनेव मित्रानुवर्तिना बौद्धेनेव सर्वास्तिवादशूरेण सां-
ख्यागमेनेव प्रधानपुरुषोपेतेन जिनधर्मेणेव जीवानुकम्पिना विला- 20
सिजनेनाधिष्ठिता सशैलेव प्रासादैः सशाखानगरेव महाभवनैः
सकल्पवृक्षेव सत्पुरुषैर्दर्शितविश्वरूपेव चित्रमिच्छिभिः संध्येव पद्मरा-
गानुरागिण्यमराधिपमूर्तिरिव मखशतानलधूमपूता पशुपतिलास्यक्री-

डेव सुधाधवलाट्टहासा वृद्धेव जातरूपक्षया गरुडमूर्तिरिवाच्युतस्थि-
 तिरमणीया प्रभातवेलेव प्रबुद्धसर्वलोका शबरवसतिरिवावलम्बित-
 चामरनागदन्तधवलगृहा शेषतनुरिव सदासन्नवसुधाधरा जलधि-
 मथनवेलेव महाघोषपूरितदिगन्तरा प्रस्तुताभिषेकभूमिरिव संनिहि-
 5 तकनकघटसहस्रा गौरीव महासिंहासनोचितमूर्तिरदिति रिव देवकु-
 लसहस्रसेव्या महावराहलीलेव दर्शितहिरण्याक्षपाता कद्रुरिवानन्दि-
 तभुजंगलोका हरिवंशकथेवानेकबालक्रीडारमणीया प्रकटाङ्गनोप-
 भोगाप्यखण्डितचरित्रा रक्तवर्णापि सुधाधवलावलम्बितमुक्ताकलापापि
 विहारभूषणा बहुप्रकृतिरपि स्थिरा विजितामरलोकद्युतिरवन्तीपूजयिनी
 10 नाम नगरी ।

यस्यामुत्तुङ्गसौधोत्सङ्गसंगीतसङ्गिनीनामङ्गनानामतिमधुरेण गीत-
 रवेणाकृष्यमाणाधोमुखतुरंगः पुरःपर्यस्तरथपताकापटः कृतमहा-
 कालप्रणाम इव प्रतिदिवसमालक्ष्यते गच्छन्भगवान्दिवसकरः । य-
 स्यां च संध्यारागारुणा इव सिन्दूरमणिकुट्टिमेषु प्रारब्धकमलिनीप-
 15 रिमलना इव मरकतवेदिकासु गगनतलप्रस्तृता इव वैदूर्यमणिभू-
 मिषु तिमिरपटलविघटनोद्यता इव कृष्णागुरुधूममण्डलेष्वभिभूतता-
 रकापङ्क्तय इव मुक्ताप्रालम्बेषु विकचकमलचुम्बिन इव नितम्बिनी-
 मुखेषु प्रभातचन्द्रिकामध्यपतिता इव स्फटिकमिच्छिप्रभासु गगन-
 सिन्धुतरंगालम्बिन इव सितपताकांशुकेषु पल्लविता इव सूर्यकान्तो-
 20 पलेषु राहुमुखकुहरप्रविष्टा इवेन्द्रनीलवातायनविवरेषु विराजन्ते
 रविगभस्तयः । यस्यां चानुपजाततिमिरत्वादविघटितचक्रवाकमिश्र-
 ना व्यर्थीकृतसुरतप्रदीपाः संजातमदनानलदिग्दाहा इव कामिनीनां
 भूषणप्रभाभिर्यान्ति बालातपपिञ्जरा इव रजन्यः । यां च संनिहित-

विषमलोचनामनवरतमतिमधुरो रतिप्रलाप इव प्रसर्पन्मुखरीकरोति
मकरकेतुदाहहेतुभूतो भवनकलहंसकुलकोलाहलः । यस्यां च निशि
निशि पवनविलोलैर्दुकूलपल्लवैरुल्लसद्भिर्मालवीमुखकमलकान्तिलज्जि-
तस्येन्दोः कलङ्कमिवापनयन्तो दूरप्रसारितोर्ध्वध्वजभुजाः प्रासादा
लक्ष्यन्ते । यस्यां च सौधशिखरशायिनीनां पश्यन्मुखानि पुरसु- 5
न्दरीणां मदनपरवश इव पतितः प्रतिमाछलेन लुठति बहलचन्दन-
जलसेकशिशिरेषु मणिकुट्टिमेषु मृगलाञ्छनः । यस्यां च निशावसा-
नप्रबुद्धस्य तारतरमपि पठतः पञ्जरभाजः शुक्सारिकासमूहस्या-
भिभूतगृहसारसस्वरामृतेन विस्तारिणा विलासिनीभूषणरवेणाविभा-
व्यमाना व्यर्थीभवन्ति प्रभातमङ्गलगीतयः । यस्यां चानिवृत्तिर्मणिप्र- 10
दीपानामन्तस्तरलता हाराणामस्थितिः संगीतमुरजध्वनीनां द्वन्द्ववि-
योगश्चक्रनाम्नां वर्णपरीक्षा कनकानामस्थिरत्वं ध्वजानां मिश्रद्वेषः
कुमुदानां कोशगुप्तिरसीनाम् । किं बहुना । यस्यां सुरासुरचूडाम-
णिमरीचिचुम्बितचरणनखमयूखो निशितशूलदारितान्धकमहासुरो
गौरीनूपुरकोटिघृष्टशेखरचन्द्रशकलस्त्रिपुरभस्मरजःकृताङ्गरागो मक- 15
रध्वजध्वंसविधुरया रत्या प्रसादयन्त्या प्रसारितकरयुगलविगलि-
तबलयनिकरार्चितचरणः प्रलयानलशिखाकलापकपिलजटाभारभ्रान्त-
सुरासिन्धुरन्धकारातिर्भगवानुत्सृष्टकैलासवासप्रीतिर्महाकालाभिधानः स्व-
यं निवसति ।

तस्यां चैवंविधायां नगर्यां नलनहुषययातिधुन्धुमारभरतभगीरथद- 20
शरथप्रतिमो भुजबलोपार्जितभूमण्डलः फलितशक्तित्रयो मतिमा-
नुत्साहसंपन्नो नीतिशास्त्राखिन्नबुद्धिरधीतधर्मशास्त्रस्तृतीय इव तेज-
सा कान्त्या च सूर्याचन्द्रमसोरनेकसप्ततन्तुपूतमूर्तिरुपशमितसकलज-

गदुपप्लवो विहाय कमलवनान्यविगणय्य नारायणवक्षःस्थलवसति-
 सुखमुत्कुल्लारविन्दहस्तया शूरसमागमव्यसनिन्या निर्व्याजमालिङ्गि-
 तो लक्ष्म्या महामुनिजनसंसेवितस्य मधुसूदनचरण इव सुरसरित्प्र-
 वाहस्य प्रभवः सत्यस्य शिशिरस्यापि रिपुजनसंतापकारिणः स्थि-
 ५ रस्याप्यनवरतं भ्रमतो निर्मलस्यापि मलिनीकृतारातिवनितामुखकम-
 लद्युतेरतिध्रुवलस्यापि सर्वजनरागकारिणः सुधासूतेरिव जलनिधि-
 रुद्भवो यशसः पातालवदाश्रितो निजपक्षक्षतिभीतैः क्षितिभृकुलैः श्र-
 ह्मण इव बुधानुगतो मकरध्वज इवात्सन्नविग्रहो दशरथ इव सु-
 मित्रोपेतः पशुपतिरिव महासेनानुगतो भुजगराज इव क्षमाभरगुरु-
 १० नर्मदाप्रवाह इव महावंशप्रभवोवतार इव धर्मस्य प्रतिनिधिरिव पुरुषो-
 त्तमस्य परिहृतप्रजापीडो राजा तारापीडो नामाभूत् ।

यस्तमःप्रसरमलिनवपुषा पापबहुलेन कलिकालेन चालितमा
 मूलतो धर्मं दशाननेनेव कैलासं पशुपतिरिवावष्टभ्य पुनरपि स्थिरी-
 चकार । यं च रतिप्रलापजनितदयार्द्रहृदयहरनिर्मितमपरं मकर-
 १५ केतुममस्त लोकः । यं च जलनिधितरंगधौतमेखलात्पत्तान्तर्विचारि-
 तारागणद्विगुणिततटतरुकुसुमप्रकरादुद्यदिन्दुबिम्बविगलदमृतविन्दुदुर्दि-
 नार्द्रचन्दनादशिशिरकररथतुरगखुरशिखरोल्लेखखण्डितोल्लसद्भवङ्गपल्लवा-
 दैरावतकरलूनसल्लकीकिसलयादा शैलादुदयनाम्नः कपिबल-
 विलुप्तविरलवलीलाफलादुदधिनिर्गतजलदेवतावन्द्यमानराघवपादाद-
 २० चलपातदलितशङ्कुलशकलतारकितशिलातलान्नलकरतलकलितशैलसह-
 स्रसंभूतादा सेतुबन्धादञ्जलिर्जरलधौततारकासार्थादमृतमथनो-
 द्यतवैकुण्ठकेयूरपत्तमकरकोटिकषणमसृणितप्राणः सुरासुरहेला-
 बलयितवासुक्तिसमाकर्षणारम्भचलितचरणभरदलितनितम्बादमृतसीकर-

सिक्तसानोरा मन्दराचलान्नरनारायणचरणमुद्राङ्कितवदरिकाश्रम-
 रमणीयात्कुबेरपुरसुन्दरीभूषणरवमुखरशिखरात्सप्तर्षिसंध्योपासनापूतप्र-
 स्रवणाम्भसो वृकोदरोद्दलितसौगन्धिकखण्डसुगन्धिमण्डलादा ग-
 न्धमादनात्सेवाञ्जलिकमलमुकुलदन्तुरैः शिरोभिश्चरणनखमयूखप्र-
 थितमुकुटपत्रलताग्रन्थयो भयचकिततरलतारदृशो भुजबलविजिताः 5
 प्रणेमुरवनिपाः । येन चानेकरत्नांशुपल्लविते व्यालम्बिमुक्ताफ-
 लजालके दिग्गजेनेव कल्पतरवाक्रान्ते सिंहासने भरेण शि-
 लीमुखव्यतिकरकम्पिता लता इव नेमुरायामिन्यः सर्वदिशः । यस्मै
 च मन्ये सुरपतिरपि स्पृहयांचकार । यस्माच्च धवलीकृतभुवन-
 तलः सकललोकहृदयानन्दकारी क्रौञ्चादिव हंसनिवहो निर्ज- 10
 गाम गुणगणः । यस्य चामृतामोदसुरभिपरिमलया मन्दरोद्धतबहुल-
 दुग्धसिन्धुफेनलेखयेव धवलीकृतसुरासुरलोकया दशसु दिक्षु मुख-
 रितभुवनमभ्रम्यत कीर्त्या । यस्य चातिदुःसहप्रतापसंतापखिद्य-
 मानेव क्षणमपि न मुमोचातपत्रच्छायां राजलक्ष्मीः । तथा च
 यस्य दिष्टिवृद्धिमिव शुश्रावोपदेशमिव जग्राह मङ्गलमिव बहु मेने 15
 मन्त्रमिव जजापागमवचनमिव न विसस्मार चरितं जनः । यस्मिंश्च
 राजनि गिरीणां विपक्षता प्रत्ययानां परत्वं दर्पणानामभिमुखावस्थानं
 शूलपाणिप्रतिमानां दुर्गाश्लेषो जलधराणां चापधारणं ध्वजानामुन्नतिर्ध-
 नुषामवनतिर्विशानां शिलीमुखक्षतिर्देवतानां यात्रा कुसुमानां बन्धन-
 स्थितिरिन्द्रियाणां निग्रहो वनकरिणां वारिप्रवेशस्तैक्ष्ण्यमसिधाराणां 20
 व्रतिनामग्निधारणं ग्रहाणां तुलारोहणमगस्त्योदये विषशुद्धिः के-
 शनखानामायतिभङ्गो जलददिवसानां मलिनाम्बरत्वं रत्नोपलानां
 भेदो मुनीनां योगसाधनं कुमारस्तुतिषु तारकोद्धरणमुष्णरश्मेर्ग्रह-

णशङ्का शशिनो ज्येष्ठातिक्रमो महाभारते दुःशासनापराधाकर्णनं
वयःपरिणामे दण्डग्रहणमसिपरिवारेष्वकुशलयोगो वक्रता कामि-
नीनां कुचभङ्गेषु करिणां दानविच्छित्तिरक्षक्रीडासु शून्यगृहदर्शनं
पृथिव्यामासीत् ।

- ८ तस्य च राज्ञो निखिलशास्त्रकलावगाहगम्भीरबुद्धिरा शैशवादु-
पाखण्डनिर्भरप्रेमरसो नीतिशास्त्रप्रयोगकुशलो भुवनराज्यभारनौकर्ण-
धारो महत्स्वपि कार्यसंकटेष्वविषण्णधीर्धाम धैर्यस्य स्थानं स्थितेः
सेतुः सत्यस्य गुरुगुणानामाचार्य आचाराणां धाता धर्मस्य शेषा-
हिरिव महीभारधारणक्षमः सलिलनिधिरिव महासत्त्वो जरासंध
10 इव घटितसंधिविग्रहरूपम्बक इव प्रसाधितदुर्गो युधिष्ठिर इव धर्मप्रभवः
सकलवेदवेदाङ्गविदेशेष्वराज्यमङ्गलैकसारो बृहस्पतिरिव सुनासीरस्य
कविरिव वृषपर्वणो वसिष्ठ इव दशरथस्य विश्वामित्र इव रामस्य धौम्य
इवाजातशत्रोर्दमनक इव नलस्य सर्वकार्येष्वहितमतिरमात्यो ब्राह्मणः
शुकनासो नामासीत् ।
- 15 यो नरकासुरशस्त्रप्रहारभीषणे भ्रमन्मन्दरनिर्दयनिष्पेषकठिनांस-
पीठे नारायणवक्षःस्थलेपि स्थितामदुष्करलाभाममन्यत प्रज्ञाबलेन
लक्ष्मीम् । यं च समासाद्य दर्शितानेकराज्यफला लतेव महापादप-
मनेकप्रतानगहना विस्तारमुपययौ प्रज्ञा । यस्यानेकचारपुरुषसहस्रसं-
चारनिचिते चतुरदधिवलयपरिक्षेपप्रमाणे धरणितले भवन इवाविदित-
20 महरहः समुच्छ्वसितमपि राज्ञां नासीत् ।

स राजा बाल एव सुरकुञ्जरकरपीवरेण राजलक्ष्मीलीलोपधानेन
सकलजगदभयप्रदानयज्ञदीक्षायूपेन स्फुरदसिलतामरीचिजालजटि-
लेन निखिलारातिकुलप्रलयधूमकेतुदण्डेन बाहुना विजित्य स-

तद्वीपवल्यां वसुंधरां तस्मिन्शुकनासनाम्नि मन्त्रिणि सुहृदीव रा-
 ज्यभारमारोप्य सुस्थिताः प्रजाः कृत्वा कर्तव्यशेषमपरमपश्यन्प्र-
 शमिताशेषविपक्षतया विगताशङ्कः शिथिलितवृथिवीव्यापारः प्रायो
 यौवनसुखान्यनुबभूव । तथाहि । कदाचिदुल्लसत्कठोरकपोलपुल-
 कजर्जरितकर्णपल्लवानां प्रणयिनीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव स्मितसु- 5
 धाच्छविभिरभिषिच्यमानः कर्णोत्पलैरिव लोचनांशुभिस्ताड्यमानः
 कुङ्कुमधूलिभिरिवाभरणप्रभाभिराकुलीक्रियमाणलोचनो धवलांशुकै-
 रिव करनखमयूखजालकैराहन्यमानश्चम्पककुसुमदलमालिकाभिरिव
 भुजलताभिराबध्यमानो दष्टाधराधूतकरतलचलन्मणिवलयकलकलर-
 वरमणीयमतिरभसदलितदन्तपत्तदलदन्तुरितशयनमुत्क्षिप्तचरणगलदल- 10
 क्तकरक्तशेखरं सरभसकचग्रहचूर्णितमणिकर्णपूरमुलसितकुचकृष्णा-
 गुरुपङ्कपत्तलताङ्कितप्रच्छदपटमच्छश्रमजलकणिकालुलितगोरोचनातिल-
 कपत्तभङ्गमनङ्गपरवशः सुरतमाततान । कदाचिन्मकरकेतुकनक-
 नाराचपरंपराभिरिव कामिनीकरपुटविनिर्गताभिः कुङ्कुमजलधारा-
 भिः पिञ्जरीक्रियमाणकायो लाक्षाजलच्छटाप्रहारपाटलीकृतदुकूलो 15
 मृगमदजलबिन्दुशबलचन्दनस्थासकः कनकशृङ्गकोशैश्चिरं चिक्रीड ।
 कदाचित्कुचचन्दनचूर्णधवलितोर्मिमालं चटुलतुलाकोटिवाचालचरणा-
 लक्तकसिक्तहंसमिथुनमलकनिपतितकुसुमशारं प्लवमानकर्णपूरकुव-
 लयदलमुन्नतनितम्बक्षोभजर्जरिततरंगमुद्दलितनालपर्यस्तनलिननिपतित-
 धूलिपटलमनवरतकरास्फालनस्फुरत्फेनबिन्दुचन्द्रकितं सावरोध- 20
 जनो जलक्रीडया गृहदीर्घिकाणामम्भश्चकार । कदाचित्संकेतवञ्चि-
 ताभिः प्रणयिनीभिराबद्धभङ्गुरभ्रुकुटीभिरारणितमणिपारिहार्यमुखर-
 भुजलताभिर्वकुलकुसुमावलीभिः संयतचरणो नखकिरणविमिश्रैः कु-

- सुमदामभिः कृतापराधो दिवसमताड्यत । कदाचिद्वकुलतरुव
 कामिनीगण्डूषसीधुधारास्वादमुदितो विकासमभजत । कदाचिदशो-
 कपादप इव युवतिचरणतलप्रहारसंक्रान्तालक्तको रागमुवाह । कदा-
 चिन्मुसलायुध इव चन्दनधवलः कण्ठावसक्तोल्लसल्लोलकुसुममालः
 5 पानमसेवत । कदाचिद्वन्धगज इव मदरक्तपोलदोलायमानकर्ण-
 पल्लवो मदकलः काननं विकचवनलताकुसुमसुरभिपरिमलं जगा-
 हे । कदाचित्कणितमणिनूपुरनिनादानन्दितमानसो हंस इव कमलव-
 नेषु रेमे । कदाचिन्मृगपतिरिव स्कन्धावलम्बिकेसरमालः क्रीडाप-
 र्वतेषु विचचार । कदाचिन्मधुकर इव विजृम्भमाणकुसुममुकुल-
 10 दन्तुरेषु लतागृहेषु बभ्राम । कदाचिन्नीलपटविरचितावगुण्ठनो ब-
 हुलनिशाप्रदोषदत्तसंकेताः सुन्दरीरभिससार । कदाचिच्च विघटित-
 कनककपाटप्रकटवातायनेष्वनवरतदह्यमानकृष्णागुरुधूमरक्तैरिव पारा-
 पतैरध्यासितविटङ्केषु महाप्रासादकुक्षिषु कतिपयाप्तसुहृत्परिवृतो वी-
 णावेणुमुरजमनोहरतममन्तःपुरसंगीतकं ददर्श । किं च बहुना ।
 15 यद्यदतिरमणीयमभिमतमविरुद्धमायत्यां तदात्वे च तत्तदनाक्षिप्तचेताः
 परिसमाप्तत्वादन्वेषां पृथिवीव्यापाराणां सिषेवे न तु व्यसनितया ।
 प्रमुदितप्रजस्य हि परिसमाप्तसकलमहीप्रयोजनस्य नरपतेर्विषयोपभोग-
 लीला भूषणमितरस्य तु विडम्बना । प्रजानुरागहेतोश्चान्तरान्तरा
 दर्शनं ददौ सिंहासनं च निमित्तेष्वारुरोह ।
 20 शुकनासोपि महान्तं तं राज्यभारमनायासेनैव प्रज्ञाबलेन बभार ।
 यथैव राजा सर्वकार्याण्यकार्षीत्तद्वदसावपि द्विगुणीकृतप्रजानुरागश्चक्रे ।
 तमपि चलितचूडामणिमरीचिमञ्जरीजालिभिर्मौलिभिरावर्जितकुसुम-
 शेखरच्युतमधुसीकरसिक्तनृपसभं दूरावनतिप्रेङ्खितमणिकुण्डलकोटि-

संघट्टिताङ्गदं राजकमाननाम । तस्मिन्नपि चलिते चलितचटुलतुरग-
वलमुखरखुरवधिरिकृतभुवनान्तराला वलभरप्रचलवसुधातलदो-
लायमाननिरयो गलन्मदान्धगन्धगजदानधारान्धकाराः संसर्पदतिव-
हलधूलिपटलधूसरितसिन्धवः प्रचलपदातिवलकलकलरवस्फोटितश्र-
वणविवराः सरभसोद्गुष्यमाणजयशब्दनिर्भराः प्रोद्भूयमानधवलचाम- 5
रसहस्रसंछादिताः पुञ्जितनरेन्द्रवृन्दकनकदण्डातपत्रसंघट्टनष्टदिवसा
दश दिशो बभूवुः ।

एवं तस्य राज्ञो मन्त्रिविनिवेशितराज्यभारस्य यौवनसुखमनु-
भवतः कालो जगाम । भूयसा च कालेनान्येषामपि जीवलोकसु-
खानां प्रायः सर्वेषामन्तं ययौ । एकं तु सुतमुखदर्शनसुखं न लेभे । 10
तथा संभुज्यमानमपि निष्फलपुष्पदर्शनं शरवणमिवान्तःपुरमभूत् ।
यथा यथा च यौवनमतिचक्राम तथा तथा विफलमनोरथस्यानपल-
ताजन्मावर्धतास्य संतापः । विषयोपभोगसुखेच्छाभिश्च मनो विजहे ।
नरपतिसहस्रपरिवृतमप्यसहायमिव चक्षुष्मन्तमप्यन्धमिव भुवनाल-
म्बनमपि निरालम्बनमिवात्मानममन्यत । 15

अथ तस्य चन्द्रलेखेव हरजटाकलापस्य कौस्तुभप्रभेव कैटभा-
रातिवक्षःस्थलस्य वनमालेव मुसलायुधस्य वेलेव सागरस्य मद-
लेखेव दिग्गजस्य लतेव पादपस्य कुसुमोद्गतिरिव सुरभिमासस्य
चन्द्रिकेव चन्द्रमसः कमलिनीव सरसस्तारकापङ्क्तिरिव नभसो
हंसमालेव मानसस्य चन्दनवनराजिरिव मलयस्य फणामणिशिखेव 20
शेषस्य भूषणमभूच्चिभुवनविस्मयजननी जननीव वनिताविभ्रमाणां
सकलान्तःपुरप्रधानभूता महिषी विलासवती नाम । एकदा च स
तदावासगतस्तां चिन्तास्तिमितदृष्टिना शोकमूकेन परिजनेन परि-

वृतामारादवस्थितैश्च ध्यानानिमिषलोचनैः कञ्चुकिभिरुपास्यमानामन-
 तितूरवर्तिनीभिश्चान्तःपुरवृद्धाभिराश्वास्यमानामविरलाश्रुविन्दुपाताद्री-
 कृतदुकूलामनलंकृतां वामकरतलविनिहितमुखकमलामसंयताकुलाल-
 कां सुनिविडपर्यङ्गिकोपविष्टां रुदतीं ददर्श । कृतप्रत्युत्थानां च
 5 तां तस्यामेव पर्यङ्गिकायामुपवेश्य स्वयं चोपविश्याविज्ञातवाष्पका-
 रणो भीतभीत इव करतलेन विगतवाष्पाम्भःकणौ कुर्वन्कपोलौ भू-
 पालस्तामवादीत् । देवि किमर्थमन्तर्गतगुरुशोकभारमन्थरमशब्दं
 रुद्यते । ग्रथन्ति हि मुक्ताफलजालकमिव वाष्पविन्दुनिकरमेतास्तव
 पक्ष्मपङ्क्तयः । किमर्थं च कृशोदरि नालंकृतासि । बालातप इव
 10 रक्तारविन्दकोशयोः किमिति न पातितश्चरणयोरलक्तकरसः । कु-
 सुमशरसरःकलहंसकौ कस्मात्पादपङ्कजस्पर्शेन नानुगृहीतौ म-
 णिनूपुरौ । किंनिमित्तमयमपगतमेखलकलापमूको मध्यभागः । कि-
 मिति च हरिण इव हरिणलाञ्छने न लिखितः कृष्णागुरुपक्ष्मभङ्गः प-
 योधरभारे । केन कारणेन तन्वीयं हरमुकुटचन्द्रलेखेव गङ्गास्रोत-
 15 सा न विभूषिता हारेण वरोरु शिरोधरा । किं वृथा वहसि विला-
 सिनि स्रवदश्रुजललवधौतकुङ्कुमपत्रलतं कपोलयुगम् । इदं च को-
 मलाङ्गुलिदलनिकरं रक्तोत्पलमिव करतलं किमिति कर्णपूतामा-
 रोपितम् । इमां च केन हेतुना मानिनि धारयस्यनुपरचितगोरोच-
 नाविन्दुतिलकामसंयमितालकिनीं ललाटेरेखाम् । अयं च ते बहुल-
 20 पक्षप्रदोष इव चन्द्रलेखाविरहितः करोति मे दृष्टिखेदमतिबहुलति-
 मिरपटलान्धकारः कुसुमरहितः केशपाशः । प्रसीद निवेदय देवि
 दुःखनिमित्तम् । एते हिं पल्लवमिव सरागं मम हृदयमाकम्पयन्ति
 तरलीकृतस्तनांशुकास्तवायताः श्वासमरुतः । कचिन्मयापराद्धम-

न्येन वा केनचिदस्मदुपजीविना परिजनेन । अतिनिपुणमपि चिन्तयन्न
पश्यामि खलु स्वलितमल्पमप्यात्मनस्त्वद्विषये । त्वदायत्तं हि मे
जीवितं च राज्यं च । कथ्यतां सुन्दरि शुचः कारणम् । इत्येवमभि-
धीयमाना विलासवती यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रतिपेदे तदा विवृद्धवाष्प-
हेतुमस्याः परिजनमपृच्छत् ।

5

अथ तस्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनी सततप्रत्यासन्ना मकरिका नाम
राजानमुवाच । देव कुतो देवादल्पमपि परिस्वलितम् । अभिमुखे
च देवे का शक्तिः परिजनस्यान्यस्य वा कस्यचिदपराद्धम् । किं तु
महाग्रहप्रस्तेव विफलनरेन्द्रसमागमास्मीत्ययमस्या देव्याः संतापः ।
सुमहांश्च कालः संतप्यमानायाः । प्रथममपि स्वामिनी दानवश्रीरिव 10
सततनिन्दितसुरता शयनस्नानभोजनभूषणपरिग्रहादिषु समुचितेष्वपि
दिवसव्यापारेषु कथं कथमपि परिजनप्रयत्नात्प्रवर्त्यमाना सशोके-
वासीत् । देवहृदयपीडापरिजिहीर्षया न दर्शितवती विकारम् । अद्य
तु चतुर्दशीति भगवन्तं महाकालमर्चितुमितो गतया तत्र महाभारते
वाच्यमाने श्रुतमपुत्राणां किल न सन्ति लोकाः शुभाः पुत्राभ्यो नर- 15
कात्तायत इति पुत्र इति । एतच्छ्रुत्वा भवनमागत्य परिजनेन सशि-
रःप्रणाममभ्यर्थ्यमानापि नाहारमभिनन्दति न भूषणपरिग्रहमाचरति
नोत्तरं प्रतिपद्यते केवलमविरलवाष्पविन्दुदुर्दिनान्धकारितमुखी रोदि-
ति । एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणम् । इत्यभिधाय विरराम ।

विरतवचनायां तस्यां भूमिपालस्तूर्णीं मुहूर्तमिव स्थित्वा दीर्घमुष्णं 20
च निश्चस्य निजगाद् । देवि किमत्र क्रियतां दैवायत्ते वस्तुनि । अति-
मात्रमलं रुदितेन । न वयमनुग्राह्याः प्रायो देवतानाम् । आत्मजपरि-
ष्वङ्गामतास्वादसुखस्य नूतनभाजनमस्माकं हृदयम् । अन्यस्मिञ्ज-

न्मनि न कृतमवदातं कर्म । जन्मान्तरकृतं हि कर्म फलमुपनयति
 पुरुषस्येह जन्मनि । न हि शक्यं दैवमन्यथा कर्तुमभियुक्तेनापि ।
 यावन्मानुष्यके शक्यमुपपादयितुं तावत्सर्वमुपपाद्यताम् । अधिकां
 कुरु देवि गुरुषु भक्तिम् । द्विगुणमुपपादय देवतासु पूजाम् । ऋषिज-
 5 नसपर्यासु दर्शितादरा भव । परं हि दैवतमृषयः । यत्नेनाराधिता य-
 थासमीहितफलानामतिदुर्लभानामपि वराणां दातारो भवन्ति । श्रूयते
 हि । पुरा चण्डकौशिकप्रभावान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जना-
 र्दनस्य जेतारमतुलभुजबलमप्रतिरथं जरासंधं नाम तनयं लेभे ।
 दशरथश्च राजा परिणतवया विभाण्डकमहामुनिमुत्सृज्य शृङ्गस्य
 10 प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रतिहतानुद्धीनिवाक्षोभ्यानवाप चतुरः पु-
 त्रान् । अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतास्वादसुख-
 भाजो बभूवुः । अमोघफला हि महामुनिसेवा भवति । अहमपि खलु
 देवि कदा समुपारूढगर्भभरालसामापाण्डुमुखीमासन्नपूर्णचन्द्रोदया-
 मिव पौर्णमासीनिशां देवीं द्रक्ष्यामि । कदा मे तनयजन्ममहोत्सवान-
 15 न्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः । कदा हारिद्रवसनधारिणी
 सुतसनाथोत्सङ्गा द्यौरिवोदितरविमण्डला सवालातपा मामानन्दयि-
 ष्यति देवी । कदा सर्वौषधिपिञ्जरजटिलकेशो निहितरक्षाघृतवि-
 न्दुनि तालुनि विन्यस्तगौरसर्षपोन्मिश्रभूतिलेशो गोरोचनाचित्रकण्ठ-
 सूत्रग्रन्थिरुत्तानशयो दशनशून्यस्मिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे
 20 हृदयाह्लादम् । कदा गोरोचनाकपिलद्युतिरन्तःपुरिकाकरतलपरं-
 रासंचार्यमाणमूर्तिरशेषजनवन्दितो मङ्गलप्रदीप इव मे शोकान्धका-
 रमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा च क्षितिरेणुधूसरो मण्डयिष्यति
 मम हृदयेन दृष्ट्या च सह परिभ्रमन्भवनाङ्गणम् । कदा केसरि-

किशोरक इव संजातजानुचङ्क्रमणावस्थः संचरिष्यतीतस्ततः स्फ-
टिकमणिभित्त्यन्तरितान्भवनमृगशावकाञ्जिघृक्षुः । कदान्तःपुरनूपु-
रनिनादसंगतान्गृहकलहंसकाननुसरन्कक्षान्तरप्रधावितः कनकमेखला-
घण्टिकारवानुसारिणीमायासयिष्यति धात्रीम् । कदा कृष्णागुरुपङ्क-
लिखितमदलेखालंकृतगण्डस्थलको मुखडिण्डिमध्वनिजनितप्रीतिरू- 5
र्ध्वकरविप्रकीर्णचन्दनचूर्णधूलिधूसरः कुञ्चिताङ्गुलिशिखराङ्कुशाक-
र्षणविधूतशिखाः करिष्यति मत्तगजराजलीलाक्रीडाः । कदा मातु-
श्चरणयुगलरागोपयुक्तशेषेण पिण्डालक्तकरसेन वृद्धकञ्चुकिनां वि-
डम्बयिष्यति मुखानि । कदा कुतूहलचञ्चललोचनो मणिकुट्टिमेध्व-
धोदत्तदृष्टिरनुसरिष्यति स्खलद्गतिरात्मनः प्रतिविम्बानि । कदा नरे- 10
न्द्रसहस्रप्रसारितभुजयुगलाभिनन्द्यमानागमनो भूषणमणिमयूखलेखा-
कुलीक्रियमाणलोलदृष्टिरास्थानस्थितस्य मे पुरः पर्यटिष्यति सभान्तरेषु ।
इत्येतानि च मनोरथशतानि चिन्तयतोन्तःसंतप्यमानस्य प्रया-
न्ति रजन्यः । मामपि दहत्येवायमहर्निशमनल इवानपत्यतासमुद्भवः
शोकः । शून्यमिव मे प्रतिभाति जगत् । अफलमिव पश्यामि 15
राज्यम् । अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि । तन्मुच्यतामयं
देवि शोकाणुबन्धः । आधीयतां धैर्यं धर्मे च धीः । धर्मपरायणानां
हि सदा समीपसंचारिण्यः कल्याणसंपदो भवन्ति । इत्येवमभिधाय
सलिलमादाय स्वयं करतलेनाभिनवपल्लवेनेव विकचकमलोपमान-
माननमस्याः साश्रुलेखं समार्ज । पुनः पुनश्च प्रियशतमधुराभिः 20
शोकापनोदनिपुणाभिर्धर्मोपदेशगर्भाभिर्वाग्भिराश्वास्य सुचिरं स्थित्वा
नरेन्द्रो निर्जगाम ।

निर्गते च तस्मिन्मन्दीभूतशोका विलासवती यथाक्रियमाणाभर-

णपरिग्रहादिकमुचितं दिवसव्यापारमन्वतिष्ठत् । ततः प्रभृति सु-
 तरां देवताराधनेषु ब्राह्मणपूजासु गुरुजनसमपर्यासु चादरवती ब-
 भूव । यद्यच्च किंचित्कुतश्चिच्छुश्राव गर्भतृष्णया तत्तत्सर्वं चकार । न
 महान्तमपि क्लेशमजीगणत् । अनवरतदह्यमानगुग्गुलबहुलधूपान्ध-
 5 कारितेषु चण्डिकागृहेषु धवलाम्बरशुचिमूर्तिरुपोषिता हरितकुशोप-
 च्छदेषु मुसलशयनेषु सुष्वाप । पुण्यसलिलपूर्णैर्विविधकुसुमफलो-
 पेतैः क्षीरतरुपल्वलाञ्छनैः सर्वरत्नगर्भैः शातकुम्भकुम्भैर्गोकुलेषु
 वृद्धगोपवनिताकृतमङ्गलानां लक्षणसंपन्नानां गवामधः सस्रौ । प्रति-
 दिवसमुत्थायोत्थाय सर्वरत्नोपेतानि हैमानि तिलपात्राणि ब्राह्मणेभ्यो
 10 ददौ । महानरेन्द्रलिखितमण्डलमध्यवर्तिनी विविधवलिदानानन्दित-
 दिग्देवतानि बहुलपक्षचतुर्दशीनिशासु चतुष्पथे स्नपनमङ्गलानि भेजे ।
 सिद्धायतनानि कृतविचित्रदेवतोपयाचितकानि सिषेवे । दर्शितप्रत्य-
 यानि संनिधानमातृभवनानि जगाम । प्रसिद्धेषु नागकुलहृदेषु ममज्ज ।
 अश्वत्थप्रभृतीनुपपादितपूजान्महावनस्पतीन्कृतप्रदक्षिणा ववन्दे । दो-
 15 लायमानमणिवलयेन पाणियुगलेन स्नाता स्वयमखण्डसिक्थसंपादितं
 रजतपात्रे परिगृहीतं वायसेभ्यो दध्योदनबलिमदात् । अपरिमितकु-
 सुमधूपविलेपापूपपल्लपायसवलिलाजकलितामहरहरम्बादेवीसपर्यामात-
 तान । स्वयमुपहृतपिण्डपात्रान्भक्तिप्रवणेन मनसा सिद्धादे-
 शान्नक्षपणकान्पप्रच्छ । विप्रश्रिकादेशवचनानि बहु मेने । नि-
 20 मित्तज्ञानुपचचार शकुनज्ञानविदामादरमदर्शयत् । अनेकवृद्ध-
 परंपरागमागतानि रहस्यान्यङ्गीचकार । दर्शनागतं द्विजजनमात्म-
 जदर्शनोत्सुका वेदश्रुतीरकारयत् । अनवरतवाच्यमानाः पुण्य-
 कथाः शुश्राव । गोरोचनालिखितभूर्जपत्तगर्भान्मन्त्रकरण्डकानुवाह ।

रक्षाप्रतिसरोपेतान्योषधिसूत्राणि बबन्ध । परिजनोपि चास्याः सततमु-
पश्रुत्यै निर्जगाम तन्निमित्तानि च जग्राह । शिवाभ्यो मांसबलिपिण्डम-
नुदिनं निशि समुत्सर्ज । स्वप्रदर्शनाश्चर्याण्याचार्याणामाचक्षे ।
चत्वरेषु शिवबलिमुपजहार ।

एवं च गच्छति काले कदाचिद्राजा क्षीणभूयिष्ठायां रजन्याम- 5
ल्पशेषपाण्डुतारके जरत्पारापतपक्षधूमे नभसि स्वप्ने सितप्रासादशि-
खरस्थिताया विलासवत्याः करिण्या इव विसवलयमानने सकल-
कलापरिपूर्णमण्डलं शशिनं प्रविशन्तमद्राक्षीत् । प्रबुद्धश्चोत्थाय हर्ष-
विकासस्फीततरेण चक्षुषा धवलीकृतवासभवनस्तस्मिन्नेव क्षणे स-
माहूय शुकनासाय तं स्वप्नमकथयत् । स तं समुपजातहर्षः प्रत्यु- 10
वाच । देव संपन्नाः सुचिरादस्माकं प्रजानां च मनोरथाः । कतिप-
यैरेवाहोभिरसंदेहमनुभवति स्वामी सुतमुखकमलावलोकनसुखम् ।
अद्य खलु मयापि निशि स्वप्ने धौतसकलवाससा शान्तमूर्तिना
दिव्याकृतिना द्विजेन विकचं चन्द्रकलावदातदलशतमालोलकेसरसह-
स्रजटालं मकरन्दबिन्दुसीकरवर्षि पुण्डरीकमुत्सङ्गे देव्या मनोरमा- 15
या निहितं दृष्टम् । आवेदयन्ति हि प्रत्यासन्नमानन्दमप्रपातीनि शुभानि
निमित्तानि । किं चान्यलिप्यतरमधिकमानन्दकारणमतो भविष्यति ।
अवितथफलाश्च प्रायो निशावसानसमयदृष्टा भवन्ति स्वप्नाः । सर्वथा
नचिरेण मान्धातारमिव धौरेयं सर्वराजर्षीणां भुवनानन्दहेतुमात्मजं
जनयिष्यति देवी । शरत्कालकमलिनीवाभिनवकमलोद्गमेन गन्ध- 20
गजमाह्लादयिष्यति देवम् । येनेयं दिग्गजमदलेखेवाविच्छिन्नसंताना
क्षितिभारधारणोचिता भविष्यति कुलसंततिः स्वामिनः । इत्येवम-
भिधानमेव तं करेण गृहीत्वा नरेन्द्रः प्रविश्याभ्यन्तरमुभाभ्यामपि

ताभ्यां स्वप्राभ्यां विलासवतीमानन्दयांचकार ।

कतिपयदिवसापगमे च देवताप्रसादात्सरसीमिव प्रतिमाशशी
विवेश गर्भो विलासवतीम् । येन नन्दनवनराजिरिव पारिजातेन म-
धुसूदनवक्षःस्थलीव कौस्तुभमणिना सा सुतरामराजत । दर्पणश्री-
5 रिव गर्भच्छलेन संक्रान्तमवनिपालप्रतिविम्बमुवाह । शनैः शनैश्च
प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भा निर्भरपरिणीतसागरसलिलभरमन्थरेव मेघ-
माला मन्दं मन्दं संचचार । मुहुर्मुहुर्नुबद्धविजृम्भिकमाजिह्वितलोचना
सालसं निशश्वास । तथावस्थां तामहरहः स्वयमनेकरसवाञ्छितपा-
नभोजनां प्रावृषमिव श्यामायमानपयोधरमुखीं केतकीमिव गर्भ-
10 च्छविपाण्डुरामालोक्येङ्गितकुशलः परिजनो विज्ञातवान् ।

अथ तस्याः सर्वपरिजनप्रधानभूता सदा राजकुलसंवासचतुरा
सदा च राजसंनिकर्षप्रगल्भा सर्वमङ्गलकुशला कुलवर्धना नाम मह-
त्तरिका प्रशस्ते दिवसे प्रदोषवेलायामभ्यन्तरास्थानमण्डपगतं गन्ध-
तैलावसेकज्वलितदीपिकासहस्रपरिवारमुडुनिकरमध्यवर्तिनमिव पौर्ण-
15 मासीशशिनमुरगराजफणमणिसहस्रान्तरालस्थितमिव नारायणं मूर्धाव-
सिक्तैः परिमितैः प्रधाननरेन्द्रैः परिवृतमनतिदूरावस्थितपरिजनमनन्तर-
मुत्तुङ्गवेत्रासनोपविष्टेन धौतधवलाम्बरपरिधानेनानुल्वणवेषेण जलनिधि-
नेवागाधगाम्भीर्येण समुपारूढविश्रम्भनिर्भरास्तास्ताः कथाः शुकनासेन
सह कुर्वाणं भूमिपालमुपसृत्य रहः कर्णमूले विदितं विलासवतीगर्भवृ-
20 त्तान्तमकर्षीत् ।

तेन तु तस्या वचनेनाश्रुतपूर्वेणासंभाव्येनामृतरसेनेव सिक्तसर्वा-
ङ्गस्य सद्यः प्ररूढरोमाङ्कुरनिकरकण्टकिततनोरानन्दरसेन विह्वली-
क्रियमाणस्य स्मितविकसितकपोलस्थलस्य परिपूरितहृदयातिरिक्तं

हर्षमिव दशनांशुवितानच्छलेन विकिरतो राज्ञः शुक्रनासमुखे लो-
लतारकमानन्दजलविन्दुह्निन्नपक्ष्ममालं तत्क्षणं पपात चक्षुः । अ-
नालोकितपूर्वं तु हर्षप्रकर्षमभिसमीक्ष्य भूपतेः कुलवर्धनां च स्मित-
विकसितमुखीमागतां दृष्ट्वा तस्य चार्थस्य सततं मनसि विपरिवर्त-
मानत्वादविदितवृत्तान्तोपि तत्कालोचितमपरमतिमहतो हर्षस्य कार- 5
णमपश्यञ्जुक्रनासः स्वयमुत्प्रेक्ष्य समुत्सर्पितासनः समीपतरमुपसृत्य
नातिप्रकाशमावभाषे । देव किमस्ति किञ्चित्स्मिन्स्वप्रदर्शने सत्यम् ।
अत्यन्तमुत्फुल्लोचना हि कुलवर्धना दृश्यते । देवस्यापीदं प्रियवच-
नश्रवणकुतूहलादिव श्रवणमूलमुपसर्पदुपरचयदिव नीलकुवलयकर्ण-
पूरशोभामानन्दजलपरिप्लुतं तरलतारकं विकसदावेदयति महत्प्रहर्ष- 10
कारणमीक्षणयुगलम् । उपारूढमहोत्सवश्रवणकुतूहलमुत्सुकोत्सुकं
क्लाम्यति मे मनः । तदावेदयतु देवः किमिदम् । इत्युक्तवति तस्मि-
न्नाजा विहस्याब्रवीत् । यदि सत्यमनया यथा कथितं तथा सर्वमवि-
तथं स्वप्रदर्शनम् । अहं तु न श्रद्धे । कुतोस्माकमियती भाग्यसंपत् ।
अभाजनं हि वयमीदृशानां प्रियवचनश्रवणानाम् । अवितथवादिनी- 15
मप्यहं कुलवर्धनामेवंविधानां कल्याणानामसंभावितमात्मानं मन्य-
मानो विपरीतामिवाद्य पश्यामि । तदुत्तिष्ठ स्वयमेव गत्वा किमत्र
सत्यमिति देवीं पृष्ट्वा ज्ञास्यामि । इत्यभिधाय विसर्ज्य सकलनरेन्द्र-
लोकमुन्मुच्य स्वाङ्गेभ्यो भूषणानि कुलवर्धनायै दत्त्वा तथा च दत्त-
प्रसादानन्तरमवनितलाश्लिष्टललाटलेखया शिरःप्रणामेनाभ्यर्चितः सह- 20
शुक्रनासेनोत्थाय हर्षविशेषनिर्भरेण त्वर्यमाणो मनसा पवनचलितनी-
लकुवलयदललीलाविडम्बकेन दक्षिणेनाक्षणा परिस्फुरताभिनन्द्यमा-
नस्तत्कालसेवासमुचितेन विरलविरलेन परिजनेनानुगम्यमानः पुरः-

संसर्पिणीनामनिललोलस्थूलशिखानां प्रदीपिकानामालोकेन समुत्सार्यमाणकक्षान्तरतिमिरसंहतिरन्तःपुरमयासीत् ।

- तत्र च सुकृतरक्षासंविधाने नवसुधानुलेपनधवलिते प्रज्वलितमङ्गलप्रदीपे पूर्णकलशाधिष्ठितद्वारपक्षके प्रत्यग्रलिखितमङ्गल्यालेख्यो-
- 5 ज्वलितभित्तिभागमनोहारिण्युपरचितसितविताने वितानपर्यन्तावबद्धमुक्तागुणे मणिप्रदीपप्रहृततिमिरे वासभवने भूतिलिखितपञ्चलताकृत-
रक्षापरिक्षेपं शिरोभागविन्यस्तधवलनिद्रामङ्गलकलशमावद्धविविधौषधिमूलयन्त्रपवित्रमवस्थापितरक्षाशक्तिवलयमितस्ततोविप्रकीर्णगौर-
सर्षपमवलम्बितबालयोकत्रग्रथितलोलपिप्पलपत्तमासक्तहरितारिष्टपल्लव-
- 10 मुत्तुङ्गपादपीठप्रतिष्ठितमिन्दुदीधितिधवलप्रच्छदपटमचलराजशिलातल-
विशालं गर्भोचितं शयनतलमधिशयानां कनकपात्रपरिगृहीतैरविच्छिन्नविरलावस्थितदधिलवैर्जलतरंगतरलसितशालिसिक्थनिकरैरग्र-
थितकुसुमाञ्जलिसनाथैः पूर्णभाजनैरखण्डिताननमत्स्यपटलैश्च प्रत्यग्रपिशितपिण्डमिश्रैरविच्छिन्नसलिलधारानुगम्यमानमार्गैः पटलक-
- 15 प्रज्वलितैश्च शीतलप्रदीपैर्गोरोचनामिश्रगौरसर्षपैश्च सलिलाञ्जलि-
मिश्राचारकुशलेनान्तःपुरजरतीजनेन क्रियमाणावतरणकमङ्गलां ध-
वलाम्बरविविक्तवेधेण प्रमुदितेन प्रस्तुतमङ्गल्यप्रायालापेन परिज-
नेनोपास्यमानामुपारूढगर्भतयान्तर्गतकुलशैलामिव क्षितिं सलिल-
निमग्नैरावतामिव मन्दाकिनीं गुहागतसिंहामिव गिरिराजमेखलां ज-
- 20 लधरपटलान्तरितदिनकरामिव दिवसश्रियमुदयगिरितिरोहितशशि-
मण्डलामिव विभावरीमभ्यर्णब्रह्मकमलविनिर्गमामिव नारायणनामि-
मासन्नागस्त्योदयामिव दक्षिणाशां फेनावृतामृतकलशामिव क्षीरो-
दवेलां गोरोचनाचित्रितदशमनुपहतमतिधवलं दुकूलयुगलं वसानां

विलासवतीं ददर्श । ससंभ्रमपरिजनप्रसारितकरतलावलम्बनावष्टम्भेन
वामजानुविन्यस्तहस्तपल्लवां प्रचलितभूषणमणिरवमुखरमुत्तिष्ठन्तीं वि-
लासवतीमलमलमत्यादरेण देवि नोत्थातव्यमित्यभिधाय सह तथा त-
स्मिन्नेव शयनीये पार्थिवः समुपाविशत् । प्रमुष्टचासीकरचारुपादे धव-
लोपच्छदे चासन्ने शयनान्तरे शुकनासोपि न्यषीदत् ।

5

अथ तामुपारूढगर्भामालोक्य हर्षभरमन्थरेण मनसा प्रस्तुतप-
रिहासो राजा देवि शुकनासः पृच्छति यदाह कुलवर्धना किमपि
तत्किं तथैव इत्युवाच । अथाव्यक्तस्मितच्छुरितकपोलाधरलोचना
लज्जया दशनांशुजालकन्याजेनांशुकेनेव मुखमाच्छादयन्ती विलास-
वती तत्क्षणमधोमुखी तस्थौ । पुनः पुनश्चानुबध्यमाना किं माम- 10
तिमात्रं त्रपापरवशां करोषि नाहं किञ्चिदपि वेद्मि इत्यभिदधाना
तिर्यग्वलिततारकेण चक्षुषावनतमुखी राजानं साभ्यसूयमिवापश्यत् ।
अपरिस्फुटहासज्योत्स्नाविशदेन मुखशशिना भूभुजां पतिरेनां भूयो
बभाषे । सुतनु यदि मदीयेन वचसा तव त्रपा वितन्यते तदयमहं
स्थितो निभृतम् । अस्य तु किं प्रतिविधास्यसि विघटमानदलकोश- 15
विशदचम्पकद्युतेः सवर्णतया परिमलानुमीयमानस्य कुङ्कुमरागस्य पा-
ण्डुरतामापद्यमानस्यानयोश्च गर्भसंभ्रामृतावसेकनिर्वाप्यमानहृदय-
शोकानलप्रभवं धूममिव वमतोर्गृहीतनीलोत्पलयोरिव चक्रवाकयो-
स्तमालपल्लवलाञ्छितमुखयोरिव कनककलशयोः सकृदिवालिखित-
कृष्णगुरुपङ्कपत्तलतयोः श्यामायमानचूचुकयोः पयोधरयोरस्य 20
च प्रतिदिनमतिगाढतरतामापद्यमानेन काञ्चीकलापेन दूयमानस्य
नश्यत्त्रिवलिलेखावलयस्य क्रशिमानमुज्झतो मध्यभागस्य । इत्येवं
ब्रुवाणमवनिपालमन्तर्मुखविनिगूढहासः शुकनासो देव किमायास-

यसि देवीभियमनया कथयापि लज्जते त्यज कुलवर्धनाकथितवा-
 र्तासंबद्धमालापमित्यब्रवीत् । एवंविधाभिश्च नर्मप्रायाभिः कथाभिः
 सुचिरं स्थित्वा शुकनासः स्वभवनमयासीत् । नरेन्द्रोपि तस्मिन्नेव
 वासगृहे तया सह तां निशामत्यवाहयत् ।

- 5 ततः क्रमेण यथासमीहितगर्भदोहदसंपादनप्रमुदिता पूर्णे प्रसवसम-
 ये पुण्येहन्यनवरतगलन्नाडिकाकलितकालकलैर्बहिरागृहीतच्छायैर्गण-
 कैर्गृहीते लम्पे प्रशस्तायां वेलायामिरंमदमिव जलधरमाला सकललो-
 कहृदयानन्दकारिणं विलासवती सुतमसूत । तस्मिञ्जाते सरभस-
 मितस्ततः प्रधावितस्य परिजनस्य चरणशतसंक्षोभचलितक्षितितलो
 10 भूपालाभिमुखप्रसृतस्खलद्गतिविकलकञ्चुकिसहस्रो जनसंमर्दनिषिष्य-
 माणपतितकुब्जवामनकिरातगणो विस्फार्यमाणान्तःपुरजनाभरणज्ञं-
 कारमनोहरः पूर्णपात्राहरणविलुप्यमानवसनभूषणः संक्षोभितनगरो
 राजकुले दिष्टिवृद्धिसंभ्रमोत्तिमहानभूत् । अनन्तरं च मन्दरमध्यमा-
 नजलधिघोषगम्भीरदुन्दुभिध्वानपुरःसरेण प्रहतमृदुमृदङ्गशङ्खाहला-
 15 नकनिवहनिनादनिर्भरेण मङ्गलपटहपटुरवसंवर्धितेनानेकजनसहस्रक-
 लकलबहुलेन त्रिभुवनमापूरयतोत्सवकोलाहलेन ससामन्ताः सान्तः-
 पुराः सप्रकृतयः सराजलोकाः सवेश्यायुवतयः सवालवृद्धा ननृ-
 तुरागोपालमुन्मत्ता इव हर्षनिर्भराः प्रजाः । प्रतिदिनमवर्धत चन्द्रो-
 दयेनेव जलधिः कलकलमुखरो राजसूतोर्जन्ममहोत्सवः ।
 20 पार्थिवस्तु तनयाननदर्शनोत्सवहृतहृदयोपि दिवसवशेन मौहूर्ति-
 कगणोपदिष्टे प्रशस्ते मुहूर्ते निवारितनिखिलपरिजनः शुकनास-
 द्वितीयो मणिमयमङ्गलकलशयुगलाशन्येनासक्तबहुपुत्रिकालंकृतेन
 विविधनवपल्लवानिवह्निरन्तरनिचितेन संनिहितकनकमयहलमुसलयु-

गेन विरलप्रथितसितकुसुममिश्रदूर्वाप्रवालमालालंकृतेनावलम्बितावि-
 कलव्याघ्रचर्मणा वन्दनमालान्तरालघटितघण्टागणेन द्वारदेशेन वि-
 राजमानमुभयतश्च द्वारपक्षकयोर्मर्यादानिपुणेन गोमयमयीभिरुत्ता-
 नविनिहितवराटकदन्तुराभिरन्तरान्तरावद्धविविधवर्णरागरुचिरकूर्पास-
 कुसुमलेशलाञ्छिताभिः कुसुम्भकेसरलवाश्लेषलोहिताभिलेखाभिरा- 5
 लिखितस्वस्तिकभक्तिजालमुपरचयता हरिद्राद्रवविचल्लरणपरिपिञ्ज-
 राम्बरधारिणीं भगवतीं षष्ठीदेवीं कुर्वता विकचपक्षपुटविकटशिख-
 ण्डिपुष्पमण्डलाधिरूढमालोलोहितपटघटितपताकमुल्लसितशक्तिदण्डप्र-
 चण्डं कार्तिकेयं संघटयता विन्यस्तालक्तकपटलपाटलमध्यभागौ सू-
 र्याचन्द्रमसावावभ्रता कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरीकृतमूर्ध्वप्रोतकनकमययव- 10
 निकरकण्टकितामाविरललग्नगौरसिद्धार्थकप्रकरतया काञ्चनरसखचि-
 तामिव मृन्मयगुटिकाकदम्बमालां विन्यस्यता चन्दनजलधव-
 लितेषु भित्तिशिखरभागेषु पञ्चरागविचित्रचेलचीरकलापचिह्नमा-
 पीतपिष्टपङ्काङ्कितां वर्धमानपरंपरामन्यानि च प्रसवगृहमण्डनम-
 ङ्गलानि संपादयता पुरंध्रिवर्गेण समधिष्ठितमुपद्वारसंयतवि- 15
 विधगन्धकुसुममालालंकृतजरच्छागमखिलव्रीहिमध्यावस्थापितार्यवृद्धा-
 ध्यासितशयनशिरोभागमनवरतदह्यमानाज्यमिश्रभुजगनिर्मोकमेषविषा-
 णक्षोदमनलपुष्पमाणारिष्टतरुपलबोलसितरक्षाधूमगन्धमध्ययनमुखरद्वि-
 जगणविप्रकीर्यमाणशान्त्युदकलवमभिनवल्लिखितमातृपटपूजाव्यग्रधात्री-
 जनमनेकवृद्धाङ्गनारब्धसूतिकामङ्गलगीतिकामनोहरमुपाद्यमानस्वस्त्य- 20
 यनं क्रियमाणशिशुरक्षाबलिविधानमाबध्यमानधवलकुसुमदामशत-
 मविच्छिन्नपथ्यमाननारायणनामसहस्रममलहाटकयष्टिप्रतिष्ठापितैरन्तः-
 शुभशतानीव निश्चलशिखैर्ध्यायद्भिर्मङ्गलप्रदीपैरुद्भासितमुत्खातासिलता-

सनाथपाणिभिः सर्वतो रक्षापुरुषैः परिवृतं सूतिकागृहमपश्यत् ।
अम्भः पावकं च स्पृष्ट्वा विवेश ।

प्रविश्य च प्रसवपरीक्षामपाण्डुमूर्तेरुत्सङ्गतं विलासवत्याः स्व-
प्रभासमुदयोपहतगर्भगृहप्रदीपप्रभमपरित्यक्तगर्भरागत्वादुदयपरिपाट-
लमण्डलमिव सवितारमपरसंध्यालोहितविम्बमिव चन्द्रमसमनुपजा-
तकाठिन्यमिव कल्पतरुपल्लवमुत्फुल्लमिव रक्तारविन्दराशिमवनिद-
र्शनावतीर्णमिव लोहिताङ्गं विद्रुमकिसलयदलैरिव बालातपच्छदैरिव
पद्मरागरश्मिभिरिव रचितावयवमनभिव्यक्तमुखपञ्चकमिव महा-
सेनं सुरवनिताकरपरिभ्रष्टमिवामरपतिकुमारकमुत्तप्तकल्याणकार्त-
स्वरभास्वरया स्वदेहप्रभया पूरयन्तमिव वासभवनमुद्वासमानैः सह-
जभूषणैरिव महापुरुषलक्षणैरुपेतमागामिकालपालनप्रहृष्ट्येव श्रिया-
समालिङ्गितमाल्हादहेतुमात्मजं ददर्श । विगतनिमेषनिश्चलपक्ष्मणा मु-
हुर्मुहुः प्रमृष्टसंघटितानन्दबाष्पपटलप्लुततारकेण दूरविस्फारितेन स्नि-
ग्धेन चक्षुषा पिबन्निवालपन्निव स्पृशन्निव मनोरथसहस्रप्राप्तदर्शनं
सस्पृहमीक्षमाणस्तनयाननं मुमुदे । कृतकृत्यं चात्मानं मेने । समृद्ध-
मनोरथः शुकनासस्तु शनैः शनैरङ्गप्रत्यङ्गान्यस्य निरूपयन्प्रीति-
विस्तारितलोचनो भूमिपालमवादीत् । देव पश्य पश्यास्य कुमारस्य
गर्भसंपीडनवशादपरिस्फुटावयवशोभस्यापि माहात्म्यमाविर्भावयन्ति
चक्रवर्तिचिह्नानि । तथा हि अस्य संध्यांशुरक्तबालशशिकलाकारे
ललाटपट्टे नलिननालभङ्गतन्तुतन्वीयमूर्णां परिस्फुरति । एतद्विकच-
पुण्डरीकधवलं कर्णान्तायतं मुहुर्मुहुरुन्मिषितैर्धवलयतीव वासभव-
नमरालपक्ष्म लोचनयुगलम् । विजृम्भमाणकमलकोशपरिमलमनोहर-
मियमस्य सहजमात्तनामोदमाजिघ्रतीव दूरायता कनकलेखेव ना-

सिका । रक्तोत्पलकलिकाकारमुद्रहतीव चास्याधररुचकम् । रक्तो-
त्पलकलिकालोहिततलौ भगवतो विष्टरश्रवस इव शङ्खचक्रचिह्नौ प्र-
शस्तलेखालाङ्घितौ करौ । अभिनवकल्पतरुपल्लवकोमलं लेखामयै-
र्ध्वजरथतुरगातपत्रकमलैरलंकृतमनेकनरेन्द्रसहस्रचूडामणिचक्रचुम्बनो-
चितं चरणयुगलम् । एष च दुन्दुभेरिवातिगम्भीरः स्वरयोगोऽस्य 5
रुदतः श्रूयते ।

इत्येवं कथयत्येव तस्मिन्ससंभ्रमापसृतेन राजलोकेन द्वारि स्थितेन
दत्तमार्गस्त्वरितगतिरागत्य प्रहर्षोद्गमपुलकिततनुः स्फारीभवल्लोचनो
मङ्गलनामा प्रहृष्टवदनः पुरुषः पादयोः प्रणम्य राजानं व्यजिज्ञपत् ।
देव दिष्ट्या वर्धसे । प्रतिहृतास्ते शत्रवः । चिरं जीव । जय च पृथिवीम् । 10
त्वत्प्रसादादत्रभवतः शुक्रनासस्यापि ज्येष्ठायां ब्राह्मण्यां मनोरमाभि-
धानायां राम इव रेणुकायां तनयो जातः । श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति ।

अथ नृपतिरमृतवृष्टिप्रतिममाकर्ण्य तद्वचनं प्रीतिविस्फारिताक्षः
प्रत्यवदत् । अहो कल्याणपरंपरा । सत्योयं जनप्रवादो यद्विपद्विपदं
संपत्संपदमनुबध्नातीति । सर्वथा समानसुखदुःखतां दर्शयता विधिनापि 15
भवतेव वयमनुवर्तिताः । इत्यभिधाय प्रीतिविकसितमुखः सरभसमा-
लिङ्ग्य विहसन्स्वयमेव शुक्रनासस्योत्तरीयं पूर्णपात्रं जहार । तस्मै
च प्रीतमनाः प्रियवचनश्रवणानुरूपं पुरुषायापरिमितं पारितोषिकमा-
दिदेश । उत्थाय च तथैव तेन चरणविकुट्टनकणितनूपुरसहस्रमुख-
रितदिगन्तरेण सरभसोत्क्षेपचलितमणिवलयावलीवाचालितभुजलते- 20
नोर्ध्वीकृतैरुत्तानतलैः करपुटैरनिललुलितामाकाशकमलिनीमिव दर्श-
यता पर्यस्तमृदितकर्णपल्लवेन परस्पराङ्गदकोटिसंघट्टदष्टपातितोत्तरी-
यांशुकेन श्रमजलधौताङ्गरागरञ्जितनवीनवाससा किञ्चिदवशिष्टतमा-

लपत्तेण विलसद्वारविलासिनीहसितैरुन्निद्रकैरववनानुकारं प्रथयता स-
 रभसवल्गनस्वल्गोलोलहारलतास्फालितकुचस्थलेन सिन्दूरतिलकलुलि-
 तालकलेखेन विप्रकीर्णपिष्टातकपांशुपुञ्जपिञ्जरितकेशपाशेन प्रनृत्त-
 कलमूककुञ्जकिरातवामनवधिरजडजनपुरःसरेणोत्तरीयांशुकग्रीवाबद्धा-
 5 वक्रष्टविडम्बितजरत्नचुकिदम्बकेन वीणावेणुमुरजकांस्यताललयानु-
 गतेन कलमधुरमुद्रायता हर्षनिर्भरतया मत्तेनेवोन्मत्तेनेव प्रहृष्टीतेनेव
 व्यपगतवाच्यावाच्यविवेकेन नृत्तक्रीडाप्रसक्तेनान्तःपुरिकाजनेन प्रचल-
 मणिकुण्डलाहतकपोलभित्तिना च विघूर्णमानकर्णोत्प्लेनाधोविगलित-
 विलोलशेखरेण दोलायमानवैकक्षककुसुममालेन निर्दयप्रहतभेरीमृदङ्ग-
 10 मर्दलपटहनिनादानुगतकाहलाशङ्करवजनितरभसेन चरणसंनिपातैर्दार-
 यतेव वसुधां राजपरिजनेन प्रवृत्तनृत्तेन च चारणगणेन विविधमुखवा-
 द्यकृतकोलाहलेन पठता गायता चानुगम्यमानः शुकनासभवनं गत्वा
 द्विगुणतरमुत्सवमकारयत् ।

अतिक्रान्ते च षष्ठीजागरे प्राप्ते दशमेहनि पुण्ये मुहूर्ते गाः सु-
 15 वर्णं च कोटिशो ब्राह्मणसात्कृत्वा मातुरस्य मया परिपूर्णमण्डलश्च-
 न्द्रः स्वप्ने मुखकमलमाविशन्दष्ट इति स्वप्नानुरूपमेव राजा स्वसूनो-
 च्चन्द्रापीड इति नाम चकार । अपरेद्युः शुकनासोपि कृत्वा ब्राह्मणो-
 च्चिताः सकलाः क्रिया राजानुमतमात्मजस्य विप्रजनोचितं वैशम्पा-
 यन इति नाम चक्रे । क्रमेण कृतचूडाकरणादिबालक्रियाकलापस्य शै-
 20 शवमतिचक्राम चन्द्रापीडस्य ।

तारापीडः क्रीडाव्यासङ्गविधातार्थं बहिर्नगरादनुसिप्रमर्धक्रोश-
 मात्रायाममतिमहता तुहिनगिरिशिखरमालानुकारिणा सुधाधवलेन
 प्राकारमण्डलेन परिवृतमनुप्राकारमाहितेन महता परिखावलयेन प-

रिवेष्टितमतिदृढकपाटसंपुटमुद्धाटितैकद्वारप्रवेशमेकान्तोपरचिततुरंगवा-
ह्यालीविभागमधःकल्पितव्यायामशालममरागाराकारं विद्यामन्दिरमका-
रयत् । सर्वविद्याचार्याणां च संग्रहे यत्नमतिमहान्तमन्वतिष्ठत् ।

तत्रस्थं च तं केसरिकिशोरकमिव पञ्जरगतं कृत्वा प्रतिपिद्धनि-
र्गममाचार्यकुलपुत्रप्रायपरिजनपरिवारमपनीताशेषशिशुजनक्रीडाव्यास- 5
ङ्गमनन्यमनसमखिलविद्योपादानार्थमाचार्येभ्यश्चन्द्रापीडं शोभने दिवसे
वैशम्पायनद्वितीयमर्पयांवभूव । प्रतिदिनं चोत्थायोत्थाय सह वि-
लासवत्या विरलपरिजनस्तत्रैव गत्वैनमालोकयामास राजा ।

चन्द्रापीडोप्यनन्यहृदयतया तथा नियन्त्रितो राज्ञाचिरेणैव काले-
न यथास्वमात्मकौशलं प्रकटयद्भिः पात्रवशादुपजातोत्साहैराचार्यैरुप- 10
दिश्यमानाः सर्वा विद्या जग्राह । मणिदर्पण इवातिनिर्मले तस्मिन्स-
चक्राम सकलः कलाकलापः । तथा हि पदे वाक्ये प्रमाणे धर्मशास्त्रे
राजनीतिषु व्यायामविद्यासु चापचक्रचर्मकृपाणशक्तितोमरपरशुग-
दाप्रभृतिषु सर्वेष्वायुधविशेषेषु रथचर्यासु गजपृष्ठेषु तुरंगमेषु वीणा-
वेणुमुरजकांस्यतालदुर्दुरपुटप्रभृतिषु वाद्येषु भरतादिप्रणीतेषु नृत्तशा- 15
स्त्रेषु नारदीयप्रभृतिषु गान्धर्ववेदविशेषेषु हस्तिशिक्षायां तुरगवयो-
ज्ञाने पुरुषलक्षणेषु चित्रकर्मणि पत्तञ्छेद्ये पुस्तकव्यापारे लेख्यकर्मणि
सर्वासु द्यूतकलासु गन्धर्वशास्त्रेषु शकुनिरुतज्ञाने ग्रहगणिते रत्नपरी-
क्षासु दारुकर्मणि दन्तव्यापारे वास्तुविद्यास्वायुर्वेदे यन्त्रप्रयोगे विषा-
पहरणे सुरङ्गोपभेदे तरणे लङ्घने पुतिष्वारोहणे रतितन्त्रेष्विन्द्रजाले 20
कथासु नाटकेष्वारूपायिकासु काव्येषु महाभारतपुराणेतिहासरामाय-
णेषु सर्वलिपिषु सर्वदेशभाषासु सर्वसंज्ञासु सर्वशिल्पेषु छन्दःस्वन्ये-
ष्वपि कलाविशेषेषु परं कौशलमवाप ।

सहजा चास्याजस्रमभ्यस्यतो वृकोदरस्येव शैशव एवाविर्व-
भूव सर्वलोकविस्मयजननी महाप्राणता । यदृच्छया क्रीडताप्यनेन
करतलावलम्बितकर्णपल्लवावनताङ्गाः सिंहकिशोरकक्रमाक्रान्ता इव
गजकलभकाश्चलितुमपि न शक्नुः । एकैकेन कृपाणप्रहारेण बाल
5 एव तालतरुन्मृणालदण्डानिव लुलाव । सकलराजन्यवंशवनदा-
वानलस्य परशुरामस्येवास्य नाराचाः शिखरिशिलातलभिदो
बभूवुः । दशपुरुषसंवाहनयोग्येन चायोदण्डेन श्रममकरोत् । ऋते
च महाप्राणतायाः सर्वाभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार तं वैशम्पा-
यनः । चन्द्रापीडस्य तु सकलकलाकलापपरिचयबहुमानेन शुकना-
10 सगौरवेण सहपांशुक्रीडनतया सहसंवृद्धतया च सर्वविश्रम्भस्थानं
द्वितीयमिव हृदयं वैशम्पायनः परं मित्रमासीत् । निमेषमपि तेन
विना स्थातुमेकाकी न शशाक । वैशम्पायनोपि तमुष्णकरमिव
वासरोनुगच्छन्न क्षणमपि विरह्यांचकार ।

एवं तस्य सर्वविद्यापरिचयमाचरतश्चन्द्रापीडस्य त्रिभुवनविलोभ-
15 नीयोमृतरस इव सागरस्य सकललोकहृदयानन्दजननश्चन्द्रोदय इव
प्रदोषस्य बहुविधरागविकारमङ्गुरः सुरधनुःकलाप इव जलधरस-
मयस्य मकरध्वजायुधभूतः कुसुमप्रसव इव कल्पपादपस्यामिनवाभि-
व्यज्यमानरागरमणीयः सूर्योदय इव कमलवनस्थ विविधलास्यवि-
लासयोग्यः कलाप इव शिखण्डिनो यौवनारम्भः प्रादुर्भवन्नमणीय-
20 स्यापि द्विगुणं रमणीयतां पुपोष । लब्धावसरो नवसेवक इव नि-
कटीबभूवास्य मन्मथः । लक्ष्म्या सह वितस्तार वक्षःस्थलम् । बन्धु-
जनमनोरथैः सहापूर्यतोरुदण्डद्वयम् । अरिजनेन सह तनिमानमभजत
मध्यभागः । त्यागेन सह प्रथिमानमाततान नितम्बभागः । प्रतापेन

सहारुरोह रोमराजिः । अहितकलत्रालकलताभिः सह प्रलम्बतामु-
पययौ भुजयुगलम् । चरितेन सह धवलतामभजत लोचनयुगलम् ।
आज्ञया सह गुरुर्वभूव भुजशिखरदेशः । स्वरेण सह गम्भीरतामा-
जगाम हृदयम् ।

एवं च क्रमेण समारूढयौवनारम्भं परिसमाप्तसकलकलाविज्ञान- 5
मधीताशेषविद्यं चावगम्यानुमोदितमाचार्यैश्चन्द्रापीडमानेतुं राजा बला-
धिकृतं बलाहकनामानमाहूय बहुतुरगबलपदातिपरिवृतमतिप्रशस्तेहनि
प्राहिणोत् । स गत्वा विद्यागृहं द्वाःस्थैः समावेदितः प्रविश्य क्षिति-
तलाविलम्बितचूडामणिना शिरसा प्रणम्य स्वभूमिसमुचिते राजस-
मीप इव सविनयमासने राजपुत्रानुमतो न्यषीदत् । स्थित्वा च मुहु- 10
र्तमात्रं बलाहकश्चन्द्रापीडमुपसृत्य दर्शितविनयो व्यजिज्ञपत् । कु-
मार महाराजः समाज्ञापयति । पूर्णा नो मनोरथाः । अधीतानि
शास्त्राणि । शिक्षिताः सकलाः कलाः । गतोसि सर्वास्वायुधविद्यासु
परां प्रतिष्ठाम् । अनुमतोसि निर्गमाय विद्यागृहात्सर्वाचार्यैः ।
उपगृहीतशिक्षं गन्धगजकुमारकमिव वारिबन्धाद्विनिर्गतमवगतसक- 15
लकलाकलापं पौर्णमासीशशिनमिव नवोद्भूतं पश्यतु त्वां जनः । ब्र-
जन्तु सफलतामतिचिरदर्शनोत्कण्ठितानि लोकलोचनानि । दर्शनं प्रति
ते समुत्सुकान्यतीव सर्वाण्यन्तःपुराणि । अयमत्रभवतो दशमो व-
त्सरो विद्यागृहमधिवसतः । प्रविष्टोसि षष्ठमनुभवन्वर्षम् । एवं सं-
पिण्डितेनामुना षोडशेन प्रवर्धसे । तदद्यप्रभृति निर्गम्य दर्शनोत्सुका- 20
भ्यो दत्त्वा दर्शनमखिलाभ्यो मातृभ्योभिवाद्य च गुरुनपगतनियन्त्रणो
यथासुखमनुभव राज्यसुखानि नवयौवनललितानि च । संमानय राज-
लोकम् । पूजय द्विजातीन् । परिपालय प्रजाः । आनन्दय बन्धुवर्गम् ।

अयं च ते त्रिभुवनैकैरत्नमनिलगरुडसमजव इन्द्रायुधनामा तुरंगमः
 प्रेषितो महाराजेन द्वारि तिष्ठति । एष खलु देवस्य पारसीकाधिपतिना
 त्रिभुवनाश्रयमिति कृत्वा जलधिजलादुत्थितमयोनिजमिदमश्वरत्नमा-
 सादितं मया महाराजाधिरोहणयोग्यमिति संदिश्य प्रहितः । दृष्ट्वा
 ५ च निवेदितं लक्षणविद्धिः । देव यान्युच्चैःश्रवसः श्रूयन्ते लक्षणाति-
 तैरयमुपेतो नैवविधो भूतो भावी वा तुरंगम इति । तदयमनुगृह्यता-
 मधिरोहणेन । इदं च मूर्धामिषिक्तपार्थिवकुलप्रसूतानां विनयोपप-
 न्नानां शूराणामभिरूपाणां कलावतां च कुलक्रमागतानां राजपुत्राणां
 सहस्रं परिचारार्थमनुप्रेषितं तुरंगमाधिरूढं द्वारि प्रणामलालसं प्रति-
 १० पालयति ।

इत्यभिधाय विरतवचसि बलाहके चन्द्रापीडः पितुराज्ञां शिरसि
 कृत्वा नवजलधरध्वानगम्भीरया गिरा प्रवेश्यतामिन्द्रायुध इति नि-
 र्जिगमिपुरादिदेश ।

अथ वचनान्तरमेव प्रवेशितमुभयतः खलीनकनककटकावल-
 १५ भाभ्यां पदे पदे कृताकुञ्चनप्रयत्नाभ्यां पुरुषाभ्यामवकृष्यमाणमतिप्र-
 माणमूर्ध्वकरपुरुषप्राप्यपृष्ठभागमापिवन्तमिव संमुखागतमखिलमाका-
 शमतिनिष्ठुरेण मुहुर्मुहुः प्रकम्पितोदररन्ध्रेण हेषारवेण पूरितभुवनो-
 दरविवरेण निर्भर्त्सयन्तमिवालीकवेगदुर्विदग्धं गरुत्मन्तमतिदूरमव-
 नमता प्रतिक्षणमतिदूरमुन्नमता च जवनिरोधस्फीतरोधधुरधुरायमाण-
 २० घोरघोणेन शिरोभागेण निजजवदर्पवशादुलङ्घनार्थमाकलयन्तमिव त्रि-
 भुवनमसितपीतहरितपाटलाभिराखण्डलचापानुकारिणीभिर्लेखाभिः क-
 ल्माषितशरीरमास्तीर्णविचित्रवर्णकम्बलमिव कुञ्जरकलमं कैलासत-
 टाघातघातुधूलिपाटलमिव हरवृषभमसुररुधिरपङ्कलेखालोहितसटमिव

पार्वतीसिंहं रंहःसंघातमिव मूर्तिमन्तमनवरतपरिस्फुरत्योथपुटोन्मुक्त-
 सूत्कारेणातिजवापीतमनिलमिव नासिकाविवरेणोद्वमन्तमन्तःस्खलि-
 तमुखरखलीनखरशिखरक्षोभजन्मनो लालाजलभुवः फेनपल्लवानुदधि-
 निवासपरिपीतामृतरसगण्डूषानिवोद्विरन्तमत्यायतमतिनिर्मासतया स-
 मुत्कीर्णमिव वदनमुद्वहन्तमाननमण्डलनिहितारुणमणिसमुद्रतैरंशुक- 5
 लापैरुपेतेनावसक्तरक्तचामरेणेव निश्चलशिखरेण कर्णयुगलेन विराज-
 मानमुज्ज्वलकनकशृङ्खलारचितरश्मिकलापकलितया लाक्षालोहितल-
 म्बलोलसटासंतानया जलनिधिसंचरणलग्नविद्रुमपल्लवयेव शिरोधर-
 योपशोभितमतिकुटिलकनकपत्तलताप्रतानभङ्गुरेण पदे पदे रणितरत्न-
 मालेन स्थूलमुक्ताफलप्रायेण तारागणेनेव संध्यारागमरुणेनाश्चालंका- 10
 रेणालंकृतमश्चालंकारनिहितमरकतरत्नप्रभाश्यामायमानदेहतया गग-
 नतलनिपतितदिवसकररथतुरंगमशङ्कामिवोपजनयन्तमतितेजस्वितया ज-
 वनिरोधरोषवशात्प्रतिरोमकूपमुद्रतानि सागरपरिचयाह्नानि मु-
 क्ताफलानीव स्वेदलवजालकानि वर्षन्तमिन्द्रनीलमणिपादपीठा-
 नुकारिभिरञ्जनशिलाघटितैरिवानवरतपतनोत्पतनजनितविषमखरमुखर- 15
 वैः पृथुभिः खुरपुटैर्जर्जरितवसुंधरैर्मुंरजवाद्यमिवाभ्यस्यन्तमुत्कीर्ण-
 मिव जङ्घासु विस्तारितमिवोरसि ऋक्षणीकृतमिव मुखे प्रसारितमिव
 कंधरायामुल्लिखितमिव पार्श्वयोर्द्विगुणीकृतमिव जघनभागे जवप्रति-
 पक्षमिव गरुत्मतस्त्रैलोक्यसंचरणसहायमिव मारुतस्यांशावतारमिवो-
 चैःश्रवसो वेगसब्रह्मचारिणमिव मनसः हरिचरणमिव सकलव- 20
 सुंधरोलङ्घनक्षमं वरुणहंसमिव मानसप्रचारं मधुमासदिवसमिव
 विकसिताशोकपाटलं व्रतिनमिव भस्मसितपुण्ड्रकाङ्कितमुखं कमल-
 वनमिव मधुपङ्कपिङ्गकेसरं ग्रीष्मदिवसमिव महायाममुग्रतेजसं च

भुजंगमिव सदागल्यभिमुखमुदधिपुलिनमिव शङ्खसालिकामरणं भी-
तमिव स्तब्धकर्णं विद्याधरराज्यमिव चक्रवर्तिनरवाहनोचितं सूर्यो-
दयमिव सकलभुवनार्धार्हमश्वातिशयमिन्द्रायुधमद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा च तमदृष्टपूर्वममानुषलोकोचिताकारमखिलत्रिभुवनराज्यो-
5 चितमशेषलक्षणोपपन्नमश्वरूपातिशयमतिधीरप्रकृतेरपि चन्द्रापीडस्य
पस्पर्शं विस्मयो हृदयम् । आसीच्चास्य मनसि । सरभसविवर्तनव-
लितवासुकिभ्रमितमन्दरेण मभ्रता जलनिधिजलमिदमश्वरत्नमनभ्यु-
द्धरता किं नाम रत्नमुद्धृतं सुरासुरलोकेन । अनारोहता च मेरुशिला-
तलविशालमस्य पृष्ठमाखण्डलेन किमासादितं त्रैलोक्यराज्यफलम् ।
10 उच्चैःश्रवसा विस्मितहृदयो वञ्चितः खलु जलनिधिना शतमखः ।
मन्ये च भगवतो नारायणस्य चक्षुर्गोचरमियता कालेन नायमुप-
गतः । येनाद्यापि ता गरुडारोहणव्यसनितां न परित्यजति । अहो ख-
ल्वतिशयितत्रिदशराजसमृद्धिरियं तातस्य राजलक्ष्मीः । यदेवंविधा-
न्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि रत्नान्युपकरणतामागच्छन्ति । अतिते-
15 जस्वितया महाप्राणतया च सदैवतेवेयमस्याकृतिः । यत्सत्यमारोहणे
शङ्कामिव मे जनयति । न हि सामान्यवाजिनाममानुषलोकोचिताः
सकलत्रिभुवनविस्मयजनन्य ईदृश्यो भवन्त्याकृतयः । दैवतान्यपि
हि मुनिशापवशादुज्झितनिजशरीरकाणि शापवचनोपनीतानि श-
रीरान्तराण्यध्यासत एव । श्रूयते हि । पुरा किल स्थूलशिरा नाम
20 महातपा मुनिरखिलभुवनललामभूतामप्सरसं रम्भाभिधानां शशाप ।
सा सुरलोकमपहायाश्च हृदये निवेश्यात्मानमश्वहृदयेतिविख्याता व-
डवा मृत्तिकावत्यां शतधन्वानं नाम राजानमुपसेवमाना मर्त्यलोके
महान्तं कालमुवास । अन्ये च महात्मानो मुनिजनशापपरिपीत-

प्रभावा नानाकारा भूत्वा बभ्रसुरिमं लोकम् । असंशयमनेनापि म-
हात्मना केनापि शापभाजा भवितव्यम् । आवेद्यतीव मदन्तःकर-
णमस्य दिव्यताम् ।

इति विचिन्तयन्नेवारुरुक्षुरासनादुदतिष्ठत् । मनसा च तं तुरं-
गममनुपसृत्य महात्मन्नर्वन्योसि सोसि नमोस्तु ते सर्वथा मर्षणीयो- 5
यमारोहणातिक्रमोस्माकमपरिगतानि दैवतान्यप्यनुचितपरिभवभाञ्जि
भवन्तीत्यामन्त्रयां बभूव । विदिताभिप्राय इव स तमिन्द्रायुधश्च-
दुलशिरःकेसरसटाहत्याकूणिताकेकरतारकेण तिर्यक्चक्षुषा विलोक्य
मुहुर्मुहुस्ताडयता क्षितितलमुत्खातधूलिधूसरितक्रोडरोमराजिना द-
क्षिणखुरेणारोहणायाह्वयन्निव स्फुरितघ्राणविवरघर्घरध्वनिमिश्रं मधु- 10
रमपरुषहुंकारपरंपरानुबद्धमतिमनोहरं हेषारवमकरोत् । अथा-
नेन मधुरहेषितेन दत्तारोहणाभ्यनुज्ञ इवेन्द्रायुधमारोह चन्द्रापीडः ।
समारुह्य तं प्रादेशमात्रमिव त्रैलोक्यमखिलं मन्यमानो निर्गल्य
प्रलयजलधरविमुक्तोपलासारपरुषेण जर्जरयतेव रसातलमतिनिष्ठुरेण
खुरपुटानां रवेण खुररजोनिरुद्धघ्राणघोरघोषेण च हेषितेन व- 15
धिरीकृतसकलभुवनविवरमशिशिरकिरणदीधितिपरामर्शस्फुरितविमलफ-
लकेनोर्ध्वीकृतेन कुन्तलतावनेनोन्नालनीलोत्पलकलिकावनगहनं सर
इव गगनतलमलंकुर्वाणमुद्गण्डमायूरातपत्रसहस्रान्धकारिताष्टदिङ्मुख-
तया स्फुरितशतमन्युचापकलापकल्माषमिव जलधरवृन्दमुद्रम-
त्फेनपुञ्जधवलितमुखतयानवरतवल्गनचटुलतया च प्रलयसागरज- 20
लकलोलसंघातमिव समुद्रतमदृष्टपर्यन्तमश्वसैन्यमपश्यत् । तच्च
सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीडनिर्गमेन सकलमेव संचचा-
लाश्रीयम् । अहमहमिकया च प्रणामलालसाः सरभसापनीतातपत्र-

शून्यशिरसः परस्परोत्पीडनकुपिततुरंगमनिवारणायस्ता राजपुत्रास्तं
पर्यवारयन्त । एकैकशश्च प्रतिनामग्रहणमावेद्यमाना बलाहकेन विप्र-
चलितमुकुटपद्मरागकिरणोद्गमच्छलेनानुरागमिवोद्गमद्भिः संधतितसे-
वाञ्जलिमुकुलतया यौवराज्याभिषेककलशावर्जितसलिललम्पकमलैरिव
5 दूरावनतैः शिरोभिः प्रणेमुः ।

चन्द्रापीडस्तु तान्सर्वान्मानयित्वा यथोचितमनन्तरं तुरंगमाधि-
रूढेनानुगम्यमानो वैशम्पायनेन राज्यलक्ष्मीनिवासपुण्डरीकाकृतिना
सकलराजन्यकुलकुमुदखण्डचन्द्रमण्डलेनेव तुरंगमसेनास्रवन्तीपुलि-
नायमानेन क्षीरोदफेनधवलितवासुकिफणामण्डलच्छविना स्थूलमुक्ता-
10 कलापजालकावृतेनोपरि चिह्नीकृतं केसरिणमुद्रहतातिमहता कार्तस्वर-
दण्डेन ध्रियमाणेनातपत्रेण निवारितातप उभयतः समुद्भूयमानचा-
मरकलापपवननर्तितकर्णपल्लवः पुरःप्रधावता तरुणवीरपुरुषप्रायेणा-
नेकसहस्रसंख्येन पदातिपरिजनेन जय जीवेति च मधुरवचसा म-
ङ्गलप्रायमनवरतमुच्चैः पठता बन्दिजनेन स्तूयमानो नगराभिमुखः
15 प्रतस्थे ।

क्रमेण च तं समासादितविग्रहमनङ्गमिवावतीर्णं नगरमार्गमनुप्राप्त-
मवलोक्य सर्व एव परित्यक्तसकलव्यापारो रजनिकरोदयपरिबुध्यमा-
नकुमुदवनानुकारी जनः समजनि । सत्यस्मिन्संप्रति मुखकुमुदकद-
म्बकविकृताकृतिः कार्तिकेयो विडम्बयति कुमारशब्दम् । अहो वय-
20 मतिपुण्यभाजः । यदिमाममानुषीमस्याकृतिमन्तःसमारूढप्रीतिरसनि-
स्यन्दविस्तारितेन कुतूहलोत्तानितेन लोचनयुगलेनानिवारिताः पश्या-
मः । सफला नोद्य जाता जन्मवत्ता । सर्वथा नमोस्मै रूपान्तरधा-
रिणे भगवते चन्द्रापीडच्छद्मने पुण्डरीकेक्षणाय । इति वदन्नारचितप्र-

णामाञ्जलिर्नगरलोकः प्रणनाम । सर्वतश्च समुपावृतकपाटपुटप्रक-
टवातायनसहस्रतया चन्द्रापीडदर्शनकुतूहलान्नगरमपि समुन्मीलित-
लोचननिवहमिवाभवत् । अनन्तरं च समाप्तसकलविद्यो विद्यागृहा-
न्निर्गतोयमागच्छति चन्द्रापीड इति समाकर्ण्यलोकनकुतूहलिन्यः स-
र्वस्मिन्नेव नगरे ससंभ्रममुत्सृष्टार्धपरिसमाप्तप्रसाधनव्यापाराः का- 5
श्चिद्वामकरतलगतदर्पणाः स्फुरितसकलरजनिकरमण्डला इव पौर्ण-
मासीरजन्यः काश्चिदार्द्रालककरसपाटलितचरणपुटाः कमलपरि-
पीतवालातपा इव नलिन्यः काश्चित्ससंभ्रमगतिविगलितमेखलाक-
लापाकुलितचरणकिसलयाः शृङ्खलासंदानमन्दमन्दसंचारिण्य इव
करिण्यः काश्चिजलधरसमयदिवसश्रिय इवेन्द्रायुधरागरुचिराम्ब- 10
रधारिण्यः काश्चिदुलसितधवलनखमयूखपल्लवानूपुररवाकुष्टगृहक-
लहंसकानिव चरणपुटानुद्वहन्त्यः काश्चित्करतलस्थितस्थूलहारयष्टयो
रतिमिव मदनविनाशशोकगृहीतस्फटिकाक्षवल्यां विडम्बयन्त्यः
काश्चित्पयोधरान्तरालगलितमुक्तालतास्तनुविमलस्रोतोजलान्तरितचक्र-
वाकमिथुना इव प्रदोषश्रियः काश्चिन्नूपुरमणिसमुत्थितेन्द्रायुधतया- 15
परिचयानुगतगृहमयूरिका इव विराजन्त्यः काश्चिदर्धपीतोञ्जित-
मणिचषकाः स्फुरितरागैर्मधुरसमिवाधरपल्लवैः क्षरन्त्यो हर्म्यत-
लानि ललनाः समारुरुहुः । अन्याश्च भरकतवातायनविवरविनिर्ग-
तमुखमण्डला विकचकमलकोशपुटामम्बरतलसंचारिणीं कमलनी-
मिव दर्शयन्त्यो दृष्टुः ।

20

उद्पादि च सहसा सरभससंचलनजन्मा मधुरसारणास्फालित-
वीणारवकोलाहलबहलो रसनारवाहूतगृहसारसरसितसंभिन्नः स्ख-
लितचरणतलताडितसोपानजातगम्भीरध्वनिप्रहृष्टानामवरोधशिखण्डिनां

केकारवैरनुगम्यमानो नवजलधररवभयचकितकलहंसकोलाहलकोमलो
मकरध्वजविजयघोषणानुकारी परस्परविघट्टनारणिततारतरहारमणीनां
रमणीनां श्रोत्रहारी हर्म्यकुक्षिषु प्रतिरवनिन्हादी भूषणनिनादः ।

मुहूर्तादिव युवतिजननिरन्तरतया नारीमया इव प्रासादाः साल-
5 क्तकपदकमलविन्यासैः पल्लवमयमिव क्षितितलमङ्गनानामङ्गप्रभाप्र-
वाहेण लावण्यमयमिव नगरमाननमण्डलनिवहेन चन्द्रविम्बमयमिव
गगनतलमातपनिवारणायोत्तानितकरतलजालकेन कमलवनमयमिव
दिक्चक्रवालभाभरणांशुकलापेनेन्द्रायुधमय इवातपो लोचनमयूखले-
खासंतानेन नीलोत्पलदलमय इव दिवसो बभूव । कौतुकप्रसारित-
10 निश्चललोचनानां च पश्यन्तीनां तासामादर्शमयानीव सलिलमयानीव
स्फटिकमयानीव हृदयानि विवेश चन्द्रापीडाकृतिः ।

आविर्भूतमदनरसानां चान्योन्यतः सपरिहासाः सविश्रम्भाः
ससंभ्रमाः सेर्ष्याः सोत्प्रासाः साभ्यसूयाः सविलासाः समन्मथाः
सस्पृहाश्च तत्क्षणं रमणीयोः प्रससुरालापाः । तथा हि त्वरितग-
15 मने मामपि प्रतिपालय । दर्शनोन्मत्ते गृहाणोत्तरीयम् । उल्ला-
सयालकलतामाननावलम्बिनीं मूढे । चन्द्रलेखामुपाहरोपहारकुसु-
मस्खलितचरणा पतसि मदनान्धे । संयमय मदनिश्चेतने केश-
पाशम् । उक्षिप चन्द्रापीडदर्शनव्यसननि काञ्चीदामकम् । उ-
त्सर्पय पापे कपोलदोलायितं कर्णपल्लवम् । अहृदये गृहाण निप-
20 तितं दन्तपत्तम् । यौवनोन्मत्ते विलोकयसे जनेन स्थगय पयोधर-
भारम् । अपगतलज्जे शिथिलीभूतमाकलय दुकूलम् । अलीकमुग्धे
दुततरसागम्यताम् । कुतूहलिनि देहि दर्शनान्तरम् । असंतुष्टे
कियदालोकयसे । तरलहृदये परिजनमपेक्षस्व । पिशाचि गलि-

तोत्तरीया हस्यसे जनेन । रागावृतनयने पश्यसि न सखीजनम् ।
 अनेकभङ्गिविकारपूर्णे दुःखमकारणायासितहृदया जीवसि । मि-
 थ्याविनीते किं व्यपदेशवीक्षितैर्विश्रब्धमालोकय । यौवनशालिनि किं
 पीडयसि पयोधरभारेण । अतिकोपने पुरतो भव । मत्सरिणि कि-
 मेकाकिनी रुणत्सि वातायनम् । अनङ्गपरवशे मदीयमुत्तरीयांशु- 5
 कमुत्तरीयतां नयसि । रागासवमत्ते निवारयात्मानम् । उज्झि-
 तधैर्ये किं धावसि गुरुजनसमक्षम् । उल्लसत्स्वभावे किमेवमाकु-
 लीभवसि । मुग्धे निगूहस्व मदनज्वरजनितपुलकजालकम् । असा-
 ध्वाचरणे किमेवमुत्ताम्यसि । बहुविकारे विविधाङ्गभङ्गवलनाया-
 सितमध्यभागा वृथा खिद्यसे । शून्यहृदये स्वभवनान्निर्गतमपि ना- 10
 त्मानमवगच्छसि । कौतुकाविष्टे विस्मृतासि निश्चसितुम् । अन्तःसं-
 कल्परचितरतसमागमसुखरसनिमीलितलोचने समुन्मीलय लोच-
 नयुगलमतिक्रामत्ययम् । अनङ्गशरप्रहारमूर्छिते रविकिरणनिवार-
 णाय कुरु शिरस्युत्तरीयांशुकपल्लवम् । अयि सतीव्रतप्रहृद्गीते
 द्रष्टव्यमपश्यन्ती वञ्चयसि लोचनयुगलम् । अधन्ये हतासि परपु- 15
 रुषदर्शनपरिहारव्रतेन । प्रसीदोत्तिष्ठ सखि पश्य रतिविरहितं सा-
 क्षादिव भगवन्तमगृहीतमकरध्वजं मकरध्वजम् । अयमस्य सि-
 तातपत्रान्तरेणाकुलुनीले शिरसि तिमिरशङ्कानिपतित इव शशि-
 करकलापो मालतीकुसुमशेखरोभिलक्ष्यते । एतदस्य कर्णाभरणमर-
 कतप्रभाश्यामायितमुपरचितविकचशिरीषकुसुमकर्णपूरमिव कपोल- 20
 तलमाभाति । अयमस्य हारान्तर्निविष्टारुणमणिकिरणकलापच्छलेन
 हृदयं विविक्षुरभिनवयौवनराग इव बहिः परिस्फुरति । एतदनेन
 चामरकलापान्तरैरित एव वीक्षितम् । एतत्किमपि वैशम्पायनेन सह

समामन्त्र्य दशनमयूखलेखाधवलीकृतादिवचक्रवालं हसितम् । एषो-
 स्य शुकपक्षातिहरितराणेणोत्तरीयांशुकप्रान्तेन बलाहकस्तुरंगखुरच-
 लनजन्मानमालप्रमप्रकेशेषु रेणुमपहरति । अयमनेन लक्ष्मीकर-
 कमलकोमलतलः समुत्क्षिप्य तिर्यकुंरंगमस्कन्धे निक्षिप्तश्चरणपल्लवः ।
 5 सलीलमयमनेन च ताम्बूलयाचनार्थमुत्तानिततलो दीर्घाङ्गुलिराताम्र-
 पुष्करकोशशोभी गजेनेव शैवालकबलप्रासलालसः प्रसारितः करः ।
 धन्या सा या लक्ष्मीरिव निर्जितकमलं करतलमस्य वसुंधरासप-
 त्नी ग्रहीष्यति । धन्या च देवी विलासवती सकलमहीमण्डलभार-
 धारणक्षमः ककुभा दिग्गज इव गर्भेण ययायं व्यूढः ।

10 इत्येवंविधानि चान्यानि च वदन्तीनां तासामापीयमान इव लो-
 चनपुटैराहूयमान इव भूषणरवैरनुगम्यमान इव हृदयैर्निबध्यमान इ-
 वाभरणरत्नरश्मिरञ्जुभिरुपह्वियमाण इव नवयौवनबलिभिः शिथि-
 लभुजलताविगलितधवलवलयनिकरैः पदे पदे विवाहानल इव कुसु-
 ममिश्रैर्लाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणश्चन्द्रापीडो राजकुलसमीपमास-
 15 साद । क्रमेण च यामावस्थिताभिरनवरतकरटस्थलगलितमदमसी-
 पङ्ककरीभिरञ्जनगिरिमालामलिनाभिः कुञ्जरघटाभिरन्धकारितदि-
 ष्ढुखतया जलधरदिवसायमानमुद्दण्डधवलातपत्रसहस्रसंकटमनेकद्वी-
 पान्तरागतदूतशतसमाकुलं राजद्वारमासाद्य तुरंगमादवततार ।

अवतीर्य च करतलेन करे वैशम्पायनमवलम्ब्य पुरः सविनयं
 20 प्रस्थितेन बलाहकेनोपदिश्यमानमार्गास्त्रिभुवनमिव पुञ्जीभूतमागृही-
 तकनकवेत्रलतैः सितवारबाणधारिभिः सिताङ्गरागैः सितकुसुमशे-
 खरैः सितोष्णीषैः सितवेषपरिग्रहतया श्वेतद्वीपसंभवैरिव कृतयुगपुष्क-
 पैरिव महाप्रमाणैर्दिवानिशमालिखितैरिवोत्कीर्णैरिव तोरणस्तम्भनिष-

णौर्द्वारपालैरनुज्ञितद्वारदेशमनेकसंजवनचन्द्रशालिकाविटङ्कवेदिका-
 संकटशिखरैरभ्रंकपैरपहसितकैलासशैलशोभैरमलमुधावदातैः सप्राले-
 यशैलमिव महाप्रासादैरनेकवातायनविवरविनिर्गतयुवतिभूषणकि-
 रणसहस्रतया कनकशृङ्खलाजालकेनेवोपरि विततेन विराज-
 मानमन्तर्गतायुधनिवहाभिराशीविषकुलसंकुलाभिः पातालगुहाभिः 5
 रिवातिगम्भीराभिरायुधशालाभिरुपेतमबलाचरणालक्तकरसरक्तमणिश-
 कलैः शिखरनिलीनशिखिकुलकृतकेकारवकलकलैः क्रीडापर्वत-
 कैरुपशोभितमुज्ज्वलवर्णकम्बलावगुण्ठितकनकपर्याणाभिः प्रलम्बचा-
 मरकलापचुम्बितचलकर्णपल्लवाभिः कुलयुवतिभिरिवोपरूढशिक्षावि-
 नयनिभृताभिर्यामकरेणुकाभिरशून्यकक्षान्तरमालानस्तम्भनिषण्णेन न- 10
 वजलधरघोषगम्भीरमनुगतवीणावेणुरवरम्यमास्फालितघर्घरिकाघर्घरम-
 नवरतसंगीतमृदङ्गध्वनिमामीलितलोचनत्रिभागेण वामदशनकोटिनि-
 षण्णहस्तेन निश्चलकर्णतालेनाकर्णयता सलीलमुभयपार्श्ववलम्बि-
 वर्णकम्बलतया विन्ध्यगिरिणेवाविष्कृतधातुविचित्रितपक्षसंपुटेनाधोर-
 णगीतानन्दकृतमन्द्रकण्ठगर्जितेन मदजलशबलशङ्खशोभितश्रवणपुटे- 15
 न रजनिकरबिम्बचुम्बिसंवर्तकाम्बुदधृन्दविडम्बकेन कर्णावलम्बिता
 काञ्चनमयेन कृतकर्णपूरभिवाङ्कुशेन मुखमुद्रहता मदजलमलिनेन
 द्वितीयेनेव कर्णचामरेण कपोलतलदोलायमानेन मधुकरकुलेनालंक्रि-
 यमाणेनात्युदग्रतया पूर्वकायस्यातिवामनतया च जघनभागस्य पा-
 तालादिव उत्तिष्ठता निशासमयेनेव परिस्फुरत्सार्धचन्द्रनक्षत्रमालेन 20
 शरदारम्भेणेव प्रकटितारुणचारुपुष्करेण वामनरूपेणेव कृतत्रिपदीवि-
 लासेन स्फटिकगिरितटेनेव लग्नसिंहमुखप्रतिमेन प्रसाधितेनेवालो-
 ककर्णपल्लवाहतमुखेन गन्धमादननाम्ना गन्धहस्तिना सनाथीकृतै-

- कदेशमुज्ज्वलपट्टकम्बलपटप्रावारितपृष्ठैश्च रसितमधुरघण्टिकारवमु-
 खरकण्ठैर्मञ्जिष्ठालोहितस्कन्धकेसरवालपल्लवैर्वनगजरुधिरपाटलसदैरिव
 केसरिभिः पुरोनिहितयवसराशिशिखरोपविष्टमन्दुरापालैरासन्न-
 मङ्गलगीतध्वनिदत्तकर्णैरन्तःकपोलधृतमधुरसलवलुलितलाजकवलैर्भू-
 ५ पालवल्लभैर्मन्दुरागतैस्तुरंगमैरुद्भासितमधिकरणमण्डपगतैश्चार्यवेषैरत्युच्च-
 वेत्रासनोपविष्टैर्धर्ममयैरिव धर्माधिकारिभिर्महापुरुषैरधिष्ठितमधि-
 गतसकलग्रामनगरनामभिरेकभवनमिव जगदखिलमालोक्यद्भिरा-
 लिखितसकलभुवनव्यापारतया धर्मराजनगरव्यतिकरमिव दर्शयद्भि-
 रधिकरणलेखकैरालिख्यमानशासनसहस्रमभ्यन्तरावस्थितनरपतिनिर्ग-
 10 मप्रतीक्षणपरेण च स्थानस्थानेषु बद्धमण्डलेन कनकमयार्धचन्द्र-
 तारागणशतशबलैश्चर्मफलकैर्निशासमयमिव दर्शयता स्फुरितनिशि-
 तकरवालकरप्ररोहकरालितातपेनैकश्रवणपुटघटितधवलदन्तपत्नेणोर्ध्वब-
 द्धमौलिकलापेन धवलचन्दनस्थासकलचित्तभुजोरुदण्डेन बद्धासि-
 धेनुकेनान्ध्रद्रविडसिंहलप्रायेण सेवकजनेनास्थानमण्डपगतेन च य-
 15 थोचितासनोपविष्टेन प्रसारयता दुरोदरक्रीडामभ्यस्यताष्टापदव्यापा-
 रमास्फालयता परिवादिनीमालिखता चित्रफलके भूमिपालप्रतिविम्ब-
 माबध्नता काव्यगोष्ठीमातन्वता परिहासकथां विन्दता विन्दुमतीं चि-
 न्तयता प्रहेलिकां भावयता नरपतिकृतकाव्यसुभाषितानि पठता द्वि-
 पदीं गृह्यता कविगुणानुत्किरता पत्रभङ्गानालपता वारविलासिनीज-
 20 नमाकर्णयता वैतालिकगीतमनेकसहस्रसंख्येन धवलोष्णीषपटाक्रिष्ट-
 विकटकिरीटसंकटशिरसा सनिर्झरशिखरालम्बवालातपमण्डलेनेव कु-
 लपर्वतचक्रवालेन मूर्ध्नाभिषिक्तेन सामन्तलोकेनाधिष्ठितमास्थानोत्थि-
 तभूमिपालसंवर्तितानां च कुथानां रत्नासनानां च राशिभिरनेकवर्णै-

रिन्द्रायुधपुञ्जैरिव विराजितसभापर्यन्तममलमणिभूमिसंकान्तमुख-
 निवहप्रतिबिम्बतया विकचकमलपुष्पप्रकरमिव संपादयता गतिव-
 शरणितनूपुरपारिहार्यरसनास्वनमुखरेण स्कन्धावसक्तकनकदण्डचा-
 मरेण निर्गच्छता प्रविशता चानवरतं वारविलासिनीजनेनाकुलितमे-
 कदेशनिषण्णचामीकरशृङ्खलासंयतश्रृगणमितस्ततः प्रचलितपरिचिता- 5
 मितकस्तूरिकाकुरङ्गपरिमलवासितदिङ्मुखमनेककुञ्जकिरातवर्षवरवाधिर-
 वामनकमूकसंकुलमुपाहृतकिंनरमिथुनमानीतवनमानुषमावद्धमेषकुकुटकु-
 ररकपिञ्जललावकवर्तिकायुद्धमुत्कूजितचकोरकादम्बहारीतकोकिलमाल-
 प्यमानशुकसारिकमिभपतिमदपरिमलामर्षजृम्भितैश्च निष्कूजद्भिः शि-
 खरिणां जीवितैरिव गिरिगुहानिवासिभिर्गुहीतैः पञ्जरकेसरिभिरु- 10
 द्वास्यमानमुत्थास्यमानैः काञ्चनभवनप्रभाजनितदावानलशङ्कैर्लोलता-
 रकैर्भ्रमद्भिर्भवनहरिणकदम्बकैर्लोचनप्रभया शबलीकृतदिगन्तरमु-
 द्दामकेकारवानुसीयमानमरकतकुट्टिमस्थितशिखण्डिमण्डलमतिशिशिर-
 चन्दनविटपिच्छायानिषण्णनिद्रायमाणगृहसारसमन्तःपुरेण च वा-
 लिकाजनप्रस्तुतकन्दुकपञ्चालिकाक्रीडेनानवरतसंवाह्यमानदोलाशिखर- 15
 कणितघण्टाटंकारपूरिताशामुखेन भुजगनिर्मोकशङ्कितमयूरद्वियमा-
 णहारेण सौधशिखरावतीर्णप्रचलितपारावतकुलतया स्थलो-
 त्पलिनीवनशोभितेनेवान्तःपुरिकाजनप्रस्तुतनरपतिचरितविडम्बनक्रीडे-
 नाश्वमन्दुरापरिभ्रष्टागतैरवलुप्तभवनदाडिमीफलैराखण्डिताङ्गणसहकार-
 पल्लवैरभिभूतकुञ्जवामनकिरातकरतलाच्छिन्नानि भूषणानि विकि- 20
 रद्भिः कपिभिराकुलीकृतेन शुकसारिकाप्रकाशितसुरतविश्रम्भालाप-
 लज्जितावरोधजनेन प्रासादसोपानसमारोहचलितैरबलानां चरणाव-
 सक्तैर्मणिमयैः पदे पदे रणद्भिस्तुलाकोटिवलयैर्द्विगुणीकृतकूजितरुता-

भिर्भवनकलहंसमालाभिर्धवलितान्नेन धृतधौतधवलदुकूलोत्तरीयैः
 कलधौतदण्डावलम्बिभिः पलितपाण्डुरमौलिभिराधारमयैरिव मर्या-
 दासयैरिव मङ्गलमयैरिव गम्भीराकृतिभिः स्वभावधैरैरुष्णीषिभिर्व-
 यः परिणामेपि जरत्सिंहैरिवापरित्यक्तसत्त्वावष्टम्भैः कञ्चुकिभिरधि-
 5 छितेन समुपेताभ्यन्तरं जलधरसनाथमिव कृष्णागुरुधूमपटलैः स-
 नीहारमिव यामकुञ्जरघटाकरसीकरैः सनिशमिव तमालवीथिका-
 न्धकारैः सवालातपमिव रक्ताशोकैः सतारागणमिव मुक्ताकला-
 पैः सवर्षासमयमिव धारागृहैः सतडिल्लतमिव हेममयीभिर्मयूरय-
 छिभिः सगृहदैवतमिव शालभञ्जिकाभिः शिवभवनमिव द्वाराव-
 10 स्थितदण्डपाणिप्रतीहारगणमुत्कृष्टकविगद्यमिव विविधवर्णश्रेणिप्रतिपा-
 द्यमानाभिनवार्थसंचयमप्सरोगणमिव प्रकटमनोरमारम्भं दिवसक-
 रोदयमिवोल्लसत्पद्माकरकमलामोदमुष्णकिरणमिव निजलक्ष्मीकृत-
 कमलोपकारं नाटकमिव प्रकटपताकाङ्कशोभितं शोणितपुरमिव
 बाणयोग्यवासोपेतं पुराणमिव यथाविभागावस्थापितसकलभुवनको-
 15 शं संपूर्णचन्द्रोदयमिव मृदुकरसहस्रसंवर्धितरत्नालयं दिग्गजमि-
 वाविच्छिन्नमहादानसंतानं ब्रह्माण्डमिव सकलजीवलोकव्यवहारका-
 रणोत्पन्नहिरण्यगर्भमीशानबाहुवनमिव महाभोगिमण्डलसहस्राधिष्ठित-
 प्रकोष्ठं महाभारतमिवानन्तगीताकर्णनानन्दितनरं यदुवंशमिव कु-
 लक्रमागतशूरभीमपुरुषोत्तमबलपरिपालितं व्याकरणमिव प्रथमम-
 20 ध्यमोत्तमपुरुषविभक्तिस्थितानेकादेशकारकाख्यातसंप्रदानक्रियाव्ययप्रप-
 ञ्चसुस्थितमुदधिमिव भयान्तःप्रविष्टसपक्षभूमिभृत्सहस्रसंकुलमुषा-
 निरुद्धसमागममिव चित्रलेखादर्शितविचित्रसकलत्रिभुवनकारं ब-
 लियज्ञमिव पुराणपुरुषवामनाधिष्ठिताभ्यन्तरं शुक्लपक्षप्रदोषमिव वि-

ततशशिकिरणकलापधवलाम्बरवितानं नरवाहनदत्तचरितमिवान्तः-
संवर्धितप्रियदर्शनराजदारिकागन्धर्वदत्तोत्कण्ठं महातीर्थमिव सद्यो-
नेकपुरुषप्राप्ताभिषेकफलं प्राग्वंशमिव नानासवपात्रसंकुलं निशास-
मयमिवानेकनक्षत्रमालालंकृतं प्रभातसमयमिव पूर्वदिग्भारागानु-
मेयमिन्द्रोदयं गान्धिकभवनमिव स्नानधूपविलेपनवर्णकोज्ज्वलं ता- 5
म्बूलिकभवनमिव कृतलवलीलवङ्गैलाकङ्कोलपत्तसंचयं प्रथमवेश्या-
समागममिवाविदितहृदयाभिप्रायचेष्टाविकारं कामुकजनमिव बहु-
चाटुसंलापसुभाषितरसास्वाददत्ततालशब्दं धूर्तमण्डलमिव दीयमा-
नमणिशतसहस्रालंकरणकृतलेख्यपत्तसंचयं धर्मारम्भमिवाशेषजन-
मनःप्रह्लादं महावनमिव विविधश्चापदद्विजोपघुष्टं रामायणमिव 10
कपिकथासमाकुलं माद्रीकुलमिव नकुलालंकृतं संगीतभवनमिवा-
नेकस्थानावस्थापितमृदङ्गं रघुकुलमिव भरतगुणानन्दितं ज्यौतिष-
मिव ग्रहमोक्षकलाभागनिपुणं नारदीयमिवावर्ण्यमानराजधर्मं य-
न्त्रमिव विविधशब्दरसलब्धास्वादं मृदुकाव्यमिवान्यचिन्तितस्व-
भावामिप्रायावेदकं महानदीप्रवाहमिव सर्वदुरितापहरं धनमिव न 15
कस्यचिन्न काङ्क्षणीयं संध्यासमयमिव दृश्यमानचन्द्रापीडोदयं ना-
रायणवक्षःस्थलमिव श्रीरत्नप्रभाभासितदिगन्तं बलभद्रमिव कादम्ब-
रीरसविशेषवर्णनाकुलमति ब्राह्मणमिव पद्मासनोपदेशदर्शितभूष-
ण्डलं स्कन्दमिव शिखिक्रीडारम्भचञ्चलं कुलाङ्गनाप्रचारमिव स-
र्वदोषजातशङ्कं वेश्याजनमिवोपचारचतुरं दुर्जनमिवापगतपरलो- 20
कभयमन्यजनमिवागम्यविषयाभिलाषमगम्यविषयासक्तमपि प्रशं-
सनीयमन्तकभटगणमिव कृताकृतसुकृतविचारनिपुणं सुकृतमिवा-
दिमध्यावसानकल्याणकरं वासरारम्भमिव परिस्फुरत्पद्मारागारुणी-

क्रियमाणनिशान्तं दिव्यमुनिगणमिव कलापिसनाथश्चेतकेतुशोभितं
भारतसमरमिव कृतवर्मशिलीमुखचक्रसंभारभीषणं पातालमिव म-
हाकञ्चुकिहस्ताध्यासितं वर्षपर्वतसमूहमिवान्तःस्थितापरिमाणश्रु-
ङ्गिहेमकूटं महाद्वारमपि दुष्प्रवेशमवन्तिविषयगतमपि मागधजना-
5 धिष्टितं स्फीतमपि भ्रमन्नम्रलोकं राजकुलं विवेश ।

ससंभ्रमोपगतैश्च कृतप्रणामैः प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गः
सर्वतः प्रचलितेन च पूर्वकृतावस्थानेन दूरपर्यस्तमौलिशिथिलितचू-
डामणिमरीचिचुम्बितवसुधातलेन राजलोकेन प्रलेकशः प्रतीहारनि-
वेद्यमानेन सादरं प्रणम्यमानः पदे पदे चाभ्यन्तरविनिर्गताभिराचा-
10 रकुशलाभिरन्तःपुरवृद्धाभिः क्रियमाणावतरणमङ्गलो भुवनान्त-
राणीव विविधप्राणिसहस्रसंकुलानि सप्तकक्षान्तराण्यतिक्रम्याभ्यन्त-
रावस्थितमनवरतशस्त्रग्रहणश्यामिकालीढकरतलैः करचरणलोचनव-
र्जमसितलोहजालकावृतशरीरैरालानस्तम्भैरिव गजमदपरिमललो-
भनिरन्तरनिलीनमधुकरपटलजटिलैः कुलक्रमागतैरुदात्तान्वयैरनु-
15 रक्तैर्महाप्राणतयातिकर्कशतया च दानवैरिवाशयाकारसंभाव्यमानप-
राक्रमैः सर्वतः शरीररक्षाधिकारनियुक्तैः पुरुषैः परिवृतमुभयतो
वारविलासिनीभिश्चानवरतमुद्ध्यमानधवलचामरममलपुलिनतलशोभि-
नि सुरकुञ्जरमिव मन्दाकिनीवारिणि हंसधवलशयनतले निषण्णं
पितरमपश्यत् ।

20 आलोकयति च प्रतीहारवचनानन्तरमतिदूरावनतेन चलितचूडाम-
णिना शिरसा कृतप्रणाममेवेहीत्यभिदधानो दूरादेव प्रसारितभुजयु-
गलः शयनतलादीषदुच्छ्वसितमूर्तिरानन्दजलापूर्यमाणलोचनः समु-
द्गतपुलकतया सीव्यन्निवैकीकुर्वन्निव पिबन्निव तं पिता विनयावनत-

मालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च पितुश्चरणपीठसमीपे पिण्डीकृतमुत्त-
रीयमात्मताम्बूलकरङ्कवाहिन्या सत्वरमासनीकृतमपनयेति शनैर्वद-
न्नग्रचरणेन समुत्सार्य चन्द्रापीडः क्षितितल एव निपसाद् । अन-
न्तरनिहिते चास्यासने राज्ञा सुतनिर्विशेषमुपगूढो वैशम्पायनो न्य-
षीद् । मुहूर्तमिव विस्मृतचामरोत्क्षेपनिश्चलानां वारविलासिनीनां 5
साभिलाषैरनिलचलितकुवलयदलदामदीर्घैराजिह्वतरलतारसारैरवलुप्य-
मान इव दृष्टिपातैः स्थित्वा गच्छ वत्स पुत्रवत्सलां मातरमभिवाद्य
दर्शनलालसा यथाक्रमं सर्वा जननीर्दर्शनेनानन्दयेति विसर्जितः
पित्रा सविनयमुत्थाय निवारितपरिजनो वैशम्पायनद्वितीयोन्तःपुरप्र-
वेशयोग्येन राजपरिजनेनोपदिश्यमानवर्त्मान्तःपुरमाययौ । 10

तत्र धवलकञ्चुकावच्छन्नशरीरैरनेकशतसंख्यैः श्रियमिव क्षीरो-
दकलोलैः समन्तात्परिवृतां शुद्धान्तान्तर्वैशिकैरतिप्रशान्ताकाराभि-
श्च कषायरक्ताम्बरधारिणीभिः संध्याभिरिव सकललोकवन्द्याभिः प्र-
लम्बश्रवणपाशाभिर्विदितानेककथावृत्तान्ताभिर्भूतपूर्वाः पुण्याः कथाः
कथयन्तीभिरितिहासान्वाचयन्तीभिः पुस्तकानि दधतीभिर्धर्मोपदेशा- 15
न्निवेदयन्तीभिर्जरत्नव्रजिताभिर्विनोद्यमानामुपरचितस्त्रीवेषभाषेण गृ-
हीतविकटप्रसाधनेन वर्षधरजनेन संसेव्यमानानामनवरतविधूयमानवा-
लव्यजनकलापामङ्गनाजनेन च वसनाभरणकुसुमपटवासताम्बूलता-
लवृन्ताङ्गरागभृङ्गारधारिणा मण्डलोपविष्टेनोपास्यमानां पयोधराव-
लम्बितमुक्तागुणामचलद्वयमध्यप्रवृत्तगङ्गाप्रवाहमिव मेदिनीमासन्नदर्प- 20
णपतितमुखप्रतिबिम्बामर्कबिम्बप्रविष्टशशिमण्डलमिव दिवं समुपसृत्य
मातरं ननाम ।

सा तु तं ससंभ्रममुत्थाप्य सत्यप्याज्ञासंपादनदक्षे पार्श्वपरिवर्तिनि

- परिजने स्वयमेव कृतावतरणका प्रक्षुतपयोधरक्षरत्पयोविन्दुच्छलेन
 द्रवीभूय स्नेहाकुलेन निर्गच्छतेव हृदयेनान्तःशुभशतान्यभिध्यायन्ती
 मूर्धन्युपात्राय तं सुचिरमाशिक्षेप । अनन्तरं च तथैव कृतयथोचि-
 तसमुपचारमाश्लिष्टवैशम्पायना स्वयमुपविश्य विनयादवनितले स-
- ५ मुपविशन्तमाकृष्य बलादनिच्छन्तमपि चन्द्रापीडमुत्सङ्गमारोपित-
 वती । ससंभ्रमपरिजनोपनीतायामासन्ध्यामुपविष्टे च वैशम्पायने
 चन्द्रापीडं पुनः पुनरालिङ्ग्य ललाटदेशे वक्षसि भुजशिखरयोश्च सु-
 हुर्मुहुः करतलेन परामृशन्ती विलासवती तमवादीत् । वत्स कटि-
 नहृदयस्ते पिता येनेयमाकृतिरीदृशी त्रिभुवनलालनीया क्लेशमतिमहा-
- १० न्तमियन्तं कालं लम्बिता । कथमसि सोढवानतिदीर्घामिमां गुरुजन-
 यन्त्रणां । अहो बालस्यापि सतः कठोरस्येव ते महद्द्वैर्यम् । अहो
 विगलितशिशुजनक्रीडाकौतुकलाघवमर्भके त्वयि हृदयम् । अहो
 गुरुजनस्योपरि भक्तिरसाधारणा । सर्वथा यथा पितुः प्रसादात्सम-
 स्तामिरुपेतो विद्याभिरालोकितोस्येवमचिरेणैव कालेनानुरूपाभिर्वधूभि-
- १५ रुपेतमालोकयिष्यामि । इत्येवमभिधाय लज्जास्मितावनतमात्ममुखप्र-
 तिविम्बगर्भे विकचकमलकृतकर्णपल्लवावतंस इव कपोले पर्यचुम्बदे-
 नम् । एवं च तत्रापि नातिचिरमेव स्थित्वा क्रमेण सर्वान्तःपुराणि द-
 र्शनेनानन्दयामास । निर्गल्य च राजकुलद्वारावस्थितमिन्द्रायुधमारुह्य
 तथैव तेन राजपुत्रलोकेनानुगम्यमानः शुकनासं द्रष्टुमयासीत् ।
- २० यामावस्थितविविधगजघटासंकटमनेकतुरंगसहस्रसंवाधमपरिमितज-
 नसमूहसहस्रसंमर्दसंकुलमेकदेशोपविष्टैः सहस्रशो निबद्धचक्रवा-
 लैरनेककार्यागतैर्दर्शनोत्सुकैः समन्ततो विविधशास्त्राश्वनोन्मीलि-
 तबुद्धिलोचनैश्चीवरच्छद्मना विनयानुरागिभिर्धर्मपटैरिवावगुण्ठितैः शा-

क्यमुनिशासनपथधौरेयै रक्तपटैः पाशुपतैर्द्विजैश्च दिवानिशमासेव्य-
मानमभ्यन्तरप्रविष्टानां च सामन्तानां जघनोपविष्टपुरुषोत्सङ्गस्थि-
ताद्विगुणकुथाभिरतिचिरावस्थाननिर्वेदप्रसुप्ताधोरणाभिः सपर्यणाभि-
र्निश्चलावस्थानप्रचलायिताभिः शतसहस्रशः करिणीभिराकीर्णं शुक्-
नासगृहद्वारमासाद्य सत्वरप्रधावितैर्द्वारदेशावस्थितैः प्रतीहारपुरुषैर- 5
निवार्यमाणोपि राजकुल इव राजपुत्रो बाह्याङ्गण एव तुरंगादवत-
तार । द्वारदेशावस्थापिततुरंगश्च वैशम्पायनमवलम्ब्य पुरःप्रधावितैः
समुत्सारितपरिजनैस्तथैव प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गस्तथैव च-
लितमुकुटकोटिभिर्नरेन्द्रवृन्दैः सेवासमुपस्थितैरुत्थायोत्थाय प्रणम्य-
मानस्तथैव प्रचण्डप्रतीहारहुंकारभयमूकीभवत्परिजनानि प्रचलितवे- 10
त्रलताचकितसामन्तचक्रचरणशतचलितवसुंधराणि कक्षान्तराणि नि-
रीक्षमाणस्तथैव नवनवसुधावदातप्रासादसहस्रनिरन्तरं द्वितीयमिव
राजकुलं शुक्नासभवनं विवेश । प्रविश्य चानेकनरेन्द्रसहस्रमध्ये-
पविष्टमपरमिव पितरमुपदर्शितविनयो दूरावनतेन मौलिना शुक्-
नासं ववन्दे ।

15

शुक्नासस्तं ससंभ्रममुत्थायानुपूर्व्येणोत्थितराजलोकः सादरमभि-
मुखदत्ताविरलपदः प्रहर्षविस्फारितलोचनागतानन्दजलकणः सह वै-
शम्पायनेन प्रेम्णा गाढमालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च सादरोपनी-
तमपहाय रत्नासनमवनावेव राजपुत्रः समुपाविशत्तदनु च वैश-
म्पायनः । समुपविष्टे च राजपुत्रे शुक्नासवर्जमन्यदखिलमवनिपाल- 20
चक्रमुज्झितनिजासनमवनितलमभजत । स्थित्वा च तूष्णीं क्षणमिव
शुक्नासः समुद्रतप्रीतिपुलकैरङ्गैरावेद्यमानहृदयहर्षप्रकर्षस्तमब्रवीत् ।

तात चन्द्रापीडाद्य खलु देवस्य तारापीडस्य समाप्तविद्यमुपा-

- रूढयौवनमालोक्य भवन्तं सुचिराद्भुवनराज्यफलप्राप्तिरुपजाता । अद्य
समृद्धाः सर्वा गुरुजनाशिषः । अद्य फलितमनेकजन्मान्तरोपा-
त्तमवदातं कर्म । अद्य प्रसन्नाः कुलदेवताः । न ह्यपुण्यभाजां भ-
वाद्दशास्त्रिभुवनविस्मयहेतवः पुत्रतां प्रतिपद्यन्ते । केदं वयः ।
5 केयममानुषी शक्तिः । क चेदमशेषविद्याग्रहणसामर्थ्यम् । अहो
धन्याः प्रजा यासां भरतभगीरथप्रतिमो भवानुत्पन्नः पालयिता ।
किं खलु कृतमवदातं कर्म वसुंधरया ययासि भर्ता समासादितः ।
हरिवंशःस्थलनिवासासद्गृह्यसनिनी हता खलु लक्ष्मीर्या विग्रहवती
भवन्तं नोपसर्पति । सर्वथा कल्पकोटीर्महावराह इव दंष्ट्रावलयेन वह
10 बाहुना वसुंधराभारं सह पित्रा । इत्यभिधाय च स्वयमाभरणवस-
नकुसुमाङ्गरागादिभिरभ्यर्च्य विसर्जयांचकार । विसर्जितश्चोत्थाया-
न्तःपुरं प्रविश्य दृष्ट्वा वैशम्पायनमातरं मनोरमाभिधानां निर्गल्य स-
मारुह्येन्द्रायुधं पित्रा पूर्वकल्पितं प्रतिच्छन्दकमिव राजकुलस्य द्वारा-
वस्थितसितपूर्णकलशमावद्धहरितवन्दनमालमुल्लसितसितपताकासहस्रम-
15 भ्याहतमङ्गलतूर्यरवपरिपूरितदिगन्तरमुपरचितविकचकमलकुसुमप्रकरम-
चिरकृताग्निकार्यमुज्ज्वलविविक्तपरिजनसुपपादिताशेषगृहप्रवेशमङ्गलं कु-
मारो भवनं जगाम । गत्वा च श्रीमण्डपावस्थिते शयने मुहूर्त-
मुपविश्य सह तेन राजपुत्रलोकेनाभिषेकादिकमशनावसानमकरो-
दिवसविधिम् । अभ्यन्तरे च स्वशयनीयगृह एवेन्द्रायुधस्याव-
20 स्थानमकल्पयत् ।

एवंप्रायेण चास्योदन्तेन तदहः परिणतिमुपययौ । गगनतलादव-
तरन्त्या दिवसश्रियः पद्मारागनूपुरमिव स्वप्रभापिहितरन्ध्रं रविमण्ड-
लमुन्मुक्तपादं पपात । सलिलप्रवाह इव रथचक्रमार्गानुसारेण दि-

वसकरस्य वासरा लोकः प्रतीचीं ककुभमगात् । अभिनवपल्लवलोहि-
ततलेन करेणवाधोमुखप्रसृतेन दिवसकरविम्बेन वासरः कमल-
रागमशेषं ममार्ज । कमलिनीपरिमलपरिचयागतालिमालाकुलितकण्ठं
कालपाशैरिव चक्रवाकमिथुनमाकृष्यमाणं विजघटे । करपुटैरादि-
वसान्तमापीतमरविन्दमधुरसमिव रक्तातपच्छलेन गगनगमनखेदा- 5
दिव दिवसकरविम्बं ववाम ।

क्रमेण च प्रतीचीकर्णपूररक्तोत्पले लोकान्तरमुपगते भगवति
गभस्तिमालिनि समुल्लसितायामम्बरतटाकविकचकमलिन्यां संध्यायां
कृष्णागुरुपङ्कपल्लतास्विव तिमिरलेखासु स्फुरन्तीषु दिशां मुखेष्व-
लिकुलमलिनेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे तिमिरनिकरेणोत्सा- 10
र्यमाणे संध्यारागे कमलिनीनिपीतमातपमुन्मूलयितुमन्धकारपल्लवे-
ष्विव विशत्सु रक्तकमलोदराणि मधुकरकुलेषु शनैः शनैश्च नि-
शाविलासिनीमुखावतंसपल्लवे गलिते संध्यारागे दिक्षु दिक्षु विक्षिप्तेषु
संध्यादेवतार्चनबलिपिण्डेषु शिखरदेशलम्पतिमिरास्वनारूढमयूरास्व-
पि मयूराधिष्ठितास्विव मयूरयष्टिषु गवाक्षविवरनिलीनेषु प्रासादल- 15
क्ष्मीकर्णोत्पलेषु पारावतेषु विगतविलासिनीसंवाहननिश्चलकाञ्चनपी-
ठासु मूकीभूतघण्टास्वरास्वन्तःपुरदोलासु भवनसहकारशाखावल-
म्बितपञ्जरेषु विगतालापेषु शुकसारिकानिवहेषु संगीतविरामविश्रा-
न्तरवासूत्सार्यमाणासु वीणासु युवतिनूपुरशब्दोपशमनिभूतेषु भव-
नकलहंसेष्वपनीयमानकर्णशङ्खचामरनक्षत्रमालामण्डनेषु मधुकरकुल- 20
शून्यकपोलभित्तिषु मत्तवारणेषु प्रदीप्यमानेषु राजवल्लभतुरंगमम-
न्दुराप्रदीपेषु प्रविशन्तीषु प्रथमयामकुञ्जरघटासु कृतराजस्वस्त्य-
यनेषु निष्कामत्सु पुरोहितेषु विसर्जितराजलोकविरलपरिजनेषु वि-

स्तारितेष्विव राजकुलकक्षान्तरेषु प्रज्वलितदीपिकासहस्रप्रतिबिम्ब-
 चुम्बितेषु कृतविकचचम्पकदलोपहारेष्विव मणिभूमिकुट्टिमेषु निप-
 तितदीपालोकासु रविविरहार्तनलिनीविनोदनागतबालातपास्विव भव-
 नदीर्धिकासु निद्रालसेषु पञ्चरकेसरिषु समारोपितकार्मुके गृहीत-
 १० सायके यामिक इवान्तःपुरप्रविष्टे मकरकेताववतंसपल्लवेष्विव सरा-
 गेषु कर्णे क्रियमाणेषु सुरतदूतीवचनेषु सूर्यकान्तमणिभ्य इव संक्रा-
 न्तानलेषु ज्वलत्सु मानिनीनां शोकविधुरेषु हृदयेषु प्रवृत्ते प्रदोष-
 मये चन्द्रापीडः प्रज्वलितदीपिकाचक्रवालपरिवारश्ररणाभ्यामेव रा-
 जकुलं गत्वा पितुः समीपे मुहूर्तं स्थित्वा दृष्ट्वा च विलासवतीमा-
 १० गत्य स्वभवनमनेकरत्नप्रभाशबलमुरगराजफणामण्डलमिव हृषीकेशः
 शयनतलमधिशिश्ये ।

प्रभातायां च निशीथिन्यां समुत्थाय समभ्यनुज्ञातः पित्राभिनवमृ-
 गयाकौतुकावकृष्यमाणहृदयो भगवत्यनुदित एव सहस्ररश्मावारुह्ये-
 न्द्रायुधसम्रतो बालेयप्रमाणानाकर्षद्भिश्चासीकरशृङ्खलाभिः कौलेयका-
 १५ ञ्ज्याव्रचर्मशबलवसनकञ्चुकधारिभिरनेकवर्णपट्टचीरिकोद्वद्रमौलिभि-
 रुपचितश्मश्रुगहनमुखैरेककर्णावसक्तहेमतालीपुटैरावद्धनिबिडकक्षैरनव-
 रतश्रमोपचितोरुपिण्डकैः कोदण्डपाणिभिः श्वपोषकैरनवरतकृत-
 कोलाहलैः प्रधावद्भिर्द्विगुणीक्रियमाणगमनोत्साहो बहुगजतुरगप-
 दातिपरिवृतो वनं ययौ । तत्र च कर्णान्तावकृष्टमुक्तैर्विकचकुव-
 २० ल्यपलाशकान्तिभिर्मलैर्मदकलकलभकुम्भभिर्त्तिभिर्दुरैश्च नाराचैश्चा-
 पटंकाररवभयचकितवनदेवतार्धाक्षवीक्षितो वनवराहान्केसरिणः शर-
 भांश्चमराननेककुरङ्गांश्च सहस्रशो जघान । अन्यांश्च जीवत एव
 महाप्राणतया स्फुरतो जग्राह ।

समारूढे च मध्यमहः सवितरि वनात्स्नानोत्थितेनेव श्रमसलिल-
विन्दुवर्षमनवरतमुञ्जता मुहुर्मुहुर्दशनविधट्टनैः खणखणायितखरख-
लीनेन श्रमशिथिलमुखगलितफेनिलरुधिरलवेन पर्याणपट्टकानुसारो-
स्थितफेनराजिना कर्णावतंसीकृतमुत्फुल्लकुसुमशवलमलिपटलङ्गकार-
रवमुखरं वनगमनचिह्नं पल्लवस्तवकमुद्रहतेन्द्रायुधेनोद्यमानः समुद्र- 5
तस्वेदतयान्तरार्द्राकृतमण्डलेन मृगरुधिरलवशतशवलेन वारवाणेन
द्विगुणतरमुपजनितकान्तिरनेकरूपानुसरणसंभ्रमपरिश्रष्टच्छधारतया
छत्वीकृतेन नवपल्लवेन निवार्यमाणातपो विविधवनलताकुसुमरेणुधू-
सरो वसन्त इव विग्रहवानश्वखुररजोमलिनललाटावभिव्यक्तावदात-
स्वेदलेखो दूरविच्छिन्नेन पदातिपरिजनेन शून्यीकृतपुरोभागः प्रजवितु- 10
रंगमाधिरुढैरल्पावशिष्टैः सह राजपुत्रैरेवं मृगपतिरेवं वराह एवं
वनमहिष एवं शरभ एवं हरिण इति तमेव मृगयावृत्तान्तमुच्चारयन्स्व-
भवनमाजगाम ।

अवतीर्य च तुरंगमात्ससंभ्रमप्रधावितपरिजनोपनीते समुपवि-
श्यासने वारवाणमवतार्यापनीय चाशेषं तुरंगमाधिरोहणोचितं वेषप- 15
रिग्रहमितस्ततः प्रचलिततालवृन्तपवनापनीयमानश्रमो मुहूर्तं विश-
श्राम । विश्रम्य च मणिरजतकनककलशशतसनाथामन्तर्विन्यस्त-
काञ्चनपीठां स्नानभूमिमगात् । निर्वर्तिताभिषेकव्यापारस्य च विवि-
क्तवसनपरिमृष्टवपुषः स्वच्छदुकूलपल्लवाकलितमौलेर्गृहीतवाससः कृ-
तदेवार्चनस्याङ्गरागभूमौ समुपविष्टस्य राज्ञा विसर्जिता महाप्रती- 20
हाराधिष्ठिता राजकुलपरिचारिकाः कुलवर्धनासनाथाश्च विलासव-
तीदास्यः सर्वान्तःपुरप्रेषिताश्चान्तःपुरपरिचारिकाः पटलकविनि-
हितानि विविधान्याभरणानि माल्यान्यङ्गरागान्वासांसि चादाय पु-

रतस्तस्योपतस्थुरुपनिन्युश्च । यथाक्रममादाय च ताभ्यः प्रथमं स्व-
यमुपलब्ध वैशम्पायनमुपरचिताङ्गरागो दत्त्वा च समीपवर्तिभ्यो य-
थार्हमाभरणवसनाङ्गरागकुसुमानि विविधमणिभाजनसहस्रसारं शा-
रदमम्बरतलमिव स्फुरिततारागणमाहारमण्डपमगच्छत् ।

5 तत्र च द्विगुणीकृतकुथासनोपविष्टः समीपोपविष्टेन तद्गुणोपवर्णनप-
रेण वैशम्पायनेन यथार्हभूमिभागोपवेशितेन राजपुत्रलोकेनेदमस्मै
दीयतामिदमस्मै दीयतामिति प्रसादविशेषदर्शनसंवर्धितसेवारसेनाहा-
रविधिमकरोत् । उपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मिन्मुहूर्तमिव स्थित्वे-
न्द्रायुधसमीपगमत् । तत्र चानुपविष्ट एव तद्गुणोपवर्णनप्रायालापाः

10 कथाः कृत्वा सत्यप्याज्ञाप्रतीक्षणोन्मुखे पार्श्वपरिवर्तिनि परिजने
तद्गुणहृतहृदयः स्वयमेवेन्द्रायुधस्य पुरो यवसमाकीर्य निर्गल्य राज-
कुलमयासीत् । तेनैव क्रमेणावलोक्य राजानमागत्य निशामनैषीत् ।

अपरेणुश्च प्रभातसमय एव सर्वान्तःपुराधिकृतमवनिपतेः परम-
संमतमनुमार्गागतया प्रथमे वयसि वर्तमानया राजकुलसंवासप्रगल्भ-
15 याप्यनुज्झितविनयया किञ्चिदुपारूढयौवनया शक्रगोपकालोहितरा-

गेणांशुकेन रचितावगुण्ठनया सवालातपयेव पूर्वया ककुभा प्रत्य-
ग्रदलितमनःशिलाचूर्णवर्णेनाङ्गलावण्यप्रभाप्रवाहेणामृतरसनदीपूरेणेव भ-
वनमापूरयन्त्या ज्योत्स्नयेव राहुग्रहप्रासभयादपहाय रजनिक्रम-
ण्डलं गामवतीर्णया राजकुलदेवतयेव मूर्तिमत्या कणितमणिनूपुरा-

20 कुलितचरणयुगलया कूजत्कलहंसाकुलितकमलयेव कमलिन्या म-
हार्हहेममेखलाकलापकलितजघनस्थलया नातिनिर्भरोद्भिन्नपयोधरया
मन्दं मन्दं भुजलताविक्षेपप्रेङ्खितनखमयूखच्छलेन धाराभिरिव लाव-
ण्यरसमनवरतं क्षरन्त्या दिङ्मुखविसर्पिणि हारलतानां रश्मिजाले

निमग्नशरीरतया क्षीरसागरोन्मग्नवदनयेव लक्ष्म्या बहलताम्बूलकृ-
ष्णिकान्धकारिताधरलेखया समसुवृत्ततुङ्गनासिकया विकसितपुण्ड-
रीकधवल्लोचनया मणिकुण्डलमकरपक्षभङ्गकोटिकिरणातपाहृतक-
पोलतया सकर्णपल्लवमिव मुखमुद्रहन्त्या पर्युषितधूसरचन्दनरसति-
लकालंकृतललाटपट्टया मुक्ताफलप्रायालंकारया राधेयराज्यलक्ष्म्ये- 5
वोपपादिताङ्गरागया नववनलेखयेव कोमलतनुलतया त्रय्येव सुप्रति-
ष्ठितचरणया मखशालयेव वेदिमध्यया मेरुवनलतयेव कनकपत्ता-
लंकृतया महानुभावाकारयानुगम्यमानं कन्यकया कैलासनामानं क-
ञ्चुकिनमायान्तमपश्यत् ।

स कृतप्रणामः समुपसृत्य क्षितितलनिहितदक्षिणकरो विज्ञापया- 10
मास । कुमार महादेवी विलासवती समाज्ञापयति । इयं खलु क-
न्यका महाराजेन पूर्वं कुलूतराजधानीमवजित्य कुलूतेश्वरदुहिता
पक्षलेखाभिधाना बालिका सती बन्दीजनेन सहानीयान्तःपुरपरिचा-
रिकामध्यमुपनीता । सा मया विगतनाथा राजदुहितेति समुपजात-
स्नेहया दुहितृनिर्विशेषमियन्तं कालमुपलालिता संवर्धिता च । तदिय- 15
मिदानीमुचिता भवतस्ताम्बूलकरङ्गवाहिनीति कृत्वा मया प्रेषिता ।
न चास्यामायुष्मता परिजनसामान्यदृष्टिना भवितव्यम् । बालेव ला-
लनीया । स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवारणीया । शिष्येव द्रष्टव्या ।
सुहृदिव सर्वविश्रम्भेष्वभ्यन्तरीकरणीया । दीर्घकालसंवर्धितस्नेहतया
स्वसुतायामिव हृदयमस्यामस्ति मे । बलवानस्यां पक्षपातः । म- 20
हामिजनराजवंशप्रसूता चार्हतीयमेवंविधानि कर्माणि । नियतं स्वय-
मेवेयमतिविनीततया कतिपयैरेव दिवसैः कुमारसाराधयिष्यति ।
केवलमतिचिरकालोपचिता बलवती मे प्रेमप्रवृत्तिरस्यामविदित-

शीलश्चास्याः कुमार इति संदिश्यते । सर्वथा तथा कल्याणिना
प्रयतितव्यं यथेयमतिचिरमुचिता परिचारिका ते भवति । इत्यभि-
धाय विरतवचसि कैलासे कृताभिजातप्रणामां पत्तलेखामनिमिषलोचनं
मुचिरमालोक्य चन्द्रापीडो यथाज्ञापयत्यम्बेलेवमुक्त्वा कञ्चुकिनं प्रे-
5 पयामास ।

पत्तलेखा तु ततःप्रभृति दर्शनेनैव समुपजातसेवारसा न दिवा न
रात्रौ न सुप्तस्य नासीनस्य नोत्थितस्य न भ्रमतो न राजकुलगतस्य
च्छायेव राजसूतोः पार्श्वं मुमोच । चन्द्रापीडस्यापि तस्यां दर्शनादा-
रभ्य प्रतिक्षणमुपचीयमाना महती प्रीतिरासीत् । अभ्यधिकं च प्रति-
10 दिवसमस्याः प्रसादमकरोत् । आत्महृदयादव्यतिरिक्तामिव चैनां
सर्वविश्रम्भेष्वमन्यत ।

एवं समतिक्रामत्सु केषुचिदिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवरा-
ज्याभिषेकं चिकीर्षुः प्रतीहारानुपकरणसंभारसंग्रहार्थमादिदेश । स-
मुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिद्दर्शनार्थमागतमारूढविनय-
15 मपि विनीततरमिच्छञ्शुकनासः सविस्तरमुवाच ।

तात चन्द्रापीड विदितवेदितव्यस्याधीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्पम-
प्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं च निसर्गत एवाभानुभेद्यमरत्नालोकोच्छेद्य-
मप्रदीपप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम् । अपरिणामोपशमो दा-
रुणो लक्ष्मीमदः । कष्टमनश्जनवर्तिसाध्यमपरमैश्वर्यतिमिरान्धत्वम् ।
20 अशिशिरोपचारहार्योल्यन्ततीव्रो दर्पदाहज्वरोष्मा । सततममूलमन्त्र-
गम्यो विषमो विषयविषास्वादमोहः । नित्यमस्नानशौचवध्यो बलवा-
न्नागमलाबलेपः । अजस्रमक्षपावसानप्रबोधा घोरा च राज्यसुखसंनि-
पातनिद्रा भवति । इत्यतो विस्तरेणाभिधीयसे । गर्भेश्वरत्वमभिनवयौ-

वनत्वमप्रतिमरूपत्वममानुषशक्तित्वं चेति महतीयं खल्वनर्थपरंपरा ।
 सर्वाविनयानामेकैकमप्येषामायतनम् । किमुत समवायः । यौवना-
 रम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः ।
 अनुज्झितधवलतापि सरागैव भवति यूनां दृष्टिः । अपहरति च वा-
 त्येव शुष्कपक्षं समुद्भूतरजोभ्रान्तिरतिदूरमात्मेच्छया यौवनसमये पुरुषं 5
 प्रकृतिः । इन्द्रियहरिणहारिणी च सततमतिदुरन्तेयमुपभोगमृगतृष्णि-
 का । नवयौवनकषायितात्मनश्च सलिलानीव तान्येव विषयस्वरूपा-
 ण्यास्वाद्यमानानि मधुरतराण्यापतन्ति मनसः । नाशयति च दिङ्मोह
 इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु । भवाद्दृशा एव भ-
 वन्ति भाजनान्युपदेशानाम् । अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव 10
 रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखमुपदेशगुणाः । गुरुवचनममलमपि
 सलिलमिव महदुपजनयति श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्य । इतरस्य
 तु करिण इव शङ्खाभरणमाननशोभासमुदयमधिकतरमुपजनयति ।
 हरति च सकलमतिमलिनमप्यन्धकारमिव दोषजातं प्रदोषसमय-
 निशाकर इव गुरुपदेशः प्रशमहेतुर्वयःपरिणाम इव पलितरूपेण 15
 शिरसिजजालममलीकुर्वन्गुणरूपेण तदेव परिणमति । अयमेव चाना-
 स्वादितविषयरसस्य ते काल उपदेशस्य । कुसुमशरशरप्रहारजर्जरिते
 हि हृदये जलमिव गलत्युपदिष्टम् । अकारणं च भवति दुष्प्रकृतेरन्व-
 यः श्रुतं वा विनयस्य । चन्दनप्रभवो न दहति किमनलः । किंवा प्र-
 शमहेतुनापि न प्रचण्डतरीभवति वडवानलो वारिणा । गुरुपदेशश्च 20
 नाम पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनक्षमजलं स्नानमनुपजातपलितादिवै-
 रूप्यमजरं वृद्धत्वमनारोपितमेदोदोषं गुरुकरणमसुवर्णविरचनम-
 ग्राम्यं कर्णाभरणमतीतज्योतिरालोको नोद्वेगकरः प्रजागरः । विशे-

पेण तु राज्ञाम् । विरला हि तेषामुपदेशारः । प्रतिशब्दक इव राज-
वचनमनुगच्छति जनो भयात् । उद्दामदर्पश्चयथुस्थगितश्रवणविवराश्रो-
पदिश्यमानमपि ते न शृण्वन्ति । शृण्वन्तोपि च गजनिमीलितेनाव-
धीर्यन्तः खेदयन्ति हितोपदेशदायिनो गुरून् । अहंकारदाहज्वर-
5 मूर्खान्धकारिता विह्वला हि राजप्रकृतिः । अलीकाभिमानोन्माद-
कारीणि धनानि । राज्यविषविकारतन्द्रप्रदा राजलक्ष्मीः ।

आलोकयतु तावत्कल्याणाभिनिवेशी लक्ष्मीमेव प्रथमम् । इयं हि
सुभटखड्गमण्डलोत्पलवनविश्रमभ्रमरी लक्ष्मीः क्षीरसागरात्पारिजा-
तपल्लवेभ्यो रागमिन्दुशकलादेकान्तवक्रतामुच्चैःश्रवसश्चञ्चलतां का-
10 लकूटान्मोहनशक्तिं मदिराया मदं कौस्तुभमणेरतिनैपुर्ण्यमित्येतानि
सहवासपरिचयवशाद्विरहविनोदचिह्नानि गृहीत्वैवोद्गता । न ह्येवंवि-
धमपरमपरिचितमिह जगति किञ्चिदस्ति यथेयमनार्या । लब्धापि
खलु दुःखेन परिपाल्यते । दृढगुणपाशसंदाननिस्पन्दीकृतापि नश्य-
ति । उद्दामदर्पभटसहस्रोल्लासितासिलतापञ्जरविधृताप्यपक्रामति ।
15 मदजलदुर्दिनान्धकारगजघटितघनघटापरिपालितापि प्रपलायते । न
परिचयं रक्षति । नाभिजनमीक्षते । न रूपमालोकयते । न कुल-
क्रममनुवर्तते । न शीलं पश्यति । न वैदग्ध्यं गणयति । न श्रुतमा-
कर्णयति । न धर्ममनुरुध्यते । न त्यागमाद्रियते । न विशेषज्ञतां
विचारयति । नाचारं पालयति । न सत्यमनुबुध्यते । न लक्षणं प्रमा-
20 णीकरोति । गन्धर्वनगरलेखेव पश्यत एव नश्यति । अद्याप्यारूढ-
मन्दरपरिवर्तभ्रान्तिजनितसंस्कारेव परिभ्रमति । कमलिनीसंच-
रणव्यतिकरलघ्ननलिननालकण्टकेव न क्वचिन्निर्भरमावध्नाति पदम् ।
अतिप्रयत्नविधृतापि परमेश्वरगृहेषु विविधगन्धगजगण्डमधुपानमत्तैव

परिस्वलति । पारुष्यमिवोपशिक्षितुमसिधारासु निवसति । विश्वरू-
पत्वमिव ग्रहीतुमाश्रिता नारायणमूर्तिम् । अप्रत्ययबहुला च दिव-
सान्तकमलमिव समुपचितमूलदण्डकोशमण्डलमपि सुञ्चति भूभुजम् ।
लतेव विटपकानध्यारोहति । गङ्गेव वसुजनन्यपि तरङ्गबुद्बुदचञ्चला ।
दिवसकरगतिरिव प्रकटितविविधसंक्रान्तिः । पातालगुहेव तमोवहु- 5
ला । हिडिम्बेव भीमसाहसैकहार्यदृश्या । प्रावृडिवाचिरद्युतिकारि-
णी । दुष्टपिशाचीव दर्शितानेकपुरुषोच्छ्रया । स्वल्पसत्त्वमुन्मत्तीक-
रोति । सरस्वतीपरिगृहीतमीर्ष्ययेव नालिङ्गति जनम् । गुणवन्तमपवि-
त्रमिव न स्पृशति । उदारसत्त्वममङ्गलमिव न बहु मन्यते । सुज-
नमनिमित्तमिव न पश्यति । अभिजातमहिमिव लङ्घयति । शूरं 10
कण्टकमिव परिहरति । दातारं दुःस्वप्नमिव न स्मरति । विनीतं पात-
किनमिव नोपसर्पति । मनस्विनमुन्मत्तमिवोपहसति । परस्परविरुद्धं
चेन्द्रजालमिव दर्शयन्ती प्रकटयति जगति निजं चरितम् । तथाहि ।
सततमुष्माणमारोपयन्त्यपि जाड्यमुपजनयति । उन्नतिमादधानापि
नीचस्वभावतामाविष्करोति । तोयराशिसंभवापि तृष्णां संवर्धयति । 15
ईश्वरतां दधानाप्यशिवप्रकृतित्वमातनोति । बलोपचयमाहरन्त्यपि ल-
घिमानमापादयति । अमृतसहोदरापि कटुकविपाका । विग्रहवत्यप्य-
प्रत्यक्षदर्शना । पुरुषोत्तमरतापि खलजनप्रिया । रेणुमयीव स्वच्छमपि
कलुषीकरोति ।

यथा यथा चेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलम- 20
लिनमेव कर्म केवलमुद्भवति । तथाहीयं संवर्धनवारिधारा तृष्णाविष-
वह्नीनां व्याधगीतिरिन्द्रियमृगाणां परामर्शधूमलेखा सञ्चरितचित्राणां
विभ्रमशय्या मोहदीर्घनिद्राणां निवासजीर्णबलभी धनमदपिशाचिकानां

तिमिरोद्वतिः शास्त्रदृष्टीनां पुरःपताका सर्वाविनयानामुत्पत्तिनिम्नगा
 क्रोधावेगप्राहाणामापानभूमिर्विषयमधूनां संगीतशाला भ्रूविकारनाट्या
 नामावासदरी दोषाशीविधाणामुत्सारणवेत्रलता सत्पुरुषव्याहाराणा-
 मकालप्रावृज्जुणकलहंसकानां विसर्पणभूमिर्लोकापवादविस्फोटकानां
 १ प्रस्तावना कपटनाटकस्य कदलिका कामकरिणो वध्यशाला साधुभावस्य
 राहुजिह्वा धर्मेन्दुमण्डलस्य ।

न हि तं पश्यामि यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुपगूहो यो वा न
 विप्रलब्धः । नियतमियमालेख्यगतापि चलति पुस्तकमय्यपीन्द्रजा-
 लमाचरत्युत्कीर्णापि विप्रलभते श्रुताप्यभिसंधत्ते चिन्तितापि वञ्च-
 10 यति । एवंविधयापि चानया दुराचारया कथमपि दैववशेन परिगृहीता
 विह्वला भवन्ति राजानः । सर्वाविनयाधिष्ठानतां च गच्छन्ति ।
 तथाहि । अभिषेकसमय एवैषां मङ्गलकलशजलैरिव प्रक्षाल्यते
 दाक्षिण्यम् । अग्निकार्यधूमेनेव मलिनीभवति हृदयम् । पुरोहित-
 कुशाग्रसंमार्जनीभिरिवापनीयते क्षान्तिः । उष्णीषपट्टबन्धेनेवाच्छा-
 15 यते जरागमनस्मरणम् । आतपत्रमण्डलेनेवापवार्यते परलोकदर्श-
 नम् । चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता वेत्रदण्डैरिवोत्सा-
 र्यन्ते गुणाः । जयशब्दकलकलैरिव तिरस्क्रियन्ते साधुवादाः । ध्व-
 जपटपल्लवैरिव परामृष्यते यशः । तथाहि । केचिच्छ्रमवशशिथिल-
 शकुनिगलपुटचपलाभिः खद्योतोन्मेषमुहूर्तमनोहराभिर्मनस्विजनगर्हि-
 20 ताभिः संपद्भिः प्रलोभ्यमाना धनलबलाभावलेपविस्मृतजन्मानोनेक-
 दोषोपचितेन दुष्टासृजेव रागावेशेन बाध्यमाना विविधविषयप्रा-
 सलालसैः पञ्चभिरप्यनेकसहस्रसंख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः प्रकृति-
 चञ्चलतया लब्धप्रसरेणैकेनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसाकुली-

क्रियमाणा विह्वलतामुपयान्ति । ग्रहैरिव गृह्यन्ते । भूतैरिवाभिभू-
यन्ते । मन्त्रैरिवावेद्यन्ते । सत्त्वैरिवावष्टभ्यन्ते । वायुनेव विड-
म्यन्ते । पिशाचैरिव ग्रस्यन्ते । मदनशरैर्मर्माभिहता इव मुखभङ्ग-
सहस्राणि कुर्वते । धनोष्मणा पच्यमाना इव विचेष्टन्ते । गाढप्रहारा-
हता इवाङ्गानि न धारयन्ति । कुलीरा इव तिर्यक्परिभ्रमन्ति । अध- 5
र्मभग्नगतयः पङ्गव इव परेण संचार्यन्ते । मृपावादविपाकसंजातमु-
खरोगा इवातिक्वच्छ्रेण जल्पन्ति । सप्तच्छदतरव इव कुसुमरजोवि-
कारैरासन्नवर्तिनां शिरःशूलमुत्पादयन्ति । आसन्नमृत्यव इव बन्धु-
जनमपि नाभिजानन्ति । उत्कुपितलोचना इव तेजस्विनो नेक्षन्ते ।
कालदष्टा इव महामन्त्रैरपि न प्रतिबुध्यन्ते । जातुपाभरणानीव 10
सोष्माणं न सहन्ते । दुष्टवारणा इव महामानस्तम्भनिश्चलीकृता न
गृह्णन्त्युपदेशम् । तृष्णाविषमूर्च्छिताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति ।
इषव इव पानवर्धिततैक्ष्ण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति । दूरस्थिता-
न्यपि फलानीव दण्डविक्षेपैर्महाकुलानि शातयन्ति । अकालकुसुम-
प्रसवा इव मनोहराकृतयोपि लोकविनाशहेतवः । श्मशानाग्नय इवा- 15
तिरौद्रभूतयः । तैमिरिका इवादूरदर्शिनः । उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठित-
भवनाः । श्रूयमाणा अपि प्रेतपटहा इवोद्वेजयन्ति । चिन्त्यमाना अपि
महापातकाध्यवसाया इवोपद्रवमुपजनयन्ति । अनुदिवसमापूर्यमाणाः
पापेनेवाभ्यातमूर्तयो भवन्ति । तद्वस्थाश्च व्यसनशतशरव्यतामुपगता
बल्मीकतृणाग्रावस्थिता जलबिन्दव इव पतितमप्यात्मानं नावग- 20
च्छन्ति ।

अपरे तु स्वार्थनिष्पादनपरैर्धनपिशितप्रासगृध्रैरास्थाननालिनीव-
कैर्युतं विनोद इति परदाराभिगमनं वैदग्ध्यमिति मृगया श्रम

इति पानं विलास इति प्रमत्तता शौर्यमिति स्वदारपरित्यागो-
व्यसनितेति गुरुवचनावधीरणमपरप्रणेत्यत्वमित्यजितभृत्यता सुखो-
पसेव्यत्वमिति नृत्यगीतवाद्यवेद्याभिसक्ती रसिकतेति महापराधा-
वकर्णनं महानुभावतेति परिभवसहत्वं क्षमेति स्वच्छन्दता प्रभु-
त्वमिति देवावमाननं महासत्त्वतेति वन्दिजनख्यातिर्यश इति तर-
लतोत्साह इत्यविशेषज्ञतापक्षपातित्वमिति दोषानपि गुणपक्षमध्यारो-
पयद्भिरन्तः स्वयमपि विहसद्भिः प्रतारणकुशलैर्धूर्तैरमानुषोचिताभिः
स्तुतिभिः प्रतार्यमाणा वित्तमदमत्तचित्ता निश्चेतनतया तथैवेत्यात्मन्या-
रोपितालीकाभिमाना मर्त्यधर्माणोपि दिव्यांशावतीर्णमिव सदैवतमि-
10 वातिमानुषमात्मानमुत्प्रेक्षमाणाः प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्व-
जनस्योपहास्यतामुपयान्ति । आत्मविडम्बनां चानुजीविना जनेन क्रि-
यमाणामभिनन्दन्ति । मनसा देवताध्यारोपणप्रतारणादसद्भूतसंभावनो-
पहताश्चान्तःप्रविष्टापरभुजद्वयमिवात्मबाहुयुगलं संभावयन्ति । त्वग-
न्तरिततृतीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कन्ते । दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गण-
15 यन्ति । दृष्टिपातमप्युपकारपक्षे स्थापयन्ति । संभाषणमपि संविभाग-
मध्ये कुर्वन्ति । आज्ञामपि वरप्रदानं मन्यन्ते । स्पर्शमपि पावनमा-
कलयन्ति । मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः । न
पूजयन्ति द्विजातीन् । न मानयन्ति मान्यान् । नार्चयन्त्यर्चनीयान् ।
नाभिवादयन्त्यभिवादनाहान् । नाभ्युत्तिष्ठन्ति गुरून् । अनर्थकायासा-
20 न्तरितविषयोपभोगसुखमित्युपहसन्ति विद्वज्जनम् । जरावैकुण्ठव्यप्रल-
पितमिति पश्यन्ति वृद्धजनोपदेशम् । आत्मप्रज्ञापरिभव इत्यसूयन्ति
सचिवोपदेशाय । कुप्यन्ति हितवादिने । सर्वथा तमभिनन्दन्ति तमा-
लपन्ति तं पार्श्वे कुर्वन्ति तं संवर्धयन्ति तेन सह सुखमवतिष्ठन्ते तस्मै

ददति तं मित्रतामुपनयन्ति तस्य वचनं शृण्वन्ति तत्र वर्षन्ति तं बहु
मन्यन्ते तमाप्रतामापादयन्ति योर्हनिशमनवरतमुपरचिताञ्जलिरधिदैव-
तमिव विगतान्यकर्तव्यः स्तौति यो वा माहात्म्यमुद्गावयति ।

किं वा तेषां सांप्रतं येषामतिनृशंसप्रायोपदेशनिर्वृणं कौटिल्यशास्त्रं
प्रमाणमभिचारक्रियाक्रूरैकप्रकृतयः पुरोधसो गुरवः परामिसंधानपरा 5
मन्त्रिण उपदेष्टारो नरपतिसहस्रभुक्तोज्जितायां लक्ष्म्यामासक्तिर्मार-
णात्मकेषु शास्त्रेष्वभियोगः सहजप्रेमाद्रिहृदयानुरक्ता भ्रातर उच्छेद्याः ।

तदेवंप्रायेतिकुटिलकष्टचेष्टासहस्रदारुणे राज्यतन्त्रेस्मिन्महामोह-
कारिणि च यौवने कुमार तथा प्रयतेथा यथा नोपहस्यसे जनैर्न
निन्द्यसे साधुभिर्न धिक्क्रियसे गुरुभिर्नोपालभ्यसे सुहृद्भिर्न शोच्यसे 10
विद्वद्भिः । यथा च न प्रहस्यसे विद्वैर्न प्रतार्यसे कुशलैर्ना-
स्वाद्यसे भुजंगैर्नावलुप्यसे सेवकवृकैर्न वञ्च्यसे धूर्तैर्न प्रलोभ्यसे
व्रनिताभिर्न विडम्ब्यसे लक्ष्म्या न नर्त्यसे मदेन नोन्मत्तीक्रियसे
मदनेन नाक्षिप्यसे विषयैर्न विकृष्यसे रागेण नापह्न्यसे सुखेन । कामं
भवान्प्रकृत्यैव धीरः । पित्रा च महता प्रयत्नेन समारोपितसंस्कारः । 15
तरलहृदयमप्रतिबुद्धं च मदयन्ति धनानि । तथापि भवदुणसंतोषो
मामेवं मुखरीकृतवान् । इदमेव च पुनः पुनरभिधीयसे । विद्वांसमपि
सचेतनमपि महासत्त्वमप्यभिजातमपि धीरमपि प्रयत्नवन्तमपि पुरु-
षमियं दुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीरिति । सर्वथा कल्याणैः पित्रा
क्रियमाणमनुभवतु भवान्यौवनराज्याभिषेकमङ्गलम् । कुलक्रमा- 20
गतामुद्ग्रह पूर्वपुरुषैरूढां धुरम् । अवन्तमय द्विषतां शिरांसि । उन्न-
मय बन्धुवर्गम् । अभिषेकानन्तरं च प्रारब्धदिग्विजयः परिभ्रमन्वि-
जितामपि तव पित्रा सप्तद्वीपभूषणां पुनर्विजयस्व वसुंधराम् । अयं

च ते कालः प्रतापमारोपयितुम् । आरूढप्रतापो हि राजा त्रैलोक्यदर्शीव सिद्धादेशो भवति । इत्येतावदभिधायोपशशाम ।

उपशान्तवचसि शुक्रनासे चन्द्रापीडस्ताभिरमलाभिरुपदेशवाग्भिः प्रक्षालित इवोन्मीलित इव स्वच्छीकृत इव निर्मृष्ट इवाभिषिक्त
5 इवाभिलिप्त इवालंकृत इव पवित्रीकृत इवोद्भासित इव प्रीतहृदयो मुहूर्तं स्थित्वा स्वभवनमाजगाम ।

ततः कतिपयदिवसापगमे च राजा स्वयमुत्क्षिप्तमङ्गलकलशः सह शुक्रनासेन पुण्येहनि पुरोधसा संपादिताशेषराज्याभिषेकमङ्गलमनेकनरपतिसहस्रपरिवृतः सर्वेभ्यस्तैर्भ्यः सर्वाभ्यो नदीभ्यः
10 सर्वेभ्यश्च सागरेभ्यः समाहूतेन सर्वौषधिभिः सर्वफलैः सर्वमृद्भिः सर्वरत्नैश्च परिगृहीतेनानन्दवाष्पजलमिश्रेण मन्त्रपूतेन वारिणा सुतमभिषेच । अभिषेकसलिलाद्र्देहं च तं लतेव पादपान्तरं निजपादपममुञ्चत्यपि तारापीडं तत्क्षणमेव संचक्राम राजलक्ष्मीः । अनन्तरमखिलान्तःपुरपरिवृतया च प्रेमाद्र्हृदयया विलासवत्या
15 स्वयमा पादतलादामोदिना चन्द्रातपधवलेन चन्दनेनानुलिप्तमूर्तिरभिनवविकसितसितकुसुमकृतशेखरो गौरोचनाच्छुरितदेहो दूर्वाप्रवालरचितकर्णपूरो दीर्घदशमनुपहतमिन्दुधवलं दुकूलयुगलं वसानः पुरोहितप्रतिबद्धप्रतिसरप्रसाधितपाणिर्नवराजलक्ष्मीकमलिनीमृणालेनाभिषेकदर्शनार्थमागतेन सप्तर्षिमण्डलेनेव हारेणालिङ्गितवक्षःस्थलः सि-
20 तकुसुमप्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिरिन्दुकरकलाभिर्वैकक्षकस्रग्भिर्निरन्तरनिचितशरीरतया धवलवेषपरिग्रहतया च नरसिंह इव विद्युत्केसरनिकरः कैलास इव स्रवत्स्रोतस्विनीस्रोतोराशिरैरावत इव मन्दाकिनीमृणालजालजटिलः क्षीरोद इव स्फुरितफेनलवाकु-

लस्तत्कालप्रतिपन्नवेत्रदण्डेन पित्रा स्वयं पुरःप्रारब्धसमुत्सारणः स-
भामण्डपमुपगम्य काञ्चनमयं शशीव मेरुशृङ्गं चन्द्रापीडः सिंहास-
नमारुरोह ।

आरूढस्य चास्य कृतयथोचितसकलराजलोकसंमानस्य मुहूर्तं
स्थित्वा दिग्विजयप्रयाणशंसी प्रलयघनघटाधोषघर्षरध्वनिरुद्धिरिव ।
मन्दरपातैर्वसुंधरापीठ इव युगान्तनिर्घातैरुत्पातजलधर इव तडि-
दण्डपातैः पातालकुक्षिरिव महावराहघोणाभिधातैः कनककोणै-
रभिहन्यमानः प्रस्थानदुन्दुभिरामन्थरं दध्वान । येन ध्वनता स-
माध्मातानीवोन्मीलितानीव पृथक्कृतानीव विस्तारितानीव गर्भीकृ-
तानीव प्रदक्षिणीकृतानीव बधिरीकृतानीव रवेण भुवनान्तराणि । 10
विश्लेषिता इव दिशामन्योन्यबन्धसंधयः । यस्य च भयवशाविष-
मवलितोत्तानफणासहस्रेणालिङ्ग्यमान इव रसातले शेषेण मुहु-
र्मुहुरभिमुखदत्तदन्तोर्ध्वधातैराह्वयमान इव दिक्षु दिक्कुञ्जरैः संत्रास-
रचितरेचकमण्डलैः प्रदक्षिणीक्रियमाण इव नभसि दिवसकर-
रथतुरगैरपूर्वशर्वादृहासशङ्काहर्षहुंकृतेनाभाष्यमाण इव कैलासशि- 15
खरिणि त्र्यम्बकवृषभेण कृतगम्भीरकण्ठगर्जितेन प्रत्युन्नम्यमान
इव विबुधसन्धनैराबतेनाश्रुतपूर्वरवजनितरोषावेशतिर्यगवनमितविषा-
णमण्डलेन प्रणम्यमान इव यमसन्धानि कृतान्तमहिषेण संव-
स्तलोकपालाकर्णितो बभ्राम त्रिभुवनमखिलं निनादः । ततो दु-
न्दुभिरवमाकर्ण्य जयजयेति च सर्वतः समुद्बुध्यमाणजयशब्दः 20
सिंहासनात्सह द्विपतां श्रिया संचचाल चन्द्रापीडः । समन्तात्स-
संभ्रमोत्थितैश्च परस्परसंघट्टविघटितहारसूत्रविगलिताननवरतमाशा-
विजयप्रस्थानमङ्गललीलालाजानिव मुक्ताफलप्रकरान्क्षरद्भिः पारि-

जात इव सितकुसुममुकुलपातिभिः कल्पपादपैरैरावत इव विमुक्तकर-
सीकरैराशागजैर्गगनाभोग इव तारागणवर्षिभिर्दिगन्तरैर्जलदकाल इव
स्थूलजललवासारस्यन्दिभिर्जलधरैरनुगम्यमानो नरपतिसहस्रैरास्थान-
मण्डपान्निरगात् ।

- 5 निर्गल्य च पूर्वोरूढया पत्तलेखया समध्यासितान्तरासनामु-
पपादितप्रस्थानसमुचितमङ्गल्यालंकारां ससंभ्रमाधोरणोपनीतां करे-
णुकामधिरूपाचलरेचकवक्त्रीकृतक्षीरोदावर्तपाण्डुरेण दशवदनबाहु-
दण्डावस्थितकैलासकान्तिना मुक्ताफलजालिना शतशलाकेनात-
पत्रेण निवार्यमाणातपो निर्गन्तुमारेभे । निर्गच्छन्ध्याभ्यन्तरावस्थित
10 एव प्राकारान्तरितदर्शनानां द्वारावस्थितानां प्रतिपालयतां राज्ञा-
मुनमयूखानां चूडामणीनामलक्तकद्रवश्रुतिमुषा बहलेनालोकबाला-
तपेन राज्याभिषेकानन्तरप्रसूतेन स्वप्रतापवह्निनेवात्यर्थं पिञ्ज-
रीक्रियमाणा दश दिशो यौवराज्याभिषेकजन्मना निजानुरागेणैव
रज्यमानमवनितलमासन्नरिपुविनाशपिशुनेन दिग्दाहेनेव पाटली-
15 क्रियमाणमम्बरतलमभिमुखागतभुवनतलक्ष्मीचरणालक्तकरसेनेव लो-
हितायमानातपं दिवसं ददर्श ।

- विनिर्गतश्च ससंभ्रमप्रचलितगन्धगजघटासहस्रैरन्योन्यसंघट्टजर्ज-
रितातपत्रमण्डलैरादरावनतमौलिशिथिलमणिमुकुटपङ्क्तिभिरावर्जितरत्न-
कर्णपूरैः कपोलस्थलस्खलितकुण्डलैराज्ञप्तसेनापतिनिर्दिश्यमाननाम-
20 भिरवनिभुजां चक्रबालैः प्रणम्यमानो बहलसिन्दूरेणुपाटलेन क्षि-
तितलदोलायमानस्थूलमुक्ताकलापावचूलेन सितकुसुममालाजालश-
बलशिरसा संलग्नसंध्यातपेन तिर्यगावर्जितश्वेतगङ्गाप्रवाहेण ताराग-
णदन्तुरितशिखरशिलातलेन मेरुगिरिणेव गन्धमादनेनानुगम्यमानः

कनकालंकारप्रभाकल्माषितावयवेन च दत्तकुङ्कुमस्थासकेनेवाकृष्यमाणे-
नेन्द्रायुधेन सनार्थीकृतपुरोभागः शनैः शनैः प्रथममेव शातक्रतवी-
माशामभिप्रतस्थे ।

चलितगजवटाकम्पितधवलातपत्रमनेककल्लोलपरंपरापतितचन्द्रमण्ड-
लप्रतिबिम्बसहस्रं महाप्रलयजलधिजलमिव ग्लावितमहीतलमद्भुतोद्भूतक- 5
लकलमखिलं संचचाल बलम् ।

उच्चलितस्य चास्य स्वभवनादुपपादितप्रस्थानमङ्गलो धवलदुकूल-
लवासाः सितकुसुमाङ्गरागो महता बलसमूहेन नरेन्द्रवृन्दैश्चानुगम्य-
मानो धृतधवलातपत्रो द्वितीय इव युवराजस्त्वरितपदसंचारिण्या
करिण्या वैशम्पायनः समीपमाजगाम । आगत्य च रजनिकर इव 10
रवेरासन्नवर्ती बभूव । अनन्तरमितश्चेतश्च निर्गतो युवराज इति समा-
कर्ण्य प्रधावतां बलानां भरेण चलितकुलशैलकीलितजलधिजलतरङ्ग-
गतेव तत्क्षणमाचकम्पे मेदिनी । संमुखगतैरन्यैश्चान्यैश्च प्रणमद्भिर्भू-
मिपालैरंशुलताजालजटिलचूलिकानां मणिमुकुटानामालोकेनोन्मिषि-
तबहुलोचिषां च पञ्चभङ्गिणीनां केयूरमण्डलीनां प्रभासंतानेन कचि- 15
द्विकीर्यमाणचापपक्षक्षोदा इव कचिदुत्पतितशिखिकुलचलच्चन्द्रकश-
तसारा इव कचिदकालजलधरतडित्तरला इव कचित्सकल्पतरुप-
ल्लवा इव कचित्सशतयज्ञचापा इव कचित्सवालातपा इवाक्रियन्त
दश दिशः । धवलान्यपि विविधमणिनिकरकल्माषैरुत्सर्पिभिश्चूडाम-
णिमरीचिभिर्मयूराणीवाराजन्त राज्ञामातपत्राणि । क्षणेन च तुरगम- 20
यमिव महीतलं कुञ्जरमयमिव दिक्चक्रवालमातपत्रमण्डलमयमिवा-
न्तरिक्षं ध्वजवनमयमिवाम्बरतलमिभमदगन्धमय इव समीरणो भू-
पालमयीव प्रजासृष्टिराभरणांशुमयीव दृष्टिः किरीटमय इव दिवसो

जयशब्दमयमिव त्रिभुवनमभवत् । सर्वतश्च कुलपर्वताकारैः प्रचल-
 द्विर्मत्तवारणैरुत्पातचन्द्रमण्डलनिभैश्च प्रेङ्खद्भिरातपत्रैः संवर्तकाम्भो-
 दगम्भीरभीमनादेन च ध्वनता दुन्दुभिना तारकावर्षसदृशेन विसर्पता
 गजसीकरनिकरेण धूमकेतुधूसरैश्चोलसद्भिरवनिरजोदण्डकैर्निर्यातपा-
 5 तपरुपगम्भीरघोषैश्च करिकण्ठगर्जितैः क्षतजकणवर्षवभ्रुणा च भ्रमता
 मतङ्गजकुम्भसिन्दूररेणुना संक्षुभितजलधिजलकल्लोलचञ्चलाभिश्च
 प्रविसर्पन्तीभिस्तुरंगममालाभिरन्धकारितादिगन्तरेण चानवरतं क्षरता
 मदजलधारादुर्दिनेन कलकलेन च भुवनान्तरव्यापिता महाप्रलयकाल
 इव संजज्ञे ।

- 10 बलबहलकोलाहलभीता इव धवलध्वजनिवहनिरन्तरावृता ययुः
 कापि दश दिशः । मलिनावनिरजः संस्पर्शशङ्कितमिव समदगजध-
 टावचूलसहस्रसंरुद्धमतिदूरमम्बरतलमपससार । प्रबलवेत्रिवेत्रल-
 तासमुत्सार्यमाणा इव तुरगखुरजोधूसरताभीता इवार्ककिरणा मुमुचुः
 पुरोभागम् । इभकरसीकरनिर्वापणत्रस्त इवातपत्रसंछादितातपो दि-
 15 वसो ननाश । बलभरजर्जरीकृता मदकलकरिचरणशतसंताडिता
 द्वितीयेव प्रयाणभेरी भैरवं भूमी ररास । गुल्फद्वयसे च तुरङ्गमुखवि-
 निःसृतसितफेनपल्लविते मदपयसि मदस्रुतां करिणां प्रचस्वलुः पदे पदे
 पदातयः । हरितालपरिमलनिभेन चातिपटुना गजमदामोदेनानुलिप्तस्य
 समाजस्येव समुपययौ निखिलान्यगन्धग्रहणसामर्थ्यं ब्राणेन्द्रियस्य ।
 20 क्रमेण प्रसर्पतो बलस्य पुरःप्रधावतां जनकदम्बकानां कोलाहलेन ता-
 रतरदीर्घेण च काहलानां निनादेन खुररवविमिश्रेण च वाजिनां हे-
 पारवेणानवरतकर्णतालस्वरसंपृक्तेन च दन्तिनामाडम्बररवेण प्रैवेय-
 ककिङ्किणीकणितानुसृतेन च गतिवशाद्विषमविरागिणीनां घण्टानां टं-

कृतेन मङ्गलशङ्खशब्दसंबर्धितध्वनीनां च प्रयाणपटहानां निनादेन मुहु-
मुहुरितस्ततस्ताड्यमानानां डिण्डिमानां च निःस्वनेन जर्जरीकृतश्रवण-
पुटस्य मूर्छेवाभवज्जनस्य ।

शनैःशनैश्च बलसंक्षोभजन्मा क्षितेरनेकवर्णतया कचिज्जीर्णशफ-
रक्रोडधून्नः कचित्कमेलकसटासंनिभः कचित्परिणतरल्लकरोमपल्लव- 5
मलिनः कचित्पद्मोर्णतन्तुपाण्डुरः कचिज्जरठमृणालदण्डधवलः क-
चिज्जरत्कपिकेशकपिलः कचिद्धरवृषभरोमन्थफेनपिण्डपाण्डुराशि-
पथगाप्रवाह इव हरिचरणप्रभवः कुपित इव मुञ्चन्क्षमामारब्धपरि-
हास इव रुन्धन्नयनानि तृषित इव पिवन्करिकरसीकरजलानि पक्ष-
वानिवोत्पतन्गागततलमलिनिवह इव चुम्बन्मदलेखां मृगपतिरिव र- 10
चयन्करिकुम्भस्थलीपु पदमुपात्तविजय इव गृह्णन्पताका जरागम
इव पाण्डुरीकुर्वन्शिरांसि मुद्रयन्निव पक्ष्माग्रसंस्थितो दृष्टिमाजिघ्र-
न्निव मकरन्दमधुविन्दुलघ्नः कर्णोत्पलानि मदकलकरिकर्णतालता-
डनत्रस्त इवाविशन्कर्णशङ्खोदरविवराणि पीयमान इवोन्मुखीभिर-
वनिपतिमुकुटमणिपत्तभङ्गमकरिकाभिरभ्यर्च्यमान इव तुरगमुखविक्षे- 15
पविप्लुतैः फेनपल्लवकुसुमस्तवकैरनुगम्यमान इव मत्तगजघटाकु-
म्भभित्तिसंभवेन धातुधूलिवलयेनालिङ्ग्यमान इव चलन्नामरकलाप-
विधुतेन पटवासपांशुना प्रोत्साह्यमान इव नरपतिशेखरसहस्रपरि-
च्युतैः कुसुमकसररजोभिरुत्पातराहुरिव दिवसकरमण्डलमकाण्ड
एव पिवन्नृपप्रस्थानमङ्गलप्रतिसरबलयमालिकासु गोरोचनाचूर्णायमानः 20
क्रकचकृतचन्दनक्षोदधूसरो रेणुरूपपात । अपरिमाणवलसंघट्टसमुप-
चीयमानश्च शनैः शनैः संहरन्निव विश्वमशेषमकालकालमेघपटलमेदुरो
विस्तारमुपगन्तुमारेभे ।

तेन च क्रमेणोपचीयमानवहलमूर्तिना दिग्विजयमङ्गलध्वजेन रिपु-
 कुलकमलप्रलयनीहारेण राज्यलक्ष्मीविलासपटवासचूर्णेनाहितातपत्रपु-
 ण्डरीकखण्डतुपारेण सैन्यभरपीडितमहीतलमूर्त्तान्धकारेण चलद्रुलजल-
 दकालकदम्बकुसुमोद्गमेन दिवसकरकमलवनोदहनद्विपयूथेन गगनमही-
 5 तलप्लावनप्रलयपयोधिपूरेण त्रिभुवनलक्ष्मीशिरोवगुण्ठनपटेन महावराह-
 केसरनिकरकर्धुरेण प्रलयानलधूमराजिमांसलेन पातालतलादिवोत्तिष्ठता
 चरणेभ्य इव निर्गच्छता लोचनेभ्य इव निष्पतता दिग्भ्य इवागच्छता
 नभस्तलादिव पतता पवनादिवोलसता रविकिरणेभ्य इव संभवतानपह-
 तचेतनेन निद्रागमेनानवगणितसूर्येणान्धकारेणाधर्मकालोपस्थितेन भू-
 10 मिगृहेणानुदिततारागणनिबहेन बहुलनिशाप्रदोषेणापतितसलिलेन ज-
 लधरसमयेनाभ्रान्तभुजंगेन रसातलेन हरिचरणेनेव संवर्धमानेन त्रिभु-
 वनमलङ्कृत्यत रजसा ।

विकचकुवलयवनमिव नवोदकेन गगनतलमवष्टभ्यमानमलक्ष्यत
 क्षीरोदफेनपाण्डुना क्षितिक्षोदेन । बहुलरजोधूसरितमशिशिरकि-
 15 रणविम्बमवचूलचामरमिव निष्प्रभमभवत् । दुकूलपट्टधवला क-
 दलिकेव कलुषतामाजगाम गगनापगा । तलवलभरमतिगुरुमस-
 हमाना पुनरिव भारवतारणार्थममरलोकमारुरोह रजोमिषेण मही ।
 निःशेषनिपीतातपमन्तर्दह्यमानमिव जलधिजलेषु धूसरितरविरथध्व-
 जपटमपतदवनिरजः । मुहूर्तेन च गर्भवासमिव संहारसागरजलमिव
 20 कृतान्तजठरमिव महाकालमुखमिव नारायणोदरमिव ब्रह्माण्डमिव
 विवेश पृथिवी । मृण्मय इव वभूव दिवसः । पुस्तमय्य इव चका-
 शिरे ककुभः । रेणुरूपेणेव परिणतमम्बरतलमेकमहाभूतमयमिव
 त्रैलोक्यमासीत् ।

अथ निजमदोष्मसंतप्तानां दन्तिनां दिशि दिशि करविवरविनिः-
सृतैः क्षरद्भिः क्षीरोदधवलैः सीकरासरैः कर्णपल्लवप्रहतिविस्रुतेन च
विसर्पता दानजलविन्दुदुर्दिनेन हेषारवविप्रकीर्णैश्च वाजिनां लालाज-
ललवजालकैरुपशमिते रजसि पुनरुपजातालोकासु दिक्षु सागरसलिला-
दिवोन्मग्नमालोक्य तदपरिमाणं बलमुपजातविस्मयः सर्वतो दत्तदृष्टिर्वै- 5
शम्पायनश्चन्द्रापीडमावभाषे ।

युवराज किं न जितं देवेन महाराजाधिराजेन तारापीडेन यज्ञे-
ष्यसि । का दिशो न वशीकृता या वशीकरिष्यसि । कानि दुर्गाणि
न प्रसाधितानि यानि प्रसाधयिष्यसि । कानि द्वीपान्तराणि नात्मी-
कृतानि यान्यात्मीकरिष्यसि । कानि रत्नानि नोपार्जितानि यान्युपा- 10
र्जयिष्यसि । के वा न प्रणता राजानः । कैर्न विरचितः शिरसि
बालकमलकुङ्कुलकोमलः सेवाञ्जलिः । कैर्न मसृणीकृताः प्रतिबद्ध-
हेमपट्टैर्ललटैः सभाभुवः । कैर्न घृष्टाः पादपीठे चूडामणयः । कैर्न प्र-
तिपन्ना वेत्रलताः कैर्नोद्धतानि चामराणि । कैर्नोच्चारिता जयशब्दाः ।
केषां न पीताः किरीटपञ्चमकरैः सलिलधारा इव निर्मलास्तच्चरणन- 15
खमयूखराजयः । एते हि चतुरुदधिजलावगाहदुर्ललितबलमदावलिप्ता
दशरथभगीरथभरतदिलीपालर्कमान्धातृप्रतिमाः कुलभिमानशालिनः
सोमपायिनो मूर्धाभिषिक्ताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवा रक्षाभूतिमिवा-
भिषेकपयःपातपूतैश्चूडामणिपल्लवैरुद्वहन्ति मङ्गल्यां भवच्चरणरजःसंह-
तिम् । एभिरियमादिपर्वतैरिवापरैर्धृता धरित्री । एतानि चाप्यमीषामा- 20
प्लावितदशदिगन्तरालानि सैन्यानि भवन्तमुपासते । तथाहि । पश्य
पश्य यस्यां यस्यां दिशि विक्षिप्यते चक्षुस्तस्यां तस्यां रसातलमिवो-
द्विरिति वसुधेव सूते ककुभ इव वमन्ति गगनमिव वर्षति दिवस-

इव सृजति बलानि । अपरिमितबलभराक्रान्ता मन्ये स्मरति महाभार-
 तसमरसंक्षोभस्याद्य क्षितिः । एष शिखरदेशेषु खलितमण्डलो ध्वजा-
 न्गणयन्निव कुतूहलान्कुरमति कदलिकावनान्तरेषु मयूखमाली । सर्वतश्च
 मदजलमुचां करिणामेलापरिमलसुरभिणि वेणिकावाहिनि मदवारिणि
 5 निरन्तरमग्रा निपतितमधुकरकुलकलकलकलिला कालिन्दीजलकल्लोलक-
 लितेव भाति भूतधात्री । सैन्यभरसंक्षोभमयात्सरित इव गगनतलमुत्प-
 तिताः संछादयन्त्येता दिक्चक्रवालमिन्दुधवला ध्वजपङ्क्तयः । सर्वथा
 चित्रं यन्नाय विघटितसकलकुलशैलसंधिवन्धा सहस्रशः शकलीभवति
 बलभरेण धरित्री यद्वा बलभरपीडितवसुधाधारणविधुरा न चलन्ति फ-
 10 णिनां पत्युः फणाभित्तयः ।

इत्येवं वदत एव तस्य युवराजः समुच्छ्रितानेकतोरणां तृणमय-
 प्राकारमन्दिरसहस्रसंवाधामुद्भासितधवलपटमण्डपशतशोभिनीमावास-
 भूमिमवाप । तस्यां चावतीर्य राजवत्सर्वाः क्रियाश्चकार । सर्वैश्च
 तैः समेत्य नरपतिभिरमालैश्च विविधाभिः कथाभिर्विनोद्यमानस्तं
 15 दिवसमशेषमभिनवपितृवियोगजन्मना शोकावेगेनायास्यमानहृदयो
 दुःखेनालवाहयत् । अतिवाहितदिवसश्च यामिनीमपि स्वशयनीयस्य
 नातिदूरे निहितशयननिषण्णेन वैशम्पायनेनान्यतश्च समीपे क्षिति-
 तलविन्यस्तकुथप्रसुप्तया पत्तलेखया सहान्तरा पितृसक्तमन्तरा मातृसं-
 बद्धमन्तरा शुक्रनासमयं कुर्वन्नालापं नात्युपजातनिद्रः प्रायेण जा-
 20 ग्रदेव निन्ये । प्रत्युषे चोत्थाय तेनैव क्रमेणानवरतप्रयाणकैः प्रति-
 प्रयाणकमुपचीयमानेन सेनासमुदायेन जर्जरयन्वसुंधरामाकम्पयन्नि-
 रीनुत्सिञ्चन्सरितो रिक्तीकुर्वन्सरांसि चूर्णयन्काननानि समीकुर्व-
 न्विषमाणि दलयन्दुर्गाणि पूरयन्निम्नानि निम्नयन्स्थलानि प्रातिष्ठत ।

शनैः शनैश्च स्वेच्छया परिभ्रमन्नमयद्युन्नतानुन्नमयन्नतानाश्वासयन्भी-
 तानक्षुब्धशरणगतानुन्मूलयन्विटपकानुत्सादयन्कण्टकानभिपिञ्चन्स्था-
 नस्थानेषु राजपुत्रान्समर्जयन्नत्नानि प्रतीच्छन्नुपायनानि गृह्णन्करानादिश-
 न्देशव्यवस्थाः स्थापयन्स्वचिह्नानि कुर्वन्कीर्तनानि लेखयञ्छासनानि पू-
 जयन्नग्रजन्मनः प्रणमन्मुनीन्पालयन्नाश्रमाञ्जनयञ्जनानुरागं प्रकाशय- 5
 न्विक्रममारोपयन्प्रतापमुपचिन्वन्यशो विस्तारयन्गुणान्प्रख्यापयन्सच्चरि-
 तमामृद्भ्यश्च वेलावनानि बलरेणुभिराधूसरीकृतसकलसागरसलिलः पृथिवीं
 विचचार । प्रथमं प्राचीं ततस्त्रिशङ्कुतिलकां ततो वरुणलाञ्छनामनन्तरं
 सप्तर्षिताराशबलां दिशं विजिग्ये । वर्षत्येण चात्मीकृताशेषद्वीपान्तरं
 सकलमेव चतुरम्भोधिखातबलयपरिखाप्रमाणं बभ्राम महीमण्डलम् । 10
 ततः क्रमेणावजितसकलभुवनतलः प्रदक्षिणीकृत्य वसुधां परिभ्रम-
 न्कदाचित्कैलाससमीपचारिणां हेमकूटधाम्नां किरातानां सुवर्णपुरं
 नाम निवासस्थानं नातिविप्रकृष्टं पूर्वजलनिधेजित्वा जग्राह । तत्र च
 निखिलधरणितलपर्यटनखिन्नस्य निजबलस्य विश्रामहेतोः कतिपयान्दि-
 वसानतिष्ठत् ।

15

एकदा तु तत्रस्थ एवेन्द्रायुधमारुह्य मृगयानिर्गतो विचरन्काननं
 शैलशिखरादवतीर्णं यदृच्छया किंनरमिथुनमद्राक्षीत् । अपूर्वदर्श-
 नतया तु समुपजातकुतूहलः कृतग्रहणाभिलाषस्तत्समीपमाद्रादुपस-
 र्पिततुरङ्गः समुपसर्पन्नदृष्टपूर्वपुरुषदर्शनत्रासप्रधावितं च तत्पलायमा-
 नमनवरतपार्ष्णिप्रहारद्विगुणीकृतजवेनेन्द्रायुधेनैकाकी निर्गत्य निज- 20
 बलसमूहात्सुदूरमनुससार । अत्र गृह्यतेत्र गृह्यत इदं गृहीतमिदं
 गृहीतमित्यतिरभसाकृष्टचेता महाजवतया तुरंगमस्य मुहूर्तमात्रेणैक-
 पदमिवासहायस्तस्मात्प्रदेशात्पञ्चदशयोजनमात्रमध्वानं जगाम । त-

चानुबध्यमानं किंनरमिथुनमालोकयत एवास्य संमुखापतितमचलतुङ्ग-
शिखरमारुरोह ।

आरूढे च तस्मिंश्शनैः शनैस्तदनुसारिणीं निवर्त्य दृष्टिमच-
लशिखरप्रस्तरप्रतिहतगतिप्रसरो विधृततुरङ्गमश्चन्द्रापीडस्तस्मिन्काले
५ समारूढश्रमस्वेदार्द्रशरीरमिन्द्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव
विचार्य स्वयमेव विहस्याचिन्तयत् । किमिति निरर्थकमयमात्मा
मया शिशुनेवायासितः । किमनेन गृहीतेनागृहीतेन वा किंनरयुग-
लेन प्रयोजनम् । यदि गृहीतमिदं ततः किम् । अथ न गृहीतं ततोपि
किम् । अहो मे मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किंचनकारितायामा-
१० दरः । अहो निरर्थकव्यापारेष्वभिनिवेशः । अहो बालिशचरितेष्व-
सक्तिः । साधुफलं कर्म क्रियमाणं वृथा जातम् । अवश्यकर्तव्या
क्रिया प्रस्तुता विफलीभूता । सुहृत्कार्यमुपपाद्यमानं नोपपन्नम् । रा-
जधर्मः प्रवर्तितो न निष्पन्नः । गुर्वर्थः प्रारब्धो न परिसमाप्तः ।
विजिगीषुव्यापारप्रयत्नो न सिद्धः । कस्मादहमाविष्ट इवोत्सृष्टनिज-
१५ परिवार एतावतीं भूमिमायातः । कस्माच्च मया निष्प्रयोजनमिद-
मनुसृतमश्वमुखद्वयम् । इति विचार्यमाणे सत्ययमात्मैव मे पर इव
हासमुपजनयति । न जाने कियताध्वना विच्छिन्नमितो बलमनुयायि
मे । महाजवो हीन्द्रायुधो निमेषमात्रेणातिदूरमतिक्रामति । न चा-
गच्छता मया तुरगवेगवशात्किंनरमिथुने बद्धदृष्टिनास्मिन्नविरलतरु-
२० शतशाखागुल्मलतासंतानगहने निरन्तरपतितशुष्कपर्णावकीर्णतले म-
हावने पन्था निरूपितो येन प्रतिनिवृत्त्य यास्यामि । न चास्मिन्प्रदेशे
प्रयत्नेनापि परिश्रमता मर्त्यधर्मा कश्चिदासाद्यते यः सुवर्णपुरगामिनं
पन्थानमुपदेक्ष्यति । श्रुतं हि मया बहुशः कथ्यमानमुत्तरेण सुव-

र्णपुरं सीमान्तलेखा पृथिव्याः सर्वजनपदानां ततः परतो निर्मानुप-
मरण्यं तच्चातिक्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं च कैलासः । तदिदानीं
प्रतिनिवृत्त्यैकाकिना स्वयमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमङ्गी-
कृत्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां नियतमनुभवितव्यं
फलमात्मनैव । इत्यवधार्य वामकरतलवलितरश्मिपाशस्तुरङ्गमं व्या- 5
वर्तयामास ।

व्यावर्तिततुरगश्च पुनश्चिन्तितवान् । अयमुद्भासितप्रभाभास्वरो भ-
गवान्भानुरधुना दिवसश्रियो रशनामणिरिव मध्यमलंकरोति । परि-
श्रान्तश्चायमिन्द्रायुधः । तदेनं तावदागृहीतकतिपयदूर्वाप्रवालकवलं
कस्मिंश्चित्सरसि शिलाप्रस्रवणे वा सरिदम्भसि वा स्नातपीतोदकमप- 10
नीतभ्रमं कृत्वा स्वयं च सलिलं पीत्वा कस्यचित्तरोरधश्छायायां मुहू-
र्तमात्रं विश्रम्य ततो गमिष्यामि । इति चिन्तयित्वा सलिलमन्वेष-
यन्मुहुर्मुहुरितस्ततो दत्तदृष्टिः पर्यटन्नलिनीजलावगाहोत्थितस्याचि-
रादपक्रान्तस्य च महतो गिरिचरस्य वनगजयूथस्य चरणोत्थापितैः
पङ्कपटलैरार्द्रकृतं करावकृष्टैश्च समृणालमूलनालैः कमलकलापैः क- 15
ल्मापितमार्द्रार्द्रैश्च शैवलप्रवालैः श्यामलितोद्देशमुद्गलितैश्च कुमुदकुवल-
यकङ्कारकुङ्कुमैरन्तरान्तरा विच्छुरितमुत्खातैश्च सकर्दमैः शालूकक-
न्दैराकीर्णैः खण्डितैश्च कुसुमस्तवकसारैर्वनपल्लवैराच्छादितमालाना-
मिश्च कुसुमोपविष्टोलसत्पद्मभिर्वनलतामिराकुलितमभिनवकुसुम-
परिमलवाहिना च तमालपल्लवरसश्यामेन मदजलेन सर्वतः सिक्तं 20
मार्गमद्राक्षीत् ।

उपजातजलाशयशङ्कश्च तं प्रतीपमनुसरन्नुद्गीवदृश्यैरुपरिच्छन्नम-
ण्डलाकारैः सरलसालसल्लकीप्रायैरविरलैरपि निःशाखतया विरलैरि-

- वोपलक्ष्यमाणैः पादपैरुपेतैः स्थूलकपिलवालुकेन शिलातलबहुलतया
 विरलतृणोलपेन वनाद्विपदशनदलितमनःशिलाधूलिकपिलेनाभङ्गिनी-
 मिरुत्कीर्णाभिरिव पञ्चभङ्गकुटिलाभिः पाषाणभेदकमञ्जरीभिर्जटि-
 लीकृतशिलान्तरालेनानवरतगलदुग्गुलदुग्मद्रवाद्राकृतदृषदा शिखरसु-
 5 तशिलाजतुरसपिच्छलोपलेन टङ्कनहयसुरखण्डितहरितालक्षोदपांशुले-
 नाखुनखरोत्खातविलविप्रकीर्णकाञ्चनचूर्णेन सिकतानिमग्नचमरकस्तू-
 रिकामृगीखुरपङ्क्तिना संशीर्णरङ्गुरलकरोमप्रकरनिचितेन विषमशिला-
 च्छेदोपविष्टजीवजीवकयुगलेन वनमानुषमिश्रुनाध्यासिततटगुहामुखे-
 न गन्धपाषाणपरिमलामोदिना वेत्रलताप्रतानप्ररूढवेणुना कैलासतलेन
 10 कंचिदध्वानं गत्वा तस्यैव कैलासशिखरिणः पूर्वोत्तरे दिग्भागे ज-
 लभारालसं जलधरव्यूहमिव बहुलक्षपान्धकारमिव पुञ्जीकृतमलया-
 यतं तरुखण्डं ददर्श । तच्च संमुखादागतेन कुसुमरजःकषायामो-
 दिना जलसंसर्गशिशिरेण सीकरिणा चन्दनरसमस्पर्शेनालिङ्ग्यमान
 इव जलतरंगरुतेन कमलमधुपानमत्तानां च श्रोत्रहारिभिः कलहं-
 15 सानां कोलाहलैराहूयमान इव प्रविवेश ।

प्रविश्य च तस्य तरुखण्डस्य मध्यभागे मणिदर्पणमिव त्रैलोक्य-
 लक्ष्म्याः स्फटिकभूमिगृहमिव वसुंधरादेव्या निर्गमनमार्गमिव साग-
 राणां निस्थन्दमिव दिशामंशावतारमिव गगनतलस्य कैलासमिव
 द्रवतामापन्नं तुषारगिरिमिव विलीनं चन्द्रातपमिव रसतामुपेतं हरा-
 20 दृहासमिव जलीभूतं त्रिभुवनपुण्यराशिमिव सरोरूपेणावस्थितं वैदू-
 र्यगिरिजालमिव सलिलाकारेण परिणतं शरदभ्रवृन्दमिव द्रवीभूयै-
 कत्र निस्थन्दितमादर्शमिव प्रचेतसः स्वच्छतया मुनिमनोभिरिव स-
 ज्जनगुणैरिव हरिणलोचनप्रभाभिरिव मुक्ताफलांशुभिरिव निर्मितमा-

पूर्णपर्यन्तमप्यन्तःस्पष्टदृष्टसकलवृत्तान्ततया रिक्तमिवोपलक्ष्यमाण-
मनिलोद्धूतजलतरंगसीकरधूलिजन्मभिः सर्वतः समुपस्थितैः संरक्ष्य-
माणमिवेन्द्रचापसहस्रैः प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टं सकाननशैलनक्षत्रम-
हचक्रवालं त्रिभुवनमुद्भिन्नपङ्कजेनोदरेण नारायणमिव विभ्राणमास-
न्नकैलासावतीर्णस्य च शतशो भगवतः खण्डपरशोर्मज्जनोन्मज्जन- ५
क्षोभचलितचूडामणिचन्द्रखण्डच्युतेनामृतरसेन जलक्षालितवामार्धक-
पोलगलितलावण्यप्रवाहानुकारिणा संमिश्रितजलमुपकूलतमालवनप्रति-
विम्बान्धकारिताभ्यन्तरैर्दृश्यमानरसातलद्वारैरिव सलिलप्रदेशैर्गम्भी-
रतरं दिवाप्युपजातनिशाशङ्कैश्चक्रवाकमिथुनैः परिह्रियमाणनीलोत्पल-
वनगहनमसकृत्पितामहपरिपूरितकमण्डलुपरिपूतजलमनेकशो बाल- 10
खिल्यकदम्बककृतसंध्योपासनं बहुशः सलिलावतीर्णसावित्रीभग्नदेव-
तार्चनकमलसहस्रं सहस्रशः सप्तर्षिमण्डलस्नानपवित्रीकृतं सर्वदा
सिद्धवधूधौतकल्पलतावल्कलपुण्यीकृतोदकमुदकक्रीडादोहदागतानां च
गुह्यकेश्वरान्तःपुरकामिनीनां मकरकेतुचापचक्राकृतिभिरतिविकटैरा-
वर्तिभिर्नाभिमण्डलैरापीतसलिलं कचिद्वरुणहंसोपात्तकमलवनमकर- 15
न्दं कचिद्दिग्गजमज्जनजर्जरितजरन्मृणालदण्डं कचित्त्यम्बकवृषभवि-
षाणकोटिखण्डिततटशिलाखण्डं कचिद्यममहिषशृङ्गशिखरविक्षिप्तफे-
नपिण्डं कचिदैरावतदशनमुसलखण्डितकुमुदखण्डं यौवनमिवोत्कलि-
काबहुलमुत्कण्ठितमिव मृणालवलयालंकृतं महापुरुषमिव मीनमकर-
कूर्मचक्रप्रकटलक्षणं षण्मुखचरितमिव श्रूयमाणकौञ्चवनिताप्रलापं 20
भारतमिव पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलपक्षकृतक्षोभममृतमथनसमयमिव तीरा-
वस्थितशितिकण्ठपीयमानविषं कृष्णबालचरितमिव तटकदम्बशाखा-
धिरुढहरिकृतजलप्रपातक्रीडं मदनध्वजमिव मकराधिष्ठितं दिव्यमि-

वानिनिषलोचनरमणीयमरण्यमिव विजृम्भमाणपुण्डरीकमुरगकुल-
 मिवानन्तशतपञ्चोद्भासितं कंसबलमिव मधुकरकुलोपगीयमान-
 कुवलयपीडं कद्रुस्तनयुगलमिव नागसहस्रपीतपयोगण्डूर्ध्वं मलयमिव
 चन्दनशिशिरवनमसत्साधनमिवाट्टान्तमतिमनोहरमाह्लादनं दृष्टेरच्छोदं
 ५ नाम सरो दृष्टवान् ।

आलोकमात्रेणैवापगतश्रमो दृष्ट्वा मनस्येवमकरोत् । अहो निष्फल-
 मपि मे तुरगमुखमिथुनातुसरणमेतदालोकयतः सरः सफलतामुप-
 गतम् । अद्य परिसमाप्तमीक्षणयुगलस्य द्रष्टव्यदर्शनफलम् । आलो-
 कितः खलु रमणीयानामन्तः । दृष्ट आह्लादनीयानामवधिः । वीक्षिता
 १० मनोहराणां सीमान्तलेखा । प्रत्यक्षीकृता प्रीतिजननानां परिस-
 माप्तिः । विलोकिता दर्शनीयानामवसानभूमिः । इदमुत्पाद्य सरःस-
 लिलममृतसमुत्पादयता वेधसा पुनरुक्ततामिव नीता स्वसृष्टिः ।
 इदमपि खल्वमृतमिव सर्वेन्द्रियाह्लादनसमर्थम् । अतिविमलतया
 चक्षुषः प्रीतिमुपजनयति । शिशिरतया स्पर्शमुखमुपाहरति । कम-
 १५ लसुगन्धितया घ्राणमाप्याययति । हंसमुखरतया श्रुतिमानन्दयति ।
 स्वादुतया रसनामाह्लादयति । नियतं चास्यैव दर्शनतृष्णया न परि-
 त्यजति भगवान्नैलासनिवासव्यसनमुमापतिः । न खलु सांप्रतमा-
 चरति जलशयनदोहदं देवो रथाङ्गपाणिः । यदिदममृतससुरभिस-
 लिलमपहाय लवणरसपरुषपयस्युदन्वति स्वपिति । नूनं चेदं न प्रथ-
 २० ममास्तीतरः । येन प्रलयवराहघोणाभिघातभीता भूतघात्री कल-
 शयोनिपानपरिकलितसकलसलिलं सागरमवतीर्णा । अन्यथा यद्य-
 त्रागाधानेकपातालगम्भीराम्भसि निमग्ना भवेन्महासरसि किमेकेन स-
 हावराहसहस्रैरपि नासादिता भवेत् । नूनं चास्मादेव सलिललेशमादा-

यादाय महाप्रलयेषु प्रलयपयोदाः प्रलयदुर्दिनान्धकारितदशदिशः
प्लावयन्ति भुवनान्तराणि । मन्ये च यत्सृष्टेरर्वाक्सलिलमयं ब्रह्मा-
ण्डरूपमादौ भुवनमभूत्तदिदं पिण्डीभूय सरोव्यपदेशेनावस्थितम् ।

इति विचारयन्नेव तस्य शिलाशकलकर्कशवालुकाप्रायं विद्या-
धरोद्धृतसनालकुमुदकलापार्धितानेकचारुसैकतलिङ्गमरुन्धतीदत्तदिनक- 5
रार्ध्यपयःपर्यस्तरक्तकमलशोभितमुपकूलशिलातलोपविष्टजलमानुपनिपे-
व्यमाणातपमभ्यर्णतया च कैलासस्य स्नानागतसातृमण्डलपदप-
ङ्क्तिमुद्राङ्कितमवकीर्णभस्मसूचितमग्नोत्थितगणवृन्दोद्धूलनमवगाहावतीर्ण-
गणपतिगण्डस्थलगलितमदप्रस्रवणसिक्तमतिप्रमाणपादानुभीयमाननृपित-
कात्यायनीसिंहावतारमार्गं दक्षिणं तीरमासाद्य तुरगादवततार । 10
अवतीर्य च व्यपनीतपर्याणमिन्द्रायुधमकरोत् । क्षितितललु-
ठितोत्थितं च गुहीतकतिपययवसग्रासं सरोवतार्य पीतसलिल-
मिच्छया स्नातं चोत्थाप्यान्यतमस्य समीपवर्तिनस्तरोर्मूलशाखाया-
मपगतखलीनं हस्तपाशशृङ्खलया कनकमय्या चरणौ बद्ध्वा कृपा-
णिकावल्लुनान्धिष्वा चाग्रतः कतिचित्सरस्तीरदूर्वाप्रवालकबला- 15
न्पुनरपि सलिलमवततार । ततश्च प्रक्षालितकरयुगलश्चातक
इव कृत्वा जलमयमाहारं चक्राह इवास्वाद्य मृणालशकलानि
शिशिरांशुरिव कराग्रैः स्पृष्ट्वा कुमुदानि फणीवाभिनन्द्य जलतरं-
गवाताननङ्गशरप्रहारातुर इवोरसि निधाय नलिनीदलोत्तरीयम-
रण्यगज इव सीकरार्द्रपुष्करोपशोभितकरः सरःसलिलादुदगात् । 20
प्रत्यग्रभग्नशिशिरैश्च समृणालकैर्जलकणिकाचितैः कमलिनीपलाशैर्ले-
तामण्डपपरिक्षिप्ते शिलातले स्रस्तरमास्तीर्य निधाय शिरसि पिण्डी-
कृतमुत्तरीयं निषसाद् । मुहूर्तं विश्रान्तश्च तस्य सरस उत्तरे तीर-

प्रदेशे समुच्चरन्तमुन्मुक्तकवलेन निश्चलश्रवणपुटेन तन्मुखीभूतेनोद्गी-
 वेणेन्द्रायुधेन प्रथममाकर्णितं श्रुतिसुभगं वीणातन्वीशंकारमिश्रममा-
 नुपं गीतशब्दमशृणोत् । श्रुत्वा च कुतोत्र विगतमर्त्यसंपाते प्रदेशे
 गीतध्वनेः संभूतिरिति समुपजातकौतुकः कमलिनीपक्षस्तरादुत्थाय
 5 तामेव गीतसंपातसूचितां दिशं चक्षुः प्राहिणोत् । अतिदवीयस्तया तु
 तस्य प्रदेशस्य प्रयत्नव्यापृतलोचनोपि विलोकयन्न किंचिद्दर्श ।
 तमेव केवलमनवरतं गीतशब्दं शुश्राव । कुतूहलवशाच्च गीतध्व-
 निप्रभवजिज्ञासया कृतगमनबुद्धिर्दत्तपर्याणमिन्द्रायुधमारुह्य प्रियगीतैः
 प्रथमप्रस्थितैरप्रार्थितैरपि वनहरिणैरुपदिश्यमानवर्त्मा सप्तच्छदवकु-
 10 लैलालवङ्गलवलीलतालोलकुसुमसुरभिपरिमलयालिकुलविरुतिमुखारितया
 तमालनीलया दिङ्गागमदबीध्येव पश्चिमया सरस्तीरवनलेखया नि-
 मित्तीकृत्य तं गीतध्वनिमभिप्रतस्थे ।

क्रमेण च संमुखागतैरच्छनिर्झरजलकणजालजनितजडिमभिर्जर्ज-
 रितभूर्जवल्कलैर्धूर्जटिवृषरोमन्थफेनविन्दुवाहिभिः षण्मुखशिखण्डि-
 15 शिखाचुम्बिभिरम्बिकाकर्णपूरपल्लवोल्लासनदुर्ललितैरुत्तरकुरुकामिनीक-
 णोत्पलप्रेङ्खोलनदोहदिभिराकम्पितकल्लोलैर्नमैरुकुसुमपांशुपातिभिः पशुप-
 त्तिजटाबन्धार्तवासुकिपरिपीतशेषैराह्लादिभिः पुण्यैः कैलासमारुतैर-
 भिनन्द्यमानो गत्वा च तं प्रदेशं सर्वतो मरकतहरितैर्हारिहारीतरुति-
 रमणीयैर्ध्रुमद्वृजराजनखरजर्जरितजरठकुङ्कुलैरुन्मदकोकिलकुलकवलीकृ-
 20 तसहकारकोमलाग्रपल्लवैरुन्मदषट्पङ्कजचक्रवालवाचालितविकचचूतकलि-
 कैरचकितचकोरचुम्बितमरिचाङ्कुरैश्चम्पकपरागपुञ्जपिञ्जरकपिञ्जलजग्ध-
 पिप्पलीफलैः फलभरनिकरनिपीडितनिविडदाडिमनीडप्रसूतकल-
 विङ्कैः प्रकीडितचपलकपिकुलकरतलताडनतरलितताडीपुटैरन्यो-

न्यकलहकुपितकपोतपक्षपालीपातितकुसुमैः कुसुमरजोराशिसार-
 सारिकाश्रिताशिखरैः शुक्रशतमुखनखशिखरशकलितफलस्फीतैर्ज-
 लधरजललुब्धविप्रलब्धमुग्धचातकध्वानमुखरिततमालखण्डैरिमकलभ-
 कोद्भूतपल्लववेह्लितलवलीवल्यैरालीयमाननवयौवनमत्तपारावतपक्षक्षेपप-
 र्यस्तस्तवकैस्तनुपवनकम्पितकोमलकदलीदलवीजितैरविरलफलनिकराव- 5
 नतनालिकेरवनैरकठोरपत्तपुटपूगविटपिपरिवृतैरनिवारितविहंगुण्डख-
 ण्डितपिण्डखर्जूरजालकैर्मदमुखरमयूरीमधुररविरावितान्तरैरकलितक-
 लिकाकलापदन्तुरैरन्तरान्तरा कैलासतरंगिणीतरंगितसिकतिलत-
 लभूमिभागैर्वनदेवताकरतलनिवहनिभमलक्तकजललवसिक्तमिव कि-
 सलयनिकरमतिसुकुमारमुद्बहद्विप्रन्थिपर्णकग्रासमुदितचमरीकुलनिवेवि- 10
 तमूलैः कर्पूरागुरुप्रायैरिन्द्रायुधैरिव घनावस्थानैः कुमुदैरि-
 वादत्तदिनकरकरप्रवेशशिशिराभ्यन्तरैर्दाशरथिवलैरिवाञ्जननीलनलपरि-
 गतप्रान्तैः प्रासादैरिव सपारावतैर्भवनतापसैरिव संनिहित-
 वेत्रासनै रुद्रैरिव नागलतावद्धपरिकरैरुदधिकूलपुलिनैरिव निर-
 न्तरोद्भिन्नप्रवाललताङ्कुरजालकैरभिपेकसलिलैरिव सर्वौषधिकुसुम- 15
 फलकिसलयसनाथैरालेख्यगृहैरिव बहुवर्णचित्रपत्तशकुनिशतसं-
 शोभितैः कुरुभिरिव भारद्वाजद्विजोपसेवितैर्महासमरमुखैरिव पुंना-
 गसमाकृष्टशिलीमुखैर्महाकरिभिरिव प्रलम्बवालपल्लवस्पृष्टभूतलैरप्रमत्त-
 पार्थिवैरिव पर्यन्तावस्थितबहुगुल्मकैर्दक्षितैरिव भ्रमरसंघातकवचा-
 वृतकायैः प्रमाणाभिमुखैरिव वानरकराङ्गुलिस्पृष्टगुञ्जरवनिपालश- 20
 यनैरिव सिंहपादाङ्किततलैरारब्धपञ्चतपःक्रियैरिवोच्छिखशिखिमण्ड-
 लपरिवृतैर्दक्षितैरिव कृतकृष्णसारविषाणकण्डूयनैर्जरदृहमुनिभिरिव
 जटालवालकमण्डलधरैरिन्द्रजालिकैरिव दृष्टिहारिभिः पादपैः परि-

वृत्तं चन्द्रप्रभनाम्रस्तस्य सरसः पश्चिमे तीरे कैलासपादस्य ज्योत्स्ना
वदातया प्रभया धवल्यतस्तं प्रदेशं भूतलभागसंनिविष्टं भगवतः
शूलपाणेः शून्यं सिद्धायतनमपश्यत् ।

- तच्च पवनोद्भूतैरितस्ततः समापतद्भिः केतकीगर्मधूलिभिर्धवलीक्रि-
5 यमाणकायः पशुपतिदर्शनहेतोर्बलादिव प्रतिपाद्यमानो भस्मव्रतमायत-
नप्रवेशपुण्यैरिव परिगृह्यमाणः प्रविश्याद्राक्षीच्चतुःस्तम्भस्फटिकमण्ड-
पिकातलप्रतिष्ठितमचिरोद्धतैराद्राद्रैर्दलशिखरगलज्जलबिन्दुभिरूर्ध्वविपा-
टितचन्द्रविम्बदलैरिव निजाट्टहासावयवैरिव शेषफणाशकलैरिव
पाञ्चजन्यसहोदरैरिव क्षीरोदद्वयाकारैरुपपादितमौक्तिकमुकुटविभ्रमैः
10 शुचिभिर्मन्दाकिनीपुण्डरीकैः कृतार्चनममलमुक्ताशिलाघटितलिङ्गमशे-
षत्रिभुवनवन्दितचरणं चराचरगुरुं चतुर्मुखं भगवन्तं त्र्यम्बकम् ।
तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्याभिमुखीमासीनामुपरचितब्रह्मासना-
मतिविस्तारिणा सर्वदिङ्मुखप्लावकेन प्रलयविप्लुतक्षीरपयोधिपयःपूर-
पाण्डुरेणातिदीर्घकालसंचितेन तपोराशिनेव विसर्पता पादपान्तरैस्त्रिस्तो-
15 तोजलनिभेन पिण्डीभूय बहतेव देहप्रभावितानेन सगिरिकाननं दन्त-
मयमिव तं प्रदेशं कुर्वतीमन्यथैव धवल्यन्तीं कैलासगिरिमन्तर्द्र-
ष्टुरपि लोचनपथप्रविष्टेन श्वेतिमानमिव मनो नयन्तीमतिधवलप्रभा-
परिगतदेहतया स्फटिकगृहगतामिव दुग्धसलिलमग्न्यामिव विमलचेलान-
शुकान्तरितामिवादर्शतलसंक्रान्तामिव शरदभ्रपटलतिरस्कृतामिवा-
20 परिस्फुटविभाव्यमानावयवां पञ्चमहाभूतमयमपहाय द्रव्यात्मकम-
ङ्गनिष्पादनोपकरणकलापं धवलगुणेनेव केवलेनोत्पादितां दक्षाध्व-
रक्रियामिवोद्धतगणकचक्रग्रहभयोपसेवितत्र्यम्बकां रतिमिव मदनदेह-
निमित्तं हरप्रसादनार्थमागृहीतहराराधनां क्षीरोदधिदेवतामिव सह

वासपरिचितहरचन्द्रलेखोत्कण्ठाकृष्टामिन्दुमूर्तिमिव स्वर्मानुभयकृत-
 त्रिनयनशरणगमनामैरावतदेहच्छविमिव गजाजिनावशुण्ठनोत्कण्ठित-
 शितिकण्ठचिन्तितोपनतां पशुपतिदक्षिणमुखहासच्छविमिव वह्निर्निर्गत्य
 कृतावस्थानां शरीरिणीमिव रुद्रोद्धूलनभूतिमाविर्भूतां ज्योत्स्नामिव
 हरकण्ठान्धकारविषट्कनोद्यमप्राप्तां गौरीमनःशुद्धिमिव कृतदेहपरि- 5
 ग्रहां कार्तिकेयकौमारव्रतक्रियामिव मूर्तिमतीं गिरीशवृषभदेहद्युति-
 मिव पृथगवस्थितामायतनतरुकुसुमसमृद्धिमिव शंकराभ्यर्चनाय स्व-
 यमुद्यतां पितामहतपःसिद्धिमिव महीतलमवतीर्णामादियुगप्रजापति-
 कीर्तिमिव सप्तलोकभ्रमणखेदविश्रान्तां त्रयीमिव कलियुगध्वस्तधर्म-
 शोकगृहीतवनवासामागामिकृतयुगबीजकलामिव प्रमदारूपेणावस्थितां 10
 देहवतीमिव मुनिजनध्यानसंपदमरगजवीथीमिवाभ्रगङ्गाभ्यागमवेग-
 पतितां कैलासश्रियमिव दशमुखोन्मूलनक्षोभनिपतितां श्वेतद्वीप-
 लक्ष्मीमिवान्यद्वीपावलोकनकुतूहलागतां काशकुसुमविकासकान्ति-
 मिव शरत्समयमुदीक्षमाणां शेषशरीरच्छायायामिव रसातलमपहाय
 निर्गतां मुसलायुधदेहप्रभामिव मधुमदविघूर्णनायासविगलितां शुक्र- 15
 पक्षपरंपरामिव पुञ्जीकृतां सर्वहंसैरिव धवलतया कृतसंभागां
 धर्महृदयादिव निर्गतां शङ्खादिवोत्कीर्णां मुक्ताफलादिवाकृष्टां
 मृणालैरिव विरचितावयवां दन्तदलैरिव घटितामिन्दुरकर्चकैरिव
 प्रक्षालितां वर्णसुधाच्छटाभिरिवाच्छुरिताममृतफेनपिण्डैरिव पाण्डुरी-
 कृतां पारदरसधाराभिरिव धौतां रजतद्रवेणेव निर्मृष्टां चन्द्रमण्ड- 20
 लादिवोत्कीर्णां कुटजकुन्दसिन्धुवारकुसुमच्छविभिरिवोल्लासितामि-
 यत्तामिव धवलस्रः स्कन्धावलम्बिनीभिरुदयतटगतादर्कविम्बा-
 दुद्भृत्य बालरश्मिप्रभाभिरिव निर्मिताभिरुन्मिपत्तडितरलतेजस्ता-

- आभिरचिरस्नानावस्थितविरलवारिकणतया प्रणामलप्रपशुपतिचर-
 णभस्मचूर्णाभिरिव जटाभिरुद्भासितशिरोभागां जटापाशप्रथितमु-
 त्तमाङ्गेन मणिमयं नामाङ्कमीश्वरचरणद्वयमुद्वहन्तीं रविरथतुरगखु-
 रक्षुण्णनक्षत्रक्षोदविशदेन भस्मनालंकृतललाटपट्टिकां शिखरशिला-
 5 श्रृष्टशशाङ्ककलामिव शैलराजमेखलामतुलभक्तिप्रसाधितया लक्ष्मी-
 कृतल्लिङ्गया द्वितीययेव पुण्डरीकमालया दृष्टया संभावयन्तीं भूत-
 नाथमनवरतगीतपरिस्फुरिताधरपुटवशादतिशुचिभिः शुद्धहृदयमयू-
 खैरिव गीतगुणैरिव स्वरैरिव स्तुतिवर्णैरिव मूर्तिमद्भिर्गुणान्निष्पतद्भिर्द-
 शनांशुभिः पुनरिव स्तपयन्तीं गौरीपतिमतिविमलैश्च वेदार्थैरिव सा-
 10 क्षात्पितामहमुखादाकृष्टैर्गायत्रीवर्णैरिव प्रथनतामुपगतैर्नारायणनाभि-
 पुण्डरीकबीजैरिवोद्धृतैः सप्तर्षिभिरिव करस्पर्शपूतमात्मानमिच्छ-
 त्तिस्तारकारूपेणागतैरामलकीफलस्थूलैर्मुक्ताफलैरुपरचितेनाक्षबलयेना-
 धिष्ठितकण्ठभागां परिवेषपरिगतचन्द्रमण्डलामिव पौर्णमासीनिशा-
 मधोमुखहरशिरःकपालमण्डलाकारेण मोक्षद्वारकलशकान्तिना स्त-
 15 नयुगलेनैकहंसमिथुनसनाथामिव श्वेतगङ्गां गौरीसिंहसटामयेनेव चा-
 मररुचिराकृतिना स्तनयुगलमध्यनिबद्धग्रन्थिना कल्पतरुलतावत्कलेन
 कृतोत्तरीयकृत्यामयुग्मलोचनसकाशात्प्रसादलब्धेन चूडामणिचन्द्रम-
 यूखजालेनेव मण्डलीकृतेन ब्रह्मसूत्रेण पवित्रीकृतकायामाप्रपदीनेन च
 स्वभावसितेनापि ब्रह्मासनबन्धोत्तानचरणतलप्रभापरिष्वङ्गालोहिताय-
 20 मानेन दुकूलपटेन प्रावृतनितम्बां यौवनेनापि स्वकालोपसर्पिर्निर्विका-
 रविनीतेन शिष्येणेवोपास्यमानां लावण्येनापि कृतपुण्येनेव स्वच्छा-
 त्मना परिगृहीतां रूपेणापि रुचिरलोचनेन विगतचापलेनायतनमृगेणैव
 निषेवितामुत्सङ्गतां च स्वसुतामिव सूक्ष्मशङ्खखण्डिकाङ्गुलीयकपू-

रिताङ्गुलिना त्रिपुण्ड्रकावशेषभस्मपाण्डुरेण प्रकोष्ठवद्वशङ्खखण्डकेन
 नखमयूखदन्तुरतया गृहीतदन्तकोणेनेव दन्तमयीं दक्षिणकरेण वीणा-
 मास्फालयन्तीं प्रत्यक्षामिव गन्धर्वविद्यां मणिमण्डपिकास्तम्भलम्बाभि-
 रात्मानुरूपाभिः सहचरीभिरिव सर्वाणाभिः प्रतिमाभिरुपेतां स्तूपनार्द्र-
 लिङ्गसंक्रान्तप्रतिबिम्बतयातिप्रबलभक्त्याराधितस्य हृदयमिव प्रविष्टां ५
 हरस्य हारलेखयेव प्राप्तकण्ठयोगया ग्रहपङ्क्तयेव ध्रुवप्रतिवद्वया कुद्व-
 येव रक्तमुखवर्णया भक्तयेव घूर्णितमन्द्रतारयोन्मत्तयेवानेककृततालाया
 मीमांसयेवानेकभावनानुविद्धया गीत्या देवं विरूपाक्षमुपवीण-
 यन्तीमतिमधुरगीतावकुष्ठैर्यानमिवाभ्यस्यन्निर्निश्चलकर्णपुटैर्मृगवराहवा-
 नरवारणशरभसिंहप्रभृतिभिर्वनचरैराबद्धमण्डलैराकर्ण्यमानगीतानुविद्ध- 10
 विपञ्चीघोषाममरापगामिव नभसोवतीर्णा दीक्षितवाचमिवाप्रा-
 कृतां त्रिपुरारिशरशलाकामिव तेजोमयीं पीतामृतामिव विगततृष्णा-
 मीशानशिरःशशिकलामिवानुपजातरागाममथितोदधिजलसंपदमिवान्तः-
 प्रसन्नामसमस्तपदवृत्तिमिवाद्वन्द्वां बौद्धबुद्धिमिव निरालम्बनां
 वैदेहीमिव प्राप्तज्योतिःप्रवेशां द्यूतकलाकुशलामिव वशीकृताक्षहृ- 15
 दयां महीमिव जलभृतदेहां हिमसमयदिनमुखलक्ष्मीमिव परिपीत-
 भास्करातपामार्यामिव समुपात्तयतिगणोचितमात्रामालिखितामिवाच-
 लावस्थानामंशुमयीमिव तनुच्छायानुलिप्तभूतलां निर्ममां निरहंकारां
 निर्मत्सरामानुषाकृतिं दिव्यत्वादपरिज्ञायमानवयःप्रमाणासप्यष्टाद-
 शवर्षदेशीयामिवोपलक्ष्यमाणां प्रतिपन्नपाशुपतव्रतां कन्यकां ददर्श २०
 ततोवतीर्य तरुणशाखायां बद्धा तुरङ्गमुपसृत्य भगवते भक्त्या प्र-
 णम्य त्रिलोचनाय तामेव दिव्ययोषितमनिमेषपक्ष्मणा निश्चलनिब-
 द्धलक्ष्येण चक्षुषा पुनर्निरूपयामास । उदपादि चास्य तस्या रूप-

संपदा कान्त्या प्रशान्त्या चाविर्भूतविस्मयस्य मनसि । अहो जगति
जन्तूनामसमर्थितोपनतान्यापतन्ति वृत्तान्तान्तराणि । तथा हि । मया
मृगयायां यदृच्छया निरर्थकमनुवध्नता तुरङ्गमुखमिथुनमयमतिमनो-
हरो मानवानामगम्यो दिव्यजनसंचरणोचितः प्रदेशो वीक्षितः ।

5 अत्र च सलिलमन्वेपयता हृदयहारि सिद्धजनोपसृष्टजलं सरो दृष्टम् ।
तत्तीरलेखाविश्रान्तेन चामानुषं गीतमाकर्णितम् । तच्चानुसरता मानु-
षदुर्लभदर्शना दिव्यकन्यकेयमालोकिता । न हि मे संशीतिरस्या दि-
व्यतां प्रति । आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् । कुतश्च मर्त्यलोके
संभूतिरेवंविधानां गन्धर्वध्वनिविशेषाणाम् । तद्यदि मे सहसा दर्शन-
10 पश्चात्प्रापयाति नारोहति वा कैलासशिखरं नोत्पतति वा गगनतलं
ततः का त्वं किमभिधाना वा किमर्थं वा प्रथमे वयसि प्रतिपन्ना व्रत-
मिति सर्वमेतदेनामुपसृत्य पृच्छामि । अतिमहानयमवकाश आश्चर्या-
णाम् । इत्यवधार्य तस्यामेव स्फटिकमण्डपिकायामन्यतमं स्तम्भमा-
श्रित्य समुपविष्टो गीतसमाप्त्यवसरं प्रतीक्षमाणस्तस्थौ ।

15 अथ गीतावसाने मूकीभूतवीणा प्रशान्तमधुकरमधुररुतेव कुमु-
दिनी सा कन्यका समुत्थाय प्रदक्षिणीकृत्य कृतहरप्रणामा परिवृत्य
स्वभावधवलया तपःप्रभावप्रगल्भया दृष्ट्या समाश्वासयन्तीव पुण्यैरिव
स्पृशन्ती तीर्थजलैरिव प्रक्षालयन्ती तपोभिरिव पावयन्ती शुद्धिमिव
कुर्वाणा वरप्रदानमिवोपपादयन्ती पवित्रतामिव नयन्ती चन्द्रापीडमा-
20 वभाषे । स्वागतमतिथये कथमिमां भूमिमानुप्राप्तो महाभागस्तदुत्तिष्ठान-
म्यतामनुभूयतामतिथिसत्कार इति । एवमुक्तस्तु तथा संभाषणमात्रेणै-
वानुगृहीतमात्मानं मन्यमान उत्थाय भक्त्या कृतप्रणामो भगवति यथा-
ज्ञापयसीत्यभिधाय दर्शितविनयः शिष्य इव तां व्रजन्तीमनुवव्राज ।

त्रजंश्च समर्थयामास । हन्त तावन्नेयं मां दृष्ट्वा तिरोभूता । कृतं
हि मे कुतूहलेन प्रश्नाशया हृदि पदम् । यथा चेयमस्यास्तपस्विजनदु-
र्लभदिव्यरूपाया अपि दाक्षिण्यातिशया प्रतिपत्तिरभिजाता विभाव्यते
तथा संभावयाभि नियतमियमखिलमात्मोदन्तमभ्यर्थ्यमाना मया
कथयिष्यतीति । एवं च कृतमतिः पदशतमात्रमिव गत्वा निरन्तरै- 5
र्दिवापि रजनीसमयमिव दर्शयद्भिस्तमालतरुभिरन्धकारितपुरोभागा-
मुत्फुल्लकुसुमेषु लतानिकुञ्जेषु कूजतां मन्द्रं मदमत्तमधुलिहां विरु-
तिभिर्मुखरीकृतपर्यन्तामतिदूरपातिनीनां च धवलशिलातलप्रतिघातो-
त्पतनफेनिलानामपां प्रस्रवणैरुत्कोटिप्रावविटङ्कविपाठ्यमानैरुच्चरद्बु-
निभिरवशीर्यमाणानुपारशिशिरसीकरासारैरावध्यमाननीहारां हिम- 10
हारहरहासधवलैश्चोभयतः क्षरद्भिर्निर्झरैर्द्वारावलम्बितचलञ्चामरकला-
पामिवोपलक्ष्यमाणामन्तःस्थापितमणिकमण्डलुमण्डलामेकान्तावलम्बि-
तयोगपट्टिकां विशाखिकाशिखरनिबद्धनालिकेरीफलवल्कलमयधौतो-
पानद्युगोपेतामवशीर्णाङ्गभस्मधूसरवल्कलशयनीयसनाथैकदेशामिन्दुम-
ण्डलेनेव टङ्कोत्कीर्णेन शङ्खमयेन भिक्षाकपालेनाधिष्ठितां संनि- 15
हितभस्मालावुकां गुहामद्राक्षीत् । तस्याश्च द्वारि शिलातले स-
मुपविष्टो वल्कलशयनशिरोभागाविन्यस्तवीणां ततः पर्णपुटेन निर्झ-
रादागृहीतमर्घसखिलमादाय तां कन्यकां समुपस्थितामलमतिर्य-
न्वणया कृतमतिप्रसादेन भगवति प्रसीद विमुच्यतामयमत्यादर-
स्त्वदीयमालोकनमपि सर्वपापप्रशमनमघमर्षणमिव पवित्रीकरणाया- 20
लमास्यतामित्यब्रवीत् । अनुबध्यमानश्च तया तां सर्वामतिथिसप-
र्यामतिदूरावनतेन शिरसा सप्रश्रयं प्रतिजग्राह ।

कृतातिथ्यया च तया द्वितीयशिलातलोपविष्टया क्षणमिव तूष्णीं

स्थित्वा क्रमेण परिपृष्टो दिग्विजयादारभ्य किंनरमिथुनानुसरणप्रस-
 ज्जेनागमनमात्मनः सर्वमाचक्षे । विदितसकलवृत्तान्ता चोत्थाय सा
 कन्यका भिक्षाकपालमादाय तेषामायतनतरूणां तलेषु विचचार ।
 अचिरेण तस्याः स्वयंपतितैः फलैरपूर्यत भिक्षाभाजनम् । आग-
 ५ त्य च तेषां फलानामुपयोगाय नियुक्तवती चन्द्रापीडम् । आसीच्च
 तस्य चेतसि । नास्ति खल्वसाध्यं नाम तपसाम् । किमतः परमाश्चर्यं
 यत्र व्यपगतचेतना अपि सचेतना इवास्यै भगवस्यै समतिसृजन्तः
 फलान्यात्मानुग्रहमुपपादयन्ति वनस्पतयः । चित्रमिदमालोकितमस्मा-
 मिरदृष्टपूर्वम् । इत्यधिकतरोपजातविस्मयश्चोत्थाय तमेव प्रदेशमि-
 १० न्द्रायुधमानीय व्यपनीतपर्याणं नातिदूरे संयम्य निर्झरजलनिर्वर्तित-
 स्नानविश्रितान्यमृतरसस्वादून्युपभुज्य फलानि पीत्वा च तुषार-
 शिशिरं प्रस्रवणजलमुपस्पृश्यैकान्ते तावद्वतस्थे यावत्तयापि कन्य-
 कया कृतो जलफलमूलमयेष्वाहारेषु प्रणयः ।

इति परिसमापिताहारां निर्वर्तितसन्ध्योचिताचारां शिलातले
 १५ विश्रान्तमुपविष्टां निभृतमुपस्तृत्य नातिदूरे समुपविश्य मुहूर्तमिव
 स्थित्वा चन्द्रापीडः सविनयमवादीत् । भगवति त्वत्प्रसादप्राप्तिप्रो-
 त्साहितेन कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणो भानुषतासुलभो लघिमा बला-
 दनिच्छन्तमपि मां प्रश्नकर्मणि नियोजयति । जनयति हि प्रमु-
 प्रसादलवोपि प्रागल्भ्यमधीरप्रकृतेः । स्वल्पाप्येकदेशावस्थाने काल-
 २० कला परिचयमुत्पादयति । अणुरप्युपचारपरिग्रहः प्रणयमारोप-
 यति । तद्यदि नातिखेदकरमिव ततः कथनेनात्मानमनुग्राह्यमि-
 च्छामि । अतिमहत्त्वलु भवद्दर्शनात्प्रभृति मे कौतुकमस्मिन्वि-
 षये । कतरन्मरुतामृषीणां गन्धर्वाणां गुह्यकानामप्सरसां वा कुल-

मनुगृहीतं भगवत्या जन्मना । किमर्थं वास्मिन्कुसुमसुकुमारे नवे
वयसि व्रतग्रहणम् । केदं वयः । केयमाकृतिः । क चायं ला-
वण्यातिशयः । केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः । तदद्भुतमिव मे प्रति-
भाति । किंनिमित्तं वानेकसिद्धसाध्यसंवाधानि सुरलोकसुलभान्वप-
हाय दिव्याश्रमपदान्येकाकिनी वनमिदममानुषमधिवससि । कश्चायं 5
प्रकारो यत्तैरेव पञ्चभिर्महामूतैरारब्धसीदृशीं धवलतां धत्ते शरी-
रम् । नेदमस्माभिरन्यत्र दृष्टश्रुतपूर्वम् । अपनयतु नः कौतुकम् ।
आवेदयतु भवती सर्वम् । इत्येवमभिहिता सा किमप्यन्तर्ध्यायन्ती
तूष्णीं मुहूर्तमिव स्थित्वा निःश्वस्य स्थूलस्थूलैरन्तर्गतां हृदयशुद्धि-
मिवादाय निर्गच्छद्भिरिन्द्रियप्रसादमिव वर्षद्भिस्तपोरसिन्यन्दमिव 10
स्रवद्भिलोचनविषयं धवलिमानमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिरच्छाच्छैरम-
लकपोलस्थलस्खलितैरवशीर्णहारमुक्ताफलतरलपातैरनुबद्धविन्दुभिर्वल्क-
लावृतकुचशिखरजर्जरितसीकैरैश्रुभिरामीलितलोचना निःशब्दं रो-
दितुमारेभे ।

तां च प्ररुदितां दृष्ट्वा चन्द्रापीडस्तत्क्षणमचिन्तयत् । अहो दुर्नि- 15
वारता व्यसनोपनिपातानां यदीदृशीमप्याकृतिमनभिभवनीयामात्मीयां
कुर्वन्ति । सर्वथा न न कंचन स्पृशन्ति शरीरधर्माणमुपतापाः । बल-
वती हि द्वन्द्वानां प्रवृत्तिः । इदमपरमधिकतरमुपजनितमतिमहन्म-
नसि मे कौतुकमस्या बाष्पसलिलपातेन । न ह्यल्पीयसा शोककार-
णेन क्षेत्रीक्रियन्त एवंविधा मूर्तयः । न हि क्षुद्रनिर्घातपाताभिहता 20
चलति वसुधा । इति संवर्धितकतूहलश्च शोकस्मरणहेतुतामुपगतमप-
राधिनमिवात्मानमवगच्छन्ननुत्थाय प्रस्रवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोद-
कमुपनिन्ये । सा तु तदतुरोधादविच्छिन्नबाष्पजलधारासंतानापि

किञ्चित्कपायितोदरे प्रक्षाल्य लोचने वल्कलोपान्तेन वदनमपमृज्य
दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शनैः प्रत्यवादीत् । राजपुत्र किमनेनातिनिघृण-
हृदयाया मम मन्दभाग्यायाः पापाया जन्मनः प्रभृति वैराग्यवृत्ता-
न्तेनाश्रवणीयेन श्रुतेन । तथापि यदि महत्कुतूहलं तत्कथयामि ।

५ श्रूयताम् ।

एतत्प्रायेण कल्याणाभिनिवेशिनः श्रुतिविषयमापतितमेव यथा
विबुधसङ्घान्यप्सरसो नाम कन्यकाः सन्ति । तासां चतुर्दश कु-
लानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसः समुत्पन्नम् । अन्यद्वेदेभ्यः
संभूतम् । अन्यदग्नेरुद्भूतम् । अन्यत्पवनात्प्रसूतम् । अन्यदमृतान्म-
१० थ्यमानादुत्थितम् । अन्यज्जलाज्जातम् । अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्ग-
तम् । अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निष्पतितम् । अन्यद्भूमेरुद्भूतम् । अन्य-
त्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम् । अन्यन्मृत्युना निर्मितम् । अपरं मकर-
केतुना समुत्पादितम् । अन्यत्तु दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्य-
कानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिष्टा च बभूवतुस्ताभ्यां गन्धर्वैः सह कु-
१५ लद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षा-
त्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । अत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेना-
दीनां पञ्चदशानां भ्रातृणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समु-
त्पन्नः । स किल सकलत्रिभुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तसु-
रमौलिमालालालितचरणनलिनेनाखण्डलेन सुहृच्छब्देनोपबृंहितप्रभावः
२० सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना
समुपार्जितं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षा-
दुत्तरेणान्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः ।
तत्र च तद्भुजयुगपरिपालितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिव-

सन्ति । तेनैव चेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितम् । इदं
 वान्छोदाभिधानमतिमहत्सरः खानितम् । अयं च भवानीपतिरुपर-
 चितो भगवान् । अरिष्टायास्तु पुत्रस्तुम्बुरुप्रभृतीनां सोदर्याणां षण्णां
 ज्येष्ठो हंसो नाम जगद्विदितो गन्धर्वस्तस्मिन्द्वितीये गन्धर्वकुले ग-
 न्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् । 5
 अपरिमितगन्धर्ववलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः ।
 यत्तु तत्सोममयूखसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किरणजलानुसार-
 गलितेन सकलेनेव रजनिकरकलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवनन-
 यनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीतिनाम्ना हिमकरकिरणाव-
 दातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्हंसो म- 10
 न्दाकिनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु भगवता मकर-
 केतनेनेव रतिः शरत्समयेनेव कमलिनी हंसेन संयोजिता सदृशस-
 मागमोपजनितामतिमहतीं मुदमुपगतवती । निखिलान्तःपुरस्वामिनी
 च तस्याभवत् ।

तयोश्च तादृशयोर्महात्मनोरहमीदृशी विगतलक्षणा शोकाय केव- 15
 लमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वनपत्यतया
 सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन मज्जन्माभिनन्दितवान् । अवाप्ते च
 दशमेहनि कृतयथोचितसमाचारो महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम कृत-
 वान् । साहं पितृभवने बालतया कलमधुरप्रलापिनी वीणेव गन्धर्वा-
 णामङ्कादङ्कं संचरन्त्यविदितस्नेहशोकायासमनोहरं शैशवमतिनीत- 20
 वती । क्रमेण च कृतं मे वपुषि वसन्त इव मधुमासेन मधुमास
 इव नवपलवेन नवपलव इव कुसुमेन कुसुम इव मधुकरेण मधुकर इव
 मदेन नवयौवनेन पदम् ।

- अथ विजृम्भमाणवनवनलिनवनेष्वकठोरचूतकलिकाकलापकृतका-
मुकोत्कलिकेषु कोमलमलयमारुतावतारतरङ्गितानङ्गध्वजांशुकेषु म-
दकलितकामिनीगण्डूषसीधुसेकपुलकितवकुलेषु मधुकरकुलकलङ्कका-
लीकृतकालेयककुसुमकुङ्कुलेष्वशोकतरुताडनारणितरमणीमणिनूपुरझंकार-
5 सहस्रमुखरेषु विकसन्मुकुलपरिमलपुञ्जितालिजालमञ्जुसिञ्जितसु-
भगसहकारेष्वविरलकुसुमधूलिवालुकापुलिनधवलितधरातलेषु मधुम-
दविडम्बितमधुकरकदम्बकसंवाह्यमानलतादोलेपूत्कुलपल्लवलवलीलीयमा-
नमत्तकोकिलोह्लासितमधुसीकरोद्दामदुर्दिनेषु प्रोषितजनजायाजीवो-
पहारहृष्टमन्यथास्फलितचापरवभयस्फुटितपथिकहृदयरुधिरार्द्रमार्गेष्व-
10 विरतपतङ्कुसुमशरपतत्रिपत्नसूकारबधिरिकृतदिङ्मुखेषु दिवापि पट्ट-
त्तान्तर्मदनरागान्धाभिसारिकासार्थसंकुलेषूद्वेलरतिरससागरपूरप्लावितेषु
सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु मधुमासदिवसेष्वेकदाहमम्बया
सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्कुलनवनलिनकुमुदकुवलयकह्ला-
रमिदमच्छोदं सरः स्नातुमभ्यागमम् । अत्र च स्ना-
15 नार्थमागतया भगवत्या पार्वत्या तटशिलातलेषु विलिखितानि
सभृङ्गिरिटीनि पांशुनिमग्नकुशपदमण्डलानुमितमुनिजनप्रणामप्रदक्षि-
णानि त्र्यम्बकप्रतिबिम्बकानि वन्दमाना भ्रमरभरभुग्नगर्भकेसरजर्जर-
कुसुमोपहाररम्योयं लतामण्डपः परभृतनखकोटिपाटितकुङ्कुलनाल-
विवरविगलितमधुनिकरधारः सुपुष्पितोयं सहकारतरुहन्मदमयूरकु-
20 लकलकलभीतमुजंगमुक्ततला शिशिरेयं चन्दनवीथिका विकचकुसु-
मपुञ्जपातसूचितवनदेवताप्रेङ्खोलनशोभनेयं लतादोला बहलकुसुमरजः-
पटलमग्नकलहंसपदलेखमतिरमणीयमिदं तीरतरुतलमिति स्निग्ध-
मनोहरतरोद्देशदर्शनलोभाक्षिप्तहृदया सह सखीजनेन व्यचरम् ।

एकस्मिंश्च प्रदेशे झटिति वनानिलेनोपनीतं निर्भरविकसितेपि
काननेभिभूतान्यकुसुमपरिमलं विसर्पन्तमतिमुरभितयानुलिम्पन्तमिव
तर्पयन्तमिव पूरयन्तमिव घ्राणेन्द्रियमहमहमिकया मधुकरकुलैरनुव-
ध्यमानमनाघ्रातपूर्वमभानुषलोकोचितं कुसुमगन्धमभ्यजिघ्रम् । कुतो-
यमित्युपारूढकुतूहला चाहं मुकुलितलोचना तेन कुसुमगन्धेन म- 5
धुकरीवाकृष्यमाणा कौतुकतरलाभ्यधिकतरोपजातमणिनूपुरझंकारा-
कृष्टसरःकलहंसानि कतिचित्पदानि गत्वा हरहुताशनेन्धनीकृतमद-
नशोकविधुरं वसन्तमिव तपस्यन्तमखिलमण्डलप्राप्त्यर्थमीशानशिरः-
शशाङ्कमिव धृतव्रतमयुग्मलोचनं वशीकर्तुंकामं काममिव सनियम-
मतितेजस्वितया प्रचलतडिल्लतापञ्जरमध्यगतमिव ग्रीष्मादिवसदिव- 10
सकरमण्डलोदरप्रविष्टमिव ज्वलनज्वालाकलापमध्यस्थितमिव विभा-
व्यमानमुन्मिषन्त्या बहुलबहुलया दीपिकालोकपिङ्गलया देहप्रभया
कपिलीकृतकाननं कनकमयमिव तं प्रदेशं कुर्वाणं रोचनारसलुलि-
तप्रतिसरसमानसुकुमारपिङ्गलजटं पुण्यपताकायमानया सरस्वतीस-
मागमोत्कण्ठाकृतचन्दनलेखयेव भस्मललाटिकया बालपुलिनलेखयेव 15
गङ्गाप्रवाहमुद्भासमानमनेकशापभुक्कुटिभवनतोरणेन भ्रूताद्वयेन वि-
राजितमलायततया लोचनमयीं मालामिव ग्रथितामुद्वहन्तं सर्वह-
रिणैरिव दत्तलोचनशोभासंविभागमायतोत्तुङ्गघ्राणवंशमप्राप्तहृदयप्र-
वेशेन नवयौवनरागेणैव सर्वात्मना पाटलीकृताधररुचकमनुज्ज्वलश्म-
श्रुत्वादनासादितमधुकरावलीवलयपरिक्षेपविलासमिव बालकमलमा- 20
ननं दधानमनङ्गकार्मुकगुणेनेव कुण्डलीकृतेन तपस्तडागकमलिनी-
मृणालेनेव यज्ञोपवीतेनालंकृतमेकेन सनालवकुलफलाकारं कमण्डलु-
मपरेण मकरकेतुविनाशशोकरुदिताया रतेरिव बाष्पजलबिन्दुभिरा-

रचितां स्फटिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तमनेकविद्यापगासंगमाव-
 र्त्तनिभया नाभिमुद्रयोपशोभमानमन्तर्ज्ञाननिराकृतस्य मोहान्धकार-
 स्यापयानपदवीमिवाञ्जनरजोलेखाश्यामलां रोमराजिमुदरेण तनीयसीं
 विभ्राणमात्मतेजसा विजित्य सवितारमागृहीतेन परिवेषमण्डलेनेव
 5 मौञ्जमेखलागुणेन परिक्षिप्तजघनभागमभ्रगङ्गास्रोतोजलप्रक्षालितेन ज-
 रच्चकोरलोचनपुटपाटलकान्तिनामन्दारवल्कलेनोपपादिताम्बरप्रयोजनम-
 लंकारमिव ब्रह्मचर्यस्य यौवनमिव धर्मस्य विलासमिव सरस्वत्याः
 स्वयंवरपतिमिव सर्वविद्यानां संकेतस्थानमिव सर्वश्रुतानां निदाघकाल-
 मिव साषाढं हिमसमयकाननमिव स्फुटितप्रियङ्गुमञ्जरीगौरं मधुमास-
 10 मिव कुसुमधवलतिलकभूतिभूषितमुखमात्मानुरूपेण सवयसापरेण दे-
 वतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणानुगतमतिमनोहरं स्नानार्थमा-
 गतं मुनिकुमारकमपश्यम् ।

तेन च कर्णावतंसीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः स्मितप्रभामिव
 वनश्रियो मलयमारुतागमनार्थलाजाञ्जलिमिव मधुमासस्य यौवन-
 15 लीलामिव कुसुमलक्ष्म्याः सुरतपरिश्रमस्वेदजलकणजालकावलीमिव
 रतेर्ध्वजचिह्नचामरपिच्छिकां मिव मनोभवगजस्य मधुकरकामुकाभि-
 सारिकां कृत्तिकातारास्तवकानुकारिणीममृतविन्दुनिःस्यन्दिनीमदृष्ट-
 पूर्वा कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् । अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो नन्वयं
 परिमल इति मनसा निश्चित्य तं तपोधनयुवानमीक्षमाणामहमचिन्तयम् ।
 20 अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकोषस्याक्षीणता विधातुः । यत्तिमु-
 वनाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य तदाकारातिरिक्तरूपरा-
 शिरयमपरो मुनिमायामयो मकरकेतुहृत्पादितः । मन्ये च सकल-
 जगन्नयनानन्दकरं शशिविम्बं विरचयता लक्ष्मीलीलावासभवनानि-

कमलानि सृजता प्रजापतिना प्रथममेतदानाकारकरणकौशलाभ्यास एव कृतः । अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुविरचनायां कारणम् । अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलाः कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुपुत्रानाम्ना रश्मिना रविरापिवतीति । ताः खल्वस्य गभस्तयः समस्ता वपुरिदमाविशन्तीति । कुतोऽन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहुले तपसि वर्त- ५ मानस्येदं लावण्यम् । इति विचिन्तयन्तीमेव मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्षपाती नवयौवनसुलभः कुसुमायुधः कुसुमसमयमद इव मधुकरिं परवशामकरोत् ।

उन्मृष्टासितैः सह विस्मृतनिमेषेण किञ्चिदामुकुलितपक्ष्मणा जिह्विततरलतरतारसारोदरेण दक्षिणेन चक्षुषा सस्पृहमापिबन्तीव कि- 10 मपि याचमानेव त्वदायत्तास्मीति वदन्तीवाभिमुखं हृदयमर्पयन्तीव सर्वात्मनानुप्रविशन्तीव तन्मयतामिव गन्तुमीहमाना मनोभवाभिभूतां त्रायस्वेति शरणमिवोपयान्ती देहि हृदयेवकाशमित्यर्थात्तामिव दर्शयन्ती हाहा किमिदमसांप्रतमतिह्वेपणमकुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतमिति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानां स्तम्भितेव लिखितेवो- 15 त्कीर्णैव संयतेव मूर्छितेव केनापि विधूतेव निष्पन्दसकलावयवां तत्कालाविर्भूतेनावष्टम्भेनाकथितशिक्षितेनानाख्येयेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तदुपसंपदा किं मनसा किं मनसिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणेवोपदिश्यमाना किमन्येनैव केनापि प्रकाशेणाहमपि न जानामि कथं कथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम् । 20 उत्क्षिप्य नीयमानेव तत्समीपमिन्द्रियैः पुरस्तादाकृष्यमाणेव हृदयेन पृष्ठतः प्रेर्यमाणेव पुष्पधन्वना कथमपि मुक्तप्रयत्नमप्यात्मानमधारयम् । अनन्तरं च मेन्तर्मदनावकाशमिव दातुमाहितसंताना

निरीयुः श्वासमरुतः । सामिलापं हृदयमाख्यातुकाममिव स्फुरितमुख-
मभूत्कुचयुगलम् । स्वेदसलिललवलेखाक्षालितेवागलल्लज्जा । मकरध्वज-
निशितशरनिकरनिपातत्रस्तेवाकम्पत गात्रयष्टिः । तद्रूपातिशयं द्रष्टुमिव
कुतूहलादालिङ्गनलालसेभ्योङ्गेभ्यो निरगाद्रोमाञ्चजालकम् । अशेषतः
5 स्वेदाम्भसा धौतश्चरणयुगलादिव हृदयमविशद्रागः ।

आसीच्च मम मनसि शान्तात्मनि दूरीकृतसुरतव्यतिकरोस्मिञ्जने मां
निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारब्धं मनसिजेन । एवं च ना-
मातिगूढं हृदयमङ्गनाजनस्य । यदनुरागविषययोग्यतामपि विचारयितुं
नालम् । केदमतिभास्वरं धाम तेजसां तपसां च । क च प्राकृतजना-
10 भिनन्दितानि मन्मथपरिस्पन्दितानि । नियतमयं मामेवं मकरलाञ्छ-
नेन विदम्ब्यमानामुपहसति मनसा । चित्रं चेदं यदहमेवमवगच्छ-
न्यापि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंर्हर्तुम् । अन्या अपि कन्यकास्त्व-
पामपहाय स्वयमुपयाताः पतीन् । अन्या अप्यनेन दुर्विनीतेन मन्म-
थेनोन्मत्ततां नीता नार्यः । न पुनरहमेका यथा । कथमनेन क्षणेनाका-
15 रमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपैत्यन्तःकरणम् । कालो हि
गुणाश्च दुर्निवारतामारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा । यावदेव सचेतनास्मि
यावदेव च न परिष्कृतमनेन विभाव्यते मे मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्ता-
वदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं श्रेयः । कदाचिदनभिमतस्मरविकारदर्श-
नकुपितोयं शापाभिज्ञां करोति माम् । अदूरकोपा हि मुनिजनप्र-
20 कृतिः । इत्यवधार्यापसर्पणाभिलाषिण्यहमभवम् । अशेषजनपूजनीया
चेयं जातिरिति कृत्वा तद्वदनाकृष्टदृष्टिप्रसरमचलितपक्षमालम-
दृष्टभूतलमीषदुल्लसितकर्णपल्लवोन्मुक्तकपोलमण्डलमालोलालकलतालस-
त्कुसुमावतंसमसंदेशदोलायितमणिकुण्डलमस्मै प्रणाममकरवम् ।

अथ कृतप्रणामायां मयि दुर्लङ्घ्यशासनतया भगवतो मनोभुवो
मदजननतया च मधुमासस्यातिरमणीयतया च तस्य प्रदेशस्याविनय-
बहुलतया चाभिनवयौवनस्य चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रियाणां दुर्निवार-
तया च विषयामिलापाणां चपलतया च मनोवृत्तेस्तथाभावितव्यतया
च तस्य तस्य वस्तुनः किं बहुना मम मन्दभाग्यदौरात्म्यादस्य चेष्ट- 5
शस्य क्लेशस्य विहितत्वात्तमपि मद्विकारदर्शनापहृतधैर्यं प्रदीपमिव पव-
नस्तरलतामनयदनङ्गः । तदा तस्याप्यभिनवागतं मदन्तं प्रत्युद्गच्छन्निव
रोमोद्गमः प्रादुरभवत् । मत्सकाशमभिप्रस्थितस्य मनसो मार्गमिवो-
पदिशद्भिः पुरः प्रवृत्तं श्वासैः । वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतेवाकम्पत
करतलगताक्षमाला । द्वितीयेव कर्णावसक्तकुसुममञ्जरी कपोलतला- 10
सङ्गिनी समदृश्यत स्वेदसलिलसीकरजालिका । मद्दर्शनप्रीतिविस्ता-
रितस्य चोत्तानतारकस्य पुण्डरीकमयमिव तमुद्देशमुपदर्शयतो लोच-
नयुगलस्य विसर्पिभिरंशुसंतानैर्यदृच्छयाच्छोदसलिलमपहाय विकच-
कुवलयवनैरिव गगनतलसमुत्पतितैरुध्यन्त दश दिशः । तथा तु त-
स्यातिप्रकटया विकृत्या द्विगुणीकृतमदनावेशा तत्क्षणमहमवर्णनयोग्यां 15
कामप्यवस्थामन्वभवम् । इदं च मनस्यकरवम् । अनेकसुरतसमाग-
मलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासानुपदिशति । अन्य-
था विविधरसासङ्गललितेष्वीदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य
कुत इयमनभ्यस्ताकृती रतिरसनिस्थन्दमिव क्षरन्त्यमृतमिव वर्षन्ती
मदमुकुलितेव खेदालसेव निद्राजडेवानन्दभरमन्धरतरत्तारसंचारि- 20
ण्यनिभृतभ्रूलतोल्लासिनी दृष्टिः । कुतश्चेदमतिनैपुण्यं यच्चक्षुषैवानक्षरमे-
वमन्तर्गतो हृदयामिलाषः कथ्यते ।

प्राप्तप्रसरा चोपसृत्य तं द्वितीयमस्य सहचरं मुनिबालकं प्रणाम-

पूर्वकमपृच्छम् । भगवन्किमभिधानः कस्य चायं तपोधनयुवा । किना-
 झस्तरोरियमनेनावतंसीकृता कुसुममञ्जरी । जनयति हि मे मनसि म-
 हत्कौतुकमस्याः समुत्सर्पन्नसाधारणसौरभोयमनाव्रातपूर्वो गन्ध इति ।
 स तु मामीषद्विहस्याव्रवीत् । बाले किमनेन पृष्टेन प्रयोजनम् । अथ कौ-
 ५ तुकमावेदयामि । श्रूयताम् ।

अस्ति खलु सकलत्रिभुवनप्रख्यातकीर्तिरत्युदारतया सुरासुरसि-
 ङ्घवृन्दवन्दितचरणयुगलो महामुनिर्दिव्यलोकनिवासी श्वेतकेतुर्नाम ।
 तस्य भगवतः सुरासुरलोकसुन्दरीहृदयानन्दकरमशेषत्रिभुवनसुन्दर-
 मतिशयितनलकूबरं रूपमासीत् । स कदाचिद्देवतार्चनकमलान्युद्धर्तु-
 10 मैरावतमदजलविन्दुबद्धचन्द्रकशतखचितजलां हरहसितसितस्रोतसं
 मन्दाकिनीमवततार । अवतरन्तं च तदा कमलवनेषु संततसं-
 निहिता विकचसहस्रपत्तपुण्डरीकोपविष्टा देवी लक्ष्मीर्ददर्श । तस्यास्तु
 तमवलोकयन्त्याः प्रेममदमुकुलितेनानन्दनामभरतंगतरलतारेण लो-
 चनयुगलेन रूपमास्वादयन्त्या जृम्भिकारम्भमन्थरमुखविन्यस्त-
 15 हस्तपल्लवाया मनमथविकृतं मन आसीत् । आलोकनमात्रेण च स-
 मासादितसुरतसमागमसुखायास्तस्मिन्नेवासनीकृते पुण्डरीके कृतार्थ-
 तासीत् । तस्माच्च कुमारः समुदपादि । ततस्तमुत्सङ्गेनादाय सा भग-
 वन्गृहाण तवायमात्मज इत्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ । असावपि
 बालजतोचिताः सर्वाः क्रियाः कृत्वा तस्य पुण्डरीकसंभवतया तदेव
 20 पुण्डरीक इति नाम चक्रे । प्रतिपादितव्रतं च तमागृहीतसकलविद्याक-
 लापमकार्षीत् । सोयम् ।

इयं च सुरासुरैर्मथ्यमानात्क्षीरसागरादुद्भूतः पारिजातनामा पादप-
 स्तस्य मञ्जरी । यथा चैषा व्रतविरुद्धमस्य श्रवणसंसर्गमासादितवती

तदपि कथयामि । अद्य चतुर्दशीति भगवन्तमम्बिकापतिं कैला-
सगतमुपासितुममरलोकान्मया सह नन्दनवनसमीपेनायमनुसरन्नि-
र्गल साक्षान्मधुमासलक्ष्मीदत्तललितहस्तावलम्बया वकुलमालिका-
मेखलया कुसुमपल्लवप्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिः कण्ठमालिकाभि-
र्निरन्तराच्छादितविग्रहया नवचूताङ्गुरकर्णपूरया पुष्पासवपानमत्तया ५
नन्दनवनदेवतया पारिजातकुसुममञ्जरीमिमामादाय प्रणम्याभिहि-
तः । भगवन्सकलत्रिभुवनदर्शनाभिरामायास्तवाकृतेरस्याः सदृशो-
यमलंकारः प्रसीद क्रियताम् । इयमवतंसविलासदुर्ललिता समा-
रोप्यतां श्रवणशिखरम् । व्रजतु सफलतां जन्म पारिजातस्य ।
इत्येवमभिदधानां चायमात्मरूपस्तुतिवादत्रपावनमितविलोचनस्ताम- 10
नादृत्यैव गन्तुं प्रवृत्तः । मया तु तामनुयान्तीमालोक्य को दोषः
सखे क्रियतामस्याः प्रणयपरिग्रह इत्यभिधाय बलादियमनिच्छतोप्य-
स्य कर्णपूरीकृता । तदेतत्कात्स्न्येन योयं या चेयं यथा चास्य श्र-
वणशिखरं समारूढा तत्सर्वमावेदितम् ।

इत्युक्तवति तस्मिन्स तपोधनयुवा किञ्चिदुपदर्शितस्मितो माम- 15
वादीत् । अयि कुतूहलिनि किमनेन प्रश्नायासेन । यदि रुचितसुर-
भिपरिमला गृह्यतामियम् । इत्युक्त्वा समुपसृत्यात्मीयाच्छ्रवणादपनीय
कलैरलिकुलकणितैः प्रारब्धरतिसमागमप्रार्थनामिव मदीये श्रवणपुटे
तामकरोत् । मम तु तत्करतलस्पर्शलोभेन तत्क्षणमपरमिव पारिजा-
तकुसुममवतंसस्थाने पुलकमासीत् । स च मत्कपोलस्पर्शसुखेन त- 20
रलीकृताङ्गुलिजालकात्करतलादक्षमालां लज्जया सह गलितामपि ना-
ज्ञासीत् । अथाहं तामसंप्राप्तामेव भूतलमक्षमालां गृहीत्वा सलीलं त-
द्भुजपाशसंदानितकण्ठग्रहसुखमिवानुभवन्ती दर्शितापूर्वहारलतालीलां

कण्ठाभरणतामनयम् ।

इत्थंभूते च व्यतिकरे छत्रग्राहिणी मामवोचत् । भर्तृदारिके स्नाता
देवी । प्रत्यासीदति गृहगमनकालः । तत्क्रियतां मज्जनविधिरिति ।
अहं तु तेन तस्या वचनेन नवग्रहा करिणीव प्रथमाङ्कुशपातेनानि-
५ च्छया कथंकथमपि समाकृष्यमाणा तन्मुखाद्वावण्यामृतपङ्कमभा-
मिव कपोलपुलककण्टकजालकलभ्रामिव मदनशरशलाकाकीलिता-
मिव सौभाग्यगुणस्यूतामिवातिक्वच्छ्रेण दृष्टिमाकृष्य स्नातुमुदचलम् ।
उच्चलितायां च मयि द्वितीयो मुनिदारकस्तथाविधं तस्य धैर्यस्खलि-
तमालोक्य किञ्चित्प्रकटितप्रणयकोप इवावादीत् ।

- 10 सखे पुण्डरीक नैतदनुरूपं भवतः । क्षुद्रजनक्षुण्ण एष मार्गः ।
धैर्यधना हि साधवः । किं यः काश्चित्प्राकृत इव विक्षुब्धोभवन्त-
मात्मानं न रुणत्सि । कुतस्तवापूर्वोयमाद्येन्द्रियोपप्लवो येनास्येवं-
कृतः । क ते तद्वैर्यम् । कासाविन्द्रियजयः । क तद्विशिष्टं चेतसः ।
क सा प्रशान्तिः । क तत्कुलक्रमागतं ब्रह्मचर्यम् । क सा सर्व-
15 विषयनिरुत्सुकता । क ते गुरुपदेशाः । क तानि श्रुतानि । क ता
वैराग्यबुद्धयः । क तदुपभोगविद्वेषित्वम् । क सा सुखपराङ्मुखता ।
कासौ तपस्यभिनिवेशः । क सा भोगानामुपर्यरुचिः । क तद्यौवना-
नुशासनम् । सर्वथा निष्फला प्रज्ञा । निर्गुणो धर्मशास्त्राभ्यासः ।
निरर्थकः संस्कारः । निरुपकारको गुरुपदेशविवेकः । निष्प्रयोजना
20 प्रबुद्धता । निष्कारणं ज्ञानम् । यदत्र भवादृशा अपि रागाभिषङ्गैः
कलुषीक्रियन्ते प्रमादैश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहृतामक्ष-
मालामपि न लक्ष्यसि । अहो विगतचेतनत्वम् । अपहृता नामेयम् ।
इदमपि तावदपह्नियमाणमनयानार्यया निवार्यतां हृदयम् ।

इत्येवमभिधीयमानश्च तेन किंचिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीत् ।
 सखे कपिञ्जल किं मामन्यथा संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्वि-
 नीतकन्यकाया मर्पयाम्यक्षमालाप्रहणापराधमिमम् । इत्यभिधायाली-
 ककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभ्रुकुटिभूषणेन चुम्बनामिलापस्फु-
 रिताधरेण मुखेन्दुना मामवदत् । चञ्चले प्रदेशादस्मादिमामक्षमालाम- 5
 दत्त्वा पदात्पदमपि न गन्तव्यमिति । तच्च श्रुत्वाहमात्मकण्ठादुन्मुच्य
 मकर्ध्वजलास्यारम्भलीलापुष्पाञ्जलिमेकावलीं भगवन्गृह्यतामक्षमा-
 लेति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारिते पाणौ निधाय
 स्वेदसलिलस्नातापि पुनः स्नातुमवातरम् । उत्थाय च कथमपि प्रय-
 त्नेन निम्नगेव प्रतीपं नीयमाना सखीजनेन बलादम्बया सह तमेव 10
 चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिपम् । गत्वा च प्रविश्य कन्यान्तःपुरं ततः
 प्रभृति तद्विरहविधुरा किमागतास्मि किं तत्रैव स्थितास्मि किमेकाकि-
 न्यस्मि किं परिवृतास्मि किं तूष्णीमास्मि किं प्रस्रुतालापास्मि किं जा-
 गर्मि किं सुप्तास्मि किं रोदिमि किं न रोदिमि किं दुःखमिदं किं सुख-
 मिदं किमुत्कण्ठेयं किं व्याधिरयं किं व्यसनमिदं किमुत्सवोयं किं दि- 15
 वस एषः किं निशेयं कानि रम्याणि कान्यरम्याणीति सर्वं नावाग-
 च्छम् । अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क गच्छामि किं करोमि किं शृ-
 णोमि किं पश्यामि किमालपामि कस्य कथयामि कोस्य प्रतीकार इति
 सर्वं च नाज्ञासिषम् । केवलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च
 सखीजनं द्वारि निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा सर्वव्यापारानुत्सृज्यैका- 20
 किनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी तामेव दिशं तत्सनाथतया प्र-
 साधितामिव कुसुमितामिव महारत्ननिधानाधिष्ठितामिवामृतरससा-
 गरपूरप्लावितामिव पूर्णचन्द्रोदयालङ्कृतामिव दर्शनसुभगामीक्षमाणा

तस्मादिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि वनकुसुमपरिमलमपि शकुनिध्व-
 निमपि तद्वार्ता प्रष्टुमीहमाना तद्वल्लभतया तपःकेशायापि स्पृह-
 यन्ती तत्प्रीत्येव गृहीतमौनव्रता स्मरजनितपक्षपाता च तत्परिग्रहान्नु-
 निवेशस्याप्राप्त्यतां तदास्पदतया यौवनस्य चारुतां तच्छ्रवणसंपर्का-
 5 त्पारिजातकुसुमस्य मनोहरतां तन्निवासात्सुरलोकस्य रम्यतां तद्रूप-
 संपदा कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती दूरस्थस्यापि कमलनीव
 सवितुः सागरवेलेव चन्द्रमसो मयूरीव जलधरस्य तस्यैवाभिमुखी तथैव
 तां तद्विरहातुरजीवितोद्गमरक्षावलीमिवाक्षावलीं कण्ठेनोद्ब्रह्मन्ती तथैव च
 तया प्रस्तुततद्रहस्यालापयेव कर्णलग्नया पारिजातमञ्जरीं तथैव च तेन
 10 तत्करतलस्पर्शसुखजन्मना कदम्बमुकुलकर्णपूरायमाणेन रोमाञ्चजालेन
 कण्टकितैककपोलफलका निस्पन्दमतिष्ठम् ।

अथ ताम्बूलकरङ्कुवाहिनी मदीया तरलिका नाम मयैव सह गता
 स्नातुमासीत् । सा च पश्चाच्चिरादिवाग्य तथावस्थितां शनैर्मांमवा-
 दीत् । भर्तृदारिके यौ तौ तापसकुमारकौ दिव्याकारावस्माभिरच्छो-
 15 दसरस्तीरे दृष्टौ तयोरेको येन भर्तृदुहितुरियमवतंसीकृता सुरतरकुसु-
 ममञ्जरी स तस्माद्वितीयादात्मनो रक्षन्दर्शनमतिनिभृतपदः कुसुमितल-
 तासंतानगहनान्तरेणोपसृत्य मामागच्छन्तीं पृष्ठतो भर्तृदारिकामुदिश्या-
 प्राक्षीत् । बालिके केयं कन्यका कस्य वापत्वं किमभिधाना क गच्छ-
 तीति । मयोक्तमेपा खलु भगवतः श्वेतभानोरंशुसंभूतायामप्सरसि
 20 गौर्या समुत्पन्ना देवस्य सकलगन्धर्वमुकुटमणिशलाकाशिखरोल्लेख-
 मसृणितचरणनखचक्रस्य प्रणयप्रसुप्तगन्धर्वकामिनीकपोलपक्षलता-
 लाञ्छितभुजतरुशिखरस्य पादपीठीकृतलक्ष्मीकरकमलस्य गन्धर्वा-
 धिपतेर्हंसस्य दुहिता महाश्वेता नाम गन्धर्वाधिवासं हेमकूटाचल-

मभिप्रस्थिता । इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव तूष्णीं
स्थित्वा विगतनिमेषेण चक्षुषा चिरमभिवीक्षमाणो मां सानुनयमर्थि-
तामिव दर्शयन्पुनराह । बालिके कल्याणिनी तवाविसंवादिन्यचपला
बालभावेऽप्याकृतिरियम् । तत्करोपि मे वचनमेकमभ्यर्थ्यमानेति । ततो
मया सविनयमुपरचिताञ्जलिपुटया दर्शितादरमभिहितः । भगवन्क- 5
स्मादेवमभिधत्से । काहम् । महात्मानः सकलत्रिभुवनपूजनीयास्त्वाद्द-
शाः पुण्यैर्विना निखिलकल्मपापहारिणीमस्मद्विधेषु दृष्टिमपि न पात-
यन्ति किं पुनराज्ञाम् । तद्विश्रब्धमादिश्यतां कर्तव्यम् । अनुगृह्यतामयं
जनः । इत्येवमुक्तश्च मया सस्नेहया सखीमिवोपकारिणीमिव प्राणप्र-
दामिव दृष्ट्वा मामभिनन्द्य निकटवर्तिनस्तमालपादपात्पल्लवमादाय 10
निष्पीड्य शिलातले तेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीयव-
ल्कलैकदेशाद्विपाट्य पट्टिकां स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानखशिखरेणा-
भिलिखयेयं पत्रिका त्वया तस्यै कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै देयेत्य-
मिधायार्पितवान् । इत्युक्त्वा च सा ताम्बूलभाजनादाकृष्य तामदर्शयत् ।
अहं तु तेन तत्संबन्धिनालापेन शब्दमयेनापि स्पर्शसुखमिवान्तर्जनयता 15
श्रोत्रविषयेणापि रोमोद्गमानुमितसर्वाङ्गानुप्रवेशेन मदनावेशमन्त्रेणैवावे-
श्यमाना तस्याः करतलादादाय तां वल्कलपट्टिकां तस्यामिमामभिलि-
खितामार्यामपश्यम् ।

दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे ।

हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥

20

अनया च मे दृष्ट्वा दिङ्मोहभ्रान्त्येव प्रनष्टवर्त्मनो बहुलनिशये-
वान्धस्य जिह्वोच्छिद्येव मूकस्येन्द्रजालिकपिच्छिकयेवातत्त्वदर्शि-
नो ज्वरप्रलापप्रवृत्त्येवासंबद्धभाषिणो दुष्टनिद्रयेव विषविह्वलस्य

लोकायतिकविद्ययेवार्धर्मरुचेर्मदिरयेवोन्मत्तस्य दुष्टावेशक्रिययेव पि-
 शाचग्रहस्य दोषविकारोपचयः सुतरामक्रियत स्मरातुरस्य मे मनसः ।
 येनाकुलीक्रियासाणा सरिदिव पूरेण विह्वलतामभ्यागमम् । तां च
 द्वितीयदर्शनेन कृतमहापुण्यामिवानुभूतसुरलोकवासांमिव देवताधिष्णि-
 5 तामिव लब्धवरांमिव पीतामृतांमिव समासादितत्रैलोक्यराज्यामिपे-
 कामिव मन्यमाना सततसंनिहितामपि दुर्लभदर्शनामिवातिपरिचि-
 तामप्यपूर्वामिव सादरमाभाषमाणा पार्श्वावस्थितामपि सर्वलोकस्योप-
 र्यवस्थितामिव पश्यन्ती कपोलयोरलकलताभङ्गेषु च सोपग्रहं स्पृशन्ती
 विपरीतमिव परिजनस्वामिसंबन्धमुपदर्शयन्ती तरलिके कथय कथं
 10 स त्वया दृष्टः किं किमभिहितासि तेन कियन्तं कालमवस्थितासि तत्र
 कियदनुसरन्नस्मानसावागत इति पुनः पुनः पर्यपृच्छम् । अनयैव च
 कथया तथा सह तस्मिन्नेव प्रासादे तथैव प्रतिपिद्वाशेषपरिजनप्रवेशा
 दिवसमत्यवाहयम् ।

अथ मदीयेनेव हृदयेन कृतरागसंविभागे लोहितायति गगनतलो-
 15 पान्तावलम्बिनि रविविम्बे सरागदिवसकरदर्शनानुरक्तायां कृतकम-
 लशयनायामनङ्गातुरायामिव पाण्डुतां ब्रजन्त्यामातपलक्ष्म्यां गैरिक-
 गिरिसलिलप्रपातपाटलेषु कमलवनेभ्यः समुत्थाय वनगजयूथेष्विव
 पुञ्जीभवत्सु भास्करकिरणेषु गगनावतारविश्रामलालसानां रविरथ-
 वाजिनां हर्षहेषारवप्रतिशब्दकेन सह विशति मेरुगिरिगह्वरं वासरे
 20 मुकुलितरक्तपङ्कजपुटप्रविष्टमधुकरावलीषु रविविरहमूर्छान्धकारित-
 हृदयास्त्रिव प्रारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु प्रासीकृतसामान्यमृणाल-
 लताविवरसंक्रामितानीव परस्परहृदयान्यादाय विघटमानेषु रथाङ्गनाम्नां
 युगलेषु सा छत्रग्राहिणी समागत्याकथयत् । भर्तृदारिके तयोर्मुनि-

कुमारयोरन्यतरो द्वारि तिष्ठति कथयति चाक्षमालामुपयाचितुमाग-
तोस्मीति ।

अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेव स्थानस्थितापि गतेव द्वारदेशं
समुपजाततदानमनाशङ्का समाहूयान्यतमं कञ्चुकिनं गच्छ प्रवेक्ष्यता-
मिल्यादिश्य प्राहिणवम् । अथ मुहूर्तादिव तं तस्य रूपस्येव यौवनं ५
यौवनस्येव मकरकेतनं मकरकेतनस्येव वसन्तसमयं वसन्तसमय-
स्येव दक्षिणानिलमनुरूपं सखायमृषिकुमारकं कपिञ्जलनामानं जरा-
धवलस्य कञ्चुकिनोनुमार्गेण चन्द्रातपस्येव बालातपमागच्छन्तमप-
श्यम् । अन्तिकमुपगतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविपादमिव शून्यमि-
वार्थिनमित्रानुपरताभिप्रेतमाकारमलक्ष्यम् । उत्थाय च कृतप्रणामा 10
सादरं स्वयमासनमुपाहरम् । उपविष्टस्य च बलादनिच्छतोपि प्रक्षाल्य
चरणानुपमृज्योत्तरीयांशुकपल्लवेनाव्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके
समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव स तस्यां
मत्समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपातयत् । अहं तु विदिता-
भिप्राया दृष्ट्वैव भगवन्नव्यतिरिक्तेयमस्मच्छरीरादशङ्कितमभिधीय- 15
तामित्यवोचम् ।

एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत् । राजपुत्रि किं ब्रवीमि ।
वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया । क कन्दमूलफलाशी
शान्तो वननिरतो मुनिजनः । कायमनुपशान्तजनोचितो विषयोप-
भोगामिलाषकलुषो मन्मथविविधविलाससंकटो रागप्रायः प्रपञ्चः । 20
सर्वमेवानुपपन्नमालोक्य किमारब्धं दैवेन । अयन्नेनैव खलूपहासास्प-
दतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं बल्कलानां सदृशमुता-
हो जटानां समुचितम् । किं तपसोनुरूपमाहोस्विद्धर्मोपदेशाङ्गमिदम् ।

अपूर्वेयं विडम्बना । केवलमवश्यकथनीयमिदम् । अपर उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते । अन्यच्छरणं नालोक्यते । अन्या गतिर्नास्ति । अकथ्यमाने च महाननर्थोपनिपातो जायते । प्राणपरित्यागेनापि रक्षणीयाः सुहृदसव इति कथयामि । अस्ति भवत्याः 5 समक्षमेव स मया तथा निष्ठुरमुपदर्शितकोपेनाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मात्प्रदेशादुपजातमन्युस्तृष्टकुसुमावचयोन्यं प्रदेशमगमम् । अपयातायां भवत्यां मुहूर्तमिव स्थित्वैकाकी किमयमिदानीमाचरतीति संजातवितर्कः प्रतिनिवृत्य विटपान्तरितविग्रहस्तं प्रदेशं व्यलोकयम् । यावत्तत्र तं नाद्राक्षमासीच्च मे मन- 10 स्येवं किं तु मदनपरायत्तचित्तवृत्तिस्तामेवानुसरन्गतो भवेद्गतायां च तस्यां लब्धचेतनो लज्जमानो न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगन्तुमाहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गत उत्तान्वेषयन्मामेव प्रदेशमन्यमितः समाश्रितः स्यादित्येवं विकल्पयन्कंचित्कालमतिष्ठम् । तेन तु जन्मनः प्रभृत्यनभ्यस्तेन तस्य क्षणमप्यदर्शनेन दूयमानः पुनरचिन्तयम् । स 15 कदाचिद्वैर्यस्वलनविलक्षः किंचिदनिष्टमपि समाचरेत् । न हि किञ्चिन्न क्रियते हिया । तन्न युक्तमेनमेकाकिनं कर्तुम् । इत्यवधार्यान्वेष्टुमादरमकरवम् । अन्वेषयन् यथा यथा नापश्यं तं तथा तथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसा तत्तदशोभनमाशङ्कमानस्तस्मैलतागहनानि चन्दनवीथिकालतामण्डपान्सरःकूलानि च वीक्षमाणो निपुणमित- 20 स्ततो दत्तदृष्टिः सुचिरं व्यचरम् ।

अथैकस्मिन्सरःसमीपवर्तिनि निरन्तरतया कुसुममय इव मधुक-
रमय इव परभूतमय इव मयूरमय इवातिमनोहरे वसन्तजन्मभूमिभूते
लतागहने कृतावस्थानमुत्सृष्टसकलव्यापारतया लिखितमिवोत्कीर्ण-

मिव स्तम्भितमिवोपरतमिव प्रसुप्तमिव योगसमाधिस्थमिव निश्चल-
मपि स्ववृत्ताच्चलितमेकाकिनमपि मन्मथाधिष्ठितं सानुरागमपि पा-
ण्डुतामावहन्तं शून्यान्तःकरणमपि हृदयनिवासिदयितं तूष्णीकमपि
कथितमदनवेदनातिशयं शिलातलोपविष्टमपि मरणे व्यवस्थितं शा-
पप्रदानभयादिवादत्तदर्शनेन कुसुमायुधेन संताप्यमानमतिनिस्पन्द- 5
तया हृदयनिवासिनीं प्रियां द्रष्टुमन्तःप्रविष्टैरिवासहसंतापसंत्रास-
प्रलीनैरिव मनःक्षोभप्रकुपितैरिवोन्मुच्य गतैरिन्द्रियैः शून्यीकृतशरीरं
निस्पन्दनिमीलितेनान्तर्ज्वलन्मदनदहनधूमाकुलिताभ्यन्तरेणेव पक्ष्मा-
न्तरविवरवान्तानेकधारमनवरतमीक्षणयुगलेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृ-
जन्तमालोहिनीमधरप्रभामनङ्गाग्रेः प्रदहतो हृदयमूर्ध्वसंसर्पिणीं शिखा- 10
मिवादाय निष्पतद्भिरुच्छ्वासैस्तरलीकृतासन्नलताकुसुमकेसरं वामक-
पोलशयनीकृतकरतलया समुत्सर्पद्भिरमलैर्नखांशुभिर्मिमलीकृतम-
च्छाच्छचन्दनरसरचितललाटिकमिव ललाटमुद्वहन्तमचिरानीतपा-
रिजातकुसुमकर्णपूरतया सशेषपरिमलामोदलोभोपसर्पिणा कलवि-
रुतच्छलेन मदनसंमोहनमन्त्रमिव जपता मधुकरकुलेन सनीलो- 15
त्पलमिव सतमालपल्लवमिव श्रवणदेशं दधानमुत्कण्ठाज्वररोमाश्व-
व्याजेन प्रतिरोमकूपनिपतितानां मदनशराणां कुसुमशरश्श्लशक-
लनिकरमिवाङ्गलभ्रं विभ्राणं दक्षिणकरेण च स्फुरितनखकिरणनिकरां
करतलस्पर्शसुखकण्टकितामिव मुक्तावलीमविनयपताकामुरसि धा-
रयन्तं मदनवशीकरणचूर्णेनेव कुसुमरेणुना तरुभिराहन्यमानमात्म- 20
रागमिव संक्रामयद्भिरासन्नैरनिलचलितैरशोकपल्लवैः स्पृश्यमानं सु-
रताभिषेकसलिलैरिवाभिनवपुष्पस्तबकमधुसीकरैर्वनश्रियाभिषिच्यमान-
मलिनिवहन्निपीयमानपरिमलैरुपरि पतद्भिश्चम्पककुड्मलैस्तत्तशरश-

ल्यकैरिव सधूमैः कुसुमशरेण ताड्यमानमतिवहलवनामोदमत्तमधुक-
 रझंकारनिस्वनैर्दुकारैरिव दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानं मदकलकोकि-
 लकुलकोलाहलैर्वसन्तजयशब्दकलकलैरिव मधुमासेनाकुलीक्रियमाणं
 प्रभातचन्द्रमिव पाण्डुतया परिगृहीतं निदाघगङ्गाप्रवाहमिव क्रशिमान-
 5 मागतमन्तर्गतानलं चन्दनविटपमिव म्लायन्तमन्यमिवाद्ष्टपूर्वमिवा-
 परिचितमिव जन्मान्तरमिवोपगतं रूपान्तरेणेव परिणतमाविष्टमिव
 महाभूताधिष्ठितमिव ग्रहगृहीतमिवोन्मत्तमिव छलितमिवान्धमिव
 बधिरमिव मूकमिव विलासमयमिव मदनमयमिव परायत्तचि-
 त्तवृत्तिं परां कोटिमधिरूढं मन्थावेशस्यानभिज्ञेयपूर्वाकारं तम-
 10 ह्रमद्राक्षम् ।

अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्रीक्ष्य समुपजातविषादो
 वेपमानेन हृदयेनाचिन्तयम् । एवं नामायमतिदुर्विषहवेगो मकरकेतुः ।
 यनानेन क्षणेनायमीदृशमवस्थान्तरमप्रतीकारमुपनीतः । कथमेवमेकपदे
 व्यर्थीभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः । अहो बत महबिभ्रम् । तथा नामायमा-
 15 शैशवाद्धीरप्रकृतिरस्वलितवृत्तिर्मम चान्येषां च मुनिकुमारकाणां स्पृ-
 हणीयचरित आसीत् । अद्य त्वितर इव परिभूय ज्ञानमविगणय्य तपः-
 प्रभावमुन्मूल्य गाम्भीर्यं मन्मथेन जडीकृतः । सर्वथा दुर्लभं यौवन-
 मस्वलितमिति । उपसृत्य च तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविश्या-
 सदेशावसक्तपाणिस्तमनुन्मीलितलोचनमेव सखे पुण्डरीक कथय
 20 किमिदमित्यपृच्छम् । अथ सुचिरसंमीलनालभ्रमिव कथमपि प्रयत्ने-
 नानवरतरोदनवशादुपजातारुणभावमश्रुजलपटलपूरप्लावितमुत्कुपितमिव
 सवेदनमिव स्वच्छांशुकान्तरितरक्तमलवनच्छायं चक्षुरुन्मील्य
 मन्थरया दृष्ट्वा सुचिरं विलोक्य मामायततरं निश्चस्य लज्जा-

विशीर्णमाणविरलाक्षरं सखे कपिञ्जल विदितवृत्तान्तोपि किं मां पृच्छ-
सीति कृच्छ्रेण शनैः शनैरवदत् । अहं तु तदाकर्ण्य तदवस्थयैवाप्रतीका-
रविकारोऽयं तथापि सुहृदा सुहृदसन्मार्गप्रवृत्तो यावच्छक्तितः सर्वात्मना
निवारणीय इति मनसावधार्याव्रवम् ।

सखे पुण्डरीक सुविदितमेतन्मम । केवलमिदमेव पृच्छामि । यदे- 5
तदारब्धं भवता किमिदं गुरुभिरुपदिष्टम् । उत धर्मशास्त्रेषु पठि-
तम् । उत धर्माज्ञानोपायोऽयम् । उतापरस्तपसां प्रकारः । उत स्वर्गम-
नमार्गोऽयम् । उत व्रतरहस्यमिदम् । उत मोक्षप्राप्तियुक्तिरियम् ।
आहोस्विदन्यो नियमप्रकारः । कथमेतद्युक्तं भवतो मनसापि चिन्तयितुं
किं पुनराख्यातुमीक्षितुं वा । किमप्रबुद्ध इवानेन मन्मथहृतकेनो- 10
पहासास्पदतां नीयमानमात्मानं नावबुध्यसे । मूढो हि मदनेनायास्यते ।
का वा सुखाशा साधुजननिन्दितेष्वेवंविधेषु प्राकृतजनबहुमतेषु
विषयेषु भवतः । स खलु धर्मबुद्ध्या विषयतावनं सिञ्चति कुव-
लयमालेति निर्विशलतामालिङ्गति कृष्णागुरुधूमलेखेति कृष्णसर्पम-
वगूहते रत्नमिति ज्वलन्तमङ्गारमभिस्पृशति मृणालमिति दुष्टवार- 15
णदन्तमुसलमुन्मूलयति मूढो विषयोपभोगेष्वनिष्टानुबन्धिषु यः सुख-
बुद्धिमारोपयति । अधिगतविषयतत्त्वोपि कस्मात्खद्योत इव ज्योति-
र्निवार्यमिदं ज्ञानमुद्रहसि । यतो न निवारयसि प्रबलरजःप्रसरक-
लुपितानि स्रोतांसीवोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि न नियमयसि च क्षु-
भितं मनः । कोऽयमनङ्गो नाम । धैर्यमवलम्ब्य निर्भर्त्स्यतामयं दुराचा- 20
रः । इत्येवं वदत एव मे वचनमाक्षिप्य प्रतिपक्षमान्तरालप्रवृत्तवाष्प-
वेणिकं प्रमृज्य चक्षुः करतलेन पाणौ मामवलम्ब्यावोचत् । सखे
किं बहुनोक्तेन । सर्वथा स्वस्थोऽसि । आशीविषविषवेगविषमाणा-

मेतेषां कुसुमचापसायकानां पतितोसि न गोचरे । सुखमुपदिश्यते प-
 रस्य । यस्य चेन्द्रियाणि सन्ति मनो वा विद्यते यः पश्यति वा शृणोति
 वा श्रुतमवधारयति वा यो वा शुभमिदं न शुभमिदमिति विवेक्तुमलं स
 खलूपदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमतिदूरापेतम् । अवष्टम्भो ज्ञानं धैर्यं
 5 प्रतिसंख्यानमित्यस्तमितैषा कथा । कथमप्येवमेवायन्नविधृतास्तिष्ठन्त्य-
 सवः । दूरातीतः खलूपदेशकालः । समतिक्रान्तो धैर्यावसरः । गता
 प्रतिसंख्यानवेला । अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः । केन बान्धवनास्मिन्स-
 मये भवन्तमपहायोपदेष्टव्यमुन्मार्गप्रवृत्तिनिवारणं वा करणीयम् । क-
 स्यान्न्यस्य वा घचसि मया स्थातव्यम् । को वापरस्त्वत्समो मे जगति
 10 वन्धुः । किं करोमि । यन्न शक्नोमि निवारयितुमात्मानम् । इयमनेनैव
 क्षणेन भवता दृष्टा दुष्टावस्था । तद्गत इदानीमुपदेशकालः । यावत्प्रा-
 णिमि तावदस्य कल्पान्तोदितद्वादशदिनकरकिरणातपतीव्रस्य मदनसंता-
 पस्य प्रतिक्रियां क्रियमाणाभिच्छामि । पच्यन्त इव मेङ्गानि । उत्कथ्यत
 इव हृदयम् । पुण्यत इव दृष्टिः । ज्वलतीव शरीरम् । अत्र यत्प्राप्तकालं
 15 तत्करोतु भवान् । इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् ।

एवमुक्तोप्यहमेनं प्राबोधयं पुनः पुनः । यदा शास्त्रोपदेशविशदैः
 सनिदर्शनैः सेतिहासैश्च वचोभिः सानुनयं सोपग्रहं चाभिधीयमानोपि
 नाकरोत्कर्णे तदाहमचिन्तयम् । अतिभूमिमयं गतो न शक्यते निवर्त-
 यितुम् । इदानीं निरर्थकाः खलूपदेशाः । तत्प्राणपरिरक्षणोपि तावदस्य
 20 यत्नमाचरामि । इतिकृतमतिरुत्थाय गत्वा तस्मात्सरसः सरसा मृणालि-
 काः समुद्धृत्य कमलिनीपलाशानि जललवलाञ्छितान्यादाय गर्भधू-
 लिकषायपरिमलमनोहराणि च कुमुदकुवलयकमलानि गृहीत्वागत्य
 तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याकल्पयम् । तत्र च सुखनि-

षण्णस्य प्रत्यासन्नवर्तिनां चन्दनविटपादीनां मृदूनि किसलयानि
निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभिणा तुषारशिशिरेण रसेन ललाटिका-
मकल्पयम् । आ चरणतलादङ्गचर्चा चारचयम् । अभ्यर्णपादपस्फुटि-
तवल्कलविवरशीर्णेन च करसंचूर्णितेन कर्पूरेणुना स्वेदप्रतीकारम-
करवम् । उरोनिहितचन्दनद्रवार्द्रवल्कलस्य स्वच्छसलिलसीकरनि- 5
करस्त्राविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं च मुहुर्मुहुरन्य-
दन्यन्नलिनदलशयनमुपकल्पयतो मुहुर्मुहुश्चन्दनचर्चामारचयतो मुहु-
र्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्वतः कदलीदलेनानवरतं वीजयतः समुदभून्मे
मनसि चिन्ता । नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । कायं हरिण
इव वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः । क च विविधविलासरसरा- 10
शिर्गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता । सर्वथा न हि किञ्चिदस्य दुर्घटं दुष्करम-
नायत्तमकर्तव्यं वा जगति । दुरुपपादेष्वर्थेष्वयमवज्ञया विचरति । नायं
केनापि प्रतिकूलयितुं शक्यते । का वा गणना सचेतनेषु । अपगतचेत-
नान्यपि संघटयितुमलं यद्यस्मै रोचते । तत्कुमुदिन्यपि दिनकरकरानु-
रागिणी भवति । कमलिन्यपि शशिकरद्वेषमुज्झति । निशापि वास- 15
रेण सह मिश्रतामेति । ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते । छायापि प्रदीपा-
भिमुखमवतिष्ठते । तडिदपि जलदे स्थिरतां व्रजति । जरापि यौवनेन
संचारिणी भवति । किं वा तस्य दुःसाध्यमपरम् । एवंविधो येनायम-
गाधगाम्भीर्यसागरस्तृणवल्लघुतामुपनीतः । क तत्तपः । केयमवस्था । स-
र्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता । किमिदानीं कर्तव्यम् । किं वा चेष्टि- 20
तव्यम् । कां दिशं गन्तव्यम् । किं शरणम् । को वोपायः । कः सहायः ।
कः प्रकारः । का युक्तिः । कः समाश्रयः । येनास्यासवः संधार्यन्ते । केन
वा कौशलेन कतमया वा युक्त्या कतरेण वा प्रकारेण केन वावष्टम्भेन

कया वा प्रज्ञया कतमेन वा समाश्वासनेनायं जीवेत् । इत्येते चान्ये च
 मे विषण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरासन् । पुनश्चाचिन्तयम् । किमनया
 ध्यातया निष्प्रयोजनया चिन्तया । प्राणास्तावदस्य येन केनचिदुपायेन
 शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः । तेषां च तत्समागममेकमपहाय नास्त्य-
 5 परः संरक्षणोपायः । बालभावादप्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचितमुप-
 हासमिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासावशेषजी-
 वितोपि नायं तस्याः स्वयमभिगमनेन पूरयति मनोरथम् । अकालान्त-
 रक्षमश्चायमस्य मदनविकारः । सततमतिगर्हितेनाकृत्येनापि रक्ष-
 णीयान्मन्यन्ते सुहृदसून्साधवः । तदतिहेपणमकर्तव्यमप्येतदस्माकम-
 10 वश्यकर्तव्यतामापतितम् । किं चान्यत्क्रियते । का चान्या गतिः । स-
 र्वथा प्रयामि तस्याः सकाशम् । आवेदयाम्येतामवस्थाम् । इति चि-
 न्तयित्वा कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजातलज्जो निवा-
 रयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदेशात्सव्याजमुत्थायागतोहम् । तदेवम-
 वस्थिते यदत्रावसरप्राप्तमीदृशस्य चानुरागस्य सदृशमस्मदागमनस्य
 15 चानुरूपमात्मनो वा समुचितं तत्र प्रभवति भवती । इत्यभिधाय कि-
 मियं वक्ष्यतीति मन्मुखासक्तदृष्टिस्तूष्णीमासीत् ।

अहं तु तदाकर्ण्य सुखामृतमये हृद इव निमग्ना रतिरसमयमुद-
 धिमिवावतीर्णा सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोरथानामग्रमिवा-
 धिरूढा सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाधिशयाना तत्कालोपजातया ल-
 20 ज्जया किञ्चिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलोदरैर्प्रथितैरिवोपर्युपरि-
 पतनानुबन्धदर्शितमालाक्रमैरप्राप्तपक्ष्मसंश्लेषतयोपजातप्रथिमभरैरमलै-
 रानन्दबाष्पजलविन्दुभिः स्रवद्भिरावेद्यमानप्रहर्षप्रसङ्गा तत्क्षणमचि-
 न्तयम् । दिष्ट्या तावदयमनङ्गो मामिव तमप्यनुवध्नाति । यत्सत्य-

मेतेन मे संतापयताप्यंशेन दर्शितानुकूलता । यदि च सत्यमेव तस्ये-
दृशी दशा वर्तते ततः किमिव नोपकृतमनेन । किं वा नोपपादितम् । को
वानेनापरः समानो बन्धुः । कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्रेपि वितथा भा-
रती प्रशान्ताकृतेरस्माद्वदन्नात्रिष्कामति । इत्थंभूते किं मयापि प्रतिप-
त्तव्यम् । तस्य वा पुरः किमभिधातव्यम् । इत्थेवं विचारयन्त्या एव 5
प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयन् । भर्तृदारिके त्वमस्वस्थश-
रीरेति परिजनादुपलभ्य महादेवी प्राप्तेति । तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो
महाजनसंमर्दभीरुः सत्वरमुत्थाय राजपुत्रि महानयमुपस्थितः काला-
तिपातो भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमुपगच्छति दिवसकरस्तद्व-
च्छामि सर्वथाभिमतसुहृत्प्राणरक्षादक्षिणार्थमयमुपरचितोज्ज्वलरेप मे 10
परमो विभव इत्यभिधाय प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैव पुरोयायिनाम्बा-
याः प्रविशता कनकवेत्रलताकरेण प्रतीहारीजनेन कञ्चुकिलोकेन
गृहीततान्मूलकुसुमपटवासाङ्गरागेण चामरव्यग्रपाणिना कुञ्जकिरा-
तबधिरवामनवर्षधरकलमूकानुगतेन परिजनेन सर्वतः संरुद्धे द्वार-
देशे कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ । अम्बा तु मत्समीपमागत्य सुचिरं 15
स्थित्वा स्वभवनमयासीत् । तया तु तत्रागत्य किं कृतं किमभिहितं
किमाचेष्टितमिति शून्यहृदया सर्वं नालक्ष्यम् ।

गप्तायां च तस्यामस्तमुपगते भगवति हारीतहरितवाजिनि सरो-
जिनीजीवितेश्वरे चक्रवाकसुहृदि सवितरि लोहितायमाने पश्चिमाशा-
मुखे हरितायमानेषु कमलवनेषु नीलायमाने पूर्वदिग्भागे पातालपङ्क- 20
कुलुषेण महाप्रलयजलधिपयःपूरेणैव तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके
किर्कृतव्यतामूढा तामेव तरलिकामपृच्छम् । अयि तरलिके कथं
न पश्यसि दृढमाकुलं मे हृदयमप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि । न

स्वयमण्वपि कर्तव्यमलमस्मि ज्ञातुम् । उपदिशतु मे भवती यदत्र
 सांप्रतम् । अयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावदि-
 तरकन्यकेव विहाय लज्जामुत्सृज्य धैर्यमवमुच्य विनयमचिन्तयित्वा
 जनापवादमतिक्रम्य सदाचारमुल्लङ्घ्य शीलमवगणय्य कुलभङ्गीकृ-
 5 त्यायशो रागान्धवृत्तिरननुज्ञाता पित्राननुमोदिता मात्रा स्वयमुप-
 गम्य ग्राहयामि पाणिमेवं गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान् । अथ धर्मा-
 नुरोधादितरपक्षावलम्बनद्वारेण मृत्युमङ्गीकरोम्येवमपि प्रथमं ताव-
 त्स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य प्रणयप्रसर-
 भङ्गः । पुनरपरं यदि कदाचित्तस्य जनस्य मत्कृतादाशाभङ्गात्प्राण-
 10 विपत्तिरुपजायते तदपि मुनिजनवधजनितं महद्देनो भवेत् । इत्येवमु-
 च्चारयन्त्यामेव मय्यासन्नचन्द्रोदयजन्मना विरलविरलेनालोकेन व-
 सन्तवनराजिरिव कुसुमरजसा धूसरतां वासवी दिगयासीत् ।

ततः शशिकेसरिकरविदार्यमाणतमः करिकुम्भसंभवेन मुक्ताफ-
 लक्षोदेनेव धवलतामुपनीयमानमुदयगिरिसिद्धसुन्दरीकुचच्युतेन च-
 15 न्दनचूर्णराशिनेव पाण्डुरीक्रियमाणं चलितजलधिजलकल्लोलानिलो-
 ह्लासितेन वेलापुलिनसिकतोद्गमेनेव पाण्डुतामापाद्यमानं पश्चिमेतरदि-
 न्दुधाम्ना दिगन्तरमदृश्यत । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्दस्मिताया
 दशनप्रभेव ज्योत्स्ना निष्पतन्ती निशाया मुखशोभामकरोत् । तदनु
 रसातलादवनीमवदार्योद्गच्छता शेषफणमण्डलेनेव रजनीकरबिम्बेना-
 20 राजत रजनी । क्रमेण च सकलजीवलोकानन्दकेन कामिनीजनवल्लभेन
 किञ्चिदुन्मुक्तबालभावेन मकरध्वजबन्धुभूतेन समुपारूढरागेण सुरतो-
 त्सवोपभोगैकयोग्येनामृतमयेन यौवनेनेवारोहता शशिना रमणीयता-
 मनीयत यामिनी ।

अथ तं प्रत्यासन्नसमुद्रविदुमप्रभापाटलितमिवोदयगिरिसिंह-
 करतलाहतहरितशोणितशोणीकृतमिव रतिकलहकुपितरोहिणीचर-
 णालत्करसलाञ्छितमिवाभिनवोदयरागलोहितं रजनिकरमुदितं वि-
 लोक्ष्यान्तर्ज्वलितमदनानलाप्यन्धकारितहृदया तरलिकोत्सङ्गविधृत-
 शरीरापि मन्मथहस्तवर्तिनी चन्द्रगतनयनापि मृत्युमालोकयन्ती तत्क्ष- 5
 णमचिन्तयम् । एकत्र खलु मदनमधुमासमलयमारुतप्रभृतयः समस्ताः ।
 एकत्र चायं पापकारी चन्द्रहतको न शक्यते सोढुम् । इदमतिदुर्विपह-
 मदनवेदनातुरं च मे हृदयम् । अस्य चोद्गमनमिदं सदाहज्वरग्रस्तस्या-
 ज्ञारवर्षः शीतार्तस्य तुषारपातो विपस्फोटमूर्धितस्य कृष्णसर्पदंशः ।
 इत्येवं विचिन्तयन्तीमेव चन्द्रोदयोपनीता कमलवनम्लानिनिद्रेव मूर्छा 10
 मां निमीलितलोचनामकार्षीत् । अचिरेण च संध्रान्ततरलिकोप-
 नीताभिश्चन्दनचर्चाभिस्तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञा तामेवाकुलाकुलां
 मूर्तेर्नेवाधिष्ठितां विषादेन मल्ललाटविधृतस्रवचन्द्रकान्तमणिशलाका-
 मविच्छिन्नवाष्पजलधारान्धकारितमुखीं रुदतीं तरलिकामपश्यम् ।
 उन्मीलितलोचनां च मां सा कृतपादप्रणामा चन्दनपङ्काट्रेण करयुगलेन 15
 बद्धाञ्जलिरवादीत् । भर्तृदारिके किं लज्जया गुरुजनपेक्षया वा । प्र-
 सीद प्रेषय माम् । आनयामि ते हृदयदयितं जनम् । उत्तिष्ठ स्वयं वा
 तत्र गम्यताम् । अतः परमसमर्थासि सोढुमिमं प्रवलचन्द्रोदयविजृम्भ-
 माणोत्कलिकाशतमुदधिभिर्व मकरचिह्नम् । इत्येवंवादिनीं तामवोच-
 म् । उन्मत्ते किं मन्मथेन । नन्वयं सर्वविकल्पानपहरन्सर्वोपा- 20
 यदर्शनान्युत्सारयन्सर्वानन्तरायानन्तरयन्सर्वसंदेहानपनयन्सर्वशङ्कास्ति-
 रस्कुर्वह्मज्जामुन्मूलयन्स्वयमभिगमनलाघवदोषमावृण्वन्कालातिपातं प-
 रिहरन्नागत एव मृत्योस्तस्यैव वा सकाशं नेता कुमुद-

बान्धवः । तदुत्तिष्ठ यथाकथंचिदनुगमनेन जीविता संभावयामि हृदय-
 दयितमायासकारिणं जनम् । इत्यभिदधाना मदनमूर्च्छाखेदविह्वलैरङ्गैः
 कथंचिदवलम्ब्य तामेवोदतिष्ठम् । उच्चलितायाश्च मे दुर्निमित्तानिवेदक-
 मस्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजातशङ्का चाचिन्तयमिदमपरं किम-
 ५ प्युपक्षिप्तं दैवेनेति ।

अथ नातिदूरोद्गतेन त्रिभुवनप्रासादमहाप्रणालानुकारिणा सुधास-
 लिलपूवानिव बहता चन्दनरसनिर्झरनिकरानिव क्षरता श्वेतगङ्गाप्रवा-
 हसहस्राणीव वसतामृतसागरपूरानिवोद्विगता चन्द्रमण्डलेन प्लाव्य-
 माने ज्योत्स्नया भुवनान्तराले श्वेतद्वीपनिवासमिव सोमलोकदर्शनसुख-
 10 मिवानुभवति जने महावराहदंष्ट्रामण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरोद-
 रादिवोद्भ्रियमाणे महीमण्डले प्रतिभवनमङ्गनाजनेन विकचकुमुदगन्धै-
 श्चन्दनोदकैरुपह्रियमाणेषु चन्द्रोदयार्धेषु कामिनीप्रहितसुरतदूतीसह-
 स्रसंकुलेषु राजमार्गेषु नीलांशुकरचितावगुण्ठनासु चन्द्रालोकभयच-
 कितसु कमलवनलक्ष्मीष्विव नीलोत्पलप्रभापिहितास्वितस्ततः पला-
 15 यमानास्वभिसारिकासु प्रतिकुमुदमावद्धमधुकरमण्डलासु प्रबुध्यमा-
 नासु भवनदीर्घिकाकुमुदिनीषु स्फुटितकुमुदवनबहलधूलिधवलितोदरे
 निशानदीपुलिनायमानेन्तरिक्षे चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे महोदधाविव रति-
 रसमय इवोत्सवमय इव विलासमय इव प्रीतिमय इव जीवलोके
 शशिमणिप्रणालनिर्झरप्रमोदमुखरमयूरवरम्ये प्रदोषसमये गृहीतवि-
 20 विधकुसुमताम्बूलाङ्गरागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगम्यमाना ते-
 नैव मूर्छानिहितेन किञ्चिदाश्रयानचन्दनललाटिकालग्नधूसराकुलालकेन
 चन्दनरसचर्चाङ्गरागवेषेणार्द्राद्रेण तथैव च तया कण्ठस्थितयाक्षमालया
 श्रवणशिखरचुम्बिन्या च पारिजातमञ्जर्या पद्मरागरत्नरश्मिनिर्मिते-

नेव रक्तांशुकेन कृतशिरोवगुण्ठना केनचिदात्मीयेनापि परिजनेनानु-
पलक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादशिखरादवातरम् ।

अवतीर्थ च पारिजातकुसुमसञ्जरीपरिमलाकृष्टेन रिक्तीकृतोप-
वनेन कुमुदवनान्यपहाय धावता मधुकरजालेन नीलपटावगुण्ठन-
विभ्रममिव संपादयतानुवध्यमाना प्रमदवनपद्मद्वारेण निर्गत्य तत्स- 5
मीपमुदचलम् । प्रयान्ती च तरलिकाद्वितीयमपरिजनमात्मानमवलोक-
यन्ति नयम् । प्रियतमाभिसरणप्रवृत्तस्य जनस्य किमिव कृत्यं बाह्ये-
न परिजनेन । नन्वेत एव परिजनलीलागुपदर्शयन्ति । तथा हि । समा-
रोपितशरासनासक्तसायकोनुसरति कुसुमायुधः । दूरप्रसारितकरः
कर्षति शशी । प्रखलनभयात्पदे पदेवलम्बते राज्ञः । लज्जां 10
पृष्ठतः कृत्वा पुरः सहेन्द्रियैर्धावति हृदयम् । निश्चयमारोप्य
नयत्युत्कण्ठेति । प्रकाशं चावदम् । अयि तरलिकेपि नाम मामिवाय-
मिन्दुहृतकस्तमपि किरणकचग्रहाकृष्टमभिमुखमानयेत् । इत्येवंवादिनीं
च मां सा विहस्यात्रवीत् । भर्तृदारिके सुगन्धासि । किमस्य तेन जनेन ।
अयमात्मनैव तावन्मदनातुर इव भर्तृदारिकायां तास्ताश्चेष्टाः करोति । 15
तथा हि । प्रतिविम्बच्छलेन स्वेदसलिलकणिकाचितं चुम्बति कपोल-
युगलम् । लावण्यवति पयोधरभारे निपतति प्रस्फुरितकरः । स्पृशति
रशनामणीन् । निर्मलनखलग्नमूर्तिः पादयोः पतति । किं चास्य
मदनातुरस्येव वपुस्तापाच्छुष्कचन्दनालेपपाण्डुतामुद्ब्रहति । मृणालवल्-
यधवलान्करान्धत्ते । प्रतिमाव्याजेन स्फटिकमणिकुट्टिमेपु निपतति । 20
केतकीगर्भकेसरधूलिधूसरपादः कुमुदसरांस्यवगाहते । सलिलसीक-
राद्राञ्छशिमणीन्करैरास्पृशति । द्वेष्टि विघटितचक्रवाकमिथुनानि क-
मलवनानि । एतैश्चान्यैश्च तत्कालोचितैरालापैस्तथा सह तमुद्देशम-

भ्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजोधूसरं चरणयुगलं कैलास-
 तटाच्चन्द्रोदयप्रसृतचन्द्रकान्तमणिप्रस्रवणे प्रक्षालयन्ती यस्मिन्प्रदेशे स
 आस्ते तस्मिन्नेव चास्य सरसः पश्चिमे तटे पुरुषस्येव रुदितध्वनिं
 विप्रकर्षान्नातिव्यक्तमुपालक्षयम् । दक्षिणेक्षणस्फुरणेन च प्रथममेव
 5 मनस्याहितशङ्का तेन सुतरामवदीर्णहृदयेव किमप्यनिष्टमन्तः कथयतेव
 विषण्णेनान्तरात्मना तरलिके किमिदमिति सभयमभिधाना वेपमान-
 गात्रयष्टिस्तदभिमुखमतित्वरितमगच्छम् ।

अथ निशीथप्रभावाद्गुरादेव विभाव्यमानस्वरमुन्मुक्तार्तनादं हा
 हतोस्मि हा दग्धोस्मि हा वञ्चितोस्मि हा किमिदमापतितं किं वृत्त-
 10 मुत्सन्नोस्मि दुरात्मन्मदन पिशाच पाप निर्घृण किमिदमकृत्यमनु-
 ष्ठिताः पापे दुष्कृतकारिणि दुर्विनीते महाश्वेते किमनेन तेपकृतमाः
 पाप दुश्चरित चन्द्रचाण्डाल कृतार्थोसीदानीमपगतदाक्षिण्य दक्षि-
 णानिलहतक पूर्णास्ते मनोरथाः कृतं कर्तव्यं वहेदानीं यथेष्टं
 हा भगवञ्छ्वेतकेतो पुत्रवत्सल न वेत्सि मुषितमात्मानं हा धर्म
 15 निष्परिग्रहोसि हा तपो निराश्रयमसि हा सरस्वति विधवासि हा स-
 ल्यमनाथमसि हा सुरलोक शून्योसि सखे प्रतिपालय मामहमपि
 भवन्तमनुयास्यामि न शक्नोमि भवता विना क्षणमप्यवस्थातुमेकाकी
 कथमपरिचित इवाहृष्टपूर्वं इवाद्य मामेकपद उत्सृज्य प्रयासि कुतस्त-
 वेयमतितिष्ठुरता कथय त्वदृते क्व गच्छामि कं याचे कं शरणमुपै-
 20 म्यन्धोस्मि संवृत्तः शून्या मे दिशो जाता निरर्थकं जीवितम-
 प्रयोजनं तपो निःसुखाश्च लोकाः केन सह परिभ्रमामि क-
 मालपान्युत्तिष्ठ देहि मे प्रतिवचनं क्व तन्ममोपरि सुहृत्प्रेम
 क्व सा स्मितपूर्वाभिभाषिता चेत्येतानि चान्यानि च विलपन्तं

कपिखलमश्रौषम् ।

तच्च श्रुत्वा पतितैरिव प्राणैर्दूरादेव मुक्तैकताराक्रन्दा सरस्तीरल-
तासक्तिवुद्ध्यमानांशुकोत्तरीया यथाशक्ति त्वरितैरज्ञातसमविपम-
भूमिभागविन्यस्तैः पादप्रक्षेपैः प्रस्खलन्ती पदे पदे केनाप्युल्लिख्य
नीयमानेव तं प्रदेशं गत्वा सरस्तीरसमीपवर्तिनि शिशिरसीकरा- 5
सारस्त्राविणि शशिमणिशिलातले विरचितं कुमुदकुवलयकमलवि-
विधवनकुसुमसुकुमारमालामयमिव मृणालमयं कुसुमशरसायकम-
यमिव शयनमधिशयानमतिनिष्पन्दतया मत्पदशब्दमिवाकर्णयन्त-
मन्तःकोपशमितमदनसंतापतया तत्क्षणलब्धसुखप्रसुप्तमिव मनःक्षो-
भप्रायश्चित्तप्राणायामावस्थितमिवातिस्फुरितप्रभेण त्वत्कृते ममेयम- 10
वस्थेति कथयन्तमिवाधरेणन्दुष्टेपरिवर्तितदेहतया पृष्ठभागनिपतितै-
र्मदनदहनविह्वलहृदयन्यस्तनखमयूखच्छलेन छिद्रितमिव शशि-
किरणैरुच्छुष्कपाण्डुरया स्वधिनाशोत्पातोत्पन्नया मदनचन्द्रकलयेव
चन्दनलेखिकया रचितललाटिकमीपदालक्ष्य परिवृत्ततारकेणानवरतरो-
दनाताम्रेण प्राणोत्सर्गोपजाताश्रुक्षयतया रुधिरमिव क्षरता मदनश- 15
रशल्यवेदनाकृणितत्रिभागेण नातिमीलितेन लोचनयुगलेन मत्तः प्रिय-
तरस्तवापरो जनो जात इति कुपितेनेव जीवितेन परित्यक्तं मन्म-
थव्यथया सहैतानसून्स्वयमिवोत्सृज्य निश्चेतनतासुखमनुभवन्तमन-
ङ्गयोगविद्यामिव ध्यायन्तमपूर्वप्राणायाममिवाभ्यस्यन्तमुपपादितास्म-
दागमनेन प्रणयादिवापहृतप्राणपूर्णपात्रमनङ्गनेन रचितललाटिकात्रिपु- 20
ण्ड्रकं धृतसरसविससूत्रयज्ञोपवीतमसावसक्तकदलीगर्भपत्तचारुची-
रमेकावलीविशालाक्षमालमविरलामलकपूरक्षोदभस्मधवलमावद्वसृणाल-
रक्षाप्रतिसरमनोहरं मनोभवव्रतवेषमास्थाय मत्समागममन्त्र-

मिव साधयन्तं कठिनहृदये दर्शनमात्रकेणापि न पुनरनुगृही-
 तोयमनुगतो जन इति सप्रणयं मामुपलभमानमिव चक्षुषा
 किञ्चिद्विद्युताधरतया जीवितमपहर्तुमन्तःप्रविष्टैरिवेन्दुकिरणैर्निर्गच्छ-
 त्तिर्दर्शनांशुभिर्धवलितपुरोभागं मन्मथव्यथाविषटमानहृदयनिहितेन
 ५ वामेन पाणिना प्रसीद प्राणैः समं प्राणसमे न गन्तव्यमिति
 हृदयस्थितां मामिव धारयन्तमितरेण च नखमयूखदन्तुरतया
 चन्दनमिव स्रवतोत्तानीकृतेन चन्द्रातपमिव निवारयन्तमन्तिक-
 स्थितेन चाचिरोद्गतजीवितमार्गमिवोद्गीवेण विलोकयता तपःसु-
 हृदा कमण्डलुना समुपेतं कण्ठाभरणीकृतेन च मृणालवलयेन
 १० रजनिकरकिरणपाशेनेव संयम्य लोकान्तरमुपनीयमानं कपिञ्ज-
 लेन मदर्शनादब्रह्मण्यमित्यूध्वहस्तेन द्विगुणीभूतवाष्पोद्गमेनाक्रोशता
 कण्ठे परिष्वक्तं तल्लग्नविगतजीवितं तमहं पापकारिणी मन्द-
 भाग्या महाभागमद्राक्षम् ।

उद्धूतमूर्लान्धकारा च पातालतलमिवावतीर्णा तदा काहमगमं
 १५ किमकरवं किं व्यलपमिति सर्वमेव नाज्ञासिपम् । असवश्च मे तस्मि-
 न्क्षणे किमतिकठिनतयास्य मूढहृदयस्य किमनेकदुःखसहस्रसहिष्णु-
 तया हतशरीरकस्य किं विहिततया दीर्घशोकस्य किं भाजनतया
 जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य किं दुःखदाननिपुणतया दग्धदैवस्य
 किमेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य केन हेतुना नोद्गच्छन्ति
 २० स्म तदपि न ज्ञातवती । केवलमतिकिराल्लब्धचेतना दुःखभागिनी
 वह्नाविव पतितमसह्यशोकदह्यमानमात्मानमवनौ विचेष्टमानमपश्यम् ।
 अश्रद्धधाना चासंभावनीयं तत्तस्य मरणमात्मनश्च जीवितमुत्थाय
 हा हा किमिदमुपनतमिति मुक्तार्तनादा हा अम्ब हा तात हा सख्य

इति व्याहरन्ती हा नाथ जीवितनिबन्धन आचक्ष्व क मामेकाकि-
नीमशरणामकरुण विमुच्य यासि पृच्छ तरलिकां त्वत्कृते मया
यानुभूतावस्था युगसहस्रायमाणः कृच्छ्रेण नीतो दिवसः प्रसीद
सकृदप्यालप दर्शय भक्तवत्सलतामीपदपि विलोकय पूरय मे मनो-
रथमार्तास्मि भक्तास्म्यनुरक्तास्म्यनाथास्मि वालास्म्यगतिकास्मि दुः- 5
खितास्म्यनन्यशरणास्मि मदनपरिभूतास्मि किमिति न करोपि दयां
कथय किमपराद्धं किं वा नानुष्ठितं मया कस्यां वा नाज्ञायामादृतं
कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतं येन कुपितो दासजनमकारणात्परि-
त्यज्य ब्रजञ्च विभेपि कौलीनादलीकानुरागप्रतारणकुशलया किं
वा मया वामया पापया याहमद्यापि प्राणिमि हा हतास्मि मन्द- 10
भागिनी कथं न त्वं जातो न विनयो न बन्धुवर्गो न परलोको
धिङ्मां दुष्कृतकारिणीं यस्याः कृते तवेयमीदृशी दशा वर्तते
नास्ति मत्सदृशी नृशंसहृदया याहमेवंविधं भवन्तमुत्सृज्य गृहं
गतवती किं मे गृहेण किसम्बया किं वा तातेन किं बन्धुभिः किं
परिजनेन हा कमुपयामि शरणमथि दैव दर्शय दयां विज्ञाप- 15
यामि त्वां देहि दयितदक्षिणां भगवति भवितव्यते कुरु कृपां पाहि
वनितामनाथां भगवत्यो वनदेवताः प्रसीदत प्रयच्छतास्य प्राणा-
नव वसुंधरे सकललोकानुग्रहजननि रजनि किमर्थं नानुकम्पसे
तात कैलास शरणागतास्मि ते दर्शय दयालुतामित्येतानि चान्यानि
च व्याक्रोशन्ती कियद्वा स्मरामि ग्रहगृहीतेवाविष्टेबोन्मत्तेव भूतोप- 20
हृतेव व्यलपम् । उपर्युपरिपतितनयनजलधारानिकरच्छलेन विली-
यमानेन द्रवतामिव नीयमाना जलाकारेणेवात्मीक्रियमाणा प्रलापा-
क्षरैरपि दशनमयूखशिखानुगततया साश्रुधारैरिव निष्पतद्भिः शिरो-

- रुहैरग्यविरलविगलितकुसुमतया मुक्तवाष्पजलविन्दुभिरिवाभर-
 णैरपि प्रसृतविमलमणिकिरणाश्रुतया प्ररुदितैरिवोपेता तज्जीविताये-
 वात्मभरणाय स्पृहयन्ती मृतस्यापि सर्वात्मना हृदयं प्रवेष्टुमिवेच्छन्ती
 करतलेन कपोलयोराश्यानचन्दनश्वेतजटामूले च ललाटे निहितस-
 5 रसविसयोश्चांसयोर्मलयजरसलवलुलितकमलिनीपलाशावगुण्ठिते च
 हृदये परामृशन्ती पुण्डरीक निष्ठुरोस्येवमप्यार्ता न गणयसि मामि-
 त्युपालभमाना मुहुर्मुहुरेनमन्वनयं मुहुर्मुहुः पर्यचुम्बं मुहुर्मुहुः
 कण्ठे गृहीत्वा व्याक्रोशम् । आः पापे त्वयापि मत्प्रत्यागमनकालं
 यावदस्यासवो न रक्षिता इति तामेकावलीमगर्हयम् । अयि भगव-
 10 न्प्रसीद प्रत्युज्जीवयैनमिति मुहुर्मुहुः कपिञ्जलस्य पादयोरपतम् ।
 मुहुर्मुहुश्च तरलिकां कण्ठे गृहीत्वा प्रारुदम् । अद्यापि चिन्तयन्ती न
 जानामि तस्मिन्काले कुतस्तान्यचिन्तितान्यशिक्षितान्यनुपदिष्टान्यदृ-
 ष्टपूर्वाणि मे हतपुण्यायाः कृपणानि चादुसहस्राणि प्रादुरभवन्कुतस्ते
 संलापाः कुतस्तान्यतिकरुणानि वैकुण्ठ्यरुदितानि । अन्य एव स प्रकारः ।
 15 प्रलयोर्मय इवोदतिष्ठन्नन्तर्वाष्पवेगानाम् । जलयन्त्राणीवामुच्यन्ताश्रु-
 प्रवाहाणाम् । प्ररोहा इव निरगच्छन्प्रलापानाम् । शिखरशतानीवा-
 वर्धन्त दुःखानाम् । प्रसूतय इवोदपाद्यन्त मूर्छानाम् ।
 इत्येवमात्मवृत्तान्तमावेदयन्त्या एव तस्याः समतिक्रान्तं कथ-
 मन्यतिकष्टमवस्थान्तरमनुभवन्त्या इव चेतनां जहार मूर्छा । वेगाग्नि-
 20 ष्पतन्तीं च शिलातले तां ससंभ्रमं प्रसारितकरः परिजन इव जात-
 पीडश्चन्द्रापीडो विधृतवान् । अश्रुजलाद्रेण च तदीयेनैवोत्तरीयव-
 ल्कलप्रान्तेन शनैःशनैर्वीजयन्संज्ञां ग्राहितवान् । उपजातकारुण्यश्च
 बाष्पसलिलोत्पीडेन प्रक्षाल्यमानकपोलयुगलो लब्धचेतनामवादीत् ।

भगवति मया पापेन तवायं पुनरभिनवतामुपनीतः शोको येनेदृशीं
दशामुपनीतासि । तदलमनया कथया । संहियतामियम् । अहमप्यस-
मर्थः श्रोतुम् । अविक्रान्तान्यपि हि संकीर्त्यमानानि प्रियजनविश्वा-
सवचनान्यनुभवसमां वेदनामुपजनयन्ति सुहृज्जनस्य दुःखानि ।
तन्नार्हसि कथंकथमपि विधृतानिमानसुलभानसूनुनः पुनः स्मरणशो- 5
कानलेन्धनतामुपनेतुम् ।

इत्येवमुक्ता दीर्घमुष्णं च निश्चस्य वाष्पायमाणलोचना सनिर्वेद-
मवादीन् । राजपुत्र या तदा तस्यामतिदारुणायां हतनिशायामेभिर-
तिनृशंसैरमुभिर्न परित्यक्ता ते मामिदानीं परित्यजन्तीति दूरापेतम् ।
नूनमपुण्योपहृतायाः पापाया मम भगवानन्तकोपि परिहरति दर्शनम् । 10
कुतश्च मे कठिनहृदयायाः शोकः । सर्वमिदमलीकमस्य दुरात्मनः
शठहृदयस्य । सर्वथाहमनेन त्यक्तत्रेणेन निरपत्रपाणामग्रेसरी-
कृता । यया चाविष्कृतमदनया वज्रमय्येवेदमनुभूतं तस्याः का
गणना कथनं प्रति । किं वा परमतः कष्टतरमाख्येयमन्यद्भविष्यति
यन्न शक्यते श्रोतुमाख्यातुं वा । केवलमस्य वज्रपातस्यानन्तरमाश्चर्यं 15
यदभूत्तदावेदयामि । आत्मनश्च प्राणधारणकारणलव इवाव्यक्तो यः
समुत्पन्नस्तं च कथयामि । यया दुराशामृगतृष्णिकया गृहीताहमि-
दमुपरतकल्पं परकीयमिव भारभूतमप्रयोजनमकृतज्ञं च हतशरीरं
बहामि तदलं श्रूयताम् ।

ततश्च तथाभूते तस्मिन्नवस्थान्तरे मरणैकनिश्चया तत्तद्बहु विलप्य 20
तरलिकामव्रवम् । अयुत्तिष्ठ निष्ठुरहृदये कियद्गोदिपि । काष्ठा-
न्याह्वय विरचय चिताम् । अनुसरामि जीवितेश्वरमिति । अत्रान्तरे
झटिति चन्द्रमण्डलविनिर्गतो गगनादवतीर्य केयूरकोटिलग्रममृतफे-

नपिण्डपाण्डुरं पवनतरलमंशुकोत्तरीयमाकर्षन्नुभयकर्णान्दोलितकुण्ड-
 लमणिप्रभानुरक्तगण्डस्थलः स्थूलमुक्ताफलतया तारागणमिव ग्रथि-
 तमतितारं हारमुरसा दधानो धवलदुकूलपल्लवकल्पितोष्णीषग्रन्थि-
 रलिकुलनीलकुटिलकुन्तलनिकरविकटमौलिरुत्कुलकुमुदकर्णपूरः का-
 5 मिनीकुचकुङ्कुमपञ्चलतालाञ्छितांसदेशः कुमुदधवलदेहो महाप्रमाणः
 पुरुषो महारुषलक्षणोपेतो दिव्याकृतिः स्वच्छवारिधवलेन देहप्रभा-
 वितानेन क्षालयन्निव दिगन्तराण्यामोदिना च शरीरतः क्षरता शिशि-
 रेण शीतज्वरमिव जनयतामृतसीकरनिकरवर्षेण तुषारपटलेनेवानु-
 लिम्पन्गोशीर्षचन्दनरसच्छटाभिरवासिञ्चनैरावतकरपीवराभ्यां वा-
 10 हुभ्यां मृणालधवलङ्कुलिभ्यामतिशीतलस्पर्शाभ्यां तमुपरतमुत्क्षिपन्नु-
 न्दुभिनादगम्भीरेण स्वरेण वत्से महाश्वेते न परित्याज्यास्त्वया प्राणाः
 पुनरपि तवानेन सह भविष्यति समागम इत्येवमादृतः पितेवामिधाय
 सहैवानेन गगनतलमुदपतत् । अहं तु तेन व्यतिकरेण सभया स-
 विस्मया सकौतुका चोन्मुखी किमिदमिति कपिञ्जलमपृच्छम् । असौ
 15 तु ससंभ्रममदस्त्वैवोत्तरमुदतिष्ठत् । दुरात्मन्क मे वयस्यमपहृत्य
 गच्छसीत्यभिधायोन्मुखः संजातकोपो बध्नन्सवेगमुत्तरीयवल्कलेन
 परिकरमुत्पतन्तं तमेवानुसरन्नन्तरिक्षमुदगात् । पश्यन्त्या एव च
 मे सर्व एव ते तारागणमध्यमविशन् ।

मम तु तेन द्वितीयेनेव प्रियतममरणेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणी-
 20 कृतशोकायाः सुतरामदीर्यत हृदयम् । किंकर्तव्यतामूढा च तरलि-
 कामव्रवम् । अयि न जानासि किमेतदिति । सा तु तदवलोक्य स्त्री-
 स्वभावकातरा तस्मिन्क्षणे शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता वेपमाना-
 ज्ञयष्टिर्मम मरणशङ्कया च वराकी विषण्णहृदया सकरुणमवादीत् ।

भर्तृदारिके न जानामि पापकारिणी । किं तु महदिदमाश्चर्यम् । अमा-
नुषाकृतिरेष पुरुषः । समाश्वासिता चानेन गच्छता सानुकम्पं पित्रेव
भर्तृदारिका । प्रायेण चेवंविधा दिव्याः स्वप्नेष्विसंवादिनो भवन्त्या-
कृतयः । किमुत साक्षात् । न चाल्पमपि विचारयन्ती कारणमस्य मि-
थ्याभिधाने पश्यामि । अतो युक्तं विचार्यात्मानमस्मात्प्राणपरित्याग- 5
व्यवसायान्निवर्तयितुम् । अतिमहत्खल्विदमाश्वासस्थानमस्यामवस्था-
याम् । अपि च तमनुसरन्गत एव कपिञ्जलः । तस्मात्कुतोयं को वायं
किमर्थं वानेनायमपगतामुरुत्क्षिप्य नीतः क्व वा नीतः कस्माच्चासं-
भावनीयेनामुना पुनःसमागमाशाप्रदानेन भर्तृदारिका समाश्वासितेति
सर्वमुपलभ्य जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्यसि । अदुर्लभं हि म- 10
रणमध्यवसितम् । पश्चादप्येतद्भविष्यति । न च जीवन्कपिञ्जलो भर्तृ-
दारिकामदृष्ट्वा स्थास्यति । तेन तत्प्रत्यागमनकालावधयोपि तावद्विष्य-
न्ताममी प्राणाः । इत्यभिदधाना पादयोर्मे न्यपतत् । अहं तु सकललो-
कदुर्लङ्घ्यतया जीविततृष्णायाः क्षुद्रतया च स्त्रीस्वभावस्य तया च
तद्वचनोपनीतया दुराशामृगतृष्णिकया कपिञ्जलप्रत्यागमनकाङ्क्षया 15
च तस्मिन्काले तदेव युक्तं मन्यमाना नोत्सृष्टवती जीवितम् । आश-
या हि किमिव न क्रियते । तां च पापकारिणीं कालरात्रिप्रतिमां वर्ष-
सहस्रायमाणां यातनामयीमिव दुःखमयीमिव नरकमयीमिवाग्नि-
मयीमिवोत्सन्ननिद्रा तथैव क्षितितले विचेष्टमाना रेणुकणधूसरैरश्रु-
जलाद्रकपोलसंदानितैर्विमुक्तव्याकुलैः शिरोरुहैरुपरुद्धमुखी निर्दया- 20
क्रन्दजर्जरस्वरक्षयक्षामेण कण्ठेन तस्मिन्नेव सरस्तीरे तरलिकाद्वितीया
क्षपां क्षपितवती ।

प्रत्यूषसि तूत्थाय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्वा कृतनिश्चया तत्प्रीत्या

तमेव कमण्डलुमादाय तान्येव च वल्कलानि तामेवाक्षमालां गृहीत्वा
 बुद्ध्वा निःसारतां संसारस्य ज्ञात्वा च मन्दपुण्यतामात्मनो निरूप्य
 चाप्रतीकारदारुणतां व्यसनोपनिपातानामाकलय्य दुर्निवारतां शोकस्य
 दृष्ट्वा च निष्ठुरतां दैवस्य चिन्तयित्वा चातिबहुलदुःखतां स्नेहस्य
 ५ भावयित्वा चानित्यतां सर्वभावानामवधार्य चाकाण्डभङ्गुरतां सर्व-
 सुखानामविगणय्य तातमम्बां च परित्यज्य सह परिजनेन सकलव-
 न्धुवर्गी निवर्त्य विषयसुखेभ्यो मनः संयम्येन्द्रियाणि गृहीतब्रह्मचर्या
 देवं त्रैलोक्यनाथमनाथशरणमिमं शरणार्थिनी स्थाणुमाश्रिता । अ-
 परेषुश्च कुतोपि समुपलब्धवृत्तान्तस्तातः सहाम्बया सह बन्धुवर्गेणा-
 10 गत्य सुचिरं कृताक्रन्दस्तैरुपायैरभ्यर्थनाभिश्च बहुभिरुपदेशैश्चानेकप्र-
 कारैः परिसान्त्वचैश्च नानाविधैर्गृहागमनाय मे महान्तं यत्नमकरोत् ।
 यदा च नेयमस्माद्व्यवसायात्कथंचिदपि शक्यते व्यावर्तयितुमिति नि-
 श्रयमधिगतवांस्तदा निराशोपि दुस्त्यजतया दुहितृस्नेहस्य पुनःपुनर्म-
 या विसृज्यमानोपि बहून्दिवसान्स्थित्वा सशोक एवान्तर्दह्यमानहृदयो
 15 गृहानयासीत् । गते च ताते ततः प्रभृति तस्य जनस्याश्रुमोक्षमात्रेण
 किल कृतज्ञतां दर्शयन्ती तदनुरागकृशमिदमपुण्यबहुलमस्तमितल-
 ज्जममङ्गलभूतमनेककेशायाससहस्रनिवासं दग्धशरीरकं बहुविधैर्नि-
 यमशतैः शोषयन्ती बन्धैश्च फलमूलवारिभिर्वर्तमाना जपव्याजेन
 तद्गुणगणानिव गणयन्ती त्रिसंध्यमत्र सरसि स्नानमुपस्पृशन्ती प्रति-
 20 दिनमर्चयन्ती देवं त्र्यम्बकमस्यामेव गुहायां तरलिकया सह दीर्घ-
 शोकमनुभवन्ती चिरमवसम् । साहमेवंविधा पापकारिणी निर्लक्षणा
 निर्लज्जा क्रूरा च निःस्नेहा च नृशंसा च गर्हणीया निष्प्रयोजनोत्पन्ना
 निष्फलजीविता निरवलम्बना निःसुखा च । किं मया दृष्ट्या पृष्ट्या

वा कृतब्राह्मणवधमहापातकया करोति महाभागः । इत्युक्त्वा पाण्डुना
वल्कलोपान्तेन शशिनमिव शरन्मेषशकलेनाच्छाद्य वदनं दुर्निवार-
बाष्पवेगमपारयन्ती निवारयितुमुन्मुक्तकण्ठमतिचिरमुच्चैः प्रारोदीत् ।

चन्द्रापीडस्तु प्रथममेव तस्या रूपेण विनयेन दाक्षिण्येन मधु-
रालापतया निःसङ्गतया चातितपस्वितया च प्रशान्तत्वेन च निर- 5
भिमानतया च महानुभावत्वेन च शुचितया चोपासूढगौरवोभूत् ।
तदानीं तु तेनापरेण दर्शितसद्भावेन स्ववृत्तान्तकथनेन तथा च कृतज्ञ-
तया हृतहृदयः सुतरामारोपितप्रीतिरभवत् । आर्द्रकृतहृदयश्च शनैः-
शनैरेनामभाषत । भगवति क्लेशभीरुरकृतज्ञः सुखासङ्गलुब्धो लोकः
स्नेहसदृशं कर्मानुष्ठातुमशक्तो निष्फलेनाश्रुपातमात्रेण स्नेहमुपदर्श- 10
यन्नोदिति । त्वया तु कर्मणैव सर्वमाचरन्त्या किमिव न प्रेमो-
चितमाचेष्टितं येन रोदिषि । तदर्थमा जन्मनः प्रभृति समुपचितपरि-
चयः प्रेयानसंस्तुत इव परित्यक्तो बान्धवजनः । संनिहिता अपि
तृणावज्ञयावधीरिता विषयाः । मुक्तान्यतिशयितशुनासीरसमृद्धीन्यै-
श्वर्यसुखानि । मृणालिनीवातितनीयस्यपि नितरां तनिमानमनुचितैः सं- 15
क्लेशैरुपनीता तनुः । गृहीतं ब्रह्मचर्यम् । आयोजितस्तपसि महत्यात्मा ।
वनिताजनदुष्करमप्यङ्गीकृतमरण्यावस्थानम् । अपि चानायासेनैवात्मा
दुःखामिहतैः परित्यज्यते । महीयसा तु यत्नेन गरीयसि क्लेशे निक्षि-
प्यते केवलम् । यदेतदनुमरणं नाम तदतिनिष्फलम् । अविद्वज्ज-
नाचरित एष मार्गः । मोहविलसितमेतदज्ञानपद्धतिरियं रभसाचरि- 20
तमिदं क्षुद्रदृष्टिरेषातिप्रमादोद्यं मौर्ख्यस्खलितमिदं यदुपरते पितरि-
भ्रातरि सुहृदि भर्तारि वा प्राणाः परित्यज्यन्ते । स्वयं चेन्न जहति न
परित्याज्याः । अत्र हि विचार्यमाणे स्वार्थ एव प्राणपरित्यागो-

यमसह्यशोकवेदनाप्रतीकारत्वादात्मनः । उपरतस्य तु न कमपि गुण-
 मावहति । न तावत्तस्यायं प्रत्युज्जीवनोपायः । न धर्मोपचयकारणम् । न
 शुभलोकोपार्जनहेतुः । न निरयपातप्रतीकारः । न दर्शनोपायः । न पर-
 स्परसमागमनिमित्तम् । अन्यामेव स्वकर्मफलपरिपाकोपचितामसाव-
 ५ वशो नीयते कर्मभूमिम् । असावप्यात्मघातिनः केवलमेनसा संयुज्यते ।
 जीवंस्तु जलाञ्जलिदानादिना बहूपकरोत्युपरतस्यात्मनश्च । मृतस्तु
 नोभयस्यापि । स्मर तावत्प्रियामेकपत्नीं रतिं भगवति भर्तारि मकरकेतौ
 सकलाबलाजनहृदयहारिणि हरहुतभुग्दग्धेप्यविरहितमसुभिः पृथां च
 वाष्णेयीं शूरसेनसुतामभिरूपे सावज्ञविजितसकलराजकमौलिकुसुम-
 10 वासिताशेषपादपीठे पत्यावखिलभुवनबलिभागभुजि पाण्डौ किंदममु-
 निशापानलेन्धनतामुपागतेप्यपरित्यक्तजीवितामुत्तरां च विराटदु-
 हितरं बालां बालशशिनीव नयनानन्दहेतौ विनयवति विक्रान्ते च
 पञ्चत्वमभिमन्यावागतेपि धृतदेहां दुःशलां च धृतराष्ट्रदुहितरं भ्रा-
 तृशतोत्सङ्गलालितामतिमनोहरे हरवरप्रदानवर्धितमाहिम्नि सिन्धुरा-
 15 जे जयद्रथेर्जुनेन लोकान्तरमुपनीतेप्यकृतप्राणपरित्यागाम् । अन्याश्च
 रक्षःसुरासुरमुनिमनुजसिद्धगन्धर्वकन्यका भर्तृरहिताः श्रूयन्ते स-
 हस्रशो विधृतजीविताः ।

प्रोन्मुच्येतापि जीवितं संदिग्धोप्यस्य समागमो यदि स्यात् ।
 भगवत्या तु ततः पुनः स्वयमेव समागमसरस्वती समाकर्णिता ।
 20 अनुभवे च को विकल्पः । कथं च तादृशानामप्राकृताकृतीनां महात्म-
 नामवितथगिरां गरीयसापि कारणेन गिरि वैतथ्यमास्पदं कुर्यात् ।
 उपरतेन च सह जीवन्त्याः कीदृशी समागतिः । अतो निःसंशय-
 जातकारु मसावुपपन्नो महात्मा पुनः प्रत्युज्जीवनार्थमेवैनमुत्क्षिप्य सुर-

लोकं नीतवान् । अचिन्त्यो हि महात्मनां प्रभावः । बहुप्रकाराश्च
संसारवृत्तयः । चित्रं च दैवम् । आश्चर्यातिशययुक्ताश्च तपःसिद्ध-
यः । अनेकविधाश्च कर्मणां शक्तयः । अपि च सुनिपुणमपि विम्ब-
शङ्किः किमिवान्यत्तदपहरणे कारणमाशङ्क्येत जीवितप्रदानादृते । न
चासंभाव्यमिदमवगन्तव्यं भगवत्या । चिरप्रवृत्त एष पन्थाः । तथा 5
हि । विश्वावसुना गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां नाम कन्या-
माशीविषविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य च्यवनस्य नप्ता
प्रमतितनयो मुनिकुमारको रुरुर्नाम स्वायुषोर्धेन योजितवान् । अर्जु-
नं चाश्वमेधतुरगानुसारिणमात्मजेन बभ्रुवाहननाम्ना समरशिरसि श-
रापहतप्राणमुल्लूपी नाम नागकन्यका सोच्छ्वासमकरोत् । अभिमन्यु- 10
तनयं च परीक्षितमश्वत्थामास्वपावकपरिप्लुष्टमुद्रादुपरतमेव निर्गत-
मुत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसूत्रप्रापितवान् ।
उज्जयिन्यां च सांदीपनिद्विजतनयमन्तकपुरादपहृत्य त्रिभुवनवन्दित-
चरणः स एवानीतवान् । अत्रापि कथंचिदेवमेव भविष्यति । तथापि
किं क्रियते । क उपालभ्यते । प्रभवति हि भगवान्विधिः । बलवती च 15
नियतिः । आत्मेच्छया न शक्यमुच्छ्वसितुमपि । अतिपिशुनानि चा-
स्यैकान्तनिष्ठुरस्य दैवहतकस्य विलसितानि । न क्षमन्ते दीर्घकाल-
मव्याजरमणीयं प्रेम । प्रायेण च निसर्गत एवानायतस्वभावभङ्गु-
राणि सुखान्यायतस्वभावानि च दुःखानि । तथा हि । कथमप्येकस्मि-
ञ्जन्मनि समागमो जन्मान्तरसहस्राणि च विरहः प्राणिनाम् । अतो ना- 20
हस्यनिन्द्यमात्मानं निन्दितुम् । आपतन्ति हि संसारपथमतिगहनमवती-
र्णानामेते वृत्तान्ताः । धीरा हि तरन्त्यापदम् । इत्येवंविधैरन्यैश्च मृदु-
भिरुपसान्वनैः संस्थाप्य तां पुनरपि निर्झरजलेनाञ्जलिपुटोपनीते-

नानिच्छन्तीमपि बलात्प्रक्षालितमुखीमकारयत् ।

- अत्रान्तरे च श्रुतमहाश्वेतावृत्तान्तोपजातशोक इव समुत्सृष्टदि-
 वसव्यापारो रविरपि भगवानधोमुखतामयासीत् । अथ क्षीणे दिवसे
 परिणतप्रियङ्गुमञ्जरीरजोनिभेन पिञ्जरिम्णा रज्यमाने विलम्बिनि
 5 ब्रध्नमण्डले विरलकुसुम्भकुसुमरसरक्तदुकूलकोमलेन चास्तातपेन मु-
 च्यमानेषु दिङ्मुखेषु चकोरनयनतारकाकान्तिना च पिङ्गलिम्ना
 विलिप्यमाने तिरोहितनीलिम्नि व्योम्नि कोकिलविलोचनच्छविवधुणि
 चारुणयति सांध्ये भुवनमर्चिषि यथाप्रधानमुन्मिषत्सु च प्रह्वामणीषु
 वनमहिषमलीमसवपुषि च मुषिततारकापथप्रथिम्नि कालिमानमा-
 10 तन्वति शार्धरे तमस्यतनुतिमिरतिरोहितहरिततासु च गहनतां यां-
 न्तीषु तरुराजिषु रजनिजलविन्दुजालजनितजडिम्नि बहलवनकुसु-
 मपरिमलानुमितगमने चलितलताविटपगहने प्रवृत्ते च पवने नि-
 द्रानिभूतपतञ्जिणि त्रियामासुखे महाश्वेता मन्दं मन्दमुत्थाय भगवती-
 मुपास्य पश्चिमां संध्यां कमण्डलुजलेन प्रक्षालितचरणा वत्कलशय-
 15 नीये सखेदमुष्णं च निःश्वस्य निषसाद । चन्द्रापीडोप्युत्थाय सकुसुमं
 प्रस्रवणजलाञ्जलिमवकीर्य कृतसंध्याप्रणामस्तस्मिन्द्वितीये शिलातले
 मृदुभिर्लतापल्लवैः शय्यामकल्पयत् । उपविष्टश्च, तस्यां पुनःपुनस्तमेव
 मनसा महाश्वेतावृत्तान्तमन्वभावयत् । आसीच्चास्य मनसि । एवं ना-
 मायमप्रतीकारदारुणो दुर्विषहवेगः कष्टः कुसुमायुधो यदनेनाभिभूता
 20 महान्तोप्येवमनपेक्षितकालक्रमाः समुत्सारितधैर्याः सद्यो जीवितं ज-
 हति । सर्वथा नमो भगवते त्रिभुवनाभ्यर्चितशासनाय मकरकेतना-
 येति । पुनः पप्रच्छ चैनाम् । भगवति सा तव परिचारिका वनवा-
 सव्यसनमित्रं दुःखसब्रह्मचारिणी तरलिका क्व गतेति ।

अथ साकथयत् । महाभाग यत्तन्मया कथितममृतसंभवम-
प्सरसां कुलं तस्मान्मदिरेति नाम्ना मदिरायतेक्षणा कन्यकामूत् ।
तस्याश्चासौ सकलगन्धर्वकुलमुकुटकुङ्कुलपीठप्रतिष्ठितचरणो देवश्चित्र-
रथः पाणिमग्रहीत् । अपरिमितगुणगणाकृष्टहृदयश्चान्यवनितादुर्लभे-
नाधःकृताशेषान्तःपुरेण हेमपट्टलाञ्छनेन छत्रवेत्रचामरचिह्नेन महा- 5
देवीशब्देन परं प्रीतः प्रसादमकरोत् । अन्योन्यप्रेमसंवर्धनपरयोश्च
तयोर्यौवनसुखानि सेवमानयोः कालेनाश्चर्यभूतमेकजीवितमिव पि-
त्रोरथवा सर्वस्यैव गन्धर्वकुलस्य जीवलोकस्य वा दुहितृरत्नमुदपादि
कादम्बरीति नाम्ना । सा च मे जन्मनः प्रभूत्येकासनशयनपानाशना
परं प्रेमस्थानमखिलविश्रम्भधाम द्वितीयमिव हृदयं बालमित्रम् । 10
एकत्र तया मया च नृत्यगीतादिकलासु कृताः परिचयाः । शिशु-
जनोचितामिश्र क्रीडाभिरनियन्त्रणनिर्भरमपनीतो बालभावः । सा
चामुनैव मदीयेन हतवृत्तान्तेन समुपजातशोका निश्चयमकार्षीत् ।
नाहं कथंचिदपि सशोकायां महाश्वेतायामात्मनः पाणिं ग्राहयिष्या-
मीति । सखीजनस्य पुरतः सशपथमभिहितवती च । यदि कथमपि 15
मामनिच्छन्तीमपि बलात्तातः कदाचित्कस्मैचिदातुमिच्छति तदाह-
मनशनेन वा हुताशनेन वा रज्ज्वा वा विषेण वा नियतमात्मानमु-
त्स्रक्ष्यामीति । सर्वं च तदात्मदुहितुः कृतनिश्चयं निश्चलभाषितं कर्ण-
परंपरया परिजनसकाशाद्गन्धर्वराजश्चित्ररथः स्वयमशृणोत् । ग-
च्छति काले समुपारूढनिर्भरयौवनामालोक्य स तां बलवदुपताप- 20
परवशः क्षणमपि न धृतिमलभत । एकापत्यतया चातिप्रियतया च
न शक्तः किंचिदपि तामभिधातुमित्यपश्यंश्चान्यदुपायान्तरमिद-
मत्र प्राप्तकालमिति मत्वा तया महादेव्या मदिरया सहावधार्य

क्षीरोदनामानं कञ्चुकिनं वत्से महाश्वेते त्वय्यातिरेकेणैव दग्धहृदया-
 नामिदमपरमस्माकमुपस्थितमिदानीं तु कादम्बरीमनुनेतुं त्वं शरण-
 मिति संदिश्य मत्समीपमयैव प्रत्यूषसि प्रेषितवान् । ततो मया
 गुरुवचनगौरवेण सखीप्रेम्णा च क्षीरोदेन सार्धं सा तरलिका सखि
 5 कादम्बरी किं दुःखितमपि जनमतितरां दुःखयसि जीवन्तीमिच्छसि
 चेन्मां तत्कुरु गुरुवचनमवितथमिति संदिश्य विसर्जिता । नातिचिरं
 गतायां च तस्यामनन्तरमेवेमां भूमिमनुप्राप्तो महाभागः । इत्यभिधाय
 तूष्णीमभवत् ।

अत्रान्तरे लाञ्छनच्छलेन विडम्बयन्निव शोकानलदग्धमध्यं
 10 महाश्वेताहृदयमुद्रहन्निव कुमारवधमहापातकं दर्शयन्निव चिरका-
 ललम्पं दक्षशापानलदाहचिह्नमविरलभस्माङ्गरागधवलः कृष्णमृगाजि-
 नप्रावृतार्थो वामस्तन इवाम्बिकाया धूर्जटिजटामण्डलचूडामणिर्भग-
 वानुदगात्तारकाराजः । क्रमेण चोद्गते गगनमहापयोधिपुलिने सप्तलो-
 कनिद्रामङ्गलकलशे कुमुदवान्धवे विघटितकुमुदवने धवलितदश-
 15 दिशि शङ्खश्वेते श्वेतिमानमातन्वति मानिनीमानशत्रौ शशाङ्कमण्डले
 शशिकरकलापकलितासु व्रजन्तीषु क्रशिमानमौडवीषु प्रभासु प्रस-
 वत्सु च कैलासशशिमणिशिलानां सर्वतः स्रोतःस्त्राविषु प्रस्रवणेषु
 मृणालकन्दलिनि चावस्कन्दपतितचन्द्रकर इव विलुप्तकमलवनशोभे
 भालच्छोदसरःपयसि समुपोढमोहनिद्रे च द्राघीयोवीचिविचलितवपुषि
 20 विरुवति विरहिणि चक्रवाकचक्रवाले निर्वृत्ते च चन्द्रोदये विद्रुते
 हर्षनयनजलकणनीहारिणि वियद्विहारिणि मनोहारिणि विद्याधराभि-
 सारिकाजने चन्द्रापीडः सुप्तामालोक्य महाश्वेतां पल्लवशयने शनैःशनैः
 समुपाविशत् । अस्यां वेलायां किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति

वैशम्पायनः किं वा वराकी पत्तलेखा किं राजपुत्रलोक इति चिन्तय-
न्नेव निद्रां ययौ ।

अथ क्षीणायां क्षपायामुपसि संध्यामुपास्य शिलातलोपविष्टायां
पवित्राण्यधमर्षणानि जपन्त्यां महाश्वेतायां निर्वर्तितप्राभातिकविधौ च-
न्द्रापीडे तरलिका षोडशवर्षवयसा सावष्टम्भाकृतिना मदखेदालस- 5
गजराजगमनगुरुणि पदानि निक्षिपता पर्युषितचन्दनाङ्गरागधूसरोरु-
दण्डद्वयेन कुङ्कुमरागपिञ्जरारुणेन चासीकरशृङ्खलाकलापनिविडनि-
यमितं कक्षाबन्धातिरिक्तप्रेङ्खलवमधरवास एव केवलं वसानेन नि-
रुदरतया विभक्तमध्येन विपुलवक्षसा दीर्घानुवृत्तपीनवाहुना वामप्र-
कोष्ठदोलायमानमाणिक्यवलयेन कर्णाभरणमणेर्विप्रकीर्यमाणमधोमु- 10
खकिरणेन्द्रायुधजालवर्णाशुकोत्तरीयमिवैकस्कन्धक्षिप्तमुद्रहता चूतप-
ल्लवकोमलमनवरतताम्बूलवद्वारागान्धकारमधरं दधता कर्णान्तायत-
स्य स्वभावधवलस्य धवलिल्ला लोचनयुगलस्य धवलयेतेव दिगन्तराणि
कुमुदवनानीव वर्षता पुण्डरीकमयमिव दिवसं कुर्वता कनकपट्टपृथु-
ललाटेनालिङ्गुलनीलसरलशिरसिजेनाग्राम्याकृतिना राजकुलसंपर्क- 15
चतुरेण गन्धर्वदारकेण केयूरकनाम्नानुगम्यमाना प्रत्यूपस्येव प्रादुरा-
सीत् । आगत्य च कोयमित्युपजातकुतूहला चन्द्रापीडं सुचिरमालो-
क्य महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्य कृतप्रणामा सविनयमुपाविशत् ।
अनन्तरं चातिदूरानतेनोत्तमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोपि महाश्वेतादृष्टि-
निसृष्टं नातिसमीपवर्ति शिलातलं भेजे । समुपविष्टश्च तत्र तमदृष्टपूर्व- 20
मधःकृतकुसुमायुधमुपहसितसुरासुरगन्धर्वविद्याधररूपं रूपातिशयं च-
न्द्रापीडस्य दृष्ट्वा विस्मयमापेदे ।

परिसमाप्तजपा तु महाश्वेता पप्रच्छ तरलिकाम् । किं त्वया दृष्टा प्रि-

यसखी कादम्बरी कुशलिनी । करिष्यति वा तदस्मद्वचनमिति । अथ
 सा तरलिका विनयावनतमौलिरीषदालम्बितकर्णपाशमतिमधुरया
 गिरा व्यजिज्ञपत् । भर्तृदारिके दृष्टा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी
 सर्वतः कुशलिनी विज्ञापिता च निखिलं भर्तृदुहितुः संदेशम् । आकर्ण्य
 5 च यत्तया संततमुक्तस्थूलाश्रुविन्दुवर्ष रुदित्वा प्रतिसंदिष्टं तदेष
 तयैव विसर्जितः तस्या एव वीणाबाहकः केयूरकः कथयिष्यति ।
 इत्युक्त्वा विरराम । विरतवचसि तस्यां केयूरकोब्रवीत् । भर्तृदारिके
 महाश्वेते देवी कादम्बरी दृढदत्तकण्ठप्रहा त्वां विज्ञापयति । यदिय-
 मागल्य मामवदत्तरलिका तत्कथय किमयं गुरुजनवचनानुरोधः
 10 किमिदं मच्चित्तपरीक्षणं किं गृहनिवासापराधनिपुणोपालम्भः किं प्रेम-
 विच्छेदाभिलाषः किं भक्तजनपरित्यागोपायः किं वा प्रकोपः । जा-
 नास्येव मे सहजप्रेमनिस्स्यन्दनिर्भरं हृदयम् । एवमतिनिष्ठुरं संदि-
 शन्ती कथमसि न लज्जिता । तथा मधुरभाषिणी केनासि शिक्षिता
 वक्तुमप्रियम् । स्वस्थोपि तावत्क इव सहृदयः कनीयस्यवसान-
 15 विरसे कर्मणीदृशे मतिमुपसर्पयेत् । किमुतातिदुःखाभिहतहृदयो-
 स्मद्विधो जनः । सुहृदुःखखेदिते हि मनसि कैव सुखाशा कैव निवृत्तिः
 कीदृशाः संभोगाः कानि वा हसितानि । येनेदृशीं दशमुपनीता
 प्रियसखी कथमतिदारुणं तमहं विषमिवाप्रियकारिणं कामं सकामं
 कुर्याम् । दिवसकरास्तमयविधुरासु नलिनीषु सहवासपरिचयाच्चक्र-
 20 वाक्युवतिरपि पतिसमागमसुखानि परित्यजति । किमुत नार्यः । अपि
 च यत्र भर्तृविरहविधुरा परिहृतपरपुरुषदर्शना दिवानिशं निवसति
 प्रियसखी कथमिव तन्मम हृदयमपरः प्रविशेज्जनः । यत्र च भर्तृ-
 विरहविधुरा तीव्रव्रतकर्षिताङ्गी प्रियसखी महत्कृच्छ्रमनुभवति तत्रा-

हमवगणयैतत्कथमात्मसुखार्थिनी पाणिं ग्राहयिष्यामि । कथं वा मम
सुखं भविष्यति । त्वत्प्रेम्णा चास्मिन्वस्तुनि मया कुमारिकाजनविरुद्धं
स्वातन्त्र्यमालम्ब्याङ्गीकृतमयशः समवधीरितो विनयो गुरुवचनम-
तिक्रामितं न गणितो लोकापवादो वनिताजनस्य सहजमाभरणमु-
त्सृष्टा लज्जा । सा कथय कथमिव पुनरत्र प्रवर्तते । तदयमञ्जलि 5
रुपरचितः प्रणामोयमिदं च पादग्रहणम् । अनुगृहाण माम् । वनमितो
गतासि मे जीवितेन सह । इति मा कृथाः स्वप्रेपि पुनरिममर्थं मनसि ।
इत्यभिधाय तूष्णीमभूत् ।

महाश्वेता तु तच्छ्रुत्वा सुचिरं विचार्य गच्छ स्वयमेवाहमागत्य
यथाहमाचरिष्यामीत्युक्त्वा केयूरकं प्राहिणोत् । गते च केयूरके च- 10
न्द्रापीडमुवाच । राजपुत्र रमणीयो हेमकूटः । चित्रा च चित्ररथ-
राजधानी । बहुकुतूहलः किंपुरुषविषयः । पेशलो गन्धर्वलोकः ।
सरलहृदया महानुभावा च कादम्बरी । यदि नातिखेदकरमिव ग-
मनं कलयसि नावसीदति वा गुरु प्रयोजनमदृष्टचरविषयकुतूहलि वा
चेतो मद्वचनमनुरुध्यते वा भवानतिमुखदायि वाश्चर्यदर्शनमर्हसि 15
वा प्रणयमिममप्रत्याख्यानयोग्यं वा जनं मन्यसे समारूढो वा
परिचयलेशेनुग्राह्यो वायं जनः ततो नार्हसि निष्फलां कर्तुमभ्यर्थ-
नामिमाम् । इतो मयैव सह गत्वा हेमकूटमतिरमणीयतानिधानं तत्र
दृष्ट्वा च मन्निर्विशेषां कादम्बरीमपनीय तस्याः कुमतिमनोमोहविल-
सितमेकमहो विश्रम्य श्रोभूते प्रत्यागमिष्यसि । मम हि निष्कारण- 20
वान्धवं भवन्तमालोक्यैव दुःखान्धकारभाराक्रान्तेन महतः काला-
दुच्छ्रसितमिव चेतसा श्रावयित्वा स्ववृत्तान्तमिमं सद्यतामिव गतः
शोकः । दुःखितमपि जनं रमयन्ति सज्जनसमागमाः । परमुखोप-

पपादनपराधीनश्च भवादृशां गुणोदयः । इत्युक्तवतीं च चन्द्रापीडोत्र-
वीत् । भगवति दर्शनात्प्रभृति परवानयं जनः कर्तव्येषु यथेष्टमश-
ङ्कितया नियुज्यताम् । इत्यभिधाय तया सहैवोदचलत् ।

- क्रमेण च गत्वा हेमकूटमासाद्य गन्धर्वराजकुलं समतीत्य का-
- 5 अवनतोरणानि सप्तकक्षान्तराणि कन्यान्तःपुरद्वारमवाप । महाश्वेता-
दर्शनप्रधावितेन दूरादेव कृतप्रणामेन कनकवेत्रलताहस्तेन प्रतीहारज-
नेनोपदिश्यमानमार्गः प्रविश्यासंख्येयनारीशतसहस्रसंवाधं स्त्रीमय-
मपरमिव जीवलोकमियत्तां ग्रहीतुमेकत्र त्रैलोक्यस्त्रैणमिव संहृतम-
पुरुषमिव सर्गान्तरमङ्गनाद्वीपमिवापूर्वमुत्पन्नं पञ्चममिव नारीयुगा-
- 10 वतारमपरमिव पुरुषद्वेषिप्रजापतिनिर्माणमनेककल्पकल्पनार्थमुत्पाद्य
स्थापितमिवाङ्गनाकोपमतिविस्तारिणा युवतिजनलावण्यप्रभापूरेण प्ला-
वितदिगन्तरेण सिञ्चतेवामृतरसविसरेण दिवसमार्द्रीकुर्वतेव भुवना-
न्तरालं बहलप्रभावार्षिणा मरकतमणिमयेन सर्वतः परिगतया तेजो-
मयमिव चन्द्रमण्डलसहस्रैरिव निर्मितसंस्थानं ज्योत्स्नयेय घटितसं-
- 15 निवेशमाभरणप्रभाभिरिव निष्पादितदिगन्तरं विभ्रमैरिव कृतसर्वोप-
करणं यौवनविलासैरिवोत्पादितावयवं रतिविलसितैरिव विरचित-
संचयं मन्मथचरितैरिव कल्पितावकाशमनुरागोणेवानुलिप्तसकलजन-
प्रदेशं शृङ्गारमयमिव सौन्दर्यमयमिव सुरताधिदैवतमयमिव कुसु-
मशरमयमिव कुतूहलमयमिवाश्चर्यमयमिव सौकुमार्यमयमिव कु-
- 20 मारः कुमारीपुराभ्यन्तरं ददर्श ।

अतिबहलतया च तस्य कन्यकाजनस्य समन्तादाननद्यतिभि-
रिन्दुबिम्बवृष्टिमिव पतन्तीमपाङ्गविक्षेपैश्चलितकुवलयवनमयीमिव
क्रियमाणामवनीमनिभृतभ्रूलताविभ्रमैः कामकार्मुकवलयानीव प्रच-

लितानि शिरसिजकलापान्धकारैर्वहुलपक्षप्रदोषसार्थानिव संवन्नतः
स्मितप्रभाभिरुत्फुलकुसुमधवलानिव वसन्तदिवसान्संचरतः श्वसि-
तानिलपरिमलैर्मलयमारुतानिव परिभ्रमतः कपोलमण्डलालोकैर्मा-
णिक्यदर्पणसहस्राणीव स्फुरितानि करतलरागेण रक्तकमलवनवर्षि-
णमिव जीवलोकं कररुहकिरणस्फुरणेन कुसुमायुधशरसहस्रैरिव 5
संछादितमष्टदिगन्तरमाभरणकिरणेन्द्रायुधजालकैरुड्डीयमानानीव भ-
वनमयूरवृन्दानि यौवनविकारैरुत्पाद्यमानानीव मन्मथसहस्राण्यद्रा-
क्षीत् । उचितव्यापारव्यपदेशेन कुमारिकाणां सखीहस्तावलम्बेषु
पाणिग्रहणानि वेणुवाद्येषु चुम्बनव्यतिकरान्वीणासु कररुहव्यापारा-
न्कन्दुकक्रीडासु करतलप्रहारान्भवनलतासेककलशकण्ठेषु भुजलता- 10
परिष्वङ्गांलीलादोलासु नितम्बस्थलप्रेङ्खितानि ताम्बूलवीटिकावखण्ड-
नेषु दशनोपचारान्बकुलविटपेषु मधुगण्डूषप्रचारानशोकतरुताडनेषु
चरणाभिघातानुपहारकुसुमस्खलनेषु सीत्कारानतिरिक्तं सुरतमिवा-
भ्यस्यन्तीनामपश्यत् ।

यत्र च कन्यकाजनस्य कपोलतलालोक एव मुखप्रक्षालनं लोच- 15
नान्येव कर्णोत्पलानि हसितच्छवय एवाङ्गरागा निःश्वासा एवाधिवास-
गन्धयुक्तयोधरद्युतिरेव कुङ्कुमानुलेपनमालापा एव तन्त्रीनिनादा
भुजलता एव चम्पकमालाः करतलान्येव लीलाकमलानि स्तना एव
दर्पणा निजदेहप्रमैवांशुकावगुण्ठनं जघनस्थलान्येव विलासमणिशि-
लातलानि कोमलाङ्गुलिराग एव चरणालक्तकरसो नखमणिमरीचय 20
एव कुट्टिमोपहारकुसुमप्रकराः । यत्र चालक्तकरसोपि चरणाति-
भारो बकुलमालिकामेखलाकलनमपि गमनविघ्नकरमङ्गरागगौरव-
मप्यधिकश्वासनिमित्तमंशुकभारोपि ग्लानिकारणं मङ्गलप्रतिसरवल-

यविधृतिरपि करतलविधुतिहेतुरवतंसकुसुमधारणमपि श्रमः कर्णपूरकमलतरलमधुकरपक्षपवनोप्यायासकरः । तथा च यत्र सखीदर्शनेष्वकृतहस्तावलम्बनमुत्थानमतिसाहसं प्रसाधनेषु हारभारसहिष्णुतास्तनकार्कश्यप्रभावः कुसुमावचयेषु द्वितीयकुसुमग्रहणमप्ययुवतिज-
5 नोचितं कन्यकाविज्ञानेषु माल्यग्रथनमसुकुमारजनव्यापारो देवताप्रणामेषु मध्यभागभङ्गो नातिविस्मयकरः ।

तस्य चैवंविधस्य किञ्चिदभ्यन्तरमतिक्रम्येतश्चेतश्च परिभ्रमतः कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य परिजनस्य शुश्राव तांस्तानतिमनोहरानालापान् । तथा हि । लवलिके कल्पय केतकीधूलिभिर्लवलीलतालवालम-
10 ण्डलानि । सागरिके गन्धोदककनकदीर्घिकासु विकिर रत्नवालुकाम् । मृणालिके कृत्रिमकमलिनीषु कुङ्कुमरेणुमुष्टिभिश्छुरय यन्त्रचक्रवाकमिथुनानि । मकरिके कर्पूरपल्लवरसेनाधिवासय गन्धपात्राणि । रजनिके तमालवीथिकान्धकारेषु निधेहि मणिप्रदीपान् । कुमुदिके स्थगय शकुनिकुलरक्षणाय मुक्तजालैर्दाडिमीफलानि । निपुणिके
15 लिख मणिशालभञ्जिकास्तनेषु कुङ्कुमरसपत्तभङ्गान् । उत्पलिके परामृश कनकसंमार्जनीभिः कदलीगृहमरकतवेदिकाम् । केसरिके सिञ्ज मदिरारसेन वकुलकुसुममालागृहाणि । मालतिके पाटलय सिन्दूरेणुना कामदेवगृहदन्तवलभिकाम् । नलिनिके पायय कमलमधुरसं भवनकलहंसान् । कदलिके नय धारागृहं गृहम-
20 यूरान् । कमलिनिके प्रयच्छ चक्रवाकशावकेभ्यो मृणालक्षीरसम् । चूतलतिके देहि पञ्जरपुंस्कोकिलेभ्यश्चूतकलिकाङ्कुराहारम् । पल्लविके भोजय मरिचाग्रपल्लवदलानि भवनहारीतान् । लवङ्गिके विक्षिप चकोरपञ्जरेषु पिप्पलीतण्डुलशकलानि । मधुकरिके विरचय

कुसुमाभरणकानि । मयूरिके संगीतशालायां विसर्जय किंनरमिथुना-
नि । कदलिके समारोह्य क्रीडापर्वतशिखरं जीवंजीवमिथुनानि ।
हरिणिके देहि पञ्जरशुकसारिकाणामुपदेशम् ।

इत्येतान्यन्यानि च परिहासजल्पितान्यश्रौषीत् । तथा हि । चाम-
रिके मिथ्या मुग्धतां प्रकटयन्ती कमभिसंधातुमिच्छसि । अयि यौवन- 5
विलासैरुन्मत्तीकृते विज्ञातासि या त्वं स्तनकलशभारावनम्यमानमू-
र्तिर्मणिस्तम्भमयूरानवलम्बसे । परिहासकाङ्क्षिणि रत्नभित्तिपतितमा-
त्मप्रतिबिम्बमालपसि । पवनहृतोत्तरीयांशुके हारप्रभामायासितकर-
तला संकलयसि । मणिकुट्टिमेषूपहारकमलस्खलनभीते निजमुखप्र-
तिबिम्बकानि परिहरसि । जालवातायनपतितपद्मरागालोकं प्रति वा- 10
लातपशङ्कया करतलमातपत्रीकरोषि । खेदस्रस्तहस्तगलितचामरे न-
खमणिमयूखकलापमाधुनोषि । इत्येतान्यन्यानि च शृण्वन्नेव काद-
म्बरीभवनसमीपमुपययौ ।

पुलिनायमानमुपवनलतागलितकुसुमरेणुपटलैर्दुर्दिनायमानमनिभृतप-
रभृतनखक्षताङ्गनसहकारफलरसवर्षैर्नीहारायमाणमनिलविप्रकीर्णैर्विकुल- 15
सेकसीधुधाराधूलिभिः काञ्चनद्वीपायमानं चम्पकदलोपहारैर्नीलाशो-
कवनायमानं कुसुमप्रकरपतितमधुकरवृन्दान्धकारैस्तथा च संचरतः
स्त्रीजनस्य रागसागरायमाणं चरणालक्तकरसविसरैरमृतोत्पत्ति-
दिवसायमानमङ्गरागामोदैश्चन्द्रलोकयमानं दन्तपक्षमण्डलैः प्रियङ्गु-
वनायमानं रोचनातिलकभक्तिभिर्नीलायमानं कृष्णारुगुपक्षभङ्गैर्लोहि- 20
तायमानं कर्णपूराशोकपल्लवैर्धवलायमानं चन्दनरसविलेपनैर्हरिताय-
मानं शिरीषकुसुमाभरणैरथ सेवार्थमागतेनोभयत ऊर्ध्वस्थितेन स्त्री-
जनेन प्रकारेणेव लावण्यमयेन कृतदीर्घरथ्यामुखाकारं मार्गमद्रा-

क्षीत् । तेन चान्तर्निपतितमाभरणकिरणालोकं संपिण्डितं नदीवेणि-
काजलप्रवाहमिव बहन्तमपश्यत् । तन्मध्ये च प्रतिस्नोत इव गत्वा
प्रतिहारीमण्डलाधिष्ठितपुरोभागं श्रीमण्डपं ददर्श ।

तत्र च मध्यभागे पर्यन्तरचितमण्डलोपविष्टेन चानेकसहस्रसंख्ये-
5 न परिस्फुरद्वाभरणसमूहेन कल्पलतानिवहेनेव कन्यकाजनेन परिवृ-
तां नीलांशुकप्रच्छदपटप्रावृतस्य नातिमहत्ः पर्यङ्कस्योपाश्रये धव-
लोपधानन्यस्तद्विगुणभुजलतावष्टम्भेनावस्थितां महावराहदंष्ट्रावलम्बि-
नीमिव महीं विस्तारिणि देहप्रभाजालजले भुजलताविक्षेपपरिभ्रमैः
प्रहरन्तीभिरिव चामरग्राहिणीभिरुपवीज्यमानां निपतितप्रतिबिम्बत-
10 याधस्तान्मणिकुट्टिमेषु नागैरिवापह्नियमाणामुपान्ते च रत्नभित्तिषु
दिक्पालैरिव नीयमानामुपरि मणिमण्डपेष्वमरैरिवोत्क्षिप्यमाणां ह-
ृदयमिव प्रवेशितां महामणिस्तम्भैरापीतामिव भवनदर्पणैरधोमु-
खेन श्रीमण्डपमध्योत्कीर्णेन विद्याधरलोकेन गगनतलमिवारो-
प्यमाणां चित्रकर्मच्छलेनावलोकनकुतूहलसंपुञ्जितेन त्रिभुवनेनेव
15 परिवृतां भूषणरवप्रवृत्तशिखिशतविततचित्रचन्द्रकेण भवनेनापि
कौतुकोत्पादितलोचनसहस्रेणैव दृश्यमानासात्मपरिजनेनापि दर्शन-
लोभादुपार्जितदिव्यचक्षुषेवानिमिषनयनेन निर्वर्ण्यमानां लक्ष्मणैरपि
रागाविष्टैरिवाधिष्ठितसर्वाङ्गामकृतपुण्यमिव मुञ्चन्तीं बालभावमद-
त्तामपि मन्मथावेशपरवशेनेव गृह्यमाणां यौवनेनाविचलितचरणरा-
20 गदीधितिभिरिव निर्गताभिरलक्तकरसपाटलितलावण्यजलवेणिकाभि-
रिव गलिताभिर्निर्वसितरक्तांशुकदशशिखाभिरिवावलम्बिताभिः पा-
दाभरणरत्नांशुलेखासंदेहदायिनीभिरतिकोमलतया नखाविवरेण वम-
न्तीभिरिव रुधिरधारावर्षमङ्गुलिभिरुपेताभ्यां क्षितितलतारागणमिव

नखमणिमण्डलमुद्रहन्त्यां विद्रुमरसनदीमिव चरणाभ्यां प्रवर्तयन्तीं
नूपुरमणिकिरणचक्रवालेन गुरुनितम्बभरखिन्नोरुयुगलसहायतामिव
कर्तुमुद्रच्छता स्पृश्यमानजघनभागां प्रजापतिकरदृढनिष्पीडितमध्य-
भागगलितं जघनशिलातलप्रतिधाताल्लावण्यजलस्रोत इव द्विधागतमूरु-
द्वयं दधाना सर्वतः प्रसारितदीर्घमयूखमण्डलेनेर्ष्यया परपुरुषदर्शन- 5
मिव निरुन्धता कुतूहलेन विस्तारमिव तन्वता स्पर्शसुखेन रोमाञ्च-
मिव मुञ्चता काञ्चीदाम्ना नितम्बबिम्बस्य विरचितपरिवेषां नि-
पतितसकललोकहृदयभरेणेवातिगुरुनितम्बामुन्नतकुचान्तरितमुखदर्शन-
दुःखेनेव क्षीयमाणमध्यभागां प्रजापतेः स्पृशतः सौकुमार्यादङ्गुलि-
मुद्रामिव निमग्नां नाभिमण्डलीमावर्तिनीमुद्रहन्तीं त्रिमुवनविजयप्र- 10
शस्तिवर्णावलीमिव लिखितां मन्मथेन रोमराजिमञ्जरीं विभ्रा-
णामन्तःप्रविष्टकर्णपल्लवप्रतिबिम्बेनातिभरखिद्यमानहृदयकरतलप्रेर्यमाणे-
नेव निष्पतता मकरकेतुपादपीठेन स्तनभरेण भूषितामधोमुख-
कर्णाभरणमयूखाभ्यामिव प्रसृताभ्याममललावण्यजलमृणालकाण्डा-
भ्यां बाहुभ्यां नखकिरणविसरवर्षिणा च माणिक्यवलयगौरवश्रम- 15
वशात्स्वेदजलधाराजालकमिव मुञ्चता करयुगलेन समुद्भासितां
स्तनभारावनम्यमानमाननमिवोन्नमयता हारेणोच्चैः करैर्गृहीतचिबुक-
देशामभिनवयौवनपवनक्षोभितस्य रागसागरस्य तरङ्गाभ्यामिवोद्गता-
भ्यां विद्रुमलतालोकहिताभ्यामधराभ्यां रक्तावदातस्वच्छकान्तिना च
मदिरारसपूर्णमाणिक्यशुक्तिसंपुटच्छविना कपोलयुगलेन रतिपरिवा- 20
दिनीरत्नकोणचारुणा नासावंशेन च विराजमानां गतिप्रसरनिरोधि-
श्रवणकोपादिव किञ्चिदारक्तापाङ्गेन निजमुखलक्ष्मीनिवासदुग्धोद-
धिना लोचनयुगलेन लोचनमयमिव जीवलोके कर्तुमुद्यतामुन्मदयौ-

वनकुञ्जरमदराजिभ्यां धूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन च रागा-
 विष्टमन्मथहृदयेनेव वदनलम्बेन तिलकबिन्दुना विद्योतितललाटपट्टा-
 मुत्कृष्टहेमतालीपट्टाभरणमयमामुक्तकर्णोत्पलच्युतमधुधारासंदेहकारिणं
 कर्णपाशं दोलायमानपक्ष्मरकतमाणिक्यकुण्डलं दधतीं पाटलीकु-
 5 तललाटेन सीमन्तचुम्बिनश्चूडामणेः क्षरतांशुजालेन मदिरारसेनेव
 प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापां देहार्धप्रविष्टहरगर्वितगौरीविजिगीषयेव
 सर्वाङ्गानुप्रविष्टमन्मथदर्शितसौभाग्यविशेषामुरःसमारोपितैकलक्ष्मीमुदि-
 तनारायणावलेपहरणाय प्रतिबिम्बकैर्निजरूपतो लक्ष्मीशतानीव
 सृजन्तीमुत्तमाङ्गनिहितैकचन्द्रविस्मितहराभिमाननाशाय विलासस्मि-
 10 तैश्चन्द्रसहस्राणीव दिक्षु क्षिपन्तीं निर्दयदग्धैकमन्मथप्रमथनाथ-
 रोषेणेव प्रतिहृदयं मन्मथायुतान्युत्पादयन्तीं रजनिजागरखिन्नस्य
 परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्वतुं क्रीडानदिकासु कमलधूलिवालु-
 काभिर्बालपुलिनानि कारयन्तीं परिजननूपुररवप्रस्थितं दुर्लभं च
 हंसमिथुनं मृणालनिगडकेन बद्धानयेति हंसपालीमादिशन्तीमाभ-
 15 रणमरकतमयूखाल्लिहते भवनहरिणशावकाय सखीश्रवणादपनीय य-
 वाङ्कुरप्रसर्व प्रयच्छन्तीमात्मसंवर्धिततलाप्रथमकुसुमनिर्गमनिवेदना-
 गतामुद्यानपालीमशेषाभरणदानेन संमानयन्तीमुपनीतविधिवनकु-
 सुमफलपूर्णपक्षपुटामविज्ञायमानालापतया हासहेतुं पुनःपुनः क्री-
 डापर्वतपक्षशबरीमालपयन्तीं करतलविनिहतैर्मुहुर्मुहुरुत्पतद्भिश्च सुख-
 20 परिमलान्वैर्नीलकन्दुकैरिव मधुकरैः क्रीडन्तीं पञ्जरहारीतकरुतश्र-
 वणकृतदुष्टस्मितां चामरग्राहिणीं विहस्य लीलाकमलेन शिरसि
 विघट्टयन्तीं मुक्ताफलखचितचन्द्रलेखिकासंक्रान्तप्रतिमां स्वेदजलवि-
 न्दुजालचितनखपदाभिप्रायेण ताम्बूलकरङ्कवाहिनीं पयोधरे पट-

वासमुष्टिना ताडयन्तीं रत्नकुण्डलप्रतिबिम्बसान्द्रदत्तनवनखपदम-
ण्डलाशङ्कया चामरग्राहिणीं विहस्य कपोले प्रसादव्याजेन दत्तेना-
त्मकर्णपूरपल्लवेनाच्छादयन्तीं पृथिवीमिव समुत्सारितमहाकुलभू-
भृद्वरव्यतिकरां शेषभोगेषु निषण्णां मधुमासलक्ष्मीमिव षट्पद-
टलापह्रियमाणकुसुमरजोधूसरपादपरागां शरदमिवोत्पादितमानस- 5
जन्मपक्षिरवापनीतनीलकण्ठमदां गौरीमिव श्वेतांशुकरचितोत्तमाङ्गा-
भरणामुदधिवेलावनलेखामिव मधुकरकुलनीलतमालकाननामिन्दुमू-
र्तिमिवोदाममन्मथविलासगृहीतगुरुकलत्रां वनराजिमिव पाण्डुरश्याम-
लवलीलतालकृतमध्यां दिनमुखलक्ष्मीमिव भास्वनमुक्तांशुभिन्नपद्म-
रागप्रसाधनामाकाशकमलिनीमिव स्वच्छाम्बरदृश्यमानमृणालको- 10
मलोरूमूलां मयूरावलीमिव नितम्बचुम्बिशिखण्डभारविस्फुरच्चन्द्र-
कान्तां कल्पतरुलतामिव कामफलप्रदां पुरः समीपे संमुखोपविष्टं
कोसौ कस्य वापत्यं किमभिधानो वा कीदृशमस्य रूपं कियद्वा वयः
किमभिधत्ते भवता किमभिहितः कियच्चिरं दृष्टस्त्वया कथं चास्य
महाश्वेतया सह परिचय उपजातः किमयमत्रागमिष्यतीति मुहुर्मुहु- 15
श्चन्द्रापीडसंबद्धालापं तद्रूपवर्णनामुखरं केयूरकं पृच्छन्तीं कादम्बरीं
ददर्श ।

तस्य तु दृष्टकादम्बरीवदनचन्द्रलेखालक्ष्मीकस्य सागरस्येवा-
मृतमुल्लास हृदयम् । आसीच्चास्य मनसि । शेषेन्द्रियाण्यपि मे वेध-
सा किमिति लोचनमयान्येव न कृतानि । किं वानेन कृतमवदातं 20
कर्म चक्षुषा यदनिवारितमेनां पश्यति । अहो चित्रमेतदुत्पादितं
वेधसा सर्वरमणीयानामेकं धाम । कुत एते रूपातिशयपरमाणवः
समासादिताः । तन्नूनमेनामुत्पादयतो विधेः करतलपरामर्शक्षेपेन

ये विगलिता लोचनयुगलादश्रुविन्दवस्तेभ्य एतानि जगति कुमुदक-
मलकुवलयसौगन्धिकवनान्युत्पन्नानि । इत्येवं चिन्तयत एवास्य
तस्या नयनयुगले निपपात चक्षुः । तदा तस्या अपि नूनमयं स
केयूरकेणावेदित इति चिन्तयन्त्या रूपातिशयविलोकनविस्मयस्मेरं
5 निश्चलनिबद्धलक्षं चक्षुस्तस्मिन्सुचिरं पपात । लोचनप्रभाधवलितस्तु
कादम्बरीदर्शनविह्वलोचल इव तत्क्षणमराजत चन्द्रापीडः । दृष्ट्वा
च प्रथमं रोमोद्गमस्ततो भूषणरवस्तदनु कादम्बरी समुत्तस्थौ । अथ
तस्याः कुसुमायुध एव स्वेदमजनयत् । ससंभ्रमोत्थानश्रमो व्यपदे-
शेनाभवत् । ऊरुकम्प एव गतिं रुरोध । नूपुररवाकृष्टहंसमण्ड-
10 लमपयशो लेभे । निश्वासप्रवृत्तिरेवांशुकं चलं चकार । चामरानिलो
निमित्ततां ययौ । अन्तःप्रविष्टचन्द्रापीडस्पर्शलोभेनैव निपपात हृदये
हस्तः । स एव स्तनावरणव्याजो बभूव । आनन्द एवाश्रुजलमपा-
तयत् । चलितकर्णावतंसकुसुमरजो व्याज आसीत् । लज्जैव वक्तुं न
ददौ । मुखकमलपरिमलागतालिवृन्दं द्वारतामगात् । मदनशरप्रथम-
15 प्रहारवेदनैव सीत्कारमकरोत् । कुसुमप्रकरकेतकीकण्टकक्षतिः सा-
धारणतामवाप । वेपथुरेव करतलमकम्पयत् । निवेदनोद्यतप्रती-
हारीनिवारणं कपटमभूत् । तदा च कादम्बरीं विशतो मन्मथस्यापि
मन्मथ इवाभूद्वितीयस्तया सह यो विवेश चन्द्रापीडहृदयम् ।
तथा हि । असावपि तस्या रत्नाभरणद्युतिमपि तिरोधानममस्त । हृद-
20 यप्रवेशमपि परिग्रहमगणयत् । भूषणरवमपि संभाषणममनयत् ।
सर्वेन्द्रियाहरणमपि प्रसादमचिन्तयत् । देहप्रभासंपर्कमपि सुरतसमा-
गमसुखमकल्पयत् ।

कादम्बरी तु कृच्छ्रादिव दत्तकतिपयपदा महाश्वेतां स्नेहनिर्भरं

चिरदर्शनजातोत्कण्ठां सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह । महाश्वेतापि दृढतरद-
 त्तकण्ठग्रहा तामवादीत् । सखि कादम्बरि भारते वर्षे राजानेकवर-
 तुरगखुरमुखोल्लेखदत्तचतुःसमुद्रमुद्रो रक्षितप्रजापीडस्तारापीडो नाम ।
 तस्यायं निजभुजशिलास्तम्भविश्रान्तविश्वविश्वभरापीडश्चन्द्रापीडो
 नाम सूनुर्दिग्विजयप्रसङ्गेनानुगतो भूमिमिमाम् । एष च दर्शनात्प्रभृति 5
 प्रकृत्या मे निष्कारणबन्धुतां गतः । परित्यक्तसकलसङ्गनिष्ठुरामपि
 मे सविशेषैः स्वभावसरलैर्गुणैराकृष्य चित्तवृत्तिं वर्तते । दुर्लभो हि
 दाक्षिण्यपरवशो निर्निमित्तमिन्नमकृत्रिमहृदयो विदग्धजनो यतो
 दृष्ट्रेममहमिव त्वमपि निर्माणकौशलं प्रजापतेर्निःसपन्नतां च रूपस्य
 स्थानाभिनिवेशित्वं च लक्ष्म्याः सद्गुणतासुखं च पृथिव्याः सुरलोका- 10
 तिरिक्ततां च मर्त्यलोकस्य सफलतां च मानुषीलोचनानामेकस्थान-
 समागमं च सर्वकलानामैश्वर्यं च सौभाग्यस्याग्राभ्यतां च मनुष्याणां
 ज्ञास्यसीति बलादानीतोयम् । कथिता चास्य मया बहुप्रकारं प्रिय-
 सखी । तदपूर्वदर्शनोयमिति विमुच्य लज्जामनुपजातपरिचय इत्यु-
 त्सृज्याविश्रम्भतामविज्ञातशील इत्यपहाय शङ्कां यथा मयि तथा- 15
 त्नापि वर्तितव्यम् । एष ते मित्रं च बान्धवश्च परिजनश्च । इत्यावेदिते
 तथा चन्द्रापीडः प्रणाममकरोत् । कृतप्रणामं च तं तदा कादम्बर्या-
 स्तिर्यग्विलोकयन्त्याः सखेहमतिदीर्घलोचनापाङ्गभागं गच्छतस्तारकस्य
 श्रमसलिललवविसर इवानन्दवाष्पजलबिन्दुनिकरो निपपात । त्व-
 रितमभिप्रस्थितस्य हृदयस्य धूलिरिव सुधाधवला स्मितज्योत्स्ना 20
 विससार । संमान्यतामयं हृदयरुचिरो जनः प्रतिप्रणामेनेति शिरो
 वक्तुमिवैका भूलता समुन्ननाम । अङ्गुलिविवरविनिःसृतमरकताङ्गु-
 लीयकमयूखलेखो विश्रमगृहीतताम्बूलवीदिक इव करो जृम्भारम्भ-

मन्थरं मुखमुत्ससर्प । स्रवत्स्वेदजलधौतलावण्यनिर्मलेषु चास्याः
 संक्रान्तप्रतिविम्बतया संचरन्मूर्तिर्मकरकेतुरिवावयवेष्वदृश्यत च-
 न्द्रापीडः । तथा हि । सिञ्जन्मणिनूपुरपुटेन मणिमुवमालिखताङ्गु-
 ष्ठेनाहूत इव चरणनखेषु निपपात । दर्शनातिरभसप्रधावितेन गत्वा
 5 हृदयेनानीत इव स्तनाभ्यन्तरे समदृश्यत । विकचकुवलयदामदी-
 र्घया च दृष्ट्या निपीत इव कपोलतले समलक्ष्यत । सर्वासामेव
 च तदा तासां कन्यकानां तिर्यक्पदयन्तीनां तं कुतूहलादपाङ्गु-
 म्बिन्यो निर्गन्तुकामा इव कर्णपूरमधुकरैः समं वभ्रमुस्तरलास्ता-
 रकाः ।

- 10 कादम्बरी तु सविभ्रमकृतप्रणामा महाश्वेतया सह पर्यङ्के निष-
 साद् । ससंभ्रमं परिजनोपनीतायां च शयनशिरोभागनिवेशितायां ध-
 वलांशुकप्रच्छदपटायां हेमपादाङ्कितायां पीठिकायां चन्द्रापीडः स-
 मुपाविशत् । महाश्वेतानुरोधेन च विदितकादम्बरीचित्तामिप्रायाः
 संवृतमुखन्यस्तहस्तदत्तशब्दनिवारणसंज्ञाः प्रतिहार्यो वेणुरवान्वीणा-
 15 घोषाङ्गीतध्वनीन्मागधीजयशब्दांश्च सर्वतो निवारयांचक्रुः । त्वरि-
 तपरिजनोपनीतेन च सलिलेन कादम्बरी स्वयमुत्थाय महाश्वेताया-
 श्ररणौ प्रक्षाल्योत्तरीयांशुकेनापमृज्य पुनः पर्यङ्कमारुरोह । चन्द्रा-
 पीडस्यापि कादम्बर्याः सखी रूपानुरूपा जीवितनिर्विशेषा सर्वविभ्र-
 म्भूमिर्मदलेखेति नाम्ना वलादनिच्छतोपि प्रक्षालितवती चरणौ ।
 20 महाश्वेता तु कर्णाभरणप्रभावर्षिण्यंसदेशे सप्रेम पाणिना स्पृशन्ती म-
 धुकरभरपर्यस्तं च कर्णावतंसमुत्क्षिपन्ती चामरपवनविधुतिपर्यस्तां चा-
 लकवल्लरीमनुष्वजमाना कादम्बरीमनामयं पप्रच्छ । सा तु सखी-
 प्रेम्णा गृहनिवासेन कृतापराधेवानामयेनैव लज्जमाना कृच्छ्रादिव

कुशलमाचक्षे । समुपजातशोकापि च तस्मिन्काले महाश्वेतामु-
 खनिरीक्षणतत्परापि मुहुर्मुहुर्पाङ्गविक्षेपप्रचलिततरलतरतारसारोदरं
 चक्षुर्मण्डलितचापेन भगवता कुसुमधन्वना बलान्नीयमानं चन्द्रापी-
 डपीडनायेव न शशाक निवारयितुम् । तेनैव क्षणेन तेनासन्नसखीक-
 पोलसंक्रान्तेनेर्ष्या रोमाञ्चभिद्यमानकुचतटनश्यत्प्रतिविम्बेन विरह- 5
 व्यथां स्वेदाद्रिवक्षःस्थलघटितशालभञ्जिकाप्रतिमेन सपत्नीरोषं निमि-
 षता दौर्भाग्यशोकमानन्दजलतिरोहितेनान्धतादुःखमभजत सा । मुहु-
 र्तापगमे च ताम्बूलदानोद्यतां महाश्वेता तामभाषत । सखि काद-
 म्बरी संप्रतिपन्नमेव सर्वाभिरस्माभिरयमभिनवागतश्चन्द्रापीड आरा-
 धनीयः । तदस्मै तावदीयताम् । इत्युक्ता च किञ्चिद्विवर्तितावनमि- 10
 तमुखी शनैरव्यक्तमिव प्रियसखि लज्जेहमनुपजातपरिचया प्राग-
 हभ्येनानेन गृहाण त्वमेवासमै प्रयच्छेत्युवाच सा ताम् । पुनःपुनर-
 मिधीयमाना च तथा कथमपि ग्राम्येव चिरादानाभिमुखं मनश्चक्रे ।
 महाश्वेतामुखादनाकृष्टदृष्टिरेव वेपमानाङ्गयष्टिराकुलितलोचना स्थूलं
 स्थूलं निश्चसती निजशरप्रहारमूर्छिता मन्मथेन स्नपितेव स्वेदजल- 15
 विसरैः स्वेदजलविसरनिमज्जनभयेन च हस्तावलम्बनमिव याचमा-
 ना साध्वसपरवशा पतामीति लगितुमिव कृतप्रयत्ना प्रसारयामास
 ताम्बूलगर्भं हस्तपल्लवम् । चन्द्रापीडस्तु जयकुञ्जरकुम्भस्थलास्फा-
 लनसंक्रान्तसिन्दूरमिव स्वभावपाटलं धनुर्गुणाकर्षणकृतकिणश्यामलं
 कचग्रहाकृष्टिहृदितारिलक्ष्मीलोचनपरामर्शलग्राञ्जनविन्दुमिव विसर्प- 20
 न्नखकिरणतयातिरभसेन प्रधाविताभिरिव विवर्धिताभिरिव प्रहसि-
 ताभिरिवाङ्गुलीभिरुपेतं स्पर्शलोभाच्च तत्कालकृतसंनिवेशाः सरागाः
 पञ्चापीन्द्रियवृत्तीरपरा इवाङ्गुलीरुद्वहन्तं प्रसारितवान्पाणिम् । तत्र च

सा तत्कालसुलभविलासदर्शनकुतूहलिभिरिव कुतोप्यागल्य सर्वरसै-
रधिष्ठिता तेनानिबद्धलक्षशून्यप्रसारितेन चन्द्रापीडहस्तान्वेषणायैव
पुरःप्रवर्तितनखांशुनिबहेन वेपथुचलितवलयवलीवाचालेन संभाषण-
मिव कुर्वता हस्तेन स्वेदसलिलपातपूर्वकं गृह्यतामयं मन्मथेन दत्तो
5 दासजन इत्यात्मानमिव प्रतिग्राह्यन्त्यद्य प्रभृति भवतो हस्ते वर्तते
इति जीवितमिव स्थापयन्ती ताम्बूलमदात् । आकर्षन्ती च कर-
किसलयं भुजलतानुसारेण स्पर्शतृष्णागतमनङ्गशरभिन्नमध्यं हृदय-
मिव पतितमपि रत्नवलयं नाज्ञासीत् । गृहीत्वा चापरं ताम्बूलं म-
हाश्वेतायै प्रायच्छत् ।

- 10 अथ सहस्रैव त्वरितगतिस्त्रिवर्णरागमिन्द्रायुधमिव कुण्डलीकृतं
कण्ठेन बहता विदुमाङ्कुरानुकारिचञ्चुपुटेन मरकतश्रुतिपक्षतिना
मन्थरगतेन शुकेनानुबध्यमाना कुमुदकेसरपिञ्जरतया चरणयुगलस्य
चम्पककलिकाकारतया च मुखस्य कुवलयदलनीलतया च पक्षशु-
तीनां कुसुममयीवागल्य सारिका सक्रोधमवादीत् । भर्तृदारिके का-
15 दम्बरी कस्मान्न निवारयस्येनमलीकसुभगाभिमानिनमतिदुर्विनीतं
मामनुबध्नन्तं विहङ्गापसदम् । यदि मामनेन परिभूयमानासुपेक्षसे
ततोहं नियतमात्मानमुत्सृजामि । सत्यं शपामि ते पादपङ्कजस्पर्शेन ।
इत्येवमभिहिता च तया कादम्बरी स्मितमकरोत् । अविदितवृ-
त्तान्ता तु महाश्वेता किमियं वदतीति मदलेखां पप्रच्छ । सा चाकथ-
20 यत् । एषा भर्तृदुहितुः सखी कादम्बर्याः कालिन्दीति नाम्ना सारि-
का । इयमस्य च परिहासनान्नः शुक्रस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रह-
णपूर्वकं जायापदं ग्राहिता । अद्य चायमनया प्रत्युषसि कादम्बर्या-
स्ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमिमां तमालिकामेकाकिनीं किमपि पाठयन्द्दष्टो

यतस्ततः प्रभृति संजातेष्वर्था कोपपराङ्मुखी नैनमुपसर्पति नालपति न
 स्पृशति न विलोकयति सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि न प्रसीद-
 तीति । एतदाकर्ण्य स्फुटस्फुरितकपोलोदरञ्चन्द्रापीडो मन्दं मन्दं
 विहस्याव्रवीत् । अस्येषा कथा श्रूयत एवैतद्वाजकुले कर्णपरंपरया
 परिजनोप्येवमामन्त्रयते बहिरपि जनाः कथयन्त्येवं दिगन्तरेष्व- 5
 प्ययमालापो वर्तत एवास्माभिरप्येतदाकर्णितमेव यथा किल देव्याः
 कादम्बर्यास्ताम्बूलवाहिनीं तमालिकां कामयमानः परिहासनामा
 शुको मदनपरवशो गतान्यपि दिनानि न वेत्तीति । यद्यमास्तां
 तावद्दामाचारः परिलक्तनिजकलत्रो निस्त्रपोनया सह । देव्यास्तु का-
 दम्बर्या कथमेतद्युक्तं यन्न निवारयतीमां चपलां दुष्टदासीम् । अथवा 10
 देव्यापि कथितैव निःस्नेहता प्रथममेव वराकीमिमां कालिन्दीमीदृ-
 शाय दुर्विनीताय विहंगाय प्रयच्छन्त्या । किमिदानीमियं करोतु ।
 यदेतत्सापत्न्यकरणं नारीणां प्रधानं कोपकारणमग्रणीर्विरागहेतुः परं
 परिभवस्थानम् । इयमेव केवलमतिधीरा यदनयानेन दौर्भाग्यगरिम्णा
 जातवैराग्यया विषं वा नास्वादितमनलो वा नासादितोनशनं वा 15
 नाङ्गीकृतम् । न ह्येवंविधमपरमस्ति योषितां लघिन्नः कारणम् । यदि
 चेयमीदृशेष्यपराधेनुनीयमानानेन प्रत्यासत्तिमेष्यति तदा धिगिमा-
 मलमनया दूरतो वर्जनीयेयमभिभवनिरस्या । क एनां पुनरालापयि-
 ष्यति को वावलोकयिष्यति को वास्या नाम ग्रहीष्यति । इत्येवमभि-
 हितवति तस्मिन्सर्वास्ताः सह कादम्बर्या क्रीडालापभाविता जहसुर- 20
 ज्ञनाः । परिहासस्तु तस्य नर्मभाषितमाकर्ण्य जगाद । धूर्त राजपुत्र
 निपुणेयं न त्वयान्येन वा लोलापि प्रतारयितुं शक्यते । एषापि बुध्यत
 एवैतावतीर्वक्रोक्तीः । इयमपि जानात्येव परिहासजल्पितानि । अस्या

अपि राजकुलसंपर्कचतुरा मतिः । विरम्यताम् । अभूमिरेषा भुजङ्ग-
भङ्गिभाषितानाम् । इयमेव हि वेत्ति मञ्जुभाषिणी कालं च का-
रणं च प्रमाणं च विषयं च प्रस्तावं च कोपप्रसादयोरिति ।

- अत्रान्तरे चागत्य कञ्चुकी महाश्वेतामवोचत् । आयुष्मति देवश्चि-
5 त्ररथो देवी च मदिरा त्वां द्रष्टुमाह्वयते । इत्येवमभिहिता च गन्तु-
कामा सखि चन्द्रापीडः कास्तामिति कादम्बरीमपृच्छत् । असौ तु
ननु पर्याप्तमेवानेकस्त्रीहृदयसहस्रावस्थानमनेनेति मनसा विहस्य
प्रकाशमवदत् । सखि महाश्वेते किं त्वमेवमभिदधासि । दर्शनादारभ्य
शरीरस्याप्ययमेव प्रभुः किमुत भवनस्य विभवस्य परिजनस्य वा ।
10 यत्रास्मै रोचते प्रियसखीहृदयाय वा तत्रायमास्तामिति तच्छ्रुत्वा
महाश्वेता तदत्रैव त्वत्प्रासादसमीपवर्तिनि प्रमदवने क्रीडापर्वतकमणि-
वेश्मन्यास्तामित्याभिधाय गन्धर्वराजं द्रष्टुं ययौ । चन्द्रापीडो-
पि तथैव सह निर्गत्य विनोदार्थं वीणावादिनीभिश्च वेणुवाद्यनिपुणाभिश्च
गीतकलाकुशलाभिश्च दुरोदरक्रीडारागिणीभिश्चाष्टापदपरिचयचतुरा-
15 मिश्च चित्रकर्मकृतश्रमाभिश्च सुभाषितपाठिकाभिश्च कादम्बरीसमादि-
ष्टप्रतीहारीप्रेषिताभिः कन्याभिरनुगम्यमानः पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोप-
दिश्यमानमार्गः क्रीडापर्वतमणिमन्दिरमगात् । गते च तस्मिन्गन्ध-
र्वराजपुत्री विसर्ज्य सकलं सखीजनं परिजनं च परिमितपरिचारि-
काभिरनुगम्यमाना प्रासादमारुरोह । तत्र च शयनीये निपत्य दूर-
20 स्थिताभिर्विनयनिभृताभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना कुतोपि प्रत्या-
गतचेतना चैकाकिनी तस्मिन्काले चपले किमिदमारब्धमिति निगृही-
तेव लज्जया गन्धर्वराजपुत्रि कथमेतद्युक्तमित्युपालब्धेव विनयेनाय-
मसावव्युत्पन्नो बालभावः क गत इत्युपहसितेव मुग्धतया स्वैरिति

मा कुरु यथेष्टमेकाकिन्यविनयमिलामन्त्रितेव कुमारभावेन भीरु
नायं कुलकन्यकानां क्रम इति गार्हितेव महत्त्वेन दुर्विनीते रक्षावि-
नयमिति तर्जितेवाचारेण मूढे मदनेन लघुतां नीतासीत्यनुशासितेवाभि-
जात्येन कुतस्तवेयं तरलहृदयतेति धिक्कृतेव धैर्येण स्वच्छन्दचारिण्य-
प्रमाणीकृताहं त्वयेति निन्दितेव कुलस्थित्या अतिगुर्वी लज्जामुवाह । 5

समचिन्तयच्चैवम् । अगणितसर्वशङ्कया तरलहृदयतां दर्शयन्त्याद्य
मया किं कृतमिदं मोहान्धया हताशया । तथा हि । अदृष्टपूर्वो-
यमिति साहसिकया मया न शङ्कितम् । लघुहृदयां मां लोकः कल-
यिष्यतीति निर्हंकया नाकलितम् । कास्य चित्तवृत्तिरिति मूढया न
परीक्षितम् । दर्शनानुकूलाहमस्य नेति वा तरलया न कृतो विचार- 10
क्रमः । प्रत्याख्यानवैलक्ष्यानं भीतम् । गुरुजनान्न त्रस्तम् । लोकाप-
वादान्नोद्विग्नम् । तथा च । महाश्वेता दुःखितेति निर्दाक्षिण्यया नापे-
क्षितम् । आसन्नवर्तिसखीजनोप्युपलक्ष्यतीति मन्दया न लक्षितम् ।
पार्श्वस्थितः परिजनः पश्यतीति नष्टचेतनया न दृष्टम् । स्थूलबु-
द्धयोपि तादृशीं विनयच्युतिं विभावयेयुः किमुतानुभूतमदनवृत्तान्ता 15
महाश्वेता सकलकलाकुशलाः सख्यो वा राजकुलसंचारचतुरो वा
नित्यमिङ्गितस्त्रः परिजनः । ईदृशेष्वन्तिनिपुणतरदृष्टयोन्तःपुरदास्यः ।
सर्वथा हतास्मि मन्दपुण्या । मरणं मेघ श्रेयो न लज्जाकरं जीवि-
तम् । श्रुत्वैतं वृत्तान्तं किं वक्ष्यत्यम्बा तातो वा गन्धर्वलोको वा ।
किं करोमि । कोत्र प्रतीकारः । केनोपायेन स्खलितमिदं प्रच्छादया- 20
मि । कस्य वा चापलमिदमेतेषां दुर्विनीतानामिन्द्रियाणां कथयामि ।
क्व वानेन दग्धहृदयेन गृहीता गच्छामि । तथा महाश्वेताव्यतिकरेण
प्रतिज्ञा कृता । तथा प्रियसखीनां पुरो मन्वितम् । तथा च केयूरकस्य

- हस्ते संदिष्टम् । न खलु जानामि मन्दभागिनी शठविधिना वोत्सन्नम-
 न्मथेन वा पूर्वकृतापुण्यसंचयेन वा मृत्युहतकेन वान्येन वा केनाप्य-
 यमानीतो मम विप्रलम्भकश्चन्द्रापीडः । कोपि वा न कदाचिद्दृष्टो
 नानुभूतो न च श्रुतो न चिन्तितो नोत्प्रेक्षितो मां विडम्बयितुमुपागतो
 5 यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेवेन्द्रियैः शरपञ्जरे निक्षिप्य सप्त-
 पितेव मन्मथेन दासीकृत्योपनीतेवानुरागेण गृहीतगुणपणेन विक्रीतेव
 हृदयेनोपकरणीभूतास्मि । न मे कार्यं तेन चपलेन । इति क्षण-
 मिव संकल्पमकरोत् । कृतसंकल्पा चान्तर्गतेन मिथ्याविनीते यदि
 मया न कृत्यमेष गच्छामीति हृदयोत्कम्पचलितेन परिहसितेव
 10 चन्द्रापीडेन तत्परित्यागसंकल्पसमकालप्रस्थितेन कण्ठभ्रेन पृष्ठेव
 जीवितेनाविशेषज्ञे पुनरपि प्रक्षालितलोचनया दृश्यतामसौ जनः
 प्रत्याख्यानयोग्यो न वेति तत्कालागतेनाभिहितेव बाष्पेणापनयामि
 ते सहासुभिर्वैर्यावलेपमिति निर्भर्त्सितेव मनोभुवा पुनरपि तथैव
 चन्द्रापीडाभिमुखहृदया बभूव । तदेवमस्तमितप्रतिसमाधानबलात्प्रे-
 15 मावेशेनास्वतन्वीकृता परवशेवोत्थाय जालवातायनेन तमेव क्रीडा-
 पर्वतमवलोकयन्त्यतिष्ठत् । तत्रस्था च सा तमानन्दजलव्यवधानो-
 द्विमेव स्मृत्या ददर्श न चक्षुषा । अङ्गुलीगलितस्वेदपरामर्शभीतेव
 चिन्तया लिलेख न चित्रतूलिकया । रोमाञ्चतिरोधानशङ्कितेव
 हृदयेनालिलिङ्ग न वक्षसा । तत्संगमकालातिपातासहेव मनो गमाय
 20 नियुक्तवती न परिजनम् ।

चन्द्रापीडोपि प्रविश्य स्वच्छं कादम्बरीहृदयमिव द्वितीयं मणि-
 गृहं शिलातलास्तीर्णायामुभयत उपर्युपरिनिवेशितबहूपधानायां कुथायां
 निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गे गृहीतचरणयुगलस्ताभिर्यथादिष्टेषु भूमि-

भागेषूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृतो दोलायमानेन चेतसा चिन्तां
विवेश । किं तावदस्या गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुव एते
विलासा एवेदशाः सकललोकहृदयहारिणः । आहोस्विदनाराधितप्र-
सन्नेन भगवता मकरकेतुना मयि नियुक्ताः । येन मां साक्षेण सरा-
गेण कूणितत्रिभागेण हृदयान्तःपतत्स्मरशरकुसुमरजोरूषितेनेव चक्षुषा 5
तिर्यग्विलोकयति । मद्विलोकिता च धवलेन स्मितालोकेन दुकूलेनेव
लज्जयात्मानमावृणोति । मल्लजाविवर्तमानवदना च प्रतिविम्बप्रवे-
शलोभेनेव कपोलदर्पणमर्पयति । मदवकाशदायिनो हृदयस्य प्रथमा-
विनयलेखामिव कररुहेण शयनाङ्के लिखति । मत्ताम्बूलवीटिकोप-
नयनखेदविधुतेन रक्तोत्पलभ्रमभ्रमद्भ्रमरवृन्देन करतलेन खिन्नं मुख- 10
मिव गृहीततमालपल्लवेनेव वीजयति । पुनश्चाचिन्तयत् । प्रायेण
मानुष्यकमुलभा लघुता मिथ्यासंकल्पसहस्रैरेवं मां विप्रलभते । लुप्त-
विवेको यौवनमदो मदयति मदनो वा । यतस्तिमिरोपहृतेव यूनां
दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्पश्यति । स्नेहलवोपि वारिणेव यौवनम-
देन दूरं विस्तार्यते । स्वयमुत्पादितानेकचिन्ताशताकुला कविमतिरिव 15
तरलता न किञ्चिन्नोत्प्रेक्षते । निपुणमन्मथगृहीता चित्रवर्तिकेव तरु-
णचित्तवृत्तिर्न किञ्चिन्नालिखति । संजातरूपमिमाना कुलदेवात्मसं-
भावना न कचिन्नात्मानमर्पयति । स्वप्न इवाननुभूतमपि मनोरथो
दर्शयति । इन्द्रजालपिच्छिकेवासंभाव्यमपि प्रत्याशा पुरः स्थापयति ।
भूयश्च चिन्तितवान् । किमनेन वृथैव मनसा खेदितेन । यदि सत्य- 20
मेवेयं धवलेक्षणा मय्येवंजातचित्तवृत्तिस्तदा न चिरात्स एवैनामप्रार्थि-
तानुकूलो मन्मथः प्रकटीकरिष्यति । स एवास्य संशयस्य छेत्ता भ-
विष्यति । इत्यवधार्योत्थायोपविश्य च ताभिः कन्यकाभिः सहाक्षैर्गेयैश्च

विषञ्चीवाद्यैश्च पाणविकैश्च स्वरसंदेहविवादैश्च सुभाषितगोष्ठीभिश्चान्यैश्च तैस्तैरालापैः सुकुमारैः कलाविलासैः क्रीडन्नासांचक्रे । मुहूर्तं च स्थित्वा निर्गम्योपवनालोकनकुतूहलक्षिप्तचित्तः क्रीडापर्वतकशिखरमारुरोह ।

- 5 कादम्बरी तु तं दृष्ट्वा चिरयतीति महाश्वेतायाः किल वर्त्मानवलोकयितुं विमुच्य तं गवाक्षमनङ्गक्षिप्तचित्ता सौधस्योपरितनं तलं कैलासशिखरमिव गौर्यारुरोह । तत्र च विरलपरिजना सकलशशिमण्डलपाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन निवार्यमाणातपा चतुर्भिर्वालव्यजनैश्च फेनशुचिभिरुद्धयमानैरुपवीज्यमाना शिरसि कुसु-
- 10 मगन्धलुब्धेन भ्रमता भ्रमरकुलेन दिवापि नीलावगुण्ठनेनेव चन्द्रापीडाभिसरणवेशाभ्यासं कुर्वती महुश्चामरशिखां समासज्य मुहुश्छत्तदण्डमवलम्ब्य मुहुस्तमालिकास्कन्धे करौ विन्यस्य मुहुर्मदलेखां सखीं परिष्वज्य मुहुः परिजनान्तरितसकलदेहा नेत्रत्रिभागेणावलोक्य मुहुरावलितत्रिवलीवलया परिवृत्य मुहुः प्रतीहारीवेत्रलताशिखरे कपोलं
- 15 निधाय मुहुर्निश्चलकरविधृतामधरपङ्कजे वीटिकां विनिवेश्य मुहुरुद्रीर्णोत्पलप्रहारपलायमानपरिजनानुसरणदत्तकतिपयपदा विहस्य तं विलोकयन्ती तेन च विलोक्यमाना महान्तमपि कालमतिक्रान्तं नाज्ञासीत् । आरुह्य च प्रतीहार्या निवेदितमहाश्वेताप्रत्यागमना तस्मादवततार । स्नानादिषु मन्दादरापि महाश्वेतानुरोधेन दिवसव्यापारम-
- 20 करोत् । चन्द्रापीडोपि तस्मादवतीर्थं प्रथमविसर्जितेनैव कादम्बरीपरिजनेन निर्वर्तितस्नानविधिर्निरुपहतशिलार्चिताभिमतदैवतः क्रीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकमहःकर्म चक्रे ।

क्रमेण च कृताहारः क्रीडापर्वतकप्राग्भागभाजि मनोहारिणि हा-

रीतहरिते हरिणीरोमन्थफेनसीकरासारे सीरायुधहलभयनिश्चलका-
 लिन्दीजलत्वपि तरुणीचरणालक्तकशोणशोचिपि कुसुमरजःसि-
 कतिलतले लतामण्डपोपगूढे शिखण्डिताण्डवसंगीतगूढे मरकतशि-
 लातले समुपविष्टो दृष्टवान्सहसैवातिवहलधाम्ना धवलेनालोकेन जलेनेव
 निर्वाण्यमाणं दिवसं मृणालवलयनेव पीयमानमातपं क्षीरोदेनेव म्ना- 5
 व्यमानां महीं चन्दनरसवर्षणेव सिच्यमानान्दिगन्तान्मुधयेव विलि-
 प्यमानमम्बरतलम् । आसीच्चास्य मनसि । किमु खलु भगवानौष-
 धिपतिरकाण्ड एव शीतांशुरुदितो भवेत् । उत यन्त्रविक्षेपविशीर्य-
 माणपाण्डुरधारासहस्राणि धारागृहाणि मुक्तानि । आहोस्विदनि-
 लविकीर्यमाणसीकरधवलितभुवनाम्बरसिन्धुर्धरातलमवतीर्णा । 10

कुतूहलाचालोकानुसारप्रहितचक्षुरद्राक्षीदनल्पकन्यकाकदम्बपरिवृ-
 तां श्रियमाणधवलतापत्रामुदूयमानचामरद्वयां कादम्बरीप्रतीहार्या
 वामपाणिना वेत्रलतागर्भेणार्द्रवस्त्रशकलावच्छन्नमुखं चन्दनानुलेपन-
 सनाथं नालिकेरसमुद्रकमुद्रहन्त्या दक्षिणकरेण दत्तहस्तावलम्बां
 कैयूरकेण च निश्वासहार्ये निर्मोकशुचिनी धौते कल्पलतादुकूले दधता 15
 निवेद्यमानमार्गी मालतीकुसुमदामाधिष्ठितकरतल्या च तमालि-
 कयानुगन्धमानामागच्छन्तीं मदलेखां तस्याश्च समीपे तरलिकां
 तथा च सितांशुकोपच्छदे पटलके गृहीतं धवलताकारणमिव क्षीरो-
 दस्य सहभुवमिव चन्द्रमसो मृणालदण्डमिव नारायणनाभिपुण्ड-
 रीकस्य मन्दरक्षोभविक्षिप्तमिवामृतफेनपिण्डनिकरं वासुकिनिर्मोक- 20
 मिव मन्थनश्रमोज्झितं हासमिव श्रियः कुलगृहवियोगगालितं मन्द-
 रमथनविखण्डिताशेषशशिकलाखण्डसंचयमिव संहृतं प्रतिमातारा-
 गणमिव जलनिधिजलादुद्धृतं दिग्गजकरसीकरासारमिव पुञ्जीभूतं

नक्षत्रमालाभरणमिव मदनद्विपस्य शरन्मेषशकलैरिव कल्पितं काद-
 म्बरीरूपवशीकृतमुनिजनहृदयैरिव निर्मितं गुरुमिव सर्वरत्नानां यशो-
 राशिमिवैकत्र घटितं सर्वसागराणां प्रतिपक्षमिव चन्द्रमसो जीवितमिव
 ज्योत्स्नाया लक्ष्मीहृदयमिव नलिनीदलगलज्जलबिन्दुविलासतरलमु-
 5 त्कण्ठितमिव मृणालवलयधवलकरं शरच्छशिनामिव घनमुक्तांशुनि-
 वहधवलितदिङ्मुखं मन्दाकिनीप्रवाहमिव सुरयुवतिकुचपरिमलवाहिनं
 प्रभावर्यमिव तारं हारम् । दृष्ट्वा चायमस्य चन्द्रापीडश्चन्द्रातपशु-
 तिमुषो धवलिन्नः कारणमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थाना-
 दिना समुचितेनोपचारक्रमेण मदलेखामापतन्तीं प्रतिजग्राह । सा तु
 10 तस्मिन्नेव मरकतप्रावणि मुहूर्तमुपविश्य स्वयमुत्थाय तेन चन्दना-
 ङ्गरागेणानुलिप्य ते च द्वे दुकूले परिधाप्य तैश्च मालतीकुसुमदाम-
 भिरारचितशेखरं कृत्वा तं हारमादाय चन्द्रापीडमुवाच । कुमार
 तवेयमपहस्ताहंकारकान्ता पेशलता प्रीतिपरवशं जनं किमिव न
 कारयति । प्रश्न्य एव ते ददात्यवकाशमेवंविधानाम् । अनया
 15 चाकृत्या कस्यासि न जीवितस्वामी । अनेन चाकारणाविष्कृतवात्स-
 ल्येन चरितेन कस्य न बन्धुत्वमध्यारोपयसि । एषा च ते प्रकृतिम-
 धुरा व्यवहतिः कस्य न वयस्यतामुत्पादयति । कं वा न समाश्वास-
 यन्त्यमी स्वभावसुकुमारवृत्तयो भवद्गुणाः । त्वन्मूर्तिरेवात्रोपालम्भ-
 मर्हति या प्रथमदर्शन एव विश्रम्भमुपजनयति । इतरथा हि त्व-
 20 द्विधे सकलभुवनप्रथितमहिम्नि प्रयुज्यमानं सर्वमेवानुचितमिवा-
 भाति । तथा हि । संभाषणमप्यधःकरणाभिवापतति । आदरोपि
 प्रभुताभिमानमिवानुमापयति । स्तुतिरप्यात्मोत्सेकमिव सूचयति ।
 उपचारोपि चपलतामिव प्रकाशयति । प्रीतिरप्यनात्मज्ञतामिव ज्ञा-

पयति । विज्ञापनापि प्रागल्भ्यमिव ज्ञायते । सेवापि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव भवति । अपि च स्वयंगृहीतहृदयाय किं दीयते । जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते । प्रथमकृतागमनमहोपकारस्य का ते प्रत्युपक्रिया । दर्शनदत्तजीवितफलस्य सफलमागमनं केन ते क्रियते । प्रणयितां चानेन व्यपदेशेन दर्शयति का- 5
दम्बरी न विभवम् । अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम् । आस्तां तावद्विभवः । भवादृशस्य दास्यामप्यङ्गीकुर्वाणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते । दत्त्वात्मानमपि वञ्चिता न भवति । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते । प्रणयिजनप्रत्याख्यानपराङ्मुखी च दाक्षिण्यपरवती महत्ता सताम् । न च तादृशी भवति याचमानानां 10
यादृशी ददतां लज्जा । यत्तु सत्यममुना व्यतिकरेण कृतापराधमिव त्वय्यात्मानमवगच्छति कादम्बरी तदयममृतमथनसमुद्भूतानां सर्वरत्नानामेकः शेष इति शेषनामा हारोमुनैव हेतुना बहुमतो भगवताम्भसां पत्या गृहसुपगताय प्रचेतसे दत्तः पाशभृतापि गन्धर्वराजाय गन्धर्वराजेनापि कादम्बर्यै तयापि त्वद्गुरुरस्यानुरूपमाभरण- 15
स्येति विभावयन्त्या नभस्थलमेवोचितं सुधासूतेर्धाम न धरेत्यवधार्यानुप्रेषितः । यद्यपि निजगुणगणाभरणभूषिताङ्गयष्टयो भवादृशाः क्लेशहेतुमितरजनबहुमतमाभरणभारमङ्गेषु नारोपयन्ति तथापि कादम्बरीप्रीतिरत्र कारणम् । किं न कृतमुरसि शिलाशकलं कौस्तुभामिधानं लक्ष्म्याः सहजमिति बहुमानमाविष्कुर्वता भगवता शार्ङ्गपा- 20
णिना । न च नारायणोत्रभवन्तमतिरिच्यते । नापि कौस्तुभमणि-
रगुनापि गुणलवेन शेषमतिशेते । न चापि कादम्बरीमाकारानुकृतिकलयाप्यल्पीयस्या लक्ष्मीरनुगन्तुमलम् । अतोर्हतीयमिमं बहु-

मानं त्वत्तः । न चाभूमिरेषा प्रीतिप्रसरस्य । नियतं च भवता भग्नप्रण-
 या महाश्वेतामुपालम्भसहस्रैः खेदयित्वा स्वात्मानमुत्सङ्गयति । अत
 एव महाश्वेता तरलिकामपीमं हारमादाय त्वत्सकाशं प्रेषितवती । त-
 यापि कुमारस्य संदिष्टमेव । न खलु महाभागेन मनसापि कार्यः
 5 कादम्बर्याः प्रथमप्रणयप्रसरभङ्गः । इत्युक्त्वा ताराचक्रमिव चामीक-
 राचलस्य तटे तं तस्य वक्षःस्थले बबन्ध ।

चन्द्रापीडस्तु विस्मयमानः प्रत्यवादीत् । मदलेखे किमुच्यते ।
 निपुणासि । जानासि ग्राहयितुम् । उत्तरावकाशमपहरन्त्या कृतं
 वचसि कौशलम् । अयि मुग्धे के वयमात्मनः । के वा
 10 वयं ग्रहणस्याग्रहणस्य वा । गता खल्वियमस्तं कथा । सौजन्य-
 शालिनीभिर्भवतीभिरुपकर्णीकृतोयं जनो यथेष्टमिष्टेष्वनिष्टेषु वा
 व्यापारेषु विनियुज्यताम् । अतिदक्षिणायाः खलु देव्याः कादम्बर्या
 निर्दाक्षिण्या गुणा न कंचिन्न दासीकुर्वन्ति । इत्युक्त्वा च काद-
 म्बरीसंबद्धाभिरेव कथाभिः सुचिरं स्थित्वा विसर्जयांबभूव मदले-
 15 खाम् । अनतिदूरं गतायां च तस्यां क्रीडापर्वतकगतमुदयगि-
 रिगतमिव चन्द्रमसं चन्दनदुकूलहारधवलं चन्द्रापीडं द्रष्टुमुत्सारि-
 तवेत्रच्छत्तचामरचिह्ना निषिद्धशेषपारिजनानुगमना तमालिकाद्वितीया
 चित्ररथसुता पुनरपि तदेव सौधशिखरमारुरोह । तत्रस्था च
 पुनस्तथैव विविधविलासतरंगितैर्विकारिविलोकितैर्जहारास्य मनः ।
 20 तथा हि । मुहुर्नितम्बविम्बन्यस्तवामहस्तपल्लवा प्रावृतांशुकानुसारप्र-
 सारितदक्षिणकरा निश्चलतारका लिखितेव मुहुर्जृम्भिकारम्भद-
 च्छोत्तानकरतलतया तद्गोत्रस्वलनभिया निरुद्धवदनेव मुहुरंशुक-
 पल्लवताडितनिश्वासाभोदलुब्धमधुकरमुखरतया प्रस्तुताह्वानेव मु-

हुरनिलगलितांशुकसंभ्रमद्विगुणीकृतमुजयुगलप्रावृतपयोधरतया दत्ता-
लिङ्गनसंज्ञेव मुहुः केशपाशाकृष्टकुसुमपूरिताञ्जलिसमाव्राणलीलया
कृतनमस्कारेव मुहुरुभयतर्जनीभ्रमितमुक्ताप्रालम्बतया निवेदितहृदयो-
त्कलिकोद्गमेव मुहुरुपहारकुसुमस्खलनविधुतकरतलतया कथितकुसु-
मायुधशरप्रहारवेदनेव मुहुर्गलितरसनानिगडनियमितचरणतया संय- 5
म्यार्पितेव मन्मथेन मुहुश्चलितोरुविधृतशिथिलदुकूल क्षितितलदोला-
यमानांशुकैकदेशाच्छादितकुचा चकितपरिवर्तननुट्यत्तिवलीलतांसा-
स्तस्तचिकुरकलापसंकलनाकुलकरकमला कटाक्षक्षेपवलीकृतकर्णोत्पलं
विलक्ष्यमाणस्मितसुधाधूलिधूसरितकपोलं साचीकृत्य वदनमनेकरसभ-
ङ्गिभङ्गुरं विलोकयन्ती तावदवतस्थे यावदुपसंहृतालोको लोहितो 10
दिवसो बभूव ।

अथ हृदयस्थितकमलिनीरागेणेव रज्यमाने राजीवजीवितेश्वरे
सकललोकचक्रवालचक्रवर्तिनि भगवति पूष्णि क्रमेण च दिनप-
रिलम्बनरोषरक्ताभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामितशोणिभि व्योम्नि
संहृतशोचिषि जाते जरठहारीतहरितवाजिनि रविविरहमीलि- 15
तसरोजसंहतिषु हरितायमानेषु कमलवनेषु श्वेतायमानेषु कुमुदख-
ण्डेषु लोहितायमानेषु दिङ्मुखेषु नीलायमाने शर्वरीमुखे शनैः शनैश्च
पुनर्दिनश्रीसमागमाशाभिरिवानुरागिणीभिः सहैव दीधितिभिरदर्शनता-
मुपगते भगवति गभस्तिमालिनि तत्कालविजृम्भितेन कादम्ब-
रीहृदयरारगससागरेणेवापूरिते संध्यारागेण जीवलोकं कुसुमायुधा- 20
नलदह्यमानचक्रवाकहृदयसहस्रधूम इव जनितमानिनीनयनवारिणि
विस्तीर्यमाणे तरुणतमालत्विषि तिभिरे दिक्करिकाकीर्णसीकरा-
सार इव श्वेतायमानतारागणे गगने जातायां चादर्शनक्षमायां वेल-

यां सौधशिखरादवततार कादम्बरी । क्रीडापर्वतकनितम्बाच्च चन्द्रा-
 पीडः । ततोचिरादिव गृहीतपादः प्रसाद्यमान इव कुमुदिनीभिः क-
 लुषमुखीः कुपिता इव प्रसादयन्नाशाः प्रबोधाशङ्कयेव परिहरन्सुप्ताः
 कमलिनीर्लाञ्छनच्छलेन निशामिव हृदयेन समुद्रहन्त्रोद्दिणीचरणता-
 5 ङनलभ्रमलक्तकरसमिवोदयरगं दधानस्तिमिरनीलाम्बरां दिवमभि-
 सारिकामिवोपसर्पन्नतिवल्लभतया विकिरन्निव सौभाग्यमुदगाद्भग-
 वानीक्षणोत्सवः सुधासूतिः । उच्छ्रिते च कुसुमायुधाधिराज्यैकातपत्रे
 कुमुदिनीवधूवरे विभावरीविलासदन्तपत्ते श्वेतभानौ धवलितदिशि
 दन्तादिवोत्कीर्णं भुवने चन्द्रापीडश्चन्द्रातपनिरन्तरतयैव कुमुद-
 10 मय्या इव गृहकुमुदिन्याः कल्लोलधौतसुधाधवलसोपाने तनुतरंगताल-
 वृन्तवातवाहिनि सुप्रहंसमिश्रुने विरहवाचालचक्रवाक्युगले तीरे कु-
 मुददलावलीभिः पर्यन्तलिखितपल्लतादन्तुरमवदातसिन्धुवारदामोप-
 हारं हरिचन्दनरसैः प्रक्षालितं कादम्बरीपरिजनोपदिष्टं मुक्ताशिलापट्टं
 चन्द्रशीतलमधिशिशये । तत्रस्थस्य चास्यागलाकथयत्केयूरको देवी का-
 15 दम्बरी देवं द्रष्टुमागतेति ।

अथ चन्द्रापीडः ससंभ्रममुत्थायागच्छन्तीमल्पसखीजनपरिवृ-
 तामपनीताशेषराजचिह्नामितरामिवैकावलीमात्राभरणामच्छाच्छेन च-
 न्दनरसेन धवलीकृततनुलतामेककर्णावसक्तदन्तपत्तामिन्दुकलाक-
 लिकाकोमलं कर्णपूरीकृतं कुमुददलं दधानां ज्योत्स्नाशुचिनी क-
 20 ल्पद्मदुकूले विभ्रतीं तत्कालरमणीयेन वेषेण साक्षादिव चन्द्रोदय-
 देवतां मदलेखया दत्तहस्तावलम्बां कादम्बरीमपश्यत् । आग-
 त्य च प्रीतिपेशलतां दर्शयन्ती प्राकृतेव परिजनोचिते भूतले
 समुपाविशत् । चन्द्रापीडोपि कुमारार्घ्यास्यतां शिलातलमेवेत्यस-

कृदनुबध्यमानोपि मदलेखया भूमिमेवाभजत । सर्वासु चासीनासु
 मुहूर्तमिव स्थित्वा वक्तुमुपचक्रमे चन्द्रापीडः । देवि दृष्टिपातमात्र-
 प्रीते दासजने संभाषणादिकस्यापि प्रसादस्य नास्त्यवकाशः । किमु-
 तैतावतोनुग्रहस्य । न खलु चिन्तयन्नपि निपुणं तमात्मनो गुणलवमव-
 लोकयामि यस्यायमनुरुपोनुग्रहातिरेकः । अतिसरलता तवेयमपगता- 5
 भिमानमधुरा च सुजनता यदभिनवसेवकजनेष्वेवमनुरुध्यते । प्रायेण
 मामुपचारहार्यमदक्षिणं देवी मन्यते । धन्यः खलु परिजनस्ते यस्यो-
 परि नियन्त्रणा स्यात् । आज्ञासंविभागकरणोचिते भृत्यजने क इवा-
 दरः । परोपकारोपकरणं शरीरम् । तृणलवल्लु च जीवितम् । अपत्रपे
 त्वत्प्रतिपत्तिभिरुपायनीकर्तुमेवमागतायास्ते वयमेते शरीरमिदमे- 10
 तज्जीवितमेतानीन्द्रियाणि । एतेषामन्यतरदारोपय परिग्रहेण गरीय-
 स्त्वमिति । अथैवंवादिनोस्य वचनमाक्षिप्य मदलेखा सस्मितमवादीत् ।
 कुमार भवत्वतियन्त्रणया । खिद्यते खलु सखी कादम्बरी । किमर्थं
 चैवमुच्यते । सर्वमिदमन्तरेणापि वचनमनया परिगृहीतं किं पुनरमु-
 नोपचारफल्युक्ता वचसा संदेहदोलामारोप्यत इति । स्थित्वा च 15
 कंचित्कालं कृतप्रस्तावा कथं राजा तारापीडः कथं देवी विलास-
 वती कथमार्यः शुक्रनासः कीदृशी चोज्जयिनी कियत्यध्वनि सा च
 कीदृग्भारतं वर्षं रमणीयो वा मर्त्यलोक इत्यशेषं पप्रच्छ । एवंवि-
 धाभिश्च कथाभिः सुचिरं स्थित्वोत्थाय कादम्बरी केयूरकं च-
 न्द्रापीडसमीपशायिनं समादिश्य परिजनं च शयनसौधाशिखरमा- 20
 रुरोह । तत्र च सितदुकूलवितानतलास्तीर्णं शयनीयमलंचकार ।
 चन्द्रापीडोपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतामभिरूपतामतिगम्भी-
 रतां च कादम्बर्या निष्कारणवत्सलतां च महाश्वेतायाः सुजनतां च

मदलेखाया महानुभावतां च परिजनस्यातिसमृद्धिं च गन्धर्वराजलो-
कस्य रम्यतां च किंपुरुषदेशस्य मनसा भावयन्केयूरकेण संवाह्यमानच-
रणः क्षणादिव क्षणदां क्षपितवान् ।

अथ क्रमेण कादम्बरीदर्शनप्रजागरखिन्नः स्वप्नमिव तालतमाल-
5 तालीकदलीकन्दलिनीं प्रविरलकल्लोलानिलशीतलां वेलावनराजिमव-
ततार तारापतिः । अभ्यर्णविरहविधुरस्य च कामिनीजनस्य निश्च-
सितैरिवोष्णैर्मलानिमनीयत चन्द्रिका । चन्द्रापीडविलोकनारूढमद-
नेव कुमुददलोदरनीतनिशा पङ्कजेषु निपपात लक्ष्मीः । क्षणदापगमे
च स्मृत्वा कामिनीकर्णोत्पलप्रहाराणामुत्कण्ठितेष्विव क्षामतां ब्रजत्सु
10 पाण्डुतनुषु वासगृहप्रदीपेष्वनवरतशरक्षेपखिन्नानङ्गनिश्वासविभ्रमेषु
बहत्सु लताकुसुमपरिमलेषु प्रभातमातरिश्चसु मन्दरगिरिलतागृ-
हगमनानि च भियेव भजन्तीष्वरुणोदयोपप्लविनीषु तारकासु क्र-
मेण च समुद्रते चक्रवाकहृदयनिवासलग्नानुरागमिवालोहितं मण्ड-
लमुद्रहति सवितरि शिलातलादुत्थाय चन्द्रापीडः प्रक्षालितमुखक-
15 मलः कृतसंस्थानमस्कृतिर्गृहीतताम्बूलः केयूरक विलोकय देवी
कादम्बरी प्रबुद्धा न वा क वा तिष्ठतीत्यवोचत् । गतप्रतिनिवृत्तेन
च तेन देव मन्दरप्रासादस्याधस्तादङ्गनसौधवेदिकायां महाश्वेतया स-
हावतिष्ठत इत्यावेदिते गन्धर्वराजतनयामालोकयितुमाजगाम । ददर्श
च धवलभस्मललाटिकाभिरक्षमालिकापरिवर्तनप्रचलकरतलाभिः पा-
20 शुपतव्रतधारिणीभिर्घातुरागारुणाम्बराभिश्च परिव्राजिकाभिः परि-
णततालफलवल्कललोहितवस्त्राभिश्च रक्तपटव्रतवाहिनीभिः सितव-
सननिबिडनिबद्धस्तनपरिकराभिश्च श्वेतपटव्यञ्जनाभिर्जटाजिनमौञ्जी-
वल्कलांघाढधारिणीभिर्वर्णिचिह्नाभिस्तापसीभिः साक्षादिव मन्त्रदेव-

ताभिः पठन्तीभिर्भगवतरूप्यम्बकस्याम्बिकायाः कार्तिकेयस्य विष्टर-
 श्रवसो जिनस्यार्यविलोकितेश्वरस्यार्हतो विरिञ्चस्य पुण्याः स्तुतीरु-
 पास्थमानामन्तःपुराभ्यर्हिताश्च सादरं नमस्कारैराभाषणैरभ्युत्थानैरा-
 सन्नवेत्रासनदानैश्च दर्शनागतगन्धर्वराजयान्धववृद्धाः संमानयन्तीं
 महाश्वेतां पृष्ठतश्च समुपविष्टेन किंनरमिथुनेन मधुकरमधुराभ्यां वं- 5
 शाभ्यां दत्ते ताने कलगिरा गायन्त्या नारददुहित्रा पठ्यमाने च स-
 र्वमङ्गलमहोयसि महाभारते दत्तावधानां पुरो धृते मणिदर्पणे ताम्बू-
 लरागवद्वृष्णिकान्धकारिताभ्यन्तरं दशनज्योत्स्नासिक्तमुन्मृष्टमधू-
 च्छिष्टपट्टपाटलमधरं विलोकयन्तीं शैवलतृष्णया कर्णपूरशिरीषप्रेषि-
 तोत्तानविलोचनेन बद्धमण्डलं भ्रमता भवनकलहंसेन प्रभातशशिनेव 10
 क्रियमाणगमनप्रणामप्रदक्षिणां कादम्बरीं समुपसृत्य कृतनमस्कार-
 स्तस्यामेव सुधावेदिकायां विन्यस्तमासनं भेजे । स्थित्वा च कंचि-
 त्कालं महाश्वेताया वदनं विलोक्य स्फुरितकपोलोदरं मन्दस्मितम-
 करोत् । असौ तु तावत्तैव विदितामिप्राया कादम्बरीमब्रवीत् । सखि
 भवत्या गुणैश्चन्द्रापीडश्चन्द्रकान्त इव चन्द्रमयूखैरार्द्राङ्कितो न शक्नोति 15
 वक्तुम् । जिगमिषति खलु कुमारः । पृष्ठतो दुःखमविदितवृत्ता-
 न्तं राजचक्रमास्ते । अपि च युवयोर्दूरस्थितयोरपि स्थितेयमिदानीं
 कमलिनीकमलबान्धवयोरिव कुमुदिनीकुमुदनाथयोरिव प्रीतिरा प्रल-
 यात् । अतोभ्यनुजानातु भवतीति ।

अथ कादम्बरी सखि स्वाधीनोयं सपरिजनो जनः कुमारस्य 20
 स्व इवान्तरात्मा क इवात्रानुरोध इत्यभिधाय गन्धर्वकुमारानाहूय
 प्रापयत् कुमारं स्वां भूमिमित्यादिदेश । चन्द्रापीडोप्युत्थाय प्रणम्य
 प्रथमं महाश्वेतां ततः कादम्बरीं तस्याश्च प्रेमस्निग्धेन चक्षुषा मनसा

- च गृह्यमाणो देवि किं ब्रवीमि बहुभाषिणो न श्रद्धाति लोकः
 स्मर्तव्योस्मि परिजनकथास्वित्प्रभाय कन्यकान्तःपुरान्निर्जगाम ।
 कादम्बरीवर्जमशेषकन्यकाजनो गुणगौरवाकृष्टः परवश इव तं ब्र-
 जन्तमा बहिस्तोरणादनुवव्राज । निवृत्ते च कन्यकाजने केयूरकेणो-
 5 पनीतं वाजिनमारुह्य गन्धर्वकुमारकैस्तैरनुगम्यमानो हेमकूटात्प्रवृत्तो
 गन्तुम् । गच्छतश्चास्य चित्ररथतनया न केवलमन्तर्बहिरपि सैव स-
 र्वाशानिबन्धनमासीत् । तथा हि । तन्मयेन मानसेनासह्यविरहदुःखा-
 नुशयलग्नमिव पृष्ठतः कृतमार्गगमननिरोधमिव पुरस्ताद्वियोगाकुल-
 हृदयोत्कलिकवेशोच्छिप्तमिव नभसि सम्यगालोकयितुं वदनं विर-
 10 हातुरमानसमिवावस्थितामुरःस्थले तामेव ददर्श । क्रमेण च प्राप्य
 महाश्वेताश्रममच्छोदसरस्तीरे संनिविष्टमिन्द्रायुधखुरपुटानुसारैर्गैवाग-
 तमात्मस्कन्धावारमपश्यत् । निवर्तिताशेषगन्धर्वकुमारश्च सानन्देन
 सकुतूहलेन सविस्मयेन च स्कन्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानः स्व-
 भवनं विवेश । संमानिताशेषराजलोकश्च वैशम्पायनेन पत्तलेखया च
 15 सहैवं महाश्वेतैवं कादम्बर्यैवं मदलेखैवं तमालिकैवं केयूरक इत्यन-
 यैव कथया प्रायो दिवसमनैषीत् । कादम्बर्यैव दर्शनविद्विष्टेव नास्य
 पुरेव प्रीतिमकरोद्राजलक्ष्मीः । तामेव च धवलक्षणाभावद्वरणरणकेन
 चेतसा चिन्तयतो जाग्रत एव सा जगाम रात्रिः । अपरेद्युश्च समुत्थिते
 भगवति रवावास्थानमण्डपगतस्तद्गतेनैव मनसा सहसैव प्रतीहारेण
 20 सह प्रविशन्तं केयूरकं ददर्श । दूरादेव च क्षितितलस्पर्शिना मौलिना
 कृतपादपतनमेहेहीत्युक्त्वा प्रथममपाङ्गविसर्पिणा चक्षुषा ततो हृदयेन
 ततो रोमोद्गमेन पश्चाद्भुजाभ्यां प्रधावितः प्रथितं तमालिलिङ्गं गाढम् ।
 उपावेशयच्चैनमात्मनः समीप एव । पप्रच्छ च स्मितसुधाधवलीक-

ताक्षरं क्षरत्प्रीतिद्रवमयमिव वचनमादृतः । केयूरक कथय कुश-
लिनी देवी ससखीजना सपरिजना कादम्बरी भगवती महाश्वेता
चेति । असौ तु तेन राजसूनोः प्रीतिप्रकर्षजन्मना स्मितेनैव स्नापित
इवानुलिप्त इव सद्य एवापगताध्वखेदः प्रणम्यादृततरमवोचत् । अद्य
कुशलिनी यामेवं देवः पृच्छति । इत्यभिधायापनीयार्द्रवस्त्रकर्पटाव- 5
गुण्ठितं विससूत्रसंयतमुखमार्द्रचन्दनपङ्कन्यस्तवालमृणालवलयमुद्रं न-
लिनीपत्तपुटमदर्शयत् । उद्धाट्य च तत्र कादम्बरीप्रहितान्यभिज्ञाना-
न्यदर्शयत् । तद्यथा मरकतहरिन्ति व्यपनीतत्वञ्चि चारुमञ्जरीभाञ्चि
क्षीरीणि पूगीफलानि शुक्रकामिनीकपोलपाण्डूनि ताम्बूलीदलानि हर-
चन्द्रखण्डस्थूलशकलं च कर्पूरमतिब्रह्मलभृगभृगमोदमनोहरं च मल- 10
यजविलेपनम् । अत्रवीच । चूडामणिचुम्बिना कोमलाङ्गुलिविवरवि-
निर्गतलोहितांशुजालेनाञ्जलिना देवमर्चयति देवी कादम्बरी महाश्वेता
च सकण्ठग्रहेण कुशलवचसा पर्यस्तशिखण्डमाणिक्यज्योत्स्नास्नापि-
तललाटेन च नमस्कारेण मदलेखा क्षितितलघटितसीमन्तमकरिका-
कोटिकोणेन सकलकन्यालोकश्च सचरणरजःस्पर्शेन च पादप्रणामेन 15
तमालिका । संदिष्टं च तव महाश्वेतया । धन्याः खलु ते येषां न
गतोसि चक्षुषोर्विषयम् । तथा नाम समक्षं भवतस्ते तुहिनशीतलाश्च-
न्द्रमया इव गुणा विरहे विवस्वन्मया इव संवृत्ताः । स्पृहयन्ति
खलु जनाः कथमपि दैवोपपादितायामृतोत्पत्तिवासरायेवातीतदिव-
साय । त्वया वियुक्तं विनिवृत्तमहोत्सवालसमिव वर्तते गन्धर्वराज- 20
नगरम् । जानासि च मां कृतसकलपरित्यागाम् । तथाप्यकारणपक्षपा-
तिनं भवन्तं द्रष्टुमिच्छत्यनिच्छन्त्या अपि मे बलादिव हृदयम् । अपि
च बलवदस्वस्थशरीरा कादम्बरी । स्मरति च स्मेराननं स्मरकल्पं

त्वाम् । अतः पुनरागमनगौरवेणार्हसीमां गुणवदभिमानिनीं कर्तुम् ।
 उदारजनादरो हि बहुमानमारोपयति । अवश्यं सोढव्या चेयमस्म-
 द्विधजनपरिचयकदर्थना कुमारेण । भवत्सुजनतैव जनयत्यनुचितं
 संदेशप्रागल्भ्यम् । एष देवस्य शयनीये विस्मृतः शेषो हारः प्रहितः ।
 5 इत्युत्तरीयपटान्तसंयतं सूक्ष्मसूत्रविवरनिःसृतैरंशुसंतानैः संसूच्यमानं
 विमुच्य चामरप्राहिण्याः करे समर्पितवान् ।

अथ चन्द्रापीडो महाश्वेताचरणाराधनतपःफलमिदं यदेवं परिज
 नेप्यनुस्मरणादिकं प्रसादभारमतिमहान्तमारोपयति देवी कादम्बरी-
 त्युक्त्वा तत्सर्वं शिरसि कृत्वा स्वयमेव जग्राह । तेन च कादम्बर्याः
 10 कपोललावण्येनेव गलितेन स्मितालोकेनेव रसतामुपनीतेन हृदयेनेव
 द्रुतेन गुणगणेनेव निस्यन्दितेन स्पर्शवता ह्लादिना सुरभिणा च विले-
 पनेन विलिप्य तमेव कण्ठे हारमकरोत् । आगृहीततान्मूलश्च
 मुहूर्तादिवोत्थाय वामबाहुना स्कन्धदेशे समवलम्ब्य केयूरकमू-
 र्ध्वस्थित एव कृतयथाक्रियमाणसंमानमुदितं प्रधानराजलोकं विसृज्य
 15 शनैः शनैर्गन्धमादनं करिणं द्रष्टुमयासीत् । तत्र च स्थित्वा क्षण-
 मिव तस्मै स्वयमेव निजनखांशुजालजटिलं समृणालमिव शष्पकव-
 लमवकीर्य बल्लभतुरंगमन्दुराभिमुखः प्रतस्थे । गच्छंश्चोभयतः किं-
 चित्किंचिदिव तिर्यग्वलितवदनः परिजनं विलोकयांबभूव । अथ चि-
 त्तज्ञैः प्रतीहारैः प्रतिषिद्धानुगमने निखिले समुत्सारिते परिजने केयू-
 20 रकद्वितीय एव मन्दुरां प्रविवेश । उत्सरणभयसंभ्रान्तलोचनेषु प्रण-
 म्यापस्तृतेषु मन्दुरापालेष्विन्द्रायुधस्य पृष्ठावगुण्ठनपटं किंचिदेकपा-
 र्श्वगलितं समीकुर्वन्नुत्सारयंश्च कूणितनेत्रत्रिभागस्य दृष्टिनिरोधिनीं
 कुङ्कुमकपिलां केसरसटां खुरधारणीविन्यस्तचरणो लीलामन्दं मन्दु-

रादारुदत्तदेहभरः सकुतूहलमुवाच । केयूरक कथय मन्निर्गमादारभ्य
को वा वृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले केन वा व्यापारेण वासरमतिनीत-
वती गन्धर्वराजपुत्री किं वाकरोन्महाश्वेता किमभाषत वा मदलेखा
के वाभवन्नालापाः परिजनस्य भवतो वा को व्यापार आसीत् ।
आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा । केयूरकस्तु सर्वमाचक्षे । देव 5
श्रूयताम् । निर्गते त्वयि हृदयसहस्रप्रयाणपटहकलकलमिव नूपुरच-
क्रकणितेन कन्यकान्तःपुरे कुर्वति देवी कादम्बरी सपरिजना सौध-
शिखरमारुह्य तुरगधूलिरेखाधूसरं देवस्यैव गमनमार्गमालोकितवती ।
तिरोहितदर्शने च देवे मदलेखास्कन्धनिक्षिप्रमुखी प्रीत्या तं दिगन्तं
दुग्धोदधिधवलैः प्लावयन्तीव दृष्टिपातैः सितातपत्रापदेशेन शशि- 10
नेवेर्व्यया निवार्यमाणरविकरस्पर्शा मुचिरं तत्रैव स्थितवती ।
तस्माच्च कथमपि सखेदमवतीर्य क्षणमिवास्थानमण्डपे स्थित्वो-
त्थाय स्वलनभियेव निवेद्यमानोपहारकुसुमा शब्दायमानैर्मधुक-
रैर्जलधाराधवलनखमयूखोन्मुखानामनुगलं गलद्भिर्वलयैः कण्ठव-
न्धानिवोपपादयन्ती केकारबोद्धिग्रा भवनशिखण्डिनां पदे पदे च 15
कुसुमधवलान्करेण गृहलतापल्लवान्मनसा च देवस्य गुणगणान-
वलम्बमाना तमेव क्रीडापर्वतकमागतवती यत्र स्थितवान्देवः । त-
मुपेत्य च देवेनात्र मरकतशिलासकरिकाप्रणालप्रस्रवणसिच्यमानह-
रितलतामण्डपे शीकरिणि शिलातले स्थितमत्र गन्धोदकपरिमलली-
नालिजालजटिलशिलाप्रदेशे स्नातमत्र कुसुमधूलिसिकतिले गिरिनदि- 20
कातटे भगवानर्चितः शूलपाणिरत्र ह्येपितशशधरोचिषि स्फाटि-
कशिलातले भुक्तमत्र संक्रान्तचन्दनरसलाञ्छने मुक्ताशैलशिलापट्टे
मुप्रमिति परिजनेन पुनरुक्तं निवेद्यमानानि देवस्यैव स्थानचिह्नानि प-

श्यन्ती क्षपितवती दिवसम् । दिवसावसाने च कथमपि महाश्वेताप्र-
 यत्नादनभिमतमपि तस्मिन्नेव स्फटिकमणिवेशमन्याहारमकरोत् । अ-
 स्तमुपगते च भगवति रवावुदिते चन्द्रमसि तत्रैव कंचित्कालं स्थित्वा
 चन्द्रकान्तमयीव चन्द्रोदये प्रत्यार्द्राकृततनुश्चन्द्रबिम्बप्रवेशभयेनेव करौ
 5 कपोलयोः कृत्वा किमपि चिन्तयन्ती मुकुलितेक्षणा क्षणमात्रं स्थि-
 त्वोत्थाय विमलनखनिपतितशशिप्रतिमाभरगुरूणीव कृच्छ्रादुत्क्षिपन्ती
 लीलामन्तरगमनपटूनि पदानि शय्यागृहमगात् । शयननिक्षिप्तगात्र-
 यश्चिश्च ततः प्रभृति प्रबलया शिरोवेदनया विचेष्टमाना दारुणेन च
 दाहरूपिणा ज्वरेणाभिभूयमाना केनाप्याधिना मङ्गलप्रदीपैः कुमुदाक-
 10 रैश्चक्रवाकैश्च सार्धमनिमीलितलोचना दुःखदुःखेन क्षणदामनैषीत् ।
 उषसि च मामाहूय देवस्य वार्ताव्यतिकरोपलम्भाय सोपालम्भमा-
 दिष्टवती ।

चन्द्रापीडस्तदाकर्ण्य जिगमिषुरश्वोश्च इति वदन्भवनान्निर्ययौ ।
 आरोपितपर्याणं च त्वरिततुरगपरिचारकोपनीतमिन्द्रायुधमारुह्य प-
 15 श्चादारोप्य पत्तलेखां स्कन्धावारे स्थापयित्वा वैशम्पायनमशेषं
 परिजनं निवर्त्य चान्यतुरगारूढेनैव केयूरकेणानुगम्यमानो हेमकूटं
 ययौ । आसाद्य च कादम्बरीभवनद्वारमवततार । अवतीर्थ च द्वार-
 पालार्पिततुरङ्गः कादम्बरीप्रथमदर्शनकुतूहलिन्या च पत्तलेखया चानु-
 गम्यमानः प्रविश्य क देवी कादम्बरी तिष्ठतीति सम्मुखागतमन्यतमं
 20 वर्षधरमप्राक्षीत् । कृतप्रणामेन च तेन देव मत्तमयूरस्य क्रीडापर्व-
 तकस्याधस्तात्कमलवनदीर्घिकातीरे विरचितं हिमगृहमध्यास्त इत्या-
 वेदिते केयूरकेणोपदिश्यमानवर्त्मा प्रमदवनमध्येन गत्वा किञ्चिदध्वानं
 मरकतहरितानां कदलीदलानां प्रभया शष्पीकृतरविकिरणं हरिताय-

मानं दिवसं ददर्श । तेषां च मध्ये निरन्तरनलिनीदलच्छत्रं हिमगु-
हमपश्यत् । तस्माच्च निष्पतन्तमाद्रीशुकच्छलेनाच्छोदजलेनेव संवीतं
बाहुलताविधृतैर्मृणालवलयैराभरणकैरिव धवलतावयवमापाण्डुभि-
श्चैकश्रवणाश्रयैस्ताडङ्गीकृतैः केतकीगर्भदलैरुपहसितदन्तपक्ष्मालिखि-
तचन्दनललाटिकानि मुखारविन्दानि वद्धसौभाग्यपट्टानीव दधानं कृत- 5
चन्दनविन्दुविशेषकांश्च दिवापि स्पर्शलोभस्थितेन्दुप्रतिविम्बानिव क-
पोलानुद्बहन्तमपहृताशेषशिरीषसौभाग्याभिः शैवलमञ्जरीभिः कृतकर्ण-
पूरं कर्पूरधूलिधूसरेषु मलयजरसलवलुलितेषु वकुलावलीवलयेषु स्त-
नेषु न्यस्तनलिनीपक्ष्मावरणमनवरतचन्दनचर्चाप्रणयनपाण्डुरैः सं-
तापरोषमृदितचन्द्रकरैरिव करैः कल्पितमृणालदण्डानि विसतन्तुम- 10
यानि चामराणि विभ्राणमुन्नालैश्च कमलैः कुमुदैः कुवलयैः कदलीदलैः
कमललिनीपलाशैः कुसुमस्तवकैश्चातपत्रीकृतैर्निवारितातपं जलदेवता-
नामिव समूहं वरुणश्रियामिव समागमं शरदामिव समाजं सरसी-
नामिव गोष्ठीबन्धं शिशिरोपचारनिपुणं कादम्बर्याः शरीरपरिचारकं
शरीरप्रायं परिजनमद्राक्षीत् ।

15

तेन च प्रणम्यमानः पादनखपतनभयादिव त्वरितापस्तृतेन दी-
यमानमार्गाश्चन्दनपङ्ककृतवेदिकानां पुण्डरीककलिकाघटितघण्टिकानां
विकसितसिन्धुवारकुसुममञ्जरीचामराणां लम्बितस्थूलमलिकामुकु-
लहारानामाबद्धलवङ्गपल्लवचन्दनमालिकानां दोलायमानकुमुददाम-
ध्वजानां मृणालवेत्रहस्ताभिर्गृहीतरुचिरकुसुमाभरणाभिर्मधुलक्ष्मीप्रति- 20
कृतिभिरिव द्वारपालिकाभिरधिष्ठितानां कदलीतोरणानां तलेन प्रविश्य
सर्वतो निस्तृष्टदृष्टिर्दृष्टवान्कचिदुभयतटनिखाततमालपल्लवकृतवनलेखाः
कुमुदधूलिबालुकापुलिनमालिनीश्चन्दनरसेन प्रवर्त्यमाना गृहनदिकाः

- कचिन्निचुलमञ्जरीरचितरक्तचामराणां जलार्द्रवितानकानां तलेषु
 ससिन्दूरकुट्टिमेष्वास्तीर्यमाणानि रक्तपङ्कजशयनानि कचिदेलारसे-
 न सिच्यमानानि स्पर्शानुमेयरम्यभिक्तीनि स्फटिकभवनानि कचिच्छि-
 रीषपक्ष्मकृतशाद्वलानां मृणालधारागृहाणां शिखरमारोप्यमाणानां धा-
 5 राकदम्बधूलिधूसराणां यन्त्रमयूरकाणां कदम्बकानि कचित्सहकार-
 रससिक्तैर्जम्बूपल्लवैराच्छाद्यमानाभ्यन्तराः पर्णशालाः कचित्कीडित-
 कृत्रिमकरिकलभयूथकाकुलीक्रियमाणाः काञ्चनकमलिनिकाः कचि-
 द्गन्धोदककूपेषु वद्धकाञ्चनमुधापङ्ककामपीठेषु स्थूलविसलतादण्डव-
 दितारकाणि कृतककेतकदलजलद्रोणिकानि कुवलयवलीरञ्जुभिर्भ्र-
 10 थ्यमानानि पक्षपुटघटीयन्त्रकाणि कचित्सफटिकबलाकावलीवान्त-
 वारिधारा लिखितेन्द्रायुधाः संचार्यमाणा मायामेषमालाः कचिदु-
 पान्तरूढपाण्डुवाङ्मुगसु तरत्तरुणमालतीकुङ्कुलदन्तुरिततरंगासु ह-
 रिचन्दनद्रववापिकासु शिशिरीक्रियमाणा हारयष्टीः कचिन्मुक्ता-
 फलक्षोदरचितालवालकाननवरतस्थूलजलविन्दुदुर्दिनमुत्सृजतः यन्त्र-
 15 वृक्षकान्कचिद्विधुतपक्षनिक्षिप्तसीकरानीतनीहारा भ्रमन्तीर्यन्त्रमयीः
 पक्षशकुनिश्रेणीः कचिन्मधुकरकिङ्किणीपङ्क्तिपटुतरवाध्यमानाः कु-
 सुमदामदोलाः कचिदुदरारूढनिर्गतोन्मालनलिनीच्छदच्छादितमुखान्प्र-
 वेश्यमानाञ्छातकुम्भकुम्भान्कचिद्वटितकदलीगर्भस्तम्भदण्डानि बध्य-
 मानानि चारुवंशाकृतीनि कुसुमस्तवकातपत्राणि कचित्करमृदित-
 20 कर्पूरपल्लवरसेनाधिवास्यमानानि विसतन्तुमयान्यंशुकानि कचिल्ल-
 वलीफलद्रवेणार्द्राक्रियमाणांस्तृणशूकमञ्जरीकर्णपूरान्कचिदम्भोजिनीद-
 लव्यजनेर्वाज्यमानानुपलभाजनभाजः शीतौषधिरसानन्यांश्चैवंप्रकारा-
 ञ्छिशिरोपचारोपकरणकल्पनाव्यापारान्परिजनेन कृतान्क्रियमा-

णांश्च वीक्षमाणो हिमगृहकस्य मध्यभागं हृदयमिव हिमवतो जल-
 क्रीडागृहमिव प्रचेतसो जन्मभूमिमिव सर्वचन्द्रकलानां कुलगृहमिव
 सर्वचन्दनवनदेवतानां प्रभवमिव सर्वचन्द्रमणीनां निवासमिव सर्व-
 माधमासयामिनीनां संकेतसदनमिव सर्वप्रावृषां ग्रीष्मोष्मापनोदोद्देश-
 मिव सर्वनिम्नगानां वडवानलसंतापापनोदननिवासमिव सर्वसागराणां 5
 वैद्युतदहनदाहप्रतीकारस्थानमिव सर्वजलधराणामिन्दुविरहदुःसहदि-
 वसातिवाहनस्थानमिव कुमुदिनीनां हरहुताशननिर्वापणक्षेत्रमिव म-
 करध्वजस्य दिनकरकरैरपि सर्वतो जलयन्त्रधारासहस्रसमुत्सारितै-
 रतिशीतस्पर्शभयनिवृत्तैरिव परिहृतमनिलैरपि कदम्बकेसरोत्करवा-
 हिभिः कण्टकितैरिवानुगतं कदलीवनैरिव पवनचलितदलैर्जड्यज- 10
 नितवेपथुभिरिव परिवारितमलिभिरपि कुसुमामोदमदमुखैराबद्ध-
 दन्तवीणैरिव वाचालितं लताभिरपि निरन्तरमधुकरपटलजटिलाभि-
 र्गृहीतनीलप्रावरणकामिरिव विराजितमाससाद । क्रमेण च तत्रान्त-
 र्वहिश्चातिबहलेन पिण्डहार्येणोपलिप्यमानोतिशीतलस्पर्शेनामन्यता-
 त्मनो मनश्चन्द्रमयं कुमुदमयानीन्द्रियाणि ज्योत्स्नामयान्यङ्गानि 15
 मृणालिकामयीं धियम् । अगणयच्च हारमयानर्ककिरणांश्चन्दनमय-
 मातपं कर्पूरमयं पवनमुदकमयं कालं तुषारमयं त्रिभुवनम् ।

एवंविधस्य च तस्यैकदेशे सखीकदम्बकपरिवृतामशेषसरित्परि-
 वारामिव भगवतीं गङ्गां हिमवतो गृहाचलगतां कुल्याभ्रमिभ्रमितेन
 कर्पूररसस्रोतसा कृतपरिवेषाया मृणालदण्डमण्डपिकायास्तले कुसु- 20
 मशयनमभिधयानां हाराङ्गद्वलयरसनानूपुरैर्मृणालमयैर्निगडैरिव सं-
 यतामीर्ष्यया मन्मथेन चन्दनधवले स्पृष्टामिव ललाटे शशलाञ्छनेन
 बाष्पवारिवाहिनि चुम्बितामिव चक्षुषि वरुणेन वर्धितनिश्वासमरुति

- दृष्टामिव मुखे मातरिश्वना संतापप्रतप्तेष्वध्यासितामिवाङ्गेषु पतङ्गेन
 कन्दर्पदाहदीपिते गृहीतामिव हृदये हुतभुजा स्वेदिनि परिष्वक्तामिव
 वपुषि जलेन दैवतैरपि विलुप्यमानसौभाग्यामिव सर्वशो हृदयेन सह
 प्रियतमसमीपमिवोपगतैरङ्गैरुपजनितदौर्बल्यामाश्रयानचन्दनपाण्डुरं च
 5 रोमाञ्चमनवरतहारस्पर्शलभ्रं मुक्ताफलकिरणपुञ्जमिवोद्वहन्तीं स्वे-
 दसीकरिणीं च कपोलपालीं पक्षपवनेन वीजयद्भिरनुकम्प्यमाना-
 मिवावतंसमधुकरैरवतंसमधुकररवदहनदग्धमिव श्रोत्रमपाङ्गनिगते-
 नाश्रुस्रोतसा सिञ्चन्तीमतिप्रवृत्तस्य चाश्रुणो निर्वाहप्रणालिकामि-
 व कर्पूरकेतकीकलिकां कर्णे कलयन्तीमायतश्वासविधुतितरलितेन च
 10 संतापभयपलायमानेन देहप्रभावितानेनेवांशुकेन विमुच्यमानकुचक-
 लशामापतत्प्रचलचामरप्रतिबिम्बं च कुचकलशयुगलं प्रियान्तिकग-
 मनौत्सुक्यकृतपक्षमिव करतलेन निरुन्धन्तीं मुहुर्मुहुर्भुजलतया तुषा-
 रशिलाशालभञ्जिकामालिङ्गन्तीं मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिका-
 माश्लिष्यन्तीं मुहुश्चरणारविन्देन चन्दनपङ्कप्रतियातनामास्पृशन्तीं स्त-
 15 नसंक्रान्तेनात्ममुखेनापि कुतूहलिनेव परिवृत्य विलोक्यमानां कर्ण-
 पूरपल्लवेनापि स्वप्रतिबिम्बपल्लवशायिना सोत्कण्ठेनेव चुम्ब्यमानक-
 पोलफलकां हारैरपि मुक्तात्मभिर्मदनपरवशैरिव प्रसारितकरैरालि-
 ङ्ग्यमानां मणिदर्पणमुरासि निहितं नोदितव्यमचेति जीवितस्पर्श-
 मयं शपथं शशिनमिव कारयन्तीं करिणीमिव संमुखागतप्रमदवन-
 20 गन्धवारणप्रसारितकरां प्रस्थितामिवानभीष्टदक्षिणवातमृगागमनां म-
 दनाभिषेकवेदिकामिव कमलावृतचन्दनधवलपयोधरकलशावष्टम्बपा-
 र्श्वामाकाशकमलिनीमिव स्वच्छाम्बरतलदृश्यमानमृणालकोमलोरुमू-
 लां कुसुमचापलेखामिव मदनारोपितगुणकोटिकान्ततरां मधुमा-

सदेवतामिव शिशिरहारिणीं मधुकरीमिव कुसुममार्गणाकुलां चन्द-
नविलेपनामनङ्गरागिणीं च बालां मन्मथजननीं च मृणालिनीमभ्यर्थि-
ततुषारस्पर्शीं च कादम्बरीं व्यलोकयत् ।

अथ सा यथादर्शनमागत्यागत्य चन्द्रापीडागमनमावेदयन्तं परि-
जनमुत्तरलतारकेण चक्षुषा कथय किं सत्यमागतो दृष्टस्त्वया किय- 5
त्यध्वनि कासाविति प्रतिमुखं निक्षिप्तेनानक्षरं पप्रच्छ । प्रवर्धमानधव-
लिभ्रा चक्षुषा दृष्ट्वा च संमुखमापतन्तं तं दूरादेव वरारोहा नवप्रहा
करिणीवोरुस्तम्भविधृता विचेष्टमानाङ्गी कुसुमशयनपरिमलोपगतैः
परवशा मुखरैर्मधुकरकुलैरिवोत्थाप्यमाना संभ्रमच्युतोत्तरीयका हा-
रकिरणानुरसि कर्तुमिच्छन्ती मणिकुट्टिमनिहितेन वामकरतलेन ह- 10
स्तावलम्बनं निजप्रतिमामिव याचमाना स्रस्तकेशकलापसंयमनश्र-
मितेन गलत्स्वेदसलिलेन दक्षिणकरेण समभ्युक्ष्येवात्मानमर्पयन्ती
वलितत्रिकताम्यत्रिवलीतरंगितरोमराजितया निष्पीड्यमानेव सर्वरसा-
ननङ्गेनान्तःप्रविष्टललाटिकाचन्दनरसमिश्रमिव चक्षुषा क्षरन्ती शि-
शिरमानन्दजलमानन्दवारिविन्दुवेणिकया चलितावतंसधूलिधूसरं प्रि- 15
यप्रतिमाप्रवेशलोभेनेव कपोलफलकं प्रक्षालयन्ती ललाटिकाचन्दन-
भरेणेव किञ्चिदधोमुखी तत्क्षणमपाङ्गभागपुञ्जिततारकया तन्मुखल-
म्बयेव दीर्घया दृष्ट्याकृष्यमाणा कुसुमशयनादुत्तस्थौ । चन्द्रापीडस्तु
समुपसृत्य पूर्ववदेव तां महाश्वेताप्रणामपुरःसरं दर्शितविनयः प्रण-
नाम । कृतप्रतिप्रणामायां च तस्यां पुनस्तस्मिन्नेव कुसुमशयने समु- 20
पविष्टायां प्रतीहार्यां समुपनीतां जाम्बूनदमयीमासन्दिकां रोचिष्णुर-
त्नप्रत्युत्पदादां पादेनैवोत्सार्य क्षितावेवोपाविशत् । अथ केयूरको देवि
देवस्य चन्द्रापीडस्य प्रसादभूमिरेषा पञ्चलेखा नाम ताम्बूलकरङ्क-

वाहिनीत्यभिधाय पत्रलेखामदर्शयत् । अथ कादम्बरी दृष्ट्वा तामहो
मानुषीषु पक्षपातः प्रजापतेरिति चिन्तयांबभूव । कृतप्रणामां च तां
सादरमेहेहीत्यभिधायात्मनः समीपे सकुतूहलं परिजनेन दृश्यमानां
पृष्ठतः समुपावेशयत् । दर्शनादेवोपारूढप्रीत्यतिशया च मुहुर्मुहुरेनां
5 सोपग्रहं करकिसलयेन पस्पर्श ।

चन्द्रापीडस्तु सपदि कृतसकलागमनोचितोपचारस्तदवस्थां चित्र-
रथतनयामालोक्याचिन्तयत् । अतिदुर्विदग्धं हि मे हृदयमद्यापि न
श्रद्दधाति । भवतु पृच्छामि तावदेनां निपुणालपेनेति । प्रकाशमब्रवीत् ।
देवि जानामि कामरतिं निमिच्चीकृत्य प्रवृत्तोयमविचलसंतापतन्त्रो
10 व्याधिः । सुतनु सत्यं न तथा त्वामेष व्यथयति यथास्मान् । इच्छामि
देहदानेनापि स्वस्थामत्रभवतीं कर्तुम् । उत्कम्पिनीमनुकम्पमानस्य कु-
सुमेषुपीडया पतितामवेक्षमाणस्य पततीव मे हृदयम् । अनङ्गदे तनुभूते
ते भुजलते । गाढसंतापतया च दृष्ट्वा बहसि स्थलकमलिनीमिव रक्त-
तामरसाम् । दुःखितायां च त्वयि परिजनेपि चानवरतकृताश्रुबिन्दु-
15 पातेन वर्तते मुक्ताभरणता । गृहाण स्वयंवराह्णाणि मङ्गलप्रसाधनानि ।
सकुसुमशिलीमुखा हि शोभते नवा लतेति । अथ कादम्बरी बालतया
स्वभावमुग्धापि कन्दर्पेणोपादिष्टयेव प्रज्ञया तमशेषमस्याव्यक्तव्याहा-
रसूचितमर्थं मनसा जग्राह । मनोरथानां तु तावतीं भूमिमसंभावयन्ती
शालीनतां चावलम्बमाना तूष्णीमेवासीत् । केवलमुत्पादितान्यव्यप-
20 देशा तत्क्षणं तमाननामोदमधुकरपटलान्धकारितं द्रष्टुमिव स्मिता-
लोकमकरोत् । ततो मदलेखा प्रत्यवादीत् । कुमार किं कथयामि ।
दारुणोयमकथनीयः खलु संतापः । अपि च कुमारभावोपेतायाः कि-
मिवास्या यन्न संतापाय । तथा हि । मृणालिन्याः शिशिरकिसलयमपि

हुताशनायते । ज्योत्स्नाप्यातपायते । ननु किसलयतालवृन्तवातैर्मनसि
जायमानं किं न पश्यसि खेदम् । धीरत्वमेव प्राणसंधारणहेतुरस्या
इति । कादम्बरी तु हृदयेन तमेव मदलेखालापमस्य प्रत्युत्तरीचकार ।
चन्द्रापीडोप्युभयथाघटमानार्थतया संदेहदोलारूढेनैव चेतसा महाश्वे-
तया सह प्रीत्युपचयचतुराभिः कथाभिर्महान्तं कालं स्थित्वा तथैव महता 5
यत्नेन मोचयित्वात्मानं स्कन्धावारगमनाय कादम्बरीभवनान्निर्ययौ ।

निर्गतं च तुरंगममारुरुक्षन्तं पश्चादागत्य केयूरकोभिहितवान् ।
देव मदलेखा विज्ञापयति । देवी कादम्बरी प्रथमदर्शनजनितप्रीतिः
पक्षलेखां निवर्त्यमानामिच्छति पश्चाद्यास्यतीति श्रुत्वा देवः प्रमाण-
मिति । आकर्ण्य चन्द्रापीडः केयूरक धन्या स्पृहणीया च पक्षलेखा 10
यामेवमनुबध्नाति दुर्लभो देवीप्रसादः प्रवेश्यतामित्यभिधाय पुनः
स्कन्धावारमेवाजगाम । प्रविशन्नेव पितुः समीपादागतमभिज्ञाततर-
मालेखहारकमद्राक्षीत् । धृततुरंगमश्च प्रीतिविस्फारितेन चक्षुषा दूरा-
देवापृच्छत् । अङ्ग कश्चित्कुशली तातः सह सर्वेण परिजनेनाम्बा च
सर्वान्तःपुरैरिति । अथासावुपसृत्य प्रणामानन्तरं देव यथाज्ञापयसीत्य- 15
भिधाय लेखद्वितयमर्पयांबभूव । युवराजस्तु शिरसि कृत्वा स्वयमेव च
तदुन्मुच्य क्रमशः पपाठ ।

स्वस्त्युजयिनीतः सकलराजन्यशिखण्डशेखरीकृतचरणारविन्दः
परममाहेश्वरो महाराजाधिराजो देवस्तारापीडः सर्वसंपदामायतनं
चन्द्रापीडमुदञ्चचारुचूडामणिमरीचिचक्रचुम्बिन्युत्तमाङ्गे चुम्बन्नन्द्य- 20
ति । कुशलिन्यः प्रजाः । किंतु कियानपि कालो भवतो दृष्टस्य गतः ।
बलवदुत्काण्ठितं नो हृदयम् । देवी च सहान्तःपुरैर्स्लानिमुपनीता । अतो
लेखवाचनविरतिरेव प्रयाणकालतां नेतव्येति । शुक्रनासप्रेषिते द्विती-

येप्यमुमेवार्थं लिखितमवाचयत् । अस्मिन्नेवावसरे समुपसृत्य वैश-
 म्पायनोपि लेखद्वितयमपरमात्मीयमस्मादभिन्नार्थमेवाददर्शयत् । अथ
 यथाज्ञापयति तात इत्युक्त्वा तथैव च तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहम-
 वादयत् । समीपे स्थितं च महताश्चरीयेन परिवृतं महाबलाधिकृतं
 5 बलाहकपुत्रं मेघनादनामानमादिदेश । भवता पल्ललेखया सहागन्त-
 व्यम् । नियतं च केयूरकस्तामादायैतावतीं भूमिमागमिष्यतीति तन्मु-
 खेन विज्ञाप्या प्रणम्य देवी कादम्बरी । नन्वियं सा त्रिभुवननिन्द-
 नीया निरनुरोधा निष्परिचया दुर्ग्रहा प्रकृतिर्मर्त्यानां येषामकाण्ड-
 विसंवादिन्यः प्रीतयो न गणयन्ति निष्कारणवत्सलताम् । एवं
 10 गच्छता मयात्मनो नीतः स्नेहः कपटकूटजालिकतां प्रापिता भक्तिरली-
 ककाकुकरणकुशलतां पातितमुपचारमात्रमधुरं धूर्ततायामात्मार्षणं
 प्रकटितं बाह्यनसयोर्भिन्नार्थत्वम् । आस्तां तावदात्मा । अस्थानाहित-
 प्रसादा दिव्ययोग्या देव्यपि वक्तव्यतां नीता । जनयन्ति हि पञ्चाद्वैल-
 क्ष्यमभूमिपातिता व्यर्थाः प्रसादामृतदृष्टयो महताम् । न खलु तथा
 15 देवीं प्रति प्रबललज्जातिभारमन्थरं मे हृदयं यथा महाश्वेतां प्रति ।
 नियतमेनामलीकाध्यारोपणवर्णितास्मद्गुणसंभारामस्थानपक्षपातिनीमस-
 कृदुपालप्स्यते देवी । तत्किं करोमि । गरीयसी गुरोराज्ञा प्रभवति
 देहमात्रकस्य । हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तर-
 सहस्रस्य दास्यपक्षं देव्याः । न दत्तमस्याटविकस्य गौलिमकेनेव देवी-
 20 प्रसादेन गन्तुम् । सर्वथा गतोस्मि पितुरादेशादुज्जयिनीम् । प्रसंगतो
 जनकथाकीर्तनेषु स्मर्तव्यः खलु चन्द्रापीडचण्डालः । मा चैवं मंस्थाः
 यथा जीवन्पुनर्देवीचरणारविन्दवन्दनानन्दमननुभूय स्थास्यति चन्द्रा-
 पीड इति । महाश्वेतायाश्च सप्रदक्षिणं शिरसा पादौ वन्दनीयौ । मद-

लेखायाश्च कथनीयः प्रणामपूर्वमशिथिलः कण्ठग्रहः । गाढमालिङ्गनीया
च तमालिका । अस्मद्वचनादशेषः प्रष्टव्यः कुशलं कादम्बरीपरिजनः ।
रचिताञ्जलिना च भगवानामन्वणीयो हेमकूट इति ।

एवमादिश्य तं मुहृदादिसाधनमहेक्षयता शनैः शनैर्गन्तव्यमित्युक्त्वा
वैशम्पायनं स्कन्धावारभरे न्ययुङ्क्त । स्वयमपि च तथारूढ 5
एव गमनहेलाहर्षहेषारवकम्पितकैलासेन खुरताण्डवखण्डितभुवा
कान्तकुन्तलतावनवाहिना तरुणतुरगप्रायेणाश्वसैन्येनानुगम्यमानस्त-
मेव लेखहारकं पर्याणलग्रभमिनवकादम्बरीवियोगशून्येनापि हृदये-
नोज्जयिनीमार्गं पृच्छन्प्रतस्थे । क्रमेण चातिप्रवृद्धप्रकाण्डपादपप्रायया
मालिनीलतामण्डपैर्मण्डलिततरुखण्डया गजपतिपातितपादपपरिहारव- 10
क्रीकृतमार्गया जनजनिततृणपर्णकाष्ठकोटिकूटप्रकटितवीरपुरुषघात-
स्थानया महापादपमूलोत्कीर्णकान्तारदुर्गया तृषितपथिकखण्डितदलो-
ञ्जितामलकीफलनिकरया विकसितकरञ्जमञ्जरीरजोविच्छुरितत-
टैस्ततरुबद्धपटच्चरकर्पटध्वजचिह्नैरिष्टकास्थितशुष्कपल्लवविष्टरानुमितप-
थिकविश्रामैर्विश्रान्तकार्पटिकप्रस्फोटितचरणधूलिधूसरकिसलयलाञ्छि- 15
तोपकण्ठैः पत्तसंकरासुरभीकृताशिशिरपङ्किलविवर्णास्वादुजलैर्ब्रतति-
ग्रन्थिग्रथितपर्णपुटतृणपूलीचिह्नानुमेयैर्जरत्कान्तारकूपैरसुलभसलिलतया-
नभिलषितोद्देशया मधुविन्दुस्यन्दिस्निग्धवारवनराजिरजोधूसरिततीरा-
भिश्च कुञ्जकलताजालकैर्जटिलीकृतसैकताभिरध्वगोत्खातवालुका-
कूपकोपलभ्यमानकलुषस्वल्पसलिलाभिः शुष्कगिरिनदिकाभिर्विष- 20
सीकृतान्तरालया कुक्कुटकुलकौलेयकरटितानुमीयमानगुल्मगहनग्रा-
मकटिकया शून्यया दिवसमटव्या गत्वा परिणते रविविम्बे
विम्बारुणातपविसरे वासरे निःशाखीकृतकदम्बशास्मलीपलाशव-

हुलैः शिखरशेषैकपल्लवविडम्बितातपच्चैः पादपैरूर्ध्वस्थितप्ररोहस्थूल-
 स्थाणुमूलग्रन्थिजटिलैश्च हरितालकपिलपक्वेषुविटपिदलरचितवृत्ति-
 भिर्युगभयकृततृणपुरुषकैर्विपाकपाण्डुभिः फलिनैः प्रियङ्गुप्रायैरटवीक्षे-
 त्रैर्विरलीकृतवनप्रदेशे चिरप्ररूढस्य रक्तचन्दनतरोरुपरि बद्धं सरसपि-
 5 शितपिण्डनिभैरलक्तकैरभिनवशोणितारुणेन रक्तचन्दनरसेन चार्द्रं
 जिह्वालतालोहिनीभी रक्तपताकाभिः केशकलापकान्तिना च कृष्ण-
 चामरावचूलेन प्रत्यग्रविशसितानां जीवानामिवावयवैरुपरचितदण्ड-
 मण्डनं परिणतवराटकघटितबुद्बुदार्धचन्द्रखण्डखचितं सुतमहिषरक्ष-
 णावतीर्णदिनकरावतारितशशिनेव विराजितशिखरं दोलायितशृङ्गस-
 10 ङ्गिलोहशृङ्गलावलम्बमानवर्धररवघोरघण्टया च घटितकेसरिसटारु-
 चिरचामरया काञ्चनत्रिशूलिकया लिखितनभःस्थलमितस्ततः पथिक-
 पुरुषोपहारमार्गमिवा लोकयन्तं महान्तं रक्तध्वजं दूरत एव ददर्श ।

तदभिमुखश्च किञ्चिदध्वानं गत्वा केतकीसूचिखण्डपाण्डुरेण वन-
 द्विरददन्तकपाटेन परिवृतां लोहतोरणेन च रक्तचामरालिपरिकरां
 15 कालायसदर्पणमण्डलमालां शबरमुखमालामिव कपिलकेशभीषणां
 विभ्राणेन सनाथीकृतद्वारदेशामभिमुखप्रतिष्ठितेन च विनिहितरक्त-
 चन्दनहस्तकतया रुधिरारुणयमकरतलास्फालितेनेव शोणितलवलोभ-
 लोलशिवालिह्यमानलोहितलोचनेन लोहमहिषेणाध्यासिताञ्जनशिला-
 वेदिकां कचिद्रक्तोत्पलैः शबरनिपातितानां वनमहिषाणामिव लोचनैः
 20 कचिद्गस्तिकुङ्कुलैः केसरिणामिव करजैः कचित्किंशुककुसुमकु-
 ङ्कुलैः शार्दूलानामिव सरुधिरैर्नखरैः कृतपुण्यपुष्पप्रकरामन्यत्राङ्कु-
 रितामिव कुटिलहरिणविषाणकोटिकूटैः पल्लवितामिव सरसजि-
 ह्वालेदशतैः कुसुमितामिव रक्तनयनसहस्रैः फलितामिव मुण्ड-

मण्डलैरुपहारहिंसां दर्शयन्तीं शाखान्तरालनिरन्तरनिलीनरक्तकु-
 कुटकुलैः श्वभयादकालदर्शितकुसुमस्तवकैरिव रक्ताशोकविटपैर्विभूषि-
 ताङ्गणां बलिरुधिरपानतृष्णया समागतैश्च वेतालैरिव तालैर्दीयमान-
 फलमुण्डोपहारां शङ्काज्वरकम्पितैरिव कदलिकावनैर्मयोत्कण्टकितै-
 रिव श्रीफलतरुखण्डैस्त्रासोर्ध्वकेशैरिव खर्जूरवनैः समन्ताद्गहनीकृतां 5
 विदलितवनकरिकुम्भविगलितरक्तमुक्ताफलानि नवरुधिरारुणबलि-
 सिक्थलुब्धमुग्धकृकवाकुग्रस्तमुक्तानि विकिरद्भिरम्बिकापरिग्रहदुर्-
 लितैः क्रीडाङ्गिः केसरिकिशोरकैरशून्योद्देशां प्रभूतरुधिरदर्शनीद्भू-
 तमूर्छापतितेनेव प्रतिबिम्बितेनास्तताम्रेण सवित्रा ताम्रतरीकृतैः क्षत-
 जलप्रवाहैः पिच्छिलीकृताजिरामवलम्बमानदीपधूमरक्तांशुकेन ग्र- 10
 थितशिलिगलवलयबलिना पिष्टपिण्डपाण्डुरितघनघण्टामालभारिणा
 त्रापुषसिंहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकण्टकं दत्तदन्तदण्डार्गलं गलत्पी-
 तनीललोहितदर्पणस्फुरितबुद्बुदमालं कपाटपट्टद्वयं दधानेन गर्भगृहद्वा-
 रदेशेन दीप्यमानामन्तःपिण्डिकापीठपातिभिश्च सर्वपशुजीवितैरिव
 शरणमुपागतैरलक्तकपटैरविरहितचरणमूलां पतितकृष्णचामरप्रति- 15
 विम्बानां च शिरश्छेदलग्रकेशजालकानामिव परशुपट्टिशप्रभृतीनां
 जीवविशसनशस्त्राणां प्रभाभिर्बद्धबहलान्धकारतया पातालनिवासि-
 नीमिवोपलक्ष्यमाणां रक्तचन्दनखचितस्फुरत्फलपल्लवकलितैश्च वि-
 त्वपत्तदामभिर्बालकमुण्डप्रालम्बैरिव कृतमण्डनां शोणितताम्रक-
 दम्बस्तवककृतार्चनैश्च पशूपहारपटहपटुरटितरसोल्लसितरोमाञ्चैरिव- 20
 ज्ञैः क्रूरतामुद्रहन्तीं चारुचामीकरपट्टप्रावृतेन च ललाटेन शबरसुन्द-
 रीरचितसिन्दूरतिलकविन्दुना दाडिमकुसुमकर्णपूरप्रभासेकलोहिता-
 यमानकपोलभित्तिना रुधिरताम्बूलारुणिताधरपुटेन भृकुटिकुटिलभ्रुणा

- रक्तनयनेन मुखेन कुसुम्भपाटलितदुकूलकलितया च देहलतया महाकालाभिसारिकावेपविभ्रमं विभ्रतीं संपिण्डितनीलगुगुलुधूपधूमारुणोक्तताभिश्च प्रचलन्तीभिर्गर्भगृहदीपिकालताभिरङ्गुलीभिरिव महिषासुरशोणितलवालोहिनीभिः स्कन्धपीठकण्डूयनचलितत्रिशूलदण्डक-
- 5 तापराधं वनमहिषमिव तर्जयन्तीं प्रलम्बकूर्चधरैश्छागैरपि धृतव्रतैरिव स्फुरदधरपुटैराखुभिरपि जपपरैरिव कृष्णाजिनप्रावृताङ्गैः कुरङ्गैरपि प्रतिशयितैरिव ज्वलितलोहितमूर्धरत्नरश्मिभिः कृष्णसर्पैरपि शिशोर्धृतमणिदीपकैरिवाराध्यमानां सर्वतः कठोरवायसगणेन च रटतास्तुतिपरेणेव स्तूयमानां स्थूलस्थूलैः शिराजालकैर्गोधागोलिकाकृक-
- 10 लासकुलैरिव दग्धस्थाण्वाशङ्कया समारूढैर्गवाक्षितेनालक्ष्मीसमुत्खालतलक्षणस्थानैरिव विस्फोटव्रणबिन्दुभिः कल्माषितसकलशरीरेण कर्णावतंससंस्थापितया च चूडया रुद्राक्षमालिकामिव दधानेनाम्बिकापादपतनयामललाटवर्धमानावुदेन कुवादिदत्तसिद्धाञ्जनस्फुटितैकलोचनतया त्रिकालमितरलोचनाञ्जनदानादरक्षणीकृतदारुश-
- 15 लाकेन प्रत्यहं कटुकालाबुस्वेदप्रारब्धदन्तुरताप्रतीकारेण कथंचिदस्थानदत्तेष्टकाप्रहारतया शुष्कैकभुजोपशान्तमर्दनव्यसनेनोपर्युपर्यविश्रान्तकटुकवर्तिप्रयोगवर्धिततिमिरेणाश्मभेदसंगृहीतवराहदंष्ट्रेणङ्गुदीकोशकृतौषधाञ्जनसंग्रहेण सूचीस्यूतशिरासंकोचितवामकराङ्गुलिना कौशेयककोशावरणक्षतित्राणितचरणाङ्गुष्ठकेनासम्यक्कृतसायनानीताका-
- 20 लज्वरेण जरां गतेनापि दक्षिणापथाधिराज्यवरप्रार्थनाकदर्थितदुर्गेण दुःशिक्षितश्रमणादिष्टतिलकाबद्धविभवप्रत्याशेन हरितपत्ररसाङ्गारमषीमलिनशम्बूकवाहिना पट्टिकालिखितदुर्गास्तोत्रेण धूमरकालक्तकाक्षरतालपत्रकुहकतन्त्रमन्त्रपुस्तिकासंग्राहिणा जीर्णमहापा-

शुभतोपदेशलिखितमहाकालमतेनाविर्भूतनिधिवादव्याधिना संजातधा-
तुवादवायुना लग्नासुरविवरप्रवेशपिशाचेन प्रवृत्तयक्षकन्यकाकामि-
त्वमनोरथव्यामोहेन वर्धितान्तर्धानमन्त्रसाधनसंग्रहेण श्रीपर्वताश्चर्य-
वार्त्तासहस्राभिज्ञेनासकृदभिमन्त्रितसिद्धार्थकप्रहृतिप्रधावितैः पिशाच-
गृहीतकैः करतलताडनचिपिटीकृतश्रवणपुटेनाविमुक्तशैवाभिमानेन 5
दुर्गृहीतालानुवीणावादनोद्वेजितपथिकपरिहृतेन दिवसमेव मशकक-
णितानुकारि किमपि कम्पितोत्तमाङ्गं गायता स्वदेशभाषानिव-
द्धभागीरथीभक्तिस्तोत्रनर्तकेन गृहीततुरगब्रह्मचर्यतयान्यदेशगतोषि-
तासु जरत्प्रव्रजितासु बहुकृत्वः संप्रयुक्तस्त्रीवशीकरणचूर्णेनातिरो-
षणतया कदाचिदुन्यस्ताष्टपुष्पिकापातोत्पादितक्रोधेन चण्डिकामपि 10
मुखभङ्गिविकारैर्भूशमुपहसता कदाचिन्निवार्यमाणावासरुषिताध्वगा-
रन्ध्रबहुबाहुयुद्धपातभग्नपृष्ठकेन कदाचित्कृतापराधबालकपलायनाम-
र्षपश्चात्प्रधावितस्खलिताधोमुखनिपातोपलस्फुटितशिरःकपालमुग्रग्रीवेण
कदाचिज्जनपदकृतनवागतापरधार्मिकाद्रमत्सरोद्धृद्वात्मना निःसं-
स्कारतया यत्किञ्चनकारिणा खञ्जतया मन्दं मन्दं संचारिणा बधिर- 15
तया संज्ञाव्यवहारिणा राज्यन्धतया दिवाविहारिणा लम्बोदरतया प्र-
भूताहारिणानेकशः फलपातनकुपितवानरनखोल्लेखच्छिद्रितनासापुटेन
बहुशः कुसुमावचयचलितभ्रमरसहस्रदंशशीर्ष्णकृतशरीरेण सहस्रशः
शयनीकृतासंस्कृतशून्यदेवकुलकालसर्पदष्टेन शतशः श्रीफलतरुशि-
खरच्युतिचूर्णितोत्तमाङ्गेनासकृदुत्सन्नदेवसातृग्दवास्यृक्षनखजर्जरितकपो- 20
लेन सर्वदा वसन्तक्रीडिना जनेनोत्क्षिप्तखण्डखट्वारोपितवृद्ध-
दासीविवाहप्राप्तविडम्बनेनानेकायतनप्रतिशयितनिष्फलोत्थानेन दौ-
स्थित्यमपि विविधव्याधिपरिवृतं स्वकुटुम्बमिवोद्धृता मूर्खतामपि

बहुव्यसनानुगतां प्रसूतानेकापत्यामिव दर्शयता क्रोधमप्यनेकदण्डा-
धातनिर्मितबहुगात्रगण्डकं फलितमिव प्रकाशयता हेशमपि सर्वाव-
यवज्वलितदीपिकादाहत्रणविभावितं बहुमुखमिव प्रकटयता परि-
भवमपि निष्कारणाकुष्टजनपददत्तपदाकुष्टिशतं सप्रवाहमिव दधानेन
5 शुष्कवनलतानिर्मितबृहत्कुसुमकरण्डकेन वेणुलतारचितपुष्पपातनाङ्कुशि-
केन क्षणमप्यमुक्तकालकम्बलखण्डखोलेन जरद्विडधार्मिकेणाविष्टितां
चण्डिकामपश्यत् । तस्यामेव च वासमरचयत् ।

अथावतीर्य तुरगात्प्रविश्य भक्तिप्रवणेन चेतसा तां प्रणनाम ।
कृतप्रदक्षिणश्च पुनः प्रणम्य प्रशान्तोद्देशदर्शनकुतूहलेन परिभ्रमन्नुच्चै-
10 रारटन्तमाक्रोशन्तं च कुपितं द्रविडधार्मिकमेकदेशे ददर्श । दृष्ट्वा च
कादम्बरीविरहोत्कण्ठोद्देगदूयमानोपि सुचिरं जहास । न्यवारयच्च तेन
सार्धं संरब्धकलहानुपहसतः स्वसैनिकान् । उपसान्त्वनैश्च कथमपि
प्रियालापशतानुनयैः प्रशममुपनीय क्रमेण जन्मभूमिं जातिं विद्यां च
कलत्रमपत्यानि विभवं वयःप्रमाणं प्रब्रज्यायाश्च कारणं स्वयमेव प-
15 प्रच्छ । पृष्ठश्चासाववर्णयदात्मानम् । अतीतस्वशौर्यरूपविभववर्णनवा-
चालेन तेन सुतरामरज्यत राजपुत्रः । विरहातुरहृदयस्य विनोदनता-
मिवागात् । उपजातपरिचयश्चास्मै ताम्बूलमदापयत् । अस्तमुपगते
च भगवति सप्तसप्तावावासितेषु यथासंपन्नपादपतलेषु राजसूनुषु
शाखावसक्ततपनीयपर्याणेषु क्षितितललुठनपांशुलटावधूननानामितो-
20 त्साहेषु गृहीतकतिपयशष्पकवलेषु पीतोदकेषु स्नानार्द्रपृष्ठतया विग-
तश्रमेषु पुरोनिखातकुन्तयष्टिषु संयतेषु वाजिषु वाजिसमीपविरचि-
तपर्णप्रस्तरे च दिवसगमनखिन्नपरिकल्पितयामिके सुषुप्सति सैनि-
कजने कृतबहुपावकप्रभापीततमसि दिवस इव विराजमाने सेनानिवेशे

चन्द्रापीडः परिजनेनैकदेशे संयतस्येन्द्रायुधस्य पुरः परिकल्पितं प्रती-
हारनिवेदितं शयनीयमगात् । निषण्णस्य चास्य तत्क्षणमेव पस्पर्श
दुःखासिका हृदयम् । अरतिगृहीतश्च विसर्जयांबभूव राजलोकम् ।
अतिवल्लभानपि नाललाप पार्श्वस्थान् । निमीलितलोचनो मु-
हुर्मुहुर्मनसा जगाम किंपुरुषविषयम् । अनन्यचेताः सस्मार हेमकू- 5
टस्य । निष्कारणवान्धवतामचिन्तयन्महाश्वेताप्रसादानाम् । जीवित-
फलमभिललाष पुनः पुनः कादम्बरीदर्शनम् । अपगताभिमानपेशलाय
नितरामस्पृह्यन्मदलेखापरिचयाय । तमालिकां द्रष्टुमाचकाङ्क्ष ।
केयूरकागमनमुत्प्रेक्षत । हिमगृहकमपश्यत् । उष्णमायतं पुनरुक्तं
निशश्वास । बबन्ध चाधिकां प्रीतिं शेषहारे । पश्चात्स्थितां पुण्यभा- 10
गिनीममन्यत पत्तलेखाम् । एवं चानुपजातनिद्र एव तामनयन्निशाम् ।
उषसि चोत्थाय तस्य जरद्वविडधार्मिकस्येच्छया निस्तृष्टैर्धनविसरैः
पूरयित्वा मनोरथमभिमतमभिरमणीयेषु प्रदेशेषु निवसन्नल्पैरेवाहो-
भिरुज्जयिनीमाजगाम ।

आकस्मिकागमनप्रहृष्टसंभ्रान्तानां पौराणामर्धकमलानीव नमस्का- 15
राजलिसदृशाणि प्रतीच्छन्नतर्कित एवाविवेश नगरीम् । अहमहमि-
कया च प्रधावितादतिरभसहर्षरसविह्वलात्परिजनाद्वारि देव चन्द्रापी-
डो वर्तत इत्युपलभ्यास्य पिता निर्भरानन्दमन्दगमनो मन्दर इव
क्षीरोदजलमुत्तरीयांशुकममलमागलितमाकर्षन्प्रहर्षनेत्रजलविन्दुवर्षी मु-
क्ताफलासार इव कल्पपादपः प्रत्यासन्नवार्तिभिर्जरापाण्डुमौलिभिश्चन्द- 20
नविलेपनैरनुपहतश्रौमधारिभिः केयूरिभिरुष्णीषिभिः किरीटिभिः शे-
खरिभिर्बहुकैलासासिब बहुक्षीरोदासिब क्षितिं दर्शयन्निः प्रतिपन्नासि-
वेत्रच्छलकेतुचामरैरनुगम्यमानो राजसहस्रैश्चरणाभ्यामेव प्रत्युज-

गाम । दृष्ट्वा च पितरं दूरादेवावतीर्य वाजिनश्चूडामणिमरीचिमालिना
मौलिना महीमगच्छत् । अथ प्रसारितभुजनैर्होहीत्याहूय पित्रा
सुचिरं गाढमुपगूढः तत्कालसंनिहितानां च माननीयानां कृतनमस्कारः
करे गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा । तयापि तथैव सर्वा-
5 न्तःपुरपरिवारया प्रत्युद्गम्याभिनन्दितागमनः कृतागमनमङ्गलाचारो
दिविजयसंबद्धाभिरेव कथाभिः कंचित्कालं स्थित्वा शुकनासं द्रष्टु-
माययौ । तत्राप्यमुनैव क्रमेण सुचिरं स्थित्वा निवेद्य वैशम्पायनं स्क-
न्धावारवर्तिनं कुशलिनमालोक्य च मनोरमामागत्य विलासवतीभवन
एव सर्वाः स्नानादिकाः परवश इव क्रिया निरवर्तयत् । अपराह्णे
10 निजमेव भवनमयासीत् । तत्र च रणरणकखिद्यमानमानसः काद-
म्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभवनमवन्तीनगरं वा सकलमेव मही-
मण्डलं शून्यममन्यत । ततो गन्धर्वराजपुत्रीवार्ताश्रवणोत्सुकश्च महो-
त्सवमिवेप्सितवरप्राप्तिकालमिवामृतोत्पत्तिसमयमिव पत्तलेखागमनं
प्रत्यपालयत् ।

15 ततः कतिपयदिवसापगमे मेघनादः पत्तलेखामादायागच्छत् । उ-
पानयच्चैनान् । कृतनमस्कारां च दूरादेव स्मितेन प्रकाशितप्रीतिश्चन्द्रा-
पीडः प्रकृतिवल्लभामपि कादम्बरीसकाशात्प्रसादलब्धापरसौभाग्यामिव
वल्लभतरतामुपागतामुत्थायातिशयदर्शितादरमालिलिङ्ग पत्तलेखाम् ।
मेघनादं च प्रणतं पृष्ठे करकिसलयेन पस्पर्श । समुपविष्टश्चाब्रवीत् ।
20 पत्तलेखे कथय तत्रभवत्या महाश्वेतायाः समदलेखाया देव्याः काद-
म्बर्याश्च कुशलम् । कुशली वा सकलस्तमालिकेयूरकादिः परिजन
इति । साब्रवीत् । देव यथाज्ञापयसि भद्रम् । त्वामर्चयति शेखरीकृता-
ञ्जलिना ससखीजना सपरिजना देवी कादम्बरी । इत्येवमुक्तवती

पत्न्यलेखामादाय मन्दिराभ्यन्तरं विसर्जितराजलोको विवेश । तत्र
चोत्तम्यता मनसा धारयितुमपारयन्कुतूहलमतिप्रीत्या दूरमुत्सारित-
परिजनः प्रविश्यागारमचिरप्ररूढायाः स्थलकमलिन्याः पृथुभि-
रुन्नालैः पलाशैरुपरचितातपत्रकृत्याया अध्यास्य मध्यभागमन्यतरस्य
मरकतपताकायमानस्य पत्न्यमण्डपस्य तले चरणारविन्देन समुत्सार्य 5
सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनमुपविश्याप्राक्षीत् । पत्न्यलेखे कथय कथमसि
स्थिता । कियन्ति वा दिनानि । कीदृशो वा देवीप्रसादः । का वा
गोष्ठ्यः समभवन् । कीदृश्यो वा कथाः समजायन्त । को वाति-
शयेनास्मान्स्मरति कस्य वा गरीयसी प्रीतिः । इत्येवं पृष्ट्वा च
व्यजिज्ञपत् । देव दत्तावधानेन श्रूयतां यथा स्थितास्मि यावन्ति वा 10
दिनानि यादृशो वा देवीप्रसादो यथा वा गोष्ठ्यः समभवन्त्यादृश्यश्च
कथाः समजायन्त ।

ततः खल्वागते देवे केयूरकेण सह प्रतिनिवृत्त्याहं तथैव कुसुम-
शयनीयसमीपे समुपाविशम् । अतिष्ठं च सुखं नवनवाननुभवन्ती
देवीप्रसादान् । किं बहुना । प्रायेण मम चक्षुषि चक्षुर्वपुषि वपुः 15
करे करपल्लवो नामाक्षरेषु वाणी प्रीतौ हृदयं देव्याः सकलमेव तं
दिवसमभवत् । अपराह्णे च मामेवावलम्ब्य निष्कम्य हिमगृहकात्सं-
चरन्ती यदृच्छया निषिद्धपरिजना वल्लभबालोद्यानं जगाम । तत्र
सुधाधवलं कालिन्दीजलतरंगमय्येव मरकतसोपानमालया प्रमद-
वनवेदिकामध्यारोहत् । तस्यां च मणिस्थूणावष्टम्भा स्थिता । स्थित्वा 20
च मुहूर्तमिव हृदयेन सह दीर्घकालमवधार्य किमपि व्याहर्तुमिच्छन्ती
निश्चलधृततारकेण निष्पन्दपक्ष्मणा चक्षुषा मुखं मे सुचिरं व्यलो-
कयत् । विलोकयन्त्येव च कृतसंकल्पा मदनाग्निं प्रवेष्टुमिच्छन्ती

सस्त्राविव स्वेदाम्भःस्रोतसि । स्वेदाम्भःस्रोतसेव तरलीकृता समकम्पत । कम्पिताङ्गी च पतनभियेवागृह्यत विषादेन ।

अथ मया विदिताभिप्रायया तन्मुखविनिवेशितनिष्कम्पनयनदत्ता-
वधानयाज्ञापयेति विज्ञापिते निजावयवैरपि वेपथुमङ्गिर्निवार्यमा-
5 णेव रहस्यश्रवणलज्जयात्मप्रतिमामपि लिखितमणिकुट्टिमेन चरणा-
ङ्गुष्ठेनापक्रमायेवामृशन्ती भवनकलहं सान्कुट्टिमोह्लेखमुखरितनूपुरेण
चरणारविन्देन विसर्जयन्ती कर्णोत्पलमधुकरानपि स्विद्यद्वदनव्य-
जनीकृतेनांशुकपल्लवेनोत्सारयन्ती ताम्बूलवीटिकाशकलमुत्कोचमिव
दन्तखण्डितं शिखण्डिने ददती वनदेवताश्रवणशङ्कितेव मुहुर्मुहुरि-
10 तस्ततो विलोकयन्ती वक्तुकामापि न शक्नोति स्म किञ्चिदपि लज्जा-
कलितगद्गदा गदितुम् । प्रयत्नतोपि चास्या निःशेषं ज्वलता मदनानले-
नेव दग्धाजस्रं प्रवहता नयनोदकेनेवोढा प्रविशद्भिर्दुःखैरिवाकान्ता
पतद्भिः कुसुमचापशरैरिव शकलीकृता निष्पतद्भिर्निश्चितैरिव
निर्वासिता हृदयवर्तिभिश्चिन्ताशतैरिव विधृता निश्वासपाथिभिर्मधुकर-
15 कुलैरिव निपीता न प्रावर्तत वाणी । केवलं दुःखसहस्रगणनाय
मुक्ताक्षमालिकामिव कल्पयन्ती गलद्भिरस्पष्टकपोलस्थलैः शुचिभि-
रधोमुखी नयनजलबिन्दुभिर्दुर्दिनमदर्शयत् । तदा च तस्याः सका-
शादशिक्षतेव लज्जापि लज्जालीलां विनयोपि विनयातिशयं मुग्ध-
तापि मुग्धतां वैदग्ध्यमपि वैदग्ध्यं भयमपि भीरुतां विभ्रमोपि विभ्र-
20 मितां विषादोपि विषादितां विलासोपि विलासम् । तथाभूता च देवि
किमिदमिति विज्ञापिता मया प्रमृज्य लोहितायमानोदरे लोचने
दुःखप्रकर्षेणात्मनः समुद्बन्धनायेव मृणालकोमलया बाहुलतया वे-
दिकाकुसुमपालिकाप्रथितकुसुममालामवलम्ब्य समुन्नतैकभ्रूलता मृ-

त्युसार्गमिवालोकयन्ती दीर्घमुष्णं च निःश्वसितवती । तदुःखकार-
णमुत्प्रेक्षमाणया च कथनाय पुनःपुनरनुबध्यमाना मया ब्रीडया
नखमुखलिखितकेतकीदला लिखित्वेव वक्तव्यमर्पयन्ती विवक्षा-
स्फुरिताधरा निःश्वासमधुकरानिवोपांशु संदिशन्ती क्षितितलनिहित-
निश्चलनयना मुचिरमतिष्ठत् ।

5

क्रमेण च भूयो मन्मुखे निधाय दृष्टिं पुनःपुनरप्यापूर्यमाणलो-
चनच्युतैर्मदनानलधूमधूसरां वाचमिव क्षालयन्ती बाष्पजलबिन्दुभि-
र्बाष्पजलबिन्दुव्याजेन च विलक्षस्मितस्फुरितैर्दशनांशुभिः साध्वस-
विस्मृतानपूर्वानभिधेयवर्णानिव ग्रथन्ती कथमपि व्याहाराभिमुखमा-
त्मानमकरोत् । अत्रवीच माम् । पक्षलेखे वल्लभतया तस्मिन्स्थाने न 10
तातो नाम्बा न महाश्वेता न मदलेखा न जीवितं यत्र मे भवती । दर्श-
नात्प्रभृतिं प्रियासि । न जाने केनापि कारणेनापहस्तितसकलसखीजनं
त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् । कमपरमुपालभे । कस्य वान्यस्य
कथयामि परिभवम् । केन वान्येन सह साधारणीकरोमि दुःखम् ।
दुःखभारमिममसह्यं निवेद्य भवसास्यक्ष्यामि जीवितम् । जीवितेनैव 15
शपामि ते । स्वहृदयेनापि विदितवृत्तान्तेनामुना जिह्मेमि किमुता-
परहृदयेन । कथमिव मादृशी रजनिकरकिरणावदातं कौलीनेन कुलं
कलङ्कयिष्यति । कुलक्रमागतां च लज्जां परित्यक्ष्यति । अकन्यकोचिते
वा चापले चेतः प्रवर्तयिष्यति । साहं न संकल्पिता पित्रा न दत्ता
मात्रा नानुमोदिता गुरुभिर्न किञ्चित्संदिशामि न किञ्चित्प्रेषयामि ना- 20
कारं दर्शयामि । कातरेवानाथेव बलादवलितेन गुरुगर्हणीयतां
नीता कुमारेण चन्द्रापीडेन । कथय महतां किमयमाचारः । किं
परिचयस्येदं फलम् । यदेवमभिनवविसकिसलयतन्तुसुकुमारं मे मनः

परिभूयते । अपरिभवनीयो हि कुमारिकाजनो यूनाम् । प्रायेण प्रथमं
मदनानलो लज्जां दहति ततो हृदयम् । आदौ विनयादिकं कुसुमे-
षुशराः खण्डयन्ति पश्चान्मर्माणि । तदामन्त्रये भवतीं पुनर्जन्मान्तर-
समागमाय । न हि मे त्वत्तोण्या प्रियतरा । प्राणपरित्यागप्रायश्चि-
5 ताचरणेन प्रक्षालयाम्यात्मनः कलङ्कम् । इत्यभिधाय तूष्णीमभूत् ।

अहं तु यत्सत्यमविदितवृत्तान्ततया ह्रीतेव भीतेव विलक्षेव वि-
संज्ञेव सविषादं विज्ञापितवती । देवि श्रोतुमिच्छाम्याज्ञापय किं कृतं
देवेन चन्द्रापीडेन को वापराधः समजनि केन वा खल्वविनयेन
खेदितमखेदनीयं देव्याः कुमुदकोमलं मनः । श्रुत्वा प्रथममुत्सृष्टजी-
10 वितायां मयि पश्चात्समुत्सक्षयसि जीवितम् । इत्येवमभिहिता च पुन-
रवदत् । आवेदयामि ते । अवहिता शृणु । स्वप्नेषु प्रतिदिवसमागत्या-
गत्य मे रहस्यसंदेशेषु निपुणधूर्तः पञ्जरशुकसारिका दूतीः करोति ।
सुप्तायाः श्रवणदन्तपक्षोदरेषु व्यर्थमनोरथमोहितमानसः संकेतस्था-
नानि लिखति । स्वेदप्रक्षालिताक्षरानपि निपतितसाञ्जनाश्रुविन्दुपङ्क्ति-
15 कथितात्मावस्थानान्मनोहरान्संमोहाशानुवर्तिनो मदनलेखान्प्रेषयति ।
निजानुरागेण बलादरज्यदलक्तकरसेनेव चरणौ । अविनयनिश्चे-
तनो नखप्रतिबिम्बितमात्मानं बहु मन्यते । उपवनेष्वेकाकिन्या ग्रहण-
भयपलायमानायाः पल्लवलम्बांशुकदशाप्रतिहतगमनाया गृहीत्वेव स-
खीभिरर्पिताया मिथ्याप्रगल्भः पराङ्मुखायाः परिष्वङ्गमाचरति । स्तन-
20 स्थले मे लिखन्पल्लवतां कुटिलतामिवानृजुप्रकृति प्रकृतिमुग्धं मनः
शिक्षयति । हृदयोत्कलिकातरंगवातैरिव शीतलैर्मुखमरुद्भिः श्रमज-
लसीकरतारकितावलीकचाटुकारः कपोलौ वीजयति । स्वेदसलिल-
शिथिलितग्रहणगलितोत्पलशून्येनापि करेण यवाङ्कुरानिव नखकिर-

णाच्छुद्धान्दुर्विदग्धः कर्णपूरीकरोति । बलभतरबालबकुलसेककाल-
कवलीकृतानसुरागणदूषान्सकचग्रहमसकृद्दृष्टो मां पाययति । भवना-
शोकताडनोद्यतान्पादप्रहारान्दुर्बुद्धिविडम्बितः शिरसा प्रतीच्छति । म-
न्मथमूढमानसश्च कथय हे पत्तलेखे केन प्रकारेण निश्चेतनो निषि-
ध्यते । प्रत्याख्यानमपीष्यी संभावयति । आक्रोशमपि परिहासमाक- 5
लयति । असंभाषणमपि मानं मन्यते । दोषसंकीर्तनमपि स्मरणोपा-
यमवगच्छति । अवज्ञानमप्यनियन्त्रणं प्रणयमुत्प्रेक्षते । लोकापवा-
दमपि यशो गणयतीति ।

तामेवंवादिनीमाकर्ण्य प्रहर्षरसनिर्भरा मनस्यकरवम् । अहो च-
न्द्रापीडमुद्दिश्य सुदूरमाकृष्टा खल्वियं मकरकेतुना । यदि च सत्य- 10
मेव कादम्बरीव्याजेन साक्षान्मनोभवचित्तवृत्तिः प्रसन्ना देवस्य
ततः सहजैः सादरं संवर्धितैः प्रत्युपकृतमस्य गुणैर्यशसा धवलिताः
ककुभो यौवनेन रत्निरससागरतरंगैः पातिता रत्नवृष्टिर्यौवनविला-
सैर्लिखितं नाम शशिनि सौभाग्येन प्रकाशिता निजश्रीर्लावण्येनैन्द-
वीभिरिव वृष्टममृतं कलाभिः । तथा च चिराल्लब्धः कालो मलया- 15
निलेन समासादितोवसरश्चन्द्रोदयेन प्राप्तमनुरूपं फलं मधुमासकु-
सुमसमृद्ध्या गतो मदिरारसदोषो गुणतां दर्शितं मुखं मन्मथयुगा-
वतारेणेति । अथाहं प्रकाशं विहस्यानुवम् । देवि यद्येवमुत्सृज
कोपं प्रसीद । नार्हसि कामापराधैर्देवं दूषयितुम् । एतानि खलु
कुसुमचापस्य चापलानि शठस्य न देवस्य । इत्येवमुक्तवतीं मां 20
पुनः सकुत्हला सा प्रत्यभाषत । योयं कामः कोपि वा कथय
कानि कान्यस्य रूपाणीति । तामहं व्यजिज्ञपम् । देवि कुतोऽस्य
रूपम् । अतनुरेष हुताशनः । तथा हि । अप्रकाशयञ्ज्वालावलीः

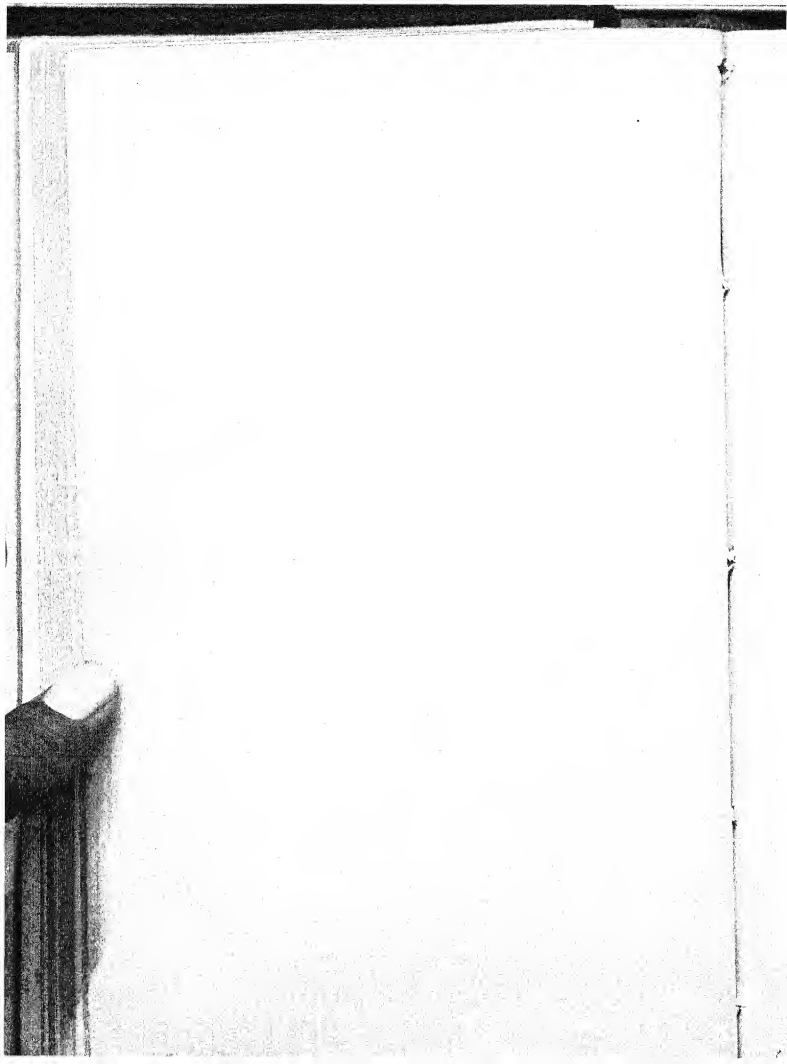
संतापं जनयति । अप्रकटयन्धूमपटलमश्रु पातयति । अदर्शयन्भस्म-
 रजोनिकरं पाण्डुतामाविर्भावयति । न च तद्भूतमेतावति त्रिभुवनेस्य
 शरशरव्यतां यन्न यातं याति यास्यति वा । गृहीतकुसुमकार्मुको
 बाणैर्बलवन्तमपि विध्यति । अपि चानेनाधिष्ठितानां कामिनीनां
 5 पश्यन्तीनां चिन्ताप्रियमुखचन्द्रसहस्राणि संकटमम्बरतलं लिखन्तीनां
 दयिताकारानविस्तीर्णं महीमण्डलं गणयन्तीनां बल्लभगुणानल्पीयसी
 संख्या शृण्वन्तीनां प्रियतमकथामबहुभाषिणी सरस्वती ध्यायन्तीनां
 प्राणसमसमागमसुखानि ह्रसीयान्कालो हृदयस्यापततीति ।

एतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादीत् । पत्तलेखे यथा कथ-
 10 यसि तथा जनोयं कारितः कुमारे पक्षपातं पञ्चेषुणा । यान्यस्यैतानि
 रूपाणि समधिकानि वा तानि मयि वर्तन्ते । हृदयादव्यतिरिक्तासी-
 दानीं भवतीमेव पृच्छामि । उपदिश त्वं यदत्र मे सांप्रतम् । एवंविधानां
 वृत्तान्तानामनभिज्ञास्मि । अपि च मे गुरुजनवक्तव्यतां नीताया नितरां
 लज्जिताया जीवितान्मरणमेव श्रेयः पश्यति हृदयम् । इत्येवंवा-
 15 दिनीं भूयस्तामहमेवमवोचम् । अलमलमिदानीं देवि किमनेनाकारण-
 मरणानुबन्धेन । अनाराधितप्रसन्नेन कुसुमशरेण भगवता ते वरो
 दत्तः । का चात्र गुरुजनवक्तव्यता यदा खलु कन्यकां गुरुरिव
 पञ्चशरः संकल्पयति मातेवानुमोदते पितेव ददाति सखीवोत्कण्ठां
 जनयति धात्रीव तरुणतायां रत्युपचारं शिक्षयति । किमिव कथ-
 20 यामि ते याः स्वयं वृतवत्यः पतीन् । यदि च नैवमनर्थक एव तर्हि
 धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयंवरविधिः । तत्प्रसीद देवि । अलममुना मर-
 णानुबन्धेन शपे ते पादपङ्कजस्पर्शेन । संदिश प्रेषय माम् । याम्यान-
 यामि देवि ते हृदयदयितम् । इत्येवमुक्ते मया प्रीतिद्रवाद्रया दृष्ट्या

पिबन्तीव मां निरुध्यमानैरपि मकरकेतुशरजर्जरितां भित्त्वेव लज्जां
लब्धान्तरैर्निपतद्भिरनुरागविभ्रमैराकुलीक्रियमाणा प्रियवचनश्रवण-
प्रीत्या च स्वेदाश्लिष्टमुखिष्य रोमाञ्चजालकेन दधतीवोत्तरीयांशुकं
प्रेङ्खत्कुण्डलमाणिक्यपत्नमकरकोटिलभं च शशिकिरणमयं मरणपा-
शमिव मकरकेतुना निहितं कण्ठे हारमुन्मोचयन्ती प्रहर्षविह्वलान्तः- ४
करणापि कन्यकाजनसहजां लज्जामिवावलम्ब्य शनैरवदत् ।

जानामि ते गरीयसीं प्रीतिम् । केवलमकठोरशिरीषपुष्पमृदुप्रकृतेः
कुतः प्रागल्भ्यमेतावन्नारीजनस्य विशेषतो बालभावभाजः कुमारीलो-
कस्य । साहसकारिण्यस्ता याः स्वयं संदिशन्ति समुपसर्पन्ति वा ।
स्वयं साहसं संदिशन्ती बाला जिह्मेमि । किं वा संदिशामि । अतिप्रि- 10
योसीति पौनरुक्त्यं तवाहं प्रियात्मेति जडप्रश्नस्त्वयि गरीयाननुराग
इति वेश्यालापस्त्वया विना न जीवामीत्यनुभवविरोधः परिभवति
मामनङ्ग इत्यात्मदोषोपालम्भो मनोभवेनाहं भवते दत्तेत्युपसर्पणो-
पायो बलाद्भूतोसि मयेति बन्धकीधार्ष्ट्यमवश्यमागन्तव्यमिति सौभा-
ग्यगर्वः स्वयमागच्छामीति स्त्रीचापलमनन्यरक्तोऽयं परिजन इति 15
स्वभक्तिनिवेदनलाघवं प्रत्याख्यानशङ्कया न संदिशामीत्यप्रबुद्धबोध-
नमनपेक्षितानुजीवितदुःखदारुणा स्यामित्यतिप्रणयिता ज्ञास्यसि मर-
णेन प्रीतिमित्यसंभाव्यमेवेति ।

कादम्बरी ।

उत्तरभागः ।

—००६००—

देहद्वयार्धघटनारचितं शरीर-
मेकं ययोरनुपलक्षितसंधिभेदम् ।
बन्दे सुदुर्घटकथापरिशेषसिद्धयै
सृष्टेर्गुरु गिरिसुतापरमेश्वरौ तौ ॥ १ ॥

व्याधूतकेसरसटाविकरालवक्त्रं
हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् ।
आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं
नारायणं तमपि विश्वसृजं नमामि ॥ २ ॥

आर्यं यमर्चति गृहे गृह एव लोकः
पुण्यैः कृतञ्च यत एव समात्मलाभः ।
सृष्टैव येन च कथेयमनन्यशक्या
वागीश्वरं पितरमेव तमानतोस्मि ॥ ३ ॥

याते दिवं पितरि तद्वचसैव सार्धं
विच्छेदमाप भुवि यस्तु कथाप्रबन्धः ।
दुःखं सतां तदसमाप्तिकृतं विलोक्य
प्रारब्ध एव स मया न कवित्वदर्पात् ॥ ४ ॥

गद्ये कृतेपि गुरुणा तु तथाक्षराणि
 यन्निर्गतानि पितुरेव स मेनुभावः ।
 एकप्लवामृतरसास्पदचन्द्रपाद-
 संपर्क एव हि मृगाङ्कमणेर्द्रवाय ॥ ५ ॥

गङ्गां प्रविश्य भुवि तन्मयतामुपेत्य
 स्फीताः समुद्रमितरा अपि यान्ति नद्यः ।
 आसिन्धुगामिनि पितुर्वचनप्रवाहे
 क्षिप्त्वा कथानुघटनाय मयापि वाणी ॥ ६ ॥

कादम्बरीरसभरेण समस्त एव
 मत्तो न किञ्चिदपि चेतयते जनोयम् ।
 भीतोस्मि यन्न रसवर्णविवर्जितेन
 तच्छेषमात्मवचसाप्यनुसंधानः ॥ ७ ॥

बीजानि गर्भितफलानि विकासभाञ्जि
 वप्लेव यान्युचितकर्मबलात्कृतानि ।
 उत्कृष्टभूमिविततानि च यान्ति पोषं
 तान्येव तस्य तनयेन तु संहृतानि ॥ ८ ॥

अपि चेदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न ददाति तरलतालज्जिता
 लज्जैव दर्शनम् । मनोभवविकारवेदनाविलक्षं वैलक्ष्यमेव न पुर-
 स्तिष्ठति । अप्रतिपत्तिसाध्वसजडा जडतैव नोपसर्पति । स्वयमुपस-
 र्पणलघु लाघवमेव तत्प्रतिपत्तिस्थैर्यं नावलम्बते । बलात्तदानयनापरा-

धभीता भीतिरेव न संमुखीभवति । अथ कथंचिदुरुजनत्रयया वा
 राजकार्यानुरोधेन वा चिरावलोकितसहसंवर्धितबन्धुजनदर्शनसुखेन
 वा सुहृन्मुखकमलावलोकनोत्कण्ठया वा पुनरागमनखेदपरिजिहीर्षया
 वा निजगृहावस्थानरुच्या वा जन्मभूमिस्नेहेन वानिच्छया वास्य
 जनस्योपरि पादपतनेनापि नानेतुमेव पारितो यदा मयि स्नेहात्कृत- 5
 यत्नयापि प्रियसख्या तदा सुतरामेव न किञ्चित् । किं चाधुनाप्य-
 धिकमुपजातम् । सैवाहं कादम्बरी यानेन कुमारेण मधुमदमुखर-
 मधुकरकुलकलोलाहलाकुलितकोककामिनीकरुणकूजितजनितविरहिज-
 नमनोदुःखे विकचदलारविद्वन्दनिष्यन्दानंदितमदगंधवहसुगंधद-
 शदिशि विकसितकुसुमामोदमुकुलितमानिनीमानप्रहोन्मोचनदक्षकु- 10
 सुमायुधे कर्पूरक्षोदमिश्रचंदनपंकपिण्डे कुपितकामिनीविनोददक्षगेय-
 मुखरपरिजने पुनरुक्तदर्शनाभ्युत्थानव्रीडितकंचुकिजने प्रदोषसमये
 जरठशरकांडविपांडुनिविडकुंडलोद्धृष्टलडहयुवतिगंडस्थलान्यखंडमंडले
 विडंबयति मंडयति गगनं चानवरतविस्फुरद्विशदकरनिकरनि-
 र्भरावर्जितज्योत्स्नाजलासारवर्षिणि चंद्रमसि दूरविक्षिप्तदलनिवहकुमु- 15
 दकाननामोदवासितदिगन्तायाः कुमुदिन्यास्तटे चन्द्रकरस्पर्शप्रवृत्त-
 शशिमणिशिखरनिर्झरझंकारिणि क्रीडापर्वतकनितम्बके हृद्यहरिचन्दन-
 रसकणिकाजालकच्छलेन तत्करतलस्पर्शसुखसंभवस्वेदजलनिवहमिव
 वहति तत्कालहारिणि मुक्ताशिलापट्टशयने कुसुमामोदसुरभितदश-
 दिशि तुषारकणनिकरहारिण्यपि बहिरेव देहदाहमात्रकापहारिणि स- 20
 वरमणीयानां संदोहभूते हिमगृहे कुसुमस्तस्तरावल्म्बिनी वीक्षिता ।
 ममापि चापुनरुक्तदर्शनस्पृहे ते एवैते लोचने ययोरालोकनपथमसौ
 यातः । तदेव चेदमप्रतिपत्तिशून्यं हतहृदयं येनान्तःप्रविष्टोपि न

पारितो धारयितुम् । तदेव चैतच्छरीरं येन तत्समीपे चिरमुदासीनेन
स्थितम् । स एव चायं पाणिर्योलीकगुरुजननापेक्षी नात्मानं परि-
ग्राहितवान् । अनपेक्षितपरपीडश्चन्द्रापीडोपि स एव योत्र वारद्वय-
मागत्य प्रतिगतः । मय्येवोपक्षीणमार्गणतया चाकिंचित्करोन्यत्र प-
5 चशरोपि स एव यस्त्वयावेदितो मे ।

प्रतिज्ञातं च मया महाश्वेतायाः । त्वयि दुःखितायां नाहमा-
त्मनः पाणिं ग्राहयिष्यामीति । सा तु देवि मैवं स्म मनसि करोः
कुमतिरियमतिदारुणोऽयं पापकारी मकरकेतुः कदाचिददृश्यमाने
प्रियजने जनितहृदयानुरागाज्जीवितमप्यपहरतीत्यब्रवीत् । एतदपि
10 नास्त्येव मे । मदनेन वा दैवेन वा विरहेण वा यौवनेन वानु-
रागेण वा मदेन वा हृदयेन वान्येन वा केनापि दत्तः संकल्पमयः
कुमारो जनसंनिधावपि केनचिदविभाव्यमानः सिद्ध इव सर्वदा मे
ददाति दर्शनम् । अपि चासाविव नायमकाण्डपरित्यागनिष्ठुरहृदयः ।
अयमेवास्मद्विरहकातरः । नायं नक्तं दिवं लक्ष्मीसमाकुलः । न
15 पृथिव्याः पतिः । न सरस्वतीमपेक्षते । न कीर्तिशब्दं वर्धयति ।
पश्यामि चाहर्निशमासीनोत्थिता भ्राम्यन्ती शयाना जाग्रती निमी-
लितलोचना चलन्ती स्वप्रायमाना च शयने श्रीमण्डपे गृह-
कमलिनीपूद्यानेषु लीलादीर्घिकासु क्रीडापर्वतके बालगिरिनदिकासु
च यथा तमज्ञजनविडम्बनैकहेतुं विप्रलम्भकं कुमारम् । ते तथा
20 कथितमेव मया । तदलमनया तदानयनकथया । इत्यभिदधानातर्कि-
तागतमूर्छेव निमीलिताक्षी पक्ष्माग्रसंपिण्डितनयनजलवर्षिणी विलीय-
मानेवोत्पीड्यमानेवान्तर्जातमन्युवेगेन तथैव वेदिकाविताननाभिदा-
मांशुकावलम्बिन्यां बाहुलतिकायामच्छसलिलस्रोतसि प्रसूतायां मृ-

णालिकायामिव जलाहतिद्रयामारुणतामरसमिवाननमुपावेद्य तूष्णी-
मुत्कीर्णेव तस्थौ ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा समचिन्तयम् । सत्यमेव गरीयः खलु जीविता-
लम्बनमिदं विनोदश्च वियोगिनीनां यदुत संकल्पमयः प्रियो नितरां
कुलाङ्गनानां विशेषतः कुमारीणाम् । तथा हि । अनेन सार्धमकृत- 5
दूतिकापादपतनदैन्यानि प्रतिक्षणं समागमशतान्यकालरमणीयानि
स्वेच्छामिसरणसौख्यान्यदूषितकन्यकाभावानि सुरतानि । सुरतेषु
चाकृतस्तनव्यवधानदुःखान्यालिङ्गनान्यजनितव्रणदर्शनव्रीडानि नख-
दन्तक्षतसुखान्यनाकुलितकेशपाशाः कचप्रहमहोत्सवाः शब्दविही-
नानि निधुवनान्यनुत्पादितगुरुजनविभावितक्षतवैलक्ष्याण्यधरखण्ड- 10
नविलसितानि । नैनमन्धकारराशिरन्तरयति । न जलधरधारापातः
स्थगयति । न नीहारनिकरस्तिरोदधाति । इत्येवं चिन्तयन्त्या एव मेनु-
रागकथारसप्लावेनेव रक्ततामगादिवसः । तत्क्षणं प्रकटितरागं हृदय-
मिव कादम्बर्यास्त्रपया पलायमानमदृश्यत रविमण्डलम् । पल्लवश-
यनमिव संध्यारागमरचयद्यामिनी । परिचारक इव चन्द्रमणिशि- 15
लातलतल्पमकल्पयत्प्रदोषः । अत्रान्तरे चागत्य स्वं स्वं नियोगम-
शून्यं कुर्वाणा दूरतो दीपिकाधारिण्यो गन्धतैलावसिक्तसुरभिग-
न्धोद्गारिणीभिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालिका बालिकाः पर्यवारयन् ।
अथ निर्मललावण्यलक्षितानि दीपिकाप्रतिबिम्बानि ज्वलितानि मद्-
नसायकशल्यानीवाङ्गलग्नानि समुद्रहन्तीं नवनिरन्तरकलिकाचितां 20
चम्पकलतामिव तथावस्थितां तां पुनर्व्यजिज्ञापम् । देवि प्रसीद ।
नार्हस्यखेदार्हा हृदयखेदकारिणं संतापमङ्गीकर्तुम् । संहर मन्युवेगम् ।
एषाहमादाय चन्द्रापीडमागतैवेति । अथानेन देवनामप्रहणगर्भेण

मद्वचसा विषापहरणमन्त्रेणैव विषमूर्छिता झटित्युन्मील्य नयने सस्पृहं
मामवलोक्य कः प्रदेशेस्मिन्निति परिजनमपृच्छत् ।

अथ धवलवसनोल्लासितगात्रयष्टयो द्वारप्रदेशसंपिण्डिताङ्गयः
परशुरामशरविवरविनिर्गता इव कलहंसपङ्क्तयः कलहंसकलालाप-
५ मधुररवैः प्रतिवाचमिव प्रयच्छद्भिर्नूपुरैः पतत्कर्णपूरपल्लवोल्लासितैश्चा-
ङ्गाश्रवणाय धावद्भिरिव श्रवणैर्मौक्तिककुण्डलांशुजालकानि स्कन्ध-
दशनिक्षिप्तानि चामराणीव वहन्त्यः समाहतकपोलस्थलैः कुण्डलैर्ब-
लदिव बाह्यमाना वाचलैः कर्णोत्पलमधुकरैः समाज्ञापयेति व्याह-
रन्त्यः कन्यकाः समधावन् । आज्ञाप्रतीक्षासु च मुखक-

१० मलावलोकिनीषु तासु क्रमेण दृष्टिं पातयन्ती स्निग्धामिन्दीवरस-
जमिव मरकतशिलातले न्यषीदत् । अब्रवीच्च । पत्तलेखे न खलु
प्रियमिति ब्रवीमि । त्वामेव पश्यन्ती संधारयाम्येव जीवितमहम् ।
तथापि यद्ययं ते ग्रहस्तत्साधय समीहितम् । इत्यभिधायाङ्गस्पृष्टनि-
वसनाभरणताम्बूलप्रदानप्रदर्शितप्रसादातिशयां मां व्यसर्जयत् ।

१५ इत्यावेद्य च किञ्चिदिव नमितमुखी शनैः पुनर्व्यजिज्ञपत् । देव
प्रत्यप्रदेवीप्रसादातिशयाहितप्रागल्भ्या दुःखिता च विज्ञापयामि । दे-
वेनाप्येतदवस्थां देवीं दूरीकुर्वता किमिदमापन्नवत्सलायाः स्वप्रकृ-
तेरनुरूपं कृतमिति । चन्द्रापीडस्तु तयोपालम्भगर्भं विज्ञप्तः पत्तले-
ख्या तां च कादम्बर्याः स्नेहोक्तिपुरःसरं गम्भीरं च संतापं च सप-
२० रिहासं च साभ्यर्थनं च साभिमानं च सावहेलं च सप्रसादं च स-
निर्वेदं च सानुरागं च सार्तिविशेषं च सावष्टम्भं च सकोपं च सा-
त्मार्षणं च ससद्भावं च सोत्प्रासं च सोपालम्भं च सानुक्रोशं च स-
स्पृहं च सावधारणं च मधुरमपि दुःश्रवं सरसमपि शोषहेतुं कोम-

लमपि कठोरं नम्रमप्युन्नतं पेशलमप्यहंकृतं ललितमपि प्रौढमालाप-
माकर्ण्योत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य च स्तिमितपक्ष्मतया दुर्विषहदुःखबाष्पोपप्लुता-
यताक्षं तन्मुखं स्वभावधीरप्रकृतिरपि नितरां पर्याकुलोभवत् ।

अथ कादम्बरीशरीरादिवालापपदैरेव सहागल्य युगपद्गृहीतो हृ-
दये मन्युना कण्ठे जीवितेनाधरपल्लवे वेपथुना मुखे श्वसितेन ना- 5
साग्रे स्फुरितेन चक्षुषि च बाष्पेण च तुल्यवृत्तिर्भूत्वा कादम्बर्याः क्ष-
रद्वाष्पविक्षेपपर्याकुलाक्षरसुचैः प्रत्युवाच । पत्तलेखे किं करोमि । अनेन
दुरात्मना दुःशिक्षितेन ज्ञानाभिमानिना पण्डितमन्येन दुर्विदग्धेन दुर्बु-
द्धिनालीकधीरेण स्वयंकृतमिथ्याविकल्पशतसहस्रभरितेनाश्रद्धानेन
मूढहृदयेन यद्यदेवानेकप्रकारं शृङ्गारनृत्ताचार्येण भगवता मनोभवे- 10
नान्तर्गतविकारावेदनाय मामुद्दिश्य बाला बलात्कार्यते तत्तदेवाट्ट-
पूर्वत्वादिव्यकन्यकानां रूपानुरूपलीलासंभावनया च तावतो मनोरथ-
स्याप्यात्मन उपर्यसंभावनया च सर्वं सहजमेवैतदस्या इति विकल्प-
संशयदोलाधिरूढं मां ग्राहयतैवमीदृशस्य देव्या दुःखस्य तव चोपाल-
म्भस्य हेतुतां नीतोस्मि । मन्ये च ममापि मनोव्यामोहकारी कोपि 15
शाप एवायम् । अन्यथाप्रबुद्धबुद्धेरपि येषु न संदेह उपपद्यते तेष्वपि
स्फुटेषु मदनचिह्नेषु कथं मे धीर्व्यामुह्येत । तिष्ठन्त्वेव तावदतिसू-
क्ष्मतया दुर्विभाववृत्तीनि तानि स्मितावलोकितकथितविहृतलीला-
लज्जायितानि यान्यन्यथापि संभवन्ति । चिरानुभूतात्मकण्ठसंसर्गसु-
भगं हारमिममकृतपुण्यस्य मे तत्क्षणमेव कण्ठे कारयन्त्या किमिव 20
नावेदितम् । अपि च हिमगृहकवृत्तान्तस्तु तवापि प्रत्यक्ष एव ।
तत्किमत्र प्रणयकोपाक्षिप्तयाप्यन्यथा व्याहृतं देव्या । सर्व एवायं
विपर्ययान्मम दोषः । तदधुना प्राणैरप्युपयुज्यमानस्तथा करोमि

यथा नेहशमेकान्तनिष्ठुरहृदयं जानाति मां देवी । इत्येवं वदत्येव
चन्द्रापीडे आवितैव प्रविश्य वेत्रहस्ता प्रतीहारी कृतप्रणामा व्यज्ञा-
पयत् । युवराजैवं देवी विलासवती समादिशति । कृतजल्पात्परि-
जनतः श्रुतं मया यथा किल पृष्ठतः स्थिताद्य पत्तलेखात्र पुनः
५ परागतेति । न च मे त्वय्यस्यां च कश्चिदपि स्नेहस्य विशेषो विल-
सतीति मयैवेयं संवर्धिता । अपि च तवापि कापि महती वेला
वर्ततेदृष्टस्य । तदनया सहित एवागच्छ । मनोरथशतलब्धमतिदुर्लभं
ते मुखकमलालोकनमिति ।

चन्द्रापीडस्तु तदाकर्ण्य चेतस्यकरोत् । अहो संदेहदोलारूढं मे
10 जीवितम् । एवमम्बा निमेषमपि मामपश्यन्ती दुःखमास्ते । पत्तलेखा-
मुखेन चैवमाज्ञापितमागमनाय मे निष्कारणवत्सलेन देवीप्रसादेन ।
आजन्मक्रमाहितो बलवाञ्जननीस्नेहः । बाञ्छाकुलं हृदयम् । अ-
मोच्यं तातचरणशुभ्रूषासुखम् । प्रमाथी मन्मथहतकः । हारिणी
गुरुजनलालना । दुःसहान्युत्कण्ठितानि । अनुबन्धिनी बान्धवप्रीतिः ।
15 कुतूहलिन्यमिनवप्रार्थना । मुखावलोकितः कुलक्रमागता राजानः ।
जीवितफलं प्रियतमामुखावलोकनम् । अनुरक्ताः प्रजाः । गरीया-
न्गान्धर्वराजसुतानुरागः । दुस्त्यजा जन्मभूमिः । परिग्राह्या देवी का-
दम्बरी । कालातिपातासहं मनः । विप्रकृष्टमन्तरं हेमकूटविन्ध्या-
चलयोः । इत्येवं चिन्तयन्नेव प्रतीहार्योपदिश्यमानवर्त्मा पत्तलेखा
20 करावलम्बी जननीसमीपमगात् । तत्रैव च तमनेकप्रकारजननीला-
लनसुखाचिन्तितदुर्विषहृद्दयोत्कण्ठं दिवसमनयत् ।

उपनतायां चात्मचिन्तायामिवान्धकारितदशदिशि शर्वर्यामनिवा-
र्धविरहवेदोन्मथ्यमानमानसाकुलेषु कलकरुणमुच्चैर्व्याहरत्सु चक्र-

वाक्युगलेषूतेजितस्मरशरं समुत्सर्पमाणेषु चन्द्रमसोद्भोलेधूलिधूस-
 रालोकेष्वग्रमयूखेषु विजृम्भमाणकुमुदिनीश्वासपरिमलप्राहिणि मन्दं
 मन्दमावातुमारब्धे प्रदोषानिले च शयनवर्ती निमीलितलोचनोप्यप्रा-
 सनिद्राविनोदः हेमकूटागमनखेदाग्निपत्य विश्रान्तेनेव पादपल्लवच्छा-
 यायां जङ्घानुरोधिरोहिणा लग्नेनेव सुसंहतयोरूर्वोर्लिखितेनेव विस्ता- 5
 रिणि नितम्बफलके मग्नेनेव नाभिमुद्रायामुल्लसितेनेव रोमराज्यामा-
 रुढेनेव त्रिवलिसोपानहारिणि मध्यभागे कृतपदेनेवोन्नतिविस्तारशा-
 लिनि स्तनतटे मुक्तात्मनेव बाह्वोः कृतावलम्बनेनेव हस्तयोराश्लिष्टे-
 नेव कण्ठे प्रविष्टेनेव कपोलयोरुत्कीर्णैर्नेवाधरपुटे ग्रथितेनेव नासि-
 कासूत्रे समुन्मीलितेनेव लोचनयोः स्थितेनेव ललाटशालायामन्वि- 10
 तेनेव चिकुरभारान्धकारे प्लवमानेनेव सर्वदिक्पथप्राविनि लावण्यपू-
 रणवे मनसा सस्मार स्मरायतनभूतस्य कादम्बरिरूपस्य ।

उत्पन्नात्मीयबुद्धिश्च निर्भरस्नेहार्द्रचेतास्तत एव वासरादारभ्य तां
 प्रति गृहीतरक्षापरिकर इव यतो यत एव मण्डलितकुसुमकार्मुकं
 मकरध्वजमस्यां प्रहरन्तमालोकितवांस्ततस्तत एवात्मानमन्तरेर्षित- 15
 वान् । एवमम्लानमालतीकुसुमकोमलतनौ निर्घृणं प्रहरन्न लज्जस
 इत्युपालभमान इव दिवसमुत्तरलतारयान्तर्वाष्पार्द्रया दृष्ट्या कुसु-
 मचापं पुनः स्मरशरप्रहारमूर्छितां संज्ञामिव लम्भयितुं तामवयवैरु-
 वाह स्वेदजललवानुत्ससर्ज च दीर्घदीर्घान्निश्वासमारुतान् । तच्चेतना-
 लम्भमुदित इव च सर्वाङ्गीणं क्षणमपि न मुमोच रोमाश्चम् । सद्यते 20
 हृदयेन वेदना न वेति तद्वार्ता प्रष्टुमिव नियुक्तेन मनसा शून्यता-
 मधार्षीत् । तत्प्रतिवार्ताकर्णनायेव च गृहीतमौनः सर्वदैवातिष्ठत् ।
 तदाननालोकनान्तरितमिव सर्वमेव नाद्राक्षीत् । चन्द्रविम्बेपि नास्य

- दृष्टिरमत् । तदालापपरिपूरितश्रोत्रेन्द्रिय इव न किञ्चिदप्यपरमन्तः
कर्णे कृतवान् । वीणाध्वनयोप्यस्य बहिरेवासन् । सुभाषितान्यपि
न प्रवेशमलभन्त । सुहृद्वाचोपि परुषा इवाभवन् । बान्धवजनजल्पि-
तान्यपि नासुखायन्त । भावावगमभीत्येव यथापूर्वं न कस्यचिद्दर्श-
5 नमदात् । अनवरतमुक्तज्वालेन मदनहुतभुजान्तर्दह्यमानोपि गुरुजन-
त्रपया सद्यः समुद्धृतार्द्रारविन्दशयनमभजत । न सरसविसलताजा-
लानि गात्रेष्वकरोत् । न जललवमौक्तिकक्षोदतारकितान्यजठरपक्षि-
नीपत्ताणि पार्श्वेप्यकारयत् । न कुसुमपल्लवस्रस्तररचनामादिदेश ।
नानवरतधारानिपातोल्लसितशिशिरसीकराबद्धदुर्दिनं ददर्शापि धारा-
10 गृहम् । न मकरन्दसंततसंपातशीतलाभ्यन्तराणि हर्म्योद्यानलताभवना-
न्यप्यसेवत । न मलयजजललुलितपृष्ठेषु मणिकुट्टिमेघवप्यलुठदिच्छ-
या । न तुहिनकरकरनिकरसंक्रान्तिदृष्टेषु ललनाकरकलितचन्द्रका-
न्तमणिदर्पणेष्वप्यसंक्रामयदात्मसंपातम् । किं बहुना । नाश्यानहरिच-
न्दनरसचर्चामप्याचरणाददापयत् ।
- 15 एवमेव केवलं रात्रौ दिवा चाकृतनिर्वृति ज्वलताप्यदहनात्मकेन
दहताप्यक्षतस्नेहेन्धनेन दुःखानुभावनायेव भस्मसादकुर्वता मदन-
दहनेनान्तर्बहिश्च काथ्यमानदेहः शोषमगात् । आर्द्रतां पुनः प्रतिक्ष-
णाधीयमानवृद्धिं नात्याक्षीत् । एवं च निष्प्रतिक्रियतया दुस्त्यजतया
वातिविसंघुलेनोपास्यमानोपि मनसिजेनाकारमेव लोकलोचनेभ्योर-
20 क्षन्न कुसुमशरसायकेभ्यो जीवितम् । तनोरेव तानवमङ्गीचकार
न लज्जायाः । शरीरस्थितावेवानादरं कृतवान्न कुलक्रमस्थितौ ।
प्रजा एवान्वरुध्यत न मन्मथोत्कलिकाः । सुखमेवावधीरयामास
न धैर्यम् । एवं चास्य पुरः कादम्बरिरूपगुणावष्टम्भाहितप्राणेन

बलवतानुरागेणाकृष्यमाणस्य पश्चाद्गुरुजनप्रतिबन्धदृढतरेण मही-
यसा स्नेहेन च वार्यमाणस्य गम्भीरप्रकृतेः सरित्पतेरिव चन्द्रमसा
सुदूरमुल्लास्यमानस्यापि मर्यादावशादात्मानं स्तम्भयतः कथंकथमपि
कतिपयेष्वपि सहस्रसंख्यायमानेष्वतिक्रान्तेषु वासरेष्वेकदा रणर-
णकसकाशादिवान्तरलब्धावस्थानो निर्गत्य बहिर्नगर्यास्तरंगसङ्गशी- 5
तसीकरासारमरुन्ति कलकणितकलहंसचक्रवाकचक्रवालाक्रान्तसर-
ससुकुमारसैकतानि सिप्रातटान्यनुसरन्नातिदूरमिव चरणाभ्यामेव
वभ्राम । भ्राम्यंश्च रुद्रतनयायतनं रयेणागच्छतः सावष्टम्भया गत्या
त्वरितखुरसंचारान्युज्यमानांश्च विरलीभवतश्च संघटमानांश्च विशि-
ष्यतश्चोत्सहमानांश्च लम्बमानांश्च परापततश्च विच्छिन्नपङ्क्तिव्यवस्थाना- 10
न्स्वलतोपि पततोप्यवसीदतोपि यथाशक्ति सादिभिरुत्पीडितान्निः-
सहतया दूरागमनस्वेदमतिवत्यागमनकार्यगौरवमावेदयतो दूरादे-
वातिबहूनिव तुरंगमानद्राक्षीत् । दृष्ट्वा चोत्पन्नकुतूहलस्तेषां परिज्ञा-
नायान्यतमं पुरुषं प्राहिणोत् । आत्मनाप्युरुदन्नेन पयसोत्तीर्य सिप्रां
तस्मिन्नेव भगवतः कार्तिकेयस्यायतने तत्प्रतिवार्तां प्रतिपालयन्न- 15
तिष्ठत् ।

तत्रस्थश्च कुतूहलात्तस्मिन्नेव वाजिवृन्दे निक्षिप्तदृष्टिः पार्श्वस्थितां
हस्तेनाकृष्य पत्तलेखामवादीत् । पत्तलेखे पश्य य एष पुर एवा-
र्ककिरणनिवारणोल्लासितया प्रेङ्खदालोललम्बशिखया मयूरपिच्छ-
मय्या लत्रिकया दुर्विभाव्यवदनोश्चवारो ज्ञायते केयूरकोयमिति । 20
यावत्तया सहैवं निरूपयत्येव तावत्तस्मात्प्रहितपुरुषादुपलब्धात्मा-
वस्थानं दृष्टिपथ एवावतीर्य तुरंगमादापतन्तं दूराद्गुतागमनधूलीधूसर-
श्यामीकृतशरीरं परिवर्तितमिवेतराकारेणोज्झिताङ्गरागसंस्कारम-

लिनेन वपुषा विषादशून्येन च मुखेनान्तर्दुःखसंभारपिशुनया च
 दृष्ट्या दूरत एवापृष्ठामपि कष्टां कादम्बरीसमवस्थामनक्षरमावेदय-
 न्तं केयूरकमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च दर्शितप्रीतिरेहोहीत्याहूय ससंभ्रम-
 प्रणतोपसृतमतिदूरप्रसारिताभ्यां दोर्भ्यां पर्यव्वजत तम् । अप-
 5 सृत्य पुनः कृतनमस्कारे तस्मिन्नामयप्रश्रवचसा संवर्ध्य सर्वानेव
 तत्सहायान्पुरः स्थितं पुनः पुनः सस्पृहमालोक्य केयूरकमवादीत् ।
 केयूरक त्वदर्शनेनैव भद्रं देव्याः सपरिवाराया इत्येतदावेदितम् ।
 आगमनकारणमपि विश्रान्तः सुखितः कथयिष्यसि । इत्युक्त्वा संभ्रा-
 न्तागतारोहकढौकितां करिणीमारुह्य कुतोस्य जनस्य सुखितेत्यभिद-
 10 धानमेव केयूरकं पृष्ठतः पक्षलेखां चारोप्य स्वभवनमयासीत् ।
 तत्र च निषिद्धाशेषराजलोकप्रवेशः प्रविश्य बह्मभोद्यानं सपरिवारेण
 केयूरकेण सहोत्ताम्यता चेतसा चेतितमेव दिवसकरणीयं निर्वर्तया-
 मास । निर्वर्त्य च पक्षलेखाद्वितीयः सुदूरोत्सारितपरिजनः केयूर-
 कमाहूयाब्रवीत् । केयूरक कथय देव्याः कादम्बर्याः समदलेखाया
 15 महाश्वेतायाश्च संदेशम् ।

इत्यभिहितवति चन्द्रापीडे पुरः सप्रश्रयमुपविश्य केयूरकोप्यगा-
 दीत् । देव किं विज्ञापयामि । नास्ति मयि संदेशलवोपि देव्याः का-
 दम्बर्याः समदलेखाया महाश्वेताया वा । यदैव पक्षलेखां मेघनादाय
 समर्प्यागतेन प्रतिनिवृत्य मयायं देवस्योज्जयिनीगमनवृत्तान्तो निवेदि-
 20 तस्तदैवोर्ध्वं विलोक्य दीर्घमुष्णं च निश्चस्य सनिर्वंदमेवमेतदित्युक्त्वो-
 त्थाय महाश्वेता पुनस्तपसे स्वमेवाश्रमपदमाजगाम । देव्यपि कादम्बरी
 श्रुतिं हृदये दुघणेनेवाभिहृतातार्कितापतिताशनिनेव मूर्ध्नि ताडितान्तः-
 पीडाकूणननिमीलितेन चक्षुषा मूर्छितेव मुषितेव परिभूतेव वञ्चितेव

चोन्मुक्तेव चान्तःकरणेनाविदितमहाश्वेतागमनवृत्तान्ता चिरमिव स्थि-
 त्वोन्मील्य नयने विलक्षेव लज्जितेव विस्मृतेव विस्मयस्तब्धदृष्टिर्म-
 हाश्वेतायाः कथयेति सासूयमिव मामादिश्य मदलेखायां पुनर्वलित-
 मुखी सविलक्षस्मितं मदलेखेस्ति केनचिदपरेणैतत्कृतं करिष्यते वा
 यत्कुसारेण चन्द्रापीडेनेत्येवमभिदधत्युत्थाय निवारिताशेषपरिजन- 5
 प्रवेशा शयनीये निपत्योत्तरवाससोत्तमाङ्गमवगुण्ठ्य निर्विशेषदृढय-
 वेदनां मदलेखामप्यनालपन्ती सकलमेव तं दिवसमस्थात् । परेषुश्च
 प्रातरेवोपसृतं मामेवं दृढतरशरीरेषु म्रियमाणेष्विव भवत्स्वहमीदृ-
 शीमवस्थामनुभवामीत्युपालभमानेव न मे भवद्भिः पार्श्ववर्तिभिः का-
 र्यमिति निर्भर्त्सयन्तीव किं मे पुरस्तिष्ठसीत्यन्तर्मन्युवेगेन तर्जयन्तीव 10
 च बाष्पपूरोद्रेकोत्कम्पपर्याकुलया दृष्ट्या चिरमालोकितवती तथा
 दृष्ट्वा दुःखितया देव्यादिष्टमेव गमनायात्मानं मन्यमानोहमनिवे-
 द्यैव देव्यै देवपादमूलमुपागतोस्मि । तच्च देवैकशरणजनजीवितपरि-
 त्राणाकुलमतेः केयूरकस्य विज्ञापनाकर्णनावधानदानेन प्रसादं कर्तु-
 मर्हति देवः । देव श्रूयताम् । यदैव ते प्रथमागमनेनामोदिना मलया- 15
 निलेनेव चलितं समस्तमेव तत्कन्यकालतावनं तदैव सकलभुवन-
 मनोभिरामं भवन्तमालोक्य वसन्तमिव रक्ताशोकतरुलतामिवारूढ-
 वान्मकरकेतनस्ताम् । इदानीं तु महान्तमायासमनुभवति त्वदर्धे
 कादम्बरी । तस्या हि दिनकरोदयादारभ्य दिवसकरकान्तोपलान-
 लस्येव निःशब्दस्यापवनेरितस्याधूमस्याभस्मनः प्रज्वलतो मकरध्व- 20
 जहुतभुजो न परिजनकरकमलकलितकोमलपल्लवलास्यलीलया प्रस-
 रमङ्गः । नानुत्तालतालवृन्तवान्तजलजडकणिकासारसेकेन निवृत्तिः ।
 न सरसहरिचन्दनपङ्कच्छटाक्षुरणेन छेदः । न विदलितमुक्ताफल-

- बालुकापटलोद्बूलनेन व्युपरमः । नोत्कीलितयन्त्रमयकलहंसपङ्क्तिमु-
 क्ताम्बुधारेण धारागृहेण प्रशमः । यथा यथा चलितजलयन्त्रविग-
 लिताभिरतिशिशिरसीकरनिकरतारकिताभिरम्बुधाराभिराहन्यते तथा
 तथा वैद्युतानलसहोदर इव स्फुरति मदनपावकः । सुतरां च
 5 शिशिरः कुन्दकलिकाकलापमञ्जरीमिव विकासयति स्वेदजललव-
 जालकसंततिमुपचारः । चित्रं चेदम् । मकरकेतुहुतभुजा दह्यमान-
 मप्यग्निशौचमंशुकमिव नितरां निर्मलीभवति लावण्यम् । मन्ये च
 मृदुस्वभावमपि जलमिव मुक्ताफलतामुपगतं कठिनीभवत्युत्क-
 ण्ठितं हृदयमवलजनस्य । यत्तादृशेनातिसंतापेनापि न विलीयते ।
 10 बलवती खलु वल्लभजनसंगमाशा । यत्तथाविधमप्यनुभववेदनाविह्व-
 लितप्राणमतिकष्टं प्राण्यते । किं करोमि । कथय कथं कथ्यते कया
 वृत्त्या वर्ण्यते कीदृशेनोपायेन प्रदर्श्यते केन प्रकारेणावेद्यते कया
 युक्त्या प्रकाश्यते कतमया वेदनयोपमीयते बलवती तदुत्कण्ठा ।
 स्वप्नेषु विगलितवेदनाः स्फुटं प्राणिनः । प्रतिदिनं दृश्यमानोपि यन्न
 15 पश्यसि तामीदृशीमवस्थाम् । प्रचण्डकिरणसहस्रातपसहानि कम-
 लानि शयनीकृतानि म्लानिमुपनयन्त्या दिवसकरमूर्तिरपि निर्जिता
 तथा निजोष्मणा । निष्करुणेन चाकारणवामेन कामेन मथ्य-
 मानास्तास्ताश्चेष्टाः करोति । तथा हि । सासोढमदनवेदने त्वम-
 तिकठिने मनसि निवससीति मृदुनि कुसुमशयने कथमपि सखी-
 20 जनेन पाल्यते । कुसुमशयनगता च संतापगलितचरणतलालक्त-
 कलवपाटलितैः शय्याकुसुमैः कुसुमशरेण शरतामुपनीतैः सरु-
 धिरैरिव हृदयात्पतितैर्भयमुपजनयति । सर्वाङ्गीणमनङ्गशरनि-
 वारणाय कवचमिव भवदनुस्मरणरोमाञ्चमुद्रहति । रोमाञ्चनि

कुचयुगले श्वासगलितमंशुकं निदधाना त्वत्पाणिग्रहणतृष्ण्या कण्ट-
 कशयनव्रतलीलामिव दक्षिणकरकमलमनुभावयति । वामं तु वाम-
 कपोलभरजडाङ्गुलिमुल्लसत्पद्मारागवलयप्रभांशुरज्यमानं ज्वलितमद-
 नहुताशनविप्रुष्यमाणमिव हस्तकमलं विधुनोति । नलिनीदलव्य-
 जनपवनविक्षिप्यमाणकर्णकुवलयदलं वदनमजस्रस्रवदश्रुभयपलाय- 5
 मानलोललोचनमिव विभर्ति । प्रतिक्षणं क्षामतां व्रजन्ती न केवलं
 मङ्गलवलयं पतनभयेन दोलायमानं हृदयमपि मुहुर्मुहुः पाणिपल्लवेन
 रुणद्धि । शिशिरवारिक्षोदक्षरिण्या लीलाकमलमालिकयेव वपुषि
 निहितया सखीजनहस्तपरंपरया परिक्लाम्यति । तथा चरणयुगलेन
 रसनाकलापं नितम्बविस्तारेण मध्यं संगमाशया हृदयं हृदयेन भव- 10
 न्तमुरसा विसिनीपलाशप्रावरणं कण्ठेन जीवितं करकमलेन कपो-
 लपालीं त्वदालापेनाश्रुपातं ललाटफलकेन चन्दनलेखिकामंसेन वेणी-
 मधुना धारयति । त्वद्दृक्षया विधटमानं हृदयमभिवाञ्छति । गो-
 त्रस्वलनेनेव जीवितेन लज्जते । प्रियसख्येव मूर्छया मनसि मुहु-
 र्मुहुः स्पृश्यते । परिजनेनेव रणरणकेन मदनपरवशा कुसुमशय- 15
 नादुत्थाप्यते । परिचारिकयेवार्त्ता स्रस्ताङ्गी संचार्यते । मुहुः पव-
 नप्रेङ्खोलितमुत्कण्ठाव्यजनपल्लवभङ्गभयकम्पितमिव लतामण्डपमधि-
 वसति । मुहुः सत्कोशकलिकं विसवलयसंरक्षणरचिताञ्जलिपुटमिव
 स्थलनलिनीवनमधिशेते । मुहुरुद्धन्धनभयादिव निरन्तरकिसलयाच्छा-
 दितलतापाशमुद्यानमासेवते । मुहुर्निपतदविरतरोदनाताम्रनयनप्रति- 20
 बिम्बं स्रस्तरास्तरणत्रासनिमज्जकमलामिवोपवनसरोजलमवगाहते ।
 तस्मादुत्थाय तमालवीथीमुपैति । तस्यां शाखावलम्बोर्ध्वमुजलतानि-
 हितनिमीलितलोचनवदना चम्पकदलमालिकोद्बुद्धदेहाशङ्कामुत्पाद-

यन्ती मुहूर्तं विश्रम्य संगीतकगृहमाविशति । ततो मधुरमुरजरव-
 लयललितलास्यलीलयोद्वेज्यमाना मयूरीव मुक्तधारं धारागृहमभिप-
 तति । ततोपि घनजलधारासीकरपुलकितकाया कदम्बकलिकेव
 कम्पमाना शुद्धान्तकमलिनीतीरमुपसर्पति । तस्माच्च भवनकलहंसर-
 5 वमसहमाना प्रस्थिता तत्कालावतारितनूपुरयुगला निपुणप्रेक्षामिव
 क्षामतामभिनन्दति । वलयरचनाम्लापितमृणालकुपितैरिव भवनवापी-
 चक्रवाकमिथुनैः कूजितेन खेद्यते । शय्याविलासमृदितकुसुमसंचया-
 मर्षितैरिव प्रमदवनमधुरैर्विरुतेनोद्वेज्यते । निर्भरोत्कण्ठागीतनिर्जि-
 तरवरोधितैरिवाङ्गणसहकारपिकवृन्दैः कलकलेनाकुलीक्रियते । मद-
 10 नपाण्डुगण्डपरिभूतगर्भपक्षकान्तिभिर्विद्वेवोद्यानकेतकीसूचिभिरुद्धूतवे-
 दना भवति । एवंप्रायैश्च मदनदुश्चेष्टितायासैः परिणाममुपैति दिवसः ।
 चन्द्रोदये चास्यास्तिमिरमयीवापैति धृतिः । कमलमयमिव दू-
 यते हृदयम् । कुमुदमय इव विजृम्भते मकरकेतनः । चन्द्रकान्त-
 मयमिव प्रक्षरति नयनयुगलम् । उदधिजलमयानीव वर्धन्ते श्वसि-
 15 तानि । चक्रवाकमया इव विघटन्ते मनोरथाः । शीतज्वरातुरेव
 मणिकुट्टिमोदरसंकान्तस्य तुषारकिरणमण्डलस्योपरि वेपथुलुलिततर-
 लाङ्गुलिनिकरं करयुगलं प्रसारयन्ती शशिसंतापमनक्षरं कथयति ।
 सीत्कारेषु दशनांशुव्याजेन मन्मथशरज्जरितहृदयप्रविष्टानिन्दुकिर-
 गानिवोद्गिरति । वेपथुषु व्यजनीकृतकदलीदलकम्पोपदेशमिव गृह्णा-
 20 ति । विजृम्भिकासु कण्ठागतजीवितनिर्गममार्गमिवोपदिशति । गोत्र-
 स्वलितविलक्षस्मितेषु हृदयनिपातितमदनशरपुष्परज इव वमति ।
 बाष्पमोक्षेषु स्थूलाश्रुसंतानवेणिकावाहिनी विलीयत इव । शशिम-
 णिदर्पणेषु विस्फुरितानेकप्रतिबिम्बनिभेन शतंधेव विदलति । कुसुम-

शयनेषु परिमललालसागतालिमालाकुलिता धूमायत इव । अमल-
कमलस्रस्तरेषु किञ्जल्करजःपुञ्जपिञ्जरिता ज्वलतीव । स्वेदप्रती-
कारेषु विशदकर्पूरक्षोदधूलीधवलिता भस्मीभवतीव । न विज्ञायते किं
मुग्धतया किं विलासेन किमुन्मादेन संगीतकमृदङ्गध्वनितेषु केका-
शङ्कया धारागृहमरकतमणिमयूरमुखानि स्थगयति । दिवसाव- 5
सानेषु विश्लेषभीता मृणालसूत्रैश्चित्रभित्तिविलिखितानि चक्रवाक-
मिथुनानि संघट्टयति । चिन्तारतारम्भेषु मणिप्रदीपानवतंसोत्पलै-
स्ताडयति । उत्कण्ठालेखेषु संकल्पसमागमाभिज्ञानानि लिखति ।
दूतीसंप्रेषणेषु स्वप्रापराधोपालम्भान्संदिशति ।

अपि च तस्याश्चन्दनपरिमल इव दक्षिणानिलेन सह समागच्छति 10
मोहः । चक्राह्वशाप इव निशया सहापतति प्रजागरत्रासः । प्रतिरु-
तानीव बलभीकपोतकूजितैः सहाविर्भवन्ति दुःखानि । मधुकर इवोप-
वनकुसुमामोदेन सहोपसर्पति मरणाभिलाषः । तथा च जलकणिकेव
पद्मिनीपलाशस्थिता कम्पते । प्रतिच्छायेव स्फटिकोपलसलिलम-
णिदर्पणमणिकुट्टिमतलेषु दृश्यते । नलिनीव शशिकरस्पर्शेन म्लायति । 15
हंसीव सरसमृणालिकाहारव्यतिकरेण जीवति । शरदिव कुमु-
दकुवलयकमलसंपर्कमनोहरगन्धवहा सकुसुमबाणा च विजृम्भते ।
चन्द्रमूर्तिरिव कमलप्रकरस्खलितपादपल्लवा संचरन्ती निशां नयति ।
कुमुदिनीव रजनिकरकिरणकृतप्रजागरा दिवसमलीकनिद्रयाति-
वाहयति ।

मुररिपुजलशयनलीलेव मन्दोच्छ्वसितशेषा निमीलितलोचना कि-
मपि चिन्तयति । मलयनिम्नगेव सरसहरिचन्दनकिसलयलाञ्छि-
तेषु शिलातलेष्वभिपतति । कुन्दकलिकेव तुषारसिक्तपल्लववर्तिनी

वनानिलेनायास्यते । भुजंगीवासह्यसंतापालिङ्कितचन्दना शिखिशकु-
 न्तकुलकोलाहलेन ताम्यति । हरिणीव केसरिकाननं परिहरति ।
 कुसुमघटितशिलीमुखमनोहरान्मदनचापादिव प्रमदवनान्तस्यति ।
 जानकीव पीतरक्तेभ्यो रजनिचरेभ्य इव चम्पकाशोकेभ्यो विभेति ।
 ५ उषेव स्वप्नसमागमेनापि कृतार्थतामेति । ग्रीष्मलक्ष्मीरिवानुदिनम-
 तिक्षामा भवति । सर्वथा तस्याः कन्दर्पवेदनयाङ्गानि दिवसैर्जी-
 वितसंधारणवस्तूनि वलयरचनया गृहकमलिनीमृणालान्युपदेशैः स-
 खीजनवचनानि शय्यापरिकल्पनेनोपवनकुसुमान्यनवरतमोक्षेण मद-
 नायुधानि निःशेषं क्षीणानि । किं बहुना । संप्रति तस्यास्त्वन्नामा
 १० सर्वसखीजनस्त्वत्संबद्धानि सर्वरहस्यानि त्वत्समागमोपायान्वेषिणः
 सर्वसमवायास्त्वद्वार्तोपलम्भनतत्पराः सर्वप्रश्नास्त्वद्वृत्तान्तमुखरः प-
 रिजनस्त्वदालापनिर्मिताः सर्वविनोदास्त्वदाकारमयश्चित्रकलाभ्यास-
 स्त्वदुपालम्भगर्भा मागधीमङ्गलगीतयस्त्वदर्शनपुनरुक्ताः स्वप्रास्त्व-
 त्परिहासप्राया मदनज्वरदाहविप्रलापास्त्वन्नामग्रहणैकोपायगम्यप्रबोधा
 १५ मोहमहावेगाः ।

इत्यावेदयन्तं केयूरकं भवतु संप्रति न शक्नोम्यतः परं श्रोतु-
 मित्यामीलनादन्तसंज्ञेव कादम्बरीव्यथाश्रवणवेदनासंभवनानुकम्पयेव
 चन्द्रापीडमाकामन्ती मूर्छां न्यवारयत् । न तु पुनरवस्थानिवेदनप-
 रिसमाप्तिः ।

२० तथा मूर्छानिमीलितश्च तामेवानुध्यायन्निव ससंभ्रमप्रतिपन्नश-
 रीरेण केयूरकेण संभाविततालवृन्तया च पञ्चलेखयानुभाव्यार्थ-
 सज्जया च नियत्या संज्ञां लम्बितश्चन्द्रापीडः स्वकृतपीडापराधेन
 भीतमिव लज्जितमिव विलक्षमिव निभृतस्थितं केयूरकमन्तर्वा-

षोपहृद्यमानकण्ठः कथमपि स्वलिताक्षरं प्रत्युवाच । केयूरक येन
 प्रकारेणैवमेकान्तनिष्ठुरहृदयमात्मन्यनुत्पन्नानुरागमेव मां संभाव्य
 देव्या कादम्बर्या दूरीकृतपुनर्मदागमनसंभावनया न त्वमागमनाया-
 दिष्टो न संदिष्टं वा किञ्चिन्महाश्वेतया समुपहृतानुबन्धया मदलेख-
 या वा त्वन्मुखेन नोपालब्धोस्मि तथा मयि पञ्चलेखया सर्वमाख्या- 5
 तम् । तदभिजाततया महानुभावत्वादुदारतया समानशीलतया दक्षि-
 णतया चैकान्तपेशलतया च स्वभावस्यात्मानमात्मना न कल-
 यति देवी कादम्बरी । चन्द्रमूर्तेरालोकेन निश्चेतनस्य चन्द्रकान्ता-
 ख्यस्य पाषाणखण्डस्यार्द्रभावोपगमनमेवायत्तं न पुनस्तत्कराकर्षणम् ।
 नितरां पक्षपातिनोपि च मधुकरस्याभिगमनमेवाधीनम् । मकरन्दलाभे 10
 तु कलिकाश्रयिणी जृम्भैव प्रभवति । दिवससंतापह्वान्तेन चोन्मु-
 खता कुमुदाकरेण करणीया । विकासयति पुनस्तं ज्योत्स्नाभिरामा
 रजन्येव । निर्भरमन्तःसरसतायां सत्यामपि मधुमासलक्ष्मीपरिग्रहा-
 द्विना पल्लवानुरागदर्शनस्य कृते किं करोतु पादपः । तत्र देव्याः काद-
 म्बर्या एवाज्ञापराधिनी । ययाधरस्पन्दितमात्रप्रतीक्षे पुरःस्थायिनि दा- 15
 सजने निष्करुणतयात्मानमव्यापारयन्त्या सुखपरिपन्थिनी दुःखदा-
 नैकनिपुणा परहृदयपीडानपेक्षिणी लज्जापेक्षिता न जीवितसंदेहदायि-
 नी देव्याः समवस्था । अथवास्य परिजनस्यापि देव्या अपि कोयमे-
 वविधो व्यामोहः । यदनिच्छन्त्यपि बलादसौ न व्यापारिता । कीदृशी
 चरणतलप्रतिबद्धस्य दासजनस्योपरि लज्जा । कीदृशं वा गौरवम् । 20
 को वानुरोधः । अविश्वस्तचित्तता वा केयमीदृशी । यदेवमात्मनः
 शिरीषमुष्पकोमलस्येयमतिदारुणा पीडाङ्गीकृता न कृतार्थितो मे
 मनोरथः । अथवा क्रमागतमन्तर्धानं वामलोचनानां विशेषतोपरि-

त्यक्तनिःशेषबालभावानामनतिप्रबुद्धमुग्धमनसिशयानां कन्यकानाम् ।
 लज्जा न पारिता नामास्मिञ्जने स्वयं परित्यक्तुं देव्या । मदलेखा
 तु द्वितीयं हृदयमस्याः । तया किमेवमहार्यसंयमधनैर्मुनिभिरप्यरक्षि-
 तहृदयापहारेणानिग्राह्यचौरेण शुचिभिरप्यपरिहार्यस्पर्शेनावहिष्कार्य-
 ५ चण्डालेन भस्मीकृतापर्यवसानप्राणिसहस्रेणानिर्वाप्यश्मशानान्निना स-
 र्वदोषाश्रयेणाशरीरव्याधिना रूपापहारिणाकाण्डव्याधेन मर्मभेदिना-
 लीकधनुर्धरेण सद्यःप्राणापहारक्षमेणाकालमृत्युनानिरूपितस्थानास्थान-
 प्रवर्तिना परापकारकृतार्थेन हृदयवासिनापरप्रत्ययेन स्वयोनिना कामेन
 दुरात्मनायास्यमानं देवीशरीरमुपेक्षितम् । किमिति तत्रस्थस्यैव मे
 १० कर्णे नावेदितम् । अधुना श्रुत्वापि दिवसक्रमगम्येध्वनि किं करोमि ।
 मलयानिलाहतलताकुसुमपातस्याप्यसहं देवीशरीरम् । वज्रसारकठिन-
 हृदयैरपि दुर्विषहाः स्मरेषवः । न ज्ञायते निमेषेणैव किं भवतीति ।
 प्रायेण च देव्याप्यनुभवनीय एवायमर्थः । यथा चास्य दुःखैकदान-
 व्यसनिनो दुर्घटघटनापण्डितस्य यत्किञ्चनकारिणो निष्कारणकुपितस्य
 १५ हतविधेः सर्वतो विसंष्टुलं समारम्भं पश्यामि तथा जानामि नैवा-
 यमेतावता स्थास्यतीति । अन्यथा क्व निष्प्रयोजनाश्वमुखमिथुनानुस-
 रणेनामानुषभूमिगमनम् । क्व च तत्र तृपितस्याच्छोददर्शनम् । क्व
 तत्तीरे विश्रान्तस्यामानुषगीतध्वनेराकर्णनम् । क्व तज्जिज्ञासागतस्य
 महाश्वेतावलोकनम् । क्व तत्र तरलिकया सह तवाभिगमनेन मद्रम-
 २० नप्रस्तावः । क्व महाश्वेतया सह हेमकूटगमनम् । क्व तत्र देवीव-
 दनदर्शनम् । कानुरागोत्पत्तिरस्मिञ्जने देव्याः । क्व वापरिपूर्णम-
 नोरथस्य मे पितुरलङ्घनीयागमनाज्ञा । तत्सुदूरमारोप्य पातिता वयं
 खल्वनेनाकार्यकारिणास्मत्कर्मबलनियोगदक्षेण दग्धवेधसा । तथापि

देवीं संभावयितुं प्रयतामहे ।

इत्यभिदधत्येव चन्द्रापीडे नितरामयमनेनैव कादम्बरीवृत्तान्तेन
 संतापितस्तत्किमपरमहमेनमात्मतेजसा संतापयामीत्युत्पन्नदय इव
 भगवांस्तिग्मदीधितिरुत्तप्तकनकद्रवस्फुलिङ्गपिङ्गलद्युति दिग्विकीर्ण-
 धूर्जटिजटामण्डलानुकारि संजहार करसहस्रम् । अस्तानुसारेण 5
 च रवेर्वासरोपि यथोच्छ्रिततरुशिखराविलम्बिनो रक्तातपच्छेदाना-
 कर्षन्नपससार । क्रमेणैव संजातकरुणानुबन्धयेव संध्ययाप्युपरि
 जलार्द्रपट इव प्रसार्यमाणे स्वरागपटले निशागमेनाप्येवमस्य शून्य-
 ताविह्वलस्य मा भूद्दर्शनमित्याप्तेनेव सर्वतो नीलीपरिलम्बमानायामिव
 भ्राम्यमाणायां तिमिरलेखायां कमलेष्वपि दुःसहत्वाच्छोषकारिणः 10
 संतापस्य तल्पकल्पनाभीतेष्विव संकुचत्सु कुमुदेष्वपि शुचिस्वभाव-
 तयाद्रार्द्रेषु शयनसंपादनायेवाहमहमिकयोदलत्सु चक्रवाकेष्वपि स-
 हचरीविरहविधुरेषु कादम्बरीसमीपगमनोपदेशदानायेव कलकरुण-
 मुचैर्मुहुर्मुहुर्व्याहरत्सु चन्द्रमस्यपि भगवति समस्तभुवनैकातपत्ते सु-
 धारजतकलशे पूर्वदिग्वधूवदनचन्दनतिलके गगनतललक्ष्मीलावण्य- 15
 महाह्रदे सकललोकाह्लादकारिणि सुधालिप्तैः करैरिव स्पष्टमुच्छ्वासहे-
 तुना तं ज्योत्स्नाजलेन च सेक्तुमुदयगिरिशिखरमारूढे प्रौढे प्रदोष-
 समये चन्द्रापीडस्तस्मिन्नेव वल्लभोद्याने चन्द्रातपस्पर्शदर्शितविशद-
 जललवोद्रेदहारिणि चन्द्रमणिशिलातले विमुच्याङ्गानि चरणसंवाह-
 नोपसृतं केयूरकमवादीत् । केयूरक किमाकलयसि । यावद्वयं परा- 20
 पतामस्तावत्प्राणान्संधारयिष्यति देवी कादम्बरी । पारयिष्यति वा
 तां विनोदयितुं मदलेखा । आगमिष्यति वा पुनस्तत्समाश्वासनाय
 महाश्वेता । मत्परिचयोद्वेजिता प्रतिपत्स्यते वा शरीरस्थितये तयो-

रभ्यर्थनाम् । द्रक्ष्यामि वा पुनस्तस्याः स्मेरसृक्कोपान्तमालोलतारक-
मुत्तस्तहरिणशावकायताक्षं मुखमिति ।

स तु व्यञ्जयत् । देव धैर्यं समवलम्ब्य गमनाय यत्नः क्रिय-
ताम् । तिष्ठतु तावदासन्नवर्ती सखीजनः परिजनो वा । तस्या हि
5 त्वदालोकेनेच्छैव स्वेच्छया निमेषितुमपि न ददाति । समागमाश-
यैवावष्टब्धं हृदयम् । श्रसितमेव मुखे वहितम् । रोमाञ्च एव क्षण-
मपि शरीरं न मुञ्चति । दिवानिशं वाष्प एव लोचनपथस्थायी ।
प्रजागर एव रात्रावपि दत्तदृष्टिः । अरतिरेव नैकाकिन्याः क्षाम्य-
त्यवस्थानम् । जीवितमेव कण्ठस्थानान्नापसरति ।

- 10 एवं वदन्तं तमादिदेश विश्रान्तये केयूरकम् । आत्मनापि गम-
नचिन्तां प्राविशत् । यदि तावदकथयित्वानिपत्य चरणयोरनाघ्रातः
शिरस्यगृहीताशीः सहसानुत्संकलित एव तातेनाम्बया वापक्रम्य
गच्छामि ततो गतस्यापि मम कुतः सुखं किं श्रेयः कुतो वा फल-
वाप्तिः कीदृशी वा हृदयनिर्वृतिः । अथवा तिष्ठतु तावदियमुत्तरका-
15 लगामिनी चिन्ता । अपक्रम्य गत एव कथमहम् । तातेन दुस्तरा-
हवार्णवोत्तरणमहासेतुबन्धादवन्ध्यवाञ्छितफलप्रदानकल्पद्रुमादहितवि-
क्रान्तियशोनिष्क्रान्तिद्वारार्गलदण्डादशेषभुवनभवनोत्तम्भनस्तम्भात्त्वभु-
जादवारोप्य मय्येव राज्यभारः समारोपितः । तदनाख्याय पदमपि
निर्याते मय्यवश्यमपरिमितकरितुरगरथगमनसंक्षोभितधरातलैरालोल-
20 कदलिकाकाननाकुलीकृतभास्वद्भस्तिभिरूर्ध्वप्रियमाणधवलतपत्तमण्ड-
लच्छायाऽन्तरितवासरव्यतिकरैरतिबहलरेणूद्गमाविच्छेदापूरितभुवनकुह-
रैः पुरःप्रसृतजवनवाजिभिरनुसंतानलङ्घनैतण्डप्रायसाधनैः आ-
न्तैरपि बुभुक्षितैरप्यकृतगतिविलम्बैरा पयोधेरष्टाभ्योपि दिग्भ्यो रा-

जमिरनुधावितव्यम् । तिष्ठन्तु तावत्सेवापरा राजानः । सुखपरिमुक्ताः
 प्रजा अपि तातस्नेहात्परित्यक्तपुत्रदाराः पृष्ठतो लगन्तीति मे चेत्तसि ।
 अपि च तातस्यापि कोपरोस्ति यस्मिन्मदीयं स्नेहं संक्रमय्य मय्यप-
 क्रान्ते यातु किमनेन गतेनागतेन वेत्यविनयकोपितोवष्टम्भं कृत्वा
 स्थास्यति । कस्य वापरस्य मुखमालोकयन्ती सुखायमानहृदया म- 5
 त्प्रत्यानयनाय कृतार्तप्रलपा न तातमेवाकुलीकरोत्यम्बा । ताते च
 पृष्ठतो लग्नेष्टादशद्वीपमालिनी मेदिन्येव लग्ना भवतीति । तदा मया
 क गतम् । क स्थितम् । क विभ्रान्तम् । क यातम् । क भुक्तम् ।
 कापस्तुतम् । कात्मा मया गोपायितव्यः । समासादितेन वात्र कथं
 मया वदनं दर्शयितव्यम् । पृष्ठेन वा किमुत्तरं दातव्यम् । अथापि 10
 कथंचिद्दैवनियोगान्निःस्तुतोस्मि । तथाप्यनायासनीयं तातमेवं महीय-
 स्यायासे तातप्रसादाददृष्टदुःखामभ्यां वा निजापक्रमणशोकार्णवे पात-
 यता किं कृतं भवत्यपुण्यवता । अपि च स बहुदिवसप्रवासोपतप्तः स्क-
 न्धावारोपि मेद्यापि न परापतति । तेनापरसंविधानादर्थपथादेव निवृत्य
 पुनर्धावितव्यम् । अथावेद्य तातस्याम्बायाश्च ताभ्यां च विसर्जितः 15
 संविधानेन गच्छामि । तत्रापि किं कथयामि । मम स्नेहेन दुःखिता
 गन्धर्वराजपुत्री कादम्बरी मासुद्दिश्य मकरकेतुनायास्यमाना दुःखं
 तिष्ठतीति । किं वा बलवान्मे तस्यामनुरागो नानया विनाहं प्राणान्सं-
 धारयामीति । किं तस्या मम च द्वयोरपि जीवितनिबन्धनहेतुभूतया
 महाश्वेतया तत्परिणयनाय मे संदिष्टमिति । किं वा तदुःखमपारयन्तो- 20
 दुमयं केयूरकस्तद्भक्त्या मामानेतुमागत इति । अपरोपि वा कश्चिद्व्यपदे-
 शो न शक्यत एव पुनर्गमनाय कर्तुम् । संप्रत्येव समधिकाद्वर्षत्रयात्प्र-
 साध्य बभूवुः प्रत्यागतोस्मि । अद्यापि साधनमेव न परापतति । अक-

थयित्वा च गमनकारणं कथमात्मानं मोचयामि । कथं वा मुञ्चतु
 तातोम्बा वा । तत्सुहृत्साध्येस्मिन्नर्थेनर्थपतितः किं करोम्येकाकी ।
 वैशम्पायनोप्यसंनिहितः पार्श्वे मे । कं पृच्छामि । केन सह निरूपया-
 मि । को मे समुपदिशतु । को वापरो मे निश्चयाधानं करोतु । क-
 5 स्यापरस्य वा विवेकिनी प्रज्ञा । कस्य वान्यस्य श्रुतं श्रोतव्यम् ।
 को वापरो वेत्ति वक्तुम् । कस्य वापरस्य मय्यसाधारणः स्नेहः ।
 केन वापरेण सह समानदुःखो भवामि । को वापरो मयि दुःखिते
 दुःखी सुखिते सुखी । को वापरो रहस्यावेदनस्थानम् । कस्यापर-
 स्योपरि कर्तव्यभारमवक्षिष्य निर्वृतात्मा तिष्ठामि । कस्य वापरस्य
 10 मत्कार्ये पर्याकुलता । को वापरो मयानुकोपितं तातमम्बां च परि-
 बोध्य मां नेतुं समर्थः ।

इत्येवं चिन्तयत एवास्य सा क्षपा दुःखदीर्घापि क्षयमगमत् ।
 प्रातरेव च किंवदन्तीं शुश्राव यथा किल दशपुरं यावत्परागतः
 स्कन्धावार इति । तां च श्रुत्वा समुच्छ्वासितचेताश्चकार चेतसि ।
 15 अहो धन्योस्मि । अहो विधेर्भगवतोनुग्राह्योस्मि । यस्य मेनुध्याना-
 नन्तरमेव परागतो द्वितीयं हृदयं वैशम्पायन इति । प्रहर्षपरवशश्च
 प्रविशन्तमालोक्य दूरत एव कृतप्रणामं केयूरकमवादीत् । केयूरक
 करतलवर्तिनीं सिद्धिमधुनावधारय । प्राप्तो वैशम्पायन इति ।

स तु तदाकर्ण्य गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्य एव भद्र-
 20 कमापतितं महती हृदयनिर्वृतिर्देवस्य जातेत्यभिदधदेवोपसृत्योपविश्य
 पार्श्वे वैशम्पायनागमनालापमेवानुबध्य मुहूर्तमिव संज्ञोत्सारित-
 समस्तपरिजनं चन्द्रापीडं व्यञ्जयत् । देव सर्वतो विस्फुरन्ती त-
 डिदिव बलाहकोन्नाहमुपारूढश्यामिका मेघलेखेव सलिलागमनमु-

पदशितपाण्डुच्छविः प्राचीव चन्द्रोदयं परिमलग्राहिणी मलयानिला-
 गतिरिव वसन्तमासावतारमभ्युच्छ्रितमकरध्वजा मधुमासलक्ष्मी-
 रिव पल्लवोद्भेदमुल्लसितरागपल्लवोद्भूतिरिव कुसुमनिर्गमं विकसित-
 काशकुसुममञ्जरीव शरदारम्भमवस्थैवेयमावेदयति निःसंशयं दे-
 वस्य गमनम् । अवश्यं च देवस्य देवीप्राप्त्या भवितव्यम् । केन कदा ८
 बावलोकितो ज्योत्स्नारहितश्चन्द्रमाः । कमलाकरो वा मृणालिकया
 विना । उद्यानभागो वा लताशून्यः । अपि च न राजत एव सह-
 कारकुसुममञ्जरीपरिग्रहमन्तरेण सर्वजनसुभगोपि कुसुममासः ।
 असंभावितदानलेखालक्ष्मीकं वा वदनं यूथाधिपतेः । किं तु यावद्वैश-
 म्पायनः परापतति यावच्च तेन सह गमनसंविधानं निरूपयति देवस्ता- 10
 वदवश्यं कालक्षेपेण भाव्यम् । यादृशी चाकालक्ष्मा देव्याः शरीरा-
 वस्था तादृशी निवेदितैव मया । सर्वोपि प्रत्याशया धार्यते । देव्यास्तु
 पुनर्देवदर्शनेद्य यावन्निष्प्रत्याशमेव हृदयं केनाश्वसनेन वर्तताम् ।
 मद्वातौपलम्भादेतदुत्पत्स्यते चेतसि यथास्ति कार्यं मे जीवितेन दुःखा-
 न्यपि सहन्ती धारयाम्येतदिति । अतो विज्ञापयामि । चेतसा त्वग्रतो 15
 गत एव देवः शरीरेणाप्यनुपदमुञ्चलित एव । किमपरं मयात्र स्थिते-
 नापि साधनीयम् । तद्देवागमनोत्सवावेदनाय गमनानुज्ञया प्रसादं
 क्रियमाणमिच्छति मे प्रणयप्रसाददुर्लभितं हृदयमिदानीमेव ।

इति विज्ञापिते केयूरकेण अन्तःपरितोषविकसितया विकचनी-
 लोत्पलपुञ्जमालिकयेव दृष्ट्या दर्शितप्रसादश्चन्द्रापीडः प्रत्युवाच । 20
 किमुच्यते । कस्यापरस्येदृशोऽस्मद्दुःखासहिष्णुरनपेक्षितस्वशरीरश-
 क्तिरुत्साहः । कस्यापरस्येदृशी देशकालज्ञता । को वापरोऽस्मास्वेवं
 निर्व्याजभक्तिः । तत्साधु चिन्तितम् । गम्यतां देव्याः प्राणसंधारणाय ।

मदागमनप्रत्ययार्थं च पत्तलेखाप्यग्रतस्त्वयैव सह यातु देवीपाद-
मूलम् । इयमपि प्रसादभूमिरेव देव्याः । इमामप्यालोक्य कियत्यपि
धृतिरवश्यमुत्पद्यत इति मे चेतसि । अपि चास्या अपि देव्यामस्त्येव
स्नेहो भक्तिश्च । इत्यभिधाय पृष्ठतः समुपविष्टामेवं नेति पत्तलेखाम-
5 प्राक्षीत् । सा तु किञ्चिदवनतमुखी निजाज्ञाक्षराणि प्रयच्छतु देव इति
व्यज्ञपयत् । कृतप्रस्थितिनिश्चयायां च तस्यां मेघनादाह्वानाय प्रती-
हारीमादिदेश । आदेशानन्तरमेवागतं च दूरतः प्रणतमाज्ञाप्रतीक्षं
स्वयमेवाहूय सोपग्रहमादिदेश । मेघनाद यस्यां भूमौ पत्तलेखानय-
नाय पूर्वं मया त्वं स्थापितस्तां भूमिं यावत्पत्तलेखामादाय केयूर-
10 केण सहाग्रतो गच्छ । अहमपि वैशम्पायनमालोक्यानुपदमेव ते
तुरंगमैः परागतः । इत्यादिश्य यदाज्ञापयति देव इति कृतनमस्कृतौ
त्वरितगमनसंविधानाय निष्क्रान्ते मेघनादे देव किमतः परं विलम्बे-
नेत्यभिधाय मेघनादनिर्गमनानन्तरं गमनप्रणामोत्थितं केयूरकं सस्ने-
हमाहूय सवाष्पया दृष्ट्या पुनः पुनरालोक्य परिष्वज्य च सपु-
15 लकाभ्यां दोर्भ्यामात्मकर्णादपनीयानेकवर्णरुचिरं संदेशमिव कर्णा-
भरणमस्य कर्णे कृत्वा कण्ठागतवाष्पगद्गदिकगृह्यमाणाक्षरमवादीत् ।
केयूरक त्वया तु मे देवीसंदेशो नानीत एव । तत्किं तव हस्ते तदनु-
रूपं प्रतिसंदिशाम्यपूर्वम् । विज्ञापयितव्या देवी । तत्रापि किमलीकल-
जाजालभारोद्धहनेन त्वामायासयामि । यात्येव पत्तलेखा देवीपाद-
20 मूलम् । इयं विज्ञापयिष्यति । इत्यभिदधदेवातर्कितोपनतात्मविर-
हपीडाममङ्गलशङ्कया कृतयत्नामपि वाष्पवेगमपारयन्तीं संधारयि-
तुमुत्प्लुताबद्धलक्ष्म्यन्यदृष्टिसंचारणां चरणपाताभिमुखीं पत्तलेखां प्र-
णयेनाभिमुखो भूत्वा ब्रह्माञ्जलिरभाषत ।

पक्षलेखे साञ्जलिबन्धेन शिरसा प्रणम्य मदीयेन विज्ञाप्या देवी
कादम्बरी । येन सर्वस्वलानां धुरि लेखनीयेन तथा प्रथमदर्शनेपि
वत्सलत्वात्स्वभावस्य दर्शितप्रसादातिशयां देवीं प्रणामेनाप्यसंभा-
व्य गच्छता प्रज्ञा जडतया ज्ञानं मौढ्येन धीरता तारस्येन
स्नेहलता रौक्ष्येण गौरवं लघुतया प्रियंवदता पारुष्येण मृदुहृद- 5
यता नैष्ठुर्येण स्थैर्यं चञ्चलतया दयालुता निखिंशत्वेनार्जवं माया-
जालेन सत्यवादितालीककाकुसंपादनेन दृढभक्तितावज्ञानेन पेश-
लता कौटिल्येन लज्जा धाष्ट्येनौदार्यं क्षुद्रतया दाक्षिण्यममहानु-
भावतया प्रश्रयोभिमानेन कृतज्ञता कृतघ्नतया शीलं पौरोभाग्येण
सर्वगुणा एव दोषैः परिवर्तिताः स कथमिवापरं गुणमवलम्ब्य 10
पुनः परिग्रहाय विज्ञापयतु । केन चाङ्गीकरोतु देवी । किमुपदर्शिता-
लीकात्मारपणेन न प्रतारितं देव्या हृदयमिति । किं प्रकृतिपेशलं
हृदयमपहृत्य नापक्रान्तोस्मीति । किमियं प्राणसंदेहकारिणी निष्क-
रुणेन शरीरावस्था नोपेक्षितेति । किमहमस्या न कारणमिति ।
एतत्सर्वदोषाश्रयेणाप्यनुवृत्त्या चरणावाराधिताविति वा । तदे- 15
वमात्मना सर्वगुणहीनस्यापि मे देवीगुणा एवावलम्बनम् । इयमेव
ते स्वभावसरसा दूरस्थमपि मदनहुतभुजा दहमानं रक्षत्येव सर-
लता । मुहुर्मुहुराह्वयत्येव स्नेहलता । आनयत्येव स्थिरप्रतिज्ञता ।
दौक्यत्येव दक्षिणता । अभिपद्यत एव वत्सलता । चरणपतितं न निर्भ-
र्त्सयत्येव मृदुहृदयता । उत्थाप्य संभावयत्येव महानुभावता । आल- 20
पत्येव प्रियवादिता । ददात्येव हृदयेवकाशमत्युदारता । यच्च तथापि
गत्वा निर्लज्जहृदयः पुनर्वदनदर्शनदानसाहसमङ्गीकरोम्यत्रापि सत्प्र-
कृतयो देवीप्रसादा एव कारणम् । एते हि विशदत्वादुदारभावात्सं-

गतत्वाच्च क्षणपरिचिता अपि समारोपितजीवितप्रत्याशा न किञ्चिन्न
 कारयन्ति । स्मारयन्ति सेव्यतां देव्याः । चरणपरिचर्यायै समु-
 त्साहयन्ति । शिक्षयन्ति सेवाचातुर्यम् । उपदिशन्त्याराधनोपायान् ।
 चाटुकारो भवेत्यसकृदाज्ञापयन्ति । एवं स्थायितामिति स्वयमेवोप-
 5 दर्शयन्ति । मुखावलोकनामकालोपसर्पणकोपेनूनयन्ति । परितोषाव-
 सरेनुगृह्णन्ति गुणानुवादेन । लज्जापसृतं हठादाकृष्योपसर्पयन्ति ।
 नान्यत्र क्षणमपि ददत्यवस्थातुम् । अपि चैतेनुग्राहकत्वादेवापरित्या-
 ज्याः । गुरुत्वादेव कृतावष्टम्भाः । विस्तीर्णत्वादेवालङ्घनीयाः । प्रभूत-
 त्वादेवापरिहार्याः । तदेभिरहं विनाप्यागमनाज्ञया सुदूरमपक्रान्तोपि
 10 बलादेवाकृष्य देवीपादमूलमानीय इति । यथा वानपेक्षितगमना-
 ज्ञयानिर्यन्त्वणत्वाद्गतोहमिति विज्ञप्तं सैव वाणी विज्ञापयति । यथा
 च मे न निष्फलमागमनं भवति जगद्वा शून्यं तथा देव्यात्मसंधार-
 णायात्मनैव यत्नः कार्यः ।

इति संदिश्य पुनराह । पक्षलेखे त्वयापि यान्याध्वनि न म-
 15 द्विरहपीडा भावनीया । न शरीरसंस्कारेनादरः करणीयः । ना-
 हारवेलातिक्रमणीया । न येन केनचिदज्ञातेन पथा यातव्यम् । न
 यत्र तत्रैवानिरूप्यावस्थातव्यमुपितव्यं वा । न यस्य कस्यचिदपरि-
 ज्ञायमानस्यान्तरं दातव्यम् । सर्वदा शरीरेप्रमादिन्या भाव्यम् । किं
 करोमि । त्वत्तोपि मे बलभतरा देवीप्राणाः । येनैवमेकाकिनी तेषां
 20 संधारणाय विसर्जितासि । अपि च मम जीवितमपि तवैव हस्ते वर्तते ।
 तन्नियतं त्वयात्मा यत्नेन परिरक्षणीयः । इत्युक्त्वा सस्नेहं परिष्वज्य
 केयूरकं पुनस्तदवधानदानाय संविधाय महाश्वेताश्रमं यावत्पुनस्त्व-
 यैव सहानया मन्त्रयनायागान्तव्यमित्यादिश्य व्यसर्जयत् ।

निर्गतायां च केयूरकेण सह पल्लवेखायां किं शीघ्रमेते यास्यन्ति
नवेत्यन्तरा वा गच्छतां परिलम्ब्य उत्पत्स्यते न वेति कियद्भिर्वा दिवसैः
परापतिष्यन्तीत्यनयैव चिन्तया शून्यहृदयः क्षणमिव स्थित्वा स्कन्धा-
वारवार्तास्फुटीकरणाय वार्ताहरं विसर्ज्य बहुदिवसान्तरितदर्शनस्य
वैशम्पायनस्य प्रत्युद्गमनायात्मानं मोचयितुं पितुः पादमूलमगात् । 5
तत्र चोभयतः ससंभ्रमापसृतप्रतीहारमण्डलवितीर्णविस्तीर्णालोकनमार्गो
दूरादेवापसव्यजानुकरतलावलम्बितविमलमणिकुट्टिमोदरसंक्रान्तप्रतिमो
द्विगुणायमानायतकुन्तलकलापः पितुः प्रणाममकरोत् ।

अथ तारापीडस्तथा दूरत एव कृतप्रणामं चन्द्रापीडमालोक्य
निर्भरस्नेहगर्भेण सलिलभरमन्थरेणेव जलधरध्वनिना स्वरेण सधी- 10
रमेह्येहीत्याहूय ससंभ्रमप्रधावितमपि संभावितशुकनासप्रणाममुप-
सृत्य पार्श्वे भूमावुपविशन्तमाकृष्य हठात्पादपीठे समुपवेश्यापरिस-
माप्तावलोकनस्पृहेण चक्षुषा सुचिरमालोक्यास्योपारूढयौवनमराभि-
रामतराण्यङ्गप्रत्यङ्गानि पाणिना स्पृष्ट्वा दर्शयन्शुकनासमवादीत् ।
शुकनास पश्येयमायुष्मतश्चन्द्रापीडस्योत्सर्पिणी महानीलमणिप्रभेव 15
कनकशिखरिणो गण्डमण्डलोद्भासिनी मदलेखेव गन्धद्विपस्योपहित-
कान्तिपातिपरभागा लक्ष्मच्छायेव चन्द्रमसो विकासशोभापेक्षिणी म-
धुकरावलीव कमलाकरस्य रूपालेख्योन्मीलनकालाञ्जनवर्तिका त-
रुण्यभरजलधरोत्तानश्यामिकोज्ज्वलत्कन्दर्पप्रदीपकजलशिखा स्फु-
रत्प्रतापानलधूमराजी मकरध्वजोपवनतमालवल्ली मनोभवविकार- 20
दोषारम्भबालतिमिरोद्गतिरुद्धाहमङ्गलभ्रूसंज्ञा श्मश्रुराजिलेखा समन्ता-
त्समुद्भिन्ना । विवाहमङ्गलयोग्यां दशमारूढोयम् । तदेव्या विलासवत्या
सह संमन्याभिजनरूपा निरूप्यतां काचिज्जगति राजकन्यका । दृष्टं

हि दुर्लभदर्शनं वत्सस्य वदनम् । संप्रति वधूमुखकमलदर्शनेनानन्द-
याम आत्मानम् । इत्युक्तवति तारापीडे शुकनासे प्रत्युवाच ।

साधु चिन्तितं देवेन । अनेन तु सहृदयेन हृदये समारोपिता
एव सर्वविद्याः । संभाविता एव सर्वाः कलाः । स्वीकृता एव सर्वाः
5 प्रजाः । गृहीता एव सर्वदिग्बधूनां कराः । स्थापितैव निश्चला कु-
टुम्बिनीपदे राजलक्ष्मीः । ऊढैव चतुरुदधिमेखलाकलापभूषणा भूः ।
किमपरमवशिष्यते येन न परिणीयते । इत्यभिहितवति शुकनासे ल-
ज्जावनम्रवदनश्चन्द्रापीडश्चकार चेतसि । अहो संवादो येन मे का-
दम्बरीसमागमोपायचिन्तासमकालमेवेदृशी तातस्य बुद्धिरुपन्ना ।

10 तद्यदुच्यते । अन्धकारे प्रविष्टस्यालोको वनगहनप्रविष्टस्य देशिक-
दर्शनं महार्णवपतितस्य यानपात्राभ्यागमो म्रियमाणस्योपर्यमृतवृष्टि-
रिति । तदेतदापतितं मयि । सर्वथा वैशम्पायनदर्शनमात्रकान्तरिता
वर्तते मे कादम्बरीप्राप्तिः । इत्येवं चिन्तयत्येव चन्द्रापीडे क्षिति-
पतिरुत्तस्थौ । उत्थाय च तमेव विनयावनम्रपूर्वकार्यं समवलम्ब्या-

15 सदेशे सकलमेदिनीभारोद्वहनगुरुणा दोर्दण्डेन शनैः शनैः संचरन्शु-
कनासेनानुगम्यमानो विलासवतीभवनमगमत् । गत्वा च ससंभ्रमकृ-
ताभ्युत्थानाभिन्दूदयावलोकनविलोलासिव समुद्रवेलां विलासवतीमू-
र्ध्वस्थित एवावादीत् । देवि पश्यैषा त्वमपि वधूमुखावलोकनसु-
खस्य कृते नोत्ताम्यसीत्युपालभमानेव देवीं वत्सस्य यौवनभरार-

20 म्भसूत्रपातरेखावयोस्तारुण्यदुर्विलसितेच्छाविनिवर्तनाज्ञा विजृम्भमाणा
श्मश्रुराजिशोभा विवाहमङ्गलसंपादनायादिशति । त्वमपरं किमा-
दिशसीति प्रष्टव्या तदादिशतु देवी । कथ्यमानेपि किमपरमद्यापह-
रसि वदनमन्यतो ब्रीडया । पृष्टा वा कर्तव्यं नाज्ञापयसि । वर-

मातासि संवृत्ता । जानामि चन्द्रापीडस्योपर्यप्रीतिरेषा यदेवमेतत्का-
र्येष्वनादरोवधीरणा च । इत्येवंविधैर्नर्मप्रायैरालापैः सुखायमानचे-
ताश्चिरमिव स्थित्वा शरीरस्थितिसंपादनाय निरगात् ।

चन्द्रापीडोपि शुक्रनासमुखेनैव वैशम्पायनप्रत्युद्गमनायात्मानं
मोचयित्वा जननीभवन एव निर्वर्तितशरीरस्थितिर्वैशम्पायनप्रत्यु- 5
द्गमनसंविधानविनोदेनैव तं दिवसमनयत् ।

अवतीर्णायां च तस्यां यामिन्यां सुहृद्दर्शनौत्सुक्येन शयनगतोपि
जाग्रदेव समधिकमिव यामद्वयं स्थित्वा परिवर्तयद्भिरिव स्वकान्त्या
नीलिमानमम्बरतलस्यापहरद्भिरिव हरिततां तरुगहनानामधस्तादपि
छिद्रयित्वेव प्रविशद्भिर्निर्वासयद्भिरिव तरुतलच्छायां दरीकुहरकुञ्जो- 10
दरेष्वपि निलीनं तिमिरमक्षान्त्येव प्रविश्योत्पाटयद्भिर्विवरप्रवेशव्या-
जेन च रसातलमिव प्रवेष्टुमारब्धैरन्यथा पुनर्धवलयद्भिरिव धवलतां
सौधानामुद्धूलयद्भिरिव कर्पूरेणुना दिङ्मुखानि लिम्पद्भिरिव सान्द्र-
चन्दनद्रवेण यामिनीमुन्नामयद्भिरिव मेदिनीमुपनयद्भिरिव द्यां संक्षि-
पद्भिरिव तारकाग्रहनक्षत्रमण्डलानि विस्तारयद्भिरिव सरित्पुलिनानि 15
पृथक्पृथक्कमलवनान्युत्पीडयेव धारयद्भिरुदलितदलविकासानेकीकु-
र्वद्भिरिव कुमुदाकरानपि च पर्यस्तैरिव शिखरिशिखरेष्वावर्जितै-
रिव प्रासादमूर्धसु पिण्डीभूय वहद्भिरिव रथ्यामुखेषु तरद्भिरिव ज-
लतरंगेषु प्रसारितैरिव सैकतस्थलेषु हंससारथैः सहैकीभूतैरिव संवि-
भक्तैरिव चन्द्राश्रयप्रसुप्तकामिनीकपोललावण्येन क्षालितैरिव चन्द्र- 20
कान्तच्युतजलधारासहस्रैस्तथा च गर्भगृहेष्वप्यविहृतप्रवेशैर्दन्तवल्-
मीभ्योपि लब्धपरभागैः पद्मिनीपल्लखण्डेष्वप्यखण्डितधवलमभिरारा-
मेष्वपि दिवसबुद्धिमुत्पादयद्भिः परस्परोद्भिन्नक्रमेणोद्भिरिद्भिरिवावर्ज-

यद्भिरिव विक्षिपद्भिरिव विस्तारयद्भिरिव प्रवर्तयद्भिरिव वर्षद्भिरिव सर्वतो ज्योत्स्नाप्रवाहं कादम्बरीसमागमत्तरादानाय स्मरसर्वास्त्व-
मोक्षमिव कुर्वद्भिश्चन्द्रपादैर्द्विगुणीकृतमन्मथोत्साहो गमनसंज्ञाशङ्कना-
दायादिदेश ।

- 5 अथ गगनतललब्धविस्तारो विजृम्भमाण इव दिक्कुञ्जेष्वावर्तमान
इवाभ्रंलिह्नगरीप्राकारमण्डलाभ्यन्तरे समारोहन्निवोत्तुङ्गगोपुराट्टा-
लकशिखराणि चलन्निव हर्म्यान्तरालेषु विकसन्निव चतुष्कचत्वरेषु
प्रसरन्निव राजमार्गेषु परिभ्रमन्निव भवनसंकटेषु प्रविशन्निवोद्यान-
गगह्वरेषु संमूर्च्छन्निव प्रासादकुक्षिषु तत्क्षणप्रतिबोधितानां गृहसरो-
10 जिनीसारसानामनुवर्त्यमान इव तारतरदीर्घेण रणितेन विच्छिद्यमान
इव मुहुर्मुहुः स्वभावगद्गदेन भवनकलहंसानां कलरवेण निर्धार्य-
माण इव श्रोत्रप्रवेशिना गमनवेलाप्रणामसंभ्रान्तस्य वाराङ्गनाजनस्य
चलवलयनूपुररसनाकलकलेन तारदीर्घतरः शङ्खध्वनिरुदतिष्ठत् ।
अनन्तरं चोत्थाप्यमानैश्चोत्थितैश्चाकृष्यमाणैश्चाकृष्टैश्चारोप्यमाणपर्याणैश्च
15 पर्याणितैश्च नीयमानैश्चानीयमानैश्च विलभ्यमानैश्चाच्छिद्यमानैश्चागच्छ-
द्भिश्चागतैश्च पूज्यमानैश्च पूजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च बाह्यमानैश्च तिष्ठद्भि-
श्च प्रतिपालयद्भिश्चापर्याप्तराजद्वाराङ्गणैरप्रभूतचत्वरैर्निस्तुच्छितसकलर-
थ्यान्तरतयान्तर्बहिश्च संकटायमाननगरीविस्तारैस्तुरंगमसहस्रैस्तत्त्व-
णं कुन्तवनमयमिवान्तरीक्षं खुररवमयीव मेदिनी हेवारवमयानीव
20 श्रोत्रविवराणि फेनपिण्डस्तवकमयमिव युवराजभवनद्वाराङ्गणं खली-
नरवमय्य इव दशदिशोश्चालंकाररत्नप्रभामया इवाभवच्छशाङ्क-
रश्मयः । अचिराच्च गृहीतसमायोगोङ्गणगतमिन्द्रायुधमारुह्य पुर-
स्ताच्चलितेनालोकहेतोर्द्वितीयचन्द्रमण्डलेनेव हंसधाम्ना मङ्गलातपत्ते-

णावेद्यमाननिर्गमो यथादर्शनमितस्ततस्तुरंगगतैरेव प्रणम्यमानो राज-
जपुत्रसहस्रैः प्रसुप्तपुरजनतयासंवाधेनापि राजवर्त्मना बहुत्वात्तुरंग-
मबलस्य कृच्छ्रलब्धसंचारः कथं कथमपि निर्जगाम नगर्याः । नि-
र्गत्य चादूरत एव निर्भरत्वाज्ज्योत्स्नापूरस्याच्छतया च दुर्विभाव्यपा-
नीयामुपरि कलकूजितानुमीयमानोऽस्तद्वत्सार्थोत्पतनव्यतिकरां पुलि- 5
नायमानामिव सर्वतो जडतरतरंगानिलस्पर्शमात्रोपलक्ष्यसलिलसं-
निधिमुत्तीर्थ्य सिप्रामतिप्रहतत्वादसंकटत्वाच्च वर्धयतेव गमनोत्साहम-
तिविस्तीर्णेनापि पुनर्विस्तारितेनेव चन्द्रपादैर्दशपुरगामिना मार्गेण
प्रावर्तत गन्तुम् ।

अथोह्यमानैरिव रयवाहिना सकलदिङ्मुखप्रसृतेन ज्योत्स्नाजल- 10
स्रोतसा वैशम्पायनालोकनत्वरितस्य चन्द्रापीडमानसस्यैव तुल्यं
बहंतो जङ्घानिलेनेन्द्रायुधस्याकृष्यमाणैरिव वाजिभिस्तावल्यैवापर-
रात्रवेलयो योजनत्रितयमेवालङ्घयत् । अथाध्वश्रमापहरणायेव प्र-
वृत्ते वातुमाह्लादकारिणि निर्भरज्योत्स्नाजलावगाहार्द्रस्पर्शवश्या-
यसीकराकर्षिणि रजोललितविविधवनपलवानिलवीजिते विनिद्रकु- 15
मुदिनीपरिमलनलम्परिमले परिमलाहितजडिन्नि रजनिविरामपिशुने
मातरिश्वनि क्रमेण चापरदिग्बधूवदनचुम्बिनि तदा कल्पकाले च
दुर्विषहृशर्वीरविरहचिन्तयेवासन्नदिनकरोदयविषादेनेवा प्रदोषादुत्ता-
नितमुखैः कुमुदराशिभिरापीयमानस्य धाम्नः परिक्षयेणेव सर्वाम्ब-
रसरःपयःपायिपयोदविभ्रमाश्वरजःसंघातोपघातेनेव पाण्डुतामुपगत- 20
वति चन्द्रविम्बे प्रत्यग्रगगनलक्ष्मीवियोगसंतापोज्झिते धवलोत्तरी-
यांशुक इव शशाङ्कलम्बे गलति चन्द्रिकालोकेपरजलधिपातिना
ज्योत्स्नाजलप्रवाहेणेव सहसा फेनबुद्बुदावलीष्विव नश्यन्तीषु तार-

- कापङ्किषु गलदवश्यायसलिलक्षालनादिव शनैः शनैर्दलितमुक्ता-
 गौरज्योत्स्नानुभावमुत्सृजन्तीष्वाशासु पुनर्विभाव्यमानसहजश्यामका-
 न्तिषु सलिलादिवोन्मज्जत्सु तरुलताविटपेषु समुल्लसति पूर्वदि-
 ग्वधूकर्णपूररक्ताशोकपल्लवेम्बरसरस्तामरसे दिवसमुखकरिकुम्भ-
 5 सिन्दूररेणौ तरणिरथरक्तध्वजांशुके संध्यारागे संध्यातपचरितान्ते-
 ष्वालम्रदावानलेष्विव वयःसंघातैर्जनितारावमुत्सृज्यमानेषु निवास-
 पादपेषु सशेषनिद्रालसैश्चिरप्रसारणाविशदजङ्घाङ्घ्रिभिर्हठादाकृष्टदीर्घ-
 पदसंचारिभिर्मृगकदम्बकैरुन्मुच्यमानासूपरशय्यास्विच्छावखण्डितोत्खा-
 तपत्वलोपान्तप्ररूढमुस्ताग्रन्थिष्वरण्यगह्वराभिमुखेषु वराहयूथेषु नि-
 10 शावसानप्रचारनिर्गतैर्गोधनैरितस्ततो धवलायमानासु ग्रामसीमा-
 न्तारण्यस्थलीष्वालोक्यमानजनपदविनिर्गमेषु प्रसूयमानेष्विव ग्रा-
 मेषु यथार्ककिरणावलोकोद्गमं चोन्नाम्यमान इव पूर्वदिग्भागे समु-
 त्सार्यमाणास्विवाशास्त्वपसर्पस्तिववारण्येषु विस्तार्यमाणास्विव ग्राम-
 सीमासूक्तानीभवत्स्विव सलिलाशयेष्ववच्छिद्यमानेष्विव शिखरिषू-
 15 द्रियमाणायामिव मेदिन्यामदृश्यतामिवोपयान्तीषु कुमुदिनीषु तिरो-
 धानकारिणीं नीलतिरस्करिणीमिव करैरुत्सार्य तिमिरमालां विर-
 हविधुरां कमलिनीमिवा लोकयितुमुद्यगिरिशिखरमारूढे भगवति स-
 प्रलोकचक्षुषि सप्तवाहे विहायस्तलमुद्रास्य दिगन्तराण्युद्रासन्तीषु
 सकलजगदीपिकासु दिवसकरदीधितिषु दृष्टिप्रसरक्षमायां वेलयां
 20 सहसैवाग्रतोर्धगव्यूतिमात्र इव रात्रिप्रयाणकायातमन्तःक्षोभभीतेन र-
 सातलेनेवोद्गीर्यमाणमसोढसंघातभरया मेदिन्येव विक्षिप्यमाणमपर्या-
 तप्रमाणाभिर्दिग्भिरिव संह्रियमाणमपरिमाणरजोनिरोधाशङ्कितेन गी-
 र्वाणवर्त्मनेवावकीर्यमाणमर्कावल्लोकेनेव सह विस्तीर्यमाणमायासिता-

यततरदृष्टिभिरप्यदृष्टपर्यन्तमनुजीविभूभृच्छतसहस्रकल्पितावष्टम्भं सं-
चारिणं द्वितीयमिव मेदिनीसंनिवेशमजलवाहिनीप्रवेशगम्भीरं प्राणि-
मयमपरपारमष्टममिव महासमुद्रमुद्रिकरजःसन्ततेः पूरतया चाप-
रिस्फुटविभान्यसर्ववृत्तान्तमपीतस्ततोवलितधवलकदलिकोद्भासितानेक-
करिघटासहस्रसंकुलमविरलवलाकावलीविभ्राजिताम्भोदसंघातं मूर्ति- 5
मन्तमिव मेघसमचारम्भमावासभूमिग्रहणसंभ्रमाभिप्रधावितासंख्यक-
रितुरगनरपरस्परोर्मिसंवाधतयामन्दमन्दरास्फालनलुलितकल्लोलजालाकु-
लस्य महाजलधेलीलया निविशमानं स्कन्धावारमद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा चाकरोचेतसि । अहो भद्रकं भवति यद्यचिन्तितागमन एव
प्रविश्य वैशम्पायनं पश्यामि । इत्येवं चिन्तयित्वा छत्रचामरादिभिः 10
स्वचिह्नैः सह निवारिताशेषराजपुत्रलोको जवविशेषग्राहिभिस्त्रिच-
तुरैस्तुरंगमैरनुगम्यमानो मूर्धानमावृत्तोत्तरीयेण रयविशेषग्राहिणे-
न्द्रायुधेन नानाव्यापारव्यग्रसकललोकमचिन्तित एव स्कन्धावारमा-
ससाद । प्रविशंश्च प्रत्यावासकं वहन्नेव कस्मिन्प्रदेशे वैशम्पायना-
वास इति पप्रच्छ । ततस्तत्संनिहिताभिः स्त्रीभिरितरत्वाद्प्रत्यभिज्ञाय 15
यथारब्धकर्मव्यग्राभिरेवोद्भाष्यशून्यवदनाभिर्भद्र किं पृच्छसि कुतोत्र
वैशम्पायन इत्यावेद्यमान आः पापाः किमेवमसंबद्धं प्रलपथेति शू-
न्यहृदय एव ताः प्रतारयन्नन्तर्भिन्नहृदयत्वान्नापराः पृच्छन्नेवमेवोत्त-
स्त इव हरिणशावको यूथपरिभ्रंशविलोल इव करिकलमको धेनुवि-
रहादुत्कर्ण इव तर्णको न किंचित्पश्यन्न किंचिद्वदन्न किंचिदालपन्न 20
किंचिदाकर्णयन्न किंचिन्निरूपयन्न कचित्तिष्ठन्न कंचिदाह्वयन्काग-
तोस्मि किमर्थमागतोस्मि क चलितोस्मि क गच्छामि किं पश्यामि
किमारब्धं मया किं वा करोमीति सर्वमेवाचेतयमानोन्ध इव बाधिर

इव मूक इव जड इवाविष्ट इव कटकमध्यदेशं यावत्तादृशेनैव वे-
गेनावहत् ।

- अथेन्द्रायुधप्रज्ञाभिज्ञानाद्वार्तयैवानुप्रधावितराजपुत्रदर्शनाच्च देव-
श्चन्द्रापीड इति समन्तात्ससंभ्रमप्रधावितानामचेतितोत्तरीयस्खलनाना-
5 मुद्राप्पशून्यदृष्टीनां दूरादेव लज्जया प्रणामक्रियया च सममेवावनमतां
राजन्यसहस्राणां सुखान्यवलोक्य क वैशम्पायन इत्यपृच्छत् । ततस्ते
सर्वे सममेव विचार्यास्मिंस्तरुतलेवतरतु तावदेवस्ततो यथावस्थितं
विज्ञापयाम इति न्यवेदयन् । चन्द्रापीडस्य तेन तेषां स्फुटाख्याना-
दपि कष्टतरेण वचसान्तःशल्यगर्भं स्फुटितमिव हृदयमासीत् ।
10 केवलं तत्कालप्रणयिनी मूर्च्छा सा धारणमकरोत् । तुरगादवतारितं
च कुथोपविष्टं पितुः समवयोभिरनतिक्रमणीयैर्मूर्धोभिषिक्तपार्थिवै-
र्धृतमात्मानं तदानीं न वेदितवान् । उपलब्धसंज्ञोपि च वैशम्पायन-
स्यादर्शनादात्मतत्त्वदर्शनात्किमेतत्काहं वर्ते किं वा मयैतच्चरितमिति
भ्रमारूढ इव मुह्यद्भिरिवेन्द्रियैः सर्वमेवानुत्प्रेक्ष्यमाणः केवलं स्कन्धा-
15 वारागमनेनैव तस्याभावादन्यदसंभावयन्दुर्विषहपीडाभिहतेन चेतसा
किमारटामि किं हृदयमवष्टभ्य तूष्णीमासे किमात्मानमाहत्य हृदया-
त्प्राणैर्वियोजयामि किमेकाकी कांचिदिशं गृहीत्वा प्रव्रजामीति कर्त-
व्यमेव नाध्यगच्छत् । अन्तर्द्रवन्निव दह्यमान इव स्फुटन्निव सहस्रधा
दुःखेन चकार चेतसि । अहो मे रम्योप्यरमणीयः संवृत्तो जीवलोकः ।
20 वसन्त्यपि शून्यीभूता पृथ्वी । सचक्षुषोप्यन्धाः ककुभो जाताः ।
सुनिष्पन्नमपि हतं जन्म । सुरक्षितमपि मुषितं जीवितफलम् । कं
पयामि । कमालपामि । कस्मै विश्रम्भं कथयामि । केन सह सुख-
मासे । किमद्यापि मे जीवितेन कादम्बर्यापि । वैशम्पायनस्य कृते

क गच्छामि । कं पृच्छामि । कमभ्यर्थये । को मे ददातु पुनस्तादृशं
मित्ररत्नम् । कथं मया तातस्य शुक्रनासस्य चात्मा वैशम्पायनेन
विना दर्शयितव्यः । किमभिधाय च तनयशोकविह्वलाम्बा मनोरमा
वा संस्थापयितव्या । किं भूमिः काचिदसिद्धा तां साधयितुं पश्चा-
त्स्थितः । उत नरपतिः कश्चिदसंघटितः तत्संघटनाय पश्चात्परिल- 5
म्बितः । कश्चिद्विद्या काचिदगृहीता तां ग्रहीतुं मयोत्संकलितः । इत्ये-
तानि चान्यानि चान्तरात्मना चिरमधोमुख एव विकल्प्य हृदयास्फुट-
नाद्विलक्ष्यमिवापराधिनमिव महापातकिनमिवात्मानं मन्यमानो वदन-
मदर्शयन्शनैः कृच्छ्रादिव तानप्राक्षीत् ।

मर्यागते किं कश्चिदेवंविधोन्तरे संग्राम उत्पन्नः । व्याधिर्वा 10
कश्चिदाशुकार्यसाध्यरूपः समुपजातः । येनैतदतर्कितमेव महावज्र-
पतनमुपनतमिति । ते त्वेवं पृष्टाः सर्वे सममेव करद्वयापिहितश्रुतयो
व्यञ्जयन् । देव शान्तं पापम् । देवशरीरमिव साग्रं वर्षशतं ध्रियते
वैशम्पायन इति । एतदाकर्ण्य चोज्जीवित इवानन्दवाष्पनिर्भरः सं-
भाव्य तान्सर्वानेव कण्ठग्रहेणावादीत् । जीवतो वैशम्पायनस्यान्यत्र 15
क्षणमप्यवस्थानमसंभावयता मयैवं पृष्टा भवन्तः । तज्जीवतीत्येता-
नि तु तावत्कर्णे कृतान्यक्षराणि । अधुना किं वृत्तमस्य येनासौ
नागतः । क वा स्थितः । केन वा प्रसङ्गेन स्थितः । कथं वा तमे-
काकिनमुत्सृज्यायाता भवन्तः । कथं वा भवद्भिर्बलादपि नानीतो-
साविलेखतदवगन्तुमुत्ताम्यति मे हृदयमिति । ते चैवं पृष्टा व्यञ्जयन् । 20
देव श्रूयतां यथावृत्तम् ।

पृष्ठतः स्कन्धावारमनुपालयद्भिः शनैः शनैर्वैशम्पायनेन सह भ-
वद्भिरागन्तव्यमित्यादिश्य गतवति देवे तस्मिन्दिवसे सुगृहीतत्वा-

द्वासेन्धनादिकस्योपकरणजातस्य न दत्तमेव प्रयाणं स्कन्धावारेण ।
 अन्यस्मिन्नह्न्याहृतायां प्रयाणभेर्या सज्जीक्रियमाणे साधने प्रातरे-
 वारसान्वैशम्पायनोभ्यधात् । अतिपुण्यं ह्यच्छोदाख्यं सरः पुराणे श्रू-
 यते । तदस्मिन्नात्वा प्रणम्य चास्यैव तीरभाजि सिद्धायतने भगवन्तं
 5 भवानीप्रभुं महेश्वरं शशाङ्कशकलशेखरं ब्रजामः । दिव्यजनसेविता
 केन कदा पुनः स्वप्नेपि भूमिरियमालोकिता । इत्यभिधाय चरणाभ्यामे-
 वाच्छोदसरस्तीरमयासीत् । तत्र चातिरम्यतयैव सर्वतो दत्तदृष्टिः
 संचरन्नमरकमिनीश्रोत्रशिखरारोहणप्रणयोचितैस्तरंगानिलाहृतिविलो-
 वृत्तिभिः किसलयैरविरलकुसुममकरन्दलोभपुञ्जितानां च मत्तम-
 10 धुलिहां मञ्जुना सिञ्जितरवेण दूरादाह्वयन्तमिव मरकतमणिश्यामया
 प्रभयानुलिम्पन्तमिव समं दशदिग्भागानदत्तदिवसकरकिरणप्रवेशतया
 दिवाप्यन्तर्निशीथिनीमिव विभ्राणं चिरपरिचितैरपि मेघोद्गमाशङ्कया
 मुहुर्मुहुरनुक्तमधुरकेकारवैर्वनशिखण्डिभिरुत्कन्धैरवलोक्यमानं पद-
 मिव जलदकालस्य प्रतिपक्षमिव सर्वसंतापानां निजावासमिव
 15 जडिन्ध्रो निर्गममार्गमिव सुरभिमासस्याश्रयमिव मकरध्वजस्यो-
 त्कण्ठाविनोदस्थानमिव रतेरास्पदमिव सर्वरमणीयानामनवरत-
 वलितसुरभिशीतलाच्छोदसरस्तरंगमारुताभिबीजिताभ्यन्तरशिलातलम-
 न्यतमं तटलतामण्डपमद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा च तमतिचिरान्तरितदर्शनं भ्रातरमिव तनयमिव सुहृद-
 20 मिव चानन्यदृष्टिर्विस्मृतनिमेषेण चक्षुषा विलोकयन्स्तम्भित इव लि-
 खित इवोत्कीर्ण इव पुस्तमय इव सुचिरमूर्ध्व एव स्थित्वापारयन्नि-
 वाङ्गानि धारयितुमाक्रम्यमाण इव मूर्छयोन्मुच्यमान इवेन्द्रियैर्ज्ञेति-
 त्युन्मुक्ताङ्गः समुपविश्य भूमौ किमप्यन्तरात्मना स्मरन्निवानुध्या-

यन्निव निर्विकारवदनो गलितलोचनपयोधारासंतानस्तूष्णीमधोमुख-
स्तस्थौ । तथावस्थितं च तमवलोक्यास्माकमुदपादि चेतसि चिन्ता ।
येन केनचिदपह्नियन्त एव रसिकहृदयाः परिणामधीरमतयोपि किं
पुनः कुतूहलास्पदे प्रथमे वयसि वर्तमानाः । तस्मान्नियतमियमस्ये-
मामतिमनोहरां भूमिमालोक्य भावयतो हृदयविकृतिरीदृशी जातेति । 5
न चिराच्च तमेवभवदाम वयम् । दृष्टो दर्शनीयानामवधिरेपः । त-
दुत्तिष्ठ । संप्रति निर्वर्तयामः स्नानविधिम् । अतिमहती वेला । स-
ज्जीभूतं साधनम् । प्रयाणाभिमुखः सकलः स्कन्धावारस्त्वां प्रति-
पालयन्नास्ते किमद्यापि विलम्बितेनेति । स त्वेवमुक्तोप्यस्माभि-
रश्रुतास्मदीयालाप इव जड इव मूक इवाशिक्षित इव वक्तुं न किं- 10
चिदपि प्रत्युत्तरमदात् । तमेव केवलमनिमेषपक्ष्मणा निश्चलस्तब्ध-
तारकेण संतताश्रुस्रोतसा लिखितेनेव चक्षुषा लतामण्डपमालोकित-
वान् ।

पुनः पुनश्चास्माभिरागमनायानुरुध्यमानस्तद्ग्रथितदृष्टिरेवास्मान्परि-
च्छेदनिष्ठुरमाह स्म । मया तु न यातव्यमस्मात्प्रदेशात् । गच्छन्तु 15
भवन्तः स्कन्धावारमादाय । न युक्तं भवतां चन्द्रापीडभुजव-
लपरिरक्षितं गते तस्मिन्महासाधनं गृहीत्वास्यां भूमौ क्षण-
मप्यवस्थानं कर्तुम् । इत्युक्तवन्तं तमकस्मान्नाम किंचिदस्य दै-
वादेव वैराग्यकारणमुत्पन्नमित्याशङ्क्य सानुनयमागमनाय पुनः पुनः
प्रतिबोध्य तादृशासंबद्धानुष्ठानेन जातपीडा निष्ठुरमप्यभिहितवन्तो 20
वयम् । एवं न युक्तमस्माकं स्थातुम् । भवतः पुनर्देवस्य तारापीडस्या-
नन्तरादार्थशुक्नासाल्लब्धजन्मनो देव्या विलासवत्याङ्कलालितस्य दे-
वेन चन्द्रापीडेन सहैकत्र संवृद्धस्य तथा विद्यागृहे महता यत्नेनैव

शिक्षितस्य युक्तमिदम् । यज्ज्येष्ठे भ्रातरि सुहृदि वत्सले भर्तरि जग-
 न्नाथे च गुणवति च भवति सर्वमर्पयित्वा गते तत्परित्यागेनात्राव-
 स्थानम् । कस्यापरस्येदृशो युक्तायुक्तपरिच्छेदः । तिष्ठतु तावदस्माकं
 तवोपरि स्नेहो भक्तिर्वा । अस्मिस्तु शून्यारण्ये भवन्तमेकाकिनमुत्सृज्य
 5 गताः सन्तो देवेन चन्द्रशीतलप्रकृतिना चन्द्रापीडनैव किं वक्तव्या
 वयम् । किमन्यो देवश्चन्द्रापीडोन्यो वा भवान् । तदुन्मुच्यतामयं सं-
 मोहः । गमनाय धीराधीयताम् । इत्यभिहितोस्माभिरीषदिव विल-
 क्षहासेन वचनेनास्मानवादीत् । किमहमेतावदपि न वेद्मि यद्गमनाय मां
 भवन्तः प्रबोधयन्ति । अपि च चन्द्रापीडेन विना क्षणमप्यहमन्यत्र न
 10 पारयामि स्थातुम् । एषैव मे गरीयसी परिवोधना । तथापि किं क-
 रोमि । अनेनैव क्षणेन सर्वत्र विगलितं मे प्रभुत्वम् । तथा हि ।
 स्मरदिव किमपि मनो नान्यत्र प्रवर्तते । पश्यन्तीव किमपि न दृ-
 ष्टिरन्यतो बलति । आसक्तमिव कापि हृदयं किमपि न जानाति ।
 निगडिताविव पदमपि दातुं न चरणानुत्सहेते । कीलितेव चास्मि-
 15 न्नेव स्थाने तनुः । तदात्मना त्वहमसमर्थो यातुम् । अथ बलाद्भवन्तो
 मां निनीषवः । तत्रापि चलितस्यास्मात्प्रदेगादात्मनो जीवित-
 धारणं न संभावयामि । अत्र तु पुनस्तिष्ठतो यदेतदन्तर्हृदये किम-
 प्यनवसीयमानं परिवर्तते मे येनैव विधृतोस्मि तेनैवावश्यं धार्यन्ते
 प्राणा इति चेतसि मे । तदलं निर्वन्धेन । गच्छन्तु भवन्तः । भवतु
 20 यावज्जीवमा तृप्तेश्चन्द्रापीडदर्शनसुखम् । अल्पपुण्यस्य तु तन्मे प्राप्त-
 मपि करतलादेवमाच्छिद्य दैवेन नीतम् । इत्यभिधानश्च कौतुका-
 क्तिमेतद्येनैवं भाषसे नायासि देवस्य चन्द्रापीडस्य समीपमित्यस्माभिः
 पुनः पुनः पृष्टोभ्यधात् । लज्जेहमेवं वक्तुम् । तथापि शपामि

वयस्यचन्द्रापीडस्यैव जीवितेन यदि किञ्चिदपि जानामि यत्केन कारणेन न शक्नोम्यतो गन्तुमिति । अपि च भवतामपि प्रत्यक्ष एवायं वृत्तान्तः । तद्भजन्तु भवन्तः । इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् ।

मुहूर्तादिव चोत्थाय तेषु तेषु रम्यतरेषु तरुतलेषु लतागृहेषु रस्तीरेषु तस्मिंश्च देवायतने किमपि नष्टमिवान्विष्यन्ननन्यदृष्टिर्वध्राम । 5 भ्रान्त्वा च चिरमिव खिन्नान्तरात्मा सनिर्वेदमूर्ध्व निश्चस्य तस्मिँल्लतागहने पुनरुपविश्य तस्थौ । वयमपि कृतवीरुत्संनिधानास्तत्प्रतिबोधनप्रत्याशया स्थिता एव । गतवति समधिक इव यामद्वये शरीरस्थितिकरणायास्माभिरभ्यर्थितः प्रत्युवाच । वयस्यचन्द्रापीडस्य खल्वमी स्वजीवितादपि बल्लभतराः प्राणाः । तद्यदि ब- 10 लादपि परित्यज्य मां गच्छन्ति तथाप्येषां संधारणे मया प्रयत्नः कार्यः । किं पुनरगच्छतामेव । चन्द्रापीडदर्शनेनैव चाहमर्थी न मृत्युना । तदभ्यर्थनैवात्र निष्फला । इत्यभिधायोत्थाय स्नात्वा कन्दमूलफलैर्वनवासोचितां शरीरस्थितिमकरोत् । निर्वर्तितशरीरस्थितौ तस्मिन्वयमपि कृतवन्तः । अनेनैव च क्रमेण विस्मितान्तरात्मानो रात्रौ 15 च दिवा च किमेतदिति तद्वृत्तान्तमेवानुभावयन्तो दिनत्रयं स्थित्वा निष्प्रत्याशास्तदागमनानयनयोः सुकृतशम्बलसंविधानं तत्परिकरं तत्र स्थापयित्वा चागता वयम् । यच्चाग्रतो न प्रेषितः संवादकस्तदेकं तावदन्तरा गच्छतो देवस्यासौ न परापतयेव । अपरमपि चिरात्प्रविष्टमात्रस्यैव देवस्य मा पुनरागमनहेतुभूदिति । 20

चन्द्रापीडस्य तु तं स्वप्रेष्यनुत्प्रेक्षणीयं वैशम्पायनवृत्तान्तमाकर्ण्य युगपदुद्देशविस्मयाभ्यामाक्रान्तहृदयस्योदपादि चेतसि । किं पुनरीदृशस्य सर्वपरित्यागकारिणो वनवासैकशरणस्य वैराग्यस्य कारणं

- भवेत् । स्वीयं च न पश्यामि किञ्चित्स्खलितम् । तातप्रसादात्तु मामिव तमपि चरणतललुठितचूडामणयोर्चयन्त्येव राजानः । ममेव तस्यापि चेच्छाधिकेषु सर्वोपभोगेषु न किञ्चिदपि हीयते । ममेव तस्याप्याज्ञा न विहन्यत एव । अहमिव सोऽपि प्रसादान्करोत्येव ।
- ५ भक्त इव तस्मादपि विभेलेवापराधिजनः । मयीव तस्मिन्नपि सर्वाः संपदः । तमप्यालोक्य मामिवोत्पद्यते स्पृहा लोकस्य । अप्यागच्छंस्तानेनाम्बया चार्यशुकनासेन मनोरमया च तनयस्नेहोचितेन सौहार्देन न संभावितः । विनयाधिक्येच्छुना तातेन शुकनासेन वा किञ्चित्पीडा-
करमभिहितम् । ताडितो वा । तत्रापि नैवासावेवमस्नेहलः पिशुनस्व-
- १० भावो वा गुरुजनाभक्तो वा गुणोपादानविमुखो वा तरलचित्तो वा यत्किञ्चनकारी यः कश्चिदिव क्षुद्रप्रकृतिराढ्यपुत्रतागर्वितो दुःशिक्षितो दुर्विनीतो वा पुत्रैकतादुर्ललितो वा यो जन्मनः प्रभृति सर्वप्रकारोप-
कारिणो गुरुजनस्योपरि खेदमेवं कुर्यादनुबन्धाद्विरमेद्धा । प्रशमस्यापी-
दृशस्य नैष कालः । अद्याप्यसौ विद्वज्जनोचिते गार्हस्थ्य एव न
- १५ निवेशितो देवपितृमनुष्याणामानृण्यमेव नोपगतः । अगत्वा चानृ-
ण्यमृणत्रयेण बद्धः क गतः । न तेन पुत्रपौत्रसंतत्या वंशः प्रतिष्ठां
नीतः । नानन्तदक्षिणैर्महाक्रतुभिरिष्टम् । न सत्तकूपप्रपाप्रासादतडागा-
रमादिभिः कीर्तनैरलंकृता मेदिनी । नाकल्पस्थायि दिशोयायि यशो
विप्रकीर्णम् । न गुरवोनुवृत्त्या सुखं स्थापिताः । न स्निग्धवन्धूनामुप-
- २० कृतम् । न प्रणयिनो निर्विशेषविभवतां नीताः । न साधवः परिवर्धिताः ।
नानुजीविनः संविभक्ताः । नाभ्यागताः कृता निस्तृषः । न दृष्टाः श्रुता
वाङ्मनाः । न जातेन जीवलोकसुखान्यनुभूतानि । न तेन पुरुषार्थ-
साधनानां धर्मार्थकामानामेकोपि हि प्राप्तः । किमेतत्तेन कृतम् ।

इत्याक्षिप्रचेताश्चिन्तयंश्चिरमिव तस्मिन्नेव तरुतले स्थित्वा शून्य-
हृदयोपि यथाक्रियमाणप्रसादसंमानसंभावनासंभावितं विसर्ज्य स-
कलमेव राजकमुत्थाय तत्क्षणकृतमुत्तम्भिततुङ्गतरोरणावद्धचन्दन-
मालमुभयपार्श्वस्थापितोत्पल्लवमुखपूर्णहेमकलशं द्वात्रात्प्रभृति सिक्त-
संमृष्टभूमिभागमन्तर्वहिश्च प्रकीर्णसुरभिकुसुमप्रकरमितस्ततः संचरता 5
कर्मान्तिकलोकेन गृहीतविविधभृङ्गारं मणिचामरतालवृन्तरत्नपादुका-
द्युपकरणपाणिभिर्वारवनिताभिश्चाकीर्णं वितानतलवर्तिना मदामोदा-
धिवासितदिगाननेन राजहस्तिना गन्धमादनेन सनाथीकृतैकपार्श्वमपर-
पार्श्वेपि कल्पितेन्द्रायुधावस्थानमुपवाह्यकरेणुकाक्रान्तवाह्याङ्गणमशेष-
द्वारावहितबहुवेत्रिलोकं महत्त्वाद्गम्भीरतयानेकसत्त्वशरणतया च म- 10
हाजलनिधिमनुकुर्वाणम्, तथा हि, सवेलावनमिव यामावस्थितानेक-
करिघटापरिकरेणान्तःप्रविष्टमहाशैलमिव गन्धमादनेन सकल्लोलमिव
संचरत्संभ्रान्तकर्मान्तिकलोकोर्मिपरंपराभिः सावर्तमिव प्राहरिकज-
नमण्डलावस्थानैः सलक्ष्मीकमिव वराङ्गनाभिः सरत्नमिव महापुरुषैः
सहंसमालमिव सितपताकाभिः सफेनपटलमिव कुसुमप्रकरैः हरि- 15
मिवानन्तभोगपरिकरं कायमानमविशत् ।

प्रविश्य चागृहीतप्रतिकर्मतया मलिनवेषाभिरुद्धिन्नदीनमुखीभिरि-
तस्ततो वाराङ्गनाभिर्यामिकलोकेन कर्मान्तिकैश्च प्रणम्यमानस्तूष्णी-
मिवा लोककारकेणैव मदामोदेनावेदिते निस्तृष्टशून्यदृष्टिर्गन्धमादने
शनैः शनैर्वासभवन्मयासीत् । तत्र चापनीतसमायोगो विमुच्यङ्गानि 20
शयनीये तरुतालवृन्तानिलेन संवीज्यमानोज्जसंवाहकारिभिश्च शनैः
शनैरपनीयमानागमनखेदः सकलरजनीप्रजागरखिन्नोपि चाप्राप्तनि-
द्रासुखो दुःखासिकया पुनरपि दुःखान्तरहेतुं चिन्तामेवाविशत् ।

- यदि तावदप्रतिमुक्तस्तातेनाम्बया वा महति शोकार्णवे निक्षिप्य तौ
 तनयविरहशोकविक्रवं तातं शुकनासमम्बां च मनोरमामनाश्रया-
 स्मादेव प्रदेशाद्गच्छामि तदा मयापि वैशम्पायनस्यानुकृतं भवति ।
 निवृत्य पुनर्गमने चासुक्तिपक्षमाशङ्कते मे हृदयम् । तत्किं करोमि ।
 5 अथवास्थान एवाप्रतिमुक्तिशङ्का मे प्रियसुहृदमात्मानं मां च परित्यज-
 ताप्यपरेण प्रकारेण गमनमुत्पादयता कादम्बरीसमीपगमनोपायचिन्ता-
 पर्याकुलमतेरुपकृतमेव । तदधुना वैशम्पायनप्रत्यानयनाय यान्तं न
 तातो नाम्बापि नार्यशुकनासोपि निवारयितुं शक्नोति माम् । गतश्च
 वैशम्पायनसहितस्तेनैव पार्श्वेन पुरस्ताद्गमिष्यामि । इति निश्चित्य त-
 10 लालकृतं वैशम्पायनवियोगदुःखं परिणामसुखसौषधमिव बहु मन्य-
 मानो मुहूर्तमिव स्थित्वा विश्रान्तः सुखितैरङ्गैरापूरिते तृतीयार्धयाम-
 शंखे शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठन् ।

- उत्थाय च यत्रैव कादम्बरी तत्रैव वैशम्पायन इति स्वधैर्याव-
 ष्टम्भेनैव संस्तभ्य हृदयं शून्यान्तरात्मा पुनरेव संवर्गिताशेषराजलोकः
 15 शरीरस्थितिमकरोत् । कृताहारश्चान्तर्ज्वलतो मदनानलस्य वैशम्पा-
 यनविरहशोकाग्नेश्च बहिरपि संतापदानाय साहायकमिव कर्तुमुपरि-
 स्थितश्चातिकष्टमष्टास्वपि दिक्षु युगपत्प्रसारितकरः करोम्ययत्नेनैव
 संतापमित्याकलय्येव गगनतलमध्यमारूढे सवितर्यातपव्याजेन रज-
 तद्रवमिवोत्तप्तमुद्गिरति रश्मिजाले निर्भिद्य विशन्तीष्विव शरीर-
 20 मातपकणिकासु पुञ्ज्यमानप्राणिसंघातासु तलप्रवेशात्संकटायमानासु
 पादपच्छायासु बहिरालोकयितुं चाप्यपारयन्तीषु दृष्टिषु दिङ्मुखेषु
 ज्वलत्स्विव दुःस्पर्शासु भूमिषु निःसंचारेषु पथिषु संकटप्रपाकुटीरो-
 द्रोदपीतिपुञ्जितेष्वध्वन्येषु नाडिधमश्वासातुरेषु स्वनीडावस्थायिषु

पञ्चस्थेषु पल्वलान्तर्जलप्रवेशितेषु महिषवृन्देष्वरविन्ददलशकलकि-
 श्लकविच्छुरितमिच्छाविलोडितोत्तुटितविसकाण्डच्छेददन्तुरं निपान-
 सरःपङ्कमारोहत्सु करियूथेषु रक्तताम्रसकान्तिषु ललनाकपोलोपा-
 न्तेषु दलितमुक्ताक्षोदानुकारिणीषु विराजमानासु धर्मजलकणिकावलीषु
 स्मर्यमाणायां ज्योत्स्नायां गृह्यमाणेषु तुषारगुणेषु वाञ्छ्यमाने पयो- 5
 दकालाभ्यागमेभ्यर्ध्यमाने दिवसपरिणामे प्रदोषदर्शनाकाङ्क्षिषु हृदयेषु-
 स्थाय सरस्तीरकल्पितमनवरतापतज्जलासारसेकनिवारितोष्णकरकि-
 रणसंतापमेकसंतानावलीधारावर्षवेगवाहिन्या निर्झरिण्येव कुल्य-
 या परिक्षिप्तमन्तरालम्बितजलजम्बूप्रवालाहितान्धकारमामुक्तकुसुमपल्लव-
 लतावृताखिलस्तम्भसंचयमतनुहरिचन्दनचर्चार्द्रं मरकतश्यामपद्मि- 10
 नीपलाशास्तीर्णसमस्तभूतलमामोदमानसरसस्फुटितारविन्द्राशिदत्तप्रक-
 रमाकीर्णसरसविसकाण्डमकाण्डकल्पितप्रावृट्कालमितस्ततोवर्षन्तीभिः
 शैवलप्रवालमञ्जरीभिर्जलदेवताभिरिव सद्यः स्नाताद्रिचिकुरहस्ता-
 भिरुपगृहीतसुरभिकोमलजलार्द्रिकाभिरनाश्रयानचन्दनाङ्गरागहारिणी-
 मिर्हारवल्यमात्राभरणाभिरवतंसितबालशैवलप्रवालाभिर्मृणालतालवृन्त- 15
 कर्पूरपटवासहचरिचन्दनचन्द्रकान्तमणिदर्पणाशुपकरणपाणिभिरवह्नीभि-
 र्वाराङ्गनाभिरुपेतं परिभवस्थानमिव निदाघसमयस्य नि-
 दानमिव शीतकालस्य निवेशमिव वारिवाहानां तिरस्कारमिव रवि-
 करानां हृदयमिव सरसः सहोदरमिव हिमगिरिः स्वरूपमिव
 जडिन्न आवासमिव विभावरीणां प्रत्याघातमिव दिवसस्य जलमण्ड- 20
 पमयासीत् ।

तत्र चातिरम्यतया क्षुभितमकरध्वजोत्कलिकासहस्रविषमं जला-
 सारशिशिरतया संशुक्षितमुद्गद्वियोगानलं महासमुद्रमिव गम्भीरं तं

दिवसमेकाकी कथं कथमपि स्वधैर्ययानपात्रेणालङ्घयत् । लोहिताय-
 मानातपे च सायाह्ने निर्गत्य बहुलगोमयोपलेपहरिते मन्दमन्दमारु-
 ताहतोत्तरलायमानधवलकुसुमप्रकरशोभिनि वासभवनान्नगणे क्षण-
 मिवास्थाने समासन्नपार्थिवैः सह वैशम्पायनालापेनैव स्थित्वा द्वितीय
 ५ एव यामे चलितव्यं सज्जीकुरुत साधनमित्यादिश्य बलाध्यक्षसृक्षोदय
 एव विसर्जिताशेषराजलोको वासभवनमध्यवसत् । अथातिचिरान्त-
 रितोज्जयिनीदर्शनोत्सुको विनापि प्रयाणनान्या सकल एव कटक-
 लोकः संवृत्य प्रावर्तत गन्तुम् । आत्मनाप्यलब्धनिद्राविनोदोवतरत्यवे
 तृतीये यामे तुरगकरिणीप्रायवाहनेनानतिबहुता राजलोकेन सह वि-
 १० रलकटकसंमर्देन वर्त्मनावहत् । अथाध्वनैव सह क्षीणायां यामवत्यां
 रसातलादिवोन्मज्जत्सु सर्वभावेपून्मीलन्तीष्विव दृष्टिषु पुनरिवान्यथा
 सृज्यमाने जीवलोके विभज्यमानेषु निम्नोन्नतेषु विरलायमाने-
 ष्विव वनगहनेषु संकुचस्त्विव तरुलतागुल्मेषु गगनतलमारोह-
 न्त्याः पदे इव बहुललाक्षारसालोहिते दिवसत्रियोवश्यायसेकान्नव-
 १५ पल्लव इवोद्भिद्यमाने पूर्वाशालतायाः कमलिनीरागदायिनि दिवसक-
 रबिम्बे विस्पष्टे प्रभातसमये कटकलोकेनैव सह परापतितवानुज्ज-
 यिनीम् ।

अथ दूरत एव प्रसूतिद्वन्द्वसंस्थितैश्च पुञ्जयमानैश्च पुञ्जितैश्चाव-
 द्भ्रमण्डलैश्चोपविष्टैर्वलितैश्च दत्तकतिपयशून्यपदैश्च निवर्त्यमानै-
 २० श्चागच्छद्भिश्चोन्मुखैश्चाधोमुखैश्चोद्गाष्पदृष्टिभिश्च विवर्णदीनवदनैश्च म-
 हाकष्टशब्दमुखैश्च दुःखाधिक्याहितमौनैश्च मुनिभिरपि मुमुक्षुभिरपि
 वीतरागैरपि निःस्पृहैरप्युदासीनैरपि दुर्जनैरपि स्नेहपरवशैः पितृभि-
 रिव सुहृद्भिरिव स्निग्धबन्धुभिरिव च नगरीनिर्गतैरार्त्या पृच्छयमानं

कथ्यमानं च विचार्यमाणं चानुभाव्यमानं च वैशम्पायनवृत्तान्तमेव
समन्ताच्छुश्राव ।

गृण्वंश्च चकार चेतसि । बाह्यस्य तावज्जनस्येयमीदृशी सम-
वस्था । किं पुनर्येनासावङ्केन लालितः संवर्धितो वा बालचाटवो-
स्यानुभूताः । तदतिकष्टं मे वैशम्पायनेन विना तातस्य शुक्रनास- 5
स्याम्बाया मनोरमाया वा दर्शनम् । इत्येवं चिन्तयन्नासानिहितोद्वाप-
दष्टिरदृष्टसर्ववृत्तान्त एव विवेशोज्जयिनीम् । अवतीर्य च स
राजकुलद्वारि विशन्नेवार्यशुक्रनासभवनं सह देव्या विलासवत्या
गतो राजेति शुश्राव । श्रुत्वा च निवर्त्य तत्रैव जगाम । गच्छंश्च
समीपवर्ती हा वत्स वैशम्पायनाद्यापि मदङ्कलालनोचितो बाल 10
एवासि कथं त्वमेकाकी व्यालशतसहस्रभीषणे निर्मानुषे तस्मिन्शून्या-
रण्ये स्थितः । केन ते तत्रापि सर्वसत्त्वव्याधातकारिणी शरीर-
रक्षा कृता । केन वैषम्यप्रतिपन्थिनी शरीरस्थितिः संपादिता । केन
निद्रासुखदायि शयनीयमुपकल्पितम् । कस्त्वयि वुमुक्षिते तृषिते सुषु-
प्सति वा दुःखितः । ममोत्सङ्गमुत्सृज्य समानसुखदुःखा बधूरपि 15
न पुत्रक त्वयोपात्ता । आगतमात्रस्यैव ते पितरमनुज्ञाप्यात्यर्थं बधूमु-
खमवलोकयिष्यामीति यन्मया चिन्तितं केवलं तन्मे मन्दपुण्याया न
संपन्नम् । परं तवापि वदनदर्शनं दुर्लभं भूतम् । वत्स यत्र तेवस्थानुम-
भिरुचितं नयस्व तत्रैव मामपि पितरं विज्ञाप्य । त्वामपश्यन्ती न जी-
वामि तात त्वयाहं शैशवेपि नावमानिता । कुतस्तवेयमेकपद एवे- 20
दृशी निष्ठुरता जाता । आ जन्मनः प्रभृति न दृष्टमेव यस्य कुपितमा-
ननं तस्य ते कुतोयमेवंविधो मय्यकस्मादेव कोपः । यदेवं परित्यज्य
स्थितोसि । गतोप्यागच्छ शिरसा प्रसादयामि त्वाम् । कोपरोस्ति मे ।

देशान्तरपरिचयान्मुक्तो नामास्मासु स्नेहः । क्षणमप्यनन्तरितदर्शनस्य
चन्द्रापीडस्योपरि कथं तवेदृशी निःस्नेहता जाता । तात न भद्रकं ते
समापतितम् । सर्व एव सुखं स्थापनीयो गुरुजनो दुःखं स्थापितः । न
जानाम्येवं कृत्वा किं त्वया प्राप्तव्यम् । एतानि चान्यानि चान्तर्भवन-
5 गतां प्रत्यग्रतनयविरहशोकविह्वलां स्वयं देव्या विलासवत्या संस्थाप्य-
मानामपि मनोरमां विप्रलपन्तीमश्रौषीत् ।

तेन चातिकरुणेन तत्प्रलापविषेण विह्वल इव निद्रागमेनेव घूर्ण-
मानो निश्चेतनतामनीयत । कथं कथमपि सहजसत्त्वावष्टम्भेनैव
संस्तम्भितात्मा प्रविश्य पितुरपि लज्जमानो वदनमुपदर्शयितुमधोमुख
10 एव निस्पन्दसर्वाङ्गेण मन्दराद्विणेव शुकनासेन सह मथनावसान-
स्तिमितमिव महार्णवं प्रणम्य पितरं दूरत एवोपाविशत् । उप-
विष्टं च तं क्षणमिव दृष्ट्वा राजान्तर्वाष्पभरगद्गदेन ध्वनिनाभ्यर्णवर्ष इव
जलधरोभ्यधात् । वत्स चन्द्रापीड जानामि ते स्वजीवितादपि सम-
भ्यधिकां भ्रातुरुपरि प्रीतिम् । पीडा च सुखैकहेतोर्वल्लभजनादेवा-
15 संभाव्या या समुत्पद्यते । तथैव हि न किञ्चिन्न क्रियते । तज्जन्मनः
स्नेहस्य वयसः शीलस्य श्रुतस्य गुरुजनानुशासनस्य विनयाधानस्य
च सर्वस्यैवानुचितमिमं भ्रातुः सुहृदश्च ते वृत्तान्तमाकर्ण्य त्वद्दोषमा-
शङ्कते मे हृदयम् । इत्येवं वादिनो नरपतेर्वचनमाक्षिप्य युगपच्छो-
कासर्षाभ्यामन्धकारिताननः प्रावृट्कारम्भ इव तडिल्लतादुष्प्रेक्ष्यो विस्फू-
20 र्जितेनैव स्फुरिताधरेण शुकनासोब्रवीत् ।

देव यदि चन्द्रमस्यूष्मा दहने चातिशीतलत्वमंशुमालिनि वा
तमस्तमस्विन्यां वा दिवसो महोदधौ वा शोषः क्षितेरधारणं वा
शेषे परार्थानुद्यमो वा साधोरप्रियवचननिर्गमो वा स्वजनमुखात्संभा-

व्यते ततो युवराजेपि दोषः । तत्किमेवमेवानिरूप्य तस्यानात्मज्ञस्य
मूढप्रकृतेर्दुर्जातस्य राजापथ्यकारिणो मातृपितृघातिनो भित्तुद्रुहः कृत-
त्रस्य कर्मचण्डालस्य महापातकिनः कृते कृतयुगावतारयोग्यमा-
त्मनोपि गुणवन्तमत्युदारचरितं चन्द्रापीडमेवं संभावयति देवः ।
न ह्यतः परमपरं कष्टतरं किञ्चिदपि पीडाकारणं यदुणेषु वर्तमानो 5
दोषेषु संभाव्यत इतरजनेनापि । किं पुनर्गुरुजनेन । यो गुणी गुणै-
रेवाराधनीयः । कस्यापरस्यात्मा गुणवाननेन ज्ञापनीयः । अपि च
जन्मनः प्रभृति देवस्य देव्या विलासवत्याश्चाङ्कलालनया यो न गु-
हीतस्तस्य मरुत इव दुर्ग्रहप्रकृतेश्चन्द्रापीडोपि किं करोतु । स्वयमे-
वोत्पद्यन्त एवंविधाः शरीरसंभवा महाकृमयः सर्वदोषाश्रया महा- 10
व्याधयोन्तर्विषा महाव्याला विनाशहेतवो महोत्पाता भुजंगवृत्तयो
महावातिका वक्रचारिणो महामहास्तमोमयाः प्रदोषा मलिनात्मकाः
कुलपांशवो निःस्नेहाः खला निर्लज्जाः क्षपणका निःसंज्ञाः पशवो-
पि चाकाष्ठा दहना निर्गुणा जालिनोतीर्था जलाशया निर्गौरवाः
खरप्रकृतयोः शिवमूर्तयो महाविनायकाधिष्ठिताः । ये सकलङ्काः कृ- 15
पाणा इव स्नेहेनैव पारुष्यं भजन्ते । मलिनस्वभावाः करिकपोला
इव दानेनैव मलिनतरतामापद्यन्ते । निर्वर्तयो मणिप्रदीपा इव प्रसा-
देनैव ज्वलन्ति । अङ्गलम्बा भुजा इव दाक्षिण्यपरिग्रहेणैवेतरे वामाः
संजायन्ते । गुणमुक्ताः सायका इव सपक्षाश्रयेण फलेनैव दूरं विशि-
ष्यन्ते । सरागाः पल्लवा इव दिवसारूढ्यैवापरज्यन्ते । भूतिपरामृष्टा 20
दर्पणा इवाभिमुख्येन सर्वं प्रतीपं गृह्णन्ति । अन्तरस्वच्छवृत्तयः स-
लिलाशया इव गाढावगाहनेनैव कालुष्यमुपयान्ति । ये च स्निग्धेष्वपि
रूक्षा ऋजुष्वपि वक्राः साधुष्वप्यसाधवो गुणवत्स्वपि दुष्टप्रकृतयो

- भर्तृर्यप्यभृत्यात्मानो रागिष्वपि क्रुद्धा निरीहादप्यादित्सवो मित्रेष्वपि
 द्रोहिणो विश्वस्तानामपि घातका भीतेष्वपि प्रहारिणः प्रीतिपरेष्वपि
 द्वेषिणो विनीतेष्वप्युद्धता दयापरेष्वपि निर्दयाः स्त्रीष्वपि शूराः भू-
 त्येष्वपि क्रूरा दीनेष्वपि दारुणाः । येषां च विपरीतानां गुरव एव
 5 लघवो नीचा एवोच्चैरगम्या एव गम्याः कुट्टष्टिरेव सददर्शनमकार्यमेव
 कार्यमन्याय एव न्यायोस्थितिरेव स्थितिरेनाचार एवाचारोयुक्त-
 मेव युक्तमविद्यैव विद्याविनय एव विनयो दौःशील्यमेव सुशी-
 लताधर्म एव धर्मोनृतमेव सत्यम् । येषां च क्षुद्राणां प्रज्ञा पराभि-
 संधानाय न ज्ञानाय श्रुतमालजालाय नोपशमाय पराक्रमः प्राणिना-
 10 मुपघाताय नोपकारायोत्साहो धनार्जनाय न यशसे स्थैर्यं व्यसना-
 सङ्गाय न चिरसंगताय धनपरित्यागः कामाय न धर्माय । किं बहु-
 ना । सर्वमेव येषां दोषाय न गुणाय । तदसावपीडश एव कोप्य-
 पुण्यवानुत्पन्नो यस्यैवं कुर्वतो मित्तमहं चन्द्रापीडस्य कथं तस्य द्रोह-
 माचरामीति नोत्पन्नं चेतसि । एवं कृते चलितवृत्तानां शासितावश्यं
 15 तारापीडो देवः पीडितान्तरात्मा मयि कोपं करिष्यतीत्येवमपि ना-
 शङ्कितं मनसा । मातुरहमेवैको जीवितनिबन्धनं कथं मया विना
 वर्तिष्यत इत्येतस्य नृशंसस्य हृदये नापतितम् । पिण्डप्रदो वंशसं-
 तानार्थमहमुत्पादितः पित्रा कथमननुज्ञातस्तेन सर्वपरित्यागं करोमी-
 त्येतदपि यथाजातस्य न बुद्धौ संजातम् । तदेवमसत्पथप्रवृत्तेन नष्टा-
 20 त्मना सुदूरमुञ्जन्तेन दुर्दशमदृष्टं तावन्न नाम कुट्टष्टिना दृष्टम् । द-
 ष्टमपि येन न दृष्टं तस्याज्ञानतिमिरान्धस्य किं क्रियताम् । अपर-
 मसौ तिर्यङ्ग्रहता यत्नेन शुक इव पाठितः पुष्टश्च देवेन । अथवा
 विनोददानात्तिरश्चापि सफल एव शिक्षणायासो भवति । तेपि पो-

पिताः पोषितरि स्नेहमावध्नन्ति । तेपि कृतं जानन्ति । तेपि परिच-
यमनुवर्तन्ते । तेषामपि सहजन्मस्नेहो मातापित्रोरुपरि दृश्यत एव ।
न पुनरस्य नष्टोभयलोकस्य पापकारिणो दुर्जातस्य यस्य सर्वमेवा-
धस्ताद्गतम् । अपि चेदृशाचरितेन तेनाप्यवश्यमेव कस्यांचित्तिर्य-
ग्योनौ पतितव्यं येन तावदुरात्मना जातेन केवलं सुखं न स्थापिताः सर्व 5
एव वयम् । अपरमेवं दुःखार्णवे निपातिताः । सर्व एव ह्यनाक्षिप्तचेताः
प्रवर्तते स्वहिताय परहिताय च । तस्य तु पुनरस्मानेवं दुःखं स्थाप-
यतो न स्वहितं नापि च परहितम् । किमनेनैवमात्मकुहा कृतमि-
ति मतिरेतावन्न बोधपदवीमवतरति । सर्वथा दुःखायैवास्माकं तस्य
पापकर्मणो ग्रहोपसृष्टस्य जन्म । इत्युक्त्वा हेमन्तकालोत्पलिनीमिवो- 10
द्भाषां दृष्टिमुद्वहन्नुद्वेपिताधरश्च बहिरलब्धनिर्गमेण स्फुटन्निवान्तर्म-
न्युपरेण निश्चसन्नेवावतस्थे ।

तदवस्थं च तं तारापीडः प्रत्युवाच । एतत्खलु प्रदीपेनाग्नेः प्र-
काशनं वासरालोकेन भास्वतः समुद्भासनमवश्यायलेशैराह्लादनम-
मृतांशोर्मेधाम्बुबिन्दुभिरापूर्णं पयोधैर्व्यजनानिलैरतिवर्धनं प्रमञ्ज- 15
नस्य यदस्मद्विधैः परिवोधनमार्यस्य । तथापि प्राज्ञस्यापि बहुश्रु-
तस्यापि विवेकिनोपि धीरस्यापि सत्त्ववतोऽप्यवश्यं दुःखातिपातेन
विशुद्धमपि वर्षसलिलेन सर इव मानसं कलुषीक्रियते सर्वस्य । क-
लुषीकृते च मानसे किमिदमिति सर्वमेव दर्शनं नश्यति । न चित्त-
मालोचयति । न बुद्धिर्बुध्यते । न विवेकोपि विविनक्ति । येन ब्र- 20
वीमि । अन्यदस्मत्तो लोकवृत्तमार्य एव सुतरां वेति ।

किमस्ति कश्चिदसावियति लोके यस्य निर्विकारं यौवनमतिक्रा-
न्तम् । यौवनावतारे हि शैशवेनैव सह गलति गुरुजनस्नेहः ।

वयसैव सहारोहत्यभिनवा प्रीतिः । वक्षसैव सह विस्तीर्यते वाञ्छा ।
 बलेनैव सहोपचीयते मदः । दोद्वेयेनैव सह स्थूलतामापद्यते धीः । म-
 ध्येनैव सह कार्यमुपयाति श्रुतम् । उरुयुगलेनैव सहोपचीयते हृद-
 यमविनयैः । श्मश्रुभिरेव सहोज्जृम्भते मलिनताहेतुर्मोहः । आकारेणैव
 ५ सहाविर्भवन्ति हृदयाद्विकाराः । तद्यथा धवलमपि सरागं सर्वथा
 दीर्घाभवदपि न दीर्घं पश्यति चक्षुः । अनुपहतोपि न प्रविशति गुरु-
 पदेशः श्रोत्रे । स्त्रीरागिण्यपि न विद्यान्तरं विन्दति हृदये । स्थै-
 र्यमस्थिरप्रकृतौ तरलतायाम् । परित्याज्येषु व्यसनेष्वासङ्गः ।

विकाराणां च कारणं प्रायः सरसता । सा च सर्वमेव जलप्रायं
 10 कुर्वाणा वर्षातिवृद्धयैवोपजायते । अपि च दिवसो दोषागमाय दोषा-
 गमोनालोकायानालोकोसद्दर्शनार्थमसद्दर्शनमविवेकायविवेकोसन्मार्गप्र-
 वृत्तयेसन्मार्गवृत्तं च मोहान्धं चेतो भ्राम्यदवश्यमेव स्खलति ।
 स्खलिते चेतसि तल्लग्न पतत्येव लज्जा । त्रपावरणशून्ये च हृदि
 प्रविश्य पदं कुर्वन्केन वा निवारितो दुर्निवारः सर्वाविनयहेतुः कुसु-
 15 मधन्वा । विलसति च कुसुममार्गणे केन कार्येण छिद्रसहस्राणि न
 भवन्ति यैः सत्त्वमेवाधस्ताद्भजति । सत्त्वे चाधो गते किमाश्रित्य न
 गलति शीलम् । किमवलम्बनं विनयस्य । किं करोत्वनाधारं धैर्यम् ।
 क पदमाधत्तां धीः । क समाधानमावघ्रात्ववष्टम्भः । केनवावष्टम्भ्य ब-
 लाञ्छिन्नश्लीकृतं मनः । विप्रतिपद्यमानानि केन नियन्त्रितानीन्द्रियाणि ।
 20 जगन्निन्द्यानि केन निवारितानि दुश्चरितानि । केन बालोकभूतेन त-
 मोभिवृद्धिहेतुरुत्सारितो दोषाभिपङ्गो दृष्टेरुपहन्ता । किं वा दृश्य-
 तामसति बहुदर्शित्वे । बहुदर्शित्वं च तावतः कालस्यैवासंभवात्कुतः ।
 भवतु प्रथमे वयसि । येनान्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चित्य वर्जतां म-

लिनता । अपि च परिणामेपि पुण्यवतां केषांचिदेव हि केशैः
सह धवलमिमानमापद्यन्ते चरितानि । तन्मोहविषयमहाहौ मदवि-
कारगन्धमातङ्गे दुर्विलसितैकराज्ये रतिनिद्राविलासवेशमनि नव-
रागपल्लवोद्गमलीलान्तविशेषदुश्चरितचक्रवर्तिनि तारुण्यावतारे सर्व-
स्यैव विषमतरविषयमार्गपतितस्य स्खलितमापतति । किमेवमार्येण 5
लालनीयस्य पालनीयस्य शिशुजनस्योपर्यावेशो गरीयान्गृहीतो यदनु-
चितमपत्यस्नेहस्याक्रोशगर्भमेवमुक्तम् । स्वप्रायमानानामपि यद्गुरुणां
मुखेभ्यो निष्क्रामति शुभमशुभं वा शिशुषु तदवश्यं फलति । गु-
रवो हि दैवतं बालानाम् । यथैवाशिषो गुरुजनवितीर्णा वरतामाप-
द्यन्ते तथैवाक्रोशः शापताम् । तद्वैशम्पायनमुद्दिश्य कोपावेशादेव- 10
मतिपरुषमभिदधत्यार्ये महती मे चेतसः पीडा समुत्पन्ना । स्वय-
मारोपितेषु तरुषु यावदुत्पद्यते स्नेहः । किं पुनरङ्गसंभवेष्वापलेषु ।
तदुत्सृज्यतामयममर्षवेगो वैशम्पायनस्योपरि । विरूपकं तु तेन न
किंचिदप्याचरितम् । सर्वपरित्यागं कृत्वा स्थित इत्येतदपि कारण-
मविज्ञाय किमेवं दोषपक्षे निक्षिपामः । कदाचिद्गुणीभवत्येवमयम- 15
विनयनिष्पन्नो दोष एव । आनीयतां तावदसौ । बुध्यामहे किमर्थ-
मयमेवंविधस्तस्य वयसोनुचितोपि संवेग उत्पन्नः । ततो यथा युक्तं
विधास्यामः ।

इत्युक्तवति तारापीडे पुनः शुकनासोभ्यधात् । अत्युदारतया व-
त्सलत्वाच्चैवमादिशति देवः । अन्यदतः परं भवदपि किमिवास्य विरू- 20
पकं भवेद्यद्युवराजमुत्सृज्य क्षणमन्यत्रावस्थानमात्मेच्छया चेष्टितम् ।
इत्युक्तवति शुकनासे कश्येवान्तस्ताडितो दोषसंभावनयानया पितु-
रुद्वाष्पदृष्टिरुपविष्ट एवोपसृत्य चन्द्रापीडः शनैः शनैः शुकनासमवा-

दीत् । आर्यं यद्यपि निरुक्तितो वेद्मि न मदीयेन दोषेण नागतो वै-
 शम्पायन इति तथापि तातेन संभावितमेव कस्य वापरस्य संभावना
 नोत्पन्ना । मिथ्यापि तत्तथा यथा गृहीतं लोकेन विशेषतो गुरुणा ।
 प्रसिद्धिरत्रायशसे यशसे वादोषगुणाश्रया वा फलवती । परत्र फल-
 ५ दायी कुत्रोपयुज्यते परमार्थः । तदस्या दोषसंभावनायाः प्रायश्चित्त-
 मार्थो दापयतु मे वैशम्पायनानयनाय गमनाभ्यनुज्ञां तातेन । नान्यथा
 मे दोषशुद्धिर्भवति । किं कारणम् । अनागते तु वैशम्पायने तात-
 स्यानया संभावनया नापगन्तव्यम् । अगते च मयि वैशम्पायनेन
 नागन्तव्यम् । यद्यसावन्येनानेतुमेव पार्येत तदा तातस्याप्यनुलङ्घनी-
 १० यवचनैरेभिरवनिपतिसहस्रैरानीत एव स्यात् । तदार्यः कारयतु मे
 गमनाभ्यनुज्ञया प्रसादम् । न च तुरंगमैर्गच्छतो मे दृष्टायां भूमौ
 स्वल्पोपि गमनपरिक्षेपः । वैशम्पायनमादायागतमेव मामवधारयत्वा-
 र्यः । अपि च बाह्यखेदादसह्योन्तःखेद एव मे तद्वियोगजन्मा । अनुप-
 दमेव स्कन्धावारमादाय गच्छतीत्यमुना हेतुना विना तेनागतोहम् ।
 १५ अन्यदा जन्मनः प्रभृति कदा मया गतं स्थितं क्रीडितं हसितं पीत-
 मशितं सुप्तं प्रबुद्धमुच्छ्वसितं वा विना वैशम्पायनेन । यच्च श्रुत्वा
 तस्मादेव प्रदेशान्न गतोस्मि तन्मा तेनैव तुल्योभूवमिति । तदप्रतिग-
 मनदोषाद्रक्षतु मामार्यः ।

इत्यभिहितवति चन्द्रापीडेन्तःपीडोपरागरक्ते रक्ततामरसानुका-
 २० रिणि मुखे सपक्षपातां षट्पदावलीमिव दृष्टिं निवेश्यैव गमनाय विज्ञा-
 पयति युवराजः किमाज्ञापयति देव इति शनैः शनैः शुकनासो रा-
 जानमप्राक्षीत् । तथा पृष्टश्च शुकनासेन किंचिदिव ध्यात्वा तारापीडः
 प्रत्यवादीत् । आर्यं मया ज्ञातमेतेष्वेव दिवसेषु संपूर्णमण्डलस्येन्दो-

ज्योत्स्नामिव करावलम्बिनीं वत्सस्य वधूं द्रक्ष्यामीति यावदयमपरो-
न्तर्हिताशापथो जलदकाल इव प्रत्यूहकारी वैशम्पायनवृत्तान्तो वि-
लोमप्रकृतिना विधात्रान्तरा पातितः । यथा चायुष्मताभिहितमेवैतत् ।
न तमन्यः शक्रोल्यानेतुं न च तेन विनायमत्र स्थातुम् । तदव-
श्यमेव तावन्निस्तरितव्यो व्यसनार्णवोमुना पोतेन । वैशम्पायनप्रत्या- 5
नयनाय चावश्यं देव्यपि विलासवती विसर्जयिष्यत्येवैनमिति
निश्चयो मे । तद्यातु । किं त्वतिदूरं वत्सेन गन्तव्यम् । तद्गणकैः
सहादरादार्यो दिवसं लग्नं च गमनायास्य निरूपयतु संविधानं च का-
रयत्विति । एतदभिधाय शुकनासमुद्राण्डलोचनश्चिरमिव चन्द्रापी-
डमालोक्याहूय च विनयावनम्रमंसदेशे शिरसि बाह्वोश्च पाणिना 10
स्पृष्टश्चादिशत् । वत्स गच्छ त्वमेव प्रविश्याभ्यन्तरं मनोरमासहि-
ताया मातुरावेद्यात्मगमनवृत्तान्तम् । इत्यादिश्य चन्द्रापीडमात्मना
शुकनासमादाय स्वभवनमयासीत् । चन्द्रापीडस्तु तामक्लिष्टवर्णा
कादम्बरीवरणस्रजमिव गमनाभ्यनुज्ञां हृदयेनोद्वहन्प्रहृष्टान्तरात्माप्य-
पहर्षदृष्टिः प्रविश्य कृतनमस्कारो मातुः समीपे समुपविश्यात्मदर्श- 15
नद्विगुणीभूतवैशम्पायनविरहशोकविह्वलां मनोरमामाश्वासयावादीत् ।

अम्ब समाश्वासिहि । वैशम्पायनानयनाय तातेन मे गमनमादि-
ष्टम् । तत्कतिपयदिवसान्तरितं वैशम्पायनानन्ददर्शनोत्सुकं मामविक-
ल्पं विसर्जय त्वम् । सा त्वेवमभिहिता प्रत्युवाच । तात किमात्मग-
मनवचसा मां समाश्वासयसि । कः खलु मे त्वयि तस्मिंश्च विशेष- 20
षः । तदेकधा तमेकं न पश्यामि कठिनहृदयम् । त्वयि पुनर्गते यदपि
तस्यादर्शने जीवितप्रतिबन्धहेतुभूतं त्वद्दर्शनं तदपि दूरीभवति । तत्र
गन्तव्यं वत्सेन । एकेनापि हि युवयोरावां पुत्रवलयौ । अपि नागतौ ना-

मासौ निष्ठुरात्मा । इत्युक्तवत्यां मनोरमायां विलासवती धीरमु-
 वाच । प्रियसखि तव मम चैवमेतद्यथा त्वयोक्तम् । अयं पुनर्वैश-
 म्पायनेन विना कं पश्यतु । तदास्ताम् । किमेतन्निवारयसि । वारिते-
 नाप्यनेन नैव स्थातव्यम् । मन्ये च पित्राप्ययमेतदेवाकलय्य गम-
 5 नायानुमोदितः । तद्यातु । वरमावाभ्यां कतिपयदिवसाननयोरप्यदर्श-
 नकृतान्क्लेशाननुभूतान्न पुनरस्य वैशम्पायनाननानवलोकनदुःखदीनं
 दिने दिने वदनमीक्षितुम् । तदुत्तिष्ठ गच्छावो गमनसंविधानाय
 वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ।

इत्यभिदधत्येव मनोरमां हस्ते गृहीत्वोत्थाय चन्द्रापीडेनानुगम्य-
 10 माना निजावासमयासीत् । चन्द्रापीडोपि मातुः समीपे गमनालापे-
 नैव क्षणमिव स्थित्वा गृहमगात् । तत्र चापनीतसमायोगो गमना-
 योक्तान्मया हृदयेन गणकानाहूय रहस्याज्ञापितवान् । यथा विना
 परिलम्बेन मे गमनं भवति तथा भवद्भिरार्यशुकनासाय पृच्छते ता-
 ताय वा दिनमावेदनीयम् । इत्येवमादिष्टास्ते व्यज्ञापयन् । देव यथा
 15 सर्व एव ग्रहाः स्थितास्तथास्मन्मतेन देवस्य गमनमेव वर्तमाने न
 शस्यते । अपरमपि कर्मानुरोधाद्राजेच्छैव कालः । तत्रापि न का-
 र्यमेवाहर्निरूपणया । राजा कालस्य कारणम् । यस्यामेव वेलायां
 चित्तवृत्तिः सैव वेला सर्वकार्येषु । इति विज्ञापिते मौहूर्तिकैः पुन-
 स्तानब्रवीत् । तातेनैवमादिष्टमिति ब्रवीमि । अन्यदालायिकेषु का-
 20 र्येषु कार्यपराणां प्रतिक्षणोत्पादिषु च दिवसनिरूपणैव कीदृशी ।
 तत्तथाकथयिष्यत यथा श्र एव गमनं भवेदिति । देवः प्रमाणमित्यभि-
 धाय गतेषु च तेषु शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठत् । निर्वर्तितशरीर-
 स्थितिं च मौहूर्तिकास्ते पुनः प्रविश्य शनैर्न्यवेदयन् । कृतोस्माभिर्दे-

वादेशः । सिद्धश्च तनयविरहविक्रवतयार्थशुकनासस्य । तदतिक्रान्ते
 श्वस्तनेहनि रात्रावितः प्रस्थातव्यं देवेन । इत्यावेदिते तैः साधु
 कृतमिति मुदितचेतास्तानभिष्टुत्य दृष्टिविषयवर्तिनीमेव कादम्बरीं
 वैशम्पायनं च मन्यमानोप्रविष्टायामेव पत्रलेखायां परापतामीत्यग्रप्र-
 धावितेनावधारयंश्चेतसा चतुःसमुद्रसारभूतानिन्द्रायुधरयानुगामिन- 5
 स्तुरंगमानगणेषानवगणिततुरंगगमनखेदानुत्साहिनो राजपुत्रांश्च निरु-
 पयन्ननन्यकर्मा तं दिवसमेकां च यामिनीं कथं कथमप्यस्थात् ।

अथानुरक्तमलिनीसमागमाप्राप्तिसंतापादिव समं दिवसेनास्त-
 मुपगतवति तेजसां पत्यौ तेजःपतिपतनाच्चितानलमिव संध्यारागम-
 पराशया सह विशति पश्चिमे गगनभागे संध्यानलस्फुल्लिङ्गनिकर इव 10
 स्फुरति तारागणे दिवसविरामान्मूर्च्छागमेनेव तमसा निमील्यमानेषु
 दिङ्मुखेषु निवासाभिमुखमुखरेषु वियद्वियोगदुःखादिव कृतार्तप्रलापेषु
 वयःसमूहेषु जनितप्रकाशं जन्मेव समालोक्य दोषागमं निरालोकं
 गर्भमिव तमःप्रविष्टे पुनर्जीवलोके निजालोकाद्विकाशितपूर्वदिग्-
 ध्रुवदने जन्मान्तरागत इवोदयगिरिवर्तिनि नक्षत्रसमागमसुखमनु- 15
 भवति भगवति भूयो भूयः स्वकान्तिनिर्भरान्निष्कलङ्क इव नक्षत्रनाथे
 विस्पष्टायां निशीथिन्यां प्रस्थानमङ्गले प्रणामायोपगतं चन्द्रापीडं
 पीडयान्तर्विलीयमानेव बाष्पोत्पीडमपारयन्ती पातुमत्यायताभ्यामपि
 नेत्राभ्यां कृतप्रयत्नाप्यमङ्गलशङ्कया विलासवती मन्युरागावेगगद्गदि-
 कोपरुध्यमानाक्षरमवादीत् ।

20

तात युज्यते ह्यङ्कलालितस्य गर्भरूपस्य प्रथमगमने गरीयसी हृद-
 यपीडा यस्मिन्प्रथममेवाङ्कादपैति । मम पुनर्नेदृशी प्रथमगम-
 नेपि ते पीडा समुत्पन्ना यादृशी तव गमनेनाधुना । दीर्यत इव मे

हृदयम् । समुत्पाद्यन्त इव मर्माणि । उत्कथ्यत इव शरीरम् । उत्प्ल-
वत इव चेतः । विघटन्त इव संधिवन्धनानि । निर्यान्तीव प्राणाः ।
न किञ्चित्समादधाति धीः । सर्वमेव शून्यं पश्यामि । न पार-
यास्यात्मानमिव हृदयं धारयितुम् । धृतोपि बलादागच्छति मे
5 बाष्पोत्पीडः । मुहुर्मुहुः समाहितापि मङ्गलसंपादनाय ते चलति
मतिः । न जानाम्येव किमुत्पश्यामीति । किं निमित्तं चेयमीदृशी
मे हृदयपीडेत्येतदपि न वेद्मि । किं बहुभ्यो दिवसेभ्यः कथमप्या-
गतो मे वत्सो झटित्येव पुनर्गच्छतीति । किं वैशम्पायनवियोगादुद्विग्नस्य
गमनमेकाकिनस्ते समुत्प्रेक्ष्येति । न पुनर्वैशम्पायनवृत्तान्तादात्मन
10 एव दुःखिततयेति । न चैवंविधया पीडया वैशम्पायनानयनाय गच्छ-
तस्ते गमनं निवारयितुं पारयति वाणी । हृदयं पुनर्नेच्छत्येव त्वदीयं
गमनम् । तदीदृशीं मे पीडां विज्ञाय यथा पुरा स्थितं न तथा कचि-
दासङ्गमावध्यातिदीर्घकालमायुष्मता स्थातव्यम् । अस्य चार्थस्य कृते
साङ्गलिबन्धेन शिरसाभ्यर्थये वत्सम् । इत्यादिशन्तीं स्वमातरं
15 सुदूरं प्रसारितावनम्रमूर्तिश्चन्द्रापीडो व्यजिज्ञपत् । अम्ब तदा
दिग्विजयप्रसङ्गात्स्थितम् । अधुना पुनरयमेव कालक्षेपो यावत्त-
मुद्देशं परापतामि । तत्पुनश्चिरागमनकृता न भावनीया मनागपि
हृदये पीडा त्वया । इत्येवं विज्ञप्ता चन्द्रापीडेन संनिरुध्य
बाष्पवेगान्कथं कथमपि संस्तभ्यात्मानं निर्वर्तितगमनमङ्गला गलता
20 प्रस्रवेण सिञ्चन्ती शिरसि चोपाघ्राय गाढं सुचिरमालिङ्गय गच्छ-
न्निरिव प्राणैः कृच्छ्रान्मुमोच तं माता ।

मुक्तश्च मात्रा पितुः प्रणयते वासभवनमगमत् । तत्र च देव
गमनाय नमस्करोति युवराज इत्यावेदिते द्वाररक्षिणा प्रविश्य क्षो-

णीतलनिवेशितशिरसा शयनवर्तिनो ननाम दूरस्थित एव पितुः पादौ ।
 अथ तथा प्रणतमालोक्य किंचिदुन्नमितपूर्वकायः शयनगत एवाहूय
 तं पिता चक्षुषा पिबन्निव प्रेम्णा परिष्वज्य गाढमप्रौढ इव सह-
 सोदृताविरलबाष्परयपर्याकुलाक्षोन्तःक्षोभावेगविक्षिप्ताक्षरमवादीत् ।
 वत्स पित्राहं दोषेषु संभावित इत्येषा मनागपि मनसि वत्सेन 5
 दुःखासिका न कार्या । विनयाधानात्प्रभृति सम्यक्परीक्षितोऽस्य-
 स्माभिः । परीक्ष्य च गुणगणैरेवाधिगम्यो राज्यभारस्त्वय्यारोपितो
 न तनयस्नेहादेव । राज्यं हि नामैतत्पृथ्वीभारेणैवातिदुरुद्धं महीभृ-
 त्संवाधतयैवातिसंकटं कुटिलनीतिप्रचारेणैवातिदुःसंचरं चतुःसमुद्र-
 पर्यन्तभुवनव्याप्त्यैवातिमहन्महासाधनप्रसाध्यतयैवातिदुःसाधनमपर्यव- 10
 सानकार्यतन्त्रजालेनैवातिगहनमुत्तुङ्गवंशप्रतिष्ठिततयैवातिदुरारोहमहित-
 सहस्रोद्धरणेनैवातिदुर्धरम् । अपि च समवृत्तितयैवातिविषममनेक-
 तीर्थकल्पनयैव दुरवतारं कण्टकशोधनेनैव दुर्ग्रहमखिलप्रजापालनव्य-
 वहारेणैव दुष्पारं सर्वाशाप्राप्त्यैव च दुष्प्रापम् । नामहासत्वे नास्थि-
 रप्रकृतौ नादातरि नास्थूललक्ष्ये नाशुचौ नाविक्रान्ते नामहोत्साहे 15
 नाप्रियवादिनि नासत्यसंधे नाप्राज्ञे नाविवेकिनि नाकृतज्ञे नानुदा-
 रव्यवहृतौ नासंविभागशीले नान्यायवर्तिनि नाधर्मरुचौ नाशास्त्र-
 व्यवहारिणि नाशरण्ये नाब्रह्मण्ये नाकृपालौ नामित्रवत्सले नाव-
 श्यात्मनि नानिर्जितेन्द्रिये नासेवके पदमेवादधाति । यः खलु सम-
 ग्रैर्गुणैराकृष्य बलात्प्रतिबन्धमस्य चञ्चलप्रकृतेः कर्तुं समर्थस्तत्रा- 20
 स्ते । गुरवोऽप्यपगतस्खलितभीतयस्तत्रैव समारोपयन्त्येतदालोचितप-
 रावराः । तदनेनैव बोद्धव्यमिदं वत्सेन नास्ति मयि दोष इति ।
 अपि च संप्रति कस्मिन्भारमवक्षिष्याणुमपि दोषमाचरसि । त्वयैव

सकललोकानुरञ्जने यतितव्यम् । गतः खलु कालोस्माकम् । अ-
 स्माभिरस्खलितैश्चिरं पदे स्थितम् । न पीडिताः प्रजा लोभेन । नोद्वे-
 जिता गुरवो मानेन । न विमुखिताः सन्तो मदेन । नोत्तासिताः
 प्राणिनः क्रोधेन । न हासित आत्मा हर्षेण । न हतः परलोकः कामेन ।
 5 राजधर्मोनुरुद्धो न स्वरुचिः । वृद्धाः समासेविता न व्यसनानि ।
 सतां चरितान्यनुवर्तितानि नेन्द्रियाणि । धनुरुन्नमितं न मनः ।
 वृत्तं रक्षितं न शरीरम् । वाच्याद्गीतं न मरणात् । उपभुक्तानि
 सुरलोकदुर्लभानि सर्वविषयोपभोगसुखानि । यौवनेच्छया पर्याप्तम-
 कार्यपरिहारात् । कार्यानुष्ठानाच्चोपार्जितः परोपि लोकः । इति चेत्-
 10 सि मे । त्वज्जन्मना च कृतार्थ एवास्मि । तदयमेव मे मनोरथः ।
 दारपरिग्रहात्प्रतिष्ठिते त्वयि सकलमेव मे राज्यभारमारोग्य जन्म-
 निर्वाहलघुना हृदयेन पूर्वराजर्षिगतं पन्थानमनुयास्यामीति । अस्य
 च मेतर्कित एवायमग्रतः प्रतिरोधको वैशम्पायनवृत्तान्तः स्थितः ।
 मन्ये च न संपत्तव्यमेवानेन । अन्यथा क वैशम्पायनः । क चैवंवि-
 15 धमस्य स्वप्रेष्यसंभावनीयं समाचेष्टितम् । तद्गतेनापि तथा कर्तव्यं व-
 त्सेन यथा न चिरकालमेष मे मनोरथोन्तर्हृदय एव विपरिवर्तते ।
 इत्यभिधाय किंचिदुत्तानितेन मुखेनैव संपीडितं हृदयमिव ताम्बू-
 लमर्पयित्वा व्यसर्जयत् ।

चन्द्रापीडस्तु तथा पितुः संभावनया सुदूरमुन्नमितोप्यवनम्रतर-
 20 मूर्तिरुपसृत्य पुनः प्रणामेनोन्नमितात्मा निर्ययौ । निर्गत्य च शुकना-
 सभवनमयासीत् । तत्र च तनयचिन्तापरीतमुन्मुक्तमिवेन्द्रियैः शू-
 न्यशरीरं शुकनासमविरताश्रुपातोपहतमुखीं च मनोरमां प्रणम्य ता-
 दृशाभ्यामेव ताभ्यां संभाव्याशिषा समारोपयद्भ्यामिव स्वदुःखभा-

रमनुगतो निवर्तनाथ तयोर्निवर्तिताननो मुहुरा द्वारनिर्गतेर्गत्वाप्रतो
 ढौकितमपि कृतापसर्पणमप्रकृतहेधारवमनुत्कर्णकोशमसुखस्वनम-
 मनस्कमनाविष्कृतगमनोत्साहं दीनमिन्द्रायुधमालोक्यापि पुनर्निवा-
 रणाशङ्कया वैशम्पायनावलोकनत्वरया कादम्बरीसमागमौत्सुक्येन
 चाकृतपरिलम्बो मनागप्यारुह्य रयेणैव निरगान्नगर्याः । 5

निर्गत्य च सिप्रातटे तत्प्रस्थानमङ्गलावस्थानायोपकल्पितं काय-
 मानमप्रविश्य बहिरेव गतो युवराज इति जनितकलकलेनातर्कितत-
 त्कालगमनसंभ्रान्तेन परिजनेन राजपुत्रलोकेन चेतस्ततो धावतानुग-
 म्यमानो गन्धूतित्रितयमिव गत्वा सुलभपयोयवसे प्रदेशे निवासम-
 कल्पयत् । उत्ताम्यता हृदयेनाप्रभातायामेव यामिन्यामुत्थाय पुनर- 10
 बहत् । बहंश्च तस्मादेव वासरादारभ्यैवमचेतित एव परापत्य
 कृतापक्रान्तेस्त्वपया पृष्ठतोनुगम्य बलादुत्तकण्ठप्रहः क परं पलायत
 इति वैशम्पायनस्य वैलक्ष्यमपनयाम्येवं तत्समागमसुखमनुभूय नि-
 प्कारणप्रसन्नमनधामतर्कितोपनतमद्वलोकनोपजातहर्षविशेषां पुर-
 स्ताद्गमनसिद्धये पुनर्महाश्वेतां पश्याम्येवं महाश्वेताश्रमसमीपे पुनःस्था- 15
 पिताशेषतुरगसैन्यस्तया सहैव हेमकूटं गच्छाम्येवं तत्र मत्प्रत्यभि-
 ज्ञानसंभ्रमप्रधावितेनेतस्ततः कादम्बरीपरिजनेन प्रणम्यमानः प्रविश्य
 मदागमननिवेदोत्फुल्लनयनेन सखीजनेनापह्नियमाणपूर्णपात्रां कासौ
 केन कथितं कियदूरे वर्तत इति तत्प्रश्नोन्मुखीं तत्क्षणोत्पन्नया तापो-
 पशान्त्या त्रपया च युगपदुरासि निहितं पद्मिनीपल्लमपनीयोत्तरी- 20
 यांशुकाञ्चलं कुचावरणतामुपनयन्तीमाभरणतां नीतानि मृणालान्य-
 पास्य भूषणेभ्योधिकां स्वशरीरशोभामेव सर्वाभरणस्थानेषु धार-
 यन्तीं तापोपशमार्पितहारमात्राभरणामत्युत्पन्नहरिचन्दनचर्चान्तरि-

तलावप्यशोभान्यङ्गानि करपरामर्शप्रयत्नेन दर्शनीयतरतां नयन्ती-
मङ्गलग्नानि शयनीकृतकमलकुमुदकुवलयदलकिञ्जल्कशकलानि
पुलकोद्गमेनैवापास्यन्तीं कपोलसङ्गिनीं च मणिदर्पणे विलोक्या-
यथास्थितां करेण कवरीमंसदेशे विनिवेशयन्तीमानन्दजन्मना
5 नेत्रपुटावर्जितेन वाष्पसलिलेनैव मकरध्वजानलसंतापाय जलाञ्ज-
लिमिव प्रयच्छन्तीमुत्सृष्टशेषेणाश्यानमलयजरसेनैवाङ्गलग्नेन भस्मनेव
मदनहुतभुजो निवृत्तिमावेदयन्तीमभ्युत्थानप्रसङ्गेनैव कुसुमशय्यां
दूरीकुर्वती कादम्बरीमालोकयन्दर्शनीयावलोकनफलेन चक्षुषी
कृतार्थतां नयाम्येवं मदलेखां साञ्जलिप्रणामेन कण्ठग्रहेण संभाव्य
10 चरणपतितां पत्तलेखामुत्थाप्य केयूरकं पुनःपुनः परिध्वज्य निर्भर-
मेवं महाश्वेतोपपादितोद्गमङ्गलस्त्वरितसखीवृन्दनिर्वर्तितवैवाहिक-
स्नानमङ्गलविधेरुव इव वर्षाभिषिक्तायाः करग्रहणं देव्या निर्वर्त-
याम्येवमतिबलकुङ्कुमकुसुमधूपानुलेपनामोदोदीपितहृदयजन्मनि वा-
सभवने शयनवर्तिनो मम समीपमुपविश्य क्षणमपि कृतनर्मालापायां
15 निर्गतायां मदलेखायां त्रपावनम्रमुखीमनिच्छन्तीं किल बलाद्बोर्भ्या-
मादाय शयनीयं शयनीयादङ्गमङ्गाच्च हृदयं देवीं कादम्बरीमारो-
पयाम्येवमुद्गाढनीवीग्रन्थिदृढतरार्पितपाणिद्वयायास्त्वपानिमीलितलोचने
चुम्बन्नवच्चितात्मा चिराद्भवाम्येवं सुरैरपि दुर्लभं तदधरामृतमा
वृष्टेर्निपीय सुजीवितमात्मानं करोम्येवमतिकोमलतयान्तर्विलीय वि-
20 शन्त्या इवाङ्गं गाढालिङ्गनसुखरसभरेण मकरध्वजानलदग्धशेषं
निर्वापयामि शरीरमेवं परवत्यापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव निष्प्रयत्न-
याप्यभियुञ्जानयेवापसर्पन्त्यापि कृतोपसर्पणयेव संगोपितसर्वाङ्गथा-
प्युपदर्शितभावयेव देव्या कादम्बर्या सह तत्किमपि सर्वजनसुलभ-

मपि योगैकगम्यं स्पर्शविषयमपि हृदयग्राहि मोहनमपि प्रसादनमि-
न्द्रियाणामुद्दीपनमपि मदनहुतभुजो निर्वृत्तिकरमुपाहितसर्वाङ्गखेदम-
प्याल्हादकरमुपजनितविषमोद्धासश्रमस्वेदमपि ससीत्कारपुलकज-
ननमनुभूयमानमप्युत्पादितानुभवनस्पृहं सहस्रवारानुभूतमप्यपुनरु-
क्तमतिस्पष्टमप्यनिर्देश्यस्वरूपमचिन्त्यमसमासङ्गमतुलस्पर्शमनुपमरसम- 5
नाख्येयप्रीतिकरं परमध्यानसहस्राधिगतं निर्वाणमिवापरप्रकारं सु-
रताख्यं सुखान्तरमनुभूय निमेषमप्यकृतविरहस्तया सह तेपु तेपु
रम्येषूद्देशेषु रममाणः स्वभावरम्यमपि रमणीयतरतां यौवनमुपन-
याम्येवमुत्पन्नाविश्रम्भां देवीमेवाभ्यर्थ्य वैशम्पायनस्यापि मदलेखया
सह घटनां कारयामीलेतानि चान्यानि च चिन्तयन्नचेतितक्षुत्पिपा- 10
सातपश्रमोजागरव्यथो दिवा रात्रौ चावहत् ।

एवं च बहूतोप्यस्य दवीयस्तयाध्वनोर्ध्वपथ एव कालसर्पो वर्त्मनः
प्रबलपङ्क्तो ग्रीष्मस्य निशागमो गभस्तिमतः स्वर्भानुरमृतदीधिते-
र्धूमोद्गमो वज्रानलस्फुरितानां मदागमो मकरध्वजकुञ्जरस्य मरणा-
न्धतमसप्रवेशो विरहातुराणाममोघकालपाशवागुरोत्कण्ठितकामिह- 15
रिणानामभेद्यलोहार्गलदण्डो दिग्गवारणानामच्छेद्यहिंजीरशृङ्खला वा-
हानामनुमोच्यनिगडबन्धोध्वगानामलङ्घ्यकान्तारलेखा प्रोषितानां
कालायसपञ्चरोपरोधो जीवलोकस्योद्गर्जन्नलिकुलगलमलिनघनघ-
टाभोगभीषणो विषमविस्फूर्जितध्वनिर्विषमतरतडिद्रुणाकर्षी मण्ड-
लितविकटशक्रकार्मुकोनवरतधाराशरासारवर्षप्रहारी पुरोमार्गमव- 20
रुन्धन्विरुद्ध इवान्धकारितमुखो निखिंशशतसहस्रसंपातदुष्प्रेक्ष्यो-
क्षिणी प्रतिघ्नन्निवाशुगमनविघ्नकारी बभूव जलदकालः ।
तत्र च प्रथमस्य चेतोहारिभिर्मूर्च्छाविगैरन्धकारतामनीयन्त दश

- दिशस्ततो जलधरैः । अग्रतः समुत्प्लुतेन चेतसा काप्यगम्यत पृष्ठतो
 हंसैः पुरस्तात्परिमलिनोस्य निश्वासमरुतः प्रावर्तन्त पश्चात्कदम्ब-
 बाताः । पूर्वं तुलितनीलोत्पलवनकान्ति नयनयुगलमस्य सलिलं स-
 मुत्ससर्ज चरममम्भोमुचां वृन्दम् । आदावापूर्यमाणमुद्गेगोत्कलि-
 5 कासहस्रपर्याकुलं मनोस्थामवदवसाने स्रोतस्विनीनां पात्रम् । अपि च
 दुस्तरैर्नदीपूरैरेव सहावर्धन्त मन्मथोन्माथाः । वर्षजलविलुलितैः क-
 मलाकरैरेव सह ममज्ज कादम्बरीसमागमप्रत्याशा । धारारयासहैः
 कन्दलैरेव सहाभिद्यत हृदयम् । अम्भोदवाताहतैः कदम्बकुङ्कुलैरेव
 सहाकम्पतोत्कण्ठकिता तनुः । अनवरतजलपतनजर्जरितपद्मिभिः
 10 शिलीन्ध्रैरेव सह ताम्रतामथत्त नयनयुगलम् । उत्कूलसलिलोत्खन्य-
 मानमूलैः सरित्तटैरेव सहापतन्प्राणाः । परिमलमयैर्मालतीकुसुमैरेव
 सहाजृम्भत रणरणकः । तथातिगुरुनिर्घातैरेवाभज्यन्त मनोरथाः ।
 तीक्ष्णतरकोटिभिः केतकीसूचिभिरेवानुवृण्वन्त मर्माणि । उच्छिखैः
 शिखिभिरेवाद्वहन्त गात्राणि । अन्धकारितदिशा मेघतमसैवावर्धत
 15 मोहान्धकारः । तिरस्कृतध्वान्तेन तडितातपेनैवातन्यत संतापः ।
 भरेणेव गम्भीरगर्जितैकसंतानोत्कम्पितधरापीठबन्धैर्नभसि नवधनैर्ध-
 नजलधारातिपातवाचालितचञ्चुभिरन्तराले चातकैरुदाममहारावरा-
 विभिरवनिमूले ददुरैरनवरतज्ञांकाररवजर्जरितधाराञ्चुभिराशासु
 जलदानिलैरनुक्तमदकलकेकाकोलाहलैः काननेषु कलापिभिरस-
 20 मशिखरोपलस्खलनकलकलमुखैर्गिरिषु निर्झरैरुल्लोलकल्लोलास्फा-
 लविस्फारितविषमनिर्घोषज्ञात्कारिभिः सरित्सु पूरैः सर्वतश्च विततेन
 स्थलीषु संहतेन कन्दरेषूच्चण्डेन शिखरिषु कलकलेनाम्बुषु पटुना
 पर्वततटेषु मृदुना शाद्वलेषु चारुणा पल्वलेषु सान्द्रेण शाखिषु तनुना

तृणोलपेपूत्वणेन तालीवनेषु यथाधारापतनमाकर्ण्यमानेन सर्वप्रका-
रमधुरेण हृदयप्रवेशिना धारारवेणोत्कलिकाकलितो न रात्रौ न दिवा
न ग्रामे नारण्ये नान्तर्न बहिर्न वने नोपवने न वर्त्मनि नावासे न
वह्न तिष्ठन्न वैशम्पायनस्मरणे न कादम्बरीसमागमानुध्याने न क-
थंचिदपि न कचिदपि निर्वृतिमेवाध्यगच्छत् । 5

अनधिगतनिर्वृतिश्चातिक्लृप्तया वज्रानलस्येव जलदसमयेन्धनस्य
मदनहुतभुजो भस्मसात्कर्तुमिवोद्यतस्य धीरस्वभावोपि प्रकृतिमेवो-
त्ससर्ज । प्लावितसकलधरातलैर्धाराजलैरप्याशोष्यत । द्योतितदश-
दिशा शतहृदालोकेनापि मूर्छान्धकारेक्षिप्यत । आह्लादितजीवलो-
कैर्जलदानिलैरप्यदह्यत । पयोभारमेदुरैर्धनैरपि तनुतामनीयत । पाट- 10
लितशाद्वलैः शक्रगोपकैरपि पाण्डुतां प्रत्यपद्यत । कुसुमधवलैः कुट-
जैरपि रागपरवशोक्रियत । तथापि सकलजगज्जीवनहेतुनापि जीवि-
तसंदेहदोलमारोपितो जलदकालेनोत्कूलगामिषु विधिविलसितेषु स-
रित्पूरेषु चोत्प्लवमानोनवरतवर्षाजलजनितेषु मूर्छागमेषु पङ्कपटलेषु च
निमज्जञ्जलभरस्थगिते वर्त्मनि विलोचने च स्वलन्विकासिनीषु 15
कादम्बरीप्राप्तिचिन्तासु धाराकदम्बरजोवृष्टिषु चामीलयन्ननुबन्धिषु
गमनविघ्नेषु जलधरध्वनितेषु च मुह्यन्सुदुर्लङ्घ्यवेगान्युत्कण्ठितानि
सहस्रशः स्रोतांसि चोल्ङ्घ्यन्धनोपाहितवृद्धिना कादम्बरीसमागमौ-
त्सुक्येन पयःप्लवरयेण चोह्यमानो जीवितप्रत्याशामनिर्वहतो जनांस्तु-
रंगमांश्च परित्यजन्तर्ज्यमान इव तडिद्भिरवष्टभ्यमान इव जलधैरैर्नि- 20
र्भर्त्यमान इव विस्फूर्जितैः शकलीक्रियमाण इव शतशो निस्त्रि-
शवृत्तिभिर्धारासारैर्निरुद्धास्वपि जलदकालेनैवाशुगमनविघ्नभूतास्वा-
शासु कादम्बरीसमागमाशा सुतरां नारुध्यतास्य यया तादृशेपि

यथास्थाननिगडितसमस्तप्राणिनि प्रावृट्काले कलामप्यकृतपरिलम्बो-
नीयत तं पन्थानम् । धाराहतिविकूणिताक्षेण च मुहुर्मुहुर्वलितानमिता-
ननेन श्रयोतदासक्तिसंपिण्डितकेसराग्रेणैकसंतानकर्दमानुमग्नसुरेणाह-
श्यनिम्नोन्नतस्खलद्रतिना विशीर्यमाणपर्याणसमायोगेनोपर्युपरिवाहि-
नीतीरोत्तारसंतानावानपृष्ठेनापचीयमानबलजवोत्साहेन वाजिसैन्येना-
नुगम्यमानो जीवितसंधारणाय यथातथा निर्वर्तिताशनमात्रकोभ्यर्हित-
राजलोकवचसाप्यप्रतिपन्नशरीरसंस्कारो दिवसमेव केवलमवहत् ।

वहंश्च त्रिभागमात्रावशिष्टेष्वनि निवर्तमानं मेघनादमद्राक्षीत् ।
दृष्ट्वा च दूरत एव कृतनमस्कारं तमप्राक्षीत् । तिष्ठतु तावत्पुरस्ता-
10 त्पक्षलेखागमनवृत्तान्तप्रभः । वैशम्पायनवृत्तान्तमेव तावत्पृच्छामि ।
अथि दृष्टस्त्वयाच्छोदसरसि वैशम्पायनः । पृष्ठो वावस्थानकारणम् ।
पृष्ठेन वा किञ्चित्कथितं न वा । पश्चात्तापी वास्मत्परित्यागेन । स्मरति
वास्माकम् । पृष्ठोसि वानेन किञ्चिन्मदीयम् । उपलब्धो वाभिप्रायः ।
उत्पन्नो बालापो युवयोः । मातापित्रोर्वा संदिष्टं किञ्चित् । परिबो-
15 धितो वा त्वयागमनाय । आवेदितं वास्मदीयमागमनम् । नापयास्यति
वा तस्मात्प्रदेशात् । दास्यति वा दर्शनम् । ग्रहीष्यति वास्मदनुन-
यम् । आगमिष्यति वा पुनर्मया सह । किं कुर्वन्दिद्वसमास्ते । को
वा विनोदोस्य तिष्ठतीति ।

स त्वेवं पृष्ठो व्यञ्जयत् । देव देवेन तु वैशम्पायनमालोक्यानु-
20 पदमेव तुरंगमैरागत एवाहमित्यादिश्य विसर्जितोहम् । अच्छोदसरसः
प्रतीपं वैशम्पायनो गत इत्येषान्तरा वार्तेन नोपजाता । चिरयति
च देवे जलदसमयारम्भमालोक्य कदाचिदेतेषु दिवसेषु देवेन तारा-
पीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुकनासेन च कृतप्रयत्नोपि न मुच्यत

एवागन्तुं देवश्चन्द्रापीडस्त्वया चैकाकिना न स्थातव्यमेवास्यां भूमौ
परागतप्रायाश्च वयं तन्निवर्तस्वास्मादेव प्रदेशादित्यभिधाय पत्तलेखया
केयूरकेण च त्रिचतुरैः प्रयाणकैरप्राप्त एवाच्छोदं यावद्ब्रूलाग्निवर्ति-
तोस्मि । इत्येवमावेद्य विरराम । विरतवचनं च तं पुनरपृच्छत् ।
किमाकलयस्यद्यतनेनाह्वा यावत्परापतिता पत्तलेखा नेति । स तु व्य- 5
ज्ञपयत् । देव यद्यन्तरा कश्चिदन्तरायो न भवति विलम्बकारी तदा
विना संदेहेन परापतयेवमवगच्छति मे हृदयम् ।

इत्युक्तवति मेघनादे घनसमयवर्धिताभोगमकरध्वजार्णवमध्यपा-
तिनीं स्वानुमानात्कादम्बरीमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य विह्वलीभवतः पर्यावर्तन्त
इवास्य जलधराः कालपुरुषैस्ताडितो मदनानलशिखाभिरवस्फूर्जितं 10
प्रेतपतिपटहस्वनेनासारधाराः स्मरेषुभिरामन्द्रगर्जितं मकरध्वजधनु-
र्ज्यागुञ्जिताभोगेन कलापिकेकाः कालदूतालापैः केतकामोदो विषपरि-
मलेन खद्योताः प्रलयानलस्फुलिङ्गराशिभिरलिवलयानि कालपाशै-
र्वलाकाश्रेणयः प्रेतपतिपताकाभिरापगाः सर्वक्षयमहापूरप्लवैर्दुर्दिनानि
कालरात्र्या कुटजतरवः कृतान्तहासैः । अपि च शरीरेषु सत्त्वं कात- 15
रतथा बलं क्षामतया कान्तिर्वैवर्ण्येन मतिर्मोहेन धैर्यं विषादेन हसितं
शुचा नयनमश्रुणालपनं मौनेनाङ्गान्यसहृदया करणान्यपाटवेन सर्व-
मेवारत्या । दिवसैश्चोल्लिख्यमानमिवानवरतवाहिनाश्रुपूरप्रवाहेणाव-
भज्यमानमिव सततैर्निश्वासप्रभञ्जनैरुत्खन्यमानमिव संततैर्मदनदुः-
खोत्कलिकासहस्रैरजस्रपातिभिरितस्ततो जर्जरीक्रियमाणमिवापि च 20
सहस्रैर्मकरध्वजशरासारैर्वपुषैव च सह क्षीयमाणमिव स्वल्पावशेषं
संकल्पलिखितेन निर्विशेषवृत्तिना कादम्बरीशरीरैरेव सह कण्ठलभ्रं
कथंकथमपि जीवितं धारयन्धाराधरक्लिन्नतरुतलमाप्लावितोपान्तह-

रितशाद्वलमसेव्यतटलतावनमनवरतरोधोजलप्रवेशकलुषितप्रान्तमव-
 शीर्यमाणोदण्डकुमुददलगहनमामम्रकमलखण्डमुत्प्लवमानाश्यानकि-
 ज्जलकदलशकलमाजर्जरितकह्लारकुवलयमुञ्जान्तभ्रमदलिवलयमुड्डीन-
 हंससार्थमनवस्थानसारसारसितकरुणमवशिष्टदलतलनिलीयमानोच्च-
 5 कितचक्रवाकयुगलमुत्कम्पितकादम्बककदम्बकाश्रीयमाणोपकूलनद्व-
 लमुत्कलविरुतकलापिबकबलाककलापाध्यासितोपान्तपादपमुपहतं प्रा-
 वृषान्यदिव दृष्टपूर्वमप्यदृष्टपूर्वमिवादत्तदृष्टिमुखमनुत्पादितहृदयाह्लाद-
 मनुपजनितमानसप्रीति तदेवाच्छोदमुपाहितद्विगुणदुःखमाससाद ।

आसाद्य चोपसर्पन्नेव सर्वाश्ववारानादिदेश । कदाचिदसौ वैलक्ष्या-
 10 दस्मानालोक्यापसर्पत्येव । तच्चतुर्ष्वपि पार्श्वेष्ववहिता भवन्तु भवन्त
 इति । आत्मनापि तुरगगत एव खिन्नोप्यखिन्न इव विचिन्वन्त-
 गहनानि तरुमूलानि शिलातलानि लसन्मण्डपांश्च समन्ताद्बभ्राम ।
 भ्राम्यंश्च यदा न कचिदपि किञ्चिदवस्थानचिह्नमप्यद्राक्षीत्तदा चकार
 चेतसि नियतमसौ पल्ललेखासकाशान्मदागमनमुपलभ्य प्रथममेवाप-
 15 क्रान्तो येनावस्थानचिह्नमात्रं कथमपि नोपलक्ष्यते । निरुद्धोद्देशं गतश्च
 काप्यस्माभिरसावेवमन्विष्टोपि न दृष्टः । तत्कष्टतरमापतितम् ।
 वैशम्पायनमदृष्ट्वास्मात्पदेशात्पदमपि गन्तुं पादावेव नोत्सहेते मे ।
 मन्मथशरविक्षिप्ताश्च कादम्बरीदर्शनमात्रकावलम्बनाः क्षणमपि वि-
 लम्बमन्तरीकर्तुमक्षमाः क्षामतया मा यासिषुः प्राणाः सर्वथा विन-
 20 श्रोस्मि न दृष्टा देवी कादम्बरी । नापि वैशम्पायनः । इत्येवमु-
 त्पन्ननिश्चयोप्यपरिच्छेद्यस्वभावत्वात्प्रत्याशायाः कदाचिदस्य वृत्तान्त-
 स्याभिज्ञा महाश्वेतापि भवत्येव तत्तां तावत्प्रश्यामि ततो यथा युक्तं
 प्रतिपत्स्य इत्यारोप्य हृदये तदाश्रमस्यैव नातिदूरे निवेशिततुरगसैन्यः

सैन्यसमायोगमपनीय सर्पनिर्मोकपरिलघुनी घनोज्झितज्योत्स्नाभिरामे
परिवाय वाससी तथास्थितपर्याणमेवेन्द्रायुधमारुह्य महाश्वेताश्रममु-
पजगाम । तत्र च प्रविशन्नैवावतीर्य महाश्वेतावलोकनकुतूहलात्पश्चा-
दाकृष्टेनेन्द्रायुधपरिजनेनानुगम्यमानो विवेश । प्रविश्य च गुहाद्वार
एव धवलशिलातले समुपविष्टामधोमुखीमसह्यमन्युवेगोत्कंपितस- 5
र्वावयवामनवरतनयनजलवर्षिणीमुच्चण्डवर्षवाताहतां लतामिवोद्वाष्प-
दीनदृष्ट्या कथंकथमपि तरलिकया विधृतशरीरां महाश्वेतामप-
श्यत् । दृष्ट्वा च तां तादृशीमस्योदपादि हृदये । सा नाम देव्याः का-
दंबर्या एव किमप्यनिष्टमुत्पन्नं भवेत् । येनेयमीदृश्यवस्था हर्षहेता-
वपि मदागमनेनुभूयते महाश्वेतया । इत्याशङ्कामिन्नहृदयोयमुड्डीनैरेव 10
प्राणैः पदे पदे स्खलन्निव पतन्निव मुह्यन्निवोपसृत्योपविश्य च तस्यैव
शिलातलस्यैकदेशे प्रोद्वाष्पविषण्णवदनः किमेतदिति तरलिकामपृच्छ-
त् । सा तु तदवस्थाया अपि महाश्वेताया एव मुखमवलोकितवती ।

अथानुपसंहृतमन्युवेगापि गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठा महाश्वेतैव प्र-
त्यवादीत् । महाभाग किमियमावेदयति वराकी । यया दुःखामिघातैक- 15
कठिनहृदयया पुनरप्यदुःखश्रवणार्हेऽपि दुःखमात्मीयं श्रावितं सैवाहं
मन्दभाग्या महाभाग जीवितव्यसनिनी निर्लज्जा निर्धृणा च दुःश्रव-
णमपि श्रावयामि दुःखमिदम् । श्रूयताम् । केयूरकाद्भवद्भ्रमनमाक-
र्ष्य विदीर्णमानसा न मया चित्ररथस्य मनोरथः पूरितो न मदिरा-
याः प्रार्थना कृतार्थिता नात्मनः समीहितं संपादितं न गृहाभ्यागतस्य 20
चन्द्रापीडस्य प्रियमनुष्ठितं न चापि हृदयवल्लभसमागमनिर्वृता प्रिय-
सखी कादम्बरी वीक्षितेत्युत्पन्नानेकगुणवैराग्या गाढबन्धान्कादम्ब-
रीस्नेहपाशानपि छित्त्वा पुनः कष्टतरतपश्चरणायात्रैवायाता यावदत्र

- महाभागस्यैव तुल्याकृतिमुन्मुक्तमिवान्तःकरणेन शून्यशरीरमुत्त-
 रलमुखमुत्पुतावद्वलक्ष्यशून्यया दृष्ट्वा प्रनष्टमिव किमपीतस्ततो
 विलोकयन्तं ब्राह्मणयुवानमपश्यम् । स तु मामुपसृत्यानन्यदृष्टिरदृष्ट-
 पूर्वोपि प्रत्यभिजानन्निवासंस्तुतोपि चिरपरिचित इवासंभावितोऽप्युपा-
 ५ रूढप्रौढप्रणय इवास्त्रिग्वोपि परवानिव प्रेम्णा शून्योपि किमप्यनुस्म-
 रन्निव दुःखिताकारोपि सुखायमान इव तूष्णीमपि स्थितः प्रार्थय-
 मान इवापृष्टोऽप्यावेदयन्निवात्मीयामेवावस्थामभिनन्दन्निवानुशोचन्निव
 दृष्ट्यन्निव विषीदन्निव विभ्यदिवाभिभवन्निव हत इवाकाङ्क्षन्निवानु-
 स्मरन्निव विस्मृतमनिमेषेण निश्चलस्तव्यपक्ष्मणान्तर्बाष्पपूराद्रेण कर्णा-
 १० न्तचुम्बिना विकसितेनेवामुकुलिततारकेण चक्षुषा मत्त इवाविष्ट
 इव वियुक्त इव पिबन्निवाकर्षन्निवान्तर्विशन्निव च सुचिरमालोक्या-
 ब्रवीत् । वरतनु सर्व एव हि जगति जन्मनो वयस आकृतेर्वा सदृ-
 शमाचरन्न वचनीयतामेति । तव पुनरेकान्तवामप्रकृतेर्विधेरिव विस-
 दृशानुष्ठाने कोयं प्रयत्नः । यदियमद्विष्टमालतीकुसुमसुकुमारा मालेव
 १५ कण्ठप्रणयैकयोग्या तनुरनुचितेनामुना कष्टतरतपश्चरणपरिक्लेशेन गला-
 निमुपनीयते । रूपवयसोरनुरूपेण सुमनोहारिणी लतेव रसाश्र-
 यिणा फलेन किमर्थं न संयोज्यते । जातस्य हि रूपगुणविहीनस्यापि
 जन्मोपनतानि जीवलोकसुखान्यनुभूय शोभते परत्र संबन्धी तपश्च-
 रणपरिक्लेशः । किं पुनराकृतिमतो जनस्य । तदुःखयति मामस्यास्ते
 २० स्वभावसरसायास्तनोर्मृणालिन्या इव तुहिनपातस्तपःपरिक्लेशः । यदि
 च त्वादृशी जीवलोकसुखेभ्यः पराङ्मुखी तपसा क्लेशयत्मात्मानं तदा
 वृथा बहति धनुरधिज्यं कुसुमकामुकः । निष्कारणमुदयति चन्द्र-
 माः । वृथा वसन्तमासाभ्यागमः । निष्फलानि कुमुदकुवलयकङ्का-

रकमलाकरविकसितानि । निष्प्रयोजना जलदसमयारम्भाडम्बराः ।
निरर्थकान्युपवनानि । किं ज्योत्स्नया । किं वा लीलासरित्पुलिनैर्म-
लयानिलेन वेति ।

अहं तु देवस्य पुण्डरीकस्यैव वृत्तान्तादपेतकौतुका सर्वथा तं
वदन्तमपि कस्त्वं कुतो वा समायातः किमर्थं वा मामेवमभिधासी-
त्यपृष्ट्वान्यतोगच्छम् । गत्वा च देवार्चनकुसुमान्याचिन्वती तरलि-
कामाह्वयात्रवम् । तरलिके योयं युवा कोपि ब्राह्मणाकृतिरस्याव-
लोकयतो वदतश्चान्यादृश एवाभिप्रायो मयोपलक्षितः । तन्निवार्यता-
मयं यथा पुनरत्र नागच्छति । अथ निवारितोप्यागमिष्यति तदावश्य-
मेवास्याभद्रकं भविष्यतीति । स तु निवार्यमाणोपि दुर्निवारवृत्तेर्मदनह-
तकस्य दोषैर्भवितव्यतया वानर्थस्य नात्याक्षीदेवानुबन्धम् । अतीतेषु
केषुचिदिवसेष्वेकदा गाढायां यामिन्यामुद्विरस्त्विव भरेणोद्दीपित-
स्मरानलं ज्योत्स्नापूरमिन्दुमयूखेषु लब्धनिद्रायां तरलिकायामप्राप्त-
सुखा संतापान्निर्गत्यास्मिन्नेव शिलातले विमुक्ताङ्गी कङ्कारसुर-
भिणा मन्दमन्देनाच्छोदानिलेन वीज्यमाना वर्णसुधाकूर्चकैरिव करै-
र्धवलितदशाशामुखे चन्द्रमसि निहितदृष्टिरपि नामायमेभिरमृतवर्धि-
भिरखिलजगदाह्लादकारिभिः करैश्चन्द्रमास्तमपि हृदयवल्लभं मे वर्धे-
दित्याशंसाप्रसङ्गेन देवस्य सुगृहीतनाम्नः पुण्डरीकस्य स्मरन्ती कथ-
मभाग्यैर्मे मन्दपुण्यायास्तादृशस्यापि दिव्याकृतेर्महापुरुषस्य तस्य
नभसोवतीर्णस्य भाषितमलीकमुपजातं जातानुकम्पेन वा यथाक-
थञ्चिज्जीवितुमित्येव समाश्वासिता जीवितप्रिया तपस्विन्यपि येन
पुनर्दर्शनमेव तेन मम न दत्तं किं करोतु देवः सुगृहीतनामा पुण्ड-
रीको यः परासुरेबोद्धिष्य नीतः कपिञ्जलस्तु जीवन्गतः कथमियता

कालेन तेनापि निष्करुणेन वार्तापि मे न संपादितेत्येतानि चान्यानि
चालजालानि दुर्जीवितगृहीता चिन्तयन्ती जाग्रत्येवातिष्ठम् ।

- अथ निभृतपदसंचरणमा चरणादुत्कण्ठकमनवरतपतितमदनशर-
शल्यनिकरनिचितमिव शरीरमुद्वहन्तमुद्विकासिकेतकरजःपटलधवलं
5 प्रथमतरेमेव भस्मसात्कृतमिव मदनहुतभुजा भुजाग्रेण कुण्डलीकृ-
तमृणालमपर्युषितशासनवलयमिवावश्यमरणाय सकलजगदप्रतिहत-
शासनेन कुसुमधन्वना विसर्जितं दधानमुद्रूतसाध्वसोत्कम्पतरलितया
केतकीगर्भसूच्या कापरं गम्यते हतोसि मयेति मन्मथप्रथमसहायस्य
चन्द्रमसः कलयेव कर्णान्तलग्नया तर्ज्यमानमुद्वेगावर्जितेन नयनजल-
10 स्रोतसात्मने जलमिव प्रयच्छन्तमात्मेच्छयैव मत्करग्रहाणाय निर्वर्तित-
ह्वानमिव स्वेदाम्भसा न युक्तमेव ते परहृदयमविज्ञायोपगन्तुमिति
पदे पदे निवार्यमाणमिव गुरुणोरुस्तम्भेन दूरत एव मदालिङ्गनाली-
काशया प्रसारितभुजयुगलमुत्कलिकासहस्रविषमं रागसागरमिव
प्रतरन्तमनवरतप्रवृत्तैराकृष्यमाणमिव पुरस्ताद्दीर्घैर्निश्वासमरुद्भिरुह-
15 मानमिव दिङ्मुखप्लाविना ज्योत्स्नापूरेण रणरणकशून्यमुच्छुष्काननं
प्रोन्मुक्तं सत्त्वेन प्रतिपन्नं कृपणतयावधीरितं धैर्येण संगृहीतं तरल-
तया विसर्जितं लज्जयाधिगतं धार्ष्ट्येन दूरीकृतं परलोकभीत्या वि-
मुक्तं युक्तयुक्तविवेकेन संकल्पजन्मन एव केवलस्य वशे स्थितमा-
विष्टमिव मत्तमिवोन्मादादापतन्तं दूरतोपि दिवसनिर्विशेषेण चन्द्रा-
20 तपेन विभाव्यमानं तमेव युवानमद्राक्षम् ।

दृष्ट्वा च तं तादृशं निस्पृहाप्यात्मनि परं भयसुपगतवती चेतस्यचि-
न्तयम् । अहो कष्टमापतितम् । यच्चयसुन्मादादागत्य पाणिनापि स्पृ-
शति मां तदा मयेदमपुण्यहृतकं शरीरमुत्सृष्टव्यम् । तच्चिरादेवस्य पु-

ण्डरीकस्य पुनर्दर्शनप्रत्याशया दुःखोत्तरमप्यङ्गीकृतं व्यर्थतां मे यातं
 प्राणसंधारणमिति । स त्वेवं चिन्तयन्तीमेव मामुपसृत्याब्रवीत् ।
 चन्द्रमुखि हन्तुमुद्यतो मामयं कुसुमशरसहायश्चन्द्रमाः । तच्छरणमा-
 गतोस्मि । रक्ष मामशरणमनाथमार्तमप्रतीकारक्षममात्मना त्वदायत्त-
 जीवितम् । शरणागतपरित्राणं हि तपस्विनामपि धर्म एव । तद्यदि 5
 मामात्मप्रदानेन नात्र संभावयासि तदा हतोहमाभ्यां कुसुमशरशि-
 शिरकराभ्यामिति । अहं तु तदाकर्ण्य झगित्युत्तमाङ्गनिर्गतज्वालेव
 रोषानलेन निर्दहन्तीव तमुन्मिषद्वाष्पस्फुलिङ्गया दृष्ट्या तदा तर्जय-
 न्तीवा पादतलादुत्कम्पितगात्रयष्टिराविष्टेवात्मानमप्यचेतयमाना क्रो-
 धावेगरूक्षाक्षरमवदम् । आः पाप कथमेवं गदतो मामुत्तमाङ्गे ते न 10
 निपतितं वज्रमवशीर्णा वा न सहस्रधा जिह्वा विह्वलतां न गता वा
 वाणी नष्टानि वा नाक्षराणि । मन्ये च न सन्त्येव तेस्मिञ्शरीरे स-
 कललोकशुभाशुभसाक्षिभूतानि पञ्च महाभूतानि । येनैवं वदन्नाग्निना
 भस्मीकृतोसि न वायुना हृतोसि नाभस्मा प्लावितोसि न धरित्र्या रसा-
 तलं प्रवेशितोसि नापि तत्क्षणमेवाकाशेनात्मनिर्विशेषतां नीतोसि । 15
 अव्यवस्थितो व्यवस्थितेस्मिँल्लोके कुतस्त्वमुत्पन्न एवंविधः । यस्ति-
 र्यज्ञातिरिव कामचारी न किञ्चिदपि वेत्ति । येनैवं खलु हतविधात्रा
 केनाप्युपदर्शितमुखरागः स्वपक्षपातमात्रप्रवृत्तिरनिरूपितस्थानास्थान-
 वादी शुक्र इव वक्तुमेवं शिक्षितस्तेनैव किमु तस्यामेव जातौ न
 निक्षिप्तोसि । तेनैकान्तहासहेतुरेवं वदन्नपि न क्रोधमुत्पादितवानसि । 20
 त्वदुक्ते दुःखिताहं ते संविभागमिमं करोमि येनात्मवचनानुरूपां
 जातिमापन्नो नैवास्मद्विधाः कामयसे । इत्युक्त्वा चन्द्रामिमुखी
 भूत्वा कृताञ्जलिः पुनरवदम् । भगवन्परमेश्वर सकलभुवनचूडामणे

लोकपाल यदि मया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति मनसाप्यपरः
 पुमान्न चिन्तितस्तदानेन मे सत्यवचनेनायमलीककामी मदुदीरिता-
 यामेव जातौ पतस्विति । स च मे वचसोस्यानन्तरमेव न वेद्मि
 किमसह्यवृत्तेर्मदनज्वरस्य वेगादुत सद्योविपाकस्यात्मनो दुष्कृतस्य
 5 गौरवादाहोस्विन्मद्वचसः सामर्थ्यादेव छिन्नमूलस्तरुरिवाचेतनः क्षि-
 तावपतत् । अतिक्रान्तजीवितेस्मिन्कृताक्रन्दान्तत्परिजनाच्छ्रुतवती य-
 थासौ महाभागस्यैव मित्रं भवति । इत्युक्त्वा च त्रपावनम्रमुखी महीं
 महीयसाश्रुवेगेन तूष्णीमेवाप्लावितवती ।

चन्द्रापीडस्य तु तदाकर्ण्य कर्णान्तायतलोचनद्वयामीलनभग्नदृष्टे-
 10 भ्रष्टवचनसौष्टवस्य भगवति कृतप्रयत्नायामपि भगवत्यामपुण्यभाजा-
 स्मिञ्जन्मनि मया न प्राप्तं देव्या कादम्बर्याश्चरणपरिचर्यामुखं तज्ज-
 न्मान्तरेपि भगवती संपादयित्री भूयादिति गदत एव कादम्बरीसमा-
 गमाप्राप्तिदुःखेनैव भेदोन्मुखं मुकुलमिव शिलीमुखाघातात्स्वभावसर-
 रसं हृदयमस्फुटत् । अथ महाश्वेतायाः शरीरमुत्सृज्य संभ्रमप्रति-
 15 पन्नचन्द्रापीडशरीरायां भर्तृदारिके किं लज्जया पश्य तावदन्यथैव
 कथमप्यास्ते देवश्चन्द्रापीडो भग्नेवास्य ग्रीवा न मूर्ध्नां धारयति वि-
 चालितोपि न किञ्चिच्चेतयते नान्तःप्रविष्टतारके समुन्मीलयति विलोचने
 नायं यथावस्थितपतितानां गात्राणामावरणं करोति नोच्छ्वसिति हृदयेन
 हा देव चन्द्रापीड चन्द्राकृते कादम्बरीप्रिय केदानीं त्वया विना
 20 गम्यत इत्युक्त्वार्तवचसि तरलिकायां तिर्यगाभुग्नचन्द्रापीडमुख-
 निहितनिश्चलस्तब्धदृष्टिनिश्चेष्टायां महाश्वेतायामाः पापे दुष्टतापसि
 किमिदं त्वया कृतमपाकृताखिलजगत्पीडस्य तारापीडस्य कुलमु-
 त्सादितमनाथीकृताः प्रजाः सहास्माभिर्भग्नैः पन्थानो गुणानामर्ग-

लिताः ककुभोर्धिलोकस्य कस्य वदनमीक्षतां लक्ष्मीः कौबलम्बनं भवतु
भूमेः कं सेवन्तां सेवकास्त्वया विना संप्रति व्यसनमेव सेवा संवृत्ता
वृत्तं समानशीलत्वमस्तमिता च परिजनश्लाघा लव्यूकृतो भृत्यादरो
दूरं गतानि प्रियालपितानि समाप्ताः परित्यागकथाः कथं कथावशे-
षीभूतोसि भूतपूर्वाः कमुपयान्तु संप्रति प्रजाः क संप्रति साधूनां स- 5
माधानमधुना धूर्धरे त्वयि विपन्ने कः समुद्रहतु देवेन तारापीडे-
नोढां धुरं धीरस्यापि ते कथं कातरस्येव शुचा मित्रं हृदयं दया-
लोरपि ते केयमद्येदृशी जाता निर्दयतास्मासु देव प्रसीद सकृदप्या-
ज्ञापय देहि भक्तजनस्याभ्यर्थनां प्रतिपद्यस्व प्राणान्न त्वया विना
क्षणमपि प्राणिति पुत्रवत्सलो देवस्तारापीडो न देवी विलासवती 10
नाप्यार्थः शुक्रनासो न मनोरमा न राजानो नापि प्रजाः परित्यज्य
च सर्वानेकाकी क प्रस्थितोसि कुतस्तवेयमेकपद एवेदृशी निष्ठुरता
जाता क सा गुरुजनस्योपरि भक्तियुक्तदेवमनपेक्ष्य प्रयासीत्युक्तवत्य-
वनितलविमुक्तात्मन्यारटति परिजने तदाकर्णनोत्कर्णे हा हा किमे-
तदित्युद्भ्रान्तमनसि समापतति राजपुत्रलोके समुत्पुतोत्पक्षमनयनद- 15
र्शिनि चन्द्रापीडवदननिवेशितदृशि दीनतरहेषारवकृताक्रन्दे शुचेव
पर्यायोत्क्षिप्तसुरचतुष्काहतक्षमातले मुहुर्मुहुरात्मोन्मोचनायेवाच्छोदि-
तखरखलीनकनकशृङ्खलयोगे तुरंगमतां मुमुक्षुतीवेन्द्रायुधे पत्तले-
खानिवेदितचन्द्रापीडागमना चन्द्रोदयोल्लासिनी बेलव महोदधेः सम-
करध्वजा व्याजीकृत्य महाश्वेतादर्शनं मातापित्रोः पुरः प्रतिपन्नशू- 20
ङ्गारवेषाभरणा रणभूपुरयुगेन मुखरमेखलादान्ना रम्योज्ज्वलाकल्पेन
कल्पितानङ्गबलविभ्रान्तिना गृहीतसुरभिमाल्यानुलेपनपटवासाद्युप-
करणेन नातिबहुना परिजनेनानुगम्यमाना पुरः केयूरकेणोपदिश्य-

मानमार्गा पत्तलेखाहस्तावलम्बिनी मदलेखया सह कृतालापा मदलेखे
 पत्तलेखा कथयति प्रत्यहमहं पुनस्तस्यैकान्तनिष्ठुरहृदयस्य शठमतेर्नि-
 र्धृणमनसो निःस्पृहागमनमेव न श्रद्धे किं न स्मरसि तत्तस्य मदव-
 स्थात्मश्रद्धानस्य हिमगृहके मद्विमर्शाय दुर्विदग्धबुद्धेर्वक्रभाषितं
 5 यत्र सस्मितमालोकितया त्वयैवासमै सुतरामेवासंशयकारि प्रत्युत्तरं
 दत्तं तदसौ मरणेपि मे न श्रद्धालयेवेमामवस्थामन्यथा यदि मदर्थे
 दुःखमेवभियमनुभवतीत्येतदस्याभविष्यत्तदा तथा गमनमेव नाकरि-
 ष्यत्तथागतोप्यसौ यत्किमपि वक्तव्यस्त्वयैव मया पुनर्दृष्टोपि नाल-
 पितव्या नोपालब्धव्यो न चरणपतितस्याप्यनुनयो ग्राह्यो नाहं प्रियस-
 10 ख्या प्रसादनीयेत्यभिधानैवाचेतितागमनखेदा कादम्बरी चन्द्रापी-
 डदर्शनायोत्ताम्यन्ती तत्रैवाजगाम ।

आगम्य चोद्धृतामृतमिव रत्नाकरमिन्दुविरहितमिव निशा-
 प्रबन्धमस्तमिततारागणमिव गगनमपचितकुसुमशोभमिवोपवनसु-
 त्वातकर्णिकमिव कमलमुखण्डिताङ्कुरमिव मृणालमवलुप्ततरल-
 15 मिव हारमुन्मुक्तजीवितं चन्द्रापीडमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च तं सहसा
 हा किमिदमित्यधोमुखी धरातलमुपयान्ती कथंकथमपि मुक्ता-
 क्रन्दया मदलेखयाधार्यत । पत्तलेखा पुनरुन्मुच्य कादम्बरीकरत-
 लमचेतना क्षितिमुपागमत् । चिराच्च लब्धसंज्ञापि कादम्बरी तथैव
 मूढेव निश्चलस्तब्धदृष्टिराविष्टेव स्तम्भितेव निष्प्रयत्ना निश्वासितुमपि
 20 विस्मृतान्तर्मन्युभारनिस्पन्देव चन्द्रापीडवदनसमर्पिताक्षी श्यामारु-
 णानना ग्रहोपरकेन्दुबिम्बेव पौर्णमासीनिशा निशातपरशुपातोत्क-
 म्पिनी लतेव वेपिताधरकिसलयया लिखितेव स्त्रीस्वभावविरुद्धेन
 चेतसा तस्थौ । तथावस्थितां च तामुन्मुक्तार्तनादा सपादपतनं मद-

लेखात्रवीत् । प्रियसखि प्रसीदोत्सृजेमं मन्युसंभारमारटन्ती । बा-
ष्पमोक्षेणामुच्यमानेस्मिन्नियतमतिभारोत्पीडितं तटाकमिव सरस-
मृदु सहस्रधा स्फुटति ते हृदयमित्यपेक्षस्व देवीं मदिरां देवं च चि-
न्नरथम् । त्वया विना कुलद्वयमपि नास्ति ।

इत्युक्तवतीं मदलेखां कादम्बरी विहस्यात्रवीत् । अच्युन्मत्तिके 5
कुतोऽस्य मे वज्रसारकठिनस्य हृतहृदयस्य स्फुटनम् । यन्नालोक्यैवं
सहस्रधा स्फुटितम् । अपि च या जीवति तस्याः सर्वमिदं माता
पिता बन्धुरात्मा सख्यः परिजन इति । मया पुनर्भ्रियमाणया
जीवितभूतं कथंकथमपि समासादितमिदं प्रियतमशरीरं यज्जीवद-
जीवद्वा संभोगेनानुमरणेन वा द्विधापि सर्वदुःखानामेवोपशान्तये । 10
तत्किमिति देवेनागच्छता मदर्थं प्राणांश्चोत्सृजता सुदूरमारोपितं
गुरुतां च नीतमात्मानमश्रुपातमात्रकेण लघूकृत्य पातयामि । कथं
स्वर्गगमनोन्मुखस्य देवस्य रुदितेनामङ्गलं करोमि । कथं वा पाद-
धूलिरिव पादावनुगन्तुमुद्यता हर्षस्थानेपि रोदिमि । किं मे दुःख-
मेवंविधम् । अधुना तु मे सर्वदुःखान्येव दूरीभूतानि । किमद्यापि 15
रुद्यते । यदर्थं कुलक्रमो न गणितो गुरवो नापेक्षिता धर्मो नानुरुद्धो
जनवादान्न भीतं लज्जा परित्यक्ता मदनुपचारैः सखीजनः खेदितो
दुःखिता मे प्रियसखी महाश्वेता तस्याः कृते प्रतिज्ञातमन्यथा जातं
मयेत्येतदपि चेतसि न कृतं तस्मिन्मदर्थमेवोज्झितप्राणे प्राणेश्वरे प्रा-
णान्प्रतिपालयन्ती त्वयैवं किमुक्ताहम् । अस्मिन्समये मरणमेव जी- 20
वितम् । जीवितं पुनर्मरणम् । तद्यदि ममोपरि स्नेहः करोषि मत्प्रियं
हितं वा तन्ममोपरि स्नेहावद्वयापि प्रियसख्या तथा कर्तव्यं यथा
न तातोम्बा च मच्छोकादात्मानं परित्यजतः । यथा च मयि वा-

विहितं मनोरथं त्वयि पूरयतः । येन परलोकगताया अपि मे जलाञ्ज-
 लिदानाय पुत्रकस्त्वयि भविष्यति । यथा च मे सखीजनः परिजनो वा
 न स्मरति शून्यं वा भवनमालोक्य न दिशो गृह्णाति तथा करिष्यसि ।
 पुत्रकस्य मे भवनाङ्गणे सहकारपोतस्य त्वया मच्चिन्तयैव माधवी-
 5 लतया सहोद्वाहमङ्गलं स्वयमेव निर्वर्तनीयम् । मच्चरणतललालित-
 स्याशोकविटपस्य कर्णपूरार्थमपि न पल्लवः खण्डनीयः । मत्संवर्धिताया
 मालत्याः कुसुमानि देवार्चनायैवोच्चेयानि । वासभवने मे शिरोभाग-
 निहितः कामदेवपटः पाटनीयः । मया स्वयं रोपिताश्चूतवृक्षा यथा
 फलं गृह्णन्ति तथा संवर्धनीयाः । पञ्जरबन्धदुःखाद्वराकी कालिन्दी
 10 सारिका शुकश्च परिहासो द्वावपि मोक्तव्यौ । मदङ्कशायिनी नकुलिका
 स्वाङ्क एव शाययितव्या । पुत्रको मे बालहरिणस्तरलकः कस्मि-
 न्श्चित्तपोवने समर्पणीयः । पाणितलसंवर्धितं मे जीवञ्जीवमिथुनं क्रीडा-
 पर्वते यथा न विपद्यते तथा कर्तव्यम् । पादसहसंचारी हंसको यथा
 न हन्यते केनचित्तथा विधेयः । अपरिचितगृहवसतिः सा च बलाद्विधृता
 15 तपस्विनी वनमानुषिका वन एवोत्सृष्टव्या । क्रीडापर्वतकः कस्मै-
 चिदुपशान्ताय तपस्विने प्रतिपादयितव्यः । शरीरोपकरणानि मे ब्रा-
 ह्मणेभ्यः प्रतिपादनीयानि । वीणा पुनरात्मन एवाङ्कप्रणयिनी कार्या ।
 अपरमपि यत्ते रोचते तदपि स्वीकर्तव्यम् । अहं पुनरिमममृतकिर-
 णरश्मिभिरनाश्यानचन्दनचर्चाभिरनवरतधारागृहासारसेकैरनेकसंतान-
 20 तुद्दिनकिरणकिरणनिकरतारकिततारहारार्पणैर्मणिदर्पणप्रणयनेन मल-
 यजजलार्द्रपद्मिनीपत्तास्तरणेन सरसविसकिसलयप्रस्तरैरकठोरमृणा-
 लतल्पकल्पनयोद्विकसत्कमलकुमुदकुवलयशयनीयैश्च दग्धशेषमु-
 ज्ज्वलचिताज्वालामालिनि विभावसौ देवस्य कण्ठलम्बा निर्वापयाम्या-

त्मानम् । इत्यभिधानैव कृतावधारणानुबन्धां मदलेखामवक्षिष्योप-
सृत्य महाश्वेतां कण्ठे गृहीत्वा निर्विकारवदनैव पुनस्तामवादीत ।

प्रियसखि तवास्ति कीदृश्यपि प्रत्याशा यथानुरागपरवशा पुनः-
समागमाकाङ्क्षिणी क्षणे क्षणे मरणाभ्यधिकानि दुःखान्यनुभवन्ती
जीवितमलज्जाकरमननुशोच्यमनुपहसनीयमवाच्यं धारयसि । मम 5
पुनः सर्वतो हताशायाः सापि नास्ति । तदामन्वये प्रियसखी पुनर्ज-
न्मान्तरसमागमाय । इत्यभिधायोत्पद्यमानपुलककेसरोद्भासिन्यसम-
साध्वसानिलाहतोत्कम्पोत्तरङ्गयमाणानन्दवाष्पवेगोर्मितरला संगलत्स्वे-
दमकरन्दविन्दुनिस्यन्दिनी मुकुलायमाननयनकुमुदा कुमुदिनीव च-
न्द्रापीडचन्द्रास्तमयविधुरा तदवस्थेपि हृदयवल्लभे समागमसुखमि- 10
वानुभवन्ती सरभसमुपरिपर्यस्तचिकुरहस्तोद्धान्तकुसुमनिवहेन मूर्ध्ना-
र्चयित्वा चन्द्रापीडचरणौ स्रवत्स्वेदामृतार्द्राभ्यां कराभ्यामुत्क्षिप्याङ्केन
धृतवती । अथ तत्करस्पर्शेनोच्छ्वसत इव चन्द्रापीडदेहाञ्जटिति तुहि-
नमयमिव सकलमेव तं प्रदेशं कुर्वाणमव्यक्तरूपं किमपि चन्द्रधवलं
ज्योतिरेवोज्जगाम । अनन्तरं चान्तरिक्षे क्षरन्तीवामृतमशरीरिणी 15
वागश्रूयत । वस्ते महाश्वेते पुनरपि त्वं मयैव समाश्रासितव्या
वर्तसे । तत्ते पुण्डरीकशरीरं मल्लोके मत्तेजसाप्यायमानमविनाशि
भूयस्त्वत्समागमनाय तिष्ठत्येव । इदमपरं मत्तेजोमयं स्वत एवावि-
नाशि विशेषतोमुना कादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायमानं चन्द्रापीडशरीरं
शापदोषाद्विमुक्तमप्यन्तरात्मना कृतशरीरसंक्रान्तेर्योगिन इव शरी- 20
रमत्रैव भवत्योः प्रत्ययार्थमा शापक्षयादास्ताम् । नैतदग्निना संस्कृत-
व्यम् । नोदके प्रक्षेप्तव्यम् । नापि वा समुत्सष्टव्यम् । यत्नतः परि-
पालनीयमा समागमप्राप्तेरिति ।

तां तु श्रुत्वा किमेतदिति विस्मिताक्षिप्तहृदयः खर्व एव परिजनो
गगनतलनिवेशितनिर्मेषलोचनो लिखित इव पक्षलेखावर्जमतिष्ठत् ।
पक्षलेखा तु तेन तस्य ज्योतिषस्तुषारशीतलेनाह्लादहेतुना स्पर्शेन
लब्धसंज्ञोत्थायाविष्टेव वेगाद्भावित्वा परिवर्धकहस्तादाच्छिद्येन्द्रायु-
५ धमस्मद्विधानां यथा तथा भवतु त्वं पुनरेवमेकाकिनि विना वाहनं
दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमप्यवस्थातुं न शोभस इत्यभिदधाना तेनैवेन्द्रा-
युधेन सहात्मानमच्छोदसरस्यक्षिपत् ।

अथ तयोर्निमज्जनसमयानन्तरमेव तस्मात्सरसः सलिलाच्छैव-
लोत्करमिव शिरसि लग्नं गलज्जलबिन्दुसंदोहमयथावलम्बिदीर्घशिखं
१० मुखोपरिपरस्परसक्तेरसंस्कारमलिनतया चोपसूचितचिरोर्ध्वबन्धं ज-
टाकलापमुद्रहञ्जलद्रिदेहासक्तेन विसतन्तुमयेनेव ब्रह्मसूत्रेणोद्भासमानो
म्लानारविन्दिनीपलाशपृष्ठपाण्डुरेण जीर्णमन्दारवल्कलेनावद्धपरिकरः
करेणाननावरोधिनीर्जटाः समुत्सारयन्नश्रुजलच्छलेनाच्छोदसरःसलि-
लमिवान्तःप्रविष्टमाताम्राभ्यामुद्रहँल्लोचनाभ्यामुद्विग्नाकृतिस्तापसकुमा-
१५ रकः सहसैवोदतिष्ठत् । उत्थाय च दूरत एवोद्दामबाष्पजलनिरोधपर्या-
कुल्यापि वद्धलक्ष्या दृष्ट्वा विलोकयन्तीं महाश्वेतामुपसृत्य शोकग-
द्गदमवादीत् । गन्धर्वराजपुत्रि जन्मान्तरादिवागतोपि प्रत्यभिज्ञायतेयं
जनो न वेति । सा त्वेवं पृष्ट्वा शोकानन्दमध्यवर्तिनी ससंभ्रममुत्थाय
कृतपादवन्दना प्रत्यवादीत् । भगवन्कपिश्रृङ्गलाहमेवंविधापुण्यवती या
२० भवन्तमपि न प्रत्यभिजानामि । अथवा युक्तैवेदृशी मय्यनात्मज्ञायां
संभावना याहमेकान्तत एव व्यामोहहता स्वर्गं गतेपि देवे पुण्डरीके
जीवामि । तत्कथय केनासाबुत्क्षिप्य नीतः किमर्थं वा नीतः किं वा-
स्य वृत्तं क वर्तते किं वा तवोपजातं येनैतावता कालेन वार्तापि न दत्ता

कुतो वा त्वमेकाकी देवेन विना समागतः । स त्वेवं पृष्ठो महा-
श्वेतया विस्मयोन्मुखेन कादम्बरीपरिजनेन चन्द्रापीडानुगामिना च
राजपुत्रलोकेनोपर्युपरि पातिना वीक्ष्यमाणः प्रत्यवादीत् ।

गन्धर्वराजपुत्रि श्रूयताम् । अहं हि कृतार्तप्रलापामपि त्वामे-
काकिनीं समुत्सृज्य वयस्यस्नेहादावद्वपरिकरः क मे प्रियसुहृदम्-
पह्वल्य गच्छसीत्यभिधाय तं पुरुषमनुवन्नञ्जवेनोदपतम् । स तु मे
प्रतिवचनमदत्तैव गीर्वाणवर्त्मनि विस्मयोत्फुल्लनयनैरवलोक्यमानो
वैमानिकैरवगुण्ठितमुखीभिरवमुच्यमानगगनमार्गो दिव्याङ्गनाभिरभि-
सारिकाभिरालोलतारकेक्षणाभिरितस्ततः प्रणन्यमानस्तारकाभिरम्ब-
रसरःकुमुदाकरमतिक्रम्य तारागणं चन्द्रिकाभिरामसकललोकं च-
न्द्रलोकमगच्छत् । तत्र च महोदयाख्यायां सभायामिन्दुकान्तमये
महति पर्यङ्के तत्पुण्डरीकशरीरं स्थापयित्वा मामवादीत् । कपि-
ञ्जल जानीहि मां चन्द्रमसम् । अहं खल्वदयगतो जगदनुग्रहाय
स्वव्यापारमनुतिष्ठन्ननेन ते प्रियवयस्येन कामापराधाज्जीवितमुत्सृ-
जता निरपराधः संशप्तः । दुरात्मन्निन्दुहृतक यथाहं त्वया करैः
संताप्योत्पन्नानुरागः सन्नसंप्राप्तहृदयबलभासमागममुखः प्राणैर्वियो-
जितस्तथा त्वमपि कर्मभूमीभूतेस्मिन्भारते वर्षे जन्मनि जन्मन्येवोत्प-
न्नानुरागोप्राप्तसमागममुखस्तीव्रतरां हृदयवेदनामनुभूय जीवितमु-
त्सक्ष्यसीति । अहं तु तेनास्य शापदुतमुजा झटिति ज्वलित इव
निरागाः किमनेनात्मदोषानुबन्धेन निर्विवेकबुद्धिना शत्रोस्मीत्युत्प-
न्नकोपस्त्वमपि मत्तुल्यदुःखमुख एव भविष्यसीति प्रतिशापमस्मै
प्रायच्छम् । अपगतामर्षश्च विवेकमागतया बुद्ध्या विमृशन्महा-
श्वेताव्यतिकरमस्याधिगतवानस्मि । वत्सा तु महाश्वेता मन्मयूखसं-

भवादप्सरसः कुलाहलजन्मनि गौर्यामुत्पन्ना । तया चायं भर्ता
स्वयंवृतः । अनेन च स्वयंकृतादेवात्मदोषान्मया सह मर्त्यलोके
वारद्वयमवश्यमुत्पत्तव्यम् । अन्यथा जन्मनि जन्मन्येषा वीप्सैव
न चरितार्था भवति । तद्यावदयं शापदोषादपैति तावदस्यात्मना
5 विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशो भूदिति मयेदमुत्क्षिप्य समा-
नीतम् । वत्सा च महाश्वेता समाश्रासिता । तदिदमत्र मत्तेजसाप्या-
यमानमा शापक्षयात्स्थितम् । अधुना त्वं गत्वैनं वृत्तान्तं श्वेतकेतवे
निवेदय । महाप्रभावोसौ कदाचिदत्र प्रतिक्रियां कांचिदपि करोति ।
इत्युक्त्वा मां व्यसर्जयत् ।

- 10 अहं तु विना वयस्येन शोकावेगान्धो गीर्वाणवर्त्मनि धावन्नन्य-
तममतिक्रोधनं वैमानिकमलङ्घयम् । स तु मां दहन्निव रोषहुतभुजा
भृकुटिविकरालेन चक्षुषा निरीक्ष्याब्रवीत् । दुरात्मन्मिथ्यातपोबल-
गर्वित यदेवमतिविस्तीर्णे गगनमार्गे त्वयाहमुदामप्रचारिणा तुरंगमेणे-
बोलङ्घितस्तस्मात्तुरंगम एव भूत्वा मर्त्यलोकेवतरेति । अहं तु तमु-
15 द्वाष्पपक्ष्मा कृताञ्जलिरवदम् भगवन्वयस्यशोकान्धेन त्वं मयोल्ल-
ङ्घितो नावज्ञया । तत्प्रसीद । उपसंहर शापमाशु त्वमिममिति । स
तु मां पुनरवादीत् । यन्मयोक्तं तन्नान्यथा भवितुमर्हति । तदेतत्ते
करोमि । कियन्तमपि कालं यस्यैव वाहनतामुपयास्यसि तस्यै-
वावसाने स्नात्वा विगतशापो भविष्यसि । इत्येवमुक्तस्तु तमहम-
20 वदम् । भगवन्वद्येवं ततो विज्ञापयामि । तेनापि मत्प्रियवयस्येन
‘ पुण्डरीकेण चन्द्रमसा सह शापदोषान्मर्त्यलोक एवोत्पत्तव्यम् ।
तदेतावन्तमपि भगवान्प्रसादं करोतु मे दिव्येन चक्षुषाबलोक्य यथा
तुरंगमत्वेपि मे तेनैव प्रियवयस्येन सहावियोगेन कालो यायादिति ।

स त्वेवमुक्तो मुहूर्तमिव ध्यात्वा पुनर्मांमवादीत् । अनया स्नेहलतया
ते समार्द्राकृतं हृदयम् । तदालोकितं मया । उज्जयिन्यामपत्यहेतोस्त-
पस्यतस्तारापीडनाग्नो राज्ञः सनिदर्शनं चन्द्रमसा तनयत्वमुपग-
न्तव्यम् । वयस्येनापि ते पुण्डरीकेण तन्मन्त्रिण एव शुकनासना-
ग्नः । त्वमपि तस्य महोपकारिणश्चन्द्रात्मनो राजपुत्रस्य वाहनतामुप- 5
यास्यसीति । अहं तु तद्वचनानन्तरमेवाधःस्थिते महोदधौ न्यपतम् ।
तस्माच्च तुरंगीभूयैवोदतिष्ठम् । संज्ञा तु मे तुरंगत्वेनापि न व्यप-
गता । येनायं मयास्यैवार्थस्य कृते किंनरमिथुनानुसारी भूमिमेतामा-
नीतो देवश्चन्द्रमसोवतारश्चन्द्रापीडः । योष्यसौ प्राक्तनानुरागसंस्का-
रादभिलषन्न जानत्या त्वया शापाग्निना निर्दग्धः सोपि मे वयस्य- 10
पुण्डरीकस्यावतारः ।

इत्येतच्छ्रुत्वा हा देव पुण्डरीक जन्मान्तरेप्यविस्मृतमदनुराग म-
त्प्रतिबद्धजीवित मच्छरण मन्मुखावलोकिन्मन्मयसकलजीवलोक
लोकान्तरगतस्यापि तेहमेव राक्षसी विनाशायोपजाता दग्धप्रजापते-
रियदेव मन्निर्माणे दीर्घजीवितप्रदाने च प्रयोजनं निष्पन्नं यत्पुनः 15
स्ते व्यापादनं स्वयं हत्वा च पापकारिणी कमुपालभे किं ब्रवीमि
किमाक्रन्दामि कमुपयामि शरणं को वा करोतु मयि दयां याचेह-
मात्मनैवाधुना देव प्रसीद कुरु दयां देहि मे प्रतिवचनमित्येतान्य-
क्षराण्युच्चारयन्त्यपि लज्जे मन्ये च तवाप्येवमुत्पन्नं मन्दभाग्यायां
मयि वैराग्यं येनैवमपि विप्रलपन्त्यां न प्रतिवचनं ददासि हा हता- 20
स्म्यनेनैवात्मनो जीवितस्योपर्यनिर्वेदेनेत्युमुक्कार्तनादा सोरस्ताडनम-
वनावात्मानमपातयत् ।

कपिञ्जलस्तु तथार्तकृतप्रलापां सानुकम्पमवादीत् । गन्धर्व-

राजपुत्रि कस्तवात्र दोषो येनैवमनिन्दनीयमात्मानं निन्दापदैर्योज-
यसि । को बाधुना सुखपाकेनुभवनीये दुःखस्यावसरो येनैवात्मानं
शुचा व्यापादयसि । यदसह्यतरं तत्त्वया निर्व्यूढं दृढीकृतहृदययास्यैव
समागमप्रत्याशया । यथा च शापदोषादिदमुपगतं भवत्योर्द्वयोरपि
5 दुःखं तथा मया कथितमेव । चन्द्रमसोपि भारती भवतीभ्यां श्रुतैव ।
तदुन्मुच्यतामयमात्मनो वयस्यस्य चाश्रेयस्करः शोकानुबन्धः ।
द्वयोरेव श्रेयसे यदेव भवत्याङ्गीकृतं तदेवानुबध्यतां व्रतपरिग्रहोचितं
तपः । तपसो हि सम्यक्कृतस्य नास्त्यसाध्यं नाम किञ्चित् । देव्या हि
गौर्या तपसः प्रभावादतिदुरासदं स्मरारेरपि यावदासादितं देहार्धप-
10 दम् । एवं त्वमपि नचिरात्तथैव मे वयस्यस्याङ्गे निजतपसः प्रभा-
वात्पदमवाप्स्यसि । इति महाश्वेतां पर्यबोधयत् ।

उपशान्तमन्युवेगायां च महाश्वेतायां विषण्णदीनमुखी कादम्बरी
कपिञ्जलमप्राक्षीत् । भगवन्पक्षलेखया त्वया चास्मिन्सरसि जलप्र-
वेशः कृतः । तत्किं तस्याः पक्षलेखायाः संवृत्तमित्यावेदनेन प्रसादं
15 करोतु भगवानिति । स तु प्रत्यवादीत् । राजपुत्रि सलिलपातानन्तरं
न कश्चिदपि तद्रूतान्तो मया ज्ञातः । तदधुना क चन्द्रात्मकस्य चन्द्रा-
पीडस्य क पुण्डरीकात्मकस्य वैशम्पायनस्य जन्म किं वास्याः पक्ष-
लेखाया वृत्तमिति सर्वथैवास्य वृत्तान्तस्यावगमनाय गतोहं प्रत्यक्षलो-
कत्रयस्य तातस्य श्वेतकेतोः पादमूलम् । इत्यभिधान एव गगनमु-
20 दपतत् ।

अथ गते तस्मिन्विस्मयान्तरितशोकवृत्तान्ता चन्द्रापीडमालोक्य
गलितनयनपयसि यथास्थानमपसृत्य स्थितवति सपरिजने राजपुत्र-
लोके कादम्बरी महाश्वेतामवादीत् । प्रियसखि तुल्यदुःखितां त्वया

सह नयता न खल्वसुखं स्थापितास्मि भगवता विधात्रा । अद्य मे
 शिरः समुद्घाटितम् । अद्य ते वदनं दर्शयन्ती प्रियसखीति चाभा-
 षमाणान न लज्जे । तवाप्यहमद्यैव प्रियसखी संजाता । संप्रति मरणं
 जीवितं वा न दुःखाय मे । तत्कोपरः प्रष्टव्यो मया । केन वाप-
 रेणोपदेष्टव्यम् । तदेवं गते यत्करणीयं तदुपदिशतु मे प्रियसखी । 5
 नाहमात्मना किंचिदपि वेद्मि किं कृत्वा श्रेयः । इत्युक्तवतीं काद-
 म्बरीं महाश्वेता प्रत्यवादीन् । प्रियसखि किमत्र प्रश्नोपदेशेन वा ।
 यदेवेयमनतिक्रमणीया प्रियतमसमागमप्रत्याशा कारयति तदेव कर-
 णीयम् । पुण्डरीकवृत्तान्तोद्य कपिश्लहस्तात्स्फुटीभूतः । तदा तु
 बाष्पात्रकेणैव समाश्वासितया मया न पारितमन्यत्किंचिदपि कर्तुम् । 10
 तत्त्वमन्यत्किं करोषि यस्याः प्रत्ययस्थानमिदं चन्द्रापीडशरीरम-
 ङ्क एवास्ते । तदन्यथात्वेस्य करणीयचिन्ता । यावत्पुनरिदमविनाशि
 तिष्ठति तावदेव तस्यानुवृत्तिं मुक्त्वा किमन्यत्करणीयम् । अप्रत्य-
 क्षाणां हि देवतानां मृदश्मकाष्टमय्यः प्रतिमाः श्रेयसे पूजासत्का-
 रेणोपचर्यन्ते । किं पुनः प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रापीडनामान्तरितस्य 15
 चन्द्रमसो मूर्तिरनाराधितप्रसन्ना ।

इत्युक्तवत्यां महाश्वेतायां कादम्बरी तूष्णीमेवोत्थाय तरलिकया
 मदलेखया चोत्थाप्य तामखेदार्हा चन्द्रापीडतनुमन्यतरस्मिञ्शी-
 तवातातपवर्षादिसर्वद्वन्द्वदोषरहिते शिलातले शनैरखेदयन्ती स्था-
 पयित्वापनीतशृङ्गारवेषाभरणा मङ्गलमात्रकावस्थापितैककररत्नव- 20
 लया स्नानशुचिर्भूत्वा परिधाय धौतशुचिनी दुकूले प्रक्षाल्य पुनः
 पुनर्गाढलग्नमधरकिसलये ताम्बूलरागमुपर्युपरिनिमीलितागतबाष्पवे-
 गोत्तरललोचनान्यदेव किमप्यचिन्तितमनुत्प्रेक्षितमशिक्षितमनभ्यस्त-

मनुचितमपूर्वं बाला बलाद्विलोमप्रकृतिनाकार्यपण्डितेन दग्धवेधसा
कार्यमाणा यान्येव सुरभिक्षुसुमधूपानुलेपनानि सुरतोपभोगायानीतानि
तैरेव देवतोचितामपचितिं संपाद्य चन्द्रापीडमूर्तीं मूर्तिमतीव शोक-
वृत्तिरार्तरूपा रूपान्तरमिव तत्क्षणेनैवागता विगतजीवितेव शून्य-
5 मुखी मुखावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडितोत्पीडितहृदयापि रक्षन्ती
वाष्पमोक्षमुदामवृत्तेः शोकादपि मरणादपि कष्टतमामवस्थामनुभ-
वन्ती तथैवाङ्गे समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया दूरागमनखिन्नेनापि
बुभुक्षितेनाप्यप्रतिपन्नस्नानपानभोजनेनापि मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन
स्वपरिजनेन च सह निराहारा तं दिवसमक्षिपत् ।

10 यथैव च दिवसमशेषं तथैव तां गम्भीरमेघोपरोधभीमामनव-
रतगर्जितध्वानकम्पितहृदयबन्धामाबद्धकलकलापिकुलकेकाकोलाहलाकु-
लितचेतोवृत्तिमुदामदर्दुरारटितबधिरितश्रोत्रेन्द्रियां दुर्दर्शतडितसं-
पातपीडितदिशमशनिनिर्ह्रादतर्जनापादितभुवनज्वरां ज्वलत्खद्योतनि-
वहजर्जरिततरुगहनतलतमःप्रसरभीषणतमां तपस्विनीमपि दूरीकृत्या-

15 बलासहभुवं भीतिमपरित्यक्तचन्द्रापीडचरणकमलाचेतितस्वशरीरखे-
दा जाग्रती समुपविष्टैव क्षणमिव क्षपां क्षपितवती । प्रातश्च तदु-
न्मीलितं चित्रमिव चन्द्रापीडशरीरमवलोक्य शनैः शनैः पाणिना
स्पृशन्ती पार्श्वस्थितां मदलेखामवादीत् । प्रियसखि मदलेखे न वेदि
किं रुचेर्वशादुत निर्विकारतथैवेति । अहं तु तादृशीमेवेमां तनुमालो-

20 कयामि । तत्त्वमपि तावदादरतो निरूपय । इत्येवमुक्ता मदलेखा तां
प्रत्यवादीत् । प्रियसखि किमत्र निरूपणीयम् । अन्तरात्मनो विरहा-
द्व्यापारमात्रकमस्योपरतम् । अन्यत्तादृशमेवेदं व्याकोशशतपत्राका-
रं मनागप्यनुन्मुक्तं श्रिया वदन्तम् । तथायं संवेक्षिताग्रभागः स्निग्धः

कुन्तलकलापः । तथैवेयमिन्दुशकलानुकारिणः कान्तिललाटस्य ।
तादृशमेवेदमासुकुलितनीलोत्पलद्युतिहारि कर्णान्तायतं लोचनद्वयम् ।
तथैव चेमावहसतोपि विहसिताविवोद्भासितकपोलमूलौ सृकोपान्तौ ।
तादृश एवाभिनवकिसलयच्छविरधरः । तथैव चेदं विद्रुमालोहित-
नखाङ्गुलीतलं पाणिपादम् । तथैव चेदमविगलितसहजलावण्यसौकुमा- 5
र्याणां सौष्ठवमङ्गलानाम् । तत्सत्या सा भारती कपिञ्जलवेदितश्च शा-
पवृत्तान्त इति संभावयामि । इत्युक्तवत्यां मदलेखायामानन्दनि-
र्भरा महाश्वेतायै दर्शयित्वा चन्द्रापीडचरणतलनिबद्धजीविताय रा-
जपुत्रलोकायापि दर्शितवती ।

स तु विस्मयोत्फुल्ललोचनः सर्व एवावनितलनिवेशितशिराः प्र- 10
णम्य चन्द्रापीडचरणौ रचिताञ्जलिर्जानुद्वयेनावनौ स्थित्वा कादम्बरीं
व्यज्ञापयत् । देवि त्वत्प्रभावोऽयं यदेवमस्मान्पुण्यवतः परित्यज्य दूरं
गतस्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रसन्नेन्दुमण्डलद्युतिहारि वीक्ष्यते
वदनम् । तथैव चेदं चरणयुगलमवभाति पुरेव प्रोत्फुल्लरक्ततामरस-
च्छायम् । तथैव च पुनः प्रसादानुभवप्रत्याशालालसं हृदयम् । अ- 15
न्यच्च मनुष्यलोकेषु केन कदा वा दृष्टं श्रुतमनुभूतं वा यदस्माभिः पु-
ण्यवद्भिः । इत्यभिहितवति राजलोके ससखीजना सपरिजना चोत्थाय
स्वयमेवावचित्य देवतार्चनकुसुमानि स्नात्वा निर्वर्तितचन्द्रापीडशरी-
रपूजासंस्कारा शरीरस्थितिकरणायादिदेश सकलमेव राजलोकम् ।
निर्वर्तितस्नानाशने च तस्मिन्नात्मनापि महाश्वेतयोपनीतानि तथैव सह 20
सपरिवारा फलान्युपभुङ्क्तवती । कृताहारा च पुनस्तथैव चन्द्रापीड-
चरणावङ्केनोद्वहन्ती तमपि दिवसमनयत् । अन्येद्युश्चोपजातदृढतर-
प्रत्यया चन्द्रापीडशरीराविनाशं प्रति मदलेखामवादीत् । प्रियसखि

देवस्य शरीरमिदमुपचरन्तीभिरवश्यमा शापक्षयादस्माभिरधुनात्र
 स्थातव्यम् । तदिममलङ्कृतं वृत्तान्तं तातस्याम्बायाश्च गत्वा निवेदय ।
 येन नान्यथा मां संभावयतः दुःखेन वा मदीयेन न तिष्ठतः । यथा
 मामेवंविधां दुःखभागिनीमागत्य न पश्यतस्तथा करिष्यसि । न
 5 शक्नोम्यहं तातमम्बां च दृष्ट्वा शोकवेगं धारयितुम् । मया चोपरत-
 मेव देवमालोक्य न रुदितम् । सा किमपरमधुना निःसंशयितजी-
 विते देवे प्रतिपन्ननियमा रोदिमि । इत्यभिधाय तां व्यसर्जयत् ।

गत्वागतया च तया प्रियसखि सिद्धं तेभिवाञ्छितमेवं संदिष्टं
 तातेन चित्ररथेनाम्बया च मदिरया गाढगाढं पुनरालिङ्ग्य शिर-
 10 स्युपाघ्राय च वक्तव्यावयोर्वचनाद्वत्से कालमेतावन्तं मनस्येव नैत-
 दावयोरासीद्यथा जामातृसहिता वत्सा द्रष्टव्येति तदयमेवावयोः प-
 रमानन्दो यद्वत्सया स्वयं जामाता वृत्तस्तत्राप्यपरं भगवतो लोकपा-
 लस्य चन्द्रमसोवतारस्तत्कल्याणैः शापावसाने जामात्रा सहैवानन्द-
 वाष्पनिर्भरमाननारविन्दं ते द्रक्ष्याव इत्यावेदिते निर्वृतेनान्तरात्मना
 15 दैवतवदुपचरन्ती तच्चन्द्रापीडशरीरमतिष्ठत् ।

अथापगतवति जलदसमये घननिरोधोद्वन्धादिवोन्मुक्ते जीवलो-
 के प्रसरन्तीष्विवाशासु फलभरावनम्रकलमवनपिञ्जरासु ग्रामसी-
 मासु काशकुसुमधवलास्वरण्यस्थलीषु सेव्यतामुपगतेषु प्रासादतलेषु
 कङ्कारहारिषु पल्वलेषु कुमुदामोदशीतलासु यामवतीषु शेफालिकाप-
 20 रिमलप्रादिषु निशावसानमातरिश्चसु चन्द्रप्रभाभिरामेषु प्रदोषेषूद्दाम-
 फुल्लेन्दीवररजोवाससुरभिषु वासरेषु सलिलापसरणक्रमतरंग्यमाणासु
 सुकुमारतीरसैकतरेखासु सुखोत्तारतामापन्नास्वापगासु पङ्कपरिह-
 रणशुक्लेष्वप्रहतरूढतृणोलपच्छन्नेषु मन्दाश्यानकर्दमोद्भिद्यमानाभिन-

वपदवीकेषु पुनरपि पार्थिवलोकेन प्रवर्तितेषु प्राञ्जलवर्त्मसु जम्बा-
लविगमात्सर्वतस्तुरगखुरसहासु भूमिष्वेकदा चन्द्रापीडचरणमूलोप-
विष्टां कादम्बरीमुपसृत्य मेघनादो व्यज्ञपयत् । देवो युवराजश्चिरय-
तीत्युत्ताम्यता हृदयेन देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्चशुकना-
सेन च वार्ताहराः प्रहिताः । ते च देव्या एव शोकश्लयघटनां परिह- 5
रन्निर्यथावृत्तं सर्वमाख्यायास्माभिरभिहिताः । भवतां हस्ते देवेन चन्द्रा-
पीडेन न किञ्चित्प्रतिसंदेष्टव्यम् । नापि देव्या कादम्बर्या । तदकृतविल-
म्बा एव गत्वैवमखिलवृत्तान्तं लोकार्तिहरायावनितलपतये देवदेवाय
तारापीडायावेदयत् । इत्येवमभिहितास्तु तेस्मान्मन्युनिर्भराः प्रत्यवदन् ।
यथा भवद्भिः कथितं तत्तथा । तिष्ठतु तावत्क्रमागतस्नेहो भक्तिरनुवृ- 10
त्तिर्वा । कार्यगौरवकृतं कुतूहलमेव देवावलोकनं प्रति बलात्प्रेरयत्य-
स्मान् । यदि भवतामपि वार्तामात्रकोपलभ्य एवायमर्थस्ततो युज्यते-
स्माकं भवद्भ्यः समुपलभ्य प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयगामी तदा
वयमपि नेट्रशा एवापुण्यकर्माणो ये न पश्यन्ति देवम् । अस्माभि-
रपि चिरतरं चरणपरिचर्यया देवस्य पवित्रित एवात्मा । अस्मा- 15
कमपि सर्वदा दर्शनगोचरावस्थानेन प्रसादं कृतवानेव देवः । किमद्य
जातं येन देवस्य पादारविन्दवन्दनाप्रसादेनासंविभज्य विसृज्यामहे ।
त एव वयं पादलग्नाश्चरणरेणवः । यद्विज्ञाप्य देवीं देवस्य युवराजस्य
पादप्रणामेनास्माकं सफल्यतु भवानागमनपरिश्रमम् । अन्यथा भूमि-
मेतावतीभाग्य संभवे सत्यप्रत्यक्षीकृतयुवराजशरीरा गताः सन्तः किं 20
देवदेवेन तारापीडेन वक्तव्या वयम् । किं वास्माभिर्देवो विज्ञापयि-
तव्यः । इत्यावेदिते देवी प्रमाणम् । इति विज्ञाप्य पुनस्तूर्ण्णीं स्थितवाति
मेघनादे तत्कालं समुत्प्रेक्षितानाश्वासश्चशुरकुलवैकुण्ठ्याद्विलीयमानेव

शुचान्तःसंचितं वाष्पमाकुलिततरलतारकाभ्यामापिवन्ती लोचना-
 भ्यां गद्गदिकयावगृह्यमाणकण्ठी कथं कथमपि चिरात्कादम्बरी प्र-
 त्युवाच । स्थान एव हि तैरगमनमङ्गीकृतम् । अनवलोक्य देवमेव-
 मेव याताः सन्तः किमुच्यन्ताम् । अपि च वृत्तान्त एवायमेवंविधो
 5 लोकातीतो यत्रावलोकनेनापि न संप्रत्ययः समुत्पद्यते । किं पुनर-
 नालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमपल्लवा बहुभूतमजीविता
 वयमपि यावत्पश्यामस्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसद्भावनया
 सद्भृत्या न पश्यन्तीत्यघटमानकमिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेश्यन्ताम् ।
 पश्यन्तु देवम् । सफल्यित्वागमनपरिश्रमेण सार्धं लोचने ततो या-
 10 स्यन्तीति । आज्ञानन्तरं च मेघनादेन प्रवेशितान्दूरत एव समं वाष्प-
 पातेन पञ्चाङ्गालिङ्गितमहीतलांश्चन्द्रापीडचरणवन्दनसद्भावनिहितोत्प-
 क्ष्मनिभूतदृष्टींस्तानन्यदृष्टिश्चिरमिवालोक्य कादम्बरी स्वयमेवाभाषत ।
 भद्रमुखाः परित्यज्यतामयं क्रमागतस्नेहसद्भावसुलभः शोकावे-
 गः । यत्खल्वनालोचितावधि दुःखावसानमेव दुःखं तन्मरणभीरोर्भवतु
 15 नामशोकावेगाय । यत्पुनः सुखोदकं तत्पुरःस्थितया सुखप्रत्याश-
 यैवान्तरितं नापतति हृदये । तदेष वृत्तान्त एवंविधो येन न केवल-
 मत्र निरवकाशता शोकस्य प्रत्युत सुदूरभिन्नवृत्तेर्विस्मयस्यावस-
 रः । किमत्र परिवोधनेन । अन्यत्रादृष्टपूर्वो मनुष्येषु प्रत्यक्षीकृत
 एवायं वृत्तान्तः । भवद्भिरपि दृष्टं च पुरेवाक्षततनोर्देवस्य वद-
 20 नम् । संभाषणापि या देवेन विना न संभवति सापि संभावितैव ।
 तद्गम्यतामधुना वार्तोत्सुकमतेर्देवस्य पादमूलम् । न चायं प्रत्यक्ष-
 दृष्टोऽप्युरतशरीराविनाशवृत्तान्तः प्रकाशनीयः । दृष्टोऽस्माभिरच्छो-
 दसरसि तिष्ठत्येतदेवावेदनीयम् । यतः कारणादुपरतिः खल्वव-

इयंभाविनी प्राणिनां कथंचित्प्रत्ययमुत्पादयति । शरीराविनाशः
 पुनः प्राणैर्विनाकृतानां दृश्यमानोप्यश्रद्धेय एव । तदस्यावेदनेन सुदू-
 रस्थितमपि गुरुजनं मरणसंशये निक्षिप्य वर्तमाने प्रयोजनमेव नास्ति ।
 प्रत्यागतजीविते जीवितेश्वरे स्वयमेवायमत्यद्भुतभूतार्थो गुरुजनेष्वाप्र-
 कटीभविष्यति । इत्येवमादिष्टाश्च ते व्यज्ञापयन् । देवि किं विज्ञापया- 5
 मः । द्वाभ्यामेवापरिज्ञानमस्य वस्तुनः संभवेदगमनेनास्मदीयेनाकथ-
 नेन वा । तदस्माकं तु हस्ते द्वयमप्येतन्नास्ति । युवराजवैशम्पायन-
 योवार्ता विना दुःखं तिष्ठता देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्थ-
 शुक्नासेन संभाव्य प्रेषितानामप्रोषितजीवितानामगमनं तु दूरापेत-
 मेव । गत्वापि दयिततमतनयवार्ताश्रवणलालसस्य राज्ञो देव्या आ- 10
 र्यशुक्नासस्य दुःखप्लुताक्षीण्युद्धीक्ष्य मुखानि निर्विकारवदनानामस्मा-
 कमवस्थानमशक्यमेव । इति विज्ञापिता तैरेवमेतदित्युक्त्वा काद-
 म्बरी मेघनादमवादीत् । मेघनाद वेद्मि संस्तुतजनस्यैतदनुचितमिति ।
 तथापि गुरुणां चेतःपीडामवेक्षमाणया मयैवमभिहितम् । इतरदपि
 दुःखमापतति । कीदृशं भवति । किं पुनरिदं महावज्रपतनसदृशम् । 15
 तदेतदपि भवतु । एभिः सहापरः कश्चिच्छ्रद्धेयवचाः प्रत्यक्षदृष्टसकल-
 वृत्तान्तः संप्रत्ययाय व्रजतु । इत्येवमादिष्टस्तु मेघनादो व्यज्ञापयत् ।
 देवि राजलोके तु का कथा भृत्यवर्गोपि सकल एवायं कन्दमूलफलाशी
 निश्चयं कृत्वा स्थितो यथास्माकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विना न प्रतीपं
 गन्तव्यमिति । भृत्या अपि त एव ये संपत्तेर्विपत्तौ सविशेषं सेव- 20
 न्ते । समुन्नम्यमानाः सुतरामवनमन्ति । आलप्यमाना न समानालापाः
 संजायन्ते । स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते । क्षिप्यमाणा नापरागं गृह्णन्ति ।
 उच्यमाना न प्रतीपं भाषन्ते । पृष्टा हितप्रियं विज्ञापयन्ति । अनादिष्टाः

कुर्वन्ति । कृत्वा न जल्पन्ति । पराक्रम्य न विकल्थन्ते । विकल्थमाना अपि लज्जामुद्रहन्ति । महाहवेष्वग्रतो ध्वजभूता इव लक्ष्यन्ते । दानकाले पलायमानाः पृष्ठतो निलीयन्ते । धनात्स्नेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्पुरो मरणमभिवाञ्छन्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले सुखं तिष्ठन्ति । येषां च तृष्णा चरणपरिचर्यायामसंतोषो हृदयाराधने व्यसनमाननावलोकने वाचालता गुणग्रहणे कार्पण्यमपरित्यागे भर्तुः । ये च विद्यमानेपि स्वात्मन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोऽप्यन्वा इव शृण्वन्तोपि बधिरा इव वाग्मिनोपि मूका इव जानन्तोऽपि जडा इवानुपहतकरचरणा अपि पङ्कव इव ह्रींवा इवाकिंचित्कराः स्वान् 10 त्मना स्वामिचित्तादर्शे प्रतिबिम्बवद्वर्तन्ते । तत्सर्वमेवायमेवं स्थितो भूत्यलोकः । देवस्य च स्थाने देवी वर्तते । तदाज्ञापितं कृतमवधारयतु देवी । इत्युक्त्वा मेघनादस्त्वरितकनामानं कुमारबालसेवकमाहूय तैः सह व्यसर्जयत् ।

अथ सुबहुदिवसापगमे वार्ता विनोत्ताम्यन्ती चन्द्रापीडस्यैवागम- 15 नायोपयाचितं कर्तुमवन्तीनामनगरीदेवतानामवन्तिमातृणामायतनं निर्गता विलासवती देवि दिष्टया वर्धसे प्रसन्नास्तेवन्तिमातरः परागता युवराजवार्ताहरा इति सहस्रैव संभ्रमप्रधावितात्परिजनादुपश्रुत्यानन्दबाष्पजललुलितया जलाद्रेन्दीवरदलस्रजेव विक्षेपदीर्घया दृष्ट्यार्चयन्तीव चिरं दृष्ट्वा ककुभो मृगाङ्गनेव परिभ्रष्टबालपोता फूत्क- 20 ल्य प्राकृतेवार्ता केनेदममृतं मे वाक्छलाद्बुधं कस्यानुकम्पास्मिञ्जने जाता केन दृष्टाः कियदूरे वर्तन्ते किं वा तैः कथितं कुशलं मे वत्सस्येति पृच्छन्त्येवाद्राक्षीदितस्ततो यथादर्शनं संघशः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रतिबद्धेन चोज्जयिनीनिवासिना जनेनागतो युवराजः किय-

दूरे भवद्भिः परित्यक्तो दिवसेष्वेतेषु क वर्तते क वा भवद्भिर्यात्वा दृष्टः
 क वातिकष्टस्तेनातिवाहितो बाहनमात्रसाधनेन धाराधरागमस्तुरगपृष्ठ-
 गतस्य मन्ये वहत एवास्यापक्रान्तस्त्वरितक एतद्वेत्ति किमनेन वेदि-
 तेनाप्येतत्कथयतु यदर्थमयं क्लेशः कृतो युवराजेन स दृष्टो वैशम्पा-
 यनः प्रत्यानीतो वा मिलितोस्य पत्तलेखासहितो मेघनादो दत्तः कथं 5
 कश्चिदपि संदेशो देववर्धनेन मे मिच्छमेवासावचारभ्य राभसिकत-
 यैव विनाशं बलाद्रतस्य बालधर्मणो वत्सस्य विभेम्येव वार्ता पृच्छन्न-
 पि जीवत्यसावस्य वाजी यो युवराजेन प्रसादीकृतः प्रसीदत सादिनां
 प्रथमस्य पृथुवर्मणो मातुलस्य मे कथयत वार्तामुत्प्रेक्षामहे महानश्व-
 वारैरनुभूतः क्लेश इति कुशलं महाश्वपतेरश्वसेनस्य श्वशुरोसावस्माकं 10
 विस्मयः कृतोऽस्मत्पित्रापि यच्चिह्नकमपि भवतां हस्ते न किञ्चित्प्रहित-
 माहितभर एवासौ युवराजभवने दृष्टो भवद्भिर्भ्राता मे भरतसेनः सप-
 रिजनस्य सेनापतेर्भद्रं भद्रसेनस्य सेवाव्यसनी सूनुर्मे कुमारवर्मा तत्र
 लगति बलाधिकृतस्य का वार्तावन्तिसेनस्य रोषितस्तेनासीन्नासीरार्थं
 युवराजो राजकुले कः प्रसादवित्तो वर्धमानो मान्यते वा केन वा किं 15
 लब्धमेतावद्भिर्दिवसैराजीवनिता बहवः खल्वभिनवसेवका जाता यातु
 तावत्सर्वमेवान्यद्येन दृष्टः स कथयतु सर्वसेनसूनोर्वीरसेनस्य वार्ता
 पितर्युपरते प्रथममेव स प्रविष्टो यात्रां मात्रास्य दुःखान्तरितप्रत्यग्रप-
 तिमरणशोकादशनक्रियैव परित्यक्ता न विद्म एवं कथं सा जीवतीत्ये-
 तानि चान्यानि च प्रतिपदं पृच्छथमानानप्यदत्तवचसो नासाप्रस्थितम- 20
 न्युगर्भदृष्टीनाविष्टानिवाध्वश्रमनिःसहाङ्गानपि पदाकृष्टिसंभावितीदमा-
 यासितया गत्या गच्छतश्चातिमलिनपटच्चराच्छादितानसंस्कारम-
 लिनकायाननेकधैवोद्ग्राध्वधूलिपरुषमूर्धजान्ध्वजानिवाध्वक्लेशस्याश्रया-

निव श्रमस्य पदन्यासानिव दौर्मनस्यस्यावासानिव प्रवासस्य संद-
र्भानिव सर्वदुःखानां दूरत एव त्वरितकसमेतांस्तौल्यहारकान् ।
आलोक्य तस्मिन्नेव मातृगृहाङ्गणे स्थित्वा तेषामाह्वानायादिदेश ।

- अनन्तरं चातर्कितापतितदर्शनोत्पादितद्विगुणदुःखावेगान्मुषितानि-
5 वोन्मुक्तानिवेन्द्रियैर्दारुमयानिव शून्यशरीराभिर्जीवितानिवोपसर्पतः
पुरस्तात्पतन्तीव बाष्पान्धा साध्वसस्खलितचरणकमला कतिचिद्भूत्वा
पदानि गद्गदतरमुच्चैरकृतप्रणामानेवावादीत् । भद्राः कथयताशु व-
त्सस्य मे वार्तामात्रम् । इदं त्वन्यथैव किमपि कथयति मे हृद-
यम् । अपत्यमेवाश्रयते । वत्सो दृष्टो वा न भवद्भिः । इत्येवं
10 पृष्टास्तु ते सहसागतबाष्पवेगमवनितलनिवेशितोत्तमाङ्गाः प्रणामाप-
देशेनोत्सृज्य कृच्छ्रादिवाभिमुखमुन्नमितवदना व्यज्ञापयन् । देवि दृष्टो-
स्माभिरच्छोदसरस्तीरे युवराजः । शेषमेष त्वरितको निवेदयिष्यति ।
इत्यभिवदत एव तानुद्वाष्पमुखी प्रत्युवाच । किमपरमयं तपस्वी निवेद-
यिष्यति । दूरतः प्रभृत्यपसृतप्रहर्षेणैवोपसर्पणेन प्रतिलेखमालिकाशून्यैः
15 शिरोभिराविषण्णदीनैराननैः प्रयत्नसंरक्षिताश्रुमोक्षदुःखिताभ्यां लोच-
नाभ्यां मन्मुखसमक्षमधारणेन च दृष्टेर्यदावेदितव्यं तद्भवद्भिरेवावेदि-
तम् । हा वत्स जगदेकचन्द्र चन्द्रापीड चन्द्रानन चन्द्रशीतलप्रकृते
चन्द्राभिरामगुण लोचनानन्दभूत किं भूतं ते येन नागतोसि । तात
चन्द्रापीड पीडिता ब्रवीमि न कोपादुपालभमाना । न युक्तमेतत्तवा-
20 म्ब न परिलम्बं मनागपि करोमीति तथा मे पुरः प्रतिज्ञायान्यत्र
काप्यवस्थातुम् । वत्स गच्छत एव ते मयास्य हृतहृदयस्य शङ्क-
यैव ज्ञातं दुष्करं मे वत्सस्य पुनर्मुखावलोकनमिति । बलाद्गतोसि ।
किं करोमि । को वात्र दोषो वत्सस्य । मन्दभाग्याया ममैवैतान्यपु-

प्यानां विलसितानि । भवन्त्यपुण्यवत्योऽपि लोके न पुनर्मया सहशी
पापकारिणी । यस्यास्त्वमेक एवमकाण्ड एवाच्छिद्य कापि नीतो-
सि । विप्रलब्धास्मि दग्धवेधसा । वत्स सुदूरस्यापि पादयोः पतामि
ते । निवर्तस्वैकवारम् । अम्बेत्यालपतस्ते वदनमालोकयितुमुत्क-
ण्ठितं मे हृदयम् । जातदुर्लभक न जानास्येव किमा जन्मनः प्रभृति 5
शैशवं ते स्मृत्वात्मानमनुशोचामि । उत यौवनाभोगकारिणीं वर्त-
मानां रूपशोभाम् । आहोस्विदवष्टम्भधीरामुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्यागामिनीं प्र-
भुताम् । इत्येवं विलपन्तीं मामवलोक्य हृदयस्थिता मैवं कृथाश्चेत-
सि पुत्र यथा विनापि मया जीवत्येव विलासवती । जात त्वया विना
जीवन्त्यापि पितुरेवं ते कथं मया वदनं दर्शितम् । न वेद्मि किमपि 10
प्रियतया ते किमाकृतेः प्रलयादुत स्त्रीजनसहस्रबो मूढभावाद्वेत्य-
द्यापि न श्रद्धाति मे हृदयमनिष्टं ते । येन न सहस्रधा स्फुटति ।
स्फुटीकर्तुं च वार्ता भीता ते त्वरितकोपनीतामेव नेच्छामि । वरम-
नाकर्ण्यैवाश्रवणीयमुपरतास्मीति । तात किं ब्रवीषि यथा किमनेन
सुतस्नेहानुचितेन लोकलज्जाकरेण वैकुण्ठेनेति । एषा स्थितास्मि ते 15
वत्स वचनात्तूष्णीम् । न रोदिमि । इत्यभिधानैवासन्नसखीजनावल-
म्बितशरीरा मोहमगात् ।

अथानेकसहस्रसंख्येन प्रधावता विलासवतीपरिजनेनावेदिते तस्मि-
न्वृत्तान्ते मन्दरास्फालनोद्वेल इव महाम्भोधिरुद्भ्रान्तचेताः ससंभ्र-
ममुत्थायार्यशुकनासद्वितीयो यामावस्थितां प्रजविनीं करेणुकामारुह्य 20
रयादापिबन्निव पुरो राजमार्गं किं किमेतदित्युन्मुक्तार्तनादकलकलेन
सर्वतः प्रधावता जनपदौघेनाकर्षन्निबोदवासयन्निव पृष्ठतः सगोपुरा-
ट्टालकप्राकारभवनतोरणामुज्जयिनीं निर्जगाम नरपतिः । उपेत्य चा-

वन्तिमातृगृहमवतीर्य तिर्यग्विषण्णोद्वाष्पवदनेन मलयजजलैश्च सिञ्च-
 ता कदलीदलैश्च वीजयता जलाद्रैश्च पाणिपल्लवैः संवाहनं कुर्वता क-
 थं कथमपि चेतनामापाद्यमानां परिजनेनार्धोन्मीलितलोचनयुगामुष्ण-
 कालकमलिनीमिव विलासवतीमपश्यत् । दृष्ट्वा च सहसा प्रवृत्तेन
 ५ नेत्राम्भसा मूर्छावशेषापनयनायेव सिञ्चन्समुपविश्य पार्श्वे स्पर्श-
 श्मृतवर्षिणा करेण ललाटे चक्षुषि कपोलयोरुरसि बाह्वोश्च स्पृश-
 ञ्शनैः शनैर्वाष्पगद्गदमवादीत् । देवि यदि सत्यमेवान्यादृशं कि-
 मपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ततो न जीव्यत एव । किमर्थमयमात्मा
 वत्सस्य कृते सकललोकसाधारणेनामुना वैकुण्ठोपगमेन तुच्छतां नी-
 १० यते । इयन्ति शुभान्युपात्तानि कर्माणि । किमपरं क्रियते । नाधिक-
 स्य भाजनं सुखस्य वयम् । अनुपात्तं हि हृदयताडनमपि कुर्वद्भिर्ने-
 लभ्यत एवात्रात्मेच्छया । विधिर्नामापरः कोप्यत्रास्ते । यत्तस्मै रो-
 चते तत्करोति । नासौ कस्यचिदप्यायत्तः । एवं च पराधीनवृत्तौ
 सर्वस्मिन्न किं वास्माभिर्लब्धम् । वत्सस्यातिदुर्लभो जन्मोत्सवः सं-
 १५ भावितः । अङ्कगतस्य मुखमवलोकितम् । उत्तानशयस्योच्चुम्ब्य चर-
 णावुत्तमाङ्गे कृतौ । जानुसंचारिणो रेणुधूसरशरीरस्याङ्गे लुलतः
 स्पर्शमुखमनुभूतम् । अव्यक्तमनोहारीणि प्रथमजल्पितानि श्रोत्रे कृ-
 तानि । विचेष्टमानस्य बालचाटवो दृष्टाः । गृहीतविद्यस्य गुणवत्त-
 यानन्दितं हृदयम् । उपारूढयौवनस्यामानुषी रूपशोभा शक्तियश्च
 २० प्रत्यक्षीकृता । अभिषिक्तस्य यौवराज्ये शिरः समाघ्रातम् । दिग्वि-
 जयागतस्य प्रणमतः परिष्वक्तान्यङ्गानि । एतावदेव मनोरथशतवा-
 ङ्छितस्य वस्तुनो न संपन्नं यद्वधूसमेतस्य निजपदे प्रतिष्ठां कृत्वा त-
 पोवने न गतम् । सर्वाभिवाञ्छितप्राप्तिस्तु महतः पुण्यराशेः फलम् ।

अपरमपि किं वृत्तं वत्सस्यैतदद्यापि न परिस्फुटं केनचिदेव कथितम् । एतावत्तु मयाव्यक्तमेतदेव परिजनात्कथयतः कर्णे कृतम् । यथा-
स्मत्प्रहितैल्लेखहारिभिः सहापरो वत्सस्य मे बालसेवकस्त्वरितकना-
मायातः । स वेत्ति सर्वं वृत्तान्तम् । सोऽपि त्वया न पृष्ट एवेति । तत्तं
तु तावत्पृच्छामः । ततो जीवितमरणयोरन्यतरदङ्गीकरिष्यामः । 5
इत्यभिवदत्येव राजनि परिजनान्तरितं त्वरितकमाहूय प्रतीहा-
रस्त्वरितकमारान्महीतलनिवेशितोत्तमाङ्गमालोकयतु देव इति द-
र्शितवान् ।

राजा तु तथा तमालोक्य चन्द्रापीडस्नेहादेहीत्याहूय हस्तेनोत्त-
माङ्गे स्पृष्ट्वादिष्टवान् । भद्रं कथय किं वृत्तं वत्सस्य येनागमनाय 10
मया तन्मात्रामालेन च लिखितेऽपि नायातः । अनागमनकारणं वा
किञ्चिन्न प्रतिलिखितवानिति स त्वेवमादिष्टो राज्ञा गमनतः प्रभृति
यथावृत्तं कथयितुमारेभे । राजा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनवृत्तान्तं
यावदाकर्ण्यतिष्ठुभितशोकार्णवाक्रान्तिविह्वलः प्रसार्य करमार्तस्वर-
स्त्वरितकमवादीत् । भद्रं विरम संप्रति । कथितं त्वया कथनीयम् । 15
मयापि श्रुतं यच्छ्रोतव्यम् । पूर्णो मे प्रभ्रदोहदः । निवृत्तं श्रवणकौ-
तुकम् । कृतार्थीभूता श्रुतिः । आनन्दितं हृदयम् । उत्पन्ना प्रीतिः ।
सुखं स्थितोऽस्मि । हा वत्स त्वयैकाकिना स्फुटतो हृदयस्यानुभूता
वेदना । निर्व्यूढा त्वया वैशम्पायनस्योपरि प्रीतिः । वयं दुःखभा-
गिनो निस्त्रिंशः कर्मचाण्डालाः । येषां तवापि हृदयस्फुटने निर्विकार- 20
त्वमेव । देवि वज्रसारतोऽपि कठिणतरमेवेदमावयोर्हृदयम् । यन्न स्वयं
सहस्रधा स्फुटति । न चापि मरणदुःखभीरवोमी वत्समनुगच्छन्ति स्वयं
प्राणाः । तदुत्तिष्ठ यावदेवातिदूरं न प्रयात्येकाकी वत्सस्तावदेवानु-

गमनाय प्रयतामहे । सशोकं शुकनास किमद्यापि तिष्ठसि । अयं
 स कालः स्नेहस्य । महाकालायतनसमीपे समादिश सपदि परिचार-
 कांश्चितारचनाय । रचयत झटिति काष्ठानि काष्ठिकाः । किं तिष्ठतैवं
 संकुचिताः कञ्चुकिनः । गत्वा निष्क्रामयत हुताशनप्रवेशोपकर-
 5 णानि । निष्कारणरुदितेन किमधुना । उपरोधपरिलम्बाद्विना दापया-
 शेषं देवि द्विजेभ्यः कोषम् । कस्य कृतेद्यापि पात्यते । पालनादिकं
 करणीयमधुना क्षीणं क्षीणपुण्यस्य मे । यात यथाभूमि भूमिपतयः ।
 उत्सृष्टाः स्थ । यथा च नाचैवास्य दुःखं जानन्ति प्रजास्तथा करिष्यथ ।
 कथावशेषीभूतो मे वत्सः । कमपरं संविधाय यामि । एवमार्तप्रलापिनं
 10 तारापीडमचेतितात्मपीडया विलासवैत्य धृतशरीरमार्ततरस्वरितको
 व्यज्ञापयत् । देव स्फुटितेपि हृदये ध्रियते शरीरेण युवराजः ।
 शापदोषाद्वैशम्पायनस्य च यथा जन्म तथा निरवशेषं शृणोतु ताव-
 देव इति ।

तारापीडस्तु तदद्भुतमाकर्ण्य कौतुकान्तरितशोकवेगो विगत-
 15 निमेषेण चक्षुषाविष्ट इव दत्तावधानस्तेन कथ्यमानं यथादृष्टं यथा-
 श्रुतं यथानुभूतं च निरवशेषं तत्सर्वमश्रौषीत् । श्रुत्वा च तमनेक-
 चिह्नोत्पादितप्रत्ययमश्रद्धेयं च निरतिशयशोककारणं च विस्मया-
 स्पदभूतं च दुःश्रवं च कौतुककरं च युवराजवैशम्पायनयोर्वृत्तान्त-
 मीषदिव विवर्तिताननो विमर्षस्तिमिततारकां दृष्टिं निर्विशेषावस्थे
 20 शुकनासमुखेभ्यपातयत् । सुहृदस्तु स्वयं दुःखिता अपि निधानीकृ-
 त्यात्मदुःखं सुहृदुःखापनोदायैव यतन्ते यतः शुकनासस्तदवस्थोपि
 स्वस्थवदवनिपतिमुवाच ।

देव विचित्रेस्मिन्संसारे संचरत्सु सुखदुःखमयेषु देवतिर्यग्यो-

निमानुषेषु त्रिगुणात्मनः प्रधानस्यापि परिणामात्परमाण्वादेर्ब्रह्माण्डपर्यन्तस्योत्पत्तिस्थितिप्रलयकारणस्थेश्वरस्येच्छया धर्माधर्मसाधनानामिष्टानिष्टफलसंबन्धकारिणां कर्मणां वा शुभाशुभानां विपाकस्वभावाद्वा स्वयमेवानेकप्रकारमुत्पद्यमानस्य तिष्ठतो विनश्यतो वा नियतवृत्तेः स्थावरजङ्गमस्य न कदाचिदवस्था सा या न संभवति । तत्कुतोऽयं 5 देवस्यात्र वस्तुनि विमर्षः । यदि युक्तेर्विचारात्क्रियन्त्यत्र युक्तिरहितान्यागमप्रामाण्यादेवाभ्युपगतान्यपि संवादीनि दृश्यन्ते । मुद्राबन्धाद्ध्यानाद्वा विषप्रसुप्तस्योत्थापने कीदृशी युक्तिः । अयस्कान्तस्य चायसः समाकर्षणे भ्रमणे वा । मन्त्राणां वैदिकानामवैदिकानां वानेकप्रकारेषु कर्मसु सिद्धौ । नानाविधद्रव्यसंयोगानां वा मरणमदना- 10 शुल्पादनापहरणवशीकरणविद्वेषणादिषु शक्तेः समुत्पादनात् । अन्येषां बहुतराणामेवंविधानां च तत्र तत्र सर्वस्मिन्नेवागमः प्रमाणम् । आगमेषु सर्वेष्वेव पुराणरामायणभारतादिषु सम्यगनेकप्रकाराः शापवार्ताः । तद्यथा । महेन्द्रपदवर्तिनो नहुषस्य राजर्षेरगस्त्यशापादजगरता । सौदासस्य च वसिष्ठमुतशापान्मानुषादत्वम् । असुरगुरुशापाच्च यया- 15 तेस्तारुण्य एव जरसा भङ्गः । त्रिशङ्कोश्च पितृशापाच्चाण्डालभावः । श्रूयते च स्वर्गवासी महाभिषो नाम राजास्मिन्लोके शान्तनुरुत्पन्नः । तत्पत्नीत्वमुपगताया गङ्गायाः शापदोषादष्टानामपि वसूनां मनुष्ये-पूत्पत्तिः । तिष्ठतु तावदन्य एव । अयमादिदेवो भगवानजः स एव जामदग्नेरात्मजतामुपगतः । श्रूयते च पुनश्चतुर्धात्मानं विभज्य रा- 20 जर्षेर्दशरथस्य तथैव मथुरायां वसुदेवस्य । तन्मनुष्येषु देवतानामुत्पत्तिर्नैवासंभाविनी । न च पूर्वमनुष्येभ्यो गुणैः परिहीयते देवः । न चापि भगवतः कमलनाभादतिरिच्यते चन्द्रमाः । किमत्रासंभाव-

नीयम् । अपि च गर्भारम्भसंभवे देवेन देव्या वदने विशंश्चन्द्रमा
 एव दृष्टः । तथा ममापि स्वप्ने पुण्डरीकस्य दर्शनं समुपजातम् ।
 तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्नास्त्येव संदेहः । विनष्टयोः शरीरस्याविनाशः
 कथं कथं वा पुनर्जीवितप्रतिलम्भ इत्यत्राप्यखिललोकप्रख्यातप्र-
 ५ भावममृतमेवैकं कारणमावेदितम् । तच्चन्द्रमसि विद्यत इत्येषास्त्येव
 वार्ता । तत्सर्वमेतदित्यमेवावगच्छतु देवः । अन्यच्च तादृशाकारका-
 न्तेरखिललोकाह्लादकारिणोन्यत्र संभव एव नास्ति । तत्कल्याणैर्न-
 चिराच्छापावसाने निर्वर्तितगन्धर्वसुतोद्वाहमङ्गलस्य गलन्नयनपयसो
 बध्वा सह पादयोः पततः पुत्रत्वमुपगतस्य चन्द्रापीडनामान्तरितस्य
 १० लोकपालस्यैव चन्द्रमसो दर्शनेनाजन्मकृतमेव संतापं परित्यक्ष्यति
 देवः । तयोरेवं शापोस्माकं पुनर्वर एव । तदस्मिन्वस्तुनि मनागपि
 न देवेन देव्या वा शोकः कार्यः । मङ्गलान्यभिधार्यन्ताम् । अ-
 भिमतदेवताराधनेन धनातिसर्जनेन चान्यजन्मोपार्जितं कुशलमभिव-
 र्ध्यताम् । अकुशलमपि यमनियमकष्टव्रतोपवासादिना तपः परिहृशेन
 १५ क्षयमुपनीयताम् । अपरमपि यद्यदेवं गते श्रेयस्करं श्रूयते ज्ञायते वा
 तत्तदद्यैवारभ्य क्रियतां कार्यतां च कर्म । न खलु वैदिकानामवैदि-
 कानां वा कर्मणामसाध्यं नाम किञ्चिदपि । उत्पत्तिरपि तयोः कृच्छ्र-
 लब्धयोरीदृशेनैव प्रकारेणोपजाता ।

इत्युक्तवति शुकनासे सशोक एव राजा प्रत्यवादीत् । सर्वमे-
 २० तद्यदार्येणाभिहितं कोन्यो बुध्यते । केन वापरेण वयं परिवोधनीयाः ।
 कस्य वापरस्यास्माभिर्वचनं करणीयम् । किं तु तद्वत्सस्य मे वैश-
 म्पायनदुःखात्स्फुटनं हृदयस्याग्रतो दृष्टिलग्नं सर्वमेवान्यदन्तरयति ।
 तदेव पश्यामि । तदेव शृणोमि । तदेवोत्प्रेक्षे । तदेवमप्रत्यक्षिते

वत्सस्य वदने संस्तम्भमेवात्मनो न शक्नोमि कर्तुम् । यत्र च ममा-
यमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्याः परिबोधनं दूग्धपेतमेव । तद्रमनादृतेन्य
उपाय एव नास्ति जीवितसंधारणाय । इत्येवमवधारयत्वार्यः । इ-
त्युक्तवति तारापीडे चिरान्तनयपीडया तत्पुरः परित्यज्य लज्जां
विलासवती कृताञ्जलिरुच्चैर्जगाद् । आर्यपुत्र यद्येवं तथापि किमपरं 5
विलम्बितेन । निर्गता एव वयम् । दीयतां प्रयाणम् । उन्ताम्यति मे
हृदयं वत्सस्य दर्शनाय । दुःखापनोदार्थं स्फुटनमङ्गीकृतमासीत् । तदपि
संप्रति दर्शनकाङ्क्षया न रोचत एव । जानामि वरं दीर्घकालमपि दुः-
खान्यनुभवन्ती सकृदपि वत्सस्य दर्शनाय जीवितास्मि । न पुनरसङ्ग-
दुःखोपशान्तये संप्रत्येव मृतास्मीति । तदस्य पुनराशानिवन्धनस्य स- 10
र्वात्ययनिवारणोपायस्य वत्साननावलोकनोत्सुकस्य गमनमपि हृद-
यस्य तावद्विनोदतां ब्रजतु । इति वदन्तीमेव विलासवतीमासाद्यान्य-
तमः शुकनासस्यात्मसमः परिणतवयाः षट्कर्मा समुपसृत्य स्वस्ति-
पूर्वकं व्यज्ञापयत् । देवि सर्वत एवापरिस्फुटेन वार्ताकलकलेनाकु-
लीकृतहृदया मनोरमा स्वयमेव धावन्त्यागता । राज्ञो लज्जमाना- 15
नोपगता स्थानमिदम् । तदेषा मातृगृहस्य पृष्ठतस्तिष्ठति । पृच्छति च
देवीम् । किमेभिः कथितम् । जीवति मे वत्सो वैशम्पायनः । स्वस्थ-
शरीरो वा । दौकितो वा पुनर्युवराजस्य । क वर्तते । तावागमिष्यतो
वा कियद्भिर्दिवसैरिति । राजा तु तदुपरतिवार्ताया अपि कष्टतम-
माकर्ण्य दीर्घ इव शुचा शतगुणीभूतशोकोत्प्लुताङ्गीं विलासवतीम्- 20
वादीत् । देवि न श्रुतं किञ्चिदपि वत्सयोः प्रियसख्या ते । अन्यतश्च
श्रुत्वा कदाचिज्जीवितेनैव वियुज्यते । तदुत्तिष्ठ स्वयमेव धैर्यमालम्ब्य
सर्ववृत्तान्तानुकथनेन संस्थापय प्रियसखीं तथा यथार्थशुकनासेन

सह यातव्यम् । इत्येवोत्थाप्य सपरिजनां विलासवतीं व्यसर्जयत् ।
आत्मनापि शुक्रनासेन सह गमनसंविधानमकारयत् ।

अथ तथा प्रस्थिते राजनि राजानुरागाच्चन्द्रापीडस्नेहेन चाश्रय-
दर्शनकुतूहलाय प्रथमगतपितृपुत्रभ्रातृमित्रस्वजनदर्शनाय च गृहरक्ष-
5 कवर्जमुज्जयिन्याः सकल एव लोको गन्तुमुदचलत् । राजा तु
शीघ्रगमनविधातहेतून्समस्तानेव निवर्त्य प्रलघुपरिकरः पिबन्निव प-
न्थानमेकदिवसेनेव परापतितुमीहमानः स्तोकत एवाध्वनः प्रभृत्यु-
त्ताम्यता हृदयेन कियत्यध्वन्यद्यापि वर्तामहे कतिपर्यैदिवसैः परा-
पताम इति मुहुर्मुहुस्तुरंगमारोपितं त्वरितकमाहूयाहूय पृच्छन्नविच्छि-
10 न्नकैः प्रयाणकैर्वहन्न बहुभिरेव दिवसैराससादाच्छोदम् । आसाद्यच
विकल्पशतदोलाधिरोहणदुःस्थितेनान्तरात्मना दूरस्थित एव प्रथम-
माप्तमानश्रवणान्वार्तान्वेषणाय त्वरितकेन सार्धं प्रहितवान् ।

अथ तैः सार्धमागच्छन्तमुज्झितात्मसंस्कारमलिनकृशशरीरमव-
नितलनिवेशितोत्तमाङ्गमुद्राष्पदीनतरदृष्टिं जीवितलज्जया रसातल-
15 मिव प्रवेष्टुमीहमानमहमहमिकया परस्परावरणेनैवात्मदर्शनमभिर-
क्षन्तमक्षतमपि हतमिव सपरिच्छदमपि मुषितमिव जीवन्तमपि
मृतमिव ससंभ्रमकृतागमनमपि प्रतीपमाकृष्यमाणचरणमिवाङ्गैरेव सह
गलितोत्साहं बाष्पेणैव सह मुक्तात्मानं वैकुण्ठेनैव सहोपसर्पितं
मेघनादपुरःसरं सकलमेव चन्द्रापीडचरणतलनिबद्धजीवितं राजपु-
20 त्रलोकमालोक्योल्लसिततनयशोकोर्मिवेगाक्रान्तोप्युच्छ्वसित इव दृढी-
भूतचन्द्रापीडदेहाविनाशप्रत्ययान्तरात्मना निवृत्य सावरणपर्याणव-
र्तिनीं विलासवतीमवादीत् । देवि दिष्टया वर्धसे । ध्रियते सत्यमेव
शरीरेण वत्सः । येन सकल एवायं तच्चरणकमलानुजीवी राजपुत्र-

लोकस्तत्पादमूलादागत इति । सा तु तदाकर्ण्य किञ्चिदात्मपाणिनै-
वोत्सारितावरणसिचयाञ्चला निश्चलया दृष्ट्या चिरमिवालोक्त्य
तनयनिर्विशेषं राजपुत्रलोकमविच्छिन्नाश्रुधारापि धैर्यमुन्मुच्योच्चैरा-
रदितवती हा वत्स कथं सहपांशुकीडितस्येतावतो राजपुत्रलोकस्य
मध्ये त्वमेवैको न दृश्यस इति । तथारटन्तीं तु तां समाश्वास्य 5
दूरत एव राजा समं सर्वलोकेनावनितलनिवेशितोत्तमाङ्गं मेघनादमि-
तो ढौकस्वेत्यादिश्योद्दिश्याप्राक्षीत् । मेघनाद कथय को वृत्तान्तो व-
त्सस्येति । स तु व्यज्ञापयत् । देव चेतनाविरहाच्चेष्टामात्रकमेवापगतं
शरीरे पुनर्ज्ञायते । दिवसे दिवसेऽप्यधिका कान्तिः समुपजायत इति ।
राजा तु तच्छ्रुत्वा जीवितप्रतिलम्भे समुपजातप्रत्याशः श्रुतं देव्या 10
मेघनादस्य वचनं तदेहि चिरात्पुनः कृतार्थयामो दर्शनेनात्मानं प-
श्यामो वत्सस्य वदनमित्यभिदधान एवाभिर्वर्धितगतिविशेषया करे-
ष्वा महाश्वेताश्रममगमत् ।

अथ सहसैव तच्चन्द्रापीडगुरुजनागमनमाकर्ण्य पुरःप्रकीर्णतार-
मुक्तानुकारिनयनविन्दुसंदोहा हा हतास्मि मन्दपुण्या दुःखैकभा- 15
गिनी न जानाम्येव विस्मृतमरणा क्रियद्यावदहमनेनानेकप्रकारं ख-
लीकारदानैकपण्डितेन दग्धवेधसा परं दग्धव्येत्यभिदधानैव धा-
वित्वा द्विया महाश्वेता गुहाभ्यन्तरमविशत् । चित्ररथतनयापि
सत्वरपेपसृतसखीकदम्बकावलम्बितशरीरा तूष्णीमेव मोहान्धकारम् ।
तदवस्थयोश्च तयोः शुक्नासावलम्बितशरीरो राजा विवेशाश्रम- 20
पदम् । तदनु मनोरमाविलम्बिता पुरःप्रधावितोत्सुकतायततरदृष्टिः
क मे वत्स इति पृच्छन्ती विलासवती । प्रविश्य च सह-
जयैव कान्त्याविरहितमुपरतसर्वप्रयत्नं सुप्तमिव तं पुत्रवत्सला

तनयमालोक्य यावन्न परापतत्येव तारापीडस्तावद्विलासवती विधार-
यन्तीं मनोरमामप्याक्षिप्य दूरत एव प्रसारितबाहुलताद्वया रयोन्मु-
क्तजर्जराभिर्नयनजलधाराभिः प्रसवेण च सिञ्चन्ती महीतलमेहि जात
दुर्लभक चिराद्दृष्टोसि देहि मे प्रतिवचनमालोक्य सकृदपि मामनु-
५ चितं तात तवैतदवस्थानमुत्थायाङ्कोपगमनेन मे संपादय तनयोचितं
स्नेहं न चानाकर्णितपूर्वं बाल्येपि त्वया मद्बचनमद्य किमेवं विलप-
न्त्या अपि न शृणोषि जात केन रोषितोऽस्येषा तोषयामि वत्स पाद-
योर्निपत्य पुत्र चन्द्रापीड प्रणम तावत्प्रत्युद्गम्य त्वत्स्नेहादेवातिदूरमा-
गतस्यापि पितुः पादौ क सा गता ते गुरुभक्तिः क ते गुणाः क स
१० स्नेहः क सा धर्मज्ञता क तत्पितृपक्षपातित्वं क सा बन्धुप्रीतिः क
सा परिजनवत्सलता कथमभग्नैर्मै सर्वमेकपद एवोत्सृज्यैवमौदासी-
न्यमवलम्ब्यावस्थितोऽस्यथवा यथा ते सुखं तथा तिष्ठ वयमुदासीन-
हृदयास्त्वयीति कृतार्तप्रलापा समुपसृत्य पुनः पुनर्गाढमालिङ्गयाङ्गानि
शिरः समाग्राय कपोलौ चुम्बित्वा चन्द्रापीडस्य चरणानुत्तमाङ्गे
१५ कृत्वोन्मुक्तकण्ठमरोदीत् । तथा रुदतीं तु तामन्तरितनिजपीडस्ता-
रापीडश्चन्द्रापीडमपरिष्वज्यैव सर्वप्रजापीडापहरणक्षमाभ्यां भुजाभ्या-
मवलम्ब्याब्रवीत् । देवि यद्यप्यावयोः सुकृतैरपत्यतामुपगतस्तथापि
देवतामूर्तिरेवायमशोचनीयः । तदुन्मुच्यतामयमिदानीं मनुष्यलोको-
चितः शोचितव्यवृत्तान्तः । अस्मिञ्शोके कृते न किञ्चिदपि भवति ।
२० केवलं गल एव स्फुटति रटतो न हृदयम् । निरर्थकं प्रलपितमेव
निर्याति वदनान्न जीवितम् । निरासङ्गं नयनजलमेव पतति न
शरीरम् । अपि च वत्सस्यादर्शनमात्रमेवावयोः पीडाकरम् । तच्चै-
वमालोक्यमाने मुखेस्य दूरापेतम् । अपरमस्यामवस्थायामावाभ्या-

मपि तावत्परमवष्टम्भं कृत्वा मनोरमा शुक्रनासश्च संधारणीयौ य-
थोर्लोकान्तरितो वैशम्पायनः । तिष्ठतां तावदेतावपि । यस्याः प्र-
भावात्पुनरनुभवनीयो वत्सस्य जीवितप्रतिलम्भाभ्युदयमहोत्सवः सै-
वेयं गन्धर्वराजतनया वधूस्तेस्मदागमनशोकोर्मिसंक्रान्तिमूढा सनाम-
ग्रहणमुमुक्ताक्रन्दाभिः प्रियसखीभिर्ग्राह्यमाणाद्यापि संज्ञां न प्रतिल- 5
भते । तदेनां तावदुत्थाप्याङ्के कृत्वा चेतनां लम्भय । ततो यथेच्छं
रोदिष्यसि ।

इत्यभिहिता राज्ञा विलासती क सा मे वत्सस्य जीवितनिबन्धनव-
धूरित्यभिदधत्येव ससंभ्रममुपसृत्याप्रतिपन्नसंज्ञामेवाङ्केनादाय कादम्ब-
रीं करेण मूर्च्छानिमीलनाहितद्विगुणतरनयनशोभं वदनमालोक्यानवर- 10
तनयनसलिलस्नानार्द्रमिन्दुशकलशीतलं स्वकपोलं कपोलयोर्ललाटे ल-
लाटं लोचनयोश्च लोचने निवेशयन्ती चन्द्रापीडस्पर्शशिशिरेण च
पाणिना हृदये स्पृशन्ती समाश्वसिहि मातस्त्वया विनायैव प्रभृति
केन संधारितं वत्सस्य मे चन्द्रापीडस्य शरीरं मातस्त्वममृतमयी-
व जातासि येन वत्सस्य पुनर्वदनमालोकितमित्यवादीत् । कादम्बरी 15
तु तेन चन्द्रापीडनामग्रहणेन तेन च तन्निर्विशेषवृत्तिना विलासवती-
शरीरस्पर्शेन लब्धसंज्ञापि लज्जावनम्रमुखी प्रतिपत्तिमूढा मदलेख-
याङ्कादवतार्य परवत्येव यथाक्रममकार्यत वन्दनां गुरुणाम् । आयु-
ष्मति दीर्घकालमविधवा भवेति कृताशीर्वादा च शनैः शनैस्तैरुत्थाप्य-
मानातिनिकटे विलासवत्याः पृष्ठतः समुपवेश्याधार्यत । अथ प्रत्या- 20
पन्नचेतनायां चित्ररथतनयायां चन्द्रापीडमेवोज्जीवितं मन्यमानो राजा
चिरमिवास्य गाढमङ्गमालिङ्ग्य चुम्बंश्च पश्यंश्च स्पृशंश्च स्थित्वा मदले-
खामाहूयादिदेश । दर्शनसुखमात्रकमस्माकं विधीयमानम् । तच्चा-

- स्माभिरासादितम् । तद्यादृशेनैवोपचारेणैतावतो दिवसानुपचरितवती
 वधूर्वत्सस्य शरीरं स एवोपचारो नास्मदनुरोधात्तज्जया वा मना-
 गपि परिहरणीयः । वयं निष्प्रयोजना द्रष्टार एव केवलम् । किम-
 स्माभिरिह स्थितैर्गतैर्वा । यस्याः करस्पर्शेनाप्यायितमेतदविनाशि
 5 सैव वधूः पार्श्वेस्य तिष्ठतु । इत्यादिश्य निर्जगाम । निर्गत्य चोप-
 कल्पितं निजावासमगत्वैव तपस्विवासोचितेन्यतमस्मिन्नासन्न एवा-
 श्रमस्य शुचिशिलातलसनाथे तरुलतामण्डपे समुपविश्य निर्विशे-
 षदुःखं सकलमेव राजचक्रमाहूय सबहुमानमवादीत् । न भवद्भिरवग-
 न्तव्यं यथाद्य शोकावेगादेवैतदहमङ्गीकरोमीति । पूर्वचिन्तित एवायमर्थो
 10 यथा वधूसमेतस्य चन्द्रापीडस्य वदनमालोक्य संक्रामितनिजभरेण
 मया कचिदाश्रमपदे गत्वा पश्चिमं वयः क्षपितव्यमिति । स चायं मे
 भगवता कृतान्तेन पुराकृतैः कर्मभिर्वा विरूपैरेवं समुपनमितः । कि-
 मपरं क्रियते । अनतिक्रमणीया नियतिः । अप्रापणीयं नानुभूतमात्मचेष्टा-
 कृतं वत्सस्य सुखम् । प्रजापरिपालनफलं तु पुनर्भवद्भुजेष्वेवमक्षतेष्ववि-
 15 रहितमस्त्येव । अन्यथापि हि चेष्टमानेष्वस्मासु सर्वमेव तेष्वेवावस्थि-
 तम् । तदिच्छामि चिरकाङ्क्षितं मनोरथं पूरयितुम् । धन्याश्च जरापीत-
 सारतनवस्तनयेष्वात्मभरमासज्य लघुशरीराः परलोकगमनं साधयन्ति ।
 यच्च बलाद्गले पादमाधाय यदा तदानिच्छतोप्याच्छिद्यत एव कृता-
 न्तेन । तद्यदि पात्रे कचिदपि स्थापयित्वा निजपदं जरापरिमुक्तायुः-
 20 शेषेण निष्प्रयोजनस्थितिना सर्वसुखबाह्येन मांसपिण्डेन परलोक-
 सुखान्युपाज्यन्ते लाभ एवायम् । तदस्य वस्तुनः कृते भवन्तो मया
 प्रार्थनीयाः । इत्युक्त्वा संनिहितान्यपि परित्यज्योचितानि सर्वसु-
 खान्यनुचितान्यङ्गीकृत्य वन्यानि तथा हि हर्म्यबुद्धिं वृक्षमूलेष्व-

न्तःपुरस्त्रीप्रीतिं लतासु संस्तुतजनस्नेहं हरिणेषु निवसनरुचिं चीर-
वत्कलेषु कुन्तलरचनाभियोगं जटास्वाहारहार्दं कन्दमूलफलेषु श-
स्त्रधारणव्यसनमक्षसूत्रे प्रजापरिपालनशक्तिं समित्कुशकुसुमेषु न-
र्मालापं धर्मसंकथासु समररसमुपशमे जयेच्छां परत्र कोशस्पृहां
तपस्याज्ञां मौने सर्वोपभोगरागं च वैराग्ये तनयस्नेहं तरुषु संक्रमय्य ५
तथा तपस्विजनोचिताः क्रियाः कुर्वन्गन्धर्वलोकोचितानहरहरूप-
चारान्कादम्बर्या कथमपि समुत्सृष्टलज्जया महाश्वेतया च क्रि-
यमाणाननिच्छन्नविच्छेदात्सायं प्रातश्चानुभूतचन्द्रापीडदर्शनसुखो दुः-
स्वान्यगणयन्नरपतिः सपरिवारः समं देव्या शुकनासेन च तत्रै-
वातिष्ठन् ।

इत्येव च कथयित्वा भगवाञ्जाबालिर्जराभिभवविच्छायां स्मितं कृत्वा हारीतप्रमुखान्सर्वानेव ताञ्छ्रावकानवादीत् । दृष्टमायुष्मद्भिरिदमन्तःकरणापहारिणः कथारसस्याक्षेपसामर्थ्यम् । यत्कथयितुं प्रवृत्तोस्मि तत्परित्यज्यैव कथारसात्कथयन्नतिदूरमतिक्रान्तोस्मि । तद्यः स कामोपहतचेताः स्वयंकृतादेवाविनयादिव्यलोकतः परिभ्रश्य मर्त्यलोके वैशम्पायननामा शुक्रनाससूनुर्भवत्स एवैष पुनः स्वयंकृतेनाविनयेन कोपितस्य पितुराक्रोशान्महाश्वेताकृताच्च सत्याधिष्ठानादस्यां शुक्रजातौ पतितः ।

इत्येवं वदत्येव भगवति जाबालौ बाल्येपि मे सुप्तप्रबुद्धस्येव 10 पूर्वजन्मान्तरोपात्ताः समस्ता एव विद्या जिह्वाग्रेभवन् । सकलासु च कलासु कौशलमुपजातम् । उपदेशाय मनुजस्येव चेयं विस्पष्टवर्णाभिधाना भारती च संपन्ना । विज्ञानं च सर्ववस्तुविषयं स्मरणं च संबृत्तम् । किं बहुना । मनुष्यशरीरादृते सर्वमन्यत्तत्क्षणमेव मे वैशम्पायनस्य स एव चन्द्रापीडस्योपरि स्नेहः सैव कामपरव- 15 शता स एव महाश्वेतायामनुरागः सैव तदवाप्तिं प्रत्युत्सुकतेत्युपगतं सकलमेव । केवलमसंजातपक्षतया मे तस्मिन्समये पूर्वजन्मोपात्ता शरीरचेष्टा नासीत् । तथा चाविर्भूतसकलान्यजन्मवृत्तान्तः समुत्सुकान्तरात्मा किं मातापित्रोः किं तातस्य तारापीडस्य किमम्बाया विलासवत्याः किं वयस्यस्य चन्द्रापीडस्योत प्रथमसुहृदः 20 कपिञ्जलस्याहोस्त्रिन्महाश्वेताया इति नाज्ञासिषमेवं कस्य कस्य कथं वा स्मृतवानस्मीति । तथा चोत्सुकान्तरात्मा महीतलनिवेशितशिराश्चिरमिव स्थित्वा भगवन्तं जाबालि निजाविनयश्रवणलज्जया विलीयमान इव विशन्निव पातालतलं कथमपि शनैः शनैर्व्य-

ज्ञापयम् । भगवंस्त्वत्प्रसादादाविर्भूतज्ञानोस्मि संवृत्तः । स्मृताः खलु
मया सर्व एव पूर्ववान्धवाः । मूढतायां च यथैव मे तेषां स्मरणं ना-
सीत्तथैव विरहपीडापि । अधुना पुनस्तान्स्मृत्वा स्फुटतीव मे हृदयम् ।
न च तान्स्मृत्वापि तथा यथा चन्द्रापीडं यस्य मदुपरतिश्रवणमा-
त्रकात्स्फुटितं हृदयम् । तत्तस्यापि जन्माख्यानेन प्रसादं करोतु भ- ५
गवान् । येनायं तिर्यग्योनिवासोपि मे तेन सहैकत्र वसतो न
पीडाकरः संजायते । इत्येवं च विज्ञापितो मया सासूयमिव
मामवलोक्य भगवाञ्ज्जावालिः सस्नेहकोपगर्भं प्रत्यवादीत् । दुरा-
त्मन्ययैतावतीं दशामुपनीतोसि कथं तामेव तरलहृदयतामनुब-
ध्नासि । अद्यापि पश्चादपि नोद्भिद्येते । तत्संचरणक्षमस्तु ताव- 10
द्भव । ततो मां प्रक्षयसि । इत्येवमुक्ते भगवता समुपजातकु-
तूहलो हारीतः पप्रच्छ । तांत महानयं विस्मयो मे कथय कथ-
मस्य मुनिजातौ वर्तमानस्य तादृशी कामपरता जाता । यथा जी-
वितमपि न संधारयितुं पारितम् । कथं च दिव्यलोकसंभू-
तस्य तथा स्वल्पमायुः संवृत्तम् । एवं च पृष्टः सूनुना भगवाञ्ज्जा- 15
वालिर्मलाम्भिः पापमलमिव प्रक्षालयन्दशनदीधितिसलिलधाराभिः
प्रत्यवादीत् । स्पष्टमेवात्र कारणं वत्स । अयं हि कामरागमोहमयाद-
ल्पसारात्स्त्रीवीर्यादेव केवलदुत्पन्नः । श्रुतौ च पठ्यत एतद्यादृशाद्वै
जायते तादृगेव भवतीति । लोकेपि च प्रायः कारणगुणभाज्येव का-
र्याणि दृश्यन्ते । तथा चैतदायुर्वेदेपि श्रूयते । यः किलाल्पसारा- 20
त्स्त्रीवीर्यादेव केवलज्जन्तुर्भवति स खल्वभावात्सारभूतस्य स्थैर्यहेतोः
पुरुषवीर्यस्य यथासारं गर्भे वा विलयमापद्यते मृतो वा जायते जातो
वा न दीर्घकालं जीवतीति । तदयमुत्पन्न एवेदृशो येनास्य तादृशी

कामपरता जाता । मरणं च मदनवेगसंज्वरासहिष्णोस्तथोपनतम् ।
अधुनापि तादृश एवाल्पायुरयं शापावसानोत्तरकालं यदस्या-
क्षयेणायुषा योगो भविष्यति ।

इत्येतच्छ्रुत्वा पुनरवनितलनिवेशितशिराः प्रणम्य भगवन्तं व्यज्ञा-
५ पयम् । भगवन्नहमपुण्यवानस्यां तिर्यग्योनौ वर्तमानः स्वयं सर्वस्यैवा-
क्षमः । वागपि मे भगवतः प्रसादात्संप्रत्येवानने संभूता । भूतपूर्वं च
ज्ञानमन्तरात्मनि । शरीरं पुनरायुःसंवर्धककर्मयोग्यं भगवतः प्रसा-
दादन्यस्मिञ्जन्मनि यदि भवेत्तत्केन प्रकारेणाक्षयं तन्मे महा-
कर्मसाध्यमायुर्भविष्यतीत्येतदाज्ञापयतु भगवान् । इत्येवं विज्ञा-
१० पितस्तु मया दिक्षु विक्षिप्य चक्षुर्भगवानाज्ञापितवान् । एतदपि यथा
तथा ज्ञास्यस्येव तावदियं कथास्ताम् । रसाक्षेपादचेतितैवास्माभिः
प्रभातप्राया रजनी । प्रभातिरहादनुन्मृष्टरजतदर्पणाभिमिदमपरान्ताव-
लम्बि वर्तते रजनिकरबिम्बम् । यथायथोद्गमविस्तारिणी जरत्तामर-
सपत्नारुणा पाण्डुच्छविरुल्लसति सीमन्तयन्ती तमःकेशसंघातमिव
१५ पूर्वस्याः ककुभोरुणाग्रकरालोकततिः । इमाः सशेषतिमिरतया-
म्बरैककाण्डकलुषं भास्वत्प्रभालोकमारब्धाः क्रमेण यथासूक्ष्मं तारकाः
प्रवेष्टुम् । एष पम्पासरःशायिनां प्रबोधाशंसी समुच्चरति कोलाहलः
श्रोत्रहारी विहंगमानाम् । एते च निशीथिनीपरिमलनशीतलाञ्छलि-
तवनकुसुमपरिमलप्राहिणो वातुं प्रवृत्ताः प्रभातपिशुना वायवः । प्र-
२० त्यासन्नाग्निविहारवेला । इत्यभिदधान एव गोष्ठ्यं भङ्क्त्वोदतिष्ठन् ।

अथोत्थिते भगवति जाबालौ वीतरागापि निष्कौतुकापि मोक्षमा-
र्गावस्थानापि समस्तैव सा तपस्विपरिषत्कथारसाद्विस्मृतगुरुचितप्रति-
पत्तिः शृण्वतीवोत्कण्ठकितकाया विस्मयोत्फुल्लमुखी युगपदागलित-

शोकानन्दजन्मनयनसलिला हाकप्रशब्दानुबन्धिनी स्तम्भितेव चिर-
मिव स्थित्वा यथास्थानं जगाम । हारीतस्तु मां संनिहितेपि मुनि-
कुमारकजने निजकरेणैवोत्क्षिप्यात्मपर्णशालां नीत्वा शनैः स्वशय-
नैकदेशे स्थापयित्वा प्राभातिकक्रियाकरणाय निर्ययौ । निर्गते च
तस्मिंस्तेन सर्वकार्याक्षमेण तिर्यग्जातिपतनेन पीडितान्तरात्मा चिन्तां 5
प्राविशम् । अत्र तावदनेकभवसुकृतशतसहस्राधिगम्यं मानुष्यमेव
दुर्लभम् । तत्राप्यपरं सकलजातिविशिष्टं ब्राह्मण्यम् । ततोपि विशि-
ष्टतरमासन्नामृतपदं मुनित्वम् तस्यापि विशेषान्तरं किमपि दिव्य-
लोकनिवासित्वम् । तद्येनैतावतः स्थानात्स्वदोषैरात्मा पातितस्तेन कथ-
मधुना सर्वक्रियाविहीनेनास्यास्तिर्यग्जातेः समुद्धृतः स्यात् । कथं वा 10
पूर्वजन्माहितस्नेहैः सह समागमसुखमनुभूतम् । अननुभवतश्च तन्नि-
ष्प्रयोजनेनामुना जीवितेन किं मे परिरक्षितेन पततु यत्र तत्र कापि
यातनाशरीरम् । सुखं तु नानुभवितव्यममुना दुःखैकभाजनेन ।
तत्परित्यजाम्येतच्छरीरम् । पूर्यतामस्मद्व्यसनदानैकचिन्तादुःस्थितस्य
विधेर्मनोरथ इति । एवं च जीवितपरित्यागाचिन्तानिमीलितं 15
मां समुच्छ्वासयन्निव विकासहासिना मुखेन सहसा प्रविश्य हारीतो-
भ्यधात् । भ्रातर्वैशम्पायन दिष्ट्या वर्धसे । पितुस्ते भगवतः श्वेतकेतोः
पादमूलात्कपिञ्जलस्त्वामेवान्विष्यन्नायात इति ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा तत्क्षणेनोत्पन्नपक्ष इवोत्पत्य तत्समीपमेव प्राप्नु-
मभिवाञ्छन्नुद्गीवावलोकीं कासाविति तमप्राक्षम् । स त्वकथयत् । 20
एष तातपादमूले वर्तत इति । एवंवादिनं तु तमहं पुनरवदम् । यद्येवं
ततः प्रापयतु मां तत्रैव भगवान् । उच्ताम्यति मे हृदयं तद्दर्शनाय
इति । एवं वदन्नेवाग्रतो गगनागमनवेगादयथास्थितजटाकलापमनिल-

पथसंचरणचलितैकाञ्चलोत्तरीयं तरुत्वचा दृढावद्वपरिकरमर्थत्रुटित-
यज्ञोपवीतसनाथास्थिशेषोरस्कं निःशेषसुरपथावतरणश्रमोच्छ्वसितश-
रीरं समीरणापहृतमपि मरुत्पथोत्पन्नखेदसंभृतमुदकप्रवेशान्निस्य-
न्दमानस्वेदमाननेन मदवलोकनदुःखोद्भूतं च बाष्पजललवविसरमी-
5 क्षणाभ्यां युगपदुत्सृजन्तं मुमुक्षुमपि मत्स्नेहेनामुक्तं वीतरागमपि
मत्प्रियहितरतं निःसङ्गमपि मत्समागमोत्सुकं निःस्पृहमपि मदर्थसं-
पादनपर्याकुलं निर्भममप्युपारूढस्नेहं निरहंकारमप्यहमेवायमिति मां
मन्यमानं समुज्झितक्लेशमपि मदर्थे ह्रियन्तं समलोष्टाश्मकाञ्च-
नतासुखितमपि महदुःखदुःखितं कृतज्ञमकृतज्ञः स्नेहलप्रकृतिं रूक्ष-
10 चेताः सुकृतिनमपुण्यवाननुगतं वामस्वभावो भावार्द्रहृदयमेकान्तनि-
ष्ठुरो मित्रं वैरी वचनकरमनाश्रवो महात्मानं दुरात्मा कपिञ्जल-
महमद्राक्षम् । दृष्ट्वा च निर्भरगलितनयनपयास्तादृशोपि कृताभ्युद्ग-
मनप्रयत्नः फूटुकृत्य तमवदम् । सखे कपिञ्जलैवं जन्मद्वयान्त-
रितदर्शनमपि त्वां दृष्ट्वा किं सरभसमुत्थाय दूरत एव प्रसारित-
15 भुजद्वयो गाढालिङ्गनेन सुखमनुभविष्यामि । किं करेणावलम्ब्या-
सनपरिग्रहं कारयिष्यामि । किं सुखासीनस्य गात्रसंवाहनं कुर्वन्श्र-
ममपनेष्यामीति । एवमात्मानमनुशोचन्तमेव मां कपिञ्जलः कर-
द्वयेनोत्क्षिप्य मद्विरहदुःखदुर्बले वक्षसि निवेश्य चिरमिवान्तः प्रवे-
शयन्निवालिङ्गनसुखं किल तथा मेनुभूय भूयसा मन्युवेगेनोत्तमाङ्गे
20 कृत्वा मञ्चरणावितरवदरोदीत् ।

तथा रुदन्तं तु तं बाह्यात्रप्रतीकारः पुनरवदम् । सखे कपि-
ञ्जल सकलक्लेशपरिभूतस्य पापात्मनो ममेदं युज्यते यत्त्वया प्रा-
रब्धम् । त्वं पुनर्बालोपि न स्पृष्ट एवामीभिः संसारबन्धात्मकै-

निर्वाणमार्गपरिपन्थिभिर्दोषैः । तत्किमधुना मूढजनगतेन वर्त्मना ।
समुपविश्य तावत्कथय यथावृत्तं तस्य वार्ताम् । अपि कुशलं तात-
स्य । स्मरति वा माम् । दुःखितो वा मदीयेन दुःखेन । मद्दृत्तान्तमाकर्ण्य
किमुक्तवान् । कुपितो न वेति । स त्वेवमुक्तो मया हारीतशिष्यो-
पनीते पल्लवासने समुपविश्याङ्के मां कृत्वा हारीतोपनीतिनाम्भसा प्र- 5
क्षाल्य सुखमाख्यातवान् ।

सखे कुशलं तातस्य । अयं चास्मद्दृत्तान्तः प्रथमतरेमेव तातेन
दिव्येन चक्षुषा दृष्टः । दृष्ट्वा च प्रतिक्रियायै कर्म प्रारब्धम् । समारब्ध
एव कर्मणि तुरगभावाद्भिमुक्तो गतोस्मि तातस्य पादमूलम् । गतं च
मां दूरत एवोद्वाष्पदृष्टिर्विषण्णदीनवदनं भयादनुपसर्पन्तमालोक्याहूया- 10
ज्ञापितवान् । वत्स कपिञ्जल परित्यज्यतां स्वदोषशङ्का ममैवायं ख-
लु शठमतेः सर्व एव दोषः । येन जानताप्युत्पत्तिसमय एव वत्सस्य
कृते नेदमायुष्करं कर्म निवर्तितम् । अधुना सिद्धप्रायमेवेदम् । न दुःखा-
सिका भावनीया । मत्पादमूले तावत्स्थीयतामिति । एवमाज्ञापितस्तु ता-
तेन विगतभीर्व्यज्ञापयम् । तात यदि प्रसादोस्ति ततो यत्रैवासावुत्पन्न- 15
स्तत्रैव गमनायाज्ञापयतु मां तात इति । एवं विज्ञापितस्तु मया पुन-
राज्ञापितवान् । वत्स शुकजातावसौ पतितः । तद्गत्वापि तमद्य नैव
वेत्ति नाप्यसौ त्वां वेत्तीति तत्तिष्ठ तावदिति । अद्य च प्रातरेवा
हूय मामाज्ञापितवान् । वत्स कपिञ्जल महामुनेर्जाबालेराश्रमपदं
सुहृत्ते प्राप्तः । जन्मान्तरस्मरणं चास्योपजातम् । तद्गच्छ संप्रति तं 20
द्रष्टुम् । मदीयया चाशिषानुगृह्य वक्तव्योसौ । वत्स यावदिदं कर्म
परिसमाप्यते तावत्त्वयास्मिन्नेव जाबालेः पादमूले स्थातव्यमिति ।
अपि च त्वदुःखदुःखिताम्बा ते श्रीरपि तस्मिन्नेव कर्मणि परिचारिका

वर्तते । तथा तु शिरस्युपाव्रायैतदेव पुनः पुनः संदिष्टम् । एवमुक्त्वा-
 कठोरशिरीषकुसुमशिखासूक्ष्माध्रोद्भेदपक्ष्मलानि गात्राणि पुनः पुनः
 पाणिना परासृश्यान्तर्हृदयेनादूयत । तथा दूयमानहृदयं च तमवदम् ।
 सखे कपिञ्जल किं दूयसे । त्वयापि मन्दपुण्यस्य मम कृते तुरंगम-
 5 तामापन्नेन पराधीनवृत्तिना बहुतराण्येव दुःखान्यनुभूतानि । कथं
 सोमपानोचितेनामुनास्येन समुत्पादितसफेनरक्तस्रवाः खरखलीन-
 क्षतयो विसोढाः कथमयमकठोरकिसलयशयनैकसेवासुकुमारः सदा
 पर्याणितस्य न शीर्णः पृष्ठवंशः । कथमेपु कुसुमोच्चयपातितबालवन-
 लतास्पर्शमात्राक्षमेषु गात्रेषु कशाभिधाता निपतिताः । कथं च ब्रह्मसू-
 10 त्रोद्वाहिनि देहेस्मिन्वध्रोत्पीडनकृताः पीडाः समुपजाता इति । एभिर-
 न्यैश्च पूर्ववृत्तान्तालपैस्तत्कालविस्मृततिर्यग्जातिदुःखः सुखमतिष्ठम् ।

उपरोहति च मध्याह्नं सवितरि हारीतः सह कपिञ्जलेन मां
 यथोचितमाहारमकारयन् । कृताहारश्च कपिञ्जलः क्षणमिव स्थित्वा
 मामब्रवीत् । अहं हि तातेन त्वां समाश्वासयितुं जाबालिपादमूलादा-
 15 कर्मपरिसमाप्तेन त्वया चलितव्यमित्येतच्चादेष्टुं विसर्जितः । अन्यद्-
 हमपि तत्रैव कर्मणि व्यग्रतर एव तद्रजामि संप्रति । अहं तु तच्छ्रुत्वा
 विषण्णवदनस्तं प्रत्यवदम् । सखे कपिञ्जलैवं गते किं ब्रवीमि ।
 किं च तातस्याम्बाया वा संदिशामि । सर्वं त्वमेव वेत्सीति । स
 त्वेवमुक्तो मया पुनः पुनस्तत्रावस्थानाय मां संनिधाय हारीतं चा-
 20 नुभूतास्मदालिङ्गनसुखो विस्मयोन्मुखेन मुनिकुमारकजनेनेक्ष्यमाणो-
 न्तरिक्षमतिक्रम्य क्वाप्यदर्शनमगात् । गते च तस्मिन्हारीतः स-
 माश्वास्य मां शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठत् । उत्थाय चान्यं . मुनि-
 कुमारकं मत्पार्श्वे स्थापयित्वा निरगात् । निर्वर्तितस्नानादिक्रियाक-

लापश्चात्मनैव सहापराहसमये पुनर्माहाहारमकारयत् ।

एवं चावाहितचेतसा हारीतेन संवर्ध्यमानः कतिपयैरेव दिवसैः
 संजातपक्षोभवम् । उत्पन्नोत्पत्तनसामर्थ्यश्च चेतस्यकरवम् । गम-
 नक्षमस्तु संवृत्तोस्मि । तन्न नाम चन्द्रापीडोत्पात्तिपरिज्ञानम् ।
 महाश्वेता पुनः सैवास्ते । तत्किमुत्पन्नज्ञानोपि तद्दर्शनेन विनात्मानं 5
 निमेषमपि दुःखं स्थापयामि । भवतु तत्रैव गत्वा तिष्ठामि । इति
 निश्चित्यैकदा प्रातर्विहारनिर्गत एवोत्तरां ककुभं गृहीत्वावहम् ।
 अबहुदिवसाभ्यस्तगमनतया स्तोकेमेव गत्वावशीर्यन्त इव भेङ्गानि
 श्रमेण । अशुष्यच्चञ्चुपुटं पिपासया । नाडिधमेनाकम्पत कण्ठः
 श्वासेन । तदवस्थश्च शिथिलायमानपक्षतिरत्र पताम्यत्र पतामीति 10
 परवानेवान्यतमस्य तमस्विनीतिमिरसंघातस्येवार्ककरतिरस्कारिणो
 घनहरितपल्लवभरावनम्रस्यासन्नतरस्य सरस्तीरतरुनिकुञ्जस्योपर्या-
 त्मानममुञ्चम् । चिरादिवोन्मुक्ताध्वश्रमकुम्भोवतीर्य शीतलतरुतल-
 च्छायास्थितो दलगहनसंरोधशिशिरमरविन्दकिञ्जल्करजोवाससुर-
 भि विसरसकषायमापीयमानमेवोत्पादितपुनरुक्तपानस्पृहमा तृप्तेः पयो 15
 निपीय यथाप्राप्तैरकठोरकमलकर्णिकाबीजैस्तीरतरुपर्णाङ्कुरफलैश्च कृ-
 त्वा क्षुधः प्रतीकारमपराहसमये पुनः कियन्तमप्यध्वानं यास्यामीति
 मनसि कृत्वाध्वश्रमनिःसहान्यज्ञानि विश्रमयितुमन्यतमामविच्छिन्न-
 च्छायां शाखामारुह्य तरोर्मूलभाग एवावतिष्ठम् । तथा स्थितश्चाध्वश्रम-
 सुलभां निद्रामगच्छम् । चिरादिव च लब्धप्रबोधो बद्धमात्मानमनुन्मो- 20
 चनीयैस्तन्तुपाशैरपश्यम् । अग्रतश्च पाशविरहितमिव कालपुरुषमतिक-
 ठिनतया कालिन्ना च वपुषः कालायसपरमाणुभिरिव केवलैर्निर्मितं
 प्रेतपतिमिवापरं प्रतिपक्षमिव पुण्यराशेशयमिव पाप्मनो विनापि

क्रोधकारणादाबद्धभिषणभृकुटिरौद्रतरेणाननेनारक्तकेकरतरकनीनिकेन
 च चक्षुषा सकलजनभयंकरस्य भगवतः कृतान्तस्यापि भयमिवोप-
 जनयन्तमाशये केशेषु चास्निग्धमानने ज्ञाने चान्धकारितं वर्णे चरिते
 च कृष्णं निवसने कर्मणि च मलिनं वपुषि वचसि च परुषमद्रष्टाश्रुता-
 5 नुरुपमप्याकारप्रलयादेवानुमीयमानक्रौर्यदोषं पुरुषमद्राक्षम् । आ-
 लोक्य च तं तादृशमात्मन उपरि निष्प्रत्याश एवापृच्छम् । भद्र
 कस्त्वम् । किमर्थं वा त्वया बद्धोस्मि । यद्यामिषतृष्णया तत्कि-
 मिति सुप्त एव न व्यापादितोस्मि । किं मया निरागसा बन्धदुःख-
 मनुभावितेन । अथ केवलमेव कौतुकात् । ततः कृतं कौतुकम् ।
 10 मुञ्चतु मामिदानीं भद्रमुखः । मया खलु बलभजनोत्कण्ठितेन दूरं
 गन्तव्यम् । अकालक्षेपक्षमं वर्तते मे हृदयम् । भवानपि प्राणि-
 धर्मे वर्तते । एवमुक्तः स मामुक्तवान् । महात्मन्नहं खलु क्रूर-
 कर्मा जाता चाण्डालः । न च मया त्वमामिषलुब्धेन कुतूहलेन
 वा बद्धः । मम खलु स्वामी पक्वणाधिपतिरितो नातिदूरे मातङ्ग-
 15 कप्रतिबद्धायां भूमौ कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमये प्रथमे
 वयसि वर्तते । तस्यास्त्वं केनापि दुरात्मना कथितो यथा जाबाले-
 राश्रम एवंगुणविशिष्टो महाश्र्व्यकारी शुक्लिष्ठति । तया च श्रुत्वो-
 त्पन्नकौतुकात्त्वद्गहणाय बहव एवापरे मादृशाः समादिष्टाः । तदद्य
 पुण्यैर्मयासादितोसि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रापयामि । बन्धे मोक्षे
 20 चाधुना सा ते प्रभवतीति ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा शुष्काशनिनेव ताडितः शिरसि संविभ्रान्त-
 रात्मा चेतस्करवम् । अहो मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां वि-
 पाकः । येन मया सुरासुरशिरःशेखराभ्यर्चितचरणसरसिजायाः श्रियो

जातेन जगत्त्रयनमस्यस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहस्तसंवर्धितेन दि-
व्यलोकाश्रमनिवासिना भूत्वा स्लेच्छजातिभिरपि दूरतः परिहृतप्रवेश-
मधुना पक्वणं प्रवेष्टव्यम् । चण्डालैः सहैकत्र स्थातव्यम् । जरन्मातङ्गा-
ङ्गनाकरोपनीतैः कवलैरात्मा पोषणीयः । चण्डालबालकजनस्य क्री-
डनीयेन भवितव्यम् । दुरात्मन्पुण्डरीकहृत्क धिग्जन्मलभं ते । 5
यस्य कर्मणामयमीदृशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भ एव न सह-
स्रधा शीर्णोसि । मातः श्रीरशरणजनशरणचरणपङ्कजेतिगहनमीष-
णाद्रक्ष मामस्मान्महानरकपातात् । तात भुवनत्रयत्राणक्षम त्रायस्व
कुलतन्तुमेकम् । त्वयैव संवर्धितोस्मि । वयस्य कपिञ्जल यदि
परापत्य त्वयास्मात्पापात्र मोचितोस्मि तदा जन्मान्तरेपि पुनर्मा 10
कृथा मत्समागमप्रत्याशाम् । इत्येतानि चान्यानि च चेतसा विलप्य
पुनस्तमभ्यर्थनादीनमवदम् ।

भद्रमुख जातिस्मरो मुनिरस्मि जात्या । तत्तवापि मामस्मान्महतः
पापसंकटादुद्धृत्य धर्मो भवत्येवादृष्टमुखहेतुः । दृष्टेपि च केनचिदपरे-
णादृष्टस्य मन्मुक्तिकृतः प्रत्यवायो नास्त्येव । तन्मुञ्चतु मां भद्रमुखः । 15
इत्यभिदधानश्च पादयोरपतम् । स तु विहस्य मामब्रवीत् । रे मोहान्ध ।
यस्य शुभाशुभकर्मसाक्षिभूताः पञ्च लोकपालास्तवैवात्मशरीरस्थिता
न पश्यन्ति सोन्यस्य भयादकार्यं नाचरति । तन्नीतोसि मया स्वा-
न्याज्ञयेति । एवमभिदधान एव मामादाय पक्वणाभिमुखमगच्छत् ।

अहं तु तेन तद्वचसाभिहत इव मूर्ध्नि मूकतामापन्नः केषां पुनः 20
कर्मणामिदं मे फलमित्यन्तरात्मनाभिध्यायन्प्राणपरित्यागं प्रति कु-
तनिश्चयोभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मोचनप्रत्याशयैवाग्रतो दत्त-
दृष्टिराविष्टैरिव धीमत्सविन्यासैर्व्यावृत्तैश्चावर्तकानायपरिभ्रमणानिभू-

- तैश्च मृगावपाटितजीर्णवागुरासंग्रन्थनव्यग्रैश्चोत्तुकूटपाशसंग्रन्थना-
 यस्तैश्च हस्तस्थितसकाण्डकोदण्डैश्च प्रासप्रचण्डपाणिभिश्च सेलग्राहि-
 मिश्च नानाविधग्राहकविहंगवाचालनकुशलैः कौलेयकमुक्तिसंचारणच-
 नुरैश्चण्डालशिशुभिर्वृन्दशो दिशि दिशि मृगयां क्रीडद्भिर्दूरत एवा-
 5 वेद्यमानमितस्ततो विस्त्रगन्धिधूमोद्गमानुमीयमानसान्द्रवंशवनान्तरि-
 तवेश्मसंनिवेशं सर्वतः करङ्कप्रायवृत्तिवाटमस्थिप्रायरध्यावकरकूट-
 मुत्कृत्तमांसमेदोवसासृक्कर्मप्रायकुटीराजिरमाखेटकप्रायाजीवं पिशि-
 तप्रायाशनं वसाप्रायस्त्रेहं कौशेयप्रायपरिधानं चर्मप्रायास्तरणं सारमे-
 यप्रायपरिवारं धवलीप्रायवाहनं स्त्रीमद्यप्रायपुरुषार्थमसृक्प्रायदेव-
 10 ताबलिपूजं पशूपहारप्रायधर्मक्रियमाकरमिव सर्वनरकाणां कारण-
 मिव सर्वाकुशलानां संनिवेशमिव सर्वश्मशानानां पत्तनमिव सर्व-
 पापानामायतनमिव सर्वयातनानां स्मर्यमाणमपि भयंकरं श्रूयमाण-
 मप्युद्वेगकरं दृश्यमानमपि पापजननं जन्मकर्मतो मलिनतरजनं
 जनतो निखिंशतरलोकहृदयं लोकहृदयेभ्योपि निर्घृणतरसर्वसंव्यवहार-
 15 समस्तपुरुषमविशेषाचारबालयुवस्थविरमव्यवस्थितगम्यागम्याङ्गनोपभो-
 गमपुण्यकर्मैकापणं पक्कणमपश्यम् ।

दृष्ट्वा च तं तादृशं नरकवासिनोप्युद्वेगकरं समुत्पन्नघृणोन्त-
 रात्मन्यकरवम् । अपि नाम सा चाण्डालदारिका दूरत एव मामा-
 लोकयोत्पन्नकरुणा मोचयेन्न जातिसदृशमाचरिष्यति । भविष्यन्त्ये-
 20 वंविधानि मे पुण्यानि । न निमेषमप्यत्र पदं कुर्याम् । इत्येवंकृता-
 शंसमेव मां नीत्वा स चण्डालस्तदा दुर्दर्शनाकारवेषायै दूरतः
 स्थितः प्रणम्यैष स मया प्राप्त इति तस्यै चण्डालदारिकायै दर्शि-
 तवान् । सा तु प्रहृष्टतरवदना शोभनं कृतमिति तमभिधाय तत्क-

रास्त्वकरयुगेनादाय मामाः पुत्रक प्राप्नोसि सांप्रतं कापरं गम्यते
व्यपनयामि ते सर्वमिदं कामचारित्वमित्यभिधानैव धावमानचण्डा-
लवालकोपनीतेर्धाद्र्यानलोमशदुर्गन्धिगोचर्मवधिकावनद्धे दृढबद्धदारु-
मयपानभोजनपात्रे मनागुद्धाटितद्वारे दारुपञ्जरे समं महाश्वेतावलो-
कनमनोरथैराक्षिप्यार्गलितद्वारा सा मामवदत् । यथात्र निर्वृतः 5
संप्रति तिष्ठ । इत्यभिधाय तूष्णीमस्थात् । अहं तु तथा संरुद्धश्चेत-
स्यकरवम् । महासंकटे पतितोस्मि । यदि तावदावेदितात्मावस्थः
शिरसा प्रणिपत्य मुक्तये विज्ञापयाम्येनां तदा य एव मे गुणो दो-
षतामापद्य बन्धायोपजातः स एव संवर्धितो भवति । साधु जल्पतीत्ये-
वाहमनया ग्राहितः । कास्या मदीयया बन्धनपीडया पीडा । नाह- 10
मस्यास्तनयो न भ्राता न बन्धुः । अथ मौनमालम्ब्य तिष्ठामि ।
तत्रापि शास्त्रप्रकुपिता कदाचिदतोप्यधिकामवस्थां प्रापयति माम् ।
नृशंसतमा हि जातिरियम् । अथवा वरमितोप्यधिकमुपजातं न
पुनश्चाण्डालैः सह वागपि विमिश्रिता । अपि च गृहीतमौनं निर्वेदा-
त्कदाचिन्मुञ्चत्येव । वदंस्तु पुनर्न मोक्तव्य एवाहमनया । अपि च 15
यद्विव्यलोकभ्रंशो यन्मर्त्यलोके जन्म यत्तिर्यग्जातौ पतनं यच्चाण्डा-
लहस्तागमनं यच्चेदमेवंविधं पञ्जरबन्धदुःखं सर्वं एवायमनियतेन्द्रि-
यत्वस्यैव दोषः । तत्किमेकया वाचा । सर्वेन्द्रियाण्येव नियमयामि ।
इति निश्चित्य मौनग्रहणमकरवम् । आलप्यमानोप्यातर्ज्यमानोप्याह-
न्यमानोपि वृत्त्यमानोपि च बलान्न किञ्चिदप्यवदम् । केवलमुच्चैश्च्री- 20
त्कारमेवामुञ्चम् । उपनीतेपि च पानाशने तं दिवसमनशनेनैवात्यवाह-
यम् । अन्येषुश्चातिक्रामत्यशनकाले मे दूयमाने हृदये च सा स्वपा-
णिनोपनीय नानाविधानि पक्वान्यपक्वानि च फलानि सुरभिशीतलं च

- पानीयमप्रतिपन्नतदुपभोगं मामारोपितलोचना स्निह्यन्तीवावोचत् । क्षु-
 त्पिपासार्दितानां हि पशुपक्षिणां निर्विचारचित्तवृत्तीनामुपनतेष्वाहा-
 रेष्वनुपयोगो न संभवत्येव । तद्यद्येवंविधस्त्वं कोपि भोज्याभो-
 ज्यविवेककारी पूर्वजातिस्मरोस्मदीयमाहारं परिहरसि तथापि
 5 तावद्भक्ष्याभक्ष्यविवेकरहितायां तिर्यग्जातौ वर्तमानस्य ते किं वाभ-
 क्ष्यम् । यन्न भक्ष्यसि । येन चोत्कृष्टतमां जातिं प्राप्यात्मनैवेदृशं कर्म
 कृतं येन तिर्यग्योनौ पतितः स किमपरं विचारयसि । प्रथममेवात्मा
 न विवेके स्थापितः । अधुना स्वकर्मोपात्तजातिसदृशमाचरतस्ते
 नास्त्येव दोषः । येषां च भक्ष्याभक्ष्यनियमोस्ति तेषामप्याप-
 10 काले प्राणानां संधारणमभक्ष्योपयोगेनापि तावद्विहितम् । किं पुन-
 र्त्वादृशस्य । न चेदृशं किंचिदप्याहाराय मयोपनीतं यादृशेन चा-
 ण्डालाशनशङ्का समुत्पद्यते । फलानि तु ततोपि प्रतिगृह्यन्त एव ।
 पानीयमपि चाण्डालभाण्डादपि भुवि पतितं पवित्रमेवेत्येवं जनः
 कथयति । तत्किमर्थमात्मानं क्षुधा पिपासया वा पातयसि । यन्न
 15 भक्ष्यस्यमूनि मुनिजनोचितानि वनफलानि न पिबसि वा पानीयमिति ।
 अहं तु तेन तस्याश्चाण्डालजात्यनुचितेन वचसा विवेकेन च विस्मि-
 तान्तरात्मा तथेति प्रतिपद्य शापनिघ्नो घृणां परित्यज्य जीवितनृ-
 ण्या क्षुत्पिपासोपशमायाशनक्रियामङ्गीकृतवानस्मि । मौनं तु पुन-
 र्नात्याक्षम् ।
 20 एवमतिक्रामति च काले क्रमेण तरुणतामापन्ने मय्येकदा प्रभा-
 तायां यामिन्यामुन्मीलितलोचनोद्गाक्षमस्मिन्कनकपञ्जरे स्थितमा-
 त्मानम् । सापि चाण्डालदारिका यादृशी तादृशी देवेनापि
 दृष्टैव । सकलमेव तत्पक्वममरपुरसदृशमालोक्य चापगतचाण्डाल-

वसतिसंवेगो विस्मितान्तरात्मा किमेतदिति कुतूहलात्प्रकामो यावन्न
परित्यजाम्येव मौनं तावदेषा मामादाय देवपादमूलमायाता । तत्केयं
किमर्थमनया चाण्डालतात्मनः ख्यापिता किमर्थं बाहं बद्धो बद्धो वा
किमर्थमिहानीत इत्यत्र वस्तुन्यहमपि देव इवानपगतकुतूहल एवेति ।

- राजा तु तच्छ्रुत्वा समुपजाताभ्यधिककुतूहलस्तदाह्वानाय पुरः-
 स्थितां प्रतीहारीमादिदेश । न चिरादेव तयोपदिश्यमानमार्गां प्रविश्य
 सा पुरस्तादूर्ध्वस्थितैव राजानमभिभवन्ती धाम्ना प्रागल्भ्येन वभाषे ।
 भुवनभूषण रोहिणीपते तारारमण कादम्बरीलोचनानन्दचन्द्र सर्व-
 5 स्त्वयास्य दुर्मतेरात्मनश्च पूर्वजन्मवृत्तान्तः श्रुत एव । अत्रापि
 जन्मनि यथायं निषिद्धोपि पित्रा कामरागान्धः पितुराज्ञामुल्लङ्घ्य
 ब्रधूसमीपं प्रस्थितः तथाप्यनेन स्वयमेव कथितम् । तदहमस्य दुरा-
 त्मनो जननी श्रीः । तथा प्रस्थितमेनं दिव्येन चक्षुषा दृष्ट्वास्य पित्राहं
 समादिष्टास्मि । सर्व एव ह्यविनयप्रवृत्तौनुतापाद्विना न निवर्तते ।
- 10 तदयं ते तनयः कदाचिदस्या अपि तिर्यग्जातेरधस्तात्पतति । तद्याव-
 दिदं कर्म न परिसमाप्यते तावदेनं मर्त्यलोक एव बद्धा धारय ।
 यथा चानुतापोस्य भवति तथा प्रतिविधेयमस्येति । तदस्य विनया-
 येदं विनिर्मितं मया । सर्वमधुना तत्कर्म परिसमाप्तम् । शापा-
 वसानसमयो वर्तते । शापावसानेन च युवयोः सममेव सुखेन भवि-
- 15 तव्यमिति त्वत्समीपमानीतो मयायम् । अत्रापि यच्चाण्डालजातिः
 ख्यापिता तल्लोकसंपर्कपरिहाराय । तदनुभवतां संप्रति द्वावपि स-
 ममेव जन्मजराव्याधिमरणादिदुःखबहुले तनू परित्यज्य यथेष्टजन-
 समागमसुखम् । इत्यभिदधानैव सा झटिति रणद्रूषणारवबधिरिता-
 न्तरिक्षमुत्फुल्ललोकलोचनोद्वीक्षिता क्षितेर्गगनमुदपतत् ।
- 20 अथ राज्ञस्तद्वचनमाकर्ण्य संस्मृतजन्मान्तरस्य सखे वैशम्पाय-
 नाख्यपुण्डरीकं दिष्ट्वा तुल्यकालक्षयमेवावयोः शापावसानं संजात-
 मिल्यभिदधत एवाकर्णाकृष्टकार्मुको मकरकेतुरग्रतः परमास्त्रं कादम्बरीं
 कृत्वा जीवितापहरणाय प्रतिरोधक इव निरुद्धसर्वाशोन्तरा पदं च-

कार । तत्पदाक्रान्तिनिर्वासितमिव कादम्बरीशरणमुपजगा-
न्तःकरणम् । तन्मार्गणामिहृतिभीता इव देहमुत्सृज्य निर्जग्मुर-
जनाः श्वासमरुतः । तद्वाणपक्षवाताहतमिवाकम्पत तरलं शरी-
रम् । तच्छरशल्यभरालसोत्कण्ठकिनी तनुरजायत । तद्विशिख-
रजोरूपितमिव नयनयुगलमश्रुजलमुत्ससर्ज । आपाण्डुतां च सद्यो 5
वदजलावण्यमयासीत् । तद्गुणध्वानाकर्णनोद्वेजितमिव हृदयवेदना-
कूणितत्रिभागं नयनयुगलमभवत् । अन्तर्ज्वलितो मदनदहनस्य
धूमोपहतमिव वेपमानमथरकिसलयं शोपमगात् । तत्तापविरस-
माननान्निष्पीडितं सरागं हृदयमिव ताम्बूलमपतत् । आर्द्रस्य दा-
रुणो द्रव इव दह्यमानस्याङ्गेभ्यो निरगमत्स्वेदः । मदनशरकीलिता- 10
नीव तावतैव क्षणेनाङ्गानि परवशान्यजायन्त । तथा च कादम्बरीं
पुरस्कृत्य कुसुमधन्वनायास्यमानस्य तदवयवरूपशोभाविनिर्जितानि
तापापहरणक्षमाप्यपि तस्याकिंचित्कराण्यभवन् । तथा हि । कमल-
किसलयानि पाणिपादेन कुवलयदलस्रजो दृष्ट्वा मणिदर्पणाः कपो-
लेन मृणालानि बाहुलतिकया शशाङ्करश्मयो नखमयूखैर्धनसार- 15
धूलिः स्मितप्रभया मुक्तादामानि दशनकिरणैरमृतकरविम्बं मुखेन
ज्योत्स्ना लावण्येन मणिवेदिकाकुट्टिमानी नितम्बेन । एवं च विहृत-
सर्वबाह्यप्रक्रियस्य हृदयेऽप्यसुखायमानसकलान्यविनोदस्य तामेवाभि-
ध्यायतस्तामेवोत्प्रेक्षमाणस्य तामेवाम्लिषतस्तामेव पश्यतस्तामेवाल-
पतस्तामेवालिङ्गतस्तया सह तिष्ठतस्तां प्रकोपयतस्तामनुनयतस्तस्याः 20
पादयोः पततस्तया सह केलिं कुर्वतस्तां रममाणस्य मुक्तसर्वान्य-
क्रियस्य दिवाप्यनुन्मीलितलोचनस्य रात्रावप्यनुपजातनिद्रस्य सुहृ-
ज्जनमप्यसंभाषयतः कार्योपगतानप्यजानतो गुरुजनमप्यनमस्यतो

- धर्षक्रियामप्यकुर्वाणस्य सुखादप्यनर्थिनो दुःखादप्यनुद्विजमानस्य
मरणादप्यविभ्यतो गुरुभ्योप्यपेतलज्जस्यात्मन्यपि विगलितस्नेहस्य
किं बहुना कादम्बरीसमागमेप्यनुद्यमस्य केवलमस्य मुहुर्मुहुर्मूर्छो-
पगमच्छलेन जीवितोत्सर्गयोग्यामिव कुर्वतो विहस्तेनापि प्रतिपन्न-
5 विविधोपकरणेन गलितनयनपयसाप्युच्छुष्काननेन मुषितवचनावका-
शेनापि वैशम्पायनाक्रोशनपरेणानवरतमाचरणाद्विकीर्णचन्दनचर्चेण
चरणतलनिवेशितार्द्रारविन्दिनीदलेन करार्पितकर्पूरक्षोददन्तुरतुषार-
खण्डेन हृदयविनिहितहिमार्द्रहारदण्डेन कपोलतलस्थापितस्फटिक-
मणिदर्पणेन ललाटतटघटितचन्द्रमणिनांसदेशावस्थापितमृणालनालेन
10 कदलीदलव्यजनवाहिनानर्तिततालवृन्तेन जलाद्रानिलसंचारिणा कुसु-
मतल्पकल्पनाकुलेन धारागृहजलयन्त्रप्रवर्तनाहृतार्तिना मणिकुट्टिमक्षा-
लनाग्रहस्तेन च सजलकिञ्जल्कजलजोपचारप्रकरसंभ्रान्तेन च शिशि-
रभूगृहाभ्यन्तरप्रत्यवेक्षणदक्षेण चोद्यानदीर्घिकातटलतागहनमण्डपसे-
कसंतापहारिणा च मलयजरसचन्द्रार्द्रजलचन्द्राश्रयावधानदानोद्यतेन
15 चातपरीजनेनोपचर्यमाणस्यापि काष्ठीभूतदेहस्य दाहक्षमो झटिलेवा-
रुरोह परां कोटिं कामानलो राज्ञ एव तुल्यावस्थस्य महाश्वेतो-
त्कण्ठया पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य च ।

- तस्मिन्नेव चान्तरे तत्संधुक्षणायेव प्रवर्तयन्सरसकिसलयल-
तालास्योपदेशदक्षं दक्षिणानिलमालोलरक्तपल्लवप्रालम्बान्कम्पयन्नशो-
20 कशाखिनो वाञ्छितमुकुलमञ्जरीभरेणानम्रयन्बालसहकारानुत्कोर-
कयन्कुरवकैः सह बकुलतिलकचम्पकनीपानापीतयन्किंकिरातैः क-
कुभान्विकिरन्नतिमुक्तकामोदमुहामयन्किंशुकवनानि निरङ्कुशयन्का-
मिजनमनांसि निर्मूलयन्मानमपमार्जयन्लज्जामपाकुर्वन्कोपमपनयन्न-

नुनयन्यवस्थामास्थापयन्हठचुम्बनालिङ्गनरतस्थितिं समुल्लासयन्मक-
 रध्वजरक्तध्वजानिव किंशुकानि सकलमेव महारजतमयमिव राग-
 मयमिव मदनमयमिवोन्मादमयमिव प्रेममयमिवोत्सवमयमिवौत्सु-
 क्यमयमिव जनयजीवलोकं किसलयितसर्वकान्तारकाननोपवन-
 तरुस्तुल्यचूतद्रुमामोदवासितदशाशान्तरो मधुमदमधुरकोकिलाला- 5
 पदुःखिताध्वगजन्तश्रुतिरनवरतमकरन्दसीकरासारदुर्दिनोन्मादितसकल-
 जीवलोकहृदयो मदाकुलभ्रमङ्गमरसंकारकातरितविरहातुरमनोवृत्ति
 रात्मसंभवैकोल्लासकारी भरात्परावर्तत सुरभिमासः ।

येन च कुसुमधन्वनः परमास्त्रेण मधुना पर्याकुलितहृदया का-
 दम्बरी संप्राप्ते भगवतः कामदेवस्य महे महता प्रयत्नेन कथं क- 10
 थमप्यतिवाहितदिवसा श्यामायमानदशदिशि सायाहे स्नात्वा नि-
 र्वर्तितकामदेवपूजा तस्य पुरश्चन्द्रापीडमतिसुरभिशीतलैः स्नापयि-
 त्वाभोभिरा चरणाद्विलिप्य मृगमदामोदिना हरिचन्दनेन सुरभिकु-
 सुमस्रग्भिरुद्भूतितं कुन्तलकलापं कृतवैककर्णार्पितसत्किसलयाशो-
 ककुसुमस्तवककर्णपूरं कर्पूरकुसुमप्रायैः प्रसाध्याभरणविशेषैर्विस्मृत- 15
 निमेषापिवन्तीव भावार्द्रया दृशा सुचिरमालोक्योत्कण्ठानिर्भरा पुनः
 पुनर्निश्चस्योत्कम्पमाना साध्वसेन स्विन्नसर्वाङ्गी समुत्कण्ठकिततनुरु-
 च्छुब्धदधरवदना महाश्वेतावलोकनभयान्मुहुर्दिक्षु विशिप्तोच्चकित-
 द्वाष्टिरतिचिरमिवोपसृत्य पुनः पुनः स्थित्वाविष्टेव परवती परित्या-
 जिता बलालजया सहाबलाजनसहजां भीतिं भगवता भुवनत्रयोन्माद- 20
 कारिणा मन्मथेनात्मानमपारयन्ती संधारयितुमेकान्ते निःसहा सहसा
 तममिपत्य मुकुलितनयनपङ्कजा जीवन्तमिव निर्भरं कण्ठे जग्राह ।

चन्द्रापीडस्य तु तेनामृतसेकाह्लादिना कादम्बरीकण्ठग्रहेण सद्यः

सुदूरगतमपि कण्ठस्थानं पुनर्जीवितं प्रत्यपद्यत । दिवसकुमा-
मीलितं कुमुदमिव शरज्योत्स्नाभिपातादुच्छसितमाबन्धनाद्बृ-
यम् । उपःपरासृष्टेन्दीवरमुकुललीलयोदमीलत्कर्णान्तायतं चक्षुः ।
अम्भोरुहविभ्रमेण चाजृम्भत वदनम् । एवं च सुप्तप्रतिबुद्ध इव प्र-
5 त्यापन्नसर्वाङ्गचेष्टश्चन्द्रापीडस्तथा कण्ठलग्नां कादम्बरीं चिरविरह-
दुर्बलाभ्यां दोर्भ्यां गाढतरं कण्ठे गृहीत्वा वाताहतां बालकदलीमिव
भयोत्कम्पमानाङ्गयष्टिमुद्राढतरामीलिताक्षीं वक्षस्येव प्रवेष्टुमीहमानां
न मोक्तुं न प्रहीतुमात्मना पारयन्तीं श्रोत्रहृदयग्राहिणानुभूतपूर्वेण
स्वरेणानन्दयन्नवादीत् ।

- 10 भीरु परित्यज्यतां भयम् । प्रत्युज्जीवितोस्मि तवैवामुना कण्ठ-
ग्रहेण । त्वं खल्वमृतसंभवादप्सरसां कुलादुत्पन्ना । किं न स्मरसि
तन्मे वचनमिदम् । तत्तेजोमयं वपुः स्वत एवाविनाशि विशेषतोमुना
कादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायितमिति । तदेतावन्त्येव दिनानि पाणिना
ते स्पृश्यमानोपि न यत्प्रत्युज्जीवितोस्मि तच्छापदोषात् । अद्य तु
15 स मे द्वितीयवारं त्वदर्थमेवानुभूतदुर्विषहमदनज्वरदाहवेदनापरमदुः-
खस्य व्यपगतः शापः । परित्यक्ता सा मया त्वद्विरहदुःखदायिनी
मानुषी शूद्रकाख्या तनुः । एषापि च तवास्यां रुचिररूपेति त्व-
लीला प्रतिपन्ना पालिता च । तदयं लोकश्चन्द्रलोकश्च ते द्वावप्य-
धुना चरणतलप्रतिबद्धौ । अपि च प्रियसख्या अपि ते महाश्वेतायाः
20 प्रियतमो मयैव सह विगतशापः संजातः । इत्यभिदधत्येव चन्द्रा-
पीडशरीरान्तरितवपुषि चन्द्रमसि चन्द्रलोकावस्थानलग्नममृतपरि-
मलमेव केवलमधिकमुद्रहृन्नङ्गैरन्यतमस्तादृशेनैव वेषेण यादृशेन
महाश्वेतौत्कण्ठयोपरतस्तथैव कण्ठेनैकावलीं धारयन्तथैवाकल्पनिः-

सहैरङ्गैस्तथैवापाण्डुक्षामकपोलवाहिना मुखेनाम्बरतलादवतरन्नदृश्यत
कपिञ्जलकरावलम्बी पुण्डरीकः ।

दृष्ट्वा च तं दूरत एवोन्मुक्तचन्द्रापीडवक्षःस्थला कादम्बरी स्व-
यमेव धावित्वा दत्तकण्ठग्रहा महाश्वेतां पुण्डरीकागमनमहोत्स-
वेन यावन्न वर्धयत्येव तावदवतीर्य पुण्डरीकः परमोपकारिणे चन्द्रा- 5
पीडवपुषे शशाङ्कायाढौकत । चन्द्रापीडस्तु तं कण्ठे गृहीत्वाब्रवीत् ।
सखे पुण्डरीक यद्यपि प्राग्जन्मसंबन्धाज्जामातासि तथाप्यनन्तरज-
न्माहितसुहृत्स्नेहसद्भावेनैव मया सह वर्तितव्यं भवता । इत्येवं च
वदत्येव चन्द्रापीडे चित्ररथहंसौ दिष्ट्वा वर्धयितुं केयूरको हेमकूट-
मगमत् । मदलेखापि धावमाना निर्गत्य मृत्युञ्जयजपव्यग्रस्य तारापी- 10
डस्य विलासवत्याश्च पादयोः पतित्वा देव देव्या सह दिष्ट्वा वर्धसे
प्रत्युज्जीवितो युवराजः समं वैशम्पायनेनेत्यानन्दनिर्भरमुच्चैर्जगाद ।
राजा तु तच्छ्रुत्वा शरीरसंस्कारविरहोद्गताविरलदीर्घपरुषपलितलोम-
शप्रकोष्ठाभ्यां दोर्भ्यां परिष्वज्य तां तदनु हर्षपरवशो विलासवतीं
कण्ठेवलम्ब्य जराभङ्गवलिपरिशिथिलितमूलेन बाहुनोत्क्षिप्तोत्तरीयां- 15
शुकाञ्चलः स्वयमेवाशिक्षितलयाविसंघ्रुलैः पदैर्नृत्यन्निवोत्कुलवदन-
नरपतिसहस्रपरिवृतोम्भोजाकर इव मलयमारुतप्रेङ्खोलनाविवर्तितो
मदलेखां कासौ कासाविति पुनः पुनः पृच्छन्पुनः पुनर्निर्विशेषहर्षवृत्तिं
शुकनासं कण्ठे संभावयंस्तत्रैवागच्छत् । दृष्ट्वा च तथा पुण्डरीक-
कण्ठे लग्नं चन्द्रापीडमानन्दनिर्भरः शुकनासमवादीत् । दिष्ट्वा 20
मया नैकाकिना तनयप्रत्युज्जीवनोत्सवसुखमनुभूतमिति । चन्द्रापी-
डस्तु तथा हर्षपरवशं पितरमालोक्य ससंभ्रमोन्मुक्तपुण्डरीकः पुरे-
व पृथ्वीतलनिवेशितशिराश्चरणयोरपतत् । अथ सत्त्वरोपसूतस्तं

तथा प्रणतमुन्नमय्य तारापीडोभ्यधात् । पुत्र यद्यपि पिताहं तव शा-
 पदोषास्त्वपुण्यैर्वा संजातस्तथापि जगद्वन्दनीयो लोकपालस्त्वम् ।
 अपि च मय्यपि नमस्यो योःशः सोपि मया त्वय्येव संक्रामितः ।
 तदुभयथापि त्वमेव नमस्कार्यः । इत्यभिदधदेव समं राजपुत्रलोक-
 5 सहस्रैः प्रतीपमस्य पादयोरपतत् । विलासवती तु तथा पित्रा प्रणते
 तस्मिन्परितोषेण स्वाङ्गेष्विवासमान्ती तं पुनः शिरसि पुनर्ललाटे पुनश्च
 कपोलयोश्चुम्बित्वा गाढतरं सुचिरमालिलिङ्ग । उन्मुक्तश्च मात्रोपसृत्य
 पुनः पुनः कृतनमस्कारः शुक्रनासं प्रणनाम । आशीःसहस्राभिवर्धितश्च
 तेनात्मनोपसृत्य यथानुक्रमं पित्रोः शुक्रनासस्य मनोरमायाश्चैव वो
 10 वैशम्पायन इति पुण्डरीकं विनयविलक्षावनम्रवदनमदर्शयत् ।

तस्मिन्नेव च प्रस्तावे समुपसृत्य कपिञ्जलः शुक्रनासमवादीत् ।
 एवं संदिष्टमार्यस्य भगवता श्वेतकेतुना । अयं खलु पुण्डरीकः सं-
 वर्धित एव केवलं मया । आत्मजः पुनस्तव । अस्यापि भवत्स्वेव
 लग्नः स्नेहः । तद्वैशम्पायन एवायमित्येवमवगत्याविनयेभ्यो निवा-
 15 रणीयः । परोयमिति कृत्वा नोपेक्षणीयः । यच्चापगतशापोप्यात्मसमीपं
 नानीतः तत्तवैवायमिति । अन्यच्चात्मानमस्मिन्नाचन्द्रकालीनायुषि
 स्थापयित्वा कृतार्थः संप्रत्यस्मादिव्यलोकादप्युपरिष्ठाद्गन्तुमुद्यतं मे
 सत्त्वाख्यं ज्योतिरिति । शुक्रनासस्तु विनयावनतं पुण्डरीकं पाणि-
 नांसेवलम्ब्य कपिञ्जलं प्रत्यवादीत् । कपिञ्जल सकलजगदाशयज्ञेन
 20 सता भगवता किमित्यादिष्टम् । सर्वथा स्नेहस्यायमसंतोषः । इत्ये-
 वांविधैश्च पूर्वजन्मवृत्तान्तानुस्मरणस्मरणालापैः परस्परालोकनसुखो-
 त्फुल्ललोचनानां सर्वेषामेव तेषामचेतितैव सा क्षणदा प्रभाता । प्रात-
 रेव च सकलगान्धर्वलोकानुगतौ समं मदिरागौरौभ्यां चित्ररथहंसौ

गन्धर्वराजावापि तत्रैवाजग्मतुः । आगतयोश्च तयोर्लेज्जितात्मजोपग-
ममुदितहृदययोर्जामातृदर्शनसमुत्फुल्लवदनयोस्तारापीडशुकनासाभ्यां स-
हानुभूतसंबन्धकोचितसंवादकथयोः सहस्रगुण इव महोत्सवः प्रा-
वर्तत ।

अथ प्रवर्तमान एव तस्मिंश्चित्ररथस्तारापीडमवादीत् । विद्यमाने 5
स्वभवने किमर्थमयमरण्ये महोत्सवः क्रियते । अपि च यद्यप्यस्मा-
कमयमेव परस्पराभिरुचिनिष्पन्नो धर्म्यो विवाहस्तथापि लोकसंव्यव-
हारोनुवर्तनीय एव । तद्गम्यतां तावदस्मदीयमवस्थानम् । ततः स्व-
भूमिं चन्द्रलोकं वा गमिष्यथ । तारापीडस्तु तं प्रत्यवादीत् । गन्ध-
र्वराज यत्रैव निरतिशयं संपत्सुखं तदेव वनमपि भवनम् । तदी- 10
दृशं क्वापरत्र मया संपत्सुखं प्राप्तम् । अन्यच्च संप्रति सर्वगृहाण्येव
मया जामातरि ते संक्रामितानि । तद्वयस्य बधूसमेतं तमेवादाय
गम्यतां गृहसुखानुभवनायेति । चित्ररथस्तु तथाभिहितो राजर्षे यथा
ते रोचत इत्युक्त्वा चन्द्रापीडमादाय हेमकूटमगात् । गत्वा च चित्र-
रथः कादम्बर्या सह समग्रमेव स्वं राज्यं चन्द्रापीडाय न्यवेदयत् । 15
पुण्डरीकायापि समं महाश्वेतया निजपदं हंसः । तौ तु हृदयरुचि-
तवधूलम्भमात्रकेणैव कृतार्थौ न किञ्चिदप्यपरं प्रत्यपद्येताम् ।

अन्यदा जन्माभिवाञ्छितहृदयवल्लभलभमुदिता सर्वस्वजनमध्यो-
पगमननिवृत्तापि कादम्बरी बाष्पोत्तरललोचना विषण्णमुखी वासभव-
नगतं चन्द्रापीडमूर्तिं चन्द्रमसमप्राक्षीत् । आर्यपुत्र सर्वे खलु वयं सृताः 20
सन्तः प्रत्युज्जीविताः परस्परं संघटिताश्च । सा पुनर्वराकी पत्रलेखा-
स्माकं मध्ये न दृश्यते । न विद्मः किं तस्याः केवलाया वृत्तमिति ।
चन्द्रापीडमूर्तिश्चन्द्रमास्तच्छ्रुत्वा प्रीतान्तरात्मा तां प्रत्यवादीत् । प्रिये

कुतोत्र । सा हि खलु महुःखदुःखिनी रोहिणी शत्रं मामुपश्रुत्य कथं
 त्वमेकाकी मर्त्यलोकनिवासदुःखमनुभवसीत्यभिधाय निवार्यमाणापि
 मया प्रथमतरमेव मच्चरणपरिचर्यायै मर्त्यलोके जन्माग्रहीत् । इतश्च
 जन्मान्तरं गच्छता मया मदुपरमसमुन्मुक्तशरीरां पुनरपि मर्त्य-
 5 लोकमवतरन्ती बलादावर्ज्यात्मलोकं विसर्जिता । तत्र पुनस्तां द्रक्ष्य-
 सीति । कादम्बरी तु तच्छ्रुत्वा रोहिण्यास्तयोदारतया स्नेहलतया
 महानुभावतया पतिव्रततया पेशलतया च विस्मितहृदया परं
 लज्जिता न किञ्चिदपि वक्तुं शशाक ।

अत्रान्तरे जन्मद्वयाकाङ्क्षितं कालप्रभोश्चन्द्रमसः कादम्बरीसंभो-
 10 गसुखमिवोपपादयितुमपससार वासरः । अनुरागपताकेबोल्लसदप-
 रसंध्यावधूत्रपावरणायेव वितस्तार वासतेयी । चन्द्रोदयाभिरामं च
 समग्रमेव जगदभवत् । एवं च भरेणावतीर्णायां रजन्यां चन्द्रापीड-
 श्चिरामिलषितमुन्मीलितनयनकुवलयमुत्सस्तनीवीप्रसृतकरनिवारणानुब-
 न्धमनुभूतप्रत्यालिङ्गनसुखमभिप्रार्थितसुरतपरिसमाप्तित्रपासुभगं का-
 15 दम्बरीप्रथमसुरतसुखमनुभूयैकदिवसमिव दशरात्रं स्थित्वा परितु-
 ष्टहृदयाभ्यां श्चशुराभ्यां विसर्जितः पितुः पादमूलमाजगाम ।

आगत्य च समकालमेवानुभूतक्लेशं राजलोकमात्मसमं कृत्वा
 समारोपितराज्यभारः पुण्डरीके परित्यक्तसर्वस्वकार्ययोः पित्रोः
 पादावनुचरन्कदाचिदत्यद्भुतोत्फुल्लनयननैगमजनावलोकितो जन्मभू-
 20 मिस्लेहादुज्जयिन्यां कदाचिद्वन्धर्वराजगौरवेणानुपमरमणीयतममहिम्नि
 हेमकूटे कदाचिदमृतपरिमलाधिवाससुरमिशिशिरसर्वप्रदेशहारिणि
 रोहिणीबहुमानेन चन्द्रलोके कदाचिदहर्निशोत्फुल्लसहस्रपत्तनिबहोदक-
 वाहिनि पुण्डरीकप्रीत्या लक्ष्मीनिवाससरसि कादम्बरीरुच्या च सर्व-

त्रैवापरेष्वपि रम्यतरेषु तेषु तेषु स्थानेषु तथा सह जन्मद्वयाकाङ्क्षयैवाप-
रिसमाप्तान्यपुनरुक्तानि च तानि तानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्बर्या
सह कादम्बरी महाश्वेतया सह महाश्वेता तु पुण्डरीकेण सह पुण्डरी-
कोपि चन्द्रमसा सह परस्परावियोगेन सर्व एव सर्वकालं सुखान्य-
नुभवन्तः परां कोटिसानन्दस्याध्यगच्छन् ।

5

ERRATUM.

On every odd page from P. 241 to P. 263, instead of the heading कादम्बरी read उत्तरभागः.

NOTES.

ADVERTISEMENT.

A stands for the MS. with the Commentary of Siddhachandra, B for my second MS., and B² for the supplemental part of B (see Introduction). In preparing the text for the second edition occasional reference was made to two additional MSS., belonging to the Deccan College Collection, which are in the notes cited as C and D. Dp¹ and Dp² stand for two MSS. collated for me by Pandit Durgâprasâda.

I use the symbol Com.—to draw attention to the fact that the Commentary repeats the word or words in the text, and explains the text by the word or words following the symbol. In cases where a word or a phrase has a double meaning or reference, the two are explained under (a) and (b), (a) always introducing the meaning or reference specially appropriate to the passage in hand.

NOTES.

Text of A has an introductory श्रीजिनाय नमः. B² has श्रीगिजेज्ञाय नमः
 ई नमो भगवते सर्वज्ञाय. Cartellieri, Vienna Oriental Journal, I.
 132, assumes that the verses which follow are by Bāṇa
 himself. So also Siddhachandra in his note, for example,
 on v. 20 below. But the verses are evidently by the writer
 of the similar stanzas prefixed to the Uttarabhāga, who
 there discloses himself as Bāṇa's son.

P. 1. v. 1. त्रयीमयाय. Com., त्रयी ब्रह्मविष्णुमहेशानां वेदानां वा त्रयी तन्मयाय
 तत्स्वरूपाय. The second interpretation is the right one.

Bālakrishṇa, त्रयीप्रतिपादाय.

v. 2. भवाच्छिदः. Com. = संसारविच्छेदिनः.

v. 3. Upendra is a name of Viṣṇu in the Nṛsiṅhāvatāra.—क्षण-
 लक्ष्यलक्षया. A and C., लक्षया. B², क्षणबद्धलक्षया.

v. 4. भवोः. So also A in text. Com. भवसुरिति गुरोर्नाम कश्चित् भवसुरिति.
 पाठः. śivarāma, भवोस्तदाख्यगुरोः. Bālakrishṇa, मधुः प्रबन्धकर्तुर्मुहः
 Sukhākara, who gives the text of the first seven verses without
 comment, reads पित्रोः. Mahādeva has भवोः, and explains it as
 a dual: भवोः भरुश्च ईश्वरः भरुश्च स्वामी । भरुः स्वर्णे हरे पुंसीति
 मे (Medini) भरुर्ममणि भवेरिति महीपः. So also Kern
 on this place, in Bohtlingk's Shorter Dictionary. This last
 is the right explanation. The Maukharis, a dynasty men-
 tioned in the Harshacharita, were the patrons of the great
 image of Harihara; Hari and Hara, at the place of that name
 for the kalachuris to whom the commentators refer in the
 following note, see Cunningham, Archæol. Rep. IX. p.
 77, and Fleet's Canarese Dynasties, p. 11. D. reads शोभोः—
 मोक्षरिभिः. Com. = क्षयिविशेषैः. Śivarāma, सञ्जोखरैः करचुन्यादि-
 वत्प्रसिद्धैः मौखरिभिः राजभिः हर्षचरिते वर्णिताः. Bālakrishṇa, मौखरयः
 करचुल्यादिवन्महाराजविशेषाः ग्रन्थकृतैव हर्षचरिते प्रतिपादिताः—समस्तेति.
 Com., समस्ता समग्रा ये सामन्ताः विषयान्तरराजानः । तेषां किरीटानि
 कोटीराण्येव वेदिका परिष्कृता भूमिः । विस्तीर्णत्वात् तत्साम्यम् । तस्याः विटङ्कः

मध्य उन्नतप्रदेशः । विटकुशन्दस्य कपोतायाधाराच्च काष्ठवाचित्वेऽप्यत्र लक्षण-
योजनत्वमात्रवाचित्वम् । विटकुः एव पीठं स्थलम् । तत्र उल्लुठिताः घृष्टाः । अत
एव अरुणाः रक्ताः । तवत्यरकादिसंबन्धात्स्वभावेन चारुणाः । अङ्गुलयः
करशाखाः । यस्येति तत्तथा. Śivarāma, सामन्तकृतपादारविन्दचिन्तनवर्णनं
सार्वभौमादध्याधिक्याय ते हि सार्वभौमाय करमददन्तः स्वबाहुबलेन प्रजाः
पालयन्तः स्वशकेन व्यवहरन्ति । यदत्र वक्तव्यं तत्काव्यलक्ष्म्यां स्पष्टम्.

P. 2, v. 7 विशत्यधो गलान्न. Com., हृदयशून्यत्वादिति भावः.—धत्ते हृदयेन.
'Puts in his heart.' For this use of the third case see
Whitney's Sanskrit Grammar, 281.

v. 8. कौतुकाधिकम्. Com. कौतुकं कुतूहलं अधिकं यस्मिन् तत् कौतुकाधिकम् ।
कौतुकपूर्णमित्यर्थः । तादृशं रागं.—रसेन. (a) 'By its rasa,' (b) 'from
love'—शब्दयाम्. (a) 'Composition,' (b) 'couch.' Mahādeva,

कथापक्षे शब्दा शब्दालंकारभेदः । उक्तं च सरस्वतीकण्ठाभरणे.—

शब्दालंकारसंज्ञास्ते ज्ञेया जात्यादयो बुधैः ।
जातिर्गती रीतिवृत्तिच्छाया भद्राक्षियुक्तयः ॥
भणितिर्गुम्फना शब्दा पाठितिर्यमकानि च ।
ज्ञेयानुप्रासचित्राणि वाको वाक्यं प्रहेलिका ॥
गूढप्रश्नोक्तग्राह्येया . प्रेक्ष्याभिनीतयः ।
चतुर्विंशतिरित्युक्ताः शब्दालंकारजातयः ॥

v. 9. उड्डवल्दीपिकोपमैः. (a) 'In which sparkle dīpikas and upamās'
(b) 'like flashing lamps.' निरन्तरश्लेषघनाः. (a) 'Thick set with
plays upon words' (e) 'well tied together.' जाति. (a) a figure
of speech, (b) name of a plant. Siddhachandra explains
जातिः differently, सुजातय इति सुष्टु जातिः उन्देशेनो यो यासु यद्वा सुष्टु
जातिः स्वरूपं यासां ताः. Bālakrishṇa सुजातयो जात्यलंकारयुक्ताः.
Sukhākara, जातिरलंकारः पुष्पविशेषश्च.—चम्पककुड्मलैः. Supply
उपपादिताः.

P. 3, v. 10. अनेकगुणाञ्चितपादपङ्कजः. Com. अनेके असंख्या ये गुणा गुणनामा-
ङ्किता वैश्यशूद्रादयः । तदुक्तम्—

शमेति ब्राह्मणस्योक्तं वर्मेति क्षत्रियस्य च ।

गुणदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥

&c. So also Śivarāma, अनेकगुणा वैश्याः.

Mahādeva absurdly explains गुण as—रक्षिताः here. Sukhā-
kara, probably rightly, refers it to the Gupta dynasty, गुप्त
कुमारागुप्तादयः. The reading of this gloss suggested in my

Second Report pp. 53 and 121 is wrong. The latter ध before गुनः in the MS. is a mere mistake, which is corrected, apparently *prima manu*.

- v. 11. पुरोडाशः? Siddhachandra, पुरोडाशेन अग्निहोत्रे देवेभ्यो दत्तहविःशेषेण. Mahādeva, पुरोडाशः हविःशेषः. Bohtlingk gives this meaning of पुरोडाश with an asterisk.

—सोमकषायितोदरे Siddhachandra gives the reason, सोमस्य किञ्चित्कटुत्वात्.

—चन्धुरे. Siddhachandra, चन्धुरे मनोहरं. Sivarāma, चन्धुरे सुन्दरे. Mahādeva, चन्धुरे रम्ये उच्यते वा. Sukhākara reads चन्धुरे, which he explains by गम्भीरे.

—वाङ्मयं. Siddhachandra, वाङ्मयं चतुर्दशविधात्मकं.

- v. 12. निगृह्यमाणाः. Siddhachandra quaintly expands this, making the parrots say भवद्भिरशुद्धं पठ्यते यथं गुरुनिकटे कथयित्वा ताडनं कारयिष्यामः. Sukhākara, निगृह्यमाणाः स्वमतात्प्रस्थाप्यमानाः पदे पदे स्थाने स्थाने इत्यर्थे किल तत्र नर्कदिवमविरतमध्ययनं यदमी शुक्ता अपि गृहीतवेदाः. Compare अनवरतश्रवणगृहीतवषट्कारवाचालशुककुलम् sc आश्रमम् p. 39, I. 12.—अभ्यस्त. Edd., ग्रस्त.

- v. 13. द्विजन्मनां पतिः. Siddhachandra, गरुडपक्षे द्विजन्मनां पक्षिणां ब्रह्मपते. चन्द्रपक्षे च द्विजन्मनां ब्राह्मणानां परिविरत्यपि योज्यं. So also Sukhākara, हिरण्यगर्भो ब्रह्मा स च द्विजन्मनां पतिः अण्डकात् ब्रह्माण्डकात् द्विजन्मा द्विजः पक्षी च चन्द्रश्च द्विजन्मनां पतिः.

- v. 14. श्रवणे. (a) 'Hearing,' (b) 'his ear.' Siddhachandra suggests two explanations of लग्नाः श्रवणे as applied to the pupil श्रवणे गुरोर्वचनाकर्णेने लग्नाः सावधानाः । यद्वा श्रवणे कर्णे लग्नाः जगद्दिदितः.

—अधिकां श्रियं प्रचक्रिरे. Siddhachandra (a) अर्थपतेः गुरोरधिकां श्रियं श्रोत्रां चक्रिरे वितेतिरे.....(b) श्रोत्रां कुर्वन्ति रमण्या इति शेषः. Sivarāma takes (a) differently, अधिकां श्रियं तत्र बुद्धेः प्रसादेन स्वत्यागसेन बहूपस्थितेः श्रोत्रातिशयम् । काले कृते कर्नकालाभिवयाथेति ।

अतिथि नाम काकुत्स्थात्पुत्रमाप कुमुदती ।

पश्चिमायामिनीयामात्मसादमिव चेतना ॥

इति कालिदासः.

- P. 4. v. 15 Siddhachandra explains the punning epithets as follows:—विधानेनैति. (a) विधानेन विध्युक्तमार्गेण संपादितं विहितं यद्वाचं ब्राह्मणेभ्यः

स्वर्भादिप्रतिपादनं तेन शोभितैः विशिष्टदक्षिणैरित्यर्थः, (a) विधानेन मदोद्वेकार्थं गजादीनां रक्ष्यमानभक्ष्यविशेषण अत एव विधानः पिण्डरत्नेहस्तुतिः कथित-
बाहुरिभाधिराजमिति माधे तेन संपादितं निष्पन्नं यद्दानं मदजलं तेन शोभितैः.

—स्फुरन्महावीरोति. (a) स्फुरन्त उज्ज्वलन्तो ये महावीराः श्रौतामयः तैः सनाथा सहिता मूर्तिः स्वरूपं येषां ते तथा तैः अग्नित्रयसहितैः इत्यर्थः, (b) स्फुरन्तः शूराः ये महावीराः योद्धारः तैरभिष्टितैरित्यर्थः—यूपकरैः. (a) यूपाः यज्ञप-
शुबन्धनार्थं स्तम्भविशेषाः त एव करा हस्ता येषां ते तथा तैः, (b) यूपवत् यज्ञस्तम्भवत् करः शुण्डादण्डो येषां ते तथा तैः.

Śivarāma, महावीराः शूराः पक्षे महावीरा मखाशयः । मखाशौ च महावीर इति त्रिकाण्डी । यद्वा प्रवर्ग्ये होमसाधनीभूतपात्रविशेषः. Bālakrishṇa, महावीरा धर्मार्थयुग्मय (v. 1. धर्मार्थे युग्मय) पात्रविशेषः वीराश्च Mahādeva agrees with Śivarāma. Sukhakara, महावीरो यज्ञे पात्र-
विशेषः महान्तश्च वीराः.

v. 16. स्फटिक. A here, and wherever the word occurs, स्फटिक.

—स्फटिकोपलोमम्. B and Edd., स्फटिकोपलामलम्. So also Śivarāma.

v. 17. Siddhachandra, अपिशब्दाध्याहारेण पितुः समोपि शत्रूणामप्यन्तःकरणं प्रविशिशुः प्रवेशं चक्रुः किं पुनः सज्जनानामिति.—नखाङ्गुशाः. Edd. नखाङ्गुशाः.

v. 18. अलीकालकभङ्गतां गतः Com., अलीके ललाटेऽथे अलकभङ्गतां अलका-
ञ्छर्णकुन्तलाः तेषां भङ्गो रचनाविशेषः तस्य भावस्तन्ना तां गतः प्रातः । एतेनाजलं कृतसमूहविधानेन धूमस्य दिगन्तव्यापित्वं सूचितमिति.

Śivarāma, अलीको नागरः । नगरवासिबधूक्तोलकभङ्गः केशरचनाविशेषः । जुलुक इति भाषाप्रसिद्धः । तस्य भावः । तां गतः प्रातः । अलीको नागरे स्मृत इति विश्वप्रकाशः । यद्वा अलीके ललाटे योलकभङ्गः धमरकभङ्गः Mahādeva does not admit that अलीक can mean forehead, अलीकेति न किल सत्यमेवालकविच्छिन्निरेवासौ धूमः किं तु तदाकार इत्यर्थः.—मलीकसः शुक्लतरं &c. One form of the figure of speech called Vishama. See Kāv्यprakāśa, Calcutta Edition of 1876, p. 506. There is a contrariety of qualities here between cause and effect.

P. 5, v. 19. सप्तविष्टपात्. Siddhachandra, सतरवितुरगप्रमितानि विष्टपानि भुव-
नानि.

v. 20. Siddhachandra, इदानीं बाणः कथां चिकीर्षुरिति तीक्ष्णबुद्धिरप्यंहकारं नि-
राकुर्वन्नाह । तेनेति । तेन बाणेन द्विजेन इयं कादम्बरीरूपा कथा धिया बुद्धयैव निबद्धा प्रायिता । पूर्वं बुद्ध्यारूढीकृत्य पश्चाद्विलेख्येति भावः । समुद्रकम-

(read समुद्रक) कादम्बरीकथोपबन्धने श्रियः सामर्थ्यं ज्ञात्वापि मग्धः कवि-
यशःशार्थित्यादिवाङ्मयी मान्यमेवारोपयति । अक्षतेति । अक्षतं अचिह्नं
कण्ठे गले कौण्ड्यं कुण्ठता यस्याः सा तथा तथा । कण्ठेपि कुण्ठता किमुत
सभायामपीति भावः । पुनः कथंभूतया । महेति । महानुक्कटे यो मनोमोहः
चिच्चिकलता तेन मलमसा मलिना चासौ अन्धा चेति तथा । पुनः कथंभूत-
या । अलब्धेति । अलब्धो अप्राप्तः यो वैदग्ध्यविलासश्चातुर्यलीला तेन मुग्धा
अप्रगल्भा तथा । एतादृश्यापि बुद्ध्या रचिता कथा । अतिद्वयीति द्विदोषण-
बलाद्बुद्धेरतितीक्ष्णत्वं कलितम् । द्वयीं बृहत्कथां बासवदत्तां च अतिव्रान्तैत्य-
र्थः. Sivarāma and Mahādeva take अतिद्वयी as—अद्वितीया. So
also Kern, on the place, in Böhlingk's Shorter Dictionary
(Supplement). Bālakṛiṣṇa and Sukhākara are silent.

- L. 5. अक्षेपि. Sukhākara, अः विष्णुः क्षेपश्च । नरतेयः (sic) तुष्यतिः वरुणः
Bālakṛiṣṇa अः विष्णुरूपेन्द्रः । क्षेवस्तद्वतारो लक्ष्मणवलमन्न द्रक्षतः ।
अध्याप्यवताराणां देवकीजायतनखण्डान्तरेषु विद्यमानत्वात् । नरपतयो ननुवाद-
यो धर्मविजितस्वर्गोः । समन्ताः दिगीशाः. Sivarāma, अक्षेपनरपतयः
राजपक्षे वतैमानाः । इन्द्रपक्षे नहुषादयः. Siddhachandra अथ राजानं
विशेषयन्नाह । अक्षेपति । अक्षेपाः समग्रा ये नरपतयो राजानः तेषां क्षिरांसि
उत्तमभागानि तैः समञ्जुचितं सादरतया गृहीतं शासनं आज्ञा यस्य स तथा ।
सर्वेवाभाजापको न तु आज्ञाकरः । अत एकपरो भिन्नः पाकशासन इव इन्द्र-
साम्यम् । चतुरिति &c. Mahādeva is silent. He does not there-
fore recognize the above ingenious explanation of the
word as applied to Indra. With अ as a name of Vishnu
compare the “Alpha and Omega” of the Apocalypse.

6. प्रतापानुरागः. Siddhachandra, प्रतापः कौशदण्डजं नेत्रः । अनुरागः
स्नेहः । ताभ्यां &c. Perhaps better explained as a tatpurusha.
Compare प्रभावाचुरक p. 7, l. 7. On चक्र Siddhachandra says
अम्बदपि लोहचक्रमग्निप्रतापाद्वनतं भवतीति ध्वन्यते.

7. करकमलः. Siddhachandra, करकमले हस्तपद्मे । उपलक्ष्यमाणं
दृश्यमानं शङ्खचक्राकारं च । रेखोपररेखास्वरूपं लाञ्छनं चिह्नं यस्य स तथा.

8. जितमन्मथः. Cf. p. 3, ll. 14-23.—शक्तिः. (a) ‘Strength,’ (b)
‘a spear.’

9. विमानीकृत. (a) ‘Humbled,’ (b) ‘made his vehicle,’—राजहंस.
(a) ‘Excellent kings,’ (b) ‘royal swans.’

10. भगीरथपथप्रवृत्तः. Siddhachandra, (a) भगीरथस्य राज्ञः पन्था
पितृणामुद्धारः तत्र प्रवृत्तः लभः Sivarāma, भगी श्रीमान् । रथ इव पथप्रवृत्तः ।

यथा रथः स्वमार्गेणैव गच्छति तथायं स्वपित्रादिकल्पितव्यवहारेण प्रवृत्तो न तन्मार्गं गन्ता. Mahadeva, गङ्गाप्रवाह इव भगीरथस्य राक्षः पन्थाः इति --- त्यादिना साधुः तत्र प्रवृत्तः। पक्षे भस्य भृगुनन्दनस्य या गौः सैव रथः। तत्पथे प्रवृत्तः। अं नक्षत्रे गमस्तौ स्त्री पुंसि स्याद्भृगुनन्दने इति मेदिनी.

11. सकल°. Siddhachandra in his commentary follows a reading सकलोपजीव्यमान°, omitting भुवन (सकलैः समग्रैरर्थालोकैः..... सकलैरर्थैर्हवैः। अन्वेषां तत्र प्रवेक्षाभावात्). Ed. 2 reads with us, but has the note सकलोपजीव्यमानपादच्छाय इत्यतः परं बृहस्पतिरिव सकलशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ इत्यधिकः पाठः. C reads °भुवनतल. D with us.

12. अनवरतप्रवृत्तदानार्द्रीकृतकरः. As applied to the king the reference is to the practice of dipping a gift in water before presenting it. Compare Subhâshitâvali No. 2318, and the note there.

13. आदर्शः. Siddhachandra, मुकुरः। तत्र तेषां प्रतिबिम्बत्वादिति भावः Mahadeva reads आदेशः, and explains, स्वरूपेण पररूपहर्ता —आगमः. Siddhachandra = उद्गमः.

15. प्रत्यादेशः. Siddhachandra प्रत्यादेशः निराकर्ता। प्रत्यादेशो निराकृतिरिति कोषः. 16. विनतानन्द. (a) 'Joy to the humble,' (b) 'Joy of his mother Vinatâ.'

17. वैष्य. A name of Prithurâja. A writes the word चैन्य. B² and Edd. वैष्य. Siddhachandra, कं इव चैन्य इव वृथुराजेव. Ed. 2 has the note वैष्य इत्यत्र वृथुरिति पाठान्तरम्. Sivarâma, वैष्यः वृथुः। आदिराजः वृथुवैष्य इति त्रिकाण्डी. Mahadeva, who makes the same quotation, writes वैष्य.

—अरातिकुलचल. (a) The king's enemies are as mountains; (b) the mountains themselves were Prithu's enemies. Siddhachandra takes (b) differently, अरातयः कुलचलाश्चेति द्वन्द्वः.

19. नास्त्रैवेत्यादि. He excelled Vâsudeva (1) in that with his name alone he split the hearts of his enemies, and (2) in that with "ekavikrama"—(a) 'unique valour,' (b) 'one step'—he possessed the three worlds. Sivarâma, नास्त्रैव निर्भिन्नारातिहृदयः। नृसिंहस्तु नक्षैरिति व्यतिरेकः. For the Vyatireka figure, of which this is an example, see Kâvyaprakâsa, p. 462.—आडम्बरः. Com., = आटोपः.

20. आसितं. Com.=संप्राप्तखेदं. Siddhachandra goes on to mention another reading, आसितमिति पाठ आसितं स्थितं.
21. अतीति. Siddhachandra, यस्य खड्गधाररूपे जले चिरं बहुकालं यावत् लक्ष्मीः पद्मा उवास वसति चक्रे । खड्गबलाच्छमीः स्ववशीकृतेति भावः । अतिक्रान्ताः व्यतीताः.....अन्यापि पङ्खादिकं जलादिना क्षालयतीति ध्वनिः. His sword-edge (dhârâ) is the water (dhârâ) with which Lakshmi washes away the old stains.

P. 6, l. 1. यश्च मनसि धर्मेण. Take वसता (1.3) with धर्मेण and with all the other instrumentals.

4. Notice that अनुकरोति governs the genitive of the person. Cp. ननु कलमेन यूपतेरनुकृतम् Malav. 71, 16. (BR.) Śivarāma and Mahādeva quote the rule: कर्मणः शेषत्वाविवक्षायां षष्ठी.

6. दृढमुष्टीति. Siddhachandra, दृढमुष्ट्या यजिगीडनं अत्र दाढर्चमात्रविवक्षया न पुंवद्भावनिषेधः तस्मात् निष्कर्तुं निर्गतं धारैव जलमिति रूपकं तस्य ये बिन्दवः पुषतः तैरेव दन्तुरेण उदग्रदशनेनेत्युपमा. The meaning seems to be that the pearls on the hilt are like drops of water forced out of it by the firm grip of the hand.

7. सुभङ्गति. Siddhachandra, परस्परं ये सुभटाः योद्धारः तेषां ङरांस्त्वेव कपाटानि तेभ्यो विघटितानि विभिन्नानि यानि तनुचाणि । तेषां यत्सहस्रम् । तदेव नैल्यसादृश्यादन्धकारः तिमिरं तन्मध्यवर्तिनी तदन्तःपातिनी. Śivarāma has the curious variant करसहस्रं with the note, ङरःकपाटिनं विघटितो व्यवहितः करसहस्रो रविर्यस्मात्सादृश्यान्धकारमध्यवर्तिनी.

9. असकृत्. So B², C, D and Edd., with Śivarāma and Mahādeva. Bālakrishṇa and Sukhākara have no note. A सकृत्, Com.,=एकवारं. Siddhachandra adds पुनर्न गतेति भावः,—or पतीन् C has पृथिवीपतीन् and D, अवनिपतीन्.

11. यस्मिन्नेत्यादि. The figure called Parisamkhyā. For न प्रज्ञानं (l. 15), (which is the reading of A and C), B², D and Edd. have प्रज्ञानं.

The figure Parisamkhyā is thus set out in the Kāvyapra kāśa, p. 496.

किंचित्पृष्ठमश्लं वा कथितं यत्प्रकल्प्यते ।

तादृगन्वयपोहाय परिसंख्या तु सा स्मृता ॥

प्रमाणान्तरावगतमपि वस्तु शब्देन प्रतिपादितं प्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाय यत्पर्यवस्यति सा भवेत्परिसंख्या ॥ अत्र च कथनं प्रभूपूर्वकं

तदन्यथा परिदृष्टम् । तथोभयत्र व्यपीड्यमानस्य प्रतीयमानता वाच्यत्वं चेति चत्वारो भेदाः.

There are then four kinds of *Parisaṅkhyā*, according as the figure is introduced by a question or not; and, secondly, according as the meaning intended to be rejected is implied or expressed. We would seem to have here a case in which the meaning intended to be rejected is implied only, by the aid of the various *śleṣhas*, and the *न* should therefore be rejected. Correct accordingly. This king's subjects had *वर्णसंकराः* in their pictures, a statement which serves only to suggest that they were without further *वर्णसंकराः*: The *śleṣhas* are easy. In *जालमार्गः* 1. 14, *जाल* in the second reference means 'deceit' as *e.g.* in *Daśakumarach.* 79, 15 ed. Wilson (quoted by Böhtlingk). *Siddhachandra's* note is as follows:—

यस्मिन् राजनि जितजगति निजितविष्टपे महीं इत्थीं पालयति ज्ञासति सति पतानि वस्तुनि एतेषु स्थलेषु आसन् बभूवुः न प्रजागामित्यन्वयः । तान्येवाह । चित्रे-
त्यादि । चित्रकर्मसु आलेख्यक्रियासु वर्णाः रक्तपीतादयः तेषां संकराः परस्पर-
संबन्धाः । चित्रकर्मणि सुवर्णसंकरा इति वा । सुवर्णमिश्रालेख्यानीत्यर्थः ।
द्वितीयपक्षे वर्णाः ब्राह्मणादयः तेषां संकरः । अन्यत अन्योत्पत्तिरित्यर्थः ।
रत्नेष्विति । रत्नेषु मैथुनेषु केशग्रहाः नान्यत्र कलहेषु तदभावात् । काव्येष्वि-
ति । काव्येषु । कविकर्मसु दृढबन्धाः कठिनबन्धाः नान्यत्र अपराधाभावात् ।
शास्त्रेष्विति । शास्त्रेषु सिद्धान्तेषु चिन्ता चिन्तनं नान्यत्र समग्रवस्तुनः सद्भा-
वात् । स्वमेष्विति । स्वप्रदशायां विप्रलम्भाः वियोगाः नान्यत्र पुरुषायुषजीवित्वा-
ज्जनस्येति भावः । छत्रेष्विति । छत्रेषु आतपत्रेषु कनकदण्डाः सुवर्णयष्टयः
नान्यत्र कनकदण्डाः दण्डेन सुवर्णग्रहणं स्वस्य [स्व] भागानतिक्लेशेन तासां
प्रवर्त्तनात् । ध्वजेष्विति । ध्वजेषु पताकासु प्रकम्पाः प्रकर्षणं वेष्टनं नान्यत्र
भीतिरभावात् । गीतेष्विति । गीतेषु गानेषु रागा वसन्तादयः शास्त्रीया देशीया
धानासरप्रभृतयः तेषां चेष्टितानि । नान्यत्र रागाः क्रोधादयः तेषां विलसितानि
हननदिक्पाणि । तादृग्रागद्वेषाभावात् । करिष्विति । करिषु हस्तिषु मदो दानं
तस्य विकाराः विकृतयः नान्यत्र मदोहंकारः तस्य विकारास्तच्चिच्छेदितानि
मदो रागः तस्य विकारा इति वा । सर्वदा गुरुवचनामृतास्वादमदुरितमानस-
त्वात् । चापेष्विति । चापेषु धनुषु गुणस्य ज्यारूपस्य वृट्ठनं नान्यत्र गुणस्य
शौरीयैः विच्छेदः सदाचारित्वात् । गवाक्षेष्विति । गवाक्षेषु वातायनेषु
जालमार्गाः वातागमनहेतवे जालिकाः । नान्यत्र कुवर्णीस्थापनपन्थानः सर्वदा-
भयदानप्रवृत्तत्वात् । शङ्कयासीति । शङ्की चन्द्रः कृपाणं खड्गं (sic) कवचः सेनाहः

एतेषां द्रव्यैः एषु कलङ्काः चिह्नानि । नान्यत्र कुलमालिन्यादिहेतवो व्यभिचारादिदोषाः । रतिकलहेष्विति । रतिकलहेषु कामकौलिषु विग्रहेषु दूतसंवेष्टनानि संचारकगमनानि । नान्यत्र सर्वदा प्रबलविरोधिन अभावात् । शार्यक्षेष्ट्विति । शारयः खेलन्यः अक्षाः पाशकाः तेषु शून्यग्रहाः शून्यस्थानानि । नान्यत्र उद्वस्तग्रहाणि राजदेयद्रव्यजनितपीडाभावात् ।

15. शार्यक्षेष्टु शून्यग्रहाः. Compare Bühler's note on l. 5, p. 9 of his *Daśakumāracharita*. He quotes a commentary according to which अक्षभूमिः means the board (शारीस्थापनग्रहम्). That seems to be the meaning here. D omits the phrase.

17. करग्रहणं. Ed. 2, करपीडनं. L. 21. जलावगाहनायात. Edd., जलावगाहनावतारित. 22. सरिता. So B2 and C. Edd. omits the word. A writes सत्या in the text, perhaps for सरिता. Com., परिगता संगता । कथा । वेववत्या नथा नदीं विशिनष्टि.

P. 7, l. 7. कालविद्भिः. We may compare:

"And statesmen at her council men
Who knew the seasons when to take
Occasion by the hand."

Tennyson's Dedication to the Queen.

—प्रभावानुरक्त. B2 and Edd., प्रेमानुरक्त. Cf. p. 5, l. 6.

8. आख्यायनकाख्यायिका. Com., आख्यायनानि चूर्णकानि आख्यायिका वास[व]दत्तादिः. "आख्यायनक 'episodes' and आख्यायिका 'stories,' like Kādambari. See also Daṇḍin *Kāvyaadarśa*, 23 seq. on the difficulty of distinguishing between a कथा and an आख्यायिका." Bühler's note on p. 13, l. 1. of his *Daśakumāracharita*. B2, आख्यायिकाख्यायन Edd., omit. आख्यायिका. They have it however in the similar passage below, l. 20.

9. गजघटापीठबन्धैः. 'the broad foreheads of innumerable elephants.' Cf. करिकुम्भपीठपाटनम् p. 6, l. 5. and असीनां च कटिनमहिषस्कन्धपीठपातिनाम् p. 28, l. 23. Com. dissolves it differently, गजघटाः द्विपङ्क्तयः ता एव पीठबन्धाः स्थलविशेषाः.

13. प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि रूपवतोपि. B2. omits अपि afterवर्तमानस्य. C omits रूपवतो D and Edd. अतिरूपवतोपि for अपि रूपवतोपि.

15. सत्यपि.....अवरोधजने. Com. construes this clause with the preceding sentence.

17. घर्घरिकास्फालनप्रकम्प. Com., घर्घरिका वायविशेषः तस्याः आस्फालनं वादनं तेन यः प्रकम्पः चलनम्.—By 'ghargharikas' are meant small bells or cymbals inserted in the ear-ornaments स्वयमारब्धमृक्कुण्डवाद्यः. as he played himself on the mridanga.' The Com. explains it differently. स्वयमात्मनैव आरब्धं विहितं मृदंगवत् वाद्यं वादित्रं येन स तथा उभयहस्ताभ्यां तद्वादनादिति भावः, i.e., he was himself his own instrument.

22. अक्षरच्युतकमाचाच्युतकबिन्दुमतीगूढचतुर्यपादप्रहेलिकाप्रदानादिभिः.

Com., अक्षरस्य वर्णस्य च्युतिर्यत्र तदक्षरच्युतकं यथा.

कुर्वन्दिवाकरश्लेषं दधचरणडम्बरम् ।

देव यौष्माकसेनायाः करेणुः प्रसरत्यसौ ॥

अत्र करेणुपदात्कारच्युतौ द्वितीयाथैप्रतीतिः ।

मात्रायाश्च्युतिर्यत्र तन्मात्राच्युतकं यथा.

मूलस्थितिमधः कुर्वन्मात्रैर्जुष्टौ गताक्षरैः ।

विटः सेव्यः कुलीनस्य तिष्ठतः पाथिकस्य सः ।

विटपदादिकारमात्राच्युतौ वटस्यार्थस्य प्रतीतिः ।

पयवर्णसंख्यया बिन्दुमात्रव्यवस्थापनेन तद्वर्णोपलब्धिः बिन्दुमती यथा.

रि ङ ङ ङ ङ ङ ङ । रि ङ रि ङ : रु रु ङ रि ङ ङ : ।

ङ ङ ङ ङ रि रु ङ रु ङ ङ ङ रि ङ ङ ङ रु ङ : ॥ २ ॥

एतत्पर्यं तथा

त्रिनयनचूडारत्नं भिन्नं सिन्धोः कुमुदतीबन्धुः ।

अयमुदयति घुसृणारुणरमणीवदनोपमश्चन्द्रः ॥

गूढो गुप्तो चतुर्यः पादो यस्य तत् गूढचतुःपादं चित्रमेतदुदाहरणं विदग्ध-
मुखगुणनादवसेयम् ।

प्रहेलिका प्रवहिका सा शाब्दी आर्थी च । आयोदाहारणं यथा.

पयस्विनीनां धेनूनां ब्राह्मणाः प्राप्य विज्ञातिम् ।

ताभ्योऽष्टादश विक्रीय गृहीत्वैकां गृहं गतः ॥

अत्र धेन्वा उना धेनूनामिति विज्ञातेर्विशेषणेन अर्थावगमः सुगमः । आर्थी यथा.

जइ सासुआइ भाणिआ पियवासघरंमि दीवयं देसु ।

ता कीस मुद्धडमही हिययंमि निवेसए दिद्धिम् ॥ २

एतेन सर्वदा मम हृदयान्तर्वर्तित्वेन मम हृदयमेव भर्तुर्वैसहम् । तेन तत्र दीपक-
करणानहर्त्वमिति ज्ञापितम् । एतासां प्रदानं समर्पणम् । अपिशब्दात्स्वात्मना
तान्निर्मोणं च । तैः.

5. कौशेयकेण. 'A sword.' Bâlakrishna, कौशेयकेण खड्गेन । कौशेयको मण्डलाग्रः करवालः कृपाणवदित्यमरः. Siddhachandra, कौशेयकेण खड्गेन । तरवारि (tulwar) कौशेयमण्डलाग्रा इति कोषः. Maṇḍalâgra is said (Böhtlingk's Shorter Dictionary) to be a rounded surgical knife. L. 7. चूडामणि ०. Cdd. चूडामणिसंक्रान्त. ०
9. ज्ञानदम्भपरशुधारेव. Siddhachandra, जमदग्नेः गोत्रापत्यं ज्ञानदम्भः परशुरामः तस्य परशुः कुठारः तस्य धारा प्रान्तप्रदेशः तद्भवि । उभयविशेषणसाम्यमाह वशीति वशीकृतं क्रूरत्वेन व्यामोहेन वा &c. Mahâdeva, परशुधारेव परशुः परशुरिति शब्दभेदः.
21. सा. Mahâdeva, सा प्रतीहारी राजानमश्राक्षीदित्यन्वयः (P. 10, l. 4). This is not right. सा must refer to मातङ्गकुमारी. So Siddhachandra, सा चाण्डालकुमारी राजानमश्राक्षीत्.
- P. 9, L. 2. नातिमहतः. Compare नातिमहतः पर्यङ्कस्य P. 186, l. 6.
3. उज्जुयेति. Com. उज्जुयमानः, व्यज्जयमानः सुवर्णस्य काञ्चनस्य दण्डोवलम्बनयष्टिषु सतादृशानि आसराणि प्रकीर्णकानि तेषां कलापः समूहो यस्य स तम्.
4. उन्मुखमुखेति. Siddhachandra, उद्धर्षं मयूखाः किरणा यस्मिन्नेतादृशं यन्मुखं तस्य या कान्तिर्दीप्तिः तथा यो विजयो जयस्तेन यः पराभवस्तिरस्कारस्तेन प्रणते पादसंज्ञे. Mahâdeva reads उन्मुखमयूखं (उन्मुखाः ये मयूखास्तेषां कान्तिः तस्या विजयेन पराभवेन प्रणतः नष्टः). B^a omits कान्ति Edd., कान्तिविजिते पराभवप्रणते.
9. प्रनतितदशे. Mahâdeva, दशावस्थादीपवर्त्योर्वैजान्ते इति भेदिनी. I gave °दशे in this Edition from C, having previously read प्रनतितान्तदेशे with A (Text of A, नतित for प्रनतित Com., प्रनतिता आन्दोलिताः अन्तदेशाः प्रान्तदेशाः ययोस्ते.) D आनतितदशे. Edd., प्रनतितान्तदेशे.
10. उपारिविन्ध्यस्तकुङ्कुमस्थासकम्. Bâlakrishna, चर्चा तु चाधिक्यं स्थासक इत्यमरः. Siddhachandra, उपरि अर्थाद्वक्षसः विन्ध्यस्ताः कुङ्कुमस्य केसरस्य स्थासकाः हस्तबिम्बा यस्य स तम् । स्थासकस्तु हस्तबिम्ब इति कोषः. L. 11. Edd., अन्तरा for अन्तरान्तरा.
16. ऊर्णासनार्थं ललाटद्वेशम्. Bâlakrishna, ऊर्णौ मेषादिलोवि स्यादावर्ते चान्तरा भुवोरिति. विश्वः. Mahâdeva, ऊर्णौ मेषादिलोवि स्यादान्तरावर्तके भुवोरिति भेदिनी. Siddhachandra, ऊर्णौ मेषादिलोवि स्यादावर्तैस्त्वन्तरा भुवोरित्यमरः. The three extracts give a good illustration of the wholesale way in which the Indian lexicographers

copied from one another. Compare Francke's remarks in his edition of Hemachandra's Lingânuśâsana. Siddhachandra goes on, स च चक्रवर्तिप्रभृतीनामेव नान्यजनस्य । तदुक्तं भूद्वयमध्ये मृणालतन्तुसूक्ष्मं शुभ्रायतमेकं प्रशस्तावर्तं महापुरुषलक्षणमिति.

20. अमलमणिक्कुट्टिमित्यादि. Compare हृदयमिव प्रवेक्षितां महामणिस्तम्भैः p. 186, l. 11.

—सकलदेह. B omits सकल. Edd. omit both words.

23. A omits व्यासभुवनमण्डलमासनगतमपि. The omission is supplied in the margin by a modern hand with स्थितं for गतम्.

P. 10, L. 1. आसनगतमपि धनुषि निषण्णम्. Bâlakrishna, असना वृक्षविशेषास्तत्समूहः आसनं तद्वत्तत्र । धनुषि प्रियालङ्घने निषण्णो न (sic) भवति । धनुःसंज्ञा प्रियालङ्घौ राशिभेदे शरासन इति विश्वः. Siddhachandra's explanation seems better, आसने भद्रासने स्थितमपि उपविष्टमपि धनुषि कार्मुके निषण्णमपि स्थितमिति विरोधः । परिहारपक्षे धनुःसंज्ञा [perhaps for धनुःसंज्ञाख्ये sc. राशौ] तस्मिन्स्थितमित्यर्थः । नामश्रवणेन विपक्षानां साक्षादागत इव भयोत्पत्तेः । धनुःसंज्ञा प्रियालङ्घाविति [perhaps for प्रियालङ्घौ राशिभेदे] विश्वः. The numerical value of the letters composing his name gives the धनुः sign of the Zodiac. On hearing his name therefore his enemies fled away.

2. महाशेषम्. (a) 'Long-armed,' (b) 'of great faults.'

3. कुपतिम्. (a) 'Lord of the earth,' (b) 'a bad husband.'—

—शान. (a) 'Gifts,' (b) the juice on the temples of an elephant in rut.

4. कर. (a) 'Taxes,' (b) 'hands.'

5. तालशब्देन. Siddhachandra, तालः वाद्यविशेषः तस्य शब्देन तदुत्पन्धनिना. Sukhâkara, तालस्तद्विशेषः. With this latter explanation compare perhaps वायुवेगकृततालशब्दा (sc. विन्ध्याटकी) p. 20, l. 8. But may not the meaning be "the sound of the clapping of the ears" (of a rogue elephant or the leader of another herd)? Compare गजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिः Ragh. ix. 71 (BR.).

11. Construe अवनिपातिस्तु दूरान्...तां...दर्शं (p. 11, l. 9). With आलोक्य as addressed to the king compare

विष्टपार्श्वानुचरस्य
पार्श्वदुःमाः पाशभृता समस्य ।
उदीरयामासुरिवोन्मदाना-
मालोक्यशब्दे वयसां विराजैः ॥

Ragh. ii. 9. Malinātha, आलोकस्य शब्दे वाचकम् । आलोकयेति शब्दमित्यर्थः. Siddhachandra makes the doorkeeper say दूरा-
दालोकम्, but that is clearly wrong.

17. पटु. 'Beautiful.' Com., = प्रकट. B^a omits the word.

18. दयामतया. Com., कृष्णत्वेनेत्यर्थः. But Kṛishṇa, when he ap-
peared as Mohini, was not black. The word must be
taken in its reference to a girl under sixteen here.

— A writes in text संचारिणीमिवेन्द्रनीलमणिपुत्रिकामिव. Com., संचा-
रिणीं संचरणशीलां जंगमप्राणिरूपांमिन्द्रनीलमणिपुत्रिकामिव इन्द्रमणिपाञ्चा-
लिकामिव.

19. आगुल्फावलम्बिना. A. गुल्फावलम्बिना.

अवच्छिन्न. Com., अवच्छिन्न, explained by आच्छादित.

20. एककर्णावसक्त. Edd., एककर्णावमुक्त.

21. छुरित. 'Streaked.' Com., = ध्वान्तनिवृत्त्या सप्रकाशम्.

22. आकपिलेत्यादि. The tilak mark had the appearance of a
third eye, so that altogether we may say that she resembled
Bhavāni, if we suppose Bhavāni to have put on the dress of
a Kirāta in imitation of that assumed by Śiva (cf. l. 17.)—
ईशानरचितानुरचितकिरातवेशाम्. B₂ ईशानरजानुरचितकिरातवेशाम्
Edd., ईशानुचरितकिरातवेशाम्. Ed. 2 gives as a variant ईशानाच-
रितानुचरितकिरातवेशाम् ।

P. 11, L. 3. यमुनाम्. The waters of this river are always described as
black. Compare below l. 11.

4. आलोहितेत्यादि. Compare यत्र च कन्यकाजनस्य.....नखम-
णिमरीचय एव कुट्टिमोपहारकुसुमप्रकाराः p. 183, l. 20.

4. आलोहितेत्यादि. Compare यत्र च कन्यकाजनस्य.....नखम-
णिमरीचय एव कुट्टिमोपहारकुसुमप्रकाराः p. 183, l. 20.

6. आपिञ्जरेणोत्सर्पितेत्यादि &c. Her body was enveloped in the
sheen of her jewelled anklets, so that it seemed as if Fire,
with an eye for nothing but her beauty (i. e., disregarding
her low birth), were, in defiance of the Creator, attempt-
ing to remove the stain of her birth.

7. रूप एव पक्षपातिना. Cf. रूपैकपक्षपाती (कुसुमायुधः) p. 141, l. 7.
B^a, रूपपक्षपातिना. Edd., रूपैकपक्षपातिना, Ed. 2 giving read-
ing in text as a variant.

8. अनङ्ग-वारणशिरोनक्षत्रमालावद्यमनेन. Com., अनङ्ग एव वारणो गजः
तस्य शिरसि शोभायै नक्षत्रमालावद्यमनेन.

11. पुण्डरीकलोचन. (a) 'Her lotus-like eyes,' (b) 'the lotuses
that are its eyes.'

12. घनकेशजालाम्. (a) 'with dense masses of hair,' (b) 'with clouds for masses of hair.'

—चन्दनपल्लवावत्तंसाम्. (a) 'with ornaments made of sprouts of the sandalwood tree,' (b) 'with the branches of sandalwood trees for ornaments.'

13. चित्रश्रवणाभरणभूषिताम् (a) Siddhachandra, चित्राणि विविधप्रकाराणि श्रवणे कर्णे आभरणानि भूषणानि यस्याः सा ताम् । पक्षे चित्रा श्रवणाविव आभरणे ताभ्यां भूषितेति विग्रहः. Bâlakrishna recognizes the names of three nakshatras, and otherwise explains differently, चित्रं यच्छ्रवणाभरणं तेन भूषिताम् । चित्रश्रवणः आ समन्तात् भरणं वात (sic: the other MS. भरणं च तेन भूषितां &c., omitting the intervening words) यस्यास्तां भुवि उषितां च । तेन भूषितां शोभितां वा । पक्षे चित्रश्रवणाभरणैः चित्राश्रवणभरणीनक्षत्रैर्भूषिताम् । चित्रशब्दोपि चित्रावाचकः श्रवणाशब्दोपि श्रवणवाचकः भरणशब्दोपि भरणीनक्षत्रवाचकः.

14. हस्तस्थितकमलशोभाम् (a) 'With a hand as fair as a lotus,' (b) 'in her hand a fair lotus.'

15. अक्षतरूपसंपन्नम्. Bâlakrishna, अक्षतसौन्दर्यसंपन्नम् अक्षतपशुसंपन्नां च । रूपं स्वभावे सौन्दर्यं नाराचे पशुशब्दयोरिति विध्वः । यद्वा अक्षतरुभिर्विभीतकवृक्षैरुपसपन्नां युक्ताम्.

—अकुलीनाम्. (a) 'Not nobly born,' (b) 'not stationed upon earth.' We have had कु in this latter sense already p. 10, l. 3.

16. मातङ्गकुलभूषिताम् (a) 'Disgraced by her low origin,' (b) 'injured by herds of elephants.'

—स्पर्शवर्जिताम्. Com., स्पर्शः श्लेषः शिष्टानां तेन वर्जितां रहितां अकुलीनत्वादेव (compare below l. 23) पक्षे स्पर्शो गुणः तद्वहितां अमृतत्वादेव.

17. दर्शनमात्रफलाम्. Cf. below l. 22, अपगतस्पर्शसंभोगसुखे कुले.

—विजातिम्. Com. writes अजातमिति apparently by mistake for विजाति as the text has it. जाति means (a) 'family,' and (b) 'the Mâlâti flower.' Compare above p. 2, verse 9. Bâlakrishna विरुद्धजातिमतीं विगताजातिकुसुमम्. This explanation of (a) is better than Siddhachandra's, न वियते जातिब्रह्मणत्वादित्यस्यां सा ताम्. Sukhâkara, जातिः जन्म पुष्पविशेषश्च.

18. अलकोद्भासिनीम्. (a) 'Beautiful by her hair,' (b) 'beauteous in Alaka.' Com. (b) अलकाभिः नगरीभिरुद्भासिनीति विग्रहः.

20. समुपजातविस्मयस्य च. Edd. इष्टा च तां समुपजातविस्मयस्य.

P. 12, L. 2. Read सर्वथा विभिन्नगित्यादि. 'How could the Creator join in one thing so unlike each other!' Com., असद्वाः अनुचितो यः संयोगः संबन्धः.—Edd. and B² omit one चिक्.

3. क्रूरजातितया. B² and Edd., क्रूरजातिजा, Ed. 2 mentioning क्रूरजातितया as a variant.

—सततनिन्दितसुरता. (a) 'One whom to love must always be a reproach,' (b) 'always railing at the host of the gods.'

7. हेवेत्यादि. In translating, begin with the इति कृत्वा l. 14, 'Sire, seeing that this parrot, &c., and that you are, &c., our Princess.'

9. आख्यायिकाख्यानक. We had at p. 7, l. 8, and l. 20 आख्या-
नकाख्यायिका. Edd. here omit आख्यायिका.

11. नृत्त. Edd. and B² नृत्य.

18. अतिस्पष्टवर्णस्वरसंस्कारया. B² अतिस्पष्टवर्णसंस्कारया. Com., अति-
स्पष्टा अतिव्यक्ता वर्णा अक्षराणि स्वरा उदात्तादयः तेषां संस्कारः परिपाको
यस्यां सा तथा तथा. Cf. स्पष्टता वर्णोच्चारणे स्वरे च मधुरतां p. 13,
l. 2, from which passage it is clear that स्वर is not to be
taken as the Com. takes it of the accents.

20. स्तनयुगमिस्त्यादि. 'The twin-breasts of the women of your
foes are as it were performing a vow.' They bathe them-
selves in tears. They draw nearer the fire of sorrow in
their hearts (*i.e.*, waste away). They are vimuktāhāra
(a) 'without strings of pearl,' (b) 'without food.' The Com.
attempts to get the first meaning of विमुक्ताहारम् by
dissolving विमुक्तः आ समन्तात् हारः Rather, with note to Ed. 2,
dissolve विगतौ मुक्ताहारो यस्मात् Compare विहारम् p. 51, l. 9.
So also Bālakrishna, विगतमुक्ताहारं त्यक्ताहारं च.

22. अतिमहाहंहेमासन°. Edd. and D. अतिमहाहसन, Ed. 2 giving
our reading as a variant. A spells अतिमहाहर्ष°.

23. अतिवयसम्. Com....अति अधिकं वयोदिवसबाहुल्यं यस्य स तथा तम्.

P. 13, L. 3. असंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारसंस्कारयोगां विशेषसं-
युक्तां यदयम्. Com., असंकीर्णः परस्परवैलक्षण्येन प्रतीयमानः वर्णानाम-
क्षराणां प्रविभागः भिन्नता यस्यां सा तथा ताम् । अभीति मात्रा एकरादयः
अनुस्वारा अनुनासिकाः संस्कारो व्याकरणशुद्धिः अभिव्यक्ताः प्रकटाः एतेषां
योगाः संबन्धाः यस्यां सा तथा ताम् । विशेषेति विशेषः शब्दश्चेत्यादिः तेन
संयुक्तां सहिताम्. विशेषसंयुक्तम् means 'of more than ordinary

merit.' B² असंकीर्णवर्णविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारस्वरसंयोगाम् (omitting विशेषसंयुक्तां यदयम्). Edd. यदयमसंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारस्वरसंयोगविशेषसंयुक्ताम्. C, असंकीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारस्वरसंयोगविशेषसंयुक्ताम्. D, यदसंकीर्णवर्णभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वारसंयोगामातिपरिस्फुटां गिरमुदीरयतीति.

4. अक्षर B² अंगिर.

5. तत्र पुनरपरम्. 'But there we had something more than that, namely.'

—संस्कारवती. Ed. 2, संस्कारवती.

11. यथाश्रुताम्. Ed. 2, यथाश्रुतम्.

16. नाडिकेति. Com. नाडिका घटिका तस्याः छेदः परिसमाप्तिः तस्यां प्रहतस्ताडितो यः पटुर्महान् पटहो दुन्दुभिः &c.

20. अङ्गद्वपञ्चमङ्गमकरकोटि. Com. अङ्गद्वपञ्चाणि तेषां भङ्गः घटनं तस्य या मकरकोटिः वक्रप्रदेशः. This explanation of भङ्ग is wrong. पञ्चभङ्ग is the same as पञ्चरचना or पञ्चलता. Compare कृष्णागुरु-पञ्चभङ्ग p. 60, l. 13. So that मकरपञ्चभङ्ग does not differ from मकरपञ्च, with respect to which see the note on p. 20, l. 20; and compare the reading of B² there.

22. कुङ्कुमपटवास Com., कुङ्कुमानि केसरानि पटवासः पिष्टातश्च तयोः &c.

P. 14, L. 1. गमनप्रणामलालसानाम्. 'Eager to do him homage as he went.'

—अहमहमिकया. Bom., कया । अहं शकोहं शक्त इत्यस्यां अहमहमिका मयूरव्यसकादित्वात्साधुः । तया. Bālakrishṇa, अहमहमिकया परस्परा-हंकरिण, quoting Amara.

4. जजरेण. Com., तेन जजरेतेन (sic) संभिजेन.

8. उस्तुकितानाम्. Edd., उस्तुकानाम्.—This is also Bālakrishṇa's reading रसनारसितोस्तुकानामिति (v. 1. रसनारसनोस्तुकानामिति) श्लोकघटां मेखला काञ्ची सप्तकी रसना तथेत्यमरः—कांस्थेति. Com., कीदृशेन (sc. कूर्जितेन) उल्लिख्यमानं घृष्यमाणं यत्कांस्थं विद्युत्प्रियं तस्य केङ्कुरः अव्यक्तध्वनिः तद्वत् दीर्घेण आयतेन.

10. निर्घातनिर्घौषगम्भीरेण. The text of A omits निर्घौष and the commentary omits निर्घात (आस्थानमण्डपस्य) तपोपवेशनस्थलस्य निर्घौषः अव्यक्तध्वनिः तेन गम्भीरेण पुष्टध्वनिना तृदुत्यशब्देनेत्यर्थः.

12. उच्चारयताम्. Com, उच्चारतां (sic) ब्रुवताम्.

—तारतर. Edd. and B² तार.

13. दीर्घताम्. B, D and Edd. दीर्घतरताम् B² दीर्घतरयाताम्.

14. आवर्जित. Com., = नमित.

18. मधुरवचनानुयातेन. Com., जयजीव २ (showing that he takes the word to be repeated in the text, though there is no similar sign there) इति यन्मधुरं वचनं तदनुलक्षीकृत्य यातेन प्रवृत्तेन. B, रचन for वचन. Edd. read मङ्गलमधुरवचनानुपातेन, Ed. 2 giving अनुयातेन as a variant for अनुपातेन.

P. 15, L. 1. प्रवेक्ष्यतामभ्यन्तरमश्नादिना च सुखिनमेवं कारये, a clause which Ed. 2 also gives in a footnote, and to which the queen's message at p. 18, l. 2 (देवादिशोदिश वैशम्पायनः ज्ञातः कृताहरश्च) may be regarded as giving some support, though on the other hand the clause in question may be an interpolation suggested by that passage. B² and C read प्रवेक्ष्यतामभ्यन्तरमश्नादिना चोपचर्यताम्.

8. ललाटपट्टकेत्यादि. Cf. what is said of his forehead at p. 9, l. 15.

12. अनेकेति. Com., असंख्या ये चारगणाः कुशीलवसमुदायाः तैर्निबध्यमानं (sic, in text अवबध्यमानं) विरच्यमानं मण्डलं परिवृत्तिर्यस्यां सा तथा ताम्.

13. Bālakrishṇa, श्लोणी काष्ठाम्बुवाहिनीत्यमरैः.

15. Bālakrishṇa, नीलकपटो नीलवस्त्रम्.

18. अंशुकनिविडनिबद्धस्तनपरिकराः. Com., अंशुकैः वकैर्निविडं दृढं निबद्धः संयतः स्तनपरिकरः कुचाभोगो यामिस्ताः.

21. समुज्जतकुचकुम्भ. Their breasts (कुच) represent the frontal globes (कुम्भ) of the elephants whom they resemble.

P. 16, L. 9. क्रमेण. Com., यथायथं explained by यथायोग्यं.

13. निर्वर्तित. A. generally, as here and below l. 18, and l. 22, writes this word निर्वर्तितः. Com., =विहितः.

धौतवाससी. C. omits धौत. Edd., धौते वाससी.

18. झंकारिभिरलिकङ्कैरनुबध्यमानपरिमलेन. Com. झंकारिभिः झंकारानन्दं कुर्वन्निः अलिकङ्कैः भ्रमरसमूहैः अनुबध्यमानो (MS. अनुबध्यमानो) नियम्यमानः परिमलः आमोक्षो यस्य स तथा तेन.

21. परिवर्त्तो. Edd., परीवर्त्तो.

—समुचितभोजनैः. Com. एकपङ्क्तौ समुचितं योग्यं भोजनं येषाम्. Compare तत्कालोचितदशैरवनिपतिभिरमात्यैर्दिवैश्च सह p. 17, l. 15; and (with a different construction of समुचित) अभ्यन्तरसंचारसमुचितेन परिजनेन p. 17, l. 3 and तत्कालसेवासमुचितेन विरलविरतेन परिजनेन p. 67, l. 23.

23. परिपीतधूपधूमवर्ति. So B² and C. A in text परिपीतधूपवर्ति

Com., मुखसौगन्ध्यप्रतिपादनार्थं परि सामस्येन पीता गृहीता धूमवर्तिः (sic) द्रव्याविशेषो घेन. Edd., परिपीतधूपवर्तिः. Ed. 2 giving धूपधूम as a variant.

23. प्रमृष्टमणिमात्. Write प्रमृष्टमणिकुट्टिमात्.

P. 17, L. 1. प्रसारितबाहुमवलम्ब्यानवरतवेचलताग्रहणप्रसङ्गातिजराटकिसलयानुकारिकरतलकरेण If the reading is right प्रतीहायौ प्रसारितबाहुम् is an ekadesânvaya ; and अनवरत^० is an epithet of परिजनेन. Their hands (कर) had palms (करतल) as described. So the Com. But, besides the awkwardness of expression, such an epithet of परिजनेन has no peculiar appropriateness here. B² and D read प्रसारितमवलम्ब्यानवरतवेचलताग्रहणप्रसङ्गादनतिजराटकिसलयानुकारि करतलं करेण. So also C, but with अतिजरा for अनतिजरा. Edd. प्रसारितं बाहुमवलम्ब्यानवरतवेचलताग्रहणप्रसङ्गातिजराटकिसलयानुकारिकरतलं करेण (printing however अनुकारि करतलं as if they were separate words).

5. अतिसुरभिणा मृगनाभिपरिगतेनामोदिना. So A, C, D and Ed. 1. The reading of Ed. 2 अतिसुरभिणा मृगनाभिपरिमलेनामोदिना does not differ materially in meaning. The sandalwood

water is fragrant in itself, but has an added fragrance from the infusion of musk, reads अतिसुरभिर्मृगनाभिपरिगतेनामोदिना B².

7. कुसुमोपहारेण, Com., =गुण्यप्रकारेण. See note on p. 41, p. 15. —निरन्तरनिश्चितं. 'Strewn so that no place was left uncovered.' Com., निरन्तरं सर्वकालं.

11. शिरोधात्रा. Ed. 2, शिरोभागेन.

12. सदृशशयनेन. B², C, and Edd., सदृशेन शयनेन. D सदृशेन शयनीयेन.

15. तत्कालोचितदर्शनेः Compare note at p. 16, l. 21.

21. अवच्छिन्नवपुषा. A here writes अवच्छिन्न both in text and in commentary. अवच्छिन्न is probably the right word.

P. 18, L. 4. कश्चित्. A कश्चित्, with the note कश्चिदिदमग्रे.

7. दाडिम. B², D and Edd., दाडिमी.

10. वचनमाक्षिप्य. Com., =वाक्यं तिरस्कृत्य. 'Interrupting him.'

12. Remove the stop after जन्म. The first question is आत्मनो जन्म कस्मिन्देवो.

P. 19, L. 6. प्रचयेन. Edd., चयेन. So also A in Com., चयेन समूहेन.

L. 8. कक्कोल. Com., कक्कोलाः कोसफलवृक्षाः. B² and C कक्कोल.

Edd. कम्पिळ. L. 9. स्रस्तरैः. So C. A and B² अस्तरैः. DD. and Edd., स्रस्तरैः.—नालिकेर. Edd., नारिकेल, Ed. 2 giving करिकेशर as a variant. But see next note.—करीरकेशर. B² करकेशर Edd. omit. L. 11. स्थलगलितमदसलिल°. B² °स्थल-
भवसगलिल°. C °स्थलप्रभवसलिल°. Edd. स्थलप्रखवसगलिल.

14. मृत्युभीषणा. Com., मृत्युर्यमस्तेन भीषणा भयकारिणी। पक्षे मृत्युरजगरस्तेन भीषणा भयावहा। यद्वा कारणे कार्योपचारात् मृत्युर्योपादयः तैर्भीषणेत्यर्थः.—माहिष°. Com., (a) गवलेः. (b) यमस्य वाहनेन.

15. पताकिनी. 'An army.'—बाणासनारोपिशिलीमुखा. Bālakrishṇa, बाणासनारोपिताशिलीमुखा बाणा असनाश्च (com are his explanation of आसनगतम् above, p. 10, l. 1). वृक्षविशेषास्तेषु अरोपिताः शिलीमुखा भ्रमरा यस्यां सा। बाणासनेष्वारोपिताः शिलीमुखा बाणा यत्र. I gave this reading from C. A and B² बाणासनारोपिताशिलीमुखा. Com., बाणाख्ये वृक्षविशेषे &c.—विमुक्तसिंहनादा. Bālakrishṇa reads विविक्त°, and has the note, विविक्तः सिंहानां नादो यत्र। सिंहनादो वीरगर्जितं च। श्वेडा तु सिंहनादः स्यादित्यमरः. Siddhachandra, विमुक्तेति विमुक्तः त्यक्तः अर्थात् केसरिभिः सिंहनादः केसरिध्वनिर्यस्यां सा तथा। पक्षे सुपटैर्विहितः सिंहनाद इव नादो यस्यामिति विग्रहः.

16. प्रचलितखड्गभीषणेत्यादि. Bālakrishṇa, खड्गः करवालः गण्डश्च। गण्डके खड्गखड्गनावित्यमरः. Siddhachandra, प्रचलितेति सेनाप्रकर्षण प्रचलितो यः खड्गः गण्डकः तेन भीषणा भयावहा रक्तचन्दनं रक्तार्द्रं वृक्षविशेषः तेनालङ्कृता भूषिता च। पक्षे &c.—कर्णसुतेत्यादि. Bālakrishṇa,

कर्णसुतः करदकः स्तेयशास्त्रप्रवर्तकः।
तस्याख्यातौ सखायौ द्वौ विपुलाचलसंज्ञितौ ॥
शशश्च मन्त्रिप्रवर—

इति वृहत्कथायां कर्णसुतकथा निबद्धास्ति. Siddhachandra has the same quotation (ख्यातौ तस्य सखायौ द्वौ and शशौ मन्त्रिप्रवरस्तस्य.) The story is not, with the same names at least, in the Kathāsaritsāgara. शश (a) is explained in Com. as=वृद्ध-
लोमक or लोभवृक्ष. In one of the two MSS. of Bālachandra's book the two clauses कर्णसुतकथेय &c. and कस्यान्तप्रदोषसंध्येय &c. are transposed.

17. नीलकण्ठ. (a) 'Peacocks', (b) 'Siva.' L. 18. पल्लवारणा. (a) 'Red with leaves', (b) 'red as a leaf.'—श्रीद्रुमोपसोभिता. Bālakrishṇa, श्रीश्च द्रुमाश्च कल्पतरवस्तेरुपसोभिता। श्रीद्रुमद्रुमोपसोभिता च.—वारुणीपरिगता. Bālakrishṇa, वारुणी मरिचा. Siddhachan-

dra reads वारुण, with the note वरुणानां वृक्षविशेषाणां समूहो वारुणं
...पक्ष वरुणस्येदं वारुणं मयं &c. Edd. and B^s have वारुणी°.

19. घनश्यामला. Bâlakrishṇa, घनवत् श्यामला घनैः श्यामला च. Siddhachandra, घनं निविडं श्यामला अत्यन्तकृष्णेत्यर्थः &c.—अनेक-
शतह्रदालंकृता. (a) ह्रद 'a lake' (b) शतह्रद 'lightning.'—चन्द्र-
मूर्तिरिवेत्यादि. Bâlakrishṇa, ऋक्षसार्था भल्लूकसार्थास्तैरनुगता नक्षत्र-
सार्थानुगता च । ऋक्षाश्च भल्लूकभल्लूका इत्यमरः । नक्षत्रमृक्षं भं तारेति वि°.
चमरेति. Bâlakrishṇa, चमरमृगसंबन्धिवालव्यजनैरुपशोभिता । चमर-
मृगबालैः व्यजनेन तालवृन्तेन चोपशोभिता. Siddhachandra, चमराः
चमर्थः मृगाः हरिणाः बालव्यजनानि चामराणि तैरुपशोभिता । सह मदेन
वर्तमानः समदा ये गजा हस्तिनः तेषां घटाः समुदायाः ते परिपालिता यया
सा । अथ च तादृशी राज्यस्थितिरित्युभयोः साम्यम्. Mṛiga is the
name of one of the Nakshatras.

21. गिरितनयेवेत्यादि. Bâlakrishṇa स्थाणुः निष्पन्नकाण्डो वृक्षः शिवश्च.
L. 22. प्रचूतकुशलवा. Bâlakrishṇa, कुशानां लवाः कुशलवौ रामत-
नयौ च. Siddhachandra, निशाचरैरुलूकादिभिः...निशाचरेण रावणेन.
L. 23. कामिनीवेत्यादि. Bâlakrishṇa अगुरुतिलकभूषिता । तिलकौ
वृक्षः. Siddhachandra, चन्दनवृक्षः मृगमदो गन्धधूली तयोः संतर्गात् यः
परिमलः तं वहतीति सा तथा रुचिरो यो गुरुवृक्षः तथा तिलकवृक्षश्च ताभ्यां
भूषिता शोभिता चेति । पक्षे चन्दनं च मृगमदश्च तयोरनुलेपनवशात् परिमलः
तं वहत्येवंशीला रुचिरस्य शोभनस्यागुरोः काकतुण्डस्य तिलकेन पुण्ड्रेण
शोभिता चेति विग्रहः.

P. 20, L. 1. समदना. Madana is the name of a kind of tree.

2. बालर्षीवेत्यादि. Siddhachandra, बालाः स्तनंधयास्तेषां ग्रीवा कंधरा
तद्भदिव । उभयोरैकधर्मतामाह । व्याघ्रोति । व्याघ्राः शार्दूलाः नखाः सुरभिन-
खप्राणिनः तेषां पङ्क्तिः श्रेणी तथा मण्डिता शोभिता तथा । गण्डकाः. वार्ध-
णसाः त एव आभरणं यस्यां चेति । पक्षे व्याघ्रनखपङ्क्त्या मण्डिता अत एव
शार्दूलदिव्यनखभूषणभूषिताय नन्दात्मजायेति । (बालरक्षार्थे व्याघ्रनखा बध्यन्त
इति प्राप्तेः । गण्डस्थलपर्यन्तवर्ति यत्तादृशं ग्रीवारस्थं भूषणं देशविशेष (?)
गण्डकमिति प्रसिद्धं तदाभरणं यस्यां सा.) What the odorous animal
called 'nakha' was, does not seem certain. Monier Williams
says "apparently a dried shell-fish."

2. पानभूमिरिवेति. Bâlakrishṇa, मधु मयं पुष्परसश्च. Siddhachandra,
द्रा, प्रकटितं आविष्कृतं यन्मधु माक्षिकं कोशा एव कौशकाः पट्टसूत्रस्था-
नानि तेषां शतं यस्यां सा पक्षे प्रकटितं मधु मयं तस्य कौशकानि पानपात्राणि

तेषां शतं ययेति विग्रहः । प्रकीर्णानि पर्यस्तानि विविधानि विचित्राणि कुसुमानि यस्यामित्युभयत्र समानम्.

°शाल°. Siddhachandra, (a) शालवृक्षः, (b) गृहैकदेशः. L. 6. लहृत्त. Edd. डम्भत्त, a word which occurs in the next clause but one. Com.,=निर्मयार्द L. 8. °तालशब्दा. Bālakrishṇa तालो वृक्षः करास्फालश्च.—°तालपत्रा. Bālakrishṇa, तालानां पत्रं तालपत्रं कर्णभरणं च. L. 9. °शर°. Siddhachandra, (a) मुञ्चदण्डाः, (b) बाणाः.—°नेत्र°. Bālakrishṇa, नेत्रं मन्यगुणे वक्षे तरुमूले विलोचने इति विश्वः. Siddhachandra, नेत्राणां वृक्षविशेषाणां सहस्रं तेन संकुला । यद्वा नेत्राणां जटानां सहस्रं तेन संकुला । जटांश्च योनेत्रमित्यमरः.

10. पार्येति. Pārtha is a name of Arjuna.—वानराक्रान्ता. Siddhachandra, (b) कपिचिह्नोपयुक्ता. L. 11. विराटिति. Bālakrishṇa, कीचकाः पुष्पविशेषाः वेणुविशेषाश्च । वेणवः कीचकास्तेन स्युषे स्वनम्यनिलोद्धताः इत्यमरः Bālakrishṇa has missed the point here. Compare Siddhachandra's explanation, कीचकाः सच्छिद्रवेणवः तैराकुलाः पक्षे कीचकानां स्वमियबाग्धवानां शतं तेनाकुला व्यप्रा. “कीचक 2. Name of a people, tribe of the Kekayas; they are called सूताः Mahābhārata I. 6085, iv. 815, सूतपुत्राः 829: A Kichaka appears as general of King Virāṭa 376 fgg. The defeat of this Kichaka and his army is wrought by Bhīmasena I. 328, iv. 376 fg. Panchatantra III. 29. Bhīmasena is called in consequence कीचकजित् Trik. II. 8, 15, “निस्तुदन् Hemachandra's Abhidhānachintāmaṇi 708, &c.” Böhltigk and Roth.

12. व्याधातुगम्यमानतरलतारकमृगा. (a) ‘Where the hunters pursued the quivering-eyed deer,’ (b) ‘where the hunter follows the deer with its twinkling stars.’ Siddhachandra, व्याधैरनुगम्यमानाः तरला भयविह्वलाः तारकमृगा विचित्रमृगा यस्यां ता । पक्षे व्याधेनानुगम्यमानः तरलतारकमृगः चन्द्रनक्षत्रं यस्यामिति विग्रहः । महदेवेन (MS. ईश्वरेन) व्याधरूपधारिणा हतं तस्यार्धं मृगनक्षत्रमिति प्रसिद्धम्. Bālakrishṇa apparently omitted व्याधातुगम्यमान, as his note is तरलतारकास्तरलक्षिकनीविका मृगा यत्र । तारकरूपो मृगो यत्र (So both MSS.: one goes on तरलः तारकरूपो मृगो यत्र). तरलतारक in the sense in which we have, with Bālakrishṇa, taken it, as applied to the deer, occurs again at p. 29, l. 5.

13. वर्णेति. Siddhachandra, दर्भाः कुशाः चौराणि तृणविशेषाणि जटाः

शिक्षा वल्कलानि चोच्चानि रतानि धर्तुं शीलमस्याः सा तथा । पक्षे दर्भेचीराणि पूर्वोक्तानि जटाः संहताः कक्षाः । शिक्षाजटे संहतौ कक्षावित्यनेकार्थः । वल्कलानि प्रतीतानि तेषां धारणं विद्यते यस्या इति विग्रहः.

14. सप्तपर्ण. Siddhachandra, (विरोधपरिहारपक्षे) सप्तपर्णः अयुक्छदः. Bālakrishna सप्तपर्णो ब्रूयः । सप्तपर्णी विशालत्वक्धारदो विषमच्छद इत्यमरः—कूरसत्त्वा. (a) 'Full of wild beasts,' (b) 'of fierce disposition,'—पुष्पवत्यपि पवित्रा. Bālakrishna, पुष्पं कुसुमं स्त्रीरजश्च Cf. p. 59, l. 11.

17. सुरपतीति. Sc. भगवतो महामुनेरगस्त्यस्य l. 22. L. 18. गति. Text of A गमन. Com. गतिर्गमनम्. L. 19. The text of A omits a line here, the copyist's eye having wandered from the last syllable of 'समूहवचसा' to that of 'सुम्बितचरणरजसो' (written 'रजासा'). The words are supplied in the commentary. L. 20. जठरेति. Com., जठरानलेन उदराग्निं जीर्णैः अन्तस्तिरोहितः वातापिदानवौ येन.

20. सुरासुरमुकुटमकरपञ्चकोटी°. Com.,..... तेषां मुकुटाः किरिटानि तेषु मकरपञ्चं मकराकारः पक्षः पञ्चं वाहनपक्षयोरित्यमरः तस्य कोटी अष्ट &c. B² and C, 'मुकुटमकरपञ्चमङ्गकोटि° D, 'मुकुटपञ्चमङ्गकोटि°. Edd. 'मुकुटतटघटितमरकतमकरपञ्चमङ्गकोटि°, Ed. 2, mentioning a reading 'मुकुटमकरकोटि Cf. अङ्गदपञ्चमङ्गमकरकोटि p. 13, l. 20.

22. नहुष A, B² and C write नहुष, भार्यया, B² and C तद्भार्यया The commentary, which begins its note on this paragraph with the words तस्यां विन्ध्याटव्यामगस्त्यस्य मुनेर्वातापिद्विष आश्रमपदं मुनिस्थानमासीदित्यन्वयः, has here पुनः कीदृशम् (sc. आश्रमं) पादयै-वृक्षैरुपशोभितम् । अथ पादपान्विशिनष्टि । अगस्त्येति । अगस्त्यस्य भार्यया पत्न्या लोपामुद्रया (Ms. लोपमुद्रया) स्वयं आत्मना उपरचितं आलवालकं आवापो येषां ते तथा तैः, Bālakrishna construes better, धर्मस्य उत्पत्तिश्चेन्नमिव पादपैरुपशोभितं दृढदस्युनात्रा पवित्रीकृतं कदलीवनैः श्याम-लीकृतपरिसरं गोदावर्यो परिगतं आश्रम (MS. आश्रय) पदमासीदित्यन्वयः

- P, 21, L. 2. चीवर, A in text, चीर, Com., कुशा एव चीवरं वासो यस्य स तेन. 4. The parenthetical clause यस्येधमवाह इति &c. stands in all my MSS. Ed. 2 takes it out of the text, perhaps on MS. authority. It looks very like a gloss.

7. Bālakrishna बद्धवेणिकया बद्धप्रवाहया.—गोदावर्यो B², C and Edd., कावेर्यो Ed. 2 giving गोदावर्यो as a variant. L. 11. निभृत. 'Still.' It is the absence of noise

which heightens the illusion (cf. निःशब्दतया &c. p. 27, l. p. 2). For this meaning of the word compare अतिनिभृतपदः p. 148, l. 16, and अनिभृतपरप्लुत p. 185, l. 14 Siddhachandra, शाखेति शाखासु शाखासु निर्लीनाः संलग्नाः निभृतमत्यर्थं पाण्डवाः धेताः &c.; below, p. 27, l. 2 on कुलायनिर्लीननिभृतशावक his note is सुवाः अत्यन्तं शुक्लशावकाः—L. 16. आविद्ध. B² and Edd., अशुविद्ध. L. 19: Bâlakrishṇa, घोषस्य स्मरन्तः घोषं स्मरन्त इत्यर्थः. Bühler (on Daśakum. p. 41, l. 20) has pointed out that this construction, which Bâṇa usually follows, is the rule in Latin after verbs meaning 'to remember.' L. 20. कुलित. Com.= व्याकुलीभूत. Compare शबरकामिनीकुचकलशङ्खलितजलं (sc. पद्मसरः p. 22, L. 12. L. 22. Bâlakrishṇa, निहतानां शेषा ये वनहरिणास्तेः.

P. 22, L. 5. पुनरिव धरणितालवृक्षसन्ती. The reference is to Sītā's miraculous birth. L. 10. विघटित. C and Ed. 1 write विघटित. L. 17. केशपाशकुसुमैः. B², C and Edd., केशकुसुमैः.

20. सवर्णतया रसितानुमैयैः. So closely did they resemble in colour the plants that it was only by their voice that they could be distinguished. This is a favourite fancy: compare सवर्णतया परिमलानुमीयमानस्य p. 69, l. 16.

"My dazzled sight he oft deceives,
"A brother of the dancing leaves."

Wordsworth. Ode to a Green Linnet.

22. पल्लवानिलवीजितम्. The next epithet of पद्मसरः is वनराज-भिरुपरुद्धतीरम् p. 23, l. 5. L. 23. बालिनिर्वासितेन. Text of A adds च.

P. 23, L. 1. सुग्रीवेणेति. A reads 'परिलघुताभिः'. So also in Commentary (omitting परि), सुग्रीवेण वानराधिपतिना अवलुप्तानि यानि दूरीकृतानि फलानि तैलघुता यासु ताभिः. L. 4. वनदेवतानिः श्वास^०. Com., स्व-श्वास^० (ताभिः स्वश्वासेन स्वकीयपानेन (!) वासितानिभिरिव भावितानिभिरिव.) 'Perfumed with their breath by the nymphs of the forest.' Above, p. 22, l. 17 we have had वनदेवतानिः केशपाशकुसुमैः सुरभी-कृतम्. B. and Edd., वनदेवतानिः श्वास^०. L. 9. मध्यचारिणा. Com. मध्यचारिणा वनान्तर्भ्रमणकारिणा पथि चारिणेति पाठे पथिकेनेत्यर्थः.

10. तस्यैवंविधस्य. Edd. तस्यैवं, Ed. 2 giving our reading as a variant. D तस्य चैवंविधस्य, L. 17. जरातिलकविन्दुभिः. Com.

कैरिव जरायाः बिस्त्रसायाः ये तिलकविन्दवः तैरिव अतिवाह्ये शरीरे कृष्ण-
विन्दवो जायन्त इति लोकप्रसिद्धिः. L. 18. इतस्ततः परिपीत° &c.
Com., जलेति जलधरपटलैः मेघसमूहैरपि अदृष्टं अनवलोकितं शिखरं
प्रान्तदेशो यस्य स तथा । मेघपटलं विशेषयन्वाह । इत इति इतस्ततः सम-
न्तात् परिपीतं सागरसलिलं समुद्रप्रानीयं येस्ते तथा तैः अथ च गगनागतैः ।
कैरिव । शाखान्तरेषु शालान्तरेषु निलोयमानैर्गुप्ततया तिष्ठद्भिः पञ्चरथैरिव पक्षिभि-
रिव । क्षणमिति क्षणमात्रं यावत् अम्बुभारालसैः जलभारेण मन्दगामिभिः ।
आर्द्राति आर्द्रकृताः जलेन स्विन्नाः पल्लवा येस्ते तथा तैः.

21. समीपवर्तिनां &c. Siddhachandra, समीपेति धवलीकृतः शुभीकृतः
शिखरस्य अग्रस्य शाखा यस्य स तथा । कैः । केनपटलैः कफसमूहैः ।
कीदृशैः । संदेहितः संदेहविषयीकृतः तूलराशिः अग्नीजकार्पासकविण्डी येस्ते तथा
तैः स्वेति (sic, but the previous colophon, it will be noticed, is
समीपेति, which is also the reading in text) स्वस्य समीपवर्तिनां
निजविकटवर्तिनां उपरि ऊर्ध्वं संचरतां गच्छतां अथ च गगनतलं आकाशतलं
तत्र यत् गमनं संचरणं तेन यः खेदः प्रयासः तेन आयासितानां शिखरानां रश्मिरथतु-
रंगमाणानां सूर्यरथाधानां घृक् (MS. शृक्) ओष्ठप्रान्तः ततः पस्तिस्तैः पतितैः
केनपटलैः. Siddhachandra does not give the right answer
to the question कैः in the second line of this quotation.
What whitens the topmost branch of the tree is the
clumps of cotton upon it, "which made one wonder if it
might be foam from the mouths of the horses of the sun."
Compare पादाभरणरत्नांशुकलेखासंदेहदायिनीभिः.....अङ्गुलीभिः p.
186, l. 21 and आमुक्तकण्ठौत्पलच्युतमधुधारासंदेहकारिणं कर्णपाशम्
p. 188, l. 3. संदेहेतत्तूलराशिभिः must be taken as a karma-
dhâraya compound, not as a bahuvrîhi. The well-known
line in Vikramorvasî Act III. v. 2, धूपैर्जालविनिघृतैर्वल्लभयः संदि-
ग्धपरावताः is to be explained in the same way, and not with
Böhrling and Roth, following Bollenzen (धूपैः संदिग्धाः "en-
veloped in, or besmeared with smoke") or with Shankar Pandit
("The smoke of the incense coming out through the windows
causes to be confounded with it the wild pigeons under the
projected eaves.") The poet, who in the previous line (उ-
त्कीर्णा इव वासयाष्टिषु निशा निद्रालसा बहिः) has spoken of the
peacocks heavy with sleep, here describes the pigeons
sitting so still that they are mistaken for wreaths of smoke.
There is no smoke really present, any more than in our

passage is there foam from the mouths of the horses of the sun. Bhandarkar had already indicated the correct way of taking the Vikramorvaśī passage in his note on an example of the same figure occurring in Mālatī-Madhava, Act I. v. 2. पास्तु त्वामकटोरकेतकशिखसंदिग्धसुग्धेन्द्वो भूतेशस्य.....जटा: "Comp. Vikr. III. धूपै: &c. The sense is:—the resemblance between the two leads to one of them being mistaken for the other. This is an instance of what is called संशयोपमा by Daṇḍin and संदेहालंकार by more modern writers." There too both things are not to be supposed to be present. Compare Jagaddhara's note अकटोरया कौमलयासंपूर्णया वा केतकशिखया केतकीकुसुमाग्रेण संदिग्धः संशयितो सुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि किं केतकशिखयमित्यनौचित्यं । तदयं संशयोप्यनौचित्यमूलक एवेति भावः. A line has dropped out in the text of A here (समीपहितललासो &c.).

- P. 24, L. 3. Bālakrishna, शकुनिः पक्षी दुर्योधनमातुलम्.—Nalinanābha is a name of Kṛishṇa वनमाला (a) "A line of woods," (b) a kind of ornament. Bālakrishna, आपादलम्बिनी माला वनमाला विदुर्बुधा इति. L. 4 नभसि. (a) "In the sky," (b) "in the month Śrāvaṇa. Siddhachandra differently, नभसि आकाशे दर्शिता उन्नतिर्येन स तथा उभयोः साम्यत्वं दमङ्गलैः. L. 11. परिणामविरल. Siddhachandra, परिणामेन वाङ्मयेन विरलानि &c. L. 13. अतिवाह्यातिवाह्य. B² and Edd. omit one अतिवाह्य. L. 14, मक्कलहलधरेत्यादि. "Once, when Bālarama was intoxicated, he called upon the Yamunā river, to come to him, that he might bathe; but his command not being heeded, he plunged his ploughshare into the river, and dragged the waters whithersoever he went, until they were obliged to assume a human form and beseech his forgiveness. This action gained for him the title Yamunā-bhid and Kāliṇḍi-karshaṇa.—Dowson's Classical Dictionary. L. 20. विसारिणीम्. Text of A, विस्तारिणी. Com., विसारिणी विस्तारिणी. L. 23, Com., विकाराः परिपाकाविशेषेण परिणताः कणाः. C and D omit मञ्जरी.

- P. 25, L. 7. B, विनाशदुःखदुःखित. D, ^१विनाशदुःखितो मे तातः. L. 8, अन्तर्निगूह्य. So B² and Edd. A in text, अन्तर्निगूह्य. The Com. has evidently a different reading in view as its note is

अभ्यन्तरे एव मध्ये एव निरुध्य अवरुध्य. L. 9, कुशचीर. Com. कुशो दर्भः चीरं जीर्णवस्त्रखण्डः (MS. °वस्त्रखं sic). Kusachīra is said to mean a dress made of Kusa grass. L. 10. अवशस्तांस-
 वैशशिथिलाम्. The reading of B³ and Edd. A अवशस्तांसदेशां
 शिथिलाम्, with the note अवशस्तो गलितोऽशदेशो यस्याः सा तां
 अथवा स्कंधदेशात् अवशस्तांसदेशा तां अत एव शिथिलां श्रयां अद्वावयव-
 संयोगां. Compare त्रासस्तसंविशिथिलेन पक्षसंपुटेन. p. 33, l. 20 ;
 and खेदस्तगलितचामरे p. 185, l. 11. L. 12, क्षीर्ण. B³ क्षीर.
 L. 13. उपान्त. A in commentary, उपान्त्य. L. 15. Edd.,
 मयमाहारमदात्. L. 16. Com. प्रतिदिवसं प्रत्यहं अनेन प्रकरिणानीतं
 मद्दं मद्दं दत्त्वा मया उपयुक्तं ततः शेषं उद्धारितं आत्मना आत्मने
 (MS. omits आत्मना, which need not perhaps be supplied,
 as the word in the text is occasionally omitted in the com-
 mentary. But आत्मनाशनमकरोत् as Parab has printed it is
 wrong) अज्ञानं अकरोत् । व्यप्रत्ययानुशासनवशात् चतुर्थ्ये तृतीया. Sid-
 dhachandra therefore explains आत्मना as = आत्मने. " आत्मन् is
 often used as a reflexive pronoun आत्मना-अकरोत्, ipse fecit
 Kād. 27, 21. II. 112, 18. संस्तम्भ्यात्मानमात्मना Rāmây. Gor-
 resio's Ed. II. 53, 38." Böhtlingk's Shorter Dictionary. The
 first of the two passages from Kādambari here is our pas-
 sage: the second is at p. 340, L. 2, of our edition, आत्मनापि
 शुकनासन सह गमनसंविधानमकरोत्.—मदुपयुक्त. Edd. मदुपयुक्त.—
 L. 22. संध्यानुपासितुम् Com = सायन्तनविधिं कर्तुम्.

P. 26, L. 1. विघटित. Com. विघटितानि (sic. विघटित in text) स्फुटितानि
 L. 2. तटम्. B³ and Edd. तलम्, Ed. 2 giving our reading
 as a variant.--तुषारविन्दुवर्षिणि. Sc. कानने L. 5. L. 4. Read
 उदयगिरिशिखरस्थितं with C and D. The anusvāra is omitted in
 text of A. L. 6. तरूणाम्. Com. wrongly adds च. L. 8, अव-
 द्यायसीकारिणि. Sc. प्रामातिके, l. 12. (A writes always शीकर
 &c.) L. 13. घनघटमान°, From C and D. So also B³ with निरुद्ध
 for our निबद्ध. (MS. घनघटमानं). A. विघटमान, which is explain-
 ed in commentary as = संकोचं प्राप्यमाण, though above,
 L. 10. the same word has already been rightly explained as
 = विकाशं प्राप्यमाण. The bees are indignant that they are
 prevented from celebrating the morning, on the cheeks of

the elephants that serve them for drums, by being caught in the closing petals of the night lotus.

11. निशावसानज्ञातजडिभि. Com., जडिमा जडत्वम्.....अत एव मन्दमन्द &c. Compare प्रभातशिशिरमारुत l. 14, below. For जडिमम् in the sense of cold Kern quotes Kād. 198, 11 (our 177, 11) and II. 42, 7 (our 276, 15).

19. अवतरत्. Com.,=अधिरोहतः. Parab prints this with a note of exclamation, but the note is quite right. Both words may take from the context a sense other than that in which they are generally used. There is one example of the converse case, the use of अधिरोहति where we should expect अवतरति in Vikramorvaśi, Act I. V. 14—

अये च गगनात्कोपि ततचामीकराद्भूदः ।

अधिरोहति शैलामं तडित्वा निव तोयदः ॥

20. अवचूलचामर. Com., अवचूलः अधोमुखकूर्चको यश्चामरकलापः. The dictionaries do not recognize this word, otherwise अवचूड, as an adjective. L. 21. वन्नासरः &c. The commentary here takes this and the following word with सवितरि instead of बालातपे; but below says rightly that the bālātapa is compared to Sugrīva (Kapiśvara) तरुश्लिखरचारित्वात् इततरत्वाच्. L. 22. दिवसकरज्जमानि. Com., दिवसकरात् जन्म यस्य स (a), referring to the morning rays of the sun, (b) referring to Sngriya.—इततार (a) 'Blotting out the stars,' (b) 'taking away Tārā.' L. 23 दिवसाष्टमभागभाजि. Com. दिवसस्याष्टमो भागश्चतुर्थघटिकात्मकः &c.—D omits स्पष्ट.
- P. 27, L. 2. कुलायनिलीननिभूत. Text of A, कुलायनिभूत. Com., कुलायाः नीलानि तेषु सुखाः निभूतमत्यन्तं &c. For the meaning of निभूत see note on p. 21, l. 11.
4. B² and Edd., असंजातबले समुद्दिद्यमानपक्षपुटे. Com. of A, सैशवा बाच्याद् असंजातं अनुत्पन्नं यद्वलं तेन समुद्दिद्यमानं विलीयमानं पक्षपुटं यस्य स तथा.
5. A. सरभससमुत्पत्त. Com., सरभसेति सरभसेन वेगेन समुत्पत्तः &c. Compare सरभससारमेयविलुप्यमानं p. 28, l. 12, and सरभसविमुक्तं p. 28, l. 23. I cannot now trace B¹'s reading. सरभसमुत्पत्त is the reading of Edd. L. 8. Edd., भगीरथावधैमाण. L. 10. जर्जरित. Com.,=प्रतिरुद्ध. L. 11=प्रतीकारबुद्ध्या. Com.; भयानि-

वृत्त्युपायधिया. "In the hope of there finding shelter." L. 13. सरभसम्. Goes with कोलाहलमञ्जनम् p. 28, l. 8. Compare the construction of नातिचिरात् p. 28, l. 9. The commentator construes it with गजयूथपतिलुलित here (इतः अस्मिन्पदेऽसौ सरभसं वेगवचरं गजयूथपतिना लुलिता मर्दिता &c.).

P. 28, L. 2°. B^o वेणिकानुसारिणी. The commentary construes इयमटवी वेणिकानुसारिणी पक्षचरस्य यूथपतेर्मदजलमलिना as one clause, and संचारवीथीचमरीपङ्क्तिरियमनुगम्यताम् as another (इयमिति इयं अटवी अरण्याभूमिः वेणिकां अलकपङ्क्तिं अनुकरोतीत्येवंशीला सा तथा । कीदृशी । पक्षचरस्य समुदायचारिणी यूथपतेर्यूथनाथस्य मदजलेन दानवारिणा मलिना इयाम् । अनेन वेण्या साम्यमरणस्य सूचितम् । संचारोति संचारवीथ्यां गोचरमार्गे चमर्याः गोविशेषस्य पङ्क्तिपरंपरा ताः अनुगम्यतां व्रज्यतां युष्माभिरिति (Sc. शेषः). This seems wrong. It is the track (संचारवीथी) of the elephant that is like a long black braided lock of the forest personified, being as it is black with the juice flowing from the beast's temples: and चमरीपङ्क्तिरियमनुगम्यताम् is a clause by itself. The explanation of पक्षचरस्य (unless indeed समुदायचारिणः is a copyist's mistake for असमुदायचारिणः) is unsatisfactory. पक्षचर and पक्षधर are both cited as names for a rogue elephant. Compare below, l. 11, सन्नतयूथमुक्तामैकाकिनां च संचरताम्...गजयूथपतीनाम्. Ed. 2 quotes a reading एकचरस्य, which is that of C. B² read समीपचरस्य.

9. विजृम्भित. Com., = प्रसृत. L. 10. विनादेन. Sc. सर्वतः प्रचलित-भिर्व तदरण्यमभवत् p. 29, l. 1. L. 14. अनुगतकलभानाम्. Com., अनुगताः पश्चात् लभ्याः कलमा यासां तास्तथा तासाम्. L. 14. उत्कर्णपल्लवानाम्. Com., उत् ऊर्ध्वं कर्णपल्लवाः यासां तास्तथा तासाम्. L. 17. उन्मुक्तकण्ठम्. Com., उन्मुक्तकण्ठं यथा स्यात्तथा.—अतिकरुणम्. Another adverb. Com., अतिकरुणशब्दम्. Edd. read उन्मुक्तकण्ठकरुणम्.

19. रूपानुसारेति. Com., मृगाः हरिणाः तेषां यूथानि वृन्दानि तेषां चरण-शब्देन क्रमणोत्थ (MS. क्रामणोत्थ) रवेण । कीदृशानाम् । रूपेति रूपं शक्तिः तदनुसारेण प्रधावितानाम् &c. But read मृगयूनाम् with B² and Edd., Balakrishna, मृगयूनां लुब्धकानाम्. रूप means 'beasts' as at p. 11, l. 15. For प्रधावितानाम् B² has प्रस्थितानाम्. L. 22. कलेन. A in text, कलशबलेन. In commentary, कलशबालितेन (मदेन कला

मनोज्ञा या कुररस्य मत्स्यस्य कामिनी स्त्री तस्याः कण्ठकूजितं तस्य कलो म-
धुरो ध्वनिः तेन शबलितेन मिथितेन). कलेन is the reading of C,
D and Edd. B², कलकलेनेव.

P. 29, L. 2. A writes तदारण्यम् in the text, probably a copyist's mistake.
L. 4. B², मन्दीभूतसाध्वसः. L. 6. D and Edd., समुपजातविस्मयो दिदृक्षुः
B², संजातदिदृक्षुः (sic). L. 8. अभिमुखमापत्. Sc. शबरसैन्यम्. L.
18. D and Ed. 1, अभिमुखमापतन्तम्. Ed. 2, अभिमुखमापतितम्.—
अर्जुनोति. Ed. 2 refers to Rāmāyaṇa Uttara-Khāṇḍa XXXIII.
for this story. The waters of the Narmadā are always
represented as black. Compare the figure at p. 24, l. 14,
and that at p. 29, l. 23. L. 11. पुञ्जम्. D and Edd., पूम्, Ed.
2 giving our reading as a variant. B², बलम्. L. 14. Text of
A and B², °निहतं खर°. Com. of A, C, D, and Edd. with us.
The Commentary takes खरदूषण as one name, खरदूषणस्य पाताल-
लङ्काधिवर्तेः. It is a dvandva, Khara and Dūshana. Edd. omit
निवह.—तद्वध्यानात्. Com., तस्मिन् रामचन्द्रे अपध्यानं दुश्चिन्तनं
तस्मात्. B², त्वदध्यानात्. L. 16. Edd., अवगाहोत्थितप्रास्थितम्.—
अचलति. Com., अचलः पर्वतः तस्य शिखरं शृङ्गं तत्र स्थितो यः केसरी
महानादः तस्य करौ हस्तौ तान्यां आकृष्टिः आकर्षणं तस्मात् यत्पतनं भ्रंशः
तेन विशीर्णं विशरारुतां प्राप्तम्. L. 17. अखिलरूपाविनाशाय. Com.,
अखिलानां समप्राणां यदूर्ध्वं तस्य विनाशाय Siddhachandra does not
seem to have known the word रूप in the sense of beast.
It has occurred already twice. Compare the notes at
p. 11, l. 15, and p. 28, l. 19.—Edd. अन्धकारिताशेषकाननम्.

20. अतिमहतः. Com. reads महतः.—प्रथमे वयसि वर्तमानम्. Sc. शबरसे-
नापतिमपश्यम् p. 31, l. 23. L. 21. Read आयसमयविव. Com.,
कमिव एकैति एकलव्यः द्रोणाचार्यशिष्यः शबरः तमिव. I took आयसम्
from C and D.—जन्मान्तरागतम्. A, जन्मान्तरगतम्. Com., कीदृशं
(sc. एकलव्यम्) जन्मेति एकस्माज्जन्मवः अन्यज्जन्मान्तरं तत्र गतं प्राप्तम्.

P. 30, L. 1. पूरितारण्यम्. This is the reading of the commentary (पूरितं
भूतं अरण्यं काननं येन स तथा तम्). The text has पूरितमरण्यं (sic),
B² and Edd., पूर्यन्तरारण्यम्—like रञ्जयन्तम् below l. 10. With
our reading compare देहप्रभया कपिलीकृतकाननम् p. 139, l. 12;
and, for a similar combination of the two constructions, प्रावि-
तदिगन्तरेण सिञ्चतेवामृतरसविसरेण दिवसम् p. 182, l. 11. D. सरयन्त-
मरण्यम्.

2. आयतललाटम्. Ed. 2 mentions a reading आयतललाटमासीनम्. L. 3. एककर्णभरणतामुपनीतस्य. B^a and Edd., उपनीतस्यैक-
कर्णभरणताम्. So also D, but omitting एक. L. 6. उपरि तत्परिमलान्धेन भ्रमता. Com. उपरीति तस्य मदस्य यः
परिमलो गन्धस्तेनान्धेन विह्वलेनेति हेतुः उपरि उपरिष्ठात् भ्रमता भ्रमणं
कुर्वता. B^a, परिभ्रमता for भ्रमता. D. लुब्धेन for अन्धेन. Edd.
read उपरिपतन्पार्दिमलान्धेन परिभ्रमता. L. 7. मायूर. 'Made of
peacock's feathers.' B^a, मायूरपिच्छ a word which occurs at
p. 31, l. 7. Edd., मयूरपिच्छ—आतपच्छ. D., छन. L. 8. आलोल-
कर्णपल्लवव्याजेन. From B^a and Edd. A omits कर्ण. Com.,
आलोलः चञ्चला ये पल्लवाः किसलयानि तेषां व्याजेन ललेन. L. 9. A in
text स्वेदसलिललक्ष. Com. स्वेदलेखा &c. L. 10. हरिणकुलक्षयरा-
त्रिसंध्यायमानया. A nominal verb formed according to rule
from the noun हरिणकुलक्षयरात्रिसंध्या. B^a and C omit रात्रि. D
omits क्षयरात्रि. Edd. read कालरात्रि. instead of क्षयरात्रि. L. 11,
आशाविभागानां जानुलम्बेन. A, आशाविभागानां जानुलम्बेन. The
anuswāra probably crept in by mistake, but the commentary
repeats the reading with the note, अत्र कर्मणि षष्ठी. Edd. have
लम्बिना for लम्बेन. With the reading जानुलम्बेन compare गु-
ल्फावलम्बिना the reading of A at p. 10, l. 19.—कुञ्जर, B^a,
दिक्कुञ्जर. Edd. वनकुञ्जर. With this absolute use of गृहीत्वा com-
pare that of अपहाय p. 128, l. 20, and that of उत्पाय p. 182.
l. 11.—चण्डिकेति. Com., चण्डिका काली तस्याः रुधिरबलिप्रदानाय
असकृत् निरन्तरं निशितानि तेजितानि यानि शाखाणि तेषां दलेषः घर्षणं तेन
विषमितं स्थपुटं शिखरं भुजार्धं यस्य स तथा तेन. L. 13, अन्तरान्तरालम्.
A अन्तरालम्. Com., लभेति अन्तरा मध्ये लग्ना &c. L. 15. वक्षः-
स्थलेन. A; चक्षुःस्थलेन (MS. चक्षुस्थलेन Com., चक्षुरिति चक्षुस्थलेन
नेत्रस्थानेन). L. 18. ललाटफलके. B^a and Edd., ललाटपट्टे, Ed.
2 giving our reading as a variant. D. पट्टके. L. 19, उपजा-
तपरिचयेः. Sc. धामिः p. 31, l. 2. L. 21. स्पष्टदृष्टदन्तांशुन्दंष्टा-
न्तराललक्षकेसरिसटाविब. A. 'सटाविब. Com., स्पष्टं प्रकटं दृष्टा
अवलोकिता दन्तांशवो दशानखिवो येषु ते तथा तान्। कामिव । दंष्ट्रान्तराले
दाढामध्ये लग्ना या केसरिसटा सिंहस्कन्धकेसरा तामिव. Edd. 'दंष्ट्रान्द-
न्तान्तराल'.

P. 31. L. 3. कैश्चित्. Sc. शबरवृन्दैः, l. 9. L. 5. B^a, विभिन्नगजकुम्भं.—
Edd. जातुधानैः. L. 6. Edd. एहीतपिशिताहारैः. L. 10. सखज्ज-

धेनुकम्. Siddhachandra, (a) खड्गः कौशेयकः धेनुका कुपाणिका ता-
भ्यां सह वतमानम्. The dictionaries know धेनुका in this sense
only as forming a compound with असि. Dissolve (a) खड्गः
धेनुकया सह. L. 11. Ekachakra is the name of a town :
Arunânuga is a name of Garuḍa. L. 13. मानसवेगम् Sid-
dhachandra, मानेन बर्हकारेण सवेगः सर्वदा तीव्रगतिः । पक्षे मानसे मान-
साभिधाने सरसि गतिर्गमने यस्येति विग्रहः.—A पारासरम्. Com., =
व्यासः.—Yojanagandhâ (b) is a name of Satyavatî, the mother
of Vyâsa. (a)=कस्तूरीमृगः. L. 14. Bhîma was Ghaṭotkacha's
father. L. 15. नीलकण्ठचन्द्रकाभरणम्. Com. नीलकण्ठे मयूरः
तस्य चन्द्रका मेचकाः तेषां आ समन्तात् भरणं धारणं यस्मिन्स तथा तं पक्षे
नीलकण्ठे महादेवः तस्य यः चन्द्र एव चन्द्रकः तदेव आभरणं यस्मिन् अपे-
नारीत्वादिति भावः. L. 16. अतिरागिणमिव &c. Siddhachandra
अतिरागिणमतिरागाभिभूतामतिशयनाभिलाषुकं तमिव । उभयोस्तुल्यतामाह ।
कृतेति कृतो विहितः बहुवन्दीनां ग्रहाणां परि सामस्येन ग्रहो येन स तं पक्षे
कृतो बहुवन्दिनां वैतालिकानां परिग्रहः स्वीकारो येनेति विग्रहः । श्रेष्ठे स्वरो
न गण्यते इति ह्रस्वदीर्घार्थः श्रेष्ठः. अतिरागिणम्. 'Very musical.'

17. विज्ञिताज्ञानमिव &c. Siddhachandra, विज्ञिताज्ञानः मांसभक्षकः तद्व-
दिव । उभयोस्तुल्यत्वमाह । रक्तं इति रक्ताः अनुरक्ता लुब्धकाः व्याधा यस्मिन्
स तथा ते पक्षे रक्ते रुधिरं लुब्ध एव लुब्धकः ससृह इत्यर्थः.—Nishâda
is the name of a note on the scale. Com., तन्त्रीकण्ठोद्भवः
स्वरः. L. 18. वयसम् (a) Birds, (b) 'life.' L. 19. सारमेय. (a)
'Dogs,' (b) सारस्य धनस्य मेयस्य मातुं योग्यस्याजादेः.

P. 32. L. 1. Edd. तस्य पञ्चत्. The clause is a very awkward one, which
Bâna either did not write, or would have corrected if he
had lived to finish his book.—L. 2. मोक्षप्रायम्. B², घोरप्रायम्.
L. 4. निन्दित. Edd. विगर्हित.—शास्त्रं शिवारत्नम्. Siddhachandra
शिवा शृगाली तस्याः रुतं शाब्दितं शास्त्रं उच्चस्वरवेदपाठः प्रबोधजनकत्वसा-
म्यासदुपमानम्. L. 4. D and Edd. उपदेष्टारः. L. 6. Text of A
writes शृगालवीषु. Com., शृग्यासु जनराहितासु विन्ध्याटवीषु.—मित्राणि
क्रूरकर्मसाधनानि धनूषि. Ed. 1, मित्राणि क्रूरकर्माणि धनं धनूषि.
Ed. 2, मित्राणि क्रूरकर्माणि धनूषि, mentioning क्रूरकर्मसाधनानि as a
variant. L. 8. A, उत्साहकारि. Com. स्तब्धताविधायि. Compare
note on p. 10, l. 9. उत्साह is from Edd. But उत्साह is perhaps
right, in the sense of joy (Böhtlingk quotes Râmâyana
III, 33, 4, and Sâkun, 23, 12.) It is because the

deer have no sense that they delight in the song which is to be their ruin. B², डच्छद and D, डन्माद. L. 12. C. and D, कुर्वन्ति. L. 15. A. B², C and D, अन्यतरः. Com. अन्यतरः कश्चिदनिर्दिष्टनामा. L. 18. अत्यच्छतया स्पर्शानुमेयम्. Compare सवर्णतया रसितानुमेयैः p. 22, 1. 19. 8.

- P. 33, L. 2. पिशिताशनः. Com.=व्याघ्रः. Böhtlingk gives the meaning wolf. L. 8. The tāla tree is often used as a measure of height. L. 13. अनवरतेत्यादि. Compare उपारूढकम्पतया च संतापकारिणीमङ्गलयां जरामिव विधुन्वन् p. 25, 1. 11. L. 14. Edd., एकैकशः. L. 15. A, in text and commentary, शाखान्तरेभ्यश्च शुकशावकान्. Edd., शाखासन्धिभ्यः कोटरान्तरेभ्यश्च. B², शाखान्तरेभ्यः कोटरान्तरेभ्यश्च. L. 18. द्विगुणतरोपजातवेषधुः. The reference is to the passage on p. 25 quoted above on 1. 13. P. 34, L. 3. Edd., तमाकृष्य तातम्. L. 4. Edd., स्वस्पर्शरीरत्वात्.—सावशेषत्वादायुषः.

“ Few months of life has he in store. ”

Wordsworth's Simon Lee.

6. निभृतम्. ‘ So as to be hidden. ’ Siddhachandra again renders the word by अत्यर्थम्. See note on p. 21, 1. 11. L. 7. Edd., आयुषोवशिष्टतया, which would be a mere repetition of सावशेषत्वादयुषः above. His store of merit acquired in a previous life was not yet exhausted, and he escaped in consequence. L. 9. Read येन मे नाशीर्यन्त, and remove the stop after यावत्सातौ. D, मे येन &c. Edd., अवशीर्यन्त.—D omits the न before अवतरति. L. 10. C. अहं चावशीर्णः. D, अहमपि शीर्णः.
15. संकर्षणेत्यादि. Siddhachandra, संकर्षणो बलमद्रः । संकर्षणः प्रिय-मधुर्वलरौहिण्याविति कोषः । तस्य पटो वर्त्तन् तस्य नीला छाया कान्तिस्तया गदाधरो विष्णुः तस्य देहच्छविं शरीरदीप्तिं उपहसत इव उपहास्यं कुर्वत इव. Text of A संकर्षणपटनीलच्छायमुपहसत इव. Edd., °दलच्छायया. B², संकर्षणपटनीलया छायाया. C. संकर्षणपटच्छायानीलया छायाया.
16. अच्छैरित्यादि. Siddhachandra, अच्छैर्निर्मलैः कालिन्दी यमुना तस्याः जलपानीयं तेषां छेदाः खण्डानि तैरिव विरचितानि निर्मितानि छदानि पञ्चाङ्गि यस्य स तथा तस्य. L. 20. B², C, and D, अवतीर्य च. L. 23. संज्ञासज्जाता. B² and C, संज्ञासजातः. D and Edd., संज्ञासजातवेषधुम्.

P. 35, L. 1. अनथा च कालकलया. 'By this time.' L. 3. हनेपि चलति. 'When a blade of grass stirred.' L. 6. Edd., अनुपजात.—मुखेन पततः 'Falling on my face.' For the instrumental compare हृदयेन धत्त, V. 7 of the introductory stanzas. Also मुखेन पतति p. 38, l. 2. Edd. अक्षो मुखेनापततः. L. 9. मम समभूत्. C, ममेवं समभूत्. Edd. ममाभूत्.—Edd. अतिकटासु दशास्वपि. L. 10. जीवित. Text of A, B², C and D, स्वजीवित. L. 11. Edd. वृत्तयः.—B², C and Edd., omit सर्व. L. 12. सुगृहीतनाम्नि. Siddhachandra, सुगृहीतं सर्वदा ग्रहणयोग्यं नाम यस्यैवंभूते. L. 13. अहो सोढ. Edd. विसोढ. L. 15. मया. B² and Edd., अहम्. L. 18. अद्यापि कापि गच्छन्तम् B², अयं कापि यान्तम्. Edd. अद्यापि गच्छन्तम्. L. 19. सर्वथेत्यादि. Compare p. 171, l. 13: अहं तु सकललोकं दुर्लभं च तया जीवितवृत्त्याः.....नोऽस्तुवती जीवितम्. L. 20. ईदृगवस्थम्. Edd. ईदृशावस्थम्. L. 21. निर्घृणतैवेत्यादि. 'My mind to drink water, as I call it, is mere heartlessness. For the lake is no nearer me to-day than it ever was,' i. e., I know I cannot reach it. Edd. निर्घृणतया for निर्घृणता. 22. दूरे. Edd. दूरतः.

P. 36, L. 7. अक्षोपपाद्येत्. A अथ for अय. The com. takes the अपि at the beginning of this sentence with चक्षुः and not with नाम; and B² punctuates in the same way.

L. 9. प्रतिवसति स्म. B² and Edd. omit स्म. Edd. read प्रवसति. With the construction here compare इयं च सुरासुरैर्मध्यमानास्त्रीरसागरा-
दुदतः पारिजातनामा पादपस्तस्य सज्जती. p. 144, l. 22. L. 10. तापसकुमारकः. D. Edd. मुनिकुमारकः. तापसकुमारः. L. 17. कृतक-
पदबहुवेषः Cf. कृतकपटपट्टविलासिनिविषस्य P. 10, l. 17. L. 19. निवृत्ति. A and B², निवृत्ति. L. 20. त्रिसत्येनेव. Com. मनोवाङ्माय-
लक्षणेन त्रिसत्येनेव. Text of A has त्रिसत्ये[त्य]केनेव. L. 21. स्वर्गमार्गमिवेत्यादि. Compare अन्तिकस्थितेन चाचिरोहतजीवितमार्ग-
मिवोक्षीविण विलोकयता तपःसुहृदा कमण्डलुना समुपेतम् p. 166, l. 8.—
स्फटिकमाणि. B², मणि. Edd. स्फाटिक.

23. तपस्तृष्णानिपीतिनान्तर्निष्पतता. 'Drunk in, in very thirst of penance, and now 'exuding.' Com. तपो मे भवत्विति तपस्तृष्णा तया निपीतेन कीदृशेन अंतःसारीभ्यंतरे निपतता (text निष्पतता) प्रवेशं कुर्वता. B², अन्तर्नियतता, and Edd., अन्तरपगच्छता for अन्तर्निष्पतता. C, अन्तर्नियतता. D, अन्तर्नियतनिष्पतता.

P. 37, L. 4. विषाणशिखरोत्खातानित्यादि. Compare कश्चिजनाथं मेगकैर्विषाणशि-

खरोन्खन्यमानविविधकन्दमूलम्, sc. आश्रमम्, p. 39, l. 21, and the similar passage at p. 45, ll. 15—17. L. 5. कुशकुसुमलताया-
स्यमानलोलवृद्धिना. 'With eyes that wander being tempted by,
&c., Edd. अपास्यमान for आयास्यमान. L. 6. अनुयातः. Edd.,
अनुगम्यमानः. L. 7. सोमः. (a) 'Soma,' (b) 'the moon.' L. 8.
मरीचिपो. Com. (a) दिवसकरस्य सूर्यस्य आतपभयात् मरीचीन् पाति
रक्षति ('e., 'guards himself against') स तथा, (b) सूर्यविकाशीत्वात्
सूर्यमरीचीन् पाति विवर्तित यः स तथा. It seems better to take
मरीचिप in the sense of 'drinking in the rays of the sun' in
both references. Compare डम्पैस्तपोधनैः p. 47, l. 15. L. 9.
कलभ. Text of A writes करभ.—सित (a) 'White as,' (b)
'white with' द्रौणिरिव. Kṛipa was the preceptor of Drauṇi
(Aśvatthāman).

12. नरक. (a) 'Hell,' (b) the demon Naraka. L. 14. अक्षचक्र
(a) 'The whole (the circle) of his passions,' (b) 'the axle
and the wheels.'—निगूढमन्त्रसाधनक्षपितविग्रहः (a) 'With a
body wasted by the secret performance of penance,' (b)
'who brings to nought his enemy's plans of battle by
secret counsels and his army.' L. 15. करालशङ्खमण्डलावर्त-
गते Com. करालं यत् शङ्खमण्डलं भालशब्देन तत्रावर्तनं गतौ यस्य स
तथा तादृशावर्तश्च महातपस्विलक्षणः, (b) करालानि जिह्मानि यानि शङ्खम-
ण्डलानि षोडशावर्तवृन्दानि आवर्तः पयसा भ्रमः एते गर्चे अगाधप्रवेशे यस्य.
—असकृत्. B₂ and Edd. omit. L. 16. Pushkar (Com. पुष्करं
जलं तेन सहितं यद्गन्ग) is doubtless the famous place of pilgrim
age of that name near Ajmere.—वनेति। Com., वने चरतीति
वनचरः। एवं भूतोपि कृतो महालयेषु सैस्तरुहेषु प्रवेशो येनेति विरोधः। परि-
हारपक्षे महालयो ब्रह्मणि लयः। तदुक्तम्—अधोमुख्या कुण्डलिन्योर्ध्वं
मुक्ते कृते सति ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तं नीतायां तस्यामेकान्तेनावस्थानं ब्रह्मणि लय
इति। यद्वा महालयो मोक्षस्तत्र कृतवसतिरित्यर्थः. L. 17. असंयतोति,
Com., असंयत असंयमवानपि मोक्षार्थी मोक्षाभिलाषुक इति विरोधः। परि-
हारपक्षे असंयतः अवक्षोपीत्यर्थः। सं दानितः संयितश्च इत्यभिधानचिन्ता-
मणिः. L. 18. सामेति, Com., साम साम्बन्धं तत्प्रयोगपरोपि भैरीप्रये-
गतत्परोपि सततं निरन्तरमवलम्बित आश्रितो दण्डो राजदेयद्रव्यं येनेति वि-
रोधः। तत्परिहारपक्षे सामवेदप्रयोगपरोपि सततमवललम्बितो दण्डो यष्टियेनेति
विग्रहः. L. 18. सुप्त इति. Com., सुतोपि निद्रितोपि प्रबुद्धो जाग्रदवस्थ
इति विरोधः। परिहारपक्षे सुप्त शोभना ता जटा यस्येति विग्रहः। लक्ष्यं च—

राजा राजाचिताहेरनुपचितकलो यस्य च्छामणित्वं

नागा नागात्मजाधे न भवितधवलं यदपुंभूषयन्ति ।

मा रामाराणिणी भूमतिरिति यमिनां येन बोदाहि मारः

स ताः सप्ताधनुषारुणकिरणनिभाः पातु विध्वलिनैः ॥

इति शङ्करातिलकटांकायाम् । तथा सच्चालिका सदात्ता परिकरमुदिता इति शौभनस्तुतौ लक्ष्यान्तरमपि. The verse which Siddhachandra quotes from a Śrīṅgārātilakāṭikā here is No. 97 in Vallabhadra's Subhashitavāli. See the note there as to the word ता, which is wrongly given in BR. from the Śābdak, as मा, (so also Monier Williams). The quotation from the Śobhanastuti is in v. 48 of that well-known Jain hymn. See Jacobi's edition and translation in the Z.D.M.G. XXXII. 522, and note that jāṭā-maṇḍala there must be the commentator's explanation, not of parikara, but of pṭāparikara. संनिहित इति । सम्यक्प्रकारेण निहितं स्थापितं नेत्रद्वयं लोचनद्वयं येनैवंभूतोऽपि परित्यक्तं दूरीकृतं वामलोचनं येनेति विरोधः । परिहारपक्षे परित्यक्तं वामं वक्रं लोचनमालोकने येनेत्यर्थः । यद्वा ब्रह्मचारित्वात्परित्यक्तं वामायामनस्विन्यां लोचनं येनेत्यर्थः.

20. Com. of A, B,² D and Edd. omit च.—सदा भवन्ति सतां खलु. Text of A omits खलु. Com. खलु निश्चयेन सदा सर्वकालं सतां सज्जनानां चेतांसि मनांसि भवन्ति. Edd. सतां खलु भवन्ति सदा. L. 23-इयेनमुखपरिधटेन वानेन भवितव्यम्. 'Or he may have dropped from the mouth of a hawk.'

P 38, L. 1. तथा हि अतिद्वीयस्तथा प्रपातस्याल्पशेषजीवितोयमामीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मुखेन पतति मुहुर्मुहुर्मुख्यल्वणं श्रसिति. Text of A, पतति मुहुर्मुख्यल्वणम्. B², वमति for पतति. But compare मुहुर्मुहुर्मुखेन पततः p. 35, l. 6. C...अल्पशेषजीवितो न शक्यते स्वनीडमारोपायेतुमयमामीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मुख्यल्वणं श्रसिति. D. and Edd., तथा अस्याल्पशेषजीवितम् अयमामीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मुख्यल्वणं निःश्रसिति मुहुर्मुहुर्मुखेन पतति. L. 4. वियुज्यते Edd., विमुच्यते. L. 6. उत्तानितमुखम्. B², उन्नमितमुखम् L. 7. समुपजातनवीनप्राणम्. Text of A and B², समुपजातप्राणम्. Edd. समुपजातप्रज्ञम्. Com., उपेति उपजाताः नवीनाः नवाः प्राणा असवे यस्य. L. 10. पवित्राणि. Edd. omit.—प्रत्यक्षभ्रमैः..... 'विशदज्ज्ञः'. The text of A omits this passage, the copyist having passed by mistake from the one प्रत्यक्ष to the other. B² reads धवलधौत for धौतधवल, Edd. omit धौत. L. 12. सहस्रयो-

स्त्र. B² and Edd., सज्योस्त्र.—निर्धूनन. Edd. निर्धूत. L. 14
शनैः. B² and Edd., शनैः शनैः.

15. अनतिदूरमिव गत्वा. Constore with आश्रममपश्यम् p. 40, l. 21.
The first epithet is कानैरुपगृहम् l. 21 of this page.—फलेः
Edd. पटलैः. तालतिलक. B², सतिलकतालताली. D and Edd., ताल-
तिलकताली. L. 16. नालिकेरी. D, नालिकेर. Edd., नारिकेल. Cf. p.
19, l. 9, and p. 39, l. 16.—लोल. B² and Edd., आलोल. L. 17.
उल्लसितचूतरेणु. B² and Edd., उल्लसचूतरेणु. L. 18. केतकीरजः. B³
and C, केतकमञ्जरीरजः. Edd., केतकीकुसुममञ्जरीरजः. L. 21. कमलि-
नी. Edd., स्थलकमलिनी. L. 22. क्षतकन्दगर्तविषमिता. Com. क्षताः
उत्खाताः ये कन्दा मूलानि तेभ्यो ये गर्ता भुवो विवराणि तैः विषमितं उच्चनीचतां
प्राप्तं. L. 23. आगृहीत.....अशून्योपकण्डम्. Com., आगृहीतेति आगृ-
हीता आचाः समिध एषांसि कुसो दर्भः कुसुमानि पुष्पाणि मृदो मृत्तिकाः यैस्ते
तथा तैः अध्ययनेन वेदपारायणेन मुखरा वाचाला ये शिष्या विनेयास्तैरनुगतैः
सहितैः सवैतोभितः प्रविशद्भिः प्रवेशं कुर्वद्भिः Edd., प्रसराद्भिः for प्रविशद्भिः.
P. 39, L. 3 °ध्वनिम्—अनवरत.....उपलक्ष्यमाणम्. It seemed as if
the pleased flames were making with their wavy columns
of smoke flights of stairs up which the sages might mount
in bodily form to heaven. D, प्राज्यैः for श्रितैः.—उपलक्ष्यमाणम्.
The next epithet is दीर्घिकाभिः परिद्वितम्. l. 8.—तरंगपरंपरासंक्रा-
न्तरविविम्बपङ्क्तिभिः. So that the multiplied images of the
sun gave the ponds the appearance of being bathed in by
the seven Rishis (the Great Bear) come to see the hermits.
Compare चलितगजघटाकम्पितधवलतपत्रमनेककल्लपरंपरापतितचन्द्र-
मण्डलप्रतिबिम्बसदृशं महाप्रलयजलधिजलमिव...संचाल बलम्. p. 113,
l. 4. Com. विगाह्यमानाभिरिव विलोह्यमानाभिरिव एतेन सप्तर्षीणां सूर्यप-
तिबिम्बसादृश्यं ध्वनितम्. L. 8. शिखराभिः C, D and Edd., शिखाभिः
9. पल्लव. Edd. पल्लवपुट, 10. इयामाक. A and C, शामाक. Com.,
शामाको धान्यविशेषः. B² omits the word, leaving a blank.—लवली.
Edd. लवलालवङ्ग—Lakucha and Panasa are names of differ-
ent kinds of bread-fruit trees.
11. अनवरतश्रवणगृहीतवषट्कारवाचालशुककुलम्. Com., अनवरताति निर-
न्तरं श्रवणगृहीताः श्रुतिमात्रेण शिक्षिताः ये वषट्कारशब्दाः तैर्वाचालं शुककुलं
यस्मिन्स तम्. Compare v. 12 of the Introductory stanzas.
12. °सुन्नह्यप्यम्. Com.=वेदः. See the article in BR., where

the सुब्रह्मण्या is said to be the invitation to drink the soma, addressed to the gods by the priest of the name, and beginning with the words इन्द्रागच्छ हारिव आगच्छ. Roth quotes ण्यामाह्वयन्ति Ait Br. VI, 3. L. 14. Com. अधिकार्ये होमे—सिमिसिमायमान. So written by Text of A, (which however has न for न,) B², C, and D. Edd. सिमसिमायमान. Com. of A मिसमिसायमानानि मिसमिसेति शब्दमाचरमाणानि. 'Simmering.' 15. नालिकेर. Edd. नारिकेल. Cf. p. 19, l. 9. l. 16. इतस्ततो विश्वि-स्रभस्मलेखाकृतमुनिजनभोजनभूमिपरिहारम्. 'In which here and there the eating-places of the sages were guarded from profanation by lines of ashes thrown round them.' The Com. suggests also that लेखा means 'rubbing' and परिहार 'cleaning.' Edd. इतस्ततो विश्वितभस्मलेखालंकृतमुनिभोजनभूमिभागम्. L. 17. शाखामृग 'Monkeys.' L. 20 ऋषिजनार्थमित्यादि. See note at p. 37, l. 4.

P. 40, L. 1 अमृतचरुच्चार. The reading of Com., B², and Edd. Text अमृतचारु २. i.e., अमृतचारुच्चार. L. 3. अर्च्यमानहरिहरपितामहम्. Com., अर्च्यमानाः पूज्यमानाः हरिः कृष्णः हरः ईश्वरः पितामहः पितुः पिता एते यस्मिन्. Pitāmaha is a name of Brahma here. Or the word may mean 'Harihara who is Pitāmaha.' Compare note on v. 4 of the introductory stanzas. L. 8. निवर्त्यमान. A and B², निवर्त्यमान. L. 9. गृह्यमाणगवेषुकम्. So also C. D omits a line here. Com. गवेषुका धान्याविशेषः. B², निगृह्यमाणगवेषुकम्. Edd. गृह्यमाणगवेषुकम्. L. 10. न्यस्यमानवेचदण्डं संस्क्रियमाणपरिभ्राजकम्. C Com. न्यस्यमानः स्थाप्यमानः वेचदण्डो यस्मिन् संस्क्रियमाणा परिभ्राजका यस्मिन्. Edd. गृह्यमाणविपुङ्गवं न्यस्यमाननिवर्त्यकम्.

11. अदृष्टपूर्वं कलिकालस्यापरिचितमनृतस्थाभुतपूर्वमनङ्गस्य. Com., कलिकालस्य कलियुगस्य अदृष्टपूर्वं अनवलोकितपूर्वं कलिप्रवेशयोग्यमित्यर्थः एतेन सर्वथा पातकभावो न्यज्यते । अपरीति । अनृतस्यासत्यस्य अपरिचितं असिंहितं । अभुवेति । अनंगस्य कामस्य अभुतपूर्वं अमाकणितपूर्वं मदनोदीपकत्वाभावात्.

13. वसाह्वयनि. Write सांख्यनिव.—कपिल (a) 'Cows,' (b) Kapila.—मधुर. The town Madhura., Edd. the other form, मयुर. L. 14. धेनुक. (a) 'Cows,' (b) the demon of that name.—उदयन. The name of a king of the Vatsas. द्रुम. (a) 'Trees,' (b) the

king of that name. L. 16. हरि. (a) 'Lions,' (b) Vishnu. L. 17. अक्ष. (a) The fruit of a tree, (b) a son of Rāvaṇa.

18. सुरभिविलेपनधरम्. (a) 'Having plots besmeared with cowdung,' (b) 'sweet smelling.' 19. मातङ्ग. (a) 'Elephants,' (b) 'barbarians.'—धूमकेतु. (a) 'Meteors,' (b) 'columns of smoke.' 20. द्विजपति. (a) 'Brahmins,' (b) 'the moon.'

22. यत्र चेत्यादि. An example of the form of Parisamkhyā in which the meaning to be rejected is expressed. See note on p. 6, l. 11: and compare the passage at p. 55, l. 14, where the meaning to be rejected is left to be inferred, as it is also in the sentence immediately following here.

- 1, 41, L. 4. वसुं (a) 'The Vasus,' (b) 'wealth.'—गणना. (a) 'Estimation,' (b) 'counting.' L. 5. बाल. (a) 'Hair,' (b) 'youth.'—राम. (a) 'Rāma,' (b) 'women.' L. 11. तस्य चैवंविधस्य. Construe तस्य मध्यभागमण्डलमलंकुर्वणस्य रक्ताशोकतरोरधच्छायायामुपविष्टम्. l. 16. भगवन्तं जाबालिमपश्यम् p. 43, l. 8. C. omits च—मण्डल. Edd. omit. L. 12. जलकरक. Com. जलकरका : पात्रविशेषः. D. जलकलश. Edd. जलकरङ्ग. L. 13. मूलभाग. So D and Edd. Text omits the word. The Com. would seem to have read आलवाल, or more probably मूलप्रदेशे (cf. note to p. 43, l. 23; आलवाल occurs immediately), as its note is आलवाले मूलप्रदेशे.

—पीतपिष्टपञ्चाङ्गुलस्य. Com. पीतपिष्टस्य हरिद्राचूर्णस्य पञ्चाङ्गुलयो हस्तबिम्बा यस्मिन् तथा तस्य. C. पीतपिष्टातकपञ्चाङ्गुलस्य. D. पिष्टपञ्चाङ्गुलस्य. Edd. पीतपिष्टातकानेकपञ्चाङ्गुलस्य. L. 15. कुसुमोपहार. Com. = गुण्यदौकनं. This is the correct explanation, and not गुण्यसमूह as the Com. gives in another place. The meaning is the same as that of the more common phrase उपहारकुसुम. L. 19. उद्यशापभियेत्यादि. With the personification of जरा here compare the passage at p. 44, l. 7.

- P. 42, L. 6. स्वच्छेन्द्रियवृत्तिभिरिव. C reads सामभिरिव स्पर्श. C, D and Edd. add विद्यागुणैरिव. L. 9. अतिकृशतया निम्नतरगण्डगतम्. Construe this and the intervening accusatives with आननम् l. 11. L. 13. अतिचपलानाम्..... निरन्तरसंबन्धकंधरम्. Construe this and the intervening accusatives with अङ्गम् l. 15, 14.—तनु. Com. = सूक्ष्म. The तनुतरङ्गमङ्गाः correspond to the ribs, and the मृणाल to the sacrificial thread of the sage.

L. 20. क्षालित. D., क्षालन. L. 23. स्थैर्येणाचलानाम्...संविभागमिव कुर्वाणम्.
Compare सर्वहरिणैरिव दत्तलोचनशोभासंविभागम्...मुनिकुमारकम्. p.
139, l. 17. मर्द्ययेनेव हृदयेन कृतरागसंविभागे...रविबिम्बे p. 150. l. 14,
and संविभक्तैरिव चन्द्राश्रयप्रसुतकामिनीकपोललावण्येन .....चन्द्रपादैः p.
269, l. 19. Edd. read अवनेः स्थैर्येण for स्थैर्येणाचलानाम्.

P. 43, L. 2. द्विज. (a) 'Brahmins,' (b) 'birds.'—आश्रमगुरुम्. Com.
आश्रमो मुनिस्थानं तत्र गुरुं धेष्टं पक्षे आश्रमा ब्रह्मचारिप्रभृतयः तेषां गुरुं
प्रवर्तकं वर्णाश्रमाश्च ब्रह्मणैव प्रवर्तिताः ' L. 4. कर्णवालम् (a) Hair on
the ear,' (b) 'ears and tail,'—कच (a) 'Hair,' (b) name of
a son of Brihaspati. L. 5. क्षीणवर्षम्. (a) क्षीणानि गतानि
वर्षाणि हायनानि यस्य स तं, (b) क्षीणं स्वल्पत्वं प्राप्तं वर्षं वृष्टिः यस्मिन्.
Sântanu is a name of Bhishma. Satyavrata is the name
of Bhishma's father. L. 6. उत्तर. (a) 'Upper garment,'
(b) 'the north.'

11. चक्षुषः प्रतिहन्ति तेजांसि. Com. चक्षुषो नैवस्य तेजांसि महांसि प्रति-
हन्ति प्रतिघातं कुर्वन्ति (read करोति) आभिमुख्येन गच्छन्तीनां नयनरमीनां
बलबद्धेगौदामिनीतेजसा प्रतिनिवृत्तिरनुभवसिद्धैवेति भावः । इदं स्वभाववर्णनं.

15. करतलामलकफलवद्वित्यादि. Compare स हि भगवान्कालत्रयदर्शी तपःप्र-
भावाद्दिव्येन चक्षुषा सर्वमेव करतलगतमेव जगदवलोकयति p. 46, l. 15.
B² reads करतलामलकवत्. Edd.; करकमलतलामलककलवत्. Ed.,
2 gives as a variant करकमलामलकवत्.

16. भगवतामेवंविधानामघक्षयकारिणां. So all four MSS. C divides
as we do. B² puts the stop after चक्षुषा, agreeing in that
with Ed. 2. Edd. read भगवतामेवंविधानामघक्षयकाराणि, Ed. 2
giving a reading °कर्णानि as a variant. Com. divides in its
note here as we do; but in the next note it takes अघक्षयका-
रिणाम् with the words that follow. L. 19. अवनितलकमलयो-
मिना. 'The Brahma of this lower earth.'

22. सनुपासते. Edd. पयुपासते.—धन्या. Text of A omits.—यास्य तु.
B² या तु. Edd. यदस्मिन्, Ed. 2 mentioning as a variant या तु
अस्य.

23. रुचिरद्विजपरिवार. is fitted by the double meaning of
द्विज—(a) 'teeth,' (b) 'birds,'—to go both with सरस्वती
and हंसी. Com. परिच्छदः परिवारः as if the former word were
its reading in the text : but it may be merely a mistake,
such as is common enough, for परिवारः परिच्छदः. B reads

रुचिरद्विजपरिवरे. C and D, रुचिरद्विजपरिवार. Ed. 1, रुचिरद्विजकुल-परिवरे. Ed. 2, रुचिरद्विजकुलपरिवरे.

- P. 44, L. 1. मानसे (a) 'Mind,' (b) 'Mānasa lake.'—चतुर्मुखमुख. I gave चतुर्मुख in my first edition from A (Com. चतुरिति चत्वारि यानि मुखकमलानि तत्र वासिभिः). But B², C, D, Dp., Dp. 2 and Edd. have चतुर्मुखमुख. L. 4. सर्वात्मना. Com.=सर्व-प्रकरण. Compare the expressions in English 'with all his soul,' 'with all his heart.' L. 8. रश्मि. Edd. कर, Ed. 2 giving रश्मि as a variant. L. 12 पुञ्जीकृत. Text of A पुञ्जित. L. 13. एतत्प्रत्या. Com.,—मुनिर्लेहेन.—आशुशुक्षणयः 'Fires.' L. 15. महाभूतानामपि. Construe with दुरमिभवानि. 'The elements themselves find it hard to resist.' The Com. seems to take it differently, महाभूतानामपि शयिव्यादीनामपि तेजांसि महांसि दुरमि-भवानि दुःखेन अभिभवितुं शक्यानि भवन्ति. D. अस्य तेजांसि. 16. सर्व-तेजस्विनाम्. Edd. यतः सर्वैतेजस्विनाम्.

- P. 45, L. 7. प्रसादात्. B² and Edd., प्रभावात्. L. 8. अत्र हि शाश्वतिकमपहाय विरोधमिच्छादि. "The wolf also shall dwell with the lamb, and the leopard shall lie down with the kid; and the calf and the young lion and the fatling together; and a little child shall lead them. And the cow and the bear shall feed: their young ones shall lie down together, and the lion shall eat straw like the ox. And the sucking child shall play on the hole of the asp, and the weaned child shall put his hand on the cockatrice's den. They shall not hurt nor destroy in all my holy mountain."—*Isaiah, ch. xi. vv. 6-9.*

13. प्रक्षरत्क्षीरधारम्. Com.. क्षरन्तीति (Text with us) क्षरन्ती श्रवन्ती क्षीरधारा यस्मिन्—मुण्डालकलापाशङ्किभिः. 'Taking it (his mane) for a clump of lotus-stalks. L. 14. बहु मन्यते. 'Is pleased to have,' 'thinks it much that he has.' Com.=सुखेन जानाति. L. 15. इहामिहेत्यादि. Compare the passage at p. 39, l. 21. L. 20. निश्चेतनास्तरवोपि .....किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः. Compare का वा गणना सचेतनेषु अपगतचेतनान्यपि &c. P. 157, l. 13, and a similar passage at p. 134, l. 6.

21. अस्य भगवतः. Construe with तरवोपि. Edd. अस्य भगवतः समी-पवर्तिनोत्र लक्ष्यन्ते. L. 22. एवम्. B², C, D and Edd., इत्येवम्.

P. 46, L. 1. कुशासने समुपाविशत्. With these words the fragment B^a breaks off, in the middle of the second page of its 54th leaf. B begins at the top of the first page of its 26th leaf with the same words. L. 3. तरु. B omits L. 4. दूरनिपतन. Edd. दूरनिपतित.

5. तपस्विदुरारोहतया च तस्य वनस्पतेः. 'And as the tree was one which a hermit could hardly climb.' B has तपस्वी, and omits च. So also C, putting the stop after तपस्वी. L. 11. उपजातपरिचयः. B उपजातविश्रम्भः. L. 14. दृष्ट्वा. C, D and Edd. Edd. omit. L. 15. स ह्रीत्यादि. Compare the passage at p. 43, l. 15.—कालत्रय. B त्रिकाल. L. 17. वेत्ति. B adds च. L. 18. यतः. 'Wherefore.' The word must be taken with the whole of the preceding paragraph स हि...प्रमाणमावेदयति. Siddhachandra (स ह्रीति यतः हि निश्चितं.....सर्वैवेति) seems to take it in that way. B and Edd. ततः. There does not seem to be any manuscript authority for omitting the word as Parab does. L. 21. उपनाथितवती. B and C, उपेत्याथितवती. Edd. असकृदुपयाचितवती.

P. 47, L. 12. च. Edd. omit. L. 13. दत्तः. B अधो दत्तः.—अम्बरतलगतः. Text of A, अम्बरतलं गतः. B अस्ताचलगतः. L. 14. विनिहित. Edd. निहित. L. 16. पारावत्. So text of A and D. Com. of A and C, पारापत्. L. 18 °शयनगतस्य, Edd. °शयनमध्यगतस्य.—अपराधेर्वित्यादि. Com. कमिव अपरेति अपराधेर्वे पश्चिमसमुद्रे प्रतिमागतं स्वमूर्तिरूपेणागतं बहिर्निःसृतं मधुरिपोः कृष्णस्य नाभिर्नलिर्नामिव नाभिपद्ममिव. L. 19. अलक्ष्यत. Edd. आलक्ष्यत. Ed. 2 gives अवैक्ष्यत as a variant.—धरणितलम्. Edd. धरातलम्. C and D omit तलम्.—उन्मुच्य. B adds च. L. 21. मुनिभिरालम्बितालोहितवल्कला. Siddhachandra explains this wrongly, मुनिभिः तपस्विभिः आलंबिताः आश्रिताः अत एव लोहितवल्कला इव. The trees look as if the ascetics had hung their red bark dresses on them to dry. Edd. लोहित for आलोहित. L. 23. विद्रुमलतेव पाटला. Edd. विद्रुमलतेवापाटला.

P. 48, L. 2. ध्वनिमधन्यतरातिमनोहरम्. B, C and Edd., ध्वनिमनोहरम्. L. 4. लोहिततारका. Goes both with तपोवनधेनुः and संध्या. L. 5. मुनिभिः. B, मुदितैर्मुनिभिः. C and Edd., मुदितैस्तपोधनैः. L. 7. Edd. यज्ञोपवीतिनी. L. 10. Edd. सतारम्. L. 14. अपह्राय.

- 'Except.' Compare p. 158, l. 4, and note on p. 128, l. 20.
- 15, क्रमेण चेत्यादि. Siddhachandra, क्रमेणेति । क्रमेण परिपाट्या रविः सूर्यः अस्तं गतः अदृश्यतां प्राप्त इत्युदन्तामिति वृत्तात् उपलभ्य प्राप्तः अमृत-दीप्तिश्चन्द्रः । अमरंति । अमरा वशिष्ठादयो मुनयस्तेषां लोकः समुदायः तस्य आश्रमो मुनिस्थानं तमिव गगनतलं अम्बरतलं अध्यतिष्ठदधितस्यै । कीदृक्सूर्यः । जातेति । जातं समुत्पन्नं वैराग्यं विरक्ता यस्मिन्स तथा तम् । पक्षे विशिष्टो रागस्तस्य भावस्तत्त्वम् । धौतेति । धौतं क्षालितं दुकूलवल्कल-वस्त्रमेव धवलं शुद्धं अम्बरं यस्मिन् । पक्षे दुकूलवल्कलवत् शुभ्रमम्बरमाकाशं यस्मिन् । सत्तारेति । तारा शक्तिविशेषः प्रणवो ब्रह्म च । तदुक्तमन्यत्र.—

इदं तारात्रयं प्रोक्तमगमनादृते ।

एतद्वृत्तौ तारात्रयं प्रणवशतत्रयमित्याह विज्ञानेश्वरः । तथा सहवर्तमाने यदन्तः-पुरमिति पुरस्य शरीरस्य अन्तर्मध्यं कुण्डलिनी नाडीविशेषः । काचिदमा-द्यन्तस्य परत्वमिति पुरस्य परिनिपातः । तस्याः पर्यन्तः सहस्रारं कमलं तत्र योगसामर्थ्यास्थितं लैङ्गिकं तनुर्धस्य स तथा । पक्षे तारा अश्विन्यादयः तमिः सह वर्तमाने यदन्तर्भुरं अवरोधः तस्य पर्यन्तः संनिधिः तत्र स्थिता तनुः शरीरं यस्य स तथा । अथाश्रमसाम्येन गगनतलं विशेषयन्नाह । तिमिरेति शामवसाभ्याचिमेरवत् श्यामा ये तमालवृक्षाः तेषां लेखा पङ्क्तिर्यस्मिन् । पक्षे तिमिराण्येव तमालवृक्षा इति विग्रहः । शेषं पूर्ववत् । सप्तर्षीति । सप्त-र्षिसदृशा ये ऋषयः नारदाद्याः तेषां मण्डलं समूहः । मण्डलं आसमूहयो-रित्यमरः (corrected to इति ध^० in margin) तेनाधुषितमाश्रितम् । पक्षे सप्तर्षयः सप्ततारकाः । शेषं प्राग्वत् । अरुन्धतीति । अरुन्धती वशि-ष्ठपत्नी तस्याः संचरणं पार्श्वमणं तेन पूर्तं पवित्रम् । पक्षे अरुन्धती तारा-विशेषः । शेषं प्राग्वत् । उपहितेति । उपहितः संनिहित आषाढः पलाशदण्डो यस्मिन् । पालाशो दण्ड आषाढ इत्यभिधानाच्चिन्तामणिः । पक्षे आषाढा पूर्वाषाढानक्षत्रम् । आलक्ष्येति । आ समन्तात् । लक्ष्यमाणानि विलोक्यमानानि सूत्रानि वसुधान्तर्गतवृक्षप्रदेशा यस्मिन् । पक्षे मूलं मूलनक्षत्रम् । शेषं प्राग्वत् । एकांन्तेति । एकांन्ते विजने (MS. व्यजने) स्थिताश्चरवो मनोहराकृतयः तारकाभूताः श्वेतमृगा यस्मिन् । पक्षे तारकारूपं मृगो नक्षत्रम्. Siddha- chandra then takes सतारान्तपुरपर्यन्तस्थिततनुः, as he reads, with सूर्यः, and explains the word accordingly. My reading is from C, D and Edd.

The nakshatras (or Tarā, wife of Bhrihaspati, carried off by the moon) are the wives who are accompanying the moon on his pilgrimage : and the lighter streaks of darkness round about him stand for a Tamāla wood. With तनुतिमिर compare अतनुतिमिर at p. 176, l. 10; and the reading of B.

there. The reading of B is सतारांतःपुरपर्यन्तस्थिततनुतेनिरतमालवलेखम्. L. 21. हिमकरसरसि विकचपुण्डरीकसिते. Com. हिमकरः चन्द्रः स एव सरः तस्मिन् वदेव विशिनष्टि । विकचेति विकचानि विकस्वराणि यानि पुण्डरीकाणि तद्वत्सिते शुभ्रे अन्यदपि सरःविकचपुण्डरीकैः सितं भवति अतः तदुपमानम्.

- P. 49, L. 5. अवश्यायजलविन्दुपतनमन्दंगतिषु. D and Edd., अवश्यायजलविन्दुपतनसीतेषु मन्दंगतिषु. L. 6. विषटमानकुसुद्वनकषायपरिमलेषु. Sc. निशामुखसमीरेषु. With this sign of evening compare the विषटमानकमलखण्डमधुसीकरासारवर्षिणि sc. प्राभातिके मातरिभिः p. 26, l. 10, which is one of the marks of the morning in that passage : and कुमुदोदरेषु घटमानदलपुटनिबद्धपक्षसंहतीनामुषरत्सु हुंकरिषु in the same passage two lines below. L. 10. वेजासनोपविष्टम्. Edd. वेजासने सुखोपविष्टम्. L. 12. हे तात. B, C, D and Edd. omit हे. —कुन्तुहलाकुलितहृदया. Com. आकलितं व्याप्तं. B, C, and Edd., °कुन्तुहलाकुलितहृदया.

- P. 50, L. 1. अस्ति. Sc. उज्जयिनी नाम नगरी p. 52, l. 10. B adds किल. L. 2. महाकालाभिधानेन. Mahākāla is the name under which Śiva is worshipped at the famous shrine of that god in Ujjayinī. L. 3. Edd., °कारणेन, Ed. 2 giving °कारिणा as a variant. L. 4. A omits च. L. 5. पशुपतिनिवासप्रतीत्या. B, C, D. and Edd. add च—परिसर. Com.,—पर्यन्त. B, C and Edd., तल. L. 10. प्रमत्त. Com.=योषिताः. Edd. omit the word. L. 11. मयनोद्धतेत्यादि. Siddhachandra, अमरोति । अमरमन्दिराणि देव-प्रासादाः तैर्विराजितानि शोभमानानि शृङ्गटकानि त्रिमार्गेणैव रूपानि यस्यां सा तथा । त्रिमार्ग्यल्लेखः शृङ्गटः इति कोशः । कैरिव । तुषारगिरिः हिमाद्रिः तस्य शिखरैः (MS. सानुशिखरैः) सानुभिरिव । देवग्रहगिरिशिखरयोः साम्यं प्रदर्शय-चाह । मयनेति । मथनं विलोडनं तत्रोद्धतः कृतप्रयत्नः दुग्धेन पयसा धवलीकृतो यो मन्दरो मेरुः तद्वद्युतिः कान्तियैषां ते तैः । कनकोति । कनकमयाः स्वर्णमयाः अमला निर्मला ये कलशाः लघुकुम्भाः त एव शिखराणि अग्राणि येषां ते तथा तैः । पक्षे कलशवत् शिखराणि येषांभित विप्रहः । अनिलेति । अवि-लैः बाधुभिः दोलायिता भिक्क्यावदाचारिताः सितध्वजाः धृतवैजयन्त्यो येषु तैः । कै-रिव । उपरिपतदभ्रगङ्गैरिव उपरिस्थाप्यतन्ती खवन्त्यभ्रगङ्गा स्वर्धुनी येषु तैरिव. Take मयनोद्धत as an epithet of दुग्ध, not of मन्दर, as Siddhachandra does. कलश means dome here (Kuppeldach oder Dachkuppel. Kern). Edd. read दुग्धसिन्धुधवलमन्दर. Bāla-kriahna, शृङ्गटकचतुष्पथे इत्यमरः. L. 15. उपशल्यकैः. Com., =

ग्रामसीमाभिः. Bālakrishṇa, ग्रामान्तमुपज्ञस्य स्यादित्यमरः.—निष्कुटा.
Com.= गृहाराणाः. L. 18. मदन°. So B, C, D and Edd. Madana
is the name of a kind of wood. A सदन°. Com., सदनंति
सदनस्य गृहस्य यद्ययः प्रसिद्धाः तासु स्थिताः केतवो वैजयन्त्यः तैः.

19. स्तिमितेत्यादि. The peacocks dance and scream because
they are led to believe, by appearances in the fountain
houses, that the rainy season has come. L. 20. Edd.,
आसार for our आसारस्तबक, and किरणस्तबक for our किरण.
L. 23. अनिमिष. Bālakrishṇa, अनिमिषा मत्स्याः निमेषराहितं
चानिमिषम् । अनिमिषः सुरे मत्स्ये इति विश्वः Compare Vidūshaka's
jest in Vikramorvaśī, Act III. (Sansk. भवति किं वा स्वर्गं स्मर्तव्य-
म् । न तत्र खायते न वा पीयते । केवलमनिमिषैरक्षिभिर्मनसावलम्ब्यते).
Böhtlingk marks this meaning of अनिमिष with a star.

P. 51. L. 4 सिप्रया परिक्षिता. The next epithet is विलासिजनेनाधिष्ठिता. L. 20-
Com., इभ्यजनवर्णेनद्वारा नगरं विशेषयन्नाह । विलासिजनेन अधिष्ठिता इति
दूरैणान्वयः तत्र विलासिनीनां जनः विलासी यो जनः इत्येवं समासभेदेन द्वयोर्भे-
दणम्.

5. यशः 'Fame,' (δ) 'light.' Compare the passage at p. 54, 1
—कोटिसारिण. Com., कोटिः संख्यविशेषः तावत्प्रमाणं सारं इव येषां ते
तथा सारो इव्यं बलं सारमित्यनेकार्थः पक्षे कोटिरग्रभागः तेन सारः प्रधानः
Bālakrishṇa, कोटिसंख्यसारवता सारो धनं धने च सारमिति विश्वः.

6. मैनाकेनेवाविदितपक्षपातेन. The mountain Mānaka did not
lose its wings with the other mountains.

—प्रकटितकनकपद्मराशिना. Bālakrishṇa, कनकस्य पद्मसंख्ये (" a
thousand billions " M. W.) यो राशिस्तद्वता. Siddhachandra,
प्रकटितेति प्रकटिता प्रकाशिता कनकस्य सुवर्णस्य पद्मेति पदैकदेशे पदस-
मुदायोपचारात् पद्मरागमणेश्च राशयः समूहा येन सं तथा तेन पक्षे कनकप-
द्मानां राशयः कमलसमूहाः.

7. स्मृतीति. Com., स्मृतिः धर्मसंहिता तल्लक्षणेन शास्त्रेणैव । उभयं विशिनष्टि
समेति । सभा संसत् आवसथं छात्रकृतेनां वेदम सामान्यतो गृहं वा कूपः
उदयानः प्रया पानीयशाला आरामः कुत्रिमं वनम् सुरसदनं देवगृहं सेतुः पालिः
यन्त्रेरघटकादिः गृहादि भ्रमस्थत्वात् एतेषां प्रवर्तकेन प्रयोजकेन । पक्षे धर्मज-
नकत्वात्तद्विधायकेनेत्यर्थः.

8. उद्धवसमस्तसागररत्नसारिण. Com., उद्धवध्वं धृतानि समग्राणि अखि-
लानि सागरवत् समुद्रवत् रत्नेषु साराणि मुख्यरत्नानि येन पक्षे उद्धवधृतानि
वाहीनानि समग्राणि सागरान् समुद्रान् रत्नसारानि अतुर्दशरत्नानि येन.

—गारुड (a) 'Emeralds,' (b) 'charms against poison.' L. 9.
 भुजंग (a) 'Pimps' (Com.=गणिकापति), (b) 'serpents.'—B,
 C, D and Edd. read भुजंगसङ्ग.—खलोपजीविना. Com., खलं दुर्जनं
 उपजीवतीत्येवंशीलेनापि प्रणयिजनेन सज्जनजनेन उपजीव्यमानो भोग्यमानो
 विभववतो यस्येति विरोधः तत्परिहारस्तु खलं नवीनधान्यस्थापनस्थलं उपजी-
 विना तदाभयेन आजीविकां कुर्वणे [ने]त्यर्थः. B reads कलोपजीविना. C
 and Edd., सकलोपजीविना; Ed. 2 explaining सकल as (a) =
 शिल्पादिकलासहितः and (b) = समस्तः. Bālakrishṇa supports B's
 reading, कलोपजीविनापीति कला सौधीदिः मूलधनवृद्धिश्च. This is
 probably right: but I do not find the second meaning
 ascribed to कल here in the dictionaries.—प्रियंवदेनापि. Sid-
 dhachandra would remove the apparent *virodha* by dis-
 solving प्रियो वङ्गभो वदो वक्ता यस्य. He adds, अनुस्वारः श्लेषभङ्गकृत्
 न भवतीति प्राञ्चः. But the meaning is that these people
 found a way to reconcile the true and the agreeable. So the
 next clause अभिरूपेणापि स्वदारस्तुष्टेन means simply 'though
 beautiful yet content with their own wives.' Siddhachandra
 makes अभिरूप mean learned. Bālakrishṇa, अभिरूपो रम्यः।
 प्रातरुपसुखरूपामिरूपधननेत्रयोरित्यमरः.

11. अतिथिजनाभ्यागमार्थिनापि परप्रार्थनानभिज्ञेन. They besought
 indeed strangers to enter their dwellings, but that was the
 only boon they sought at the hands of others. Com.,
 अतिथीति अतिथिजनः अभ्यागतजनः तस्य अभ्यागमः आगमने तदर्थिनापि
 परेषु यत् प्रार्थने याचने तत्र अनभिज्ञेन अकुशलनेति विरोधः तत्परिहारस्तु
 साधुजनाभ्यागमस्य अर्थिना वाञ्छकेनेत्यर्थोत्. Note to Ed. 2, परकर्तृका
 परकर्मिका च प्रार्थना परप्रार्थना. B reads परप्रार्थनानभिज्ञेनापि धर्मप्रधानेन
 for our अतिथि.....धर्मप्रदानेन.

—कामार्थपरेण. Com., (a) कामो वाञ्छितो योर्थः पदार्थः तत्परेण तत्सा-
 धकेन, (b) कामः स्त्रीषु रतिः अर्थो द्रव्यं तत्परेण. Ed. 2 explains as
 follows, कामार्थो परो उष्कृष्टो इतरौ च यस्य कामार्थोऽसकः स्यत्कामार्थश्च.
 L. 12. परलोक (a) 'The other world,' (b) 'the enemy's
 people'—विशेषः. B omits. Com., = तारतम्यम्, L. 13. Read दक्षेण.
 So Com. of A, C, D and Edd. Text of A and B दक्षिणेन a word
 which occurs below L. 17. For वदान्येन दक्षेण Edd. read विद्याव-
 दातेन दानशालिनादीनेन दक्षेण. L. 15. Note that the people of
 Ujjayini are familiar with the Mahābhārata, the Purāṇas

and the Rāmāyaṇa. The Brihatkathā of the next word is doubtless Guṇādhya's famous work, still undiscovered. Siddhachandra, महाभारतं प्रसिद्धं पुराणं पञ्चलक्षणं रामायणं रामचरित्रम्.....बृहत्कथा वासिष्ठादिकथा. Below, p. 52, l. 7, there is a reference to the Harivaṃśa.

17. अन्तःसरलेन. (a) 'Upright in heart,' (b) 'containing sarala trees.' L. 18. लक्ष्मणेनेवेति. Bālakrishṇa, रामस्य रामायाम् (or with Siddhachandra रामाणां स्त्रीणां) आराधनानिपुणेन.—शत्रुघ्नेनेवेति. Bālakrishṇa, भरतः भरतसूत्रं च भरतो नाट्यशास्त्रेपीति विश्वः. L. 19. मित्र. (a) 'Friends,' (b) 'the sun.'

—सर्वोस्तिवादशूरेण. Com., सर्वस्य वस्तुनः यः अस्तिवादः सर्वमस्तीति जल्पने तत्र शूरेण धीरेण कदाचिदपि नास्तीति न बुवीति [ब्रुवन्तीति] भावः पक्षे सर्वोस्तिवादः बौद्धानां निकायभेदः स च शूरो यस्मिन् अतः परं सिद्धांताभावात् यद्वा सर्वेषां पदार्थानां सधैवादिनां वा यः अस्तिवादः अक्षणीकवादः तत्रशूरेण तदवक्षेपकेण. B सर्वोस्तिवादशून्येन. C and Edd., सर्वदा नास्तिवादशूरेण, a reading—(a) 'constant in saying yes with regard to all kinds of gifts, (b) always bold in denying real existence'—which is preferable to that in the text. Bālakrishṇa, सर्वदा नास्ति परलोक इत्यादिवादशूरेण सधैवानस्य योस्तिवादस्तच्छूरेण, confirms it.

—प्रधानपुरुषोपेतेन. B and Edd., प्रधानपुरुषगणोपेतेन. Com., (a) प्रधाना मुख्याः ये पुरुषाः पुमांसः तैः उपेतेन सहितेन, (b) प्रधानं सत्त्वादीनां साम्यावस्था पुरुषश्चेतनारूप आत्मा तदुक्तम्.

अजामेकां लोहितशुक्लकुण्डां अजो लोकः

इत्यादि प्रधानाद्यासौ पुरुषश्च ताभ्यां उपेतेन. Bālakrishṇa, प्रधानपुरुषा मुख्यपुरुषास्तदुपेतेन । प्रधानं प्रकृतिः पुरुषश्चात्मा तदुपेतेन च.—जिनधर्मेणैव जीवानुकाम्पिना. B, सर्वभूतानुकाम्पिना, and C, सर्वजीवानुकाम्पिना for जीवानुकाम्पिना. Edd. omit the words. L. 21. सशाखानगरैव. B. सशाखैव. Com., शाखानगरमुपपुरं तेन सह वतमानैव कैः महाभवनैः उलुङ्गगृहैः सधनामतिदैर्घ्येण शाखापुरोपमानम्.

22. सत्पुरुषैः. Who gave like the Kalpa tree.—संध्येव पद्मरागानुरागिणी. From A and D. Com., संध्येव पितृसूरिव पश्यति पद्मरागो मणिः तस्य अनुरागे रक्किमा यस्यां सा अनेन रत्नबाहुल्यं दर्शितं पक्षे पद्मरागवत् अनुरागो यस्यामिति विग्रहः. B has not the phrase here, but inserts पद्मरागानुरागिणी after मन्त्रशतानलधूमपूता in the next line. In Edd. the phrase संध्येव पद्मरागारुणा, as they read,

is taken over so as to stand immediately before प्रभातवेलेव प्रबुद्धसर्वलोका, p. 52, l. 2. I followed this in my first edition, retaining the reading of A. It seems better to follow A altogether.

P. 52, L. 1. अहहास (b) 'The markets which were its smiles,' (a) 'his loud laughter.'—रूपक्षय (b) 'Treasure vaults.' (b) 'waste of beauty.'

—अच्युत (a) 'Upright,' (b) 'Krishna.' L. 2. शब्देति. Bāla-krishna, नागदन्ता द्विपरदे गृहानिर्गतदारुणीति विश्वः. Siddhachandra, अवलम्बितानि आलम्बितानि चामराणि बालव्यजनानि येषु एवंविधा ये नाग-दन्ता दन्तका येषु एवंभूतानि भवन्तु गृहाणि राजगृहाणि यस्यां सा । पक्षे अवल-म्बितानि चामराणि नागदन्ताः गजदन्ताः तैर्धवलीकृतानि गृहाणि यस्यामिति विग्रहः. B, C, D and Edd., चारुचामर. —सदासन्नवसुधाधरा. Com., सन्तः शोभना आसन्नाः समीपस्था वसुधाधराः पर्वता यस्यां सा । पक्षे सदा सर्वकाल आसन्ना समीपवर्तिनी वसुधां दृष्ट्वा धारयति सा तथा. Bālākṛishṇa, सदा आसन्ना या वसुधा तद्धरा सती नवा (another MSS. सदा साली) नवा या सुधा ज्ञीं तद्धरा.—महाघोष. Bālākṛishṇa, महाघोषो महाशब्दः । घोष आभीरपत्नी च. So also Siddhachandra.

4. प्रस्तुताभिषेकभूमिः. Edd. प्रस्तुताभिषेकवेला.—संनिहितकनकघटसहस्र (A. in text घटकसहस्र). Com., संनिहिताः समीपस्थाः कनकघटकाः सौवर्णिकाः तेषां सहस्रं यस्यां सा तथा एतेन जनालंकारबाहुल्यं सचितं पक्षे आसन्नवर्तिनः कनकघट (sic) सहस्राः सुवर्णकुम्भसहस्राः यस्यामिति विग्रहः.

6. हिरण्याक्षपात (a) 'The fall of golden dice,' (b) 'the destruction of Hiranyāksha' "Hiranyāksha—Golden Eye—a Daitya who dragged the earth to the depths of the ocean. He was twin-brother of Hiranyakaśipu, and was killed by Vishnu in the Boar incarnation."—Dowson's Classical Dictionary Com. takes Hiranya as the name of the Daitya, and explains अक्ष by इन्द्रियाणि. B. reads अक्षपात for अक्षपात.

—कद्रुः. Ed. 1 and B, आस्तीकतनुः Kadrū was the mother of a race of serpents, while Āstika is the name of the sage whose intercession saved the serpent race from destruction at the hands of Janamejaya.

7. बाल. (a) Children,' (b) King Bāla.—प्रगटाङ्गनोपभोगा. Com. प्रकटं स्पष्टं अङ्गनायाः स्त्रियः उपभोगो यस्यामेवंभूतापि अखण्डितचरितेति विरोधः तत्परिहारस्तु प्रकटाङ्गनानां उपभोगस्ताम्बूलादिरित्यर्थात् अख-

- शुद्धतं चरित्रं लोकप्रशंसा यस्यामित्यर्थाद्वा. L. 8. वर्ण. (a) 'Castes,' (b) 'colours.' L. 9. विहार. (a) 'Vihâras, (Siddha. = जिनप्रासादाः) (b) 'without strings of pearl.' Compare विमुक्ताहार, p. 12, l. 21.
11. उच्छुङ्क्षुःसौधोत्सङ्गसंगीतसाङ्गिनीनाम्. Com., उच्छुङ्क्षुं उच्चं सौधं धवलं गृहं तस्य उत्सङ्ग उपरिप्रदेशः तस्मिन्त्यत्सङ्गीतं गीतनृत्यादि तत्र साङ्गिनीनां व्यासक्तानां अङ्गनानां स्त्रीणाम्.

13. गच्छन्. Com., = व्रजन् B, C and Edd. omit the word. L. 14. यस्यां च संध्यारागाहणा. Sc. विराजन्ते रविगर्भस्तयः. l. 21.
- परिमलना. B परिमल. Bâlakrishṇa, परिमलनं संपर्कः. C and Edd. परिमिलना. L. 23. यान्ति. B and C omit. Edd. insert it before कामिनीनां भूषणप्रभाभिः. L. 23. यां चेत्यादि. Com., मकर-केतुना मदनेन दाहः तस्य हेतुभूतो यत्र मकरकेतोर्दाहो हेतुभूतो अस्य रतिप्रलापस्येति विग्रहः रतिप्रलापसाम्यं कोलाहले वक्तुमाह संनिहितेति संनिहितः समीपस्थो विषमलोचनो शंभुः यस्यां सा ताम्.

- P. 53, L. 2. भवनकलहंस. A, भवनकुलहंस. Com., भवने गृहे तस्य कुलं समुदायः तत्र हंसकुलानि तेषाम् &c. L. 3. पवनविलोलैः. Edd. पवनवशविलोलैः. L. 7. यस्यां चेत्यादि. Com., यस्यां चेति प्रभाते प्रत्यूषे मङ्गले नैमिषिकाः गीतयः व्यर्थीभवन्ति निष्कलीभवन्ति व्यर्थीभवने हेतुद्वयं प्रदर्शयन् दाह शुकैति शुकः कीरः सारिका पीतपादा तयोः समूहः संघातः तस्य अभिभूतानि तिरस्कृतानि गृहसारसानि येन सारसानीत्यत्र लक्षणया सारसस्वर (MS. सारस्वर) नादशेन स्वराभूतेन विलासिनीति विलासिन्यः स्त्रियः तासां भूषणरवेण आभरणनिनादेन विस्तारिणा प्रसरणशीलेन आविभाव्यमानाः पराभूयमानाः. I pointed out in my first edition that Siddhachandra has mistaken the construction. प्रभातमङ्गलगीतयः goes with शुकसारिकासमूहस्य. So also Bâlakrishṇa, शुकसारिकासमूहस्य प्रभातमङ्गलगीतय इत्यन्वयः. Edd. read तारतरमतिपठतः for तारतरमपि पठतः, शुकसारिकासमूहस्य रवेणाभिभूता गृहसारसविरुतेन for शुक..... स्वराभूतेन and add च after भूषणरवेण, all of which readings may be changes due to a misconception similar to that of the commentator. B and C रुतेन for स्वराभूतेन. Perhaps स्वराभूतेन, which can hardly be right, arose out of a conjectural emendation स्वररुतेन of an original रुतेन.

10. यस्यां चानिवृत्तिर्मणिप्रसीपानामित्यादि. Compare the similar passages at p. 6, l. 11, p. 41, l. 7, and p. 55, l. 14. Com., अनिवृत्तिः अनिवर्णता. Edd. अनिवृत्तिः. L. 12. वर्णपरीक्षा कनकानाम् Com., वर्णा वर्णिका तस्याः परीक्षा परीक्षणं कनकानां सुवर्णानां ननु

लोकनां वर्णाः ब्राह्मणादयः तेषां परीक्षा वर्णसांकायौभावात्. L. 15. शेख-
रचन्द्रशकलाः. Text of A, चन्द्रशकलशेखरः. Com., शेखरे अवर्तसे
चन्द्रशकलम्. L. 18. अन्धकारातिः. Edd., अन्धकारिः. L. 20. नलन-
हुष. (A writes नलनघुष). B and C, नृगनहुष. Edd. नृगनलनहुष. —
दशरथप्रतिमः. B omits दशरथ. Edd. दशरथजनमेजयाजुनप्रतिमः.
L. 21. शक्तित्रयः. Com., प्रभुशक्तिः मित्रशक्तिः उन्साहशक्तिश्चेति
शक्तित्रयम् where मित्रशक्तिः is probably a mistake for मन्त्रशक्तिः.
Bālakrishṇa, शक्त्यस्ति तस्मैः प्रभावेत्साहस्यं नृज इत्यमरः. L. 23.
सप्ततन्तुः. 'Sacrifices, Bālakrishṇa, सप्ततन्तुमैलः कर्तुरित्यमरः.

P. 54, L. 1, विहायेत्यादि. Compare on the last page 1. 18, उत्सृष्टकैलस-
वासप्रीतिः. L. 2 शूरसमागमैव्यसनिन्या. B and Edd., शूरसमागमै-
कव्यसनिन्या. L. 4. शिशिरस्य. sc. यशसः. L. 7. L. 6. सर्वजनराग-
कारिणः....यशसः Compare प्रतापानुरागवनतसमस्तसामन्तचक्रः p. 5,
l. 6, and the note there. L. 7. पातालवृत्. Edd. पाताल इव.
— क्षितिभृत्कुलैः. So C and D. A, क्षितिभृत्कुटिलैः, with the note
क्षितिभृत्तौ राजानः पर्वताश्च तेषु कुटिलाः वकाः तैः. B, क्षितिभृत्तः कुलैः.
Edd. क्षितिभृतां कुलैः. L. 9. क्षमाभरगुरुः. Com., क्षमा क्षान्तिः तस्याः
भरो भारः तेन गुरुर्गौरवान् पक्षे क्षमा इथ्यौ शेषेण स्वष्टे वसुधा भूतेति
लोककण्ठः. Bālakrishṇa, क्षमया गुरुः क्षमावद्गुरुश्च.

11. परिहृतप्रजापीडः. So D and Edd. A परिहृतप्रजापीडः. B and
C omit the word. Compare with the pun here जातपी-
डश्चापीडः p. 168, l. 21. L. 15 च. Construe with प्रणैमुखविषाः
p. 55, l. 6. Notice that there follow sentences beginning
with येन च, यस्मै च, यस्माच्च and यस्य च respectively. A sen-
tence beginning with the nominative of the pronoun has
preceded.

— जलनिधितरंगधौतमेखलात्. Sc. शैलदुन्दुयनाच्च. l. 18. Text of A has
तरंगजलनिधौत for जलनिधितरंगधौत. The 'Hill of Sunrise,' (l.
18), the bridge between India and Ceylon (l. 21), Mount
Meru (p. 55, l. 1) and Mount Gandhamādana (p. 55, l. 4)
are in this sentence indicated as the boundaries of Tārāpīḍa's
power in the East, South, West and North respectively.
L. 16. अमृताबिन्दुदुर्दिनार्द्रचन्दनात्. The commentary here seems
to point to another reading, अमृताबिन्दवैः पीयूषविषुषः तत्त्वक्षणे यः
आसारः मेघजं तमः तेन आर्द्राः अशुष्काः चन्दना मलयजा यस्मिन् स तथा.
L. 17. लवङ्ग. A, लविङ्ग. L. 18. सल्लकीकिसलयत्. Write °किसलय-

दलात् in my first edition. So text of A (किशलय°). I thought that in the comment., सलकी गजप्रिया तस्याः किशलयदलानि यस्मिन्, we should perhaps read किशलायानि दलानि, as no synonym is given for किशलयदलानि. B, C, and Edd., सलकी (Edd. सलकी) कवलात्. D सलकीकिसलयकवलात्. L. 19. वन्द्यमान. Edd. अभिवन्द्यमान.

P. 55, L. 3. सौगन्धिकखण्डसुगन्धिमण्डलात्. B and C, सौगन्धिकखण्डमण्डलात्. Edd. सौगन्धिकखण्डसुगन्धिमेखलात्. Com., सौगन्धिकखण्डं सौगन्धिकाभिधं वनं तेन सुगन्धि सुरभि मण्डलं भूमिभागो यस्य स तथा तस्मात्. L. 6. अनेकरत्नांशु. Text of A, °रत्नांशुक. Edd., °रत्नांशुजाल. L. 8. सर्वदिशः. C and Edd., सर्वा दिशः. L. 9. यस्मै च मन्थे. C and Edd. add अनन्यसाधारणशक्तिसंपदे. L. 11. उद्धृत. B, C, and Edd., उद्धृत. L. 14. तथा च यस्य. Text of A, तथा चेति यस्य. Com., तथा चेति यस्य राज्ञः. B यस्य च. Edd. तथा चास्य. L. 15. विष्टिवृद्धिः. Com., भाग्यस्योदयमिव. Ed., 1 दिष्टवृद्धिम्. L. 16. आगमवचनम्. Com. and Edd., आगमस्.—यस्मिंश्च राजानि. Compare with this sentence that at p. 6, l. 11. L. 17. गिरीणां विपक्षता. B, विपक्षता गिरीणाम्.—Bālakrishṇa, पक्षराहित्ये शयुता च. प्रत्ययानां परत्वम्. Bālakrishṇa, औत्तर्यं शयुता च. L. 18. चापधारणम्. Edd. add पश्यानां जलादिव्यं प्रतीहारणामसिधारणं तैक्ष्ण्यमसिधारणाम्. L. 20. वारिप्रवेशः. (a) 'Entrance into the enclosure,' (b) 'passing through the water ordeal.' With वारि in the first sense compare गन्धगजकुमारकमिव वारिवन्धाद्विनिर्गतम्, p. 77, l. 15 Bālakrishṇa, वारी तु गजबन्धनीत्यमरः वारिणि प्रवेशश्च जलादिव्ये भवति. —तैक्ष्ण्यमसिधारणां व्रतिनामसिधारणम्. So A, C and D. We should of course expect असिधारणां तैक्ष्ण्यम्, but such an inversion of the order running through the sentence may be paralleled (compare वयःपरिणामि दण्डग्रहणमसिपरिवारेष्वकुशलयोगो वक्रता कामिनीनां कुचमङ्गेषु करिणां दामविच्छिन्निः p. 50, l. 2). B reads व्रतिनामसिधारधारणम् for the two clauses. Edd. omit both. See note on l. 18. L. 21. विषशुद्धिः. (a) 'Purification of the waters,' (b) 'purification by the ordeal of poison.' L. 23. शोगसाधनम्. Edd. lean.—तारकोद्धरणम्. (a) 'The death of Tāraka,' (b) 'the putting out of eyes.'—ग्रहणाशङ्काः. B and Edd. ग्रहणाशङ्काः.

P. 56, L. 2. असिपरिवारेष्वकुशलयोगः. So A and D. Com., असिपरिवारेषु खड्गपिधानेषु अकुशलयोगः न विद्यते कुशलं यस्मात् स अकुशलः खड्गः तेन योगः संबन्धः न तु लोकानां परिवारेषु परिच्छेदेषु अकुशलं अपुण्यं तस्य योगः पर्याप्तिः क्षेमपुण्येषु कुशलमित्यनेकार्थः अकुत्सितं शोभनं चर्म तस्य योगः अन्यत्राकुशलं अक्षेमजरा तेन योगो नास्तीति वा केचिदसिपरिवारेषु कल-
ङ्कयोग इति पठन्ति तत्र कलङ्कः व्यामिका अन्यत्र दोष इत्यर्थः. L. 3. कुच-
भङ्गेषु. Com.=पयोधररचनायां. 'Lines painted on the breasts.' Compare note at p. 13, l. 20, and कुचकृष्णागुरुपङ्कपञ्चलता p. 57, l. 11. B reads here असिपरिवारेषु कोषगुणिः वक्रता कामिनीनां कुचपञ्चभङ्गेषु. Edd., असिधारासु कोषगुणिः कामिनीकुचपञ्चभङ्गेषु वक्रता. C. as in text, but with कुचपञ्चभङ्गेषु. L. 4, पृथिव्यानासीत्. Com. has at the beginning of its explanation of the clause इदं पृथिव्यां नासीत् तदेव दर्शयति गिरित्यादि. With the नासीत्, if it is not a mere mistake, compare the reading at p. 6, l. 15; and see the note there. L. 5. च. Edd. omit.—शास्त्रकलावगाहः. So also C. B. शास्त्रकलापावगाहन. Edd., शास्त्रकलापावगाहन. L. 6 भारनौकर्ण. Edd., भारैकनौकर्ण. L. 8. सेतुः. Edd. सिन्धुः. L. 9 महासत्त्वः. Edd., महासत्त्वनिवासः.—जरासंध इव घटितसंवि-
विमहः. "Jarāsandha was a son of Brihadratha and king of Magadha. Brihadratha had two wives, who after being long barren brought forth two halves of a boy. These abortions were regarded with horror and thrown away. A female man-eating demon named Jarā picked them up and put them together to carry them off. On their coming in contact a boy was formed, who cried out so lustily that he brought out the king and his two queens. The Rākshasi explained what had happened, resigned the child, and retired. The father gave the boy the name of Jarāsandha because he had been put together by Jarā."—*Doreson's Classical Dictionary*. (b.) Com., पक्षे जरया पिशाच्या घटितः संविः संघटनं विग्रहस्य शरीरस्येति घटितसंविविमहं यस्य जरासंधस्येति द्वितीयो बहुव्रीहिः. L. 10. धर्मप्रभवः. Com., धर्मस्य नीतिधर्मादेः प्रभवः उत्पत्तिर्यस्मात् पक्षे धर्मोत्पन्नमवो यस्येति विग्रहः. L. 13. दमनक इव नलस्य. Edd. दमनक इव भीमस्य सुमतिरिव नलस्य. L. 17. यं च क्षमासाद्येत्यादि. Compare अभिषेकसलिलाद्देहं च तं लतेव पादपा-
न्तरं निजपादपमुञ्चत्यपि तारापीडं तत्क्षणमेव संचक्राम राजलक्ष्मीः. p. 170

1. 12., L. 19. परिक्षेप. Edd., परिखा. L. 22. सकलजगद्भय-
प्रदानयज्ञदीक्षायूपेन. Text of A, सकलजगद्दीक्षामयप्रदानयज्ञदीक्षायूपेन.
Com., सकलजगतः समग्रविष्टपस्य यदभयदानं तदेव यज्ञदीक्षा तत्र यूपेन
यज्ञस्तम्भेन. Edd., सकलजगद्भयप्रदानशौण्डेन रणयज्ञदीक्षायूपेन. L.
23. केतुवण्डेन बाहुना. Edd., केतुना बाहुवण्डेन,—सप्तद्वीपवल्लयाम्.
Edd., सकल for सप्त.

P. 57, L. 3. प्रायः. Edd., प्रायशः. L. 5. जर्जरित. Com.=श्रयीभूत. L. 7.
कुङ्कुम. B, कुङ्कुमवास. Edd. कुङ्कुमपटवास.—लोचन., Edd., लोललो-
चन. L. 8. नख. Edd.; नखर. L. 9. द्वाधराधूतेत्यादि. B, C,
D and Edd., धृत for धूत. Com., दष्टो खण्डितो योवरः रदच्छदः तेन
आधूतं कम्पितं यत्करतलं तेन चलन्ति यानि माणवलयानि तेषां यः कल-
कलोक्यकध्वनिः तेन रमणीयं मनोहरं. Edd., रमणीयं रतिरमसं for रमणी-
यमतिरमसं and चरणतल for चरण. L. 10. इन्तपन्न. Com.=
कर्णभरणानि. L. 11. उल्लसितकुचकृष्णागुरुपङ्कपञ्चलताङ्कितप्रच्छ-
दपदम्. Com., उल्लसितेति संभोगावस्थायां उल्लसिता उल्लासं प्राप्ता ये कचा
पयोधराः तेषु कृष्णागुरुः काकतुण्डः तस्य यः पङ्कः कर्दमः तस्य पञ्चलता.
पञ्चभङ्ग्यः तामिराङ्कितः चिह्नितः प्रच्छदपट उत्तरच्छदो यास्मिन्. L. 12.
गोरोचना. B, C and D, रोचना. L. 14. विनिर्गताभिः. Text
of A adds इव. L. 16. कनकशृङ्गकोशैः. Com.,=सुवर्णघटितशृ-
ङ्गसंघातैः. Ed. 2 has the note शृङ्गकारः कोषः जलगुतिस्थानम् (वि-
चकारी). L. 17. चटुल. Com.,=मनोहरः. Cf. its use, p. 59.
1. 1. L. 18. कुसुमशारम् A B, कुसुमसारम्. Com., पुष्परहस्यं.
B C कुसुमासारं. Edd., कुसुमानिकरशारम्, Ed. 2 adding the note
शारं चित्रवर्णम्.—पूर. Edd. omit. L. 19. जर्जरित. Com.,=क्षीण.
L. 22. Read भङ्गुर.—परिहार्य. Com.=कङ्कणम्. L. 23. बकुल-
कुसुमावलिभिः संयतचरणः. Edd., बकुलकुसुमावलीसंयतचरणः.

58, L. 1. दिवसम्. 'A whole day long.' Com.,=प्रतिदिवसम्.—कामि-
नीगण्डूष. Text of A, कामिनीनां गण्डूष. L. 3. संक्रान्तालक्तक.
Edd., संक्रान्तालक्तकरसः. L. 4. सुसलायुधः. A name of Bala-
bhadrā. MSS. write सुशलायुधः, and Edd., सुषलायुधः.—चन्दन-
धवलः. (a) 'White with sandalwood powder,' (b) 'white as
sandalwood powder.'—With the कण्ठावसक्तोद्धसल्लोकुसुममालः
compare वनमालेव सुसलायुधस्य p. 59, l. 17. L. उल्लसत्. B and C,
समुल्लसत्. Edd. omit the word. 6. मन्दकलः काननं विकचवनलता.
So B, C, D and Edd., Text of A omits the words. Com., मन्दकलः

मदेन कलः मनोहरः विकस्वराणि यानि वल्लताकुसुमानि. L. 7. कणित Edd., कणन्. L. 11. विघटितकनककपाटप्रकट°. A in text, विघटित-
तकनककपाटं प्रकट°. Com., विघटितेति उद्धटित[न]स्वर्णकवाटं यथा
स्यात्तेति क्रियाविशेषणं प्रकटा वातायनाः स्पष्टगवाक्षा येषु. L. 12.
पारापतैः. The spelling of Com., B and C. Text of A, D and
Edd., the more common पारावतैः. L. 14. मनोहरतमम्. B, C.
and Edd., मनोहरम्. L. 15. अनाक्षित. Com., = अनाकुलम्. L. 17.
नही. Edd., महीमण्डल.—उपभोग. Edd., संभोग. L. 19. निमित्तेषु.
'When there was occasion,' Com., तयविधकारणेषु. L. 21.
चक्रे. Edd., चकार, Ed. 2 giving चक्रे as a variant. L. 22.
चलित. Edd., चावलित. Ed. 2 giving चलित as a variant. L. 23.
नृप. B and Edd. omit.

P. 59, L. 1 संघटित. Edd., संघटित.—चलिते चलित°. Edd. चलति (for both
words), Ed. 2 giving चलिते and चलति चलित° as variants
For the repetition of the word compare the passages at
p. 73, l. 1, p. 79, l. 10, and p. 193, l. 6. L. 5. शब्दविर्भराः.
Edd., शब्दानिरन्तराः. L. 8. विनिवेशित. Edd., निवेशित. L. 9 कालः.
B कश्चिद् कालः. L. 10. सुतमुख. B, तोक. C. लोकमुख. Edd., नयनमुख.
L. 11. निष्कलपुष्पदर्शनम्. Compare the figure at p. 20, l. 14.
—अभूत्. B and Edd., अभवत्. L. 13. विजहे. This is the
reading of the Edd. A, B, C, and D, विजने. Com. of
A, = विरक्तं बभूव. L. 16 अय तस्य. Edd., अथास्य. L. 18.
पादपस्य. B. and Edd., कल्पपादपस्य, Ed. 2 mentioning also
the reading पादपस्य. L. 22. स तदावासगतः. Text of A, B
and D omit स. Com., एकदेति एकस्मिन् समये स तारापीडः. Edd., स
तदावासमुपगतः. Ed. 2 mentions a reading राजा राज्ञीनिवासमुपगतः.
L. 23. स्तिमितदृष्टिना. Edd., स्तिमितदीनदृष्टिना.

P. 60, L. 4. मुनिविड. B and Edd., निविड.—रुदन्तीम्. Edd. omit, Ed. 2
giving रुदतीम् as a variant. L. 4. ददर्श. Edd., देवी ददर्श.—
प्रत्युत्थानाम्. Com. reads अभ्युत्थानाम्. Edd., प्रत्यभ्युत्थानाम्. L.
5. बाष्पकारण. Edd., बाष्पवेगकारण. L. 13. कृष्णागुरुपञ्चभङ्गः.
For the meaning of पञ्चभङ्ग see note on p. 13, l. 20; and
compare the use of पञ्चलता in कुङ्कुमपञ्चलते below, l. 16. L.
19. असंयमित. Edd., असंस्कृत.—ललाटेरेखाम्. Edd., अलिकलेखाम्.
L. 21. कुसुमरहितः. Edd. omit. L. 23. आसमरुतः. B.
आसमारुताः; Edd., निश्वासमारुताः.

P. 61, L. 1. अतिनिपुणमपि. Text of A omits अपि. Com., अतिनिपुणं अति-
चतुरं चितयन्नपि विचारयन्नपि. L. 2. स्थलितमल्पमप्यात्मनस्त्वद्विषये.
B. स्थलितमप्यात्मनस्त्वयि विषये. L. 3. जीवितं च. B and Edd.
omit च. It is also not repeated in Com.—अभिधीयमाना.
B, D and Edd. add अपि. L. 4. विलासवती. Edd. put
विलासवती after प्रतिवचनं प्रपेदे, as they read for प्रतिवचः प्रतिपेदे
L. 6. ताम्बूलकरकुवाहिनी. "Native princes keep even now
a special servant who has the betel leaves, betelnut, &c., in
his charge, and offers them to his master when required.
Formerly this office was given only to very trustworthy and
confidential servants, no doubt in order to prevent the
administering of poison with the betel." *Kielhorn's Note*
to *Panchatantra I.*, p. 67, l. 5.—सततप्रत्यासन्ना. Text of A
omits.

L. 10. दानवश्रीरिव सततनिन्दितसुरता. Cf. असुरश्रीरिव सततनिन्दितसुरता
p. 12, l. 3. L. 11. शयन. Edd., शयनाशन. L. 15. न सन्ति लोकाः
शुभाः. Edd., गतिनीरिति न वा सन्ति लोकाः शुभाः. L. 21. देवि किमच
क्रियतां देवायत्ते वस्तुनि. Cf. अप्रतिविधेये तु किं विधातरि करोमि. p.
63, l. 16.—अतिमात्रमलं रुदितेन. Com., अतिमात्रं रुदितेन=अव्यं-
न्तरोदनेन. Edd., अलमतिरुदितेन. If our reading is right the con-
struction bears some analogy to that commented on at p.
66, l. 11. L. 23. अभाजनमस्माकं हृदयम्. Compare अभाजनं हि
वयसीदृशानां प्रियवचनध्वनानाम्. There is a curious parallel to this
use of भाजनम् in the English expression, 'vessels of grace,'
'vessels of wrath,' &c., taken from the English translation
of the Bible to describe men who are the objects of divine
favour or wrath.

P. 62, L. 1. कृतम्. Edd., विहितम्. L. 3. मानुष्यके. Com.=मनुष्यजन्मनि.

4. गुरुषु भक्तिम्. Text of A, गुरुभक्तिं, Com., हे देवि हितहितप्रतिपरिहा-
रोपदेशो गुरुवः तेषु पूर्ववस्थातः अधिकाम् आधिक्येन भक्तिम् आराध्यत्वेन
ज्ञानं कुरु विधेहि. L. 5. सपर्यासु. Edd., परिचर्यासु. Cf. ततः
प्रभृति सुतरां देवताराधनेषु ब्राह्मणपूजासु गुरुजनसपर्यासु चादरवती बभूव p.
64, l. 1. L. 6. श्रूयते. A. श्रूयन्ते. L. 7. पुरा. B. omits.
—प्रभावात्. Edd., प्रसादात्, Ed. 2 mentioning a reading प्रसाद-
प्रभावात्.—मगधेषु. Ed. 2, मगधशो.—जनादेनस्य जेतारम्. Ed.
2 gives as a variant जनादेनप्रतिमम्. L. 8. अनुलभुजबलमम्-

- तिरथम्. Edd., अतुलबलपराक्रमम्, Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 9. परिणतवद्याः. Edd. add. अपि. L. 12. महासु-
निसेवा भवति. So B and D. A, महामुनिजनसेवा भवति. Edd.,
महामुनिजनसेवा, omitting the verb. Ed. 2 mentions the read-
ing भवति as a variant. L. 13 हेवि. Edd. omit.—आपाण्डु.
Edd., आपाण्डुर. L. 15. हरिष्यति पूर्णपानं. 'Carry off the
reward for the good news they have brought.' Com., पूर्णपानं
पूर्णनकं हरिष्यति गृहीष्यति उत्सवेषु सुहृद्भिर्नृन् बलादाकृष्य यद्यते वक्षमाल्यं
च तत् पूर्णपानं पूर्णनकं चेति कोषः. Compare स्वयमेव शुकनासस्यो-
त्तरीयं पूर्णपानं जहार p. 73, l. 17. L. 17. निहितरक्षाघृतमधु. Com.,
स्थापितो रक्षया युतो घृतविन्दुः. Edd. निहितरक्षाघृतमधु. With
रक्षाघृत compare रक्षासंविधान, p. 68, l. 3, and रक्षापरिक्षेप, l. 7. of
same page.—विन्दुनि तालुनि विन्द्यस्त. Edd., विन्दुतालुविन्द्यस्त.
- L. 18. भूतिलेशः. Compare भूतिलिखितपञ्चलता p. 68, l. 6. B and Edd.,
भूतिलेशः, Ed. 2 giving भूतिलेशः as a variant. चित्र. Edd.,
चित्रित. L. 20. अन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिः. Com-
pare वीणैव गन्धर्वाणामङ्गादङ्गं संचरन्ती p. 137, l. 19. L. 21. वन्दितः
Edd., अभिनन्दितः. L. 22. क्षिति. Edd., क्षितितल.
- P. 63, L. 1. अवस्थः. Edd., आरम्भः, Ed. 2 giving अवस्थः as a variant
—स्फटिकमणि°. Edd., स्फटिकमणिमय°. L. 2. अन्तःपुर. Edd.,
अन्तःपुरिका. Com., अन्तःपुरे अवरोधे यः तूपुरस्य—&c. L. 3. कल-
हंसकान्. Text of A omits कल.—कक्षान्तरप्रधावितः. B, कक्षान्त-
रप्रधाविताम्. L. 5. स्थलकः. D स्थलांकः. Com., B and Edd.,
स्थलः.—मुखडिण्डिम. B, कोमलमुखडिण्डिम. Edd., कोमलमुखरव-
डिण्डिम.—जनिता. Edd., जाता. L. 7. लीलाक्रीडाः. D and
Edd., लीलाम्. Ed. 2 gives a variant क्रीडाम्. L. 8. युगल,
Edd. omit. L. 9. चञ्चल. B and Edd., लोल.
12. मे पुरमर्षेद्विष्यति सभान्तरेषु. So D. Edd., मम for मे. B, सभान्तरे
for सभान्तरेषु. A, सर्पिष्यति (Com. = पुनः पर्यटनं करिष्यति) for
पर्यटिष्यति.
13. इत्येतानि च. The च is not repeated in Com. Edd., इत्येतानि
चान्यानि. Compare our reading at p. 164, l. 23.—प्रयान्ति.
Edd., यान्ति. L. 15. शून्यमिव. Edd., शून्यमेव.—पद्यानि राज्यम्.
Edd., अखिलं पद्याभि जीवितं राज्यं च. Cf. p. 61, l. 3., where that
phrase occurs. L. 16. अग्रम्. Edd. omit. L. 19. उपमानम्.
Edd., तुल्यम्. L. 21. अपनोद. Edd., अपनोदन, L. 23. शोका.

B, शोकवेगा. D and Edd., शोकवेगा.—यथाक्रियमाणानरण°. A, यथा-
क्रियमाणानरण° a reading which is also given as a variant by
Ed. 2. Com., यथेति यथा पूर्वोक्तप्रकारेण क्रियमाणो विधीयमानो यः आभ-
रणपरिग्रहः विभूषणस्वीकारः स एव आदौ यस्मिन्नेवंभूतं दिवसव्यापारं दिनकृ-
त्यम् अन्वतिष्ठत् अकरोत् यथाक्रियमाण may be translated 'usual,'
as यथासमीहितं in यथा समीहितगर्भदोहदसंपादनप्रमुदिता, in p. 70, l. 5.
may be translated 'desired.'

P. 64, L. 1. दिवसव्यापारमन्वतिष्ठत्. Edd., वासरव्यापारमकरोत्. L. 2. सपर्या-
प्त. Edd., परिचर्याप्त, as at p. 62, l. 5.—आद्गवती, 'Energetic.'
Kern quotes अन्वेष्टमादरमकरवम् p. 152, l. 15. B, अधिकमादरवती.
L. 3. कुतश्चिच्छुश्राव गर्भतृष्ण्या तत्तत्सर्वं चकार. Text of A
omits these words. Our reading is that of Com., B and D,
except that B omits one तत्. Edd., कुतश्चित् शुश्राव ब्रतं तत्तदने-
कतृष्ण्या सर्वं चकार. L. 5. धवलाम्बराशुचिर्मूर्तिः. Edd., धवलाम्बरा
शुचिर्मूर्तिः.—उपच्छन्नेषु. Edd., उपच्छन्नेषु. L. 6. मुसलशयनेषु.
(MS. श् for स्). B, शयनेषु. Edd., भूतलशयनेषु. Com., मुशालानि
अयोग्राणि तेषां शयनेषु. L. 8. बृद्धगोपवनिताकृतमङ्गलानाम्. D and
Edd., बृद्धगोपवनिताकृतमङ्गलानाम्. L. 9. तिलपात्राणि. A, तिलपात्राणि
Com.,=तिलपर्णाकृतिरूपाणि. L. 11. पक्ष. Edd., omit., Ed. 2
mentioning it in a note.—चतुष्पथे स्नपनमङ्गलानि. B चतुष्प-
थस्नपनमङ्गलानि. Edd., चतुष्पथेषु स्नापनमङ्गलानि. L. 12. वि-
चित्रदेवता. Edd., विविधदेवत.

—दर्शितप्रत्ययानि. Com., दर्शितः प्रकाशितः प्रत्ययो विश्वासो यैः तानि
प्रत्ययः अनुष्ठानानुरूपं देवतावचनमिति वा यद्वा मातृगृहाणि (previously
rightly explained as=महेश्वरीप्रभृतिदेवतानां गृहाणि) अभिमतमातृणां
भवनानि. प्रत्यय means here not 'confidence,' but 'that which
(a sign or deed or prophecy fulfilled) inspires confidence.'
Compare in Panchatantra I. (page 38, l. 11. Bombay Sans-
krit Series Edition) ततश्च तथाविधे च्छित्तमवलोक्य वृष्टप्रत्ययः क्रोधव-
शागो एहं प्रविश्य तामाह, and below in the same passage तदयं स्वयं
संजातप्रत्ययस्तव यथोचितं निग्रहं करोमि. Kielhorn's note on वृष्टप्रत्यय
there is "one who has seen conviction," i. e., one who has
seen with his own eyes what convinces him (of the truth of
rumours heard before)." B, D, and Edd., दर्शितप्रत्यादेशानि, Ed.
2 with the note प्रत्यादेश आविर्भावः. L. 15. स्नाता. Com.,=
कृतस्नाना. Edd., कृतस्नाना, Ed. 2 giving our reading as a

variant.—अखण्ड. Compare अखण्डिताननमस्यपटल p. 68, l. 13. Edd., अखण्डित. B, अखण्डसित. Compare सितशालिविक्थ p. 68, l. 12. L. 16. रजतपात्रे परिगृहीतम्. Edd., रजतपात्रपरिगृहीतम्.—अपरिमितोति. (MS. of Text has लाल for लज्ज). Edd. agree with this reading except that they omit बलि. B, अपरिमितधूपविलेपां पल्लपायसबलिं लाजकलिताम्. L. 17. अम्बादेवी. Edd., ज्येष्ठादेवी. L. 18. उपाहृत. Edd., उपहित. L. 19. विप्रभिक्षा. Com., शुभाशुभप्रकाशिका स्त्री विप्रभिक्षा. L. 20. अनेकेति. Com., अनेके ये वृद्धाः स्थविराः तेषां परंपरा परिपाटी तथा तस्यां य आगमः प्रसिद्धिः तदागतानि यानि रहस्यानि तस्यानि अङ्गीचकार स्वीचक्रे परिपाट्यां यः आगमः मन्त्रशास्त्रं तदागतानि रहस्यानि वा. B, परंपरागतानि, Edd, परंपरासमागतानि for परंपरागमागतानि. L. 21. द्विजजनम्. B, द्विजजन्म. Edd.; द्विजगणान्. L. 22. पुण्यकथाः. Edd., गुण्याः कथाः. Cf. p. 98, l. 14. L. 23. भूर्जपत्र. A, भूर्जपत्र. B, भूर्ज. — करण्डकान् B, दंडकान् Edd., गण्डकान्.

P. 65 L. 1. प्रतिसर. Edd., परिसर. Com., प्रतिसरकङ्कणं. With रक्षाप्रतिसर compare रक्षाघृत. p. 62, l. 17, and the references given there. —ओषधि. A; औषधी. B and D, ओषधी. Ed. 2, ओषधि.—सतसमुपश्रुत्यै &c. Com., उपश्रुत्यै रजकादिवाक्यार्थं विलोकयितुं निर्जगाम बहिर्ययौ देवप्रभ उपश्रुतिरिति कोषः तदिति तन्निमित्तानि सदुक्तशक्तानि. जग्राह अप्रहीत्. L. 2. तन्निमित्तानि. Cf. below l. 17. शुभानि निमित्तानि. L. 3. निश्चि. Text of A omits. Com. cites it immediately before समुत्सवै, and it has that position in B and D. Edd. reads it after शिवभ्यः.—आश्चर्याग्याचार्याणाम्, Text आश्चर्याणाम्, for आचार्याणाम्, which word B omits.

P. 65, L. 4. शिवबलिम्. Edd., शिवाबलिम्. L. 5. च. Edd. omit.—क्षीणभूयिष्ठायां रजन्याम्. See note below on l. 18. L. 6. अल्पशेष. D and Edd., अल्पावशेष.—पारावत. So here Com. of A and B. Text of A and D, पारावत. Cf. p. 127, l. 5.—धृष्टे. Edd., धृष्टे. —सितप्रसाद. So Com. of A and D. Text of A, and Edd., सितप्रसाद, Ed. 2 recognising सौधसितप्रसाद as another reading. B. सौध. L. 7. बलयम्. B and Edd., पल्लवम्. D, वलवं (sic) corrected into पल्लवं. L. 9. स्फातीरकेण. D, स्फातीरकेण.—समाहूय शुक्नासाय. So text of A, B and D. Com. does not cite शुक्नासाय. Edd., सबहुमानं शुक्नासमाहूय. L. 10. स तं समुपजा. तहर्षः. D, स तु युत्वा समुपजातहर्षः. Edd., समुपजातहर्षः स तम्. L.

11. प्रजानां च. Edd. omit. L. 12. असंवेहम्. D and Edd., असंशयम्.—अनुभवति. B, अनुभवतु. D and Edd., अनुभविष्यति. Com., अनुभवति अनुभविष्यतीत्यर्थः वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वति. L. 13. अद्य. D, अथापि.—सकल. D and Edd., धवल, Ed. 2 giving सकलधवल as a variant.—ज्ञान्त. D and Edd., प्रज्ञान्त. L. 14. विकचं चन्द्रकलां. D and Edd., विकचचन्द्रकलां.—आलोलकेसर-सहस्रजटालं मकरन्दविन्दुसीकरवर्षि. So also D, but with जटिलं for जटालं. B, आलोलकेसरसहस्रजटालमकरन्दं मधुशीकरवर्षि. Edd. आलो-लकेसरसहस्रजटिलमकरन्दविन्दुसंहीवर्षि. Ed. 2 mentions a reading मधुशीकरवर्षिसितपुण्डरीकम्. L. 16. A omits हि.—अमपातीनि Edd., अमजातानि. Ed. 2 mentions a reading आनन्दपातीनि. L. 17. निमित्तानि. Com.,=अक्षिस्फुरणादीनि. Cf. तन्निमित्तानि च. अग्राह 1. 2.—किं चान्यत्प्रियतरमधिकमानन्दकारणतो भविष्यति. Edd., किं वान्यत्प्रियतरं परमानन्दकारणमती विद्यते. L. 18. अवितयफ-लाश्च प्रायो निशावसानसमयदृष्टा भवन्ति स्वप्नाः. Edd., हि for च. Hall (Introduction to Vasavadata, p. 30) quotes a statement of his commentator to the effect that dreams at dawn are accomplished within ten days. See his note and references. —निशावसानसमयदृष्टाः. Edd., निशावसानसमये दृष्टाः. L. 19. नचिरेण. B, अचिरेण. Edd., नचिरेणैव.—सर्व. Edd. omit, Ed. 2 giving it as a variant. L. 20. काल. D and Edd. omit, Ed. 2 giving it as a variant. L. 21. अविच्छिन्नसंताना an expression which recurs, if our reading there is correct, at p. 135, l. 23.
- P. 66, L. 3. येन. Edd. add च.—L. 4. सा सुतरामराजत. B. omits सा. D. and Edd., सुतरामराजत देवी.—दर्पणश्रीरिव. B and Edd. add च. L. 5. शनैः शनैः A in text, सा शनैः, in Com., सा शनैः शनैः. D सा शनैः शनैः L. 6. प्रतिदिनम्. D and Edd., प्रतिदिवसम्. L. 7. विजृम्भिकम्. Edd., जृम्भिकम्.—आजिह्वितलोचना सालसं. This is the reading of the Commentary of A. So also D with जिह्वित. There is a somewhat similar arrangement of words at p. 190, l. 23, स्नेहनिर्भरं चिरदर्शनजातोत्कण्ठां सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह. Text of A writes लोचनामालसं. B and Edd., लोचनं सालसं Ed. 2 giving आनीलितलोचनं as a variant. L. 8. तथावस्थाम्. D. तद-वस्थां.—अहरहः. Edd. omit Ed. 2 mentioning it as a variant. —स्वयम्. Edd. omit. Compare स्वयमुत्प्रेक्ष्य, p. 67, l. 6.—अनेक-रसवाञ्छितपानभोजनाम्. Com., अनेके बहवः तिकादयो रसाः अने-

स्वादहेतवो यस्मिन्नेवमुक्तं वाञ्छितं दैमित्तं पानं द्राक्षापानकादि भोजनमशनं च यस्याः सा तां. B, अनेकवाञ्छितपानभोजनः, which would have to be construed with परिजनः. D and Edd., अनग्निनन्दितपानभोजनात्. Ed. 2 gives our reading (but with वञ्छित for वाञ्छित) in a note. L. 10. परिजनः. B अन्तःपुरिकाजनः. L. 11. सदा राजकुल-संवासचतुरा सदा च राजसंनिकर्षप्रगल्भा. Com., सदेति सदा सर्वदा राजकुले नृपपरंपरायां संवासः अवस्थानं तत्र चतुरा दक्षा तद्वत्पेक्ष्यदृष्ट्य तदभावादित्याह सदेति सर्वकालं च राज्ञा यः संनिकर्षः संबन्धः तत्र प्रगल्भा पण्डिता. Edd., सर्वदा for the second सदा. B, सदाचारा राजसंनिकर्षप्रगल्भा for सदा च राजसंनिकर्षप्रगल्भा. सदा is in both clauses to be taken, as far as the sense goes, with the first members of the compounds, which is a somewhat remarkable construction. The position of सततं in the clause सततं मनसि विपरिवर्तमानत्वात्, p. 67, l. 4, is somewhat analogous. L. 12. महत्तरिका. A title still given to the chief women in the women's apartments. Com., वयसा अतिशयिता महती महत्तरिका स्वार्थे कः. Ed. 2 has the note महत्तरिका ग्रामसमूहे विख्यातामाहात्म्या. B reads महान्तःपुरिका सा. L. 14. अवसेक. Edd., अभिषेक. Compare अवसिक्तैः below l. 16.—परिवारम्. Edd., परिवृतम्. L. 15. फण. B, D, and Edd., फण.

16. अवसिक्तैः. Edd., अभिषिक्तैः. Compare above, l. 14.—परिमितैः. Compare तत्कालं विरलजनेपि राजकुले, p. 15, l. 11, and तत्काल-सेवासमुचिते च विरलविरलेन परिजनेन below, p. 67, l. 23. Text of A omits the word. Com., प्रधाननरेन्द्रैः प्रकृष्टराजभिः परिमितैः स्तोके. L. 17. अनुलब्ध. Edd. नात्युलब्ध. L. 1. 9. विदितं...अकार्षात्. 'Made known.' B, D and Edd. have विदितविलासवर्तीगधे-वृत्तान्तं for विदितं विलासवर्तीगधेवृत्तान्तं. L. 22. (join सद्यःप्रकटं) प्रकट. Edd. प्रकट. Ed. 2 mentions a reading प्रकटप्रकट. D प्रगुह. L. 23, स्थलस्य. Edd. मूलस्य.

P. 67, L. 2. अनालोकिता. B. अनालोचिता. L. 3. हर्षप्रकर्षम्. B and D, तं हर्षप्रकर्षम्. L. 4. विपरिवर्तमानत्वात्. Edd., वर्तमानत्वात्. L. 7. तस्मिन्. Edd. omit, Ed. 2 giving it as a variant. L. 8. अत्यन्तम्. Edd. omit. Ed. 2 gives as a variant अत्यन्तोत्कुलं. D, समुत्कुललोलोचना, omitting the previous सत्यम्. L. 10. आनन्दजलपरिभुतं तरलतारकं. So B and Edd. A, आनन्दजलपरि-भुततरलतारकं. D, आनन्दजलपरिभुवतरलतारकं.—A, महत्प्रकर्षकारणम्.

Com., प्रमोदस्येति शेषः. L. 11. उत्सुकोत्सुकम्. Edd., उत्सुकम्.
L. 15. अभाजनं हि वयसीदृशानां प्रियवचनश्रवणानाम्. Com-
pare आत्मजपरिष्वङ्गमृतास्वादसुखस्य नूनमभाजनमस्माकं हृदयम् p. 61,
l. 22. L. 16. असंभावितम्. Com.=अयोग्यम्. L. 22. दक्षिणेनाक्षणा
परिस्फुरता. See note to p. 164, l. 4.—अभिनन्द्यमानः. Com.,=
आनन्द्यमानः B, अभिवन्द्यमानः. L. 23. तत्कालसेवासमुचितेन विरल-
विरलेन परिजनेन. See note on p. 66, l. 16, and compare also
note on p. 16, l. 21.

P. 68, L. 1. समुत्सार्यमाणकक्षान्तरातिमिरसंहतिः. Edd., समुत्सार्यमाणकक्षान्तर-
तिमिरम्. L. 3. तत्र च. &c. Construe तत्र च वासभवने. (l. 6)
शयनतलमधिशयानाम् (l. 11) क्रियमाणावतरणकमङ्गलम् (l. 16), &c.
&c. विलासवर्ती ददर्श p. 69 l. 1.—सुकृतरक्षासंविधानि. Com.,
सुकृतेति सुष्ठु शोभनं कृतं रक्षासंविधानं पापपाखण्डशाकिनीडाकिनीप्रभृतीनां
प्रवेशप्रतिबन्धकमणि मन्त्रायौषधप्रकारो यस्मिन्. Edd., तत्र वसुकृत°, a
mistake for तत्र च सुकृत°. But Ed. 2 follows with तत्र बहुकृत°. With
रक्षासंविधान compare रक्षापरिक्षेप below, l. 7, निहितरक्षाघृत-
बिन्दुनि तालुनि, p. 62, l. 17, and रक्षाप्रतिसर p. 165, l. 23. L. 4.
पूर्णकलशाधिष्ठितद्वारपक्षके &c. Com. points to another read-
ing, अधिष्ठितं पक्षकं पक्षद्वारं यस्मिन्. B reads पूर्णकलशाधिष्ठितं
द्वारपक्षकप्रत्यग्रलिखित°. Compare द्वारावस्थितसितपूर्णकलशं भवनम्
p. 96, l. 13.—मङ्गल्याल्लेख्य. B, मङ्गलपल्लेख्य. L. 5. उज्ज्वलित.
B and Edd., उज्ज्वल.—भागमनोहारिणि. Edd., समुपराचितसित-
वितानपर्यन्त°. Compare, for the repetition of वितान, अधालंकारि-
णालंकृतमधालंकारनिहित, p. 79, l. 10.—अवबद्ध. D, अवसक्त. Ed.
2 mentions a reading स्थित. L. 6. वासभवने. Text of A,
वासभुवने. वासभवन is a bedroom. Compare its use at p. 65,
l. 9, and that of वासगृह p. 70. l. 4.—भूतिलिखितपञ्चलताकृत-
रक्षापरिक्षेपम्. Com., भूतीति भूत्यै ऐश्वर्यार्थं लिखिता या पञ्चलता पञ्च-
फलान्विता कल्पलता तथा कृतौ रक्षायाः गर्भरक्षायाः परिक्षेपो दाढर्थं यस्मिन् ।
द्वयते हि देशविशेषे सयोगभेदभूत्यर्थं प्रथमं कृतौ नवोढायाः फलपञ्चान्वितक-
दलीलायां क्रियते । गर्भानन्तरं च पर्यङ्के उत्तरच्छदे शयनीयगृहभित्तौ वा
फलपञ्चान्विता लिखिता कल्पलता गर्भस्य पुष्ट्यर्थं वृद्ध्यर्थं च क्रियते. पञ्चलता
is the same as पञ्चमङ्गः. Cf. स्वदधुजललवधौतकुङ्कुमपञ्चलतं p. 60,
l. 16. The explanation of परिक्षेप is wrong. With रक्षापरिक्षे-
पम् compare इतस्ततो विक्षितभस्मलेखाकृतयुनिजनभोजनभूमिपरिहारम्,

p. 39, l. 16, and the expressions quoted above on l. 3. B reads भिन्निलिखित and Edd. भूमिलिखित for भूतिलिखित. D भूतिविलि⁰ corrected into भिचिलि⁰. भूति must be explained as in विन्यस्तगौरसर्षपोन्मिश्रभूतिलेशः p. 62, l. 18, and not as in Com. शिरोभाग.⁰ the reading of D. A and Edd., शयनशिरोभाग.⁰ Com., शयनेति शिरोभागे विन्यस्तः स्थापितः धवलश्चन्द्रनादिना निद्रासमये मङ्गलकलशो यस्मिन् । इयं च देशरीतिः । तदुक्तमन्यत्र निद्राकलशो रूप्यमयः सर्वधेतः शिरोभागे अहर्निशं पूर्णजलः स्थाप्यते इति. Compare पूर्णकलशाधिष्ठितद्वारपक्षके above l. 4, and the passage at p. 64, l. 6.—आबद्धविधिविधौषधिमूलयन्त्रपवित्रं. Com., आवद्धेति आबद्धानि संयतानि विविधानामनेकप्रकाराणामौषधीनां मूलाणि यन्त्राणि चक्रव्यूहप्रभृतीनि पवित्राणि मन्त्रपूतगौरीचनाप्रभृतीनि यस्मिन् तत्. B, आबद्धविधिविधौषधिमूलपत्रं, and D, आबद्धविधिविधौषधिमन्त्रयन्त्रं, both omitting पवित्र. Edd., आबद्धविधिविधौषधिमूलमन्त्रपवित्रं. L. 8. अवस्थापितरक्षाशक्तियलयम्. Com., अवेति अवस्थापितानि पार्श्वे रक्षितानि रक्षार्थं कात्यायनीनां शक्तीनां (in that order. Parab's शक्तीनां कात्यायनीनां is a correction) वलयानि बहूनिर्मितानि यस्मिन् तत्.

9. अवलम्बितबालयोक्त्रमथितलोलपिप्पलपञ्चम्. Text of A, अवलम्बितबाल⁰. Com., अवेति अवलम्बितानि बालानां केशानां योक्त्रं मुखबन्धनं तेन ग्रथितानि गुम्फितानि लोलानि चञ्चलानि पिप्पलपत्राणि अधस्थदलानि यस्मिन्. B अवलम्बितवलयोद्ग्रथितलोहितपिप्पलपञ्चम्. Edd. also have लोहित for लोल; and Ed. 2 mentions a reading दल for पत्र. This last is also D's reading.—आसक्तहरितारिष्टपल्लवम्. Com., आसक्ता अन्योन्यं संलग्ना हरिता नीला अरिष्टपल्लवाः निम्बकिशालया यस्मिन्. L. 10. पादपीठ. 'Sockets.' B, पादपीठी. L. 11. गर्भोचितं. Com., गर्भवत्यवस्थायां उचितं योग्यं.—कनकपात्रपरिगृहीतैः .....अन्तःपुरजरतीजनेन क्रियमाणावतरणकमङ्गलं. Bala-krishna, कनकपात्रेत्यादिविशेषणविशिष्टैः पूर्णभाजैः क्रियमाणावतरणक- (MS. 1 omits क) मङ्गलमित्यन्वयः । प्रत्यग्रापिशितं नूतनमांसम् । प्रत्य-शेति अवच्छिन्नेत्यादि च मत्स्यपटलविशेषणम् । पटलैरिति च क्रियमाणान्वयि । पटलकप्रज्वलितैः शीतलप्रदीपैश्च क्रियमाणेत्यन्वयः । पटलकं दीपाच्छादक-सूत्रमवस्त्रपटकम् । शीतलं मधुच्छिद्रादि तर्जिताः प्रदीपाः शीतलप्रदीपाः (MS. 2 omits शीतलप्रदीपाः) । अवतरणमङ्गलं भूतग्रहादिनिवारकं (MS. क) मङ्गलम् । अवतरणं च भूतादिग्रहे वस्त्राञ्चलाच्चैन इति विश्वः. Com., (wrongly), पुनर्विलासवती विशेषयन्नाह । अन्तारिति अन्तःपुरसक्ताः याः जर-त्यो वृद्धा योषितः तासां जनेन समुदयेन क्रियमाणं विधीयमानं अवतरणकमङ्गलं

यस्याः तां अवतरणकमङ्गलं उच्चारणमिति देशाचारव्यवस्थया प्रसिद्धम् ।
 कीदृशेन । आचारः कुलाचारः तत्र कुशलेन अभिज्ञेन । तानेवाह । कनकैलि
 कनकस्य सुवर्णस्य पात्राणि भाजनानि तैः परिगृहीतैः आनैः अविच्छिन्नाः
 अविच्छेदं प्राप्ताः विरलावस्थिताः आनीविद्यतया स्थिताः ये दध्नः लघाः खण्डाः
 तैः जलति जलतरंगाः पानीयकण्डोलाः तद्वत्तरलाः शोभायमानाः श्वेतशालिसि-
 क्थानां पक्षौदनानां शालिलाजानां वा निकराः समूहाः तैः अग्रयितेति अग्र-
 यितानि अगुम्भितानि यानि कुबुमानि पुष्पाणि तैः सनाथैः सहितैः पूर्णानि भूतानि
 भाजनानि यैः शालिविशेषणं अखण्डितम् अखण्डितम् अखण्डितम् आननं मुखं
 येषामेवंविधैः मत्स्यपटलैः मीनसमूहैः कीदृशैः प्रत्यग्रं तत्कालीनं यत्प्राप्तं
 मांसं तस्य विण्डाः प्रसिद्धाः तैः मिश्रैः मिश्रितैः पुनः कैः शीतलप्रदायैः कर्पूरप्रदी-
 पैः कीदृशैः पटलकै रक्तवस्त्राभिरितगृहं मण्डलकै वा प्रज्वलितैः उदीपितैः
 अविच्छिन्नैति अविच्छिन्ना अजुटेता या जलधारा तस्याः अनुगम्यमानः अनुगृही-
 यमानो मार्गो यैस्ते तथा तैः शोरोचनेति शोरोचना प्रसिद्धा तथा मिश्रैः संयुक्तैः
 गौरसर्पैः श्वेतसिद्धार्थैः पुनः कैः शलिलस्य जलस्य अञ्जलयः तैः. L. 13.
 अग्रयितकुसुम. D, ग्रथित.—D, रजतकनकपात्रैः पूर्णभाण्डैराखण्डितानन.
 L. 21. D, ब्रह्मासनकमल. L. 23 अनुपहतम्. Com=अच्छिद्राम्.
 L. 69, L. 2. वामजातुविन्यस्तहस्तपङ्कजाम्. Com., गर्भवतीज्ञापकं लक्षणम्,—
 Text of A, प्रचल. L. 3. अस्यादरेण. Com.,—अतिप्रयत्नेन.
 Compare note on p. 64, l. 2. L. 4. तस्मिन्नेव शयनीये. After
 explaining this rightly, Siddhachandra has a reference to
 previous commentators of the book which should be noted,
 केचित्तु स्त्रीपुरुषयोरैकत्रावस्थितिर्न युक्तेति तस्मिन्नेव शयनीये शयनसंबन्धिगृहे
 पृथगासने राजा उपाविशादित्यर्थमाहुः. L. 5. पादे. B, पदे. Compare
 Com. of A, प्रमुष्टेति प्रमुष्टं उज्ज्वलीकृतं यत्सुवर्णं तस्य चारवः मनोहराः
 पादा यस्मिन् कञ्चिच्चारुपदं इति पाठस्तत्र चारुः सुन्दरः पदः दृढबन्धो यस्मि-
 न्नित्यर्थः. Edd., पदे.—आसन्ने शयनान्तरे. B, आसन्नशयनान्तरे.
 So also D. by a correction from our reading. L. 9.
 दशनांशु. Text of A दशनांशुक. L. 10. अनुबध्यमाना. Edd.
 अनुरुध्यमाना, Ed. 2 giving our reading in a note.—किम् Edd.
 add नाम. L. 13. Write भूभुजां पतिरेनां. L. 14. ग्रहि. Com.
 of A reads ग्रह, the note being यदिति यत्तदोः संबन्धः. L. 15.
 निभूतम्. See. note on p. 21, l. 11.—किं प्रतिविधास्थिति. How

From here I have, for my second edition, been able to consult a second
 manuscript of Siddhachandra's commentary belonging to the Bhao Daji Memo-
 rial collection in the Library of the Bombay Asiatic Society. Both my MSS.
 read here अविच्छिन्नाविच्छेदं प्राप्ताः (sic).

will you deal with, *lit.* what steps will you take against?' (was wirst du dagegen thun. Kern). Com., किमिति प्रभे प्रकारार्थे वा प्रतिविधास्यसि तस्य गोपनं कथं करिष्यसीत्याशयः.

16. परिमलानुमीयमानस्य कुङ्कुमरागस्य पाण्डुरतामापद्यमानस्य. So also B. except that it reads पण्डुताम्. Edd., परिमलानुमीयमानकुङ्कुमरागस्य पाण्डुरतामापद्यमानस्य वर्णस्य. So also D, with पाण्डुरताम्. With सर्वगतया परिमलानुमीयमानस्य compare सर्वगतया रसितानुमेयैः p. 22, l. 19, and the note there. L. 19. पल्लवलाञ्छित. Text of A, and D, पल्लवाञ्छित.—आलिखित. B, लिखित. L. 20. कृष्णागुरुपङ्कपञ्चलतयोः. Compare कृष्णागुरुपञ्चमङ्गः p. 60, l. 13, and the note at p. 13, l. 20.—अस्य च. B. अस्य तु. L. 21.—अतिगाढतरताम्. D, गाढताम्. Edd., अतिगाढताम्.

P. 70, L. 1. कुलवर्धनाकथितवाचां (write so in text) संबद्धं. There is a pun on the word कुलवर्धना here.

5. यथासमीहितगर्भवोद्दसंपादनप्रमुदिता. See the note on यथाक्रियमाणभरणपरिग्रहादिकम् p. 63, l. 23. Siddhachandra explains wrongly, समीहितः (omitting यथा) ईप्सितो यो गर्भः तन्निमित्तको दोहदो मनोरथः नानारसविषयकोमिलायः इति यावत् तस्य संपादनं परिपूर्णतापादनं तथा प्रमुदिता संतुष्टः. यथासमीहित 'to her wish' goes with संपादन.—पूर्णं प्रसवसमये. Text of A, and B, पूर्णप्रसवः. L. 6. अनवरतगलनाडिकाकलितकालकलैः. 'Who took the exact moment by means of the ever-flowing water-clocks.' Siddhachandra says that नाडिका, which properly signifies a division of time, is used here in the (lakshya) sense of an instrument for measuring time (अनवरतोति नित्यं गलन्ती जलं त्यजन्ती या नाडिका घटिका नाडिकाशब्दस्य समयवाचित्वेपि नाडीबोधकं पात्रविशेषं लक्ष्यते तथा कलिता निश्चिता ज्ञाता कालकला सूक्ष्मकालो यैः) He adds however an alternative explanation, नित्यं चलन्ती या नाडिका सुहृत्तैर्षी तस्मिन् कलिता कालकला यैरिति वा.—बहिरागृहीतच्छायैः Siddhachandra, बहिरङ्गणादौ आगृहीता पूर्वपश्चिमादिदेशविशेषेण निश्चिता छाया यैः. L. 7. गृहीते लग्ने. Com., गृहीते लग्ने मेषादिके प्रशस्तार्थां सर्वदोषराहित्येन मनोभीष्टायां वेलार्थां लग्नतर्कनिर्होरायां. L. 10. विकल. A. omits. But Com. has हर्षेद्रिकान् स्वलन्ती या गतिर्गमनं तथा शून्यं कञ्चकिनां सौविद्धा[नां] सहस्रं यस्मिन् सः. L. 11. विस्कार्यमाण. B. घूर्णमाण. L. 12. पूर्णपात्राहरण. Compare कदा मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः p. 62, l. 14 and the note

there. L. 12. विलुप्यमानवसनभूषणः. D and Edd. विलुप्यमानवसनभूषणः. L. 18. आगोपालः. 'Down to the cowherd-'.—प्रतिदिनम्. Edd., प्रतिक्षणम्. L. 20. दिवसवशेन. Com., शुभदिनानुसारेणेत्यर्थः. L. 22. मणिमयमङ्गलकलशयुगलाश्च्येन. Sc. द्वारदेशेन p. 71, l. 2. Compare पूर्णकलशाधितद्वारपक्षके वासभवने p. 68, l. 4. L. 23. नवपल्लव. B and Edd., वनपल्लव.—हलमुसलयुगेन. Com., हलं शीरे मुसलं अयोधं युगमीशांतबंधनं एतानि यस्मिन् अये च राज्ञां गृहे कचिद्देशाचारः हलमुसलयोर्युगमिति समासे वा. The Text of A has युगलेन for युगेन. D, युगहलमुसलकेन.

P. 71, L. 1. विरलप्रथितसितकुसुम. Compare अप्रथितकुसुम p. 68, l. 13. —अवलम्बिताविकलव्याघ्रचर्मणा. B, आलम्बिताविकटव्याघ्रचर्मणा. Edd., आलम्बिताविरलव्याघ्रचर्मणा. With अविकल compare अखण्ड p. 64, l. 15, and अखण्डित p. 68, l. 13. L. 2. विराजमानम्. The next epithet of सूतिकागृहम् is पुरंभिवर्गेण समीधितम् l. 15. L. 4. कृपांसि. B and Ed. 2, कर्पांसि. Ed. 1, कार्पांसि. L. 6. हरिद्रा. Edd., हरिद्र. L. 7. षष्ठीदेवी. The Goddess of the sixth day. When the sixth day had passed mother and child were considered out of danger. Cf. अतिक्रान्ते च षष्ठीजागरे p. 74, l. 14. "The personification of a particle of Prakriti, or of the sixth day after the birth of a child, when the chief dangers for it are over.=इन्द्रसेना and identified also with Durgā." Kern. L. 9. प्रचण्डं. So D. A प्रचंडं.—संवट्यता. So A and Ed. 2. B and Ed. 1, संवट्यता. L. 10. ऊर्ध्वप्रोत. Com.=स्यूत (Ms. स्पूत). L. 13 पिष्ट. B and Edd., पिष्टातक. L. 14. वर्धमानपरंपराम्. Com.=शरावधेयीम्. Edd., वर्धमानकपरंपराम्. L. 16. अखिल. See note above l. 1. L. 18. रक्षाधूमगन्ध. See note on p. 68, l. 3, and compare रक्षाबलिविधान below l. 21, and रक्षापुरुषैः p. 72, l. 1.

P. 72, L. 2. अम्मःपावकं चेत्यादि. Com., बालकनिरिक्षणे दृष्टिदोषनिवारकमेतत्. L. 9. वनिताकर, Edd. वनिताकरतल. L. 11. आगामिकालपालन-प्रहटयेव श्रिया. B and D omit, Text of A and Edd. omit इव. But Com. has प्रहटया हर्षितयेव. L. 13. प्रमृष्टसंघटित. 'That formed again as soon as they were rubbed away.' L. 16. अङ्गप्रत्यङ्गानि 'Limbs great and small.' Com. अङ्गं शरीरं प्रत्यङ्गानि हस्तपादानि. Bohtlingk refers to Vajrachhedikā 31, 11.—अस्य. B. and Edd., बालस्य. Com. अस्य कुमारस्य.—

प्रीतिविस्तारित. Edd., प्रीतिविस्फारित. Cf. प्रीतिविस्फारिताक्षः p. 73, l. 13, L. 17. पश्य पश्य. Text of A omits one पश्य. L. 19. संध्यांशु°. A संध्यांशुक°. Com. संध्यांशव एव संध्यांशुकाः स्वार्थे कः With संध्यांशुरक्तबालशास्त्रे compare अपरसंध्यालोहितविम्बं चन्द्रमसम्. above l. 5. L. 20 नालिननालभङ्गेत्यादि. Com. नालिननालं मृणालं तस्य भङ्गत्वेदात् यदन्तस्तन्तुमिस्सरति तद्वत् तन्वी सूक्ष्मा ऊर्णा रोमपद्धतिः परिस्फुरति. D and Edd. नवनालिननालभङ्ग°, L. 23. दूरायता. Text of A. दूरादायता.—कनकलेखेव. D omits.

- P. 73, L. 1. रक्तोत्पलकलिकाकारमुद्गहतीवास्याधररुचकम्. अधररुचकम्. is an expression which recurs at p. 139, l. 19. The note here is रक्तोत्पलं कोकनदं तस्य या कलिका तस्याः आकारो यस्मिन्नेवंभूतं अधररुचकं अधरलक्षणं रुचकं मङ्गलद्रव्यं मणिविशेषो वा उद्गहतीव उद्गहनं कुर्वतीव रुचकं मङ्गलद्रव्ये बीजपूरे ससैन्दवेपीत्यनेकार्थः Siddhachandra, who omits the च before अस्य p. 73, l. 1. (write °तीव च) takes उद्गहती as a participle ! B reads रक्तोत्पलकलिकानुरागमुद्गह्येतस्यधररुचकं. Edd. read रक्तोत्पलनिकरमुद्गहतीव चास्याधरकम्, Ed. 2 mentioning a reading अधरपुटकम् for अधरकम्.—रक्तोत्पलकलिकालोहिततल्ला. B लोहिततली. For the repetition of रक्तोत्पलकलिका see note on p. 68, l. 5. D's reading of the whole passage is सहजमानामोदं जिघ्रतीव दूरायता नासिका । रक्तोत्पलकलिकालोहिततरी भगवतो. &c. L. 5. स्वरयोगीस्य. See note on p. 12, l. 18. J. 7. द्वारि स्थितेन. Text of A द्वारस्थितेन. 9. मङ्गल. Edd. मङ्गलक. L. 15. दृश्यता. Compare the use in medical phraseology of the word 'exhibit.' L. 17. स्वयमेव शुकनासस्योत्तरीयं जहार. Compare कदा मे तनयजन्ममहोत्सवानन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः p. 62, l. 14, and the extract from the commentary given there. L. 19. तेन. Construe with राजपरिजनेन p. 74, l. 11.—विकुहन. B. कुहन. Edd. विघहन. L. 20. चलित. Com. चालित. D and Edd. वलित. L. 21. अनिललुलितामाकाशकमलिनीमिव दृश्यता. Compare सुरगजोन्मूलिताविगलदाकाशगङ्गाकमलिनीशङ्कासुपपादयन्तः p. 24, l. 15.—लुलिताम्. D and Edd. read लुण्ठिताम्, Ed. 2 giving लुलिता as a variant. L. 22 परस्परङ्गवकोटिंसघट्टपाटितोत्तरीयांशुकेन. Compare अतिरभससंचलनचालिताङ्गदपक्षभङ्गमकरकोटिपाटितांशुकपटानाम् p. 13, l. 20. L. 23. नवीनवाससा. B स्वच्छचीनवाससा. C: चीरवाससा. Edd. चीनवाससा.
- P. 74, L. 3 प्रनृत्तकल. So A and D, in which last however कल is a

correction from विकल. B प्रवृत्तकल Edd. प्रनृत्य विकल. Com. प्रनृत्ताः स्वयमेवार्द्धतांडवाः कला मनोज्ञा मूकाः अस्फुटवाचः. कलमूक means 'deaf and dumb' Cf. p. 159, l. 14. L. 5. विडम्बित. Edd. विलम्बित. L. 7. नृत्तक्रीडा. Edd. नृत्यगीतक्रीडा. L. 11. प्रवृत्तनृत्तेन. B नृत्ते प्रवृत्ते. Edd. प्रवृत्तनृत्येन D प्रवृत्तेन omitting च. L. 12. गायता. B and Edd. add वल्गता. D prefixes चलता. 14. अतिक्रान्ते च षष्ठीजागरे. See the note on षष्ठीदेवी, at p. 71, l. 7. L. 22. लुहिनगिरिशिखरमालानुकारिणा सुधाधवल्लेन प्राकारमण्डलेन परिवृतम्. Compare पशुपतिनिवासश्रीत्या गगनपरिसरो-ल्लेखिशिखरमालेन कैलासगिरिणोऽव परिगता p. 50, l. 5.

P. 75, L. 9. तथा. Ed. 2. यथा. L. 10. यथास्वम्. 'Each his own.' Com) reads यथा स्वम् taking यथा as the correlative of तथा (1. 9 and explaining स्वम् by स्वकीयम्. 12. तथाहीत्यादि. Com. :—

तथाहीति पदेति पदं व्याकरणं शास्त्रं तस्मिन् वाक्येति वाक्यं भीमांसे पूर्वोत्तरे तस्मिन्प्रमाणं न्यायवैशेषिकसांख्यपातंजलरूपं तस्मिन् धर्मशास्त्रं मन्वादिप्रणीतो ग्रंथः तस्मिन् इतः परं चतुःषष्टिकलामाह राजेति राजनीतयः कामंदकीयप्रभृतिशास्त्राणि तेषु व्यायामः श्रमः तदर्थं या विद्याः मलयुद्धादिकास्तासु चापेति चापं धनुः चक्रं प्रसिद्धं चर्म सन्नाहः कृपाणं खड्गं चास्त्रिः शास्त्रविशेषः तोमरः प्रहरणविशेषः परशुः कुठारः गदा प्रासिद्धा एतत्प्रभृतिषु सर्वेषु आयुधविशेषेषु रथचर्यासु रथपरिवर्तनेषु गजपट्टेषु हस्तिशिरोदेशेषु वीणा वज्रकी वेणुर्वंशः सुरजो सुदंगः कांस्यतालं वाद्यविशेषः दर्दुरपटं दर्दुरशब्दाकारशब्दं वाद्यं एतत्प्रभृतिषु वाद्येषु आतोयेषु भरतादयो विद्वांसः तैः प्रणीतानि विहितानि नृत्तशास्त्राणि ताण्डवविधानप्रतिपादकग्रन्थाः तेषु नारदीयप्रभृतिषु गांधर्ववेदविशेषेषु हस्तिशिक्षायां गजशिक्षायां तुरगस्य अश्वस्य वयो-ज्ञाने वयः अवस्था तस्य ज्ञाने पुरुषाणां नराणां लक्षणेषु सासुद्रिकप्रतिपादितेषु मर्षातिलका-दिलक्षणेषु चित्रकर्मणि आलेख्यविद्यायां पञ्चछेये केतकादिपञ्चछेदने पुस्तकानां शास्त्राणां व्यापारे प्रयोगे लेख्यकर्मणि लिखनविद्यायां समग्रासु द्युतकलासु शकुनिरुतज्ञाने पतञ्जलिशब्द-ज्ञाने प्रहगणिते ज्योतिःशास्त्रे रत्नपरीक्षासु रत्नानां मण्यादीनां शुद्धाशुद्धज्ञाने दारुकर्मणि काष्ठकर्मणि देता गजानां रदनाः तेषां व्यापारः व्याहतिः तस्मिन् वास्तुविद्यासु गृहनिर्मिति-विद्यासु आयुर्वेदे वैद्यकशास्त्रे यंत्राणां सूर्यप्रतापादीनां प्रयोगः व्यापारणं तस्मिन् विवाहानां स्थावर-जंगमप्रभृतीनां अपहरणं दूरीकरणं तस्मिन् सुरंगा संधिला तस्या उपभेदः भेदं तस्मिन् तरणे नद्यादितरणे लंघने कूपकाशुल्लंघने सुतयः व्याघ्रदिषु संग्रामादिषु विस्तृत्करणदिरूपाः तासु द्वेद्वज्रालं मायाकूटननिर्मितं तस्मिन् कथासु बृहत्कथाप्रभृतिषु नाटकेषु अभिनयात्मकेषु आख्यायिकासु वासवदत्ताप्रभृतिषु काव्यं कविकर्म तेषु महाभारतं प्रसिद्धं तदुक्तं भाति सर्वेषु वेदेषु रतिः सर्वेषु जंतुषु । तरणं सर्वैतीथीनां तेन भारतमुच्यते ॥ पुराणं पंचलक्षणं इतिहासः पुरावृत्तं रामायणं रामचरित्रं एतेषु सर्वैलिपिषु अष्टादशाक्षरविन्यासेषु सर्वेषां देशानां भाषासु वचनव्यापारेषु सर्वा याः संज्ञाः परिभाषाः तासु सर्वेषु शिल्पेषु विज्ञानेषु छंदःसु आचार्येषु अन्ये-ष्वप्येतद्ब्रह्मतिरिक्तेषु कलाविशेषेषु परं अधिकं कौशलं चातुर्यं अवाप प्राप्तवान्.

With this list of subjects in which Chandrápiḍa became proficient, compare a similar summary in the Dasakumāracharita (Bühler's edition p. 12, Wilson's p. 16).—

ततः सकललिपिज्ञानं निखिलदेशीयभाषापाण्डित्यं षडङ्गसाहित्यवेदसमुदायकोविदत्वं काव्य-
नाटकाख्यानकाव्याधिकैतिहासचित्रकथासहितपुराणगणनैपुण्यं धर्मशब्दज्योतिस्तर्कमीमांसा-
दिसमस्तशालाचारुर्षौ कौटिल्य (Wilson omits) कामन्दकीयादिनीतिपटलकौशलं वीणा-
यशेषवाद्यदास्यं संगीतसाहित्यहारित्वं मणिमन्त्रौषधादिमायापञ्चचञ्चुत्वं मातङ्गलुरंगादि-
वाहनारोहणपाटवं विविधायुधप्रयोगचणत्वं (Wilson चरणत्व) चौयंदुरोदरादिकपटकलाप्रौ-
ढत्वं च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यक्श्रद्धा &c.

P. 75, L. 17. पञ्चछेद्ये. B पत्रछेद्ये. C पत्रछेदेषु. D पत्रछेदे. Edd. यन्त्रछेद्ये.

18. गन्धर्वशास्त्रेषु. The Com. omits this word. Compare
गान्धर्ववेदविज्ञेषु above l. 16. B गान्धर्वशास्त्रेषु. D गंधशास्त्रे. Edd.
गंधशास्त्रेषु. l. 19. यन्त्रप्रयोगे. Edd. मन्त्रप्रयोगे. L. 22. सर्व-
शिल्पेषु. Edd. omit सर्व. B छन्दःसु सर्वशिल्पेषु. C सर्वशिल्पेष्वन्येषु
omitting also कलाविज्ञेषु. D सर्वशिल्पेष्वन्येषु च कलाविज्ञेषु.

P. 76, L. 1. च. Edd. omit.—अञ्जसम् So Com. of A=निरंतरं Text of A
सहजा चाजधमभ्यस्यतो. B, C, D, and Edd. धमम्. L. 2. महाप्रा-
णता. 'His great strength.' Cf. कृते च महाप्राणतायाः—below l.
7, and महाप्राणतया च सदैवतेयमस्याकृतिः p. 80, l. 15. L. 3. अवल-
म्बित (Com.=ग्रहीत). B आकुञ्चित. C and Edd. आलम्बित.—
किशोरकक्रम. Com., किशोरको बालः तस्य क्रमौ पादौ. C and D.
किशोरिक्रम. L. 20. नवसेवक. Com., सेवक. B and Edd. अनु-
सेवक. D अभिनवसेवकः. L. 21. लक्ष्म्या सह वितस्तार वक्षःस्थले
&c. See the note on p. 145, l. 21.

P. 77, L. 3. आज्ञया. D प्रज्ञया.—भुजशिखरवेशः. Edd. omit. भुज. L. 6.
अनुमोदित In the same sense as अनुमत below ll. 10 and
14. L. 8. द्वाःस्थैः. D omits : but has द्वारपालैः in the margin.
Edd. द्वारपैः. Ed. 2 mentions a reading द्वारस्थैर्विचार्यहं. L. 9.
आविलम्बित. B and D आमुञ्चित. C, विमुञ्चित.—स्वभूमिसमुचित.
'Fitting his place,' राजसमीप इव. C नातिसमीप इव. L. 19.
एवं संपिण्डितेनामुना षोडशेन प्रवर्धते. 'This year then is, so
calculated, the sixteenth of your life.'

P. 78, L. 2. पारसीकाधिपतिना. Com.=यवनाधीशेन. Pārsika is given in
Amara Kosha as a name for a Persian horse. L. 3. त्रिभुव-
नाश्चर्यमिति कृत्वा. Compare the similar phrase at p. 12,
l. 14, L. 4. ग्रहितः. Text of A ग्रहितम्.—दृष्ट्वा च निवेदितं.
l. 23

Text of A adds च. B, C and Edd. read दृष्ट्वा निवेदितं च. So also D, but with निवेदितश्च. L. 9. प्रणामलालसं. Compare गमनप्रणामलालसं p. 14, l. 1. and प्रणामलालसः p. 81, l. 23. L. 14. अथ वचनानन्तरमेव प्रवेशितम्. Construe with इन्द्रायुधमद्राक्षीत् p. 80, l. 3.—खलीनकनक. So B, C, and Edd. A खलीनक Com. खलानकं सुखयं वणम्. D कनकखलीन. L. 18. दुर्षिदम्धस्. Com. = मिथ्याभिमानम्.—अतिदूरमवनमता प्रतिक्षणमतिदूरमुन्नमता च. So B, C, D, and Edd. A in Text अतिदूरमुन्नमता च, in Com., अतिदूरम-न्नमता, omitting अतिदूरमवनमता प्रतिक्षण. L. 21. कल्माषित. A in text कल्मषित, in Com., कल्मषितं = कर्तुरितं. L. 22. विचित्रवर्ण. Edd. omit D विचित्र.

P. 79, L. 16. उत्कीर्णमिव जङ्घासु. Cf. above, l. 4. अतिनिर्मासतया समुत्कीर्णमिव. L. 20. वेगसन्नद्धचारिमिव मनसः. Compare दुस्वसन्नद्धचारिणि p. 176, l. 23. For वेग the Text of A has वेगरय. L. 22. पाटल. (a) 'pale red,' (b) name of a plant.

P. 80, L. 1. भुजंगमिवेत्यादि. Com. (a) सदा निरन्तरं या गतिः गमनं तस्या अभिमुखं संमुखं (b) पक्षे सदागतिः वायुः तस्य अभिमुखं वातपानकारित्वात्. L. 2. चक्रवर्तिनरवाहनोचितं (a) 'fit to bear one who is an universal monarch,' (b) fit for King Naravāhana. Com., नरवाहनो वत्सराजसुतो विद्याधरः. L. 3. अन्धातिशयम्. Compare अधरूपातिशयं below l. 5. L. 7. अनभ्युद्धरता. C and D add. पूर्वम्. Edd. अनुद्धरता पूर्वम्. L. 12. तां गरुडारोहणव्यसनिताम्. So also B, but with अधिरोहण for आरोहण. Edd. तं गरुडारोहणव्यसनिता. L. 15. सदैवता. Cf. what follows दैवताभ्यां &c. l. 17. L. 18. आपवचनोपनीतानि. Edd., आपवचनबलोपनीतान्येतानि. There is a gap in C after this word extending to (कपोल) तलामामाति, p. 85, l. 21. L. 19. एव । श्रूयते हि पुरा किल. B, D and Edd. omit किल. D एवं श्रूयते हि. L. 21. वडवा. D and Edd. add भूत्वा. Compare नानाकारा भूत्वा p. 81, l. 1. L. 22. मृत्तिकाव-त्यां The town Mrittikāvati is mentioned in Harshacharita Uchchhvāsa VI.

P. 81, L. 2. केनापि आपभाज्जा भवितव्यम्. Compare the construction at p. 37, l. 23. L. 4. मनसा च तं तुरंगममनुपसृत्य. मनसा goes with आमन्त्रयामभूव l. 7. He makes a silent prayer to the horse before he ventures even to approach it. Com., अनुपसृत्य समीपि अनागत्य. B has सपुपसृत्य, and D and Edd. उपसृत्य for अनुपसृत्य.

But compare विदिताभिप्राय इव l. 7. L. 11. अपरुषं हंकार. So B, D, and Edd. A अपरुषं हंकार. L. 12. हेवितेन. Edd. हेवितेन. So also below l. 15. L. 21. अदृष्टपर्यन्तमन्वसैन्यम्. From Com. So also D. Text अधीयं सैन्यम् for अधसैन्यम्. B अदृष्टपूर्वमन्वसैन्यम्. Edd. अदृष्टपर्यन्तमन्वसैन्यम्.

P. 82, L. 1. निवारणायस्ताः. Com., निवारणं निवन्धनं तत्र आयस्ताः उच्यताः. B निवारणाय आयासिताः. D, निवारणायसिताः, and puts तम् before राजपुत्राः. Edd. निवारणायस्ताः. L. 2. च. Text of A omits. L. 4. आवर्जित. Com., आवर्जितं गृहीतं. L. 6. मानयित्वा. B, D and Edd. संमानयित्वा. L. 7. राज्य. B and Edd. राज.—निवास-पुण्डरीक. Edd., निवासयोग्यपुण्डरीक. L. 10. कार्तस्वरदण्डेन. Text of A कार्तस्वरेण दण्डेन.

P. 83, L. 1. पुट. Text of A omits. L. 14. तनु. B omits. L. 17. चषकाः. A चक्वाः. L. 19. विकचिव्यादि. Compare the similar passage at p. 73, l. 21 and the passage quoted there. L. 21. मधुरसारणास्फालित. So B, D, and Com. of A, the note in which latter is मधुरं यथा स्यात् तथा सारणासु तन्वीषु आस्फालिताः या वीणाः वङ्गक्यः. Text of A मधुरसास्फालित. Edd. मधुरसाधारणास्फालित.

P. 84, L. 1. कोमलो. Com., मधुरः हृष्यपर्कषात्. D कलितो. L. 3. निहासी. D Edd., निह्रादी. L. 15. गुहाण. Com., पतंतं निवारय. Compare गुहाण निपतितम् below l. 19.—उल्लासयालकलतामाननावलम्बिनीं मूढे ! चन्द्रलेखामुपाहरोपहारकुसुमस्रलितचरणा पतसि मदनान्धे. 'Put up, O foolish one! your hair; it is falling over your face. O blind with love! put your chandralekhā ornament in its place: you are stumbling over the oblations of flowers.' This is the reading of A. Com., उल्लासय उर्ध्वीकुरु.....चन्द्रलेखं अलीकाभरणं.....उपहारार्थं पूजार्थं यानि कुसुमानि.....पतसि पतिष्यसीत्यर्थः. B reads उल्लासयालकलतामाननावलम्बिनीं चन्द्रलेखे किमुपहारकुसुमस्रलितचरणा पतसि मदनान्धे. D with us, and so divided, but with मदन्धे. In same line where we have मदनिश्चेतने D reads निश्चेतने. Edd. चपले उल्लासयालकलतामाननावलम्बिनीम् । मूढे चन्द्रलेखामुपाहरोपहारकुसुमस्रलितचरणा पतसि मदनान्धे. Ed. 2 explains चन्द्रलेखा as a kind of anklet. L. 23. आलोकयसे. Com.= वीक्षयसे. D आलोकयते.

P. 85, L. 11. निन्वसितुम्. A and B निःश्वसितुम्. Com., निःश्वसितुं निःश्वासं गृहीतुं.

With विस्मृतासि निश्चितुम् compare विस्मृतनिमिषेण चक्षुषा. p. 141, 1. 9. L. 22. एतद्नेन चामरकलापान्तरैरित एव वक्षितम्. Text of A, तदनेन &c. Com., एतदिति एतद्वस्तु अभिनवं अनेन चन्द्रापीडेन चामरकलापान्तरैः मध्येः इत एव इतः प्रदेश एव वक्षितं अवलोकितं. So also D, but with एवमेव. With चामरकलापान्तरैः compare सितातपत्रा न्तरेण above l. 17. B reads एतदनेकचामरकलापान्तरैरितमस्य वी-क्षितं. So also C, but omitting अस्य. Edd. एतदलकचामरकला-पान्तरैरितविरलवीक्षितं, Ed. 2 mentioning a reading एतदनेन for एतदलक.

P. 86, L. 6. ग्रास. Edd. omit. L. 9. यथायं. This is the reading of B. So also C and D, except that D has ऊढः. A has in the Text यया च and in the Commentary यया. Edd. यया च. L. 12. उप-ह्रियमाणः. Com. = पूज्यमानः. — शिथिलभुजलताविगलितधवलवल-य-निकरैः पदे पदे विवाहानल इव कुसुमभिर्भैर्लाजाञ्जलिभिरवकीर्यमाणः. This is the reading of B and Edd. So also C with वधूल (sic) for धवल, and D, with वलयकिरणनिकरैः. A reads ०निकरे for ०निकरैः; also (in its Text) शिथिलित for शिथिल and कुसुमिध-लाजाञ्जलिभिः for कुसुमभिर्भैर्लाजाञ्जलिभिः. Com., शिथिला ह्यथा या भुज-लता बाहुलताः ताभ्यो विगलितानि च्युतानि धवलवलयानिकरः श्वेतकटकसमू-हो यस्मिन् एवविधे पदे २ प्रतिपदं विवाहानल इव उद्गाहवाहिरिव कुसुमभिः पुष्पसङ्घैः लाजाञ्जलिभिः अवकीर्यमाणः वर्धोप्यमानः. Ed. 2 ०निकरे. L. 15. यामावस्थिताभिः. Com. = सेवावसरस्थिताभिः Cf. यामकौशुक्याभिः p. 87, l. 10; and प्रविशन्तीषु प्रथमयामकुञ्जरघटासु p. 97, l. 22.

P. 87, L. 1. संजवन. This is the reading of B. A in Text संयव, in Com., संयवन. C संजवन. D and Edd. संयमन. L. 2. अपहसित-कैलास. Com., अपहसितसितकैलास. B. and Edd. उपहसितकैलास. L. 4. उपरि विततेन. So Text of A and D. Com. of A writes विस्तीर्णेन (= विस्तृतेन) for विततेन. B and C add वितानेन. Edd. उपरिवितानेन. L. 9. उपरूढ. So Com. B and C. Text of A उपरूढ. Edd. उपारूढ. L. 10. विनयनिभृताभिः. So B, C, D, Edd., except that D has अभिनय. Text of A विनयेन निभृताभिः. Com., ०उपरूढौ प्राप्तौ यौ शिक्षाविनयौ ताभ्यां निभृताभिः मृताभिः तत्र शिक्षा सं-ज्ञादिज्ञानं विनयो नम्रता अत एव कुलयुवतिभिरिव ता अपि शिक्षाविनयाभ्यां निभृताः स्युः. With regard to the meaning of निभृत see note on p. 21, l. 11, and compare दूरस्थिताभिर्विनयानिभृताभिः परिचारिका-भिर्भिनोयमाना p. 196, l. 19. L. 10. अशून्यकक्षान्तरम्. The

next epithet of राजकुलं is गन्धस्तिना सनाथीकुलैकदेशम्. l. 23. L. 12. अनवरतसंगीतमृदङ्गध्वनिम्. C and D ध्वानम्. Edd. अनवर-
तमृदुमृदङ्गध्वनिम्. L. 16. रजनीकरबिम्बचुम्बितसंवत्काम्बुद्वन्द्ववि-
डम्बकेन. B and D चुम्बितसंवत्काम्बुद and Edd., चुम्बितावत्काम्बुद
for चुम्बितसंवत्काम्बुद. Com., संवत्काम्बुद लोकाविनाशकालीना मेघाः
L. 18. त्रितीयेनेव कर्णचामरेण. Compare अपरमिव पारिजातकुसुम-
मवतंसस्थाने पुलकमासीत् p. 145, l. 19.—अलंक्रियमाणेन. Text of
A अलंकृतेन क्रियमाणेन (sic). L. 22. लग्नासिंहमुखप्राप्तिमेन. Com.
(a) लग्ना सिंहमुखा प्रतिमा गजस्य दंतबंधो यस्य स तेन प्रतिमा प्रतिरूपके
गजस्य दंतबंधे चेत्यनेकार्थः पक्षे लग्ना प्रतिबिंबिता सिंहमुखस्य प्रतिमा
प्रतिरूपकं यस्मिन् स तेन. L. 23. सनाथीकुलैकदेशम्. The next
epithet of राजकुलम् is तुरंगमैरुद्रासितम् p. 88, l. 5.

P. 88, L. 1. उड्डलपट्टकम्बलपटप्रावारितपृष्ठैः. Com., उड्डलः श्वेताः ये पट्ट-
कम्बलाः पट्टस्त्राणिभिः पट्ट इति प्रसिद्धा वा तेषां पटाः तैः प्रावारितानि
आच्छादितानि दृष्टानि येषां तैः. L. 2. वनगजहरि. Edd. निहतवनग-
जहरि. L. 4. मधुरसलव. So B, D and Edd. But read with A
मधुरसरस. Com., मधुराः मिष्टाः सरसा रसेपिताः.—लुलित. Com., लुलिता
हस्तेन मर्दिताः. L. 7. ग्राम. Edd. add. कर्वट. C reads सकलनगर
ग्रामकर्बर. L. 8. धर्मराजनगरव्यतिकरमिव दर्शयद्भिः 'Exhibiting
as it were the procedure of the King of Justice (Yama).' A
omits इव, and Com. explains as follows : धर्मराजो यमः तस्य
नगरं संयमिनीति ख्यातं तस्मात् व्यतिकरं अतिशयं दर्शयद्भिः. L. 9.
आलिख्यमानशासनसहसम्. The next epithet of राजकुलम् is
सेवकजनेन (l. 14.) आस्थानमण्डपगतेन च १....सामन्तलोकेनाधिष्ठितम्
(l. 22.). L. 17. बिन्दुमती. See note on p. 7, l. 22.

P. 89, L. 4. वारविलासिनीजनेन. The reading of C, D, and Edd. A
and B वाराविलासिनीनां जनेन. L. 5 अमित. B अपरिमित. C and
D omit. L. 6. कस्तुरिका. B सितकस्तुरिका. L. 11. उद्गात्यमानम्.
B, C, and D omit. It is added in D in the margin. L. 14.
निद्रायमाणगृहसारसम्. The next epithet of राजकुलम् is अन्तःपु-
रेण.....समुपेतभ्यन्तरम्. p. 90, l. 5. L. 15. बालिकाजनप्रस्तुत-
कन्दुकपञ्चालिकाक्रीडेन. Com., बालिकाजनेन कन्याजनेन प्रस्तुत
प्रारब्धा कंदुकस्य कंदुकस्य पंचभिर्मृदादिभयाभिः स्वल्पगुलिकाभिस्तं पंचा-
लिकोच्यते तस्माच्च [तस्याः] क्रीडा येन स तेषां अंतःपुरेण. With बालि-
काजनप्रस्तुतं compare अन्तःपुरिकाजनप्रस्तुत below l. 18, where
the Com. dissolves better (अंतःपुरिकाजनेन प्रस्तुता प्रारब्धा अभ्यन

रपतिचरितानां विडम्बनक्रीडा यस्मिन् स तेन); and शुक्रसारिकाप्रकाशित-
सुरताविभ्रममालापलज्जितावरोधजनेन l. 21. The Commentator's ex-
planation of कन्दुकपञ्चालिका is wrong. The word is a dvandva-
अनवरत. Text of A अविरल. L. 18. नरपतिचरितविडम्बन.
'Imitations of the deeds of the king.' L. 20. अभिभूतकुञ्जवा-
मनकिरातकरसलात्. Com., अभिभूताः पराभूताः ये कुञ्जवामनकिराताः
तेषां करतलात्.—Separate भूषणानि वि० L. 23. मणिमयैः. Edd.
add विभूषणैः. Compare a similar interpolation of भूषण p. 182,
l. 13. Com., तुलाकोटिवलयैः.

P. 90, L. 2. पलितपाण्डुर. B and C, पलितपाण्डु. Edd., पलितपाकपाण्डुर.—
आधारमयैरिव. Com., आधार अवष्टम्भः तन्मयैरिव. B, C, D, and
Edd., आधारमयैरिव, which is perhaps better. Edd add नियमम-
यैरिव. Cf. next note.—मर्यादामयैरिव. C and D. add विनयमयै-
रिव. L. 4. अपरित्यक्तसत्त्वावष्टम्भैः. Com., अपरित्यक्तः अनु-
ज्झितः सत्त्वावष्टम्भः यैः सत्त्वं साहसं अवष्टम्भः आधारो यैः. The note in
Edd. 2 is सत्त्वानां जन्तूनामवष्टम्भ आस्कन्दन सत्त्वस्य शानादिसाधनगुण-
भेदस्यावलम्बनं च. L. 6. धामकुञ्जर. Com. = चतुष्पिकागतहस्तिनः
See note on p. 86, l. 15. L. 9. सगृहद्वैवतामिव . . .

प्राश्वंशमिव नानासवपाषाणसंकुलं p. 91, l. 3. It will be con-
venient to give the following extracts from the Commen-
tary on some of the more difficult clauses of this part of the
sentence in a single note :—

सोति सह गृहद्वैवतेन वर्त्तमानमिव काभिः शालभजिकाभिः पत्रिकाभिः शिवेति
शिवस्य ईश्वरस्य भवनं गृहं तद्दिव द्वारावस्थिताः दंडपाणयः प्रतीहा-
रगणा यस्मिन् ईश्वरपक्षे कूर्मांडकादयो गणाः उत्कृष्टं अलंकाराद्युपेतं यत्क-
विगयं अलंदं (sic) तद्दिव उभयं विशेषयन्नाह विविधेति विविधा अनेके ये
वर्णा ब्राह्मणादयः एकमुख्यसजातीयसमूहः श्रेणिः तामिः प्रतिपाद्यमान-
उत्पाद्यमानः अभिनवः प्रत्यग्रः अर्थसंचयः द्रव्यसमूहो यस्मिन् पक्षे विवि-
धवर्णश्रेणिभिः विविधास्तरपाकिभिः प्रतिपाद्यमानः कथ्यमानः अभिनवः अ-
भुतपूर्वः अर्थसंचयः अभिधेयसमूहो यस्मिन्..... दिवसेति दिवसकरस्य सूर्य-
स्य उदयः उन्नयनं तमिव उल्लसंति यानि पद्माकरेषु तटाकेषु कमलानि सरो-
जानि तेषामामोदः परिमलो यस्मिन्शित्यभंगश्लेषः यद्वा उल्लसंतः पद्माकराः
श्रीकारकाः कमला हरिणविशेषाः तेषामामोदः परिमलो यस्मिन् उष्णकिरणः
सूर्यः तमिव निजलक्ष्म्यां स्तराज्याभियां कुतो विहितः कमलवत् जलज-
वत् कमलैर्वा उपकार उपकृतिः पूजा वा येन तत् पक्षे निजलक्ष्म्या निज-
शोभया कमलानां उपकारो विकाशरूपो येन तं नाडकं तांडवं तद्दिव

पताका वैजयंती तस्या अंको मध्यं तेन शोभितं पक्षे पताका हस्तविन्यासः
 अंको नाटकैकदेशः ताभ्यां शोभितं विराजितं शोणितपुरं बाणनाम्नो दैत्यस्य
 नगरं तच्च देवीकोट इति प्रसिद्धं तद्वदिव बाणाः शराः तेषां योग्यो यः
 आवासः तेन उपेतं सहितं पक्षे बाणो दैत्यः तदावासेपेतमित्यर्थः पुराणेति
 पुराणं पंचलक्षणं तद्वदिव विभागेन भिन्नभिन्नतया अवस्थापितो रक्षितः सकल-
 भुवनस्य समग्रविष्टपस्य कोशः द्रव्यसमूहो यस्मिन् पक्षे विभागेन अवस्थापितः
 ज्ञापितः सकलभुवनकोशः समग्रभुवनमंडलं येन.....दिगिति दिशि स्थितो
 गजः दिग्गजः तमिव अविच्छिन्नं अश्रुटितं महादानस्य महद्वितरणस्य (sic) सं-
 तानं परंपरा यस्मिन् पक्षे दानसंतानं मदसंततिः शेषं पूर्ववत् ब्रह्मांडेति ब्रह्मांडं
 विश्वं तदिव सकलजीवलोकस्य समग्रविष्टपस्य व्यवहारः व्यवहरणं तस्य का-
 रणं निदानं तदर्थं उत्पन्नं यत् हिरण्यं सुवर्णं तत्त्वेन गर्भे मध्ये यस्य तत् पक्षे
 हिरण्यगर्भो विश्वरेताः शेषं पूर्ववत् ईशानिति ईशानः ईश्वरः तस्य बाहुवनं
 भुजवनं सरलत्वात् बहुत्वाच्च नृत्यारम्भे ऊर्ध्वकृतत्वेन च वनोपमानं तद्वदिव
 महेति महाभोगिनां नृणां मंडलसहस्रैः अधिष्ठितः आश्रितः प्रकोष्ठः पुष्टैः
 कदेशो यस्मिन् पक्षे महाभोगिनां महासर्पिणां मंडलसहस्रैः अधिष्ठितः
 प्रकोष्ठः कलाचिका यस्मिन् महान् आभोगो वियते येषामेवंविधानां मंडलानां
 खड्गानां सहस्रं तेनधिष्ठितो प्रकोष्ठो यस्येति वा महेति.....पक्षे अनंतः
 परमेश्वरः तस्य गीतं स्तुतिः तदाकर्णनेन आनंदितो नरः अर्जुनो यस्मिन्

यदुर्वंशमिव यदुः नृपतिः तस्य वंशः संतानपरंपरा तमिव..... पक्षे शूरे
 नाम विष्णोः पितामहः भीमो नाम काश्वित्पुरुषोत्तमो विष्णुः बलो बलदेवः
 एभिः पालितं लालितं जरासंधोरिति शेषः व्याकरणं, शब्दशास्त्रं तद्वदिव
 अयं प्रथमः आद्यः अयं मध्यमः अनुत्कृष्टाधमः अयं च उत्तमः
 सर्वोत्कृष्टः एवंविधा या पुरुषविभक्तिः तस्यां स्थिता ये अनेक आज्ञाकारकाः
 तैराख्याता प्रतिपादिता सम्यक्प्रकरणेन वा दानक्रिया तस्यां यो व्ययः तस्य
 प्रपञ्चो विस्तारः तत्र सुस्थितं सुखेनावस्थितमित्यर्थः पक्षे प्रथमपुरुषः मध्य-
 मपुरुषः उत्तमपुरुषश्चेति संज्ञाप्रत्ययं पाणिनिना प्रपञ्चितं विभक्तयश्च स्वादयः
 तासु स्थिताः आदेशाः तिसृष्वतसृष्वतयः कारकाणि कृत्वादीनि आख्यातानि
 नव दश वा संप्रदानं चतुर्थीकारकं क्रिया भ्वादिः अव्ययानि उच्चैरित्यादीनि
 तेषां प्रपञ्चो विस्तारः स्थितो यस्मिन् उच्चाधिः समुद्रः तददिव.....
 पक्षे सपक्षाः पक्षयुक्ताः भूभुतः पर्वताः शेषं पूर्ववत् उपैति उषा बा-
 णासुपुत्री अनिरुद्धः प्रयुवतनयः तयोः समागमः संबन्धः तद्वदिव तस्याः
 सखीभूता चित्रलेखा तया अनिरुद्धोत्कंठितामुषां प्रति अनिरुद्धज्ञानाय चित्रं
 त्रियुवनमालेख्य दक्षीतमिति पौराणिकी कथा .....बालिनृपः तेन कृतो
 यज्ञो यागः तमिव.....पक्षे पुराणपुरुषो यो वामनः गृहं तवामनावतारः...
 .....नरवाहनो राजा तस्य दंतकथा (sic) लोकप्रवृत्तिः तद्वदिव.....पक्षे
 अतः संवर्धिता प्रियदर्शनानाम्भी राजदरिका नरवाहनपुत्री गन्धर्वदत्तश्च तस्याः

गांधर्वशिक्षक उपाध्यायः तथैश्वरिविरहितयोः समागमोत्कंठा यस्मिन् महा-
तीर्थे वाणारख्यादि (sic) तद्वदिह.....पक्षे अनेकपुरुषैः प्राप्तं अभि-
षेकात् जानात् स्वर्गादिपदबंधफलं यस्मात् प्राप्तिं प्राग्वंशः हविर्गृहात्
प्राग्यहं यत्पृष्टमिष्यर्थः तमिव नानाविधो यः आसवः सोमवल्ल्यासवः तेषां
पात्राणि भाजनानि तैः संकुलं पक्षे आसवपात्राणि मथपात्राणि. This
last is wrong. The word in the second reference is सव not
आसव.

P. 90, L. 12. निजलक्ष्मीकृतकमलोपकारम्. The meaning of कमलोपकारः
in the first reference is doubtful. The note in Ed. 2 is निज-
चिह्निकृतः कमलया उपाकारः प्रजानां येन. L. 20. संप्रदान. B. and
C. संप्रदानपादान.

P. 91, L. 5. गान्धिक. Com., गंधिक L. 6. कङ्कोल. Edd. कङ्कोल.—प्रथ-
मेत्यादि. Com., प्रथमः आयो यः वेद्यया वारयोविता समागमः तमिव
अतिगाभीर्यात् अविदितः अज्ञातः हृदयाभिप्रायः चित्ताशयो यस्य एवंविधस्य
अर्थोत् राक्षः चेष्टाविकारः चेष्टा शरीरादिक्रिया तस्या विकारः विकृतिः य-
स्मिन् इत्यभंगक्षेपः The अर्थोत् राक्षः seems wrong. The palace
is full of people whose outward gestures give no clue to
their real sentiments. L. 7. बहुचाटुसंलापः. Com., बहूनि चा-
टुनि प्रियभाषाणि येषु एवंविधाः संलापाः परस्परालापाः सुमधितानां सूक्तानां
रसास्वादाः तेषु दत्ताः तालशब्दाः अभीष्टावबोधनेन परस्परकरतालाहतये
यस्मिन् पक्षे यैरिति तृतीयाबहुव्रीहिः. C तालासंगं for तालशब्दं. D reads
बहुविधसंलापसुभाषितरसास्वादं followed by वेद्ययाजनमिवोपचारचतुर्
(l. 20), omitting all the intervening words. L. 8. धूर्तमण्ड-
लमिवेत्यादि. Com., धूर्तः द्यूतकृत् तस्य मंडलमिव समूहमिव दीयमानं
यन्मणिशतसहस्रालंकारणं अलंकृतिः तत्र कृतो लेख्यपत्रसंचयो यस्मिन् अव-
रोधजनस्य मध्ये यदलंकारादिकं प्रेष्यते प्रदीयते वा तत्सर्वं बहिःस्थैः लिपि-
क्रियत इति राजस्थितिः पक्षे कृतो लेख्यपत्रसंचयो यैरिति धूर्तरपि सर्वं पत्र,
लेख्यपूर्वकं गृह्यत इति तदुपमानम्. Ed. 2 has the note धूर्तः द्यूतका-
रिणस्ते च द्यूते पराजितद्रव्यदानार्थं दातव्यतया ऋणशोधनानुगुणं लेख्यपत्रं
कुर्वन्तीति प्रसिद्धम्. L. 10. विविधश्चापद्विजोपपुष्टं. Com. (omit-
ting विविध), आपदाः वने व्याप्रादयः गृहे मृगयार्थं संरक्षिताश्च द्विजाः
पक्षिणः ब्राह्मणाश्च तैरुपपुष्टं सहितं. उपपुष्टं means 'resounding with.'
L. 11. कपिकथा. Ed. 2 reads कविकथा, but gives our reading
as a variant.—माद्रीकुलमिवेत्यादि. 'Madri. A sister of the
king of the Madras, and second wife of Pāṇḍu to whom
she bore twin-sons Nakula and Sahadeva.'—Dowson's

Classical Dictionary. Com., नकुलः (a) सपेहा.—संगीतभवन-
निवेष्ट्यादि. *Com.* explains मृदङ्गः as (a) मृदां मृत्तिकाणां अंगं and
(b) मुरजानि. L. 12. रघुकुलनिवेष्ट्यादि. भरतगुण is (a) 'the skill
of actors'; and (b) 'the virtue of Rāma's brother Bharata.'

—ज्योतिषमिवेष्ट्यादि. *Com.*, ज्योतिषमिव ज्योतिःशालमिव ग्रहः उद्भूत-
नृपाणां ग्रहणं मोक्षः तेषामेव दंडादिना मोचनं कलाभागाः विज्ञानैकदेशाः
तेषु निपुणाः यस्मिन् पक्षे ग्रहे मोक्षश्च कला षोडशो भागः तासां भागाः
विभागाः तेषु निपुणं पतञ्जलपक्षमित्यर्थः. L. 13. नारदीयमिव. Bühler,
translation of Manu, introduction p. cvii. calls attention to this
"pretty clear allusion to the Nāradiya Dharmasāstras."

—यन्त्रनिवेष्ट्यादि. *Com.*, यन्त्रं वीणा., L. 14. मृदुकाच्यमिवेष्ट्या-
दि. *Com.*, अन्यचिन्तितानि निःस्वभावाः प्रकृतयः अध्यवसाया मनोगताभि-
प्रायाः तेषामावेदकं कथकं पक्षे अन्येन कविना चिन्तितो विचारितो यः स्वभा-
वाभिप्रायः सहजोभिप्रायः तात्पर्यविवक्षीभूतोर्थे इति यावत् तस्य आवेदकं ज्ञापकं.
Ed. 2 reads अनन्यचिन्तित for अन्यचिन्तित. with the note अनन्यचि-

न्तारगोचरः स्वभावस्य योभिप्रायस्तस्य आवेदकम्. B, वेदकम् for आवेदकम्.
L. 15. महानदीप्रवाहमिवेष्ट्यादि. *Com.* explains दुरितं as (a) दुश्च-
रितं and (b) पापं. Edd. read सर्वदुरितापहारं for सर्वदुरितापहरं. The
note in Ed. 2 is दुरितं पापं तज्जन्यः तापः दुःखं दुरिता दुर्गता दुरिरास्ते-
षां तापश्च. C, सर्वदुरितापहारं. L. 16. संध्यासमयमिवेष्ट्यादि. Chan-
drapīḍa is a name of Śiva. *Com.*, पक्षे चंद्रापीड ईश्वरः सर्वदा
संध्यायां नृत्यविधानादिति भावः. —नारायणवक्षःस्थलमिवेष्ट्यादि.

Com. explains औरज as (a) 'beautiful jewels,' and (b)
'Lakshmi and the Jewel.' L. 17. जलभद्रमिवेष्ट्यादि. *Com.*,
कादंबरी वक्ष्यमाणा स्त्री तस्या रसविशेषवर्णने आकुला मतिर्यस्मिन् पक्षे
कादंबरी कापिशायनं. The word of course is meant to suggest
the name of the heroine of the book, but it must be taken
in both references as meaning wine. Balabhadra was pre-

eminently a wine-bibber. Compare note to p. 24, l. 14
A, C, and Edd., मति for मति. This is wrong. In the
reference to Balabhadra the present word ends with आकुलम्
and अति goes with the next word. L. 18. ब्राह्मणमिवेष्ट्यादि.
Com., ब्राह्मणमिव द्विजमिव पद्मासनोपदेशाय दर्शितं भूमंडलं यस्मिन् पक्षे
पद्मासने ब्रह्मा तस्य उपदेशो वेदः तेन दर्शितं अन्येभ्यः प्रकाशितं भूमंडलं
येन. The first of these interpretations is not very intelligible.

The note in Ed. 2 is (b) पद्मया लक्ष्म्या आसनाभाष्यभूतस्त्वस्थ

p. 92, l. 10. D and Edd. here read कृतावतरणमङ्गलम्.—प्रस्तुत.
So B, D, and Edd. A in Text पथतः in Com., प्रस्तुत. C प्रस्तुत.
L. 2. क्षतानि Edd. add इव. L. 6. ससंभ्रम°. B, ससंभ्रमं.
L. 10 कथमस्ति. C, कथमपि.—गुरुजनयन्त्रणाम्. Cf. तथा नियन्त्रितो
राज्ञा p. 75, l. 9. L. 12. अर्भको त्वयि. So Com. of A. Text,
अर्भकत्वे त्वयि. C and D, अर्भकत्वेपि. L. 13. असाधारणा. D and
Edd., असाधारणी. L. 14. आलोकित. Text of A, अवलोकित.
L. 20. यामावस्थित. Com.=चतुष्किकायां स्थिताः. See note at
p. 86, l. 15; and compare यामकरेणुकाभिः p. 87, l. 10.

P. 95, L. 3. द्विगुण. Text of A, द्विगुणित. With the expression compare
उत्थितभूमिपालसंवर्तितानां च कथानां p. 88, l. 23.—सपर्याणानिः. So
Com. and B. Text of A adds च. D and Edd., अपर्याणानिः
सपर्याणानिश्च. C, सपर्याणानिरपराणानिः. L. 16. आनुपूर्व्येण. B,
C, and Edd., आनुपूर्वेण. D writes अनुत्थितराजलोकः. Com. has
आनुपूर्व्यो, explained by अनुक्रमेण. L. 21, क्षणमिव. So B and
Edd. Text of A, क्षणमपि. Com., क्षणम्.

P. 96, L. 3 न ह्यपुण्यभाजाम्. So B and Edd. Text of A, तपुण्यभाजाम्.
Com., अपुण्यभाजाम्. L. 10. च. Edd. omit. L. 12. मनोरमा-
भिधानाम्. Compare p. 73, l. 11. L. 14. हरितवन्दनं.
Text of A, हरितचन्दन. C and D, हरितपद्मवन्दन. L. 16. विविक्त.
Com., विविक्तः भिन्न २ स्वरूपः. See note at p. 99, l. 18.—गृहम्-
वेश्ममङ्गल. Compare the अवतरणमङ्गल (p. 92, l. 10) and
the अवतरणक (p. 94, l. 1) we have had already. L. 22.
पद्मरागनूपुरमिव स्वप्रभापिहितरन्ध्रं रविमण्डलं. The sun is like
a bracelet the lustre of which is so great that it seems an
unbroken round. Compare further on (p. 194, l. 6) the
passage where a bracelet is compared to a heart which has
been pierced.

P. 97, L. 1. ककुभमगात्. D, अगमत्. for अगात्. B and C, दिशमगत, —पद्मव-
B, पद्मवदल. L. 8. तडाक. B, C, and Edd., तडाग. L. 9.
दिशां मुखेषु. Construe with the preceding words. Ed. 2
makes a separate clause of दिशां मुखेषु अलिकुलेन मलिनेषु as it
reads the word immediately following. D writes अलिनेन
कुवलयवदेन. L. 11. अन्धकारपद्मवेषु. B, C and Edd.,
अन्धकारकरपद्मवेषु. L. 13. दिक्षु दिक्ष्वस्यादि. Com., दिक्षु प-
वादिषु संध्यादेवताचैवार्थं बलिपिण्डेषु विक्षिप्तेषु विकीर्णेषु सस्य अर्धज-

लांजलैरिति बोध्यम्. C, D, and Edd. omit one दिक्षु. L. 16. कर्णोत्पलेषु. D and Edd., इव, Ed. 2 giving our reading as a variant.—पारावत्तेषु. Com. B, and C, पारापतेषु. Note on p. 65, l. 6.—विगतेत्यादि. Com., विगतं दूरीभूतं संवाहन उदहनं तेन निश्चलानि स्थिराणि कांचनपीठानि सुवर्णकलकानि यासु. The Text of A has a reading निश्चलासु. कांचनपीठासु. L. 17. सूक्ष्मभूत-घण्टास्वरासु. Com., सूक्ष्मभूताः शिलासंबन्धिघंटाः ताभिः अस्वरासु शब्द-रहितासु. B, C and D, घंटासु, Edd., घंटास्वरासु for घण्टास्वरासु. L. 18. संगीत. B, C, and Edd. संगीतक. L. 19. निभृतेष्वित्यादि. Com., निभृतेषु निश्चलेषु भवनकलहंसेषु गृहराजहंसेषु सत्सु सूपुरशब्दोपशमस्य सजानीयरवशंकाकारित्वाभावेन तेषु सुखेन सुप्ता इति भावः. But for the meaning of निभृत see note on p. 21, l. 11. L. 20. अपनीय-मानकर्णैति. Com., अपनीयमानानि दूरीक्रियमाणानि दृष्टदोषोपशमार्थं कर्णै बद्धो यः शंखः.—मण्डनेषु. C, D, and Edd., मण्डलेषु. L. 22. प्रथमयामकुञ्जरघटासु. Com., प्रथमयामसक्ता याः कुञ्जरघटाः. See note at p. 86, l. 15.

P. 9. 8, L. 6. सूयकान्तमणिभ्यः. B. and D, सूयमणिभ्यः. L. 12. समभ्यनु-ज्ञातः. B, अभ्यनुज्ञातः. L. 14. बालेयप्रमाणान्. (D, बालेयकं). B, बालेयदीपिप्रमाणान्. L. 16. उपचितोति. Com., उपचितानि वर्धितानि यानि ममभूणि आस्थलेमानि तैर्गहनानि संकीर्णानि मुखानि येषां तैः.—आबद्धेति. Com., आबद्धा नद्धा निबिडं कृढं कक्षा मध्यभेदज्ञो यैः. L. 18. द्विगुणीक्रियमाणगमनोत्साहः. A phrase which recurs (द्विगुणीकृतगमनोत्साहः), according to the reading of Edd., at p. 27. l. 4. L. 19. पदातिपरिवृतः. B, पदातिभिः परिवृतः. L. 20. नाराचैः. Com., नाराचैः लोहनिर्मितैर्बाणैः सर्वलोहैः नाराच एषणश्च स इति कोषः. L. 21. शरभान्, Com., शरभानष्टापदान्. L. 22. चमरान्. A, चामरान्. Com., चामरान् चमरीः.—अनेककुरङ्गकान्. B, अनेककुरङ्गान्. D. महिषान् कुरंगान्. Edd., अनेकविधकुरङ्गकान्. Ed. 2 giving our reading as a variant—महाप्राणतया. 'By his great strength,' Com., महाप्राणतया महासाहसतया. Compare the passages at p. 76, l. 2, p. 80, l. 15, and p. 92, l. 15. L. 23. स्फुरतो. Com., स्फुरतो (sic) दीप्यमानान्.

P. 99, L. 1. समारूढे च मध्यमद्ग सधितरि. अहन् is used for the sky here—ज्ञानोत्थितेन. Com., ज्ञानोत्थितेनेव आश्रयानंतरमेव कृताभ्युत्थानेनेव, The Text of A, B, and D have ज्ञानोत्थितेनेव. L. 2. विषहनेः. Com., विषदनेः घर्षणैः. L. 5. B and D omit रव. L. 6. अन्त.

रार्द्रकृत. Ed. 1, अन्तरान्तरार्द्रकृत. L. 7. अनेकरूपासुरण, B, C, D, and Edd., अनेकरूपासुर. Com., रूपाः पशवः. Compare p. 28, l. 19. L. 8. नवपल्लवेन. Edd., वनपल्लवेन L. 18. निर्दित्त. A and B, निर्वातित, —विविक्तवसनपरिमृष्टवपुषः. The Commentary translates विविक्त in this compound by विजने. It seems better to make it qualify वसन in the ordinary sense of 'made clean.' Compare its use at p. 96, l. 16. L. 19. आकलित. Text of A, आकुलित. Com., आकलितो वेष्टितो.—गृहीतवाससः; B, गृहीतधौतवाससः. D, गृहीतधौतधवलवाससः. L. 20. देवार्चन. Text of A, देवतार्चन. L. 22. B and C omit पुरप्रेषिताश्चान्तः.

P. 100, L. 1.1 have followed the Commentary in taking यथाक्रमम् with the words that follow. Edd. take it with the preceding sentence. B reads here उपनिशुश्च उपनीतानि च यथाक्रममादाय च. The only objection to this reading is the च after आदाय, which is hardly consistent with it. C gives our reading, but begins a new clause with उपनिशुश्च. D, our reading and punctuation, but omits च after आदाय. L. 3. सहस्रसारं (Text of A, सहस्रीसारं). Edd., सहस्रसारं. Com., सहस्रं तेन सारं प्रधानं. This may be the meaning of सार here, though in that case the compound must be dissolved as a Bahuvrīhi. But it is better to take सार (or सार as it is spelt in Edd.) in the sense of 'sparkling.' It corresponds to स्फुरित in the simile. C, सहस्रोपसोभितमंबरतलं. D, सहस्रभारमंबरतलं.—B omits सारम्. 5. द्विगुणीकृत. Com., द्विगुणितं परावर्तितं. Compare p. 95, l. 3.—तद्गुणोपवर्णनपरेण. B, तद्गुणवर्णनपरेण. D omits the word. Text of A, तद्गुणोपवर्णनपरेण. Com., तदिति तस्य तारापीडस्य ये गुणाः. &c. Refer it rather to the following राजपुत्रलोक. C writes समीपोपविष्टे तद्गुणोपवर्णनपरे वैशंपायने. L. 6. राजपुत्रलोकेन. B, सह राजपुत्रलोकेन. This is the meaning, but the सह is not needed, and I have therefore followed A, C, and D. in omitting it. Edd. have सह in the following line with a च which is clearly wrong. (संवर्धितसेवारसेन च सहाहारविधिमकरोत्). D the same reading without च. Ed. 2 mentions in addition a सह after वैशंपायनेन as a variant.—इदमस्मै दीयतामिदमस्मै दीयताम्. So Com. of A and C., Text of A तस्मै for second अस्मै. B,

प्रदीयताम् in both places for दीयाताम्. So also D, but with the phrase written thrice. L. 9. अगमत्. B, अगात्. L. 10. पार्श्वपरिवर्तिनी. So Com. of A. Cf. p. 93, l. 23. Text of A, C, and D, पार्श्ववर्तिनि. L. 11. हृत. C, गृहीत Edd. अपहत. L. 13. अपरैर्युद्ध. B, परैर्युद्ध. The construction is सर्वान्तःपुराधिकृतमवनिपतेः परमसंमतम्... अनुगम्यमानं कन्यकया कैलासनामानं कञ्चुकिनमायान्तमपश्यत् (p. 101, l. 8.)—अवनिपतेः परमसंमतम्. B. सर्वान्तःपुराधिकृत [त] तयावनिपतेः परमसंमतं. L. 14. अनुमार्गागतया. Text of A, and Edd. add. च. B and D, अनुमार्गगतया.—राजकुलसंवासरप्रगल्भया. Compare सदा राजकुलसंवासरपुरा सदा च राजसंनिकर्षप्रगल्भा p. 66, l. 11, and passages quoted in the note there. L. 15. शक्रगोपकालोहितरागेण. Com., शक्रगोप एव शक्रगोपकः स्वार्थे कः आरक्तः प्रावृत्कीटः तद्वत् आलोहितो रक्तो रागो यास्मिन् &c. B, लोहित for आलोहित. L. 18. ग्रहमास. B and Edd. omit ग्रह. B, ग्रसन for ग्रस. L. 19. गाम् B and C omit. Ed. 2 mentions भूमण्डलं as a variant—राजकुलदेवतयेव. B, C, and Edd., राजकुलहृदेवतयेव. D, राक्षकुल°.—कणितमणिनूपुराकुलितचरणयुगलया. The Com. has आकुल (explained by व्यन) for आकुलित. Edd. have आकलित, with आकुलित in the next word. The repetition of आकुलित is extremely harsh. B has a variant कणितमणिनूपुराकुलितचरणया रुचिरेणुचर्चितार्चिरीकचक्रवालवाचालितरक्तकमलयुगलयेव स्थलकमलिन्या महाई &c. C writes कणितनूपुराकुलितजघनस्थलया नातिनिर्भेराद्भिन्न°. L. 21. कलित. B, आकलित. L. 22. मन्दं मन्दं भुजलताविक्षेपमेकास्त्रित°. So also B. Com., मन्दमिति मन्दं २ नातिप्रयत्नेन यः भुजलतायाः बाहुवत्तथाः विक्षेपः इतस्तत्तत्फलनं &c. C, D, and Edd., मन्दमन्दभुजलता°. with either reading the adverbs must be construed with भुजलताविक्षेप Cf. note at p. 66, 11.

P. 101, L. 2. समसुवृत्त. B and C, समवृत्त. D, समवृत्त. L. 3. मणिकुण्डलमकर. Edd., मणिकुण्डलमरकतमकर. For the meaning of मकरपञ्चमङ्ग see note on p. 13, l. 20, and the references there. —कपोलतया, B, कपोलतलतया. L. 5. राधेयेत्यादिः Com., राधेयः कर्णैः तस्य या राज्यलक्ष्मीः आधिपत्यश्रीः तथैव उभयं विशानदि उपेति उपपदितो विहितः अंगरागो यया पक्षे अंगनाम्नो देशस्य रागः प्रीतिः. L. 6. नववन. B, नवनव.—कौमलतनुलतया. Com., (a) सुकुमारा शरीरलता यस्यां (d) कौमलाः तनवः व्रतस्यो यस्यां.—सुप्रतिष्ठितचरणया.

Com., (a) शोभनतया स्थापिताः पादा यया (b) सर्वत्र प्रसिद्धाः शाखाः पादानि यस्यां L. 7. वेदिमध्यया. Com., (a) वेदिमध्यं यस्याः तन्मध्येत्यर्थः (b) परिस्कृता भूमिः मध्ये यस्याः—कनकपत्रालंका-
तया. Com., (a) कर्णभरणैः भूषितया (b) नागेकसरः चम्पको वा तस्य पक्षाणि दलानि. L. 10. क्षितितलनिहितदक्षिणकरः. Com., इयं दक्षि-
णदेशरीतिः क्षितौ दक्षिणकरं व्यवस्थाप्य विज्ञाति कुर्वतीति भावः. L. 11.
कन्यका. 'Text of A, कन्या. L. 12. कुलूतराजधानीम्. Com.,
कुलूतनार्त्ती राजधानीम्. In the Text of A the word is spelt कलूत
in this, and कलूत in the next word. B, C, and D, कुलूत in
both. L. 14. B, C and Edd. insert च after राजकुहितेति.
L. 15. बुद्धिनिर्विशेषम्. Compare सुतनिर्विशेषैः sc. पादैः p. 20,
l. 23. बुद्धिनिर्विशेषम् is here an adverb. L. 16. उचिता भवत-
स्ताम्बूलकरङ्कुवाहिनी. See below. l. 21. L. 17. न चेत्यादि. In
this sentence परिजनसामान्यदृष्टिना is the predicate, attracted
into the same case as the subject (आयुष्मता), as is the rule
in this impersonal construction. Compare a similar con-
struction at p. 37, l. 23. Com., अस्यां पञ्चलजायां आयुष्मता भवता
परिजने परिच्छेदे सामान्या सर्वसाधारणा दृष्टिः यस्यैवंविधेन त्वत्या न च
भवितव्यं. L. 18. द्रष्टव्या. Com. = विलोकनीया. So also C, D, and
Edd. B, उपदेष्टव्या. L. 20. The Com. omits बलवानस्यां पक्षपातः.
L. 21. एवंविधानि कर्माणि. Com., ताम्बूलकरङ्कुधारणमभ्युत्थिनि. See
note on p. 61, l. 6. B and C omit कर्माणि, the latter writing
एवंविधा. L. 22. अतिविनीततया. Edd. अभिविनीततया. The
sequence of thought here is—'I know full well that she
will make her own way with you in a very few days. But
I am very fond of her, and you do not know her. Therefore
I speak as I do.'—केवलं. 'But.' Compare its use at p.
237, l. 7; also केवलं च below p. 102, l. 17.

P. 102, L. 1.—कल्याणिका. Cf. कल्याणाभिनिवेशी p. 104, l. 7. and कल्या-
णाभिनिवेशिनः p. 136, l. 6. L. 2. भवति इति. Edd. भवतीति इति.
L. 3. अभिजात. Com., अभिजातः कुलीनः. B and C, अभिज्ञात.
—अनिमिषलोचनं. B, C and D, अनिमिषलोचनः. L. 13.
उपकरणसंभार. B. उपसंभार. L. 15. विनीततरनिच्छन्. B and
D, add कर्तुम्. L. 16. वेदितव्यस्य. B, वेद्यस्य. L. 18. अपरिणा-
मोपशमः. Com., द्वितीयो लक्ष्मीमदः ब्रह्ममदः अपरीति न विद्यते परि-
णामेन उपशमो यस्य सः, अयं भावः परिणामेनोपशमः ओषध्यादिषु प्रसिद्धः.

विपरीतमत्र दयःपरिणामोपि नोपज्ञम्.—अपरं Com., अपरं तृतीयं. Compare द्वितीय in last, note. But अपरं means simply 'other,' *i. e.*, than ordinary blindness. B and D, अपटल. L. 20. अत्यन्त-सीत्रः. D and Edd., अतितीव्रः.—सततमूलमन्त्रगम्यः. This is the reading of the Edd. (except that Ed. 2 has शम्य for गम्य). So also C and D. A in text, सततमूलमन्त्रगम्यः. Com. सततं निरन्तरं मूलमन्त्रैः अगम्यः निवर्तयितुमशक्यः. B, सततसमूलमन्त्रगम्यः. where सततसमूल is evidently a mistake for सततमूल. "मूलमन्त्र = spell". Kern. Com. मूलमन्त्रेऽप्युपलक्षणं तेन मणिमधुकरादिविषोच्चारणहेतुना संग्रहः. L. 21. अज्ञानसौच्यवध्यः. Edd., वाध्यः. L. 22. रागमलावलेपः. Com., रागो विषयामेलापः स एव मलः पंकः तस्य अवलेपः संपर्कः.—Bohtlingk cites Daśak. 67, 4 for क्षपावसान. L. 23. अभिधीयसे. Text of A, अभिधीयते.

P. 103, L. 4. सरागैव. B, सरगैव.—वाच्या. Com., वायूनां समूहो वाच्या वातक-लिकोच्यते. L. 5. समुद्रतरजोभ्रान्तिः. Com., समुद्रता रजोगुणेन भ्रान्तिभ्रमो यस्यां पक्षे रजसां रेणूनां भ्रमो यस्यां—अतिदूर. Ed. 2, दूर. L. 6. अतिदूरन्तैर्यमुपभोगमृगशृङ्गिका. B, अतिदूरन्ते इयं दूरं नयत्युपभोगमृगशृङ्गिका. C अतिदूरं नयतीत्यमुपभोगमृगशृङ्गिका. L. 10. भजनानि. B. C and D, भाजनम्. For the expression see note at p. 61, l. 23.—स्फटिक. A, स्फुटिक. L. 12. अनव्यस्य. Com. = असाधोः—हृतरस्येत्यादि. Cf. the passage at p. 58, l. 18. L. 13. तु. B and C, च.—शङ्खाभरणं. Com., हस्तिनां दृष्टि-दोषबाधनार्थं शंखाभरणं कर्णे बध्यते इति लोकनीतिः. L. 14. हरति चेत्यादि. Put a stop after गुरुपदेशः. C and D, हरति सकलमतिमलिनमपि दोषजातमुपदेशः प्रशमहेतुः परिधान इव. &c. Edd. have अपहरति for हरति, omit च, and have परिणामः for व-यपरिणामः. Com., अतिमलिनं अतिदयामं दोषजातं दूषणसमूहं अंध-कारमिव तिमिरमिव हरति दूरीकरोति क इव प्रदोषसमयनिशाकर इव यामिनीमुखचन्द्रोदय इव प्रकारांतरेणाह प्रशम इति प्रशमः अंतरिद्वितीयग्रहः तद्धेतुगुरुपदेशः शिरसिज्जालं शिरोरुहमारं अमलीकुर्वन् गुणरूपेण तदेव परिणमयति परिपाकं नयति क इव अवस्थापरिणतिरिव यथा सोपि शिरसिज्जालं केशसमूहं पलितरूपेण अमलीकुर्वन् तदेव शिरसिज्जालं गुणरूपेण परिणमयत तजिदानमेव प्रथमे वयसि किमुपदेशेनेत्यत आह अयमिति. L. 17. कुसुमशरशरप्रहार. So A and D. B, कुसुमशरसंप्रहार. C, कुसुमशरप्रहार. L. 18. गलति. Com., क्षरति गलति [गलति क्षरति] विनश्यति निरर्थकं भवति.—अकारणं च भवति दुष्प्रकृतेरन्यथः श्रुतं वा

विनयस्य. 'Nor will lineage or learning make a nature already corrupt produce good things.' This is the second of two reasons for regarding youth as the reason of instruction. Instruction runs out like water from a heart which has been pierced by the arrows of love : and if it did remain it could not be expected to produce its wonted results in a nature already vitiated. The wood of the sandal tree will burn. The fire of hell grows hotter by reason of the means used to cool it. A has in text what may be either वा विनयस्य or चाविनयस्य—more probably the former : but the note is दोषांतरमाह अकारणं चेति उपशमादिकार्यजनकं न भवतीत्यर्थः ननु मदनशरप्रहारजजरितहृदयस्य उपदेशाभावेऽपि उपदेशकार्यं प्रशमादिकं सर्वं अन्वयो वंशः श्रुते च शास्त्राभ्यामेव [शास्त्रं ताभ्यामेव] भविष्यतीत्याशयेनाह दुष्प्रकृतेरिति दुष्प्रकृतेः दुरात्मनः तादृशहृदयस्य अन्वयः श्रुते च अविनयस्य हेतोः भवति न तु विनयायेत्यर्थः. L. 19. चन्दनप्रभवः. B and C चन्दनप्रभवेति.—Separate किं वा. L. 22. अनारोपितमेदोदोषं गुरुकरणं. Com., न आरोपितः स्वीकृतः मेदोदोषो येनैवभूते गुरुकरणं स्थलीभवनं मेदोदोषेण स्थूलता भवतीति सर्वत्र प्रसिद्धं तथायं न भवतीत्यर्थः. B, मददोषं for मेदोदोषं.—असुवर्णविरचनमग्राम्यं. B असुवर्णविरचनाग्राम्यं. L. 23. अतीत. Edd., अपनीत.

- P. 104, L. 1. B omits तु. So also C and D. L. 2. उद्दामदर्पश्चयथुस्थगितश्रवणविवराश्व. This is from Edd. A, उद्दामदर्पाश्च यथुस्थगितश्रवणविवराश्व. B, उद्दामदर्पाश्चर्यसंस्थगितश्रवणविवराश्व. Compare अहंकारदाहज्वर^० l. 4. L. 3. गजनिमीलितेन. Com., गजो हस्ती तस्य यन्निमीलितं नेत्रसंकोचः तद्वत् निमीलितेन. L. 4. दाह. A writes दाघ. L. 6. विषविकार. B and D, विषय for विष, Ed. 2 mentions omission. of विकार. as a variant.—तन्द्रा. Edd. and B, तन्द्री. L. 7. आलोकायनु तावत्कल्याणाभिनिवेशी. Compare कल्याणिना प्रयतितव्यम् p. 102, l. 1.—Put the stop after प्रथमम्.—L. 8. सुभटेत्यादि. Com., खड्गानां कौशेयकानां यन्मण्डलं संघातः तदेव कृष्णत्वस्याप्यात् उत्पलवनं तत्र विश्रमः अवास्थितिः तास्मिन् चंचलत्वस्याप्यात् श्रमरी मधुकरी. For विश्रम B, C, D and Edd. have विश्रम. L. 11. न ह्येवंविधमपरम्. A omits अपरम्.—अपरिचितम्. Com., निर्दोक्षिण्यम्. L. 15. मदेत्यादि. Com., मदजलं दानवादि तदेव श्यामत्वसाधर्म्यात् दुर्दिनान्धकारः तद्युक्ता ये गजा हस्तिनः तैर्घटिता निष्पादिता या घना निविडा घटासमूहः तया परिपालितापि रक्षितापि.—गज. B, गन्धगज. L. 20. गन्धर्वनगरले-

खेव. Text of A omits नगर. Com., गंधर्वनगरलेखा हरिचन्द्रपुरीति यस्याः प्रसिद्धिः असद्वस्तुभयो वा. L. 21. संस्कार. Com., संस्कारो वेगा-
ह्यः.—संचरण. B and C, संचार.

- P. 105, L. 2. अमृत्ययवहुलेत्यादि. Com., अप्रत्ययः अविधातः बहुलो यस्यामेवं-
भूता सती दिवसान्ते यथा कमलं साययं सुंचति तथा स्वाश्रयीभूतं भृशजमपि
तत्रोभयोः साम्यमाह सभिति. With अप्रत्ययबहुल Cf. दक्षितप्रत्ययानि
p. 64, l. 12 and the note there. C omits च.—दिवसान्तकमलं.
B दिवसावसानकमलं. L. 6. हिडिम्बेव. A, B, and C, हिडम्बेव.
L. 10. अनिमित्तनिव. Com.—निष्कलमिव. L. 11. क्षातरमित्यादि.
Bāṇa generally construes स्मृ with the genitive. See note
on p. 21, l. 19. L. 14. उष्माणसु. Com. = (a) तापम्. (b) दपम्.
L. 17. कटुक. D and Edd., कटु.—विग्रहवत्यप्यप्रत्यक्षदर्शना.
Com., विग्रहवत्यपि मूर्तिमत्यपि अप्रत्यक्षं अगम्यं दर्शनं यस्या इति विरोधः
तत्परिहारस्तु विग्रहवती कलहवतीत्यर्थः. L. 22. व्याधगीतिसिन्धि-
अमृगाणां. Com., व्याधगीतिः मृगवधाजीविगानां इंद्रियमृगाणां अक्षहरि-
णानां अत्र नाक्षकत्वसाम्यात् श्रीगीत्योः साम्यं नाभ्यत्वसाम्याच्च अक्षमृगयोः
साम्यं गानलुब्धाश्च मृगा हर्षते इति सर्वत्र प्रसिद्धं. Compare the note
at p. 10, l. 9, and the passage referred to there.—परामर्श-
धूमलेखा सचरितचित्राणां. Com., सचरितानि सदाचरणानि ताभ्येव
चित्राणि तेषां परामर्शः आचमनं तदर्थं या धूमलेखा धूमपंक्तिः लोकैः कफ-
निवृत्त्यर्थं द्रव्यांतरस्य धूमयानं कृत्वा पश्चात्स एव उद्गीर्यते तत्पश्चादिवाले-
ख्यं विनश्यतीति भावः. The note in Ed. 2 is परामर्शः प्रोच्छन्ने
तदर्थं धूमलेखा धूमसंततिः.

- P. 106, L. 1. पुरः पताका. C, D, and Edd., पुरःसरपताका. L. 2. ग्राहाणां.
Text of A and D, ग्राहाणां Com., ग्राहाः जलजंतवः. L. 4. विस्फोट-
कानां. B, C, D, and Edd., विस्फोटानां. L. 7. अपरिचितयानया.
A omits अनया. Com., अपरिचितया असन्निहितया. B and C omit
न before निर्भरं. There is a gap in D here which extends
to देवावमानं p. 108, l. 5. L. 12. एषां. B, C. and Edd., चैषां.
L. 14. अपनीयते. A in Text, अपतीर्यते; in Com., अपह्रियते. This
latter has probably crept in from l. 16 below.—पट. B and C,
पट.—आच्छाद्यते C and Edd., अवच्छाद्यते. B omits the words
from आच्छाद्यते to आतपत्रमण्डलेनेव inclusive. L. 15, अपवार्यते.
A, अपरायते. Com., अपराय्यते दूरीकार्यते. L. 18. केचित्. B, क्वचित्.
—भ्रमवशेत्यादि. Com., भ्रमवशेन प्रयासाधिक्येन शिथिलः स्मृतः अदृढः
शकुनेर्मेयूरस्य अन्धस्य वा पक्षिविशेषस्य यो गलः कठः तस्य यत्पुटं तद्वच्च-

पलाभिः मयूरस्य कंठः श्रमवशे [न] च अत्यन्तं चपलः स्यादिति तदुपमानं.
The Text of A omits वश. L. 19 खद्योतित्व्यादि. Com., खद्योतः
ज्योतिरिङ्गणः तस्य यः उन्मेख (व) अवभासः तद्वत्. L. 20. अनेकेत्यादि.
Com., अनेके दोषा दूषणानि तैः उपचितेन व्यतिरेन रागावेशेनेति रागः इच्छा
आरुण्यं च तेसा [षा] आवेशः तन्मयीभावः तेन बाध्यमानाः पीड्यमानाः केने-
व दोषेति दोषदुष्टं यदस्य रक्तं तेन तत्रापि रागा [गो] भवतीति साम्यं.
L. 21. विविधेति. Com., विविधा ये अनेके विषया गोचराः त एव प्रासाः
गुडेरकाः तत्र लालसैः लपटैः Edd., विषयरस°. L. 23. प्रसरेण. B,
प्रसरेण.

P. 107, L. 4. आहताः. C, and Edd., अभिहताः. L. 5. अधर्नमग्नगतयः
Com., गतिर्गमनं सत्कर्मणि वृत्तिश्च. L. 7. सखच्छस्तरवः. Com.
= विषमच्छद्वृक्षाः. A tree noted for its bad smell. L. 8. Edd.
insert पुरस्थितं. before बन्धुजनम्. L. 9. उत्कृषितलोचना.
This is the reading of B, C, Edd., and Durga Prasada's MSS.
So also Balakrishna. A, उत्कृषितलोचन. Com., उत्कृषिते प्राबल्येन
धृते. L. 10. ज्ञानुषाभरणानि. C and Edd., ज्ञानुषाः. See note at p.
129, l. 11. L. 11. सोऽस्मार्णं. Com. = त्रेऽस्मिन् पुद्ग. — महा-
मानस्तम्भनिश्चलीकृताः. Ed. 1, महानालस्तम्भनिश्चलीकृताः. Ed. 2.
महालानस्तम्भनिश्चलीकृताः. The महामानस्तम्भ in this clause cor-
responds to the तृष्णाविष in the next. Edd. add अपि. L. 12
तृष्णाविष. B, तृष्णावेश. Edd., अतितृष्णाविषवेग. L. 13. इषवः. B,
C, and Edd., असयः, Ed. giving अग्नयः as a variant. L. 16
उपसृष्टा इवेत्यादि. Com., उपसृष्टा यहिःकृता इव क्षुद्रैः विटैरधिष्ठितमा-
श्रितं भवनं गृहं येषां ते तथा. L. 19. शरव्यतां. A, सरव्यतां. L. 22.
धनेति. Com., धनं द्रव्यं तदेव पिशितं मांसं तस्य ग्रासः ग्रहणं तस्मिन् गृध्रैः
दूरदृष्टिभर्यथा तथा द्रव्यार्जनपरैरित्यर्थः. — आस्थानेति. Com., आस्थानं
नृपोपवेशनं (स्थ)लं तदेव नलिनी कमलिनी तस्यांवकैः धूर्तैः यथा वकाः
नलिनीमाश्रित्य तदाश्रयबलेन स्वात्मानमाच्छाद्य येन केन प्रकारेण परान्वच-
यित्वा अकस्मादेव परान् भक्षयति तद्वन्नास्थानबलेन परान्वचयित्वा स्वानि
भक्षयति. आस्थान. A durbar.

P. 108, L. 3. महापराधावकर्णनं. So A and C, 'Listening (without resent-
ment) to plans of crime.' Com., महोति महापराधानां कौरवयुद्धा-
दीनां अवकर्णनं श्रवणं महानुभावता महाधर्मिष्ठता अदातृत्ववशात्. B, महाप-
राधानवकर्णनं. Edd., महापराधानावकर्णनं. L. 4. परिभवसहत्वम्. A in
Text, परभवसत्त्वं (sic) in Com., पराभवसहत्वं L. 8. वित्तमहमत्त-
चित्तानि°. B and D वित्तमदमत्तनि°. C. वित्तमदमत्तचित्तानि° :—तथै-

वेति. B and Edd., तथेति. Ed. 2 mentions another reading यथेति.—आत्मन्यारोपित.° B, आत्मारोपित.° D, आत्मन्यध्यारोपित. L. 9. दिव्यांशावसीर्णमिव. Com., दिव्याः देवसंवायिनो ये अंशाः भग्नाः तैः अवतीर्णं उत्पन्नमिव. L. 10. उत्प्रेक्षमाणाः. A, उत्प्रेक्ष्यमाणाः. D, मन्यमाणाः. L. 11. आत्मविडम्बनाम्. Com., असङ्गारोपलक्षणां. L. 12. मनसेत्यादि. Com., मनसेति देवताया हरिहरादेः अध्यारोपः (sic) आरोपणं तेन विप्रतारणं (sic) वचनं तस्मादिति.—असदिति असङ्गता असङ्गता या संभावना देवरूपत्वेन निश्चयः तेन उपहताः विनष्टबुद्धयः. For प्रतारणादसङ्गता. B reads प्रतारणासमुद्भूत and Edd., प्रतारणासङ्गता.

P. 109, L. 1. तं मित्रतामुपनयन्ति. So D and Ed. 2. A and Ed. 1. तं मित्रतामुपजनयन्ति. Com., तं पुरुषं प्रति मित्रतां सुहृद्भावतां उपजनयन्ति निष्पादयन्ति. B reads here तस्य मंत्रितामुपनयन्ति; C, तं मंत्रितामुपनयन्ति.—तस्य वचनं शृण्वन्ति. B and C, तस्य शृण्वन्ति वचनं D. omits L. 7. शास्त्रेषु. This is the reading of B, C, D, and Edd. A has शास्त्रेषु.—सहजेति. Com., सहजं स्वारसिकं यत्नेन तेन आर्द्रं स्विनं हृदयं येषां अत एव अनुरक्ताः. L. 8. कष्टचेष्ट. B, कुचेष्ट.—मोहकारिणि. D and Edd., मोहान्धकारिणि. B. 9. तथा...यथा. B and C, तथा तथा...यथा यथा. Compare p. 105, l. 20.—जनैः. B and C, जनैः. L. 11. प्रहस्यसे. A, प्रकाश्यसे. (Text ते for से) Com. = प्रकटीक्रियसे. प्रहस्यसे is the reading of B, C, and D (C, यथा न च प्रहस्यसे) It is the simpler reading, but open to objection as being a repetition of the उपहस्यसे above l. 10. Edd. have न प्रतार्यसे विटैर्न प्रहस्यसे कुशलैः. But with प्रतार्यसे कुशलैः compare प्रतारणकुशलैः p. 108, l. 7. L. 12. A inserts च after प्रलोभ्यसे L. 13. वनिताभिः. B and C, सर्ववनिताभिः. L. 14. न विकृत्यसे. B and C, न कुप्यसे. Edd., नावकुप्यसे.—रामेण. Edd., रामैः. L. 20. Read यौवराज्यं. L. 23. सप्तद्वीपभूषणां. Edd., सप्तद्वीपसमुद्रभूषणां.

P. 110, L. 1. Edd. omit हि, Ed. 2 giving it as a variant.—त्रैलोक्यदर्शां वि सिद्धादेशः. Com., त्रैलोक्यदर्शां वि योगीव सिद्धो निष्पन्नः आदेशो आशा यस्य स तथा त्रिकालदर्शयि सिद्धादेशो भवति यथैव वदति तथैव भवतीत्यर्थः. L. 4. स्वच्छीकृतः. This is the reading of B, C, D, and Edd. A, स्वस्थीकृतः. Com.—स्वस्थतां प्रापितः. L. 12. पादपान्तरं निजपादपममुञ्चत्यपि तारापीडं. This is the reading of Edd. In Ed. 1 transfer लक्ष्मीः from end of L. 17 to end of line 18. B has पादपं निजपादपान्तरममुञ्चत्यपि तारापीडं. A, C, and D, निजपादपं पादपान्तरममुञ्चत्यपि तारापीडं, Com., निजपादपं स्वकीयवृक्षं अमुञ्चत्यपि अत्यन्तं व्यापि

तारापिंडं. It will be noticed that the commentator does not repeat the पादपान्तरं of his text. If A's text is right we must suppose that निजपादं means not the tree the creeper is on at present, but the tree to which it goes, and which is marked out in some way as its own. But this seems very harsh, and the simile would then be somewhat discourteous to Târâpîḍa. L. 17. वीर्षिदशमनुपहतं., Com., दीर्घा आयताः दशा वर्त्तनी यस्यैवंभूतं अनुपहतं अखण्डं. L. 18. नवराजलक्ष्मीकमलिनीमृगालेन. This is the reading of A, B, C, and Edd. Com., राजानं विशिनष्टि नयेति नवा प्रत्यग्रा या राजलक्ष्मीः आधिपत्यशीः सा एव उल्लसत्वसाम्यात् कमलिनी नलिनी तस्याः आयत्वसाम्यात् मृगालेनैव विसेनेव. It will be noticed that this would sanction an इव after मृगालेन, which is not however wanted, though, it stands in D. The necklace is here called the lotus stalk of royal prosperity, and it is said to be like the seven sages come to see the consecration. L. 19. सप्तर्षिमुण्डलेनेव हरिण. Com., मुक्तासु संक्रान्तमुखत्वेन उपमानान्तरमाविष्कर्तुमाह. L. 20. इन्दुकरकलाभिः. Com., कलाः मनोहराः. B, C, D, and Edd., इन्दुकरकलोपकोमलाभिः.—वैकक्षकसाग्निः Com., वैकक्ष उच्चरीयकं तद्वत् स्थापिताभिः स्रग्भिः मालाभिः.

- P. 111, L. 5. उद्धारिणं मन्दरपातैः.—D breaks off the Pûrvabhâga here. L. 8. येन. A in text, and B, add च. Com. येनेति दुन्दुभिना कर्तारि तृतीया ध्वनता शब्दं कुर्वता रवेण शब्देन. L. 10. प्रदक्षिणीकृतानीव. Com. = आवर्त्तीकृतानीव. L. 13. अभिमुखदन्तदन्त. °A, अभिमुखं दन्त. Com., अभिमुखदन्त. L. 15. अपूर्वशर्वाद्दहासशङ्काहर्षहंक्तेन. Com. अपूर्वः अश्रुतपूर्वो यः शर्वस्व भवानीपतेः अद्दहासः महान्हासः तस्य शंका अरिका तस्याः हर्षः प्रमोदः तस्माद्यत हुंक्तेन हुंकारेण. The word is followed in the text of A and Edd. (not in C) by अश्रुतपूर्वं which seems to be a gloss on the preceding अपूर्वं, taken perhaps from l. 17 below. L. 17. विबुधसञ्चानि. From B and C, Edd., भेरौ. Ed. 2 giving विबुधसञ्चानि as a variant. A omits the word. See note on l. 18. = अश्रुतपूर्वरवजीनतरोध. B, C, and Edd. omit जनिता. Ed. 2 gives as a variant. अश्रुतपूर्वरव इव. L. 18. यमसञ्चानि. From B and C. A and Edd., विबुधसञ्चानि (Com. = देवलौके), Ed. 2 giving यमसञ्चानि as a variant. See note on l. 17. L. 21. सह द्विपतां श्रिया. Note on p. 145, l. 21. L. 23. लीलालाजान्. Text of A, लीलालाजान्.

- P. 112, L. 5. पूर्वाह्नदया पञ्चलेखया. (Com., पूर्व प्रथमम्.) Pattralekha is mounted in front on the same elephant. Text of A adds the gloss कुलुतेधरपुत्र्या. L. 7. अचलरेचक. Com. = मंदरधमणम्. L. 17. गन्ध. B, C, and Edd. omit. L. 18. आदरुवनतमौलि. B, आदरादनवरतप्रणाममौलि. Ed. 2 mentions a reading आदरादनवरतप्रणाम (omitting मौलि.) : this is the readings of C. — आवर्जितं. Com. = आनमितं. Compare p. 112, l. 22. L. 19. आज्ञप्त. So B and Edd. A. राज्ञप्त Com., राजेति राज्ञो यः आतः प्रत्ययितः.
- P. 113, L. 1. प्रना (Ed. 2 gives as a variant घटा). Edd. add प्रतान. L. 4, Edd. begin with अथ. which is not found in any of the MSS Com. however has तदन्तरं, which may refer to an अथ which has dropped out. L. 6. अखिलं. B, सकलं. L. 7. धवलदुकूल. Edd. omit धवल, Ed. 2 giving it as a variant. C. omits दुकूल. L. 12. चलितकुलशैलकीलितजलधिलजलतरंगगतेव. Com., चलिताः कपिता ये कुलशैलाः श्वमयेदाकारिणो नगाः तैः कीलितो यधितो जलधिः समुद्रः तस्य जलं पानीयं तस्य तरंगाः कलौलाः तव गतेव प्रातेव. B reads चलितकुलशैलकैलाशजलधितरंगगतेव. L. 13 Com. takes संमुखगतैरन्यैश्चान्यैश्च प्रणमद्भिर्भूमिपालैः. with the preceding sentence. C punctuates as we have done. B omits one अन्यैश्च. L. 15. पञ्चभङ्गिनीनाम्. Com., पञ्चभङ्गः रचना-विशेषाः विद्यन्ते यासु पूर्वविधानाम्. Compare note at p. 13, l. 20. L. 18. अक्रियन्त. A, क्रियन्ते. L. 20. अराजन्त. A in Text, अरजंत, in Com., राजन्ते. L. 23. वृष्टिः (Com. = चक्षः) B, वृष्टिः.
- P. 114, L. 2. आतपत्रैः. B and C, शतसितातपत्रैः. L. 3. च. Text of A omits. L. 18. निर्घातपातपरुष. Com., निर्घातो वज्रं तस्य पातः पतनं तद्वत्परुषः कठोरः. B omits परुष. C, निर्घातवातगंभीर. L. 5. वधुणा च. text of A and C omit च. L. 7. अनवरत्. Edd., अनवरत°. B. 8. च. A omits. L. 10. बलबहल. Com. and C omit बहल. B and Edd., बहलबल. L. 12. प्रबलवेधि. (Com., प्रकृष्टबलयुक्ताः ये वेधिणः द्वारपालकाः तेषां) B, प्रचलितप्रचुर. C, प्रचुर. Edd., प्रचलित. L. 23. धूसर-ताभीता इवार्ककिरणाः. B, C, and Edd. read धूसरमर्ककिरणाः. Ed. 2 mentions a variant धूसरताभीत for धूसरम्. L. 15. बलभर. Edd., बलबल. L. 20. क्रमेण. B, C, (क्रमेण च संसर्पतो) and Edd., and च.
- P. 115, L. 4, बलसंक्षोभजन्मा. Construe with रेणुः. l. 21. L. 6. पञ्जर्यतन्तु. So B and Edd. A, उत्पञ्जोर्गतन्तु. Com., उत्पन्नः समुद्रतो यः

उर्णांतुः. जालंकारकः. C, पञ्चोर्णांतुः. L. 8. हरि (a) 'horses,' (b) Hari.—क्षमा (a) 'the ground,' (a) 'patience.' L. 11. पताका. So B and Edd. A, पताकाम्. L. 15. मणिपञ्चमङ्गः. B and Edd., मणिभङ्गः. L. 17. धातु. Com., नैरिकादिः कुम्भस्थलशोभार्थं अनुलिप्यते.

P. 116, L. 9. अनपहतचेतनेन. There is a gap here in C extending to p. 117, l. 14.—अनवगणित. Com.=अनिराकृत. L. 10. भूमिग्रहेण. A 'Bhumigriham' is a room dug out under the earth for coolness. L. 13. अवष्टभ्यमानम्. Com.= व्याप्यमानम्. L. 15. अवचूलचामरमिव. Com.= हस्तिकर्णाभरणव्यालव्यजनमिव. L. 17. मिषेण. B and Edd., निमेन. L. 21 पुस्तमयः. Com. पुस्तं लेप्यादिकर्म तन्मय इव विलिता इव. Edd., प्रथमयः.

P. 117, L. 1. Edd omit दन्तिनाम्. L. 2. क्षीरोदधवलैः. B and Edd. क्षीरोदधवलैः. L. 13. कैने प्रतिपन्ना वेचलताः. Com., एतेन सर्वे प्रतीहारतां प्राप्ता इति सूचितम्, C. 15. तच्चरण. Edd., त्वच्चरण. L. 16. एते हि. Edd. and ते. A has (by mistake) in text एते हीहि. L. 18. रक्षाभूतिमिव. Cf. भूतिलिखितपञ्चलताकृतरक्षापरिक्षेपम् p. 68 l. 6. L. 20. अपरैः. Text of A, परैः. L. 21. पद्य पद्य. Edd. omit one पद्य. C omit both.

P. 118, L. 1. महाभारतसमर. B. महाभारतबलसमर. L. 3, कदलिकावनान्तरेषु. Com.=रम्भाकाननान्तरेषु. The 'kadalikās are the banners. (cf. Mālati-Mādhava, p. 203, l. 1. and Bhandarkar's note: also कदलिका कामकरिणः. above p. 106, l. 5.). whose burnished tops reflect the sun. For शिखरदेशेषु (Com.=ध्वजाग्रभागेषु) B and C have मन्मथकरदशिखरदेशेषु. L. 5. कलकलकलिला. (Com., कलिल=गहन). B, कलंककलिका. C with us. Edd., कलकलकलिता. L. 6 कोल्लालकलितेव. Edd., कल्लालकलिलेव. L. 10. न चलन्ति. Com., यद्येति वलभरेण सैन्यभरेण पीडिता या वसुधा तस्याः धारणं तेन विधुराः पीडिताः फणिनां पत्युः शेषनागस्य फणाभिचयः फणकुब्जानि चलन्ति) omits न Edd., न दलन्ति. Compare न हि कुद्रनिर्घातपाताभिहता चलति वसुधा p. 135, l. 20. L. 23. प्रातिष्ठत. This is, I find, the reading of C. A, प्रतिष्ठता, taken by Com. with सेनासमुदायेन. B has an altogether different reading न्यायवर्त्मनि प्रजाः प्रतिष्ठापयन्. Edd., प्रतिष्ठत्.

P. 119, L. 5. A omits जनयन्, the Com. taking जनानुरागम् as an adjective agreeing with विक्रमम्. L. 13. हेमकूटधाम्नाम्. From B.

So also C. A, हेमजकुटनावाप्तम्. Edd., हेमजठनावाप्तम्. L. 18, आद्वरान्. 'Carefully.' Com. = बहुमानान्. L. 20. पाणिप्रहार. So B and Edd. C, पाणिप्रहारम्. A, पाणिप्रहार. Com. = हस्ताभिधातः.

P. 120, L. 7. B omits अगृहीतेन. L. 8. Edd. omit यदि. L. 9. प्रकारः. Com. = मेदः. L. 16. इति विचार्यमाणे सत्ययम्. B and Edd., यत्सत्यम् for सत्ययम्. C, इति विचार्यमाणोऽयं सत्यम्. L. 22. सुवर्ण-पुरगामिनं पत्न्यान्. 'The road going to Suvarṇa.'

P. 121, L. 5. वलित. A, चलित. Com. = कंपित. C, चालित. L. 12. अन्वे-षमाणः. Edd., अन्विष्यन्; Ed. 2 mentioning a variant, अन्वेषयन्. L. 13. नलिनीजल. Com., नलिनी कमलिनी तथा संयुक्तं जलं नलिनी-जलम्. L. 14. Edd. omit वनगजयुयस्य—उत्थापितैः. B, C and Edd., उच्चारितैः. L. 16. कुमुद. Edd., कमलकुमुद; Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 19. कुसुमोपविष्टो-ल्लसत् B, कुसुमोपविष्टनिष्पिष्टोल्लसत्. C and Edd., कुसुमोपविष्टनिष्पि-ष्टोच्छ्रसत् With उच्छ्रसत् compare उच्छ्रसितम्: p. 92, l. 22. —अभिनवकुसुम. B, C and Edd., अभिनवकुलकुसुमम्. L. 22. उपजातजलाशयशङ्कुश्च. B and C, उपजातजलाशयः—प्रती-पमनुसरन्. Construe with पादपैरुपेतैः (p. 122, l. 1.) कैलासतलेन कंचिदध्याने गत्वा (do., l. 9.) तरुखण्डं ददौ (do., l. 12).

P. 122, L. 5. टेकनहय. Com., टेकनं प्रस्तरदारं तल्लक्षणो यो हयखरः. Edd., टेकनखर. L. 7. संश्रीणि. B, C and Edd., संश्रीणिर्जाणि. L. 9. प्रतानप्ररूढ. Edd., प्रतानवता प्ररूढ. L. 12. तच्च. B, C and Edd., ते च. L. 13. सम. B and Edd. omit Com., चंदनं मलयजं तस्य रसः द्रवः तस्य समः सदृशः स्पर्शो यस्य तेन. L. 18. अंशावतारम्. B, अवतारम्. C, चावतारम्. Edd. अंशावतारं जलाकारम्.

P. 123, L. 2. समुपस्थितैः. Com., संस्थितैः explained by कृतावस्थानैः. Edd., समुपस्थितैः. L. 3. प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टं सकाननशैलनक्षत्रचक्र-चक्रवालमित्यादि. 'Bearing within it, like Nārāyaṇa on a breast on which lotuses (or, *b*, the lotus) bloomed, earth and heaven—with all their forests, hills, and stars,—in the shape of their reflected image there.' A in text reads अंतःप्र-विष्टसकाननशैलनक्षत्रचक्रचक्रवालम् for अन्तःप्रविष्टं सकानन^०. The note however is अथ त्रिभुवनं विशेषयन्नाह प्रतिमोति प्रतिमा प्रतिबिंबं तस्य निभेन व्याजेन अंतःप्रविष्टं मध्यप्रविष्टं सह जलचरेण नक्षत्रकादिना वर्त्तमानं यत्सकाननं वनं शैलः आदिः नक्षत्राणि चक्राणि ग्रहाः मंगलादयः तेषां चक्रवालं समूहं यस्मिन् तत्तथा, which, if it does not point to some con-

fusion in the text assigns an impossible meaning to सकानन. B, C and Edd. read अन्तःप्रविष्टसकलकाननशैलनक्षत्रग्रहचक्रवाल्. With our reading compare देहप्रभावितानेन समिरिकाननं दन्तमयमिव तं प्रदेशं कुर्वतीम् p. 128, l. 15. L. 12. कमलसहस्रं. B, C and Edd., कमलं. L. 15. हंसोपात्तकमलवनमकरन्दम्. B and C, हंसाचातकमलमकरंदं. Edd., हंसाचातविकचकमलवनखण्डं. L. 18. उत्क्र-ल्लिका. (a) 'Buds,' (b) 'passion.' L. 20. लक्षण. (a) 'Appearance,' (b) 'marks.'

P. 124, L. 6. आलोक. Text of A, आलोकन. L. 23. आवायादाय. Text of A omits one आदाय.

P. 125, L. 1. दश. B, C and Edd. omit. L. 2. मन्ये च यत्सृष्टेरविकस-लिलमयं. A, मन्ये यच्च for मन्ये च यत्. Com., मन्ये चेति भवमिति मन्ये जानामि यच्च आदौ सृष्टेरविकसितेतिर्वाग्. B and Edd., मन्ये च यत्स-लिलमयं. L. 7. पद्मपङ्क्ति. Edd., omit. L. 8. अवगाह. Text of A, अवगाहन. L. 9. पावानुमीयमान. Text of A and C, पदानुमी-यमान. L. 14. चरणौ. B, C and Edd., चरणे. L. 15. दूर्वा. Edd., प्रलुब्धौ. L. 16. करयुगलः. Edd., करचरणयुगलः. L. 17. जलमयम्. Text of A, जलम्. L. 22. संस्तर. So A in Com. and B. So also C. A in Text, अस्तर. Edd., संस्तर as on l. 4 of next page. Compare note on p. 19, l. 9.

P. 126, L. 4. संस्तरात् So Text of A, B and C. Com. and Edd., संस्तरात् (=प्रस्तरात्). L. 13. Construe क्रमेण च ...कैलासमारुतैरभिनन्द्य-मानो गत्वा च तं प्रदेशं (l. 17.) ...पादपैः परिवृत्तं ...शूलपाणैः शून्यं सिद्धायतनमपश्यत् (p. 127, l. 23). L. 14. वृष. Edd., वृषभ. L. 18. Com. of A omits च (गत्वा स चंद्रापीडः &c.). L. 19. जरट. Text of A writes जठर. L. 21. चक्रोर. B, C and Edd., चक्रोरचञ्चु. L. 22. दाडिम. B, C and Edd., दाडिमी. L. 23. चपलकपिकुल. Com. and B omit चपल. C omits कुल. Edd., कपिलकपिकुल.

P. 127, L. 1. कपोतपक्षपाली. Edd., कपोतपोतसंहतलोपक्षपाली.—कुसुमरजो-राशिसारसारिकाभित. From Edd. (Ed. 2, शार). A in text, कुसुमरजोराशिराशि (sic) सारिकाभित. Com., राशिः समूहः सारिण्यो याः सारिकाः. तदनुसार &c. सार here means spotted with. B reads कुसुमरजोराशिसारसारिकाभित. C, कुसुमरजोराशिसारसारिकाभित. L. 3. जललब्ध. B, जललवुलब्ध, a reading which is also men- tioned by Ed. 2 as a variant.—विप्रलब्ध. Text of A, विप्रलब्ध. B omits the word. L. 4. यौवन. Edd., यौवनम्. L. 5. पारावत.

B and C, पारापत. L. 8. विराचित. So B and Edd. A, विराजित.
—अकलित. A, आकालत, which the Com. repeats and
explains by प्रादुर्भूत. L. 12. घनावस्थानैः. B, घनावलिस्थानैः.
—दिनकरकर. Ed. 1, दिनकर. L. 13. अञ्जननीलनल. Com.,
अञ्जनवत् नीलानि यानि; नलानि तृणानि. B, नीलनलञ्जन. L. 19.
संघात. Edd., संघात. L. 20. प्रमाणाभिसुखैः. B, C and Edd., प्रमाणा-
भिसुखैः. Com., प्रमाणं तोलनं तत्र अभिसुखाः संसुखाः तैरिव उभयोः प्रका-
रांतरेण भंगमाह वानरेति वानरा...पक्षे चेति विकल्पार्थः.

P. 128, L. 4. समापतङ्गिः. Com. = यत्र तत्र निश्चतङ्गिः. B, समाघटङ्गिः. C,
समागोदयङ्गिः. L. 12. तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्य. Construe
with कन्यकां ददसौ p. 131, l. 20. — ब्रह्मासनम्. Com. = ध्याना-
सनम्. Cf. p. 130, l. 19. L. 13. अतिविस्तारिणेत्यादि. Compare
the passage at p. 182, ll. 11–14. विभुत. Edd., परिभुत.
L. 14. विसर्पता Edd., सर्वतो विसर्पता.—पादपान्तरेः. Com.,
पादपान्तरेः वृक्षांतरेः प्रतिबंधकीमूलेः पिंडीभूय समूहीभूय. पादपान्तरेः (for
which B reads प्रांतरे) goes with बहतेव. L. 15. पिण्डीभूय बहतेव.
Compare पिण्डीभूय बहद्भिरिव Sc. चन्द्रपादैः. p. 269, l. 18.—सगिरि-
काननम्. Compare सकाननशैलनक्षत्रग्रहचक्रवालं विभुवनम्, if the
reading there is right, p. 123, l. 3. — दन्तमयमिव. Com.,
—गजदंतनिर्मितमिव. Ed. 1, हतमयमिव. Ed. 2, चन्द्रमयमिव. L. 17.
लोचनपथप्रविष्टेन. Sc., तेनैव देहप्रभावितानेन. B, लोचनपथं प्रविश्य.
—अतिधवलप्रभापरिगतदेहतया. Construe with अपरिस्फुटविना-
व्यमानवयवाम् (l. 20). Edd. read परिस्फुट for अपरिस्फुट L. 18.
चैलांशुक. B and Edd., चीनांशुक. L. 20. अपहाय. Construe
with उत्पादितम्. 'Made of whiteness alone without,' &c.
This use of the participle almost exactly coincides with
our use of prepositions. Compare for the construction
p. 30, l. 11, p. 43, l. 14, p. 129, l. 23, and p. 156, l. 8.
—द्रव्यात्मकमङ्गलनिष्पादन°. So Com. and B. Text of A and
Edd., द्रव्यात्मकमङ्गलनिष्पादन°. P. 21. दक्षाध्वरक्रियेत्यादि. Com.,
अध्वर इति अध्वरो दक्षस्य यज्ञः तस्य क्रिया कर्म ताविव उभयसादृश्यमाह
उद्धतेति उद्धता धनार्थो ये गणा मनुष्यवृंदाः पार्षदाश्च तैर्यः कचग्रहः केश-
ग्रहः तस्मात् यज्ञ्यं तेन उपसेवितः सपर्याविषयीकृतः त्र्यंबकः ईश्वरो यया सा
तां दक्षप्रजापतिना अध्वरे ईश्वरो नादृतः तेन गणाः प्रेषिताः तैरध्वरविनाशो
विहित इति पुराणप्रसिद्धम्. Here, (मनुष्यवृंदाः पार्षदाश्च) and in
the immediately following clauses, the Com. attempts, with

no great success, to find a second reference to Mahâsvetâ in the clauses which are added to explain how the things to which Mahâsvetâ is compared may be conceived as present at the shrine of Siva. (Compare, however, the quotation given at p. 129, l. 11.) P. 22. उद्धत. B, उद्धत्त —Edd. insert before रतिम्. the word निरन्तरमस्मोद्धुणसिताङ्गीम्. —मदनदेहनिमित्तं हरप्रसादनाथमागृहीतहराराधनात्. Com., मदनस्य देह इव देहा यस्यैवैविवः पुंडरीकमुनिः. (for Puṇḍarika, see Introduction, pp. 10, 11). See note on l. 21.

P. 129, L. 1. उत्कण्ठाकुट्टाम्. A, उत्कण्ठाम्. L. 2. गजाजिनावगुण्ठनोत्कण्ठितशितिकण्ठचिन्तितोपनताम्. 'Come to the wish of (प्रथमं चिन्तितं पञ्चादुपनतं) Siva when he desired a covering of elephant's skin.' Com. takes उपनत as equal to पूरित making चिन्तितोपनत a bahuvrihi (चितितं समीहितमुपनतं पूरितं यया सा) and as referring to Mahâsvetâ, translates चिन्तितोपनताम् by अपेक्षा प्राप्ताम्. Cf. use of उपनत at p. 132, l. 2. L. 3. B, C and Edd. omit बहिः. L. 4. भूति. Edd., विभूति. L. 5. गौरीमनःशुद्धिम्. Edd., गौरीतपःसिद्धिम्. तपःसिद्धि occurs below l. 8. L. 6. गिरीश. B, C and Edd., गिरिज्ञ. L. 11. अमरागजेत्यादि. Com., अमरा देवाः तेषां गजाः हस्तिनः तेषां वीथी ततिः तामिव गजसमूहस्य तत्रागमने निदानमाह अथेति अभ्रमंगा तस्यां अभ्यागमः संमुखगमनं तत्र यो वेगः त्वरा तेन पतितं रूस्तं गजवीथी is preferred to गज simply for the purpose of getting a word in the feminine gender. Compare in the next line कैलासधियम्. L. 13. Text of C omits the words काशकुसुमविकासकान्तिमिव...निर्गताम्. Com., उदीक्ष्यमाणां explained by प्रतीक्ष्यमाणां. L. 16. सर्वहंसैरिव धवलतया कृतसेविभागां. Text of A omits this clause. Compare with it p. 42, l. 23, and passages quoted there. L. 20. निर्मृष्टां. Edd., निवृष्टां. L. 21. इयत्तामिव धवलिम्नः. The 'thus far' or 'ne plus ultra' of whiteness. L. 22. उदयतटगतादकैबिम्बात्. B, उदयिताशकैबिम्बात्. C, उदयतस्ताम्रादकैबिम्बवत्. Ed., उदयतटगताकैबिम्बात्. L. 23. उद्धत. 'From.' See note on p. 128, l. 20.

P. 130. L. 3. खुर. B, C and Edd., खुरमुख. L. 8. Text of A omits स्वरैरिव. L. 10. ग्रथनताम्. B ग्रन्थिताम्. Edd., ग्रन्थनाम्. Ed. 2 giving as a variant प्रथितताम्. L. 13. परिवेषपरिगत. Com.,

परिवेषः परिधिः तेन परिगतं सहितम्. L. 15. चामररुचिराकृतिना. B and C, चामरचौराकृतिना. L. 18. आप्रपद्विनेन. Com., आप्रपदीनेति आप्रपद्व्यापकेन तत्तु स्यादाप्रपदीनं व्याप्राप्त्याप्रपदं हि यदिति कोषः L. 20. यौवनेनेत्यादि. Com., यौवनेनापि तारुण्येनापि उपास्यमानां सेव्यमानां के-
नेव स्वल्पकालोपसर्पिणा निजसमयप्रतिनिधिकारेण विकृतिवर्जितेन विनीतेन. प्रसूतेनैवमुतेन शिष्येणेव विनयेनेव यौवनस्यापि स्वल्प (sic) कालोप (स) धिप्त्वादिगुणविशिष्टत्वेन तत्साम्यामिति भावः. B, C and Edd. read स्वकालोपसर्पिणा निधिकारविनीतेन for स्वकालोपसर्पिनिधिकारविनीतेन. Ed. 2 mentions a reading यौवनेनादृष्टनोपसर्पिणा. निर्विकार seems to intimate that 'youth' though it has come to her—not before its appointed hour—has not had time to work any change. She is—

‘Standing with reluctant feet,
Where the brook and river meet,
Womanhood and childhood fleet.’

L. 21. कृतपुण्येनेव. Compare अकृतपुण्यमिव मुञ्चन्तीं बालभावम् p. 186, l. 18. L. 23. सूक्ष्मशङ्खण्डिकाङ्गुलीयकपूरिताङ्गुलिना. An epithet of दक्षिणकरेण in next line. For शङ्खण्डिका, which is the reading of Text of A and Edd., Com. has दंतखण्डिका (explained by नागदंतशकलं), and B and C, शंख-
घटित.

P. 131, L. 4. सवीणाभिः. Edd. add विलासवतीभिः. L. 6. प्रासकण्ठयोग्या. Com. as referring to गीत्या, रागाणां व्यवस्थानविशेषो गीतिशास्त्रप्रसिद्धः. L. 7. रक्तमुखवर्णया. (a) ‘Beginning in impassioned accents,’ (b) ‘red in the face.’ The Com. would seem at first to have had another reading in view, as its note is रागरक्तैति श्रीरागादयः तैः रक्ताः मिथिताः मुखे प्रारंभे वर्णा अक्षरा यस्यां सा तथा पक्षे रक्तां लोहितो मुखे आस्ये वर्णा यस्याः सा तथा.—घूर्णितमन्द्रतारया. Com., (a) घूर्णिताः घोलनां प्राप्ताः मंद्रा ङरः अदेसोद्गवाः ताराः शिरः समुद्गवाः स्वरा यस्यां सा तथा, (b) घूर्णिता प्रचलायिता मंद्रा अलसा तारा यस्यामिति विग्रहः. L. 8. भावना. Com., (a) घोलनाविशेषाः, (b) शब्दनिद्रा अर्थनिद्रा यागादिप्रवृत्त्यनुकूला, आख्यातायुक्ता. The Com. takes मीमांसा in the sense of विचारणा. L. 12. तेजोमयीम्. There does not seem to be any real authority for the variant तपोमयीं which Parab has admitted into the Text. Correct in commentary, तप इति तपोमयीं to तेज इति तेजोमयी. —उपवीणयन्तीम्. A, उप-

वर्णयन्तीम्. Com. = स्तुवन्ती. L. 13. जल. Text of A omits. L. 15. वशीकृताक्षहृदयाम्. Com., (a) वशीकृतानि अक्षानि इंद्रियाणि हृदयं चित्तं च यथा सा तां, (b) वशीकृतं अक्षैः पाशकैः हृदयं यस्या इति बद्धवीहिः. The second interpretation here cannot be right. The explanation in the Calcutta edition is वशीकृतमक्षहृदयं पाशकविवार-हस्यं यथा. This may be right. Or अक्षहृदयं may be the square in the dice on which the figures are marked, and the word mean that the युक्तलकुशला knows which side will fall uppermost. L. 16. जलभृतदेहाम्. (a) 'Living on water,' (b) 'floating on water.' L. 19. अष्टादशवर्षदेशीयाम्. 'About eighteen years old.'

P. 132, L. 2. असमर्थितोपनत्तानि. Com.— अर्थाकृतप्राप्तानि. Compare चिन्तितोपनत p. 129, l. 2. L. 4. प्रदेशो वीक्षितः. B, C and Edd. add क्षितेः. Com. explains प्रदेशः by भूभागः. L. 5. सिद्धजनोपसृष्टजलं. So also B and C. Com. explains उपसृष्ट by सेवित. That would be a good paraphrase of उपसृष्ट, the reading of Edd. उपसृष्ट if it is right, must mean 'made.' L. 9. गन्धर्वध्वनिविशेषाणाम्. A, गन्धर्वध्वनेर्विशेषाणाम्. L. 12. सर्वमेतत्. Edd., सर्वमेवैतत्. L. 19. वरप्रदानम्. Com.— वाञ्छितदानं. B and Edd., वरदानम्. L. 20. आगम्यताम्. Edd., अनुगम्यताम्.

P. 133, L. 1. तिरोभूता. B adds अद्भुताकृतिः. L. 4. अखिलम्. Edd. omit, Ed. 2 mentioning the reading in a note. L. 7. कुञ्जतां मन्द्रं मद्मन्तमधुलिहां. Text of A, मन्द्रमद्. Com., मद्रं गुञ्जता (sic) शब्दं कुर्वतां. B omits मन्द्र and reads मधुमन्त. Edd. read मन्दं मन्दं for मन्द्रं. C, व्रजतां मधुलिहां. L. 13. नालिकेरी. Edd., नारिकेली. See note at p. 19, l. 9. L. 18. अलम्. B and Ed., अलमलम्.

P. 134, L. 4. अचिरेण. B and Edd. add च. L. 5. उपयोगाय. Com. = उपभोगाय. Compare the reading of Edd. at p. 25, l. 16. C reads उपभोगाय here. L. 7. यत्र. Edd., यदत्र.— व्यपगतचैतनेत्यादि. Compare the passage at p. 45, l. 19. L. 8. आत्मानुग्रहम्. Com. = निजसाफल्यम्. L. 10. निर्वर्तित. Com. and B, निर्वर्तित. See note at p. 16, l. 13, and below l. 14. L. 11. उपयुज्य. Edd., उपयुज्य. See note above l. 5. L. 14. निर्वर्तित. A, निर्वर्तित. L. 15. निभूतम्. Com., निश्चलं यथा स्याच्छाया. See note on p. 21, l. 11. L. 19. एकदेशावस्थाने कालकला. B and Edd., एकदेशावस्थानकालकला.

- P. 135, L. 2. केदं वयः केयमाकृतिः क चायं लावण्यातिशयः केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः 'Your age ! your form ! and your surpassing loveliness ! How reconcile these things with an ascetic's life !' Edd. read केदं वयः केदं तपः केयमाकृतिः क चायं लावण्यातिशयः केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः. L. 3. तद्. B and C omit, L. 4. अनेकसिद्धसाध्यसंबाधानि. From B, (which however adds तानि) C and Edd. A reads संबधानि for संबाधानि. Com., संबधानि संकीर्णानि. —सुलभानि. Edd., सुभगानि, Ed. 2 mentioning सुलभानि as a variant. L. 6. प्रकारः. Com. = प्रभेदः. Compare p. 110, l. 9. L. 8. आविद्यतु भवती सर्वम्. B omits भवती, C, भगवती. C and Edd. add इदम्. Com. of A, सर्वमिदं पूर्वोक्तं. L. 16. व्यसनोपनिपातानाम्. Com., व्यसनानि मयपानादीनि तत्र उपनिपातः अन्यासकिरूपाः. But compare महाननर्थोपनिपातः p. 152, l. 3. L. 16. आत्मीयां कुर्वन्ति. So आत्मीकृतानि p. 117, l. 9. L. 18. ह्यन्धानाम्. Com. = सुखदुःखानाम्.—अधिकतरमुपजनितमतिमहत्. Text of A omits उपजनितम्; but the note is इदमपरमन्यत् अधिकतरं महत् कौतुकमाश्चर्यं जनितमुत्पादितम्. L. 23. अविच्छिन्न. Com.—अनुत्तित. Compare अविच्छिन्नबाष्पजलधाराश्चकारितसुखी p. 161, l. 14. B, C and Ed. 2, अविच्छिन्न. The अपि shows that we are to understand that she speaks through her tears.
- P. 136. L. 6. कल्याणामिनिवेशिनः. Com., कल्याणे धेयासि अभिमिविशिते इत्येवं शीलं नः अस्माकं. L. 9. अग्नेः. Text of A, वहेः. L. 13. कन्यकानाम्. B, C and Edd., सुतानाम्. L. 23. युग. Text of A. omits. Edd., युगल.
- P. 137, L. 3. The words तुम्बुरुप्रभृतीनाम्...गन्धर्वः are passed over in the commentary (MS. in Text, तुम्बुरु and सौदर्यणी). L. 7. यत्तु तत्सौममयूखसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात् 'And in the family (तस्मात्) of Apsarases sprung from the rays of the Moon of which I spoke' (यत् तत्) &c. Compare the construction at p. 148, l. 14, and the note there. Edd., सौममयूखसंभवम्.—किरणजलं. Com. = अमृतं.—अनुसार. So Com., B, C and Edd. Text of A, अनुसरण. L. 23. मदेन. Ed. 2, मदेनेन.
- P. 138. L. 1. अथ विजृम्भमाणनवनलिनवनेषु. Construe with मधुमासदिवसेषु. l. 12.—अकटोर. Text of A, अनेक. L. 2. Com., अनंगध्वजकपनेनानंगस्य प्रोत्साहनं सूचितम्. L. 7. मधुकर. B and Edd., मधुकरी. L. 8. उद्दाम. Edd., उद्गम.—प्रोषितजनजायाजिवोपरहारदृष्टमनमया-

स्फालितचापवभयस्फुटितपथिकहृदयरुधिराद्रमार्गेषु. 'When the roads are wet with the blood of the passers-by, whose hearts have split asunder by reason of their fear at the twanging of the bow of Manmatha rejoicing in the oblations made to him of the lives of women whose husbands are away.' The women die of sorrow. Ananga is pleased and his bow rattles (*i. e.*, the buds burst into flower, &c.). At this the pain felt by the travellers is heightened, and they die. Compare the fine verse ascribed to Rāmila and Somila in the Śārngadharapaddhati (No. 3322: Aufrecht Z. M. D. G. XXVII, 79.)

सव्याधेः कृशता क्षतस्य रुधिरं दष्टस्य लालावृत्तिः
किञ्चिन्नैतदिहास्ति तत्कथमसौ पान्थस्तपस्वी मृतः ।
आ ज्ञातं मधुलम्पटैर्मधुकरैरारब्धकोलाहले
नूनं साहसिकेन चूतमुकुले दृष्टिः समारोपिता ॥

B and Edd., शोषितजनजायाजीवोपहारहृदमन्मथेषु मन्मथास्फालितचापवभयस्फुटितपथिकहृदयरुधिराद्रमार्गेषु.—Edd. add किञ्चकसमाकीर्णेषु. C, रुधिराद्रैश्विव किञ्चकसमाकीर्णमार्गेषु. L. 12. आनन्दहायकेषु. B, C and Edd., आनन्दकेषु. L. 14. इहम्. Text of A omits. अभ्यागमम्. So B, C and Edd. A, अभ्यपतम्. I should have printed this as corresponding to the following imperfects. L. 16. सभृङ्गिरिटीनि B, सभृङ्गरीटीनि. Edd., सभृङ्गरीटीनि. अनुमित. Compare अनुमेय p. 22, l. 19. L. 17. सुम्. B, मम्. This is preferable. L. 18. उपहारः Com.=सम्हः. See note on p. 41, l. 15, and compare जीवोपहार above l. 8. L. 19. कुल. B, C and Edd. omit.

P. 139, L. 1. एकास्मिंश्च प्रवेशे झटिति वनानिलेनोपनीतं.....कुसुमगन्धमभ्यजिघ्रम्. So Chandrapīḍa (p. 125, l. 23) was drawn to Mahāśvetā by the sound of her song. There is a certain weird resemblance between the two incidents. B and Edd., अथैकस्मिंश्च प्रवेशे. L. 3. तर्पयन्तमिव पूरयन्तमिव. B, C and Edd., पूरयन्तमिव तर्पयन्तमिव which is a better order. L. 6. मणिनूपुर. Com., मणिनूपुराणां रत्नखचितहुलाकोटीनां. B, C and Edd., नूपुरमणि. L. 7. हरहुताशन. Edd., हरनयनहुताशन Compare कुपित-हरहुताशनदहमानमदन p. 11, l. 1. L. 10. दिवसकरः. Text of A, दिनकर. C reads here श्रीधर्मादिवसं दिवसकरं. L. 11. उवलन. B,

जलउज्ज्वलत्वं. L. 13. कनकमयमिव तं प्रदेशं कुर्वीणम्. Compare दन्तमयमिव ते प्रदेशं कुर्वीणम्, p. 126, l. 18.—रोचनेति. Com., रोचना गौरोचना तस्या रसो द्रवः तेन लुलितः एकीभूतो यः प्रतिसरः हस्त-
सूत्रं तद्वत् समाना सदृशी सुकुमारा सुकीमला विंगला विजरा च जटा सटा
यस्य स तं. L. 16. भुकुटी. A, भुकुटी. B, भुकुटि. L. 17. सर्वहरिणैरि-
व दत्तलोचनशोभासंविभागम्. Com., सर्वहरिणैः समग्रमृगैरिव दत्तो
लोचनशोभायाः संविभागो यस्मै स तं. See note on p. 42, l. 23.
L. 19. सर्वात्मना. Compare the English phrase 'with all
his soul.' Com.=सर्वव्यकरण. Cf. p. 141, l. 12; also the
use of आत्मना at p. 265, l. 14. L. 19. अधररुचकम्. Cf.
note at p. 73, l. 1.

P. 140, L. 1. स्फटिकाक्षमालिकाम्. B, C and Edd., स्फटिकगुलिकाक्षमालि-
काम्. L. 2. अपयान. B, अनयन.—तनीयसीम्. B and C,
तनीयसा. Edd., तनीयसा तनीयसीम्. L. 8. सर्वभुतानाम्. B, C
and Edd., सर्वभुतीनाम्. L. 14. मलयमारुतागमनार्थलाजाञ्जलिम्.
Text of A, मलयमारुतागमनार्थं लाजाञ्जलिम्. Com., मलयमारुता मल-
यानिलः तस्य आगमनार्थं आगमननिमित्तं लाजाञ्जलिमिव अक्षताञ्जलिमिव.
L. 18. परिभूतान्यकुसुमानोदः. So अभिभूतान्यकुसुमपरिमलम् p. 139,
l. 2. L. 20. कौषस्थ. So Com. B and C. Compare अनेकक-
ल्पकल्पनार्थसुप्त्याय स्थापितमिवांगनाकोषम् p. 182, l. 10. Text of
A and Edd. read कौशल्यस्थ, which has perhaps crept in from
p. 141, l. 1. L. 21. तदाकारान्तिरिक् रूपराशिरयमपरो मुनिर्माया-
मयः. A, तदाकारान्तिरिक् रूपातिशयराशिरयमपरो मुनिर्मायामयः. Com.,
तदाकारात् कुसुमायुष्माकृतेः अतिरिक्तः अधिकः रूपातिशयः सौंदर्यैर्लक्ष-
स्तस्य राशिः समूहः मायामयो मोहरूपः मकरकेतुः अयमपरो मुनिः उत्पा-
दितः उत्तरीचरं अतिशयवत्वात् अयं मकरकेतुः तदपेक्षयाऽयुक्कृष्ट इति भावः.

P. 141, L. 2. सदृशवस्तुविरचनायाम्. Edd., सदृशवस्तुविरचनयाः. L. 5. इदम्.
B, अमुष्य. L. 7. रूपैकपक्षपाती...कुसुमायुधः. Compare पावकेनैव
रूप एव पक्षपातिना p. 11, l. 7; and the reading of Edd.
there. L. 8. कुसुमसमयमदः. Com = वसंतकालमदः. B, C.
and Edd., कुसुमासवमदः. L. 9. उच्छ्वसितैः सह. The Com.
construes this with the preceding sentence. L. 12. सर्वा-
त्मना. See note on p. 139, l. 19. L. 13. हेहि हृदये-
वकाशम्. Compare ददाल्येव हृदयेऽवकाशमव्युदारता p. 265, l. 21.
L. 16. केनापि. Edd. omit—Read निगान्धसकलावयवां. L.
17. अकथितशिक्षितेनानाख्येनैव स्वसंवेद्येन केवलं. The con-

struction breaks off after केवलं because the speaker is at a loss what name to give to that feeling the 'manner of whose working she has never been taught, which she cannot describe, which can be known only by being felt.' Cf. अवर्णनयोग्यां कामप्यवस्थामन्वभवत् p. 143, l. 15. With अकथितशिक्षितेन Compare अशिक्षितानि चाटुसहस्राणि P. 168, l. 12. The note of the Com. here is :—एवंभूता (referring to निस्पन्दसकलावयवा and the preceding epithets) सती कथं कथमिति महता कष्टेन मुनिकुमारकं अतिचिरं बहुकालं व्यलोकयं ब्राह्ममिति दूरणान्वयः प्रस्तुतस्य दोषरूपतया तद्विधानं दुर्ज्ञेयमिति निरूपयन्नाह अकथितोति यत् अनुचितं प्रस्तुतं कर्म तत् केन निमित्तेन उपदिश्यमानं उपदेशविषयीक्रियमाणमिति न विभाव्यते न निश्चीयते इत्यन्वयः अनिश्रयं प्रदर्शयन्नाह किं तद्वपुति किमित्ति वितर्के तस्य मुनिकुमारस्य रूपसंपदा सौंदर्यसमृद्ध्या किं मनसा चिन्तेन किं वा मनसिजेन कंदर्पेण किं वा अभिनवयौवनेन प्रत्यप्रतारुण्येन किं वा अनुरागेण अंतर्गतप्रीत्या किमन्येनैव पूर्वोक्तभिन्नेनैव केनापि प्रकरणे किमिति सदैव वितर्कोऽर्थः तर्हि स्वसंबन्धेन स्वमात्रसाक्षिणा अनुभवेनैव विभाव्यतामित्यत आह स्वसंबन्धेति स्वानुभवेनेत्यर्थः तस्मिन्नुभवे अप्रमाणत्वं निराकरोति अकथितेति न कथितं शिक्षितं वा यस्मिन्नेवंभूतेन कथिते शिक्षिते हि अर्थे संभावना (MS. संभावना) विपरीतभावना च उत्पद्यते तर्हि स्वसंबन्धेन स्वमात्रसाक्षिणा शब्दजन्य एव अनुभवो भवतु तथा संभावनात्मकेन (MS. संभवनात्मकेन) तेन कथं निर्णय इत्यत आह अनाख्यायेति स्वमात्रसाक्षिणा तेनापि अहं न जानामीति संबंधः.

L. 18. किं मनसा. B, किं कात्या. C, किं मनसा किं काम्या. L. 22 मुक्तप्रयत्नमप्यात्मानम्. From B. A puts the अपि after आत्मानम् (Com., आत्मानमपि प्राणिनमपि.) C and Edd. omit अपि. L. 23. च. B omits.—मेऽन्तर्मदेनावकाशमिव दातुम्. From B, except that B omits मे. A, मेतमेदनेनावकाशमिव दातुम्. C, मे तदन्तर्मानावकाशमिव दातुं. Edd., मे तन्मदेनावकाशमिव दातुम्, Ed. 2 mentioning a reading मे ह्यन्तरमदेन for मे तन्मदेन.

P. 142, L. 10. मन्मथपरिस्पन्दितानि. The reading of B, C and Edd. A has in Text मन्मथपरस्परस्पन्दितानि. The note in Com. is मन्मथपराणि मनोभवप्रतिपाद्यानि. स्पन्दितानि चेष्टितानि; pointing to a third reading मन्मथपरस्पन्दितानि. L. 11. B inserts तम् before अवगच्छन्ती. L. 12. उपसंहर्तुम्. Com. = दूरीकर्तुं. L. 13. अनेन. A, अन्येन. L. 16. सर्वथा. C and Edd. take rightly with following clause. Com. as in our Text.

P. 143, L. 2. मद्जननतया. A, मदजनतया. Com = मद्योत्पादकत्वेन. L. 4. B and C omit one तस्य. L. 5. B, C and Edd. omit मन्द्. —अस्य. Com. = मुनेः. L. 7. पल्लुञ्जच्छन्. B and C, प्रत्युन्नतवान्. L. 9. वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतिवाक्यत करतलगताक्षमाला. B, वेपथुना व्रतभंगभीतिवाक्यत गात्रयष्टिः करतलगताक्षमाला च. So also C. but omitting च. L. 11. महर्षीनप्रीति. Text of A, मदनप्रीति. This is a mere slip of the copyist who in the commentary makes a similar one, writing सङ्क्षेपेति महर्षीन (sic.), &c. Parab here and elsewhere gives readings from my notes which are not real variants. L. 15. अवर्णनयोग्याम् Cf. अनाख्येयेन p. 114, L. 17. C, वर्णनायोग्यां. Ed. 2, अवमवर्णनयोग्याम्. L. 19. कृत इयम्, Edd., कृत इवेयम्.—अनभ्यस्ताकृतिः. B, अनभ्यस्ता जाता. L. 20. मन्थरतरत्तार. So A, B and C. Com., आनन्दस्य प्रमोदस्य यः भरः तेन संथरा अलसा एवेविधा तरती या तारा कर्नातिका यस्मिन् एतादृशः संचारो विद्यते यस्याः सा तथा. Compare below—p. 144, l. 13—आनन्दबाध्यभरतरंगतरलतारेण लोचनयुगलेन. Edd. read मन्थरतरलतर. L. 21. लतोह्लासिनी. B and Edd., लतालासिनी.

P. 144, L. 1. च. Edd., वा.—तपोधनयुवा. So B and C. Cf. तपोधनयुवा p. 145, l. 15. A and Edd., तपोधनस्य युवा. L. 5. L. 8. तस्य. A in Text adds च. L. 9. अतिशयितनलकूबरं. Com., अतीति नलकूबरात् कुबेरपुत्रात् अतिशयितं अतिशयितनलकूबरं सुतोऽस्य नलकूबर इति कौषः क्वचिदभाद्यतस्य परत्वमिति नलकूबरस्य परप्रयोगः अतिशयितः अतिक्रान्तः नलकूबरो येनेति बहुव्रीहिर्वा नलकूबररूपापेक्षया अत्युत्कृष्टरूपमित्यर्थः. L. 10. ऐरावतमद्जलबिन्दुबद्धचन्द्रकशतखचितधला. Compare उन्नितारविन्दमधुविन्दुनिःस्यन्दवदचन्द्रकम् sc. सरः. p. 22, l. 12. L. 11. संततसंनिहिता. Com., संततं निरंतरं सचिहिता समीपवर्तिनी. L. 13. प्रेममद्. Com. = प्रीतिमद्. B and Edd., प्रेममन्द. C, प्रेममदमद्. L. 17. तस्मात्. Com., तस्मात्पुण्डरीकात् L. 22. इयं च..... पादपस्तस्य मञ्जरी. See note on p. 36, l. 9.

P. 145, L. 2. निर्गत्य. Edd. add च. L. 4. कुसुम. Edd. पारिजातकुसुम. L. 7. सकृदा. B, तु सदृशः. C and Edd. सुसदृशः. L. 8 प्रसिद्ध क्रियताम्. Edd., प्रसिद्धक्रियताम्.—अवतंसविलासदुर्ललिता. Com., इयं अवतंसविलास एव दुरधिगमं दुर्ललितं क्रीडितं यस्याः सेवाविधा भजरी. B reads अवतंसः विलासदुर्ललिता. L. 9. अवर्णशिखरम्. B, अवर्णशिखरे. L. 13. खोद्यम्. Edd. add यस्य चायम्.—या चैयम्. Text of A omits. L. 15. Write माम्.—L. 16. प्रभायासेन. Text

of A, प्रभाशयेन.—रुचितसुरभिपरिमला. Com., यदि रुचितः रुचिविषयीभूतः सुरभिः परिमलो यस्याः एवंविधा इयम्. B and C omit रुचित, a variation which Ed. 2 also mentions in a note. L. 17. इयम्. B, C and Text of A omit. L. 20. पुलकम्. B, C and Edd., हृदयम्. Com. omits the word. Its note is मम त्विति मम तु पुनरर्थकः तस्य यत्करतलं तत्स्पर्शलोभेन तच्चृण्वया तत्क्षणे अवतंसस्थाने उक्तः अपरं पारिजातकुसुमाभिः आसीत् एतेन द्वितीयकर्णेन पि तच्छोभा सूचिता. But compare तथैव च तेन तत्करतलस्पर्शसुखजन्मना कदम्बमुकुलकर्णपूरायमाणेन रोमाञ्चजालेन कण्टकितैककपोलफलाका p. 148, l. 10.

P. 146, L. 2. व्यतिकरे. Com. = परस्परानुरागातिशये. L. 8. तथाविधम्. A, तथाविधः. Com. — तादृशः. L. 10. एष मार्गः. B, क एष मार्गः. L. 12. आय. So A and C. Com. = प्रथमः. B and Edd., अयम्—येन. B, केन. L. 14. क्व तत्कुलक्रमागतम्. B, कुलक्रमागतं क्व तत्. L. 17. कासौ तपस्यभिनिवेशः क्व सा भोगानामुपर्युरुचिः. B and C, संगानाम् for भोगानाम्. Edd., कासौ तपस्यभिनिवेशः क्व सा संयमिता क्व सा भोगानामुपर्युरुचिः. L. 20. यद्व. B and C, यत्र. L. 21. प्रमादैः. B, प्रमेदैः. L. 22. अहो विगतचेतनत्वम्. अपहृता नामेयम्. From Edd. So also C. B agrees with Edd. so far as to read अपहृता नामेयम्. But the words अपि न लक्षयति अहो विगतचेतनत्वम् have fallen out of B. A reads अहो विगतचेतनत्वमपहृतानामेव. Com., अपहृतानां कामपीडितानां.

P. 147, L. 5. चञ्चले. B, C and Edd., चपले. L. 6. उन्मुच्य. A omits. L. 8. शून्यहृदयस्य. So that he did not notice what it was she was giving him. Cf. note at p. 151, l. 9. L. 11. च. A omits.—Write ततः—. L. 12. किमागतास्मीत्यादि. Compare similar passages at p. 159, l. 6, and p. 166, l. 14. L. 12. किमेकाकिन्यस्मि किं परिवृत्तास्मि. Edd., किं परिवृत्तास्मि किमेकाकिन्यस्मि. B and C omit किं परिवृत्तास्मि. L. 13. A omits किं तूष्णीमस्मि प्रभुत. Read प्रस्तुत.

P. 148, L. 6. दूरस्थस्य. B, दूरतस्थितस्य. C, दूरस्थितस्य. Edd., दूरस्था. Compare with this passage that at p. 157, l. 14. L. 8. रक्षावलीमिव. A line it could not pass. Cf. रक्षापरिक्षेप p. 68, l. 7. L. 10. कदम्बमुकुलकर्णपूरायमाणेन. Compare p. 145, l. 19. L. 13. C and Edd. omit च. L. 14. यौ तौ तापसकुमारौ .....तयोरैकः. Compare the construction at p. 36, l. 18;

p. 137, l. 7, and at p. 141, l. 21. L. 16. अतिनिभृतपदः. Com. explains अतिनिभृत by अतिनिश्चल here. See note on p. 21, l. 11. L. 18. वा. B and C, च. Compare the different readings at p. 144, l. 1. L. 19. अंशुसंभूतायाम्. Com. = सोममद्युसंभूतायाम्. Edd., अंशुभूतायाम्. B, अंशुभूतायाम्. L. 21. चरणनख. Text of A, नखचरण. L. 23. हेमकूटचलम्. B and Edd., हेमकूटमचलम्. C, हेमकूटमचलवरम्.

P. 149, L. 7. न पातयन्ति. Text of A, निपातयन्ति. The emphasis in this sentence is on the पुण्यैविना. For the sentiment compare दृष्टि-पातमप्युपकारपक्षे स्थापयन्ति संभाषणमपि संविभागमध्ये कुर्वन्ति आज्ञामपि वरपदानं मन्यन्ते p. 108, l. 15. L. 11. तेन...रसेन 'With the juice thus obtained.' Cf. p. 157, l. 2. L. 19. वूरमित्यादि. Com., मानसे मनसि जन्म यस्य एवम्भूतो मनोरथः अभिलाषः मुञ्चालतया एकावल्या विमलोभ्यमानः लोभं प्राप्यमाणः दर्शिता आशा फलप्राप्तियैस्त्वैवभूतः त्वया नीतः तथैव [त्वैव] समीपे तिष्ठति त्वामेव विषयीकरोतीति भावः मानसजन्मत्वसाम्यदुल्लेखते हेतु इवेति यथा मानसजन्मा हेतुः मुक्तावत् निर्मलाः याः लताः वनस्यः ताभिः प्रकर्षेण लोभ्यमानः दर्शिता आशा गमनार्थं दिग्ग यस्त्वैवभूतः अन्यत्र नीयते अथ लतां विशेषयन्नाह विसेति विसं मृणालं तद्वत् शुभ्रया धवल्या इत्युभयौर्विशेषणम्. L. 21. दृष्ट्या. Read दृष्ट्या (sc. पट्टिकाया).

P. 150, L. 1. दुष्टावेशक्रियया. B, C and Edd., दुरावेशक्रियया. L. 4. कृत-महापुण्यमिव. Cf. अकृतपुण्यमिव बालभावम् p. 186, l. 18. L. 5. पीतामृतामिव. Text of A omits. L. 8. अलकलताभङ्गेषु. From Edd. A, अलकलताभङ्गेषु. B, अलकलतासङ्गेषु. C, अलकपत्रलताभङ्गेषु. L. 14. महीयेनैव हृदयेन कृतरागसंविभागे...रविबिम्बे. See note at p. 42, l. 23 and passages quoted there.

P. 151, L. 5. अथ. Text of A, अथ च. तस्य रूपस्यैव यौवनमित्यादि. Compare the passage at p. 137, l. 21. तस्य=पुण्डरीकस्य. L. 9. शून्यम्. 'Vacant'; in his anxiety paying no attention to the things around him. Compare शून्यहृदयस्य p. 147, l. 8, शून्यहृदय-या सधै नालक्ष्यम् p. 159, l. 17, and गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्य एव p. 262, l. 19. L. 10. अनुपरताभिप्रेतम्. Com., अनुपरतं अपरिपूर्णं अभिप्रेतं वाञ्छितं यस्मिन्नेतादुर्गं. B and Edd. read अन्तर्गता-कृतम्. C with the next word, अन्तर्गताकृताकारम्. L. 12. उप-मृश्य. B, C and Edd. add च. L. 14. मत्समीप. A, समीप. L. 15. भगवन्नयतिरिक्तियमस्मच्छरीरात्. 'There is no differ-

ence between her and me : ' i.e., you can speak as if I were alone. Notice the use of शरीरम् here. Compare note on आत्मन् p. 177, l. 17. L. 19. ग्रान्तो वननिरतः. B, शान्तोपवनरतः. Edd., वनवासनिरतः for वननिरतः.

P. 152, L. 1. Read केवलमवश्यं कथनीयमिदम् with A. L. 4. अस्ति. अस्ति is to be taken with अभिहितः; and the effect is to emphasise what is already known, and therefore need not be told, but is used as a starting point ' You remember how he was.' L. 9. यावत्तत्र तं नाद्राक्षमासीच्च मे मनसि. ' But there I could not see him. And I thought.' The Com. omits च and makes the two clauses correlative. L. 11. लज्जमानः. Edd., लज्जया.

P. 153, L. 2. स्ववृत्ताच्चलितम्. Com., स्ववृत्तात् स्वाचारात् चलितमिति विरोधः तत्परिहारपक्षे चलितं भ्रष्टमित्यर्थः. B and C read सुवृत्तात् चलितम्. L. 3. शून्यान्तःकरणमपीत्यादि. Com., शून्यं अन्यकस्यैवतेच्छारहितं अंतःकरणं मनो यस्यैवंविधमपि हृदये निवासिनी निवसनशीला दयिता यस्येति विरोधः कस्यचित्सद्भावे शून्यत्वाभावात् तत्परिहारस्तु शून्यं ध्यानांतर-वर्जितं केवलं तदासक्तचित्तत्वादिति भावः. Cf. note at p. 151, l. 9. L. 4. शिलातलोपाविष्टमपि मरणे व्यवस्थितम्. Compare आसनस्थितमपि धनुषि निषण्णम् p. 10, l. 1. L. 13. अचिरापनीतं. He had given the flower to Mahâśvetâ. L. 18. नख. B, C and Edd. omit.

P. 154, L. 16. अथ. A अथ. Com.—अस्मिन् प्रदेशे. इतर इव. Com=अन्य इव. But compare the explanation at p. 160, l. 2. also (Kern) इतरवदरोदीत् p. 350, l. 20. L. 17. उन्मूल्य. A, उन्मील्य. Com=आच्छाद्य. L. 18. च. A omits. L. 19. अनुन्मीलितलोचनम्. From Edd. A, अनुन्मीलितलोचनम्. Com.—मुद्रितदेवम. B, अहमसमुन्मीलितलोचनम्. C, अहमनुन्मीलित. L. 20. सुचिरसमीलनालक्षम्. So A, and Ed. 1. B, सुचिरसन्मीलनालक्षम्. C, सुचिरसमीलनालक्षम्. Ed. 2, सुचिरसन्मीलनालक्षम्. L. 21. पटल. B, वर्ष. Edd. omit the word.—उत्कृपित. A, उत्कंपित. I should, perhaps, have kept this reading. The eye 'swims' in tears, as we say. At p. 107, l. 9, where there is the same variance, उत्कृपित seems right.

P. 155, L. 15. रत्नम्. B and Edd., महारत्नम्. L. 16. अनुबन्धिषु. B and C, अनुबंधेषु.—यः. Edd. add परिणतिविरसेषु. L. 23. स्वस्थः. Com.

=निरुपद्रवः, Edd., सुस्थः. Compare the various readings at p. 110, l. 4.

P. 156, L. 2. परस्य. The Com. takes this word twice. परस्य सुखमुपदिश्यते and परेति मद्रचत्तिरिक्तस्य यस्य, &c.—This seems a pure mistake, and Parab should not have printed परस्य। परस्य in the text. विद्यते. Ed. 2 omits. L. 5 प्रतिसंख्यानम्. Com.=अध्यात्म-ज्ञानम्. "Repeated consideration of the *pro* and *contra*." Kern. L. 8. भवन्तमपहाय. 'But you.' See note on p. 128, l. 20. 11. दुष्टावस्था. B, C and Edd. omit दुष्ट. B reads अवस्था दुष्टा for the दृष्टावस्था of Edd. L. 18 अतिभूमिम्. Com., अतिभूमिं अतिदूरं. 'He has gone too far.' Cf. सर्वोत्सवानामतिभू-मिभिर्वाधिसंयाना p. 158, l. 19.

P. 157, L. 1. चन्दनविटपादीनाम्. Edd., चन्दनविटपिनाम्. L. 5. Edd. omit निकर. L. 10. स्वभावमुग्धा. B, स्वभावविषयविमुखः. L. 13. का वा गणना सचेतनेषु. Cf. किं पुनः सचेतनाः. प्राणिनः p. 47, l. 21. L. 14. तत्. Com. and Edd. omit. B, यत्तत्. कुमुदिन्यपि दि-नकरकराजुरागिणी भवति. Compare the passage at p. 148, l. 6. L. 19. तृणवत्. B, C and Edd. तृणलव.

P. 158, L. 2. किमनया ध्यातया. So A and C, Edd., किमनयात्यन्तायतया, B, किमनयात्यायतया. L. 4. तत्समागमम्. Ed. 1, त्वत्समागमम्. Compare तस्याः सकाशम् below l. 11. L. 5. अनुचितम्. B, C and Edd. add उपनतम्. L. 8. अकृत्येन. A, कृत्येन. Compare अक-तैव्यम् l. 9. L. 10. किं च. Text of A and C, किं वा. L. 13. सव्याजम्. 'Finding some pretext.' L. 22. प्रसङ्गा. Edd. प्रसरा.

P. 159. L. 1. एतेन. Edd., अनेन.—संतापयताप्यंशेन. B and C, संतापयत. कियताप्यंशेन. Edd., संतापयतापि कियताप्यंशेन. L. 2. B, C and Edd. omit वर्तते. L. 4. प्रतिपत्तव्यम्. B, प्रतिकर्तव्यम्. Cf. below अप्रतिपत्तिविह्वलानि चेन्द्रियाणि l. 23. L. 6. अस्वस्थशरीरा. Compare the various readings at p. 110, l. 4 and p. 155, l. 23. Edd. here, अनुस्थशरीरा as in previous passages सुस्थ for स्वस्थ. L. 11 विभवाः. Com.=ऐश्वर्यं. L. 14. कलमूक. Com., कलमूकः अवाक्-श्रुतिरि(ति) हलायुधः Cf. p. 74, l. 4. B reads here वर्वरकलमूक. C, वामनबाधिरकलमूक. Edd., वर्वरकलमूक. L. 16. तथा तु तत्राप्यस्य, किं कृतमित्यादि. Compare the similar passages at p. 147. l. 12, and p. 166, l. 14. L. 17. शून्यहृदया. 'With vacant mind.' See note at p. 151, l. 9. L. 22. B omits कथम्. L. 23.

अप्रतिपत्तिविह्वलानि So Text of A and Edd. Com., अप्रतीति for अप्रतिपत्ति; with the note अप्रतीतिः सर्वस्मिन् विषये अरुचिरनिश्चयं वा. B, अप्रतिपत्तिगूयानि. For अप्रतिपत्ति compare above l. 4.

P. 160, L. 1. अस्मि. This is the reading of B, C and Edd. A has अस्मिन्. Com., अस्मिन्नर्थे. L. 2. इतरकन्यकेव. Com.—नीचकुलो-
त्यन्त्रकनीव. Compare इतर इव p. 154, l. 16 and the note there.
L. 3. अवमुच्य. B and Edd., उन्मुच्य. L. 19. अवदार्थ. A, अवदीर्घ.

P. 161, L. 1. सिंह. A writes सिघ. L. 2. हरिण. C and Edd., निजहरिण.
L. 3. अभिनवोदयरागलोहितं रञ्जितकरम्. A in Text has omitted the anusvāra over त. Edd. omit राग.

A page is wanting in B here from l. 5 to p. 162, l. 6. L. 7. इदमति-
दुर्विषमदनवेदनातुरं च मे हृदयम्. This is the reading of B
and Edd., A, इदमतिदुर्विषहृदयम्. Com., इदमिति अतिदुःखेन
विषहते इति दुर्विषहं हृदयं. L. 8. सदाहृद्वरमस्तस्याङ्गारवर्ष इत्यादि.
Compare the similar passage at p. 149, l. 21.—ग्रस्त. Edd.
omits. L. 14. अविच्छिन्नबाष्पजलधारान्धकारितमुखीम्. Cf.
अविच्छिन्नबाष्पजलधारासंतापा p. 135, l. 23. L. 17. स्वयम्. B
omits. L. 14. तामवोचम्. B and Edd., तामहमवोचम्. L. 20.
उन्मत्ते. B, उन्मत्तिके.

P. 162. L. 1. यथाकथंचिदनुगमनेन जीविता संभावयामि. 'If by any means
I can honour him by going to him before I die.' Compare
उपपादितास्मदागमनेनेत्यादि p. 165, l. 19. अभिगमनेन (cf. last
page, l. 22) would perhaps be a better reading. But com-
pare अयमनुगतो जनः p. 166, l. 2, and note there. B reads
अनुगमनजीविता, i.e., अनुगमनं जीवनं यस्याः सा अहम्. 'I whose life
lies in following him' for अनुगमनेन जीविता. It would be
possible to construe our reading so as to give the same
sense, but the explanation given above seems preferable.
Com., अनुगमनेन यथाकथंचित् यदि जीविता श्रुतिता तदा यन्निमित्तमाया-
सेनुभूयते तमायासकारिणं हृदयदयितं जनं संभावयामि अनुसरणकलीभूतेन
सह संगमरूपेण समाधानं करिष्यामीत्याशयः. The Edd. read अनुगत-
जीविता (with which compare आचिरोद्गतजीवित p. 166, l. 8.)
for अनुगमनेन जीविता. Ed. 2 mentions our reading as a variant
L. 3. दुर्निमित्तनिवेदकमस्पन्दत दक्षिणं लोचनम्. The throbbing
of the right eye was held to forebode ill to women, and
good to men. That of the left eye, good to women, and ill

to men. Compare दक्षिणेनाक्ष्णा परिस्फुरतामिनन्धमानः p. 67, l. 22, and दक्षिणक्ष्णस्फुरणे च प्रथममेव मनस्याहितशङ्का p. 164, l. 4. There is a reference in Shakespeare to a similar belief—

‘So get thee gone : good night. Mine eyes do itch ; Doth that bode weeping?’

Emilia.

‘Tis neither here nor there.

Desdemona. I have heard it said so.’

Othello, Act IV. Sc. III.

L. 6. महाप्रणालानुकारिणा. Compare below शाश्वतिप्रणालनिर्देशे l. 19. L. 14. नीलोत्पलप्रभाविहितासु. B and C, सनीलोत्पलप्रभासु. L. 17. रतिरसमय. Com., रतिरसः खंगारः तन्मय इव. Text of A and C, रतिसमय. L. 18. विलासमय इव प्रीतिमय इव. B, प्रीतिमय इव मदनमय इव विलासमय इव. C, मदनमय इव प्रीतिमय इव. L. 21. Text of A omits आकुल. L. 22. आर्द्रद्रिण. Text of A and C, आर्द्रेण.

P. 163, L. 4. नीलपटावगुण्डनविभ्रममिव संपादयता. Compare पादभरणरत्नां-शुलेखासंदेहदायिनीभिः.....अङ्गुलीभिः p. 186, l. 21. For विभ्रमं Edd. read विभ्रमान्. L. 6. तरलिकाद्वितीयमपरिजनम्. This is the reading of Edd. and C. A and B read तरलिकाद्वितीयपरिजनम्. Com., तरलिकैव द्वितीयः परिजनो यस्यैवभूतमात्मानम्.—अवलोक्य. B, C and Edd., आलोक्य. L. 9. दूरप्रसारितकरः कर्षति शशी. So B (with दूर), and C. A and Edd., दूरप्रसारितकरः करमिव, &c. L. 13. B omits हतक.—किरणकचप्रहाकुटं, Edd., करेण कचप्रहाकुटं. L. 16. स्वेदसलिलकणिकाञ्चितम्. A and C, कणिकाञ्चितम्. Com., अञ्चितं व्यासं. Compare स्वेदजलबिन्दुजालचितनखपद p. 188, l. 22. L. 17. प्रस्फुरितकरः. Text of A, प्रस्फुरितः करः. L. 21. केतकी. B, केतकि.

P. 164, L. 2. प्रसूत. B and Edd., स्तुत. C, युत. L. 4. दक्षिणक्ष्णस्फुरणेन. See p. 162, l. 3. L. 8. अथ. Edd., अति°. L. 9. B omits हा वञ्चितोऽस्मि. L. 10. उत्सन्नोऽस्मि. B and C, उच्छिन्नोऽस्मि. L. 11. दुर्धनीति महाधेते. Edd., महाधेते दुर्धनीति. L. 12. चाण्डाल. B, C and Edd., चण्डाल. (The latter print चन्द्रचण्डाल separately.) L. 15. सत्यम्. B, सत्यत्वम्. L. 18. कथमपरिचित इवेत्यादि. Compare the similar passages at p. 167, l. 1, and p. 342, l. 4. L. 22. Edd. insert विलपतः after मे. L. 23. स्मितपूर्वाभिभाषिता. B, पूर्वोभिभाषिता.

P. 165, L. 2. तच्च. B, C and Edd., तं च. Com., तत् पूर्वोक्तं विलपितं — सरस्तीरलतासक्तिवृद्धमान. B, सरस्तीरलतानुषज्यमान, a reading which Ed. 2 gives also in a note. L. 4. B omits भूमि. L. 5. B omits आसार. L. 6. कुमुदकुवलयकमलविविधवनकुसुम-सुकुमारमालामयमिव मृगालमयं. Edd., कुमुदकुवलयकमलविविधवनकु-सुमसुकुमारं मृगालमयं. Com., कुमुदेति कुमुदानि श्वेतकमलानि कुवलयानि उत्पलानि कमलानि नलिनानि विविधानि अनेकप्रकाराणि वनकुसुमानि अ-रण्यपुष्पाणि तेषां या सुकुमारा माला स्वक् तन्मयमिव मृगामलयं विखनिःपक्वं उद्दीपकत्वादाह कुसुमेति &c. B, कुमुदकुवलयविविधकुसुममालामयं मृगाल-मयं. C with A, but omitting सुकुमार. L. 8. अंतःकोप. So Text of A and Edd. The word is intended to make the तत्क्षण-लब्धमुखप्रसुतमिव more probable. B, अंतःकृतांत. Ed. 2 mentions a variant अन्तःक्षोभ Compare मनःक्षोभ below l. 9. Com., मनोपरि अंतःक्रोधः तेन शमितो मदनसंतापो यस्य. C is illegible, but looks like मत्कृतकोप. L. 9. B omits तत्. L. 11. इन्दुद्वेष-परिवर्तितदेहतयेत्यादि. Compare the phrase beginning किञ्चिद्दि-वृताधरतया, p. 166, l. 3. L. 13. पाण्डुरया. Text of A and Edd., पाण्डुरतया. — स्वविनाशोत्पातोत्पन्नया. Com., अत एव शुष्क-त्ववक्रत्वस्यादाह मदनेति मदनो मन्मथः स एव चंद्रः तस्य कलयेव कीदृ-शया स्वस्य यो विनाशः तद्वक्षणः उत्पातः तेन उत्पन्नया प्रकटीभूतया. B omits उत्पात. Edd., स्वदेशविनाशोत्पन्नया. L. 14. ईषदालक्ष्यपरि-वृत्ततारकेण.....लोचनशुगलेन. The editions omit this clause. L. 17. मन्मथव्यथया सहैतानसूस्वयमिवोत्सृज्य. This is the reading of Edd. and of C. B, मन्मथव्यथया सहानसू स्व-यमिवोत्सृज्य. A in Text, व्यथमिव (sic); for स्वयमिव. Com., सहव्यथमिव अकस्मामिव (sic). L. 18. निश्चेतनतासुखम्. A, निश्चे-तनासुखम्. L. 19. उपपादितास्मदागमनेनेत्यादि. Com., उपेति उपपादितं निष्पादितं अस्मदागमनं येनैवंभूतेन अनंगेन प्रणयादिव लोहादिव अपहृतं आकर्षितं प्राणलक्षणं पूर्णपात्रं यस्मात् स तं उत्सवेषु सुहृद्विर्यत् बलादाकृष्य दृष्टते तत्पूर्णपात्रमिति वृद्धाः. See note on p. 62, l. 15. L. 22. एकावलीविशालाक्षमालम्. Com., एकावल्येव विशाली विस्तीर्णा अक्षमाला जपमाला यस्य स तं. His akshamālā is in her pos- session, and he has her string of pearls. Cf. 147, l. 6. B reads विलास for विशाल. L. 23. रक्षाप्रतिसरमनोहरं. B, रक्षाप्रतिसरतयातिमनोहरं. Ed. 2, रक्षापरिसर for रक्षाप्रतिसर. See the note at p. 68, l. 3.

P. 166, L. 1. कठिणहृदये. Com., भो इति भो कठिणहृदये. L. 2. अनुगतः. Com., अनुरक्तः Compare अनुगमनेन संभावयामि p. 162, l. 1. L. 3. विधृत. Text of A, विधृत. L. 4. व्यथाविघटमान. B and Edd., व्यथया वि. L. 8. अचिरोद्भूतजीवितमार्गमिवोद्भूतविण विलोकयता तपःसुहृदा कमण्डलुना. Compare गगनगमनोन्मुखबलाकावुकारिणा स्वर्गमार्गमिव दर्शयता सततमुद्भूतविण स्फटिकमणिकमण्डलुना. p. 36, l. 20. L. 11. हस्तेन. B, न्यस्तहस्तेन. L. 12. विगत. B, अपक्रान्त. L. 14. B omits तल.—काहमगमं किमकरवं किं व्यलपमिति सर्वमेव नाज्ञासिषम्. Compare the similar passages at p. 147, l. 12; and p. 159, l. 16. L. 15. असवश्च ने तस्मिन्क्षणे किमतिकठिनतयास्येत्यादि. Compare the similar construction at p. 141, ll. 18-20. L. 17. भाजनतया जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य. See note at p. 61, l. 23, and the reference (to p. 67, l. 15) there. L. 22. अभ्रद्वयाना. Text of A, अभ्रद्वयाना. Com., अभ्रद्वयानं अभ्रद्वयविषयीकुर्वणं.—मरणम्. B, मरणकारणम्.

P. 167, L. 5. आर्तास्मि.....मदनपरिभूतास्मि. B, आर्तास्मि भक्तास्मि बालास्मि अनुरक्तास्मि अनन्यशरणास्मि अनाथास्मि अगतिर्कास्मि मदनपरिभूतास्मि. L. 7. Text of A omits कथय.—B omits the second वा. L. 8. कुपितः. B and Edd. add अस्ति.—दासजनम्. Edd., दासी. जनम्. L. 9. कौलीनात्. Com.=जनापवादात्. Of. the use of the word at p. 233, l. 17. L. 10. पापया आहम्. This is the reading of B and C. A and Edd. read पापया आः अहं, Ed. 2 mentioning a reading पापया आः अहमयापि या. L. 11. कथं न त्वं ज्ञातो न विनयः. Com., कथमित न त्वं भवान् जातः पतिरिति शेषः This is of course wrong. Edd., कथं मे न त्वं न तात. L. 16. B omits दयित. L. 18. अव वसुंधरे सकललोकांनुग्रहजननि रजनि किमर्थं नानुकम्पसे. Com., हे सकललोकांनुग्रहजननि वसुंधरे अव रक्ष हे रजनि हे रात्रि न अनुकम्पसे न अनुकम्पां करोषि. The Com. generally, as here, inserts हे or a similar word before a vocative even in its repetition of the Text. But it would seem to have read नानुकम्पसे for किमर्थं नानुकम्पसे. सकल° goes better with रजनि. B reads here अंब सकललोकांनुग्रहजननि रजनि किमर्थं नानुकम्पसे. Edd., अम्ब वसुंधरे सकललोकांनुग्रहजननि किमर्थं नानुकम्पसे. L. 19. Text of A omits ते. L. 21. B inserts च before व्यलपम्.—पतित. B, निपतित. L. 23. B omits मयूख.

P. 168, L. 2. प्रसूत. A, प्रसूत. Com., प्रसूति प्रसूतानि जनितानि.—सञ्जीवितायेव.

B, तज्जीविताय च. Edd., तज्जीवितायैव. L. 15. असुच्यान्त. Write असुच्यन्त. L. 19. जहार मूच्छी।वेगान्. B, जहार मूच्छी। मूच्छीवेगान्. L. 20. जातपीडश्चन्द्रापीडः. Compare परिहतप्रजापीडो राजा तारापीडः p. 54, l. 11. L. 23. प्रक्षाल्यमानकपोलपुगलः. Edd., प्रक्षाल्यमानकपोलपुगलाम्.

P. 169, L. 3. अतिक्रान्तान्यपि हि संकीर्त्यमानानि प्रियजनविश्वासवचनानि. I can offer no satisfactory explanation of the प्रियजनविश्वासवचनानि. As the sentence stands it must be an adjective qualifying दुःखानि, perhaps in some such sense as 'when made the subject of confidential conversation with a friend.' The Com. attempts to get out of the difficulty by making प्रियजनविश्वासवचनानि, with the preceding words, the object to श्रोतुम्. The note is इयं कथा संह्रियतां संक्षिप्यतां हि यस्मात् अतिक्रान्तान्यपि व्यतीतान्यपि संकीर्त्यमानानि वाच्यमानानि प्रियजनस्य इष्टलोकस्य विश्वासवचनानि विश्रम्भमाशितानि अहमापि श्रोतुमसमर्थः अक्षमः तत्र हेतुमाह अनुभवेति सुहृज्जनस्य भिवलोकस्य दुःखानि अनुभवसमां विपाकतुल्यां वेदनां व्यथां उपजनयति निष्पादयति. B agrees with A; and perhaps indicates by the way in which it also writes श्रोतुमति (not श्रोतुं अति as above it has संह्रियतामियं अहमप्यसमर्थः) that it construes in the same way. B, however, has अनुभवसमयवेदनाम् for अनुभवसमवेदनाम्. The Edd. omit प्रियजनविश्वासवचनानि and read अनुभवसमवेदनाम् for अनुभवसमवेदनाम्. It will be noticed that this latter would seem to have been the reading also of the Commentary. L. 5. पुनःपुनः. Commentary and B omit one पुनः. L. 8. या तदा.....असुभिर्न परित्यक्ता ते मामिदानीं परित्यजन्तीति दूरापेतम्. This is the reading of A. (Text by a common mistake परित्यक्तां for परित्यक्ता). B and Edd. omit तदा. The second clause is in B, (परित्यक्तास्मि) तदिदानीं परित्यज इति दूरादपेतम् and in Edd., (परित्यक्ता) सेदानीं परित्यजत इति दूरापेतमेतत्. But Ed. 2 mentions the reading ते मामिदानीं परित्यजन्ति. L. 10. मग. B omits. L. 11. हुरात्मनः. B omits. L. 12. निरपञ्चपाणामग्रेसरीकृता. Compare सर्वैखलानां धुरि लेखनीयेन p. 265, l. 2. L. 13. आविष्कृतमदनया. Com.=प्रकटितकंदर्पया. B, आविष्कृतमदनवेदनया. Edd., अधिगतमदनवेदनया.—तस्याः. A omits, reading वा in its place.—का गणना कथने प्रति. B, का दुःखगणना कथं प्रीतिः. L. 18. हतशरीरम्. B, हतशरी-

रकम्. L. 20. मरुणैकनिश्चया. So C and Edd. A and B, मरुणै-
कनिश्चयात्.—तत्तत्. B, तत्. L. 21. रोदिषि. Edd., रोदिमि, Ed. 2
giving रोदिषि as a variant. L. 23. ह्यदिति. B, झगिति (sic).
—B adds च after अवतीर्ये.

P. 170, L. 2. प्रभानुरक्त. Edd., प्रभारक्त. L. 3. अतितारम्. Com., अनिमनो-
हरम्.—कल्पित. Edd., कम्पित. L. 4. विकट. B, निश्चित. L. 8.
वर्षेण. B, वर्णिणा. L. 9. गोशीर्षे. B, गोशीर्षक. L. 10. B omits
तम्.—उत्क्षिपन्. Com. = उत्पादयन्. B and Edd., उत्क्षिप्य. Com-
pare p. 171, l. 8, and. p. 174, l. 23. L. 12. एवमादृतः पितेव.
B, पितेव, omitting एवमादृतः. Com. also omits आदृतः. L. 15.
दुगात्मन्. Edd., दुरात्मन्त्रके. Ed. 2 gives our reading in a note.
L. 16. बध्नन्सवेगमुत्तरीयवल्कलेन परिकरम्. Edd., सवेगम् for
सवेगम्. The Com. explains परिकर by कटिभाग, which agrees
with its explanation at p. 15, l. 18. Compare the following
form the Daśakumāracharita (Wilson's Ed., p. 144)
पुरुषमेकमायामवन्तमायसपरिघपीवराभ्यां पुजाभ्यामावध्यमानपरिकम्. प-
रिकर is a girdle. L. 17. उत्पतन्तम्. B, उपेत्य.—पश्यन्त्या
एवेत्यादि. Text of A omits this sentence. L. 21. अयि न
जानासि किमेतदिति So B. A, अयि न जानासि कथय किमेतदिति.
Edd. with A, but omit न.

P. 171, L. 3. दिव्याः. B, दिव्या भारत्यः. L. 4. साक्षात्. B, साक्षात्कृताः. L. 5.
युक्तं विचार्य.....निवर्तयितुम्. 'The right thing to do is to be-
think yourself and draw back.' Compare below l. 16. तदेव युक्तं
मन्यमानः. B reads युक्तमिव for युक्तं विचार्य. L. 6. आश्वासस्थानम्.
B, आश्वासनस्थानम्. L. 9. Com., (कस्माच्च...समागमस्य आशा तस्याः
प्रदानेन पुनः अमुना पुरुषेण भर्तृदारिका समाश्वासिता) takes पुनः समागमं
as two separate words. Compare, however, पुनरापितवानेन सह भ-
विष्यति समागमः p. 170, l. 12. See note at p. 174, l. 19. L. 10.
सर्वम्. Edd., सर्वनिदम्.—B omits first वा.—अदुर्लभम्. B, न दुर्ल-
भम्. L. 11. अध्यवसितम्. 'If once determined on.'—B omits
च. L. 13. B omits मे.—न्यपसत्. B, अपतत्.—अहं ह्वित्यादि.
Compare the passage at p. 35, l. 10. L. 14. स्त्रीस्वभावस्य तथा
च. B, स्त्रीस्वभावतायाः. L. 15. दुराशामृगद्विष्णकया. B, दुराशया.—क-
पिञ्जलप्रत्यागमनकाङ्क्षया. B, कपिञ्जलस्य प्रत्यागमनाकाङ्क्षया. L. 17.
पापकारिणी. A, पापकारिणी. Cf. p. 172, l. 21. I should have
followed A. L. 19. उत्सन्ननिद्रा. B, उत्पन्ननिद्रा. L. 20. विमुक्त-

व्याकुलैः. B, विमुक्तैरप्यकुलैः. —मुखी. A, मुख्या. L. 22. क्षपाम्. Text of A, क्षणम्. B, क्षिपाम्. L. 23. तस्मिन्. B, अस्मिन्.

P. 172, L. 3. व्यसनोपनिपातानाम्. A word repeated from p. 135, l. 16, where see note. B has व्यसनोपपातानाम्. here. L. 4. B omits first च.—चातिबडुलदुःखताम्. B, दुःखबहुलताम्. L. 6. अविगणय. B, अवगणय. L. 7. B inserts निगृह्य. before गृहीत°. L. 8. त्रैलोक्यनाथमनाथशरणम्. B, त्रैलोक्यप्रनाथशरणम्. —आश्रित. B and Edd., आश्रितवत्यस्मि. L. 9 omits च. L. 11. गृहागमनाथ. B and Edd., गृहगमनाथ. —Text of A omits मे. L. 12. यदा चेत्यादि. B, यदा तु न कथंचिदप्यस्मादध्यवसायाद्व्यावर्त्तयितुं शक्यत इति. L. 13. दुस्त्यजतया. B, दुरुच्छेदतया. L. 15. गृहान्. B, गृहम्. —तस्य जनस्य ; Com=पुंडरीकस्य. B, तस्य दवस्य. Edd., देवस्य कृते. L. 16. B, Edd. and Com. omit किल. (Text of A, किल sic). —अमुष्यबडुलम्. B adds अपि. L. 18. शोषयन्ती. B, क्षपयन्ती, a reading which Ed. 2 gives also in a note. —फल. B, कन्द. —वर्त्तमाना. Com., वर्त्तमाना प्रवर्त्तमाना. कृतपाणधारणेत्यर्थः. L. 19. ज्ञानम्. B, ज्ञान्वा. L. 20. तरलिकया B, तथा तरलिकया.—दीर्घशोकम्. Read दीर्घ शोकं with Edd. and Com., (दीर्घ शोकं अनुभवन्ती साक्षात्कुर्वन्ती.) L. 21. चिरमवसम्. So B. A omits चिरम् and has in Text, न्यवसम्, in Com., अवसम्. Edd., सुचिरं न्यवसत्. L. 22. क्रूरा च निःस्नेहा च नृशंसा च. Edd. omit निःस्नेहा च, B omits क्रूरा च and reads निःस्नेहानिनृशंसा चाकृतज्ञा च. L. 23. B adds निरर्थो before निरवलम्बना.—किं मया दृष्टया पृष्टया वा. B, किं मया तथाभूतया दृष्टया पृष्टया.

P. 173, L. 2. दुर्निवारबाष्पवेगमपारयन्ती निवारयितुम्. See p. 135, l. 23, and note there. L. 3. उन्मुक्तकण्ठं. B, अतिकण्ठं. L. 4. B adds च after विनयेन, राक्षिण्येन and मधुरालापतया respectively. L. 6. अभूत्. B, आसीत्. L. 7. तेनापरेण. So B and Edd. A in Text, तेनानेनापरेण. Com. does not give either तेन or अनेन. L. 8. सुतराम्. B, सुतरामतिदूरम्. L. 10. निष्फलेनाश्रुपातमात्रेण स्नेह-मुपदर्शयन्रोहित. Compare अधुमोक्षमात्रेण किल कृतज्ञतां दर्शयन्ती p. 172, l. 15. L. 12. आ जन्मनः. A, आजन्मतः. Com., आजन्मतः प्रभृति आजन्म मर्यादीकृत्य. L. 14. मुक्तानि. B and Edd., विमुक्तानि —सुनासीर. A and B, सुनासीर. Ed. 1, सुनासीर. Ed. 2, सुनासीर. L. 15. अनुचितैः. B, उचितैः. L. 17. दुष्करमपि. Text of A omits अपि. —अपि च. B, अपि किं च. L. 18. दुःखानिहतैः परि-

स्यज्यते. B, दुःखाभिहतः परित्यज्यते लघीयसा. L. 19. अतिनिष्कलम्. B, तदपि निष्कलम्. L. 21. क्षुद्रदृष्टिः. B, कुद्रुष्टिः.—मौख्यं. B, प्रेम.—मौख्यं स्खलितम्. Text of A, मौख्यं विलसितम्. L. 23. Text of A omits न.—परित्याज्याः अभव हि. B, परित्याज्यास्ते.

P. 174, L. 1. B omits शोक.—आत्मनः. B, आपतितः. L. 2. B omits तावत्.—उपायः. B, योगः. न धर्मः. B, न च धर्मः. L. 3. निरयपात. B, निरकपतन. L. 4. स्वकर्मफलपरिपाकोपचिताम्. B, स्वकर्मफलपाकोपनीताम्. L. 5. कर्मभूमिम्. Edd., भूमिम्.—आत्मघातिनः. Com.=अतुष्टतस्य. B, आत्मघाती. L. 7. केतौ. B, ध्वजे. L. 8. हरहृतमुग्धस्य. B, हरहंकारहुतभुजा दग्धे, a reading mentioned also as a variant by Ed. 2. Edd. हरनयनहुतभुजा दग्धे.—पृथाम्. Text of A, तथा. L. 9. सावज्ञविजित. B सावज्ञावजित. L. 10. B and Edd. omit अक्षेप.—बलिभाग. B, बलय. L. 11. अपरित्यक्त. B, अपरिमुक्त. L. 12. नयन. B, जननयन.—B omits च. L. 13. आगते. Edd., उपगते.—दुःशालम्. B, दुःशीलम्. L. 15. B omits जयद्रथे. L. 16. रक्षः. B, बध्नः.—B omits श्रूयन्ते. L. 17. विप्लुत. B, विपुर्. L. 18. संदिग्धोप्यस्य समागमो यदि स्यात्. B, संदिग्धो यदि समागमः स्यात्. L. 19. भगवत्या तु ततः पुनः स्वयमेव समागमसरस्वती समाकर्णिता. B, भगवत्या तु स्वयमेव तत्पुनः समागमवचः श्रुतम्. This is preferable at least as far as the position of the पुनः is concerned. Cf. पुनरापि तवानेन सह भविष्यति समागमः p. 170, l. 12, and अमुना पुनः समागमाज्ञापदानेन p. 171, l. 9. Even with our reading the पुनः is probably to be taken with समागम (see note on p. 66, l. 11, though the Com., (पुनः स्वयमेव आत्मनैव समागमः) takes it as it does at p. 171, l. 9. Compare note there. L. 22. B omits च. L. 23. एनम्. B, तम्.

P. 175, L. 2. वृत्तयः. B, प्रकृतयः. Edd., प्रवृत्तयः. L. 4. जीवित. B, तज्जीवित. L. 5. B inserts सर्वथा before चिरप्रवृत्तः. L. 7. Edd. omit च्यवनस्य. L. 10. उलूपी. A, उलूपा. L. 11. परीक्षितम्. Edd., परिक्षितम्. L. 12. भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसूत्रापातवान्. B, भगवांश्चराचरगुरुवासुदेवो दुर्लभैरसुभियोजितवान्. L. 13. संधीपनि. A, संधीपनि.—B omits अपहृत्य and reads अपहृतवान् for आनीतवान्. L. 14. अत्रापि कथंचिदेवमेव भविष्यति. B, कथंचिदेवमेवेदं तवापि भविष्यति. L. 15. क उपालभ्यते. So B and Edd. A in Text, कथं वा लभ्यते. In Com., किमथवा लभ्यते. L. 19. एकस्मिन्नात्मनि

समागमो जन्मांतरसहस्राणि च विरहः. B, एकं जन्म समागमो बहूनि जन्मांतरसहस्राणि तु विरहः.

- P. 176, L. 2. B, अत्रान्तरे च श्रुतमहाधैतावृत्तान्तोपजातशोकः. B, अत्रान्तरे महा-
धैतवृत्तान्तोपजातशोकः. L. 4. रज्यमाने. B, विरज्यमानेपि. L. 5. B
omits कुसुम्भ.—मुच्यमानेषु. B, विमुच्यमानेषु. L. 6. चकोरनयन-
तारकाकान्तिना. B, चकोरतारकाकारकान्तिना. L. 7. व्योम्नि. Text
of A omits L. 8. ग्रहग्रामणीषु. So Text of A and B. Com., ग्रह-
ग्रामेषु (explained by उडुसमूहेषु). Edd. agree with Com. L. 9.
मुषिततारकापथप्रथिम्नि. B, च लोचनमुषि मुषित°. Edd., लोचनमुषि
मुषित°. L. 10. अतनुतिमिरतिरोहितहरितासु. This is from Com.
and Ed. 2. A reads in text, °हरितासु but the note is अतनु यत्
तिमिरं तमः तेन तिरोहिता आच्छादिता हरिता नीलिमा यासु. Ed. 1,
reads अतनुतिमिरहरितासु. With अतनुतिमिर compare. तनुतिमिर
p. 42, l. 17. B has तनुतिमिर here, agreeing otherwise with
our reading. A, अतनुतिरस्कारिणीहतहरितासु. L. 11. तरु-
जिषु. B, तारवीषु राजिषु. L. 12. गहने. B, वने.—प्रवृत्ते च पवने.
B omits च पवने. L. 13. मन्दं मन्दम्. Text of A, मंदमंदम्.
L. 15. Edd. omit च. L. 16. कृतसंध्याप्रणामः. B, संध्यां प्रणाम
कृतसंध्याप्रणामः.—द्वितीये शिलातले. B, शिलातले द्वितीये. L. 18. B
omits अस्थ. L. 19. B omits कष्टम्. L. 20. समुत्सारितधैर्याः. B,
समवधीरितधैर्याः. जहति. B adds जनाः. L. 21. विशुवन. B, सकल-
विशुवन, L. 22. तव परिचारिका. B, त्वत्परिचारिका. L. 23. दुःखस-
न्नञ्चारिणी. Compare वेगसन्नचारिणिव मनसः see अधातिशयम् p.
79, l. 20.

- P. 177, L. 1. यत्तन्मयेत्यादि. With the construction here compare that
at p. 148, l. 14, and see the note there. L. 2. मदिरायत्तेक्षणा.
A, मदिरायत्तेक्षणा. Com., मदिरायत्तेति घूर्णिते लोचने यस्याः. L. 4. A
omits गण. L. 7. सेवमानयोः. B, अनुभवताः.—एकजीवितम्. A in
Text and C, एव जीवितम्. L. 8. जीवलोकस्य वा. From Com.
Text omits जीवलोकस्यः but marks an omission. Edd. omit वा. B,
सकलस्यापि जीवलोकस्य. C, सकलस्य जीवलोकस्य. L. 9. A omits इति.
—मे जन्मनः. B, मज्जन्मनः.—एकाशनशयनपानाशना. From Edd.
A, एकाशनशयनपानासना. B, एकाशनपानशयना. L. 11. नृत्यगीतादि-
कलासु. B, गीतनृत्यादिकासु कलासु. L. 13. समुपजात°. B, समुत्पन्न°.
L. 15. A and Edd. omit च. L. 16. इच्छति. B, इच्छेत्.—तदा.
B, ततः. L. 17. B omits first and third वा.—आत्मानमुत्त्वक्ष्या-

मीति. Cf. note at p. 151, l. 15. L. 18. कृतनिश्चयं निश्चल-
भाषितम्. So Com. and Edd. Text of A, कृतनिश्चयं निश्चलं भाषि-
तम्. B, कृतनिश्चयनिश्चलभाषितम्. L. 19. स्वयमशृणोत्. B omits
स्वयम् and reads अशृणोत् before कर्णपरंपरया.—गच्छति काले. B,
अतिश्रमतया गच्छति काले. L. 20. Edd. सुतां for स तां. L. 21.
एकापस्यतया चातिश्रियतया च. Com. of A omits first च.
B omits both. L. 22. शक्तः. B, शक्नोति. L. 23. B omits इति.

P. 178, L. 1. कञ्चुकिनम्. B adds हृदि गत्वा वचः.—स्वद्वयतिरेकेणैव. B,
तद्वयतिरेकेणैव. L. 2. B omits तु.—कादम्बरीमनुनेतुम्. B, का-
दम्बरीव्यतिकरे. L. 3. संदिश्य. B adds तदनुनयार्थं.—ततः. B, अतः.
L. 9. अत्रान्तरे. So Com. and Edd. Text of A, अत्र चांतरे. B,
अस्मिन्चांतरे. L. 13. सप्त B, समस्त. L. 15. शङ्खध्वेते ध्वतिमान-
मातन्वति. B, शङ्खध्वेतायमाने. Edd., शङ्खध्वेते ध्वेतातपत्रायमाणे Ed. 2
giving our reading in text as a variant.—शशाङ्कमण्डले. Edd.,
शुचिशोचिषि शशाङ्कमण्डले. B, शशांके. L. 16. शशि. B, रोचिष्णु-
शशि.—कलापकलितासु. B, कवलितासु. Ed., कलितासु. L. 18.
अवस्कन्द. B, अवश्याय. L. 19. सयुषोढ. B, पवनवशात्समुषोढ. Com.,
(विभुतकमलवनशोभे) अत एव धेतृत्वसाभ्येनोत्पद्यते अवेति अवस्कन्दार्थे
हननार्थं पतिताः प्रविष्टाः चंद्रकला यास्मिन्नेवैविविध इव.

P. 179, L. 5. षोडशवर्षवयसा. Text of A, षोडशवयसा. Com., षोडशवर्षाणि
हायनानि तैः परिमितं वयो यस्य स तथा तेन तावन्मात्रमात्रमाणेनेत्यर्थः.
—सावष्टम्भाकृतिना. Com., सह अवष्टम्भेन अभिमानेन वर्त्तमाना साव-
ष्टम्भा आकृतिः आकारो यस्य स तेन. L. 9. विभक्तमध्वेन. B, विविक्तम-
ध्वेन. L. 10. कर्णभरणमणः. B, कर्णभरणमणिः. L. 15. सरल
Text of A omits. Com., सरलाः अवकाः. B, कुटिल.—राजकुलसंपर्क-
चतुरेण. Compare राजकुलसंवाचचतुरा. p. 66, l. 11. L. 21.
विद्याधररूपं रूपातिशयम्. Text of A, विद्याधररूपातिशयम्.

P. 180, L. 10. प्रेमाविच्छेदाभिलाषः. So Text of A and B. Com., (प्रेमाविच्छेदार्थं
स्नेहनिवृत्त्यै अर्थे अभिलाषः संलापः and Edd., अभिलाषः for अभिलाषः.
L. 20. पतिसमागमसुखानि. Edd., समागमसुखानि. L. 22. Text of
A omits the words from कथमिव to तीव्रव्रतकषिताङ्गी म्रियसखी.
The Com. points out that the first यत्र means यत्र हृदये and
the second यस्मिन्समये.

P. 181, L. 11. चित्रा च चित्ररथराजधानी. Compare note at p. 54, l. 11.
L. 14. नावसीदति वा गुरु प्रयोजनम्. 'If no serious business
will suffer from the delay.'—अवृद्धचरविषयकृतश्लि. Text of
k. 29

A, °चर for °चर. Com., अदृष्टचरः अवलोकितपूर्वो यो विषयो देशः तत्र कुतूहलं विद्यते यस्यैवंभूतं यदि चेतः. C, अपूर्वविषयदर्शनकुतूहलि वा हृदयं. L. 15. मद्बचनमनुरुध्यते वा भवानतिमुखदायि वाश्चर्यदर्शनमर्हसि वा प्रणयमिममप्रत्याख्यानयोग्यं वा जनं मन्यसे. Com., वाथवा भवान् मद्बचनं मद्वाक्यं अनुरुध्यते समीहते अनुपूर्वको रुध् दिवादिः इच्छार्थः चेति पक्षा-
तरे यदि अतिमुखदायि अतिशयेन सौख्यप्रदं आश्चर्यदर्शनं कुतूहलावलोकनं वेति पूर्ववत् अर्हसि वांछसि यदि प्रणयं स्नेहं इमं महणं [महक्षणं] जनं अप्र-
त्याख्यानयोग्यं अनिराकरणयोग्यं वा मन्यसे जानासि. So also E. B reads अस्मद्बचनमनुरुध्यते वा भवन्मतिरतिदुःखदायि वास्मच्चिरदर्शनमर्हामि वा प्रणयमिममप्रत्याख्यानयोग्यां वा मन्यसे मां. Edd., मद्बचनमनुरुध्यते वा भवन्मतिः मुखदायि वा अस्मच्चिरदर्शनम् अर्हसि वा प्रणयमिममप्रत्याख्या-
नयोग्यं वा जनं मन्यसे. अर्हसि वा प्रणयम्—'If you owe me favour in consequence of the attentions I have paid you,' if you think that you ought to oblige me. अर्हामि, which B has, would of course be a simpler reading (cf. अतोर्हतीयमिमं बहुमानं त्वत्, p. 203, l. 23, and पुनरागमनगौरवेणार्हसीमां गुणवदभिभाविनीं कर्तुम्. p. 212, l. 1.) but it is open to suspicion on that ac-
count, and the next clause would be a mere repetition of this one, if we read अर्हामि here. On the other hand अर्हसि may be a mistake due to the occurrence of that form two lines below. With अतिमुखदायि वाश्चर्यदर्शनम् compare अतिमहत्त्वम्... ने कौतुकमस्मिन्विषये p. 134, l. 22. The phrase hits off Chan-
drāpīḍa's 'over-curiousness.' The readings of the Edd. and B here cannot be right. चिरदर्शनम् does not mean 'seeing me for a longer time,' in which sense it would have to be taken if we read मुखदायि. But if we render it as usual 'seeing me after a long time,' that is 'not seeing me for a long time,' with अतिदुःखदायि, that would represent Mahāśvetā as assuming that Chandrāpīḍa would certainly remain until her return. L. 19. कुमतिमनोमोहविलसितम्. B, कुमतिमिमाम्.

P. 182, L. 6. प्रतीहार. B, द्वारपालप्रतीहारी. L. 8. संहृतम्. B, संरहीतम्. L. 11. अतिविस्तारिणेत्यादि. Com., पुनः कीदृशो युवतिजनानां लावण्यं सौंदर्योत्तिशयः तस्य या प्रभा कांतिः तस्याः पूरः उत्कर्षः तेन अथ च बहुला या कांतिः तद्वर्षिणा सरकतमणिमयेन अदम्यगर्भमणिप्रचुरेण अथोत् निर्माणेन सर्वतः समंतात् परिगततया व्याप्ततया तेजोमयमिव

कातिसमूहमयमिव अथ युवतिलावण्यं विशेषयन्नाह अमृतंति अमृतरसस्य पीयूषद्रवस्य यः विसरः समूहः तेन दिवसे दिनं चिन्तयेव सेकक्रियां कुर्वतेव भावितं कालितं दिगंतरं येन तेन किं कुर्वता लावण्यपूरेण भुवनांतरालं विटपांतरालं आश्रीकुर्वतेव अशुष्कतां विदधतेव अत्र च मरकतमणः इयामन्वे लावण्यप्रभापूरस्य च पांडुरत्वे कर्म विहाय यथोचितमुत्प्रेक्षते चंद्रोति &c. B omits the words बहलप्रभावविषा मरकतमणिमयेन. C with A, except that it has अमृतरसविस्तरेण. Ed. 2 adds: भूषणेनेव after मरकतमणिमयेन. L. 17. अनुलिप्तसकलजनप्रवेशम्. So B (which, however, omits जन), and Edd. A reads अनुलितसकलजनप्रवेशम्. L. 18. सौंदर्यमयम्. B, सौकुमार्यमयम्, omitting that word in the next line. —कुसुमशरमयमिव कुतूहलमयमिव. Text of A, कुतूहलमयमिव कुसुमशरमयमिव. L. 19. सौकुमार्यमयम्. Edd. add प्रेममयम्.—कुमारः. B omits. L. 23. कामकार्मुकबलानि. B, शतानि, and Edd., विलासशतानि, for बलानि.

P. 183, L. 1. शिरस्त्रिज. B, केश. L. 6. संछादितमष्टदिगन्तरम्. From B. A and Edd., संछादितदिगन्तराणि. —किरण. B, किरणनिकर. L. 10. कन्दुकक्रीडासु. B, क्रीडासु. L. 11. नितम्बस्थलेप्रक्षितानि. From B. A and Edd., नितम्बस्तनप्रेक्षितानि—साम्बूलवीटिकावखण्डनेषु. B, वीटिकाखण्डनेषु. L. 12. बकुलविटपेषु मधुगण्डूषप्रचारान्. B, बकुलकुसुमदोहदेषु सीधुगण्डूषप्रदानानि. L. 13. उपहारकुसुमस्खलनेषु. Com., उपेति मुक्तादीनां हारः पुष्पादीनां उपहारः तस्मात् कुसुमादीनां स्खलनानि पतनानि तेषु. But for meaning of उपहारकुसुम (which occurs also below l. 21) see note on p. 41, l. 15.—B omits अतिरिक्तम्. L. 23. मञ्जूलप्रतिसर. Cf. रक्षाप्रातिसर p. 165, l. 23, and note at p. 68, l. 3.

P. 184, L. 1. कर्णपूरकमलतरलमधुकरपक्षपवनोपि. Text of A omits मधुकर. and reads वात for पवन. B and Edd. omit तरल. L. 2. सखीदृशेनेषु. B, सखीदृशेनेपि. L. 3. उत्थानम्. B, अनुत्थानम्. L. 5. असुकुमारजन°. B, असुकुमारो जन°. L. 7. अभ्यन्तरमातिक्रम्य. B, अन्तरमवक्रम्य. L. 10. सागरिके. B, सारसिके.—कनकशीर्षिकासु. B, नदिकासु. 11. 1. रेणु. B, क्षोद.—Edd omit यन्त्र. L. 12. मिथुनानि. B, युगलानि.—मकारिके. B, मंदारिके. L. 13. तमाल. Edd., भवनदीधिकातमाल. L. 14. रक्षणाय. B, रक्षणार्थम्. L. 15. लिख. Edd., लेखय.—मणि. B, मणिस्तम्भ. L. 16. वेदिकासु. Edd., वेदिकाः.—केसरिके. B, कुसुमिके. L. 20. B om. शावक. L. 21. चूतलतिके. B, चूतकालिते. L. 22. विक्षिप. A in Text, चिक्षिप

(sic); Com., निविक्षिप निक्षेपं कुरु. L. 23. पिप्पलीतण्डुलशकलानि.
From B and Edd. A, पिप्पलीदलशकलानि.

P. 185, L. 3. पञ्जरशुकसारिकाणामुपदेशम्. B and Edd., पञ्जरशुकसारिको-
पदेशम्. L. 5. मिथ्या मुग्धतां Text of A, वृथा for मिथ्या. Com.,
मिथ्या वृथा मुग्धतां मुग्धभाव. L. 6. विज्ञाता. B, ज्ञाता. L. 7.
मयूरान्. B, मयूरान्. L. 8. प्रतिबिम्बमालपसि. B, प्रतिमालपयसि.
Of the various readings at p. 188, l. 19. L. 10. परिहरासि.
B adds निजसौकुमार्यगर्ववर्जितविशप्रसूनसौभाग्ये. A vocative is
wanted.—आलोकम्. B, अवलोकम्. L. 11. बालातपशङ्कुया. B,
बालातपाशङ्किनी. —आतपत्रीकरोषि. B, आतपत्रं करोषि.—अस्त.
Com.=कंपित. Edd., अस्त.—गलित. B, कलित. L. 12. मयूर.
B, किरण. L. 13. भवनसमीपमुपययौ B, भवनमुपहत्य ययौ. L. 14.
अनिभृत. 'Chattering.' Com.=चंचल. See note at p. 21, l. 11.
L. 16. Text of A and Edd. omit दल.—नीलाशोक. A in
Text, लीलाशोक. Com., नीलाशोकवनायमानं. अंधकारस्य नीलत्वात्
अशोकवनसाम्यमित्यर्थः. L. 17. संचरतः. Text of A, संचरन्. L. 19.
दन्तपञ्चमण्डलैः. Com. of A, दन्तपत्रैः. Edd., दन्तपत्रप्रमाण्डलैः.

P. 186, L. 4. पर्यन्तरचितमण्डलोपविष्टेन च. So Text of A and Edd.
The च is suspicious, and Com. points to another reading.
Its note is पर्यतेति मंडपपर्यंतं रचितं निर्मितं मंडलं येन स तेन अध इति
कुमारिकासनापेक्षया अधः उपविष्टेन स्थितेन अनेकेषां सहस्राणां &c. B
reads पर्यंतरचितमंडलेनोर्ध्वोपविष्टेन च. L. 6. नातिमहतः Edd.,
महतः and अतिमहतः. p. 9, l. 2.—उपाश्रये, Com., आश्रये (sic)
अधिकरणे. Edd., अपाश्रये. L. 11. नीयमानाम्. Edd., पृथक्पृथक्
नीयमानाम्. L. 15. Edd. omit वित्तत. L. 18. रागाविष्टैः. Of.
रागाविष्टमन्मथहृदयेनेव sc. तिलकविन्दुना p. 188, l. 1.—सर्वाङ्गम्.
B, सर्ववयवाम्.—अदन्तामपि मन्मथावेशपरवशेनेव गृह्यमाणं यौवनेन.
Compare the passage at p. 130, l. 20, and the note there.
Text of A and B, यौवनेनापि, after which the following word
is in text of A, चलितचरण°, and in B, विततचरण°. Com., अवि-
चलितो निश्चितः. L. 21. निर्वसित. Com., निर्वसितेति (so also in
Text) निर्वसितं परिधानीकृतं. Edd., निवसितं.—पादाभरणरत्नांशुलेखा-
संदेहदायिनीभिः Com., पादेति अतिकोमलतया अतिमृदुतया पादाभरणानां
या रत्नांशुलेखा मणिकांतिरेखा तासां संदेहदायिनीभिः संशयवितरणकर्त्रीभिः
Read the note at p. 23, l. 21.

P. 187, L. 2. सहायताम्. A, सहायम्. Com., सहायं साहाय्यं. B, सहायिताम्.

- L. 10. निमग्नम्. From B, which also adds विमलम्, (and Edd.) A, निमग्नम् which the Com. repeats without explaining. Perhaps निमग्न is used in its primary sense. Compare निचतरगण्डगतम् p. 42, l. 10. —नाभिमण्डलीम्. From B. A in Text, नाभिमण्डलम्, in Com., नाभिमण्डलं. Edd., नाभिस्थलीम्. L. 12. B and Edd. omit अति. L. 14. अमललावण्यजलमृणाल-काण्डाभ्याम्. A, मृणालकाभ्याभिव. Compare नवराजलक्ष्मीकमलिनी-मृणालेन. p. 110, l. 18 and the note there. L. 15. गौरवश्रमवशात्. B, गौरववहनश्रमात्. L. 17. उच्चैः करैः 'By its upturned rays.' Compare with this the passage above l. 2. For उच्चैः करैः Edd. read ऊर्ध्वैः करैः. L. 23. लोचनमयम्. B, नयनमयम्.
- P. 188, L. 5. समन्तजुविनश्चूडामणैः. B, सीमंतजुविनश्चूडामणैः, —जालेन. B, रागेण. L. 11. खिन्नस्य, A, स्विन्नस्य (Com., स्विन्नस्य खिन्नस्य). L. 13. प्रस्थितं दुर्लभं च हंसमिथुनम्. B, प्रस्थितं च वह्नभंसमिथुनम्. Edd., प्रस्थितं वह्नभं च हंसमिथुनम्. The वह्नभंसमिथुन of B's reading would correspond to the परिचितचक्रवाक of the preceding clause. L. 15. लिहते. B adds हरिततृणभूचालोभेन. —भवनहरिणशावकाय. A, हरिणशावकाय. L. 16. आत्मसंवर्धितलताप्रथमकुसुम. A, आत्मवर्धितलताकुसुम. L. 17. अशेषाभरणदानेन संमानयन्तीम्. Compare note at p. 62, l. 15. —उपनीतविधिवनकुसुमफलपूर्णपत्रपुटम्. Compare अगृहीतवनलताकुसुमपरिपूर्णपुटसनाथशिखरेणाषाढदण्डेन p. 37, l. 3. L. 18. क्रीडापर्वतपत्रशबरीमालापयन्तीम्. A, क्रीडापर्वतपत्रशबरीमालपयती. Com., क्रीडापर्वतस्य पत्रशबरीं पुल्लिदपत्नीं पुल्लिदः पत्रशबर इति रत्नकोषः आलपयतीं जल्पयतीं. B, क्रीडापर्वतकशबरीमालापयती. Edd., क्रीडापर्वतकपातृशबरीमालापयती. L. 19. करतलविनिहतेर्मुहुर्मुहुस्त्वत्तद्विभ्र. Com., विनिहितैः for विनिहतैः. B, करतलाभिहतैर्मुहुरपसर्पद्विहुरपसर्पद्विभ्र. L. 20. पञ्जरहारितकरुत-श्रवणकृतवृष्टस्मिताम्. B, हारीतकरुत for हारीतकरुत. L. 22. मुक्ताफलखचितचन्द्रलेखिकासंक्रान्तप्रतिमां स्वेदजलबिन्दुजालचितनखपदाभिप्रायेण ताडयन्ती. So also B, except that it has जालचित for जालचित. Edd., मुक्ताफलखचितचन्द्रलेखिकाप्रतिमस्वेदजलबिन्दुजालचितनखपदाभिप्रायेण &c. Com., मुक्तेति मुक्ताफलानि रसोद्भवानि तैः खाचिता या चन्द्रलेखिका चन्द्रलेखाकृतिराभरणविशेषः तस्याः संक्राता प्रतिबिंबिता प्रतिमा यस्यां सेवाविधां तांबूलकरंवाहिनीं स्वेजलबिन्दुजालेन चितं व्यातं यत्रखपदं तस्याभिप्रायेण पयोधरे कुचे पटवासः पिष्टातः तस्य मुष्टिना ताडयतीं अत्रायम-

मिप्रायः मुक्ताफलानां जलबिंदुकारित्वात् चंद्रलेखिकायाश्च वक्रत्वेन नखक्ष-
त्यलुकारित्वात्. तांबूलकरं कवाहिनीवक्षसि गौररूपातिशयवति मुक्ताचंद्रि-
कायाः प्रतिबिंबसंक्रांत्या चौर्यैरतपिशुनं स्वेदबिंदुजालचितनखपदं कस्येदमि-
त्यभिप्रायेण यत्र तद्वर्णं तत्रैव चूर्णक्षेपः एतेन रतगोपनं व्यज्यते. The
passage (compare the next clause) clearly means that
Kâdambari pretends to mistake the reflection, on the breast
of her betel-nut bearer, of the chandralekhikâ ornament
worn by her, for the mark of a nail overlaid with perspira-
tion, which it resembles from its shape and colour; and she
throws powder over it. L. 23. पयोधरे. B, स्तनतटे.

- P. 189, L. 1. रत्नकुण्डलप्रतिबिम्बसान्द्रइत्तनवनखपदमण्डलाशङ्कया. Kâdam-
bari pretends to mistake (आशङ्कया) the reflection on the
cheek of her fan-bearer, of the jewel in her ear, for the
fresh mark of a bite, which it resembles as before from its
shape and colour; and she makes as if she would conceal it
with a flower taken from her own ear. A reads in text
रत्नकुण्डलप्रतिबिंबसान्द्रवनखपदमण्डलाशङ्कया. Our reading is that
of the Com., C and Edd. B, प्रतिबिम्बाद्रिदन्तत्रणमण्डल. Com.,
रत्नेति रत्नकुण्डलस्य यः प्रतिबिम्बः प्रतिच्छायः तेन सांघ्रिदं यन्वनखपदमण्डलं
तस्य आशङ्कया आरेकया वा चामरभाहिणीं बालव्यजनधारिणीं विहस्य
कपोले प्रसादः प्रसन्नता तद्व्याजेन तन्मिषेण दत्तेन अपितेन आत्मनः स्वकी-
यस्य यः कर्णपूरपल्लवः तेन आच्छादयतीति आच्छादनं कुर्वती एतेन रत्नकुण्डलस्य
वक्रलोहितातिशयवन्नखक्षतिसाम्यं प्रदर्शयन्नाह. L. 2. प्रसादव्याजेन
दत्तेन. B, प्रसादव्याजदत्तेन. L. 3. समुत्सारितमहाकुलभूभृद्वरव्यतिकरां
शेषभोगेषु निषण्णाम्. A omits वर. B reads शेषभोगनिषण्णां च for
शेषभोगेषु निषण्णाम्. Edd., समुत्सारितमहाकुलभूभृद्वरव्यतिकरशेषभोगेषु नि-
षण्णाम्. L. 4. मधुमासलक्ष्मीम्. Text of A, मधुमाससखीम्. L. 5.
उत्पादितेति. Com., उत्पादितः जनितः मानसं मनः तस्मात् जन्म यस्य
स मानसजन्मा कंदर्पः तस्य पक्षो विद्यते येषां मानसजन्मपक्षिणां रवः उपभो-
गात्कुलः शब्दो यथा सा कामिनां उपभोगविषयकालापः उद्दिपकत्वात् काद-
म्बयैव उत्पादित इत्यर्थः अतः अपनीतः दूरीकृतः नीलकंठो मदनदाहको
महादेवः तस्य मदः मदनसहस्रोत्पादकत्वस्य पूर्वमुक्तत्वात् पञ्चात्मकमधारयः
तां पक्षे मानसजन्मानो ये पक्षिणः तेषां रवेण शब्देन अपनीतः दूरीकृतः
नीलकंठस्य मयूरस्य मदो यथा सा तां. L. 6. श्वेतांशुका. (a) 'A
white garment,' (b) 'the pale-rayed one, the moon.' L.
7. नीलतमालकाननम्. (a) नीलतम, अलक. आनन; (b) नील,

तमाल, कानन, L. 12. पुरः समीपे सम्मुखोपविष्टम्. Edd., शयन-
समीपे सम्मुखोपविष्टम्, L. 14. भवता किमभिहितः. B, भवतां च
किमभिहितः. Edd., भवता किमभिहितम्. L. 16. चन्द्रापीडसंबद्धालापं
तद्रूपवर्णनामुखरम्, B, चन्द्रापीडसंबद्धालापरूपवर्णनामुखरं. Edd., चन्द्रा-
पीडसंबद्धमेवालापं तद्रूपवर्णनामुखरम्. L. 18. दृष्ट्वा दम्बरीवहनचन्द्र-
लेखालङ्गीकृत्य. B omits वदन. Edd. omit दृष्ट. L. 20. वा. A, च.
L. 21. B omits एतत्.

P. 190, L. 2. B omits सौगन्धिक. L. 3. नयनयुगले. B, आनने. L. 5.
चक्षुस्तस्मिन्सुचिरं पपात. B, तरिमसुचिरं पपात नयनम्. L. 6. अचल
इव. Com. = पर्वत इव. But read बल इव with C and Edd.
—तत्क्षणम्. B, क्षणम्.—दृष्ट्वा च. B and Edd. add तम्. दृष्टु has
here hardly anything of the nature of a verb but the form.
It is in sense (as the participles in त्वा were originally) the
instrumental case of a noun. "On his appearance her
hair stood up, her jewels tinkled, last of all she herself rose
from her seat." ससंभ्रमोत्थानश्रमो व्यपदेशोभावत्. Edd.,
व्यपदेशोभावत्. B, अपदेशोभावत्. Com., ससंभ्रमेति संभ्रमेण सह वर्त्तमानं
ससंभ्रमं यदुत्थानं तस्मात् यः श्रमः खेदः स एव व्यपदेशो मिषं तेन अभवत्
ससंभ्रमोत्थानश्रमादेव मम स्वेदोभूत् इति व्याजं कृतवतीत्यर्थः. L. 9.
उरुकम्प एव. Text of A and Edd. add च. B, उरुस्तंभ एव,
L. 10. अपवयशः. B and Edd., अवयशः.—निश्वासप्रवृत्तिरेव. B,
निश्वास एव. Edd., निश्वासप्रवृत्तिरेव. L. 11. अन्तःप्रविष्टचन्द्रापी-
डस्पर्शलोभेन. A, अंतःप्रविष्टचन्द्रापीडस्य स्पर्शलोभेन. L. 12. स
एव स्तनावरणव्याजो बभूव. Com., स एव करो हस्त (reading
apparently स एव करो) स्तनावरणस्य कुचाद्यादनस्य व्याजो मिषं बभूव
स्तनावरणार्थं मया हस्तो दत्त इत्यन्वेषां चेष्टया ज्ञापितवतीत्यर्थः. B, स्त-
नावरणं व्याजो बभूव. L. 13. व्याज आसीत्. Edd., व्यपदेशतामयासीत्.
L. 19. हृदयप्रवेशमपि. For this and the following अपि B reads
एव, though it has before रत्नाभरणयुतिमपि. L. 23. स्तेहिर्भरं
चिरदर्शनजातोत्कण्ठां सोत्कण्ठं. So also E. The position of the
second word seems a little awkward (see note on p. 66,
l. 7.) B has जातोत्कंठामोत्कंठं (sic) which may be for जातो-
त्कंठा सोत्कंठं.

P. 191, L. 3. रक्षितप्रजापीडस्तारापीडः. Note at p. 168, l. 20. L. 4.
निजमुज्जिशलास्तम्भविश्रान्तविश्वंभरापीडश्चन्द्रापीडः. Reference at
last note. B, निजमुज्जिशलास्तम्भविश्रान्तविश्वंयश्चन्द्रापीडः. L. 5. अनुगतः

Com. = प्रावः. B and Edd., आगतः. L. 7. सविशेषैः स्वभावसरलैः. B. omits. सविशेषैः. Edd., सविशेषस्वभावसरलैः.—आकृष्य. B आ-
क्रम्य. L. 8. विदग्धजनः. B, विदग्धो जनः. L. 16. एष ते मित्रं च
बान्धवश्च परिजनश्च. Compare कथं न त्वं जातो न विनयो न बन्धुवर्गः
p. 167, l. 11. L. 18. सस्नेहमतिदीर्घलोचनापाङ्गभागं गच्छत-
स्तारकस्य श्रमसलिललवविसर इव. So B. except that B reads
सस्नेहदीर्घं for सस्नेहमतिदीर्घं. A सस्नेहमतिदीर्घलोचनापाङ्गभागं गच्छ-
तस्तारकस्य लोचनस्य श्रमसलिललवविसर इव. Com., सखेहं यथा
स्यात्तथा अतिदीर्घयोः लोचनयोः अपाङ्गभागं निर्यणदेशं गच्छतो व्रजतः तारा-
मनोहरा तारका कनीनिका यस्मिन्नेतादृशस्य लोचनस्य &c. The Edd.
read सस्नेहमतिदीर्घलोचनायाः अपाङ्गभागं गच्छतस्तारकस्य लोचनस्य
श्रमसलिलसविसर इव. L. 22. अङ्गुलिविवरविनिःसृतमरकताङ्गुली-
यकमयूखलेखो विभ्रमगृहीतं Text of A omits लेखा; Com.
omits मयूख. B, अङ्गुलीयकमरकत for मरकताङ्गुलीयक. Edd., मयूख-
लेखाविभ्रमं.

P. 192, L. 1. B omits स्रवत्. L. 2. संक्रान्तप्रतिबिम्बतया. A. स्तम्भसंक्रांत-
प्रतिबिम्बतया. Com., स्तम्भेति स्तम्भेषु स्थूणासु संक्रांतानि प्रतिबिम्बितानि &c.
B, प्रतिबिम्बतया संक्रांतसंनरन्. L. 3. सिञ्जन्मग्नितूरपदेन मणिभुवम्.
A भुवम् for मणिभुवम्. B, मणिकयमूर for मणिनूर. L. 7.
अपाङ्गचुम्बिन्याः. A, अपाङ्गचुम्बिन्या दृष्ट्या. L. 11. ससंभ्रमं परि-
जनोपनीतायां. Even with this reading the adverb is to be
taken with उपनीत. See note at p. 66, l. 11. But B reads
here ससंभ्रमपरिजनोपनीतायां, and Edd. संभ्रमपरिजनोपनीतायां. Cf.
below l. 16. त्वरितपरिजनोपनीतेन. L. 15. मागधीजयशब्दान्.
A in text, मागधीन् जयशब्दान् Com., मागधीनां मागधपत्नीनां जयशब्दान्
—त्वरितपरिजनोपनीतेन च सलिलेनेत्यादि. Washing the feet of
a guest was the first attention paid among the Jews also.
So Abraham says to the three men who came to him as he
“sat in his tent door in the heat of the day”: “Let a little
water, I pray you, be fetched, and wash your feet, and rest
yourself under the tree.” (Genesis, ch. XVIII., v. 4.)
Compare also the account of Laban’s reception of Abra-
ham’s servant: “And the man came into the house: and he
ungirded his camels, and gave straw and provender for the
camels, and water to wash his feet, and the men’s feet that
were with him.” (Genesis, ch. XXIV., v. 32.)

- L. 19. मदलेखा. A, मदनलेखा. Note on p. 194, l. 19. L. 20. असदेशे. A., अपागदेशे. L. 21. उच्छिपन्ती. A, उच्छेपयन्ती.—चामर-पवनविभूतिपर्यस्तां चालकवह्वरीम्. A, चामरपवनविभूतिपर्यस्तालकवह्वरीम्.
- P. 193, L. 3. चंद्रापीडपीडनायेव. From Edd. For the pun compare रक्षितमज्जापीडस्तारापीडः p. 191, l. 3, and the reference there. A has in text here चंद्रापीडनयेव (sic.); and in Com., चंद्रापीडस्य पीडनयेव pointing to a reading चंद्रापीडपीडनयेव. B has an entirely different reading—चंद्रापीडं प्रति. L. 4. तेनैव क्षणेन तेनेत्यादि. A difficult sentence. I have given the reading of Edd. The second तेन refers to Chandrâpîḍa, and not, as in the note to Calc. Ed., to चक्षुषा. It is to be construed, *mutatis mutandis*, with each of the following principles. She felt jealous when she saw his image reflected on the cheeks of her friend standing by. She had the misery of a forsaken woman when the *româncha* broke the smooth surface of her breast, and destroyed his image there. She saw with indignation rivals of herself in the reflections of the images that were formed on his breast wet with drops of sweat. When he closed his eyes she took it for a bad omen. When she could not see him for tears of pleasure she felt blind indeed. All these varying feelings did he (तेन) give rise in her heart to, at one and the same moment (तेनैव क्षणेन). A reads तेनैव क्षणेन तेनासन्नसखीकपोलसंक्रान्तेर्ष्या रोमांचमियमानकुचनयत्प्रतिबिंबेन विहरव्यथास्वेदाद्रैवक्षस्थलघटितशालमंजिकाप्रतिमेन सपत्नीरोषात् निमिषता दौर्भाग्यशोकमानंदजलतिरोहितेनांधतादुःखमभजत् सा. Com., तेनैवेति यस्मिन् क्षणे चक्षुर्निवारयितुं न समर्थो तेनैव क्षणेन सा कादंबरी तेन चंद्रापीडेन कृत्वा यः सपत्नीरोषः तस्मात् तथा निमिषता पशमपातः तदैव दौर्भाग्यं तेन यः शोकः अथ च आनंदजलं हर्षाश्रुजलं तेन तिरोहितेन आछादितेन अंधतादुःखं अभजत् अमापयत् कीदृशेन तेन आसन्नोति आसन्ना समीपवर्तिनी या सखी तस्याः कपोलः गल्लापरः प्रदोशः तत्र संक्रान्तेन प्रतिबिंबितेन इदं च सपत्नीरोषनिमित्तं ययस्यां संक्रान्तः नहि इयमेव सपत्नी भविष्यतीति शोकया सपत्नीरोषः सपत्नीविषयको रोषः तस्मात् पुनः कीदृशेन मय्यासक्तः कान्यत्र संक्रान्त इतीर्ष्या ये रोमांचास्तैर्भियमानं यत् कुचतटं यस्मिन् रोमांचप्रतिबिंबवशादेव नययत् प्रतिबिंबो यस्य स तेन इदं च शोकोत्पत्तिकरणं विरेहति विरहस्य वियोगस्य या व्यथा तथा यः स्वेदः भ्रमजलं तेन आर्द्रं यत् वक्षस्थलं भुजांतरं तत्र घटिता

शालभंजिका (या) प्रतिमा प्रतिविम्बं यस्मिन्सः तेन इदं च आनंदाश्रुनिपाते कारणं. B, तैवैव क्षणेन चंद्रापीडेन तेनासन्नसखीकपोलसंक्रान्तिनेर्ध्या रोमांच-
वियमानकुच (omitting तट, as the Text of A does) नश्यत्यतिविम्बेन
विरहस्यथां स्वेदाद्रवक्षःस्थलघटितशालभंजिकाप्रतिमेन सपत्नीरोषं निमिषतया
दौर्भाग्यशोकमानंदजलतिरोहितेनांधतादुःखमभजत्. B prefaces the next
sentence with अथ (अथ मुहूर्तोपगमे च). I learn from Dr.
Bhandarkar that a MS. in the Deccan College has a reading
which agrees with that in the text down to दौर्भाग्यशोकम् and
goes on आनन्दजलतिरोहितेव दुःखमाजनत्व[त्वं] मन्यमानाखियत सा. L.
7, सा. Com. takes with next sentence, though it has above,
it will be seen, सा कादंबरी. L. 8. महाश्वेता तामभाषत. B. त.
महाश्वेता समभाषत. L. 9. संप्रतिपन्नमेव सर्वाभिरस्माभिः. So A,
except that Text omits सर्वाभिः. The note is सर्वाभिरवास्माभिः
संप्रतिपन्नं प्राप्तमेव अहं तु तव सखी नापूर्वा मद्यमदत्तमापि 'तांबूलं दत्तमेव
अयंस्वपूर्वं इत्याशयेनाह &c. B and Edd. omit संप्रतिपन्नमेव and read
सर्वाभिरवास्माभिः with the next clause.—Text of A and Edd.
omit अयम्. L. 10. तदस्मै तावद्दीयताम्. Edd. add ताम्बूलम्.
L. 12. इत्युवाच सा ताम्. So Com., (तदनंतरं सा कादंबरी तां महा-
श्वेतां). Text omits सा. B reads इति प्रत्युवाच (omitting सा तं)
Edd., इत्युवाच कादम्बरी ताम्. L. 13. चिरात्. B. चिरेण. L. 14.
आकुलितलोचना. So also B, Edd., आमुकुलितलोचना.—स्थूलं स्थूलं.
Read स्थूलस्थूलं.—स्वेदजलविसरैः स्वेदजलविसरनिमज्जनमभयेन च.
From B and Edd. A omits स्वेदजलविसर. See note on p. 68,
l. 5. L. 17, लगितुमिव कृतप्रयत्ना. So also C. B, विगलितुम् and
Edd., लपितुम्, for लगितुम्. L. 21. प्रधाविताभिः. So Com. and
Edd. Text of A, प्रभाविताभिः. B, प्रसारिताभिः. L. 23. अपरा,
इवाङ्गुलीः. The reading of B. A, अपराङ्गुलीः. Edd. omit अपराः
He was 'all hand,' all five senses having eagerly entered
into that organ (as we say 'all eyes' of a person intent at
looking) in their desire to feel the touch of her hand.

P. 194, L. 1. Text of A add B omit सुलभ. L. 2. अधिष्ठिता तेनानि-
बद्धलक्षशून्यप्रसारितेन. B, अधिष्ठितेनान्यनिबद्धलक्षशून्यप्रसारितेन. Edd.
make sentence end at अधिष्ठिता, and go on तेनातिबद्धलक्ष्यतया
शून्यप्रसारितेन. For the meaning of शून्य see note on p. 151,
l. 9. L. 6. आकर्षन्ती. B, आकर्षयन्ती. —A emits च. L. 11.
विदुमाङ्कुरातुकारिचक्षुषुदेन, A. विदुमाङ्कुरातुकारिणा चक्षुषुदेन. Com.,

विदुमेति चञ्चुपुटेन चोटिसंपुटेन कृत्वा विदुमाङ्कुरं प्रवालप्ररोहे अनुकरोतीत्ये-
वंशीलः स तेन. L. 12. मन्थरगतेन शुकेनानुबध्यमाना. B, मन्थर-
गमनेन शुकेनानुबध्यमाना. L. 13. A omits first च. L. 16. वि-
हङ्गापसदम्. B, विहङ्गापसदम्. —माम्. B omits. L. 19. मद्-
लेखाम्. Here, and in following, A has the correct form.
See note on p. 195, l. 19. —च. B, तु. L. 20. सखी. Edd.
omit. —सारिका इयमस्य च परिहासनाम्. A in text, सारिकेति
परिहासनाम्. Com., एषेति एषा भर्तृदुहितुः कादंबर्याः कालेदीति नाम्ना
सखी सारिका पल्लिहासनाम्. &c. Edd., सारिका एतस्य परिहासनाम्.
L. 23. तमालिकाम्. Text of A, तरलिकाम्. Cf. p. 195, l. 7.

P. 195, L. 1. यतस्ततः प्रभृति. 'From the time when.' With the position
of यतः here at the end of the clause compare its place at
p. 191, l. 8, and the reading of A at p. 46, l. 18. L. 3.
मन्दं मन्दं. A in text, मंद (दं)र; in Com., मंदं २. B omits one
मन्दम्. L. 5. परिजनोप्येवमामन्त्रयते बहिरपि जनाः कथय-
न्त्येवम्. B, परिजनेपि मन्त्रयते एवं बहिरपि जनाः कथयन्ति. Edd.,
परिजनोप्येवं मन्त्रयति एवं बहिरपि जनाः कथयन्ति एव. L. 6. वर्तते
एव. So also B. Edd., एवम् for एव. L. 7. वाहिनीम्. So A
in text and B. Com. of A and Edd., दाहिनीम्—तमालिकाम्.
Text of A, तरलिकाम्. Cf. p. 194, l. 23. L. 9. B omits
वागाच्चारः. L. 11. निःस्नेहता. B, अतिनिःस्नेहता. L. 12. करोतु.
B adds तपस्विनी. L. 16. एवंविधम्. So B and Edd. in
text, एवम्, corrected to एकम्; in Com., एकम्. L. 17. अनेन.
B, तेन सह. L. 18. दूतौ वर्जनीयेयमभिभवानिरस्या. Edd., अभिभ-
वनिरस्या. (construe with the following clause) for अभिभव-
निरस्या. So also E. B, दूरे वर्जनीये इयमभवनिरस्या. (sic.) L. 20.
क्रीडालापभाषिताः. So B and Edd. A, क्रीडालापभाषिताः. Com.,
क्रीडालापेन नर्मालापेन भाषिता वासिताः. L. 22. लोलापि. B omits.
Edd. omit अपि.

P. 196, L. 1. राजकुलसंपर्कचतुरा. Cf. राजकुलसंवाचचतुरा p. 66, l. 11.
L. 7. ननु पर्याप्तमेव. From B. A, पर्याप्तमेव; Edd., न पर्याप्तम्;
and अवस्थानेन for अवस्थानमनेन. L. 9. A omits विभवस्य. L.
11. तद्वैव. From B. A and Edd, अवदत् | अपैव. Text of A, च
for एव. L. 14. Edd. omit words from दुरोदर° to पाठिकाभिश्च.
L. 17. मन्दिरम्. B, ग्रहम्.—गन्धर्व. A, गान्धर्व. L. 19. तच्च.
B, ततः—दूरस्थिताभिः. Edd., अदूरस्थिताभिः. L. 20. विनयनि-

भूतानि: Compare p. 87, l. 10. Edd., विनयविधृताभिः. For the meaning of निभृत see note on p. 21, l. 11.—परिचारिकाभिर्वि-
नोद्यमाना. B, परिचयचतुराभिरुपास्यमानावि. L. 21. B omits च.

P. 197, L. 3. मूढेत्यादि. B, मूढे लघुतां नीतासि मदनेनेति शापितेव. Text of A omits इव. Edd. insert निरुद्धताम् after मूढे. L. 4. तरलहृद-
यतेति. (Text of A, हृदयेति). B and Edd., तरलतेति. L. 6.
Text of B omits अद्य मया. Com. omits अद्य. —अग-
णितसर्वशङ्कया. B, अगणितसर्वशङ्काम्. L. 7. मोहान्धया हताशया
Text of A, मोहांदतया हताशया. Com. omits हताशया. B also
omits हताशया. L. 10. तरलया. B, तरलतया. L. 17. निर्य-
मिज्जिततः परिजनः. Cf. तथावस्थां ताम्...आलोक्येकितकुशलः परि-
जनो विज्ञातवान्. —निपुणतर. Text of A and B, निपुण. L. 22.
अनेन दग्धहृदयेन. So A in text and B, Com., क वा अनेन
कंदर्पेण दग्धहृदया गच्छामि. Edd. read क वानेन दग्धहृदयेन पञ्चबाणेन
न खलु जानामि गृहीता गच्छामि. L. 23. केयूरकस्य हस्ते. B.
केयूरकहस्ते.

P. 198, L. 1. B omits वा. L. 4. उपागतः. Com.=प्राप्तः. B, उपन्यस्तः.
Edd., उपनतः. L. 5. यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेवेन्द्रियैः
शरपञ्चरे निक्षिप्य समर्पितेव मम्मथेन दासीकृत्योपनीतेवानुरागेण
गृहीतगुणगणेन विक्रीतेव हृदयेनोपकरणीभूतास्मि. 'Whose
instrument (उपकरण cf. p. 204, l. 11.) I am become
from the moment I saw him. My senses bound and de-
livered me. Love caught me in his arrows and handed me
over. Passion enslaved and led me to him. My heart
yielded to the virtues he spread as the purchase money,
and sold me to him.' The reading in the text is that of B,
with दर्शनमात्रेण for दर्शनमात्रकेण, निक्षिप्य for निक्षिप्य, and उपकर-
णीभूतास्मि for अशरणीभूतास्मि. For our गृहीतगुणगणगणेन विक्रीतेव
हृदयेन A has in text, निर्योतितेव गृहीतमूल्येन गुणगणेन विक्रीतेव हृदयेन
which is also the reading of the Edd. The Com. construes
हृदयेन with each clause in turn. The note is: यस्मेति यस्य
चंद्रापीडस्य दर्शनमात्रेण करणभूतेव हृदयेन कर्तृभूतेन संयम्य बद्धा दत्तेव
समर्पितेव इन्द्रियैः करणैः करणभूतैः शरपञ्चरे काशघटितगृहे निक्षिप्य हृदयेन
समर्पितेव तथा मम्मथेन कंदर्पेण करणभूतेन दासीकृत्य हृदयेन उपनीतेव प्रापि-
तेव तथा अनुरागेण चंद्रापीडविषयकेण कृत्वा हृदयेन निर्योतितेव निस्सारितेव
तथा गृहीतमूल्येन आचवैतनेन गुणगणेन करणभूतेन हृदयेन विक्रीतेव

विकयीकृतेव अतोहं उपकरणीभूता उपस्करभूता अस्मि. Compare the passage at p. 205, l. 6. L. 10. पृष्ट्व 'As if taken leave of.' L. 14. अस्तमितप्रतिसमाधानबलात्. Com., अस्तमितं अस्ततां प्राप्तं यन् समाधानं किमनेन चपलेन कार्यमित्यादि निर्वेदरूपं तदेव बलं तस्मात्. B and Edd., अस्तमितप्रतिसमाधानबलात्. L. 19. गमाय. So also E. B, गमनागमने. Edd., गमागमाय. L. 21. स्वच्छं. From B. A and Edd., स्वच्छन्द. L. 23. उत्सङ्गे. A, उत्सङ्गेन.

P. 199, L. 5. कृणितत्रिभागेण. So Text of A and B. Com. and Edd., आकृणितत्रिभागेण. L. 10. रक्तोत्पलभ्रमभ्रमद्वन्द्वेन. B, रक्तोत्पललो-
भ्रमभ्रमद्वन्द्वेन. L. 11. Text of A omits इव. L. 12. एवं मां वि-
प्रलभते. So Com. of A and B (B writes विप्रलभते.) Text of
A, एव for एवं. Edd., एवमायास्य मां विप्रलभते.

P. 200, L. 3. पर्वतक. A, पर्वत. L. 5. तं Text of A omits. L. 6. अवलो-
कयितुम्. B adds उच्यता.—सौधस्योपरितनं तलं कैलासशिखरमिव
गौर्यारुरोह. From B. A and Edd., सौधस्योपरितनं शिखरमारुरोह.
See note below l. 10. L. 8. Text of A omits सकल.—हेम-
दण्डेन. B, विरचितहेमदण्डेन. L. 10. नीलावगुण्ठनेनेवेस्यादि. Edd.
put the इव after अभ्यासम्, and add कैलासशिखर इव गौरी (अभ्यास-
मव कुर्वती कैलासशिखर इव गौरी). Cf. note above line 6. A
omits the phrase here also. I should have followed A in
both places. L. 12. मदलेखां सखीम्. I should have omitted
सखीं with A and B. Com. of A has the form सदनलेखा again
here. Note on p. 192, l. 19. L. 13. Edd. omit अवलोक्य.
L. 16. उद्गीर्णोत्पल. उद्गीर्णकर्णोत्पल. Edd., उद्घूणकर्णोत्पल.

P. 201, L. 5. मृणालवलयेनेव. So A and E. B and C, Com., मृणालयेनेव (*sic.*)
पीयमानं आस्वाद्यमानं नायं सूर्यस्यातपः किन्तु मृणालवलयस्येत्यर्थः B, मृणाल-
वनेनेव. Edd. मृणालधवलन पीयमानातपः L. 6. दिगन्तान्. So B, C
and Edd. A, दिगन्तरान्. L. 7. B inserts केतकीगणैवत्रापण्डुरो
before भगवान्. L. 9. धारा. B, पारदरसधारा. Edd., जलधारा.
L. 14. नालिकेर. Edd., नारिकेल. Cf. p. 38, l. 16. L. 15.
धौते कल्पलतापुकुले. Text of A, दौतकल्पलतापुकुलेति (*sic.*).
L. 22. Ed. 2 omits. प्रतिमा. L. 23. पुञ्जीभूतं. B, पुञ्जीकृतं
Edd., दिग्गजशीकरासारपुञ्जीभूतं.

P. 202, L. 3. Edd. omit सर्वसागराणां. B omits एकत्र घटितं. L. 4.
उयोस्सनायाः. Com. of A, उयोस्त्रिकायाः.—A in text omits
उत्कण्ठितामिव but has उत्कण्ठितं in Commentary. L. 7. अति-

तारम्. Com.=अतिमनोहरं. L. 8. मुषो, A. B, मुषो. Com., चंद्रेति चंद्रातपयतिवद्युतिर्यस्यैवं विधं मुषं यस्य सः धवलम्बो विशेषणं वा पूर्वोपवर्णितं. L. 9. समुचितेनोपचार. B, समुचिताचार. Edd., समुचितोपचार.—आपतन्ती. B, आयाती. —प्रतिजग्राह. A, जग्राह. L. 10. Text of A omits एव. L. 11. A omits. तैश्च. L. 13. किमिव. From B. So also E. A and Edd., कमिव. L. 17. समाश्वासयति. Edd., समावासायन्ति. L. 18. उपालम्भे. A, उपलम्भं, explained by अनुभवः. L. 19. इतरथा हीत्यादि 'Otherwise (i. e., were it not for your grace and beauty) all the respect one is wont to show to a superior would seem out of place when applied to such as you. To venture to address you is as it were to degrade you. To obtrude marks of respect betrays an extravagant opinion of one's own position. To praise you shows the praiser's conceit. To aspire to wait upon you is a sign of light-headedness. A proffer of friendship could only come from ignorance of one's own merit. To speak to you, if it be but to ask your commands, is overweening audacity. Service is impertinence, and a gift an insult.' L. 22. आत्मोत्सेकं. A in Text, आत्मनोत्सेकं (sic). Com., आत्मनः उत्सेकः उत्कर्षः.

P. 203, L. 1. ज्ञायते. B and Ed. 2, जायते. L. 2. अपि च. Another excuse for her boldness. The necklace must not be looked on in the light of an ordinary offering from an inferior to a superior. It is not a gift because Kâdambari has nothing left to give. All she is and has are Chandrâpîḍa's: and he has given her life itself what value it has. स्वयं गृहीत.^o L. 3. प्रतिपाद्यते. In the same sense as दीयते. The Com. explains it differently : किं प्रतिपाद्यते किं कथ्यते अयं भावः हृदयाधीनं जीवितं हृदयं चेत् गृहीतं तदा जीवितेश्चर एव जातः एवं सति तस्मै जीविताभिधानं किं वस्तु देयं सर्वेषां वस्तूनां जीवितार्थत्वात्. एतदपरं किं प्रतिपाद्यं प्रतिपाद्यानां जीवितावधिवात्. अप्रतिपाद्या below, l. 6, means 'need not be expressly declared' is admitted, goes without saying.

5. प्रणयितां चेत्यादि. 'What I bring you is a mark of Kâdambari's regard, not a sign of her wealth. Every one knows that the good place their wealth at the disposal of others.

There is no question of wealth here. If she were to take upon herself the position of a servant to one like you, she would be blameless of doing anything unworthy of her. If she put her whole being at your disposal, she would not be betrayed. If she made you lord of her life, she would never regret it. Their very greatness makes good people unwilling to repel these who love them, and inclines them to courtesy; and greater shame is felt in offering such persons presents than in asking favours from them. Yet though Kādambārī knows full well that she is committing what is really an offence against you by this act, still, &c.' L. 6, अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम्. That the wealth of the good is *parasva*, the property of others, need not be insisted on, is admitted. See note above, l. 8, Com.—अप्रतीति हीति निश्चितं सज्जनविभवानां परस्वता स्वीयपरकीयभावः अप्रतिपाद्या वर्त्तते सतां प्रवृत्तेः परोपकारनिमित्तकत्वेन तद्विभवस्यापि तथात्वादिति भावः अथ यदि अपरितोषः तदा विभवः हारादिरूपः स्वोत्कर्षहेतुस्तावत् आस्तां तिष्ठतु. L. 8. निवृत्त्यते. Com.=व्यपदिश्यते. B, वृद्धते. — जीवितमपि. A omits अपि. In Text by a mistake A has तम् for जीवितम्. L. 11. यत्तु सत्यम्...तद् And though it is true that...yet.' B omits यत्तु. Edd. omit तु. See translation above, l. 3, and compare the reading of B and Edd. at p. 120, l. 16. L. 12. उद्धृतानाम्. B. उद्धृतानाम् L. 13. एकः शेषः. B, एकशेष. — शेषनामा. B, लब्धनामा. Compare p. 212, l. 4. L. 15. आभरणस्येति. Text of A, आभरणमस्येति. L. 16. सुधासूतेः. A in Text, सुधासूते (sic.); in Com., सुधासूतः चंद्रस्य. L. 20. शार्ङ्गपाणिना. B, शार्ङ्गिणा. L. 21. न च. A in Text, नापि. Edd., नापि,—B omits अत्र. L. 23. अतोर्हतीयमिदं बहुमानं स्वत्तः. Compare the reading अर्हामि वा प्रणयम् at p. 181, l. 15.

P. 204, L. 2. स्वात्मानं. B and Edd., आत्मानं.—अत एव महाश्वेता तरलिका-सपीमं हारमाहाय त्वत्सकाशं प्रेषितवती. This (i.e., fear of what may happen to Kādambārī, and the desire to avert her reproaches) is why Mahāśvetā has sent Taralikā too (as well as me) with the necklace, that she may convey to you a separate message from Mahāśvetā. The Com. omits अपि. B, अत एव महाश्वेतया तरलिका हारमाहाय त्वत्सकाशमनुग्रहिता. L. 8. कृत.

So A in Com. and Edd. Text of A and B, कथितं. L. 10. गता. Com., आगता. L. 13. निर्दोक्षिण्या गुणा. So A and B. 'Her virtues, even apart from her courtesy—and it is very great—(अतिदक्षिणायाः) would, &c.' Com., निर्दोक्षिण्याः सर्वत्र भ्रमणशोलाः. Edd., निर्दोक्षिण्यामपि गुणा. L. 15. अनतिदूरं. B, अनतिचिरं.—उद्यगिरिगतमिव चन्द्रमसं चन्दनदुकूलहारधवलम्. From Edd. A omits चन्द्रमसम्. (Com., कमिव उद्यगिरिः उदयाचलः तत्र गतमिव). B, चन्दनदुकूलहारधवलं उद्यगतमिव चन्द्रमसं. L. 17. निषिद्धाशेषपरिजनानुगमना. A, निषिद्धाशेषपरिजना. L. 19. विविधविलासतरंगितैर्विकारिविलोकितैः. Text of A, विविधविविध for विविध. Com., विविधाः अनेकप्रकारा ये विलासाः भूयसुद्भावाः तैस्तरंगितैर्विकारिविलोकितैः. Compare अनेकरसभङ्गिभङ्गुरं विलोकयन्ती. p. 205, l. 9. B, विविधविलासतरंगिर्विकारिविलोकितैः. Edd., विविधविलासतरङ्गितैर्विलोकितैः. L. 20. मुहुर. Com., मुहुरं. B omits बिम्ब.—प्रावृतांशुकानुसारप्रसारितदक्षिणकरा. Com., प्रावृतं परिधानकृतं. B and Edd., अंस (B. अंश) प्रावृतं. अंस is more appropriate at p. 205, l. 7, अंसस्त, if the reading there is right. Cf. below अनिलगलितांशुकसंभ्रमद्विगुणीकृतभुजयुगलप्रावृतपयोधरतया p. 205, l. 1. L. 22. तद्गोत्रस्थलनभिया निरुद्धवदनेव. Com., तस्य चक्षपीडस्य गोत्रमभिधानं तस्य स्थलनं तस्मात् या भीतिः तथा निरुद्धवदनेव. B, गोत्रस्थलनभयनिरुद्धवदनेव.

P. 205, L. 1. अनिलगलितांशुकसंभ्रमद्विगुणीकृतभुजयुगलप्रावृतपयोधरतया. B, अनिलगलितांशुकसंभ्रमद्विगुणितभुजलतावृतपयोधरतया. Edd., अनिलगलितांशुकसंवरणसंभ्रमद्विगुणीकृतभुजयुगलप्रावृतपयोधरतया. L. 3. मुहुर. A in Text, मुहुरं. Cf. above, p. 294, l. 20, and below l. 6.—प्रालम्बतया. Edd., प्रलम्बतया.—निवेदितहृदयोत्कलिकोद्गमेव. Com., निवेदितो ज्ञापितः हृदयस्य उत्कलिका हृल्लेखः (तस्य) उद्गमः प्रादुर्भावो यया सैवंविवेकयथा हारो मया भ्राम्यते तथा उत्कलिकया मधि (ए) क्षमिति भावः L. 4. उपहारकुसुमस्थलनविधुतकरतलतया. Compare उपहारकुसुमस्थलितचरणा पतसि मदनाब्धे—p. 84, l. 16. Com., उपहारस्य उपचारस्य यानि कुसुमानि तेभ्यः स्थलनेन विधुतं कंपितं यत्करतलं &c. B, करतया for करतलतया. L. 5. निगड. Edd. निविड. Ed. 2, mentions निगड. as a variant.—संयम्यार्पितेव मन्मथेन Cf. संयम्य दत्तेवेन्द्रियैः—p. 198, l. 5. L. 6. मुहुरालित. Text of A. मुहुरं हर्षित. L. 7. अंसस्त From Edd. A, समस्त (Com. समस्ताः = समप्राः). B, त्रिवलीलतासंस्त. L. 8. करकमला Com.

of A, °करतला. — कदाक्षक्षेपध्वलीकृतकर्णोत्पलं. B, °कर्णोत्पला. Cf. the various readings at p. 66, l. 7, and next note. कदाक्ष° and विलक्ष्य° are here, however, adjectives to वदनम्. L. 9. विलक्ष्यमायस्मितसुधाधूलिधूसरितकपोलं. A in Text, विलक्ष्यमाणस्मितधूलिधूसरकपोलं. B, विलक्षस्मितसुधाधूलिधूसरितैककपोला. Ed. 1, विलक्ष्यस्मितसुधाधूलिधूसरितकपोलं. Ed. 2. विलक्ष्य चास्मितसुधाधूलिधूसरितकपोलं. In a note विलक्ष्य is explained by लज्जां प्राप्य.—साचीकृत्य वदनम्. Com., साचीकृत्य वक्त्रीकृत्य. B and Edd., साचीकृतवदनम् L. 10. भाङ्गि. B, भूर्भोग.—उपसंहृत. A, उपसंहृत explained by एकीभूत.—Edd. omit लोहित. L. 12. अय. Text of A adds च. There is considerable variance with regard to ll. 12-16 अय . . . श्वेतायमानेषु क्रुद्धस्वण्डेषु. Our reading is that of the Text of A (omitting च, writing रज्यमाने for रज्यमानो (sic), संक्रामित for संक्रामि (sic), मीलित for निमीलित, and श्वेतायमानेषु for धवलीयमाने (sic). रज्यमाने पूष्णि, क्रमेण च संक्रामितशोणिमिन् व्योधि, संहतशोचिणि जाते जरठहारीतहरितवाजिनि, are so many separate locative absolutes. The Com. of A would seem (कस्मिन्सति रागेण अनुरज्यमाने सति रक्तां प्राप्यमाणे सति रक्तत्वसाम्यादाह हृदये स्थितो यः कमलिनीरागः तेनेव) to have read अय हृदयस्थितकमलिनीरागेणैव रागेण अनुरज्यमाने, and goes on as follows : राजीवानां कमलानां जीवितं तस्य ईश्वरः स्वामी तस्मिन् सकलः समग्रो यो लोकः तस्य चक्रवालं पटलं तस्य चक्रवालानि सार्वभौमे भगवति माहाम्यवति जरठः परिणतः एवंविधो यः हारीतो मूर्दकुरुः तद्वत् हरिता नीला वाजिनो यस्य स तस्मिन् पुनः कीदृशे संहतशोचिणि आत्तदीधितौ एवंविधे पूष्णि सूर्ये जाते सति तथा क्रमेण च परिपाट्या दिनस्य सूर्यस्य परिलंबनं अस्तसमयः तेन रोषः नायको दत्तसंकेतोऽपि नागतः एवरूपः तेन रक्ताग्निः कामिनीदुष्टिभिरिव संक्रामिता शोणिमा रक्तिमा यस्मिन्नेवंविधे व्योधि आकाशे सति. The confusion here may be due to some flaw in the text. The description is progressive, (अय l. 12, क्रमेण च l. 13, ज्ञानैः ज्ञानैश्च l. 17). The sun reddens as if with the redness (passion) which the lotus flowers are losing: the sky looks as if the indignant glow on the cheeks of women, angry at a delay that has lasted all day, (दिनपरिलम्बन is a compound of the same kind as l. 9, दिवसगमन p. 228, l. 22) had been communicated to it : the sun begins to contract his beams and to glow a dull red : as he turns to his setting

the day lotuses grow dark and the night lotuses brighten: the ends of the sky share the dark red glow of the sun and the face of night darkens : slowly he sets and with him those rays of his that burn as it were with the hope of meeting again the brightness of the day : the world is overflowed with the glow of twilight that is as it were an ocean of love (redness) welling out of the heart or Kâdambarî : darkness of the colour of young tamâla trees spreads over all, bringing tears to the eyes of haughty women (with जनितमानिनी-नयनवारिणि cf. above दिनपरिलम्बनरोषरकाभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रमितशोणिम्नि व्योम्नि) as if it were the smoke of thousands of (now desolate) chakravâka hearts consumed by the fire of love : but athwart the sky bright stars come out like drops of foam scattered in all directions by the elephants of the quarters : and now they can see each other no longer, and slowly they descend, Kâdambarî from the terrace, and Chandrâpîda from the mound. B, अथ हृदयस्वित-कमलिनिरागेणैव रज्यमाने राजीवजीवितेश्वरे सकलचक्रवाकचक्रवालचित्-वर्चसि भगवत्युष्णदीपितौ क्रमेण च दिनपरिलंबनरोषरकाभिः कामिनीदृष्टि-भिरिव संक्रमितशोणिम्नि संहतरोचिषि (omitting व्योम्नि) जाते जरठ-हारीतहरितवाजिनि रविविरहजनितसरोजसंहतिषु हरितायमानेषु कमलवनेषु निजसुहृदमृतमूर्त्तिसमालोकनाशया हर्षप्रकषैसंदिशितस्मितेभिवोन्मुखे ध्रु-वलायमानेषु कुमुदखंडेषु. With the (good) reading here सकल-चक्रवाकचक्रवालचित्त्वर्चसि compare चक्रवाकहृदयनिवासलशशुरागमि-वालोहितं मण्डलमुद्रहति सवितरि p. 208, l. 13. Edd. as we have printed, except that they read जरठहारीतहरितहये हरितवाजिनि for जरठहारीतहरितवाजिनि. Ed. 2 mentions a reading हरितवाजीविरह for रविविरह.

- 16, For श्वेतायमानेषु कुमुदखण्डेषु (as it gives in its text with Ed.) Ed. 2 mentions B's reading निजसुहृदमृतमूर्त्तिसमालोकनाशया प्रहर्षसंदिशितस्मितेभिवोन्मुखे (omitting, rightly, इव) ध्रुवलायमानेषु as a variant. L. 17. नीलायमाने शर्वरीमुखे. B, तत्कालनिर्निषोपा-च्युजसहस्तविस्तारितसर्वपुरस्कृतगजचर्मणैव नीलायमाने शर्वरीमुखे a reading which Ed. 2 mentions as a variant.—Text of A and B omit one श्वनैः. L. 18. पुनर्दिनश्रीसमागमाशानिः. See notes at p. 66, l. 11, and p. 174, l. 19.—अदर्शनताम्. Text

of A, अदशेनम्. L. 19. तत्कालविभृम्भितेन. Edd. add च. Text of A, तेन. L. 20. रागरससागर. So B and Edd. Text of A omits रागरस. Com. omits रस. L. 21. नयनवारिणि. Edd., नयनसारवारिणी. L. 22. आकीर्ण. A, अक्कीर्ण. L. 23. श्वेतायमानतारागणे गगने. Ed. 2 mentions a reading श्वेतायमानतारागणे गगने जति. Cf. above l. 15. संहतशोचिणि जाते.

P. 206, L. 2. ततोचिरात्, B and Edd., ततो न चिरात्.—गृहीतपाद इत्यादि. The lotuses caught his feet (his rays गृहीतपादः) and worshipped him (प्रसादयमानः) while he gathered together his rays and made bright with them (conciliated प्रसादयन्) the four quarters whose faces (cf. नीलायमाने शर्वरीमुखे p. 205, l. 17) were darkened as if with anger. L. 5. नीलाम्बरं. B, नीलाम्बरधराम्. L. 7. उच्छिन्न. Com. = वृद्धि प्राप्ते. B, उदिते, a reading which Ed. 2 mentions as a variant. L. 8. धवलतिदिशि. Com. takes rightly with the preceding words. Ed. 2 punctuates धवलितदिशि दन्तादिदोष्कीर्णे भुवने as a clause by itself. L. 9. दन्तात्. Edd., दन्तिदन्तात्. L. 10. B, धूत for धौत. —Text of A inserts तरल after सत्तरङ्ग. L. 12. पत्र. Edd., दन्तपत्र.—लतादन्तुरम्. B and Edd., लतम्. L. 16. Text of A omits चंद्रापीडः. L. 17. इतरामिव. Cf below प्राकृतेव l. 22. L. 21. मदलेखया दत्त. A, मदलेखादत्त. —Edd. add सा after आगच्छ.

P. 207, L. 1. सर्वास्तु चासीनास्तु. B and Edd. prefix अथ. L. 2. A omits पात. L. 4. चिन्तयन्नपि निपुणम्. B, निपुणं चिन्तयन्नपि. L. 6. प्रायेण. B, प्रायेण च. L. 7. उपचारहार्यमदक्षिणम्. 'A churl whose services must be bought.' L. 8. आज्ञासंविभागरूपोचिते भृत्यजने. Com., आज्ञालक्षणे यः संविभागः विभज्य किंचिदपेक्षं तस्य करणं तत्र उचितं योग्ये. L. 9. परोपकारोपकरणं शरीरम्. This clause seems to mark the transition to the thought as to his powerlessness to make a suitable return for the 'superfluity of courtesy' (अनुग्रहातिरेकं) Kādambarī shows him. His body is not his own. His life is worthless. He cannot therefore for shame offer anything by way of a present in return for the favour he has received.—शरीरम्. B, शरीरकम्.—अपत्रये त्वत्पतिपत्तिभिरुपायनीकर्तुमित्यादि. Com., अतः आगतायाः ते तव त्वत्पतिपत्तिभिः त्वङ्गाकिभिः उपायनीकर्तुं उपदौकनीकर्तुं अहं अपत्रये

लज्जे. 'I dare not try to make acknowledgment of your courtesy in coming here by asking you to take as a present the service I already owed you. Here am I myself, my body, my life, my senses, take which you will and honour it in the taking.' B reads ('लघु च जीवितम्') पि वपे तव प्रति-पत्तावुपायनीकर्तुं, Edd., ('लघु च जीवितम्') व ये त्वत्प्रतिपात्ताभिरुपायनी-कर्तुम् followed by आगतास्ते, as they read for एवमागतायास्ते. With आगतायास्ते Cf. the passage at p. 162, l. 1. L. 11. अन्यतरत्. B, अन्यतरम्. L. 16. कृतप्रस्तावा. 'Making occasion to speak.' With what follows compare एवं महाधेता, &c., p. 210, l. 15.

P. 208, L. 5. प्रविरल. B, अविरल. L. 9. स्मृत्वा कामिनीकर्णोत्पलप्रहाराणा-मुत्काण्डितेतिविव क्षामतां व्रजस्तु. Com., कामिनीनां रते यान् कर्णोत्पल-प्रहारान् अथवा अभ्यानापि क्रीडाविलासान् स्मृत्वा स्मरणं (कृत्वा) पुनर्द्वि-दुमुत्काण्डितेतिविव अत एवोत्काण्डपरिपूर्णा कृशतां क्षामतां (in that order) व्रजस्तु गच्छस्तु. B, reads स्मृतकामिनीकर्णोत्पलप्रहारेषु for स्मृत्वा कामिनी. L. 10. शरक्षेप. Text of A, क्षरक्षेप. L. 11. वहस्तु. B, भ्रमस्तु—लताकुसुमपरिमलेषु. Com., लता वल्लघः तासां कुसुमानां पुष्पाणां परिमला येषु. Edd., तलता. B, लताकुसुमाभ्योदिषु. L. 13. समुद्रते चक्रवाक. Edd., समुद्रतचक्रवाक. —चक्रवाकहृदय-निवासलम्बापुरागमिवालोल्लिखितम्. Compare B's reading, सकलचक्र-वाकचक्रवालचित्रवर्ति at p. 205, l. 13. L. 14. शिलातलादुत्थाय चन्द्रापीडः. A omits चन्द्रापीडः. Edd., चन्द्रापीडः शिलातलादुत्थाय. L. 18. दृष्टं च. B omits च. L. 19. भस्म Edd., भस्मकृत. L. 20. धारिणीभिः. Edd., चारिणीभिः. L. 21. रक्तपट्टव्रतवाहिनीभिः. Buddhist nuns. L. 22. स्तनपरिकरः. Com. = कुचाभोगः. See notes on p. 15, l. 18, and p. 170, l. 16. L. 23. वर्णिचिह्नाभिः. Com., वर्णा ब्रह्मचारी तस्य चिह्नं यासां. For वर्णिन् as the name of a particular order of monks Kern quotes Harshach, 42, 11; 204, 6. See also Hall, Introduction to Vāsavadattā, p. 53.

P. 209, L. 1. भगवतः. Edd. add शौद्धोदने. Ed. 2 mentions a reading which omits the word. L. 2. जिनस्यार्थवेलोकितेष्वरस्य. So A and E. B, जिनस्यार्थवेलोकितेष्वरस्य. Edd., अर्जुनस्य for जिनस्य. With the whole passage compare the description of Vilāsa-vatī's employment when her son visited her, p. 93, ll. 11-22. L. 2. अहंतः. Edd. add वैश्वदेवस्य मातेण्डस्य; Ed. 2 mentioning

a reading which omits these words.—**विरिञ्चस्य** B, **विरंचस्य** च. L. 5. **मिथुनेन**, B, **मिथुनकेन**.—Edd. omit **मधुकर**, L. 6. **ताने**. Com.=**स्वरे**. B, **स्थानके**. Edd.; **ताले**.—**नारददुहित्रा पद्यमाने** च. B, **नारददुहित्रा च सावित्र्या**. E omits a line here. L. 7. **पुरो धृते**. Text of A and Edd. add च. B, **पुरा विधृते परिजनेन**.—**ताम्बूलरागं**. Compare p. 101, l. 1, where also **कृष्णिका** means 'blackness.' Kern cites also Harshach, 22, 15. L. 8. **उन्मृष्टमधूच्छिष्टपटपाटलम्**. A and B, **उत्सृष्ट**. **उन्मृष्ट** is the reading of Edd. **मधूच्छिष्ट** is the bees' wax, with which the cloth (पट) is smeared, and which is then rubbed off (उन्मृष्ट). The Com., (उत्सृष्टेति उत्सृष्टं उच्छिष्टं मधु क्षौद्रं येनैर्विधौ य उच्छिष्टपटः मदनपिंडः तद्वत् पांडुरं (sic. Text, पाटलं धैतरकं) is wrong in separating the two words. L. 9. **कर्णपूरशिरीषप्रेषितोत्तानविलोचनेन**. Com., **कर्णपूरीकृतं यत् शिरीषपुष्पं तस्मिन् प्रेषिते उच्चाने उच्चमुखे विलोचने नेषे यस्य सः तेन**. Compare **कुशकुतुमलतायास्यमानलोलदृष्टिना तपोवनदृगेणानुयातः** p. 37, l. 5. L. 17. **अपि चेत्यादि**. Compare the passage at p. 148, l. 6. L. 19. **अभ्यनुजानातु**. B, **अनुजानातु**. L. 20. **सखि**. Edd. add **महाधैते**. Com. **हे सखि महाधैते**.—**अयं सपरिजनो जनः**, Edd., **अयं स परिजनः**, omitting **जनः**.

- P. 210, L. 3. **अशेषकन्यकाजनः**. B, **अशेषस्तु कन्याजनः**. Edd., **अशेषः कन्यकाजनः**. L. 5. **आरुह्य**. B, **अधिह्य**. L. 6. **सर्वांशानिबन्धनम्**. Com.=**समग्राभिलाषणां कारणं**. आशा has a double meaning here. L. 9. read **आवेशान्क्षितामिव** with A and Ed. l. L. 10. **तानेव**. B and Edd. add **मृगलोचनाम्**. L. 14. **संमानिताशेषराजलोकः**. B omits **अशेष**. Ed. 1, **संमानितप्रत्यक्षीकृतराजलोकः**. Ed. 2, **संभावितप्रत्यक्षीकृतराजलोकः**; mentioning the omission of **प्रत्यक्षीकृत** as a variant. L. 15. **एवं महाश्वेतेत्यादि**. Compare the passage at p. 207, l. 15. L. 16. **कादम्बरीरूपदर्शनाविद्विष्टेव नास्थ पूर्वप्रीतिमकरोद्राजलक्ष्मीः**. The meaning of this seems clear. 'He took no pleasure in his own royal splendour, which (राजलक्ष्मी being feminine) had become hateful to him now that he had seen the beauty of Kādambarī.' A reads in text **पुरे च** for **पुरेव**, and the Com.' explanation is—**कादम्बरीः रूपदर्शनेन तेन विद्विष्टेव विद्विष्टं प्रतिव राजलक्ष्मीः न अस्य पुरे अस्य शरीरे घनो बन्धः पुरं पिंड इति कोषः प्रीतिं अकरोत्**. Edd. read **कादम्बरीरूपदर्शनविद्विष्टेव** for **कादम्बरीरूपदर्शनविद्विष्टेव**, a reading which Ed. explains by the

note द्विष्टिः द्वेषः सपत्नीरूपदर्शनेन द्वेषो हि स्त्रीणां स्वभावः. But द्विष्टिः is a word which does not occur. E has पुरेव. L. 21. प्रथम-मपाङ्गविसर्पिण्य चक्षुषा ततो हृदयेन रोमोद्गमेन पञ्चाङ्गजाभ्यां प्रधा-वितः. Compare the similar passage about Kadāmbarī p. 190, l. 7. प्रथमं रोमोद्गमस्ततो भूषणरवस्तदनु कादम्बरी समुत्स्र्यौ. L. 22. प्रथितं तमालिलिङ्गं गाढम्. Com. explains प्रथितम् by विख्यातम्. B reads निभृतं गाढमालिलिङ्गं. Edd., प्रसृतमालिलिङ्गं गाढम्. L. 23. उपावेशयत्. B. समुपवेशयत्.

P. 211, L. 4. अथ कुशलिनी यामेवं देवः पृच्छति. Compare the answer given by Tārāpida's messenger to a similar enquiry, देव यथावापयति p. 221, l. 15. L. 7. A omits च. L. 20. महो-त्सवात्सवम्. B. महोत्सवानन्दम्. L. 23. अस्वस्थशरीरा. Cf. p. 159, l. 6, and note on p. 110, l. 4.

P. 212, L. 4. शेषो हारः. Cf. p. 203, l. 13. L. 9. A. omits स्वयमेव. L. 10. आलोक. B. and Edd., अवलोक. L. 11. नित्यन्वितेन. A. विस्यन्दितेन. Com. = प्रप्रवितेन. B. निःस्यन्दितेन, L. 23. खुरधा-रिणी B. खुरवारणी. Edd., खुरधोरणी.

P. 213, L. 3. मल्लेखा. Text of A, मदनलेखा. L. 6. प्रयाणपटह. Cf. प्रयाणप-टहमवादयत् p. 222, L. 3. l. 13. स्खलनभियेव निवेद्यमानोपहार-कुसुमा शब्दायमानैर्मधुकरैः. The noisy bees (disturbed by her feet) warn her of the flowers as if through fear lest she should stumble. Com., स्खलनभियेव पतनभयेनेव उपहारस्य कुसुमानि तेषु आ समंतात् शब्दायमानैः शब्दं कुर्वाणैः मधुकरैः धमरैः निवेद्यमानेव विसर्पितविषयीक्रियमाणेव. L. 14. नखमधुखोन्मुख. Compare कर्णपूर-शिरीषप्रेषितोत्तानविलोचनेन p. 209, l. 9. As the peacocks lift their heads, attracted by the whiteness of the rays from her nails, the bracelets she cannot keep on her arms fall on the necks of one after the other (अनुगलम्) as if to chain their throats and prevent them from continuing to raise the cry which distresses her. For अनुगलम् Ed. 2 mentions an alter- native reading अनुपलम् with the note—गलङ्गिरितं क्रियाविशेषणं पलो दण्डषट्पिभागाः. L. 18. Text of A and B omit च. —मकारिका-प्रणाल. Com. = मकरमुखो जलमार्गः.—Com. omits हरित. Ll. 19, 22. The Text of A omits the words from स्थितम् to मुक्ताशैल-शिलापट्टे inclusive. Com. omits जाल. For कुसुमभूलिसिक्ततिले गिरिनदिकातटे. B has कुसुमभूलिसिक्ताकर्दमिलगिरिनदिकातटे. Edd.,

गिरिनदीकाननतटे. L. 21. स्फाटिक. Com., स्फुटिक. L. 22. मुक्ता-
तैलशिलापट्टे. B, मुक्ताशैलशिलापट्टशयनीये.

P. 214, L. 2. स्फटिकमणि. A, स्फुटिकमणि. L. 4. चन्द्रकान्तमयीवेत्यादि. Cf.
चन्द्रकान्त इव चन्द्रमयैराद्भिकृता p. 209, l. 15. Ll. 5-6. Text of
A omits the words from कृत्वा to विमलनखनिपतितशशिप्रतिमाभ-
रमुत्तुर्णाव inclusive. B repeats किमपि. L. 7. लीलामन्थर-
गमनपट्टनि. Com., लीलामन्थरं यद्रमनं तत्र पदानि चरणन्यासानि (sic).
—निक्षिप्त. B, क्षिप्त. L. 9. आधिना. B, व्याधिना. L. 11.
वार्ताव्यतिकरोपलम्भाय. A, वार्ताव्यतिकरेण. Com. = वृत्तांतसमूहेन
हेतुभूतेन. —सोपालम्भम्. B omits. L. 13. B, अथ चंद्रापीडः.
—वदन्. B adds पूर्ववृत्तचमस्कृतचेतः. L. 14. B omits तुरग.
—पश्चाद्दारीप्य पत्रलेखाम्. Com., पश्चात् पृष्ठभागे. Compare
note on p. 112, l. 5. L. 20. मत्तमयूरस्य. Com., मत्तमयूरका-
भिधानस्य. B, नृत्यमयूरस्य. L. 23. हलानां. So A in Text-
and B. A in Com. and Edd. have वनानां.

P. 215, L. 3. आपाण्डुभिश्च. B omits च. It is also not reproduced in
the Com. of A. L. 4. ताडङ्गुलीकृतैः. Com. = ताडपञ्चीकृतैः.
ताडङ्गु is a kind of ear ornament. B has the other spelling
ताडकीकृतैः. Edd., तालङ्गीकृतः. L. 6. कपोलान्. B, कपोलफलकान्.
L. 8. Edd., वलयिषु. B, कुवलयबलीवलयेषु. Ed. 2 mentions a
variant ललितकुवलयवलीवलयेषु.—लुलितेषु. Edd., ललितेषु. L. 9.
स्तनेषु. B, पयोधरेषु.—प्रावरणम्. Com. = उत्तरीयकं.—प्रणयन.
Com., तस्याः प्रणयनं प्रापणं. B, प्रणय.—संतापरोषमृदितचन्द्रकरैः
Com., प्रियविरहेण संतापरोषाभ्यां मृदिता मर्दिता आरक्ताः नवोदितचन्द्रकराः.
Ed. 2 mentions a reading प्रकटित for मृदित. L. 11. उञ्जालैः.
Text of A उञ्जालैः. Cf. p. 216, l. 17. L. 14. शरीरपरिचारकं
शरीरप्रायम्. So Com., (शरीरपरिचारिकं परिजनं...शरीरप्रायम्) and
Edd. Text, शरीरपरिचारिकं शरीरपरिचारिकं (sic). B, शरीरपरिचा-
रिकाप्रायं. L. 16. तेन चेत्यादि. Com., तेन परिजनेन प्रणम्यमानः
नमस्क्रियमाणः कदलीतोरणानां तलेन प्रविश्य सर्व्वतो निमृष्टदृष्टिः इदं वक्ष्य-
माणं सर्व्वं दृष्टवानित्यन्वयः कीदृशः प्रणामेन पादनखस्यैव कोमलत्वात् पतनं
भविष्यतीति शंकया त्वरितं अपहतः परिजनः तेन दीयमानो मार्गो यस्य सः.
For पादनख Edd. have पादतल, and Ed. 2 mentions a reading
पादनखतपनदाह. L. 19. वन्दनमालिकानाम्. A and Edd., चंदनमा-
लिकानाम्. Com., चंदनमालिका तोरणार्थं मंगल्यं दाम येषां तोरणार्थं
तु मंगल्यं दाम चंदनमालिकेति कोषः. L. 20. मधुलक्ष्मीप्रतिकृतिभिः

Com., मधुलक्ष्म्याः वसंतश्रियः प्रातिकृतिभिः प्रातिरूपाभिः. B and Edd., मधुलक्ष्मीप्रकृतिभिः.

- P. 216, L. 1. निचुल. Com. = हिञ्जल. — जलाद्रि. B, जलाद्रिकृत. L. 2. ससिन्दूरकुट्टिभेषु. B, सिन्दूरकुट्टिभेषु. L. 3. स्पर्शानुमेयरम्यभिचिन्नेदशान्य-
स्कटिकभवनानि. Edd. omit रम्य, Ed. 2 mentioning that
reading in a note. The same Ed. mentions a reading अश्र for
स्कटिक. (A, as always, (रुट्टिक). B, स्पर्शानुमेयरम्यभिचिन्नेदशान्य-
भक्तभवनानि. For स्पर्शानुमेय see note on p. 22, l. 19. L. 5.
धूसराणाम्. From B. A, धूसरितानि. Edd., धूसरितानाम्. — सह-
काररससिन्धौ. Edd. सहकारतरुसिन्धौ. L. 8. बद्धकाञ्चनसुधापङ्क-
कामपीठेषु. Com., बद्धः काञ्चनस्य सुवर्णस्य सुधा ग्रहधवलीकरणद्रव्यं तरु-
पङ्कः कर्दमः तेन कामं अन्वयं पीठं येषु. — घटितारकाणि. So A and
B. The *arakas* are the epokes of the water-wheel. Edd.,
(स्थूलविसलतादण्ड) घटितदण्डाकारकाणि. Ed. 2 has the note
दण्डारकं घटीयन्त्राधारस्तरम्. L. 9. कृतक. From B. A, कृत.
Edd., कृतक. L. 10. पत्रपुट. Edd., कमलपत्रपुट. A in Text,
पत्रपुटी. Com., पत्रपुटलक्षणानि घटीयंत्रकाणि. उदादकाणि. — स्कटिकव-
लाकावलीवास्तवारिधाराः. So A and B. Com., स्कटिकस्य (B, स्कटि-
क°) बलाकाः विसर्कटिका तासां आवलीनिर्वाताः मुक्ताः वारिधारा जलधारा
यासु. Edd., स्कटिकबलाकावलीवास्तवारिधाराः. L. 11. उपान्तपल्लव-
Edd., उपान्तपल्लव. L. 12. तरत्तरुणमालतीकुण्डमलदन्तुरिततरङ्गसु.
Com., तरति तरुणमालतीकुण्डमलानि तैः दन्तुरिताः तरंगाः कल्लोला यासु.
For तरत्. B has सितरत्. Edd. omit the word. L. 14.
अनवरतस्थूलजलविन्दु. Edd. 2 mentions a variant अनवरतचन्दन-
रसस्थूलजलविन्दु. — यन्त्रवृक्षकान्. Edd., पत्रवृक्षकान्. Compare the
different reading at p. 75, l. 17, and the note on p. 13, l. 20.
L. 16. मधुकरकिङ्किणीपङ्क्तिपटुतरबाध्यमानाः. Com., पटुतरं स्पष्टं यथा
स्थाचथा बाध्यमाना निरुद्धमाना. B, पटुतरबोध्यमानाः. Edd., पटुतरबा-
ध्यमानाः. The bees supply the place of the little bells with
which it was usual to ornament swings. L. 17. उञ्जाल. A,
उञ्जाल. Com., उञ्जाल. ऊर्ध्वमुञ्जी. Cf. p. 215, l. 8. L. 18.
शातकुम्भकुम्भान्. A, शातकुम्भान्.

- P. 217, L. 1. वीक्षमाण. A वीक्ष्यमाणः. — हृदयमिव हिमवनो जलक्रीडगृहमिव
प्रचेतसो जन्मभूमिमिव सर्वचन्द्रकलानाम्. I have given these
words in the place in which they occur in the Commentary
of A, and in Edd. The Text of A and B place them after

सर्वजलधाराणाम् L. 6. Both these authorities also have जलक्रीडाहकम् for जलक्रीडागृहम् as Com. of A and Edd. read. L. 7. मकरध्वजस्य. B adds सदनमिव वनदेवतानां. L. 14. पिण्डहाये-
णैवोपलिप्यमानोतिशीतलस्पर्शेन. Com., अतिशीतलेन स्पर्शेन उपलि-
प्यमानः ननु मूर्त्तव्यातिरेकेण उपदिग्धक्रिया न संभवतीत्याशयेनाह
अतीति अतिबहलेन अतिवृढेन पिण्डहायेणैव पिण्डरूपेणाहर्तुं शक्यं पिण्डहाये
तेनैव एतेन अतिशीतलस्पर्शस्य बाहुल्यतया हस्तग्राह्यत्वं सूचितं.—अतिशी-
तलस्पर्शेन. Read with Com. of A, B and Edd., अतिशीतलेन
स्पर्शेन. L. 16. हारमयान्. Compare the passage at p. 216,
l. 12. Edd., नीहारमयान्. L. 19. गृहाचलगताम्. So A and E.
Com., गृहशैलगतां without repeating the word in the text.
B, हिमवता महीतले पतिताम्. Edd., गुहातलगतां.

- P. 218, L. 1. दृष्टामिव मुखे मातरिश्चना. So A, B and E. Com.,
वायुबाहुल्यात् आह मातरिश्चना वायुना दृष्टामिव भक्षितामिव, Edd., दृष्टाम्.
for दृष्टाम्.—पतङ्गेन. So B, E and Edd. A in Text, अनङ्गेन.
Com. mentions our reading as a variant. कुञ्चित् पतङ्गेनेति पाठः
तत् पतङ्गः सूर्यः तापजनकत्वात् तदाश्रितामित्यर्थः. L. 3. जलेन. B, जलदेन.
—दैवतैरपि विलुप्यमानसौभाग्यामिव सर्वशः If in every limb (सर्वशः,
referring to the preceding) there was evident some slight
diminution of her beauty, it was as though the gods them-
selves, and no meaner cause, had wrought it. L. 3. Text
of A omits सह. Cf. note at p. 100, l. 6. L. 4. प्रियतमसमी-
पमिवोपगतैः. Compare below l. 11, प्रियान्तिकगमनौत्सुक्यकृतपक्षम्.
—दौर्बल्यम्. Com. = कृशत्वम्. L. 7. अवतंसमधुकरैरवतंसमधुकर-
ररत्. For the repetition of अवतंसमधुकर compare शिशिरमान-
न्दजलमानन्दवारिबिन्दुश्लेषिका p. 219, l. 14. सखाविव स्वेदाम्भःक्षोतसि
स्वेदाम्भःक्षोतसेव तरलीकृता p. 232, l. 1, and क्षालयन्ती बाष्पजलबिन्दु-
भिर्बाष्पजलबिन्दुव्याजेन p. 233, l. 7, Edd., अवतंसकुसुम in both
places. L. 18. मणिर्दपैणमुरसि निहितं नोदितव्यमयेति जीवितस्प-
र्शमयं शपथं शशिनमिव कारयन्तीस्. 'Clasping the mirror to her
breast she looks as if she were making the moon swear with
his hand on her "life" (शपथं जीवितस्पर्शमयं Compare जीवितैवैव
शपथि ते p. 233, l. 15) that he will not rise that day.' So
Edd., except that they read नोदितव्यमय स्वयेति. A, मणिर्दपैणमुरसि
निहितं विनोदितव्यमेतदिति जीवनस्पर्शमयं शशिनमिव कारयेयी. Com.,
उरसि निहितं वक्षसि स्थापितं मणिर्दपैणं रत्नादर्शं वस्तुलत्वताद्दशश्रुतिमत्त्वसा-

धर्म्यात् जीवितस्य स्पर्शो दानं तन्मयं ज्ञानमिव चंद्रमिव स्पर्शो वर्गक्षरे दाने स्पर्शने स्पर्शके रुजीति कोषः इति ज्ञाप्यं कार्यती इतिशब्दोक्त्यामाह विनोदिति अथ त्वया विनोदितव्यं अन्यस्तु ज्ञासी शोकप्रदः त्वया तु विनोदितव्यमेतदिति भावः अत एव जीवितस्पर्शमयमिति विशेषणं. It will be seen that the Commentary sanctions जीवितस्पर्शमयम् and त्वया. B, मणिदर्पणमुरासि निहितं नोदेतव्यमयेति जीवनस्य समयं ज्ञानमिव कार्यती. C, मणिदर्पणमुरासि निहितं विनोदितव्यमय त्वयेति जीवितस्पर्शमयं. &c. L. 23. कुसुमचापलेखाम्. Edd., कुसुमचापचापलेखाम्.—कान्ततराम्. B, कांता.

P. 219, L. 5. किं सत्यं. B, कथं सम्यक्.—Write कियत्यध्वनि.—प्रवर्धमानधवलिम्ना चक्षुषा दृष्ट्वा च. Edd., वर्धमान. for प्रवर्धमान. B omits प्रवर्धमानधवलिम्ना चक्षुषा. L. 7. वरारोहा. Com., वरः श्रेष्ठः आरोहो नितंबो यस्याः सा नितंबारोहौ स्त्रीकट्याः पश्चाज्जघनपार्श्वत इति कोषः. L. 9. परवशा मुखैर्मधुकरकुलैरिवोत्थाप्यमाना. From B (which has, however, जाल for कुल), and Edd. A in Text, परवशमुखैः मधुकरकुलैरिवाछायमाना. Com., कुसुमशयनस्य परिमलः तेन उपगतेः प्रातैः अत एव परवशैः आ समतात् मुखैः बाचालैः एवंविधैः मधुकरकुलैः भ्रमरसमूहैः आछायमाना इव. Compare गुणगौरवाकृष्टः. परवश इव तं व्रजन्तमा बहिस्तेरणादनुवगाज p. 210, l. 3, and सर्वैः स्नानादिकाः परवश इव क्रिया निर्वर्तयत् p. 230, l. 9. The position of परवशा here is extremely awkward, but not more so than, *e.g.*, that of कौलीनेन in रजनिकरकिरणावदातं कौलीनेन कुलं कलङ्कयिष्यति p. 233, l. 17. —संभ्रमच्युतोत्तरीयाशुका. Text of A adds च. B and Edd., संभ्रमच्युतोत्तरीयाशुका. L. 13. वलित. A, चलित. Cf. L. 15. —तरङ्गित. Text of A, तरंगिणी L. 14. अन्तःप्रविष्टललाटिकाचन्दनरसमिश्रम्. B, रसम्. and Ed. 2, रसमिश्रान् for रसमिश्रम्.—चक्षुषा. B, चक्षुर्था. L. 15. चलित. B, च चलित. Edd., घटित.

P. 220, L. 3. सकुतूहलं परिजनेन दृश्यमानम्. From B. A, सकुतूहलं परिजनदृश्यमानं apparently for सकुतूहलपरिजनदृश्यमानम् as the note is सह कुतूहलेन वर्तमानो यः परिजनः परिवारजनः तेन दृश्यमाना. Edd., सकुतूहलपरिजनदृश्यमाना. L. 4. A omits च. L. 8. प्रकाशम्. B adds वाचम्. L. 9. जानानि. B, जानासि—कामरतिं निमिस्तीकृत्य. (a) कां अरतिम्. 'Some pain' (b) कामरतिम् 'love.' Com., कां अनिर्वचनीयस्वरूपं अरति.—अविचलसंतापतन्त्रः. So also E. Com., अविचलो यः संतापः तस्य तन्त्रः आधीनः एवंविधोऽपि व्याधिः. B and Edd., अविरल-

संतापतीवः. L. 10. न तथा त्वामेव व्यथयति यथास्मान्. B, न तथ^१
 त्वामयं व्यथयति यथा मां. L. 11. देहदानेन. B, देहप्रदानेन. Compare
 this passage at p. 207, l. 9.—कुसुमेषु पीडया पतितान्. (a)
 'Fallen with pain on your bed of flowers,' (b) 'fallen in the
 toils of the flower-armed one' (कुसुमेषुपीडया). L. 12. अनङ्गदे
 तनुभूते ते भुजलते. This is the reading of A. Com., अनङ्गद
 इति गाढसंतापतया तनुभूते भुजलते अङ्गदे [अनङ्गदे] बाहुभूषणवर्जिते. 'Your
 arms grown thin (a) are shrunk within their usual orna-
 ments, (b) inspire love.' The meaning of अनङ्गदे must not
 be pressed as Kādambarī was wearing her ornaments.
 Compare हाराङ्गदवलयरसनानूपुरैर्मृणालमयैर्निगडैरिव संयताम् p. 217,
 L. 21. B reads अनङ्गतनुभूते भुजलते. Edd., अनङ्गदेवतनुभूते ते
 भुजलते. The note to Ed. 2 is अनङ्गदेवस्य कामस्य तनुभूते स्तिरूपे
 अनङ्गदेवेन तनुभूते कृशभूते च तव भुजलते, two interpretations which
 do not give the required contrast between the meaning to
 be attached to the words by the bystanders and the mean-
 ing intended, if she should understand it, for Kādam-
 barī's ear alone. L. 13. गाढसंतापतया. Edd., गाढसंतापया.—
 रक्ततामरसाम्. (a) 'With (two) red lotuses, (b) a redness (or
 affection रक्तता) that torments you' (अरसाम्). Com., अत्र
 कृशभुजलतयोः मृणालसाम्यं नेत्रयोः रक्ततामरससाम्यमिति भावः. L. 14.
 दुःखितायां च त्वयि परिजनोपि चानवरतकृताश्रुबिन्दुपातेन वत्ते
 मुक्ताभरणता. This is the reading of B, except that I have
 omitted a second अपि which B places before दुःखितायाम्,
 omitting च. A, दुःखितायां च त्वयि परिजनोपि चानवरतकृताश्रुबिन्दुपातेन
 च मुक्ताभरतां (see). Com., त्वयि दुःखितायां सस्यां परिजनोपि अन-
 वरतं निरंतरं कृतो यः अश्रुबिन्दुपातः तेन वत्ते प्रवृत्तो भवतीत्यर्थः एतेन
 अश्रुपातस्य निरंतर्यं सूचितं मुक्तानां आभरणानि तेषां भावः मुक्ताभरणता
 तां गृहाण स्वीकुरु स्वयमात्मना वराणि प्रधानानि अर्हाणि योग्यानि प्रसाधनानि
 प्रतिकर्माणि कुर्विति क्रियाध्याहारः. Edd., अपि च अनवरतकृताश्रुबिन्दुपा-
 तेन वत्ते मुक्ताभरणता (omitting दुःखितायां च त्वयि परिजने). With
 मुक्ताभरणता compare अनङ्गदे above l. 12. By the use of the
 words स्वयं वराहीणि Chandrāpīṭha of course invites Kādambari
 to avow her preference for him (स्वयंवर). L. 16. सकृच्चम-
 क्षिलीमुखा हि शोभते नवा लतेति. The reading of B and of the
 Edd. A, कुसुमाक्षिलीमुखातर्हिता शोभते तथा लतेति. Com., कुसुमानि

पुष्पाणि शिलीमुखाः धमराः ताभ्यां अंतर्हिता आच्छादिताः यथा लता वही
 शोभते राजते तथा त्वमपीति भावः शुक्लत्वसाम्यात् मुक्तानां कुसुमसाम्यं
 नेत्रांजनस्य कृष्णत्वसाम्यात् धमरसाम्यमिति भावः—कुसुमशिलीमुख = (a)
 'Flowers and bees,' (b) 'Kama.' The last words are (a) as
 printed, (b) न बालतेति. (B writes नवा for नवा.) L. 22. कुमा-
 रभावोपेतायाः. Edd., कुसुमारभावोपेतायाः. कुमारभाव (a) 'youth,' (b)
 feeling for you.' For (b) the Calcutta editor also suggests
 that कुमार may be taken as a vocative.

P. 221, L. 1. ननु. B, तनु°. L. 2. पश्यसि A, पश्यति. Com., किं न पश्यति.
 L. 3. Edd. omit तु and read कादम्बरीहृदयेन as one word. L. 4.
 चेतसा. A, चितया. L. 5. प्रीत्युपचय. A, प्रत्युपचय. Com., प्रत्युपचयः
 रसपुष्टिः.—Edd. insert मधुरालापगर्भाभिः before कथामिः. L. 6.
 Text of A inserts निज before स्कन्धावार. L. 12. आजगाम.
 B, अभिजगाम. Edd., जगाम. L. 12. अभिज्ञाततरम्. Edd.,
 अभिज्ञाततरं. L. 15. सर्वोतःपुरैः. See note on p. 100, l. 6.—
 यथाज्ञापयसि. Com. यथा कथयसि तथास्तीति भावः. Cf. note
 on p. 211, l. 4 and देव यथाज्ञापयसि भद्रम् p. 230, l. 22. L. 21.
 किंतु कियानपि कालो भवतोद्दृष्टस्य गतः. From Com., (गतो
 व्यतीतः). Text of A and Edd. omit गतः. B, किंतु कियानपि
 कालो भवतो गतस्य. L. 22. B inserts देवीसनेतम् before नो
 हृदयम्.—अतः. B, यतस्ततः. L. 23. लेखवाचनविरतिरेव प्रयाण-
 कालतां नेतव्या. So Text of A and B, except that B inserts
 कल्याणिना before नेतव्या. Com. of A has प्रयाणकालतां (ex-
 plained by प्रस्थाननिमित्तां) for प्रयाणकालतां. Ed. 1, लेखवाचना-
 विरतिरेव प्रयाणकालतां नेतव्या. Ed. 2, लेखवाचनाविरतिरेव प्रयाणकालता
 नेतव्या.

P. 222, L. 3. तथैव च. So A in text. B, च तथैव. Com. and Edd. omit
 च. L. 4. समीपे स्थितम्. So Com. and Edd. Text of A,
 समीपं स्थितम्. B, समीपावस्थितम्.—महताश्चीयेन. Edd., महता
 श्वेताश्चीयेन. L. 6. नियतं च केयूरकस्तामादायैतावती भूमिमाग-
 निष्यतीति. 'And since it is certain that Keyūraaka will escort
 her as far as this,' &c. From B, A omits च and इति. Edd.
 omit इति. L. 8. निष्परिचया दुर्महा. B adds च to both
 words; Edd. to the former of the two. L. 10. प्रापिता
 भक्तिरलीककाकुकरणकुशलतां. Cf. p. 220, ll. 9-16. L. 11.
 प्रातितमुपचारमात्रमधुरं धूर्ततायामात्मार्षणम्. Com., उपचारो बाह्य-

विनयः तन्मात्रेण मधुरं मिष्टं आत्मार्षेण भवदीयोहमिति स्वस्वार्पणं धूर्त्ततायां पातितं शितं. Edd., उपचारमधुरम् for उपचारमात्रमधुरम्. B, प्रकाशितमुपचारमात्रमधुरं धूर्त्ततयात्मार्षेण. L. 14. प्रसादासुतवृष्टयः. Com. = प्रसन्नतापीयूषद्वयः. B, प्रसादामृतवृष्टयः. L. 17. प्रभवति देहमात्रकस्य. B, प्रभवति देहमात्रस्य. Edd., प्रभवति हि देहमात्रकस्य. L. 18. हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना. . . . देवीप्रसादेन गन्तुम्. The reading of B with some modifications. 'My father's weighty command has power over my body only. My heart, yearning to remain at Hemakūṭa, has endorsed a bond of slavery to the goddess for birth after birth. It (अस्य = हृदयस्य) is so girt round by her favour that it cannot (न दत्तमस्य. . . . देवीप्रसादेन गन्तुम्. Her favour forbids it to move) budge any more than the woodman in the middle of a dense thicket.' A, हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मांतरसहस्रस्य दास्यपत्रं देव्या हस्ते न दात्तव्यमस्याः (sic.) दविकगौल्मिकेनैव देवीप्रसादेन गंतुं [तुं]. Com., हेमेति हेमकुटो (तत्र) निवासः तद्व्यसनिना हृदयेन चित्तेन जन्मांतरसहस्रस्य दास्यपत्रं लिखितं अस्याः देव्याः हस्ते न दत्तं पितुरादेशात् जनकनियोगात् उज्जयिनीं गंतुं सर्वथा अहं गतः अस्मि केन देवीप्रसादेन कार्द्वय्याः माहात्म्येनेत्यर्थः देव्योनित्वात् तस्या इति भावः केनैव दविकगौल्मिकेनैव वनेचरसमूहेनैव सोऽपि देवी पौदकी तदनुरोधेनैव गच्छति. Edd., हृदयेन तु हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तरसहस्रस्य दास्यपत्रं देव्या न दत्तमस्यादविकगौल्मिकेनैव देवीप्रसादेन गन्तुं. B, हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मांतरसहस्रदास्यपत्रं देव्याः न दत्तमस्य हृदयस्यादविकस्य गौल्मिकेनैव देवीप्रसादेन गंतुं. E agrees with our reading. L. 20. प्रसंगतो जनः. B, असंगतजनः. Edd., प्रसङ्गतोऽसज्जकथाकीर्त्तनेषु स्मत्तव्यः. Compare स्मर्तव्योऽस्मि परिजनकथासु p. 210, l. 2. L. 21. चन्द्रापीडचण्डालः is the reading of B and Edd., A, चंद्रापीडः चंडालः. L. 22. जीवन्मुनः. B transposes the two words.

- P. 223, L. 4. सुहृदादिसाधनमल्लेसायता. So A. Com. perhaps contemplates त्वया in the text :—सुहृदादिसाधनं मित्रादित्यं अल्लेसायता अखेदयता त्वया शनैः २ गंतव्यं. Ed. 2 reads सुहृदा (note भवता त्वया वेशम्पायनेनेत्यर्थः) सुहृदादिसाधनमल्लेसायता. B, सुहृदापि साधनमल्लेसायता.—गन्तव्यम्. B, आगंतव्यम्. L. 6. खुरताण्डवखाण्डितभुवा. B and Edd., खुरताण्डवखाण्डितभूमण्डलेन. L. 9. उज्जयिनीमार्ग. B and Edd., उज्जयिनीवार्ताम्.—क्रमेण चेत्यादि. Com., क्रमेण चेति स

चंद्रापीडः क्रमेण परिपाठ्या श्रुत्यया अटव्या (l. 22) दिवसं गत्वा वासरम-
तिक्रम्य परीति (p. 224, l. 8) परिणतं रक्तं रविबिम्बं यस्मिन्नैवंप्रभे वासरे
सायंसमये अटवीक्षेत्रैः विरलीकृतो यो वनप्रदेशः तस्मिन् (p. 224, l. 3.) चिरेति
चिरप्रकटस्य बहुकालीनस्येत्यर्थः रक्तचंदनतरोः पत्रांगवृक्षस्य उपरि महांतं
रक्तध्वजं दूरत एव ददशे इत्यन्वयः. L. 10. मण्डलिततरुखण्डया. Com.,
मंडलिताः चक्रवालिताः तरुखंडा वृक्षसमूहा यस्यां सा तथा. Edd., 'वण्डया.
L. 11. मार्गया. B, पथया.—तृणपर्ण. B transposes the two words
Com., जनेनेति (जनेति) जनेन लोकेन निष्पादितं यत् तृणपर्णकाष्ठानां कौटी
तस्याः कूटं शिखरं तादृशाचिह्नेन प्रकटितं वीरपुरुषाणां घातस्थानं यस्यां सा तथा
सांप्रतमपि तथा कुर्वन्तीति सर्वलोकप्रसिद्धं. Ed. 2 mentions a reading
वीरपुरुषद्वयघातस्थान for वीरपुरुषघातस्थान. B, आघात for घात.
L. 13. विकसितकरञ्जमञ्जरीरजोविच्छुरिततटैः. The first of several
epithets qualifying कान्तारकूपैः below l. 17. "Com., विच्छुरितानि
धूसरितानि. Cf. मधुविन्दुस्यन्दिस्त्रुवारवनराजिरजोधूसरिततीराभिः below
l. 18. Text of A omits करञ्ज. B reads विकसितकपिकच्छुरित-
मञ्जरीरजोच्छुरितपटैः. L. 14. तटतरुबद्धपटध्वजचिह्नैः. Com.,
dissolves wrongly:—तटैति तटतरुषु कूपोपकंठसमुद्भववृक्षेषु बद्धः
पटध्वरैः धारैः कपटध्वजः स एव कूपाम्ब्यजकं चिह्नं येषां तैः. B, तटतरु-
बद्धभरत्कपटध्वजचिह्नैः. Edd. omit तरु but otherwise agree
with A. Note in Ed. 2, पटध्वरं जर्णवस्त्रं कपटश्चेलखण्डः. This is
right. Compare (Kern) अतिमलिनपटध्वराच्छादित p. 331, l. 22.
—इष्टकास्थित. A, इष्टिकास्थित. Ed. 2, इष्टकचित with the note
इष्टकामिञ्चिते इष्टकाशब्दस्य ह्रस्वः इष्टकचिते देशे गुष्कपल्लवस्य विटरमास-
नम्. L. 15. Edd., प्रस्तुटित.—B, कर्पटिक for कार्पटिक. A omits
चरण. L. 17. व्रततिग्रन्थिग्रन्थितपर्णपुटतृणपूलीचिह्नानुमेयैः. Com.
व्रततीति व्रततीनां वर्त्तनीनां ग्रंथिभिर्ग्रथिताः पर्णपुटयुक्ताः तृणपुस्यः ता एव
चिह्नानि तैरनुमातुं योग्यैः. Compare the note at p. 22, l. 19. For
तृणपूली Ed. 1 has तृणपूली, and Ed. 2, तृणोलुपपुलाक, with the note
रज्जुपात्रायमपि पथिकैः कूपजलोद्धरणाय लताप्रथितपत्रपुटेन लताप्रथित-
तृणोलपुलादिभिश्च रज्जुपादादि क्रियते उलपस्तृणविशेषः (उलखण्ड) पुला-
कस्तुच्छधान्यम् (खड़). For अनुमेयैः B has अनुमितप्रमेयैः. L. 18.
अनमिलषितोद्देशया. Text of A, अनमिलषितोद्देशया. L. 19.
कुञ्जकलताजालकैः. So B and Edd. A in text, कुंदकलताजा-
लकैः. Com., कुंजकेति (sic) कुंजलताः (sic) प्रसिद्धाः. L. 20.
बालुकामूषकोपलभ्यमान. Text of A, बालुकोपलभ्यमान. Com., उन्-
—जाताः खनिताः बालुकासु कूपकाः विदारकाः तेषु. B and Edd., वा

(Edd., वा) लुकाकूपिकोपलभ्यमान. L. 21. Edd. omit कुल.—गुल्म-
गहनग्रामकटिकाया. Com., (अनुमीयमाना) गुल्मगहने ग्रामकटिका
खुद्रग्रामो यस्यां सा. B, गुल्मगहनग्रामया. Edd., गुल्मगहनग्रामकटिका.
L. 22, परिणते रविबिम्बे बिम्बारुणातपविसरे वासरे. The reading of
Text of A and of the Edd. In the extract made at L. 19
Com. would seem to read परिणतरविबिम्बे वासरे. Here, however,
it has अथ वासरं विशिष्टं बिम्बेति बिम्बसंधी यः अरुणः रक्तः आतपः सूर्यो-
लोकः तस्य विसरः समूहो यस्मिन्. B reads परिणते रविबिम्बे संध्यारुणा-
तपविसरे. L. 23. निःशाखीकृत°. Com., वनचरैरिति शेषः. B,
निशाखीकृतैः.

- P. 224, L. 1. The epithets after पादपैः refer to अटवीक्षेत्रैः (1. 3), but
there is considerable difficulty with regard to the first. Our
reading is that of Com. of A. Text of A writes विडंबितात-
पत्रैः रुध्रै° (sic) for विडंबितातपत्रैः पादपैरुध्रै°. Com., अथ क्षेत्राणि
विशेषयन्नाह ऊर्ध्वस्थिताः प्ररोहा नवीनांकुराः स्थूलाः स्थाणवः शंकवश्च तेषां
मूलमग्निः अग्निमग्निभिः जटिलैः व्यतिः B reads ऊर्ध्वकृतप्ररोहस्थूलस्थि-
तस्थानुमूलमग्निजटिलैः. Edd., अर्धोद्धृतप्ररोहस्थूलस्थानुमग्निजटिलैः.
L. 2. विटपिदलरश्चित. So Text of A Com., (हरितालं
नटमंडनं तद्वत् कपिलाः पिङ्गलाः ये पक्ष्वेणुविटपाः परिणतवृक्षवृक्षाः तेषां
रश्चिता वृतिः सुगहना येषां तैः) apparently विटपरश्चित. B, विटपदल-
विरश्चित. Edd., विटपपटलरश्चित. L. 3. फलिनैः. B and Edd., फलि-
नैः. L. 4. चिरप्ररूढस्य. B. दूरत एवाचिरप्ररूढस्य, Below l. 12, B
has दूरादेव ददर्श.—रक्तचन्दनतरोः. Text of A, रक्तचन्दनस्य तरोः.
L. 5. आर्द्रम्. So A. Com., आर्द्रं समुद्रं जिह्वेति &c. B and Edd.,
आर्द्रं, making it part of the next word. L. 7. उपरश्चित.
Com., उपश्चित (explained by व्याप्त). L. 8. परिणतवराटकघटि-
तबुद्धार्थचन्द्रखण्डखचितम्. Com., परीति परिणता पक्षाः वराटकाः
कपर्दका तेषां घटिताः निमिताः ये बुद्धाः स्थासकाः अर्धचंद्राकृतखंडाश्च तैः
खचितं व्याप्तं. Edd., परिणद्ध for परिणत.—सुतमहिषेति., Com., वहु-
लत्ववक्रत्वसाम्यादुल्लेखते सुतेति सुते &c. B's reading of this clause
is हाटक (for परिणतवराटक) घटितबुद्धपुटाद्धेचंद्रखंडखचितशिवरं
सुतमहिषरक्षणवतीर्णदिनकरावतारितशशिनेव विराजितं. L. 9. कोला-
यितभृङ्गसङ्गि. B omits, and reads लोहभृङ्गलमाला in what
follows. L. 13. तदग्निमुखश्च किञ्चिद्व्यानं गत्वा. Construe
with अष्टविडधार्मिकेणाधिष्ठितां चण्डिकामपश्यत् P. 228, L. 7,—के-
तकीसूचिखण्डपाण्डुरेण. Com., केतव्यां या सूचिः विपत्रकः विपत्रकः

भूचिरित्यभिधीयते इत्यमरः खंडाः तद्वत् पांडुरेण गुग्गेण. *Suchi-pushpa* is a name of the ketak plant. B reads here केतकी सूचितखंडपांडुना च.—वनद्विरवस्तकपाटेन. Com., वनद्विरदा अरण्य-हस्तिनः तेषां दंताः रदनाः तेषां कवाटेन (Text, कपाटेन) लोकभाषया कटहरेण दंतनिर्मितकपाटेन वा चतुर्दिक्षुपरिवृतां आवृतां इत्यर्थः. B, वाटेन for कपाटेन. The doors proper are specified at p. 225, l. 13. L. 14. लोहंतोरणेन च. Construe with सनाथीकृतद्वारदेशाम् l. 16. रक्तचानरावलपरिकराम्. Com., वंदनमाला तां कीदृशी नवेति नवानि यानि आरक्तचामराणि तेषां आवलिः पंक्तिः सैव परिकरो यस्यां अत्र काला-यसदप्येणस्यातिशयामत्वात् चामरस्यातिरक्त्वाच्च तत्साम्येनोत्प्रेक्षेते शव-रेति &c. The reading नवारक्त occurs nowhere else. L. 15. माला. The वंदनमाला. of Com. is probably an explanation of माला and not another reading. L. 16. विभ्राणेन. Com., विभ्रता, explained by दधता.—अभिमुख. Com., चंडिकाया (p. 228, l. 7.) इति शेषः. विमिहितरक्तचन्दनं. Com. omits रक्त. B, रक्त-निहितचंदन, corrected to रक्तचंदननिहित. L. 17. यमकरतलम्. Com., यमकरतलं युग्मपाणितलं.—शोणितलवल्लोभ. The reading of Edd. A, शोणितनवल्लोभ. (Com., नवः प्रत्ययः) B, शोणितलोभ. L. 18. शिवालिङ्गमान. Com. reads शिवाविलिङ्गमान.—Text of A, लोहित for लोह. L. 20. अगस्तिकुञ्जलैः (write कुङ्जमलैः) B, अगस्त्यतरकुञ्जलैः. Edd.; अगस्तिकुसुमकुञ्जलैः. L. 21, कृतपुण्य-पुष्पप्रकराम्. B omits पुण्य. Edd., कृतपुण्यपुष्पप्रकरोपहाराम्.

P. 225, L. 1. उपहारहिंसां दर्शयन्तीम्, Com., उपेति उपहारहिंसां बलिप्रमथनं दर्शयतीं प्रकटयतीं चंडिकायाः संमुखवेदिकां वर्णयित्वा अंगणं वर्णयन्नाह शाखेति &c. रक्तकुङ्कुटकुलैः श्वभयादकालदर्शित, From Edd. A in Text. रक्तकुङ्कुटकुलैः श्वभयादकालदर्शित. Com., शाखेति श्वभयात् कोलेयकभीतैः ... रक्तकुङ्कुटकुलानि, B. रक्तकुङ्कुटकुलैश्च (sic) भयादकालदर्शित. L. 3. बलिरुधिरपातुष्ण्या समागतैः. A, तृष्णसमागतैः.—दीयमानफलमुज्ज्वलपहाराम्. Com., तालफलानां मस्तकसाम्येनाह दीयमानेति दीयमानानि फलान्येव मुंडानि शिरांसि तान्येव उपहारो बलिर्यस्यै सा तां. L. 5. खजूर. A, खजूर. B, खजूर. L. 6. विदलितवनकरिकुम्भविगलितरक्तमुक्ताफलानि. 'Red pearls fallen from the cloven skulls of forest elephants,' From B. A in Text, and Edd., वनकरिकुलकुम्भविदलितमुक्ताफलानि. Com., वनेति वनकरिणां काननहस्तिनां कुम्भेभ्यो विदलितानि विनिर्गतानि मुक्ताफलानि.—नवरुधिरारुणबलिविषयलब्धमुग्धकुक्कुवाकुम्भस्तमुक्तानि. 'Caught up only

to be let go again, by stupid cocks in eager search of the offerings red with fresh blood.' मुग्ध refers to the mistake which leads them to catch at the pearls. Edd., रुधिरारुणानि बलिसिक्थं. L. 9. तावन्तरीकृतैः. So B and Edd., A, अन्तरीकृतैः explained in Com. by व्यवधानीकृतैः.—क्षतजलप्रवाहैः. B omits जल. A, क्षतजलप्रवाहैः. Com., क्षतजलानि रुधिराणि तेषां प्रवाहैः, and in another place क्षतप्रवाहैः. L. 10. पिच्छिलीकृताजिराम्. The next epithet is गर्भशृङ्गारदेशेन दीप्यमानाम् (L. 13). —अवलम्बमानदीपधूमरक्तांशुकेन. Edd. धूप for धूम. B, अवलम्बमानधूसर-रक्तांशुकेन. Com. explains as=अवलम्बमानदीपधूमैः रक्तानि अंशु-कानि यस्मिन्, or अवलम्बमानाः दीपाः धूमाः रक्तांशुकानि च यस्मिन् —मथितशिखिगलवल्यावलिना. B, °वल्यावलंबिना. L. 11. पिष्ट-पिण्डपाण्डुरितघनघण्टामालभारिणा. Com., पिष्टेति पिष्टवत् पाण्डुरिताः &c. omitting पिण्ड. Rather पिष्टपिण्डैः पाण्डुरिताः. B, °मालाधारिणा. L. 12. त्रापुषसिहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकण्टकं दत्तदन्तदण्डागैर्लगलन्तीत°. Com., त्रापुषेति त्रापुषः श्वेतरूप्यनिर्मितो यः सिंहः हयैश्चः तस्य मुखमध्यस्थितं स्थूलं लोहकण्टकं यस्मिन् दत्ता दन्तदण्डस्य अगैला यस्मिन्. B., त्रापुषसिहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकण्टकदन्तदण्डागैर्लगलन्तीत. Ed. 1. °लोहकण्टकदन्तदण्डागैर्लगल. L. 13. दर्पण. Com., गलंतः ध्रुवंतः पीतनीललोहिता इति त्रयोपादानं विविधवर्णोपलक्षणं तेषां दर्पणेभ्यः &c. Ed. 2 mentions a variant लसत् for लगत्. B, तर्पण. —कपाटपट्टद्वयम्. पट्ट from Edd. A in Text, पट, in Com., पट. B, पट्टक. L. 14. दीप्यमानाम्. A in Text, दीयमानं (sic); in Com., दीयमानाम् but explained by शोभमानां. —अन्तःपिण्डिकापीठपातिभिः. Even the feet of the goddess are covered with her garments, red with lac, that fall down over the pedestal that stands within the building. Text of A omits पीठ and पिण्डिका is used alone in this sense. B reads अन्तःपिण्डिकापट्टपातिभिः (पट्ट=the platform). —पशु. That is, as Com. has it, हिसितपशु. The lac is as it were their blood. L. 15. अलक्तकपटैः. B, अलक्तकपुटैः Edd., अलक्तकरसरकपटैः. L. 16. शिरच्छेदलम्. Com.=शिरच्छे-दानन्तरं लग्नं. The compound is of the same kind as अस्तताम above l. 9. For केशजालकानाम्. B has केशकलापानाम्. L. 16. परशु. B, असिपरशु. L. 17. बद्धबहलान्धकारतया. B, बहलबद्धाधिकारतया. —पातालनिवासिनीम्. So Text of A and Edd. Com., पातालशृङ्गानिवासिनीम्. B, पातालशृङ्गानिवासिनीम्. L. 18. रक्त-

चन्दनखचितस्फुरत्फलपल्लवकलितैः. Com., रक्तचन्दनेन खचितः स्फुरन्तो ये फलपल्लवाः तैः कलितैः. B, रक्तचन्दनखचितस्फुरत्फलकः—विल्वपञ्चदामभिः Edd., विल्वदामभिः L. 19. कृतमण्डनाम्. Ed. कृतमण्डलम्.—शोणितताम्रकम्बस्तवककृतार्चनैः. Com., शोणितोति शोणितेन तायाः रक्ता ये कर्दवस्तवकाः नीपगुडकाः तैः कृतं अर्चनं पूजनं येषां तैरगैः हस्तपादादिभिः Edd., शोणितताम्र for शोणितताम्र. L. 20. पशूपहारपटहपटुरटितरसोलासितरोमाञ्चैः. B, अविरतपशूपहारपटहपटुर-चित्रसोर्वाभितरोमाञ्चैः—Text of A and Edd. insert च before अञ्चैः. L. 22. वाडिम. B and Edd., दाडिमी. L. 23. भृकुटिकुटिलशृणा रक्तनयनेन. From B. A, भृकुटिकुटिलवधुगरक्तनयनेन. Edd. भृकुटि-कुटिलवधुनयनेन Com. of A, भृकुटिर्भृकुटिः तथा कुटिले वक्रो बभ्रूणि यस्मिन् तत्रेन.

- P. 226, L. 1. कुसुम्भपाटलितमुकुल. B, कुसुम्भपाटलितमुखदुकूल. L. 2. संपि-
ण्डित. A, संपिण्डित. L. 3. अङ्गुलीभिः. B, विरचिताङ्गुलीभिः. L. 5.
प्रलम्ब A. in text, प्रालंब; in com., प्रबल explained by प्रकट L. 7.
प्रतिशयितैः. Com. of A, प्रतिशयनैः explained by प्रतिशयैः. L. 8.
रत्ना. Edd., हवता. L. 9. स्थूलस्थूलैः शिराजालकैः.....गवाक्षितेन.
From here the epithets go with जरद्वाविडधार्मिकेण p. 228, l. 6.
B, शिराजालैः for शिराजालकैः. —गोधागोलिकाकृकलासकुलैः. B,
गोधागृहगोधिकाकृकलासकुलैः. Edd. गोधारगोधिकाकृकलासकुलैः. L. 10.
गवाक्षितेन. Com. = सर्वत्र जालकमयीभूतेन. —अलक्ष्मीसमुत्खात. B,
लक्ष्मीसमुत्खात. L. 11. विस्फोट. From Edd. A in Text, विषविस्फोट.
Com., विस्फोटकाः (omitting विष) प्रसिद्धाः. B also reads विस्फोटक.
L. 12. रुद्राक्षमालिकामिव रधानेन. Text of A, B, and Edd.
omit वद्. It is, however, clearly required, and the Com. has
it. L. 13. अर्जुदेन. Com. of A, ब्रह्मदेन explained by स्यास-
केन. —कुवाहिक. Com. of A, कुवादी मिथ्यावादी तेन. —स्फुटित.
Com. of A, स्फोटितं नाशितं. L. 14. दान. Com., दानं नेत्रयोः प्रक्षेपः.
B omits the word. आदर. Text of A, आरब्ध. Com., आदरः.
आग्रहः तेन. L. 16. शुष्क°. B, कथंचित् शुष्क°. L. 19. कौशेय-
ककोश. B, कौशेयकोशक. —क्षति. B, रक्षित. L. 20. अकालज्व-
रेण. Com. of A, कालज्वरो मरणपर्यवसायितापो यस्य स तेन.—दक्षिणा-
पथ. Text of A, दक्षिणपथ. L. 23. क्रूरकलन्तमन्त्र. B, कृतक्रु-
कतत्रयंत्रमंत्र. —पाशुपतौपदेश. Com., पाशुपतौपदेशः मनुष्यरक्षिणेण
होमप्रतिपादिकशिक्षा.

P. 227, L. 1. संजातधातुवाद्वायुना. Com., संजातः समुत्पन्नो धातुवादस्य तायाः

सुवर्णादिकरणस्य स एव वायुः विक्रिया यस्य स. L. 12. प्रवृत्त. B, प्रवेशा-
वेशनप्रवृत्त. L. 3. प्रधावितैः. A. धवितैः. L. 5. चिपिटीकृत. A, निवि-
डीकृत, explained in Com. by दृडीकृत. L. 6. दिवसमेव मशकक-
णितानुकारि. B, दिवसमशकणितानुकारिणा स्वरेण. L. 8. गृहीतमु-
रगब्रह्मचर्यतया. (Text spells ब्रह्मचर्यतया). Com. of A, गृहीतं
स्वीकृतं तुरगाणां ब्रह्मचर्यं प्रतिबंधवशात् न तु वैराग्येणेति तस्य भावस्तच्चा-
तया.—आगतोषितासु. B, आगतासु. L. 9. प्रब्रजितासु. B, प्रव-
जितासु.—बहुकृत्वः. Com.= बहुवारं.—संप्रयुक्तस्त्रीवशीकरण. A,
in Text, प्रयुक्तस्त्रीवशीकरण (sic) in Com., प्रत्युक्तं स्त्रीवशीकरण.
L. 10. अष्टपुष्पिका. Com.= सोलिका. B, आसुपुष्पिका. Ll. 11-13.
कदाचित्. ... ... शुभमधीवेण. B reads here कदाचि-
न्निवार्यमाणवासिताध्वगारब्धबहुबाहुयुद्धपातमशृष्टेन कदाचिदनवरतभुजाशि-
खरलोहिना शिरःकंपनवकितमधीवेण. L. 14. जानपद. B, आनपद-
—कृतनवागतपर. A, कृतनवागतपरम (Text, वागतं for नवागत).
L. 16. अनेकशः. Com., अनेकज्ञ इति अनेकोपायैः. वृक्षादोलनायोपायैः.
So बहुज्ञः in same line is explained by बहुप्रकारेण. But सहस्रज्ञः
is given rightly as =सहस्रवारं. L. 18. क्षीणीकृत. B, अक्षरकृत.
L. 20. नख. B, क्षतज.

P. 228, L. 2. गण्डकं. A, गंढकं. Com.=पिटकः. L. 3. बहुमुखं. Edd.
बहुमुखं. L. 8. सप्रवाहमिव. The reading of B. A, प्रवाहमिव. Edd.,
शतक्षप्रवाहमिव. L. 6. अमुक्त. Edd., आमुक्त.—खण्डखोलैन. Ed.
2, खण्डलोलैन. L. 7. वासम्. B, आवास.—अरचयत्. Edd., अरो-
चयत्. L. 8. अथावतीर्य तुरगात्प्रविश्य. Text of A, अथावतीर्यः
च तुरगात् प्रविश्य. Com., अथेति तदन्तरं तुरगादश्वात् अवतीर्य
प्रविश्य च. L. 9. प्रशान्तोद्दिशश्चीनकुतूहलेन. B, प्रशान्तदेवादशै-
नकुतूहलेन. L. 10. B omits च. L. 11. अपि. Text of A,
अपि च. L. 12. संरब्ध. A in Text, समारब्ध. Com., प्रारब्ध
(without repeating समारब्ध). L. 15. अतीतस्वशौर्यरूपविभवव-
र्णनवाचालेन. So A and Edd. B, अतीवस्वसौंदर्यरूपविभववर्णनावा-
चालेन. L. 16. त्रिवोद्धतमिवागान्. B adds. तच्चरितं. L. 19.
शाखावसक्ततपनीयपर्याणेषु. So A and B. Com., तपनीयस्य सुवर्ण-
स्य. Edd., शाखावसक्तापनीयपर्याणेषु. L. 22. प्रस्तरे. B and Ed.
1, खस्तरे. Ed. 2, अस्तरे. Cf. note at p. 19, l. 9. L. 22. दि-
वसमनखिन्नपरिकल्पितयामिके मुषुप्सति. 'Slept, wearied with
the day's march, but first having set a watch.' Perhaps B' s
reading दिवसगमनाखिन्ने परिकल्पितयामिके is better. With यामिक

compare यामावस्थिताभिः.....कुञ्जरघटाभिः p. 86, l. 15; यामकरे-
णुकाभिः p. 87, l. 10; and प्रविशन्तीषु प्रथमयामकुञ्जरघटासु p. 97, l. 22.
L. 23. B reads कृतबहुवाक्कप्रभाप्रणाशिततमसि दिवसायमाने सेनानिवेशे.

P. 229, L. 5. हेमकूटस्य. Com., मातुः स्मरतीतिवत् हेमकूटस्येति षष्ठी. See note
on p. 21, l. 19. B reads हेमकूट. Edd., हेमकूटस्य रम्यताम्. L. 6.
निष्कारणबाधवताम्. B adds उत्कटितः. —अचिन्तयत्. B, उ-
त्कटितोऽचिन्तयत्. —महाश्वेताप्रसाक्षानाम्. From B. A and Edd.,
महाश्वेतापादानाम् (Cf. महाश्वेताचरणाराधनतपःफलम् p. 212, l. 7.
जीवितफलम्. B, जीवितमिव. L. 9. उष्णमायतं पुनरुक्तं निश-
श्वास. B, उष्णमायतं च मुहुर्निशास. Edd., उष्णमुष्णमायतं पुनरुक्तं
निशास. पुनरुक्त in the sense of "repeatedly;" should be noted
as a good illustration of a compound from which the mean-
ing of one of its component parts (उक्त) has entirely disap-
peared. L. 12. जरद्द्रविडधार्मिकस्येच्छया निमृष्टैः. The reading
of Edd. A in Text, °इच्छानिमृष्टैः. Com., तस्य पूर्वव्यावर्णितस्वरूपस्य
द्रविडधार्मिकस्य इच्छया निमृष्टैः दत्तैः. B. जरद्द्रविडधार्मिकस्य स्वेच्छा-
निमृष्टैः. L. 13. मनोरथमभिमत्तमभिरमणीयेषु. The reading of
the Text of A. Com. omits अभिमत्तम्. B, मनोरथमभिमतेष्वति-
रमणीयेषु. Edd., मनोरथमभिमतेष्वतिरमणीयेषु. L. 16. आविवेश.
So Text (MSS., अविवेश sic.) of A and B. Com. and Edd.,
विवेश. L. 17. A omits रस.—द्वारि देव. Edd., देव द्वारि. L. 18.
अस्य पिता. Text of A and Edd., पितास्य. L. 21. अनुपहसक्षौ-
मधारिभिः. B adds हारिभिः. L. 23. B omits वेश.

P. 230, L. 1. दृष्ट्वा च, Edd., चन्द्रापीडोपि दृष्ट्वा. च. L. 2. आहूय. B, आदरादाहूय.
L. 3. सुचिरं गाढमुपगूढः. The reading of B. I should have
followed that of A and Edd., गाढमुपगूढः सचिरं परिष्वज्य.—
माननीयानां. B adds अमात्यानां महौपतीनां च क्रमेण. L. 5.
प्रत्युद्गम्य Edd., प्रत्युद्गम. L. 9. परवश इव. B, परवश एव. L. 10.
भवनम्. The reading of B. A, कुमारः (sic.) भवनम्. Edd.,
कुमारभवनम्, which is perhaps right. L. 19. समुपविष्टश्च. B,
समुपविष्टां च. Edd., समुपविष्टां च ताम्. L. 21. कुशली वा सकलः
B, कुशलवानन्यः सकलः. Edd., कुशली वा बाधः सकलः.—तमालि-
ककियूरकादिः परिजनः. So Text of B and B. Com. and Edd.,
तमालिककियूरकादिपरिजनः. L. 22. देव यथाज्ञापयसि भद्रम्. See
note on p. 221, l. 4 and p. 221, l. 15. —त्वाम्. B, त्वामेव.
L. 23. सपरिजना. A, सपरिजना च.

P. 231, L. 3. प्रविद्यागारमन्त्रिरप्ररूढायाः. B, अजिर for अगार. Edd., प्रविद्यागारप्ररूढायाः. L. 4. °कृत्यायाः. Edd., कृत्यस्य. L. 5. पञ्चमण्डपस्य तले. B, शयनमण्डपस्य तालस्य तले. L. 6. कथय. Edd. add आगते मयि. L. 10. Read व्यजिज्ञपत्. L. 12. समजायन्त. Edd. add यो वातिशयेन तव स्मरति यस्य वा त्वयि गरीयसी प्रीतिरस्तीति. L. 13. प्रतिनिवृत्त्य. B, प्रतिनिवृत्ता. L. 16, पल्लवः A, पल्लवम्. L. 20. अध्यारोहत्. B, आरुह. —मणिस्थूणावष्टम्भा स्थिता. A and Edd., मणिस्तम्भावष्टम्भस्थिता. L. 53. विलोकयन्ती. B. आलोकयन्ती. —A omits च.

P. 232, L. 1. स्वेदाम्भःक्षोतसि स्वेदाम्भःक्षोतसेव. The reading of B. Compare the note at p. 218, l. 7. A and Edd., क्षोतसेव for स्वेदाम्भःक्षोतसेव. L. 5. आत्मप्रतिमाम्. A in Text, मत्प्रतिमाम्. L. 7. स्विद्यद्भवन. B, संस्विद्यद्भवन. Ed. 2. खियद्भवन. —व्यजनीकृतेन. The reading of B. Text of A and Edd., व्यजनक्षितेन. Com. has व्यजनीकृतेन alone. L. 8. शकलम्. Edd., सकलम्. L. 9. वन. B, उपवन. L. 10. लज्जाकलितगद्गदा B, लज्जाकुलितगद्गदा. L. 11. अस्याः निक्षेपं. The reading of B and Edd. A in Text, साक्षिचक्षेपं in Com., अस्याः, omitting निक्षेपम्. L. 12. Edd. omit अजस्रं. L. 13. शकलीकृता. Com. = खंडीकृता. B, कीलिता. L. 14. विधृता. B, आवृता. L. 18. लज्जापि लज्जालीलां विनयोपि विनयातिशयम्. B, लज्जापि लज्जां लीलापि लीलां विनयोपि विनयोपदेशम्. —मृत्युमार्गमिवालोकायन्ती. Edd., मृत्युप्राप्तिमिवालोकायन्ती.

P. 233, L. 1. तद्विखकारणम्. B, ततो दुःखकारणं. Edd., दुःखम्. L. 3. केतकीवला. A, केतकदलानि. L. 6. पुनःपुनरप्यापूर्यमाण°. The reading of Edd. A in Text, पुनः पुनः रथापूर्यमाण° for पुनःपुनरथापूर्यमाण°. (Com., अथेत्यानंत्यर्थे). B, पुनरप्यापूर्यमाण°, L. 8. विलक्ष. So Com., (विलक्षं अभिनवं यत् स्मितं) and Edd. Text of A, विलक्ष्य. B, वक्षः. L. 9. अपूर्वांन्. Edd., पूर्वांन्. L. 10. तस्मिन्स्थाने न. B, न तस्मिन्स्थाने. L. 13. उपालम्भे. Com., उपालम्भे (sic) उपालम्भे ददामीत्यर्थः. 'To whom else shall I utter my complaints ?' L. 15. असह्यं. Edd. add अय. L. 17. कौलीनेन कुलं कलंकयिष्यति. So A and B. Ed. 1. कलं कौलीनेन कलङ्कयिष्यति. Ed. 2, कौलीनेन कलंकयिष्यति कुलं. L. 18. अकन्यकोचिते. B, अन्यकन्यकाजोचिते. Edd., अन्यकन्यकोचिते. L. 19. साहं न संकल्पिता पित्रा न दत्ता मात्रा. B, सा चाहं असेकल्पिता मात्रा पित्रा न दत्ता. L. 21.

कातरैव. Com. of A, कातरा च. B, इतरैव.—अनाथैव. Edd, add नीचैव. —अवलितेन. Com.= दर्पितेन. Text writes अवलितेन न. Edd., अवलितेन.—गुरुगर्हणीयतां. B, गुरीगर्हणीयता.

P. 234, L. 1. अपरिभवनीयः. B, अनभिभवनीयः. Edd., परिभवनीयः. L. 6. अवहितवृत्तान्ततया. Cf, सर्वविधानां वृत्तान्तानामनभिज्ञादिम् P. 236, l. 12. L. 11. प्रतिदिवसम्. B and Edd., प्रतिदिनम्. L. 12. निपुणधृतः. Edd., निपुणे धृतैः. —पञ्जरशुकसारिका वृत्तीः करोति. B, पञ्जरशुकं सारिकां च वृत्तीकरोति. L. 14. निपतितसाञ्जनाश्रुचिन्दुपङ्क्तिः कथितात्मावस्थानान्मनोहरान्संमोहाशानुवर्तिनः. A omits आशा. (Com., संमोहानुवर्तिनः संमोहकारिणः). Edd., आत्मावस्थानम् for आत्मावस्थानासु B, निपातितसाञ्जनाश्रुचिन्दुपङ्क्तिः कथितावस्थायान् मनो-हाशानर्त्तनः. L. 16. अरञ्जयत B, रंजयन्. Edd., रंजयति. —अल-क्तकरसेनेव. B and Edd., put the इव after अनुरागेण. L. 17. नखप्रतिबिम्बितम्. B, नखेषु प्रतिबिम्बितम्. L. 18. सखीभिः. Edd., लतासखीभिः. L. 19. पराङ्मुखायाः परिवर्त्तन्. Edd., परा-ङ्मुखपरिवर्त्तन्. L. 23. यवाङ्कुरानिव. Text of A, यवाङ्कुरविकारानि —नख. B, स्व.

P. 235, L. 2. सक्तचग्रहमसकृद्दृष्टो मां पाथयति. B. सक्तचग्रहमगणितवेष्टः फलं प्रार्थयते. L. 11. एव. B, एवं तदा. L. 13. यौवनविलसैः. Text of A, यौवनेन विलसैः. B omits यौवन. L. 15. A omits तथा च. L. 16. प्राप्तमनुरूपं फलं. B, प्राप्तमनुरूपफलं. Ed. 2. प्राप्तरूपं फलं. L. 17. मदिरारस B and Edd., मदिरामद. L. 19. कामापराधैः B, कामापराधे. —खलु. Edd, add खलस्य. L. 21. योयं कामः. कोपि वा कथय कानि कानि. Edd. add a second वा after कामः. B, कामोपि. B omits one कानि. L. 23. अप्रकाशयन्. Edd., प्रकाशयन्.

P. 236, L. 2. अस्य शरशरव्यतां यन्न यातं याति यास्यति वा. The reading of B and E. A, अस्य शरव्य (शर) शरव्यतां यन्न जातं याति वा रहति^o &c. Edd., अस्य शरव्यतां यन्न यातं याति यास्यति वा B adds को वा-स्मान्न व्रसति. Edd., को वस्य भ्रम्यति. L. 4. अपि चेत्यादि. Many parallels to this fine passage might be quoted from other literatures. 'If the whole sky were paper and every star a writer, and *if all wrote to the day of Judgment* they could not write all my love,' is a verse in a popular German song. So too an English hymn-writer despairs of adequately describing the glory of God even if he could —

With ink the ocean fill,
 Were the whole earth of parchment made
 Were every blade of grass a quill,
 And every man a Scribe by trade.

See a paper in Benfey's *Orient and Occident*, Vol. II. 546, where an attempt is made to trace the thought to a Jewish origin. Compare also the last verse of the Gospel of St. John: 'And there are also many other things which Jesus did, the which, if they should be written every one, I suppose that even the world itself could not contain the books that should be written.'

For चिन्ताप्रिया Edd. have प्रिया चिन्तया. सहस्राणि संकटं is from B and Edd. A, सहस्रसंकट. A, अबहुभाषिणीं सरस्वतीं. The note in (Com. is अपिचेति युक्त्यन्तरे अनेनोति कंदर्पेण अधिष्ठितानां आभितानां कामिनीनां हृदस्य ह्रासीयान् ह्रासकृत् कालः आपताति अकस्मादागच्छतीत्यर्थः अथ कामिनीनां विशेषणानि किं कुर्वतीनां चिंताजनितं यत् प्रियमुखसहस्रं तेन संकटं संकीर्णं यदंबरतलं तत् पश्यतीनां विलोकयतीनां दयितस्य भर्तुः यः आकारः आकृतिः तेन अविस्तीर्णां संकुचितं यन्महीमंडलं तत् लिखतीनां तथा असंख्यान् अनेकान् बलभृगुणान् गणयतीनां गणनां विदधतीनां तथा प्रियतमकथाः बहुभाषते (*sic*) इत्येवशीलां सरस्वतीं शृण्वतीनां आकर्णयतीनां तथा प्राणसमस्य भर्तुः यः समागमः तस्य सुखानि ध्यायतीनां चिंतयतीनां. L. 6. बलभृगुणान्. A adds असंख्यान्. Write शृण्वतीनां. L. 10. कुमारि पक्षपातं पञ्चेषुणा. B, कुमारपक्षपतिना पञ्चशरेण. L. 11. A omits वा. L. 12. उपदिश स्वं. B, उपदिश मे Edd. omit त्वं. L. 13. अपि च. B, इदमपि च.—Ed. omits मे. L. 14. A omits एव. L. 18. पितेव. Edd., भ्रातेव. L. 19. तरुणतायां. B omits Edd., तरुणता. —किमिव. B, कति च. Ed. 1, कति वा. Ed. 2, वा. L. 22. ज्ञपे ते. B and Edd, ज्ञापामि ते. —संदिश प्रेषय माम्. So Text of A, (MSS., मा for मां) Com., संदिश आज्ञापय मां प्रेषय प्रेषणं कुरु. B omits the clause. Edd. omit प्रेषय.

P. 237, L. 1. B omits इव —मकरकेतुशरजर्जरितां. A, मकरकेतुशरजर्जरिता. L. 3. A omits च. L. 4. मरणपाशमिव. B, मरणाय पाशमिव. L. 6 इव. B, एव. —अवलम्ब्य. So A in text and B. Com. of A and Edd., आलम्ब्य. L. 7. पुष्प. B, पद्म. L. 10. स्वये.....संदिशामि. Edd., दिशन्ती for संदिशन्ती. B, जिह्वेति साहं किं संदिशामि. L. 11. प्रियास्मेति. B, प्रिया मेति. L. 15.

अनन्यरक्तः. B, अनुरक्तः. —स्व. B, स्वयम्. L. 16. निवेदनलाघवम्, B, निवेदनालापलाघवम्. —अप्रबुद्धबोधनम्. Text of A, अबुद्धबोधनम्. B, उद्धतप्रतिबोधनम्. L. 17. अनुजीविन. B and Edd., अनुजीवि. L. 18. एवेति. B omits. Edd. omit इति. P. 239.

P. 239. The *Pūrvabhāga* is continued in B as follows:—
ज्ञास्यसि मे मरणेन प्रीतिमित्यसंभाव्यमपि चेदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न ददाति सुतरां लज्जितेव लज्जा दर्शने दातुं प्रतिज्ञातं च मया महाश्वेतायाः त्वयि दुःखितायां नाहमात्मनः पार्थि प्राहयिष्यामीति तामहं पुनरप्यवदं देवि मैतन्मनस्यकरोः (sic) कुमतिरियमतिदाहणोऽयं पापकारी मकरकेतुरदृश्यमानेपि भियजने जनितहृदयानुरागः कदाचिज्जीवितमपि हरीतीति साब्रवीदेतदपि नास्त्येव मे दैवेन वा विरहेण वा यौवनेन वानुरागेण (वा) मदनेन वा हृदयेन वा न्येन वा केनापि दत्तः संकल्पमयः कुमारो जनसंनिधावपि केनचिदप्यविभाव्यमानः सिद्ध इव सर्वज्ञ ददाति मे दक्षेनमपि चादाविवासौ नायमकांडपरित्यागनिष्ठुरहृदयः तस्मादस्माद्विरहमरणभयहरो नायं नक्तदिवं लक्ष्म्या समाकुलो न क्ष्म्या (sic. MS., लक्ष्म्या with the l smeared over as a mistake) पतिनै सरस्वतीमपेक्षते न कीर्तिसंबंधं वद्धैयतीत्येतदेवाभिधाय तूष्णीमभूत्.

अहं तु तच्छ्रुत्वा समचित्तं सत्यमिदं गरीयः खलु जीवितावलंबनमिदं विनोदश्चवियोगिनामंतःसंकल्पमयः प्रियः भियजने नितरां कुलंगनानां विशेषतः कुमारिकाणां तथा ज्ञानेन सार्द्धं अकृतदूर्तापादपतनदेन्यान्यन्यान्वेव प्रतिक्षणं समागमशतानि अन्यत्राकलनीयानि रमणीयानि स्वेच्छाभिसरणसौख्यानि अत्यंत (MS., अत्यंत corrected into अत्यंत) दूषितकन्यकाभावाच्चिह्नानि सुरतानि सुरतेषु चाकृतस्तनव्यवधानदुःखान्यालिंगनान्यजनितव्रणदर्शनवीडानि नखदंतक्षतगुखानि अनाकुलितकेशपाशाः कचग्रहमहोत्सवाः शब्दाविहीनानि सुंबनान्यनुत्पादितगुरुजनविमाधितक्षतवैलक्ष्याण्यधरखंडनविलसितानि नैनमंधकारराशिरंतरयति न नीहारनिकरास्तरयति न जलधरधारापातः स्थगयतीत्येवं च मे विंचितयंत्या एवानुरागकथारसपूरेणैव रक्ततामगाहिवसस्तत्क्षणं प्रकटितरागं हृदयमिव कादंबरीरूपया पलायमानमिवादृश्यत रविमंडलं पल्लवशयनमिव संध्यारागमरचययामिनि परिचारक इव चंद्रभाषे शिलातलतल्पमकल्पयत्यदोषः अत्रांतरे चागत्य स्वं स्वं नियोगमशून्यं कुर्वीणा दूरतो दीपकाधारिण्यो गंधतैलावसेकसुरभिभूतोऽत्राणीभिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालकाः बालिकाः पर्यवारयन्नथ निर्मललावण्यलक्षितानि दीपिकाप्रतिबिंबानि ज्वलन्ति मदनसायकशल्यानीवांगलज्जानि समुद्रहंती नवानिरंतरकलिकाचिता चंपकलते विनीतुका काः मदेशेऽस्मिन्निति परिजनमपृच्छत् अथ बहलसितवसनसमुज्जसितगात्रयष्टयो क्षरदेशेऽसिपिण्डिताः परशुरामशरविवरविनिर्गता इव लसच्छंसपंकयः कलहंसक (ला) लापमधुरालापैः प्रतिवाचमिव प्रयच्छद्भिर्नूपुरैः प्रहर्षमिव प्रयंत्यः पतत्कर्णपूरपल्लवोद्भासितैश्चासाश्रवणाय धावद्भिरिव श्रवणैः पुरःसंच-

रन्त्यः मौक्तिककुण्डलांशुजालानि स्कंधदेशानिःक्षितानि चामराणीव वहन्त्यः समा-
हतकपोलस्थलैः कुण्डलैर्बलादिव द्राप्यमानवाचो वाचालैः कर्णोत्पलमधुकरैरिव
समज्ञापयेति व्याहरन्त्यः कन्यकाः समतात्समभावन् आज्ञां प्रतीक्षमाणासु च
मुखकमलावलोकितानीषु च तासु क्रमेण दृष्टिं पातयन्ती स्निग्धाभिदीवरस्रजमिव
समालिकां तांबूलमन्याच्यत दूरतरमुत्सार्थं मामब्रवीत् वक्तव्यश्च त्वया कुमारः (:) तच्च
सादरं मे ददती कैयूरकमिदमादिशदियं [दिश इयं] खलु भवता पत्रले-
खा स्वसेनासंनिवेशं प्रापणीयेति अत्रांतरे तत्पसादानिवांगलग्राह्यं भवती अस्याश्च
प्रेमप्रसारितया दृष्टयेवानुगम्यमानाहं सह कैयूरकेणागत्य मेघनादमपश्यं अथ
क्रमेण प्रतिनिवर्त्यते तं देवपार्श्वतिकमनुप्राप्ता अद्यापि च तां तथा कुसुमशर-
शाल्यवेदनाविह्वलितवपुषमग्रतः स्थितामिव पश्यामि किं बहुना यदैव सकल-
जननयनमनोभिरामं वसेतमिव भगवंतमालोकय रकाशौकलतामारुढवाम् मक-
रकेतनस्तां सा हि ग्रीष्मश्रीरिवानुदिनं क्षामश्यामा भवति तस्याः कंदर्पवेदनया-
गानि अत्युष्णश्वसनखेदानि ग्रीष्मादिवसैः साधारणवस्तूनि भवन्तीदानीं महान्ता-
यासमुभवति त्वदर्थं कादंबरी तस्या हि दिनकरोदयादारभ्य सूर्यकोतानलस्यैव
निःशब्दस्यापवन्धेरितस्याभूमस्याभ्रमनः प्रज्वलतो मदनानलस्य न परिजन-
कारकमलकलितकोमलपङ्कजलास्यलीलया प्रसरभंगो नोत्तालतालवृत्तवांतजल-
कणिकासारसेकेन निवृत्तिर्न हरिचंदनरसच्छटाच्छुरणेन छेदो न विदलितमुका-
फलवालुकपटलोद्भूतमेन व्युपरमो नोत्कलितयंत्रमयकलहंसर्पकिमुक्ताब्जधारेण
धाराग्रहेण प्रशमो यथा यथा च चलितजलयंत्रगलिताभिरांशिशिरशीकरनि-
करकोरकितभिरंबुधाराभिराह्र्यते तथा तथा वैद्युतानलसहोदर इव सुतरां
परिस्फुरति मदनपावकः सुतरां शिशिरः कुंदलताकलिकामंजरीमिव विकाशय-
ति स्वेदजललवजलकसंततिमुपचाराश्विनं च मदनहुतप्रजा दह्यमानमप्यग्निशौच-
मंशुकमिव सुतरां निर्मलीभवति लावण्यं मन्ये च मृदुस्वभावमपि जलमिव मु-
क्ताफलतामुपगतं कठिनीभवत्युत्कटितं हृदयमवलोजनस्य यत्तादृशेनापि खलु
संतापेन न विलीयते बलवती खलु वल्लभजनसंगमाशा यत्तथाविधमप्यनुलवेद-
नाविह्वलितप्राणमतिकटं ग्राण्यते किं करोमि कथय कथं कथ्यते केन प्रकारे-
ण वियते कया युक्ता प्रकारयते कतमया वा वेदनयोपमीयते बलवती तदुत्कटा
स्वभेषु विगतचेतनया तथा स्फुटं प्रतिदिवसे दृश्यमानोपि यत्र पश्यसि तादृशी-
मवस्थां प्रचंडकिरणसहस्रातपसहानि शयनीकृतानि कमलानि म्लानिमुपजनयं-
त्या दिवसकरमूर्तिरपि निजोष्मणा निर्जिता तथा निःकरुणेन चाकारणवामेन
कामेन मथ्यमाना तास्ताश्चेष्टाः करोति तथा हि सा सोढमदनवेदने स्वमतिक-
ठिने मनसि निवससीति मृदुनि कुसुमशयने कथमपि सखीजनेन पात्यते कुसु-
मशयनगता च सा संतापगलितचरणतलालककपाटलैश्च शय्याकुसुमैरनंगश-
रैरिव हृदयात्सशोणितैः पतितैस्तप्यमानशरीरयाष्टिः समीपवर्तिनीनां सखीनां
मुखकमलेषु दृष्टिं पातयन्ती भयमुपजनाति मरकताशिलातले सर्वांगीणमनंगबा-
णनिवारणाय कवचाभिव भवदनुस्मरणजं रोमांचमुद्रहती च रोमांचिनि कुचयुग-

अनन्यरक्तः. B, अनुरक्तः. —स्व°. B, स्वयम्. L. 16. निवेदनलाघ-
वम्, B, निवेदनालापलाघवम्. —अप्रबुद्धबोधनम्. Text of A, अनुद्ध-
बोधनम्. B, उद्धतप्रतिबोधनम्. L. 17. अनुजीविन. B and Edd.,
अनुजीवि. L. 18. एवेति. B omits. Edd. omit इति. P. 239.

P. 239. The Pūrvabhāga is continued in B as follows:—
ज्ञास्यसि मे मरणेन प्रीतिमित्यसंभाव्यमपि चेदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न
ददाति सुतरां लज्जितेव लज्जा दर्शने दातुं प्रतिज्ञातं च मया महाधेतायाः
त्वयि दुःखितायां नाहमात्मनः पार्णे ग्राहयिष्यामीति तामहं पुनरप्यवदं देवि
भैतन्मनस्यक्तरोः (sic) कुमतिरियमतिदारुणोऽयं पापकारी मकरकेतुरदृश्यमा-
नेपि प्रियजने जनितहृदयानुरागः कदाचिज्जीवितमपि हरतीति सात्रयीदेतदपि
नास्त्येव मे दैवेन वा विरहेण वा यौवनेन वा नुरागेण (वा) मदनेन वा हृदयेन
वाच्येन वा केनापि दत्तः संकल्पमयः कुमारो जनसंनिधावपि केनचिदप्यविभा-
व्यमानः सिद्ध इव सर्वेषां ददाति मे दर्शनमपि चादाविवासां नायमकांडपरित्या-
गनिष्ठुरहृदयः तस्मादस्मादिरहमरणभयहरो नायं नक्तदिवं लक्ष्म्या समाकुलो
न क्ष्म्या (sic. MS., लक्ष्म्या with the ल smeared over as a mistake)
पतिर्न सरस्वतीमपेक्षते न कीर्तिसंबंधं वईयसीत्येतदेवाभिधाय तूष्णीमभूत्.

अहं तु तच्छ्रुत्वा समचित्तं सत्यमिदं गरीयः खलु जीवितावलंबनमिदं
विनोदश्चवियोगिनामंतःसंकल्पमयः प्रियः प्रियजने नितरां कुलांगनानां विरो-
धतः कुमारिकाणां तथा क्षमेन सार्द्धं अकृतदूर्तापादपतनदैत्यान्यन्यायेव प्रति-
क्षणं समागमशतानि अन्यत्राकलनीयानि रमणीयानि स्वेच्छाभिसरणक्षीणानि
अस्यंत (MS., अस्यंता corrected into अस्यंत) दूषितकन्यकाभावाच्चिह्नानि
सुरतानि सुरतेषु चाकृतस्तनव्यवधानदुःखान्यालिंगनान्यजनितव्रणदर्शनेष्वीडानि
नखदंतक्षतमुखानि अनाकुलितकेशपाशाः कचप्रहमहोत्सवाः शब्दविहीनानि
चुंबनान्यनुल्पादितगुरुजनविभावितक्षतवैलक्ष्याण्यधरखंडनविलसितानि नैनमं-
धकारराशिरंतरयति न नीहारनिकरास्तिरयति न जलधरधारापातः स्थगयती-
त्येषं च मे विंचितयंत्या एवानुरागकथारसपूरेणैव रक्ततामगादिवसस्तत्क्षणं
प्रकटितरागं हृदयमिव कादंबरीलपया पलायमानमिवाद्वयत रविमंडलं पल्ल-
वशयनीमिव संध्यारागमरचयामिनी परिचारक इव चंद्रमणिशिलातलत्पम-
कल्पयत्यदोषः अत्रांतरे चागत्य स्वं स्वं नियोगमश्न्यं कुर्वीता दूरतो दीप-
काधारिण्यो गंधतैलावसेकसुरभिधूमोद्गारिणीभिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालिकाः
वालिकाः पर्यवारयन्थ निर्मललावण्यलसितानि दीपिकाप्रतिबिम्बानि ज्वलन्ति
मदनसायकशल्यानीवांगलग्नानि समुद्रहंती नवनिर्दंतरकलिकाचितां चंपकलतेव
निर्गंतुकाकाः प्रदेशोस्मिन्निति परिजनमपुच्छत् अथ बह्वलितवसनसमुल्लसि-
तगात्रयष्टयो द्वारदेशसंपिण्डिताः परशुरामशरविवरविनिर्गता इव लसद्वंसपं-
क्तयः कलहंसक (ला) लापमधुरालापैः प्रतिवाचामिव प्रयच्छन्निर्गुरैः प्रहर्षमिव
पूरयंत्यः पतत्कर्णपूरपल्लवोद्भासितैश्चाभ्रवर्णाय धावन्निरिव श्रवणैः पुरःक्ष-
-

रंत्यः मौक्तिककुंडलांशुजालानि स्कंधदेशानिःक्षितानि चामराणीव वहंत्यः समा-
 हतकपोलस्थलैः कुंडलैर्वलादिव दाप्यमानवाचो वाचालैः कर्णोत्पलमधुकैरिव
 समञ्जस्येति व्याहरंत्यः कन्यकाः समतात्समभावन् आज्ञां प्रतीक्षमाणासु च
 मुखकमलवलोकिकीर्त्तयु च तासु क्रमेण दृष्टिं पातयन्ती क्षिप्राम्दीवरत्नजमिव
 तमालिकां तांबूलमयाच्चत दूरतरमुत्सार्य मामग्रवीन् वक्तव्यश्च त्वया कुमारः (१)
 तच्च सादरं मे ददती केयूरकमिदमादिशदियं [दिश इयं] खलु भवता पत्रले-
 खा स्वसेनासंनिवेशं प्रापणीयेति अत्रांतरे तत्पसादानिवांगलमाम्बहंती अस्याश्च
 प्रेमप्रसारितया दष्ट्येवानुगम्यमानाहं सह केयूरकेणागत्य मेघनादमपश्यं अथ
 क्रमेण प्रतिनिवर्त्यते तं देवदादातिकमनुप्राप्ता अद्यापि च तां तथा कुतमशर-
 ञाल्यवेदनाविह्वलितवपुषमग्रतः स्थितामिव पश्यामि किं बहुना यदैव सकल-
 जननयनमनोभिरामं वसंतमिव भगवंतमालोक्य रक्ताशोकलतामालूढवान् मक-
 रकेतनस्तां सा हि ग्रीष्मशीरिवानुदिनं क्षामश्यामा भवति तस्याः कंदर्पनिदनयां-
 गानि अत्युष्णश्चसन्नेदानि ग्रीष्मादिवसैः साधारणवस्तूनि भवन्तीदानीं महान्तामा-
 यासमनुभवति त्वदर्थं कादंबरी तस्या हि दिनकरोदयादारभ्य सूर्यकांतानलस्यैव
 निःशब्दस्यापवनधिरितस्याभूमस्याभस्मनः प्रज्वलतो मदनानलस्य न परिजन-
 करकमलकलितकौमलपल्लवलास्यलीलया प्रसरभंगो नोचालतालवृत्तवांतजल-
 काणिकासारसेकेन निवृत्तिर्न हरिचंदनरसच्छटाच्छुरणेन छेदी न विदलितमुक्ता-
 फलवालुकापटोलूढुलनेन व्युपरमो नोत्कीलितयंत्रमयकलहंसपंक्तिमुक्तांबुधारेण
 धारादृष्टेण प्रक्षामो यथा यथा च चलितजलयंत्रगलितभिर्निशिशिरशीकरनि-
 करकोरकिताभिरंबुधाराभिराह्वयते तथा तथा वैद्युतानलसंशोहर इव सुतरां
 परिस्फुरति मदनपावकः सुतरां शिशिरः कुंदलताकलिकामंजरीमिव विकाशय-
 ति स्वेदजललवजालकसंततिमुपचाराश्विनं च मदनहुतभुजा दह्यमानमप्यशिशौच-
 संशुकमिव सुतरां निर्मलीभवति लावण्यं मध्ये च मृदुस्वभावमपि जलमिव मु-
 क्ताफलतामुपगते कठिनीभवत्युत्काटितं हृदयमबलजनस्य यत्तादृशेणापि खलु
 संतापेन न विलीयते बलवती खलु बलभजनसंगमाशा यत्तथाविधमप्यतुल्यवेद-
 नाविह्वलितप्राणमतिकष्टं प्राण्यते किं करोमि कथय कथं कथयते केन प्रकरि-
 णवियते कया युक्त्या प्रकाश्यते कतमया वा वेदनयोपमीयते बलवती तदुत्कंठा
 स्वंप्रभु विगतचैतनया तया स्फुटं प्रतिदिवसं दृश्यमानोपि यच्च पश्यति तादृशी-
 मवस्थां प्रचंडकिरणसहस्रातपसहानि शयनीकृतानि कमलानि स्लानिमुपजनय-
 त्या दिवसकरमुच्चिरपि निजोष्मणा निर्विजता तया निःकरुणेन चाकारणवामेन
 कामेन मथ्यमाना तास्ताश्चेष्टाः करोति तथा हि सा सोढमदनवेदने त्वमतिक-
 ठिने मनसि निवससीति मृदुनि कुसुमशयने कथमपि सखीजनेन पात्यते कुसु-
 मशयनगता च सा संतापगलितचरणतलालककपाटलैश्च शय्याकुसुमैरनंगश-
 रैरिव हृदयास्तशोणितैः पतितैस्तप्यमानशरीरयष्टिः समीपवर्तिनीनां सखीनां
 मुखकमलेषु दृष्टिं पातयती भयमुपजनायति मरकताशिलातले सर्वांगीणमनंगबा-
 णनिवारणाय कवचाभिव भवदनुस्मरणजं रोमांचमुद्रहती च रोमांचिनि कुचयुग-

ले श्वासगलितमंशुकं निधाना त्वत्पाणिग्रहणतृष्ण्या कंटकशयनव्रतलीलाभिव
 दक्षिणं करकमलमनुभावयति वामं तु वामकपोलभरजडांगुलिमुल्लसत्तोलपञ्चरा-
 गवलयांशुरज्यमानं ज्वलितमदनहुतवह्नुष्यमाणभिव हस्ताकिशालयं विधुनोति
 नालिनीदलज्यजनपवनविक्षिप्पमाणकर्णपूरकुवलयदलं वदनमजस्रं स्वदशुभय-
 पलायमानलोलोचनभिव बिभर्त्ति प्रतिक्षणं क्षामतां व्रजंती न केवलं गल्यम-
 गलवलयं पतनभयेन दोलायमानं हृदयमपि मुहुर्मुहुः सादरं पाणिपल्लवेन रुणद्धि
 शिशिरवारिशोदक्षरण्या [रिण्या] लीलाकमलमालिकयेव वपुषि निहितया सखीज-
 नहस्तपरंपरयापि क्लाम्यति तथा चरणयुगलेन रशनाकलापं नितंबविस्तारेण
 मध्ये समागमाशया हृदयं हृदयेन भवंतमुरसा बिशिबीपलाशप्रावरणं कंठेन जीवितं
 करतलेन कपोलपालीं त्वदालपेनाश्रुयातं ललाटकलेन चंदनललाटिकांसेन
 वेणीलतामधुना धारयति त्वदिदृक्षया विघटमानमपि हृदयं बांछति गोचरस्थलनेनेव
 जीवितेन लज्जते म्रियसंख्येव मूर्च्छया मुहुर्मुहुः सृश्यते परिजनेनेव रणरणकेन
 मदनपरवशा कुसुमशयनादुत्थाप्यते परिचारिकयेवारत्या भ्रस्तांगी संघार्यते
 मुहुर्मुहुः पवनप्रेक्षितमुत्कंठाव्यजनपल्लवभंगभयकंपितमिव लतामंडपमधिवसति
 मुहुरुत्कोशकलिकं विश्रवल्यसंरक्षणरचितंजलिपुटमिव स्थलनलिनीवनमधि-
 शेते मुहुरुद्धंधनभयादिव निरंतरकिशालयाच्छादितलतापाशमुयानमासेवते मुहुः
 पतदविरतरोदना ताभनयनप्रतिविंबं स्वस्तरास्तरश्चास्निमज्जत्कमलमिवोप-
 वनसरोजलमवगाहते तस्मादुत्थाय तमालवीथिकामुपैति तस्याः शाखावलंबितै-
 र्धौंसकजुललतानिहितानिर्मलितलोचनवदना चंपकदलमालिकयोद्धंधनदेहशैका-
 मुत्पादयंती मुहूर्त विश्रम्य संगीतकण्ठहमाविशति ततो मधुरमुरजवायरवल्ल-
 लितलास्यजनितखेदा मयूरीव मुकवारिधारं धाराश्रममिपतति ततो घनजलध-
 रधाराशीकरम्वपुलकितकाया कदंबलतिकेव कपमाना शुद्धांतकमलिनीतीर-
 सुदसर्पति तस्माच्च भवनकलहंसरवमसहमानावतारितनुपूरयुगला निपुणप्रेष्या
 [क्षा] मिव च क्षामतामभिनंदति धवलवलयरचनाग्लानमृणालकुपितैरिव
 भवनवर्षाचक्रवाकैः कूर्जतेन खेयते शय्यातलापिताविलासमुदितकुसुमां [मा]
 माषतैरिव प्रमदवनमधुकुरैर्विरुतेनोद्वेज्यते निभेरोत्कंठागीतानिर्द्विजतरवररोषितैरि-
 वांगणसहकारकोकिलाकुलैः कलकलेनाकुलीक्रियते मदनपांडुगंडपारिभूतपव-
 कातिभिर्विद्वेद्योयानकेतकीसूचिचिरुद्धतवेदना भवत्येवंप्रायैश्च मदनदुःखेतितायसैः
 परिणाममुपैति दिवसः चंद्रोदये चास्यास्तिमिरमयीवापैति धृतिः कमलवनमय-
 मिव दूयते हृदयं कुमुदमय इव जृम्भते मकरकेतुः अ[चं]द्रकांतमणिमयमिव
 प्रक्षरति नयनयुगलमुदधिजलमथानीव वर्षते अंसितानि चक्रवाकमया इव विघ-
 टते मनोरथाः शीतज्वरातुरेव मणिकुट्टिमसंकातस्य चंद्रमंडलस्योपरि वेपथुवि-
 रलितंगुलिनिकरं कारयुगलं प्रसारयंती शाशिन इव संतापमनश्चरं कथयति
 सीत्कारेषु दशनांशुव्याजेन मन्मथशरजर्जरितहृदयप्रविष्टान्दिकुरानिवोदिराति
 वेपथुषु व्यजनीकृतकदलीदलकंपोपदेशमिव शुक्लाति जृम्भिकारंभेषु कंठागतजी-
 वितनिर्गमार्गमिवोपदिशति गोचरस्थलितवैलक्ष्यसिंतेष्वंतर्निपतितमदनशरकु-

सुमधुलिविबोद्धमति बाष्पमोक्षेषु स्थूलाभुसंतानवेगिकावाहिनी विलीयत इव
 शशिमणिदर्पणगृहेषु स्फुरितानिकप्रतिबिम्बतया शतधेवविदलति कुसुमशयनेषु
 परिमललालसागतालिमालाकुलिता धूमायत इव कमलस्रस्तरेषु किञ्जल्करज्यु-
 जर्पिज्जरिता ज्वलतीव स्वेदप्रतीकरिषु विशदकपूरक्षोदधूलीधवलीकृता भस्मीभव-
 तीव न ज्ञायते किं मुग्धतया किं विलोसेन किमुन्मादेन संगीतकचुदग्धवनिनेषु
 केकाशंकया धारागृहमरकतमणिमयूरमुखानि स्थगयति दिवसावसानेषु विदले-
 षभीता मृगालसूत्रैराकृष्यालेख्यचक्रवाकमिथुनानि संघट्टयति चितारतारंभेषु
 मणिप्रदीपानवतंसोत्पलप्रहरिस्ताडयत्युत्कंठालेखेषु संकल्पसमागमाभिज्ञानानि
 लिखति दूतीसंश्लेषेषु स्वभापराधोपालभात्संदिशति अपि च तस्याः चंदनप-
 रिमल इव दक्षिणानिलेन सहागच्छति मोहः चक्राह्वाप इव निशया सहापत-
 ति प्रजागरणवासः प्रतिरुतानीव वलभीकपोतकूजितैः सहाविभवंति दुःखानि
 मधुरकर इवोपवनकुसुमांमोदेन सहोपसर्पति मरणाभिलाषः तथा च सा जलक-
 णिकेव पद्मिनीपलाशावस्थिता कपंते प्रतिच्छायेव रुद्रटिकोपलसलिलदर्पणम-
 णिकुडिमतेलेषु दुश्यते नलिनीव शीतकरकिरणस्पर्शेन म्लायति हंसीव सलि-
 लमृगालिकाहारभ्यातिकरेण जीवति शरदिव कमलकुमुदकुवलयसंपर्कमनोहरगं-
 धवहा सकुसुमबाणा विजृम्भते चंद्रमूर्तिरिव कमलप्रखरस्खलितपादपल्लवा संघ-
 रंती निशां नयति कुमुदिनीव रजनिकरकिरणकृतप्रजागरा दिवसमलीकनि-
 द्रयातिवाहयत्यसुरिपुजलज्ञयनलीलेव मदोच्छ्वसितशेषा निमीलितलोचना कि-
 मापि चितयति मलयनिबन्धेव सरसचंदनपल्लवाच्छितेषु शिलातलेषु निपतति
 कुंदकलिकेव शिशिरसंपर्केणोन्मीलति भ्रंजीवासास्रसंतापालिगितचंदना शि-
 खिकुलकोलाहलेनोत्ताम्यति कुरंगीव केसरिकाननं परिहरति कुसुमघटिताशिली-
 मुखमनोहराभ्युदयचापादिव प्रमदवनाच्छस्यति जानकीव पीतरकेभ्यो रजनिच-
 रेभ्य इवाशोकचंपकेभ्यो दिने विभ्रंति उभेव स्वप्नसमागमेनापि कृतार्थतामेति
 श्रीधमदिनलक्ष्मीरिवानुदिनमतिशामश्यामा भवति सर्वथा तस्यां कंदर्पवेदनया-
 गानि दिवसैर्ज्जीवितस्य धारणवस्तूनि वलयरचनया गृहकमलिनीमृगालानि
 उपदेशैः सखीजनवचनानि शाय्यापरिकल्पितेन चोपवनकुसुमान्यनवरतमोक्षेण
 मदनापुधानि निःक्षेपं क्षीणानि किं बहुना तस्याः त्वन्नामा सर्वैः सखीजनस्त्वत्सं-
 बद्धानि सर्वैरहस्यानि त्वत्समागमोपायान्वेषिणः सर्वे समवायास्त्वद्वार्त्तोपालं-
 भनतत्पराः सर्वप्रभ्राः त्वद्वृत्तांतमुखरः सर्वपरिजनः त्वदालापनिर्मिताः सर्ववि-
 नोदाः त्वदाकारमयश्चित्रकलाभ्यासः त्वदुपालंभगर्भाः (sic.) मागधीनां कल-
 गीतयः त्वदशैनपुनरुक्ताश्च स्वभ्राः त्वत्परिहासपायाः (sic.) मदनदाहज्वरप-
 लापाः त्वदाधाराः सर्वे उपहारास्त्वन्नामग्रहणैकोपायगम्यप्रबोधाः (sic.) मोह-
 महावेगा इति ।

There follows the colophon इति श्रीबाणभट्टविरचितं कादंबरीखंडं समाप्तं, and after the usual श्रीगणेशाय नमः, the introductory verses to the Second Part by Bāṇa's son.

This long, and in some places very clumsy, interpolation is due to the desire to present the Pūrvabhāga in a more finished form than that in which, according to universal tradition, Bāṇa left it, and at the same time to supply some information as to Pattralekḥā's return journey, which is wanting in the authentic work. Though not in itself of much importance it preserves in the passages taken from the Uttarabhāga various readings, some of which are important. It is made up of—*firstly*, the first sentence of the Uttarabhāga in a slightly altered form (p. 173, ll. 1-2); *secondly*, the passage in the Uttarabhāga, our page 242, ll. 3-12, followed by इत्येतदभिधाय तूष्णीममूह (ll. 2. 10); *thirdly*, the passage, in the Uttarabhāga, our pp. 242, l. 23; 244, l. 8 (p. 173, l. 11; p. 174, l. 3) omitting our p. 243, ll. 17-20; *fourthly*, an interpolated account of Kādambari's message by Pattralekḥā, Pattralekḥā's setting out, meeting with Meghanāda, and arrival at Ujjayinī (p. 174, ll. 3-6); *fifthly*, the passage in the Uttarabhāga in Keyūra's speech, here put in Pattralekḥā's mouth, our pp. 251 l. 12; 256, l. 10, with the tag prefixed अथापि च तां तथा कुसुम-शरशल्पवेदनाविह्वलितवपुषमग्रतः स्थितामिव परयामि (l. 32 to the end). Of these five parts, B, in its Uttarabhāga, repeats the *first* in another form, omits the *second*, inserts of the *third* only the omitted lines p. 243, ll. 17-20; has our account (p. 244, l. 8; 251, l. 10) of the rest of Pattralekḥā's story, the arrival of Keyūra, &c., and repeats in its place in Keyūra's speech the long passage with which it has already closed the Pūrvabhāga.

P. 239, V.1. The poet in effect here prays that he may be able to construct a continuation of his father's story, and make of the two parts one book in which the joining line shall be as imperceptible as that along which the two halves of the body of Śiva meet. Com., देहद्वयस्य स्त्रीपुरुषरूपदेहद्वयस्य अर्धं स्त्रीदेहार्धं पुरुषदेहार्धं च तयोर्घटना संघट्टः ताभ्यां वा घाटना (corrected into घटना) निर्माणं तेन रचितं. 'Made by putting together the halves of two bodies.' Text of A and B, घाटना for घटना.

V. 3. कृतश्च. From Edd. So also D. A. कृतस्य. Com., अन्यच्च पुण्यैरेव कृतस्य मम यत आत्मलाभः पुण्यैरेव धर्मैरेव एतेन धर्ममात्रारब्ध-
त्वेनात्मनो देवांशत्वं प्रतिपादयति कृतस्य निष्पादितस्य मम यतो बाणादात्म-
लाभो देहसंबंधो जात इति शेषः एतत्पुत्रत्वमेव मे धर्ममात्रारब्धत्वं सूचयति.
With the thought of the line compare अल्पपुण्यस्य तु तन्मे प्राप्तमपि करतलादेवमाच्छिद्य दैवेन नीतम् p. 278, l. 20, and अन्यच्च मनुष्यलोकेषु केन कदा वा दृष्टं श्रुतमनुभूतं वा यदस्मानिः पुण्यवद्भिः p. 325, l. 15. V. 4. सुदृक्चक्षैव. Com., तस्य बाणस्य वचसा वचोभिरित्यर्थः. Compare आत्मवचसा v. 7. —एव. Edd. and D P 2, एव.

P. 240, V. 5. गद्ये कृतेपीत्यादि. Com., गुरुणा पित्रा गद्ये कृते जातविकवचनं गद्येषु कृतेष्वित्यर्थः यत्तथापि कृतगद्याक्षरतुल्यानि अक्षराणि अञ्जलसमुदायात्मकानि वर्णानि निर्गतानि प्रादुर्भूतानि स मे पितुरेव बाणस्यैव अनुभावः सामर्थ्यं स्वशरीरमोचनसमये तथा तेनानुगृहीतो यथाऽभेतनकथापूरकगद्यावली तत्त्वमानाकारैर्वाविरभूदिति भावः. —एकज्ञव.° B, D, A, D P 2, and Edd., एकः ज्ञव°. Com., एको मुख्यः ज्ञवः प्रवाहो यस्मिन् तादृशो योऽमृतसः पीयूषद्रवः तदास्पदं स्थानं यश्चन्द्रः. There is no second stream of nectar, but only that in the moon. So Bāṇa alone could finish Kādambari (अनन्यशक्त्या) as it ought to be finished. —पादसंपर्कः. So A, B and D. Edd., पादैः संपर्कैः. Com. goes on. —तत्पादसंपर्क एव तत्किरणसंबंध एव मुगकमणेश्चन्द्रकांताश्चमनः द्रवाय त्ववाय भवतीति शेषः यथा चंद्रकांतमणिश्चन्द्रकिरणसंपर्काद्भूमीभवति तथा मद्वाण्यापि पितृवाक्संबंधेन अमृतभाविणी भाविष्यतीति भावः. Note that the images in this and the following verses are closely connected. In this verse the father's own words are like the stream of nectar-like rays which draw moisture out of the moon stone (eloquence from the son). In v. 6 Bāṇa's eloquence is like a mighty river which takes the streams that enter it also to the sea, so that borne along on its current the son's voice may hope to reach its goal. In v. 7 Bāṇa's words are a stream of wine which has so intoxicated mankind that they may be trusted now not to know the difference between wine and water (between the son's and the father's work). V. 7. A play on the word Kādambari, the name of the heroine, and a name of a kind of wine. 'The world is so drunk with Kādambari that it is

incapable of recognising the water I offer in place of wine.' Com., ननु उद्धटपितृवाण्या स्वर्वाणी संयोजयतः कथं न भयं तत्राह कादंबरीति कादंबरीकथा मयं च तस्या रसः शृंगारादिः पानीयं च तस्य भरणे अधिक्येन समस्त एव जनो जंतुमात्रं मत्तः क्षीवः किंचिदपि न चेतयते कर्त्तव्याकर्त्तव्यविधुरः सन् नानुसंधत्त इत्यर्थः तथा च ममापि स्वांतर्गतित्वेन मत्ततया विवेकानुसंधानाच्च भीतिरिति भावः एवं सति रसवर्णविवाजितेन रसः शृंगारादिस्तद्वटिताक्षरमालिकारहितमद्राण्या पितृकृतप्रथमशेषसंधानकर्त्ता भयं न प्राप्नोस्मि तदनुसंधानाभावादित्यर्थः रसेत्यादि न भीतिहेतुरुक्तः. V. 8. वच्चेव. So Com. of A, B, D, and D P 2. Text of A and Edd., वच्चेव.—उत्कृष्टभूमिविततानि. Com., मम पुनरेतन्निर्माणे न कोपि प्रयासलेष इत्याह बीजानीति तस्य बाणस्य तनयेन पुत्रेण तान्येव बीजानि संहतानि कथाविषयीकृतानि पुष्टिं फलोद्भेकतां याति प्राप्तुवंतीत्यर्थः यानि बीजानि गर्भितफलानि अंकुरोत्पादनानुकूलशक्तिमंति वच्चेव वापकेनेव बाणेन उत्कृष्टभूमौ सञ्चलितोप्यधिककादंबरीलक्षणायां भुवि विततानि गव्यादिरूपेण सञ्चलतः स्थापितानि उचितं कर्म रससंकादि तस्य बलात्सामर्थ्यात् कृतानि निष्पादितानि विकाशः श्लेषाभिव्यक्तिः तद्भाजितसंस्पादकानि कृतानि केनचिद्वापकेन गुल्यादिरहितभूम्युत्पानि शाल्यादिबीजानि जलसंकादिक्रियाबलादंकुरावस्थां प्रापितानि फलादिसंपन्नान्युपसंह्रियंत इति श्लेषार्थः.—च याप्ति. (Text of A, याति for याप्ति). Edd., गतानि. After the introductory verses B repeats the sentence अपि चेदानीम् in the form अथिदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न ददाति तरलतालज्जिता लज्जैव दर्शनं, and then goes on मनोभव &c.

L. 17. अपि चेत्यादि. The meaning of the next four lines is not very obscure. If Chândrâpîdâ were brought back Kâdambari would fall so completely under the control of contending emotions that they, not she, would be the actors in what would follow, and this is how they would act. Shame—to have been so weak—would be unable to look upon him. Embarrassment—at the wondrous mental change wrought by love—would flee from his presence. Chill despair—from the dejection of uncertainty—would keep far from him. Lightness of heart might indeed venture unbidden into his presence, but could not lay hold on assurance of his love. Fear—to have sinned in thus bringing him against his will—could not face him. The Commentator wanders through matter which would fill ten pages of this

edition, and which presents a melancholy example of mis-applied ingenuity. Room may be made for his *excursus* on the first clause:—अत्र च पूर्वकादंबर्या विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगात् पुनो विप्रलम्भः तत्र स्मृतिव्यभिचारिभावोदयादानयामि तं देवमिति पत्रलेखोक्तिस्मृतावुत्तराद्धे उत्तरितकादंबर्या निवेदयति पत्रलेखा चंद्रापीडाय अपि चेत्यादिना अपि च अन्यदपि शृण्वित्यर्थः इदानीमपि तद्दर्शनं विना जीवितावसानकालेपि आनीतस्य मञ्जोचनगोचरं प्रापितस्य कुमारस्य प्रथिव्यां कंदर्पमर्चैर्दर्शनं साक्षात्कारं प्रतिकूलादृष्टवशात्कुमारीस्वभावो लज्जैव इंद्रियादिवृत्तीनां स्वच्छंदचारसंकोचिका वपैव न ददाति वर्तमानसामीप्ये लद न दास्यतीत्यर्थः यद्वा वर्तमान एव वा लद प्रथमदर्शनवल[ळ]ज्जया तथाकृतमनुभूतमिदानीमपि सेवानुवर्त्तत इति पूर्वोचारावधिशून्यता निषेधस्य शोभ्यते ननु उत्कंठा लज्जां दूरीकरिष्यतीत्यत आह तरलतेति तरलता दर्शनोत्कंठारूपं चांचल्यं चक्षुषो न लज्जिता लज्जां प्राप्ता मयि विद्यमानायां दर्शनोत्कंठा जातेति लज्जायाः लज्जादयात् तत्र लज्जाव्याप्तिर्भूयसीति भावः तस्यां च सत्यां प्रत्ययवनिर्निमेषवलोकनं च कथं स्यादिति पुनरापि दिग्वादित्यं च व्यभिचारि व्यज्यते लज्जितेत्यं दृष्टिः तद्वक्षणं तु मनागंचितपद्मा च किंचिस्तत्त्वधर्मीनिका संलस्ताद्धेपुटा दृष्टिलज्जिता लज्जिते स्त्रियः इति यद्वा चितासंत्युपनीतं भवंतं विभाव्य क कार्यमित्यादिवदुन्मादव्यभिचारिभावक्रांता हे इत्याह अपि चेति इदानीं भावनासमये आ ईषदर्थे ईषत्काले अल्पकालं नीतस्य भावनया पुरःप्रापितस्य तरलता उन्मादः लज्जा विलेयकार एवार्थे संकल्पसमागमेष्वाभिमुख्यं प्राप्तस्य तरलता उन्मुकां दर्शनं न ददाति अपि तु ददातीत्यर्थः इति वा ननु तर्हि किमर्थं ताम्यसीत्यत आह लज्जितेति क्षणमात्रस्थापितया लज्जां प्राप्ता तिरौभूतेत्यर्थः औत्सुक्यस्य क्षणिकत्वेन संपूर्णदर्शनफलालाभादिति भावः यद्वा पत्रलेखां प्रत्युपालंभोक्तिः कादंबर्याः अस्मिन्काले सामस्त्येन नीतस्य देशांतरं प्रापितस्य त्वयेति शेषः कुमारस्य कुत्सितमारस्य दुर्बलमारस्येति यावत् अन्यथा मां विहाय देशांतरं कथं गच्छेदिति भावः तत्संबंधिनी तरलता लज्जिता दृष्टिः लज्जैव एवकारश्चार्थे लज्जा च समुच्चयः दर्शनं न ददाति तरलतागमनानंतरं पुनरागमरूपा चंचलता तस्या एवाभावादिति भावः कथं निरपत्रपः तस्यै मुखं प्रदर्शयामीति त्रयापि दर्शनप्रतिबंधकी भूता जातेति भावः तथा च तस्य तस्य पुनरागमनसंभावितमिति भावः औत्सुक्यं चिताहर्षादीनां शबलता तत्र स्थितस्यापि तस्य स्वभादिसाक्षात्कारेण चक्षुःफलालाभेन.—अपि च. Text of A and B, in the second of the two places where it has the sentence, अथ for अपि च. Com., D, Edd. and B in the first of the two places, as in our text. —आनीतस्यापि कुमारस्य. Cf. संदिश प्रेषय मां याम्यानयामि देवि ते हृदयदयितम् p. 236, 1.20. —तरलतालज्जिता लज्जैव. B,

in the first of the two places, सुतरां लज्जितेव लज्जा. In the same place B adds दातुम् after दर्शनम्.

- P. 241, L. 1. अथ कथंचिदित्यादि. 'Again, when either out of regard for his parents, &c., &c., he shall have, rejected the earnest entreaties, of my friend, then indeed all will be over. And what has happened that he should now consent to come? I am the same Kādambari, &c.'—Text of A and B omit वा. L. 2. चिरावलोकितसहसर्वाधितबन्धुजनदर्शनमुखेन वा सुहृन्मुखकमलावलोकनोत्कण्ठया वा. This is the reading of D, D P 2 (2nd with विलोकन) and Edd. A, बन्धुजनोत्कण्ठया वा सुहृन्मुखकमलदर्शनेन वा. B omits सहसर्वाधित, and सुहृन्मुखकमलदर्शनेन वा. Ed. 3 mentions a reading which omits the words from सुहृन्मुख to स्नेहेन वा. L. 4. अस्य जनस्योपरि. Com., अस्य मल्लक्षणस्य जनस्य जन्तुमात्रस्य उपरि अनिच्छा अरुचिः Edd., स्वजनस्य for जनस्य. L. 5. पादपतनेनापि. Cf. अकृतदूतिकापादपतनदैत्यानि ... सुरतानि. p. 243, L. 3.—आनेतुं Edd., अनुनेतुं. —मायि स्नेहात्कृतयत्नयापीत्यादि. A inserts पञ्चलेखया after प्रियसख्या. Com., मायि मद्दिष्ये स्नेहात् प्रेम्णः हेतोः हेतौ पञ्चमी कृता विहिता यन्माः आनयनोपायाः यया सा तया प्रिया प्रियकर्त्री चासौ सखी चेति तथा पञ्चलेखयापि यदा यदि आनेतुं आनयनाय न पारितो न शक्तः तदा तर्हि सुतरामेवातिशयैरेव न किञ्चित् सुतरामेव लघुतोत्कर्षः तदा मम जीवितेन न किञ्चित्प्रयोजनमिति भावः. Our reading is that of A with which Edd. agree; B reads अनिच्छया वा अस्य जनस्योपरि महास्नेहात् मदलेखया पादपतनेनापि गच्छन् नानेतुमेव पारितः कृतयत्नयापि प्रियसख्या तदा सुतरामेव न किञ्चित्. —तदा सुतरामेव न किञ्चित्. See note above on L. 1, and compare अस्मिञ् शोके कृते न किञ्चिदपि भवति p. 342, l. 19. —किं चाधुनाप्यधिकमुपजातम्. Text of A by a common mistake writes व for च Edd., अभ्यधिकम् for अप्यधिकम्. L. 7. उपजातम्. Edd., उपयातम्. L. 1. 7-12. सैवाहं कादम्बरी था.....चन्द्रमसि. There is a good deal of confusion in this passage. The reading of Edd. is the fullest:—सैवाहं कादम्बरी यानेन कुमारेण मधुमदमुखरमधुकरकुलकोलाहलाकुलितकौकाकामिनीकरुणकृजिते जनिताविराहिजनमनोदुःखे विकचदलारविन्दवृन्दनिष्यन्दा नन्दितमन्दगन्धर्वहसुगन्धदाशि विकसितविविधकुसुमामोदमुकुलितमानिनीमानम्रहोन्मोचनदलकुसुमागुधे कपूरक्षोदामिथचन्दनपङ्कपिण्डे कुपितकामिनीविनोददक्षगेयमुखरपरिजने पुनरुक्तदर्शनाभ्युत्थानम्रीडितकञ्चु-

किजने प्रदोषसमये जरठसरखाण्डविपाण्डुनिविडकुण्डलोदेष्टृलडहयुवातिगण्ड-
स्थलाभ्यखण्डमण्डले मण्डयति गगनं च अनवरताविस्फुरद्विशदकरनिकरनि-
भैरार्वाञ्जितज्योत्स्नाजलासारवर्षिणि चन्द्रमसि. Ed. 2 gives as vari-
ants the omission of मधु (cf. reading of Com. below),
the omission of वृन्द, उन्मोचनहस्ते for उन्मोचनदक्षः, and the
omission of the words from क्षोदमिश्र to विस्फुरत् both included.
My reading in this Ed. is that of D, except that D has
कुलकरल (sic.) l. 8, and करुणकूजिते for विपाण्डु of text (l. 18.).
In margin विपाण्डु is corrected into विपाण्डुनि. Com. of A,
किं चेति पक्षांतरे सेवाहं कादंबरी या अनेन कुमारेण चंद्रापीडनं कुमुदानि
विच्यंते यस्यां सा कुमुदिनी तस्याः कुमुदिन्याः चतुरस्रजलक्रीडासरस्याः
शुष्करिण्या इति यावत् तटे तीरे सामीप्ये सप्तमी हिमप्रचुरं गृहं हिमगृहं तस्मि-
न् मुक्तावत् निर्मलो मुक्ताखचितो वा यः शिलायाः पट्टः स एव शयनं शय्या
तस्मिन् कुसुमानां प्रस्तरस्तं अवलंबते इत्येवंशीला तन्मात्रावलंबिनी वीक्षिता
दृष्टा अधुना किमाधिकमुपजातं इतः सप्तम्यंतानि हिमगृहविशेषणानि मन्येति
मत्ताः क्षीवा अत एव मदेन मुखरा वाचालाः ये मधुकराः भ्रमराः तेषां
कुलानि सजातीयवृंदानि तेषां कलो मनोसो यः कोलाहलः कलकलः तेन
आकुलिते व्याते कोक इति कोकाः चक्रवाकाः तेषां कामिन्यो योषितः तासां
करुणानि दीनानि कूजितानि विरुतानि यस्मिन् कीदृशे कूजिते (sic.) विरहीति
विरहिण्यश्च विरहिण्यैकशेषे विरहिणः तेषां जनः समुदायः विरहिणश्च ते
जनाश्चेति वा तेषां मनसि स्वांते उत्पादितं दुःखं येन तस्मिन् विकचेति
विकचानि किकस्वरणि दलानि पत्राणि येषामेवविधानि यानि अरविंदानि
कमलानि तेषां निर्यंदो रसो यस्मिन्नेवंभूतः सुगंधः सुपरिमलः मंदो वृदुर्यो
गंधवाहो वायुः तेन आनंदिता वासिताः दक्ष दिशो यस्मिन् सर्वाणीति सर्वाणि
समग्राणि यानि रमणीयानि मनोहराणि तेषां संदोहो दोहनं तस्मात् भूते निष्प्रवे
तस्मिन् पुनः कास्मिन् सति कुसुमायुधे कंदर्पे सति कीदृशे विकसितानां &c.
It will be seen that the Com. takes the clauses from विक-
सितेति (l. 10) as cases absolute, and construes the previous
seventh cases with हिमगृहे, l. 18. B omits the greater part
of the passage, reading सेवाहं कादंबरी या कुमारेण (omitting
अनेन) विशदकरनिकरनिभैरार्वाञ्जितज्योत्स्नाजलासारवर्षिणि चंद्रमसि.
L. 7. मधुमधुखरमधुकरकुलकलकोलाहलाकुलितकोककामिनीक-
रुणकूजितं. आकुलित should be taken with कूजित, in the sense
that through the cooing of the pigeons was heard every
now and then the murmur of the bees. L. 17. पर्वतनितम्बके.
Edd., पर्वतकनितम्बे. —तत्करतल. Edd. omit तल, Ed., 2

mentioning it as a variant. Com., तस्य चन्द्रापीडस्य. L. 20. नुषारकणनिकरहारिण्यपि बहिरिव देहदाहमात्रकापहारिणि. The reading of D. B has कर for कण, and omits देह. Edd. have नीहारिण्यपि. A reads कायहारिणि, a variant which is thus explained in the Com., नुषारकणा हिमविपुषस्तेषां निकरेण समूहेन हारिण्यपि मनोहरत्वेपि बहिरिव बाह्यावृत्त्या देहदाहमात्रेण केवलं शरीरदाघज्व-
तोत्पादत्वेन कार्यं देहं हरतीत्येवंशीलं तत्तथा तस्मिन् यच्छीतलं तत्कथं दाहकमिति विरोधो विरहित्वेन तत्परिहार अत एव विरोधाभासीलंकारः L. 23. अग्रतिपत्तिशून्यम्. Com., अग्रतिपत्तिः अज्ञानं तेन शून्यं. This is the meaning here and at p. 240, ll. 19 and 20. At p. 297.l. 10, the word seems to be used in a different sense.

P. 242, L. 1. तत्समीपे चिरं. Edd., चिरं तत्समीपेपि. —उदासीनेन स्थितं. B. उदासीनं स्थितं. Cf. अलीकगुरुजनापेक्षी in the next clause. L. 4. अलीकगुरुजनापेक्षी B, अलीकगुरुजनापेक्षणात्. L. 4. प्रतिगतः. So text of A and D. Com., (गतः प्रतिनिवृत्तः) and Edd., गतः. Ed. 2 mentions प्रतिगतः as a variant. —मृद्येवेत्यादि (A, वा for च). Com., मृद्येव मयि विषये एव नान्यचेत्यर्थः उपक्षीणा नष्टा मार्गेणा वाणाः शराः यस्य स उपक्षीणमार्गेणः तस्य भावस्तथा तथा वा शब्दः इवार्थे तथा च उपक्षीणमार्गेणतया इव अन्यत्र चन्द्रापीडादौ न किञ्चित् दुःखादिकं करोतीत्यकिञ्चित्करः पञ्चशरोपि कामोपि स एव स कः यस्त्वया सख्या मम आवेदितः तत्स्वरूपज्ञापनपूर्वकं निवेदितः. 'Towards me only, on whom he has exhausted all five of his arrows (so that he has none left for Chandrâpîṭṭa) does Love show himself such as you have described him to be.' The reference is to the passage at p. 236. Ll. 6-15 प्रतिज्ञातं च..... न कीर्तितशब्दं वर्धयति It has been already noticed that this passage stands in the Pûrvabhâga in B. The readings of B referred to in the notes that follow are from that place. L. 7. सा तु. The reading of A. The text of A adds पुनरवदत्, but the Com. has rightly सा तु महाश्वेता इति अत्रवीत् (l. 6) इति किं हे देवि &c. B and Edd., तामहं पुनरप्यवदत्. So also C, D, D P 2. But what follows is plainly Mahâshvetâ's warning to Kâdambarî not to defy the power of Love by any such rash undertaking as that she proposed to give her friend.—नैव स्म मनसि करो. B, नैतन्मनस्यकरो. L. 8. कदाचित्. stands in B before जीवितम् (l. 9.). L. 9. जनितद्वयानुरागान् B, जनितह-

दयानुरागः. Edd. omit जनित.—अपहरति. B, हरति.—इत्यब्रवीत्
So Com. of A (see note on line 7). Text of A and Edd., इति
सा त्वब्रवीत्. B, इति साब्रवीत्. Perhaps, with the reading (l. 6)
सा तु पुनरवदत्, सा त्वब्रवीत् is an emphatic repetition to be taken
with the words that follow. 'So indeed she spoke but I have
never lost the sight of my love.'—एतद्. Com. and Edd., तद्
Com., तदपि प्रियजनादृश्यमानत्वम्. L. 10. Edd., D, and D P 2
omit मदेन वा. Com. of A, देवेनेत्यादि मदनेन वा कंदर्पेण वा देवेन
अदृष्टेन (sic). B has मदेन वा for मदनेन वा (l. 11) which words it
omits. L. 12. जनसन्निधावपि केनचिद्विभाव्यमानः. B adds a
second अपि after केनचित्.—सिद्ध इव. Com.=अणिमायष्टगुणेति
इव—मे ददाति दर्शनम्. B, ददाति मे दर्शनं. L. 13. अपि चासाविष
नायम्. B, अपि चादाविवासी नायम्. L. 14. अयमेवास्मद्विरहकातरः.
B, तस्मादस्मद्विरहमरणभयहरः—लक्ष्मीसमाकुलः. B, लक्ष्म्या समाकु-
लः, a reading which the Commentary also (लक्ष्म्या रम्या समा-
कुलो व्याकुलभूतो न) seems to favour. L. 15. पृथिव्याः पतिः. B,
क्ष्मापातिः (sic). —न कीर्तिशब्दं वर्धयति. B in its Pūrvabhāga,
कीर्तिसंबन्धं वर्धयत्येतदेवाभिधाय तूष्णीमभूत् omitting l. 16—p. 143,
l. 2. In its Uttarabhāga B goes straight from आवेदितो मे l. 5,
to पश्यामि l. 16. L. 16. पश्यामि च.....कथितमेव मया तद्.
Com., यथा येन प्रकारेण ते चंद्रापीडाभिर्धं अज्ञजनीं मूर्खजनः तस्य विदं-
बनायां विरहादिरूपायां एकं अद्वितीयं हेतुं कारणे विप्रलम्भके वचके कुमारं
अहं कादंबरी.....पश्यामि अवलोकयामि तथा तेन प्रकारेण मया कादं-
बर्यां कथितमेव पूर्वनिवेदितमेव तद्विधिं पूर्वोक्तहेतोः अनया, &c.—उत्थिता.
Edd. उच्छ्रिता. L. 17. Edd. omit च, Ed. 2. giving it as a
variant. —श्रीमण्डपे. Com.=त्रियोपलक्षितजनाश्रये. L. 20. इत्य-
भिधाना. The Text of A adds गुरुमन्युभारवेगा. L. 21. निमीलि-
ताक्षी. Text of A, निमीलिताक्षि.^०—पक्ष्माप्रसंपिण्डितनयनजलवर्षि-
णी Com., अत एव (referring to preceding word) पक्ष्मणां नेत्रोरग्रा
अग्रेषु उपरिभागेषु संपिण्डितं पिंडीभूतं यत्रयनयोर्जलं तत् वर्षतीत्येवंशीला.
L. 22. वेदिकाविताननाभिरामांशुकावलम्बिन्याम्. Com., वेदिका
बद्धभूमिः तस्याः वितानं उल्लोचः तस्य नाभिः मध्यप्रदेशः तत्र यद्वामं तत्रिंशं
यदंशुकं हस्तक्षतनिवारणार्थं वक्त्रं निबध्नतीति सावैविकी प्रसिद्धिः तदवलंबते
इत्येवंशीलायां.

P. 243, L. 1. जलाहति. B, जलसंहति. Com., सरलमुकुमारत्वसाधर्म्यात्
बाहुल्यतिकायाः मृणालिन्युपमानं बहुलत्वरकत्वसादृश्यत्वेन मुखस्य

तामरसोपमानत्वमिति भावः. —अरुण. B, तरुण. —उपविश्य. D, D P 2 and Edd., अवाङ्मिवेव. L. 3. अहं त्वित्यादि. Com., तु पुनरर्थे अहं पत्रलेखा तत्पूर्वोक्त [क्तं] संकल्पमयः कुमारो जनसंनिधावपि ददाति दर्शनमिति भुत्वा आकर्ण्य समर्चितयं अमृशं इदं सत्यमेव अवितथमेव इदं किं यदुक्तं संकल्पस्वरूपः संकल्पमयः (sic.) प्रियः) खलु निश्चयेन वियोगिनीनां विप्रलम्बवतीनां नितरामतिशयेन कुलांगनानां कुलवधूनां विशेषतो विशेषात् कुमारीणां कुमारीति पदममूढायां अतिशयेन गुरुः गरीयः अतिशयार्थे ईयस् प्रत्ययः जीवितस्य जीवनस्य आलम्बनं आधारभूतं तदेव दर्शयति, &c. Our reading is that of the Text of A, with an exception to be noted immediately, but यदुक्तं (as Com. has for यदुक्तं) appears to be a gloss offering a wrong explanation of the gender into which इदम् has been attracted. That word refers to संकल्पमयः प्रियः but takes the gender for the nearer word जीवितावलम्बनम् Edd., यदुत for यदुक्त. B reads अहं तु तच्छ्रुत्वा समर्चितयं सत्यमिदं गरीयः खलु जीवितावलम्बनमिदं विनोदश्च वियोगिनामतः संकल्पमयः प्रियजनो नितरां कुलांगनानां विशेषतः कुमारिकाणां a reading which (with the omission of the second superfluous इदम्) removes the difficulty, and the कुमारिकाणां of which is a distinct improvement as giving a required climax. 'The image in the heart is a support to all who mourn an absent love, very chiefly to high-born women, most of all to tender maidens.' Text of A writes 'प्रियतरः for प्रियः which may be a mere confusion due to the immediately following नितरां; may also, however, point to some such reading as प्रियास्त्रियतरः in reference to the contrast Kādambarī has drawn between the conduct of the real Chandrāpīḍa and that of his image in her heart. L. 4. विनोदश्च. This word stands only in the Text of A and in D of my authorities. —नितरां Ed. 2 mentions a variant सुतरां L. 5. अकृतदूतिकापादपतनदैर्न्यानि. A adds अन्यानि च, B, अन्यान्येव. Com., न कृतानि विहितानि दूतिकायाः संचारिकायाः पादपतनादिदैर्न्यानि येभ्यस्तानि स्वाविधानि अन्यानि च. L. 6. अकालरमणीयानि. B, अन्यत्राकलनीयानि रमणीयानि. Com., अकालो विरहादिवसः. L. 7. दूषितकन्यकाभावानि. Text of A, अत्यन्तादूषित. Com., अत्यन्तं परज्ञानाभावेन अदूषितोऽदुष्टो कन्यकाभावो येभ्येभूतानि. B, अत्यन्ता (corrected into अत्यन्त) दूषितकन्यकाभावचिह्नानि. —D, D P 2, and

Edd. omit सुरतेषु च. L. 10. निधुवनानि. So A. (Com., निधुवनानि सुरतानि). B, D, D P 2 and Edd., चुम्बनानि. L. 13. ह्यवेन. Edd. ह्येन. B, पूरेण. L. 14. त्रपया. Com., मन्नागो न्यून इति त्रपया लज्जया. L. 16. D, D P 2, and Edd. omit सत्प. —स्वं स्वं. D and D P 2. omit one स्वं Edd., स्व°. L. 17. गन्ध°. B, गन्धतैलावसेकसुरभिधूमोद्धारिणीभिः a somewhat better reading. L. 18. पर्यवारयन्. 'Stood round.' Com.=दूरीचक्रः अन्धकारमिति शेषः एकीवभूशुरिति वा. L. 19. ज्वलितानि. B, ज्वलति. L. 20. समुद्रहन्तीम्. B, समुद्रहंती नवनिरंतरकलिकाचिता चंपकलतेव निर्गलुकामा कः प्रदेशोस्मिति परिजनमृच्छत् omitting the intervening words. See first note. L. 21. A omits ताम्. Com., तामिति शेषः.

P. 244, L. 3. धवल°. B, बहलसित.—उज्जालित. B, समुज्जलित. D P 1, उलसित. —द्वारप्रदेशसंविण्डिताङ्गः. B, द्वारदेशसंविण्डिताः. Edd., द्वारप्रदेशप्रवेशसंविण्डिताङ्गः. L. 4. कलहंसकलालापमधुररवेः. Text of A and B, कलहंसकलालापमधुरालापैः रवेः stands in the Text of A for आलापैः, but is corrected in the margin. L. 5. नूपुरैः. Com., नूपुरैः चरणभूषणैः उपलक्षिताः ज्ञाताः उपलक्षणे तृतीया; and below, अवणैः कर्णैः उपलक्षिताः B reads नूपुरैः प्रहर्षमिव प्रत्ययः and below, अवणैः पुरः संहरत्यः. L. 8. वाह्यमानाः. 'Urged on by.' Com.=उत्पायमानाः. L. 9. समधावन. Text of A, समतात्समधावन, where the समतात् is a gloss.—आज्ञाप्रतीक्षासु. B, आज्ञां प्रतीक्षमाणसु. Com., (आज्ञायाः निदेशस्य प्रतीक्षणं प्रतीक्षा प्रति पालनं यावत् यासां तास्तथा तासु) seems to read आज्ञाप्रतीक्षणप्रतीक्षासु. L. 10. तासु. Text of A, च तासु. —Text of A writes स्निग्धम् for स्निग्धाम्. D, D P 2, Com. and Edd. omit स्निग्धामिन्दीवरसज्जमित्. L. 12. प्रियमिति. Com., त्वङ्गमनं प्रियं इष्टं इति हेतोः अहं त्वां न ब्रवीमि. L. 14. महः. Com.=हठः, B, गृहः. L. 16. प्रत्ययहं°. B, प्रत्यहं. L. 18. अनुरूपम्. D and D P 2, अनुरूपम्. L. 21. सार्तिविशेषम्. From D and D P 1. A and Edd., सनिर्विशेषम्. L. 23. सावधारणं च. B adds अपि.

P. 245, L. 2. आकर्ण्योत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य. B, आकर्ण्योत्प्रेक्ष्य. Edd., आकर्ण्योत्प्रेक्ष्य.— B omits स्तिमितपद्मतया. L. 3. अभवत्. Text of A, अभूत्. L. 4. कादम्बरीशरीर°. Com., कादम्बरीशरीरादिव आलापपदैः दुःखवचनपदैरेव सहागत्य एभिरेतेष्वित्यध्याहारः. L. 6. चक्षुषि बाष्पेण. Text of A and B, चक्षुषि च बाष्पेण च. L. 7.

अनेनेत्यादि. Construe अनेन..... मूढहृदयेन..... इति विकल्पसंज्ञयदोलाधिकरूढं मां ग्राहयता..... हेतुतां नीतास्मि. L. 9 स्वयंकृत° A, स्वयंकृतं a reading which the Com. attempts to justify, apparently taking it as the predicate to तत्तद् (L. 11.):—तत्तत् अनेन प्रत्यक्षेण मूढं अज्ञानावृतं यत् हृदयं चित्तं तेन स्वयंकृतं आत्मना विहितं न तु मयेत्यर्थः इतो मूढहृदयं विशेषयन्नाह, &c. L. 10. नृत्ताचार्येण. Edd., नृत्याचार्येण. L. 12. मनोरथस्याप्यात्मनः. A मनोरथानप्यात्मनः. L. 13. B omits च. L. 16. तेष्वपि स्फुटेषु. Edd. तेष्वपिस्फुटेषु. L. 18. दुर्विभाववृत्तीनि. Text of A, दुर्भाववृत्तीनि. Com., दुर्विभावा दुर्ज्ञेया वृत्ति. स्मितावलोकितः° Edd. have स्मितानि. before this word. L. 19. लज्जायितानि. Com. =वपय. वारितानि. L. 20. A omits अपि. L. 23. प्राणैरप्युपयुज्यमानः Ed. 2 mentions another reading वियुज्यमानः for उपयुज्यमानः.

P. 246, L. 2. अन्नावितैव. Com.=अनिवेदिता एव. She came in unannounced, as she was entitled to do from her official position. Edd., आवितैव. L. 3. देवी विलासवती समाविशति. Edd., समादिशति देवी विलासवती. L. 4. पुनः परागतेति. B, पुनः परागतेति. L. 6. तत्रापि कापि. Edd. कापि तत्रापि. L. 7. सहित. Edd. सह. L. 8. ते मुखकमलालोकनम्. So Com. and B. Text of A. तं (sic.) for ते. Edd. त्वमुखकमलालोकनम्. L. 12. आजन्मक्रमाहितः. B, जन्मक्रमाहितः. —आकूलं Edd., अनुकूलं. —अमोच्यं. Edd. add तावत्. L. 16. अनुरक्ताः प्रजाः. B, अनुरक्ता प्रजा. L. 17. जन्मभूमिः. A and B, जन्मभूमी. L. 18. मनः. Com. = तदीयमिति शेषः. L. 21. अचिन्तित. Edd., अचेतितम्.

P. 247, L. 1. उचेजितस्मरशरं. Edd., उचेजितस्मरशरं. Com., उचेजिता निशिता स्मरशराः कन्दर्पबाणा यैरिति क्रियाविशेषणं. L. 2. मन्दं मन्दं. The reading of B. A in Text and Edd., मन्दमन्दं Com. मन्दं. L. 4. हेमकूटागमनखेरात्. Com., हेमकूट इति हेमकूटात् आगमनं तस्मात् यः खेदः परिश्रमः तस्मात्-विश्रान्तेन. This and the following instrumental go with मनसा. 1. 12. L. 5. जङ्घानुरोधोहिणा. Com. जंघा नलकिमी तां अनुरणद्धीत्येवंशीलो जंघानुरोधी जंघाः नलकालः तं रोहतीत्येवंशीलं तत्तथा तेन. So also D and D P 1. B, जंघानुरोधोहिणा. Edd., जङ्घानुसाराधिरोग्हालगेनेन, Ed. 2 giving जंघानुरोध as a variant. L. 5. सुसंहतयोः. Com. of A. (संहतयोर्मिलितयोः) and B, संहतयोः. —लिखितेनेव. Com., उल्लिखितेनेव चित्रितेनेव. L. 8. मुक्तात्मना. Com.=संस्थापितजीविन. L. 11. सर्वद्विषयः.

Edd., सर्वतो दिक्पथः. — लावण्यपूरुषवे. Ed. लावण्यपयःपूरुषवे, Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 13. उत्पन्नास्मीयबुद्धिः. Com., उत्पन्ना संजाता आत्मीया मदीयत्वलक्षणा बुद्धिर्यस्यां सा तथा (sic) Edd., समुत्पन्नास्मीयबुद्धिः. L. 14. परिकरः. Com. = परिच्छद. For रक्षापरिकर see note at p. 68, l. 3. — यतो यतः.....ततस्ततः 'Wherever.' Com. explains wrongly यतो हेतोयेत एव यस्मादेव... ततो हेतोः तत एव तद्विसाद् एव. L. 16. °तनौ. B, °तनोः. L. 17. उपालम्भानः. Text of A, उपालम्भानः. — दिवसं. Com., दिवसमित्युपलक्षणमहोरात्रस्य तेन अहोरात्रं. — अन्तर्वाष्पाद्र्या. Edd., स्नुतवाष्पाद्र्या. L. 19. लवान्. Edd., लवम्. L. 21. हृदयेन. Text of A and B, हृदये. Edd., हृदयः. L. 23. नास्य वृष्टिररमत. Edd., चास्य वृष्टिररमत.

P. 248. L. 4. भावावगमनीत्या. Com., भावस्य चिंताभिप्रायस्य अवगमो ज्ञानं तस्मात् भीतिर्भयं तथा. L. 7. जललवमौक्तिकक्षोदः. B omits जललव. Com., जललवाः अंभोर्विदवः त एव मौक्तिकक्षोदाः. — अजडर. Com., अजरठाणि कोमलानि. Edd., अजरठ, B, जरठ. L. 10. B omits संतत. L. 12. Edd. omit कर. L. 13. संपातम्. Com. = प्रतिबिम्बं. B and Edd., संतापम्. L. 15. अकृतनिर्वृति. 'Unceasingly.' This is the reading of one of D P's MSS. The other, as also B, and Com. of A, अकृतनिर्वृतिना, which may be the right reading. The one I have adopted seems to give the best meaning and to explain the different variants. Text of A, रात्रौ दिवा चाकृतनिर्वृतिरज्वलतापि [चाकृतनिर्वृतिराज्वलतापि] अदहनात्मकेन. Com., रात्रौ निशि अपरं दिवा दिवसे अकृता अविहिता निर्वृतिर्मेनः स्वास्थ्यं येन सः किलक्षणेन मदनदहनेन आ समंतात् ज्वलता प्रज्वलता पुनः कीदृशेन अदहनात्मकेन अवद्विस्वरूपेणापि दहता भस्मीकुर्वता. B, रात्रौ दिवा च कृतानिर्वृतिरज्वलतापि दहन-त्मकेन. Edd., रात्रौ दिवा चाकृतनिर्वृतिना ज्वलतापि अदहनात्मकेन L. 22. अन्वरुध्यत. Edd., अन्वरुध्यन्त.

P. 249. L. 1 आकृष्यमाणस्य. B, कृष्यमाणस्य. L. 2. गम्भीरप्रकृतेः सरित्प-
तेरिव चन्द्रमसा सुदूरमुल्लास्यमाणस्यापि मर्यादावशादात्मानं स्तम्भयतः.
The sea is moved to its depths by the far distant moon, but does not transgress its appointed place, so Chandrâpīḍa, drawn as he was to Kādambari, was restrained by his sense of right. For the fine figure of the influence of the moon on the sea compare the passage at p. 148, l. 1. L. 5. अन्तरलब्ध. Edd., अन्तरालब्ध. Com. अंतर्मध्ये अलब्धं अप्राप्तं.

अवस्थानमवस्थितिर्येनैवंभूतः. L. 6. आसारमरुन्ति. Text of A, आसारमरुन्ति, corrected in margin to आसाराणि, which is B's reading. Com. mentions both readings. Ed. 2, आकारमरुन्ति. —कलकणितकलहंस. Text of A, कलकणितकलकणितकलहंस. B, कलकणितकलकलहंस. L. 7. The Com. omits the words अति-दूरमिव चरणाभ्यामेव बन्धनं भ्राम्यन्, construing अनुसरन् with अग्राक्षीत्. (1. 13). L. 8. तनयायतनम्. Edd., सुतायतने, Ed. 2 mentioning a variant सुतायतनम्, which is B's reading. L. 9. Com. omits स्वरितखुरसंचारान्. L. 10. अवस्थानान्. Text of A, अवस्थितान्. L. 11. B omits first अपि. B and Edd. add च to second अपि. —अवसीदतोपि. B adds च. L. 12. दूरागमन. B, दूरगमन. Cf. of हेमकूटागमनखेदात् p. 247, l. 1. —अतिस्वरया. Edd. add च. L. 14. ऊरुद्वेगेन पयसा. Com., ऊरु परिमाणं यस्यैवंभूतेन पयसा जलेन. L. 17. निक्षिप्त. B, निक्षिप्त. L. 18. य मूषः. Edd. add पुहवः. L. 21. आत्मावस्थानं. B, अवस्थानं. L. 23. परिवर्तितं Com.=विनिमयीकृतं.

P. 250, L. 1. B and Edd. omit च. L. 2. अष्टदाम्. B, अष्टम्.—कादम्ब-रीसमवस्थानमक्षरमावेद्यन्तं. Compare the passage at p. 219, l. 6. L. 3. ससंभ्रमप्रणत. Edd., ससंभ्रमप्रणयप्रणत. L. 4. B omits तम्. L. 7. सपरिवारायाः. B and Edd. add कादम्बर्याः. L. 8. विश्रान्तः सुखितः. B, विश्रान्तसुखितः. l. 12. अचेतितमेव. Cf. the reading of Edd. at p. 246, l. 18. —निर्वर्तयामास निर्वर्त्य A and B, निवर्तयामास निवर्त्य. L. 16. सप्रश्रयम्. A writes सप्रस्रयम्. Com.=सविनयं. L. 19. B and Edd. omits आगतेन. Com. also does not recognise it. —प्रतिनिवृत्त्य. This is the reading of the Commentary (=परावृत्त्य). Text of A, B and Edd., प्रतिनिवर्त्य. L. 22. ह्रुषणेन. Edd., अयोधनेन. —अक्षानिना. B and Edd., शुष्काक्षानिना. L. 23. बुधितेव. Com.=गृहीतसर्वस्वा इव.

P. 251, L. 1. उन्मुक्ता. B, उन्मत्ता. L. 2. लज्जितेव. Edd., लक्षितेव. L. 3. कथय. Com., कथय निवेदय चन्द्रापीडो गतः इति शेषः. L. 7. परेद्युः. Ed. 1, अपरेद्युः. L. 8. दृढतरशरीरेषु. B, दृढशरीरेषु.—त्रियमाणेष्विव. So Text of A and B. D and Edd., त्रियमाणेष्वेव. Com., त्रि [त्रि] यमाणेष्विव मरणं प्राप्यमाणेष्विव. 'As if you too, in spite of your stronger frames (दृढतरशरीरेषु,) were on the point of death and unable to do anything to help me. L. 11. तथा दृष्टश्च दुःखितयः. This is the reading of B. A has तथा दृष्टश्च तथा

दुःखितया. Com. does not repeat the first तथा. Edd., तथा दृष्टश्च तथा दुःखितया. L. 13. देवैकशरणं. Com., देव एव भवानेव एकः शरणं यस्यैवविधो यो जनः कादंबरीलक्षणः. L. 14. केयूरकस्य. See note on p. 241, l. 1. L. 15. अहंसि देवः. देव श्रूयताम्. So D D P 2, and Edd. Text of A, अहंसि देवः देव श्रूयतां. Com., प्रसादं कर्तुं त्वं देवः अहंसि योग्यो भवसि हे देव श्रूयतां आकर्ष्यतां. B, अहंसि देव श्रूयतां.—यदैवेत्यादि. From here, as has been already noted, B repeats the whole of the long passage down to our p. 256, l. 12, which it has already given in its Pūrvabhāga. The references to B's readings in the notes that follow are, unless otherwise notified, to its second version of the passage.

For its readings in its first version see the first note. L. 19. तस्या हि. Ed. 2, तथा हि. L. 20. अपवनेरितस्य. Com., न पवनेन वायुना हरितः प्रेरितः. L. 22. निवृत्तिः. Com., निवृत्तिः. B, निवृत्तिः. P. 252, L. 1. उद्धूलनेन. Edd., उद्धूननेन.—यन्त्र. D, D P 2, and Edd., दन्त. L. 5. कलाप. B, कलापि. L. 11. प्राणं B, प्राणां. L. 13. उपनीयते. So Text of A, B, and Edd. Com., कतमया कतरया वेदनया ज्ञानेन उपनीयते प्राप्यते निश्चयकोटिमिति शेषः यदा तु उपनीयते इति पाठस्तदा कतमया वेदनया पीडया उपमां प्राप्यत इत्यर्थः.—बलवत्सी. From B's first version of the passage and Edd. B, in its second version, and A omit. L. 14. स्वप्नेषु विगलितवेदनाः स्फुटं प्राणिन इत्यादि. As this passage stands I understand it to mean 'It is clear that in dreams mortals (mortals seen in dreams) are unconscious of what is passing round them, since you, who are seen by her every night, do not see for yourself her in the state I find it impossible to describe.' The belief that an image seen in a dream has more than a subjective connection with the absent person whose image it is, is of course a very old and wide-spread one. But there is considerable confusion about the reading here. Our reading is that of A and B in its second version of the passage. The note in Com. is :—किं करोमीति प्रतिदिवसं (sic.) प्रतिवासरं दृश्यमानोपि साक्षात्क्रियमाणोपि तामीदृशीं पूर्वव्यावर्णितां अवस्थां दशां यत्र पश्यसि यत्र जानासि तत्कथय ब्रूहि किं करोमि किं कुर्वे कथं कथ्यते.....उपमां प्राप्यत इत्यर्थः दृश्यमानोपि न पश्यसीति तस्य नैगुण्यं परिजिहीषुराह तदुत्कंठेति तत् उत्कंठालक्षणेऽपि निशदुष्टांतःकरणजन्मेषु ज्ञानेषु विगलितवेदना विगतदुःखाः स्फुटं प्रकटं प्राणिनोऽनुभूतेः

स्युः तेन त्वमप्युत्कटानिद्रां प्राप्नो विगतवेदनो जानन्नपि न जानासि. वेदना may mean 'sorrow,' rather than 'knowledge' here (compare its use in l. 10 and the double interpretation of the Com. there) in which case विगलितवेदनाः would refer to Kādambarī, and the meaning of the whole passage be that as she saw Chandrāpīḍa nightly in visions (and therefore as was to be supposed he saw her), it must be assumed that all signs of sorrow left her in sleep since Chandrāpīḍa remained in ignorance of her real condition. Edd., विगलितचेतनाः for विगलितवेदनाः; and the confusion in our MSS. between the two letters is constant. Compare also the curious variant which B offers in its first version of the passage स्वप्नेषु विगतचेतनया तया स्फुटं प्रतिदिवसं दृश्यमानोऽपि यत्र पश्यति तामीदृशीमवस्थां. L. 15. तामीदृशीमवस्थाम्. Edd., तादृशीमवस्थाम्.—किरण. Edd., दिनकरकिरण. L. 17. A omits कामेन, (Com., अर्थात् कामेन) and this may be right as the allusion in अकारणवायेन is specific enough. B has वामनेन for वामेन.—मध्यमानाः. The reading of A. Com.=विलोड्यमानाः. B has कथ्यमानाः. D, D P 2, and Edd., मध्यमाना. L. 18. B omits one सा. —Construe सा with पात्येत. l. 20. Com., सा सोढा मदनस्य कंदर्पस्य वेदना पीडा यया तस्याः संबोधनं हे सा सोढमदनवेदने. L. 19. मनसि. Com., चन्द्रापीडस्थेति शेषः. L. 21. उपजनयति. Edd. add सखीनाम्.

P. 253, L. 1. दृष्ट्या. Text of A तृत्या. L. 2. दक्षिण. Edd., दक्षिण —अनुभावयति. Edd. 2 mentions a reading अनुभवति. L. 3. भरजडाङ्गुलिम्. Text of A अंगुलिकं for अंगुलि. B, भरतजलाङ्गुलि. L. 4. विधुनोति. A विधुनाति. L. 10. मध्ये. Edd., मध्यभागं. L. 11. विसिनी. A and B write विशिनी. L. 13. स्वहृद्दृष्टये-स्थारि. Com., विघटमानं भेदमापयमानमपि अभिवाञ्छति समीहते हृदय-विघटनेन तदंतस्थायिनस्तत्र चक्षुषा दर्शनं स्यादिति भावः. L. 14. स्खलनेन. Edd., स्खलितेन. Com., गोत्रस्य नाभः स्खलनं विपथयेय ग्रहणं. L. 15. मदनपरवशा. B and Edd. om. मदन. L. 17. उत्कण्ठा. Com., उत्कंठया उत्कलिकया व्यजनार्थं पल्लवभंगः किशलयध्वंसः तस्मात्. यद्वयं तेन कंपितामिव भूतमिव. Text of A omits भय. L. 18. मुहः. Com., मुहुर्वाँ २. —सत्कोश. Com., सत् शोभना के (sic.) शकलिका. दीजोत्यसिस्थलकौरको यस्मिन्. B and Ed. 1, उत्कोश. Ed. 2, उत्कोश. L. 20. निपतत्. The reading of B. A. in Text, निपतत् in

Com., निपतत्, (sic) अंतःप्रविशत्. Edd., निष्पतत्. L. 22. शाखावलम्बोर्ध्वभुजलता. The reading of B. A in Text, शाखा-वलम्बतोर्ध्वभुजलता. Com., तस्यामिति वीथ्यां शाखावलम्बिनी या उर्ध्वभुज-लता बाहुवली तस्यां निहितं स्थापितं. Edd., शाखावलम्बोर्ध्वभुजलता.

P. 254, L. 1. मधुरमुरजरवलयललितलास्यलीलया. Com. reads लव for लय. B, मधुरमुरजरवलयललितलास्यलीलया. L. 2. मुक्तधारं. Text of A, मुक्ताधारं. Edd., मुक्तधारिधार. L. 3. ततोपि घनजलधारा. B, ततो नवजलधरधाराः—कदम्ब. B, कादम्ब. L. 5. तत्कालावतारितनूप-रयुगला. B, युगलं.—निपुणप्रेक्षामिव. Com. = विबुधवृद्धिमिव. B, निपुणा प्रेक्षामिव. L. 6. आम्लापित. A, D, and Edd., आम्लापित. L. 8. मधुकरैः. Edd., मधुकरकुलैः.—उत्कंठा. Edd., उत्कर्ष, Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 9. मदनेत्यादि. Com., मदनेन कंदर्पेण पांडुः शुभ्रो यो गंडः कपोलात्परप्रदेशः तेन परिभूता न्यक्कृता गर्भपत्रकातिर्मध्यदलरुक् यैरेवंविधैः उद्यानस्य केतव्यः तासां सूचयः विपत्र-करूपाः विपत्रकः सूचिभिधीयत इति वैजयंतीकारः अग्राणि वा विद्धेव भि-न्नेव &c. L. 13. चन्द्रकान्त, Edd., चन्द्रकान्तमणि. L. 16. तुषार. किरणमण्डलस्य. Text of A, तुषारकिरणस्य मंडलस्य. L. 17. श-शिसंतापम्. Edd., शशिनः संतापम्. Com. = चन्द्रसंतापं कथयति. कारकपनेनैव तत्रिवैदनादिति भावः. L. 18. अर्जरित. Edd., निर्जरित. L. 20. कण्ठ. Edd., कण्ठनाल. L. 21. निपतित. B, निष्पतित. L. 22. बाष्पमोक्षेषु. Com., बाष्पो नेत्रां तस्य मोक्षेषु मोचनेषु स्थूलानि यानि अश्रूणि तेषां संतानः परंपरा तस्य वेणिका प्रवाहः तां वहतीत्येवंशीला सती विलीयत इव ब्रवीभवतीव.

P. 255, L. 1. Edd. om. अमल. L. 2. सस्तरेषु. B, प्रस्तरेषु, Ed. 2, संस्तरेषु, —पिञ्जरित. Edd., जर्ज.—उवलति. B, उज्ज्वलति. L. 3. ध्रुवी. Edd., ध्रुलि. L. 7. संघटयति. A, संघटयति, B adds इति. L. 8. उत्कंठालेखेषु. Com., उत्कंठया उत्कलिकया ये लेखाः पत्राणि तेषु. L. 14. स्फटिक. Text of A, स्फाटिक, Com., स्फुटिक.—मणिदप-णमणिकुट्टिमतलेषु. This is the reading of the Com. Text of A and B, मणिदपेणतलकुट्टिमतलेषु. Edd., मणिदपेणकुट्टिमतलेषु.

P. 256, L. 1. चन्दना. Edd., चन्दनशाखा.—शिखिशकुन्तकुल. A om. शकुन्त. B om. कुल. L. 4. जानकीव पीतरक्तेभ्यो रजनिचरेभ्य इव. B, अपि for second इव. Com. of A, जानकीति पीताम्बरकाश्च पीतरक्ताः तेभ्यः चंपकाशोकेभ्यः पीतं रक्तं रुधिरं यैः तेभ्यः रज-निचरेभ्य इव निशाचरेभ्य इव जानकीव विभेति भयं प्राप्नोति. L. 5. श्रीम्. Edd., श्रीम्निशा. L. 7. संधारण. B, साधारण. L. 10

सर्वसखीजनः. The reading apparently of the Com., (सर्व
सखीजनः त्वस्याजनः). Text of A, सर्वैः सखीजनः. B and Edd.,
सर्वतः सखीजनः. L. 11. सर्वसमवाया. Edd., सर्वे समवायाः—उपल-
म्भन. Ed. 1, अपालम्भ, Ed. 2, उपलम्भ. L. 13. पुनरुक्तः.
'Superfluous.' As she needs no dream to bring his image
before her eyes. See note on p. 241, l. 19, Com.=पुनर्भा-
षिताः. L. 14. प्रबोधः. Text of A writes प्रबोधः. Com., तेन
गम्याः प्रबोधा बोधनानि येषां पर्वभूताः &c. L. 16. भवन्. B, भवति.
L. 17. आनीलनात्. Edd., आनीलन.^o L. 18. आक्रामन्ती. A
and Edd., आक्रमन्ती.—निवेदन. Com. of A, (निवेदनं तस्य वेद-
नायाः) निवेदनवेदना. B, वेदन. L. 20 अनुध्यायन्. Text of A
आध्यायन्.—ससंभ्रम.^o Com., स [ह] संभ्रमेण त्वरया प्रतिपन्नं स्वीकृतं
शरीरं यस्यैवंभूतेन. L. 21. संभावित. Com.=संगृहीत.—Omit च. with
A and B.—अनुभाव्यार्थसज्जया. The reading of Edd. and of
D. Text of A, अनुभाव्यार्थं सज्जया. Com., अनुभाव्यो योऽर्थः तत्र
सज्जया समर्थया च. B, अनुभाव्यर्थसज्जया. L. 22. नित्यया. Com.
नित्यया अदृष्टीर्वैशेषेण. Ed. 2, नित्यया.

P. 257, L. 1. कथमपि. Edd., किमपि, L. 2, अनुरागं. Com., (अनुत्पन्नरागं
अजनितस्नेहं) रागं. L. 3. दूरीकृतपुनः. Edd., पुनर्दूरीकृत. L. 4.
समुपहृत. Com.=दूरीकृत. Edd., समुपाहृत. —B omits मदलेखया
वा. L. 5. तथा मयि. B, तथानया. Com. explains मयि as
मद्विषयकं. L. 6. अभिज्ञाततया. So B and Edd. A. अभिज्ञात-
तया. Com.=कुलीनतया.—समानशीलतया. Com., रूपानुगुणत्वेन
समानं शीलं स्वभावो यस्याः तस्या भावस्तथा तया. L. 7. Text of A
writes वा for च. Com. omits the word.—एकान्तपेशलतया.
Com., एकान्तं निश्चयेन पेशलतया ह्यतया.—आत्मानमात्मना न कलय-
ति. B and Edd. add च after आत्मना. Com., अत्रात्मशब्दः स्व-
रूप-
पवाची तेन [तेन] आत्मानं स्वरूपं देवी कादंबरी आत्मना स्वेवैव न
कलयति न जानाति यादृशं भंग्या भगितं वेद्यया अवबुध्यते न तादृशं कुल-
क्षियेति भावः तदेव दर्शयन् पुनः प्रकारान्तरेणात्मदोषं दूरीकुर्वन्नाह चंद्र इति
&c. With आत्मानमात्मना न कलयति compare आत्मानमव्यापार-
यन्त्या below, l. 16. In what follows Chandrápīḍa was the
stone that can melt if the moon but look upon it, the bee
that can gather honey if the flower will open, the lotus that
can look up to the moon which alone can make it expand,
the tree that for all its hidden sap cannot put forth

sprout if the genius of the spring withhold its blessing. He was a man, she half divine: it was for her to make the first advance: and if she were too bashful to do so, her companions should not have allowed her to "let concealment prey on the bud." L. 8. आलोकन. Com. adds इव. Edd. add अपि.—सत्कराकर्षणं. Com. = तत्किरणक्षेपः. L. 11. जृम्भा. Edd., जृम्भिका. L. 12. विकाशयति. Edd., (विकाशयति) add न. L. 15. यथा, *i. e.*, आशया.—प्रतीक्षे. Text of A and Edd., प्रतीक्षे. L. 16. अव्यापारयन्त्या. Com. = अनियोत्रयन्त्या. —परिपन्थिनी. A and B. प्रतिपन्थिनी explained in Com. by वैरिणी. L. 18. अथवास्य परिजनस्यापि देव्या अपि. This is the reading of the Text of A with अथवास्य for अस्य वा Com., अथवेति प्रकारांतरे देव्याः कादंबर्याः अस्य परिजनस्यापि परिच्छदस्यापि कोयम्, &c. B, अथवा जनस्य अस्योपरि देव्या अपि. Edd., अथवा देव्याः परिजनस्यापि. L. 19. अनिच्छन्त्यपि. B, अनिच्छन्त्यापि; and व्यापारितः for व्यापारिता. —न व्यापारिता. Com. —न प्रेरिता. L. 20. प्रतिबद्धस्य दासजनस्य. Text of A, प्रतिबद्धदासजनस्य. L. 21. अविश्वस्तचित्ता. Com. = अविश्वस्तमनस्कता. L. 22. न कृतार्थितः. Com. = न सफलकृतः. L. 23. अपरित्यक्त. B, परित्यक्त (*i. e.*, without the *avagraha*, which both MSS. generally use: but अपरित्यक्त may be meant).

- P. 258, L. 1. अनतिप्रबुद्ध. B, अनभिबुद्ध. Edd., अनतिप्रबुद्ध. Com., अनतीति न अतिप्रबुद्धं यत् सुग्धं मनः तस्मिन् शायानां स्थितानां, &c. L. 2. लज्जा न पारिता. B, लज्जा न पारितम्. The omission of any word signifying "if" or "granted that" is a characteristic imitation of Bāna's style. See note on p. 120, l. 8.—Edd. omit स्वयं. L. 3. Text of A omits तु. —तथेत्यादि. Construe तथा किमेवम् ..... कामेन (p. 258, l. 8). आयास्यमानदेवीशरीरमुपेक्षितम्. —अरक्षित. Edd., असंरक्षित. L. 4. Text of A inserts प्राण before हृदय. Com., हृदयापहारो प्राणापहरणं. —अनिग्राह्य. Com., न ग्रीतुं योग्यः अनिग्रीह्यः. (*sic*). —स्पर्शनाबहिष्कार्येचण्डालेन Edd. स्पर्शनचाण्डालेन, Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 6. अक्राण्डव्याधेन. A, काण्डव्याधेन. Com., कांडेन बाणेन व्यधतीति कांडव्याधः. L. 8. कृतार्थेन. Text of A and B, कृतांतेन. L. 11. वज्रसारकठिनहृदयैरपि. Edd. add अस्मद्विधैः. Com., वज्रं हारकं तस्य सारो मध्यं तद्वत् कठिनं हृदयं चेतो येषां. L. 12. निमेषेभ्येव.

'At any moment.' Text of A, निमिषेणैव. B inserts वा before, and Edd. after. किं. L. 13. प्रायेण. See note on p. 207, l. 6. Chândrâpida takes refuge in the belief that Kâdambarî's destiny (cf. ll. 16-24) and not he is to blame for the distress which has overtaken her. —अयमर्थः. Com., अयं अर्थः दुःखलक्षणः. L. 15. विसंश्रुलं. A and B spell विसंश्रुलं. —नैवायमेतावता स्थास्यतीति. B and Edd. omit एवायम्. So also Com. of A:—इतीति किं नेति एतावता एतावत्कारं न स्थास्यति नावस्थानं करिष्यति. The explanation of एतावता is wrong. When fate has begun so perversely it may be trusted not to stop at the point of evil fortune it has reached. 'It will not stop at this.' L. 22. Text of A writes मनोरथ (sic.) for मनोरथस्य.

P. 259, L. 2. अपर. Edd., पर. L. 4. उत्तमकनकद्रवस्फुलिङ्गपिङ्गलद्युति. So Com. of A, (उत्तम इति उत्तमं उष्णीकृतं यत्कनकं सुवर्णं तस्य द्रवो रसः तस्य स्फुल्लिङ्गः कणः तद्वत् पिङ्गला कपिला द्युतिः कांतिर्यैस्मिन् तच्छा) and Edd. Text of A, उत्तमकनकद्रवस्फुलिङ्गपिङ्गलगलद्युति. B, पिङ्गलं गलद्युति. L. 5. मण्डलानुकारि. B, मंडलाकारि. L. 6. यथोच्छ्रित. A in Text, यथोत्थितः in Com., यथोच्छ्रितं, (यथोच्छं यथा स्याच्छा) . L. 7. क्रमेणैव. Text of A, क्रमेण च. Com., क्रमेणैवेति क्रमेण च परिपाटया च. L. 14. Text of A and Edd. omit one पुद्गः.—समस्त. So B and Edd. A, सकल. L. 17. ज्योत्स्नाजलेन च. B, ज्योत्स्नाजलेनेव. L. 20. किमाकलयसि. B, किमालपसि. Edd., किं मां कलयसि. L. 22. आगमिष्यति. Com.= यास्यति. Edd. and, apparently, B, (मदलेखा गमिष्यति), गमिष्यति. —Ed. 1 omits पुनर. Com. of A, पुनर्द्वितीयवारं. L. 23. प्रतिपत्स्यते वा शरीरस्थितये तयोर्अर्थनाम्. 'Will she listen to her prayer, and be careful of herself.' तयोः refers to Madalekhâ and Mahâśvetâ. A reads in Text and Com., अभ्यर्थना for अभ्यर्थनाम् but Com. explains प्रतिपत्स्यते rightly by अंगीकरिष्यति, B, अभ्यर्थेनात् for अभ्यर्थनाम्. अभ्यर्थनाम् is the reading of Edd.

P. 260, L. 2. आयताक्षं. Edd., आयतेक्षणं. L. 4. तिष्ठतु तावत्. Com.= अत्र अवस्थानं करोतु. Rather 'Never mind; do not wait for.' —आसन्नवर्ती सखीजनः. B, आसन्नसखीजनः. L. 7. वहित्सु. So A in Text, B and D. Com. of A, विहितं (sic.) explained by प्रवाहरूपतया चलितं. Edd., अवहितं L. 10. एवं. B adds च.

- तम्. B and Edd., एनम्. L. 11. अनिपत्य. A, अनभिपत्य. L. 12. अनुत्संकलित एव तातेनाम्बया वापक्रम्य गच्छामि. 'If I should depart and go, being set free to go neither by father nor by mother.' This is the reading of B. A in Text, अनुत्संकलित एव तातेनांबया वा उक्तमपक्रम्य गच्छामि. Com., अनुत्संकलित इव स्वेच्छाप्रवृत्तपुरुष इव तातेन पित्रा अंबया जनन्या उक्तं प्रतिपादितं अपक्रम्य उद्धृत्य गच्छामि व्रजामि. D अनुच्छृंखलित, &c. Edd., उच्छृंखलित एव. तातेनाम्बया वक्तव्यमप्यपक्रम्य गच्छामि. Compare p. 275, l. 9. L. 14. उत्तरकालागामिनी चिन्ता. Text of A उत्तरकालागामिचिन्ता. L. 15. अपक्रम्य गत एव कथमहं तातेन. 'Suppose a start made, how can I hope to get away unobserved.' This is the reading of the Com. of A, (अपक्रम्य व्यावृत्त [स्य] गत एव कथमहम्) and of Edd., except that they have यत्तातेन for तातेन. Text of A, अपक्रम्य गत एव कथं महतानेन, [कथमहं तातेन]. B, अपक्रम्य गम्यत एव कथमयं तातेन. —दुस्तराह्वार्षव. Edd., दुस्तरदुःखार्षव. L. 16. अवन्ध्य. Text of A, अवध्य. Com., अवध्यं योम्यं यत् वाञ्छितफलं. B. अवध्य.—अहित. Text of A, अहितजन. L. 17. निष्क्रान्ति. Text of A, निष्क्रान्ति. Com., निःक्रान्तिद्वारं (sic.) निर्गमप्रतोली. —अर्गलश्ण्डात्. Com., अर्गलादंडः (sic.) प्रतिषेधककाष्ठं.—अशेषभुवन-भवनोत्तमभनस्तम्भात्. Com., अशेषानि समग्राणि यानि भुवनानि विष्टपानि तान्येव भवनं गृहं तस्य उत्तमभनं धारणं तत्र स्तंभः स्थूणा. Edd. and Text of A omit भवन B has. उत्तमभनस्तम्भात् for उत्तमभनस्तम्भात्. L. 19. करि. Edd., गज. L. 22. अनुसंतानलज्जवेतण्डप्रायसाधनैः. Com., अनुसंतानं अनुसैन्यसमूहं लज्जाः संबद्धा ये वेतंडाः गजाः तेषां प्रायो बाहुल्येन साधनं कैम्यं येषां तैः. B, अनुसंतानलज्जवेगदण्डप्रायसाधनैः. L. 23. राजभिः. Edd. add अवश्यं repeated by mistake from l. 19.
- P. 261, L. 1. सुखपरिमुक्ताः. Com., सुखेन प्रतिबंधकाभावेन परिभुक्तं उपभोगादिकं यासां ताः. L. 2. लगन्ति. Edd., लगिष्यन्ति. L. 3. मदीयं स्नेहं. 'The love he feels for me.' L. 4. किमनेन गतेनागतेन वा. Edd., किमनेन गतेन वा. Com. of A, अनेन गतेन आगतेन वा 'What matters it whether he be gone or come.' गतागतेन may, however, be गत अगतेन 'What matters it whether he be gone or not.' L. 5. कस्य वापरस्य. A, कस्य चापरस्य. (Com., च पुनरर्थः) L. 7. मेदिन्येव. B, मेदिनीव.—भवतीति. Edd., भवति. क स्थितम्. L. 8. Edd., क प्रस्थितम्.—क यावत् क भुक्तम् कापसृतं कात्मा. B, क वा खादितं क पीतं क सुतं काः पसृतं (sic.) इत्यनुयुजानेभ्यः कथं कात्मा.

L. 9. गोपायितव्यः Edd., गोपयितव्यः. L. 12. पातयन्ता. Edd., पातयसि. L. 13. स बहु° The reading of B and Edd. A, सुबहु°. L. 16. सविधानेन. Com.=उत्तमप्रकरण.—स्नेहेन दुःखिता. B and Edd., स्नेहदुःखिता. L. 18. अनया. B and Edd., तथा. L. 19. किं. B, किं च. —निबन्धन. B, निबंध.

P. 262, L. 1. कथं वा मुञ्चतु Edd. कथं मां मुञ्चतु. Com. of A मांमिति शेषः. L. 2. अनर्थपतितः. Com=कष्टगतः, Edd. अनर्थः पतितः. L. 3. कं पृच्छामि. Edd., किं करोमि कं पृच्छामि. L. 4. B puts the मे after करोतु.—निश्चयाधानं. Com=निर्णयोत्पत्तिः. L. 5. श्रोतव्यम्. B omits. Edd add वा. L. 6. वेत्ति. Edd वेत्ता. L. 8. सुखी B and Edd add वा. L. 9. निर्वृतात्मा. So Edd and Com. of A. Text of A and B निवृतात्मा. L. 10. अनुकोपितम्. Edd., कोपितम्. —परिबोध्य. Com. of A परिबोध्य प्रतिबोधनं कृत्वा. L. 12. क्षपा. B, क्षिपा. Edd. निशा. L. 13. किंवदन्तीं शुभाव. Text of A किंवदन्ती शुभाव. Com. किंवदन्तीं जनश्रुतिं शुभाव श्रुतवान्. The St. Petersburg Dictionary knows only the form किंवदन्ती.—दशमुरं B and Edd., दशमुरीं.—यावत् is a preposition governing the accusative here. L. 18. करतलवर्तिनीं सिद्धिम्. Compare our phrase, 'He has it in his own hands.'—प्राप्तः. Edd. and हि. Com. of A has यतः which may refer to a हि which has fallen out of its text. L. 19. गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तः शुन्य एव. Cf. Keyūra's तिष्ठत तावदासन्नवर्ती सखीजनः परिजनो वा p. 260, l. 4 Edd. read गगन for गमन. For meaning of शुन्य see note at p. 151, l. 9. L. 20. हृदयनिर्वृतिः. Text of A हृदयनिर्वृतिः. Com., हृदयनिर्वृतिः चित्तसंतुष्टिर्जाता. L. 23. बलाहकोन्नाहम्. Com., बलाहकस्य मेघस्य उन्नाहं आगमनम्. So also B, Edd., उन्नाहं for उन्नाहं The meaning assigned to उन्नाह in the St. Petersburg Dictionary 'swollen condition, fullness' suits the context here better. So Kālidāsa uses सैनद्ध of a cloud that is big with water (Vikramorvaśi p. 107 Mr. Sh. Pandit's Ed.) and of a lotus bud on the point of opening, Śāk. 131.

P. 263, L. 2. अमुच्छिन्न. Com. of A reads समुच्छिन्न explained by वृद्धिप्राप्तः. L. 3. उल्लसितरागपल्लवोद्भूतिः. So Text of A and B. Com. of A (उल्लसित उल्लासं प्राप्नो रागो रक्तता यस्यामेतादृशी पल्लवोद्भूतिरिव किशलयोद्भेद इव.) Edd., उल्लसितरागा पल्लवोद्भूतिः. L. 10.

गमनसंविधानं. Text of A, गमनविधानं. Cf. संविधानेन p. 261, l. 16 and the note there. L. 11. चाकालक्षमा. B and Edd. वाकालक्षमा. L. 12. सर्वोपि प्रत्याशया धार्यते. 'All (however wretched) find support in hope.' Com., सर्व इति सर्वोपि पदार्थः. L. 16. आश्वासनेन. So Text of A and B. Edd., आश्वसनेन Com., आस्वसनेन आश्वासनेन (sic). L. 14. मद्दार्तोपलम्भात्. So Text of A and B. Edd., मद्दार्तोपलम्भात्. Com., मद्दार्तोया मत्पद्वृत्तेः उपालम्भात् प्राप्तेः. L. 17. Edd. omit अपि. L. 20. प्रसादः. B and Edd., चन्द्रप्रसाद. L. 21. किमुच्यते .....तस्साधु चिन्तितम्. The reading in the text is that of A and B, except that the latter omits वा (l. 22.) Edd. have the clauses, with certain variations, in a different order, as follows: किमुच्यते कस्यापरस्येदृशी देशकालज्ञता को वापरोऽस्मास्वेव निर्धार्यजमकिः कस्यापरस्येदृशी अस्मादुःखासहिष्णुतां अनपेक्षितस्वशरीरशक्तिरुत्साहश्च तत् साधु चिन्तितं. Ed. 2 mentions a reading अस्मादुःखासहिष्णोः.

P. 264, L. 1. यातु. Edd., प्रयातु. L. 4. उत्पद्यते. Edd., उत्पत्स्यते.—पृष्ठतः समुपविष्टमिव नेति पत्रलेखामप्राक्षीत्. The reading of B, A, पृष्ठतः समुपविष्टमेव पत्रलेखामप्राक्षीत्. Edd., पृष्ठतः समुपविष्टमेव तां पत्रलेखामप्राक्षीत्. L. 7. आगतं च. Edd., चागतं. L. 9. B. and Edd. omit पूर्व.—स्थापितः. Edd., प्रस्थापितः.—तां भूमिं यावत्. Cf. दशपुरं यावत्परागतः p. 262, l. 13. Edd., तां भूमिमेव. L. 11. यथाज्ञापयति. Edd., यथाज्ञापयति. L. 15. There is a pan in अनेकवर्णरुचिरम्. Cf. p. 293, l. 13. L. 16. कण्ठागतवाष्पगद्गदिकागृह्यमाणान्तरमवादीत्. For the construction compare अनक्षरं पप्रच्छ p. 219, l. 6. Com. of A, कण्ठागतो यो वाष्पो रोदनं तस्मात् या गद्गदिका गद्गद इति अत्यन्तध्वनिः तथा गृह्यमाणानि उच्चार्यमाणानि अक्षराणि यथा स्यात्तथा. L. 18. तत्रापि. Com.= अपूर्वविज्ञापने. See note on p. 280, l. 11. L. 22. उत्स्रुत. B and Edd., उत्कुल. —अबहुलक्ष (A, °लक्ष). Com.= अविषयीकृतविषय. —संचाराणां. Text of A, संचारां.

P. 265, L. 2. सर्वेखलानां धुरि लेखनीयेन. So Text of A, in which the phrase, with लेखितेन for लेखनीयेन, also stands after गच्छता (l. 4). Com., येनेति स्वभावस्य प्रकृतेः वत्सलत्वात् हितकारित्वात् प्रथमदर्शनेनैव आयावलीकनेनैव तथा प्रकाशितं दर्शितः प्रकाशितः प्रसादातिशयः प्रसन्नताभिन्नं यथा एवंविधां देवीं कादंबरीं प्रगमेनापि नमस्कृत्यापि असंभाव्य असंभावनाविषयीकृत्य गच्छता व्रजता येन सर्वेखलानां समप्रदुर्जनानां

धुरि आदौ लेखनीयेन गणनीयेन मया, &c., B and Edd., सर्वमिलवणीयेन here, and सर्वखलानां धुरि लेखितेन (Edd., लिखितेन) after गच्छता. The तथा goes rather with गच्छता. Cf. एवं गच्छता, &c. p. 222, l. 9. and तथापि गत्वा p. 265, l. 21. With सर्वखलानां धुरि cf. निरपवपाणमग्रेसरीकृता p. 169, l. 12. —प्रथमदर्शने. B and Edd., प्रथमदर्शनेन. L. 4. असंभाव्य गच्छता. Edd., असंभाव्यागच्छता followed (see note above) by सर्वखलानां. L. 6. स्थैर्यं चक्षुस्तया. Edd. add. धैर्यं मीरुतया. —मायाजालेन. Text of A मयायन्त्रेण [sic. मायायन्त्रेण.] Com., मायाजालेन निकृतेजालतया. L. 10. म्व. Edd., एवं. —परिवर्तिताः. 'Perverted.' Com. of A in one place परिवृत्ताः स्वस्वरूपमायादिताः, in another परावृत्ताः standing alone. Cf the use of परिवर्तयद्भिः p. 269, l. 10. L. 11. केन चाङ्गीकरोतु देवी. Com., मामिति शेषः. Text of A and Edd., वा for च. L. 14. किमहमस्याः न कारणमिति. Com., अस्याः अवस्थायाः. Edd., किमहमस्याः संदिशामि न कारणमेति. L. 15. एतत् B, अंतर. —सर्वदोषाश्रयेणाप्यनुवृत्त्या. Com., सर्वदोषाश्रयेणापि सर्वद्वैगुण [प्य] धारभूतेन अनुवृत्त्या आनुकुर्येन. —तदेवमात्मना. Edd., एव for एवं. Com. explains आत्मना by सर्वप्रकारेण. See note on p. 139, l. 19. Perhaps 'just as I am' is the meaning here. Cf. p. 278, l. 15. L. 16. हीन. B and Edd., विहीन. L. 17. दूरस्थमपि. Edd. add माम्. L. 18. स्थिरप्रतिज्ञता. Text of A स्थितप्रतिज्ञता (sic.). Com., स्थिरप्रतिज्ञता दृढसंगता. B, स्थिरप्रकृतिता Edd., स्थिरप्रज्ञता. L. 19. अभिपद्यते. (Com. = अंगीकरोति) Edd., अभ्युपपद्यते. L. 21. प्रियवादिता. B, प्रियवादिता. Ed. 2 mentions a reading प्रियवेदिता. —दहात्येव हृदयेवकाशमव्युद्धारता. Cf. देहि हृदयेवकाशम्. p. 141, l. 1. L. 23. संगतत्वात्. Com. = मिलितत्वात्.

P. 266, L. 2. स्मरयन्ति. Text of A, स्मरयति. B, स्मरयति. L. 4. चाटुकार भव. So Com. of A, D, D P 2. Text of A, चाटु भव. B, चाटुकारा भवन्तु. L. 5. मुखावलोकितान् Edd., मुखावलोकितम्. Ed. 2 gives our reading as a variant. —अकालोपसर्पणकोपेनुनयन्ति. So Com. of A, (अकाले अपस्तावे अप [उप] सर्पेण आगमनं तज्जनितो यः कोपः तास्मिन् अनुनयति प्रसादयति). Text of A and Edd., अकालोपसर्पणकोपमनुनयति. Ed. 2 gives a variant अनुतपन्ति. L. 10. यथा वा. Edd., यथा च. —Separate अनपेक्षितगमनाज्ञया नियन्त्रणत्वात्. L. 11. विज्ञप्तम्. So B and

Com. of A, (विज्ञतं कथितं). Text of A and Edd., विज्ञतः. L. 12. मे न. Text of A, न मे. L. 18. अन्तरम्. Com. = अवकाशो हाई वा. L. 20. विसर्जिता. B, विसर्जितव्या. L. 21. B and Edd. omit नियतं त्वया. L. 23. त्वयैव सहानया. Edd., त्वयानयैव सह.

P. 267, L. 2. परिलम्बः. Edd., विलम्बः. L. 3. अनयैव चिन्तया शुन्यहृदयः. Compare गमनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्यः p. 262, l. 19. L. 6. सत्र च. So B and Edd. Text of A, तत्रैव. Com., तत्रेति. L. 10. सलिलभरमन्थरेणैव जलधरध्वनिना. From B, except that B has मधुरेण for मन्थरेण. A, सलिलभरमन्थरेणैव (sic.) जलधरध्वनिनेन. Com. of A, सलिलभरः पानीयभरः तेन मन्थरेणैव स्निग्धेनैव जलधरस्य मेघस्य ध्वनौ ध्वनिः तस्य निभेन सदृशेन. Edd., सलिलभरमन्थरेण नवजलधरध्वनिगम्भीरिण. —सधीरम्. Edd., धीरम्. L. 11. उपसृत्य. Ed. 2, उपसृज्य. L. 14. अङ्गप्रत्यङ्गानि. Text of A, अङ्गोपाङ्गानि. L. 15 इयम्. Sc. रमधुराजिलेखा. l. 21. L. 16. उपहितकान्तिपतिपरभागा. Com., उपहितः आच्छादितः कान्तिपतिना सूर्येण परभागो गुणोत्कर्षो यस्याः सैवविधा, चन्द्रमसः कुमुदबांधवस्य (लक्ष्म) छथिव कलंकप्रभेन, परभागो गुणोत्कर्ष इत्यमरः. But omit पति with B, D, D P 2 and Edd. L. 19. उत्तान. Com. = अतिशायिनी. B, उन्नाम. Edd., उन्नाम. L. 23. संमन्त्र्य. A, समेत्य. Com. = मिलित्वा. —जगति राजकन्यका. Com., जगति पृथिव्यां राजकन्यका राजकुमारिका. B, जगतीराजकन्यका. Edd., जगतीपतिकन्यका.

P. 268, L. 1. आनन्द्यामः आत्मानम्. Edd., आनन्दय मे आत्मानम्. L. 5. सर्वेदिवधुनाम्. Text of A omits सर्व. L. 7. येन. Edd., यदनेन. Com., येन अनेन न परिणीयते न पाणिग्रहणं क्रियते. L. 10. तद्यदुच्यते. So B and Edd. Text of A omits यत्. Com., तत् यत् उच्यते प्रतिपाद्यते जनैस्तदेतत् मयि आपतितं. The phrase corresponds exactly to the 'this is that which was spoken by,' &c., used in the New Testament to introduce a special application, by way of example, of a saying of old time. It need not be taken, as Com. suggests, in the same construction with तदेतदापतितं मयि. L. 10. अन्धकारे प्रविष्टस्य. Text of A, अंधकारप्रविष्टस्य. L. 11. श्रियमाणस्योपर्यमुतवृष्टिः. B, श्रियमाणस्येवानमे चोपर्यमुतवृष्टिः. L. 12. एतत्. Edd., एव. L. 17. इन्दूदयावलोकनविलोलायम्. B, इन्दूदयावलोकन followed by सुखस्य कृते (l. 19) the intervening words having fallen out. L. 18. अवादीतं देवि. A, अवादीत

देव. Com., शुक्रनासः अयादीत् अत्रवीत् किमवादीत् इत्याह देव इति हे स्वामिनि (*sic.*) L. 19. उपालभमानैव. Text of A, उपालभमानैव. —यौवनभरारम्भसूत्रपातरेखा. Com., यौवनारम्भस्य सूत्रपातरेखेव रेखा नवीनपारम्भे शिल्पिभिः सूत्रपातरेखा कियत इति सर्वसंमतं. L. 20. आवयोः, Com. = शुक्रनासराज्ञोः Cf. its note on l. 18.

P. 269, L. 5. निर्वातित. Text of A, निर्वातित. L. 8. परिवर्त्यद्विरिव. Com., चंद्रपादान् (p. 270, l. 3.) विशेषयन्नाह परिवर्त्यद्विरित्यादि स्वकांत्या स्वकीयदीधित्या अंबरतलस्य आकाल(श) तलस्य नीलिमानं नीलितां परिवर्त्यद्विरिव परावर्त कुर्वेद्विरिव नीलिमानं गृहीत्वा धेतिमानं ददद्विरिव. L. 10. दरीकुहर. Edd., दरीगहन. L. 16. उत्पीड्येव धारयद्विरिव. Edd., उपाड्येव धारयद्विरिव. Com. of A, उत्पीड्य संमर्थं धारयद्विरिव. —एकीकुर्वेद्विः is the converse of पृथक्पृथक् उत्पीड्य. L. 17. शिखरिशिखरेषु. Edd., शिखरिशोखरेषु. —आवर्जितैः. = Com., विस्तारितैः. L. 18. रथ्यामुखेषु तरद्विरिव. Text of A omits. Com., जलतरंगेषु अंभःकणोलेषु तरद्विरिव पिंडीभ्य पिंडतां प्राप्य वहद्विरिव प्रवहद्विरिव रथ्यामुखेषु तैकतस्थलेषु पुलिनस्थलेषु, &c. With पिंडीभ्य वहद्विः cf. the passage at p. 128, l. 15. L. 19. सविभक्तैरिव चन्द्राभयप्रसुप्तकामिनीकपोललावण्येन. See note at p. 42, L. 28.

P. 270, L. 3. द्विगुणीकृतमन्मथोत्साहः. B and Edd., गमन for मन्मथ. Cf. द्विगुणीकृतगमनोत्साहः. p. 98, l. 10. L. 6. मण्डलाभ्यन्तरे. Edd., मण्डलाभ्यन्तरेषु. —गोपुराट्टालक. Com., गोपुराणां प्रतोलीनां अट्टालकानि तदुपरिवर्तितसदृशानि. The two words occur together in Mahābh. (पुरम्) गोपुराट्टालकोपेतम् as quoted in the St. Petersburg Dictionary *sub voce*. L. 7. चलन्. B, वलयन्, Edd., वलन्. L. 11. निर्धार्यमाण इव. B and Edd. add च. L. 13. चलवलयनपुररसनाकलकलेन. B inserts कणत् before कलकलेन. Edd., चलचपलनूपुररसनागुणकलकलेन. L. 15. विलभ्यमानैश्चाच्छद्यमानैश्च. Text of A omits. Com., विलभ्यमानैर्विलभनं कियमाणैः आच्छिद्यमानैश्च आगच्छद्विः आगमनं कुर्वेद्विः, &c. B, विलस्यमानैः for विलभ्यमानैः. L. 16. प्रजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च. Text of A omits प्रजितैश्च. Com., प्रजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च. B, प्रजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च. —वाह्यमानैः. Com. = भरोद्वाहने कार्यमाणैः. —अपयोम. So Text of A, D, D P 2 and Edd. Com. of A, पयोम (=परिपूर्ण). L. 17. निस्तुच्छित. A, निस्तुषित. Com., निस्तुषितानि निश्शेषं भूतानि. L. 19. अन्तरीक्षम्. Write अन्तरिक्षम्. with A and B. Compare with this description that at p. 116, l. 20-23. L. 22. गृही-

ससमायोगोद्गणगतम्. The reading of B and Edd. (Edd. °द्गणगतम्.) A, गृहीतसमायोगात् तम्. Com., (गृहीतः आत्तः समायोगो संदर्धो येन एतादृशं यदंगणं अजिरं तस्मात् तं) गृहीतसमायोगात् तम्. L. 23. Text of A omits ईसधाम्ना. Com., ईसवत् धाम कातिधैस्वैवभूतेन.

P. 27, L. 1. तुरंगगतैः. Edd., समागतैः.—°पानीयाम्. Edd. add अपि.

L. 5. °व्यतिकरां पुलिनायमानामिव So D, D P 2. B also reads व्यतिकरपुलिनायमानामिव. A, व्यतिकरांगुलिना नीयमानमिव, which is thus explained in Com., तस्य (i.e., सार्थस्य) उत्पत्तयेन दृश्यते तस्य व्यतो (व्यतिकरो) वृत्तात्स्तेन पंकिसाम्यादुल्लेखते अंगुलिना करशाखयाना(नी)यमानामिव प्राप्यमाणामिव. Edd., °उत्पलव्यतिकरां पुलिनायमानामिव. L. 6. जडतर. B, जल. L. 7. सिप्राम्. A and Edd. spell शिप्राम्. Cf. p. 51, l. 4.—अतिप्रहतस्वारं. Com. = अतिक्षुण्णत्वात्. Edd., अतिप्रभूतत्वात्. Cf. अप्रभूतचत्वरैः p. 270, l. 17. L. 8. पुनर्. A, पुनः. L. 11. मानसस्य. A in Text, मनसेस्य, in Com., मनसः. L. 12. जङ्घानिलेनेन्द्राद्युधस्याकुप्यमाणैरिव वाजिभिः. For जङ्घानिलेन compare Mr. Sh. Pandit's explanation of वेगानिल in Vikramorvaśī, Bomb. Ed., p. 5. The phenomenon of the dust flying before the wheels of a chariot or, as here, the feet of a horse, gives rise to the belief, that a wind going in the same direction is produced. The other horses behind are as if they were being dragged on by this wind. —तावत्स्यैव. Text of A and Edd., तावत्स्यैव.—अपरात्रवेलायां Com, अपरात्राव उच्यते तस्या वेला अवसरः तया. L. 15. रजोलुलित. Com., रजोलुलिताः धूलीभिधिताः. B and Edd., रयलुलिताः. L. 16. परिमलन. Com. = विमर्दनं. Edd., परिमिलन. —°परिमले परिमलाहित. The repetition is characteristic of Bāṇa's style. See note at p. 218, l. 7. Edd., °परिमलाहित. L. 16. रजानि. B and Edd., रजनी. L. 17. तदाकल्पकाले च. Com., तदा तस्मिन् कल्पकाले प्रभाते सति. B. and Edd., तदाकल्पकेनैव. L. 20. संघातोपघातेन. B and Edd., संघातेन. L. 23. नश्यन्तीषु. Edd., न स्तुशन्तीषु.

P. 272, L. 1. दलितमुक्तागौरज्योत्स्नानुभावम्. Com., दलितमुक्तावत् गौरा या ज्योत्स्ना चंद्रगोलिका तस्याः अनुभावो म.हात्म्यं उत्पन्नंतीषु त्यजंतीषु आशामु दिक्षु ज्योत्स्नावितानमिति पाठो दृश्यते तच्च ज्योत्स्नालक्षणं वितानं उल्लेख इत्यर्थो ज्ञेयः. B, गलित. for दलित. Edd., शीलितमुक्तागौरं ज्योत्स्नानुभावम्. L. 2. विभाव्यमान. A in Text, विभावमान. L. 5. चरितान्तेषु.

Com., चरिता व्यासा अंता येषां तेषु. For this use of चरित compare the common चरितार्थे, and चरित p. 274, l. 14. B and Edd., परिगतेषु. L. 6. वयःसंचातैः. Com. = पक्षिसमूहैः. —जनितारावम्. From B and Edd. A, जनिताशिवम्. Com., जनिताशिवं उत्पन्नाशुभं यथा स्यात्तथा. L. 7. जङ्घाङ्घ्रिभिः. A writes जंघाङ्घ्रिभिः. (sic.) B, जंघाङ्घ्रिभिः. —हठाद्वाकृष्ट. From Edd. Text of A, हठात् कृष्ट. Com., हठेन आकृष्टः standing alone. B, दूराकृष्ट. L. 13. अपसर्पस्सु. B, चावसर्पस्सु. Edd., अपसार्यमाणेषु. L. 21. विक्षिप्यमाणम्. Com. = इतस्ततः क्रियमाणम्. Com. mentions a reading संक्षिप्यमाणम्. —अपर्याप्तप्रमाणभिः. Com. = अप्राप्तिय-
क्षाभिः. B omits the word. Edd., पर्याप्तप्रमाणभिः. There is a similar confusion between पर्याप्त and अपर्याप्त at p. 270, l. 17, L. 22. संह्रियमाणम्. Com. = संगृह्यमाणम्. Edd., संश्रियमाणम्. The army so fills space, that it is as if the boundaries of space were contracting upon it. L. 23. अवकीर्यमाणम्. Com. = निक्षिप्यमाणम्. Cf. l. 21. —अर्कावलोकनेन. B, अर्काकिरणालो-
केन. Edd., अर्ककिरणालोकेन. —विस्तीर्यमाणम्. Edd., विस्तीर्णम्.

P. 273, L. 1. अनुजीवि. Com., अनुजीविनां सपर्य्याकारिणो, &c. B, अतिजीव. Edd. with A, but Ed. 2 mentions a reading अनिर्जाव. —
कल्पित. Edd., कलित. L. 2. संनिवेशम्. Com. = रचनाविशेषम्. —
अजल. Com., न विद्यते जलं यस्यामेवंविधा वाहिनी सेना. जलवाहिनी
means 'river.' This was a sea that did not depend on
tributary streams for its substance. Edd., जल. L. 3.
अपरपारम्. Edd., अपरमपारम्. — उद्विक्तरजःसंततैः पूरतया च.
So B. A, उद्वेक्त्रेकाद्रजःसंततैर्दूरतया च (sic) Com., उद्वेकाद्रजःसंततैः.
दूरस्य भावे दूरता तथा च. Edd., उद्विक्तरजःसंततिपूरतया च. L. 5.
अविरलबलाकृ. Edd., अविरलबलबलाक. L. 7. अमन्द. A, मंद.
(Com., मंदं शनैर्मंदरस्य, &c.) B may be either. L. 8. निवि-
क्षमाणम्. Com. = स्थाप्यमाणम्. L. 15. ततस्तत्संनिहिताभिः. B
omits तत्. Com. of A, ततस्तदन्तरं तस्य वैश्रम्यायनस्य. But
तत् refers to आवासक in the previous clause. L. 17. प्रलपथ.
So Com. of A, (where the word stands alone) and Edd. Text of A, प्रलपयति. B, प्रलपत. L. 18. Edd.
omit एवम्. L. 20. A omits न किञ्चित्पश्यन्. —A omits
न किञ्चिदालपन्. L. 23. किमारब्धं मया. Edd. add का दिग्ग-
न्तया मया. —अन्वैतयमानः. Edd., अन्वितयमानः.

274, L. 3. राजपुत्र. Edd., राजपुत्रलोक. L. 6. ततस्ते. B and Edd. omit ते. A adds च. L. 10. सा धारणमकरोत्. So Com. of A. (सा मूर्च्छा केवलं धारणं अकरोत्.) The 'swoon' or 'state of insensibility' is that described in the last page, ll. 20-23. Hence the use of सा. Edd. write साधारणमकरोत्. L. 12. वेदितवान्. Edd., चेतितवान्. L. 13. आत्मतत्त्वं दर्शनात्. So A. and B. Com. of A, आत्मतत्त्वं स्वस्वरूपं तस्य दर्शनात्. Edd. and one of D P's MSS., आत्मनश्च दर्शनात्. L. 14. अनुत्प्रेक्षमाणः. Com. of A and B, अनुत्प्रेक्षमाणः. —केवलं. So A and B. But Com. of A has केवलं स्कंधावारागमनेनैव केवलमन्यस्यैवागमनेन. Edd., केवलं. —स्कंधावारागमनेनैव तस्याभावादन्यत्. B, स्कंधावारागमननिवासोदावयन्यत्. L. 16. आहत्य हृदयात्. So A, D, and D P. 2. Com., किं आत्मानं स्वं आहत्य आहननं कृत्वा हृदयात् प्राणैः अनुभार्योऽज्यामि विमज्जो भवामि. Edd., आहत्य हृत्वात्. B, आहन्मि हृदयात्. L. 17. किमेकाकी कांचिदिशं. B, किमेवं किं कां दिशां (sic). —कर्तव्यम्. Edd., कर्तव्यताम्. L. 18. नाध्यगच्छत्. Text of A omits न. B, नाधिगच्छत्. L. 20. वसन्ती. 'Inhabited.' Com. = लोकसमाकुल. Edd., वसती. L. 21. सुनिष्पन्नमपि. Text of A. adds च. L. 23. कादम्बर्यापि. Com. of A, कादंबर्यापि च. Edd., कादम्बर्यापि वा.

P. 275, L. 3. अम्बा मनोरमा. B, मनोरमावा. Edd. omit अम्बा. L. 6. कचिद्व्या काचिदगृहीता तां गृहीतुं मयात्संकलितः. Text of A, ग्राहयितुं and Com., ग्रहीतुं. for गृहीतुं. Edd., कचिदगृहीतां तां ग्रहीतुं मयात्संकलितः. We have had उत्संकलित before, p. 260, l. 12. L. 8. विलक्ष्य. Edd., विलक्ष. L. 10. व्याधिः. Edd., महाव्याधिः. L. 11. आशुकार्यसाध्यरूपः. Com., आशु शीघ्रं अर्थादंतं करोत्येवंशीलः स तथा मेघजादिभिः साधयितुं निवारयितुमशक्यं असाध्यं रूपं स्वरूपं यस्य सः. L. 12. करद्वयापिहित. Com., अपिहिता आच्छादिता. So also D. Edd. the more common करद्वयपिहित. L. 13. साग्रं वर्षशतं. Text of A and B, साग्रवर्षशतं. Com. of A, साग्रं वर्षशतं पंचविंशत्यधिकं हायनशतं. This meaning 'and more to boot' seems to belong to साग्रं, though the St. Petersburg Dictionary *sub voce* makes it equal to समग्र, and corrects accordingly its explanation (under अग्र) of such phrases as साग्रं लीसहस्रं. Rām. 6, 95, 18, साग्रकोटी च रक्षसाम् 6, 13, 7, साग्रं वर्षशतं Brahma P. in Lassen's Anthology, 56, 3.

- L. 14. च. B and Edd., तु. L. 18. Edd. omit the second स्थित्. L. 23. गतवति. Edd., आगतवति. Cf. मध्यागते, l. 10. —Text of A omits तस्मिन्दिवसे.
- P. 276, L. 1. घास. (Com., घासो जवधं.) Edd., वास. L. 3. हि. B and Edd., तत् —अच्छोदाख्यं सरः. Edd., अच्छोदसरः, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 5. भवानीप्रभुम्. B and Edd., भवामवप्रभुम् a reading which is also mentioned in the Com. of A as a variant. L. 12. निशीथिनीम्. B and Edd., निशीथम्. L. 17. वलित. (Com.—पश्चादायाताः). Edd., चलित. L. 20. लिखित इव.....आक्रम्यमाण इव. From B. A omits the whole passage. Edd. omit the words उत्कीर्ण इव पुस्तमय इव. L. 22. झटिति. A, B, झगिति.
- P. 277, L. 1. निर्विकारवदनः. Edd., निर्विकारहृदयः. L. 2. Edd. omit च. L. 3. रसिकहृदयाः. Com. = काभिजनाः. L. 6. न चिरात्. Text of A, अचिरात्. L. 7. वेला. Edd. add जाता. L. 9. A omits इति. L. 10. अश्रुतास्मदीयालापः. B and Edd., अस्मदालापः. L. 14. अनुरुध्यमानः. Com. = अनुरोधं क्रियमाणः. B, अनुवध्यमानः. Edd., अनुबुध्यमानः. —परिच्छेदनिष्ठुरम्. Com. = निश्चयपहर्ष. Cf. below l. 20, निष्ठुरमन्यभिहितवन्तः. L. 18. इत्युक्तवन्तम्. Add च with Com. of A, (इति पूर्वोक्तप्रकारेण उक्तवन्तं कथितवन्तं च) : B and Edd. L. 21. एवं न युक्तमस्माकं स्थानुम्. They scornfully repeat his words, l. 16. L. 22. अनन्तरात्. Com. = अव्यवहितात् तत्सदृशदित्यर्थः. — देव्या विलासवत्याङ्गलालितस्य. So Text of A and B. Com. of A, (देव्याः विलासवत्याः अङ्कः क्रीडः तेन लालितस्य देव्या विलासवत्या अङ्गलालितस्य. L. 23. एवं. A, एव.
- P. 278, L. 3. कस्यापरस्येदृशो युक्तयुक्तपरिच्छेदः. 'Who but yourself would so distinguish between right and wrong?' L. 6. किमन्यो देवश्चन्द्रापीडोन्यो वा भवान्. 'Do not we know that Chandra-pīḍa and you are one?' L. 7. विलक्ष. So Com. of A, B and Edd. Text of A, विलक्ष —वचनेन. Edd., वदनेन. L. 14. पद्मपि. Edd., अन्यत्र पद्मपि.— दातुं न. Edd., न दातुं. —A omits च. L. 15. आत्मना. 'By myself.' See note on p. 265, l. 16. L. 18. अनवसीयमानम्. So A and Ed. 2. Com. = अज्ञायमानं. B, अवसीयमानं. Ed. 1, अवसी-

यमानम्. L. 19, B and Edd. omit ये. — भवतु. Com. = संपद्यतां. B and Edd., अनुभवन्तु. L. 20. चन्द्रापीडदर्शनम्. Edd., चन्द्रापीडमुखदर्शनम्. — अल्पपुण्यस्य त्विति. Com., अल्पपुण्यस्य तु मे मम तत् दर्शनमुखं प्राप्तमपि लब्धमपि करतलादेव हस्ततलादेव एवं पूर्वोक्तन्यायेन आच्छिद्य आक्षिप्य दैवेन विधिना नीतं दृहीतं.

P. 279, L. 2. B and Edd. omit अतः. L. 3. अभूत्. Edd., अभवत्. L. 6. Edd. add च after ऊर्ध्वम्. L. 7. तस्मिन्. B, अन्यतमस्मिन्. Edd., अन्यतरस्मिन्. L. 8. तत्प्रतिबोधनप्रत्याशया. Edd., तत्प्रतिबोधनप्रत्याशया. L. 9. वयस्यचन्द्रापीडस्य. Text of A and B, वयस्यस्य. Com. of A, वयस्य (स्य), मित्रस्य चन्द्रापीडस्य. Edd., वयस्यचन्द्रापीडस्य. Cf. above, l. 1. L. 14. निर्वातित. Text of A, निर्वातित. L. 15. अनेनैव च. Edd., अनेन चैव. — विस्मितान्तरात्मानः. Edd., विस्मितान्तरात्मनः. L. 16. तत्. Edd., तम्. L. 17. शम्बल. Com. = पाथेय. Edd., बल. L. 18. संवादकः. Edd., संवादः. L. 19. एव. B, एवम्. L. 20. प्रविष्टमात्रस्य. Edd., प्रविष्टकायमानस्य. L. 22. विस्मय. Edd., स्मय. — चेतसि. Text of B, चिता.

P. 280, L. 2. लुडित. A in Text, लुलित, explained in Com. by लुडित. L. 3. चेच्छाधिकेषु. Edd., वाञ्छाधिकेषु. L. 4. अहमिव. Edd., अहमपि. — प्रसादात्करोति. Com., प्रसादान् वत्सादिप्रदानरूपान् करोत्येव सृजत्येव. B, प्रसादात्करोति. L. 6. अपि. Com. takes with preceding word. Edd., अथ. L. 7. अम्बया च. A and B, वा for च. L. 9. तत्रापि नैवासावेवमस्नेहलः पिशुनस्वभावो वा. So B, except that it omits वा. Text of A, तत्रापि नैवासावेव मत् स्नेहलः पिशुनस्वभावः, also omitting वा. Com., तत्रापि ताडनादिष्वपि असौ वैशंपायनो महिषये स्नेहलः स्नेहात् (sic) न एवं पिशुनस्वभावः प्रेक्षलप्रकृतिः गुरुजनानां, &c. For तत्रापि compare the use of that word at p. 264, l. 18, and at p. 278, l. 16. Ed., तत्रापि नैवासावेव वञ्चनपिशुनस्वभावो वा, Ed. 2 mentioning a reading तत्रापि नैवासावेव मम स्नेहस्य पिशुनस्वभावो वा. L. 11. क्षुद्रप्रकृतिराद्यपुत्रतागर्हितः. From B. A in Text क्षुद्रप्रकृतिः राजपुत्रतागर्हितः. Com., क्षुद्रप्रकृतिः तुच्छस्वभावः आद्यपुत्रतया वा गर्हितः स्मयं प्रातः. Edd., क्षुद्रप्रकृतिराद्यपुत्रतागर्हितः. L. 17. सञ्कूपप्रपाप्मासादवडांगारामादिभिः. Edd. add आपूर्तैः. L. 20. न प्रणयिनो निर्विशेषविभवतां नीताः. Add., न प्रणयिनो विशेषविभवतां नीताः. Text of A omits न. L. 21. नाभ्यागताः कृताः निस्त्वष्टः न कृष्टाः श्रुता वाङ्मनाः. This is the reading of Edd. A omits

नाभ्यागताः कृताः निस्त्वः. B reads न दृष्टुताभ्यागताः कृताः निस्त्वः
for the two clauses. L. 23. धर्मार्थकामानाम्. Edd., धर्मार्थ-
काममोक्षणम्.

P. 281, L. 1. Edd. omit चिरमिव, Ed. 2 giving the reading as a vari-
ant. L. 2. विसर्ज्य. A, विसर्ज. L. 8. आननेन. Edd.,
मण्डलेन. L. 10 अवहित. Edd., अवस्थित. L. 11. यामाव-
स्थित. Edd., यामिकस्थित. L. 18. वाराङ्गनाभिः. So B and
Edd., A, वारांगनाभिः. Com., वारांगनाभिः वारयोधिङ्गिः. L. 19.
आलोककारकेणैव. A in Text, च for इव. Com., आलोककार-
केण जनोत्सारकवेणिणा, and adds च to मदामोदेन. L. 21. तरु.
B, D, one of D P's MSS. and Edd., तनु.—Edd. omit च.

P. 282, L. 1. निक्षिप्य. B and Edd., निक्षिप्य. L. 5. अस्थान एवाप्र-
तिमुक्तिशङ्का. Edd., अस्थानप्रतिमुक्तिशङ्का, Ed. 2 giving our
reading as a variant. L. 6. गमनम्. Edd. add अपि. L.
7. यान्तम्. Text of A, यतः. L. 9. तेनैव पाथ्येन पुरस्ताद्गमिष्या-
मि. Com., तेनैव पूर्वपरिशीलितेन पाथ्येन वामदक्षिणयोरन्यतरेण पुरस्तात्
अग्रे गमिष्यामि व्रजिष्यामि. Edd., अग्रतः for पुरस्तात्. L. 11.
स्थित्वा विश्रान्तः सुखितैरङ्गैः. Text of A, निद्राविश्रान्तसुखितैरङ्गैः.
Com., स्थित्वा विश्रान्तो विश्रामं गतः सुखितैः सुखं प्राप्तिरङ्गैः. Edd., स्थि-
त्वा विश्रान्तसुखितैरङ्गैः. B with Com. of A. L. 14. संवर्गिताशे-
षराजलोकः. Edd., संवर्जितराजलोकः. L. 20. पुञ्ज्यमान. Edd.,
पुञ्जमान. L. 21. A omits पादपच्छायासु. — दृष्टिषु. Edd. add
आलोकेषु, Ed. 2 giving दुरालोकेषु as a variant. — दिङ्मुखेषु उचल-
स्त्रिव. Edd. transpose the two words. L. 22. संकट. Text
of A, निःसंकट. Com., संकटा अविस्तीर्णा याः &c. L. 23. उदपी-
ति. Com., उदकस्य पानं उदपीति तदर्थ. — नाडिधम. Edd., ना-
डीन्धम.

P. 283, L. 2. उच्छ्रुतित. B, उटित. L. 5. स्मर्यमाणायाम्. Edd. add च.
—वाञ्छयमाने. B, आवाञ्छयमाने. L. 6. अभ्यर्थयमाने. Text
of A and B, अभ्यर्थयमाने. L. 8. Edd. omit वर्ष. L. 10. लता-
वृताखिल. Text of A omits आवृत. B, लतावृताखिल. L. 12.
विसकाण्डमकाण्डकल्पित. A writes विश. Text of A omits
अकाण्ड. Com., अकाण्डे अग्रस्ताव. B, विसकाण्डाकाण्डकल्पित. Ll.
17-20. परिभवस्थानमिव निदाघसमयस्य .....प्रत्याघात-
मिव दिवसस्य. B, परिभवस्थानमिव रविकिरणानां हृदयमिव सरतः सहो-
दरमिव हिमगिरिस्तिरस्कारामिव निदाघसमयस्य निदानमिव शीतकालस्य

निवेशमिव वारिवाहानां स्वरूपमिव जडिचः आवासमिव विभावरीणां प्रत्याघात-
मिव दिवसस्य. L. 18. निवेशम्. Edd., निवेशनम्. L. 19. करा-
णाम्. B and Edd., किरणानाम्. —सहोदरम्. A, सहायम्. Com.
=सहायम्, and mentions सहोदरम् as a variant. —Edd. add
प्रकृतिमिव तुषारस्य after सहोदरमिव हिमगिरिः. L. 23. सुहृत्. Text
of A, हृदय. —अनलम्. Edd., और्वानलम्.

P. 284, L. 1. Edd. omit one कथम्. L. 8. संवृत्य. So A and B. It is
explained in Com. of A by सज्जीभूय. Edd. read सज्जीभूय.
—आत्मनाप्यलब्धनिद्राविनोदोवतरत्येव. Edd., सद्योवतरत्येव. Ed.
2 giving as a variant आत्मनाप्यलब्धनिद्राविनोदोवतरत्येव. L. 14.
Text of A repeats पदे. —Edd. omit बहुल, Edd. 2 giving it
as a variant. L. 15. कमलिनीराग. Text of A, कमलिनीराग.
L. 18. प्रसृतिद्वन्द्वसंस्थितैः. Com., प्रसृतः पाणिः प्रसृतिः तस्याः
द्वन्द्वेन संस्थितैः ऊर्ध्वदमैरियोजितांजलिभिरित्यर्थः. B and Edd., प्रसृति
द्वन्द्वस्थितैः. —पुञ्जयमानैश्च पुञ्जितैश्च. Edd. transpose the two
words. L. 19. °मण्डलैश्च. Edd. add ऊर्ध्वैश्च. —वलितैश्च.
Com. = गतैश्च. Edd. read चलितैश्च वलितैश्च. —निर्वर्त्यमानैः
Com. of A and B, निर्वर्त्यमानैः. L. 21. आधिक्य Edd.
अधिक. L. 22. वीतरागैरपि. Edd. add निःसङ्गैरपि. —निःस्पृहै-
रपि. A and Edd. write निस्पृहैरपि.

P. 285, L. 1. कथ्यमानं च. Edd. add आकर्ण्यमानं च. —अनुभाव्यमानं च.
Edd. add अनुवर्ण्यमानं च. L. 4. येन. B, यैः. —B omits वा
after संवर्धितः. L. 6. नासा. Edd., नासाग्र. L. 9. निवर्त्य. Text
of A, निवर्त्य. Com., निवर्त्ये व्यावृत्य. B, निःसृत्य. Edd., निवृत्य.
—तत्रैव. Text of A adds च. L. 12. A omits ते. L. 13.
केन वैषम्य.° Edd., केन वा वैषम्य.° L. 16. अनुज्ञाप्त्याख्यर्थ. B
and Edd., अभ्यर्थ. L. 18. दुर्लभं भूतम्. Edd., दुर्लभीभूतम्.
L. 19. तत्रैव मामपि. Edd., मामपि तत्रैव. L. 21. आ जन्मनः
प्रभृति. So A and B. Com., आ जन्मनः प्रभृति जन्मदिनादारभ्य, p.
292, l. 15. Edd. omit आ. This, the more common form
of the phrase, occurs at p. 287, l. 8.

P. 286, L. 11. स्तिमितमिव महार्णवम्. A, स्तिमितमहार्णवम्. Com., मधनस्य
अवसानं प्राप्तस्तेन स्तिमितो निश्चलो यो महार्णवः समुद्रः तं रूपकमेवंभूतं पितरं
जनकं प्रणम्य नमस्कृत्य. L. 12. गद्गद. Edd., गद्गद°. L. 73. समभ्य-
धिकां भ्रातुरुपरि प्रीतिम्. Text of A omits भ्रातुरुपरि and has
समभ्यधिका (sic) प्रीति. Com., समभ्यधिकां प्रीति (sic). B and

Edd., सम्भयिका धातुपरि ग्रीतिः. Compare जानामि ते गरीयसी ग्रीतिम् p. 237, l. 7. L. 15. समुत्पद्यते. Edd., संभवति. —तथा. B and Edd., तथा. L. 18. वचनमाक्षिप्य युगपत्. Edd., युगपदाक्षिप्य वचनम्. L. 20. एव. Edd., इव. L. 21. च. So A and B. Edd., वा. L. 22. महोदधौ. Edd., महोदन्वति. L. 23. स्वजन. Edd., सज्जन.

P. 287, L. 2. राजापथ्यकारिणः. B, अराजपथ[ध्य]कारिणः. L. 3. कर्म-चण्डालस्य. Edd., कर्मचाण्डालस्य. L. 5. कष्टतरम्. Com., कष्टतमम्, standing alone. L. 7. आराधनीयः. Com.=सेवनीयः. Edd., अवबोधनीयः. —अनेन. Com.=गुणिजनेन. L. 8. द्वेया विलासवत्याः. Edd. transpose the two words, L. 10. शरी-रसंभवाः. Com.=देहोत्पन्नाः. B, असंभवाः. L. 14. अपि चा-काष्ठा वहनाः. So Text of A and Edd. (Edd., अपि चाकाष्ठा-दहनाः). Com. of A, पञ्चवोऽपि च तिर्यञ्चोऽपि च काष्ठादहनाः वहयः. B, पञ्चवोऽपि चाकाष्ठदहनाः. L. 18. भुजाः. From Edd. A, भुजंगाः. B, भुजांग (sic) with the anusvāra and the ग smeared out with yellow paint. The note in Com. of A is अंगलगाः शरी-रदृष्टाः भुजंगा इव सर्पा इव इतरे पामरजनाः वामाः प्रतिकूलाः संजायन्ते केन दाक्षिण्यं लज्जा तेन परिग्रहः स्वीकारस्तेनैव. L. 19. विशिष्यन्ते. A, निशिष्यन्ते. Com.=विकीर्यन्ते.

P. 288, L. 3. क्षुराः. Text of A, क्षुराद्रीः. L. 5. सहर्शनम्. Text of A writes सदर्शनं. L. 8. येषां. B, तेषां. —प्रज्ञा पराभिसंधानाय न ज्ञानाय श्रुतमालजालाय नोपशमाय. This is the reading of Edd., Ed. 2 mentioning a reading मायाजालाय for आलजालाय B, ज्ञानं पराभिसंधानाय न ज्ञानाय श्रुतमालजालाय नोपशमाय. A in Text, प्रज्ञा पराभिसंधानाय न ज्ञानाय श्रुतं (पराक्रमः &c.). Com., श्रुतं ज्ञानं प्रज्ञा प्रतिभा तस्यां परः उत्कृष्टः इत्यभिसंधानाय ज्ञापनाय न ज्ञा-नाय तत्त्वज्ञानाय. Note that the Com. reads अभिसंधानाय. L. 12. अपुण्यवानुत्पन्नः. Edd., अपुण्य एवानुत्पन्नः. 'His disposi- tion is such that the thought "by doing this or that I may hurt my friend" never occurs to him.' L. 14. एवं कृते चलितवृत्तानाम्. Com., एवं कृते सति चलितवृत्तानां भ्रष्टाचाराणां. B, चलितवृत्तीनां for चलितवृत्तानां. L. 18. पित्रा. Edd., पित्राहम्. L. 19. यथाजातस्य. Com.=मूलस्य. L. 20. दुर्दशम्. Com., दुर्द-ष्टा दशा अवस्था यस्मिन्नेतादृशः. B, दुर्दशेन. Edd., दुर्दशम्. B goes on (दुर्दशेन) दृष्टं नाम कुत्रापि कुदृष्टमपि येन.

P. 289, L. 2. सहजन्म. From B and Edd. A, सहज. Com. = स्वाभाविक.

L. 5. दुरात्मना जातिन. Edd., दुरात्मजातिन. — सुखं. Edd., दुःखं. L. 6. अपरमेवं. Edd., अपि त्वेवंविधे, Ed. 2 giving our reading as a variant.—दुःखार्णवे ... पुनरस्मानेवं. From B, with निपातिताः for निपातिताः. A omits the words. Com., अपरमन्यत् एवममुना प्रकारेण अस्माकं दुःखं स्थापयतो दुःखं कुर्वतो न स्वहितं आत्महितं नापि च परहितं नाप्यन्यहितं अनेनैव वैशंपायननेनैव आत्मदुःखा आत्मघातकेन किं कृतं किं विहितं इति मतिः इति बुद्धिः सतावत् बोधपदार्थं ज्ञानमार्गं न अवतरति नावगच्छति सर्वथा सर्वप्रकारेण, &c. Edd., (अपि त्वेवंविधे) दुःखार्णवे निपातिताः सर्वे एव ह्यनाक्षिप्तचेताः प्रवर्त्तमानः स्वहिताय परहिताय वा प्रवर्त्तते तस्य तु पुनरस्मानेवं. L. 8. नापि च परहितम्. Edd., न परहितमपि. L. 9. एतावत्. B, एवमेतावत्. Edd., एव तावत्. L. 11. उद्वहन्. Edd., उद्वहत्. L. 12. अवतस्थे. A. अवतस्थौ. L. 15. अतिवर्धनम्. Edd., अतिवर्धनम्. L. 20. येन ब्रवीमीत्यादि. 'Wherefore I speak. Otherwise you know the way of the world better than I do.' This is the reading of B. A, येन ब्रवीत्यदः &c. Com., येन कारणेन अग्न्येकं नर्पुसकं ब्रवीति वक्ति मत्तस्तात्परीडात् लोकवृत्तं जनचरितं आर्य एव पूज (ज्य) एव भवान् सुतरां अतिज्ञयेन वेत्ति जानाति. The reading of Edd. is येन ब्रवीम्यन्यदा तु लोकवृत्तमार्थं एव सुतरां वेत्ति.

P. 290, L. 3. उपचीयते हृदयमविनयैः. The reading of D. Edd., अपचीयते विनयः. Ed. 2 mentions a reading हृदयम् for विनयः. A, उपचीयते हृदयमविनयः. Com., अविनयो हृदये उपचीयते पृथीभवति. It must be noticed that उपचीयते has already occurred in the line immediately preceding. B, उपचीयतेविनयः. L. 5. सर्वथा. Text of A, सर्वदा. L. 6. Text of A omits first न. L. 7. A inserts न before स्थैर्यम्. L. 8. आसङ्गः. So B, D and Edd. A, आसङ्गेषु constraining with what follows. The note in Com. is :—स्त्रीषु रागो विद्यते यस्यैवंभूतेषु हृदये एकस्या विद्यायाः सकाशात् अन्या विद्याः विद्यांतरं न विदति न लभते अस्थिरप्रकृतौ चलस्वभावयां तरलतायां चंचलतायां सत्यां न स्थैर्यं न स्थिरता परित्याजे (ज्ये)षु लज्जनीयेषु व्यसनेषु सत्सु विकाराणां च अनुवभाषकत्वादिरूपाणां च आसङ्गेषु आसक्तिषु कारणं निदानं बाहुल्येन सरसता रसिकत्वं स्यात्. L. 9. कारणं. Edd., कारणानाम्. Ed. 2 mentions a reading कारणम् with the omission of प्रायः. — जलप्रायम्. Text of A, जलं वशं प्रायः. Com., जलप्रायं without explanation. L. 10. वर्षातिवृद्धा.

Edd., वर्षति वृद्ध्या. Com., वर्षो वर्षणं पक्षे वर्षाणां वत्सराणां अति-
वृद्ध्या एव उपजायते उत्पद्यते. L. 13. स्थलिते. Edd. add च. L.
14. कुसुमधन्वा. B adds अपि न (omitting the न after विल-
सति). Edd., मकरकेतुः. L. 17. गलति. Text of A, गलतु.—शीलम्.
Edd. add गलिते च शीले. L. 18. केन वावृष्ट-भ्य. B and Edd. omit
वा. L. 18. बलान्. B, बलं. L. 20. तमोनिवृद्धि°. So A, B, and
Ed. 1. Ed. 2, तमोनिवृद्धि°.

P. 291, L. 1. अपि. Edd., अति°. L. 2. मोहविषयमहाहौ. B, मोहविषयविषय-
महाहौ. Edd., मोहविषयविषयविषयमहाहौ. L. 3. मातङ्गो. Edd.,
मातङ्ग°. L. 4. लीलान्त. B and Edd., लीलान्तर. L. 6.
लालनीयस्य पालनीयस्य. Edd. omit पालनीयस्य. B, लालनीयपाल-
नीयस्य. L. 8. Edd. omit क्षिद्युषु, Ed. 2 giving it as a variant.
L. 11. स्वयमारोपितेषु. B, स्वारोपितेषु. Edd. स्वयं रोपितेषु. L. 12.
यावत्. Edd., तावत्. L. 15. निक्षिपामः. B, निःक्षिपामः. Edd.,
निक्षितः, Ed. 2 giving our reading as a variant.—गुणीभ-
वति. “And so it may well be that what, if it sprang from
badness of heart, were clearly culpable, becomes praise-
worthy.” Com., कदाचिदिति एवं तादृग् कारणमपेक्ष्य अयं अविवक्ष्यः
(sic) निष्पन्नोऽप्रभयजनितो दोष एव कदाचित् गुणीभवति गुणः स्यादि-
त्यर्थः. Edd., गुणो भवति. L. 20. अतः. Edd., इतः. — भवदपि.
Edd. omit. L. 21. यत्. Text of A, यत् यद्. B and Edd., यद्य.

P. 292, L. 1. निरुक्तः. Com.=त्वदुक्त एव. B and Edd., निरुक्तः.
L. 2. कस्य वापरस्य संभावना नोत्पन्ना. So Com. of A
and B. Text of A omits न. Edd. omit वा. L. 4. Sepa-
rate वा दोष°. L. 7. Edd. omit तु. L. 8. अगते ..... नाग-
न्तव्यम्. So B and Edd. A, अपगते ..... आगन्तव्यम्. L. 11.
दृष्टायाम्. Edd., कष्टायाम्, Ed. 2 giving दृष्टायाम् as a variant.
L. 12. स्वल्पोपि. Edd., स्वनेपि, Ed. 2 giving स्वल्पेपि (sic)
as a variant L. 13. एव मे तद्विद्योगजन्मा. Edd., एवमेतद्विती-
योऽङ्गजन्मा, Ed. 2 giving एवमेतद्विद्योगजन्मा as a variant. Com.
of A, अपि चेति बाह्यलेदात् एतद्विद्योगजन्मा वैशंपायनविरहोत्पन्नः अंतर्लेद
एव असंख्यः असहनीयः. L. 15. अन्यथा. So Text of A and B.
Com. of A and Edd., अन्यथा, but Com. of A has also आज-
न्मनः प्रयुति आजन्मदिनादारभ्य. Cf. the various readings at p.
285, l. 21. L. 16. यच्च. Edd., यच्च. L. 17. तन्मा. Edd.,
तस्मात्. L. 19. चन्द्रापीडन्तःपीडोपरागरक्ते रक्तताम्रसायुकारिणि.

B, चंद्रापीडितःपीडोपरागरक्ततामरसानुकारिणि. Edd., चन्द्रापीडेऽपि रागरक्ते रक्ततामरसानुकारिणि. L. 20. सपक्षपातां षट्पदावलीमिव दृष्टिम्. See note on p. 244, l. 7. B, षट्पदालीम् for षट्पदावलीम्. Edd., सपक्षपाताम्बुदावलीमिव दृष्टिम्. सपक्षपाताम् is a pun to be taken with both nouns. —एव. From Edd. A and B, एवं.

P. 293, L. 2. विलोमप्रकृतिना. Com. = प्रतिकृलाभिप्रायेण. Edd., मे दुष्प्रकृतिना. L. 5. वैशम्पायनप्रस्थानयनाय. A, वैशंपायनं प्रस्थानयनाय. Com., वैशंपायन इति वैशंपायनं प्रति आनयनाय च आनेतुं. Cf. वैशम्पायननयनाय below l. 17. L. 9. उद्वाष्पलोचनः. So A and B. Edd., उद्वाष्पलोचनं. —इव. B, इह. L. 12. आत्मना. See notes at p. 139, l. 19, and p. 265, l. 13. The present use of the word corresponds with curious exactness to the English phrase 'By himself.' L. 13. अक्लिष्टवर्णो कादम्बरीवरणसज्जमिव शमनायनुज्ञाम्. Com., अक्लिष्टः शोभनो वर्णो रक्तपीतादिः अक्षरं वा यस्यामेवंविधो कादंबरीः संवरणं (sic) अंगीकरणं तस्य स्वजमिव मालामिव. L. 18. उत्सुकं मामविकल्पं विसर्जय त्वम्. So D. B, उत्सुकमविकल्प्य त्वं मामिव विसर्जय. A in Text, वैशंपायनाननदर्शनोत्सुकं (म) मविकल्पं विसर्जय त्वं. In Com., वैशंपायनस्य आननदर्शनं वदन् निरीक्षणं तत्र उत्सवं उत्सवभूतं अविकल्पं कल्पनारहितं मामिव त्वं विसर्जय. Edd., वैशम्पायनाननदर्शनोत्सुकं मामविकल्पं विसर्जय त्वम्. L. 21. कठिनहृदयम्. So Text of A and Edd. Cf. निशुरात्मा p. 294, l. 1. Com. of A and B, कठिनहृदया, a reading which Ed. 2 mentions as a variant. L. 22. तन्न गन्तव्यं वस्तेन एकेनापि. A in Text, तन्न गंतव्यं वस्ते (ए) केनापि, in Com., तन्न गंतव्यं हे वस्त हे पुने एकेनापि. L. 23. B omits हि. —युवयोः. Edd., पुत्रेण. —पुत्रवत्यो. A adds हे.

P. 294, L. 2. यथा त्वयोक्तं So B and Edd. A in Text, यथा शोक्तं, in Com., यथा त्वया शोक्तं. L. 3. एतन्निवारयसि. (Com., एतत् गमनं.) B, एवं निवारयसि. Edd., एवं वारयसि. L. 5. वरमावाभ्यां कतिपयदिवसाननयोरप्यदर्शनकृतान्केशाननुभूताम्. So A. Com., आवाभ्यां मनोरमाविलासवतीभ्यां कतिपयदिवसान् यावत् अनयोरपि चंद्रापीडवैशंपायनयोरपि भद्रं (न) कृतान् अनवलोकितजनितान् अनुभूतान् अनुभवविषयीकृतान् केशान् विषादान् वरं शुभं परं वैशंपायनस्य अनवलोकनं अनिरीक्षणं तस्मात् यत् दुःखं कृच्छ्रं तेन दीनं सकरुणं अस्य चंद्रापीडस्य दिने दिने वदनं आननं ईक्षितुं न पुनर्वरं शुभं. B, वरमावाभ्यां कतिपयादिवसाननयोरप्यदर्शनकृताननुभूताम्, a reading from which केशान् ap-

pears to have dropped out. Correct, with Edd., to वरमावाभ्यां कतिपयदिवसाननयोरप्यदर्शनकृताः केशाः अनुभूताः. L. 6. Edd. omit आनन. L. 7. ईक्षितुम्. B and Edd., ईक्षितम्. L. 9. इति. Edd., इत्येवं. L. 11. Edd. omit च. —अपनतिसमायोगः. Com., अपनीतो दूरीकृतः समायोगो संबंधो येनैवभूतः. L. 13. परिलम्बेन. Edd., विलम्बेन. L. 14. व्यज्ञापयन्. Edd., व्यज्ञपयन्. L. 15. तथा. B, तस्मात्. L. 16. तत्रापि. Edd. omit अपि. L. 17. राजा कालस्य कारणम्. A quotation from the Mahābhārata. Cf. यथा मुनयोपि व्याहरन्ति राजा कालस्य कारणमिति Vikramorvaśī, Bomb. Ed. p. 108, and Mr. Sh. Pandit's note there. L. 18. चित्तवृत्तिः. Edd., चित्तनिर्वृत्तिः. L. 19. अन्यथा. Com. = अन्यद्विम्. काले. But it seems to mean 'Otherwise. Had my father not so commanded.' The command referred to is that given at p. 293, l. 8. —आस्थयिकेषु. A, आस्थयितिकेषु, explained in Com. by अवश्यकरणीयेषु. L. 20. प्रतिक्षणं. E, प्रतीक्षणं. अकथयिष्यत. So also D. B, कथयथ. It is the conditional. L. 22. निवर्तितः. A and B, निवर्तितः. L. 23. B and Edd. omit पुनः.

P. 295, L. 3. Edd. omit मुदितचेताः. —Edd. omit. एव. —कादम्बरीम्. Edd. add च. L. 4. अप्रविष्टांयाम्. B, प्रविष्टांयाम्. —अनं. Edd., अमृतः. L. 10. गगन. Edd., दिग्गगन. L. 12. कृतांतप्रलपिषु. So B, A, कृतान्तःप्रलपेषु. E, आर्तप्रलपेषु. L. 17. प्रस्थानमङ्गले प्रणामाय. B, प्रस्थानमङ्गलप्रणामाय. L. 18. विलीयमान. Text of A, निलीयमान. —पातुम्. From B. Text of A and Edd., वारयितुम्. Com., निवारयितुं, explained by दूरीकर्तुं. L. 19. मन्थुरागावेगः. Edd., तं मन्थुरागावेगः. B, तमावेगः. Com., तत्र स्थितत्वात् वैशम्पायने मन्थुः क्रोधो रागश्चन्द्रापीडे. L. 21. युज्यते. Com. = विलोक्यते. L. 22. Edd. omit प्रथममेवाङ्गादपैति. B reads the sentence thus:—(अवादीत्) जातमात्रस्यापि ते अङ्गलालितस्य गर्भरूपस्य प्रथमगमने गरीयसी हृदयपीडा यस्मिन् प्रथमेनाङ्गादप्यते. L. 23. दीर्घते. Edd., यतो दीर्घते.

P. 296, L. 1. उन्मथवते. Edd., उच्यवते. L. 2. संधिवन्धनानि. Edd. add उन्मथ्यत इव मनः. L. 5. B and Edd. omit one मुहुः. —B and Edd. omit one ते. L. 6. किं निमित्तमिच्छामि. "I know not why I feel so sad. Is it because, &c." L. 7. Edd. omit मे. L. 8. B and Edd. omit किम्. L. 9. समुद्येक्ष. Com. = विलोक्य. —न पुनः. B, अंतः. Edd., उत, Ed. 2 mentioning a variant,

पुनः पुनः. L. 10. दुःखिततयेति. Edd., दुःखितयेति. —विज्ञाय. A, विभाष्य, explained in Com. by ज्ञात्वा. L. 13. आसङ्गमावध्व-
तिर्विर्धकालम्. Com., संगमो मेलापस्तस्य अवधिमर्थोदा संगमावधेः अ
आसंगमावधि इत्यव्ययीभावः &c. B and Ed., आसंगमावध्वदीर्घकालं.
L. 15. व्याजिज्ञपत्. B and Edd., व्यज्ञपयत्. —अम्ब. B and Edd.
मातः, Ed. 2 mentioning a reading अहं च मातः. L. 16. स्थितं.
Com., स्थितं विलम्बितं. B and Edd., स्थितोऽस्मि. —अयमेव काल-
क्षेपः. B, अयमेव मे कालक्षेपः. Edd., इयानेव मे कालक्षेपः. L. 17. न
भावनीया मनागपि हृदये. B, मनागपि हृदये न भावनीया. Edd., मना-
गपि न हृदये भावनीया. L. 18. पीडा त्वया. B, अम्बया पीडा. E,
त्वया पीडा, Ed. 2 giving अम्बया पीडा as a variant. L. 19.
निर्वर्तितगमनमङ्गला गलता प्रसवेन. Text of A, निर्वर्तितगमनमं-
गला प्रसवेन. Edd., निर्वर्तितगमनमङ्गलप्रसवेन, Ed. 2 mentioning
a variant निर्वर्तितगमनमङ्गलाङ्गलताप्रसवेन. L. 20. गाढं. B and
Edd., गाढं गाढं. L. 21. A omits माता. L. 22. मुक्तश्च मात्रा.
Text of A, मात्रा मुक्तश्च. Com., मुक्तश्च मात्रा जनन्या. L. 23.
क्षोणीतलनिवेशितशिखरता. Edd., क्षोणी (Ed. 2, औणी) तलनिवेशित-
शिखरः.

P. 297, L. 3. A omits अप्रौढः (Com., गाढमिव गाढसदृशं). L. 4. उन्नत. E,
उद्धत. — Edd. omit रय. — Edd. omit आवेग. — विक्षिप्त. A, क्षिप्त.
Com., क्षिप्ताक्षरं अविस्पष्टाक्षरं यथा स्यात्तया. विक्षिप्त means 'unsteady.'
Of. कण्ठागतबाष्पगद्गिकागृह्यमाणाक्षरमवादीत् p. 264, l. 16, and
मस्युरागवेगगद्गिकोपरुध्यमानाक्षरमवादीत् p. 295, l. 19. L. 5. अहं
दोषेषु. B, अहं दोषेपि. Edd. अनहं दोषेषु. L. 6. दुःखासिका. Com.,
दुःखमास्ते अस्याभिति दुःखासिका चिन्ता. L. 7. गुणगणैरेवाधिगम्यः.
This is the reading of Edd. and possibly of Com. of A. The
antithesis is between परीक्ष्य च and न तनयस्नेहात्. The note in
Com. of A is गुणाः गांभीर्यादयः तेषां गणाः समूहाः तैरेव अधिगम्य (sic)
प्राप (गीयो is added in a note on margin) राज्ञ (sic) भारः त्वयि
आरोपितः. Text of A and B, गुणगणैरेवाधिगम्य राज्यभारः. L. 8.
दृष्ट्वी. B and Edd. दृष्ट्वी. L. 10. A omits सुवन. L. 13.
कण्टक. Edd., कटक, Ed. 2 giving कण्टक as a variant. — दुर्ग्रहं.
Text of A, दुर्ग्रहं. L. 13. व्यवहरिण. B and Edd., व्यापारिण.
L. 14. दुष्पारं. The reading of B. Text of A, दुष्पालनं. Com.,
(दुष्पालं दुःखेन पालयितुं योग्यं) दुष्पालं. Edd., दुष्पाल्यं. — A omits
the words from सर्वाशाप्राप्त्यैव च दुष्प्रापं to नाशुचौ (l. 15)

inclusive. They are given as in B and Edd. L. 15. नावि-
क्रान्ते. Text of A, नातिक्रान्ते. L. 16, अप्राप्ते. Edd., अप्रप्ले.
—अकृतज्ञे. Edd. add नापुरुषान्तरज्ञे. L. 19. अनिजितेन्द्रिये. B and
Edd., अनियतेन्द्रिये. —असेवके. B and Edd. add वा. —A
omits एव. L. 21. गुरकोपीत्यादि. (A omits अपि.) The note in
Com. is तथा परं च अवरं च परावरं आलोचितं विमुष्टं परावरं प्रकृष्टाध-
मस्वरूपं यैस्ते आलोचितपरावराः विशेषेण अपगता स्खलतात् भ्रष्टा
भीतिर्येषां ते व्यपगतस्खलितभीतयः पूर्वविधा गुरवः कुलक्रमायातसचिवमुख्याः
तत्रैव तस्मिन्नेव जने एतदाधिपत्यं आरोपयन्ति स्थापयन्ति. L. 22. अनेनैव.
Com. = राज्यप्रदानलक्षणहेतुना. L. 23. संप्रति. Com., सांप्रतं
explained by अधुना. —अणुमपि दोषम्. Text of A writes
अणुदोषमपि.

P. 238, L. 1. अस्माभिरस्खलितैश्चिरं पदे स्थितम्. B, अस्खलितेन च चिरं पदं
स्थितं. Edd., मयास्खलितेनैव चिरं पदे स्थितम् Ed. 2 giving a variant
अस्माभिरस्खलितैः पदिः. L. 5. न स्वरुचिः. Text of A, न स्वरुच्य.
Com., स्वरुच्य निजानिलविण, omitting न. L. 7. उपभुक्तानि. Edd.
add च. L. 8. सुरलोकदुर्लभाणि. Edd., सुरलोकं पि दुर्लभाणि. —यौवने-
च्छया. B and Edd. यौवनेनेच्छया. L. 9. अकार्यपरिहारात्. (Text
of A writes परिहारात् for परिहारात्.) Com. —अकृत्यत्यागात्.
—परोपि लोकः. Edd., परम्परोपि लोकः, Ed. 2 giving as a variant
परलोकः. L. 10. स्वज्जन्मना च. Edd., add तावत् —तद्यमेव मे.
Text of A omits मे. L. 11. सकलमेव मे. B and Edd., सकल-
मेवेमं. —जन्मनिर्वाहलघुना हृदयेन. Com. —जन्मनो नृमवस्य निर्वाहः
आयुःक्षय [यं] यावत् परिपालनं तेन लघुता [ना] लुच्छेन हृदयेन के-
वलं जन्मपालनप्रवृत्तत्वेन तदितरसंममशाविमुक्तत्वेन च चेतसो लघुत्वमिति
भावः. 'With a heart light at the thought of another birth
accomplished, one more life lived.' L. 12. गतम्, Ed. 2
mentions a reading शेवितम्. L. 13. अतर्कितः. A, अतर्कितम्.
L. 14. न संपत्तयमेवानेन, 'That he has fallen into some mis-
fortune.' Com. अनेन मनोरथेन न संपत्तयं भवितव्यं. L. 17. उत्ता-
नितेन मुखेनैव. Edd., उत्तमिते मुखे मुखेनैव. —संपीडितं Edd.,
संपिण्डित. Edd. 2 giving our reading as a variant. L. 20.
उपसृत्य Edd., अपसृत्य. —उन्नतित. Edd., उत्तंसित, Ed. giving
our reading as a variant. L. 22. प्रणम्य. B, प्रणिपत्य. L. 23.
इव. Edd. add च.

P. 299, L. 6. सिप्रा. So Com. of A and B. Text of A and Edd., सिप्रा-

L. 11. एवम्. So Text of A and Edd. Com. of A and B. एव. Construe what follows with इत्येतानि चान्यानि चिन्तयन् p. 301, l. 10. L. 12. कृतापक्रान्तेस्त्रययेत्यादि. Com., त्रयया लज्जया कृता विहिता अपक्रान्तिः अपक्रमणं येनैवंभूतस्य वैशम्पायनस्य पृष्ठतः अनुगम्य अनुगमनं कृत्वा—परं फलायते. B, परिपलास्यते. —नयनेन सखी.^o B and Edd., नयनसखी.^o —अपह्रियमाणपूर्णपात्रम्. Com., अपह्रियमाणे गृह्यमाणे पूर्णपात्रं पूर्णनक्तं यस्याः सा तां. See note on p. 62, l. 15. What follows is an imitation of the passage at p. 219, ll. 4-6. L. 20. निहितं. Edd., निहित.^o L. 21. अञ्जलं. Com., अञ्जलं प्रातःपदेशं. — B omits the words from आभरणतां to धारयन्तीं, inclusive. —नीतानि. Edd., उपनीतानि. L. 21. मृणालानि. Edd., कमलनीमृणालानि.

P. 300, L. 2. शयनीकृत. A, शयनीकृत. — कमलकुमुदकुवलयदलकिञ्जल्कशकलानि. B omits दल. Edd., कपलकुमुदकिञ्जल्ककुवलयदलशकलानि. L. 3. अपास्यन्तीम्. Com. = निराकुर्वन्ती. Ed. 2 mentions a variant अपश्यन्तीम्. —कपोलसङ्ग्रही. Edd., कपोलसङ्ग्रही. —मणिदर्पणे विलोक्यायथास्थितां. Com., अयथास्थितां अस्थानस्यायिनी. B, अपस्थिता for अयथास्थितां. Edd., मणिदर्पणेनालोक्यायथास्थितां. L. 8. चक्षुषी कृतार्थतां नयामि. B, चक्षुषी कृतार्थयामि. L. 9. संभाव्य. Edd., च संभावयामि. L. 10. पञ्चलेखाम्. B, पञ्चरेखाम्. —उत्थाप्य. Edd., संभाव्या. —Edd. omit one पुनः. L. 11. स्वरितसखीवृन्निर्वर्तितवैवाहिकस्नानमङ्गलविधेः. This is the reading of D and Edd. The word supplies the ground for the simile भुवं इव वर्षाभिषिक्तायाः. A and B read विधिः. L. 12. Edd. omit दिव्याः, Ed. giving it as a variant. L. 13. अनुलेपन. Edd., भूषानुलेपन. L. 14. शयनवर्तिनो मम समीपमुपविश्य. B, शयनीय for शयन. Edd., शयनवर्ती मत्समीपे समुपविष्य. —क्षणमपि. Edd., क्षणमिव. L. 16. B omits शयनीये. L. 17. उद्गाढ. A, उद्गट. —पाणिद्वयाया. Edd., पाणिद्वयां. L. 18. अवचित्तात्मा. So A and Edd. Com., अवचित्तात्मा कृतार्थो कृतात्मा. B, अनुचित्तात्मा. L. 20. अङ्गम्. Com., अङ्गं शरीरं. Edd., अङ्गमङ्गम्. L. 21. स्वेच्छा. Com., स्वेच्छाप्रवृत्तयेव यद्वच्छा संचारिणा इव. L. 22. अपसर्पन्त्यापि. Text of A, अपसर्पयन्त्यापि. L. 23. उपदाशित. Edd., उदाशित.

P. 301, L. 1. स्वर्गविषयम्. Edd., स्वर्गविषयम्. L. 2. निवृत्ति. B, निवृत्ति. L. 5. अनिर्देश्य. From Edd. A and B, अनिर्दिश्य. —अचिन्त्य-

नसमासङ्गम्. Edd., अचिन्त्यसमागमम्. Com. = न विद्यते समासङ्गः संबंधो यस्य तत्. L. 6. निर्वाणमिवापरप्रकारं. Com., अपरप्रकारं इतरस्वरूपं निर्वाणमिव ब्रह्म इव. B, प्रकाशं for प्रकारं. Edd. add सुख to निर्वाण. L. 7. तथा. B and Edd., तथैव. L. 8. उद्देशेषु. B and Edd., देशेषु—स्वभावस्थानम्. Edd., स्वयमेव स्थानम्. L. 9. उत्पन्नविश्रम्भां. Edd., उत्पन्नसहस्रविश्रम्भां. L. 11. उज्जगर. So B. A, उज्जगर. Edd., जगर. L. 13. पङ्क्तः. Edd., कम्पः. L. 15. पाशवागुरा. The reading of Edd. Text of A omits वागुरा. Com., पाशः वागुरः बंधनरज्जुः. B, विरहा for वागुरा.—Edd. omit कामि. L. 16. शृङ्खला. Text of A, शृङ्खलः. L. 17. निगडबन्धोध्वगानां. Text of A, निगलबन्धोध्वना [ग] नां. Com., अध्वगानां पथिकानां अनुष्मोच्यः त्यक्तमशक्यो निगलबंधो निगडबंधः. L. 18. अलिकुलगवलं. Edd. omit कुल. Ed. 2, गवय for गवल. B, अलिंगणकुवलय. L. 20. Edd. omit शर.—अवरुन्धन्. So Text of A, Read with Com. of A, (उपरुन्धन् प्रतिरोधं कुर्वन्), B and Edd., उपरुन्धन्. L. 23. तत्र. B, ततः.—चैतः. Edd., चेतना. —अन्धकारताम्. Text of A, अंधकारम्.

P. 302, L. 1. समुत्प्लुतेन. B, समुप्लुतेन. L. 4. आसौ. Edd., आदावपूर्वम्.—उद्देशेन. Edd., उद्देशः.—उत्कलिका. In the double meaning of 'desire' and 'waves.' Ll. 5-12 अपि च ..... रणरणकः. There is considerable divergence here. The readings printed are those of the Text of A with अवर्धन्त for अवर्द्धत (l. 6), युगलम् for युगम् (l. 10), अपतन् for अपतत् (l. 11), and रणरणकः for रणरणकाः (l. 12). B has वर्षा for वर्ष (l. 6), कमलाकैरेव सह प्राप्तिद्यत हृदयं कादंबरीसमागमप्रत्याशाधारया सह रयात्कंदलैरुद्भिद्यत नवाभो-दवाताहतेधाराकदंबकुञ्जलैरेव for our कमलाकैरेव.....^oकदम्बकुञ्जलैरेव (ll. 6-8), inserts च before उत्कूल (l. 10) has अपतंत कामबाणः for अपतन्प्राणाः (l. 11), मुकुलैः for कुसुमैः (l. 11), and उज्जुम्भत रणरणका for अजुम्भत रणरणकः (l. 12). Edd., लुलितैः for विलुलितैः (l. 6 धारायासहैः कन्दलैरेव सह ताम्रतामधच नयनयुगलं अम्भोदवाताहतैः कदम्बकुञ्जलैरेव for our धारायासहैः.....कदम्बकुञ्जलैरेव (ll. 7-9), and omit अनवरतं .....नयनयुगलम्, Ed. 2 mentioning as a variant a reading धारया स कन्दलैरेवाभिहत-हृदयम् नवाम्भोदवाताहतैः कदम्बकुञ्जलैरेव सहोदकम्पोत्कण्टकितता तनुः अनवरतजलपतनजर्जरितैः पक्ष्मभिः शिलिन्ध्रैरेव सह ताम्रतामधच नयन-युगलम् L. 18 तीक्ष्णतर. Edd., तीक्ष्णान्तर.—अनुदबन्त. B,

अनुदघन्त. Edd., अनुदघन्त. L. 14. शिखिभिः. B, शिखरैः.—Edd. omit मेघ, Ed. 2 giving निशामेघ as a variant, L. 15. मोहान्धकारः. A, मोहान्धकारं. L. 16. भरेणैव. A in Text, भरेणेव. Com., भरेण चेति भरो भारस्तैव (*sic*). B, भरेण च. Edd. omit the words. —धरापाठ. Text of A and B, धरापाठ. —घनजलधारातिपातवाच्यलितचञ्चुभिः. Edd., घनजलधराधारातिपातरभसवाचालितचञ्चुभिः. B, घनजलवाचातिरभसवाचालितचञ्चुभिः. L. 17. महारावराविभिः. B, महारावहारिभिः. Edd., महावारराविभिः. L. 18. मूले. B, तले. —झाकार. Edd., झंकार. L. 21. विस्फारित. Edd., विस्फुरित, Ed. 2 giving our reading as a variant. —झात्कारिभिः. Com. = योतिभिः. B, उद्गारिभिः. —सरिस्त्रपुरैः. Text of A, सरिस्त्रुरैः. Com., सरिस्त्रु तटिनीषु पूरः. —विततेन स्थलीषु. A, स्थलीषु विततेन. L. 22. संहतेन. Edd., संभूतेन. L. 23. चारुणा पल्वलेषु. A, कपोलेषु (Com.—गलात्परप्रदेशेषु) for पल्वलेषु. B omits the words.

P. 303, L. 1. तृणालपेषु. So B and Edd. A, तृणोपलेषु. Com., तृणानां उपलसमूहाः तेषु. Ed. 2 gives as a variant तृणालपेषु. L. 2. हृदयप्रवेशिना धारा.° B, हृदयं प्रविशता धारा.° Edd., हृदयप्रवेशिना धारा° L. 8. °झावितसकलधरातलैर्धाराजलैः. A, झावितसकलधाराजलैः. Com., झावितं जलसात्कृतं सकलं धैरेर्वभूतैर्धाराजलैः, B omits धारा. Our reading is that of Edd., with झावित for आझावित. L. 12. तथापि. B, तथा च. —जीवितसंदेह. Text of A, जीवितसंदोह. L. 14. वर्षा. Edd., वर्ष. Compare B's reading at P. 302, l. 5. L. 15. विलोचने. Edd., लोचने. —विकाशिनीषु. Text of A, अविकाशिनीषु. Com., विकाशिनीषु विनिद्रासु. B, स्वबलविकाशिनीषु. L. 16. अमीलयन्. Edd., अमीलन्. L. 17. मुह्यन्. Text of A, विमुह्यन्. L. 18. उपाहित. So B and Edd. Text of A, उपाहत. Com., उपाहिता स्थापिता बुद्धिर्धैर्नैवभूतेन. L. 19. अनिर्वहतो जनांस्तुरंगमांश्च. So B. Text of A, अनिर्वहन् तुरंगमांश्च. Com., जीवितप्रत्याशां प्राणितसमीहां अवहन् अधारयन् तुरंगमान्धांश्च परित्यजन् &c. Edd., अनिर्वहतस्तुरंगमांश्च. L. 23. यथा. B, आशया यथा. Ed. 2, यथा.

P. 304, L. 2. अनीयत तं पन्थानम्. B, अनीयतासौ पन्थानं. Edd. omit the words, reading (कलामप्यकृतावलम्बः) अगारतधारा°, &c. —च. Com. of A omits. B, एव. —Text of A omits one मुहुः.—वलित. So Com. of A and B. Text of A, विचलित. Edd., विवलित. L. 3. श्रुतवासास्किर्त्तपिण्डत्केसरामेघ. So A, writing श्रो. Com.,

श्रीतीति [श्रोतदिति] श्रोतत् परस्वेदः तस्य आसक्तिः संपर्करतेन संपीडितानि
मीलितानि कैसराणां रंक्षधरोष्णां अघ्राणि प्रांतानि यस्मिन् तत् तथा. Edd.,
श्र्योतदासक्तिपिण्डितकैसराग्रेण. B, (वलिताममिताननापि) धस्तदासक्तिरिति
समुत्प्लुक्तः संपीडितकैसराग्रेण. — अनुमन्. Com. — बु [बु ?] डित. B,
अनुमन्. Edd., मग्नोन्मन्. L. 4. निष्ठाञ्जत. Com. of A, अदृश्यं
यच्चिचोभतस्थलं तत्र, &c. L. 5. तीर. Edd., पू. — वाजिसे-
ज्येन. Edd. add विशीर्यता. L. 6. निर्वर्तित. A and B, निर्वर्तित.
— अभ्यर्हित. B, अभ्युदत. L. 7. दिवसमेव केवलमवहन्. Edd.,
दिवसमवहदेव केवलम्. L. 8. Text of A and B omit मात्र.
— निवर्तमानम्. B and Edd., वर्तमानम्. L. 9. पुरस्तात्. Edd.,
परस्तात्. Com. of A omits the word. L. 11. अयि. Edd.,
अपि — वा. Edd., च. L. 12. Edd. omit first वा; B omits
second वा. L. 13. उपलब्धो वाभिप्रायः उत्पन्नो बालापो युवयोः.
Text of A omits उत्पन्नो बालापो युवयोः. Com., उपलब्धो ज्ञातो वा
तस्य अभिप्रायः आसयः युवयोः भवतोः उत्पन्नः संजातो वा आलापः संलापः.
Edd. have both clauses, but in inverse order. B, with Text
of A, omits उत्पन्नो बालापो युवयोः, and reads उपलब्धो वाभिप्रायो
वाक्यं. L. 14. परिवोधित. Com. of A reads प्रतिबोधित. L. 15.
आवेदितं वास्मर्द्धयमागमनम्. Edd. add उपलक्षितो वाभिप्रायस्त्वया.
L. 19. एवं पृष्टः. Text of A, एव for एवं. B, एवमापृष्टः. Edd.,
एवमादिष्टः — व्यञ्जयत्. Edd., व्यञ्जयत्. So also below p. 305,
l. 5. L. 20. अच्छोदसरसः. Edd. prefix अथ. L. 21. प्रतीपम्.
Com. of A = वामं. — नोपजाता. So Edd. A, नोपयता. B, चोपजाता.
L. 23. मुच्यते. A, मुच्येत एव. Com., न मुच्येत एव स्वसमीपात्
दूरी न [न दूरी] क्रियत एव.

P. 305, L. 2. निवर्त्तस्व. A in Text, निवर्त्तयस्व; in Com., निवर्त्तय. L. 3.
निवर्त्तितः. B, विनिवर्त्तितः. L. 5. किमाकलयसि. B, किमु कलयसि.
— अद्य तनेनाह्वा. Edd., अद्य तेन. — व्यञ्जयत्. See note on
p. 304, l. 19. L. 6. अन्तरा कश्चिदन्तरायो न भवति. Edd.,
कश्चिदान्तरान्तरायो न भविष्यति. L. 7. अवगच्छति. A in Text
and Com. writes अवगच्छति (sic). L. 8. घनसमय. Text of
A, घनसमये. — मध्यपातिर्नी. Edd., मध्यपातिनी. L. 9. स्वानुमानात्.
'Judging from himself.' — पर्यावर्त्तन्ते. Text of A, पर्यावर्त्त्यन्ते.
Com., पर्यावर्त्त्यन्ते. B, परिवर्त्तन्ते. Edd., परिवर्त्त्यन्ते. Com., आत्मसा-
त्क्रियेत इव स्वस्वरूपमापायन्त इवेति यावत् अतो जलधराः कालपुङ्खा एव
च भूरित्यर्थः एवमेपि पर्यावर्त्तन्ते इवेति यथायोग्यं योज्यं. Cf. परिवर्त्तता,

p. 265, l. 10. L. 11. आमन्द्रगजितं. Edd., आमन्द्रं गजितं.
 L. 13. राशिभिः. Edd., रादिमभिः. L. 15. कातरतया. A,
 कारतया. L. 17. असहसया. Edd., असहनतया. —सर्वमेव.
 Edd., सर्वं च, Ed. 2 giving सर्वमेव as a variant. L. 18. अरस्या.
 B, रजस्या. —दिवसैश्च. Ed. omits, Ed. 2 giving दिवसैः as a
 variant.—वाहिना. So Com. of A, (अनवरतवाहिना निरंतरप्रव-
 र्तिना). Text of A, प्रवाहिना. B, वाहित. Edd., रयवाहिना.—पूर.
 Edd., धारा. —अवभज्यमानम्. Text of A, विभज्यमानम्. Edd.,
 अपभज्यमानम्. L. 19. सततैः. Com.=निरंतरैः. Edd., सन्ततैः.
 —संततैः. From B. A, सततैः as before. Com., सततैः अत एव,
 अजस्रपातिभिः निरंतरपतनशालैः. Edd. omit the word. L. 20.
 अपि च सहस्रैः. From B. Text of A, अपि च सहस्रं. Com.,
 अपि च सहस्रैः सहस्रसंख्यकैः &c. Edd. omit the words. L. 21.
 Text of A and Edd. omit च. —स्वल्पावशेषं संकल्पं. Edd.,
 स्वल्पावशेषसंकल्पं. L. 22. एव. Edd., इव. L. 23. धाराधर.
 Edd. add जल. —उपान्तहरित. Edd., उपान्तं हरित.

P. 306, L. 1. असेव्य. From B. Edd., आसेव्य, A, अशेष. Com.=समग्रे.
 —प्रवेशकलवित. Edd., प्रवेशं कलुषित. L. 2. कुमुद. B, कुसुमकु-
 मुद. L. 3. आजर्जरित. B, अजर्जरित.—B and Edd. omit
 भ्रमत्. L. 4. हंससार्थम्. The reading of B, which is men-
 tioned as a variant both by A (Com.) and Ed. 2. A reads
 हंससार्थस्यक्तं. Edd., हंसमालम्. L. 5. आश्रीयमाण. A and Edd.,
 आश्रितमाण. L. 6. उत्कलविरुत. So A. Com., उत् प्राबल्येन कलं
 मनोहरं विरुतं येषां &c. B, मुक्तकलविरुत. Edd., उत्कलविरु-
 त.—Text of A omits वक्तवलाक. Com., (कलापिनो मयूराः) वका
 वकाटाः बलाकाः विसर्कटिकाः तेषां कलापाः समूहाः.—B and Edd.,
 कलाप. —उपहतम्. So Text of A and B. Com. of A, आहतं,
 explained by पीडितं. Edd. omit the word, Ed. 2 mention-
 ing it as a variant.—Edd. omit प्रावृषा. L. 7. दृष्टपूर्वमप्य-
 दृष्टपूर्वमिव. Text of A, अपूर्वमिव for अदृष्टपूर्वमिव. Com., दृष्टपूर्व-
 मपि विलोकितापूर्वमपि अदृष्टपूर्वमिव अनिरीक्षितापूर्वमिव. B, दृष्टमप्यपूर्व-
 मिव. Edd., अन्यदिवादृष्टपूर्वमिव. L. 9. उपसर्पन्नेव. Text of A
 and B, इव for एव. Compare same phrase at p. 307, l. 2.
 —सर्वाश्ववारान्. Edd., सर्वानश्ववारान्. L. 12. लसत्. Edd.,
 लता. L. 14. प्रथमम्. B, प्रथमतरम्. L. 15. अवस्थानचिह्नानां
 कथमपि. So Com. of A and B. Text of A and Edd.,

अवस्थानचिह्नमात्रकमापि. —निरुद्धोद्देशम्. So Com. of A and B. Text of A and Edd., निरुद्धोद्देशम्. L. 16. कष्टतरम्. B, कष्टम्. Edd., कष्टतमम्. L. 19. क्षामतया मा यासिषुः प्राणाः. The reading of A. Com., क्षामतया क्षणितया मा यासिषुः प्राणाः. B and Edd., क्षामतयामी प्राणाः, Ed. 2 mentioning a reading क्षोभमयप्राणाः.

P. 307, L. 1. अपनीय. Text of A, अपहाय. Com., अपनीय दूरीकृत्य. L. 3. तत्र च प्रविशन्नेव. So also D. See note on p. 306, l. 9, B, तत्र च प्रवेशे एव. Edd., तत्राप्रविशन्नेव. L. 4. इंद्रायुधपरिजनेन. So A, Com. = इंद्रायुधस्य परिजनेन. B, इंद्रायुधेन परिजनेन च. D, इंद्रायुधेन राजपुत्रैश्च. Edd., इंद्रायुधेन परिजनेन राजपुत्रैश्च. L. 6. A omits वर्ष. L. 10. Edd. omit अयम्. L. 15. किमियमविद्यति. Ed. 1, किमिति नविद्यते. Ed. 2, किमपि नविद्यते, giving our reading as a variant. L. 16. पुनरप्यदुःखश्रवणार्हेपि दुःखमात्मीयं श्रवितम्. So A. Com., पुनरपि अदुःखश्रवणार्हेपि दुःखं श्रोतुमयोग्येपि आत्मीयं स्वकीयं दुःखं अज्ञातं श्रवितं श्रवणमौचरी-कारितं. B, पुनरदुःखश्रवणार्हेप्यात्मीयदुःखं प्रापितः. Edd., पुनरप्यदुःखश्रवणार्हेप्यात्मीयदुःखं श्रवितः. L. 17. B omits महाभा. Com. of A takes it as a vocative.—निर्वृणा च. B, निःकरुणापि. Edd., निर्वृणा निष्करुणा च. L. 18. श्रूयताम्. B and Edd. add अस्त्वहम्. —भवद्गमनम्. So Com. of A and B. Text of A, भवतो गमनम्. Edd., भवदागमनम्. L. 19. विदीर्णमानसा. So B and Edd. A, विदीर्णमाणनसा. L. 20. प्रार्थना. Text of A, प्रार्थनाः—कृतार्थिता. Text of A, कृता. Com. omits the word.—गृहाभ्यागतस्य. Edd., गृहात्प्रत्यागतस्य. L. 21. निर्वृता. A, निवृत्ता. B, निवृत्ता. L. 22. B omits the words वीक्षितेत्युत्पन्नानेकगुणवैराग्या गाढबन्धान्कादम्बरी leaving a reading (न चापि हृदयवल्गुमसमागमनिवृत्ता भियसखी कादम्बरी ज्ञेहपाशानपि छित्वा) which gives no sense. The copyist, misled by the two कादम्बरी s, has dropped a line. Our reading is that of Edd. with छित्वा for भित्वा. A with us except that it has गाढबन्धात् for गाढबन्धान्, and connects वैराग्या with the following word. The note in Com. is न चापि हृदयस्य चेतसः वल्गुमो जनस्तस्य समागमेन निर्वृत्ता संजातसंतेषा एतादृशी भियसखी वल्गुभवयस्या कादम्बरी वीक्षिता विलोकिता इति हेतोः उत्पन्नं प्रादुर्भूतं यदनेकगुणं उत्कृष्टं वैराग्यं विरागता तस्य आ समतात् गाढबन्धः अत्युपग्रन्थिस्तस्मात् कादम्बरीज्ञेहपाशानपि छित्वा छेदं विधाय.

P. 308, L. 1. तुल्याकृतिम्; Edd., तुल्यवयसमाकृतिमन्तम्. So also D, which adds अपि. L. 5. किमप्यनुस्मरन्निव. See the note at p. 276, l. 23. L. 7. B and Edd. omit एव. —अभिनन्दन्. Edd., अभिनिन्दन्. L. 8. हृष्यन्. So Text of A and Edd. Com. of A, कृष्यन् explained by विलिख्यन्. B, तुष्यन्. —B puts विभ्य-
द्विवाभिभवन्निव before अभिनन्दन्निव, l. 7. L. 9. अन्तर्बाष्प. B and Edd., सरद्वाष्प, a variant which is mentioned in the Com. of A. L. 11. विद्युक्तः. Com.=विभिन्नः. Edd., नियुक्तः. —B and Edd. omit च. L. 12. वरत्तु. Edd., सुतनु, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 13. विधेः. Edd., विधोः, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 14. A omits कुसुम. L. 15. प्रणयैकयोग्या. B, प्रणयणैकयोग्या, which seems a better reading. Com. of A explains प्रणयः by रक्षणक्षेहः. —कष्टतरत-
पश्चरणा? Edd., कष्टतमेन तपश्चरण? —रलानिम्. Edd., म्लानिम्. L. 17. Edd. omit किमर्थम्, inserting in its place किं न before रूपवयसोः. So also D. L. 18. परत्र संबन्धी. Edd., परत्रफलसंबन्धी. L. 19. अस्यास्ते. Read अयमस्यास्ते which Com. of A and B. Text of A, अयस्यास्ते [अयमस्यास्ते]. Edd. omit अयम् and न. L. 20. Edd. omit तपः. L. 21. च. Edd., वा. L. उद्यति. Edd., उदेति. L. 23. वृथा वसन्तमासाभ्यागमः. The reading of B, Text of A, वृथा वसन्तमासस्यागमः. [वसन्तमासाभ्यागमः] Com. of A, वृथा मुधा वसन्तमासस्य सुरभिमासस्य आगमनं. Edd., व्यर्थो वसन्तमा-
सस्यागमः.

P. 309, L. 1. निष्प्रयोजना जलदसमयारम्भाडम्बराः. A, निष्प्रयोजना जलदसमा-
रम्भाडम्बराः. Com., जलदस्य समारंभः प्रारंभः तस्य आरंभः समारोपः B,
निःप्रयोजना जलदसमयारम्भाडम्बराः. Edd., निष्प्रयोजनो जलदसमयारम्भा-
डम्बराः. L. 2. किं ज्योत्स्नया. Edd., किं वा ज्योत्स्नया. L. 4.
सर्वथा तं वदन्तम्. (Com., सर्वथा सर्वोत्तमा.) B, सर्वथा तथा वदन्तम्.
D, सर्वत्र तथा वदन्तम्. Edd., सर्वं तथा वदन्तम्. L. 6. देवाचैन. B and
Edd., देवताचैन. —आचिन्वती. Text of A, आचिन्वती. B, अप-
चिन्वती. Edd., उचिन्वन्ती. L. 7. योयं युवा कोपि ब्राह्मणाकृतिः.
The reading of B. Text of A, कोयं युवा कोपि ब्राह्मणाकृतिः. Com.,
यः अयः (अयं) प्रत्यक्षोपलक्ष्यो युवा तरुणः कोपि अनिर्दिष्टनामा,
&c. Edd., कोयं युवा ब्राह्मणाकृतिः. —अस्य. Edd., कोप्यस्य.
—अवलोकयतः. Ed. 1, न विलोकयता. Ed. 2, विलोकयतः. L. 9.
पुनरत्र नागच्छति. Edd., न पुनरत्रागच्छति. —अपि. Edd., यदि.

Com., निवारितोपि प्रतिषेद्धोपि यदि आगमिष्यति, where the यदि may be merely explanatory. Its omission in the text is characteristic. See note on p. 120, l. 8. L. 10. एवास्थ. Edd., अस्थैव. —तुनिवार.° Edd., तुनिवार. L. 11. भवितव्यतया वा. Edd., च for वा. B, भवितव्यतायाश्च omitting अनर्थस्य. L. 12. Text of A omits एकदा. B, चैकदा. —गाढार्या. So Com. of A, (गाढार्या तीत्रार्या) and Edd. Text of A and B, विगाढार्या. —यत्तिष्ठ्यां. Edd., रज्यां. —उद्दीपितस्मरानलं. Edd., उद्दीपितं स्मरानलं. L. 13. अप्राप्तसुखा. B, अप्राप्तनिश्चुखा. Edd., अनयत्तनिश्चुखा. L. 14. संतापान्निर्गम्य. So B and Edd. A, संतापनिर्गम्या. Com., संतापं संज्वरं तस्य निर्गम्या निर्गमनहेतुना. —सुरभिण. Edd., सुगन्धिना. L. 15. वीज्यमाना. Edd., आधीज्यमाना. —वर्णसुधाकूर्चकैः. Com., वर्णसुधा धृतसुधा तस्याः कूर्चकैः कुञ्चिकाभिः. L. 17. कारिभिः करैः. Edd., कारिकरैः. L. 19. तादृशस्यापि. B, तादृशोपि. —Edd. omit तस्य. L. 20. यथा-कथंचिज्जीवितुमित्येव समाश्वासिता जीवितप्रिया तपस्विन्यपि. The reading of B. A, असि for अपि. Com., येन हेतुना जीवितप्रिया प्राणितवल्गमा तपस्विनी बराकी असि तेन हेतुना मम, &c. Edd., यथा-कथंचिज्जीवतु जीवितप्रिया तपस्विनीत्येवैव समाश्वासितास्मि. L. 22. मेन. Edd., अनेन. —मम. So B. A, मे मम (sic.) In Com., मम. Edd., मे. L. 23. गतः. A in Text, गतः.

P. 310. L. 2. चालजालानि. Ed. 1, आजालानि. Ed. 2, आलापजालानि. —तुर्जीवित. Edd., यदुर्जीविन. —Edd. omit चिन्मयन्ती. Ed. 2, however, mentions a reading आलापजालानि यदुर्जीविका एहीता चिन्तयन्ती. L. 3. आ चरणादुत्कण्टकं. Edd., आ चरणादुत्कण्टकिनं. B, आपततं तमुत्कण्टकिततनुम्. Ed. 2 mentions the reading उत्कण्टकिततनुम्. B repeats आपततं where the others have it, at the end of the sentence. L. 4. उद्धिकासिकेतक. B, उद्धिकासकेतक. Edd., उद्धिकशिकेतकी. L. 5. मदनहतभुजा भुजाभेण, Edd., मदनहतभुजाभेण, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. —कुण्डलीकृतमुणालम्. So A and B. The Com., (कुण्डलीकृतं कुण्डलवदाचरितं मुणालं बिसकटकं) would admit कुण्डलीकृतं मुणालं. Edd., कुण्डलीकृतं मुणालिकावलयं. L. 6. उपर्युषितशासनवलयम्. A in Text, उपर्युषितशासनवलयम्. Com., उपर्युषितं स्थापितं शासनवलयमिव आशावलयमिव यथा कश्चित् सायुगीनो राज्ञा दत्तं अवश्यं संग्राममरणाय वीरवलयं भुजाभेण [ण] बभ्राति तथैवानेन भुजाभेण

अवश्यं मरणाय कर्तव्यं शासनवलयं बद्धमिवेति भावः. Our reading is that of B. Edd., अपर्युषितं शासनवलयम्. L. 6. अवश्यं मरणाय. Edd., अवश्यं मरणाय. Compare extract from Com. in last note. L. 7. Edd. omit इधानं. L. 9. कलया. Edd., करशाया. — जल. Edd., सलिल. L. 10. जलं. Edd., जला-ज्जलि. — मत्कर. Edd., मकर. — निर्वर्तित. Read as elsewhere निर्वर्तित. निर्वर्तित is the reading of A and B. L. 12. दूरतः. Edd., अदूरतः. L. 14. अनवरतप्रवृत्तैः. Edd., अनवरतप्रवृत्तैः. L. 15. रणरणकशून्यं. So B. Edd., रणकशून्यं. A in Text, रणरणकेन शून्यमुच्छुष्काननं. The reading of Com., (रणरणकेन औत्सुक्येन उत प्रावलेयन शुष्कं रुद्धं आननं मुखं यस्य स तं) is रणरणकौ-च्छुष्काननं. L. 17. अधिगतं. Edd., धिक्कृतं. — परलोकभीत्या. Edd., परलोकभीषया, Ed. 2 giving our reading as a variant. Edd. add अङ्गीकृतं स्वरूपा. L. 18. केवलस्य. A, केवलं. L. 21. अचिन्तयं. Edd., अकरवं. L. 22. कष्टे. Edd., कष्टतरं. — यद्ययमुन्मादात्. Edd., यद्ययमेवमुन्मादात्. B, यद्ययमेव स्वयमुन्मादात्. — पाणिनापि स्पृशति. 'Lays but a hand on me.' L. 23. तच्चिरात्. B omits तत्.

P. 311, L. 1. अङ्गीकृतं. Edd., अङ्गीकृत्य. — मे. Ed. 1, एवं. Ed. 2, एव. L. 4. अप्रतीकारक्षमं. Edd., अप्रतीकारक्षमं. — स्वहायस्तीजीवितं. Edd., स्वहायस्ते जीवितं. L. 5. यदि मामात्मप्रदानेन नात्र संभावय-
सि. B, यदि न मामात्मप्रदानेनात्र संभावयसि. Edd. as B, but omitting अत्र, and Ed. 2 has प्रसादेन for प्रदानेन. L. 6. शिशि-
रकराभ्यां. Edd., शिशिरकिरगाभ्यां. B, शिशिभ्यां. L. 7. झगिति. A, धिगिति. Edd., झगिति. L. 8. तर्जयन्तीव. Edd., तर्जनायैव. So B and D. L. 10. आः पाप. B. हताश. — एनं गदतो मामुन्मादाङ्गे ते न. So also Edd., except that they have न ते for ते न. B, एवंवादेनस्तत्र नोचमपि. L. 11. न सहस्रधा. Edd., सहस्रधा न. — न गता वा. B, वा न गता. Edd., गता वा न. L. 14. आहत. So B. A, आधूतः (Com. = कपितः). Edd., अपहतः. — अम्भसा. Edd., पयसा. — न धरित्र्या रसातलं प्रवेशितोसि नापि तत्क्षणमेवाकाशे-
नात्मनिविशेषतां नीतोसि. So Com. of A and B. Text of A omits the words. Edd., पात्र्या रसातले for धरित्र्या रसातलम्. L. 16. अव्यवस्थितो व्यवस्थिते. So Com. of A, (अव्यवस्थितो व्यवस्थितिम-
प्रातः पूर्वभूतात्मकतया व्यवस्थिते अस्मिन् लोके). Text of A and Edd. omit अव्यवस्थितः. B omits व्यवस्थिते. — लोके. Edd., लोकपथे

—एवं. Edd., एव. L. 17. हतविधाना. B, हतो विधाना. Edd., हतवि-
धिना. L. 18. केनाप्युपदर्शितमुखरागः. So also B, reading वदन
for मुख. Com., केनापि कारणेन उपदर्शितः प्रकटितो मुखे आस्ये रागो-
नुरतिर्येन स तथा स्वपक्षपातमात्रे स्वपक्षरक्षणमात्रे प्रवृत्तिः प्रवर्त्तनं यस्य स
तथा अनिरूपितं अज्ञातं यत् स्थानास्थानं वक्तव्यावक्यस्थलं तत्र वदती-
त्येवंशीलः शुक इव कीर इव सोपि दर्शितमुखरागः स्वपक्षपातनमात्रे प्रवृत्तः
स्थानास्थानवादी च भवति. Edd., समुपदर्शितवदनरागः omitting केनापि.
L. 19. किमु. So Text of A and B. Com., किमुत. Edd., किमिति.
L. 20. निक्षिप्तः. B, निःक्षिप्तः. Edd., क्षिप्तः. —तेन. B and Edd.,
येन.—हासहेतुर्वं वदन्. B, एव for एवं. Edd., हासहेतु वदन्.
—अपि न क्रोधम्. Edd., क्रोधमपि न. L. 21. त्वदुक्ते दुःखिताहं ते.
Edd., तदुक्तेस्तेहं, B, ननु दुर्न्यस्तदंत-क्षेपिभगम्. L. 22. अस्मद्विधाः.
B and Edd., अस्मद्विधां.

P 312, L. 1. न. B puts after यदि. L. 2. Edd. omit अयं. L. 3. स च
मे वचसोस्थानन्तरं. This is the reading of B. A has मद्रचसो-
स्थानन्तरमेव च. Edd., स तु मद्रचनानन्तरं. L. 5. Edd. put the
एव before सामर्थ्यात्. — छिन्नमूलः. Edd., आच्छिन्नमूलः. L. 6.
अतिक्रान्तजीवितोस्मिन्. B, अपक्रान्तजीविते तस्मिन्. Edd., अति-
क्रान्तजीविते च तस्मिन्.—कृताक्रन्दात्तत्परिजनाच्छ्रुतवती. So B. A,
कृताक्रंदांतर्जनात्. Com., कृताक्रंदा विहितात्तत्परिजनात् मध्यजनात्
श्रुतवती आकर्णितवती. Edd., कृताक्रन्दात्तत्परिजनतः श्रुतम्. L. 8.
वेगेन. Edd., ज्ञावितेन. L. 9. तत्. Edd., तत्तत्. L. 11. मया न
प्राप्तं. B omits मया. Edd., न मया प्राप्तं. L. 13. भेदोन्मुखमित्यादि.
Com., यथा भ्रमरानिधानान् कुहमलं भेदोन्मुखः स्फुटति तथैव चंद्रापीडस्य
तच्छ्रुत्वा स्वभावेन प्रकृत्या सरस [स] कीमलं हृदयमस्फुटदिति भावः. L.
14. महाश्वेतायाः शरीरं. Text of A, महाश्वेताशरीरं.—संभ्रम. Edd.,
ससंभ्रम. Compare next note. —प्रतिपक्ष. Com., =अंगीकृत. Com-
pare ससंभ्रमप्रतिपक्षशरीरेण p. 256, l. 20. L. 16. चन्द्रापीडः.
Edd., add अयं. —मझेव. Text of A, मजैव. —विचालितः. Text
of A, विचलितः. L. 17. न किञ्चित्. So Text of A and B. Com.
omits the words. Edd. add अपि. —समुन्मीलयति विलोचने.
Edd., लोचने समुन्मीलयति. L. 18. यथावस्थितपातितानाम्. The
reading of B. A, यथावस्थितानाम्. Edd., यथा स्थितानाम्.—आवरणं
करोति. Edd., ईष्टे. Ed. 2 giving our reading as a variant.—नो
च्छुसिति हर्षेन. Edd., न मनागप्युच्छुसित्येव, Ed. 2 giving as a
variant किमचित्त एव वक्ष्यतामभिधातः. L. 19. Edd., omit चन्द्रा-

पीड.—केशर्णी स्वया. B, केदं स्वया तथा. Edd., स्वया तथा. L. 20. इत्युक्त्वा तैवचसि. From B. Text of A, इति उक्त्वा उन्मुकातैवचसि. Com., इत्युक्त्वा इत्यभिधाय आयुक्तं परित्यक्तं आर्त्तं पीडितं वचो यया सा तथा तस्यां तरलिकायां सत्यां. B, इत्युक्त्वा तैवचसि. Edd., इत्युन्मुकातैवचसि. L. 21. निश्चल. A, निश्चिल (Com., निश्चिल समग्रा स्तब्धा निश्चला). —आः पापि. Construe with इत्युक्त्वति..... परिजने p. 313. l. 13. L. 22. स्वया. B, त्वयापकृपया. —अपाकृत. So Edd. A, अपकृत. B, अकृत. —उत्सादितम्. So B and Edd. A, उत्सारितं. Com., उत्सारितं उच्छेदितं दूरीकृतमिति यवत्.

P. 313, L. 1. कस्य वदनमीक्षतां लक्ष्मीः. Edd. insert इदानीम् before कस्य, but this destroys the jingle अधिलोकस्य कस्य. Text of A omits कस्य. B and Edd., उद्दीक्षतां for ईक्षतां. —कोवलम्बनं. Text of A, कोवालबनं. Com. of A, को वा अवलंबनं आलंबनं (sic). L. 2. संवृत्ता. Edd., वृत्ता. L. 3. वृत्तम्. Com. = अतीतं. B, निवृत्तं. —अस्तमिता च परिजनभाषा. B, चास्तमिता परिजनः श्लाघा (sic). Edd., अस्तमिताभ्यान्तपरिजनश्लाघा. L. 4. समाप्ताः परित्यागकथाः. Com., समाप्ताः विलयं गता इत्यर्थः. Edd., समाप्ता परित्यागकथा, Ed. 2 giving पर्याप्ता परित्यागवात्ता as a variant. L. 5. Edd. संप्रति for the first संप्रति. — प्रजाः. So B and Edd. A, प्रजाः.—क. Edd., कि. — साधूनां समाधानं. Edd. transpose the two words. L. 6. धूर्धरे त्वयि. B, क्षीरे त्वयि. Edd., धूर्धरे त्वयि. L. 7. हृदयम्. Edd., क्षीरम्. Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 8. Edd. पुनः ते after अस्मात्. L. 9. हेहि. Edd., अवधेहि. —भक्तजनस्याभ्यर्थनां. Edd., भक्तजनभ्यर्थनां. L. 11. नाप्यार्थः शुक्रनासः. So B. Text of A, नाप्यार्थशुक्रनासः. Com., नापि आर्यैः पूज्यः शुक्रनासः. Edd., नार्यशुक्रनासः. L. 13. अनपेक्ष्य. Edd., अनवेक्ष्य. L. 14. तदाकर्णनोत्कर्णं. Edd., तदाकर्णोत्कर्णं. L. 15. उद्भ्रान्तमनसि समापतति राजपुत्रलोके. Edd., उद्भ्रान्ते राजपुत्रलोके, Ed. 2 giving our reading as a variant. —समुत्सृत. Edd., समुल्लित. L. 19. चन्द्रोदयोऽस्मिनीत्यादि. See note at p. 248. L. 22. L. 20. महाधेतादर्शनम्. Edd., कादम्बरीदर्शनम्, Ed. 2 printing as one word. —प्रतिपन्नश्चन्द्रारवेष्टाभरणं रणक्षुरयुगेन, the reading of Text of A. So also D, but with क्षुरेण for क्षुरयुगेन. Com., प्रतिपन्ने अंगिकिते चन्द्रारवेष्टाभरणे उज्ज्वलनेपथ्यभूषणे यया सा तथा रणचन्द्रे कुर्वन्

यत् तु (sic.) पुरयुगं पादकटकयुग्मं तेन मुखरं वाचालं यत् मेखला दाम
कांचीदाम तेन रम्यं मनोहरं उज्ज्वलं निर्मलं यत् आकल्पं वेपस्तेन. B,
प्रतिपन्नकुंगारवेधभरणा रणनूपुरयुगा. Edd., प्रतिपन्नकुंगारवेधभरणारण-
नूपुरेण. L. 21. °शान्ना. B, °दामा. — आकल्पेन. Edd., वाससा,
L. 22. विभ्रान्तिना. Edd., विभ्रमेण. L. 23. उपदिश्यमान. Edd.,
अपदिश्यमान.

P. 314, L. 2. कथयति प्रत्यहमहं पुनः. So Com. of A, (प्रत्यहं कथयति श्रवीति
अहं पुनः). Text of A omits अहं. B and Edd., कथन्मम्यत्
अहं पुनः. — शठमतेर्निर्वृणमनसः निःस्पृहागमनम्. B, निशतेर्निर्वृ-
णस्यागमनम्. Edd., शठमतेर्निर्वृणशस्यागमनम्. Ed. 2 with वृत्तस्य
for निर्वृणशस्य. L. 4. महिमशाय. So B and Edd. A, महित-
विमशाय. L. 5. असंशयकारि. Edd., संशयकारि. L. 6. एवे-
मामवस्थाम्. So Com. of A and Edd. Text, एवेयमवस्थां. B,
एवमवस्थाम्. — अन्यथा. Edd., अन्यच्च. L. 7. अस्यामविष्यत्.
Edd., अस्य चेतस्यमविष्यत्. — तथा गमनं. Com., तथागमनमेव
तादृशगमनमेव. L. 8. तथागतः. Com. = तेन प्रकारेण आगतोपि.
Edd., तत्र गतः. — पुनर्दृष्टोपि. Edd. omit अपि. L. 10. Edd.
omit कादम्बरी, (see note on p. 313, l. 20), Ed. 2 giving it
as a variant. L. 12. आगम्य. Edd., आगत्य. L. 13. अप-
चित्त. B and Edd., अवचित. — कुसुम. Edd., फलकुसुम. L.
14. मृणालं. Text of A, मृणालिनीं. — तरल. B and Edd. add
मणि. L. 16. Edd. omit ह्य. — मुक्ताकन्द्या. A adds अपि.
B, सक्रन्द्या. L. 17. अपार्थित. Edd. add कादम्बरी L. 18.
उपागमत्. Text of A, उपागता. — चिरात्. B, अचिरात्. Edd.
omit अपि. L. 20. विस्मृता. B, विस्मृत्यार्थ. — अन्तर्मेन्दुभार-
निस्पन्दा. Edd. prefix विस्मिन्नेव, and read मर for भार. B, अंतर्मे-
न्दुभार निस्पन्दा. — समर्पिताक्षी. Edd., संदानिताक्षी. L. 23. तथाव-
स्थितां च. Edd., तथा स्थितां तु.

P 315, L. 1. इमम्. Edd., एनम् — आरटन्ती is the reading of B. A, अरटं-
ती. Com. = रुदनं अविदधती. Edd., अनारटन्ती. L. 2. अतिभारो-
त्पीडितम्. Edd., अतिजलभारोत्पीडितं. — तटाकम्. B and Edd.,
तडागम्. — सरसमुद्. Edd., रुदसरसम्. L. 3. हृदयम्. Edd.
add इदम्. — Edd. put the च after चित्ररथम्. L. 5. विहस्य.
So far from weeping, as she had been besought to do.
— अयि. B and Ed. 1, अपि. — उन्मत्तिके. A, उन्मत्तके. L. 6.
Edd. omit हत. — यत्रालोक्यैव. Text of A, यत्रालोक्येव (sic).

Com., यत्र एवं आलोक्य निरीक्ष्य. B, यत्रालोक्येव (sic). Edd., आलो-
क्येव यत्र. L. 9. Edd. omit one कथं. L. 12. आत्मानम्. आत्मा
means the body here. Compare आत्मानं परित्यजतः, l. 23, and
देवस्य कण्ठलग्ना निर्वपयाम्यात्मानम् p. 316, l. 23 below. —नीतः. B
adds अपि. —कथं स्वर्गगमनोन्मुखस्य देवस्य रुदितेनामङ्गलं करोमि.
The same feeling as that which manifests itself in the pious
belief common in England that the tears of the mourners
delay the heavenward flight of the soul when parted from
the body. —कथं. Edd. add च. L. 14. हर्षस्थानेषु. Edd.
omit अपि. L. 15. Edd. omit एवंविधम्. L. 17. जनवादान्.
Edd., जनप्रवादान्. L. 18. प्रतिज्ञातं. Edd. add अपि. —अन्यथा
जातम् 'Not kept.' The promise referred to is the vow to re-
main unmarried. Cf. p. 242, l. 2. L. 19. मया. B and Edd.,
मम. L. 20. अस्मिन्समये. Edd., अस्मिन्स्तु समये. —मरणमेव
जीवितं जीवितं पुनर्मरणम्.

"For me to live is death, to die is gain."

—*St. Paul's Epistle to the Philippians*, ch. 1, v. 21.
Our reading is that of A and B. Edd., मरणमेव श्रेयो न जीवितं मे
सर्वप्रकारलज्जाकरं तु जीवितं न पुनर्मरणम्. L. 21. तद्यदि ममोपरि ज्ञेहः
करोषि मत्प्रियं हितं वा. So also B, except that it has ज्ञेहं for
ज्ञेहः. Edd. put वा after करोषि, and read मत्प्रियहितं for मत्प्रियं
हितं. L. 22. तन्ममोपरि ज्ञेहामङ्गुल्यापि प्रियसख्या. Edd., तन्मदी-
यमप्यात्मनि ज्ञेहमारोप्य. L. 23. अम्बा च. Edd., अम्बा वा.
—वाञ्छितं. B, आर्वाञ्छितं.

P. 316, L. 1. येन परलोकगताया अपि मे जलाञ्जलिदानाय पुत्रकस्त्वपि भवि-
ष्यति. From D P 2. So also D and Edd., but with दायी
पुत्रको for दानाय पुत्रकस्त्वपि. A and B, त्वदि भवः. Com. of A
परलोकगतायाः अन्धभवं प्राप्ताया अपि मे मम जलाञ्जलिदानाय मृतस्य पानी-
यप्रदानाय अयं पुत्रकस्त्वपि भवः. L. 2. च मे. Edd., वापि. L. 3.
भवनम्. Edd., मद्भवनम्. L. 5. एव. Ed. 1, इव. —निर्वर्तनीयं.
A and B, निवर्तनीयं. L. 6. अशोक. Edd., बालाशोक. —पल्लवः.
Edd., पल्लवलवः. L. 8. Edd. omit मया. —वृक्षाः. Edd., वृक्षकाः.
L. 11. A omits तरलकः. —कस्मिन्चित्. Edd., कचित्. L.
12. Edd. omit मे. —जीवंजीव. B and Edd., जीवन्जीवक.
—क्रीडापर्वते यथा. B, क्रीडापर्वतके यथा. Edd., यथा क्रीडापर्वतके.
L. 13. कर्तव्यम्. Edd., कार्यम्. —पादसहस्रं चारी. Edd., पादसह-

चारी. L. 14. विधेयः. So A and B. Com. = कर्तव्यः. D and Edd., विधेयम्. —अपरिचितगृह्यसतिः सा च बलाद्विधृता तपस्विनी. Edd., अपरिचितगृह्यसतिस्तपस्विनी बलाद्धृता. B, अपरिचितगृह्यनिवासा बलाद्विधृता तपस्विनी. L. 16. उपशान्ताय. Text of A, उपशान्तये. —ब्राह्मणेभ्यः प्रतिपादनीयानि. Edd., सर्वाण्येव ब्राह्मणसात् कर्तव्यानि. L. 17. वीणा. Edd. add अपि. —कार्या. Edd., कर्तव्या. L. 18. तदपि. Edd. omit अपि. —इमम्. B, इयम्. L. 19. अनाद्यान. A writes अनास्यान. —अनेकसंतानतुहिनकिरणकिरणनिकरतारकिततारहारार्पणैः. So Com. of A, (अनेकसंतानाः अनेकपरंपरा ये तुहिनकिरणस्य चंद्रमसः किरणास्तेषां निकरः समूहस्तेन तारकितः संजाततारकाः ये ताराः उज्ज्वला हाराः सुकाकलापास्तेषां अर्पणैः व्यसनैः). Text of A and B, तुहिनकणनिकर for तुहिनकिरणकिरणनिकर. Edd., अनेकसंतानतानतुहिनकरकिरणनिकर°, Ed. 2 mentioning a reading, अनन्तसंतानतुहिनकरकिरणनिकर°. L. 21. सरसविसाक्षिसलयप्रस्तरैः. B, सरसविक्षिक्षालयैः स्तूरैः. Edd., सरसविसाक्षिसलयस्तूरैः. —मृणाल. Edd., मृणालिनी, Ed. 2 mentioning a reading प्रस्तरैरकरणेन मृणालतालतप. L. 22. उद्विक्तासक्तमलकुमुदकुवलय (A writes उद्विक्ताशक्त). B, विकसितकुमुदकुवलय. Edd., उद्विक्ताशक्तमलकुमुदकुवलय. —उज्ज्वलचिताज्वालाभालिनि (A writes उज्ज्वल°). So also B with उज्ज्वलित for उज्ज्वल. Edd., उज्ज्वलितचितानले ज्वालाभालिनि. L. 23. Edd. omit विभावसौ, and add चन्द्रापीडस्य after देवस्य.

P. 317, L. 1. इत्यभिधानैव. Edd. omit एव, and add कृतमरणानुबन्धा. —अवधारण. Edd., विधारण. —अवक्षिप्य. Edd., अवच्छिद्य. —उपसृत्य. Edd., अपसृत्य च. L. 2. Edd. omit ताम्. L. 4. मरणाभ्यधिकानि. Edd., मरणाधिकानि. L. 6. पुनर्जन्मान्तर. Edd., पुनर्जन्मान्तरे. L. 7. उत्पद्यमान. Edd., उत्पुज्यमान. L. 12. कराभ्यां. Edd., हस्ताभ्यां. L. 18. उरकुसतः. Edd., समुच्छसतः. L. 14. सकलमेव तं प्रदेशम्. A B, सकलमपि तं प्रदेशं. Edd., तं सकलमेव प्रदेशं. —कुबौणस्. Edd., कुवैव. L. 15. ज्योतिरेव. So Text of A and B. Com. of A and Edd., इव for एव. —अन्तरिक्षे. Edd., अन्तरीक्षे. L. 15. क्षरन्तीवामृतमशरीरिणी वागभ्रूयत. The speaker is the Moon. Cf. चन्द्रमसोपि भारती भवतीभ्यां कुतैव p. 322, l. 5. L. 16. समास्थासितव्या. B and Edd., समास्थासिता. L. 17. Edd. omit तत्ते. L. 18. समांगननाय. Edd., समांगमाय. For the meaning of

भूयस्त्वत्समागमनाय see note on p. 174, l. 19. Com. here, भूयः पुनरपि त्वया सह समागमो भेलपः तस्मै. L. 19. चन्द्रापीडशरीरम्. Edd., चन्द्रापीडस्य शरीरं. L. 20. अन्तरात्मना. Edd., आत्मना. L. 21. प्रत्ययार्थम्. Edd., संग्रह्यार्थम्.—अग्निना संस्कृतव्यम्. Edd., संस्कार्यम्. L. 22. नोदके प्रक्षेप्तव्यं नापि वा समुत्सृष्टव्यं यत्नतः, &c. The reading of B and of Com. of A. Text of A has च for वा. Edd., उदके वा क्षेप्तव्यमुत्सृष्टव्यं प्रयत्नतः.

P. 318, L. 1. विस्मित. Edd., विस्मय. —Edd. omit परिजनः; and have सर्व, and the words agreeing with it in the plural. L. 2. लोचनः. Edd., दृष्टः. L. 4. परिवर्धक. A, परिवर्धक explained in Com. by अधपालक. B and Edd., परिवर्धक. L. 5. अस्मद्विधानां.....तेनैव. Text of A omits the intervening words, apparently by the accidental dropping out of a whole line, as अस्मद्विधानां is at the end of one line, and तेनैव at the beginning of the next. Com., अस्मद्विधानां अस्मत्सदृशानां यथा तथा भवतु त्वं पुनरेकाकिनि विना वाहनं यानं विना दूरस्थिते चलिते देवे क्षणमपि समयमात्रमपि अवस्थातुं अवस्थितिं कर्तुं न शोभसे न शोभां प्राप्नोषि इति अभिदधाना इति ब्रुवाणा तेनैव इंद्रायुधेन सह. B, अस्मिन् विध्यतां यथा ते तत्र त्वं पुनरप्येवमेकाकिनि देवे विना वाहनं दूरं प्रस्थिते क्षणमप्यवस्थातुं न शोभस इत्यभिदधाना तेनैव. Edd., अस्मद्विधा तु यथा त्वं पुनरेवमेकाकी विना वाहनं दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमपि तिष्ठन् शोभसे इत्यभिदधाना तेनैव. L. 8. सरसः सलिलात्. Edd., सरसलिलात्. L. 9. अयथावलम्बि. Edd., अयथातयालम्बि. L. 11. उद्गासमानः. Edd., समुद्गासमानः. L. 12. म्लान. Edd., अम्लान.—अरविन्दिनीपलाश. A, अरविन्दनीलपलाश. पाण्डुरेण. B and Edd., पाण्डुना. L. 14. आताम्रान्याम्. Edd., आताम्रायतान्याम्.—उद्दहल्लोचनाभ्याम्. Edd. transpose the two words. L. 17. जन्मान्तरादिवागतापि. So Text of A. Com. omits इव. B, जन्मान्तरागतः. Edd., जन्मान्तरगतः. L. 18. ससंभ्रमम्. Edd., ससंभ्रमाकुलं. L. 19. पाद्वन्दना. Edd., प्रणामा. —Edd. put the अहं after एवंविधा. L. 20. भवन्तमपि न प्रत्यभिजानामि. Edd., त्वयाप्यात्मनः कारणादेवं संभाविता. —अथवा. B, अथ. L. 21. एकान्तत एव. Edd., एकान्त एव. L. 23. वात्तापि न दत्ता. Edd., वात्तामपि न दत्तवानसि.

P. 319, L. 1. कुतः. Text of A adds अपि. —समागतः. Edd., एवागतोसीति. L. 3. राजपुत्र. A omits पुत्र. L. 4. गन्धर्वराजपुत्रि श्रूयताम् अहं हि. Edd., श्रूयतां गन्धर्वराजपुत्रि, and omit अहं हि, reading अहं

after स्वाम्. L. 8. दिव्याङ्गनाभिरभिसारिकाभिः. So A and Edd. B, दिव्याङ्गनाभिसारिकाभिः. L. 10. चन्द्रिकाभिराम. B and Edd., चन्द्राभिराम. L. 13. जानीहि वां चन्द्रमसम्. A adds ग्रहं, apparently by mistake for following अहम्, which it omits in its Text. The mistake is repeated in the Com., हे कार्पजल चंद्रमसं ग्रहं मां जानीहि अवबुध्यस्व स्वव्यापरे परिभ्रमणलक्षणं अनुतिष्ठन् कुर्वन् जगतः अनुग्रहाय अंगुष्पपत्तये अहं उदयं गतः. L. 13. उदयगतः. So B and Edd. A, उदयं गतः. L. 14. अनुतिष्ठन्. B, अनुकुर्वन्. L. 16. संताप्य. Edd., सन्तापितः. —Edd. omit सन्. L. 17. कर्म-भूमीभूते. So A. Com., कर्मभूमितां भूते प्राप्ते अवैव क्रियते कर्म कर्मभूमिरतो मता यवैव युज्यते तद्धि भोगभूमिरनु सापरेत्युक्तेः अकर्मभूमिः कर्मभूमिः संप्रयते इति कर्मभूमीभूते इति वा. B and Edd., कर्मभूमिभूते. —Text of A omits अस्मिन्. —उत्पन्न. Edd., प्राप्त. L. 18. तीव्रतराम्. Edd., तीव्रतमाम्. —उत्सृज्यसि. Text of A, उत्सृजिष्यसि. Com., उत्सृज्यसि त्यजसि. L. 19. झटिति उवलित इव. So Com., (झटिति शीघ्रं उवलित इव दग्ध इव.) Text writes झगिति for झटिति as in previous passage p. 311, l. 7. B, झटिति समुदीपित इव. Edd., धमिर्युदीपित इव. L. 20. निरगाः. From Edd. A and B, निरगां. Com., निरगां निरगच्छं. L. 21. मुखसुख. Edd., सुखदुःख. L. 23. मन्मसूखसंभवात्पत्तरसः कुलात्. See the passage at p. 36.

P. 320, L. 1. तया. B, अनया. L. 2. अनेन च. Edd. add संप्रति. —आत्म-सोषात्. So A and B. Cf. आत्मसोषानुबन्धेन last page, l. 20. In Com. of A, (स्वयंकृतादेव आत्मसोषात् देव sic.) the word looks like the gloss on स्वयंकृतात्. Edd., सापदोषात्. a phrase which occurs two lines below, and also at l. 21. L. 3. जन्मनि जन्मनि. Edd. add इति. L. 4. तद्यावत्. Text of A तत् यथा तयावत्. —अयं सापसोषादपैति. Com., अयं पुंडरीकः सापदोषात् अपैति दूरीभवति. Edd., अयं सापदोषो व्यपैति. L. 6. आप्यायमानम्. Edd., आप्यायितम्. L. 7. एनं वृत्तान्तम्. Edd., वृत्तान्तमिमम्. L. 10. विना. Edd., विनाकृतः. —शोकावैगान्धः. Edd. 2, शोकावैगान्धः. L. 10. गीवीणवल्मनि. Edd., धुकुटी. L. 13. सुरंगनेषव. Compare the similar passage in Mahāśvetā's curse pronounced on Vaiṣaṃpāyana, शुक इव p. 311, l. 19. L. 14. उल्लङ्घितः. A, उपलङ्घितः, explained in Com. by उल्लङ्घितः. The latter is the reading of B and Edd. —अवतरेति. Edd. omit इति. B, बोद्धव्यं

त्वया. L. 16. अवज्ञया. B, अवज्ञायाः. Edd., अवज्ञानात्. — उपसं-
हर शापमाशु त्वमिति. B. omits आशु त्वम्. Edd., इमं शापमुप-
संहरति. L. 17. यन्मयोक्तं तन्नान्यथा. Edd., दत्त एव शापः संहरति
मया नान्यथा.—एतत्ते करीमि. 'I will do this for you.' L. 18.
वाहनतां. Edd., वाह्यतां. L. 19. तम्. Edd., पुनः. L. 20. मत्प्रिय.
Edd., मे प्रिय. L. 21. Edd. omit पुण्डरीकिण. Ed. 2 men-
tioning it as a variant. L. 23. A omits मे. —प्रियवयस्येन.
From B. A, प्रियवयसा. Edd. omit the word.

- 321, L. 2. आर्द्रकृतम्. Edd., आर्द्रितम्. B adds त्वया, omitting the pre-
vious ते. — उज्जयिन्याम्. Text of A, तदुज्जयिन्याम्. L. 3.
सनिदर्शनम्. Com. = सद्दर्शनं. See p. 65, ll. 5—15. L. 5. तस्य
महोपकारिणः. Com., तस्य महोपकारिणो महोपकृतिकर्तुः. Edd., तस्यैव
परमोपकारिणः. L. 6. अधःस्थिते B, अधःस्थितः. L. 7. तुरंगमत्वेन.
Edd., तुरंगमत्वे. — न च्यपगता. Edd., नैवोपयाता. L. 9. देवच-
न्द्रमसोवतारश्चन्द्रापीडः. So A. B, तदेवं चन्द्रमसोवतारश्चन्द्रापीडः. Edd.,
तदेव चन्द्रमसोवतारश्चन्द्रापीडः. — प्राक्तन. Edd., प्राक्तनादेव. L.
10. सोपि मे. Text of A, सोयमेव. L. 12. एतच्छ्रुत्वा. Edd. add
महाधेता. L. 14. लोकान्तरगतस्य. Edd. prefix कथम्. L. 16.
कमुपालभे. So Com. of A (कं उपालभे कस्य उपालभं ददामीत्यर्थः).
and Edd. Text of A and B, किम् for कम्. — किं श्रुयामि. Edd.,
कम् for किम्, and add कस्यै कथयामि. L. 17. किमाकन्दाभि.
Edd., कम् for किम्. — कमुपयामि. So Com. of A (कं शरणं
त्राणं उपयामि गच्छामि), and Edd. Text of A and B, किम् for
कम्. L. 18. आत्मनैव. Edd. add अपराद्धा. L. 19. उच्चारय-
न्त्यपि. 'Even as I utter : in the moment of uttering.' A and
B, अति for अपि, Com. of A (उच्चारयन्त्यति कथयन्त्यति लज्जे त्रपे),
connecting it, wrongly, with the preceding word, as if it
were इति, a mistake which is probably due to the fact that
the word was अपि in the original of A. — एवमुत्पन्नम्. Edd.,
उत्पन्नमेव. L. 20. विप्रलपन्त्याम्. Edd., विलपन्त्याः, adding मे
after प्रतिवचनम्. L. 21. अनिर्वेदेन. So A and B. Com. of A,
अनेनैव आत्मनः स्वस्य जीवितस्य प्राणितस्य उपरि अनिर्वेदेन अस्वावमाने-
न. Edd., अनिर्वेदना. The reference is to her fault in consenting
to live after Puṇḍarika's death. — सोरस्ताडनम्. A, सोरस्ताड-
म्. L. 23. तथार्तकृतप्रलापां. The reading of A (Com., तथा
तेन प्रकारेण आर्त्तः करुणः कृतो विहितः प्रलापो यया सा तां सारुकं &c.)

and B. If the reading is right अतै must be construed as an adverb with कृत. Edd., the easier तथा कृतार्त्तपलायम्. —कृतार्त्तपलायं. Edd. add ताम्.

P. 322, L. 2. को वायुना. Text of A, को नाम. —सुखपाके. B and Edd., सुखमात्रके. —यैनव. Edd., यदेवम्. L. 3. असह्यतरम्. B, अलं-
व्यतरं. —तत्. Edd. add तु. —दृडीकृतहृदयस्यास्यैव समागमप्र-
त्याशया. The reading of B. A, हतहृदयस्यास्यैव समागमप्रत्याशया
च. Com., हतं हृदयं यस्यैव भूतस्य अस्य पुंडरीकस्य समागम (:) मेलोपः
तस्य प्रत्याशया वाञ्छया च. Edd., दृडीकृतं हृदयम्, closing the sen-
tence there. Ed. 2 mentions a reading दृडीकृतहृदयस्यास्यैव. See
next note. L. 4. यथा च शापदोषात्. Edd., दृडीकृतं हृदयम्
यथा वयस्यास्यैव समागमप्रत्याशया यथा वा शापदोषात्. —उपगतम्.
Edd., उपनतम्. L. 6. च. So Com. of A. Text of A, Edd.,
and perhaps B, वा by a common mistake. —अश्रेयस्कर.
See note on p. 315, l. 12. —शोकानुबन्धः. Edd., शोकानुब-
न्धावेगः. L. 7. द्वयोरिव. Edd., द्वयोरपि. L. 8. तपसो हि.
Text of A, तपसोपि. Com., तपसः. L. 9. गौर्वा. A, गौर्वाः.—
यावदासादितम्. So Text of A and Edd. Com. and B omit
यावत्. B reads समासादितम्. L. 10. नचिरात्. Edd., अचिरात्.
—निजतपसः. B and Edd., निजतपः. L. 13. अश्ववत्. Edd.
add कपिञ्जल. L. 4. Edd. omit पञ्चलेखायाः. L. 15. राजपुत्रि.
Edd., भगवति. —पात्. B, आपात्. L. 16. चन्द्रापीडस्य. B and
Edd. add आत्म. Com., क चंद्रात्मकस्य शशेस्वरूपस्य चंद्रापीडस्य
जन्म उत्पत्तिः क पुंडरीकात्मनो वैशांगयनस्य जन्म. Edd. omit follow-
ing क. L. 17. पुण्डरीकात्मकस्य. B, पुण्डरीकात्मनः. L. 18.
अवगमनाय. Edd., अवगमाय. L. 21. वृत्तान्ता. Edd., वृत्तान्ते.
—आलोक्य. Edd. add a second आलोक्य. L. 22. अपसृत्य.
Edd. add a second अपसृत्य. —स्थितवति. B, संस्थितवति. L.
23. तुल्यदुःखितां स्वया सह नयता न खल्वसुखं. Edd., तुल्यदुःखतां
कुर्वता तेन चिरात् खल्वय सुखं. For the thought compare सर्वथा
समानसुखदुःखतां दर्शयता विधिनापि वयमनुवर्तिताः p. 73, l. 15.

P. 323, L. 2. समुद्गादितम्. Com., अय मया शिरः कथितमित्यर्थः. L. 5. एवं
मले. Compare यवेवं गते श्रेयस्करं ध्रुयते &c., p. 338, l. 15.
—उपदिशतु. A, उपादिशतु. L. 9. पुण्डरीकवृत्तान्तः. B and Edd.
add तु. —कपिञ्जलहस्तात्. B, कपिञ्जलाख्यानात्. —तथा तु. Com.
of A, (तत्कालं तदा तं sic.) and B, तत्कालम्. L. 10. कर्तुम्. A,

वक्तुम् explained in Com. by कथयितुम्. L. 11. स्वमन्यत्किं करो-
षि. So Com. of A (तत् तस्माद्धेतोः स्वं अन्यत् किं करोषि
विदधाति). B, Edd. and Text of A, किमन्यत्करोषि, omitting
त्वं. L. 12. अन्यथात्वेस्य. B, अन्यथात्वस्य. — करणीयचिन्ता.
'Thought with regard to what has to be done.' The refer-
ence is to her request यत्करणीयं तदुपादिशतु मे प्रियसखी above l. 5.
Edd., करणीया चिन्ता. L. 13. Edd. omit तिष्ठति. — तस्मा-
न्वृत्तिं मुक्त्वा. 'Except attendance on it.' The English collo-
quialisms 'letting alone,' 'letting go,' correspond closely to
this use of मुक्त्वा. L. 14. मुदमकाष्ठमयः. Edd., मुदमकाष्ठमयाः.
— अयस्ते. A in Text, अयस (sic), in Com., अयसा. — पूजासत्कारेण.
Edd., पूजानमस्कारेण. L. 15. प्रत्यक्षदेवस्य. Edd. add चन्द्रस्य,
reading also the subsequent चन्द्रमसः. — Edd., अनाराधितमपन्ना.
Of. p. 325, l. 14. L. 17. Edd. omit कावम्बरी. L. 18. उत्थाप्य.
Edd., सहोत्थाप्य. L. 19. Edd. omit सर्व. — शनैः. Edd. add
a second शनैः. — स्थापयित्वापनीतशृङ्गारवेष्टाभरणा मङ्गलमात्र-
कावस्थापितैककररत्नवलया. B, स्थापितावशेषरत्नवलया (omitting
all the other words). With अपनीतशृङ्गारवेष्टाभरणा compare
मृत्पत्रशृङ्गारवेष्टाभरणा, p. 313, l. 20. With मङ्गलमात्रकावस्था-
पितैककररत्नवलया compare मङ्गलमात्रभूषणा : Vikramorvasī Bomb.
Ed. p. 84, and Mr. Sh. Pandit's note there, 'There are cer-
tain ornaments and decorations which a married woman
must wear, howsoever poor and how unwilling soever she
may be to have any. To wear or have them is a sign of
wifehood, as the absence of them is that of widowhood. Thus
to apply the red mark on the forehead is a mangala, and to
have a wreath of glass beads round the neck is a mangala.
These then were all that Auśinari had.' मङ्गलमेव भूषणानि
यस्याः सा मंगलमात्रभूषणा. In our passage मंगलमात्रक must be
taken as = 'for luck's sake only.' Compare expressions like
रक्षाप्रतिसर p. 165, l. 23, and see note on p. 68, l. 3. Edd.,
स्थापयित्वापनीतशृङ्गारवेष्टाभरणा मङ्गलमात्रकावस्थापितैककरभूषणा. L.
21. स्नानशुचिः. Edd., स्नाता शुचिः. L. 23. किमपि. Edd.,
किंचिदपि. — अनुस्मेशितम्. A writes in text and Com., अनुष्मे-
क्षितम्, but explains by अतर्क्षितम्. B, अनुप्रक्षितं. — अनभ्यस्तम्.
So also B, with the अन् smeared over as a mistake. Edd.,

अभ्यस्तम्. Com. of A, अनभ्यस्तं पुनः पुनः कृतापरिवर्त्तनं. The whole passage is an imitation of that at p. 142.

P. 324, L. 1. बाला बलात्. So A. (Com., बाला बलात् इडात्). बाला means 'girl as she was.' B and Edd. omit the word. —विलोमप्रकृतिना. Edd., विलोमप्रकृतिना. L. 2. अनुलेपनानि. Edd., अनुलेपनादीनि. L. 4. आर्त्तरूपा. B, अतिरूपा. —तत्क्षणे-
नैवागता. So B. A, क्षणेनैवागता. Edd., तत्क्षणेनैवागता. L. 5. पीडितोत्पीडितहृदया. So A and B. Com. of A explains पीडितेन पीडया उत्पीडितं व्यातं, &c. Edd., पीडोत्पीडितहृदया. L. 9. अक्षिपत्. Edd., अक्षपयत्. L. 11. Edd. omit कुल. —आकु-
लित. B, आकुलीकृत. L. 12. बुद्धेशतडित्संपातपीडितदिशम्. Edd. °दशम्. L. 13. अशनिनिर्ह्रादतर्जनापादित. Text of A, अशनिर्ह्राद (sic) तर्जनापादित. Com., अतिनिर्ह्रादेन अतिगर्जितेन आपा-
दितो विहितः, &c. B, अशनिनिर्घाततर्जनापादित. Edd., अशनिनिर्ह्रा-
दतर्जनापादित. L. 14. गहनतल. B, गहनतर. —Edd. omit कम-
ल. —Edd. omit स्व. L. 16. क्षणमिव क्षणम्. B omits क्षणमिव. Edd., क्षणं क्षणमिव. L. 17. अवलोक्य. B and Edd., आलोक्य. L. 18. अवाहीत्. Edd., आभाष्य इदमब्रवीत्. —Edd. omit प्रियसखि. —B omits न वेष्टि. L. 19. तादृशीमेव. 'Exactly the same : unchanged.' L. 20. उक्ता. Text of A adds तु. L. 21. अन्तरात्मनो विरहाद्वापारमात्रकमस्योपरतम् अन्यत्. The reading of the Text of A and of Edd. Com. of A (अंतरात्मनः अंतर्वासिजीवस्य विरहात् वियोगात् व्यापारमात्रकं परिस्फुरणा-
दिकं अस्यां चंद्रापीडस्य तनौ उपरतं स्थितं) would seem to have read अस्याम् for अस्य. B, अंतरात्मनो विरहाद्वा व्यापारमात्रकमस्याः परमन्यत्. L. 22. व्याक्रोश. So Com. of A (व्याक्रोशं विकसितं). Edd., सक्रोश. Text of A and B omit the word. L. 23. तथायम्. So B. Compare तथैवेयम् in the next line. A, तथा च. Edd., तथैवायम्.

P. 325, L. 2. लोचनद्वयम्. Edd., लोचनयुगलम्. L. 3. इमौ. B, एतौ. —विहसितौ. From Edd. A and B, विकसितौ. L. 4. तथैव चेदम् Edd., तदेवेदम्. L. 6. अङ्गनाम्. Edd. addलावण्यम्, reading also the preceding लावण्य, and सौष्टवम्. —सा. Edd., असौ. L. 12. व्यज्ञापयत्. B, व्यज्ञपयत्. Edd., व्यजिज्ञपत्. L. 13. तादृशीमेव. Cf. p. 324, l. 19. Edd. तथैव. —प्रसन्नं निर्मलं यत् इदुमंडलं चंद्रविभं तस्य तिहारि. So Com. of A. (प्रसन्नं निर्मलं यत् इदुमंडलं चंद्रविभं तस्य

युतिं कांतिं हरतीत्येवंशीलं). Cf. above l. 2, आमुकलितमीलोत्पल-
युतिहारि. Text of A and B read प्रसन्नमिबुमंडलयुतिहारि. Edd.
प्रसन्नप्रभमिन्दुमण्डलयुतिहारि. L. 14. अवभाति. (Com., अवभाति औ-
भते.). B and Edd., अविकारि. — प्रोत्कृष्टरक्ततामरसच्छावम्.
So A and Edd., except that the latter omit रक्त. B. प्रणम्यते.
L. 15. A omits च. — पुनः. B repeats. — प्रसादानुभव. The
reading of Edd. A and B, अनुभवन for अनुभव. The word
stands alone in the Com. — अन्यच्च मनुष्यलोकेषु. So Text
of A. Com. (अन्यच्च एतन्मनुष्यलोकेषु ऐदंयुगीनमर्त्यलोकेषु) अन्यच्चै-
तन्मनुष्यलोकेषु which I should have read. B, अन्यच्च मानुष्येषु,
and Edd., अन्यच्चैतन्मनुष्येषु, omitting लोकेषु. L. 16. केन कदा
वेत्यादि. Com., केन वा कदा वा कस्मिन्काले वा इष्टं अवलोकितं भुतं
आकर्णितं यत् अस्माभिः पुण्यवद्भिः अनुभूतं साक्षात्कृतं. B omits केन,
but has कदा वा. Edd., केन कदा. — पुण्यवद्भिः. Edd. omit.
It is to their merit that they ascribe this favour, as before
they had bewailed Chandrapīḍā's loss as the fruit of some
evil deed. Compare note on p. 239, v. 3. L. 17. सपरिजना.
Edd., सपरिवारा, a word which we have in l. 21. L. 18.
अवचित्य देवतार्चनकुसुमानि. Edd., उचितदेवतार्चनकुसुमा, Ed. 2
mentioning our reading as a variant. — निर्वर्तित. A and B,
निवर्तित, as also in l. 20. L. 19. Edd. omit सकलमेव. L.
21. उपयुक्तवती. Edd., उपयुक्तवती. — Edd. omit पुनः. L. 22.
अङ्कुनोद्बहन्ती. An idiomatic use of the instrumental case.
Edd., अङ्कु कृत्वोद्बहन्ती. L. 23. प्रति. Edd., प्रतिपद्य.

P. 326, L. 1. अवश्यमा शापक्षयात्. B, अवश्याशया. — Edd. omit अधुना.
— B omits अत्र. L. 2. अत्यद्भुतम्. B adds भूतम्. Edd., अद्भुत-
रूपम्. L. 3. येन नान्यथा मां संभावयतः. 'That they may not
think ill of me.' A omits न. See next note. — दुःखेन वा मदी-
येन न तिष्ठतः. 'Nor sorrow for me.' This is the reading of B
and Edd. Text of A, दुःखेन वा मदीयेन दुःखं तिष्ठतो यथा, &c.
The note of the Com. on the whole passage is येन अन्यथा
अन्यप्रकारेण मां कादंबरीं संभावयतो विचारयतो (sic) मदीयेन दुःखेन वा
तिष्ठतः स्थितवतः यथा, &c., which it will be seen does not con-
firm the दुःखं of A's Text. L. 5. मया. Edd., यया. L. 6.
एव. Edd., अपि. — हस्तिम्. A, रोदिमि, reading the previous
मया. L. 7. Edd. omit प्रतिपन्ननियमा. L. 8. गत्वागतया. Com.

—तव गमनं कृत्वा प्रतिनिवृत्तया च. Edd., गतागतया. L. 9. गाढ-
गाढं पुनः. Edd., गाढतरं omitting पुनः. L. 10. Edd. omit
मनस्येव. L. 12. वत्सया. Edd. add एव. — तत्राप्यपरम्. 'And
should have chosen a husband for herself—and that too no
other than an incarnation of' &c. L. 13. तत्. Edd. add कति-
पथेनैव कालेन. L. 14. निर्भरानन. Edd., निर्भरमानन. — निर्वृतेन. A
writes निर्वृतेन. B, निर्वृतेन. L. 16. घननिरोधोद्धन्धात्. This is
the reading of the Text of A and of B. Com. of A (घनस्य
मेघस्य निरोधः अवग्रहः स एव बंधः तस्मादिव) has घननिरोधबन्धात्.
Edd., घननिरोधाद्धन्धात्. L. 17. फलभरावनम्र. Text of A, फलम-
रादेव नम्र. Edd., कणिसमरावनम्र. — पिञ्जरासु. Edd., आपिञ्जरासु.
L. 18. प्रासादतलेषु. Com., प्रसादतलेषु (sic) सौधानां मध्ये [ध्व]
भागेषु. Edd., पादपतलेषु. L. 19. कुसुम्. Edd., कुसुम. — सेफालि-
का. Text of A, सेफाली. Edd. write शेफालिका. B, काला. L. 21.
वासरेषु. Edd., सलिलाशयेषु.—सलिलापसरणक्रमतरंग्यमाणसु सुकु-
मारतीरसैकतरेखासु. Edd., सलिलापसरणक्रमतरंगमाणपाण्डुसुकुमारतीर-
सैकतरेखासु. L. 23. B and Edd. omit दृण.

P. 327, L. 1. पार्थिवलोकेन. Com.=राजलोकेन. Edd., पान्थलोकेन. L. 2.
तुरगखुरसहासु. Edd. add संजातासु L. 3. देवः. Edd., देवि देवः.
L. 4. Edd. omit हृदयेन. L. 6. यथावृत्तं सर्वमाख्यायास्माभिर-
भिहिताः. Edd., अस्माभिर्यथावृत्तं समाख्याय, omitting अभिहिताः. Cf.
एवमभिहिताः below, l. 9. —भवतां हस्ते देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चि-
त्प्रतिसंदेष्टव्यम्. Text of A omits न. Com., भवतां युष्माकं हस्ते
देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चित् प्रतिसंदेष्टव्यं न प्रतिकथनीयं Edd., भवतां तु
देव भवतां; and put the न after. हस्ते, Ed. 2 printing हस्तेन.
The phrase recurs at p. 331, l. 11 —भवतां हस्ते न किञ्चिन्प्र-
हितम्. L. 7. अकृतविलंबा एव गत्वैवम्. So Text of A and B.
Com. writes एव for एवं. Edd. omit एव, and read एनम् for
एवम्. L. 8. Edd. omit अखिल. See next note.—लोकार्तिहराय.
Edd., अखिललोकार्तिहराय. L. 8. अवनितलपतये. Edd., अवनि-
तलहरये.—देवदेवाय. Edd., देवाय. The same various readings
recur below, l. 21. L. 11. प्रेरयाति. Edd., कारयति. L. 12.
भवतामपि. Edd. omit अपि. —वार्त्तामात्रकोपलभ्यः. So B.
and Edd. A, वार्त्तामात्रकलभ्यः.—युज्यते. Edd. add एव.
L. 13. Edd. omit अथ नयनविषयगामी. —तदा वयमपि. Edd.
अपि च वयमपि. L. 14. अपुण्यकर्मापः. Edd. prefix केष्यमुपा.

L. 15. चरणपरिचर्या देवस्य. Edd., देवचरणपरिचर्या. L. 16. प्रसाहं कृतवान्. Edd., प्रसादीकृतवान्. L. 17. वन्दना. So all four authorities, while in the next page, l. 11, all four have वन्दन. — विसृज्यामहे. B and Edd., विसर्ज्यामहे. L. 18. त एव वयं पादलगाश्चरणरणवः. Compare कथं वा पादधूलिरिव पादावनुगन्तुमुयता हर्षस्थानेपि रोदिमि, p. 315, l. 13. L. 20. संभवे सति. Com. = दर्शनयोग्यतायां सत्यां. — अप्रत्यक्षीकृतयुवराजशरीराः. Edd. omit युवराज, Ed. 2 mentioning it as a variant. L. 21. देवदेवेन. Edd., देवेन. Compare above, l. 8. — किं वा. Text of A, च for वा by a common confusion. Edd. omit वा. L. 23. Write तत्कालं समुत्प्रेक्षित. The reading is that of B and of Edd. except that the latter have तत्काल for तत्काल. Text of A, तत्कालं समुत्प्रेक्षितानाश्वास्य श्वशुरकुलवैरुह्या. Com., तत्कालं समुत्प्रेक्षितं वितर्कितं अनाथासं (sic) आश्वासनावजितं श्वशुरकुलस्य स्वपतिवैरस्य वैरुह्यं विह्वलता यया सा.

P. 328, L. 2. गद्गदिकयावगृह्यमाणकण्ठी. Text of A, गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठी Com., उर्यावच्येन गदिकया (sic) गद्गदस्वरं अवगृह्यमाणो निरुच्यमानकण्ठी यस्याः सा. B, उद्गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठी. Edd., उद्गद्गदिकयावगृह्यमाणकण्ठी. L. 3. देवम्. Text of A, देवदेवम्. Compare the various readings at p. 327, l. 8 and l. 19. L. 4. किमुच्यन्ताम्. Compare किं वक्तव्यं वयम्, p. 327, l. 21. A, किमुच्यताम्. Com., एवमेव यथागतं तथैव याताः पश्चाद्दलितः सेतः तत्र तैः किमुच्यतां किं कथ्यतां. Edd., किमुच्यन्तां त एव. L. 4. वृत्तान्त एवायमेवंविधो लोकातीतः. The reading of B. Text of A, वृत्तांतमेवायमेवंविधो (sic) लोकातीतः. Com., अयं एवंविधो वृत्तांतः उदंतः लोकातीतः अनिर्वचनस्वरूपो यत्र यस्मिन्, &c. Edd., अयमेवंविधो लोकातीतो वृत्तान्तः. लोकातीत means 'supernatural.' L. 5. किं पुनरनालोकनेनापि. Text of A and B add च, a reading with which अपि च is to be construed with the words that follow. Com. of A, अनालोकनेनापि अनिरीक्षणेनापि किं पुनर्भण्यते. L. 6. कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमपल्लवा. Com. of A, कैतवमात्रेण केवलर्धमेन उपदर्शिताः प्रकटिताः प्रेमपल्लवाः सेहकेशलया यैस्ते. Text of A and Edd., प्रेमपल्लवाः for प्रेमपल्लवाः. L. 7. संभावनया. Edd., सद्भावनीयाः. L. 8. अघटमानकम्. Edd., अघटमानम्. L. 9. संफलखिला. Edd., सफलखलु. L. 10. दूरतः. Edd., अदूरतः. L. 12. चिरमिवालोच्य. Edd. चिरमवलोक्य. — स्वयमेवनापत्.

Text of A omits एव. Edd., स्वयमेवालपत्. L. 13. °सुलभः शोकाविमः. Text of A, °सुलभशोकावेगः. L. 14. खल्लु. From Edd. Text omits यत्, but the sandhi (शोकावेगो shows that something has fallen out before खल्लु. Com., अनालोचितः अविमृष्टः अवधिम(र्मे) यौदा यस्य तत् तथा दुःखमेव अवसानप्रति यस्यैवं तत् दुःखमेव मरणभीरोः कातरस्य खल्विति निश्चयेन शोकावेगाय भवतु. B. न खल्लु. L. 15. नाम. From B and Edd. L. 16. A and B omit न. L. 17. Edd. omit भिन्न. L. 18. मनुष्येषु. Compare the readings of B and Edd. at p. 325, l. 16. —प्रत्यक्षीकृत. Edd., प्रत्यक्षतः. L. 19. दृष्टं च. (Com. takes भवद्भिरपि with the preceding words : but compare प्रत्यक्षदृष्टकलवृत्तान्तः p. 329, l. 16 and the context there). B, भवद्भिरपि च दृष्टं च. Edd., भवद्भिरपि दृष्टो दृष्टं च. —पुरेवाक्षत. Text of A and B, पुनरेवाक्षत. Edd., पुरेवाविकृत. L. 20. संभाषणापि या देवेन विना. Edd., संभावनापि या जीवादिना. L. 23. यतः कारणात्. B, यतः कारणं. Edd., किं कारणं.

P. 329, L. 1. कथंचित्. Edd., न कथंचित्. L. 4. गुरुजनेष्वाप्रकटीभविष्यति. Edd., गुरुजने जने वा प्रकटीभविष्यति. L. 5. व्यज्ञापयन्. Text of A, व्यज्ञापयन् (sic). B and Edd., व्यज्ञपयन्. —किं विज्ञापयामः. Text of A, किं वि (sic) ज्ञापयामः. B, किंचित् ज्ञापयामः. L. 7. तदस्माकं. Text of A omits तत्, —हस्ते. Edd., हस्तात्. L. 8. वार्त्ती विना. B, विना वार्त्ती. Edd., वार्त्तया विना. —आर्यशुकनासेन. Edd. add च. Com. of A, देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्या आर्यशुकनासेन च, where the च may or may not be part of the reading of Com. The same collocation recurs below, l. 10. L. 9. संभाव्य. Com. =विचाये. Edd., संभाष्य. —अगमनं तु दूरापेतमेव. Edd., अगमनं दूरत एव, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 11. अस्माकम्. Text of A and B omit. L. 12. अवस्थानमशयमेव. Edd., अवस्थानमनुचितमशयमेव. Compare below, l. 13. L. 14. अवेक्षमाणया. So B. A, अवेक्ष्यमाणया. Edd., अपेक्षमाणया. L. 15. आपतति. So Text of A. Com. of A, आयाति standing alone. B, आयाति. Edd., अतः. L. 16. श्रद्धेयवचाः. Edd., श्रद्धेयवाक्यः. L. 17. संप्रत्ययाय ब्रजत्विति. B omits इति. Edd., ब्रजतु संप्रत्याय इति. L. 18. राजलोके तु का कथा. Com., राजलोके नृपवर्गे शु (तु) का वार्त्ता कथ्यते. —भृत्ववर्गोपि. Edd., भृत्ववर्गोपि. L. 20. Edd. omit इति.

L. 22. अपरागम्. Edd., अपराधम्, Ed. 2 mentioning a reading नापरज्यन्ते. L. 23. हितप्रियम्. So Com. of A. Text and Edd., प्रियहितं. B, प्रियं हितं. Compare p. 315, l. 21.

P. 330, L. 1. विकथ्यमानाः. Edd., कथ्यमानाः. L. 2, B and Edd. omit इव. L. 3. धनात्. Edd., नापि, Ed. 2 mentioning a variant धना (sic). L. 5. व्यसनेत्यादि. B, व्यसनतावनलोकने. L. 6. गुणग्रहणे. Edd., गुणाग्रहणे. L. 7. स्वात्मनि. Edd., आत्मनि. —अस्वाधीन. B and Edd., न स्वाधीन. L. 9. पङ्गव इव क्लीबा इव. Text of A, पंगव इव पंगव इव (sic) क्लीबा इव. Com. of A, पंगव इव श्रोणा इव क्लीबा इव पङ्गव इव. B, कृपणा इव पंगव इव क्लीबा इव. Edd., कुण्ण इव पङ्गव इव क्लीबा इव. —स्वात्मना. A, स्वात्मनः. L. 10. चिन्ता. B and Edd., चित्त. —सर्वम्. Edd., सर्वः. L. 11. भृत्यलोकः. Edd., भृत्यजनः. —तत्ताज्ञापितं कृतमवधारयतु देवी. A common idiom. Compare *e. g.* एषाहमादाय चन्द्रापीडभागतेव, p. 243, l. 20. L. 12. स्वरितक. A, त्वरित. L. 13. कुमारबालसेवकम्. Com. = चन्द्रापीडभृत्यं. B and Edd. omit बाल. L. 14. अथ सुचह-दिवसापगमे. B, अथ सा बहुदिवसापगमे. Edd. add च. —वार्त्ताम्. B and Edd., वार्त्तया. Compare the various readings at p. 329, l. 8. —उत्ताम्यन्ती. Edd., उत्ताम्यती. L. 15. उपयाचित. Text of A, उपयाचितक. —अवन्ती नाम नगरी देवतानामवन्तीमातृणाम्. (Com. अवन्ती = विशालापुरी). B, अवन्तीनगरदेवतानामवन्तीमातृणाम्. Edd., अवन्तिनगरदेवतानामवन्तिमातृणाम्. The form अवन्तिमातरः in next line is in all four. L. 17. वार्त्ताहरा इति. B and Edd., वार्त्तेति —संभ्रमप्रधावितात्. B, संभ्रम for संभ्रम. Edd., संभ्रमप्रतिधावितात्. —परिजनात्. Text of A, परिचारिकाजनात्. Com., परिजनात् सेवकजनात्. L. 19. फूत्कृत्य. A writes पूत्कृत्य. L. 21. दृष्टाः.....वर्तन्ते .....तेः. B, दृष्टाः.....वर्त्तेते.....तेन and Edd., दृष्टः.....वर्त्तेते.....अनेन, in accordance with the reading वार्त्ता above. L. 22. यथादर्शनं संघशः. A, यथादर्शनसंबंधशः. Com., यथादर्शनं यथावलोकनं संबंधशः संबन्धभ्यः. —नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रतिबद्धेन चोञ्जयिनीनिवासिना जनेन. Construe with पूच्छ्यमानान्, p. 331, l. 20. Com., नरपतिप्रतिबद्धेन नृपसकेन अप्रतिबद्धेन राजसपर्यावर्जितेन च उञ्जयिनीनिवासिना विशालवास्तव्येन जनेन. B reads नरपतिप्रतिबद्धेन चोञ्जयिनीनिवासिना जनेन. L. 23. आगतः. B, अनुगतः. Edd., आयातः.

P. 331, L. 1. यात्वा. Edd., गत्वा. L. 3. त्वरितक एतद्वेत्ति. Tvaritaka

is the name of the man from Chandrápīḍa's own retinue sent with Vilāsavatā's messengers. See p. 330, l. 12. A here reads त्वरितकः with the others. —किमेनेन वेदितेनाप्येतत्कथयतु. 'What good will it do if he tell us that: let Tvaritaka tell us this.' This is the reading of Text of A. Com. writes कथय, followed by an indistinct letter which may be तु or नु, but explained by ब्रूहि. B and Edd., कथय for कथयतु. Edd., विदितेन for वेदितेन. What follows is a series of special questions addressed to Tvaritaka, as likely to be cognizant of the whole of Chandrápīḍa's proceedings since he left Ujjayinī. With प्रसीदत l. 10 the general questions addressed to the messengers are resumed. L. 4. स दृष्टः. B, दृष्टः सः. L. 5. मिलितोऽस्य. Com. explains अस्य wrongly by युवराजस्य. B, मिलितो वास्य. Edd., मिलितो वा तस्य. —इत्तः कथम्. Edd., न दत्तः. L. 7. विनाशम्. Edd., आत्मना. —बलाद्गतस्य. Cf. बलाद्गतोऽसि p. 332, l. 22. —बालधर्मेण. Text of A, बालवर्मेण. —पृच्छन्नपि. Edd., प्रष्टुमपि. L. 8. बाजी यो युवराजेन. So Text of A. Com., (अस्य युवराजेन चंद्रापिंडेन बाजी तुरंगमः प्रसादीकृतः प्रदत्तः) omits यः. B and Edd., बाजी यो युवराजेन. —प्रसीदत. B adds अस्य. L. 9. पृथुवर्मेणः. Edd., पृथुवर्मेनः. —उत्प्रेक्षामहे. A, उत्प्रेक्ष्यामहे. L. 10. Edd. omit इति, Ed. 2 mentioning it as a variant. L. 11. विस्मयः कृतोऽस्मत्पित्रापि यच्चिह्नकमपि भवतां हस्ते न किञ्चित्प्रहितम्. Text of A, विस्मयः कृतोऽस्मत् पित्रापि यत् किं (sic) चिह्नकमपि भवतां हस्ते न किञ्चित् प्रहितम्. Com., अस्मत् पित्रापि अस्मदीयजनकेनापि स्मयः (sic) कृतः भवतां हस्ते यत् किञ्चित् चिह्नकमपि अभिज्ञानकमपि न प्रहितं न प्रेषितं. B, विषयः (sic) कृतोऽस्मत्पित्रा स्तच्चिह्नकमपि भवतां हस्ते न किञ्चित्प्रहितम्. Our reading is that of Edd., except that Edd. omit the अपि after अस्मत्पित्रा. L. 13. कुमारवर्मा. Edd. 1, कपालवर्मा. Edd. 2, कलापवर्मा. —तत्र लगति. A, तत्र च लगति. B, तत्र चलति. Edd., तत्रावलगति. L. 14. बलाधिकृतस्य का वार्ता. Text of A and B omit का. Com., बलाधिकृतस्य अवतिसेनस्य का वार्ता किंवदन्ती. Edd., बलाधिकृतस्य का वार्ता. —नासीरार्थम्. (Text of A writes नासाराथं by a common confusion). Com., नासीरं स्वप्रयानं स्यादवमर्देस्तु पीडनमिति हैमः. L. 15. राजकुले कः प्रसादवित्तो वर्धमानो मान्यते वा. So A and B. Com. (राजकुले नृपकुले को वा मान्यते

पूयते प्रसादे प्रसन्नतायां विनं यस्य एवंभूतः वर्द्धमानो वृद्धिं प्राप्यमाणः) omits वा. प्रसादविचि is formed on the analogy of the more common तपोधन. Edd., वर्त्तमाने for वर्द्धमानः. —केन वा किं लब्धम्. A double interrogative like the common Greek construction. B omits केन वा. L. 16. आजीवनिकाः. A, राजनिकाः. Com. = राज्ञः संबन्धिनः. L. 19. एवं. Edd., एव. L. 20. अदत्तवचसः. B and Edd., अदत्तप्रतिवचसः. L. 21. निःसहाङ्गान्. Com., निःसहानि असहानि अंगानि येषामेवंविधान्. L. 23. अनेकधैवोद्बुद्धाध्व. Text of A, अनेकोद्बुद्ध. Com., अनेकोद्बुद्धाध्व. L. 23. ध्वजानिवाध्वकेशस्याश्रयानिव श्रमस्य पद्व्यासानिव दौर्मनस्यस्यावासानिव प्रवासस्य. The reading of the Com. Text, ध्वजानिवाध्वकेशस्याश्रयानिव दौर्मनस्यस्य omitting the other words. B, ध्वजानिवाध्वकेशस्याश्रयानिव श्रमस्यावासानिव दौर्मनस्यस्य. Edd., ध्वजानिवाध्वकेशस्याश्रयानिव श्रमस्यावासानिव प्रवासस्य पद्व्यासानिव दौर्मनस्य. P. 332, L. 1. संदर्भान्. Text of A adds च. L. 2. दूरत एव. B and Edd., अदूरतः. But see below, l. 14. L. 6. पतन्तीव. Edd. omit इव. —चरणकमला. Edd., चरणानि. L. 7. गह्वरतरम्. Edd., सगह्वरस्वरम्. —Text of A omits the words कथयताशु. मे वत्सस्य. L. 8. वार्त्तामात्रम्. Edd., वार्त्ताम्. —इदं स्वन्मथैव किमपि कथयति मे हृदयम्. अन्यथा is used in the same way as अन्यादृशम् p. 334, l. 7. Text of A omits किमपि. Text and Com. of A write तु for तु. Edd., कथमपि करोति मे हृदयम् for किमपि कथयति मे हृदयम्. L. 9. अप्रत्ययमेवाश्रयते. So A. Com., अप्रत्ययमेव आविश्वासमेव आश्रयते. B, श्रियते मम (वत्सो वृष्टो वा भवाद्विः). Edd., श्रियते मे वत्सो (वृष्टो वा भवाद्विः). See next note. —वत्सो वृष्टो वा न भवाद्विः. So Text of A. Com. (after the आश्रयते of last note) मे मम वत्सो वृष्टोवलोकितो भवाद्वियुष्मानिर्न वेति) मे with Edd., and perhaps न वा for वा न of Text. B and Edd. (see last note) omit न. L. 10. A omits तल. L. 11. उत्सृज्य. So Com. of A (where it stands alone), and Edd. Text of A, उपसृज्य. B, उपसृज्य. —व्यज्ञापयन्. (Text of A writes न् for न्). B and Edd., व्यज्ञपयन्. L. 13. प्रत्युवाच. So Text of A and B. Com., (सा विलासवती) perhaps reads सा प्रत्युवाच. Edd. prefix विलासवती. —अपरम्. Edd., परतरं. L. 14. अपसृत. Com. = दूरीकृत. B, अकृत. Edd., अनुकृत. —A omits एव. L. 15. दुःखिताभ्याम्. Edd., दुःस्थिताभ्याम्. L. 16. मन्मुखसमक्ष-

मधारणेन. So A, with मुखद (sic) in Text for मुख. Com. मन्मुखसमङ्गं यत् आधारणं अस्थापनं तेन च. B, मन्मुखे समवधारणेन. Edd., मन्मुखेदसमावधारणेन. L. 17. चन्द्रशीतलप्रकृते. Text of A omits शीतल. L. 18. नागतोसि. B, नायासि. Edd., नायातोसि. L. 20. A omits मे. L. 22. दुष्करम्. Compare English 'hardly.'

P. 333, L. 1. अपुण्यवत्त्वः. A, अपुण्यवत्त्वः. L. 2. आच्छिद्य. Com., which writes आच्छेद्य, = उहाल्य. Edd., अवच्छिद्य. L. 3. सुदूरस्यापि. Edd., दूरं गतस्यापि. L. 5. Edd. omit प्रभृति. Compare note on p. 285, l. 21. L. 6. स्मृत्वा. Edd. add शोचामि किं. Ed. 2 mentioning our reading as a variant.—उत्त यौवनाभोगकारिणीं वर्तमानां रूपशोभाम्. Text of A, वर्तमानरूपशोभाम् for वर्तमानां रूपशोभाम्. Com., यौवनस्य तारुण्यस्य आभोगो विस्तारः तं करोतीत्येव-शीला सा तथा तां वर्तमानां संप्रतिसमयवर्तिनीं रूपशोभाम् सौंदर्येभ्यः स्मृत्वा अनुशोचामि. B, वर्तमानस्वरूपशोभाम् for वर्तमानां रूपशोभाम्. Edd., हरिणीम् for करिणीम्. L. 8. एवं विलपन्तीं मानवलोकेत्यस्यादि. 'And as you, from your place in my heart, watch me thus bewailing, say not, oh son ! to yourself *Vildsavati then can live without me*. Child, how is it that I, bereft of you, can live to look your father in the face. Something, I know not what, the thought of your dear face, or a woman's dull nature, keeps my heart from believing that evil has overtaken you. This is why it does not burst.' L. 10. किमपि. Edd., किमिति. L. 13. स्फुटीकर्तुं च वार्त्ता भीता ते त्वरितकोपनीतामेव नेच्छामि. So Text of A, writing नेच्छामाति [नेच्छामीति] for नेच्छामि. The position of ते in this reading is awkward. Com., अहं भीता सती ते तव त्वरितकेन उपनीतां प्रापितां मे [तामे] व वार्त्ता प्रवृत्तिं स्फुटीकर्तुं प्रकटीकर्तुं नेच्छामि न अभिलख [व] मि. B. adds with Text of A, इति after नेच्छामि. Edd., स्फुटीकर्तुं च वार्त्ता ते त्वरितकाङ्क्षितेव नेच्छामि with स्फुटीकर्तुम्. Compare परिस्फुटं केनचिदेव कथितम् p. 335, l. 1. L. 14. तात किं ब्रवीषि. She addresses again the son in her breast, and repeats what she professes to hear him say, according to the common dramatic use. Edd., ब्रवीमि for ब्रवीषि. L. 14. यथा. B and Edd., तथा. यथा at the beginning of the quoted words anticipates by a usual con-

struction, the इति with which the quotation closes. —कि-
मनेन सुतस्नेहानुचितेन लोकलज्जाकरेण. No two readings agree
here. Text of A, किं सुतस्नेहानुचितेन लोकलज्जाकरेण Com.,
(किं सुतस्नेहस्य अनुचितेन अयोग्येन अमुना वैकल्येन वैकल्यं विह्वलत्वं तेन)
reads अमुना for अनेन, and omits लोकलज्जाकरेण. B, अमुना for
अनेन and स्नेहानुचितेन for सुतस्नेहानुचितेन. Edd., किमनेन स्नेहानु-
चितेन लज्जाकरेण. Perhaps अमुना (B and Com. of A) is a
better reading than अनेन. L. 19. मन्दरास्फालनेद्विल इव. Text
of A, अमदमदर०. B, उद्वलितः for उद्वेलः. Edd., मन्दरास्फालनेनेने-
च्छलितः, Ed. 2 mentioning a reading which adds (a-
second?) इव. L. 21. Edd. omit one किम्. —उन्मुक्तातिनाद.
From B, which, however, has च before the word. A in Text,
उक्त्वातिनाद, in Com., उक्त्वातः उत्थितो यो आर्तनाद, &c. Edd. omit
आर्त. Compare the various readings at p. 336, l. 9. L. 22.
आकर्षाजिव. Edd. add आवर्जयाजिव. —उद्वासयन्. Edd., उद्वा-
स्यन्, and add विपर्यसयजिव.

P. 334, L. 1. अवन्तिनाद. Com. of A, अवन्तीमातृ. Compare the various
readings at p. 330, l. 15. L. 5. अपनयनायेव. A, अपनयना-
येव. —समुपविद्य. Text of A adds च. L. 7. अन्यादृशो
किमपि. 'Some evil.' L. 8. जीव्यते. A, जीव्यन्ते. Com.,
ततो न जीव्येत एव प्राणा न धियेत एव. L. 10. नाधिकस्य. Edd.,
नातोधिकस्य. L. 11. अनुपात्तं. Edd., उपात्तं. —हृदयताडनम्.
(A, ताडनाम्.) Edd., हृदयस्य ताडनम्. L. 13. वृत्तौ. B, वृत्ते.
L. 14. वा. A and B, च. L. 16. शरीर. From B. Edd.,
शरीरक. A omits. —ललतः. B, ललतः. Edd., लगतः. L.
17. मनोहारीणि. B and Edd., मनोहराणि. —Text of A omits
अत्रि कृतानि. L. 23. गतम्. Edd., गन्तव्यम्.

P. 335, L. 1. वत्सस्यैतत्. Edd., वत्सस्येत्येतत्. —अद्यापि न परिस्फुटं केन-
चिदेव कथितम्. Text of A adds न, which the Com., (अद्यापि
अपरिस्फुटं (sic) अप्रकटं यतः केनचिदेव पुंसा मे मम न कथितं न निवे-
दितं) construes with कथितं, making न परिस्फुटं or अपरिस्फुटं
the predicate of a separate clause. B, अद्यापि न परिस्फुटं केन-
चिदत्र कथितं मे. Edd. with B but omitting मे. Compare next
note. L. 2. एतावत्तु. 'So far.' From Edd. Text of A,
तावत्. Com., तावदिति एतावत् तु. B, तावत्. The कथितं मे तावत्
of B (see last note) may well be a mistake, by a very com-

mon error, for कथितमेतावत्, मे stands, however, it will be noticed, in the Com. of A. L. 4. सर्वं वृत्तान्तम्. A, सर्ववृत्तांतं. —तत्तं तु. From B. A, तत्तु. Edd., तं तु. L. 6. त्वरितकम्. Com. of A, (त्वरितकं नामानं कुमारभृत्यं कुमारसेवकं) adds कुमारभृत्यम्. Edd., त्वरितं त्वरितकम्. L. 7. त्वरितकम्. So B and Edd. A, त्वरितं. Cf. its reading at p. 330, l. 12. L. 10. चत्सस्य. B adds मे. —येन. Edd., वेगेन, a mistake for मे येन, which is B's reading. L. 11. मया तन्मात्रामात्येन च, The same collocation as at p. 329, l. 8. Here Text of A reads वा for च, by a common confusion. (Com. has लिखितेपि, so that वा लिखितेपि is not for चालिखितेपि.) Com., मया तन्मात्रा अमात्येन सचिवेन शुक्रनासेन संविणा च. Edd., मया तन्मात्रा चामात्येन च. B, मया चामात्येन. —लिखितेपि. B, लिखिते आदिष्टेऽपि. —नायातः. Edd., स नायातः. L. 12. राज्ञा गमनतः प्रभृति. A, राजागमनतः प्रभृति. Com., राज्ञः आगमनं तस्मात् प्रभृति. L. 14. अतिक्षुभित. Edd., आक्षुभित. L. 19. निर्व्यूढा. Com., निर्वोहिता आमरणपर्यंतं पालिता इत्यर्थः. Compare जन्मनिर्वोहलघुना हृदयेन [पूर्वराजर्षिगतं पन्थानमनु यास्यामि.] p. 298, l. 12 and the note there. L. 20. हृदयस्फुटने. B, हृदयस्फोटने. —निर्विकारत्वमेव. From B. Text of A and Edd., निर्विकारमेवेदम्. Com. of A, इदं अस्मद्वक्षो निर्विकारं विकाररहितं [तं] निरुपद्रवम्. If इदम् is the right reading, हृदयम् must be understood, in antithesis to the preceding तव हृदय (स्फुटने).

P. 336, L. 1. प्रयतामहे. Edd., प्रयातामहे. —सशोकं शुक्रनास. Edd., आ शुक्रनास. —अयं स कालः स्नेहस्येत्यादि. Compare the passage at p. 169, l. 21. L. 3. रचयत. Edd., उपनयत. L. 5. उपरोधपरिलम्बादिना दापय, &c. Text of A, अपरोध for उपरोध. Com., उपरोधेन यः परिलंबो विलंबः तेन विना, &c. Edd., उपरोधः परिलम्बादिना प्रविश्य दापय. B, अवरोधपटलं दापय. With उपरोध compare the following कस्य कृतैयापि पाल्यते. L. 6. Edd. omit देवि. —क्षीणम्. Text of A, कोश (sic). Com., कोशं भांडगारं. B, काशं. —पालनादिकं करणीयमधुना क्षीणम्. So B and Edd., which latter add एव after करणीयम्. Text of A omits क्षीणम्. Com. of A, (क्षीणपुण्यस्य क्षामश्रेयसो मे मम पालनादिकं रक्षणदिकं क्षीणं) omits करणीयम्. L. 7. यात यथाभूमि भूमिभूतयः. Text of A, यात यथाभूमिं भूमिभूतः. Com., भो भूमि-

पतयो वसुधाधीशाः राजानः यथामूर्ति आत्मीयस्थलं यात व्रजित यूयं. B, यात यथामूर्ति भूमिपालाः. Edd., यात यथा भूमि भूमिपतयः. L. 8. उत्सृष्टाः स्थ. Text of A, भूमिमुजोत्सृष्टा स्थ (sic). Com., उत्सृष्टा स्थ लटि परस्मैपदे मध्यमपुरुषबहुवचनं. B, तथोत्सृष्टाः स्थ. Edd., वृष्टाः स्थ. —अस्य दुःखम्. So A, Com. explaining अस्य by चंद्रापीडस्य. B, अस्य वा दुःखं. Edd., अनाथतादुःखं. L. 9. कामपरं संविधाय यामि. So Com. of A: —ततः कं अपरं अन्यं अधीशं संविधाय कृत्वा यामि व्रजामि. Text of A, कामेवापरं विधाय. संविधाय seems to mean 'inaugurating as my successor,' and the यामि points to the intention referred to at p. 334, l. 22. B, कथमपरं संविधाय यामि. Edd., कामपरं संविधापयामि. —आर्त-प्रलापिनम्. Edd., आर्तं प्रलपन्तं च. आर्तं is used adverbially as in p. 333, l. 21. L. 10. Read विलासवत्यैव. Edd. omit एव. —आर्ततरः. Edd., आर्तः. L. 11. व्यज्ञापयत्. Edd., व्यज्ञपयत्. —देव. Edd. add यथा त्वं हृदये संभावयसि न तथा. L. 14. A omits तत्. L. 19. दृष्टिम्. Edd., दृशम्. Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 20. शुक्रनासमुखेभ्यपातयत्. Text of A and B, शुक्रनासे for शुक्रनासमुखे. B and Edd., न्यपातयत् for अभ्यपातयत्. —तु. B, च. —स्वयं दुःखिताः. Text of A, स्वयं दुःख-दुःखिताः, reading also the following आत्मदुःखम्. —निधानीकृत्य. Edd., विस्मृत्य. L. 21. यतन्ते. Edd., वर्तन्ते. —For the position of यतः see note on p. 195, l. 1. L. 23. संचरन्तु सुख-दुःखमयेषु. The reading of B. Text of A, संचरत् सुखदुःखमयेषु, Com., संचरन्ति परिधर्मति यानि यानि सुखदुःखानि तैर्निष्पन्नेषु तन्मयेषु, &c. Edd., चरन्तु सुखदुःखमोहमयेषु.

P. 337, L. 1. मानुषेषु. B, मनुष्येषु. Com. of A, मृत्युलोके मानवाः प [म] नुष्याः नराः. —प्रधानस्यापि. Edd. omit अपि. —परिणामात्. Ed. 2 mentions a reading परिणामादात्मनः. L. 3. विपाकस्वभावात्. Read with A, विपाकभावात्. Com., धर्मोऽदृष्टं तद्विपरीतोऽधर्मः तयोः साधनानां कारणानां निमित्तभूतानां इष्टानिष्टे इ [ई] क्षितानीक्षिते वाञ्छितावाञ्छितफले साध्ये तयोः द्वयोः संबंधकारिणां वा शुभाशुभानां कर्मणां विपाकभावाद्वा तदुदयावस्थानुभवनाद्वा. The वा after कर्मणां is wrong, and B omits it. B has here विपाकाद्वा विभावाद्वा. Edd., विपाकात् स्वभावाद्वा. L. 5. सा. Text of A writes दशा, which is the gloss for अवस्था in the Com. —तत्कुतोऽयम्. Edd., तत्किं कुतोऽयम्. Ed. 2. mentioning our reading as a variant.

The reading of B is indistinct, but appears to be तद्भुतोय for तद्भुतोय. L. 6. युक्तेः. Edd., मुक्तेः, Ed. 2 giving our reading as a variant. L. 7. अभ्युपगतान्यपि. Text of A, एव for अपि. —संवासीनि. So A and B. (Com.=अव्यभिचारिणि.) Edd., अविसंवादीनि, Ed. 2 mentioning a reading विसंवादरहितानि. The अवि of Edd. here has perhaps sprung out of the अपि which the other authorities read after the preceding word. L. 8. अयस्कान्तस्य च. B, वा for च. Com. of A omits the word. L. 9. भ्रमणे. B भ्रामणे. Edd. omit the word. L. 10. Text of A omits कर्मसु. —नानाविधद्रव्यसंयोगानाम्. Edd., नानाविधसंयोगद्रव्याणाम्. L. 10. मरणमदनादि. The reading of B, उत्पादनापहरण is to be construed with मरणमदनादि so that the whole word means “to bring about or avert death, love, and the like.” But there is great diversity in the readings. Text of A, मरणमरणमदनादि. Com., अमरणे (in the Text, वा stands before मरण so that the Com.’s reading is वामरणमरण for the वामरणामरण of the Text) अमृत्युं (sic) मरणं मृत्युः मदो (sic) दर्पः अहंकारः गर्वः मायं [मायं] अपाटवे अकुशलं आदौ यस्य स मांवादिः तस्य उत्पादने, &c. Edd., मरणमदमान्य. L. 12. तत्र तत्र. B omits one तत्र. —आगमः. Edd., आगमाः. L. 13. पुराणरामायणभारतादिषु. Edd., पुराणेषु रामायणमहाभारतादिषु. L. 14. नहुषस्य. A and B, नहुषस्य. Compare p. 53, l. 20. L. 16. चाण्डालनावः. B and Edd., चंडालभावः. L. 17. महाभिषः. Text of A writes महाभिषः. —शान्तनुस्त्वप्लः तत्पत्नीत्वम्. B, शंतनुः for शान्तनुः. Edd., शान्तनुपत्नीत्वम्, Ed. 2 mentioning our reading as a variant. L. 18. उपगताया गङ्गायाः. Text of A, उपागतायां च गंगायां. Com., उपगतायाः प्रातायाः गंगायाः. B, उपागतायाः स्वर्गगायाः. Edd., उपगतायां गङ्गायां. —अष्टादशमपि वस्तुनां मनुष्येषुत्पत्तिः. From B. So also Edd., omitting मनुष्येषु. Text of A, (शपदोषा) दुष्टनामुत्पत्तिः (sic). Com., दृष्टानां (as if Text were शपदोषादृष्टानां) दक्षितानामपि वस्तुनां मनुष्येषु उत्पत्तिः जन्मप्रादुर्भावः. L. 20. जामदग्नेः. Com. of A, B and Ed., जमदग्नेः. —उपगतः. Text of A, उपागतः. —भूयते. Text of A, भूयते. Compare the various readings in the passage at p. 62, l. 6, of which the present passage is an imitation. L. 22. असंभाविनी. Edd., असंभाविता. L. 23. असंभावनियम्. Edd., संभावनीयम्.

P. 338, L. 4. Text of A and B omit one कथम्. —प्रतिलम्भः. Edd., प्रलम्भः. —प्रख्यात. A, प्रतिख्यात. Com. = प्रसिद्ध. L. 5. अमृत-मेवैकं कारणम्. From B, Com. of A, अमृतमेव पीयूष [ष] मेव यूक्तं [एकं] कारणं निदानं. Text of A, अमृतमनेककारणम् (sic). Edd., अमृतमेव कारणम्. L. 6. सर्वमेतदित्यम्. Edd., सत्यमित्यम्. Ed. 2 mentioning our reading as a variant. — तादृशा-कारकान्तेः. So Com. of A, (तादृशाकारकान्तेः युतेः) and B. Text of A, ईदृशस्याकारस्य कान्तेः. Edd., ईदृशाकारकान्तेः. L. 7. Join नचिरात्. Edd., अचिरात्. L. 8. निर्वर्तित. Text of A and B, निवर्तित. Com. of A here has विवर्तित. L. 10. लोकपालस्यैव. B, लोकपालस्येव. — दर्शनेनाजन्मकृतमेव संतापम्. So B and Com. of A, (दर्शनेन अवलोकनेन निरीक्षि [क्ष] णेन आ जन्मनि [नः] कृतं जन्ममर्यादीकृत्य कृतं आजन्मकृतं एव संतापहै-तत्वात् संतापं पापं देवः परित्यक्ष्यति दूरीकरिष्यति निःपापो भाविष्यती-त्यर्थः) Text of A and Edd., दर्शनेन जन्मकृतमेव. L. 11. तयो-रेवं. Edd., तत्तयोरयं. L. 12. मङ्गलान्यभिधार्यन्ताम्. Ed. 1, मङ्गलान्यभिधायन्ताम्. Ed., 2, मङ्गलान्यभिधायन्ताम्. L. 13. अभि-वर्धयन्ताम्. B, अभिवर्द्धताम्. Edd., अभिवर्धयन्ताम्. L. 14. अकुशल-मपि यमनियमकष्टव्रतोपवासादिना तपःपरिक्षेपेन. From B. A omits नियम. Edd., अकुशलमप्युपाजितमतिकष्टतमेनोपवासादियमनियमेन तपः-परिक्षेपेन. The note in Com. of A is यमाः अहिंसाऽसत्यमस्तेय-ब्रह्माकिंचनता [अहिंसासत्यास्तेयब्रह्माकिंचनता] लक्षणाः अहिंसासत्यमस्तेय [यं] ब्रह्माकिंचनता यमा इति हैमः कष्टव्रतं चांश्रयणादि उपवासाः उपवसाणि [उपवस्तानि] एतानि आदौ यस्य सर्वभूतेन तपःक्षेपेन (sic) कष्टेन आकुश-लमपि, &c. L. 15. यद्यदेवं गते. So Com. of A (where एवंगते is not explained) and B. Text of A, यदेवगतेः (sic). Edd., यद्यद्वगतम्. L. 16. Edd., कर्म; and read the next sentence as follows:—कर्मणां खलु वैदिकानामवैदिकानां वासाध्यं नाम किंचिदपि नास्ति for our न खलु वैदिकानामवैदिकानां वा कर्मणामसाध्यं नाम कि-ंचिदपि. With the sentiment compare तपसो हि सम्यक्कृतस्य नास्त्यसाध्यं नाम किंचित् p. 322, l. 8, and Tennyson's line:—

'More things are wrought by prayer

Than this world dreams of.'

L. 17. उत्पत्तिरपि. From Edd. Text of A and B, किंचिदपि चोत्पत्तिरपि. Com., which has already किंचिदपि न असाध्यं in its interpretation of the last clause, here अपि चेति युक्त्यन्तरे,

कृच्छ्रलब्धयोः कष्टमातयोः उत्पत्तिरपि, &c. L. 22. अन्तर्याति. Edd., अन्तरपतितम्. Compare the use of अन्तर्यति at p. 253, l. 8. L. 23. तदेवमप्रत्यक्षिते वत्सस्य वदने. From Edd. Text of A तदेव मत् प्रत्यक्षिते [तदेवमप्रत्यक्षिते] एव वत्सस्य वदने. Com., तत् अप्रत्यक्षिते परोक्षे च वत्सस्य वदने सति. B, तदेवमप्रत्यक्षमेव महत्सस्य वदने.

P. 339, L. 4. तत्पुः. Edd., पत्युः पुः. L. 7. दुःखापनोदार्थं स्फुटनमङ्गुली-
कृतमासीत्. Edd., यदपि दुःखापनोपदार्थं स्फुटितमस्याशंसितं हृदयमासी-
त्. But the reference is to Vilāsavati's resolve to die. L. 8. वरम्. So A and Edd. Com., अहं एतद्वरं जानामि. B, चिरं.
L. 10. पुनराशा. Edd., दुराशा. —निबन्धनस्य. Text of A,
अभिवन्धनस्य. L. 11. उत्सुकस्य. Edd., उन्मुखस्य. L. 12.
वदन्तीम्. (Text of A, वदंती; Com., इति जल्पंतीम् standing
alone.) B, रुदंतीम्. —आसाद्य. Edd., आगस्य. L. 13.
आत्मसमः. Com. = आत्मतुल्यः. Edd., आततमः. —षट्कर्मा.
Edd., षट्कर्मेवान्. —स्वस्तिपूर्वकम्. Edd., स्वस्तीत्युक्त्वा. L. 14.
व्यज्ञापयत्. Edd., व्यज्ञपयत् —सर्वत एव. Edd., सर्वत्रैव. —
अपरिस्फुटेन. Edd. add अमुना. —आकुलीकृत. Edd., आकुली-
क्रियमाण. L. 18. दौकितो वा पुनर्युवराजस्य क्व वर्तते. So A and
B. Edd., दौकिते वा पुनर्युवराजस्य का वार्त्ता क्व वा वर्तते. L. 20.
उत्प्लुताङ्गुलिम् Edd., उत्प्लुताक्षीम्. L. 21. न श्रुत्वा किञ्चिदपि
वत्सयोः. Edd., न श्रुतं वत्सयोः कृते किञ्चिदपि. L. 23. संस्थापय.
Edd., संस्तम्भय. —तथा यथा. B, तथापि. Edd., तथापि.

P. 340, L. 6. निर्वर्त्य. Text of A, निर्वर्त्य. L. 9. आहूयाहूय, Text of A
and Edd. omit one आहूय. —अविच्छिन्नकैः. B adds च.
Edd., अविच्छिन्नैश्च. L. 12. सार्धम्. Edd., सह. L. 13. मलिनकू-
शशरीरम्. Edd., मलिनकृतशरीरम्. —Edd. omit निवेशितो-
त्तमाङ्गमुद्रास्पृहीततरुद्वि जीवितलज्जया रसातलमिव, so reading
only अवनितलमिव प्रवेष्टुम्. &c. L. 18. बाष्पेण. A, चापेन. Com.
= धनुषा. L. 20. उल्लसिततनयशोक. From B and Edd. A,
उल्लसितनयनः. Com., उल्लसित नयने लोचने यस्य सः शोकस्य, &c.
Ed. 2 mentions a variant नवीन apparently for उल्लसित.

P. 341, L. 2. आलोक्य. B and Edd., विलोक्य. L. 3. तनयनिर्दिशेषं
राजपुत्रलोकम्. A omits राजपुत्रलोकम्. Com., तनयनिर्दिशेषं यथा
स्यात् तथा. —अविच्छिन्नाश्रुधारापि. So Com. of A, (अविच्छिन्ना
अश्रुदत्ता अश्रुधारा यस्यामेव विधापि.) B and Edd. Text of A,

अवच्छिन्नाधारापि. This touch is borrowed from the Purvabhāga, our p. 135, l. 23, where the same wrong reading occurs in Text of A. See note there. L. 7. इत्यादिदयोद्दिश्य. So Text of A. Com., इति आदिश्य इत्युक्त्वा उद्दिश्य नाममात्रग्रहणं कृत्वा. B, उद्दिश्योद्दिश्य omitting इति. Edd., इत्यादिश्य. L. 8. व्यज्ञापयत्. Edd., व्यज्ञपयत्. L. 11. चिरात्पुनः. B adds ज्ञायते. L. 14. पुरःप्रकीर्ण. Edd., पुनः प्रकीर्ण. Com. of A omits the word. See next note. L. 15. संदोहा. The reading of B. Text of A, संदोह (sic). Com., प्रकीर्णाः विक्षिप्ताः तारा उज्ज्वला या (मुक्ता) मुक्ताफलानि ताः अनुकरोतीत्येवंशीलः प्रकीर्णतारमुक्तानुकारी एवंविधो नयनविदुः (:) लोचनविदुः संदोहा (sic) यस्याः सा. Edd., संदोहम्. L. 16. कियद्यावत्. 'How far:' a good example of the ordinary construction of यावत्. —अनेकप्रकारं खलीकार-दानैकपण्डितेन. So A. Com., अनेकप्रकारं यथा स्यात्तथा खली-कारस्य खलनविधेः प्रदाने एकपण्डितेन अत्यंतचतुरेण. B, अनेकप्रकारम् [म् ?] खलीकारदानैकपण्डितेन. Edd., अनेकप्रकारखलीकारदानैकपण्डितेन. L. 18. गुहाभ्यन्तरम्. Edd., गुहाभ्यन्तरम्. There is a similar confusion at p. 217, l. 19. L. 22. सहजया. So Com. of A, (सहजया स्वाभाविकया) and Edd. Text of A and B, सह तथा. L. 23. सुप्रमिव. So A. B, पुस्तमयमिव. Edd., प्रस्तरमयमिव —पुञ्चवत्सला. Edd., पुञ्चवत्सलः.

P. 342, L. 3. Separate ज्ञातं पुल्लिङ्गम्. L. 6. न चानाकर्णितपूर्वम्. B, अनाकर्णितपूर्वम्. Edd., अनवकर्णितपूर्वम्. L. 12. उदासीनहृदयाः. So B and, perhaps, Com. of A, (वयं तु उदासीनं उदासं गतं हृदयं चिता येषां ते तथोक्ताः). If the तु is part of the reading of the Com., it perhaps explains the reading of Edd. which is वयमनुदासीनहृदयाः. Text of A, औदासीनहृदयाः. L. 16. भुजान्याम्. B and Edd., दोर्भ्याम्. L. 17. यद्यप्यावयोः. So Edd. A and B, यद्यथावयोः. Com., यदिति हेत्वर्थे यथा येन प्रकारेण. —अपत्यतामुपगतः. Text of A, उपगतोपत्यताम्. L. 18. उन्मुच्यताम्. A, मुच्यताम्. —मनुच्यलोकोचितः शोचितव्यवृत्तान्तः. So A. Com., मनुच्यलोकस्य उचितो योग्यः शोचितव्यवृत्तान्तः शोचनार्हः शोचितव्यः तस्य वृत्तान्तः उद्धतः. B, मनुच्यस्नेहोचितशोचितव्यवृत्तान्तस्य, construing with its reading of what follows. Edd., मनुच्यलोकोचितः परिशोचितव्यवृत्तान्तः. L. 19. अस्मिच्छोके कृते न किञ्चिदपि भवति. Edd., किञ्चिदपि न भवति for न किञ्चिदपि भवति. B, न शोके कृते किञ्चिदपि

भवति. See last note. For the phrase न किञ्चिदपि भवति see note on p. 241, l. 6. L. 20. रटतः. Text of A, रटितेन.

P. 343, L. 2. तिष्ठताम्. B, तिष्ठ. Edd., तिष्ठताम्. L. 3. वत्सस्य. Edd., अस्य. L. 5. ग्राह्यमाणा. Edd., गृह्यमाणापि, with following अयापि. —न. A puts before अयापि. L. 6. एनाम्. Text of A, एतां. —उत्थाप्य. Text of A and B, उत्थाय. Compare a similar confusion at p. 93, l. 23. —उत्थाप्याङ्गे कृत्वा. Edd., अङ्गे कृत्वा उत्थाप्य. Text of A goes on from its उत्थाय to अकेनादाय l. 9, omitting all the intervening words. Ll. 8-10. इत्यभिहिता राज्ञा विलासवती.....मूर्च्छानिमीलनाहितद्विगुणतरनयनशोभा. Edd. have an entirely different reading of these lines, as follows:—विलासवती तु तत् श्रुत्वा संसंभ्रमोऽमुकचन्द्रापीडचरणा तत् क सा मे जीवितप्रतिलम्भहेतुर्वत्सस्य वधूरपि भावमाना चोपसृत्य तदवस्थां तु तामुत्थाप्याङ्गे कृत्वा मूर्च्छानिमीलनाहितद्विगुणतरनयनशोभा. B, अप्रतिपत्तिर्ज्ञाम् for अप्रतिपन्नसंज्ञाम्, and निमीलित for निमीलन. Text of A also this last variant. L. 11. स्वक्रपोलं कपोलधोलैलालटे ललाटं लोचनयोश्च लोचने. B, ललाटेन for ललाटे. Edd., स्वक्रपोलं कपोलधोलैलालटे लोचनयोश्च. L. 13. हृदये. Edd., हृदयम्. —मातः. B and Edd., मे मातः. L. 14. अमृतमयी. So A and B. Edd. omit 'इव. L. 16. तन्निर्विशेषवृत्तिना. Edd., निर्विशेषवृत्तिना. L. 17. लब्धसंज्ञापि. B and Edd. omit अपि. L. 19. B and Edd. omit च. —शनैः शनैस्तेरुत्थाप्यमाना. Text of A, शनैः शनैरुत्थाप्य. Com., शनैरुत्थाप्य अतिनिकटे अतिसमीपे विलासवत्याः दृष्टतः पश्चाद्भागे समुपवेश्य सखीजनैरधार्यत. B, तेरुत्थाप्यमाना. Edd., शनैरुत्थाप्यमाना. सखीजनैः (Com. of A) or some such word appears to be wanted. L. 22. आलिङ्ग्य. So A. B and Edd., आलिङ्गन्. L. 23. आहूय. A, आहूयाहूय.

P. 344, L. 1. तत्. So Com. and Edd. Text of and B, यत्. L. 2. अनुरोधात्. B and Edd., उपरोधात्. L. 3. परिहरणीयः. Edd., परिहारणीयः. —वयम्. Text of A adds तु. L. 4. अविनाशि. Edd. add क्षीरम्. L. 14. वत्सस्य सुखम् प्रजापतिपालनफलं तु. Text of A, वत्सस्य सुखं प्रजापरिपालनफलं. Com., आत्मचेष्टा आत्मप्रयत्नः तेन कृतं वत्सस्य चंद्रापीडस्य सुखं अप्रापणीयं प्राप्तुमयोग्यं न अनुभूतं न अनुभवविषयीकृतं प्रजापरिपालनसुखफलं तु एतः, &c. Edd., वत्सस्य सुखं प्रजापरिपालनफलं बलम्. B, वत्सस्य प्रजापरिपालनसुखं फलं तु. L. 14. अविरहितम्. Edd., अविहतम्. L. 15. अन्यथा. B, अन्यत्. —B and Edd.

omit तेज्वेव. L. 16. इच्छानि. Text of A, इच्छा. L. 18. यच्च. Edd., तच्च. L. 19. B and Edd. omit आयुः. L. 20. मांस-
पिण्डेन. Edd. add शरीरकेन. L. 21. तदस्य. Edd., तस्य.
L. 22. सर्वसुखानि. Edd., उपयोगसुखानि. L. 23. वन्यानि.
Edd., च वन्यानि तपोवनदुःखानि च. —तथा हि. Add तस्य with
A, B, तच्च. Edd. omit the word.

P. 345, L. 3. अक्षसूत्रे. A, अक्षसूत्रेषु. L. 4. परत्र. So Text of A. Com.,
परत्र लोके. B and Edd., परलोके. L. 5. तनयल्लेहं तरुषु. B and
Edd., तरुषु तनयल्लेहं. L. 6. तथा. So Edd. Text of A and
B, यथा. Com. of A, याः.

P. 346, L. 1. B and Edd. omit इति. —Edd. omit भगवान्. L. 2.
तान्. A, तापसान्. L. 4. तद्यः स. Com. of A omits स. Edd.,
तदयं स. L. 6. अभवत्. B, अभूत्. Edd., उत्पन्नः. —स एवैषः.
B omits एष. Edd. omit एव. L. 7. सत्याभिधानात्. Edd.,
सत्याभिधानात्. L. 9. A omits मे. L. 11. कौशलम्. Edd.,
उपदेशकौशलम्. —Edd. omit उपदेशाय. —च. Text of A and
Edd. omit. L. 12. च. B and Edd. omit. —संपन्ना. So
Text of A. Com., संवृत्ता संजाता. B and Edd., संवृत्ता —वि-
ज्ञानं च सर्ववस्तुविषयं स्मरणं च संवृत्तं. Text of A, विज्ञानं बहुवस्तु-
विषयं स्मरणं च संवृत्तं. Com. of A, सर्ववस्तुविषयं स्मरणं च संवृत्तं. B
and Edd. omit संवृत्तं, supplying the predicate from संवृत्ता, as
they read in the last clause. B also has यस्तैवस्तुविषयम् for
सर्ववस्तुविषयम्. L. 14. मे वैशम्पायनस्य. B, वैशम्पायनस्येव.
Com. of A omits मे. L. 14. कामपरवृत्ता. B and Edd.,
कामपरता. Cf. p. 347, l. 13, and p. 348, l. 1. L. 15. Edd.
omit इत्युपगतं सकलमेव, reading तत्क्षणं एव संवृत्तं (1. 13)
where our text has तत्क्षणमेव, L. 20. कस्य कस्य कथं वा. B,
कस्य कथं वा. Edd., कस्य कस्य कथं कथं वा.

P. 347, L. 2. मूढतायां च यथैव मे तेषां. Edd., मूढतायां च मे यथैवमेतेषां. L.
3. स्मृत्वा. Edd., स्मृत्वा स्मृत्वा. L. 4. न च तान्स्मृत्वापि तथा.
So. B. Edd., न च तथान्यान्. A omits the words न च.....हृदयम्.
They are given from Edd. and B, which latter has मात्रात्
for मात्रकात्. L. 5. तत्तस्यापि जन्माख्यानेन प्रसारं करोतु भग-
वान्. Edd., दयां करोतु भगवांस्तथापि जन्माख्यानप्रसादप्रदानेन. L.
6. एकत्र. Edd., एव. L. 7. Write पीडाकरः. L. 8. एवं च. A
omits च. L. 10. तरलहृदयताम्. Text of A, हृदयतरलताम्.

—पक्षावपि. Edd., पक्षावेव. L. 16. प्रक्षालयन्. B and Edd. add मे. L. 18. एतत्. B, यथा. Edd. omit the word. L. 20. तथा चैतत्. Text of A, तथा चेति. L. 22. यथासारम्. Edd. omit.

P. 348, L. 1. उपनतम्. So A and B. Com., उपनतं प्राप्तम्. Edd., उपगतम् as in p. 346, l. 15. In that passage उपनतम्, it may be noted here, stands alone in the Com. of A. L. 2. Edd. omit यन्. L. 6. प्रसादात्. The Text of A, omits the words that follow down to अन्यस्मिञ्जन्मनि, l. 8, reading प्रसादात् at foot of one page, and अन्यस्मिञ्जन्मनि at the top of another. They are printed from Com., which agrees with B and Edd., except that the latter omit यदि, that B has आयुःसंवधेनीयं कर्म योग्यं for आयुःसंवधेकर्मयोग्यम्, and that the Com. has भूता for संभूता. L. 8. अन्यस्मिन्. Edd., अस्मिन्. —केन. So Com. of A, and Edd. Text of A, तत्केनचित्. B, केनचित्. L. 11. तावदियं कथास्ताम्. Edd., आस्तां तावदियं कथा. B omits आस्ताम्. L. 12. अनुन्मृष्ट. Edd., उन्मृष्ट. —अपरान्तावलम्बि. B, अवरांतावलम्बि. Edd., अपराम्बरांतावलम्बि. L. 13. यथायथोद्गम. B, यथायथोद्गमन. Edd., यथोद्गमन. L. 15. आलोकाकतिः. Edd., आलोकाकतिः. B, आलोकातिरिताः, and omits the following इमाः. L. 16. अकाण्डकलुषम्. So Com. of A and B. Text, अंककलुषम्. Edd., एककाण्डपटकलुषं. L. 18. परिमलन. From B. A, परिमलेन. Edd., परिमल. L. 20. विहार. B and Edd., विहरण. L. 21. निष्कौलुकापि. Edd., निष्कायुकापि. L. 23. उक्कण्डकितकाया. A, उक्कण्डकिततया.

P. 349, L. 1. हाकटशब्दानुबन्धिनी. B and Edd. add परार्धनेव. L. 3. स्वशयनैकदेशे. Read स्वशयनीयैकदेशे. Edd., वेदीदेशे. L. 5. तिर्यग्जातिपतनेन. Edd., तिर्यग्जातिपतितेन देहेन. L. 7. अपरं. B omits. Edd., परं. —ततोपि. Edd., तत्रापि. L. 12. यत्र तत्र कापि यातनाशरीरम्. Edd., यत्र तत्रपरत्र कापि यातु शरीरम्, reading also the preceding पततु. L. 15. B and Edd. omit नाम्. L. 18. कपिञ्जलः. From Com. of A. Text, कपिञ्जकः कपिञ्जलकः. B and Edd., कपिञ्जलकः. —A omits इति. L. 19. तत्क्षणेनोत्पन्न. B. and Edd., तत्क्षणोत्पन्न. —तत्समीपमेव प्राप्नुमन्निवाञ्छन्. B, तत्समीपं विहाय सहसैव (sic) प्राप्नुमन्निवाञ्छन्. Edd., समीपं विहायसैव प्राप्नुमन्निवाञ्छन्. L. 23. वेगाद्व्यथास्थित. B, उद्देगाद्व्यवस्थित.

P. 350, L. 1. संचरणचलितैकाञ्चलोत्तरीयं तरुत्वचा. B, संचरणविचटितचरणै-
काञ्चलोत्तरीयं तरुत्वचा. Edd., 'संचरणवेगचलितैकाञ्चलयोत्तरीयतरुत्व-
चा. L. 2. उच्छुसित. Edd., आयासित. L. 3. अपहतम्. A, अप-
हतम्. Com. = पीडितम्. —उत्पन्न. Edd., उत्पतन. L. 4. मद्वलो-
कनदुःखोद्गतम्. B, विलोकन for अवलोकन. Edd., मद्वलीकनदुःखाग-
तम्. L. 8. हिश्यन्तम्. Edd., हिश्यमानम्. —समलोटादमकाञ्च-
नतासुखितं. A omits अत्रम्. The St. Petersburg Dictionary
quotes समलोटादमकाञ्चन from Ashtāv. 18, 8. Compare with
the word Shakespeare's illustration of the happy indiffer-
ence of the dead :—

'To thee the reed is as the oak.'

Burial-Song in Cymbeline.—Edd.,

सुखम् for सुखितम्. L. 9. Edd. omit महुःख. —कृतज्ञमकृतज्ञः.
Text of A omits कृतज्ञः. B omits both words. —रूक्षचेताः.
Text of A, रूक्षात्मा. L. 13. फूत्कृत्य. A and Ed. 1, पूत्कृत्य.
L. 15. गाढालिङ्गनेन सुखम्. Edd., गाढालिङ्गनसुखम्. L. 21.
Edd. omit तु. B, च. —B omits तम्. L. 22. पापात्मनः. Edd.,
मन्दात्मनः—ममेदं युज्यते. Com. of A, यत् त्वया भवता प्रारब्धं
रुदनमिदमर्थः. B, मेदं न युज्यते. L. 23. अमीभिः. Edd. add
रागादिभिः.

P. 351, L. 1. अमुना. Edd., अमुना. L. 2. Text of A, Edd. and B omit
तावत्—यथावृत्तं तस्य वार्त्ताम् is the reading of Com. Text
of A, वृत्ता, and B, यथा वृत्ताम्, for यथावृत्तं. Edd. omit the word.
—अपि. A, अपि. Compare the various reading at p. 315, l. 5.
L. 3. दुःखितः. Text of A, न दुःखितः. L. 5. हारीतोपनीतेन.
Text of A, त्वरितोपनीतेन. L. 9. कर्मणि. Text of A adds तु.
L. 13. आयुष्करं कर्म. B, आयुष्कारं कर्म. Com. of A, आयुष्करं
दीर्घजीवितकारि कर्म. Cf. below l. 21. —निर्वर्तितम्. A and B,
निवर्तितं. L. 15. तत्. Text of A, तदा. L. 22. परिसमाप्यते.
A in Text, न परिसमाप्यते. —पादमूले. Edd., आश्रमे.

P. 352, L. 2. गात्राणि. Edd. add मे. L. 4. तुरगमतामाप्येन. So Com.
of A and B. Text of A, तुरगमताप्येन. Edd., तुरगतामाप्येन
L. 6. अत्राः. Edd. write स्वः. L. 7. किसलय. A and B
write किसलय. —एकसेव. Edd., एकसुखसेव°. L. 8. कुसुमो-
च्चयपातितबालवनलता. So Text of A and B. Com. of A
reads आपतित) explained by अस्त), and Edd., पतित, for पातित.
K 44

L. 9. मात्राक्षमेषु. Edd., मात्राक्षमेषु. —निपातिताः. Text of A, निपातिताः. L. 10. वध्न. Text of A, वध्न. Edd., वध्न. L. 11. अतिष्ठम्. A, अन्वतिष्ठम् (Text, व् for म्). Com. = अस्थां. L. 12. उपरोहति. Com. of A, उपरोहति (sic) अधिरोहति. Ed. 1, उपरोहति. L. 15. अन्यदहमपि. Edd. omit अन्यत्. B reads अस्मि (construing with previous clause) तदहमपि. L. 18. A omits वा. L. 19. संनिधाय. Edd., संविधाय. L. 21. अदर्शनम्. Text of A, अदर्शनपथम्. Com., अदर्शनं अनवलोकनं. L. 22. अन्यम्. Edd., अन्यतमम्. L. 23. निर्वर्तित. A and B, निवर्तित.

P. 353, L. 1. अपराहसमये. B, सोपराहसमये. Edd., सायाहसमये. L. 2. अवहित. Edd., आहित. L. 4. तत्र (Read so) नाम चन्द्रापी-
डोत्पत्तिपरिज्ञानम्. The reading of B. Edd. add तावत् after
नाम. A in Text, तत्र नाम चन्द्रापीडोत्पत्तिज्ञानं. Com., नाभिति
कोमलमंघणे चन्द्रापीडस्य उत्पत्तिर्जन्म तस्य ज्ञानमवबोधः चन्द्रापीडोत्पत्ति-
परिज्ञानं तु जातमेवास्तीत्यर्थः. L. 6. दुःखं. Edd., दुःखे. L. 9.
अशुष्यत्. Edd., अशुष्यत. —चक्षुपुटं. Text of A and B,
चक्षुपुटः. —नाडिन्धमनं. Com., नाडी धमतीति नाडिधमः एवमिधेन
भासेन धसनेन. The St. Petersburg Dictionary quotes the
word as occurring in Bhaṭṭikāvya 6, 94, as an adjective to
नार्गः where the commentators explain it by उच्चनीचाधिरोहिण
मुहुर्मुहुर्निधासैर्नाडी धमति. —अकम्पत कण्ठः. From B. A, आक-
म्पितकण्ठः. Edd., अध्मायत. L. 11. परवानेव. Edd., पतत्रेवा-
हितगमनप्रयत्नः. —अर्ककारतिरस्कारिणो घनहरितपल्लवभरावनम्रस्था-
सज्जतरस्य सरस्तीरतरनिकुञ्जस्य. B omits भर. Edd., दृष्टिहा-
रिणा हरितघननिविडपल्लवभरावनम्रासज्जतरस्य सरस्तीरजम्बूनिकुञ्जस्य, Ed.
2 mentioning a reading अर्ककारतिरस्कारिणः after तमस्वनीति-
भिरसंघातस्येव. L. 13. A omits अध्व. L. 15. बिस. Edd.,
निविड. —कषायम्. Edd., कषायमधुरम्. —पुनरुक्त. Edd.,
अपुनरुक्त. There is a similar confusion at p. 241, l. 22. The
note in Com. is उत्पादिता पुनः उत्कया (in Text also उत्क is
written for उक्त) उत्कंटया पानस्रहा बाळ्या येन तत् यद्वा अनुत्पा-
दिता (sic) पुनः पानस्रहा बाळ्या येन तदित्यर्थः. Cf. p. 369, l. 2. L.
16. निपीय यथाप्राप्तैः. Text of A, निपीयमानप्राप्तैः. Com., पयो
जलं निपीय पानं कृत्वा जलं पीत्वा (sic) यथाप्राप्तैः यथालब्धैः. —वीरतरु,
Edd., तीरतरु. —अङ्कुरफलैश्च. B, अङ्कुरपत्रैश्च. Edd., अङ्कुरैः.

फलैश्च. L. 18. विश्रमयितुम्. A and B, विश्रामयितुम्. L. 23.
आशयम्. Edd., आशयम्.

P. 354, L. 1. भृकुटि. Edd., भृकुटी. —आरक्तकेकरतर. B, आरक्तके-
करतल. Edd., रक्ततर°. L. 2. च चक्षुषा. Edd., चक्षुषा च. B
omits च. L. 4. वपुषि वचसि च. A, वचसि वपुषि च. —अदृष्टा-
श्रुतानुरूपम्. Com., आरक्ता लोहिता केकरतरा अतिवका कर्नीनिका यस्यै-
वंभूतेन, &c. B, अदृष्टश्रुतानुरूपम्. Edd., अदृष्टश्रुतानुभूतम्. L. 7.
चा. Edd., च. —A omits स्वया. L. 9. अनुभावितेन. B.
adds अपि.—अथ केवलमेव कौतुकान् ततः कृतं कौतुकम्. From
B. Text of A, अथ केवलमेव कौतुकाकृतः कृतं कौतुकं. Com., अथ
केवलमेव कौतुकादाश्रयोदिति चेत् कृतं कौतुकं विहितं कुतूहलं. L. 10.
बलभजन. Edd., बलभजनदर्शन. Compare चिरावलोकितसहसंव-
धितबन्धुजनोत्कण्ठया p. 241, l. 2, and the various readings
there. L. 11. मे हृदयम्. Edd. omit मे. A, मज्जदयम्. —प्राणि-
धर्मे वर्तते. B, प्राणिधर्मो प्रवर्तते. Edd., प्राणिधर्मेषु वर्तते एवेति.
Compare मा भवान्सर्वं मानुषीधर्मं दिव्यासु संभावयतु. Vikramorvaśī,
Bomb. Ed. p. 139, l. 5. L. 12. एवमुक्तः स. Edd., स
त्वेवमुक्तः. —उक्तवान्. Edd., प्रत्यवादीन्. L. 13. कुतूहलेन.
Edd., कुतूहलिना. L. 14. पक्ष्पाधिपतिः. Com. of A, पक्ष्णः
शबरावासः तस्य अधिपतिः ईशः. All four write पक्ष्ण. The form
in the Amarakosha and Halāyudha is पक्ष्ण. The St.
Petersburg Dictionary quotes the verse—

मध्येविन्याटावि पुरा पक्ष्णस्थजनाप्रणीः ।

पक्षीपतिरभूदयः पिङ्गाश इति विभुतः ॥ from Kāśīkh. 12,

16 (quoted in Aufrecht's Halāyudha). Also our form from
the Mahābh. 12, 5330:—चाण्डालस्य च पक्षणे. —मातङ्गकप्र-
तिबद्धायां भूमौ. Com. of A, मातङ्गकैः अंत्यजैः प्रतिबद्धायां कुतूहादि-
रचनायां भूमौ. B. and Edd., मातङ्ग for मातङ्गक. L. 16. यथा.
Edd. add किल. L. 17. तिष्ठति. Edd. add इति. L. 18. बहव
एवापरे. Edd. बह्व एवापरेवि. B, अपरिमिता. L. 19. प्रापयामि.
Edd., नयाम्यहम्. —बन्धे मोक्षे च. So. B. A and Edd., बन्धमोक्षे
च, Com. omitting च. L. 21. शुष्काशनिना. A, मुक्ताशनिना.
What is meant is the thunderbolt from a clear sky with
which the classical student is so familiar. Compare किं नु
खलु निरध्वे विद्युस्संपातः, Vikramorvaśī, Bomb. Ed. p. 156, l. 1.
—संविमान्तरात्मा. Text of A, संभिन्नान्तरा (sic). L. 23. सुरासुर-

शिरःशेखराभ्याञ्चित्चरणसरसिजायाः श्रियो जतिन. So Com. of A and Edd. Text, सरसिजायाश्रियः श्रियो जतिन. B, सुरासुराशिखराभ्याञ्चित् चरणसरसिजाया श्रिया जनिन्वा.

P. 355, L. 1. दिव्यलोकाश्रम. So Com. and Edd. Text of A and B, दिव्यलोकाश्रय. L. 3. प्रवेष्टव्यम्. Edd., द्रष्टव्यम्. —जरन्मातङ्गनाङ्गनाकरोपनीतैः. B, जनंगमानाङ्करोपनीतैः. Edd., जनङ्गमाङ्गनयोपनीतैः, Ed. 2 giving जरन् as a variant. L. 6. कर्मणाम्. B and Edd., कर्मणः. L. 7. मातः श्रीरित्यादि. Text of A, अशरणम् (agreeing with माम्) for अशरण.....पङ्कजे. B omits अतिगहनभीषणात्. L. 9. कुलतन्तुस. A in Text, कुलपाशुल. In Com. both readings are mentioned. L. 11. Edd. omit अन्यानि च. L. 12. Edd. put the तम् after विलप्य. L. 12. अभ्यर्थनाहीनम् Com., अभ्यर्थना प्रार्थना तथा दीनं यथा स्वासथा. L. 14. भवति. Edd., भवेत्. —दृष्टेपि च, i. e., सुखे. B, दृष्टेपि ते. Edd., दृष्टेपि च ते. Com., दृष्टेपि दूषणं नास्तीत्याशयेनाह दृष्टेपीति अदृष्टस्य अनवलोकितस्य मन्मुक्तिकृता मन्मोचनकर्तुः अपरेण केनचित् दृष्टेपि वीक्षितेपि प्रत्यवायः प्रायश्चित्तं नास्त्येव धर्मः खरति कीर्तनादिति स्मृतेः तेन दृष्टादृष्टमुक्तसमाचरणेपि न दोष इति ध्वनितः. L. 16. पादयोरपतम्. Edd., पुनः पुनः पादयोरपतम्. L. 17. तथैव. B, तथैव. —साक्षिभूताः. Com., साक्षीभूताः. —आत्मशरीरस्थिताः. B, आत्मस्थिताः. Edd., आत्मशरीरे स्थिता. L. 18. अन्यस्य. Edd. add कस्य. Com. of A, अहं तु पञ्चभिर्दिलोक्यमानोऽपि अकृत्यं करोमीति भावः. L. 21. इहं मे फलम्. B omits मे. Edd., मे फलमिदम्. L. 22. तन्मोचन. Edd., आत्मनो मोचन. L. 23. बीभत्सविन्यासेभ्योऽवृत्तैश्चावर्तकानाद्यपरिभ्रमणानिभूतैः. Com. of A, इतः पङ्कणं (p. 356, l. 16) विशिनाष्टि आविष्टद्यमानमिति (so, p. 356, l. 4, reads) आविष्टद्यमानं परिवेष्टनविषयीक्रियमाणं कैस्तदेवाह आविष्टैरिव भूतप्रस्तैरिव बीभत्सो रौद्रा विन्यासे रचना येषां तैर्भ्यावृत्तैश्च आखेटकात् निवृत्तैः आवर्त एव आवर्तकः आवर्तैः पयसां भ्रमः तत्र आनायस्य मत्स्यबंधनस्य परिभ्रमणं इतस्ततः परिभ्रमणं तेन अनिभूतैश्चलैः. B, बीभत्सुविन्यासेभ्योऽवृत्तैश्च वचकानादाय परिभ्रमणनिवृत्तैश्च. Edd., बीभत्सुविन्यासेभ्योऽवृत्तैश्च वचकानामुपरि भ्रमणनिभूतैश्च.

P. 356, L. 1. B has निग्रथनं, and Edd., ग्रथन, for the second संग्रथन. L. 2. प्रासप्रचण्ड. Edd., पाशाप्रचण्डदण्ड. B, प्रसरहंडप्रचंड. —सेल-ग्राहिभिश्च. Edd., भग्नग्राहिभिश्च, and add लगुडिभिश्च लासकग्राहिभिश्च. L. 3. नानाविधमाहक. B, सेलग्राहक. —वाचालनकुशलैः. B, वाचालनाकुशलैः. Edd., वाचालनाकुशलैः. —संचारण. B, सेवरण.

L. 4. चण्डाल. Com., चाण्डाल. —मृगया. B, मृगया. Edd., मृगयया. —आवेद्यमानम्. A, आवेष्टयमानम्. L. 5. वंशवान्तरितम्. Text of A omits वंश. B, वंशीवमान्तरितम्. L. 6. वाटम्. Edd., वादम्. L. 7. वसास्तुक्कर्म. Edd., वसाकर्म. L. 14. निर्विशतर. Edd., निस्पर्शतर. —लोकहृद्येभ्योपि. B and Edd. omit अपि. —व्यवहारसमस्तपुरुषम्. Edd., व्यवहारं समस्तपुरुष°. L. 16. एकापणम्. Text of A, एककारणम्. L. 17. नरकवासिनः. Edd., नरकवासिनाम्. L. 21. तदा तुर्वशीनाकारवेष्टायै. From B. Com. of A omits तदा. Text of A, तदनुद्धतरवेष्टायै. Edd., तदानुद्धतरवेष्टायै. —दूरतः स्थितः. B, दूरस्थितः. Edd., दूरत एवावस्थितः.

P. 357, L. 1. युगेन. B and Edd., युगलेन. L. 2. चण्डालबालक. B, बहुल-
बालक. L. 3. अर्धोद्यान. B, अर्धश्यान. L. 5. द्वारा. Edd.,
द्वारपिधाना. —सा मामवदत्. B, समवदत्. Edd., समावेदयत्.
—निर्वृतः. B, संनिवृतः. L. 6. संरुद्धः. Edd., पञ्चरे संरुद्धः. L. 7.
महासंकटे. Edd., अहो संकटे. L. 9. जल्पति. Text of A, संजल्पति.
L. 10. कात्याः. Edd., कस्याः. L. 12. तत्रापि. 'In that case (*i. e.*,
if I remain obstinately silent) she may dismiss me to a still
lower birth (*i. e.*, kill me).' Text of A repeats तत्रापि. B,
तथापि. —प्रकुपिता. Edd., प्रकोपिता. —अतोप्यधिकाम्. Edd., अतो-
भ्यधिककष्टतरम्. L. 13. उपजातम्. Edd., उपनतम्. L. 14.
वागपि विमिश्रिता. B omits अपि. Edd. read मिश्रिता for विमिश्रिता.
—गृहीतमौनं निर्वेदात्. Com. seems to add माम्. B, गृहीतमौ-
ननिर्वेदात्. —Edd. put कदाचित् after गृहीतमौनम्. L. 16.
दिव्यलोकभ्रंशः. So A and B. Edd., दिव्यलोकतो भ्रंशः, which
agrees better with the corresponding phrases. —तिर्य-
ग्जातौ. Edd., तिर्यग्योनौ, a phrase we have at p. 358, l. 7.
L. 18. तत्किम्. Edd. add मम. L. 20. Text of A and B omits
बलात्. Com., बलात् इत्यत् वृट्थमानोपि लिखमानोपि च. L. 21.
उपनीतेपि च. Text of A and B omits अपि. Edd. omit च.
L. 22. अन्येद्युश्च. Edd., अपरे युश्च. —वृथमाने हृद्ये च.
Edd., दूयमानहृद्येव. L. 23. पक्षान्यपक्षानि च. B. omits पक्षानि.
Edd., अपक्षानि पक्षानि च.

P. 358, L. 1. उपभोगम्. B and Edd., उपयोगम्. —आरोपित. Text of A
and B write आरोधित. Edd., आरोधित. L. 2. अदितानाम्.
Edd., अदितानाम्. —निदिचार. Edd., निर्विकार. L. 4. परिहरसि.
Edd., परिहसि. L. 7. स्तः. Edd., त्वम्. L. 8. न विवेके.

Edd., विवेकेन (विवेके न). L. 9. येषां च. Edd., अपि च येषामपि.
 L. 11. आहाराय. Edd. add च. Ed. 2 mentions a reading
 अपरिहाराय. —चाण्डालाशनाशङ्का. B, चाण्डालाशनेन शङ्का. Edd.,
 चाण्डालाशनाशङ्का. L. 14. पातयसि. Edd., आयासयसि. L. 15.
 Edd. omit वा. L. 21. स्थितमात्मानम्. Edd., स्थितिमापन्नमात्मा-
 नम्. L. 22. सापि चाण्डालदारिका यादृशी तादृशी देवेनापि दृष्टव.
 This sentence corresponds to the अस्मिन्कनकपञ्जरे of the last.
 “ And what manner of woman the Chāṇḍāla princess of
 whom I have spoken was your majesty has yourself seen.”
 The reading is that of B. Text of A, चाण्डालदारिका ईदृशी
 (construe with preceding word) यादृशी देवेनापि दृष्टव. Com.,
 चाण्डालदारिका इ [ई] दृशी यदृशी (sic) देवेनापि भवतैव दृष्टा एव अवलो-
 किता एव निरीक्षिता एव (sic). Edd., चाण्डालदारिकामीदृशीम् (con-
 strue with preceding) सापि चाण्डालकन्यका यादृशी तादृशी देवेन
 दृष्टेन. L. 23. B and Edd. omit च.

P. 359, L. 4. कुतूहल. B and Edd., कौतुक.

P. 360, L. 2. नचिरात्. Edd., अचिरात्. L. 2. आदिदेश. Edd., अदिशत्
 L. 3. धाम्ना. Edd., स्वधाम्ना —अभिभवन्ती. Edd. add इव.
 —प्रागल्भ्येन. Edd. add च. L. 7. तथापि. So A and B. Com.
 of A does not give अपि. Edd., तदपि. L. 9. अविनय. B,
 स्वाविनय. L. 10. यावदिहं कर्म न परिसमाप्यते. Text of A and
 B, समाप्यते for परिसमाप्यते. Com. of A, यावदिहं कर्म परिसमाप्यते.
 Compare the reading we have adopted at p. 351, l. 22. L.
 12. प्रतिविधेयमस्येति. Com. and Edd. omit अस्य. L. 13.
 विनिमित्तम्. B, च निर्मितम्. Edd. omit, and read मया सर्वं कृतम्
 अधुना तु तत्कर्म समाप्तम्.—सर्वमधुना तत्कर्म. B and perhaps Com.,
 (अधुना सर्वं तत् कर्म कृत्यं परिसमाप्तं परिपूर्णकृतं) अधुना सर्वं तत्कर्म. L.
 17. बहुले तन्. B, बहुलां तन्. L. 18. झटिति. B, झगिति.
 Edd., झणिति.—अधिरित. Edd., रोधित. L. 20. आकर्ण्य.
 Edd., आकर्णयत्, and follow immediately with तदैवाकृष्टकार्मुकः
 which they read for आकर्णकृष्टकार्मुकः, omitting the intervening
 words. L. 21. तुल्यकालक्षयमेव. Read with Text of A and B,
 तुल्यकालम्. Com. of A, समकालमेव (sic) युगपदेव एककालमेव.
 L. 22. आकर्णाकृष्ट. So Com. of A. Text and B, आकर्णकृष्ट.
 Compare reading of Edd., note on l. 20. L. 23. जीवितापहरणाद्ये-
 व्यादि. Com. of A, ज्ञापितज्ञानत्वात् यत् जीवितस्य अपहरणं ग्रहणं तस्मै

प्रतिरोधक इव. — निरुद्धसर्वांशः. So B and Edd. Text of A, निरुद्धसर्वांशः. Com., निरुद्धाः आवृत्ताः सर्वे अंशा अवयवाः येन सः अथवा संरुद्धा आशा दश दिशा येन इत्यर्थः. — अन्तरा पदम्. Com., अंतरा मध्ये अर्थात् हृदयस्येति बोध्यं पदं निवासं चकार निर्ममे. B and Edd., अंतःपदम्. For the meaning of पदं compare तत्पदाक्रान्ति next page, l. 1.

P. 361, L. 2. अन्तःकरणम् Edd., करणम्. L. 4. तच्छरञ्चल्य. B, तच्छल्य. Com. of A, तस्य बाणस्य शल्य तस्य भरः. — भरालसोत्कण्टिकिनी. B, भरालसेवोत्कण्टिकिनी. Edd., निकरकीलितेवोत्कण्टिकिनी, a phrase which occurs below, l. 10. L. 5. आपाण्डुताम्. A, पांडुताम्. L. 6. वृन्तलावण्यं. Text of A, यौवनलावण्यं. L. 8. किसलसम्. A and B, किसलसम्. So also below l. 14. — तत्तापविरसमाननानिष्पीडितं. So Edd. A, तत्तापविरसमाननानिष्पीडितम्. Com., तस्य कामस्य तापः तेन विरसमानं विरसतां भजमानं अतिनिष्पीडितसरागं (sic) हृदयमिव तांबूलं अपतत् अलंसत्. B, तत्तापविरसमाननानिष्पीडितम्. L. 9. दारुणो द्रव इव. So Edd. omit द्रवः with A and B. L. 12. कुसुमधन्वनायास्यमानस्य. So A and B. Edd., कुसुमधन्वने यास्यमानस्य. — तद्वयवरूपशोभाविनिर्जितानीत्यादि. Com., तस्य अवयवा हस्तपादादयः (cf. the next sentence) तेषां रूपं सौंदर्यं तस्य शोभा श्रीः तथा विनिर्जितानि अभिभूतानि अत एव तापस्य तलेः अपहरणे दूरीकरणे क्षमाप्यपि समर्थोऽपि निर्जितत्वात् तस्य आर्काचित्कराणि निःप्रयोजनानि अभवन् आसन् तदेव दर्शयति तथेति. L. 13. तस्य. B and Edd., अस्य. L. 14. पाणिपादेन. Text of A and B, पाणिना पादेन. — कुवलयदलसज्जो दृष्ट्या. See note on p. 244, l. 10. L. 15. घनसारधूलिः. Com. = कर्पूरजः. L. 17. मणिवेदिकाकुहिनानि. Edd., मणिकुहिमणिवेदिका. L. 19. उस्मेक्षमाणस्य. A, उत्प्रेक्षमाणस्य. — अभिलषतः. Com. = अभिलाषतः. Edd., लिखतः. — तामेवालपतः. Text of A, तामेव लपतः. B and Edd., तामालपतः. L. 20. तामेवालिङ्गतः. B and Edd. omit एव. L. 23. असंभाषयतः. So B and Edd. Text of A, असंभाषतः. Com. repeats असंभाषतः, but explains by अनालापयतः. Compare क्रीडापर्वतशवरीमालापयन्ती p. 188, l. 19, and the various readings there. — कार्योपगतमप्यजानतः. So B. A, कार्योपगतमप्यजानतः. (Com., कार्यार्थं लपगतं प्राप्तमपि). Edd. omit the words. — गुरुजनम्. Edd., गुरुन्.

P. 362, L. 2. विगलितस्नेहस्य. Edd., अस्नेहस्य. L. 3. केवलमस्य. Edd., एव.

for अस्य. — मुहुर्मुहुर्मूर्च्छोपगमच्छलेन जीवितोत्सर्गयोग्यामिव कुर्वतः.
 'Ever and anon, by swooning, exercising himself as it were,
 (योग्यामिव कुर्वतः) in the work of giving up his life.' From B,
 with उपगम (A's reading) for उपगमन. Text of A, मुहुर्मूर्च्छोप-
 गमच्छल [ले] न जीवितोत्सर्गयोग्यामिव. Com., केवलं अस्य राज्ञः मुहुः
 मुहुः वारं वारं मूर्च्छायाः मोहस्य उपगमच्छलेन आगमनमिषेण जीवितस्य
 उत्सर्गः त्यागः तस्याः योग्यतामिव (sic) कुर्वतः. Edd., मुहुर्मूर्च्छोपगम-
 च्छलेन जीवितोत्सर्गयोग्यामिव तमुम्. L. 3. विहस्तेनापि प्रतिपन्नवि-
 विधोपकरणेन. Com. of A, विहस्तेनापि व्याकुलिनापि प्रतिपन्नं अंगीकृतं
 विविधं उपकरणं तत्र येन स तेन अत्रापिशब्दो विरोधालंकृतियोतनार्थः यो वि-
 हस्तो भवति स प्रतिपन्नोपकरणो न स्यादिति विरोधः तत्परिहारस्तु विहस्तः
 व्याकुलः इत्यर्थोत् विहस्तव्याकुलौ व्यभे इति हेमः. L. 5. पयसा. Edd.,
 सलिलेन.—मुषित. Text of A writes, as usually, मुखित. Com., मुषि-
 तो गृहीतः. B, दुःखित. L. 6. वैशम्पायनाक्रोशनपरेण. So Text of A.
 Com., आक्रोशनं तत्र परेण आसक्तेन, omitting वैशम्पायन. So B
 has merely क्रोशपरेण. Edd., वैशम्पायनाक्रोशपरेण. —Separate आ-
 चरणात्.—विकीर्ण. Edd., वितीर्ण. L. 8. Edd. omit हिन.—स्फटि-
 क. A, स्फुटिक. B, स्फोटिकस्फुटिक. Edd., स्फाटिक. L. 9. मृणालना-
 लेन. Edd., मृणालेन. L. 10. कुसुमतल्प. Edd., सकुसुमतल्प. L. 11.
 धारागृहजलयन्त्रप्रवर्तनाद्वृत्तानि. So Com. of A:—धारागृहस्य
 जलयन्त्राणां प्रवर्तनात् प्रक्षरणात् आ ईषत् हता दूरीभूता आत्तिय [यै] स्य
 सः तेन. Text of A, आहत, B, आहित and Edd., अकृत, for आहत.
 —मणिकुट्टिमक्षालनाग्रहस्तेन. Com., मणिकुट्टिमस्य क्षालना धावनं तत्र
 अग्रहस्तो यस्य स तेन. Edd., आयस्तेन for अग्रहस्तेन, and Com.
 of A mentions this reading as a variant. L. 12. सजल-
 किञ्चलकजलजोपचारप्रकरसंभ्रान्तेन. So A (Text of A writes
 जल for जलज; and Com. of A has सजलानि जलसहितानि किञ्चल-
 कजलानि कैसरोपयुक्तमलानि तेषां उपचारः प्रकारः (sic) उपचरणं तेन
 संभ्रान्तेन मूढेन) and B. Edd., सजलपङ्कजकिञ्चलकलहारप्रकर-
 प्रचारणसंभ्रान्तेन. —शिशिर. Edd., अन्धकारशिशिर. L. 13. दक्षेण
 चोद्यान. A in Text, दक्षेण ये [चो] द्यान. Com. of A omits च
 there and everywhere else in this sentence. Edd. have the
 last च (that before आतपरिजनेन) only. L. 14. संतापहारिणा.
 Com. of A, तापपहारिणा. Edd., सन्तानकारिणा. —मलयजरसचन्द्रा-
 द्रजलचन्द्राश्रय. B, मलयजरसचन्द्राद्रजलार्द्रचन्द्राश्रय. Edd., मलयजजला-
 द्रैचन्द्राश्रय. L. 15. साहस्यमो. Text of A, दाहास्यमो. (Comp. अद-

B, द्वितीयं वरं for द्वितीयवारं. The Moon was fated, in consequence of Pundarika's rash curse, to know the pangs of love twice at least ; but the object of his love had been in each case Kādambari (तदर्थमेव), for whom he had pined first as Chandrapīḍa and afterwards as Śūdraka. See p. 390, l. 22, and following, L. 19. A omits त. L. 21.

चन्द्रलोकावस्थानलम्बममृतपरिमलम्. Com., चंद्रलोके यदवस्थानं तेन लम्बं आसक्तं अमृतपरिमलमेव पश्यामोदमेव. L. 22. Edd. omit अधिकम्. — उद्धृतम्. Text of A omits the words that follow down to अङ्गः, p. 365, l. 1 inclusive.

P. 365, L. 2. पुण्डरीकः. Edd., समुत्पृष्टशुक्रशरीरः पुण्डरीकः. L. 4. दत्तक-
ण्डग्रहा. B, दत्तकण्डग्रह. Edd., दत्तकण्डग्रहा. B's reading should perhaps have been preferred as most in keeping with Bāṇa's style. Cf. अभ्यर्थनादीनमवदम् p. 355, l. 12, गहदिका-
श्रमणाक्षरमवादीत् p. 264, l. 14, and the numerous adverbs ending in अक्षर throughout the book. — महाश्वेतान्. Edd. add तेन. L. 7. जामातासि. Since Mahāsvetā was sprung from the moon. L. 15. A omits the words from जराभङ्गः to अभ्यधात्, p. 366, l. 1 inclusive. L. 20. विष्टया मया नैका-
किनेत्यादि. Compare the king's words सर्वथा समानसुखदुःखतां दर्शयता विधिनापि भवतेव वयमनुवर्तिताः p. 73, l. 15.

P. 366, L. 2. स्वपुण्यैर्वा. So Com. and Edd. Text, स्वपुण्यैरेवा (sic). B, उत स्वपुण्यैर्वा. With the thought compare पुण्यैः कृतञ्च यत एव ममात्मलाम् p. 239, verse 3, and see the note there. — तथा-
पि.....त्वमेव नमस्कार्यः. B omits the intervening words. L. 5. Edd. omit तथा पित्रा ..... असंमन्ती. B, आमाती for असंमती, which Com. translates by प्रवेशमलममाना, adding एतेन प्रमोदातिरेकः सूचितः. L. 8. पुनः पुनः कृतनमस्कारः. Edd. omit. L. 10. B and Edd. omit विनय. Text A has तविनयविलक्ष्य.
L. 12. अयं खलु पुण्डरीकः संवधित एव केवलं मया. See the story of Pundarika's first birth at p. 144, l. 15. L. 14. एवमवगम्याविनय. B, एवमवगम्याविनय. — A omits अस्मिन्.
L. 15. यद्यापगतस्यापोपीत्यादि. 'It was because I looked on him as your son that I did not take him to myself when the curse had passed away.' L. 16. अन्यद्येत्यादि. Com., अन्यच्च चेद्वकीर्तः चन्द्रपीडावस्थानलम्बः तनभवं आयुः तस्मिन् आत्मा वै

- जायते पुत्र इति पुत्रेः आत्मानं पुत्रं स्थापयित्वा यावत्कालं चंद्रापीडः स्था-
स्यति तावत् कालमयमिति भावः अत एव कृतार्थः कृतकृत्यः. L. 17. Put
a stop after कृतार्थः. Edd. read आ चन्द्रसमकालीनायुषि. —अस्मा-
द्विष्यलोकात्. Edd., अस्मद्विष्यलोकात्. L. 20. सर्वथा स्नेहस्याय-
मसंतोष इति. Com., सर्वथा स्नेहस्य अयं पुंडरीकः असंतोष अधुनिस्थानं,
कदाचिदस्मिन् स्नेहो न निवर्तित इति भावः. L. 21. वृत्तान्तानुस्मरण.
Edd., संस्मरण. L. 22. प्रभाता. So B and Edd. A, प्रयाता.
Compare प्रभातायां याभिन्याम्, p. 258, l. 20. L. 23. महिरागौरी-
भ्याम्. A, अचिरा. Com., अचिरागौरीभ्यां महाभेताकादंबरीजननीभ्याम्.
P. 367, L. 10. Edd. omit वनमपि. L. 11. सर्वगृहाण्येव. Edd., सर्वगृहसुखान्येव.
L. 12. समेवादाय. So Com. of A and Edd. Text and B have.
दाय. L. 13. राजर्षे. B and Edd., राजर्षिणा. L. 18. उपयमन.
Ed. 1, उपयमन. L. 20. सर्वे खलु वयं. So Com. of A, B and
Edd. Text of A, सर्वे वयं खलु. L. 23. A omits तच्छ्रुत्वा-
—प्रीत. Edd., अर्दित.
- P. 368, L. 1. Edd. omit हि. —महुःखदुःखिनी. B. omits महुःख. Edd.
read महुःखदुःखिता. —कथं त्वमेकाकी मर्त्यलोकिनिवासदुःखमनु-
भवसि. Compare त्वं पुनरेवमेकाकिनि विना बाह्यं दूरं प्रस्थिते देवे
क्षणमप्यवस्थातुं न शौभसे, p. 318, l. 5. L. 3. प्रथमतश्च. Edd.
प्रथमम्. —द्विष्य. From B. Edd., इतश्च. A, दितश्च, a slip
which is repeated in Com. (अग्रहीत् दितश्च for अग्रहीत्
इतश्च.) L. 5. आवर्ज्य. B and Edd., आतर्ज्य. —आत्मलो-
कम्. Edd., अमरलोकम्. L. 6. तथा. Text of A. तथा. Com.,
तदा. —स्नेहलतया. Edd. put after महानुभावतया. B omits.
L. 7. पतिव्रततया. So Edd. A, सपतिव्रततया. B, पतिव्रततया.
—विस्मितहृदया. Text of A and B add च. L. 9. कालप्रभोः.
A, कालं प्रभोः. L. 10. अनुरागपताकेवोल्लसत्वरसंध्या. B's read-
ing —अनुरागपताकेवोल्लास अपरसंध्या. —is to be preferred.
Edd., अनुरागकवोष्णतया परसंध्या. See next note. L. 11. वास-
तेयी. B, वा रजनी [च रजनी]. Edd., तमोवासी वासवी. Com.
अनुरागस्यानुरतेः पताकेव वैजयंतीव उल्लसती या अपरसंध्या पश्चिमसंध्या सा
एव वधुः स्त्री तस्याः त्रया लज्जा तस्या आवरणाय आच्छादनायेव वासतेयी
रात्रिः त्रितस्तार प्रसवार. L. 14. अभिप्रायित. So Com. of A.
Text, B and Edd., अप्रायित. L. 18. Edd. omit परिहृयन्तस्व-
स्वकार्ययोः. L. 20. अनुपमरमणीयतममहिम्नि. Edd., नर for

तम. B, अनुपमरमणीयतामहिम्नि. L. 22. निवहोदक. B, मोद.
Edd, निवहौष.

P. 369, L. 1. रम्यतरेषु तेषु तेषु. So Com. of A. Text of A omits one तेषु.
Edd. omit तेषु तेषु but insert रम्यवनेषु तेषु तेषु before रम्यतरेषु.
L. 2. अपुनरुक्कानि. Com. of A. अपुनरुक्कानि च कदाचिदसोवितानि
प्रतिदिनं नवीनानीत्यर्थः. Compare the reading of the Com. of
A at p. 241, l. 22. L. 4. सुखानि. B, सुखम्. Edd., सर्वसुखानि.

B. AK